

THE FREE INDOLOGICAL COLLECTION

WWW.SANSKRITDOCUMENTS.ORG/TFIC

FAIR USE DECLARATION

This book is sourced from another online repository and provided to you at this site under the TFIC collection. It is provided under commonly held Fair Use guidelines for individual educational or research use. We believe that the book is in the public domain and public dissemination was the intent of the original repository. We applaud and support their work wholeheartedly and only provide this version of this book at this site to make it available to even more readers. We believe that cataloging plays a big part in finding valuable books and try to facilitate that, through our TFIC group efforts. In some cases, the original sources are no longer online or are very hard to access, or marked up in or provided in Indian languages, rather than the more widely used English language. TFIC tries to address these needs too. Our intent is to aid all these repositories and digitization projects and is in no way to undercut them. For more information about our mission and our fair use guidelines, please visit our website.

Note that we provide this book and others because, to the best of our knowledge, they are in the public domain, in our jurisdiction. However, before downloading and using it, you must verify that it is legal for you, in your jurisdiction, to access and use this copy of the book. Please do not download this book in error. We may not be held responsible for any copyright or other legal violations. Placing this notice in the front of every book, serves to both alert you, and to relieve us of any responsibility.

If you are the intellectual property owner of this or any other book in our collection, please email us, if you have any objections to how we present or provide this book here, or to our providing this book at all. We shall work with you immediately.

-The TFIC Team.

वीर सेवा मन्दिर दिल्ली

क्रम संख्या

काय सं.

स्वपत्र -

SHRIMAN MUKTIKAMAL JAIN MOHANMALA NO. 31.

SHRI LAGHU XETRASAMAS *OR* **JAIN GEOGRAPHY**

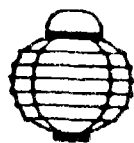
By
HIS HOLINESS
JAINACHARYA SHRIMAD RATNASHEKHERSURISHVARAJI
WITH
LENGTHY TRANSLATION IN GUJRATI AND
50 COLOURED PICTURES Etc.

Edited by
UPADHYAYJI SHRI PRATAPVIJAYJI &
HIS PUPIL
PRAVARTAK SHRI DHARMAVIJAYJI
Former being the First Desiple of
JAINACHARYA SHRIMAD VIJAYA MOHANSURISHVARAJI

Published By
SHAH LALCHAND NANDLAL VAKIL
Secretary
Shriman Mukti Kamal Jain Mohanmala
BARODA.

Vir Samvat 2460. A. D. 1934. Vikram Samvat 1990.

Printed by
Gulabchand Lalbhai Shah
At Shree Mahadeva Printing Press,
Danapith-Bhavnagar

Published by
Lalchand Nandlal Vakil, Shri Mukti
Kamal Jain Mohan Gnan Mandir,
Mahajan Gali, Raopura-Baroda.

આભાર-પ્રદર્શન.

પ્રાતઃસ્મરણીય આરાધ્યપાદ આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય મોહન સૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી જે જે ઉદાર મહાશયોએ આર્થિક સહાય આપી જ્ઞાન-ક્ષેત્રને ઉત્તેજન આપવા પૂર્વક સ્વલક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરીને આ ગ્રન્થના પ્રકાશનને સુલભ કર્યું છે, તે માટે ઉપદેશક આચાર્યશ્રીનો તેમ જ આર્થિક સહાયકોનો અમો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ, અને અન્યમહાશયોને તે માર્ગનું અનુકરણ કરવા નમ્ર નિવેદન કરીએ છીએ.

ઉદાર આર્થિક સહાયકોની નામાવલી:—

૩૧. ૫૦૦ શાહ ગાંડાભાઈ ડાહ્યાભાઈ, પાલીતાણા, જાતમહેનતથી ઉપાર્જન કરેલ થોડી મુડીમાં પણ ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં મુંદર સંભાવત કરનાર, શેઠ. આ ૦ x ૬૦ ની પેઢીના ઘણા જુના પ્રામાણિક-વફાદાર મુનીમ અને આ ગ્રન્થના પ્રથમ આર્થિક સહાયક.
૩૨. ૫૦૦ શેઠ મુંદરજી હરચંદ, પ્રભાસપાટણ, ‘જાતમહેનત’ને જીવનસૂત્ર બનાવનાર, લક્ષ્યાધિપતિ છતાં સાદાઈમાં જ શ્રીમંતાઈ માનનાર, નિરભિમાની, ધર્મપરાયણ, જિનમંદિર, જ્ઞાનમંદિર, ઉપધાન, ઉજમાણું વિગેરે ધર્મકાર્યોમાં હબરોનો સદ્વ્યય કરનાર પ્રભાસપાટણના એક માયાળુ આગેવાન.
૩૩. ૨૫૦ શેઠ ખુશાલ વીરજી, હસ્તેતત્પુત્રદેવકરણભાઈ, વેરાવળ } જીર્ણોદ્ધાર વિગેરે સાત ક્ષેત્રમાં ઉદારતા પૂર્વક લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરનાર
૩૪. ૨૫૦ શેઠ ગીરધર વીરજી, તથા તત્પુત્ર વલ્લભદાસભાઈ ,, } ધર્મપ્રેમી અને વેરાવળ દશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિના આગેવાન.
૩૫. ૨૫૦ શેઠ જુઠાભાઈ કડ્યાણજી, ૧૦ તેમનાં ૨૦૦ સૌંઠ ધર્મપત્ની નંદકોરબેન વેરાવળ, મુંબઈ જેવા શહેરમાં નિરાશ્રિત સ્વબંધુને આશ્રય આપનાર ધર્મપ્રેમી અને ઔદાર્યનો નમુનો.
૩૬. ૨૦૦ શાહ મોહનલાલ દેવજી, પોરબંદર, ગર્ભશ્રીમંત ધર્મરૂચિ દાનગુણસંપન્ન જૈનયુવક.

૩૧. ૨૦૦ પ્રભુભક્તિપરાયણ પ્રભાસપાટણનિવાસી શાહ લીલાધર ગુલાબ-ચંદના ધર્મપત્ની અં સૌ. મીડીબાઈ રવજી વેરાવલવાળા તરફથી.
૩૧. ૨૦૦ શાહ વનમાળી કાનજીની વિધવા સંતોકબાઈ તરફથી તેમની પુત્રી કર્મગ્રન્થ વિગેરે પ્રકરણ ગ્રન્થોના અભ્યાસી બંદન હરકોરે પોતાની બંદન લીલાવતીના સ્મરણાર્થે. શિહોર.
૩૧. ૨૦૦ શાહ માણેકચંદ હરજીચંદ રૂપીદાસ, વેરાવલ, ધર્મશુભાનુરાગી લોકોપયોગી સંસ્થાપ્રેમી ઉદાર સદ્ગૃહસ્થ.
૩૧. ૧૫૦ શેઠ સોમચંદ મુળચંદ, વેરાવલ. ક્રિયારૂચિ ઉપધાન વિગેરે મંગળમય ક્રિયા કરાવનાર એક સદ્ગૃહસ્થ.
૩૧. ૧૫૦ રાજમા, પોરબંદર. શેઠ કલ્યાણજી મોનજીના માતૃશ્રી સાધુ-સાધ્વીની અનન્ય સેવાભક્તિ કરનાર, ૬૦ વર્ષની ઉંમરે વર્ધમાનપત્ની ૫૦ મી ગ્રાણી કરનાર, મહાત્મપત્ની ધર્મપરાયણ એક સ્વતંત્ર ધર્મમાતા.
૩૧. ૧૫૦ વોરા જમનાદાસ હીરાચંદ, વેરાવલ. ધર્મજિજ્ઞાસુ શુભાનુરાગી સદ્ગૃહસ્થ.
૩૧. ૧૨૫ બહેન ગણાલબાઈ હીરાચંદ, વેરાવલ. સાધુસાધ્વીની ભક્તિ આદિ દરેક ધર્મકાર્યોમાં લક્ષ્મીને છુટે લાથે વાપરનાર. શ્રી ગિરનારનીર્થના 'છ' રી પાળતો સંઘ કાઢનાર શેઠ ખુશાલબાઈ કરમચંદની પૌત્રી.
૩૧. ૧૦૦ શાહ મોતીચંદ જ્યેષ્ઠના વતી તેના દૃસ્ટી હા. શેઠ રામચંદ ઉકરડાવાળા, વેરાવલ. ધર્મજિજ્ઞાસુ ઉદાર સદ્ગૃહસ્થ.
૩૧. ૫૧ મહુમ શાહ મોતીલાલ રામચંદ લાધા, વેરાવલ. ૬૦ તેમની વિં બાઈ પાનકોર પ્રેમજી. ચિં હરકિશનનાં માતૃશ્રી.
૩૧. ૩૫ મોરારજી અમરચંદ, જમનાદાસ દામજી કાપડીઆ ૬૦ ચુનીલાલ, ભાઈચંદ કરસનજી. પોરબંદર.

લેખક—

લાલચંદ.

શ્રી મુ. ક. જ્ઞેન મોહનભાણા કાર્યાધિકારી.

જીવનજંગલનો વનરાજ તો તેજ કહેવાય ! કે, જે સુરમ્ય ઘટાઓમાં પરિભ્રમણ કરી જંગલની જડીબુટ્ટી શોધે, શોધી સેવન કરી શારીરિક સૌંદર્ય સંપાદન કરે. જડીબુટ્ટી મળી અને સાચવી, સેવન કરી, તો પછી લાવારોગ્ય-સૌભાગ્યના સૌષ્ઠવ માટે પ્રશ્નજ ક્યાંથી ઉદ્ભવે ?

જગતજ્યોતિર્ધરના જીવન ઘડતર પણ મહર્ષિઓની જીવનરેખા સમી જડી-બુટ્ટીઓથી જ ઘડાયેલ છે. જિજ્ઞાસુ જો એ જડીબુટ્ટી શોધે, અચાનક લાગ્યપૂર્ણિમા થકી મળતાં, રંગે રંગે તેનું સેવન કરે તો જરૂર તે પણ એક જ્યોતિર્ધરજ થાય.

જે સૂરીશ્વરજીનાં જીવન રસાયણે અનેક આત્માઓને પ્રભુવીર વિનીત બનાવ્યા, જેનાં વિજયી જીવનપલટ પ્રસંગોએ, વિલાસીઓને વૈરાગ્યવેત્તા બનાવ્યા જેની ધર્મરંગી મધુર વાદ્ય સુરલીએ ઐ અર્હવીર ઐ અર્હવીર નાજ શ્વાસોશ્વાસથી, ભક્તભાવિકોને જીવન પર્યંત મંત્ર મુગ્ધ કર્યા, જેની જેનાગમ ઓતપ્રોત અમી-દષ્ટિએ નૃપમંડળ, રાજમંડળ, શ્રીમંત, બુદ્ધિવંત, અનેક ધર્માનુરાગી આબાલ-વૃદ્ધ વૃંદને પરમ મહાવીરદેવ પ્રણીત ધર્મસિદ્ધાંતામાં હિમગિરિવત્ સ્થિર કર્યા, તે સૂરીશ્વરજીની જીવન જડીબુટ્ટી પ્રતિ કોને મોહ ન હોય ? કોણ તે સંગ્રહ કરવા માટે ઉદ્વેગિત ન હોય ? તે જીવન જડીબુટ્ટી તે આચાર્યશ્રી વિજય-મોહનસૂરીશ્વરજીનાં જીવનાભમંડળે અલૌકિક જીવનપ્રસંગ તારકોથી ગુંથાયેલ જીવનચંદ્રક જડીબુટ્ટી.

જેન તીર્થાધિરાજ પાદલિપ્તપુર (પાલીતાણા) ની શીતલછાયામાં સંવત્ ૧૯૩૫ ના વૈશાખ શુક્લ ત્રયોદશીના શુભ સમયે જન્મધારી, બુદ્ધિસિંહજી જેન પાઠશાળાનાં કમળકુન્ડ જાળઅભ્યાસક મોતીચંદલાઈ સંવત્ ૧૯૮૦ ના માઘ દશમીના સુવર્ણપ્રભાતે, વીરધર્મશાસ્ત્રોમાં, બુદ્ધિ-સિંહનું જ ખીરૂદ ધારણ કરી,

પરમોત્કૃષ્ટ જ્ઞેનાચાર્યપદે વિરાજી, વિજયમોહનસૂરિજીએ પોતાના જન્મદાતા, પિતાશ્રી મૂળચંદલાઈને તેમજ માતૃશ્રી જડાવળાઈને પુણ્યવંત માતપિતા તરીકે યશઃ ઉજ્જવલિત કર્યાં. મુક્તિપુરી સિદ્ધક્ષેત્રના શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથજી મંદિરના જ પરમાણુ પાપિત વીરળાલ મોતીચંદલાઈએ પોતાના જીવનના લગભગ બાવીશમા વર્ષના પ્રવેશસમયે, અખંડપ્રતાપી શ્રીમન્ (ગુરૂશ્રી મૂળચંદજી) મુક્તિવિજયજી ગણીના પદ્મધર શાંતમૂર્તિ બાલબલ્લચારી શ્રીમદ્ વિજયકમળસૂરીશ્વરજી જેવા ધર્મધુરંધર નાવિકને પોતાની જીવનદોરી સોંપી, ઉમંગભેર પોતાનું જીવનનાવ જ્ઞેનધર્મ સાગરે ઝુકાવી સંવત્ ૧૯૫૭ ના માઘકૃષ્ણ દશમીના શુભલગ્ને કેવળ મોક્ષ પ્રાપ્તિ અર્થે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

યુવાવસ્થામાં આલેખાયેલા જ્ઞેન પાઠશાળાના અભ્યાસક તેમજ ધર્મજ્ઞાનાભ્યાસી બાલવૃદ્ધના અધ્યાપક, સાધુ સાધ્વી સમુદાયના ધાર્મિક તેમ સંસ્કૃતના પ્રધાનશિક્ષક, હવે આત્મશિક્ષકનો આદર્શ સિદ્ધ કરવા પરાકાષ્ઠાની કસોટીએ ચઢ્યા. મોતીચંદલાઈ પુનિત વિજય વર્ગમાં મુનિશ્રી મોહનવિજયજી તરીકે સંબોધાયા.

વીરધર્મની ગજથુથી સૂરીશ્વરજીનાં રંગરંગોના રક્તમાં બાહ્યાવસ્થાથી જ એટલે અંશે તો વ્યાપક થઈ ગઈ હતી કે, સાંસારિક ગૃહાવસ્થાનો પ્રેમવેગ પણ અંતે નેત્રપલકારામાંજ કેવળ શુષ્ક રણુવત નિવડ્યો. સંયમરણુક્ષેત્રે ઝુકેલા મુનિરાજે અહર્નિશ જ્ઞાનાભ્યાસમાં મશગુલ બની એક એક વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય, સિદ્ધાંત, કર્મચન્ધ, દ્રવ્યાનુયોગાદિ વિષયોમાં નિપજ્ઞાત થઈ જ્ઞેનાગમવિશારદ તરીકેની જ્ઞેન આલમમાં અજોડ ખ્યાતિ મેળવી.

પંચાવત વર્ષની પ્રૌઢાવસ્થામાં પણ સૂરીશ્વરજીની જ્ઞાનાભ્યાસમાં તરવરતી યુવાવસ્થાસમયની ધગશ, ગીતાર્થ ગુરૂવર્યની દિવ્ય અમાપ શક્તિનું દર્શન દર્શનાભિલાષીઓને આશ્ચર્ય ચકિત !!! બનાવે છે.

જિનાજ્ઞાગર્ભિત શાસ્ત્રજ્ઞાન ભંડારની સાથે સૂરીશ્વરજીની લોહ ચુંબક સમી અદ્વિતીય પ્રખર દેશના શક્તિથી, તત્કાળ શ્રોતાવર્ગમાં પ્રેરાતી વિજળીકે શક્તિનો ચમત્કાર, સ્વાનુભવ દ્વારાજ થાય છે.

જ્ઞાતા શક્તિ તો પુણ્યવંતો પ્રાપ્ત કરી શકે, પરન્તુ જ્ઞાતા અને અમોઘ જ્ઞાનદાતા શક્તિનો ગંગા યમુના સંયોગ તો કોઈક શ્રી મોહનસૂરીશ્વરજી જેવા મહર્ષિના પરમપુણ્યવંત ભાગ્ય લલાટેજ યોજાયેલો હોય.

સૂરીશ્વરજીની ધર્મરંગી નોખતને રાજર્ષિ ણિરૂદ્ધથી અલંકૃત કરવા કાજે મુખ્યમંત્રી માનસિંહજી સહિત, ધાંગધા નરેશ શ્રી ઘનશ્યામસિંહજી જૈનગુરૂ મંદિરે (ઉપાશ્રયે) પધાર્યા, એ સૂરીશ્વરજીની વિશ્વવિખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાનની સુધા સરિતામાં સ્નાનકરી ગોહીલવાડમાં ગોહીલ રાજમંડળ પતિતપાવન થયું. સૂરીશ્વરજીની વૈરાગ્યમય દુહાભિનાદના પૂજન ડભોઈ તાલુકાના ઠાકોરશ્રી મોટાબાવા તથા મોતીસિંહજી સહિત ૫૦૦ ક્ષત્રિઓએ કર્યા. કે જેઓએ યાવત જીવનપર્યંત શિકાર, માંસ, દારૂ વ્યસનાદિ ત્યાગના વ્રત સૂરીશ્વરજીની સાક્ષીએ ઉચ્ચરી, વ્રતપાલનની લીખપ્રતિજ્ઞા લીધી. સૂરીશ્વરજીની વાફવીણાનાં સૂરે સુરત જીલ્લાના આઠ કલેક્ટર મીઠા માસ્ટરના દૃઢયમાં, તેમજ ઉનાના દરબારમંડળના અંતરમાં, જૈનદર્શનના તાત્વિક સિદ્ધાંતોનો તનમનાટ મચાવી મુગ્ધ કર્યા.

ચૂર્યાસ્પદ વિષયોમાં-દેવદ્રવ્ય, દીક્ષા, લાલન-શિવજી પ્રકરણાદિ, વિવાદચક્ત વિષયોમાં અનેક આગમિક શાસ્ત્રાધારો ખડા કરી જૈન સમાજમાં સૂરીશ્વરજીએ તેમની લાક્ષણિક ચાકચિક્યવૃત્તિથી, સામા વિરોધીપક્ષનાં હુદયો હરી લીધાં હતાં.

જૈનાગમોના અખંડ અભ્યાસીઓની નાનકડી નામાવલીમાં એ પ્રથમ પંક્તિમાં સન્માનાએલા સૂરીશ્વરજીની દૈવિક દેશનાશક્તિ સમીપ અઘાપિ ભારતવર્ષી જૈનોનાં શિર ઉમંગભેર ઝુકે છે. ધર્મરસિક પુણ્યાત્માઓને તો સૂરીશ્વરજીનાં પ્રતિજિંબના પડછાયાનો વિયોગ પણ અસહ્ય થઈ પડે છે. એ તો અનુભવ સિદ્ધ ઉક્તિ છે.

જીવનની વૃદ્ધિંગત અવસ્થામાં પણ સૂરીશ્વરજીનો શાસ્ત્ર જ્ઞાનાભ્યાસનો વિદ્યુત વેગ પંડિતોને પણ પ્રેરણારૂપ છે.

જૈનાગમના નિષ્ણાત (એવા) આરિસાબુવનમાં વિરાજતા સૂરીશ્વરજીની જિનાજ્ઞારાધક ચારિત્ર પરાયણતાના ચમત્કારથી અંજાઈ, સ્વર્ગસ્થ ગુરૂ દેવ બાલબલ્લચારી આચાર્યશ્રી વિજયકમલ સૂરીશ્વજીએ, પૂ. મુનિરાજ મોહનવિજયજીને, સંવત ૧૯૭૩ના માઘ શુ-દિ ૬ના દિને પંચાસપદથી વિભૂષિત કર્યા; જોતજોતામાં પંચાસજીની શાસનરક્ષક સ્તંભ તરીકેની યોગ્યતા નિહાળી; માત્ર સાત વર્ષના અંતરેજ, તપોગચ્છાધિપતિ અખંડબાલબલ્લચારી શાસન સમ્રાટ શ્રીવિજયનેમિ સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ સંવત ૧૯૮૦ના માઘ વ-દિ દશમીના માંગલિક સમયે પંચાસજી શ્રીમોહનવિજયજીગણીને સર્વોત્કૃષ્ટ આચાર્યપદથી અલંકૃત કર્યા.

સૂર્યચન્દ્રસમા બાલમહાચારી શાસન જ્યોતિર્ધર આચાર્ય મહર્ષિઓની દિવ્યા-
શિષ્યી ઝગમગતાં સૂરીશ્વરજીના વૈરાગ્યમંદિરની ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રપ્રભાથી રંગાયેલ વિનીત
શિષ્ય સમુદાયના દર્શનથી ભાવિક જનોનાં અંતર તત્પણે હર્ષોન્માદમાં પ્રવેશે છે.

ગુરુજી મુક્તિ અર્થે શિષ્ય સમુદાયની ગુરુભક્તિ, દૈનિકક્રિયાનુષ્ઠાનશુદ્ધિ
વિન્યાદિક ગુણ નિમગ્નતા કાયરોને પણ શૂરવીર ધર્મસુભટો બનાવે છે. ધર્મસુ-
ભટોના સંઘમાં પણ શિખરરૂપ આબેદુગ સુભટનું દિગ્દર્શન કરવું હોય ! તો સૂરી-
શ્વરજીના લઘુ વિનીતશિષ્ય પ્રવર્તેક **શ્રીધર્મવિજયજી**નાં બારીકામથી દર્શન કરો,
પછી અંતરને પૂછા કે કયો અંતર ચમકારો અનુભવ્યો ? જરૂરથી સૌ કોઈ કહેશે
કે એ વિનયી શિષ્યનો દેહ કેવળ રત્નત્રયીના આણ્વેથી ઘડાયેલો છે. એજ
શિષ્ય રત્નમાં સ્વયં ચક્રુદારાજ જોઈ શકાશે કે એમાં તો અવનવા ગુણ રંગોની
ટશરોજ ભાસે છે, અને તેજ શિષ્ય રત્નના ચક્રમંડલ શિરછત્રરૂપ ગુરુદેવ પાઠક
પ્રવર ઉપાધ્યાયજી **શ્રીપ્રતાપવિજયજી** અને તેઓશ્રીના ગુરુવર્યો તે આપણા
પૂજ્ય **શ્રીવિજયમોહનસૂરીશ્વરજી** મહારાજ !

વિક્રમસંવત ૧૯૭૭નું સૂરીશ્વરજીનું મુંબઈ નગરી મધ્યેનું ચાતુર્માસ સમ-
યનું વસંત વર્ણન તો કોઈ મહાકવિ જ કરી શકે ! ચતુરંગી સંનાની નગરીમાં
સૂરીશ્વરજીની કલ્પવૃક્ષ છાયામાં સાતદેવ પાપજાદિ અનેક ધાર્મિક લાભો યોજાયા.
ઐદપૂર્વ ખીસ્તાલીસઆગમ અક્ષયનિધિ મહામંગલકારી શ્રી ઉપધાન તપની
ગગનભેદી (કર્મભેદી) ધર્મક્રિયાઓ આરંભાઈ, મુંબાઈની ભાયબલાની જમીન
સંરક્ષણાર્થે **ફૂંખીયા ચાલીશ લાખનો** શિરપાવ ચતુરંગી સંઘને અર્પણ થયો.
એકાએક વચનો ઉભર્યા. એજ ચતુરંગી મહારાજને સંગઠીત સ્વામિવાત્સલ્ય
(નવકારશી) ના તે ઘડી પર્યંત સેવેલા સ્વપ્નાનો સાક્ષાત્કાર થયો.

એક સમયનો મોહમસ્ત મુંબાઈ નગરીના જન સમુદાય વૈરાગ્યમય વીર
સિદ્ધાંતવાદી મહાવ્રત ધારી શ્રાવક શ્રાવિકાના જન્મસિદ્ધલક્ષ્મીની યોગ્યતા વાળો થયો.

જ્યાં જ્યાં સૂરીશ્વરજીના પાદાંકુરો સ્ફૂર્યાં ત્યાં ઉપરોક્ત કલ્પવૃક્ષના ફળો
ફલિત સંચિત થયાં.

એ ફળોનું રસપૂર્ણસ્વાદન, પાલીતાણા, તળાબ, મહુવા, ધાંગધ્રા, મહેસાણા,
વિનાપુર, બોટાદ, ખંભાત, છાણી, વેરાવળ, માંગરોળ, પારભંદર, અમદાવાદ,

पूज्यपाद शासनप्रभावक परमगीतार्थ व्याख्यानकोविद
जैनाचार्य १००८
श्रीमद् विजयमोहनमृगेश्वरजी महागजना पट्टालंकार—

पूज्यपाद पाठकप्रवर उपाध्यायजी महाराज १००८ श्रीमान्
प्रतापविजयजी महाराज.

महाराज महाराज, १९६६.

जन्म-आदमी, देवदत्त, १९६६.

पद्मपाद पद-मृग, १९६६.

उपाध्याय पद-विवेक, १९६६.

વડોદરા, સુરત, બારડોલી, બૂહારી, માંડવી, નવસારી, ઇત્યાદિ ધર્મક્ષેત્ર સંઘોએ કૃત્યું તેઓને તો હવે ચક્રવાક સમ સૂરીશ્વર સમાગમની તૃષ્ણાનું અહર્નિશ રટન થયાં કરે છે.

એ મહાત્માના સમાગમના સ્વાતિનક્ષત્રની અણુમોલી પળનો લાભ રાજ નગર નાગજી ભૂધરની પોળ-શ્રી સંઘના પ્રયાસથી (અમદાવાદ) ના નગર જનોએ સંવત ૧૯૭૬ના ચાતુર્માસમાં લીધો. ચાતુર્માસ અર્થેનો સૂરીશ્વરજીનો નગર પ્રવેશ જોટલો લગ્ય ગૌરવભર્યો હતો; તેનાથીએ અધિક સ્વર્ગીય દ્રશ્યની રચના તો ચાતુર્માસ પૂર્ણાહૂતિ પછી ગુરૂવર્યના આચાર્ય પદારોપણ મહોત્સવ પ્રસંગે રાજ નગરોના નાગરિકોએ-શ્રી સંઘે કરી, સૂરીશ્વરજી પ્રત્યે મમતાભરી હાર્દિક ગુરૂભક્તિનું આબેહૂળ તે ચિત્રપટ હતું.

શ્રી આચાર્યપદાર્પણ નિમિત્તના મહોત્સવ પ્રસંગે અષ્ટાપદજી, સમવસરજી; મેરૂપર્વત તાલધ્વજ ગિરિ, પાવાપુરી તીર્થોની સુંદર રચના, શાન્તિસ્નાત્ર સમયનો ઉત્સાહ, જૈનપૂરીની જાહોજલાલીને જ્વલંત કરતો અપૂર્વ વરઘોડો, ઈન્દ્રમંડપ સમો ભગુભાઈના વંડામાંનો મહામંડપ, દર્શનાર્થે પ્રચંડ માનવમેદનીની ઉમંગભેર ભરતી, પદવીદાન પ્રસંગે અમદાવાદ તેમજ દેશદેશાદિકથી હજારોની સંખ્યામાં પધારેલું અગ્રગણ્ય નેતાઓનું મહામંડળ, પૂર્ણ ભાવનાયુક્ત આંગીરચના, પૂજન, પ્રભાવના, આદિક રંગોથી રંગાયેલું સવરંગી દ્રશ્ય રાજનગરના આંગણે સો ગસો વર્ષના સમયમાં સૌ કોઈએ પ્રથમજ નિહાળ્યું.

નિજ્ઞાતોની નિપુણતાના પૂજન જિજ્ઞાસુઓ માટે ચિરંકાળ પર્યંત હોય, પણ સ્વયં નિજ્ઞાતની આત્મવત્થી પણ અધિક પૂજનની તમન્ના તો પોતાને વરાયેલ વિદ્યા પરત્વેજ હોય.

જિનાજ્ઞા પરાયણ શાસ્ત્રવિશારદ સૂરીશ્વરજીની અનુપમ જ્ઞાનભક્તિની ઉર્મિઓને માર્તંડ ઓપ આજેયે મેઘધનુષ્યવત ત્રિરંગી. વટપુર (વડોદરા) પાદલિપ્તપુર (પાલીતાણા) અને ધ્રાંગધ્રાનાં જૈનસાહિત્યજ્ઞાનમંદિરો અર્પી રહ્યાં છે.

વિશ્વવિખ્યાત વિદ્યાવિશારદ વડોદરા નરેશ શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ ગાયકવાડ સૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી સ્થાપિત વડોદરાના સરસ્વતીમંદિરે

પધાયા. સરસ્વતી વાસિત રાજધાનીમાં સૂરીશ્વરજી હસ્તક, મહામૂલ્ય-જૈનધર્મ અંથમંડિત શાસ્ત્ર શારદાના ઉત્કૃષ્ટ પૂજન નિહાળી મહારાજ ગાયકવાડ હર્ષગર્ભિત થઈ, સૂરીશ્વરજીને આત્મવંદન કીધાં.

ક્રાંગક્રા નરેશે સૂરીશ્વરજીના શુભોપદેશથી જ્ઞાનમંદિરની સ્થાપના સમયે ઉદ્ઘાટનક્રિયા કરવા પૂર્વક મંદિરોપયોગી કેટલીક ભેટ કરી. અને વડોદરાના જ્ઞાનમંદિરે તો અનેક જૈન-આચાર્યમહારાજઓ અનેક વખત પધારી સંખ્યા-બંધ ભવ્યાત્માઓને પ્રભુવીરવચનામૃતોનું પાન કરાવ્યું.

પ્રભુ મહાવીર દેવ પ્રણીત જૈનજ્ઞાનરૂપ વિદ્યાવાડીને સૂરીશ્વરજી સ્વયંપ્રેરિત શ્રીમન્ મુક્તિ કમળ જૈન મોહનમાળાના નવજીવનપુષ્પોથી વિકસાવવા, શિષ્યસમુદાય સહિત સ્વયં આત્મશક્તિઝરણું પૂરવેગે સ્ફૂરાવી રહ્યાં છે.

સૂરીશ્વરજીની જિનાજ્ઞા ગભિત લોહચુંગક શક્તિએ લગભગ સવાસો જેટલા ભવ્યાત્માઓને મુક્તિમાર્ગમાં મુગ્ધ કરી, પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રના પંચમપદે આરૂઢ કર્યા છે.

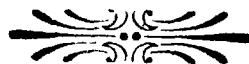
વીર ધર્મ ભરત ભૂમિના લલાટે પ્રતાપી સૂરીશ્વરજીનું યશોચંદ્રક અખંડ સૌભાગ્યવંતું રહે કે જેના જન્મદાતા મૂળચંદ્રભાઈ હોય, અને મુક્તિદાતા પૂ. શ્રીમન્ મૂળચંદ્રજી ગણીજીમહારાજ જેવા મહર્ષિ કમળકુંજ હોય.

મારા પૂજ્ય પિતાજી સહકુટુંબ અને મને ધર્મરસાયણથી આત્મધર્મપોષક એ પૂજ્ય પ્રવર સૂરીશ્વરજી મહારાજ ને મારી સદા વંદનાવલિ.

વડોદરા. હાલ
અમદાવાદ.
કવીશ્વરની પોળ.

}

લેખક:—
શ્રમણોપાસક
નગીન.

પૃ. પા. જ્ઞાનાચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયભોલનસૂરીશ્વરજી

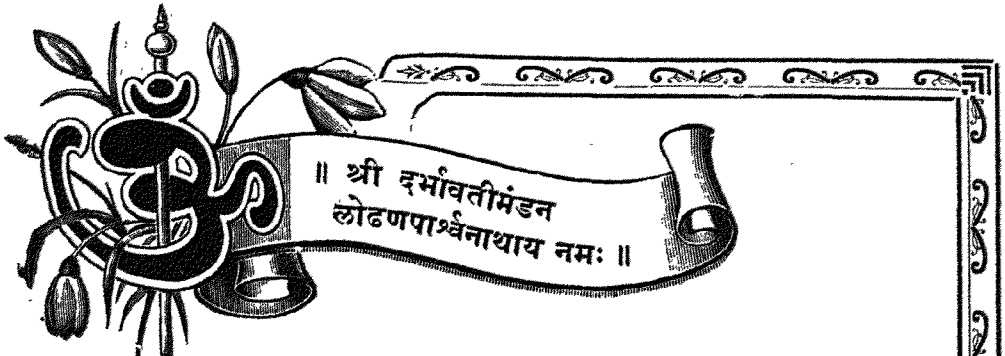
મહારાજશ્રીના પ્રશિષ્ય—

જન્મ સ્થળ—હામોયતી (હામોઈ)

દીક્ષા સ્થળ—શ્રી કલ્યાણિણિ નીશ્ચ.

આસ મુનિપ્રવર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ.

સમર્પણ

આરાધ્યપાદ—રત્નત્રયાસમ્પન્ન—તત્ત્વરૂચિ—વિનયાદિ
ગુણાન્વિત બાલમુનિપ્રવર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી
મહારાજશ્રીની પવિત્ર સેવામાં:—

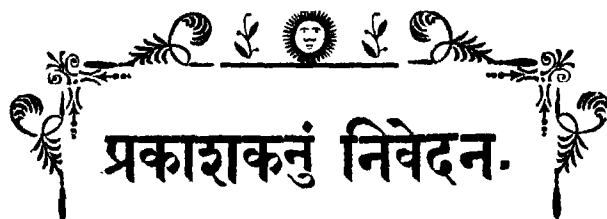
વિનીતવન્દના સહ:—

પરમોપકારી શ્રી સદ્ગુરુવર્યના મુયોગે શ્રી પારમેશ્વરી પ્રત્યક્ષાની નિર્મળ સદ્ભાવનાનો બાહ્યવચમાં જ પ્રાદુર્ભાવ થતાં સુદુઃપ્રાપ્ય એ સદ્ભાવનાને સફળ કરવા આત્મિક પ્રબળ શક્તિ પ્રગટ કરવા પૂર્વક તીર્થાધિરાજ શ્રી કેદારગિરિવર (શ્રી શત્રુઙ્ગયગિરિરાજ)ની ગુરુમ્બે છાયામાં પાવનકારી પ્રત્યક્ષા લઘુવચમાં જ સ્વીકારી આપશ્રી આત્મકલ્યાણમાં ઉજમાળ બન્યા છે.

ગુર્વાંજ્ઞાનું ચથાર્થ આરાધન કરવા ઉપરાંત ચરણસિત્તરી કરણસિત્તરીની પરિપાલનામાં આત્માને ઉત્સાહી કર્યો છે. જીવવિચાર-નવતત્ત્વાદિપ્રકરણો—ભાષ્યત્રય—ગૃહ્યસંગ્રહણી—છકર્મગ્રંથ—લોકપ્રકાશ પ્રમુખ પ્રકરણગ્રંથો દશવૈકલિક—આચારાંગ પ્રમુખ આગમ ગ્રંથો તેમ જ વ્યાકરણ કાવ્ય—કોષ પ્રમુખસાહિત્યગ્રંથોના અધ્યયનમાં આપશ્રી એકતાન થયા છે તે ઉપરાંત દ્રવ્યાનુયોગાદિ વિષયક શાસ્ત્રીય ગ્રંથોના પઠનપાઠનમાં આપશ્રીની સવિશેષ અભિરૂચિ હોવાથી તેમ જ આ લઘુક્ષેત્રસમાસ સવિસ્તારાર્થ—સચિત્ર—સચંત્ર ગ્રંથનું પ્રકાશન આપશ્રીની ઉદાત્ત પ્રેરણાને આભારી હોઈ આપધર્મગુરુવર્યના ચરણારવિન્દમાં આ ગ્રંથને સમર્પણ કરી અંશે અંશે કૃતાર્થતા અનુભવું છું.

પ્રકાશક.

સર્વલબ્ધિસમ્પન્નાય શ્રીમતે ગૌતમગણધરાય નમોનમઃ ॥

શ્રીમન્ મુક્તિકમળ જ્ઞેન મોહનમાળાના ૩૧ મા પુષ્પ રૂપે શ્રી લઘુક્ષેત્ર-સમાસ-સવિસ્તરાર્થ [સચિત્ર-સચંત્ર નામનો ક્ષેત્રવિષયક ગણિતાનુયોગ સંખંધી આ મહાન્ ગ્રંથ વિદ્યાવિલાસી જનસમૂહ સમક્ષ રજુ કરતાં પરમ પ્રમોદ ઉત્પન્ન થાય છે. શાસનવત્સલ ગીતાર્થપ્રવર આગમપ્રજ્ઞ પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીનો પ્રેરણાત્મક સદુપદેશ એ આ માળાની ઉત્પત્તિનું નિમિત્ત છે. તેઓશ્રીનો આગમો-પ્રકરણો ઔપદેશિક ગ્રંથો વિગેરે જ્ઞેનસાહિત્ય સંખંધી સતત અભ્યાસ-પરિશીલન તંમ જ તે જ્ઞેનસાહિત્યના સાર્વજનીન પ્રકાશનમાટે વિશેષ અભિરૂચિ હોઈ તેઓશ્રીના પરિશ્રમથી જ દ્રવ્યાનુયોગ-ચરણકરણાનુયોગ-ગણિતાનુયોગ તેમજ ધર્મકથાનુયોગ વિષયક સાહિત્યના પ્રકાશનમાટે આ માળા ગૌરવાન્વિત હતી; તેમાં આવા ક્ષેત્રવિષયક ગણિતાનુયોગ સંખંધી સચિત્ર સચંત્ર લઘુક્ષેત્રસમાસ-સવિસ્તરાર્થ ગ્રંથના પ્રકાશનથી વિશેષ ગૌરવવતી જની છે, એમ નિઃસંશય કહેવું પડે છે.

આજ સુધીમાં શ્રી ઉપદેશપદ મહાગ્રંથ-સટીક (૪લોક ૧૪૫૦૦), શ્રી વિપાકસૂત્રસટીક સમ્પ્રદાય, પ્રતિમાશતક-સટીક, કર્મગ્રંથસટીક પ્રથમ વિભાગ, અભિધાનચિન્તામણિરત્નપ્રભા ટીકા સહિત (હૈમી-કોષ), શ્રી મહાવીરચરિત્ર (૫૦ ૮૦૦), ષટ્ત્રિંશિકાચતુષ્ટ-પ્રકરણ-ભાષાંતર વિગેરે (ત્રીશેક) વિવિધ સુવાસિત પુષ્પોવડે આ ગ્રંથમાળાએ તત્ત્વજ્ઞાન સ્વરૂપ સૌરભનો જ્ઞેન-જ્ઞેનેતરસમાજમાં શક્ય પ્રચાર કરી જનસમૂહનું આકર્ષણ કર્યું છે. તેમાં પણ ક્ષેત્રસંખંધી યથાર્થ ભાવપ્રદર્શક રંગબેરંગી મનોહર ચિત્રો રૂપી પાંખડીઓથી રચાએલ તેમ જ ગણિતાનુયોગ રૂપ સૌરભાન્વિત આ લઘુક્ષેત્રસમાસ-સવિસ્તરાર્થ નામક સુવાસિત પુષ્પનું માળામાં અનુસન્ધાન થવાથી તત્ત્વજિજ્ઞાસુ મધુકરોના વૃન્દો ક્ષેત્રવિષયક સૌરભનો સુગંધ લેવા માળા તરફ વિશેષ આકર્ષણે ! અને પરિણામે સાહિત્યરસિક સમાજમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો વિશેષ સુવાસ ફેલાશે ! એવું અમારું ચોક્કસ મન્તવ્ય છે.

પ્રથમ જણાવાયું, તે મુજબ આ માળા પ્રકાશન-ઉપદેશ આચાર્યશ્રી છે. એટલું જ નહિ પરંતુ અહ્ય પાંખડીવાળા બેપાંચ પુષ્પોથી શુધાએલી આ માળા સંક્રંદો પાંખડીઓવાળા-જ્ઞાનસૌરભથી ભરેલા **મનમોહન** ગ્રંથપુષ્પોનું અનુસન્ધાન કરવા પૂર્વક પોતાના કદનો વિસ્તાર કરવા સાથે પ્રાણ પુરૂષોનું ધ્યાન ખેંચવામાં પુન્યપનોતી બની છે, તે પણ માળાના ઉત્પાદક પૂજ્યપ્રવર આચાર્યશ્રીને જ આભારી છે. સ્થલે સ્થલે વિચરતા એ પૂજ્ય આચાર્ય મહર્ષિએ જૈનતત્ત્વજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ થવામાં આવા તાત્ત્વિક ગ્રંથોનાં પ્રકાશનની ઉપયોગિતા જનસમાજ પાસે સચોટ તેમ જ હૃદયંગમ ભાષામાં રજુ કરી જ્ઞાનક્ષેત્રમાં સહાયક થવા જે અમોઘ ઉપદેશ આપ્યો છે. તે બદલ તેઓશ્રીના ચરણારવિન્દમાં અમારાં અનેકશઃ અભિવન્દન સાથે અભિનન્દન ઘટે છે.

શ્રી લઘુક્ષેત્રસમાસ-સવિસ્તરાર્થ સચિત્ર સયંત્ર સંજ્ઞક આ ગ્રંથના તૈયાર કરાવવાપૂર્વક પ્રકાશનમાં અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે. ભાષાંતરનો બાલ તેમ જ તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષો સુગમતાથી લાભ લઈ શકે તે ઉદ્દેશથી શક્ય પ્રયત્નોદ્વારા સરલતા સાથે સ્પષ્ટ વિવેચન થાય તે માટે લીધેલા ઉપાયો, ક્ષેત્રોની લાંબાઈપહોળાઈ વિગેરે યુગપત્ જાણી શકાય તે અંગે તૈયાર કરાયેલા સુગમ ચિત્રો અને તે તે ક્ષેત્ર સંબંધી વિષયના વાચન સાથે જ તેને ક્ષેત્રોનું લગભગ ચથાર્થ ભાન થાય તે માટે દોરાયેલા સુંદર એકરંગી દ્વિરંગી ચાવત પંચ-પદ્મરંગી સ્થાપનાચિત્રો ઇત્યાદિ સાહિત્ય તૈયાર કરવા કરાવવામાં તેમ જ તેના મુદ્રણમાં વિવિધ શ્રમના ભાગી થવું પડેલ છે. તેમાં પણ એકરંગીથી લઈને ચાવત પંચ-છરંગી ચિત્રોના મુદ્રણમાં તો જે પરિશ્રમ અને ખર્ચનો બોજો સહન કરવો પડ્યો છે તે અવર્ણનીય છે. આ પ્રમાણે અનેક મુશ્કેલીઓ છતાં આ માળાની ઉત્પત્તિના પ્રેરક પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના સફળ ધર્મલાભથી અમે એ સર્વ મુશ્કેલીઓને સાંગોપાંગ પાર પાડવામાં કૃતેહમંદ થયા છીએ તે માટે ઘણો જ હર્ષ થાય છે.

આ લઘુક્ષેત્રસમાસનું છુટુંછવાયું ભાષાન્તર જાણુવા મુજબ એક બે સ્થાનેથી પ્રગટ થયેલ છે. આ ગ્રંથનું મુદ્રણ પ્રેસમાં શરૂ થયા બાદ (આ ગ્રંથ છપાય છે એમ જાણુવા છતાં) પણ એ જ પ્રેસમાં અમુક સંસ્થા તરફથી ફક્ત વીશ ફોર્મ (૧૬૦ પાનાં) જેટલા પ્રમાણમાં આ ગ્રંથનું ભાષાન્તર પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું છે. આમ છતાં લગભગ પોણેસો ફોર્મનો (૬૦૦ પાનાનો) દલદાર અમારો ગ્રંથ, અને એથી જ જણાઈ આવતું સરલ-સ્પષ્ટ તેમ જ સવિસ્તૃત વિવેચન, અનેક ચિત્રો, અને પંચરંગી ચિત્રો પ્રમુખ બનેડ સામગ્રીથી આ અમારું પ્રકાશન સર્વ પ્રકાશન કરતાં કોઈ અનોખું જ તરી આવશે ! અને તત્ત્વવિનોદીઓને તત્ત્વવિનોદમાં અસાધારણ આલંબનભૂત થશે ! એમ હાર્દિક ઊર્મિઓ અભિપ્રાય આપે છે.

આ ગ્રન્થનું સંપૂર્ણ લાપાન્તર દ્રવ્યાનુયોગ પ્રમુખ જૈન સાહિત્યના જાણકાર પદિત ચંદુલાલ નાનચંદ સિનોર (હાલ ડભોઈ) નિવાસી પાસે કરાવવામાં આવ્યું છે.

જુદા પૃષ્ઠમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આરાધ્યપાદ આચાર્યશ્રીના ઉપદેશથી આ ગ્રન્થના આર્થિક સહાયકો અનેક ઉદાર સદ્ગૃહસ્થો છે. અને તે સર્વ મહાશયોની ઉદારતા માટે અમે વારંવાર આભાર માનીએ છીએ, તો પણ આ સ્થળે અમારે ખાસ યાદી આપવી ઉચિત છે કે આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં પ્રથમ આર્થિક સહાયક પાલીતાણા-સિદ્ધક્ષેત્રવાસી સ્વ. શાહ ગાંડાભાઈ ડાહ્યાભાઈ કે જેઓ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં ઘણા જુના પ્રામાણિક ગુમાસ્તા હતા તેઓ છે. તેઓએ થોડી મુડીમાં ઉદાર સખાવતો કરી છે. લગભગ ઘણીખરી મિલકત ધર્મમાર્ગમાં જ વાપરેલ છે. અને આવા ઉપયોગી ગ્રન્થનું શીઘ્ર પ્રકાશન થાય તેવી ખાસ ઈચ્છાથી પોતાના સ્વ. ચિ. વીરચંદભાઈના સ્મરણાર્થે ૫૦૦) રૂપીયાની ઉદાર સહાય આપેલ છે. તેઓશ્રીનો આ પુસ્તકનું પ્રકાશન જોવાની અલિલાષા પૂર્ણ થાય તે અગાઉ હમણાંજ તેઓ સ્વર્ગસ્થ થયા છે, તે બદલ ખેદની લાગણી પ્રદર્શિત કર્યા સિવાય નથી રહેવાતું.

આ ગ્રન્થના મુદ્રક શ્રી મહોદય પ્રેસના માલીક ભાવનગર નિવાસી શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ કે જેઓએ પોતાના પ્રેસના ઉદ્ઘાટનમાં આ ગણિતાનુયોગ સંગ્રહી મહાન્ ગ્રન્થના મુદ્રણથી મંગલ કર્યું છે, તેઓની કર્તવ્ય પરાયણતા માટે અમારે વારંવાર તેઓનું સ્મરણ કરવાની જરૂર જોવાય છે. છાપવાની સફાઈ સમય પ્રમાણે કાર્ય તૈયાર કરવાની ખત! અને પોતાનું જ કામ ગણીને સુંદર કાર્ય કરવાની હોશ તેમનામાં તેમજ પ્રેસ કાર્યકરોમાં હોઈ તેઓ ગ્રાહકોનો સંતોષ સારા પ્રમાણમાં મેળવી શકે છે; એમ અનુભવથી જોવાયું છે. આ ગ્રન્થમાં આપેલા પંચરંગી ચિત્રોના મુદ્રણમાટે નિસ્વાર્થપણે જ તેઓએ જહેમત ઉઠાવેલ છે, તે પ્રશંસનીય છે.

એ સર્વ કરતાં શ્રીલઘુક્ષેત્રસમાસ સવિસ્તરાર્થ નામના આ ગ્રન્થનું સાઘન્ટ સંશોધન કરનાર પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજશ્રીજીના શિષ્યવર્ધ પાઠક પ્રવર ઉપાધ્યાયજી શ્રી પ્રતાપવિજયજી ગણીજી તેમજ તેઓશ્રીના શિષ્ય પ્રવર્તકજી શ્રીમાન્ ધર્મવિજયજીનો વારંવાર આભાર માનવાની રજા લેવા સાથે તેઓના પાઠપંકજમાં અહર્નિશ વંદના કરીએ છીએ. શાસ્ત્રીય કેવા પ્રકારનો ઉચ્ચકક્ષાનો અભ્યાસ હોય ! ત્યારે સંશોધન થાય એ સંશોધકો જ સમજી શકે છે. પૂજ્ય પ્રવર્તક શ્રી ધર્મવિજયજી મહારાજે ‘ પૃથ્વી ગોળ ફરે છે, સૂર્યચન્દ્ર સ્થિર છે. વિગેરે આધુનિક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના મન્તવ્યો ઉપર પરામર્શ કરતો, અને શાસ્ત્રીય

દષ્ટિ સિદ્ધ કરતો વિદ્વત્તાપૂર્ણ સવિસ્તૃત ઉપોદ્ઘાતનું આલેખન કર્યું છે, તેથી આ ગ્રન્થના ગૌરવમાં વિશિષ્ટતા વધી છે.

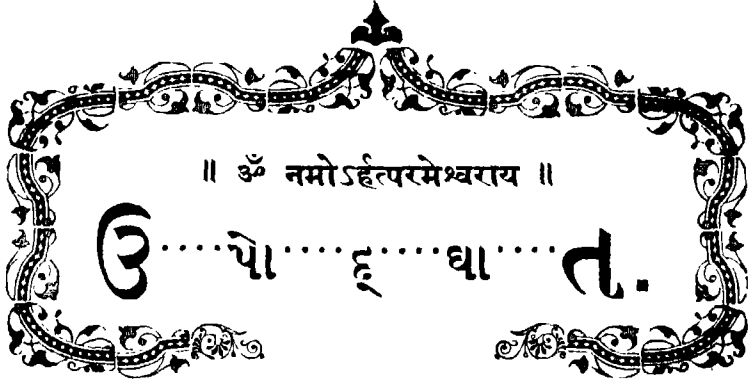
આ ગ્રંથનું કાળજી પૂર્વક શોધન કરવામાં આવેલ છે, છતાં કોઈ સખલના રહેલ હોય તે સુધારવા સાથે મને જણાવવાનું નિવેદન કરવા પૂર્વક આ લઘુ નિવેદન પૂર્ણ કરું છું.

વાચકવૃન્દ આ ગ્રન્થનું સાધનત વાચન મનન અને નિદિધ્યાસન કરવા પૂર્વક તત્ત્વ ગ્રાહક બનવા સાથે જોન સાહિત્યનો જગત્માં વિશેષ પ્રચાર કરવા તત્પર બને ! એજ અન્તિમ અભ્યર્થના.

શ્રીમન્ મુક્તિકમલજૈનમોહન જ્ઞાન મંદિર
રાવપુરા-મહાજન ગલી વડોદરા
શ્રી નેમિજન્મ કલ્યાણક. વિ. ૧૯૯૦

નિવેદક:—
શ્રી મોહન પ્રતાપી નન્દ-
ચરણોપાસક
લાલચન્દ.

॥ अनन्तलब्धिनिधानाय श्रीमते गौतमगणधराय नमोनमः ॥

नामं नामं नाकिनाथै-नेतं श्रीज्ञાતનન્દનમ્ ।

લઘુક્ષેત્રસમાસસ્યો-પોદ્ધાતં વિતનોમ્યહમ્ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન-શ્રદ્ધા-ચારિત્ર ઇત્યાદિ અનુભવગમ્ય સહલાવી આત્મીય ગુણો પૈકી જ્ઞાન એ મુખ્ય આત્મીય ગુણ છે, સર્વ ગુણસમૂહમાં તેનું પ્રાધાન્ય છે. જગત્-વર્તિસર્વજીવો ન્યૂનાધિકતયા જ્ઞાનગુણથી અવિરહિત છે. જ્ઞાન ગુણ છે, આત્મા ગુણી છે. એ ગુણગુણીનો સંબંધ અવ્યભિચારી છે. અર્થાત્ જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં આત્માનું અસ્તિત્વ છે જ, અને જ્યાં આત્મા છે ત્યાં જ્ઞાનસત્તા અવશ્ય પ્રતીત થાય છે. જ્ઞાનાંશરહિત દ્રવ્ય જડની કેટિમાં ગણાય છે. જ્ઞાન-ચિદ્-ચૈતન્ય-અવબોધ-એ સર્વ પર્યાયવાચક શબ્દો છે.

યાવત્ પર્યંત આત્મા જ્ઞાનગુણને આવારક જ્ઞાનાવરણીય કર્મચુક્ત હોઈ છદ્મસ્થ છે ત્યાંસુધી તે આત્મામાં સર્વાંશે જ્ઞાનના આવિર્ભાવનો અભાવ હોય છે. એ જ્ઞાન-ગુણાવારકકર્મનો નિર્મૂલ ક્ષય થવા પૂર્વક આત્મા આવારક કર્મથી જ્યારે નિર્લેપ થાય છે ત્યારે લોકલોકવર્તિ ત્રૈકાલિક ચરાચર ભાવોને હસ્તામલકવત્ નિરીક્ષણ કરવાની અવિનાશિની અતીન્દ્રિય અનંતશક્તિનો આત્મા ભોક્તા બને છે. જે વિશિષ્ટ વ્યક્તિમાં એ અનન્તશક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. તે વ્યક્તિ સાક્ષાત્ ઈશ્વર-પરમાત્મા કિંવા ઈશ્વર-પરમાત્મા સ્વરૂપ ગણાય છે. જૈનદૃષ્ટિ તે વ્યક્તિને તીર્થંકર-અરિહંત અથવા કેવલી-સર્વજ્ઞ એવા પૂજ્ય શબ્દોથી સંબોધવા પૂર્વક અહુર્નિશ અર્ચના કરવા ફરમાન કરે છે.

વિચારશક્તિસમ્પન્ન પ્રાયઃ પ્રત્યેકપ્રાણી એ પરમાત્મતત્ત્વનો ઉપાસક હોય છે. પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ એ ઉપાસકની ઉપાસનાનું ધ્યેય છે. પરમાત્મતત્ત્વની વર્તમાન જગતમાં જૈન-બૌદ્ધ-શૈવ-વૈષ્ણવ-મુસ્લીમ-પારસી ઉપાસના. કિંવા ક્રિશ્ચીયન વિગેરે જે જે ધાર્મિક ફિરકાઓ નજરમાં આવે છે તે પ્રત્યેક ફિરકાઓમાં ધર્મારાધક તે તે વ્યક્તિનો આશય પરમાત્મદશાપ્રાપ્તિપુરૂષની સાધના પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. નીચે જણાવાતી તે તે ધર્મશાસ્ત્રોની પંક્તિઓ દ્વારા થતી પ્રભુ પ્રાર્થનામાં પણ એ જ આશય સ્પષ્ટ તરી આવે છે.

જૈન;—

“ નમો અરિહંતાણં । નમો સિદ્ધાણં ।
નમો આચરિઆણં । નમો ઉવજ્જાયાણં ।
નમો લોષ સન્વસાહૂણં । एसो पंच
नमुक्कारो । सव्व पावण्णसणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ
मंगलं ॥ ”

અર્થ;—“અરિહંતને નમસ્કાર થાઓ. સિદ્ધને નમસ્કાર થાઓ. આચાર્યને નમસ્કાર થાઓ. ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર થાઓ. લોકને વિષે વર્તતા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ. એ પંચ નમસ્કાર શ્રુતસ્કંધ, સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે. સર્વ મંગલમાં પ્રથમ મંગલ છે. ”

બૌદ્ધ;—

મૂલ

“ નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો
સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ । બુદ્ધં સરણં
ગચ્છામિ । ધમ્મં સરણં ગચ્છામિ ।
સંઘં સરણં ગચ્છામિ ॥ ”

અર્થ;—“પૂર્ણપ્રજ્ઞ અહિંન્ ભગવાન્ બુદ્ધને નમસ્કાર થાઓ. હું બુદ્ધનું શરણુ સ્વીકારું છું, ધર્મનું શરણુ સ્વીકારું છું, સંઘનું શરણુ સ્વીકારું છું. ”

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા;—

“ સ્વમાદિદેવઃ પુરુષઃ પુરાણ-
સ્ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।
વેત્તાસિ વેદ્યં ચ પરં ચ ધામ,
ત્વયા તતં વિશ્વમનન્તરૂપમ્ ॥ ૧ ॥
વાયુર્યમોઽગ્નિર્વરુણઃ શશાઙ્કઃ,
પ્રજાપતિસ્ત્વં પ્રપિતામહશ્ચ ।
નમો નમસ્તેઽસ્તુ સહસ્રરુત્ત્વઃ,
પુનશ્ચ ભૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥ ૨ ॥ ”

અર્થ;—“(હે પરમાત્મન્ !) આદિ-દેવ તમે જ છો, પુરાણ પુરૂષ તમે છો, વિશ્વના ઉત્કૃષ્ટ નિધાનરૂપ પણ તમે જ છો, (અખિલ તત્ત્વના) જ્ઞાતા પણ તમે છો, જાણવા લાયક સર્વોત્કૃષ્ટ તેજ સ્વરૂપ તમે છો, તમેએજ અનન્ત સ્વરૂપ વિશ્વનો વિસ્તાર કરેલો છે. વાયુ-યમ-અગ્નિ-વરુણ-ચંદ્ર-બ્રહ્મા-અને વિધાતા એ સર્વ તમે જ છો. હજારોવાર તમને મારો નમસ્કાર થાઓ. ફરીથી પણ મારો તમને નમસ્કાર થાઓ. ”

પારસી;—

“યાનીમ મનો યાનીમ વચો યાનીમ
વયઓથનેમ અવઓનો જરથુસ્ત્ર હે ।
ફ્રા અમેષા સ્પેન્તા ગાથાઓ ગેયુરવા-
હન । નેમો વે ગાથાઓ અવઓનીશ ।”

અર્થ;—“ પુન્યાત્મા જરથુસ્ત્રના
કર્મને ધન્ય છે, વચનને ધન્ય છે
અને વિચારને ધન્ય છે. એ પવિત્ર
આત્માએ ધર્મગ્રંથોનું પ્રકાશન કર્યું
છે. હે દિવ્ય ધર્મગ્રંથ ! તારી હું
સ્તુતિ કરું છું. ”

ઈસાઈ (ક્રીશ્ચિયન)

“ Almighty God ! unto
whom all hearts be open,
all desires known, and from
whom no secrets are hide;
cleanse the thoughts of our
hearts by the inspiration
of the holy spirit, that we
may perfectly love thee,
and worthily magnify the
Holy Name, Through christ
our Lord. ” “ Amen. ”

અર્થ;—“ સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ
જે પ્રત્યેકના હૃદયને દેખે છે, દરેકની
અભિલાષાઓ જાણે છે, અને કોઈપણ
રહસ્ય જેમનાથી ગુપ્ત નથી તે પરમાત્મા
પોતાના દિવ્ય આત્માની પ્રેરણાથી અ-
મારા વિચારો નિર્મલ બનાવે જેથી
અમે પ્રભુ પ્રત્યે સંપૂર્ણ પ્રેમ કરીએ અને
પ્રભુના નામનો મહિમા પ્રભુ યીશૂમસીહ
દ્વારા સર્વત્ર વિસ્તારીએ. (આમીન.) ”

મુસલમાનો;—

“ બિસ્મિલ્લાહિર્રહમાનિર્રહીમ ।
અલહમ્દોક્તિલ્લાહે રબ્બિલ આલ્મીન્ ।
અર્રહમાનિર્રહીમ । માલિકે યૌમિદ્દીન્ ।
ઈચ્ચાકાના ‘વદો વ ઇચ્ચાકા નસ્ત’ ઈન્ ।
ઈદ્દેનસ્ સિરાતલમુસ્તકીમ । સીરાતલ-
જીના અન ’ અમ્ત ’ અલૈહિમ ગૈરિલ
મગદૂબે’ અલૈહિમ વલજ્જાલીન્ । આમીન્ ।”

અર્થ;—“ દયાલુ કર્ણુઅમય અખિ-
લવિશ્વના પ્રભુ ભગવંતને પ્રાર્થના કરું
છું. તે દયાલુ કર્ણુઅમય ધર્મ-દિવસના
અધિપતિ છે. તે જ્ઞાનમય છે તે જ શક્તિ-
માન છે. જે સન્માર્ગમાં તમારી રમણતા
છે તે સન્માર્ગમાં માર્ગપ્રદર્શક તમે
થાઓ. જેઓ તને નથી માનતા અને
અધર્માચરણ કરે છે તેમનો તું નથી. ”

ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રત્યેક સમાજને ધર્મ ધર્મના સંસ્થાપક અને ધર્મો-
પદેશક અર્થાત્ દેવ-ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વો માનવાની તથા તેઓએ જણાવેલા
ફરમાનો પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ રહેલી છે એમ સહેજે જણાઈ આવે છે, છતાં

અજ્ઞાનથી પૂર્વોક્ત સિદ્ધાન્ત વિરૂદ્ધ મન્તવ્યો-કર્તવ્યો પણ કોઈ કોઈ સ્થાને કોઈ વ્યક્તિઓ તરફથી પ્રગટ થતાં જોવાય છે. જ્યાં સુધી પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સ્વતંત્રપણે ‘ મારી માન્યતાઓ સાચી છે, મારી કલ્પનાઓ યથાર્થ છે ’ ઇત્યાદિ વાક્યો કિંવા વિચારો કોઈ પણ વિચારશીલ વ્યક્તિના મુખમાં અથવા માન-સમાં શોભાસ્પદ નથી. ‘ સર્વજ્ઞ થવું અને સર્વજ્ઞ થવા માટે મહર્ષિઓના સિદ્ધાન્તોનો આશ્રય લઈ તે અનુસારે વર્તન કરવું. ’ એજ પરમાત્મ-દશા પ્રાપ્ત કરવાના અભિલાષી મુમુક્ષુઓને યોગ્ય છે.

પૂર્વોક્ત ફરમાનનું વર્તમાનમાં પ્રાયઃ કેટલાક માર્ગમાં વિસ્મરણ જોવાય છે. અને એથીજ એક જ સાધ્યવાળામાં પણ એક બીજાના પદાર્થવિજ્ઞાનનો ઉપદેશો તથા વાક્યોમાં વિસંવાદ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ ઉપાય. ચાલુ જમાનામાં તત્વાતત્વના રહસ્યથી કેટલોક અજ્ઞાતવર્ગ કોઈ પણ પદાર્થ (વસ્તુતત્વ) ના નિરૂપણ પ્રસંગે આમપુરૂષોના અખાદિત સિદ્ધાન્તોને દૂર રાખી કેવલ કલ્પનાના હવાઈ કિલ્લાઓ ખડા કરે છે. પરંતુ ‘ કૃપ મંડૂક ’ ન્યાયથી બુદ્ધિમાન વ્યક્તિને એ માર્ગ સ્વીકારવા લાયક નથી જ. પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ કિંવા પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-ઉપમાન-શબ્દ (આગમ) એ પ્રમાણોથીજ પદાર્થ નિરૂપણ હોઈ શકે. કોઈ પદાર્થ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સિદ્ધ હોય. કોઈ અનુમાન પ્રમાણ સિદ્ધ હોય. જ્યારે કોઈ પદાર્થની સિદ્ધિમાં શબ્દ (આગમ) પ્રમાણ પણ અવશ્ય કબુલ કરવું પડે. કારણ કે શબ્દ (આગમ) ના પ્રભુતા રાગદ્રેષ રહિત સર્વજ્ઞ હોઈ તેમના વચનમાં વિરોધાભાસ હોય જ નહિ. અસત્ય પ્રતિપાદન કરવાના કારણો રાગ દ્રેષ ને મોહ છે, એ કારણોનો નિર્મૂલક્ષ્ય કરેલ હોઈ એ મહાન્ વિભૂતિઓના વચનોમાં અસત્યનો અંશપણ ન હોય એ નિશ્ચય છે.

પ્રસ્તુત વિષયની વિશેષ સિદ્ધિને અર્થે અહિં જણાવવું અસ્થાને નહિજ જણાય ! જે-વર્તમાનમાં વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી શોધાયેલ ટેલીફોન-વાયરલેસ નૈન સિદ્ધાન્તોની ટેલીગ્રાફ-રેડીઓ-ફોનોગ્રાફ વિગેરે યાંત્રી શબ્દોનું પૌદ્ગલિકપણ યથાર્થતા. સિદ્ધ થાય છે. ‘ શબ્દગુણકમાકાશમ્ ’ ‘ શબ્દ એ આકાશનો ગુણ છે ’ એ પ્રમાણે જોરશોરથી ઉદ્ઘોષણ કરતું ન્યાય-કિંવા વૈશેષિક દર્શન પણ પૂર્વોક્ત યાંત્રિક પ્રયોગોમાં શબ્દોનું ઉત્પાદન તેમજ કાલાંતરે પણ વક્તા વિના શબ્દોનું ઉત્પાદન થતું જોઈ ‘ શબ્દ એ આકાશનો ગુણ છે ’ એ માન્યતામાં શિથિલ થયું છે. જ્યારે વસ્તુના સ્વરૂપને હસ્તામલકવત્ આત્મ પ્રત્યક્ષ કરનારા સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ હાલની સાયન્ડીફિક (વૈજ્ઞાનિક) પદ્ધતિ પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રકારના યાંત્રિક સાધનોથી પ્રયોગો (એક્સપેરીમેન્ટ) કર્યા સિવાયજ લોકલોક-પ્રકાશકજ્ઞાનના સામર્થ્યથી અનેક વખત ઉદ્ઘોષણા પૂર્વક જણાવેલ છે કે શબ્દ એ આકાશગુણ નથી પરંતુ પુદ્ગલસ્વરૂપ છે. ‘ મહાનુભાવ તીર્થંકર ભગવંતોના જન્મ વિગેરે કલ્યાણક પ્રસંગોમાં ઇન્દ્રમહારાજની આજ્ઞાથી હરિણગમેષીદેવે વગાડેલ

સુઘોષા ઘંટાનો શબ્દ અસંખ્યાત યોજન દૂર તેમજ અસંખ્ય યોજન વિમાનના વિમાનો ઉલ્લંઘી પ્રત્યેક વિમાનમાં રહેલ ઘંટામાં ઉતરી ત્યાં ત્યાં રહેલા દેવોને પ્રભુના કલ્યાણકાદિ પ્રસંગોની જાગૃતિ કરાવે છે. 'ઇત્યાદિ વૃત્તાંતનું શ્રવણ કરનારાઓમાંથી કેટલીક વિચારશીલ વ્યક્તિઓને સુઘોષા ઘંટાનો શબ્દ તે તે દેવોની ઘંટામાં ઉતરવા સંબંધી આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું હતું તે આશ્ચર્યને વર્તમાનમાં શોધાયેલ 'રેડીયો' વિગેરે યાંત્રિક પ્રયોગોએ અમેરિકા-યુરોપ-વિગેરે દૂર પ્રદેશોમાં થતા ભાષણો તેમજ ગાયનો અહિં રહેલ વ્યક્તિઓને સંભળાવીને સદંતર દેશવટો આપી શબ્દના પૌદ્ગલિકપણાને સ્પષ્ટપણે જણાવી દીધેલ છે.

એજ પ્રમાણે 'ક્ષિત્યમેજોમરુદ્ધયોમ-કાલદિગ્દેહિનો મનઃ' એ વૈશેષિકદર્શનના સિદ્ધાંતની રૂએ પાણી તેમજ વાયુ પૃથક્ પૃથક્ સ્વતંત્ર જાતિના પરમાણુથી બનેલ દ્રવ્યો હોવાનું પ્રતિપાદન થાય છે. પરંતુ જે ભાગ હાઇડ્રોજન તેમજ ઓક્સીજન ભાગ ઓક્સીજન ($H_2+O=Water$) મળતાં તુરત પાણી થાય છે અને પાણી પણે પરિણમેલા અણુઓ પ્રયોગથી હાઇડ્રોજન અને ઓક્સીજન રૂપે પરિણમે છે એમ વૈજ્ઞાનિક (સાયન્ટીફીક) પદ્ધતિથી એકીકરણ તથા પૃથક્કરણ થતું જેવામાં આવવાથી પૂર્વેક્ત નૈયાયિક સિદ્ધાન્ત અસત્ય ઠરે છે. જે દ્રવ્ય સ્વતો ભિન્ન છે તેનું દ્રવ્યાન્તર રૂપે ત્રણકાલમાં પરિવર્તન થતું નથી. જ્યારે જે વસ્તુને વૈજ્ઞાનિક-પદ્ધતિથી અમુક પ્રકારે માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તેજ વસ્તુને મહાનુભાવ-સર્વજ્ઞભગવંતોએ વસ્તુના યથાર્થ ભાવને પૃથક્ પૃથક્ સ્વરૂપે ન વર્ણવતાં બાહ્યથી દેખાતા તેમજ અનુભવાતા તે પાણી તેમજ વાયુના શરીરનો પુદ્ગલદ્રવ્ય ને તેમાં પણ ઔદારિક નામની જાતિમાં સમાવેશ હોવાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે.

એજ પ્રમાણે અમુક વર્ષોથી પ્રગતિ પામેલ ફોટોગ્રાફિક પદ્ધતિ સંબંધી શ્રી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની ટીકામાં સમર્થ વ્યાખ્યાતા વિદ્વત્શિરોમણિ શ્રી મલયગિરિ મહારાજાએ પ્રત્યેક તથાવિધ બાહર મૂર્ત્તદ્રવ્યમાંથી 'કુવારામાંથી વહેતા પાણીની માફક' કેવી રીતે છાયાના પુદ્ગલોનો પ્રવાહ નીકળે છે? અને તે છાયાના પુદ્ગલોનું ભાસ્વર તેમજ અભાસ્વર દ્રવ્યમાં કેવું પ્રતિબિમ્બ પડવા સાથે કેવા પ્રકારથી ગ્રહણ થાય છે? તે સંબંધી ઘણોજ રોચક ઉલ્લેખ કર્યો છે. એથી એ નિર્ણય થાય છે કે શ્રી જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તમાં જે પણ વસ્તુનું પ્રતિપાદન થયું છે તે એમને એમ તો નથી જ. ફક્ત તે તે શાસ્ત્રોની તેવી પ્રત્યેક પક્ષિત ઉપર ખુબ વિચાર થવાની આવશ્યકતા છે.

આ પ્રસંગે મારે અવશ્ય જણાવવું પડશે કે સર્વજ્ઞ પ્રભુના સિદ્ધાન્તોમાં પ્રત્યેક વસ્તુસંબંધી સંપૂર્ણ પ્રતિપાદન છતાં વસ્તુની શોધ માટે નિર્ણયો થઈ શકતા નથી તેમાં તે સિદ્ધાંતોના વાચન-મનન અને સંપૂર્ણ નિદિધ્યાસનની પુરેપુરી ખામી એજ કારણ છે. અનંત જ્ઞાનીઓના અબાધિતસિદ્ધાન્તો અનાદિ સિદ્ધ

હોવા છતાં તે જાણવાની બેદરકારી તેમજ તેના જિજ્ઞાસુઓ માટે જોઈતા ઉત્તેજનનો અભાવ વિગેરે કારણોથી જ્ઞાનસિદ્ધપ્રયોગો પણ સમજાવી શકાતા નથી. તે માટે આપણા સમાજમાં લગભગ અસ્ત પામેલ જિજ્ઞાસુવૃત્તિને હવે પ્રગતિપ્રધાન કહેવાતા યુગમાં જાગૃત રાખવાની ખાસ જરૂર છે. અને એમ થશે તોજ આપણે આપણા મૌલિકસિદ્ધાંતોનું સંરક્ષણ કરવા સાથે આપણા હાથેજ વૈજ્ઞાનિક ઉન્નતિ કરી અન્ય જગતને આશ્ચર્ય પમાડવા યોગ્ય પદાર્થવિજ્ઞાન પુરૂં પાડવા લાગ્યશાળી બનીશું. સર્વજ્ઞ શાસનમાં અન્ય પદાર્થોની માફક ક્ષેત્રોનું પણ પ્રતિપાદન અદ્વિતીયપણે હોવાથી તેના જ્ઞાનની પણ જરૂરીયાત ગણાય તે સ્વાભાવિક છે. તે સર્વજ્ઞ ભગવાનના ક્ષેત્ર વિષયક કથનને અનુસરી શ્રી લઘુક્ષેત્ર સમાસ નામનો આ ગ્રન્થ પૂજ્યવર્ય શ્રીરત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજે રચેલો છે, જેમાં જેન દૃષ્ટિએ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞશૈલીથી પ્રદર્શિત કરેલું છે. આ ગ્રન્થમાં પણ પૂજ્ય-ગ્રન્થકારે ઉપાન્યગાથામાં ટાંકેલા નીચે જણાવાતા શબ્દો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે:—

સેસાણ દીવાણ તહોદહીણં, વિઆરવિસ્થારમણોરપારં ।

સયા સુયાઓ પરિભાવયંતુ, સર્વંપિ સર્વવન્નુમદ્વક્તિતા ॥ ૧ ॥

[શેષદ્વીપસમુદ્રો સંબંધી જે અનંત સ્વરૂપ વર્ણન છે તેને (મતિકલ્પનાથી નહિ પરંતુ) સર્વજ્ઞ મતમાં એક ચિત્તવાળા થઈને શ્રી સર્વજ્ઞભાષિતસિદ્ધાન્તને અનુસારેજ વિચારવું.]

પૂર્વોક્ત વચન ઉપરથી એવો સાર કાઢી શકાય છે કે;—ક્ષેત્રસંબંધી અથવા ગમે તે વિષયસંબંધી શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલું સ્વરૂપ દૃઢશ્રદ્ધાવંત શ્રદ્ધાગમ્ય હોય તેજ સત્ય માની શકે છે, અથવા તો સર્વજ્ઞ પોતે સાક્ષાત્ પદાર્થો, જાણી દેખી શકે છે. પરંતુ સર્વજ્ઞમતની શ્રદ્ધારહિતને માટે તો તે સ્વરૂપ સત્ય માનવું એ બહુ વિષમ છે, કારણ કે અમુક માઇલનાજ વિસ્તારવાળી આ દુનીયા-પૃથ્વી છે, એવા નિર્ણયવાળાઓને અને હિમાલયથી મોટા પર્વતો દેખ્યા ન હોય તેવાઓને તથા પાસીફિક આટલાંટિક આદિ મહાસાગરોથી મોટા સમુદ્રો દૃષ્ટિગોચર ન થયા હોય તેવાઓને હવેરો યોજનના પર્વતો, કરોડો યોજનના તથા અસંખ્ય યોજનના દ્વીપ સમુદ્રો કહીએ તો તે શી રીતે માને ? એવાઓના મનમાં તો એમજ આવે કે એટલા મોટા પર્વતો દ્વીપો તથા સમુદ્રો હોઈ શકેજ નહિ. પણ એ બધી શંકાનો આધાર પૃથ્વીબ્રમણની માન્યતા ઉપરજ રહેલો છે અને તે માન્યતા ખોટી છે એ નિરા-અહી મનુષ્યો સમજી શકે તેમ છે, પણ તે શ્રદ્ધાનો વિષય છે. માટેજ કેટલાક અતીન્દ્રિયવિષયો શ્રદ્ધાગમ્ય હોય એમ માનવુંજ યોગ્ય છે.

આધુનિક સમયમાં ક્ષેત્રાદિવિષયસંબંધી એજ પરિસ્થિતિ ઉભી થયેલ છે.

એ કારણથીજ સર્વેશ્વસિદ્ધાંતોમાં તેમજ પ્રાયઃ પ્રત્યક્ષપ્રમાણનો જ સ્વીકાર કરનારા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોની માન્યતાઓમાં વિસંવાદ જોવામાં આવે છે.

શાસ્ત્રીય માન્યતાઓ.

- ૧ પૃથ્વીનો આકાર પુડલો અથવા થાળી સરખો ગોળ છે.
- ૨ પૃથ્વી સ્થિર છે. ચન્દ્ર સૂર્યાદિ ફરે છે.
- ૩ પૃથ્વી મોટી છે. અસંખ્ય યોજન પ્રમાણ છે. અને સૂર્ય ચંદ્ર વિગેરે નાના છે.
- ૪ પૃથ્વી પૃથ્વીસ્વરૂપ છે. પરંતુ ગ્રહ નથી.
- ૫ અસંખ્યદ્વીપસમુદ્રપ્રમાણ પૃથ્વી છે.

આધુનિક માન્યતાઓ.

- ૧ પૃથ્વીનો આકાર ઈંડા અથવા નારંગી સરખો ગોળ છે.
- ૨ ચન્દ્ર સૂર્ય સ્થિર છે. પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર તેમજ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે અને ચન્દ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે.
- ૩ સૂર્ય ઘણો મોટો છે. પૃથ્વી તેની અપેક્ષાએ ઘણી નાની અમુક પ્રમાણનીજ છે.
- ૪ બુધ-શુક્ર વિગેરે અન્ય ગ્રહોની માફક પૃથ્વી એ (ઉપ) ગ્રહ છે.
- ૫ એશીયા, યુરોપ, આફ્રિકા, અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા વિગેરે પાંચ ખંડ પ્રમાણ પૃથ્વી છે.

એ સિવાય બીજી પણ પરસ્પર વિરોધી ઘણી માન્યતાઓ છે. એ સર્વ માન્યતાઓ સંબંધી શાસ્ત્રીય તેમજ આધુનિકદષ્ટિથી સમન્વય કિંવા ખંડન મંડન કરવા બેસીએ તો ઘણેજ વિસ્તાર થઈ જાય. ઉપોદ્ઘાત લખવાં જતાં એક ગ્રંથ જેટલું લખાણ થવાનો સંભવ રહે. અને અતે શ્રદ્ધાશીલને તો શ્રદ્ધાનો જ આશ્રય લેવો પડે. આમ છતાં શાસ્ત્રીય તેમજ આધુનિક બન્ને દષ્ટિઓ પોતપોતાના મંતવ્યોને પગલર કરવા અનેક પ્રકારની જે જે યુક્તિઓ રચી કરે છે તેમાં વિચારદષ્ટિએ કઈ યુક્તિ યોગ્ય છે, અને કઈ યુક્તિ દોષાપન્ન છે, એનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ તો તે તે વિષયના લગભગ ઠીક જાણકારો લેગા મળે અને ચર્ચા કરે ત્યારે જ આવી શકે. તોપણ બાલ શર્વા વસ્તુતત્ત્વથી ચતુર્કિંચિત્ માહિતગાર થાય તે માટે એકાદ મંતવ્ય ઉપર સહેજ ઇશારો કરવો એ અસંગત નહિ ગણાય.

‘પૃથ્વીનો આકાર ઈંડા અથવા નારંગી સરખો ગોળ છે’ એવું પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે, જ્યારે શાસ્ત્રીયમંતવ્ય ઉપર જણાવ્યા પૃથ્વીનો આકાર. મુજબ અન્ય પ્રકારે છે. સિદ્ધ સિદ્ધ આ બન્ને માન્યતાઓ ઉપર વિચાર કરતાં પ્રથમ તો એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે જે પૃથ્વીને નારંગી સરખી ગોળ માનવી છે તે પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ-મૃત્યુ-પાતાલ સ્વરૂપ ત્રણે લોકનો સમાવેશ સ્વીકારાય છે કે ત્રણે લોકમાંથી ફક્ત એકલા મૃત્યુલોકનોજ સમાવેશ ગણાય છે? જે વ્યક્તિઓ ‘સ્વર્ગલોક અથવા

પાતાલલોક એ વસ્તુતઃ છેજ નહિ ' એવી માન્યતાઓને ધરાવતા હોય તેવાઓ માટે પરલવ કે ધર્મ જેવી વસ્તુ ઉદ્દેશીને લખાણ કરવું એ કોઈપણ સુઝ વ્યક્તિ માટે યોગ્ય નથી. કારણકે 'અન્ય પ્રમાણેથી સિદ્ધ વસ્તુનો અપલાપ કરવા પૂર્વક ફક્ત ચર્મચક્ષુગોચર વિષયોજ જગતમાં છે એ સિવાય સર્વ બ્રાંતિ છે ' ઇત્યાદિ મંતવ્યો ધરવા સાથે નાસ્તિકવાદના શિખરે આફઠ થયેલાઓ માટે શાસ્ત્રીય ચર્ચાઓ કરવી એ ચર્ચા કરનારનીજ નિર્રથક વાચાલતા છે. વાસ્તવિક સ્વર્ગપ્રમુખ ત્રણે લોકનો સમાવેશ કરવા પૂર્વક પૃથ્વીને દડા સરખી ગોળ કહેવી એ તદ્દન અસંગત છે. જે વિષય ઇન્દ્રિયગમ્ય નથી, વિશિષ્ટજ્ઞાનના અભાવે જ્યાં સુધી ઇષ્ટવિષયનું સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ધરાવવાને આત્મા સમર્થ બન્યો નથી ત્યાં સુધી સ્વયં અતીન્દ્રિયવિષયોનું સ્વરૂપ કહેવું કે નિષેધવું એ કૂવાના દેડકા પાસે સમુદ્રના સ્વરૂપનું કથન તુલ્ય છે. કારણકે ! —

ધર્મશાસ્ત્રોમાં અનંતજ્ઞાની મહર્ષિઓએ ત્રણેલોકનો સમુદ્ધિત આકાર કેડે હાથ દઈ પગ પહોળા કરીને ઉભેલા પુરૂષ સરખો (વૈશાખ સંસ્થાન) આકાર જણાવેલો છે. જે વિષય પરિમિતજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી બાહ્ય છે તે વિષયમાં 'અનંતજ્ઞાનીઓના વચન ઉપર શ્રદ્ધા' એજ શ્રદ્ધાશીલ સમાજ માટે રાજમાર્ગ છે.

‘આધુનિક દૃષ્ટિએ જેટલી પૃથ્વીને ગોળ માનવી છે તે પૃથ્વીથી ચન્દ્ર સૂર્ય નક્ષત્રાદિ સર્વ જ્યોતિશ્ચક્ર ભિન્ન હોવાથી કેવળ મધ્ય-મૃત્યુલોકનોજ નારંગી સરખી ગોળ પૃથ્વીમાં સમાવેશ છે ’ એ મંતવ્યમાં પણ અનેક વિરોધો નીચે મુજબ પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.

ઇ. સ. ૧૪૯૨ માં કોલમ્બસે અમેરિકાને શોધી કાઢ્યો. તે પહેલાં અમેરિકાનું અસ્તિત્વ છતાં એ દેશ અપ્રસિદ્ધ-અપ્રગટ હતો. અહિં પ્રત્યેક પૃથ્વીની નારંગી વિચારશીલ વિદ્વાનોએ વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે જે કોલમ્બસે સરખી ગોળાઇમાં કરેલી અમેરિકાની શોધ પહેલાં પૃથ્વીનો આકાર કેવો મનાયો વિરોધી હેતુઓ. હતો ? અને શોધ કર્યા બાદ તે આકારમાં કાંઈ ફારફેર થયો કે કેમ ? જે અમેરિકાની શોધ પહેલાં પણ ગોળજ સ્વીકારીએ તો શોધ થયા બાદ પ્રથમની આકૃતિમાં કાંઈપણ ફારફેર થવો જોઈએ, શોધ થયા અગાઉ આકાર ગોળ ન હતો એવું જે માનીએ તો પૃથ્વીના ગોળ આકાર સંબંધી માન્યતા ચોક્કસ થર્મ શકતીજ નથી. કારણકે જેમ કોલમ્બસે અમેરિકા શોધ્યો ત્યારબાદ થોડા વર્ષો પહેલાંજ અમુક વ્યક્તિના સાહસથી ન્યુઝીલેંડ શોધાયો તેમ હજુ પણ એ ગોળાકાર મનાતી પૃથ્વીના પડ ઉપર બીજા અપ્રગટ દેશોનું અસ્તિત્વ નહિં હોય તેની શી ખાત્રી ? અને જ્યાંસુધી એ અપ્રગટદેશોના અસ્તિત્વ સંબંધી કોઈપણ ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર ન આવી શકાય ત્યાં સુધી ‘પૃથ્વીનો આકાર અમુકપ્રકારનોજ ગોળ છે ’ એવી માન્યતા પ્રગટ કરવી એ વિચારવાનું વ્યક્તિને યોગ્ય નથી. ખેલાં અર્ધગોળ માને અને હાલ સમ્પૂર્ણ ઇંડા જેવો

માને તોપણ હજી સુધી ઉત્તર અને દક્ષિણધ્રુવની તરફના પ્રદેશોની શોધ ન્યૂન હોવાથી ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફની મુસાફરી એક દિશાની થઈ શકી નથી અને તે વિના પૂર્વ પશ્ચિમની મુસાફરી મધ્યક્ષેત્રમાં રહેલ ધ્રુવની ચારે બાજુ કેમ ન હોય ?

‘સમુદ્રકિનારેથી ચાલી જતી સ્ટીમર શરૂઆતમાં સંપૂર્ણ દેખાય છે, અમુક પ્રમાણમાં દૂર જતાં સ્ટીમરની નીચેનો ભાગ દેખાતો બંધ થાય સ્ટીમરના દૃષ્ટાંત છે, વિશેષ દૂર જતાં નીચેનો ભાગ વિશેષ પ્રમાણમાં દેખાતો માં વિસંવાદ. બંધ થાય છે, સ્ટીમરનું અને સમુદ્રકિનારાનું ઘણું અંતર પડતાં દરીઆકિનારે ઉભેલ વ્યક્તિ ક્રૂર સ્ટીમરના અગ્રભાગને અથવા ધુમાડાનેજ દેખી શકે છે, અને તેથી આગળ જતાં સ્ટીમરનો તે ભાગ દેખાતો પણ બંધ થાય છે. માટે પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ છે એમ માનવામાં કારણ મળે છે, આ પ્રમાણે સમજનારા અને અન્યવ્યક્તિઓને સમજવનારા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને જણાવવાની જરૂર છે જે સમુદ્રકિનારાથી દૂર દૂર જતી સ્ટીમરનો નીચેનો ભાગ વિશેષ વિશેષ ન્યૂન દેખાય છે તેમ થવામાં કારણ પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઈ છે ? કે ચક્રનો તે પ્રમાણે દેખવાનો સહજ સ્વભાવ છે ? જો પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઈજ તેમ થવામાં કારણ હોય તો સમુદ્રકિનારે ઉભેલ બે વ્યક્તિઓ પૈકી એક વ્યક્તિની ચક્રનો મન્દતેજવાળી અને અન્યવ્યક્તિની ચક્રનો વિશેષ તેજવાળી છે. તેમાં મન્દતેજયુક્ત ચક્રવાળો વિવક્ષિત સ્થાને રહેલી સ્ટીમરને જેટલા પ્રમાણમાં દેખે છે તે અપેક્ષાએ વિશેષ તેજયુક્ત ચક્રવાળો પુરૂષ તેજ સ્થાને રહેલી સ્ટીમરને વિશેષ પ્રમાણમાં જોઈ શકે છે. જો પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઈથી સ્ટીમર સંબંધી નીચેનો ભાગ દેખાઈ ગયો (આવૃત થયેલો) હોય તો સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટપણે ભલે સ્ટીમરનો ઉપરનો ભાગ બન્નેને યથાસંભવ દેખી શકાય. પરંતુ તેમ નહિ થતાં મન્દ તેજયુક્ત ચક્રવાળો નીચેનો ભાગ દેખી શકતો નથી કેવલ ઉપરનોજ ભાગ જોઈ શકે છે, જ્યારે વિશેષ તેજયુક્ત ચક્રવાળો પુરૂષ સ્ટીમર સંબંધી નીચે-ઉપરના ભાગને સ્પષ્ટપણે જોઈ શકે છે અને એ હકીકત અનુભવ સિદ્ધ છે. એથી સાબીત થાય છે કે સ્ટીમરનો નીચેનો ભાગ ન્યૂનન્યૂન દેખાવમાં પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઈ એ કારણ નથી. પરંતુ ચક્રનો મર્યાદામાં રહેલ વસ્તુ જોવાનો તથા પ્રકારનો સ્વભાવજ કારણ છે અને એથીજ આક્ષુષ પ્રત્યક્ષમાં ‘યોગ્યદેશાવસ્થિત’ યોગ્ય દેશમાં વિષયના રહેવાપણાની ખાસ જરૂરીયાત સ્વીકારેલી છે. અલ્પાધિક દેખવાની શક્તિવાળા બે પુરૂષોના દૃષ્ટાન્તમાં કંઈ અસંગતપણું લાગતું હોય તો સમુદ્રમાં ઘણે દૂર ચાલી જતી સ્ટીમર કે જેનો ઉપરનોજ અમુક ભાગ સ્થૂલદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તે સ્ટીમરનેજ દુર્ગિનથી જોતાં નીચેના તલીઆથી લઈને ઉપર સુધી સ્પષ્ટપણે દેખવામાં આવે છે તે પ્રસંગે સ્ટીમરના નીચેના ભાગને ઢાંકનાર પૃથ્વીની ગોળાઈ દુર્ગિનથી શું દૂર થઈ જતી હશે ?

બીજું જો પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ છે એમ માનવા સાથે તેના પડ ઉપર

આપણે અથાત્ વર્તમાનમાં દેખાતા એશિયા-યુરોપ-અમેરિકા ગુરૂત્વાકર્ષણ વિગેરે દેશો રહેલા છે એમ માન્યતા રાખવી પડે છે તો નારંગી સરખો એ પૃથ્વીનો ગોળો પોલો છે ? કે ઘન છે ? જો કહો કે ઘન છે તો તેમાં શું ભરેલું છે ? અને પોલો છે તો તેની ખાત્રી શી ? ને તે ખાત્રી કયા પ્રત્યક્ષથી કરી છે ? અનુમાનથી જો તેની ખાતરી કરાતી હોય તો જ્ઞાનીઓના વચનોને સાક્ષાત્ બાધ આવે તેવું અનુમાન શા મુદ્દાથી કરાય છે ? વળી પૃથ્વીને નારંગી સરખી ગોળ માનીએ તો દક્ષિણ ધ્રુવ પાસે રહેલ સમુદ્ર વિગેરેનું પાણી કેને આધારે રહેલ છે ? કહેશો કે ગુરૂત્વાકર્ષણના નિયમને અંગે પૃથ્વી પાણીનું આકર્ષણ કરે છે તો ઉત્તર ધ્રુવ પાસે રહેલ સમુદ્રનું પાણી નજીકમાં રહેલ પૃથ્વીથી કેમ આકર્ષાતું નથી ? ‘ પૃથ્વીનું મધ્યગિન્દુ આકર્ષક છે ’ એમ માનીએ તો ભારે વસ્તુનો અથ્ર મધ્ય અને અધો ભાગમાંથી ગુરૂત્વાકર્ષણથી વેગ ક્રમે ક્રમે વધવાં જોઈએ, ધાતુનું પતરું બનાવીને કરેલો ઘડો વિગેરે પાણીમાં તરે છે અને ધાતુનો એક ન્હાનો કકડો હોય તે તરતો નથી. કકડાને આકર્ષણ અને ઘડા વિગેરેને નહિ ? આવી આવી ઉપસ્થિત થતી અનેક પ્રશ્નપરમ્પરાથી તેમજ આગળ જણાવવામાં આવતા જૈન-જૈનેતર શાસ્ત્રીયપાઠોથી એમ માનવાને ચાલ્કસ કારણ મળે છે કે પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ નથી પરંતુ થાળી કિંવા પુડલા સરખી ગોળ માનવી એ વિશેષ યુક્તિ સંગત છે.

પૃથ્વી થાળી સરખી ગોળ છતાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો ગમે તે યુક્તિઓથી નારંગી સરખી ગોળ પૃથ્વીને માને છે, તેને અંગે સમન્વય પૃથ્વીની ગોળાઈમાં કરવા રૂપે જો વિચારીએ તો ચક્રુનો પ્રાયઃ તેવા પ્રકારે ગોળ સમન્વય. દેખવાનો સ્વભાવ સંદેહ સમન્વય આવશે. રેલવેના પાટા ઉપર ચાલ્યો જતો માણસ પોતાથી એ કદમ દૂર રહેલા જુદા જુદા પાટાઓને પણ ભેગા થતા હોય તેમ દેખે છે, તેમજ તેટલેજ દૂર રહેલ તારના થાંભલાને પોતાની પાસે રહેલા તારના સ્થંભ જેટલો પ્રમાણવાળોજ દૂરવર્તી સ્તંભ છતાં ઘણો ટુંકો દેખે છે. ખુબી તો એ છે કે બન્ને પાટાઓ જુદા જુદા છતાં તેમજ તે બન્ને પાટાના મધ્યમાં રહેલ આસન્ન ભૂમિ દષ્ટિગોચર થવા છતાં પાટાઓ ભેગા થતા હોય તેમ દર્શ્યમાન થાય છે. દૂરવર્તી સ્તંભનો જમીન સાથે અડેલો ભાગ તેમજ ટોચનો ભાગ દેખાવા છતાં (જાણે મધ્યભાગથી સ્તંભ ટુંકાઈ ગયો હોય તેમ) નાનો દેખાય છે. તેથી એમ માનવું જોઈએ કે ચક્રુનો તથાપ્રકારે તીર્થુ તેમજ ઊધ્વાધઃ ગોળ દેખાવાનો સ્વભાવ તેમજ ફેટામાં નજીકની વસ્તુ મોટી અને છેટેની વસ્તુ ન્હાની પડતી જેવાથી તેનો સ્વાભાવિક વિષય હોઈ ગોળ નહિં છતાં ગોળાકારે દેખાતી પૃથ્વીને નારંગી સરખી ગોળ કલ્પવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હોય તો તે બનવા જોગ છે. પરંતુ તેથી ગોળ નહિં એવી પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ થઈ જતી નથી. પૃથ્વીની નારંગી સરખી ગોળાઈ માનીએ તો અમુક

માઇલ ચાલતાં અમુક અંશ નીચાણુ કિંવા ઉંચાણુ થવું જોઇએ. કોઇપણ દિશાએ ઉચ્ચતા હોઇ જતાં વધારે થાક લાગવો ને આવતાં તેવો થાક ન લાગવો જોઇએ, વળી પાણીનો સ્વભાવ સપાટીએ રહેવાનો હોઇ કોઇપણ જગોપર સેંકડો અને હજારો માઇલ દરીયાથી કાંઠો ઉંચો હોવો જોઇએ, નહેરો ખોદવામાં પણ કોઇપણ દિશાએ માઇલે દશ ઇંચની ઉંડાઇ રખાય છે તે પણ ઓછી હોવી જોઇએ. તેવા ઉંચાણુ અથવા નીચાણુનો અભાવ તેમજ જેન સિદ્ધાંતો તથા રૂગ્વેદ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં નારંગી સરખી ગોળાઇનું વર્ણન નહિં હોવા સાથે પુડલા સરખી ગોળાઇ હોવાનું પ્રતિપાદન દેખાતું હોઇ ‘પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ નથી પરંતુ પુડલા સરખી ગોળ છે’ એ પ્રમાણે માનવું એ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ તેમજ યુક્તિથી યોગ્ય જણાય છે.

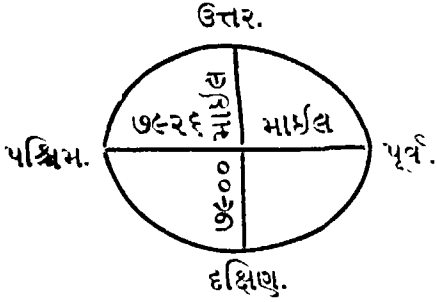
‘એક વ્યક્તિ એક સ્થાનેથી રવાના થયા બાદ તેજ દિશામાં અખંડ પ્રયાણ કરે તો ફરતો ફરતો પુનઃ તેજ સ્થાને આવી પહોંચે છે, માટે પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ છે’ એવા જે વિચારો છે તે પણ બુદ્ધિગમ્ય તેમજ શાસ્ત્રીય નથી. કારણ કે સૂર્યના સર્વમંડલો પૈકી સર્વાભ્યન્તરમંડલ કે જેને ઉત્તરધ્રુવ (રેખાંશ) માનવો છે. તેનું સ્થાન તેમજ સૂર્ય મંડલનો ચાર વિગેરે બરાબર વિચારાય તો એકજ દિશામાં ચાલતો માણસ પુનઃ તેજ સ્થાને આવી પહોંચે છતાં ‘પૃથ્વી નારંગી સરખી ગોળ નહિં પરંતુ પુડલા સરખી ગોળ છે’ એમ સુખેથી માની શકાય છે.

પ્રશ્ન—વર્તમાનમાં શોધાયેલ એશિયા-યુરોપ-આફ્રિકા-અમેરિકા તેમજ ઓસ્ટ્રેલિયા દેશોનો સમાવેશ જેનદૃષ્ટિએ ગણાતાં જંબૂદ્વીપના અથવા જંબૂદ્વીપના સાત મહાક્ષેત્રો પૈકી એક ભરતક્ષેત્રવર્તિ છ ખંડો પૈકી કયા ખંડોમાં સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર—વૈતાલ્ય પર્વત તેમજ વૈતાલ્યને ભેદી લવણ સમુદ્રમાં મળનાર ગંગા સિન્ધુથી ભરતક્ષેત્રના છ વિભાગો થયેલા છે. તે છ વિભાગો એશિયા વિગેરે પાંચે પૈકી નીચલા ત્રણ વિભાગમાં પાંચે દેશોનો સમાવેશ માનવો એ ખંડોનો અર્ધ ભરત ઉચિત સમજાય છે, અને એ પ્રમાણે માનવામાં કોઈ વિરોધ માં સમાવેશ. આવતો હોય તેમ જણાતું નથી. કારણ કે શાસ્ત્રીયદૃષ્ટિએ સમગ્ર થો. કલા.

ભરતક્ષેત્રની પહોળાઈ પરદ ૬ છે. અને નીચેના અર્ધા વિભાગમાં રહેલા ત્રણ ખંડની પહોળાઈ સમગ્ર પ્રમાણની અપેક્ષાએ અર્ધ પ્રમાણથી ન્યૂન પ્રમાણ છે, તો પણ પાશ્ચાત્યવિદ્વાનો દક્ષિણધ્રુવથી ઉત્તરધ્રુવનું જેટલા માઇલ પ્રમાણ અંતર માને છે તેના કરતાં જરૂર દક્ષિણાર્ધ ભરતના ત્રણ વિભાગનું પ્રમાણ વિશેષાધિક છે. પૂર્વસમુદ્રથી પશ્ચિમસમુદ્ર પર્યંત ભરતક્ષેત્રની લંબાઈ ૧૪૪૭૧૫૬ યોજન પ્રમાણ છે. જ્યારે સમગ્ર પૃથ્વીના એક છેડાથી બીજા પર્યંતની (પરિઘની) લંબાઈ લગભગ ૨૫૦૦૦ માઇલ પ્રમાણ છે. પૂર્વપશ્ચિમ વ્યાસ ૭૬૨૬ માઇલ પ્રમાણ અને ઉત્તર-

દક્ષિણ વ્યાસ ૭૬૦૦ માઈલ પ્રમાણ છે. એ અપેક્ષાએ વર્તમાનમાં શોધાયેલ દેશોનો ભરતના નીચેના ત્રણ ખંડમાં સમાવેશ કરવો તેમાં કોઈ વિરોધક હેતુ હોય તેમ ખ્યાલમાં આવતું નથી.

હાલની પૃથ્વી પૂર્વથી પાશ્ચિમ સુધી ૭૬૨૬ માઈલ છે અને ઉત્તર દક્ષિણ ૭૬૦૦ માઈલ છે.

પ્રશ્ન—(જ્યારે અમદાવાદની અપેક્ષાએ) આ દેશમાં સૂર્યોદય થાય છે. તે અવસરે અમેરિકા વિગેરે દૂર દેશમાં લગભગ સંધ્યાનો ટાઈમ થયેલો હોય છે તે પ્રમાણે ત્યાંથી આવતા વાયરલેસ ટેલીગ્રાફથી જાણાવવામાં આવે છે એટલે કે અમેરિકામાં થતા સૂર્યોદય તેમજ સૂર્યાસ્તનું અંતર આ દેશની અપેક્ષાએ નવદશ કલાકનું સમજાય છે. તે મુજબ ઈંગ્લંડ જર્મની વિગેરે દેશોમાં ખુદ હિન્દુસ્થાનમાં રહેલ મદ્રાસ-કલકત્તા વિગેરે શહેરોમાં પણ કોઈ ઠેકાણે છ કલાકનું કોઈ ઠેકાણે ચાર કલાકનું, કોઈ સ્થાને કલાકનું સૂર્યોદય તથા સૂર્યાસ્ત સંબંધી અંતર પડે છે તેમાં શું કારણ છે ? જેન શાસ્ત્રોમાં અનેક વખત શ્રવણ થાય છે કે જ્યારે ભરતક્ષેત્રમાં દિવસ હોય ત્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રાત્રિ હોય છે જ્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રાત્રિ હોય છે ત્યારે ભરતક્ષેત્રમાં દિવસ હોય છે. એ એકદેશીય સિદ્ધાંતનું શ્રવણ કરી કોઈ અર્ધદગ્ધ એમ પણ કહે છે કે અમેરિકામાં એ પ્રમાણે સૂર્યોદય સૂર્યાસ્ત સંબંધી આ દેશની અપેક્ષાએ લગભગ વિપરીત ક્રમ હોઈ તે અમેરિકાને મહાવિદેહ કેમ ન કહી શકાય ? શાસ્ત્રના રહસ્ય જાણનારાઓ તો મહાવિદેહમાં સદાકાલ ચતુર્થઆરો તીર્થકરોનો સફલાવ મોક્ષગમનનો અવિરહ તેમજ સ્વાભાવિક શક્તિવંત મનુષ્યને ત્યાં જવાની શક્તિનો અભાવ વિગેરે કારણોથી અમેરિકાને મહાવિદેહનું ઉપનામ સ્વપ્નમાં પણ આપતા નથી, તો પણ સૂર્યોદય તેમજ સૂર્યાસ્ત સંબંધી જે દશ કલાકનું અંતર પડે છે તેમાં શું કારણ છે ?

ઉત્તર—પ્રથમ જાણવી ગયા પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રની પૂર્વસમુદ્રથી પશ્ચિમસમુદ્ર પર્યંત લંબાઈ ૧૪૪૭૧૬૬ યોજન પ્રમાણ છે. વર્તમાનમાં

સૂર્યોદયના શોધાયેલ એશિયાથી અમેરિકા પર્યંત પાંચે ખંડોનો સમાવેશ
ઉદયાસ્તમાં પણ ભરતના દક્ષિણાર્ધવિભાગમાં હોવાનું યુક્તિ પૂર્વક આપણે
વિલંબ થવાનું જાણવી ગયા છીએ. ઉચ્ચ સ્થાન ઉપર ચંદ્ર પૂર્વક ગોઠવાયેલ
કારણ. ફરતા દીપક પ્રારંભમાં પોતાની નજીકના પ્રકાશયોગ્ય ક્ષેત્રમાં પ્રકાશ આપે છે. એ જ દીપક ચંદ્રના બલથી જેમ જેમ આગળ

ખસતો જાય છે તેમ તેમ પ્રથમ પ્રકાશિત ક્ષેત્રના અમુક વિભાગમાં અંધકાર થવા સાથે આગળ આગળના ક્ષેત્રમાં પ્રકાશ આપે છે. તે જ પ્રમાણે નિષધપર્વત ઉપર ઉદય પામતો સૂર્ય પ્રારંભમાં પોતાનું જેટલું પ્રકાશ્ય ક્ષેત્ર છે તે ક્ષેત્રમાં આવતા નજીકના ભાગને પ્રકાશ આપે છે અર્થાત્ તે સ્થાનમાં રહેલા મનુષ્યોને સૂર્યનો પ્રકાશ મળવાથી સૂર્યોદય થવાનું લાન થાય છે. મેરૂની પ્રદક્ષિણાના ક્રમે ફરતો સૂર્ય જેમ જેમ આગળ આવે છે તેમ તેમ પાછળના ક્ષેત્રોમાં અંધકાર થવા સાથે ક્ષેત્ર સંબંધી આગળ આગળના વિભાગોમાં પ્રકાશ થતો જોવાથી તે વખતે સૂર્યોદય થયો તેવો જ્યાંલ આવે છે. અને એ હિસાબે ભરતક્ષેત્રના અર્ધ વિભાગમાં રહેલા પાંચ દેશોમાં સૂર્યોદય તેમ જ સૂર્યાસ્તનું દશ કલાક આઠ કલાક કિંવા કલાક અંતર પડે તેમાં કોઈ પ્રકારનો વિરોધ આવતો હોય તેમ જણાતું નથી. આ જ વસ્તુને વિશેષ વિચારશું તો ચોક્કસ જણાઈ આવશે કે અમદાવાદ, મુંબઈ કે પાલીતાણા કોઈ પણ વિવક્ષિત એક સ્થાનને આશ્રયી દિવસનું પ્રમાણ બાર કલાક તંત્ર કલાક અથવા ચૌદ કલાક ભલે રહે પરંતુ દક્ષિણાર્ધ ભરતના પૂર્વછેડા ઉપર જ્યારથી સૂર્યનો પ્રકાશ પડ્યો ત્યારથી ઠેઠ પશ્ચિમ-છેડા સુધી સૂર્યાસ્તના સમયને ભેગો કરીશું તો આઠ પ્રહર અર્થાત્ ૨૪) કલાક સુધી સમગ્ર ભરતક્ષેત્રના કોઈ પણ વિભાગની અપેક્ષાએ સૂર્યના પ્રકાશનું અસ્તિત્વ હોય તેમાં કોઈ પણ બાધક હેતુ દેખાતો નથી. પૂર્વનિષધની નજીક જગ્યાએથી સૂર્યનો દેખાવ થતો હોવાથી અને પશ્ચિમ નિષધની નજીક જાય ત્યારે અદૃશ્ય થતો હોવાથી તેનું પરિધિ ક્ષેત્ર લગભગ સવાલાખ યોજન પ્રમાણ થાય, ને કલાકના પાંચ હજારના હિસાબે સૂર્યગતિ ગણતાં ચોવીસે કલાક સૂર્ય સમગ્ર ભરતમાં દેખાય તેમાં હરકત નથી. શ્રી મંડલપ્રકરણ વિગેરે ગ્રંથોમાં પણ એ જ વસ્તુના વિશેષ નિશ્ચય માટે ભરતક્ષેત્રમાં આઠ પ્રહર સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ હોવાનું જણાવવામાં આવે છે. તે પણ ઉપરની વાતને વિશેષ પુષ્ટિ આપે છે. એથી અમેરિકામાં આ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સૂર્યોદય દશ કલાક મોડો થાય છે. એટલે કે અહિં દિવસ હોય ત્યારે ત્યાં રાત્રિ હોય છે અને ત્યાં રાત્રિ હોય ત્યારે અહિં દિવસ હોય છે, એ કારણથી અમેરિકાને મહાવિદેહ કલ્પવાની મૂર્ખાઈ કરવી તે વિચારશૂન્યતા છે.

૧ પદમપહરાકાલ, જંબુદીવમ્મિ દોસુ પાસેસુ । લઘ્મંતિ ઇગસમયં, તહેવ સવ્વત્થ નરલોપ ॥ ૧ ॥ પદ ૦ । પ્રથમપ્રહરાદિકા ઉદયકાલાદારમ્મ્ય રાત્રેશ્વતુર્થયામાન્ત્યકાલં યાવન્મેરોઃ સમન્તાદહોરાત્રસ્ય સર્વે કાલાઃ સમકાલં જમ્બૂદ્વીપે પૃથક્ પૃથક્ ક્ષેત્રે લખ્યન્તે । ભાવના યથા—ભરતે યદા યતઃ સ્થાનાત્ સૂર્ય ઉદેતિ તત્પાશ્ચાત્યાનાં દૂરતરાણાં લોકાનામસ્તકાલઃ । ઉદયસ્થાનાધોવાસિનાં જનાનાં મધ્યાહ્નઃ, એવં કેષાશ્ચિત્ પ્રથમઃ પ્રહરઃ, કેષાશ્ચિદ્દ્વિતીયઃ પ્રહરઃ, કેષાશ્ચિત્તૃતીયઃ પ્રહરઃ, ક્વચિન્મચ્ચરાત્ર, ક્વચિત્ સન્ધ્યા, એવં વિચારણયાઽષ્ટપ્રહરસમ્બન્ધી કાલઃ સમકં પ્રાપ્યતે । તથૈવ નરલોકે સર્વત્ર જમ્બૂદ્વીપગતમેરોઃ સમન્તાત્ સૂર્યપ્રમાણેનાઽષ્ટપ્રહરકાલસંભાવનં ચિન્ત્યમ્ ॥ (ભાવાર્થ સુગમ છે.)

પ્રશ્ન—ઉત્તરધ્રુવ વિગેરે કેટલાક સ્થાનોએ જોવા છે કે જ્યાં લગભગ એક સાથે છ મહિના સુધી દિવસ તેમ જ છ માસ રાત્રિ હોવાનું કહેવાય છે તો તે શી રીતે બની શકે ?

ઉત્તર—પ્રથમના પ્રશ્નોત્તરમાં જણાવેલ છે જે ભરતક્ષેત્રના પૂર્વછેડાથી પશ્ચિમછેડા સુધીમાં જુદા જુદા વિભાગને આશ્રયી આઠ પ્રહર છ મહિના સુધી સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ હોવાનો સંભવ છે તો પછી તે જ ભર-સૂર્યનો પ્રકાશ રહે તેમાં લગભગ મધ્યભાગમાં વૈતાલ્યપર્વતના કોર્મ પણ ઉંચાણ તેનું સમાધાન. પ્રદેશમાં એવું સ્થાન કદાપિ જોઈએ કે સૂર્ય જ્યારે ઉત્તર-યજુમાં હોય ત્યારે આઠે પ્રહર સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ તે સ્થાને આવી શકે અને દક્ષિણાયનમાં સૂર્ય ગયા બાદ આઠે પ્રહર સુધી સૂર્યના પ્રકાશનો અભાવ હોવાથી રાત્રિ થતી હોય તો તેમાં કોર્મ પણ વિરોધાભાસ આવે તેમ જણાતું નથી.

આ ઉપર જણાવેલી બધી માન્યતાઓ ઉપર જે લખાણ કર્યું છે તે ઘણું જ સંક્ષિપ્ત છે. હું પોતે પણ એમ માનું છું કે આ વસ્તુઓ ઉપર અનેક વખત ઘણા જ વિચારો-પરસ્પર ચર્ચાઓ તેમ જ તે તે વસ્તુની સિદ્ધિ માટે આકૃતિઓ જણાવવા સાથે લેખો લખાવા જોઈએ. વેદશાળાનો અનુભવ હોવા જોઈએ. પરંતુ તેવા પ્રકારના સાહિત્યપ્રાપ્તિ સંબંધી સાધનોના અભાવે તેમ જ સમયના અભાવે વિશેષ લખાણ થઈ શક્યું નથી. પ્રસંગે આ પ્રકરણ ઉપર ખાસ અન્ય તૈયાર કરવા-કરાવવાનો પ્રયત્ન થાય તે યોગ્ય છે તો પણ જેન તેમ જ વૈદિક માન્યતાઓને અંગે એટલું તો અવશ્ય કહેવું પડશે કે—પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ માનેલી માન્યતાઓ સાચી જ છે આવું માની લેવામાં ખાસ વિચારવા જેવું છે.

જેનસિદ્ધાંત ભૂલોકને સ્થાળી સરખો ગોળ માનવા સાથે પ્રથમ એક દ્વીપ પછી દ્વિગુણ સમુદ્ર એક દ્વિગુણ દ્વીપ એક દ્વિગુણ સમુદ્ર એમ યાવત ભૂલોક સંબંધી પૂર્વ પૂર્વદ્વીપસમુદ્રાંથી દ્વિગુણપ્રમાણયુક્ત અસંખ્યદ્વીપ સમુદ્ર શાસ્ત્રીય મંતવ્ય. સ્વરૂપ માને છે, તે પ્રમાણે વૈદિક સિદ્ધાંત પણ ભૂલોકને થાલી સરખો ગોળ માનવા સાથે દ્વિગુણ દ્વિગુણ કેટલાક દ્વીપ સમુદ્રની મર્યાદાયુક્ત માને છે. જે નીચે જણાવેલા વૈદિક સાક્ષરના કદયાણ માસિકમાં આવેલ લેખ પરથી બાણી શકાશે—

‘યહ સમ્પૂર્ણ જમ્બૂદ્વીપ एक लक्ष योजन के परिमाणवाला है। इस जम्बूद्वीप को चारों दिशाओंसे मेखलाके समान घेरे हुए क्षीरसमुद्र है, यह क्षीरसमुद्र भी एक लक्ष योजन परिमाणवाला है। इसके आगे प्लक्षद्वीप दो लाख योजन परिमाणवाला है। इस प्लक्षद्वीपको चारों ओरसे घेरे हुए इक्षुरसोदक नामका समुद्र है। यह समुद्र भी दो लक्ष योजन परिमाणवाला है। इससे आगे शात्मलीद्वीप है।

યહ શાલ્મલીદ્વીપ ચાર લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઉસ શાલ્મલીદ્વીપકો ચારોં તરફસે ઘેરે હુણ સુરોદ નામકા સમુદ્ર છે, યહ સમુદ્ર બી ચાર લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઇસસે આગે કુશદ્વીપ છે । યહ કુશદ્વીપ આઠ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઇસ કુશદ્વીપ કો ચારોં તરફસે ઘેરે હુણ ધૃતોદ નામકા સમુદ્ર છે । યહ સમુદ્ર બી આઠ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઇસસે આગે ક્રૌશ્વદ્વીપ છે । યહ ક્રૌશ્વદ્વીપ સોલહ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઇસ ક્રૌશ્વદ્વીપકો ચારોં તરફસે ઘેરે હુણ ક્ષીરોદ નામકા સમુદ્ર છે, યહ બી સોલહ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઇસસે આગે શાકદ્વીપ છે, યહ શાકદ્વીપ બત્તીસ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઇસ શાકદ્વીપકો ચારોં તરફસે ઘેરે હુણ દધિમણ્ડોદ નામકા સમુદ્ર છે । યહ સમુદ્ર બી બત્તીસ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે, ઉસકે આગે પુષ્કરદ્વીપ છે । યહ પુષ્કરદ્વીપ ચૌસઠ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે । ઇસ પુષ્કરદ્વીપકે ચારોં ઓર શુદ્ધોદ નામકા સમુદ્ર છે । યહ સમુદ્ર બી ચૌસઠ લાખ યોજન પરિમાણવાળા છે, યે સાત દ્વીપ ઓર સાત સમુદ્ર મિલકર દો કરોડ ચૌવન લાખ યોજન પરિમાણવાળે હેં । સાત દ્વીપ તથા સાત સમુદ્ર મિલકર જિતને યોજન પરિમાણવાળે હેં । ઉતને હી યોજન શુદ્ધોદ નામકે સમુદ્રસે આગે ભૂમિકા પરિમાણ છે । ઇસ ભૂમિસે આગે આઠ કરોડ ઉન્નાલીસ લાખ યોજન પરિમાણવાળી સુવર્ણકી ભૂમિ છે । ઇસ ભૂમિકો છોડકર આગે લોકાલોક-પર્વતકે મધ્ય દેશકો શાસ્ત્રમેં માનસોત્તર મૂર્દ્ધસ્થાન કહતે હેં । ઇસ મધ્યદેશમેં સૂર્યભગવાન રાત-દિન સર્વદા ભ્રમણ કરતે હેં । માનસોત્તર પરિમણ્ડલકા પરિમાણ સાદે નૌ કરોડ યોજન શાસ્ત્રમેં કહા છે । ઇતને યોજન પરિમાણ રાતદિન સૂર્ય ભગવાન ચલતે હેં । રાત-દિનમેં જિતને યોજન પરિમાણ સૂર્યભગવાન ચલતે હેં, ઉતને યોજન કો બત્તીસ ગુણા કરનેસે જિતને યોજનકી સંખ્યા હોતી છે, ઉતને યોજનપર્યન્ત કા દેશ સૂર્ય ભગવાન કે કિરણોંસે વ્યાપ્ત છે । ઇસ લોકકો બુદ્ધિમાન ભૂલોક કહતે હેં ।

‘પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર તેમ જ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે અને સૂર્ય સ્થિર છે’ એવું પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું મનતવ્ય છે તે પણ વિચારણીય છે. સૂર્ય-પ્રકાશ, બૃહત્સંગ્રહણી, મંડલપ્રકરણ, લોકપ્રકાશ વિગેરે સંગ્રહાબંધ જ્ઞેનગ્રન્થોમાં સૂર્યનો સંચાર અને પૃથ્વીના સ્થિર્યનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ રૂપેદમાં પણ તે પ્રમાણે જ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. જે નીચેના વાક્યોથી સમજાશે—

“ સૂર્યો હિ પ્રતિદિનં.....एकोनपष्ट्यधिकपंचसहस्र (૫૦૫૯) યોજનાનિ મેરું પ્રાદક્ષિણ્યેન પરિભ્રામ્યતિ । (ક્ર૦ અ૦ ૨, અ૦ ૧, વ૦ ૫.)

“ સૂર્ય હંમેશાં (પ્રતિમુહૂર્ત) પાંચ હજાર ઓગણસાઠ (૫૦૫૬) યોજન મેરૂની આબુખાબુ પ્રદક્ષિણાના ક્રમવડે પરિભ્રમણ કરે છે. ”

“ અચરન્તી અવિચલે દ્વે દેવેતે દ્યાવાપૃથિવ્યૌ ” (ઋં અં ૨, અં ૫, વં ૨.)

“ આકાશ અને પૃથ્વી અચર છે ને અવિચલ છે ”

એ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય મન્તવ્યને વિશેષ વિચાર માટે બાબુમાં રાખીને યુક્તિ-પૂર્વક વિચાર કરશે તો પણ વાચકને ‘પૃથ્વીનું સ્થૈર્ય તેમજ સૂર્યનું પરિભ્રમણ સહેજે જણાઈ આવશે.

ચાલતી રેલગાડીમાં બેઠેલ માણસ રેલગાડીને સ્થિર જુવે છે અને જમને અંગે માર્ગ ઉપરના વૃક્ષાદિને ચાલતા દેખે છે. આવી ભૂલને પૃથ્વીના પરિ-લીધે જ પૃથ્વીને સ્થિર અને સૂર્યાદિને ચાલતા જોઈએ છીએ જમણું સંજ્ઞા. એમ કદાચ માની લઈએ, પરંતુ આધાર પર ચાલતા તીર્થી ગતિવાળા ગાડી કે વહાણોના ઉદાહરણથી નિરાધારપણે ચકાવા લેતી પૃથ્વીની સાખીતી કરવી વ્યાજબી કેમ મનાય ? રેલગાડી પૃથ્વી ઉપરના પાટાના જ આધારે ચાલે છે. કેટલીક વાર પાટા ત્રુટી જતાં નિરાધાર રેલના અકસ્માત થયાના ઘણા દાખલાઓ મળી આવે છે. જો રેલ વિગેરે નિરાધારપણે ચાલી શકતા નથી તો પછી પૃથ્વી નિરાધારપણે ચાલી શકે અને ત્રાંસી થવા છતાં તેની અંદરની વસ્તુ ન પડી જાય તે કેમ બને ? સાફ લિંબુ કે સાફ રબ્બરના દડાને લાગેલી ધૂળ ફેરવવાથી ખરી જાય છે, લગાડેલું તણખડું કે દાખ વિનાની ટાંકણી પડી જાય છે ત્યાં આકર્ષણ કેમ કાર્યકારક થતું નથી ? કુવાને કાંઠો નજીક છતાં કુવામાં, કે ભીંત નજીક છતાં છાપરા ઉપરથી મનુષ્ય કેમ ભૂમિ ઉપર પડી જાય છે ? કાંઠા અને ભીંત કરતાં મનુષ્ય અને પડનારી વસ્તુ ઘણી હલકી છે, ચાલતી રેલ્વેના માથે રાખેલા કાંકરા વેગને લીધે જલદી નીચે પડે છે, ત્યાં આકર્ષણ કેમ કાર્ય કરતું નથી ? વળી સપાટીવાળા રેલના વેગને પણ મનુષ્યો જાણી શકે છે તો પછી ગડમથલ લેતી પૃથ્વીના વેગની મનુષ્યોને અવશ્ય ખબર પડવી જોઈએ, અને બુદ્ધિવિભ્રમ થતો હોય તો તે પણ સુધરવો જોઈએ. પરંતુ પૃથ્વી ફરતી નથી તો તે બુદ્ધિવિભ્રમ કેમ માની શકાય ? ઉલટું પૃથ્વીને ફરતી માનનારા પણ પૃથ્વીને ફરતી માને છે તે સાથે સૂર્યને પણ ફરતા માનવા તૈયાર થાય છે આ તે કેવો બુદ્ધિવૈલવ ? મૃગતૃષ્ણામાં થયેલ જલનું ભાન જેમ આગળ જતાં જળ ન મળવાથી બ્રાન્ત નક્કી થાય છે, તેમ રેલ્વેની સ્થિરતાનું ભાન સ્ટેશન આવવાથી બ્રાન્ત નક્કી થાય છે. તો પછી તેવા અસત્ય બ્રાન્ત દષ્ટાન્તોથી વસ્તુ સ્થિતિ સાખીત કરવી એ સાચાનું કાર્ય ગણાય નહિં.

એક બાણને પુર જોસથી કોઈ પણ દિશામાં ફેંકતા તે આકાશમાં જઈ બેચાર મિનીટ પછી અમુક અંતરેજ પૃથ્વી પર પડશે. હવે પૃથ્વીની જો ગતિ માનીએ તો બેચાર મિનીટમાં પૃથ્વીની કેટલી બધી ગતિ થઈ જાય ? અને એ ગતિ માનતાં બાણ ક્યાં ને ક્યાં પડવું જોઈએ. છતાં બાણના ફેંક્યા પછી પા માઈલનો પણ વધારે તફાવત પડતો નથી.

એક મિનીટમાં હજાર માઇલની ગતિવાળો પૃથ્વીનો વેગ જો સાચો હોય તો આપણે એક મિનીટ પહેલાં ઉંચે જોયેલ અથવા ધારી રાખેલ પક્ષી વાદળાં કે ઉંચે ફેંકેલ વસ્તુને એક મિનીટ બાદ જોઈ ન શકીએ. કારણ કે એક મિનીટમાં તો આપણે હજાર માઇલ દૂર પહોંચી જઈએ. વળી આવી વેગવાળી પૃથ્વીમાં આપણો વસવાટ હોઈ ક્ષણે ક્ષણે અવનવા બનાવો દેખાવા જોઈએ. તથા પૂર્વે દેખેલી વસ્તુઓ આપણને ક્ષણે ક્ષણે અદૃશ્ય થવી જોઈએ. અને પવનના ઝપાટાને લીધે આવેલી ધૂળ બહાર નીકળવી જોઈએ નહિં તેમજ બારણાથી અંદર પણ આવવી જોઈએ નહિં.

અણિના આધારે અતિ વેગથી ફરતો ભમરડો સ્થિર દેખાય છે, અને ભ્રમણ વખતે પોતાની ઉપર રહેલ રજઃકણને દૂર ફેંકી દે છે. તે પ્રમાણે સ્થિર દેખાતી પૃથ્વીને ગતિવાળી કહેવી તે બંધબેસતું નથી. કારણ કે પ્રથમ તો પૃથ્વીને નિરાધાર માનવા સાથે પૃથ્વીનું પરિભ્રમણ કહેવું એ વિસંવાદી વચન છે, છતાં પૃથ્વીને ભ્રમણવાળી માનીએ તો પોતાની ઉપર રહેલી ચીજને પૃથ્વીએ ફેંકી દેવી જોઈએ અને સમુદ્રના પાણીને તો જરૂર સંબંધ વિનાનું હોઈ ઉછાળી દેવું જોઈએ પરંતુ આકાશમાંથી પડતા દ્રવ્યોને પણ દૂર નાંખી શકતી નથી. જેથી પૃથ્વી ગતિવાળી હોવાની કલ્પના અસંગત છે.

ઉપર જણાવેલ જુદા જુદા દૃષ્ટાંતોથી પૃથ્વીનું સ્થૈર્ય તેમજ સૂર્યનું પરિભ્રમણ જેમ સિદ્ધ થાય છે તે પ્રમાણે—

‘ પૃથ્વીની અપેક્ષાએ સૂર્ય ઘણો મોટો છે અને સૂર્યની અપેક્ષાએ પૃથ્વી ઘણી નાની છે. ’ એ માન્યતા સંબંધી ‘ સૂર્ય ઘણો મોટો હોય અને પૃથ્વી તે અપેક્ષાએ ઘણી નાની હોય તો મોટી વસ્તુની પ્રભા નાની વસ્તુના સર્વ ભાગમાં (લગભગ ઘણાખરા ભાગમાં) સેંકડો ગુણી મોટી જવાલા આગળ ટાંકાળીની છાયા કે તેના અમુકભાગમાં અપ્રકાશ ન પડતાં સર્વથા પ્રકાશ હોય છે તેમ પડવી જોઈએ. અને તેમ થતું જોવામાં આવતું નથી ’ વિગેરે યુક્તિ સંગત વિચારોથી મનન કરવા આવશ્યકતા છે.

વાચન-મનન-અથવા શ્રવણ પૂર્વક શાસ્ત્રીય મન્તવ્યો જાણવાનો જ્યોત્સે સુઅવસર પ્રાપ્ત થયેલો છે તેવા કેટલાક સુસ માનવોને પણ ક્ષેત્રપરાવૃત્તિમાં શાસ્ત્રીય મન્તવ્યોથી વિપરીત વર્તમાનક્ષેત્રપરાવૃત્તિ દેખીને કારણે. કોઈ કોઈ વાર વિધવિધ શંકાઓ ઉપસ્થિત થાય છે. પરંતુ વિચાર પૂર્વક તેવી શંકાઓ ન કરવા માટે લેખક આત્મભાવે સુસ સમાજને સૂચવે છે. કારણ કે તત્ત્વદષ્ટિથી વિચાર કરીશું તો જગતમાં સકારણ ક્રિયા નિષ્કારણ (કુદરતી રીતે) અનેક પરાવર્તનો થયા કરે છે. સાચું કહીએ તો સમગ્ર જગત્ પરાવૃત્તિધર્મમય જ છે. જગતમાં કોઈ પણ એવું દ્રવ્ય નથી કે જેનું પર્યાય સ્વરૂપે પરાવર્તન ન થયું હોય. તે પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં તે તે

ક્ષેત્રોનો જે આકાર પ્રદર્શિત કરેલો છે તેમાં કોઈ વળતે સકારણ ફેરફાર થયા કરે છે. પરંતુ તેથી શાસ્ત્રપ્રદર્શિત મૂળ આકારમાં પ્રાયઃ બહુ ફેરફાર થઈ જતો નથી. જ્વાળામુખી, ધરતીકંપ વિગેરે કારણોથી જલને સ્થાને સ્થળ અને સ્થળને ઠેકાણે જલ, પર્વતને સ્થાને ખીણ અને ખીણની જગ્યાએ પર્વતો થતાં વર્ત્તમાનમાં પણ અનુભવવામાં આવે છે. સાંભળવા પ્રમાણે જે સ્થાને અમુક વર્ષો અગાઉ સમુદ્ર હતો ત્યાં અત્યારે સંકડો માઇલના વિસ્તારમાં સહરાનુ રણ થયેલ છે અને જે દરીઆકિનારે પાંચપચીશ મચ્છીમારોના ઝુપડાઓ સિવાય લગભગ સો વર્ષ પહેલાં કાંઈ જ ન હતું તે જ સ્થાન વર્ત્તમાનમાં સમગ્ર ભારતવર્ષના કેન્દ્રસ્થાન તરીકે ગણવા સાથે લાખો મનુષ્યોની વસ્તી, ગગનચુંબી લઘ્ય ઇમારતોથી શોભીતું હોવા સાથે વીશપચીશ માઇલના વિસ્તારમાં મુખ્ય શહેર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. આવા સંખ્યાબંધ દાખલાઓ મળી આવવા સંભવ છે.

ભરતક્ષેત્ર—ગંગા સિન્ધુ નદી વિગેરે સંખંધી શાસ્ત્રમાં જે વર્ણન અપાયેલ છે તેના વર્ણનથી ઘણીજ ભિન્ન રીતે વર્ત્તમાનમાં તે તે ક્ષેત્ર ક્ષેત્ર પરાવૃત્તિમાં તેમજ નદી વિગેરેનું સ્વરૂપ નજરમાં આવતું હોવાથી શ્રદ્ધાશીલ શાસ્ત્રીય પ્રમાણ. વર્ગ પણ વિમાસણમાં પડી જતો જોવાય છે. પરંતુ પ્રથમ જણાવી ગયા મુજબ સકારણ ક્રિયા નિષ્કારણ જે ક્ષેત્રપરાવર્તન થયાં કરે છે તે ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જરૂર છે. શ્રી શત્રુઙ્ગયમાહાત્મ્ય સાતમા સર્ગમાં શ્રીશત્રુઙ્ગયગિરિરાજનો સાતમો ઉદ્ધાર કરનાર સગરચક્રવર્તીનો અધિકાર વર્ણવતાં અન્યકારે નીચે મુજબ શબ્દો ટાંકેલા છે.

“ તતશ્ચક્રી પ્રોલસચ્ચિત્તો મુખ્યશૃંગે શ્રીમરતેશવત્ હન્દ્રોત્સવમહાંધ્વજ-
દાનચ્છત્રચામરરથાશ્વાદિમોક્ષણપ્રભૃતિકં શ્રીગુરોર્વચસા સર્વકૃત્યં સમાપયામાસ ।
તતો મત્પૂર્વજૈઃ કૃતા એતે પ્રાસાદાઃ સ્વર્ણમણિમયાઃ કાલદોષેણ નિર્વિવેકૈર્લોભા-
ન્ધજનૈઃ સ્વર્ણરત્નલોભેન વિનાશયિષ્યન્તે તત એતેપામહં રક્ષાં કરોમિ ’ इति रक्षो-
पायं ध्यायन् इति चिन्तयामास—यदि मत्पुत्रैरष्टापदरक्षणार्थं गङ्गा समानीता, अहं
च यदि तेषां रक्षां करोमि, तर्हि समुद्रं समानयामीति ध्यात्वाैव समुद्रानयनार्थं
यक्षान् समादिशति स्म । ततस्तैर्यक्षैर्दक्षिणद्वारात्समाकृष्टः सागरः कल्लोलैः पृथ्वीं
छादयन् गर्जितध्वानैर्जगद्विधिरीकुर्वन् टंकणवर्बरचीणभोटसिंहलादिदेशान् प्लावयन्
वेगात् शत्रुञ्जयसमीपं समाजगाम । अत्राऽन्तरे शक्रोऽवधिना समुद्रागमनं ज्ञात्वा
सहसैव ‘चक्रिन् मैवं कुरु’ इत्याकुलवचनैः कृत्वा चक्रिणं निवार्य प्राह, तथाहि—

‘ રવિં વિના યથા ઘસ્રો, વિના પુત્રં યથા કુલમ્ ।

વિના જીવં યથા દેહો, વિના દીપં યથા ગૃહમ્ ॥ ૧ ॥

વિના વિદ્યાં યથા મર્ત્યો, વિના નેત્રં યથા મુખમ્ ।

વિના છાયાં યથા વૃક્ષો, યથા ધર્મો દયાં વિના ॥ ૨ ॥

વિના ધર્મે યથા જીવો, વિના વારિ યથા જગત્ ।
 તથા વિના તીર્થમિદં, નિષ્ફલં સકલં જગત્ ॥ ૩ ॥
 નિરુદ્ધેઽષ્ટાપદે શૈલે, સત્યસૌ જનતારકઃ ।
 તસ્મિન્ રુદ્ધે ન પશ્યામિ, સંસારમપરં [તારકં] ભુવિ ॥ ૪ ॥
 ન યદા તીર્થહૃદ્દેવો, ન ધર્મો ન સદાગમઃ ।
 તદાસૌ સર્વલોકાનાં, શૈલઃ કામિતદાયકઃ ॥ ૫ ॥
 ઇતિ શક્રવચસા ચક્રી યક્ષાન્નિવારયતિ સ્મ ।
 સમુદ્રસ્તુ યાવતીં ભૂમિમાગતસ્તાં યાવત્તથૈવ સ્થિતઃ ॥ ઇત્યાદિ ॥

[શ્રીહંસરત્નસૂરિવિરચિતશત્રુઞ્જયમાહાત્મ્યે સર્ગઃ ॥ ૮ ॥]

“ તે વાર પછી હુદ્ધ ચિત્તવાળા તે સગરચક્રવર્તીએ ગુરૂમહારાજના વચનથી ભરતમહારાજની માફક મુખ્ય શિખર ઉપર ઇન્દ્ર મહોત્સવ, ધ્વજરોપણ, છત્ર, ચામર, રથ, અશ્વનું મુકવું વિગેરે સર્વ ધર્મ કાર્યને સમાપ્ત કર્યું. ત્યારબાદ ‘ સુવર્ણમણિરત્નના આ પ્રાસાદો મારા પૂર્વજોએ તૈયાર કરાવ્યા છે તે પ્રાસાદોનો કાલના મહિમાવડે વિવેક વગરના લોભાન્ધપુરૂષો સુવર્ણ રત્ન વિગેરેના લોભથી નાશ ન કરે તેથી એ પ્રાસાદોનું મારે રક્ષણ કરવું યોગ્ય છે, એમ વિચારી સગરચક્રવર્તી રક્ષા કરવાનો ઉપાય ચિંતવવા લાગ્યા. મારા પુત્રોએ અષ્ટાપદનું રક્ષણ કરવા માટે ગંગાને વાળી તો હું આ પ્રાસાદોનું રક્ષણ કરવા માટે સમુદ્રને લાવું ’ એ પ્રમાણે વિચાર કરી સમુદ્રને લાવવા માટે પોતાની સેવામાં રહેલા યક્ષોને હુકમ કર્યો. ત્યારબાદ તે યક્ષોના પ્રયત્નવડે દક્ષિણ દિશાના દ્વારથી પ્રવિષ્ટ થયેલો સમુદ્ર પોતાના મોબ્બઓથી પૃથ્વીને ઢાંકી દેતો, ગર્જનવડે જગત્ને બહેરું કરતો ટંકણ-ગર્જન-ચીન-ભોટ-સિંહલ વિગેરે સંખ્યાબંધ દેશોને તારાજ કરતો વેગથી શત્રુજયની નજીક આવ્યો. એવા અવસરમાં અવધિજ્ઞાનના બલવડે ઇન્દ્રમહારાજ સમુદ્રનું આગમન જાણી તૂર્તજ ચક્રવર્તી પાસે આવી ‘ હે ચક્રી આ પ્રમાણે કરશો નહિં ’ એવા આકુલ વચનવડે તે પ્રમાણે કરતા અટકાવીને ચક્રવર્તીને જણાવે છે જે—

‘ સૂર્ય વિના જેમ દિવસ, પુત્ર-વિના કુલ, જીવ વિનાનું શરીર, દીપક વિનાનું ઘર, વિદ્યા વિનાનો પુરૂષ, ચક્ષુ વિનાનું મુખ, છાયા રહિત વૃક્ષ, દયા રહિત ધર્મ, ધર્મ વિનાનો મનુષ્ય, તથા પાણિ વિનાનું જગત્ જેમ શોભતું નથી તે પ્રમાણે આ શત્રુજય તીર્થ વિના સર્વ જગત્ નિષ્ફલ છે. અર્થાત્ શોભશે નહિં. જો કે

૧ એ સમુદ્ર અત્યારે પણ તાલધ્વજ ગિરિ (તળાજી) ની નજીકમાં છે. બારીક દૃષ્ટિથી જો તપાસીશું તો દક્ષિણદ્વારેથી સમુદ્રનું આગમન થયું હોય તો તે પણ બરાબર છે. કારણકે દક્ષિણ તરફ જ્યાં દેખાશે ત્યાં સમુદ્ર જ દેખાશે.

અષ્ટાપદ તીર્થયાત્રાનો રોધ-અટકાવ થયો છે તોપણ આ શત્રુજયતીર્થ લવ્યાત્મા-ઓને તારક છે. તેની યાત્રાનો પણ રોધ થશે તોપણી પૃથ્વી ઉપર બીજી કોઈ સારવાળી (તારનારી) વસ્તુ નથી. જે અવસરે તીર્થકરનો અભાવ છે, સર્વોત્કૃષ્ટ ચારિત્રધર્મનો અભાવ છે, પૂર્વરૂપ આગમજ્ઞાનનો પણ અભાવ છે, તેવા હુંડા અવ-સર્પિણી કાલમાં આ શત્રુજયગિરિરાજ જ સર્વ પ્રાણીઓના મનવાંછિત આપનાર છે.’

આ પ્રમાણે ઈન્દ્રના વચનને સાંભળી ચક્રવર્તી યજ્ઞોને અટકાવે છે. પરંતુ જેટલી ભૂમિ પર્યંત સમુદ્ર આવેલ છે ત્યાંથી પાછો મૂળસ્થાને ન જતાં ત્યાંને ત્યાં જ રહ્યો. ”

પૂજ્યવચ્ચ શ્રીમાન્ હંસરત્નસૂરિમહારાજના એ પૂર્વોક્ત ઉલ્લેખથી સાબીત થાય છે જે તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુજયગિરિરાજના રક્ષણાર્થે ઉદ્યત થયેલ શ્રી સગર ચક્રવર્તીના પ્રયત્નથી જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ દ્વારથી લવણસમુદ્રનો જંબૂદ્વીપમાં પ્રવેશ થયો તે વખતે ભરતક્ષેત્રવર્તી સંજ્યાળંધ્ર ગ્રામ-નગર અને દેશોનો જળપ્રલય થયો હોય એ સંભવિત છે. અને આવેલું જળ એમને એમ જે રહ્યું તેનેજ આપણે જુદા જુદા વિભાગાશ્રયી અરણી સમુદ્ર-આટલાંટિક મહા-સાગર-પાસીફિક મહાસાગર વિગેરે ઉપનામો આપીએ છીએ. પરંતુ વસ્તુતઃ વર્તમાનમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં સમુદ્રો અથવા મહાસાગરો એ લવણસમુદ્રની નહેર સરળાં છે. અને વર્તમાનમાં દેખાતી પાંચ ખંડ રૂપ પૃથ્વી અને તેને ફરતું જે પાણી તે સર્વનો ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણ તરફના અર્ધે વિભાગમાં જ સમાવેશ કરવો એ ચુકિત સંગત છે. ભરતક્ષેત્રમાં લવણસમુદ્ર સંબંધી જલનો પ્રવેશ અને ત્યારબાદ પણ ઉપસ્થિત થયેલ તેવા કારણોને અંગે ક્ષેત્રવિગેરેમાં શાસ્ત્રીય મન્ત-વ્યની અપેક્ષાએ આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિથી જે પરાવર્તન દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેથી શાસ્ત્રીય મન્તવ્યો અસત્ય છે એવું માનવાને કાંઈપણ કારણ નથી. શાસ્ત્રના વક્તા આત્મ પુરૂષ છે. એ આત્મ પુરૂષોના વચનમાં અવિશ્વાસ કરવો એ અધઃપતનનું પ્રથમ પગથીઉં છે. જે વસ્તુ સંબંધી શાસ્ત્રીય મન્તવ્ય અન્યપ્રકારે હોવા છતાં આપણી ચર્મચક્ષુની નજરમાં અન્યરીતિએ અનુભવ થતો હોય તેવા પ્રસંગે ‘ જં જિણેહિં પન્નત્તં તમેવ નિસ્સંકં સચ્ચં ’ ‘ રાગ દ્રેષ મોહ રહિત જિનેશ્વરોએ જે જે તત્ત્વો જે જે રીતિએ ઉપદેશ્યાં છે તે તે પ્રમાણેજ છે સાચાં અને નિઃશંક છે.’ એ સૂત્રનો આધાર રાખવો જ યોગ્ય લેખાય.

શાસ્ત્રમાં ગંગા અને સિન્ધુ મહાનદીનું જે વર્ણન આવે છે તે ગંગા સિન્ધુ નદીઓ વર્તમાનમાં છે તે સમજવી કે અન્ય? આવો પ્રશ્ન ગંગા સિન્ધુ નદીના ઘણી વખત અનેક જાણસુ વ્યક્તિઓ તરફથી થાય છે, તેના સ્થાનો. સંક્ષિપ્ત સમાધાનમાં જણાવવું ઉચિત સમજાય છે જે-સિન્ધુ નદી તો પ્રાયઃ તેજ છે. એટલે કે કાળ બળને અંગે તેના પ્રમા-ણમાં ન્યૂનાધિક્ય થયું ભલે નજરમાં આવતું હોય! પણ સ્થાનમાં ખાસ પરાવર્તન

[illegible]

‘ પુત્રના શોકથી હુઃખિત હૃદયવાળા સગરચક્રીને મન્દ્રમહારાજ પૂર્વે જણાવેલા વાક્યોવડે પ્રતિબોધ કરે છે એટલામાં બે પુરૂષો એક સાથે આવીને ચક્રવર્તીને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા, તે બેમાંથી પ્રથમ એક પુરૂષે શ્રી અજીતનાથપ્રભુ પધાર્યા સંબંધી વધામણી આપી, જ્યારે બીજો પુરૂષ કહે છે કે હે સ્વામી ! ‘ તમારા પુત્રોથી લવાયેલી ગંગા નદી અષ્ટાપદની ફરતી ખામને પુરીને આગળ વધતી થકી નજીકમાં રહેલા સંજ્યાગંધ દેશોને ડુગાડે છે. જો તેના સમુદ્રમાં પ્રવેશ નહિ થાય તો પ્રલયકાળના સમુદ્રની માફક સમગ્રભારતને પણ જળમય બનાવી દેશે.

તેથી જરાપણ વિલંબ કર્યા વિના દેશોના રક્ષણ માટે નદીનો સમુદ્રમાં પ્રવેશ થાય તે અર્થે કોઈ સમર્થ પુરૂષને હુકમ કરો.' આ પ્રમાણે પ્રભુની પધરામણીથી સંતુષ્ટ થયેલ તેમજ પાછળના સમાચારથી ખિન્ન થયેલ ચક્રવર્તીને પુનઃ ઇન્દ્ર મહારાજ જણાવે છે જે-હે ચક્રી ! શોકને દૂર કરીને સર્વ શોકને નાશ કરવામાં કારણ ભૂત એવા જિનેશ્વરને તમે વંદના કરો, અને જહ્નુકુમારના પુત્ર મહા પરાક્રમી ભગીરથને ગંગા વાળવા માટે હુકમ કરો. એ ઇન્દ્રના વચનને સાંભળી તેનો સ્વીકાર કરી મુશ્કેલીથી આંખના આંસુને લુછી ભગીરથને બોલાવી તેની પીઠ ઉપર હાથ મુકી (તેની પીઠ થાળડી) તેને આ પ્રમાણે ચક્રવર્તી કહે છે કે-હે પુત્ર ! ' દેવથી જળેલા વનસરખા અમારા વંશમાં તું એક પુત્રરૂપ અંકુર અવશિષ્ટ રહેલો છે. તેથી વંશની સ્થિતિ-વૃદ્ધિનો સર્વ આધાર તારા ઉપર છે. માટે લોકોનું રક્ષણ કરવા માટે જ અને દંડરત્નવટે ગંગાનદીને મુખ્ય પ્રવાહમાં જોડી દે. ' એ પ્રમાણે હુકમ કર્યો. ભગીરથે પણ મહાન્ સૈન્ય સાથે એક સાથે ચાલવાવટે ગંગાને વાળવા માટે પ્રયાણ કર્યું. × × × × × × × × × × × × × × × × અનુક્રમે ભગીરથ અષ્ટાપદ પાસે આવતાં પોતાના પિતા તેમજ કાકાઓની રાજ દેખીને અત્યંત ખિન્ન થયો થકો દ્વાજુવાર મૂર્ચ્છિત થવા પૂર્વક પુનઃ સચેતન થયો છતો નાગદેવનું આરાધન કરવા લાગ્યો. નાગેન્દ્રપણ તેની ભક્તિથી સંતુષ્ટ ધર્મ તૃપ્તિ ત્યાં આવીને કહેવા લાગ્યો કે-હે ' વત્સ ! મેં તારા પિતા તેમજ કાકાઓને નાગલોકને ઉપદ્રવ કરવા માટે ઘણા અટકાવ્યા છતાં તે અટક્યા નહિ. જેથી કોપથી પરાધીન એવા મેં તેમને ખાળી મુક્યા, ત્યાર બાદ ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય તોપણ તેમાં કાંઈ વળે નહિ. એટલે હવે શું કરવું ? એઓની કર્મસ્થિતિજ એવી હશે. હવે તું એ સર્વનું મૃતકાર્ય કર અને આ ગંગાને મુખ્ય પ્રવાહ સાથે જોડીદે.' વિગેરે શિખામણ આપી નાગદેવ સ્વસ્થાને ગયા. ભગીરથે પણ પોતાના પૂર્વજોના શરીરની ભસ્મને ગંગામાં નાખી, ત્યારથી લોકમાં પણ તે વ્યવહાર શરૂ થયો જે હજી પણ ચાલે છે. પૂર્વજોનું મૃતકર્મ કરીને દંડરત્નવટે ગંગાને મુખ્ય પ્રવાહ સાથે જોડી દીધી. '

આ પ્રમાણે શત્રુજયમાહાત્મ્ય તેમજ ત્રિશષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર વિગેરેમાં વૃત્તાંત ઉપલબ્ધ થતો હોવાથી ગંગાનદીના સ્થાનનું પરાવર્તન ક્ષેત્રાદિના પરાવર્તનમાં થતી શંકા નજાવવાનો આશય એજ છે કે-કોઈ કોઈ પ્રસંગે તેવા દૈવિક સંયોગોમાં ક્ષેત્રની-નદીઓની સ્થાન પરાવૃત્તિ થઈ હોય તો તેમ બનવું જરૂરપણ અસંભવિત નથી. ગયા શીયાળામાંજ બીહાર-ઓડીસા પ્રદેશમાં થયેલ ભૂકંપના કારણથી ગંડકી નદીનો પ્રવાહ સો માઇલ દૂર ચાલી જવાનું કહેવાય છે. એ શું ક્ષેત્ર પરાવૃત્તિમાં પુરાવો નથી? નદીઓના સ્થાનોમાં કેટલો કેટલો વિલક્ષણ ફેરફાર થયો છે તે બજાવાની અભિલાષા રાખ-

નારાઓએ ‘ શ્રી પ્રસ્થાન માસિકમાં ’ ઘણા અકોથી લખાતો ‘ ખોવાયેલી નદીઓ ’ નામનો લેખ સાઘંત વાંચવાની ખાસ સૂચના છે. એ પ્રમાણે પર્વતોના સ્થાન પરાવર્તન માટે પણ વિચાર કરવા જરૂર છે. ઘણાનું કિંવદંતી રૂપે કહેવું થાય છે કે અમુક વર્ષો પહેલાં હિંદુસ્થાનની ઉત્તર દિશામાં રહેલા હિમાલય પર્વતનું અસ્તિત્વ જ હતું નહિં. જો એ કિંવદંતીમાં સત્યતાનો અંશ હોય તો સુર વાચકોને શાસ્ત્રીય જગતની અપેક્ષાએ આધુનિક જગતના વૈલક્ષ્યમાં લેશ પણ શંકાનો ઉદ્ભવ થવાનો પ્રસંગ નહિં સાંપડે. સ્વમન્તવ્ય તરફ યુક્તિને ન દોરતાં શાસ્ત્ર ઉપર ખાસ આધાર રાખી ‘ સિદ્ધસ્ય ગતિશ્ચિન્તનીયા ’ એ ન્યાયે શાસ્ત્ર સિદ્ધ પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય તે તરફ યુક્તિઓને પ્રયત્નપૂર્વક લઈ જવાય તો સર્વ પદાર્થોનો સાચો અવબોધ સહેલાઈથી થવા સંભાવના છે.

આ પ્રમાણે આધુનિક દુનીયાનો શાસ્ત્રીય દુનીયા સાથે ઘણોજ સંક્ષિપ્ત વિચાર કિંવા સમન્વય કરી હવે આ લઘુક્ષેત્રસમાસ નામના ગ્રંથમાં રહેલ મૂળ વિષય તરફ લક્ષ્ય આપીએ.

૧ દ્રવ્યાનુયોગ—ગણિતાનુયોગ, ચરણુકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ એ ચાર વિભાગમાં જૈનસિદ્ધાંત વહેંચાયેલો છે. કોઈક ગ્રંથ દ્રવ્યાનુયોગ. નુયોગનું પ્રતિપાદન કરે છે. કોઈ ગ્રંથમાં ગણિતાનુયોગનું પ્રાધાન્ય જોવાય છે. કોઈ ગ્રંથ ચરણુકરણાનુયોગની વ્યાખ્યાથી ભરેલો હોય છે. જ્યારે કોઈક ગ્રંથ ધર્મકથાનુયોગના વિષયથી સંપૂર્ણ જોવામાં આવે છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને કાળ એ છ દ્રવ્યોની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે જે વ્યાખ્યા તેનું નામ દ્રવ્યાનુયોગ કહેવાય છે. તે ઉપરાંત કાર્મણુવર્ગણાઓના અનંતપ્રદેશી સ્કંધો, મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓવડે એ કાર્મણુવર્ગણાના સ્કંધોનો આત્મપ્રદેશો સાથે ક્ષીરનીરવદ્ અભેદાત્મક સંગંધ, પ્રતિસમયે સ્વાવગાઢ આકાશપ્રદેશગત અનંતપ્રદેશી કાર્મણુવર્ગણાના સ્કંધોનું ગ્રહણ કરવું, ગ્રહણ કરતાં તે સ્કંધોમાં લેશ્યાસહચરિત કાષાયિક અધ્યવસાય તેમ જ માનસિક, વાચિક, કાયિક યોગવડે પ્રકૃતિસ્થિતિ અને રસની ઉત્પત્તિ થવા સાથે સ્પૃષ્ઠ બદ્ધ નિધત્ત અને નિકાયિત એ ચાર અવસ્થાઓ ઉત્પન્ન થવી ઇત્યાદિ સર્વ વિષયોનો સમાવેશ દ્રવ્યાનુયોગમાં લગભગ થાય છે. દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય ઘણો જ ગહન છે. તેના જાણકારો પણ ઘણા જુજ હોય છે. સિદ્ધાન્તકારનું જે વચન છે કે ‘ દવિણ દંસણ સોહી ’ ‘ દ્રવ્યાનુયોગની વિચારણામાં દર્શન-સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે. ’ એ વચન વિચાર કરતાં બરાબર યોગ્ય લાગે છે.

૨ ગણિતાનુયોગ—ચૌદ રાજલોક, બિર્ધલોક, અધોલોક, તીર્થોલોક, અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો, દેવવિમાનો, ભુવનો, સાત નારકભૂમિ, તદન્તગણિતાનુયોગ. ગત પાથડાઓ, નરકાવાસા, મેરૂ, હિમવંત-વૈતાલ્ય-શિખરી વિગેરે પર્વતો, તે ઉપર રહેલા કૂટો, ગંગા સિંધૂ પ્રમુખ નદીઓ

પદ્મદ્રહ વિગેરે દ્રહો, શાશ્વત જિનાલયો, ભદ્રશાલવન-નંદનવન-પાંડકવન ઇત્યાદિ વનો, દ્વીપસમુદ્રને વીંટાઈને રહેલી જગતીઓ, ભરત-ઐરવત-મહાવિદેહ-દેવકુર-ઉત્તરકુર-પ્રમુખક્ષેત્રો, પાતાળ કળશાઓ, જંબૂવૃક્ષ, કૃષ્ણરાણ, સિદ્ધશિલા ઇત્યાદિ લોકવર્ત્તિ શાશ્વત (અશાશ્વત) પદાર્થોની લંબાર્ધ-પહોળાઈ-ઉંચાઈ-ઉંડાઈ-ક્ષેત્ર-ફળ-ઘનફળ-ખાણુ-જીવા-ધનુઃપૃષ્ઠ-પરિધિ-વ્યાસ વિગેરે વિષયોનું સવિસ્તર વર્ણન એ ગણિતાયોગના વિષયો છે. આ અનુયોગ અભ્યાસકોને પ્રાયઃ નીરસ લાગે છે, પરંતુ અંકગણિત, બીજગણિત, ભૂમિતિના વિષયમાં નિષ્ણાત થયેલા વિદ્વાનોને ઘણો જ રમુજી થઈ પડે છે. સૂર્યપ્રગ્લસિ-ચંદ્રપ્રગ્લસિ-લોકપ્રકાશ વિગેરે ગ્રન્થો ગણિતાનુયોગના વિષયથી ભરપૂર છે. આ લઘુક્ષેત્રસમાસગ્રન્થમાં પણ એ જ ગણિતાનુયોગના વિષયનું પ્રાધાન્ય છે.

૩ ચરણુકરણાનુયોગ—આ અનુયોગ પણ ખાસ મહત્વનો છે. ચરણુ સિત્તરિ-કરણુસિત્તરિ પ્રમુખ આચારપ્રદર્શક શ્રી આચારાંગ ચરણુકરણાનુ- પ્રમુખ આગમો તંમજ પંચાશક-શ્રાદ્ધવિધિપ્રમુખ મહાગ્રન્થોમાં યોગ. રહેલા વિષયનો આ અનુયોગમાં સમાવેશ છે. ચારિત્રગુણની સ્થિરતામાં આ અનુયોગ ખાસ સાધનભૂત છે. ક્રિયાકલાપમાં મગ્ન રહેનારાઓને જેમ આ અનુયોગની અતીવ ઉપયોગિતા છે તે પ્રમાણે જ્ઞાનીઓને પણ આ અનુયોગનું આલંબન લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ‘જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ’ એ સૈદ્ધાન્તિક માન્યતા આ અનુયોગની આરાધનામાં જ સફલતા પામે છે. ક્રિયાના આજસુ, જ્ઞાન જ્ઞાનનો જ પોપટીઓ પાડ પઢનારાઓ કેટલાક અનભિજ્ઞો આ ચરણુકરણના વિષયને ગૌણ કરી “જ્ઞાનથી જ મુક્તિ છે, મુહપત્તિ ચરવલો ફેરવવાથી મુક્તિ નથી.” એવી પોતાની ભ્રાન્ત માન્યતાઓ મુગ્ધજનતા પાસે પ્રગટ કરવા પૂર્વક કુયુક્તિઓ દ્વારા ક્રિયાના અપલાપ કરવા તૈયાર થાય છે, પરંતુ શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલ વ્યાધિને દૂર કરવામાં સમર્થ વૈદની યોગ્ય ઔષધિ સંબંધી શ્રદ્ધાને તંમજ જ્ઞાન થવા સાથે ઉદરમાં નાંખવાનો ઉદ્યમ ક્રિયા સંવાય તોડિજ દુઃસાધ્ય વ્યાધિ પણ દૂર થવા સાથે શરીર સ્વસ્થ બને છે, એ જેમ અનુભવસિદ્ધ છે તે પ્રમાણે જ ભાવરોગને દૂર કરનાર શ્રીસંયમમાર્ગ સંબંધી શ્રદ્ધાને તથા જ્ઞાન થવા સાથે દેશસંયમ ડિવા સર્વસંયમ ગ્રહણ કરી ચરણુ-કરણુ ક્રિયાકાંડમાં આત્માને તન્મય બનાવાય ત્યારે જ ભાવરોગથી રહિત થવા સાથે અવિચલ અનંત આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. એ કારણથી આ ચરણુકરણાનુયોગ પણ ખાસ આદરણીય છે.

૪ ધર્મકથાનુયોગ—‘ચરણપડિવત્તિહેઝ ધમ્મકહા’ એ શાસ્ત્રીય વચન પ્રમાણે ચારિત્રાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિમાં આ અનુયોગ મુખ્ય સાધન ધર્મકથાનુયોગ. છે. પ્રથમના ત્રણે અનુયોગની અપેક્ષાએ આ અનુયોગનો વિષય ગહન નથી તો પણ મધ્યમ વર્ગને ઘણો જ લાભપ્રદ છે.

આપણા પ્રતિભાસંપન્ન સમર્થ આચાર્યોની ધર્મકથાનુયોગ સંબંધી કૃતિઓમાં ઈષ્ટ લવ્યાત્માના જીવનચરિત્ર સાથે પ્રસંગે પ્રસંગે દ્રવ્યાનુયોગાદિ પ્રથમના ત્રણ અનુયોગ સંબંધી તાત્ત્વિક વાતો સ્થળે સ્થળે દૃશ્યમાન થતી હોવાથી ધર્મકથાના જ્ઞાનસાથે દ્રવ્યાદિનું સ્વરૂપ પણ સહેલાઈથી સમજી શકાય છે. લવ્યાત્માઓ કયા માર્ગથી પોતાના આત્માને અધોગતિમાંથી પડતો બચાવી ઉચ્ચસ્થાન ઉપર પહોંચાડે છે? ઉચ્ચ સ્થાન ઉપર આરૂઢ થતાં ભયંકર ઉપદ્રવો-ઉપસર્ગોને આત્મિક ક્ષમા વડે સહન કરવા પૂર્વક કેવી રીતે કસોટીના પ્રસંગોમાંથી પસાર થાય છે? ઇત્યાદિ વિષયોથી ભરપૂર કદયાણુકારી આત્માઓના ચરિત્રો એ આ અનુયોગનો પ્રાણ છે. શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર-ઉપાસકદશાંગસૂત્ર-વિપાકસૂત્ર-ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર, સુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, ચન્દ્રપ્રભ ચરિત્ર, મલ્લિનાથ ચરિત્ર, શ્રી મહાવીર ચરિત્ર ઇત્યાદિ સંખ્યાબંધ આગમ પ્રમુખ ગ્રંથો આ ધર્મકથાનુયોગસંબંધી હાલમાં પણ ઉપલબ્ધ છે.

‘ શ્રી લઘુક્ષેત્ર સમાસ પ્રકરણ ’ નામના આ ગ્રંથમાં પૂર્વે જણાવેલા ચાર અનુયોગ પૈકી ગણિતાનુયોગનું જ પ્રાધાન્ય છે. ચૌદ રાજ આ ગ્રંથનું લોકવર્ત્તિ તે તે ક્ષેત્રો તેમજ ક્ષેત્રોમાં રહેલ પર્વત-નદી-દ્રહો-અભિધેય શાશ્વતચૈત્ત્યો વિગેરેની લાંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ, ઉંડાઈ પ્રમુખ પ્રમાણનું ઘણા વિસ્તારથી વર્ણન આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવેલ છે. ગ્રંથકાર શ્રીમાન્ રત્નશેખર સૂરીશ્વરજી મહારાજે આ ગ્રંથ એક-દર છ અધિકારમાં રચેલ છે. ૧ જંબૂદ્રીપાધિકાર ૨ લવણસમુદ્રાધિકાર ૩ ધાતકીખંડાધિકાર ૪ કાલોદ્ધિસમુદ્રાધિકાર ૫ પુષ્કરાર્ધદ્રીપાધિકાર અને ૬ અવશિષ્ટ પ્રકીર્ણાધિકાર. એ છએ અધિકારમાં અનુક્રમે જંબૂદ્રીપ, લવણસમુદ્ર, ધાતકીખંડ, કાલોદ્ધિ અને પુષ્કરાર્ધ દ્રીપ સમુદ્રો તેમાં રહેલા મહાક્ષેત્રો, વર્ષધર પર્વતો, દીર્ઘવૈતાલ્ય વૃત્તવૈતાલ્ય, મેરૂપર્વત, ભદ્રશાલવન, નંદનવન, પાણ્ડકવન, સીતા, સીતોદ્ધા, રૂપ્યદ્વલા-સુવર્ણદ્વલા-ગંગા સિંધુ પ્રમુખ મહાનદીઓ, પાતાલ કલશાઓ, લઘુપાતાલ કલશાઓ, લવણસમુદ્રની જળશિખા, તે તે દ્રીપ સમુદ્રોની વેદિકાઓ, વનખંડો, જંબૂ-વૃક્ષ, ધાતકીવૃક્ષ, માનુષોત્તર પર્વત વિગેરે તીર્થલોકમાં રહેલ પ્રાયઃ ઘણા ખરા શાશ્વત પદાર્થો સંબંધી લાંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ, ઉંડાઈ વિગેરે પ્રમાણ સાથે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. ભાષાન્તરમાં પણ પ્રાયઃ પ્રત્યેક સ્થાને દરેક વસ્તુને તે તે વસ્તુના આયામ-વિષ્કંભ-ગ્રાહ્ય વિગેરે સંબંધી માપને ગણિતના પ્રયોગોથી સ્પષ્ટ કરવામાં જરાપણ ન્યૂનતા રાખવામાં આવેલ નથી. એટલુંજ નહિ પરંતુ તે તે વિષયની પૂર્ણાહૂતિ થતાં તદ્વિષયક વિસ્તૃત યંત્રો તેમજ ઘણીજ મહેનતથી તૈયાર કરવામાં આવેલ સુંદર લગભગ ૫૦ રંગીન ચિત્રો આપેલા હોવાથી તે તે ક્ષેત્રો વિગેરેના આયામ-વિષ્કંભ-ક્ષેત્ર ક્ષણ-ઘન ક્ષણ વિગેરે પ્રમાણના જ્ઞાન સાથે ચિત્ર દર્શન દ્વારા પદાર્થનું પ્રત્યક્ષજ્ઞાન થતું હોય તેવો ખ્યાલ આવે છે. ગ્રંથકારની સ્વોપજીવૃત્તિમાં બતાવેલ ભાવાર્થ ઉપસંત સ્થળે સ્થળે પ્રાસંગિક વિવેચનો-

ટીપ્પણીઓ કરવામાં પણ ભાષાંતર કરતાં ઘણાજ ખ્યાલ અપાયો હોય તેમ અન્યનું સાધન વાચન કરવાથી જાણી આવે તેમ છે. અંત્યવર્તિ વિષયોનો આછો ખ્યાલ વિષયાનુક્રમમાં જાણાવેલો હોઈ તેમજ જિજ્ઞાસુઓ માટે અન્યનું સાધન વાચન મનન પૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું એજ ઉપયોગી હોઈ અન્યના અભિધેય સંબંધી આટલેજથી વિરામ પમાય છે.

‘ શ્રી લઘુક્ષેત્ર સમાસ ’ નામના આ અન્યના રચયિતા પૂજ્યવર્ય શ્રી રત્નશેખર સૂરીશ્વરજી મહારાજ છે એ આપણે પ્રથમજ નોંધ અન્યકાર મહર્ષિ. શક્યા છીએ. એ પૂજ્યપ્રવર અન્યકારની કઈ જન્મભૂમિ ? માતા પિતાનું શું નામ ? કોણ ગુરૂ મહારાજ ? અને તેઓશ્રીનો કયો સત્તા સમય ? એ સર્વ જાણતો સંબંધી વિચાર કરતાં તેમજ યોગ્ય તપાસ કરતાં તેઓશ્રીએ રચેલા આગળ જણાવાતા અન્યો પૈકી અમુક અન્યોની નિમ્ન પ્રશસ્તિ વિગેરે સાધનોથી તેઓશ્રીનો સત્તા સમય, તેઓશ્રીની ગુરૂ પરમ્પરા તેમજ તેઓશ્રીનાં સાહિત્ય ક્ષેત્ર સંબંધી થોડી ઘણી માહિતી મળી આવે છે. પરંતુ તેઓશ્રીના જન્મથી કઈ ભૂમિ પવિત્ર થયેલ છે અથવા કયા સ્થાને તેઓશ્રીનો કાળધર્મ થયેલો છે વિગેરે કાંઈપણ માહિતી મળી આવેલી જણાયેલ નથી.

શ્રી લઘુક્ષેત્ર સમાસ નામના તેઓશ્રીના રચેલા આ અન્યની અન્તિમ ગાથા—

‘ સૂરિહિં જં રયણસેહરનામર્ષિં, અપ્પરથમેવ રદ્યં નરચિત્તવિક્ષં ।

સંસોહિઅં પયરણં સુયણેહિ લોણ, પાવેડ તં કુસલરંગમદં પસિદ્ધિં ॥ ૧ ॥

તેમજ તેઓશ્રીએ રચેલ પ્રાકૃતગાથાબદ્ધ શ્રી શ્રીપાલચરિત્રના અંત્ય વિભાગમાં રહેલી નિમ્ન બે ગાથા—

‘ સિરિવજ્જસેણગણહરપટ્ટપદ્મહેમતિલયસૂરીણં । સીસેહિ રયણસેહરસૂરીહિં રમા હુ સંકલિયા ॥ ૧ ॥ તસ્સીસહેમચંદેણ સાહુણા વિક્કમસ્સ વરિસંમિ । ચડદસ અટ્ટાવીસી લિહિયા ગુરુમત્તિરણં ॥ ૨ ॥ ’

તથા શ્રી લઘુક્ષેત્રસમાસ—સ્વોપજ્ઞવૃત્તિના પ્રારંભમાં રહેલ શ્લોક—

‘ શ્રીવજ્જસેનગુરવો, જીયાસુહેમતિલકગુરવશ્ચ । ચિન્તામણિરિવ યજ્ઞામ-સંસ્મૃતિર્દિશતુ મેઽમિતમ્ ॥ ૧ ॥ ’

ઇત્યાદિપદ્યોથી તેઓશ્રીનો સત્તા સમય વૈક્રમાબ્દ ૧૪૨૮ અર્થાત્ પંદરમો સૈકો હોવા સંબંધી નિશ્ચય થવા સાથે તેઓશ્રી પ્રત્યૂપાસિસ્મ-અન્યકારનું રણીય બૃહદ્ગચ્છીય શ્રી વજ્જસેનસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય સાહિત્ય ક્ષેત્ર. શ્રી હેમતિલક સૂરિજી મહારાજના શિષ્ય હોવાનું જણાય છે. અને તેઓશ્રીની શિષ્ય પરમ્પરામાં હેમચન્દ્ર નામા શિષ્ય

હોવાનું પણ સિદ્ધ થાય છે. ખાસ આટલી વસ્તુ સિવાય તેઓશ્રીના જીવન સંબંધી કાંઈપણ વિશેષ માહિતી મળતી હોય તેમ જાણવામાં આવેલ નથી. તેઓશ્રીએ રચેલ શ્રી લઘુક્ષેત્ર સમાસ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિયુત, શ્રી શ્રીપાદચરિત્ર પ્રાકૃત, શ્રી ગુણસ્થાનકમારોહ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિયુક્ત, સ્વોપજ્ઞ ગુરુગુણપટ્ટત્રિશિકા, દિનશુદ્ધિ, પ્રાકૃત છન્દો અન્થ વિગેરે અનેક સાહિત્યથી પૂજ્યવર્ય શ્રી અન્થકાર મહર્ષિનું દ્રવ્યાનુયોગ-ગણિતાનુયોગ-ચરિતાનુયોગ-વિગેરે દરેક વિષયોમાં મુનિષ્ણાતપણું હોવાનું જણાઈ આવે છે.

સ્વોપજ્ઞશ્રાદ્ધવિધિ, શ્રાવક પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ, આચારપ્રદીપ વિગેરે અન્થોના પ્રણેતા બીજા પણ તેજ નામના શ્રીમદ્દરશેખરસૂરિજી મહારાજના યદ્યપિ શ્રી લઘુક્ષેત્ર સમાસ વિગેરે અન્થોના રચયિતા પૂર્વોક્ત જણાવેલ શ્રીમાન્ રત્નશેખર સૂરિજી મહારાજના સમકાલીન તેમજ સમાનનામવાળા હોઈ બન્નેના અભેદ સંબંધી શંકા થવાનો પ્રસંગ હોવા છતાં તેઓ બૃહત્તપાગચ્છાચાર્ય શ્રીમાન્ સોમસુન્દરસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય મુનિસુન્દરમહારાજના શિષ્ય હોવાથી આપણા અન્થકારથી ચોક્કસ ભિન્ન હોવાનું સાબીત થાય છે.

પૂજ્યવર્ય શ્રીમાન્ જ્ઞાનસાગરજીમહારાજ, પૂજ્યપ્રવર શ્રી જયચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ, શ્રીમાન્ સોમસુન્દરસૂરિ, શ્રી કુલમંડનસૂરિ, શ્રીમાન્ ગુણરત્નસૂરિ, શ્રી ક્ષેમકીર્તિ, શ્રી સત્યશેખર, તેમજ શ્રીમાન્ મુનિસુન્દરસૂરિ મહારાજ વિગેરે સમર્થ તેમજ વિદ્વદ્વિશારદ મહાન્ પુરૂષો શ્રી લઘુક્ષેત્રસમાસ વિગેરે અન્થોના રચયિતા શ્રીમાન્ શ્રી રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમકાલીન હોઈ પંદરમો સૈકો પ્રાજ્ઞશિરોમણિ પુરૂષોથી વિભૂષિત હોવાનું પણ ચોક્કસ અનુમાન થાય છે.

ભાષ્યસુધાભોનિધિ શ્રીમાન્ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ વિરચિત શ્રી બૃહત્ક્ષેત્રસમાસ અન્થમાં આ લઘુક્ષેત્રસમાસ અન્થની અપેક્ષાએ ઘણોજ વિસ્તાર છે તો પણ દુઃષમકાળમાં બુદ્ધિ-બળ-આયુષ્યની કમશઃ હાનિ હોઈ સામાન્ય બુદ્ધિવાળા જીવો માટે આ અન્થ ઘણોજ ઉપયોગી છે.

અત્યાર સુધીમાં શ્રીલઘુક્ષેત્રસમાસનું ભાષાંતર ઘણા વખત પહેલા શ્રી ભીમસિંહ માણેક તરફથી તેમજ આ અન્થ આ માળા તરફથી આ અન્થની છપાતો જાણવા છતાં એકાએક ખાસ તૈયાર કરી હમણાં બે વિશિષ્ટતા. ત્રણ મહિના અગાઉ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી બહાર પડેલ હોવાનું જાણવામાં છે. યદ્યપિ બન્ને ભાષાંતરોમાં રીતસર યંત્રો વિગેરે આપવામાં આવેલ છે. તોપણ-મૂલગાથા-શબ્દાર્થ છાયા ગાથાર્થ વિસ્તરાર્થ ટિપ્પણીઓ સ્થલે સ્થલે યંત્રો તેમજ જુદા જુદા ક્ષેત્રો સંબંધી રંગ-બેરંગી આકર્ષક લગભગ ૫૦ ચિત્રો, તથા છેવટે મૂલ ગાથાઓ વિગેરેનો ખાસ સંગ્રહ આ અન્થમાં કરેલ હોવાથી આ અન્થના અભ્યાસકોને ઘણોજ ઉપકારક થઈ પડશે એમ અમારું ચોક્કસ માનવું છે. એટલું તો ચોક્કસ કહેવું પડશે

કે આવો ઉપયોગી સચિત્ર ગ્રન્થ કોઈપણ સંસ્થા તરફથી બહાર પડતો હોય તો આ સંસ્થા તરફથી પ્રથમ જ બહાર પાડવામાં આવેલ છે, તે માટે આ સંસ્થા પ્રશંસાપાત્ર છે.

સાથે સાથે કહેવું પડશે જે પ્રવચનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય શાસનમાન્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજના અમૂલ્ય સદુપદેશથી જે જે ભાગ્યશાલી સદ્ગૃહસ્થોએ આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં આર્થિક સહાય કરી સ્વલક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો છે તે પણ પ્રશંસનીય હોવા સાથે અન્ય સદ્ગૃહસ્થોને તે પ્રમાણે અનુકરણ કરવા લાયક છે. મહોદય પ્રેસના માલિક તેમજ વ્યવસ્થાપક શાહ ગુલામચંદ લલ્લુભાઈએ આ ગ્રન્થનું જે સુવ્યવસ્થિત પદ્ધતિથી મુદ્રણ કર્યું છે તે પણ ગ્રન્થના અભ્યાસકોને અભ્યાસની સુગમતામાં સાધન છે.

અંતમાં જણાવું છું જે;-આ લઘુક્ષેત્ર સમાસ-વિસ્તરાર્થ ગ્રન્થનું સાદ્યંત સંશોધન કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થવા સાથે સંશોધનમાં ઉપકારસ્મરણ. મારી અદ્યપમતિનો સદ્વ્યય થયો છે તે મહારા પરમ ગુરુદેવ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞ સિદ્ધાન્તમહોદય, આરાધ્યપાદ, આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજ તેમજ ગુરુદેવ મને રત્નત્રયી પ્રદાયક, સદ્ગુણુનિધિ, સચ્ચારિત્ર ચૂડામણિ, અખંડ ગુરુકુલવામ્ની, પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી પ્રતાપવિજયજી મહારાજને આભારી છે. આ ઉપોદ્ધાતના પ્રારંભમાં ક્ષેત્રવિષયક જે સમન્વય કર્યો છે. તેમાં સ્થલે સ્થલે ઉત્પન્ન થતી શંકાઓનું સમાધાન આપવા માટે આગમોદ્ધારક પ્રત્યુપાલિસ્મરણીય આચાર્ય મહારાજ ૧૦૦૮ શ્રી શ્રી શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજીનો ઉપકાર ચિરસ્મરણીય છે. અને આવા ગ્રન્થસંશોધનના કાર્યમાં મારા ગુરુ બાન્ધવ મુનિવર્ય શ્રી ઉદયવિજયજી, મુનિવર્ય શ્રી ભરતવિજયજી, તરફથી મળતી રાહત તથા બાલમુનિશ્રી યશોવિજયજી તરફથી મળતી અનેક યોગ્ય સૂચનાઓ પણ મને યાદ કરવાની જરૂર પડે છે.

આ લઘુક્ષેત્રસમાસનું યથામતિ-યથાશક્તિ શાસ્ત્રીય આધારે સંશોધન કરવાનો પ્રયાસ એવો છે. મહારા પૂજ્ય ગુરુશ્રીનો એ સંશોધનમાં સંપૂર્ણ સહયોગ છે. બદ્ધકે તેઓએજ સંશોધન કર્યું છે. મહેં તો તેમની અનુજ્ઞાનુંજ આરાધન કર્યું છે એમ કહું તોપણ અતિશયોક્તિ નથી. તથાપિ છદ્મસ્થજન્ય તેમજ પ્રમાદજન્ય કોઈ સ્ખલના સુત્ર સમાજને દષ્ટિગોચર થાય તો સુધારી લેવા સહૃદય નિવેદન છે.

આ ગ્રન્થથી આ વિષયના જ્ઞાસુ લવ્યાત્માઓ ક્ષેત્ર સંબંધી યોગ્ય માહિતી મેળવવા પૂર્વક ચૌદરજી પ્રમાણ લોકાકાશ ક્ષેત્રના અગ્ર ભાગમાં રહેલ સિદ્ધાશલાનિવાસી બનો એજ અંતિમ અભ્યર્થના—

અમદાવાદ એલીસબીજ
સુતરીયા બિલ્ડીંગ
વૈશાખ વદ-૨ બુધવાર
વિં સંવત્ ૧૯૯૦

}

શ્રી ગુરુચરણસેવક,
પ્ર. ધર્મવિજય

વિષયાનુક્રમ.

વિષયનિર્દેશ.	ગાથાસંખ્યા.	પૃષ્ઠસંખ્યા.
અન્યકર્તાનું મંગલાચરણ.	૧	૧
અનુબન્ધચતુષ્ટય.	૧	૩
તીર્થલોકમાં દ્વીપસમુદ્રની સંખ્યા.	૨	૫
પદ્યોપમ સાગરોપમનું સવિસ્તર સ્વરૂપ.	૨	૬
પદ્યોપમ સાગરોપમનું ગાથાથી વર્ણન.	૩	૧૩
દ્વીપસમુદ્રનાં કેટલાક નામો....	૬	૧૫
આગળ આગળના દ્વીપસમુદ્રોનાં નામ જાણવાની રીત.	૮	૧૭
છેલ્લાં પાંચ દ્વીપ તથા પાંચ સમુદ્રોનાં નામો.	૯	૨૦
સમુદ્રનાં નામ જાણવાનો પ્રકાર.	૧૦	૨૦
કેટલાક દ્વીપ સમુદ્રોનાં નામોનો કોડો.	૧૦	૨૧
સમુદ્રોના પાણીનો સ્વાદ....	૧૧	૨૩
સર્વદ્વીપ સમુદ્રોનો વિસ્તાર જાણવાનો ઉપાય.	૧૨	૨૪
જંમૂદ્વીપનો વ્યાસ-પરિધિ સંબંધી આકૃતિ.	૧૨	૨૫
લવણ સમુદ્રનો વ્યાસ (આકૃતિ)	૧૨	૨૬
દ્વીપ સમુદ્રને વીંટાછતે રહેલી જગતીનું સવિસ્તર સ્વરૂપ.	૧૩	૨૭
ગુલા તથા ગિરિવિષ્કંભ કરણ.	૧૩	૩૨
પદ્મવર વેદિકા વર્ણન.	૧૩	૩૪
જગતી ઉપર રહેલા વનખંડનું સ્વરૂપ.	૧૯	૩૭
અધિપતિ દેવોના નિવાસ સ્થાનો.	૨૦	૩૯
જંમૂદ્વીપમાં રહેલા વર્ષધર પર્વતો તથા ક્ષેત્રોનું સ્વરૂપ.	૨૧	૪૧
છ કુલગિરિના નામ.	૨૨	૪૨
સાત મહાક્ષેત્રોનાં નામ.	૨૩	૪૪
સાત મહાક્ષેત્રનું ચિત્ર.	૨૩	૪૫
સાત ક્ષેત્રોના વર્ષધર પર્વતનું સ્વરૂપ....	૨૪	૪૬
વર્ષધર પર્વતોની ઉચાઈ.	૨૫	૪૭
કુલગિરિ પર્વતોનો યંત્ર.	૨૫	૪૯
કુલગિરિની પહોળાઈ જાણવાનું કરણ.	૨૬	૫૦

વિષય.	ગાથાસંખ્યા.	પૃષ્ઠસંખ્યા.
વર્ષધર પર્વતોનું પ્રમાણ.	૨૭	૫૨
સાત મહાક્ષેત્રોનો વિસ્તાર જાણવાનું કરણ.	૨૯	૫૩
સાત મહાક્ષેત્રોનો વિસ્તાર.... ..	૩૦	૫૬
સાત મહાક્ષેત્રોના પ્રમાણ વિગેરેનો યંત્ર.	૩૦	૫૭
સાત મહાક્ષેત્રો અને છ વર્ષધર પર્વતો જનનેનો વિસ્તાર ભેગો કરતાં એક લાખ વિસ્તાર થાય.... ..	૩૨	૫૮
ઉત્તર દક્ષિણ ભરતનું પ્રમાણ.	૩૩	૫૯
વર્ષધર પર્વતો ઉપર રહેલા છ દ્રહોનું પ્રમાણ.... ..	૩૪	૬૦
વર્ષધર પર્વતો ઉપર રહેલા દ્રહોનાં નામ.	૩૫	૬૧
દ્રહોમાં નિવાસ કરનારી દેવીઓનાં નામ.	૩૬	૬૩
પદ્મદ્રહમાં રત્નકમળ અને તેમાં દેવીનિવાસ.	૩૬	૬૪
રત્નકમળના જુદા જુદા અવયવો.	૩૬	૬૪
કમળની કૃષિકા ઉપર શ્રી દેવીનું ભવન.	૩૬	૬૪
મૂળકમળને ફરતાં છ કમળવલયો.	૩૬	૬૫
કમળોની સર્વસંખ્યા ૧૨૦૫૦૧૨૦	૩૬	૬૬
છ વલય તે છ જાતિના વલય.	૩૬	૬૭
સર્વકમળોનો દ્રહમાં સમાવેશ.	૩૬	૬૭
પદ્મદ્રહમાં અનેક વનસ્પતિ કમળો.	૩૬	૬૯
છ મહાદ્રહોનો યંત્ર.	૩૬	૭૦
શ્રીદેવીના કમળનું વર્ણન.	૩૭	૭૦
કમળના અવયવો કયા કયા રત્નના બનેલા છે ?	૩૮	૭૧
કમળની કૃષિકા અને તે ઉપર રહેતી ભવનનું પ્રમાણ.	૩૯	૭૨
દ્રહદેવીના ભવનને ત્રણ દ્વાર તેમજ દ્રહદેવીની શય્યા.	૪૦	૭૩
દ્રહદેવીના આબૂષણ રાખવાના કમળોનું પ્રથમવલય.	૪૧	૭૫
મૂળકમળને ફરતું બીજું વલય.	૪૨	૭૬
મૂળકમળને ફરતું ત્રીજું વલય.	૪૪	૭૮
મૂળકમળને ફરતું ૪-૫-૬ હું વલય.	૪૫	૭૮
છ મહાદ્રહોમાં નદીઓને નીકળવાના બે બે ત્રણ ત્રણ દ્વાર.	૪૬	૭૯
દ્રહોમાંથી નીકળતી નદીઓનાં નામ તથા પ્રવાહ.	૪૮	૮૨
ચાર બાહ્યનદીઓનો પર્વત ઉપર વક્ર પ્રવાહ.... ..	૬૬	૮૫
નિલ્લિકામાંથી કુંડમાં પડતા નદીઓના ઘોષ.... ..	૪૯	૮૫
નિલ્લિકાઓનું પ્રમાણ.	૫૧	૮૬
પ્રપાતકુંડોમાંના દ્વીપનું સ્વરૂપ.	૫૨	૮૭

વિષય.

ગાથાસંખ્યા. પૃષ્ઠસંખ્યા.

પ્રપાતકુંડનું વર્ણન.	૫૩	૮૮
૮૬ કુંડોમાં તફાવત.	૫૪	૯૦
જંબૂદ્વીપના ૯૦ કુંડ સંબંધી ત્રણ વિસ્તારનો કોઠો.	૫૪	૯૧
૯૦ કુંડોનો વિશાલ યંત્ર.	૫૪	૯૨
ચાર બાજુ નદીઓની ગતિ.	૫૫	૯૪
કુંડમાંથી નીકળી સમુદ્રમાં જતી ગંગા વિગેરે ૪ નદી	,,	૯૫
ચાર બાજુ નદીઓનો પ્રારંભથી પર્યંત સુધી વિસ્તાર તથા પ્રારંભથી		
પર્યંત સુધીની ઉંડાઇ	૫૭	૯૬
પાંચ મહાક્ષેત્રની દશ મહાનદીઓની ગતિ.	૫૮	૯૭
દશ મહાનદીઓનાં નામ તથા પ્રત્યેક મહાનદીઓને અન્ય નદીઓનો પરિવાર. ૬૦	...	૧૦૨
સીતા સીનોદામાં ક્ષુ ક્ષુ નદીઓ મળે છે ?	૬૩	૧૦૪
જંબૂદ્વીપમાં સર્વ નદીઓની સંખ્યા.	૬૪	૧૦૬
જંબૂદ્વીપમાં નદીઓની ભિન્ન ભિન્ન ગણતરી.	,,	૧૦૭
કુંડાદિકનું સમાન પ્રમાણ.	,,	૧૦૭
૯૦ મુખ્ય નદીઓનો વિશાલ યંત્ર.	,,	૧૦૮
ગિરિકૂટ તથા ભૂમિકૂટવર્ણનાધિકાર.	૬૫	૧૧૨
૪૬૭ ગિરિકૂટ તથા ૫૮ ભૂમિકૂટોનો યંત્ર.	,,	૧૧૪
સિદ્ધકૂટ વર્ણન.	૬૭	૧૧૬
શાશ્વત જિનભવનનું પ્રમાણ.	૬૮	૧૧૮
શાશ્વત જિનભવનનું કિંચિત્ સ્વરૂપ.	,,	૧૧૯
શાશ્વત જિનપ્રતિમાના જુદા જુદા રાત્નિક અવયવો.	,,	૧૧૯
શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓની ચારે દિશામાં રત્નમય રચના.	,,	૧૨૦
દેવચ્છન્દામાં રહેલ સામગ્રી.	,,	૧૨૦
કૂટો ઉપર દેવપ્રાસાદોનું વર્ણન.	૬૯	૧૨૧
હગ્ગર યોજન ઉંચાઇવાલા ૩ સહસ્ત્રાંક કૂટ.	૭૦	૧૨૨
સહસ્ત્રાંક કૂટો અર્ધલાગ આકાશમાં નિરાધાર.	,,	૧૨૩
૩૪ દીર્ઘવૈતાલ્ય ઉપરના નવ નવ કૂટોનું સ્વરૂપ.	૭૧	૧૨૪
કૂટ ઉપરના જિન પ્રાસાદ તથા દેવપ્રાસાદનું પ્રમાણ.	૭૨	૧૨૫
કૂટોનો વિસ્તાર.	૭૩	૧૨૬
૪૬૭ ગિરિકૂટ તથા ૫૮ ભૂમિકૂટના મધ્યવિસ્તારનું કરણ.	,,	૧૨૭
૧૬ તરૂંકૂટ તથા ૩૪ ઋષભકૂટ વર્ણન.	૭૪	૧૨૮
તરૂંકૂટનો મધ્ય વિસ્તાર.	,,	૧૨૯
૩૪ ઋષભકૂટનું સ્વરૂપ.	૭૫	૧૩૦

વિષય.	ગાથાસંખ્યા.	પૃષ્ઠસંખ્યા.
ઋષભકૂટ ઉપર ચક્રવર્તિનાં નામ.	૧૩૧
ઋષભકૂટના મધ્યવિસ્તારનું કરણ.	૧૩૧
સર્વકૂટ પરપ.	૧૩૧
જંબૂદ્વીપવર્તિ સર્વ કૂટોની સંખ્યા.	૭૬	૧૩૨
જંબૂદ્વીપમાં પરપ કૂટોનાં નામ.	૧૩૨
જંબૂદ્વીપમાં શાશ્વત જિનભવનો.	૭૭	૧૩૪
શાશ્વત જિનભવનોના સ્થાન સંબંધી મતાંતર.	૭૮	૧૩૬
૩૪ દીર્ઘવૈતાદ્યનું સવિસ્તર સ્વરૂપ.	૭૯	૧૩૭
વૈતાદ્ય પર્વતોની ૪-૪ મેખલા.	૧૩૯
વૈતાદ્ય પર્વતોનું શિખરસ્થાન.	૧૪૨
૩૨ દીર્ઘવૈતાદ્ય.	૧૪૩
પ્રત્યેક વૈતાદ્યમાં રહેલી તમિસ્ત્રા-ખંડપ્રપાત ગુફાનું વર્ણન.	૮૩	૧૪૪
ઉન્મઝા-નિમઝા નદીઓનું વર્ણન.	૮૪	૧૪૫
ગુફામાં ચક્રીએ કરેલા પ્રકાશમંડલોનું સ્વરૂપ.	૮૫	૧૪૭
વૈતાદ્ય ગુફામાં ૪૯-૪૯ પ્રકાશમંડલો.	૧૪૮
પ્રકાશાન્તરે ૪૯ પ્રકાશમંડલો, પ્રકાશમંડલોનું લંબાઈ આદિ પ્રમાણ.	૧૪૯
પ્રકાશમંડલો વિગેરેની સ્થિતિ.	૧૪૯
દક્ષિણ ભરતના મધ્યભાગમાં અયોધ્યા નગરીનું પ્રમાણ.	૮૮	૧૫૨
જંબૂદ્વીપમાં ભાગધ-વરદામ વિગેરે ૧૦૨ તીર્થ.	૮૯	૧૫૪
તીર્થ શબ્દનો અર્થ.	૧૫૫
ભાગધાદિ તીર્થોમાં ચક્રવર્તિનો દિગ્વિજય.	૧૫૬
ભરત તથા ઐરવતમાં કાલચક્રનું સ્વરૂપ.	૯૦	૧૫૬
છ આરાનાં નામ.	૯૧	૧૫૭
છ આરાનો શબ્દાર્થ.	૯૧	૧૫૮
સાગરોપમનું સ્વરૂપ.	૯૨	૧૫૮
છએ આરાનું કાળપ્રમાણ.	૭૩	૧૫૯
પ્રથમના ત્રણ આરાના મનુષ્યોનું આહાર તથા પાંસળીઓનું પ્રમાણ.	૯૪	૧૬૦
પ્રથમના ત્રણ આરાના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ.	૯૫	૧૬૨
અવસં ના પહેલા ત્રણ આરાના યુગલિક મનુષ્યો.	૯૫	૧૬૩
યુગલિકોમાં સંતતિ પાત્રનનો કાળ.	૯૫	૧૬૪
યુગલિક ક્ષેત્રમાં દશ પ્રકારના કદપવૃક્ષો.	૯૬	૧૬૪
કદપવૃક્ષો વનરૂપિ પરિણામી છે.	૯૬	૧૬૭
કદપવૃક્ષ ઉપરાંત બીજા અનેક વૃક્ષો.	૯૬	૧૬૭
સર્વ આરામાં તિર્યચપંચેન્દ્રિયનુ આયુષ્ય પ્રમાણ કેટલું હોય ?	૯૮	૧૬૮

વિષય.	ગાથાસંખ્યા. પૃષ્ઠસંખ્યા.			
ત્રીજા આરાના પર્યંતે ૧૫-૭ કુલકરની ઉત્પત્તિ	૯૯	...	૧૬૯
કુલકરોએ પ્રવર્તિવેલી ત્રણ પ્રકારની દંડનીતિ	,,	...	૧૭૦
પરિભાષણ આદિ ૪ પ્રકારની દંડનીતિ	,,	...	૧૭૦
ત્રીજા આરાના પર્યંતે જિનધર્માદિકની ઉત્પત્તિ.	,,	...	૧૭૧
ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણીના કયા આરામાં પહેલા અને છેલ્લા				
જિનેન્દ્રો જન્મે અને સિદ્ધિપદ પામે ?	૧૦૦	...	૧૭૨
અવસર્પિણીના ચતુર્થ આરાનું સ્વરૂપ.	૧૦૧	...	૧૭૩
૬૩ શલાકા પુરૂષોની ઉત્પત્તિ	૧૦૧	...	૧૭૪
અવસં ના પંચમઆરાનું સ્વરૂપ...	૧૦૨	...	૧૭૫
પાંચમા આરાના પર્યંતે ધર્મ વિગેરેનો અંત.	,,	...	૧૭૬
પાંચમા આરાના પર્યંતે અનેક કૃત્તૃષ્ટિઓ.	૧૦૩	...	૧૭૭
પંચમકાળના પર્યંતે પૃથ્વીમાં હાલાકાર.	,,	...	૧૭૮
પાંચમા આરાના પર્યંતે અનેક કુવાયુના સુસવાટ	...	,,	...	૧૭૮
કુત્તૃષ્ટિ અને કુવાયુથી થતું પરિણામ.	,,	...	૧૭૮
પાંચમા આરાના પર્યંતે બીજામનુષ્યાદિકનાં સ્થાન	...	,,	...	૧૭૮
બીજામનુષ્યોના બિલોનું વર્ણન	૧૦૪	...	૧૭૯
છઠ્ઠા આરાનું સ્વરૂપ	૧૦૫	...	૧૮૦
છઠ્ઠા આરાના મનુષ્યો	,,	...	૧૮૧
ઉત્સર્પિણીનું વર્ણન	૧૦૭	...	૧૮૩
સાત ક્ષેત્રમાં સદા એક સરખા કાળ	૧૦૮	...	૧૮૬
ચાર વૃત વૈતાલ્યનું સ્વરૂપ	૧૦૯	...	૧૮૭
મેરૂપર્વતનું સવિસ્તર વર્ણન	૧૧૧	...	૧૮૮
મેરૂપર્વતના ત્રણ કાંડ	૧૧૨	...	૧૮૯
મેરૂપર્વતના શિખર ઉપર ચૂલિકા	૧૧૩	...	૧૯૧
ચૂલિકા ઉપર શાશ્વત ચૈત્યગૃહ	,,	...	૧૯૨
ચૂલિકાના મધ્ય વિસ્તારનું કરણ	,,	...	૧૯૨
પંડકવનનું સ્વરૂપ	૧૧૪	...	૧૯૩
પંડકવનમાં શાશ્વત જિનભવનો તથા દેવપ્રાસાદો	૧૧૫	...	૧૯૪
શાશ્વત જિનભવનો તથા દેવપ્રાસાદોનું પ્રમાણ	૧૧૬	...	૧૯૫
જિનેશ્વર જન્માભિષેકની શિલાઓનું સ્વરૂપ	૧૧૭	...	૧૯૬
ચાર અભિષેક શિલાઓનાં નામ તથા તે ઉપર સિંહાસનો	૧૧૮	...	૧૯૭
સિંહાસનો ઉપર સ્વદિશિના જિનનો જન્માભિષેક	,,	...	૧૯૮
સોમનસવનનું સ્વરૂપ	૧૨૦	...	૨૦૦

વિષય.

ગાથાસંખ્યા. પૃષ્ઠસંખ્યા.

સોમનસવનની મેખલા સ્થાને અભ્યન્તર મેરૂ તથા બાહ્ય મેરૂપર્વતનો વિષ્કંભ.	૧૨૧	...	૨૦૧
મેરૂપર્વતની ૬૬ ભાગની હાનિ વૃદ્ધિ	૨૦૨
મેરૂની હાનિ વૃદ્ધિ કર્ણગતિને અનુસારે	૨૦૩
નન્દનવનનું સ્વરૂપ	૨૦૩
સમભૂમિથી ૫૦૦ યોગદન ઉપર મેરૂપર્વતમાં નન્દનવન	૨૦૪
નન્દનવનમાં ઊર્ધ્વલોકની આઠ દિશાકુમારીઓ	૨૦૪
નન્દનવનમાં ૯ મું યજ્ઞકૃત નામનું સદસ્યકંઠ કૃત	૨૦૫
૯ નન્દનકૃતોનો કંઠક ભાગ આકાશમાં નિરાધાર	૨૦૫
નન્દનવનરૂપ પ્રથમ મેખલા પાસે મેરૂનો બાહ્યઅભ્યન્તર વિષ્કંભ	૧૨૨	...	૨૦૬
ભદ્રશાલવનનું સવિસ્તર વર્ણન	૨૦૭
ભૂમિ ઉપર મેરૂપર્વતનું ભદ્રશાલવન	૨૦૭
ભદ્રશાલવનમાં કરિકૃત જિનલવન અને પ્રાસાદનાં સ્થાન	૨૦૮
ભદ્રશાલવનમાં ૮ કરિકૃતનાં સ્થાનનું ચિત્ર	૨૦૮
ભદ્રશાલવનનું પ્રમાણ	૧૨૩	...	૨૦૯
ચાર ગજદંતપર્વતોનું સ્વરૂપ	૨૧૦
ચાર ગજદંત પર્વતો કષ્ઠ દિશામાં અને કેવા વર્ણવાળા છે ?	૧૨૪	...	૨૧૧
ચાર ગજદંત પર્વતો ઉપર અધોલોકવાસિ આઠ દિશાકુમારીના કૃત	૨૧૩
ગજદંતગિરિનું પ્રમાણ તથા આકાર.	૧૨૫	...	૨૧૪
એ એ ગજદંત વચ્ચે એક એક કુરુક્ષેત્ર.	૧૨૬	...	૨૧૫
મહાવિદેહમાં દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર.	૨૧૫
કુરુક્ષેત્રમાં સર્વદા અવસરનો પહેલો આરો.	૨૧૬
કુરુક્ષેત્ર અને ૧૦ દ્રોણોના યંત્ર.	૨૧૭
કુરુક્ષેત્રમાં યમકગિરિ તથા ચિત્ર વિચિત્ર પર્વતનું સ્વરૂપ	૧૨૭	...	૨૧૭
કુરુક્ષેત્રમાં પાંચ પાંચ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ.	૧૨૮	...	૨૧૮
દ્રહ્માં ૬-૬ કમળવલ્લયો.	૨૨૧
કુરુક્ષેત્રમાં યમકગિરિ દ્રહ્ અને મેરૂનું પરસ્પર અન્તર	૧૨૯	...	૨૨૨
કુરુક્ષેત્રમાં ૨૦૦ કંચનગિરિ	૨૨૩
૨૬૯ પર્વતોનો યંત્ર.	૧૩૦	...	૨૨૪
જંબૂવૃક્ષની પીઠિકાનું પ્રમાણ.	૨૨૬
જંબૂવૃક્ષનું સ્વરૂપ.	૧૩૧	...	૨૨૭
જંબૂવૃક્ષની શાખાઓ	૧૩૨	...	૨૨૮
જંબૂવૃક્ષની મધ્યશાખા.	૧૩૩	...	૨૨૯
જંબૂવૃક્ષની શાખાઓનું પ્રમાણ.	૧૩૪	...	૨૨૯

વિષય.

ગાથાસંખ્યા. પૃષ્ઠસંખ્યા.

જંખૂટક ઉપર ૧ દેવભવન. ૩ દેવપ્રાસાદ.	૧૪૧	...	૨૩૦
જંખૂટકની મધ્યશાખાઉપર ૧ જિનભવન.	,,	...	૨૩૧
૧ દેવભવન તથા ૩ દેવપ્રાસાદમાં કયા દેવની કબજા પરતુ છે ?	...	૧૪૨	...	૨૩૧
જંખૂટકની આસપાસ ખીજા જંખૂટકના ૩ વલય.	૧૪૩	...	૨૩૨
જંખૂટકના ૬ વલય.	,,	...	૨૩૩
જંખૂટકથી ૫૦ યોજન દૂર ચાર ભવનો તથા ચાર પ્રાસાદો.	૧૪૪	...	૨૩૩
પહેલા વનમાં ભવનો અને પ્રાસાદોના આંતરામાં ૮ જિનકૂટ તથા જંખૂટક સરખું શાદમલિ વૃક્ષ.	૧૪૫	...	૨૩૪
મહાવિદેહ વર્ણનાધિકાર મહાવિદેહમાં વિજયો વક્ષસ્કારો વિગેરે પદાર્થો.	૧૪૬	...	૨૩૬
વિજયો વક્ષસ્કાર પર્વતો તથા અન્તર્નદીઓની પહોળાઈ.	૧૪૭	...	૨૩૭
વિજયો વક્ષસ્કારપર્વતો વિગેરેની લંબાઈ.	૧૪૮	...	૨૩૮
વક્ષસ્કાર પર્વતોની ઉંચાઈ.	૧૪૯	...	૨૩૯
વિજય વક્ષસ્કાર અને અન્તર્નદીઓનો અનુક્રમ.	,,	...	૨૪૦
૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતોનાં નામ.	૧૫૦	...	,,
મહાવિદેહ ક્ષેત્ર સ્થાપના.	૧૪૯	...	૨૪૧
૧૨ અન્તર્નદીઓનાં નામ.	૧૫૨	...	૨૪૨
૩૨ વિજયોનાં નામ.	૧૫૪	...	૨૪૪
પ્રત્યેક વિજયોમાં વૈતાલ્યપર્વત તથા ચક્રવર્તીની રાજધાની અને તેનાં નામો.	૧૫૮	...	૨૪૬
પ્રત્યેક વિજયોમાં બે બે નદીઓ.	૧૬૩	...	૨૪૮
મહાવિદેહના બન્ને છેડે રહેલા બે વનમુખ.	૧૬૪	...	૨૪૯
વનમુખનો વ્યાસ અને લંબાઈ જાણવાનું કરણ.	,,	...	૨૫૦
જંખૂટકીપનો વિષ્કંભ.	૧૬૫	...	૨૫૧
પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં અધોગ્રામ.	૧૬૭	...	૨૫૨
જંખૂટકીપમાં તીર્થંકર-ચક્રી-બલદેવ-વાસુદેવની જન્મન્ય તથા કિલ્લ સંખ્યા.	૧૬૮	...	૨૫૩
જંખૂટકીપમાં સૂર્યચન્દ્રનું વર્ણન.	૧૬૯	...	૨૫૫
સૂર્યચન્દ્રના મંડલોની સંખ્યા.	૧૭૦	...	૨૫૭
ચન્દ્રમંડલ તથા સૂર્યમંડલનું પરસ્પર અંતર.	૧૭૧	...	૨૫૯
અન્તર અને મંડલ દ્વારા મંડલક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ.	,,	...	૨૬૦
જંખૂટકીપ તથા લવણસમુદ્રમાં સૂર્યચન્દ્રનું ચાર ક્ષેત્ર.	૧૭૨	...	૨૬૧
સર્વાબ્યન્તર મંડલે ચન્દ્રથી ચન્દ્રને તથા સૂર્યથી સૂર્યને કેટલું અંતર ?	...	૧૭૩	...	૨૬૩
પ્રત્યેક મંડલે ચન્દ્રની મુહૂર્ત ગતિ.	૧૭૪	...	૨૬૬
પ્રત્યેક મંડલે સૂર્યની મુહૂર્ત ગતિ.	૧૭૫	...	૨૬૯

વિષય.	ગાથાસંખ્યા.	પૃષ્ઠસંખ્યા.
સૂર્યના ઉદય અસ્તનું અંતર	૧૭૬	૨૭૧
પ્રત્યેક મંડલે દિવસ કેટલો ઘટે ?	૧૭૭	૨૭૩
જંબૂદ્વીપના ચન્દ્ર સૂર્યનો મંડલ વિગેરે સંબંધી યંત્ર.	,,	૨૭૪
સર્વબ્રાહ્મમંડલવર્તી સૂર્યના ઉદય અસ્તનું અંતર.	૧૭૮	૨૭૫
એક ચન્દ્રનો નક્ષત્રાદિ પરિવાર.	૧૭૮	૨૭૬
૨૮ નક્ષત્રોનાં નામ.	૧૭૮	૨૭૭
એક ચન્દ્રનો તારા પરિવાર.	૧૭૯	૨૭૮
૪૯ દ્વીપ સમુદ્રમાં ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાની સંખ્યા જાણવાનું કરણ. ૧૮૦	...	૨૮૦
અઢીદ્વીપમાં જ્યોતિષીઓની સંખ્યાનો યંત્ર.	૧૮૦	૨૮૧
૪૯દ્વીપમાં ચન્દ્ર સૂર્યની સંખ્યા જાણવા માટે ઉપાય.	૧૮૧	૨૮૨
મનુષ્યક્ષેત્રમાં ચન્દ્રસૂર્યની વ્યવસ્થા.	૧૮૨	૨૮૩
પુષ્કરાર્ધદ્વીપના મનુષ્યો ચન્દ્ર-સૂર્યને ઉદય અસ્ત પામતા કેટલા દિવસો ? ૧૮૩	...	૨૮૫
મનુષ્યક્ષેત્ર બહાર ચન્દ્રસૂર્યનું સ્વરૂપ.	૧૮૩	૨૮૫
જંબૂદ્વીપ ગોળ-થાળી મર્યાદા છે નો તેનો પરિધિ-ઘેરાવો કેટલો ? ૧૮૫	...	૨૮૮
જંબૂદ્વીપનું ગણિતપદ (ક્ષેત્રફલ).	૧૮૬	૨૮૯
વ્રતપદાર્થનું ગણિત પ્રકરણ.	૧૮૭	૨૯૦
પરિધિ તથા ક્ષેત્ર ફળ જાણવાની રીતિ	૧૮૮	૨૯૧
વર્ગમૂળ કાઢવાની રીત ઉદાહરણ સાથે.	૧૮૮	૨૯૨
૪૫ અને ૭૫ જાણવાનું કરણ ઉદાહરણ સાથે	૧૮૯	૨૯૫
વ્રતપદાર્થોનાં નામ વિષકંભ અને પરિધિ	૧૮૯	૨૯૭
ધનુઃપૃષ્ઠ અને બાહ્ય જાણવાનું કરણ ઉદાહરણ સાથે.	૧૯૦	૨૯૯
પ્રતર જાણવાનું કરણ ઉદાહરણ સાથે	૧૯૧	૩૦૦
લંબચોરસ ક્ષેત્રનું તથા પર્વતોનું પ્રતરગણિત જાણવાનું કરણ ઉદાહરણ સાથે.	૧૯૨	૩૦૨
ધનગણિત ઉદાહરણો સાથે.	૧૯૪	૩૦૫
જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્ર-પર્વતોના ૪૫ વિગેરેનો સવિસ્તર યંત્ર	,,	૩૦૫
વૈતાલ્ય પર્વતનું ધન ફળ	,,	૩૦૯

જંબૂદ્વીપવર્ણનાત્રિકાર સમાપ્તિ.

લવણ સમુદ્ર વર્ણન પ્રારંભ.

લવણ સમુદ્રમાં ગોલીય, જલવૃદ્ધિ તથા ઉડામ	૧૯૫	૩૧૦
લવણ સમુદ્રમાં ૪૯સાથે જળવૃદ્ધિ જાણવાનું કરણ	૧૯૬	૩૧૧
લવણ સમુદ્રમાં ૧૬૦૦૦ ચોજન ઉંચી જળશિખા	૧૯૭	૩૧૪
ચાર પાતાળકળાઓનું સ્વરૂપ અને તેનાં નામ	૧૯૮	૩૧૫

વિષય.	ગાથાસંખ્યા.	પૃષ્ઠસંખ્યા.
૭૮૮૪ લઘુપાતાળ કળશાઓ	૨૦૦	૩૧૬
પાતાળકળશાના અધિપતિ દેવો	૨૦૧	૩૧૮
પાતાળકળશાઓનો સવિસ્તર યંત્ર	,,	૩૧૯
પાતાળકળશાઓમાં શું શું છે ?	૨૦૨	૩૨૦
પાતાળકળશામાં મોટા વાયરા તથા વેલવૃદ્ધિ	,,	૩૨૧
શિખાની ત્રણે બાજુએ થતી જળવૃદ્ધિને અટકાવવા માટે નિયુક્ત થયેલા નાગકુમારનિકાયના વેલંધર દેવો	૨૦૪	૩૨૨
આઠ વેલંધર પર્વતો	૨૦૫	૩૨૪
વેલંધરદેવોના નિવાસસ્થાનો	૨૦૬	૩૨૫
વેલંધરપર્વતોનું પ્રમાણ તથા વર્ણન	૨૦૮	૩૨૬
વેલંધરપર્વતો જળ ઉપર કેટલા દેખાય છે ?	૨૧૦	૩૨૭
લવણસમુદ્રમાં ૫૬ અંતરદ્વીપ	૨૧૧	૩૩૧
અંતરદ્વીપનો વિસ્તાર	,,	૩૩૩
અંતર દ્વીપોનો જળ ઉપર દેખાવ... ..	૨૧૩	૩૩૪
અંતર દ્વીપનાં નામ	૨૧૪	૩૩૬
શિખરીપર્વતની લવણસમુદ્રમાં રહેલી દાઢાઓ ઉપરના ૨૮ અંતરદ્વીપ	૨૧૮	૩૩૮
અંતરદ્વીપ માં યુગવિક્રોના શરીરની ઉંચાઈ, પાંસળી, આધારનું અંતર અને અપત્યપાત્રનાનું વર્ણન	૨૧૯	૩૪૦
૫૬ અંતરદ્વીપનું કોષક... ..	,,	૩૪૧
લવણસમુદ્રમાં ૨૪ ચન્દ્રસૂર્યદ્વીપ તથા ૧ ગૌતમદ્વીપ	૨૨૦	૩૪૨
લવણસમુદ્રમાં ધાતકાખંડ તરફના ચન્દ્રસૂર્ય દ્વીપો	૨૨૨	૩૪૫
ગૌતમદ્વીપઆદિ ૨૫ દ્વીપોનો જળ ઉપર દેખાવ	૨૨૩	૩૪૬
ગૌતમાદિ ૨૫ દ્વીપની મળથી અનુક્રમિત ઉંચાઈ	,,	૩૪૮
લવણસમુદ્રના ગૌતમદ્વીપ આદિ ૩૧ દ્વીપોનું કોષક-યંત્ર	,,	૩૫૦
લવણસમુદ્રમાં આવેલા પદાર્થોનું સંક્ષિપ્ત કોષક-યંત્ર	,,	૩૫૧
૨૫ દ્વીપો ઉપર દેવપ્રાસાદોનું પ્રમાણ	૨૨૪	૩૫૨
લવણસમુદ્ર ઉપર જ્યોતિષી વિમાનો જળરક્ષ્ટિક રત્નતાં	,,	૩૫૩
જળરક્ષ્ટિક વિમાનોનો અધિક ગર્હ્યપ્રકાશ	,,	૩૫૩
લવણસમુદ્રના પદાર્થોનો સંક્ષિપ્તસંગ્રહ	,,	૩૫૪

લવણસમુદ્રાધિકાર સમાપ્તિ.

ધાતકાખંડવર્ણનાધિકાર પ્રારંભ.

‘ ધાતકાખંડ ’ એ નામનું કારણ	૨૨૫	૩૫૬
પૂર્વધાતકાખંડ અને પશ્ચિમધાતકાખંડ	,,	૩૫૬

વિષય.

ગાથાસંખ્યા. પૃષ્ઠસંખ્યા.

ધાતકીખંડમાં ૧૨ વર્ષધરપર્વત, ૧૪ મહાક્ષેત્ર	૨૨૬	...	૩૫૭
વર્ષધરો આરાસરખાં અને ક્ષેત્રો વિવરસરખાં	,,	...	૩૫૮
ધાતકીખંડમાં જંબૂદ્વીપ સરખા પદાર્થો	૨૨૭	...	૩૫૯
ધાતકીખંડના ૨ મેરૂપર્વત	૨૨૮	...	૩૬૦
ધાતકીખંડના મેરૂનો મૂળ વિગેરે સ્થાનમાં વિસ્તાર	૨૨૯	...	૩૬૧
જંબૂદ્વીપની અપેક્ષાએ ધાતકીખંડ	૨૩૦	...	૩૬૪
ધાતકીખંડના ૧૨ વર્ષધર પર્વતોનું કોષ્ટક-યંત્ર	,,	...	૩૬૭
ધાતકીખંડની નદીઓમાં દ્વિગુણતાનો સગ્રહ-યંત્ર	,,	...	૩૬૮
ધાતકી ૦ ભદ્રશાલવનની પહોળાઈ	૨૩૧	...	૩૬૯
ધાતકીખંડના ૮ ગજદંતગિરિની વિષમતા	૨૩૨	...	૩૭૦
વક્ષસ્કાર પર્વત વિગેરેની લંબાઈ	૨૩૩	...	૩૭૩
મહાક્ષેત્રનો વિસ્તાર જાણવા માટે ક્ષેત્રાંક-ધ્રુવાંકની ઉત્પત્તિ	૨૩૪	...	૩૭૪
ક્ષેત્રાંકની ઉત્પત્તિ (૨૧૨ ની)	,,	...	૩૭૫
ક્ષેત્રોના વિસ્તારાદિ જાણવા માટે ધ્રુવાંક	૨૩૫	...	૩૭૭
૭ મહાક્ષેત્રોના મુખવિસ્તાર ઉદાહરણ અંકગણિત સાથે	,,	...	૩૭૭
આદિ મધ્ય અન્ય ધ્રુવાંક ઉત્પત્તિ	,,	...	૩૭૨
પરિધિઓ માટે ૩ પ્રકારના વ્યાસ	,,	...	૩૮૩
મહાવિદેહની લંબાઈ ઉપરથી વિજયો વિગેરેની પહોળાઈ	,,	...	૩૮૩
ધાતકીખંડના ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો યંત્ર	,,	...	૩૮૪
ધાતકીખંડમાં વિજયાદિનો વિષ્કંભ જાણવાનું કરણ-યંત્ર	,,	...	૩૮૫
નદી વિગેરે પાંચવસ્તુઓનો વિષ્કંભ એકત્ર કરતાં ધાતકીખંડની પહોળાઈ આવે	૨૩૭	...	૩૮૬
ધાતકીખંડમાં વિજયોમાંની નગરીઓ તથા કુડક્ષેત્રોમાં મહાવૃક્ષો	૨૩૮	...	૩૮૭

ધાતકીખંડવર્ણનાધિકાર સમાપ્તિ.

કાલોદસમુદ્ર વર્ણનાધિકાર પ્રારંભ.

કાલોદસમુદ્રનું વર્ણન	૨૪૦	...	૩૮૯
કાલોદસમુદ્રમાં ચન્દ્રસૂર્યના દ્વીપો	૨૪૧	...	૩૯૧

કાલોદધિસમુદ્રાધિકાર સમાપ્તિ.

અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ દ્વીપાધિકાર પ્રારંભ.

માનુષોત્તર પર્વતનું સ્વરૂપ	૨૪૨	...	૩૯૩
માનુષોત્તર પર્વતનું સ્થાન પ્રમાણ અને સિદ્ધ નિષાદી આકાર	,,	...	૩૯૪
એ ઇપુકારથી પૂર્વપુષ્કરાર્ધ અને પશ્ચિમપુષ્કરાર્ધ	,,	...	૩૯૫
ચક્રના આરા સરખા ૧૨ વર્ષધરપર્વતો આંતરા સરખા ૧૪ મહાક્ષેત્રો	,,	...	૩૯૬
આર અભ્યન્તર ગજદંતગિરિનું પ્રમાણ	૨૪૫	...	૩૯૭

વિષય.	ગાથાસંખ્યા.	પૃષ્ઠસંખ્યા.
પુષ્કરાર્ધના પર્વતો તથા નદીઓનું પ્રમાણ ...	૨૪૬	૩૯૯
પુષ્કરાર્ધના ૧૪ મહાક્ષેત્રો માટે ધ્રુવાંક ...	૨૪૭	૪૦૨
ક્ષેત્રાંક અને ધ્રુવાંકની ઉત્પત્તિ ...	,,	૪૦૪
પુષ્કરાર્ધમાં ૧૪ મહાક્ષેત્રોનું પ્રમાણ ...	,,	૪૦૫
પુષ્કરાર્ધના મદાવિદેહની વિજયનો વિષ્કંભ ...	૨૫૦	૪૦૭
પુષ્કરાર્ધ દ્વીપના બે મોટા કુંડો ...	૨૫૧	૪૦૮
પદાર્થોના વિષ્કંભથી પુષ્કરાર્ધની પુરાયેલી પહોળાઇ ૮૦૦૦૦૦ ...	,,	૪૦૯
પુષ્કરાર્ધના કુશ્મંદમાં ૪ મહાવૃક્ષો ...	૨૫૨	૪૧૦
અઢીદ્વીપમાંના સર્વપર્વતોની સંખ્યા ...	૨૫૩	૪૧૧
પુષ્કરાર્ધદ્વીપના ત્રણ પરિધિ ...	૨૫૫	૪૧૩
મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર નહિં થનારા પદાર્થો ...	૨૫૬	૪૧૪

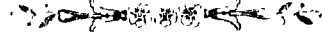
અવશિષ્ટ પ્રકીર્ણસ્વરૂપ

ધૃતિદાર અને માનુષોત્તર પર્વત ઉપર શાશ્વત જિનચૈત્યો ...	૨૫૭	૪૧૭
નંદીશ્વર-કુંડલ-શ્યકદ્વીપમાં પર્વતો ઉપર શાશ્વત જિનચૈત્યો ...	૨૫૮	૪૧૮
નંદીશ્વરદ્વીપમાં વિમાન સંક્ષેપ ...	,,	૪૨૦
નંદીશ્વરદ્વીપમાં ઇન્દ્રકૃત અઘ્રાઇ મહોત્સવ ...	,,	૪૨૦
વિદિશાના ૪ રતિકરપર્વત અને ૧૬-૩૨ ઇન્દ્રાણીઓની રાજધાની ...	,,	૪૨૧
૧૧ મા કુંડલદ્વીપમાં કુંડલગિરિ ઉપર ૪ જિનચૈત્યો ...	,,	૪૨૧
શ્યકદ્વીપમાં શ્યકગિરિ ઉપર ૪ જિનચૈત્યો ...	,,	૪૨૨
શ્યકગિરિ ઉપર ૩ અને નીચે ૪ દ્વિકુમારી ...	,,	૪૨૨
તીર્થાર્ચનાના ૩ વલયાકાર પર્વતો ...	,,	૪૨૩
કુંડલગિરિ અને શ્યકગિરિનો તદ્વાવત ...	૨૫૯	૪૨૩
શ્યકપર્વત ઉપર ૪૦ દ્વિકુમારિકાઓ ...	૨૬૦	૪૨૫
અન્યકારની લઘુતા સાથે અન્યનો ઉપસંહાર ...	૨૬૧	૪૨૭
આ અન્યમાં કહેલ સ્વરૂપ સિવાય અન્યસ્વરૂપ ગ્રણ્યવાનો ઉપાય ...	૨૬૨	૪૨૮
અન્યકારનું નામ પ્રયોજન અને શુભેચ્છા ...	૨૬૩	૪૨૯

લઘુક્ષેત્રસમાસ વિસ્તરાર્થ સમાપ્ત.

શ્રી શાશ્વત ચૈત્યસ્તવ ...	,,	૪૩૧
શ્રી લઘુક્ષેત્ર સમાસ મૂળ ગાથાઓ ...	,,	૪૩૩

ગ્રંથમાં અપાયેલા યંત્રો-કોષકોની સૂચી.

વિષયનિર્દેશ..

પૃષ્ઠ-સંખ્યા.

૧ કુલગિરિ પર્વતનો યંત્ર.	૪૯
૨ સાત મહાક્ષેત્રોનો યંત્ર	૫૭
૩ વર્ષધર પર્વતો ઉપરના પદ્મદ્રહાદિનું પ્રમાણ-કોષક	૬૧
૪ ૭ મહાદ્રહોનો યંત્ર	૭૦
૫ ૯૦ કુંડોનો યંત્ર	૯૨-૯૩
૬ ૯૦ મુખ્ય નદીઓનો યંત્ર	૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦-૧૧૧
૭ ૪૬૭ ગિરિકૂટ તથા ૫૮ ભૂમિકૂટ સર્વમલી પરપ કુટોનો યંત્ર	૧૧૪-૧૧૫
૮ કુશ્વેત્ર અને ૧૦ દ્રહોનો યંત્ર	૨૧૭
૯ ૧૦ દ્રહોનો યંત્ર	૨૨૧
૧૦ ૨૬૯ પર્વતોનો યંત્ર	૨૨૪ ૨૨૫
૧૧ જમ્બૂદ્વીપના ચંદ્ર-સૂર્યનો મંડલાદિ યંત્ર	૨૭૪
૧૨ અઢીદ્વીપમાં જ્યોતિષીઓની સંખ્યા પ્રદર્શક યંત્ર	૨૯૧
૧૩ વૃત્તપદાર્થોનાં નામ-વિષ્કંભ-અને પરિધિનો યંત્ર	૨૯૭
૧૪ જમ્બૂદ્વીપના ક્ષેત્ર-પર્વતોના ઇંધુ વિગેરેનો યંત્ર	૩૦૬-૩૦૭
૧૫ પાતાળકળશોનો યંત્ર	૩૧૯
૧૬ ૫૬ અંતરદ્વીપનું કોષક	૩૪૧
૧૭ લવણસમુદ્રમાં ગાતમ દ્વીપ આદિ ૩૧ દ્વીપોનો યંત્ર	૩૫૦
૧૮ લવણસમુદ્રના આપેલા પદાર્થોનું નક્ષિમ કોષક	૩૫૧
૧૯ ધાતકાખંડના ૧૨ વર્ષધર પર્વતોનું કોષક	૩૬૭
૨૦ ધાતકાખંડની નદીઓમાં દ્વિગુણતાનો સંગ્રહ-યંત્ર ..	૩૬૮
૨૧ ધાતકાખંડના ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો યંત્ર	૩૮૪
૨૨ ધાતકા ખંડમાં વિજ્યાદિકનો વિષ્કંભ ગ્જાણવાનું કારણ.	૩૮૫
૨૩ પુષ્કરાર્ધના ૧૨ વર્ષધર પર્વતો અને ૨ ઇપુકારનો યંત્ર...	૪૦૦
૨૪ ધાતકાથી પુષ્કરાર્ધની નદીઓ સંબંધી દ્વિગુણતાનો યંત્ર.	૪૦૧
૨૫ પુષ્કરાર્ધમાં ૧૪ મહાક્ષેત્રનું પ્રમાણ.	૪૦૫
૨૬ પદાર્થોના વિષ્કંભથી પુષ્કરાર્ધની પૂરાયેલી પહોળાઈ....	૪૦૯
૨૭ ધ્રુવાંક ઉપરથી પુષ્કરાર્ધના ૩ પરિધિ.	૪૧૪

આ ગ્રન્થમાં અપાયેલાં ચિત્રોની સૂચી.

વિષય	આયાંક પૃષ્ઠાંક	વિષય	આયાંક પૃષ્ઠાંક
૧ ધનવૃત્ત પથ્ય ચિત્ર	૫ ૧૪	૨૭ સૂર્યનું પરસ્પર અંતર	૧૭૩ ૨૬૪
૨ અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રોનો દેખાવ	૭ ૧૬	૨૮ ઉદ્યાસ્તનું અંતર અને દૃષ્ટિ-ગોચર	૧૭૬ ૨૭૨
૩ જમ્બુદ્વીપની જગતી	૧૮ ૩૨	૨૯ અઢીદ્વીપમાં ચન્દ્ર-સૂર્યની ૪ સૂચી-શ્રેણિ અને બહાર વલયશ્રેણિ	૧૮૨ ૨૮૪
૪ જગતીના મધ્યભાગે ગવાક્ષ-કુટુંબનો દેખાવ	૧૬ ૩૪	૩૦ લવણુસમુદ્રમાં ગોતીર્થ અને જળવૃદ્ધિ	૧૮૫-૮૬ ૩૧૧-૧૨
૫ ૭ કુતંગિરિ અને સાત મહાક્ષેત્ર	૨૩ ૪૪	૩૧ ગોતીર્થ અને જળવૃદ્ધિનો એ તરફનો દેખાવ	૧૮૫-૮૬ ૩૧૧-૧૨
૬ દ્રહદેવીનું મૂળ ક્રમજ	૩૯ ૭૩	૩૨ લવણુસમુદ્રમાં શિખાનો દેખાવ	૧૮૭ ૩૧૪
૭ દ્રહદેવીના પરિવારક્રમજના ૬ વલય	૪૫ ૭૮	૩૩ પાતાલ કલશ	૧૮૮ ૩૧૫
૮ દ્રહોમાંથી નીકળતી નદીઓ.	૪૭ ૮૨	૩૪ ચાર મહાપાતાલ કળશ અને ૭૮૮૪-લઘુપાતાલ કળશ લવણુસમુદ્રમાં	૨૦૦ ૩૧૭
૯ જલ્પવિકામાં થક્રને પડતો નદીનો ધોધ	૫૦ ૮૫	૩૫ લવણુસમુદ્રમાં ૮ વેલંધરપર્વત	૨૦૯ ૩૨૬
૧૦ વૈતાલવપર્વતની મેખલાનો દેખાવ	૮૨ ૧૪૦	૩૬ જળ ઉપર દેખાતો વેલંધરપર્વત	૨૧૦ ૩૨૮
૧૧ મનાંતરે ગોમૂત્રિકાકારે પ્રકાશમંડલો	૮૫ ૧૪૮	૩૭ લવણુસમુદ્રમાં ૫૬ અંતર્દીપનો સામાન્ય દેખાવ	૨૧૨ ૩૩૧
૧૨ વૈતાલવપર્વતની એ ગુફાઓનો દેખાવ.	૮૬ ૧૫૦	૩૮ ચૈદ દાદા અને અંતરદ્વીપની વારતવિક સ્થિતિ.	૨૨૧-૨૨૨ ૩૩૨
૧૩ બાર આરાનું કાળચક્ર	૯૧ ૧૫૮	૩૯ ધાતકીખંડના એ ઈર્ષુકાર પર્વત	૨૨૫ ૩૫૬
૧૪ મેરૂપર્વતનો આકાર	૧૧૩ ૧૯૧	૪૦ " " ૧૪ પર્વત-૧૪ક્ષેત્રો	૨૨૬ ૩૫૮
૧૫ મેરૂના શિખર ઉપર પંડકવન	૧૧૯ ૧૯૮	૪૧ ધાતકીખંડના મેરૂપર્વતનું પ્રમાણ	૨૨૯ ૩૬૨
૧૬ મેરૂપર્વતમાં સોમનસવન	૧૨૦ ૨૦૦	૪૨ પૂર્વધાતકી મહાવિદેહ અને ગજદંત-વિપર્યય તથા વનમુખ વિપર્યય	૨૩૨ ૩૭૧
૧૭ મેરૂપર્વત ઉપર નંદનવન	૧૨૨ ૨૦૪	૪૩ પશ્ચિમધાતકી મહાવિદેહ	૨૩૨ ૩૭૧
૧૮ ભદ્રશાલવનનું ચિત્ર	૧૨૪-૨૫ ૨૦૮	૪૪ કાલોદધિ સમુદ્રમાં ૫૪ ચન્દ્રદ્વીપ	
૧૯ સુદર્શન નામનું જમ્બુદ્વ	૧૪૨ ૨૩૧	૫૪ સૂર્યદ્વીપ ૨ અધિપતિ દ્વીપ	૨૪૧ ૩૯૧
૨૦ પહેલા જમ્બુવનમાં ૮ જિનકૂટ તથા ૮ જમ્બુકૂટ	૧૪૫ ૨૩૪	૪૫ માનુષોત્તર પર્વત	૨૪૨ ૩૯૪
૨૧ વક્ષસ્કાર પર્વતનો દેખાવ	૧૪૯ ૨૪૦	૪૬ કુંડલગિરિ ઉપર ચાર જિનચૈત્ય	૨૫૮ ૪૧૮
૨૨ મહાવિદેહની વિજય	૧૫૭ ૨૪૫	૪૭ આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપમાં ચાર દિશાએ ચાર અજનગિરિ	૨૫૮ ૪૧૯
૨૩ મહાવિદેહના વનમુખનો દેખાવ	૧૬૪ ૨૫૦	૪૮ નંદીશ્વરદ્વીપમાં ૫૨ જિનચૈત્ય	૨૫૮ ૪૧૯
૨૪ સૂર્ય-ચન્દ્રના મંડલક્ષેત્રનું ચિત્ર	૧૬૯ ૨૫૬	૪૯ રચકદ્વીપમાં ચાર જિન ચૈત્ય અને ૪૦ દિક્કુમારિકા	૨૬૦ ૪૨૬
૨૫ ચન્દ્રમંડલ અને ચન્દ્રમંડલના આંતરા (પહેલું)	૧૭૦ ૨૫૮		
૨૬ સૂર્યમંડલ અને મંડલના આંતરા (બીજું)	૧૭૦ ૨૫૮		

श्री लघुक्षेत्रसमास

सविस्तरार्थ-सचित्र-सयंत्र,

अथवा

जैन भूगोळ.

॥ જૈનાચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ વિજયકમલસૂરીશ્વર શિષ્ય જૈનાચાર્ય
વિજયમોહનસૂરીશ્વરેભ્યો નમોનમઃ ॥

❀ શ્રી લઘુ ક્ષેત્ર સમાસ ❀ વિસ્તરાર્થ સહિત.

અવતરણ:—શ્રી ગૃહ્યસંગ્રહણી નામના ગ્રંથમાં જૈનદર્શનને અનુસારે શાશ્વતી ખગોળ વિદ્યા દર્શાવીને હવે આ ગ્રંથમાં શાશ્વતી ભૂગોળ દર્શાવવાનો પ્રસંગ છે. ત્યાં ખગોળમાં ચૌદરજ્ઞુ પ્રમાણ ઉંચા અને અનિયતપણે સાતરજ્ઞુ વિસ્તારવાળા લોકાકાશમાં ઊર્ધ્વભાગે રહેલા દેવોની વસતિનું અને અધોભાગે (નીચે) રહેલા પાતાળવાસી દેવો તથા નારકોનું અને મધ્ય આકાશમાં [તિર્યંચ-લોકમાં] મનુષ્ય તથા તિર્યંચાનું વર્ણન દર્શાવ્યું, એ પ્રમાણે ચૌદરજ્ઞુ પ્રમાણ ખગોળમાં જે જે પદાર્થો [જીવો વિમાનો નરકાવાસાઓ ભુવનો વિગેરે] રહેલા છે તે સર્વ પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે, અને હવે આ ગ્રંથમાં પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વી કે જેના ઉપલા તળીયે આપણે રહીએ છીએ તેજ ઉપરના તળીયામાં [ઉપલી સપાટીમાં] આવેલા અસંખ્ય દ્વીપ તથા અસંખ્ય સમુદ્રોનું વર્ણન સંક્ષેપમાં કહેવાનું છે, અને એજ દ્વીપ સમુદ્રોમાં જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય વસતિ તિર્યંચની વસતિ પહાડ નદીઓ સરોવરો ઇત્યાદિ શાશ્વતા પદાર્થો રહેલા છે તેનું પણ વર્ણન કરવાનું છે, તેમાં વિશેષ વર્ણન તો મનુષ્યની વસતિવાળા અઢીદ્વીપનું જ કરવામાં આવશે, કારણ કે શેષ દ્વીપ સમુદ્રોમાં જાણવા લાયક શાશ્વત પદાર્થો અઢી દ્વીપ જેટલા નથી માટે તે સર્વનું અદ્ય વર્ણન કરવામાં

આવશે, જેથી આ ક્ષેત્રસમાસ અંથ અઢી દ્વીપના વર્ણનથી ભરપૂર છે એમ કહીએ તોપણ ચાલે. હવે એ ક્ષેત્રસમાસનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે-ક્ષેત્ર- રત્ન-પ્રભા પૃથ્વી ઉપર રહેલા અથવા મધ્ય લોકમાં રહેલા અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો રૂપી ક્ષેત્ર તેનો ^૧સમાસ-સંક્ષિપ્ત વર્ણન તે ક્ષેત્રસમાસ. તેની આ પહેલી ગાથા કે જેમાં અંથકતાએ કરેલું મંગલાચરણ તથા ત્રણ અનુબંધ કહેલા છે, તે કહેવાય છે-

વીરં જયસેહરપય-પદ્મિત્વં પળમિઝ્ઞ સુગુરં ચ ।

મંદુત્તિ સસરણદ્વા, ચિત્તવિઆરાણ મુંછામિ [મુચ્છામિ] ॥૧॥

શબ્દાર્થ:-

વીર-શ્રી વીરભગવંતને
જય-જગતના
સેહર-શેખર, મુકુટ સરખા
પય-પદ, સ્થાને
પદ્મિત્વં-પ્રતિષ્ઠિત, રહેલા
પળમિઝ્ઞ-નમસ્કાર કરીને
સુગુરં-સુગુરને
મંદ^૨(દુ)-મંદબુદ્ધિવાળો

ત્તિ-ધતિ, તેથી
સ-સ્વ, પોતાના
સરણદ્વા-સ્મરણાર્થે, સ્મરણમાં રહેવા માટે
ચિત્ત-ક્ષેત્રના
વિઆર-વિચારના
અણું-આણું, કણોને, લેશમાત્ર
મુંછામિ-વીણું છું, સંગ્રહું છું
[મુચ્છામિ-કહીશ]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વીરં જગચ્છેશ્વરપદપ્રતિષ્ઠિતં, પ્રણમ્ય સુગુરં ચ ।

મંદં હતિ સ્વસ્મરણાર્થ, ક્ષેત્રેવિચારાણમુંછામિ ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ:-જગતના મુકુટ સરખા સ્થાને રહેલા [જગતના અગ્રભાગે રહેલા] શ્રી વીર ભગવંતને અને જયશેખરસૂરિની પાટે બેઠેલા મારા ગુરૂને નમસ્કાર કરીને હું મંદબુદ્ધિવાળો છું તેથી મારા પોતાના સ્મરણને અર્થે ક્ષેત્ર સંબંધિ વિચારના આણુંઓને [કણોને] વીણું છું [એકઠા કરું છું, અર્થાત્ ક્ષેત્રસંબંધિ વિચારને લેશમાત્ર સંગ્રહું છું]. ॥ ૧ ॥

૧ અથવા લોક રૂઢી પ્રમાણે સમાસ એટલે સમાવેશ એ અર્થ પણ સંગત છે.

૨ મંદુત્તિ એ સમાસ છે, જેથી એ સમાસને છૂટો પાડતાં મંદ ત્તિ (હતિ) થાય છે.

વિસ્તરાર્થ:—દરેક અંથમાં પ્રાયઃ મંગલાચરણ, અંથમાં કહેવાનો વિષય, અંથનો પરંપરાથી ચાલ્યો આવતો અખંડ સંબંધ, અને અંથ બનાવવાનું પ્રયોજન—કારણ એ ચાર બાબત પ્રથમથીજ કહેવાની હોય છે, એ ચારમાં એક મંગલ, અને ત્રણ? અનુબંધ કહેવાય છે. ત્યાં આ અંથકર્તાએ શ્રી વીરલગવંતને અને પોતાના ગુરૂને નમસ્કાર કર્યો તે મંગલાચરણ છે, અને સંબંધ પણ એમાંજ અંતર્ગત છે, કારણ કે અંથકર્તા પોતે જયશેખરસૂરિના શિષ્યના શિષ્ય છે એમ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં—મંગલાચરણમાં જ કહ્યું, અને જયશેખરસૂરિ શ્રી વીર લગવંતની પરંપરામાં થયેલા છે, તેથી મંગલાચરણમાંજ ગુરૂપર્વક્રમ સંબંધ કહેવાઈ ગયો, તથા વાચ્ય વાચક અથવા સાધ્ય સાધન અથવા ઉપાયોપેય સંબંધ અંથોમાં પ્રાયઃ સ્પષ્ટ કહેવાતા નથી તોપણ અધ્યાહારથી ગ્રહણ કરવા. તે આ પ્રમાણે—અહિં ક્ષેત્રનો વિચાર એ વાચ્ય છે, અને આ અંથ વાચક છે, તથા ક્ષેત્રનો વિચાર સાધ્ય છે અને આ અંથ તેનું સાધન છે, તથા ક્ષેત્રનો વિચાર ઉપેય છે, અને આ અંથ તેનો ઉપાય છે [એ ત્રણેમાં ઇષ્ટ તે વાચ્ય સાધ્ય વા ઉપેય ગણાય, અને તે ઇષ્ટ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય તે વાચક સાધન અથવા ઉપાય કહેવાય. એ રીતે ૪ પ્રકારનો સંબંધ અંથના પ્રારંભમાં કહેવો]. તથા આ અંથમાં ક્ષેત્રનો વિચાર કહેવાનો છે એમ ચિત્તવિઆરાણમંજામિ એ પદોથી કહ્યું તે અમિષેય અથવા વિષય કહેવાય. અને મંદુત્તિસરણદ્વા એ પદોથી [હું મંદબુદ્ધિવાળો છું તેથી મારા સ્મરણને અર્થે] એ પ્રયોજન કહ્યું, વળી અહિં પ્રયોજન ચાર પ્રકારનું પણ છે તે આ રીતે—વકતાનું અનન્તર પ્રયોજન [વકતાને શીઘ્ર લાલ] ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ પોતાની સ્મૃતિમાં કાયમ રહે તે, અથવા અંથ બનાવતી વખતે થતી કર્મનિર્જરા. વકતાનું પરંપર પ્રયોજન [વકતાને અંતિમ લાલ] મોક્ષપ્રાપ્તિ તથા શ્રોતાને અનન્તર પ્રયોજન ક્ષેત્રસંબંધિ થતું જ્ઞાન અને લાભુતી વખતે વા સાંભળતી વખતે થતી કર્મનિર્જરા, અને શ્રોતાને પરંપર પ્રયોજન મોક્ષપ્રાપ્તિ. એ પ્રમાણે અંથના પ્રારંભમાં સંક્ષેપથી મંગળ અને અનુબંધ દર્શાવ્યા, અને હવે ગાથાનો કંઈક વિશેષ અર્થ દર્શાવાય છે તે આ પ્રમાણે—

વીરં જયસેહરપયપદ્મિઅંપણમિજ્ઞ (જય)=જગતના એટલે ચૌદરજીવ પ્રમાણ ઉંચા લોકના સેહર=શેખર એટલે મુકુટ સરખું જે પય=પદ=સ્થાન તે લોકનો અગ્રલાગ છે, અને ત્યાં ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ લાંબા પહોળા અને ૩૩૩

૧ અન્યદર્શનીય તર્કશાસ્ત્રોમાં અધિકારી સહિત ચાર અનુબંધ કહ્યા છે. પરંતુ જૈન-દર્શનમાં ત્રણ અનુબંધ દેખવામાં આવે છે.

ધનુષ ૩૨ અંગુલ જેટલા ઉંચા-ઝડા ચક્ર સરખા ગોળક્ષેત્રમાં અનન્તાનન્ત સિદ્ધપરમાત્મા ધિરાજે છે, તે સિદ્ધિસ્થાને પદ્મિજાં રહેલા વીર શ્રી વીરભગવંતને પળમિજળ નમસ્કાર કરીને હું ક્ષેત્રવિચાર કહું છું. એમાં શ્રી વીરપરમાત્માની સિદ્ધ અવસ્થા સૂચવી, તે સાથે વીરભગવંતનેજ નમસ્કાર કરવાનું કારણ વર્તમાન શાસનના નાયક શ્રી વીરભગવંતજ હતા માટે તથા એ સિદ્ધિસ્થાનને મુકુટ સરખું કહેવાનું કારણ કે-મુકુટ જેમ શરીરના અગ્રભાગે-મસ્તકેજ પહેરાય છે, અને તે વિવિધ મણિઓથી ભરપૂર હોય છે તેવી રીતે ચૌદરજીજી ઉંચા એવા લોકરૂપી નરરાજાએ પોતાના મસ્તકે પીસ્તાલીસ લાખ ચોજન વિસ્તારવાળો સિદ્ધક્ષેત્રરૂપી મુકુટ પહેર્યો છે, અને તેમાં અનન્તાનન્ત સિદ્ધરૂપી રત્નો ખીચાખીચ જડેલાં છે, માટે સિદ્ધિસ્થાનને જગતના મુકુટની ઉપમા આપી તે યથાર્થ છે.

(જયસેહરપયપદ્મિજાં) મુગુરૂં ચ (પળમિજળ)-તથા જયશેખરપદ્મ પ્રતિષ્ઠિત એવા મારા ગુરૂને નમસ્કાર કરીને ક્ષેત્રનો વિચાર સંગ્રહું છું. અહિં “ જય સેહરપયપદ્મિજાં ” એ વિશેષણ પ્રથમ શ્રી વીરભગવંતનું કહીને એજ વિશેષણ પોતાના ગુરૂને માટે પણ કહું છે, પરન્તુ શબ્દાર્થમાં ફેરફાર કરવાનો છે તે આ પ્રમાણે-જયસેહર એટલે જયશેખર નામના આચાર્ય તેમના પય-પદ્મ અથવા પાટે પદ્મિજાં=એઠેલા એવા મારા ગુરૂ શ્રી વજ્રસેનસૂરિ તેમને નમસ્કાર કરીને હું ક્ષેત્રવિચાર કહું છું-એ સંબંધ. અહિં આ ક્ષેત્ર સમાસ અંથના કર્તા શ્રી રત્નશેખરસૂરિ છે, તેમના ગુરૂ શ્રી વજ્રસેનસૂરિ અને તેમના પણ ગુરૂ શ્રી જયશેખરસૂરિ છે, જેથી અંથકર્તાએ આ અંથમાં પોતાના ગુરૂને અને ગુરૂના પણ ગુરૂને નમસ્કાર કર્યો.

મંદુક્તિ સસરણઢા-હું મંદ બુદ્ધિવાળો છું માટે મારા પોતાના સ્મરણને અર્થે હું આ ક્ષેત્ર વિચારોને સંગ્રહું છું-એ સંબંધ. અહિં અંથ કર્તાએ પોતાની લઘુતા દર્શાવવા માટે પોતાને મંદબુદ્ધિવાળા કહ્યા છે, તેમજ અંથ રચનાનું કારણ પણ દર્શાવ્યું કે હું જે ક્ષેત્રના વિચાર જે સિદ્ધાન્તોમાં છૂટા છૂટા કહ્યા છે, તેને એકત્ર કરી સંગ્રહ કરું તો મને વિશેષ યાદ રહે, અને એ વાત તો નિર્વિવાદ છે કે વાંચવા માત્રથી તે વિષય સ્મૃતિમાં ઘણીવાર રહેતો નથી, પરન્તુ ખીજને ભણાવવાથી વિશેષ યાદ રહે છે, અને તે વિષયનો નવો અંથ રચવામાં તો તેથી પણ ઘણોજ યાદ રહી તે વિષય ઘણો દ્રઢ થાય છે.

ચિત્તવિચારાણુમુંજામિ-ક્ષેત્ર સંબંધિ વિચારના આણુને વીણું છું-સંગ્રહું છું. અર્થાત્ ક્ષેત્રના વિચારને સંક્ષેપથી કહું છું. ક્ષેત્રમાં (ખેતરમાં) અથવા ખળામાં

ધાન્યના છૂટા છૂટા કણ વેરાયલા પડ્યા હોય તે કણોને જેમ કોઈ દાણો દાણો વીણીને એકત્ર કરે તેમ આ ગ્રંથકર્તા એવો ધ્વનિ-તાત્પર્ય દર્શાવે છે કે— શાસ્ત્રમાં ક્ષેત્ર વિચાર રૂપી કણો છૂટા છૂટા ગુંથાયલા છે (એટલે કિંચિત્ કિંચિત્ ક્ષેત્ર વિચાર જૂદા જૂદા શાસ્ત્રોમાં છૂટો છૂટો કહેલો છે) તે સર્વ લેશોને હું આ ગ્રંથમાં (ક્રમશઃ) સંગૃહિત કરું છું. અહિં ઉચ્છામિ એવો પણ ખીજો પાઠ હોવાથી ક્ષેત્ર વિચારના લેશોને “કહીશ” એવો અર્થ પણ થાય. ॥ ૧ ॥

અવતરણ:—હવે આ મધ્યલોકમાં (તીર્થાં લોકમાં) દ્વીપ અને સમુદ્રોની કુલ સંખ્યા કેટલી છે? તે દર્શાવાય છે [અથવા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રોની સંખ્યાનું પ્રમાણ કાળના એક લેહની સાથે સરખાવાય છે].

તિરિ ઇગરજ્જુસ્વિત્તે, અસંખદીવોદહીઝ તે સવ્વે ।

ઉદ્ધારપલિઅપણવીસ, કોડિકોડિસમયતુલ્લા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

તિરિ=તીર્થાં

ઇગરજ્જુ=એકરાજ

સ્વિત્તે=ક્ષેત્રમાં

અસંખ=અસંખ્યાતા

દીવ=દ્વીપો

ઉદહિઝ=સમુદ્રો

તે સવ્વે=તે સર્વે

ઉદ્ધારપલિઅ=ઉદ્ધાર પદ્યોપમ (સૂક્ષ્મ)

પણવીસકોડાકોડી=પચીસ કોડાકોડી

સમય=સમયો

તુલ્લા=તુલ્ય, જેટલા,

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તિર્યગેકરજ્જુક્ષેત્રે, અસંખ્યેય દ્વીપોદધયસ્તે સર્વે ।

ઉદ્ધારપલ્યપંચવિંશતિકોટિકોટિસમયતુલ્યાઃ ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ:—એક રજ્જુ પ્રમાણ તીર્થાંક્ષેત્રમાં અસંખ્યાતા દ્વીપ અને અસંખ્યાતા સમુદ્રો છે, તે બન્ને મળીને પચીસ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમના સમયો જેટલા છે ॥ ૨ ॥

માવાર્થ:—આ તીર્થાંલોક ઘંટીના પડ સરખો ગોળ [ચપટગોળ] છે, તેની જડાઈ ૧૮૦૦ યોજન^૧ અને લંબાઈ પહોળાઈ એક રજ્જુ પ્રમાણ છે [એટલે અમુક સંખ્યાવાળા અસંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ છે], સર્વથી છેલ્લો

૧ મેરુપર્વતની તલહટી રૂપ સપાટીથી [સમભૂતલથી] ૮૦૦ યોજન ઉપર અને ૮૦૦ યોજન નીચે એ રીતે ૧૮૦૦ યોજન જડા તીર્થાંલોક જાણવો.

સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે, જેથી તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના પૂર્વ છેડાથી પશ્ચિમ છેડા સુધીનું અથવા ઉત્તર છેડાથી દક્ષિણ છેડા સુધીનું સર્વ માપ એક રજ્જુ છે, એટલે લોકની ઉચાઈનો ૧૪ મા લાગ જેટલું છે, અને યોજનના માપથી તે અસંખ્ય યોજન થાય છે, તે એક રજ્જુ જેટલા ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રો છે, તેની કુલ સંખ્યા ૨૫ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમના સમયો જેટલી છે, અથવા ૧૦ કોડકોડિ પલ્યોપમનો એક સાગરોપમ એ હિસાબે ૨૫ કોડકોડિ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમના સમયો જેટલી છે. અહિં પલ્યોપમ અથવા સાગરોપમ એ કાળનું પ્રમાણુ વિશેષ છે તેના ૬-૬ ભેદ છે તેઆ—

૧ બાહર ઉદ્ધાર પલ્યોપમ	૧ બાહર ઉદ્ધાર સાગરોપમ
૨ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ	૨ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ
૩ બાહર અદ્ધા પલ્યોપમ	૩ બાહર અદ્ધા સાગરોપમ
૪ સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ	૪ સૂક્ષ્મ અદ્ધા સાગરોપમ
૫ બાહર ક્ષેત્ર પલ્યોપમ	૫ બાહર ક્ષેત્ર સાગરોપમ
૬ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ	૬ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગરોપમ.

એ છ પ્રકારના ૧પલ્યોપમ તથા છ પ્રકારના ૨સાગરોપમમાં અહિં સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ અથવા સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ એ બીજા ભેદનું અહિં પ્રયોજન છે, તેનું સ્વરૂપ બાહર પલ્યોપમ સમજવાથી વિશેષ સુગમતાથી સમજી શકાય છે માટે પ્રથમ બાહર ઉદ્ધાર પલ્યોપમનું સ્વરૂપ અને ત્યારબાદ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમનું સ્વરૂપ કહેવાય છે. [ત્યારબાદ સાગરોપમ સહજે સમજાશે] તે આ પ્રમાણે—

॥ ૧ બાહર ઉદ્ધાર પલ્યોપમ ॥

ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧ યોજન લાંબો ૧ યોજન પહોળો અને ૧ યોજન ઉંડો એવા ઘનવૃત્ત કૃવામાં [લાંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંડાઈ એ ત્રણે સરખાં હોવાથી ઘનવૃત્ત કહેવાય, તેવા કૃવામાં] સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે ઽદેવકુરૂ

૧ પલ્ય એટલે પાલો (ધાન્યનો સાટો કે જે વાંસની ચીપોનાં પાલાં વાળાને બનાવવામાં આવે છે તે) અથવા પલ્ય એટલે કૃવો તેની ઉપમા વડે મપાતો કાળભેદ તે પલ્ય.

૨ સાગર એટલે સમુદ્રની ઉપમાવાળો કાળ તે સાગરોપમ, જેમ સમુદ્રનો પાર નહિ તેમ જે કાળનો પાર ન પામી શકાય તેટલો મોટો, તો પણ ૧૦ કોડકોડી પલ્યોપમ જેટલો એક સાગરોપમ.

૩ એ ક્ષેત્રના યુગલિકોના વાળ બહુ સૂક્ષ્મ હોય છે માટે એ ક્ષેત્રના યુગલિક કહ્યા.

અથવા ઉત્તરકુરુક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યોનો શીર્ષમુંડન પછીનો ૧*થી ૭ દિવસ સુધીના ઉગેલા વાળને એક અંગુલમાં ભરીયે, અથવા આ ચાલુ અંથમાં હમણાંજ ત્રીજી ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે ૧ થી ૭ દિવસ સુધીના જન્મેલા દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના ઘેટાના એક ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણ વાળના સાત^૧ વાર આઠ આઠ કકડા કરીને

* એક અથવા બે અથવા સાત એમ નિયત દિવસ ન કહેતાં ૧ થી ૭ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે—કુરુક્ષેત્રના યુગલિકના પહેલે દિવસે ઉગેલા દરેકના સરખા સૂક્ષ્મ ન હોય, જેથી વિવક્ષિત સૂક્ષ્મતા કોઇ યુગલિકની પહેલે દીવસેજ મળી આવે તો કોઇ યુગલિકની સાતમે દિવસે પણ મળી આવે, ત્યાર બાદ આઠમે દિવસે વિવક્ષિત સૂક્ષ્મતા ન મળી આવે માટે ૧ થી ૭ દિવસ એમ સંભવે છે.

૧ પ્રશ્ન:—અહિં એક અંગુલ પ્રમાણ રોમના ખંડ કરવાના છે, અને ખંડ તો વાળની ઉંચાઈમાંથી થઈ શકે છે, તો તમે જે સૂક્ષ્મતા ગણો છે તે વાળની ઉંચાઈની કે જડાઈની ! જે જડાઈની સૂક્ષ્મતાગણી બહુ પાતળા વાળ ઇચ્છતા હો તો નિરર્થક છે, કારણ કે રોમના કકડા કરવા છે તે તો ઉંચાઈમાંથી થાય જડાઈમાંથી કકડા કરવાનું કહેતા હો તો તે અવ્યવહાર અને હાસ્યાસ્પદ વાત છે, માટે ઉંચાઈમાંથી કકડા કરવાના અધિકારમાં વાળ બહુ પાતળો હોય અથવા જડો હોય તોપણ શું ?

ઉત્તર:—અહિં કૃવો વ્યવસ્થિત રીતે અને વિવક્ષિત સંખ્યાએ ભરવાનો છે, માટે દરેક રોમખંડ સમઘન હોવો જોઈએ, જે વિષમઘન હોયતો કૃવો ભરવાની રીતિ અને સંખ્યા બંને અવ્યવસ્થિત થાય, માટે ઘેટાના વાળના કકડા તો જો કે અંગુલ પ્રમાણની ઉંચાઈમાંથીજ કરવાના છે, જડાઈમાંથી કકડા કરવાના છેજ નહિ, અને જડાઈમાંથી કકડા ન કરવાના કારણથીજ “ એકથી સાત દીવસના જન્મેલા ઘેટાના ” એ વિશેષણ છે, કારણ કે ઉંચાઈમાંથી સાતવાર આઠ આઠ કકડા કરવાથી જેટલી ઉંચાઈ વાળના કકડાની રહે છે તેટલીજ જડાઈ એકથી સાત દિવસના જન્મેલા ઘેટાના વાળની છે, માટે જડાઈ અને ઉંચાઈ સરખી થવાથી એ રોમખંડ સમઘન થયો, અને એવાજ સમઘન રોમખંડથી વ્યવસ્થિત રીતે કૃવો ભરાય, નહિતર આગળ કહેવા પ્રમાણે એક યોજન પ્રમાણે રોમખંડની શ્રેણિનો વર્ગ કરીને પ્રતર ન લાવી શકાય, અને તેવા પ્રતરને પ્રતરે ગુણી ધન પણ ન લાવી શકાય, માટે રોમખંડ સમઘન હોવો જોઈએ, અને જડાઈમાંથી કકડા નહિ કરવાનું કારણ પણ રોમખંડની ઉંચાઈ જેટલીજ અંગુલ રોમની જડાઈ પ્રથમથીજ છે. વળી આ ઘેટાનું દ્રશ્યન્ત આ ક્ષેત્ર સમાસમાંજ દેખાય છે, સિદ્ધાન્તોમાં તો હામ હામ એકથી સાત દિવસના મુંડિત શીર્ષવાળા કુરુક્ષેત્રના યુગલિકના ઉગેલા વાળ જેટલોજ રોમખંડ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન:—જો સિદ્ધાન્તોમાં કુરુયુગલિક મનુષ્યના મુંડિતશીર્ષના ૧ થી ૭ દિવસના ઉગેલા વાલામ કહ્યા છે તો તે વાલામ અને આ ઘેટાના વાલામ સરખા કે તદ્વાતવાળો ?

ઉત્તર:—એ બંને વાલામ (રોમખંડ) કદમાં એકસરખાજ જાણુવા, વળી મુંડિતશીર્ષ અને મનુષ્ય એ બંને વિશેષણ પણ સાર્થક છે, ૧—૭ દિવસના જન્મેલ ઘેટાનો વાળ જેટલો પાતળો છે, તેટલોજ મુંડિતશીર્ષ કુરુયુગલિકનો ૧—૭ દિવસનો ઉગેલો વાળ પાતળો અને

ખીચીખીચી ભરીએ તો એક ઉત્સેધાંગુલમાં વીસલાખ સત્તાણુ હજાર એકસો બાવન [૨૦૯૭૧૫૨] રોમ ખંડ સમાય, તથા ચોવીસ અંગુલનો એક હાથ હોવાથી તેને ચોવીસગુણ કરતાં એક ઉત્સેધ હાથમાં ૫૦૩૩૧૬૪૮ રોમખંડ સમાય, ચાર હાથનો એક ધનુષ હોવાથી એક ધનુષ જેટલી જગ્યામાં ૨૦૧૩૨૬૫૯૨ રોમખંડ સમાય, બેહજાર ધનુષનો એક ગાઉ હોવાથી એક ગાઉમાં ૪૦૨૬૫૩૧૮૪૦૦૦ રોમખંડ સમાય, અને ચાર ગાઉનો યોજન હોવાથી એક યોજનમાં ૧૬૧૦૬૧૨૭૩૬૦૦૦ રોમખંડ સમાય. એટલા રોમખંડ તો કૂવાના તળીયામાં એક યોજન લાંબી એકજ શ્રેણિમાં સમાયા, તેથી જ્યારે ખીજ એટલી શ્રેણિઓ ભરીએ ત્યારે તો કેવળ તળીયુંજ પથરાઈ રહે, માટે તળીયાને સંપૂર્ણ પૂરવા માટે એ ૧૬૧૦૬૧૨૭૩૬૦૦૦ ને પુનઃ એટલાજ વડે ગુણીએ ત્યારે ૨૫૯૪૦૭૩૩૮૫૩૬૫૪૦૫૬૬૬ રોમખંડ વડે કેવળ તળીયું જ સંપૂર્ણ પથરાઈ રહ્યું, અને તેથી એટલા રોમખંડનું એક પ્રતર (એક પડ) થયું જેથી એટલાંજ ખીજાં પડો ઉપરાઉપરી ગોઠવીએ તો કૂવાના કાંઠા સુધીમાં સંપૂર્ણ કૂવો ભરાઈ રહે, વળી આ ગણતરી તો ધનવૃત્ત કૂવાની કરવાની હતી તેને બદલે ધનચારસ કૂવાની થઈ, અર્થાત્ એ રોમખંડને એટલા રોમખંડે પુનઃ ગુણતાં ૪૧૭૮૦૪૭૬૩૨૫૮૮૧૫૮૪૨૭૭૮૪-૫૪૦૨૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦ એટલા રોમખંડ વડે ધનચારસ કૂવો ભરાયો, જેથી એજ અંકને પુનઃ ૧૯ વડે ગુણી ૨૪ થી ભાગે તો ધનવૃત્ત કૂવામાં તેટલા રોમખંડ સમાય, માટે ઓગણીસે ગુણતાં ગુણાકાર ૭૯૩૮૨૯૦૫૦૧૬૧૭૫૦૧૨-૭૯૦૬૩૪૦૮૬૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આવે, તેને ૨૪ વડે ભાગતાં ૩૩૦૭૬૨૧૦૪૨૪૬-૫૬૨૫૪૨૧૯૯૬૦૬૭૫૩૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦ એટલા રોમખંડ ધનવૃત્ત કૂવામાં સમાય. આ રોમખંડ સંખ્યાતા છે, એ પ્રમાણે ખીચીખીચી ભરેલા વાળને એકેક સમયે એકેક વાળ કાઢીએ તો જેટલે કાળે એ કૂવો ખાલી થાય તેટલા કાળનું નામ

ઉચ્ચો છે, માટે ઘેરાના અંગુલ પ્રમાણુ વાળના જેમ કકડા કરવા પડે છે તેમ મનુષ્યના વાળના કકડા કરવાના નથી, પરંતુ તેવા ઉગેલા રોમખંડજ ભેગા કરી કૂવો ભરવાનો છે. એ બે રોમખંડની સરખામણી આ પ્રમાણે—ઘેરાના એક અંગુલ રોમના જ્યારે સાતવાર આઠ આઠ ખંડ કરી એકરોમખંડ એક અંગુલના ૨૦૯૭૧૫૨ મા ભાગ જેટલો ખારીક સમઘન કરવાનો કહ્યો છે ત્યારે કુર્યુગલના ૮ વાલાએ ૧ દરિવર્ષ-૨મ્થક વાલાએ, તેવા આડે ૧ હંમવત દિરણ્ય. વાલાએ તેવા આડે વિદેહ વાલાએ, તેવા આડે લીખ, ૮ લીખે જૂ, ૮ જૂએ જવ, અને ૮ જવે ૧ ઉત્સેધાંગુલ. એ રીતે પણ સાતવાર આઠ ગુણ કરતાં અંગુલના ૨૦૯૭૧૫૨ મા ભાગ જેટલો કુરવાલાએ સમઘન થયો. આટલા ભાગવાળો કુરવાલાએ આ જગ્યા પ્રાં વૃત્તિમાં દર્શાવ્યો છે, માટે ઘેરાનો રોમખંડ અને કુરનરનો રોમખંડ બન્ને તુલ્ય સમઘન છે. અને તેવા સમઘનથીજ કૂવો ભરવાનો છે—આ બાબતમાં આટલીજ ચર્ચા બસ છે.

એક બાદર ઉદ્ધારપલ્લોપમ કહેવાય. એ કૂવાને ખાલી થતાં સંખ્યાતા સમયજ લાગે, અને આંખના એક પલકારામાં તો એવા અસંખ્ય કૂવા ખાલી થઈ જાય તેથી બાદર ઉદ્ધારપલ્લોપમ કાળ તો આંખના પલકારાથી પણ અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો છે, વળી આગળ કરતાં સૂક્ષ્મખંડોની અપેક્ષાએ આ રોમખંડો અસંખ્યાતગુણા મોટા હોવાથી આ પલ્લોપમને બાદર ગણવામાં આવે છે. તેમજ આગળ ગણાતા બીજા બે બાદરપલ્લોપમમાં પણ આ ઉપર કહેલી સંખ્યાવાળા બાદર રોમખંડજ ગણવાના છે.

॥ ૨ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્લોપમ ॥

બાદર ઉદ્ધારપલ્લોપમમાં જેવા રોમખંડ ભર્યા હતા તેજ રોમખંડમાંના દરેકના અસંખ્યાત અસંખ્યાત ખંડ કરીએ, અને તેવા અસંખ્યાતા ખંડોથી એજ ધનવૃત્ત કૂવાને અતિ ખીચોખીચ ભરીએ તે એવી રીતે કે—અગ્નિથી બળે નહિ, વાયુથી ઉડે નહિ, જળસંચાર થાય નહિ, અને ચક્રવર્તિનું સૈન્ય ઉપર થઇને ચાલ્યું જાય તો પણ લેશમાત્ર દબાય નહિ; એવી રીતે ભરેલા એ અસંખ્યાત રોમખંડોમાંથી એકેક રોમખંડને એકેક સમયે કાઢતાં જેટલો કાળ લાગે તેટલા કાળનું નામ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપલ્લોપમ છે. એમાં અસંખ્યાતા ખંડો હોવાથી કૂવો ખાલી કરતાં—થતાં અસંખ્યાત સમયો લાગે છે, અને તે કાળ સંખ્યાતા કોડ વર્ષ જેટલો છે.

એજ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપલ્લોપમના સમયોથી દ્વીપસમુદ્રોનું સંખ્યાપ્રમાણ દશાન્ત્યું છે, જેથી એવા ૨૫ કોડકોડી (૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) પલ્લોપમના જેટલા સમયો છે, તેટલા સર્વ દ્વીપસમુદ્રો છે. અથવા પૂર્વે કરેલા અસંખ્ય અસંખ્ય રોમખંડવાળા પચીસ કોડકોડી કૂવાઓમાં જેટલા અસંખ્યાતા રોમખંડ સમાય તેટલા સર્વ દ્વીપસમુદ્રો છે, અહિં દ્વીપ અને સમુદ્રોની ભેગી સંખ્યા એટલી ગણવી, પરન્તુ જૂદી જૂદી સંખ્યા ન ગણવી. એ પ્રમાણે સર્વ દ્વીપસમુદ્રોની સંખ્યા જાણવી.

૧ પૂર્વાચાર્યો એ ખંડને બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાવના શરીર જેવો કહે છે, અને સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિના શરીરથી અસંખ્યાતગુણ મોટા કહ્યો છે.

૨ એ વક્તવ્ય સર્વભેદોમાં સાધારણ જાણુનું, કારણકે ભરવાની પદ્ધતિથી એ રીતેજ ભરાય, તોપણ સ્થૂલ દ્રષ્ટિજીવોને ભરવાની મહત્તા નગરમાં સાક્ષાત્ આવે તેથી એ પ્રમાણે ક્યન કરવું વિશેષ ઉચિત છે.

તથા ઉદ્ધાર એટલે બહાર કાઢવું, ઉદ્ધરવું એવો શબ્દાર્થ હોવાથી સૂક્ષ્મ રોમખંડોના ઉદ્ધારથી મપાતો પદ્યની ઉપમાવાળો કાળ તે સૂં ઉદ્ધારપલ્લોપમ એ શબ્દાર્થ જાણવો. તથા કોઢાકોઢી એટલે કોઈપણ સંખ્યાવાળી કોડ સંખ્યાને કોડથી ગુણવા તે. જેમ વીસ કોડાકોડી એટલે વીસકોડને એક કોડે ગુણતાં જે સંખ્યા આવે તે (૨૦,૦૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦), પરંતુ વીસકોડને વીસકોડે ગુણવા તે નહિં.

॥ ૩ બાદર અધ્યા પદ્યોપમ ॥

પૂર્વે કહેલા બાદર વાલાઓ જે સંખ્યાતા છે તેને કૂવામાંથી સો સો વર્ષે એકેક વાલાએ (રોમખંડ) કાઢતાં તે કૂવો ખાલી થવાને જેટલો કાળ લાગે તેટલો કાળ બાદર અધ્યાપલ્લોપમ કહેવાય. આમાં સંખ્યાતા વાળ હોવાથી સંખ્યાતા સો વર્ષ એટલે કૂવામાં જે ૩૭ અંક જેટલા વાલાઓ ભરેલા છે તે ઉપરાંત બે શૂન્ય અધિક વધારતાં ૩૯ અંક જેટલાં વર્ષે એક કૂવો ખાલી થાય, એ પણ સંખ્યાત કોડ વર્ષ જેટલો કાળ ગણાય, વળી આ પદ્યોપમ પણ સૂક્ષ્મ અધ્યાપદ્યોપમ સમજવાની સુગમતા માટે છે, પરંતુ એથી બીજી કોઈ વસ્તુનું માપ થઈ શકતું નથી. અહિં અધ્યા એટલે કાળ એવો અર્થ છે.

॥ ૪ સૂક્ષ્મ અદ્ધા પદ્યોપમ ॥

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્ય માટે બાદર રોમખંડના જેવા અસંખ્યાતા સૂક્ષ્મરોમખંડ કર્યા હતા તેજ રોમખંડોમાંથી દરેક રોમખંડને સો સો વર્ષે કાઢતાં જેટલે કાળે કૂવો ખાલી થાય, તેટલો કાળ સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્લોપમ કહેવાય. આમાં અસંખ્યાત વર્ષે કૂવો ખાલી થાય છે, અને આ પદ્યોપમવડેજ અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી જીવોનાં આયુષ્ય, કર્મની સ્થિતિઓ, જીવોની કાયસ્થિતિઓ વિગેરે અદ્ધા=કાળ મપાય છે માટે આનું નામ સૂં અદ્ધાપદ્યોપમ છે.

॥ ૫ બાદર ક્ષેત્ર પદ્યોપમ ॥

બાદર ઉદ્ધારપદ્યોપમ વખતે જે બાદર રોમખંડ લઈ છે, તે દરેક રોમખંડમાં અસંખ્ય અસંખ્ય આકાશપ્રદેશો અંદર અને બહારથી પણ સ્પર્શીને રહ્યા છે, અને અસ્પર્શીને પણ રહ્યા છે, તેમાં સ્પર્શીને રહેલા આકાશપ્રદેશોથી નહીં સ્પર્શીલા આકાશપ્રદેશો ઘણા છે, અને સ્પર્શીલા થોડા છે, તે સ્પર્શીલા આકાશ પ્રદેશોમાંથી એકેક આકાશપ્રદેશને એકેક સમયે બહાર કાઢતાં સર્વ સ્પર્શીલા આકાશપ્રદેશો જેટલા કાળે ખાલી થાય તેટલા કાળનું નામ બાદર ક્ષેત્રપલ્લોપમ છે.

આમાં અસંખ્યાત કાળચક્રે સ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો બહાર ઉદ્ધરાઇ રહે છે, જેથી આ પદ્યોપમ અસંખ્ય કાળચક્ર પ્રમાણનો છે, આનું પ્રયોજન પણ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પદ્યોપમને સમન્વવા માટે છે.

॥ ૬ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પદ્યોપમ ॥

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમ માટે જેવા સૂક્ષ્મ ખંડો ભરેલા છે તેજ સૂક્ષ્મ રોમખંડવાળા કૂવામાં દરેક સૂક્ષ્મ રોમખંડમાં (અંદરના ભાગમાં) સ્પર્શેલા અને નહિ સ્પર્શેલા આકાશપ્રદેશો બાહરક્ષેત્રપદ્યોપમ પ્રસંગે કહ્યા, તે ઉપરાન્ત એક રોમખંડથી બીજા રોમખંડની વચ્ચે પણ અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો દરેકના આંતરામાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત છે, એ પ્રમાણે બે પ્રકારના સ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો તથા બે પ્રકારના અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો છે તે દરેક આકાશપ્રદેશને પ્રતિસમય એક એક બહાર કાઢતાં જેટલા કાળે કૂવો ખાલી થાય (આકાશપ્રદેશ રહિત થાય) તેટલો કાળ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપલ્લોપમ કહેવાય. અહિં જો કે કૂવાના સર્વ આકાશપ્રદેશો બહાર કાઢવાના હોવાથી રોમખંડોને સૂક્ષ્મ કરવાનું અને ભરવાનું કંઈપણ પ્રયોજન નથી તો પણ સૂક્ષ્મખંડો ભરીને સ્પૃષ્ટ અસ્પૃષ્ટ કહેવાનું કારણ એ છે;—કે બારમા દ્રષ્ટિવાદ અંગમાં કેટલાંક દ્રવ્યોને સ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશોથી અને કેટલાંક દ્રવ્યોને અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશોથી માપેલાં છે, માટે એ સર્વ વક્તવ્ય પ્રયોજનવાળું છે. પુનઃ ખીચોખીચ ભરેલા બાહર વા સૂક્ષ્મ રોમખંડોવાળા કૂવામાં અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો શી રીતે હોય ? એવી પણ આશંકા ન કરવી, કારણ કે રોમખંડ વસ્તુજ એવી બાહર પરિણામવાળી છે કે જેનો સ્કંધ એવો અતિ ઘનપરિણામી નથી કે (જે સ્કંધ) પોતાની અંદરના સર્વ આકાશપ્રદેશમાં વ્યાપ્ત થયેલો હોય, માટે રોમખંડની અંદરના ભાગમાં અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો હોય છે, અને એક બીજા રોમખંડની વચ્ચે આંતરામાં પણ એવીજ રીતે અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો હોય છે, કારણ કે ચાહે તેટલા નક્કર રીતે રોમખંડો ખીચોખીચ ભરીએ તોપણ એક બીજાની વચ્ચે આંતરામાં સ્પૃષ્ટ અને અસ્પૃષ્ટ ભાગ પણ રહે છે જ; માટે ખીચોખીચ ભરેલા રોમખંડોમાં સ્પૃષ્ટથી પણ અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશો ઘણા મળી આવે, અને તેમાં બાહરસ્કંધોનો તથાવિધ પરિણામ એજ ? હેતુ

૧ શાસ્ત્રોમાં અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશોને માટે આ પ્રમાણે દ્રષ્ટાન્ત આપેલું છે કે—કોળાંથી ભરેલી જગ્યામાં કોળાંના આંતરાઓમાં બીજાં જેટલી ખાલી જગ્યા રહે છે, બીજાંના આંતરાઓમાં હરડે સમાય છે, હરડેના આંતરાઓમાં બોર, બોરના આંતરાઓમાં ચણા સમાય છે; એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ રોમખંડોના આંતરાઓમાં પણ ખાલી જગ્યા રહે છે. અહિં દ્રષ્ટાન્ત પ્રમાણે વિચારતાં અસ્પૃષ્ટ આકાશ સ્પૃષ્ટથી અલ્પ હોય છે, તો સ્પૃષ્ટ તથા અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશોના આક-

છે. વળી પૂર્વે કહેલા બાહર ક્ષેત્રપદ્યોપમથી આ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપદ્યોપમનો કાળ અસંખ્યાતગુણો છે.

॥ ૬ પ્રકારના સાગરોપમ ॥

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે પોતપોતાના ૧૦ કોડાકોડી પદ્યોપમ જેટલા એક સાગરોપમ થાય છે, જેમ ૧૦ કોડાકોડી બાહર ઉદ્ધારપદ્યોપમનો ૧ બાહર ઉદ્ધાર સાગરોપમ, ૧૦ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમનો ૧ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ, ઇત્યાદિ રીતે બીજા ચાર સાગરોપમ પણ બાણવા. અહિં ત્રણ બાહર સાગરોપમનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી, કેવળ સૂક્ષ્મસાગરોપમ સમજાવવાને અર્થે કહ્યા છે, અને ત્રણ સૂક્ષ્મ સાગરોપમોનું પ્રયોજન પોતપોતાના પદ્યોપમના પ્રયોજન સરખું બાણવું. જેમ ચાલુ વિષયમાં (દ્વીપસમુદ્રોની સંખ્યામાં) અઢી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારસાગરોપમના જેટલા સમય તેટલા સર્વ દ્વીપસમુદ્રો છે. ઇત્યાદિ. ॥૨॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં સર્વ દ્વીપસમુદ્રોને પચીસ કોડાકોડી ઉદ્ધાર પદ્યોપમના સમય જેટલા અસંખ્યાતા કહ્યા, ત્યાં પ્રથમ ઉદ્ધારપદ્યોપમ તે શું ? અને તે પણ બાહર તથા સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારનું છે, તેમાં બાહર પદ્યોપમ કેવી રીતે થાય ? તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

કુરુસગદિનાવિઅંગુલરોમે સગવારવિહિય અડઘંડે ।

વાવન્નસયં સહસા, સગણઉર્ઘ, વીસલસ્કાણૂ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

કુરુ-કુરુક્ષેત્રના

સગદિણ-સાત દિવસના

અવિ-ઘેટાના

અંગુલરોમે-અંગુલ પ્રમાણ રોમના

સગવાર-સાતવાર

વિહિય-કરેલા

અડઘંડે-આઠ આઠ ખંડ

વાવન્નસયં-એકસો બાવન

સહસા-હજાર

સગણઉર્ઘ-સત્તાણુ

વીસલસ્ક-વીસલાખ

અણૂ-રોમખંડ

પંચુરૂપ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપદ્યોપમ અસંખ્યાતગુણો કેવી રીતે ? તેનો ઉત્તર એજ કે-જેમ કાળું પોતે કોળા જેટલા આકાશમાં પણ વ્યાપ્ત નથી, પરંતુ અદ્ય વ્યાપ્ત છે, અને અસંખ્યગુણ અવ્યાપ્ત છે, તેવી રીતે એક સૂક્ષ્મ રોમખંડ પણ અદ્ય વ્યાપ્ત છે, કારણ કે અનેકાનેક છિદ્રવાળો છે, મારે અસંખ્યાતગુણ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપદ્યોપમ હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કુલસપ્તદિનાવ્યંગુલરોમ્ણિ સપ્તવારવિહિતાષ્ટખંડે ।

દ્વિપંચાશદધિકશતં સપ્તનવતિસહસ્રાણિ વિંશતિલક્ષાણિ અણવઃ ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ:—દેવકુરૂ અથવા ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રના સાત દિવસના જન્મેલા ઘેટાના એક અંગુલ પ્રમાણ રોમમાં (રોમના) સાત વાર આઠ આઠ ખંડ કર્યે છતે વીસ લાખ સત્તાણુ હજાર એકસો ખાવન રોમખંડ થાય. ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ:—ખીજી ગાથાના ભાવાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે. વિશેષ એ કે—આ ખાદર અને આગળ કહેવાતા સૂક્ષ્મ રોમખંડો કોઈએ કર્યા નથી, કરતું નથી અને કરશે પણ નહિ, પરંતુ શિષ્યના ચિત્તમાં સંજ્યાનું મહત્ત્વદર્શવવાને આ પદ્યોપમની પ્રરૂપણા અસત્કલ્પના રૂપ છે, તોપણ સંજ્યાની મહત્તા ચિત્તમાં ઉતારવાને એ કલ્પનાવાળું દ્રષ્ટાન્ત પણ ઘણું ઉપયોગી અને સાર્થક છે. ॥ ૩ ॥

અવતરણ:—એવા રોમખંડ પણ ધનવૃત્ત કૂવામાં સંજ્યાતાજ સમાય છે, તે દર્શાવીને તે દરેકના પુનઃ અસંજ્ય અસંજ્ય સૂક્ષ્મખંડ કરવાનું આ ગાથામાં કહેવાય છે—

તે સ્થૂલા પલ્લેવિ હુ, સંખિજ્ઞા ચેવ હંતિ સઘ્વેવિ ।

તે ઇક્ષિક્ક અસંખે, સુહુમે ધંડે પકપ્પેહ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

તે—તે રોમખંડો
સ્થૂલા—ખાદર, સ્થૂલ.
પલ્લેવિ—પદ્યમાં, કૂવામાં પણ
હુ—પદ પૂરવા માટે
સંખિજ્ઞા—સંજ્યાતા
ચેવ—નિશ્ચય, જ
સઘ્વેવિ—સર્વે પણ

તે—તે
ઇક્ષિક્ક—એકેક રોમખંડના
અસંખે—અસંજ્ય અસંજ્ય
સુહુમે—સૂક્ષ્મ
ધંડે—ખંડો
પકપ્પેહ—પ્રકલ્પો, કરો.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તે સ્થૂલાઃ પલ્લેઽપિ હુ, સંખ્યેયાશ્ચૈવ ભવન્તિ સર્વેપિ ।

તાનેકૈકસ્યાસંખ્યેયાન્ સૂક્ષ્માન્ ધંડાન્ પ્રકલ્પયેત ॥ ૪ ॥

ગાયાર્થ:—એ રોમખંડો બાદર છે, કારણકે પદ્યમાં (ધનવૃત્તયોજન કૂવામાં) પણ તે સર્વે મળીને પણ નિશ્ચય સંખ્યાતાજ હોય છે (સમાય છે), તેથી તે બાદર ખંડોમાંના દરેકના અસંખ્યાત અસંખ્યાત સૂક્ષ્મખંડ કરો. [તો સૂક્ષ્મ થાય, અને કૂવામાંપણ અસંખ્યાતા સમાય, તોજ અસંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોની સાથે સરખામણી થાય—એ ભાવાર્થ.] ॥ ૪ ॥

વિસ્તાર્થ:—ખીજી ગાથાના ભાવાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે. પરન્તુ અહિં બાદર રોમખંડોને કૂવામાં ભરીને બાદર ઉદ્ધારપદ્યોપમ કહ્યા વિના બહારથીજ દરેકના અસંખ્યાતા સૂક્ષ્મખંડો કરવાના કહ્યા તેનું કારણકે દ્વીપસમુદ્રની સંખ્યા સરખાવવામાં સૂક્ષ્મપદ્યોપમનુંજ પ્રયોજન છે, માટે અહિં બાદરપદ્યોપમની પ્રરૂપણા ન કરી. ॥ ૪ ॥

અવતરણ:—હવે એ સૂક્ષ્મ રોમખંડો કરવાથી પદ્યોપમનો સંબંધ કેવી રીતે ? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

સુદુમાણુનિચિઅઉસ્સેહંગુલચુકોસપલ્લિ ઘણવટ્ટે ।

પહ્સમયમણુગહનિટ્ઠિઅંમિ ઉદ્ધારપલિઉત્તિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.

સુદુમાણુ—સૂક્ષ્મ રોમખંડો વડે
નિચિઅ—ભરેલો
ઉસ્સેહંગુલ—ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણથી
ચુકોસ—ચારકોશ, એક યોજનનો
પલ્લિ—પદ્ય, કૂવો
ઘણવટ્ટે—ધનવૃત્ત (કૂવો),

પહ્સમય—પ્રતિસમય, એકેક સમયે
અણુગહ—(એકેક રોમખંડને) કાઢતાં
નિટ્ઠિઅંમિ—ખાલી થયે
ઉદ્ધારપલિ—(સૂક્ષ્મ) ઉદ્ધાર પદ્યો-
પમ થાય.
ત્તિ—ઇતિ, એ રીતે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

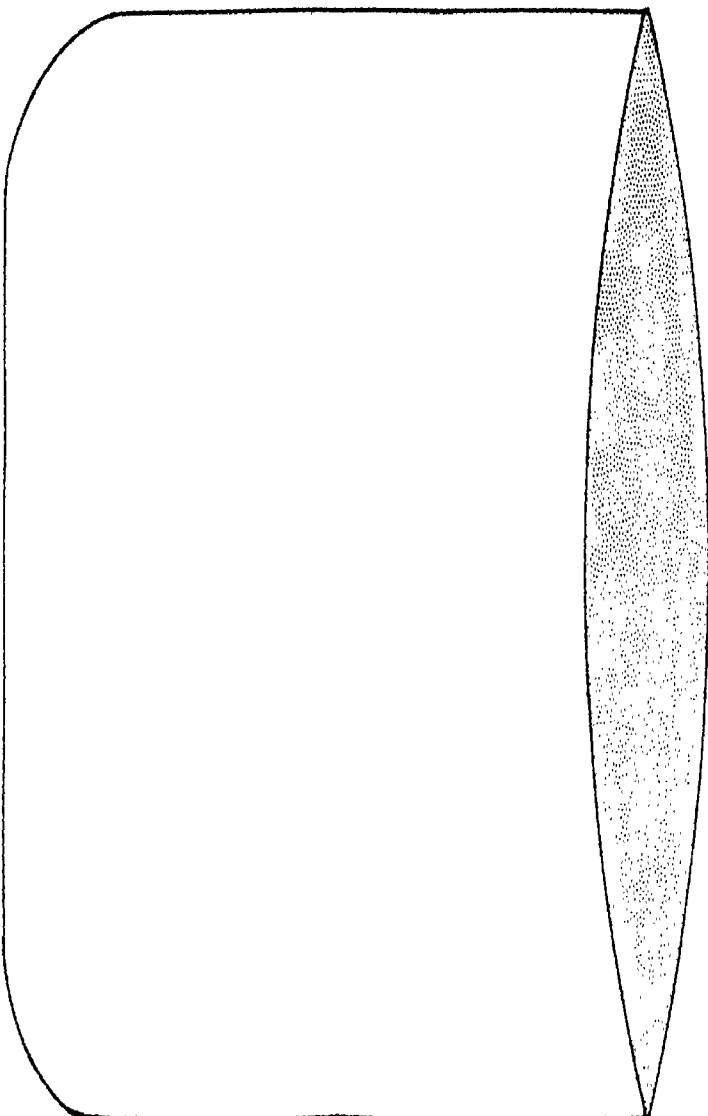
સૂક્ષ્માણુનિચિતોત્સેધાંગુલચતુઃક્રોશપલ્યે ધનવૃત્તે ।

પ્રતિસમયમણુગ્રહનિષ્ઠિતે ઉદ્ધારપલ્યઈતિ ॥ ૫ ॥

ગાયાર્થ:—સૂક્ષ્મરોમખંડોવડે ભરેલો જે ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ચાર ગાઉનો ધનવૃત્ત કૂવો તેમાંથી પ્રતિસમય (સમયે સમયે) એકેક રોમખંડ કાઢતાં જ્યારે તે ખાલી થાય ત્યારે એ રીતે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમ થાય. ॥ ૫ ॥

॥ अनन्यत पल्याचित्रम् ॥

[250]

[illegible]

श्री २७३४ ३१-३१-३३ १०३२-३३ २३३२ ३३

વિસ્તરાર્થ:—બીજી ગાથાના લાવાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે. વિશેષ એજ કે ઉત્સેધાંગુલ તે આઠ આડા યવનો અંગુલ ચાલુ રીતિ પ્રમાણે ગણાય છે, તે લગલગ બાણુવો. અને શ્રી મહાવીર સ્વામીનું અંગુલ તે બે ઉત્સેધાંગુલ જેટલું હતું માટે તેમનું અર્ધ અંગુલ જેટલું માપ તે યથાર્થ ઉત્સેધાંગુલ ગણાય, એવા માપથી શરીર વિગેરેની ઉંચાઈ મપાય છે, અને એ સિવાય બીજું માપ આત્માંગુલ તથા પ્રમાણાંગુલ નામનું પણ છે. તે સર્વનું સવિસ્તર સ્વરૂપ અંગુલસત્તરિ આદિ અથોથી બાણુવા યોગ્ય છે. અહિં ઉત્સેધાંગુલી એક યોજન કહ્યો તે પ્રમાણાંગુલથી ચારસોમા લાગનો ન્હાનો ગણાય છે, અને આત્માંગુલ તો અનિયત હોવાથી તે સાથે ઉત્સેધાંગુલની સરખામણી હોય નહિ. ॥ ૫ ॥

અવતરણ:—હવે કેટલાક દ્વીપસમુદ્રોનાં નામ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

પદમો જંબૂ બીઓ, ધાયફસંડો અ પુસ્કવરો તફઓ ।
 વારુણિવરો ચડત્થો, સ્વીરવરો પંચમો દીવો ॥ ૬ ॥
 ઘયવરદીવો છટ્ટો, ફક્કુરસો સત્તમો અ અટ્ટમઓ ।
 પંદીસરો અ અરુણો, પવમો ફચ્ચાઈ(ડ)સંખિજા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

પદમો—પ્રથમ, પહેલો
 જંબૂ—જંબૂદ્વીપ
 બીઓ—બીજો
 ધાયફસંડો—ધાતકી ખંડ
 પુસ્કવરો—પુષ્કર દ્વીપ
 તફઓ—ત્રીજો

વારુણિવરો—વારૂણીવર દ્વીપ
 ચડત્થો—ચોથો
 સ્વીરવરો—સ્વીરવર દ્વીપ
 પંચમો—પાંચમો
 દીવો—દ્વીપ

ઘયવરદીવો—ધૃતવર દ્વીપ
 છટ્ટો—છટ્ટો
 ફક્કુરસો—ફક્કુરસદ્વીપ
 સત્તમઓ—સાતમો
 અટ્ટમઓ—આઠમો

પંદીસરો—પંદીશ્વર દ્વીપ
 અરુણો—અરૂણ દ્વીપ
 પવમો—પવમો.
 ફચ્ચાઈ—ઈત્યાદિ
 અસંખિજા—અસંખ્યાતા

૧ ગાથામાં અ નથી તો પણ “ઈત્યાદિ” પદની છેલ્લી ફ માં હ્રસ્વ થયેલો છે એમ જાણીને અર્થ વખતે એ “અ” ઉપયોગમાં લેવો. હ્રસ્વ હ્રદાભંગના કારણથી છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પ્રથમો જંબૂદ્વીપો દ્વિતીયો ધાતકીર્ણંડશ્ચ પુષ્કરસ્ત્વતીયઃ ।

વારુણિવરશ્ચતુર્થઃ, ક્ષીરવરઃ પંચમો દ્વીપઃ ॥ ૬ ॥

ઘૃતવરદ્વીપઃ ષષ્ઠઃ, ઈન્ધુરસઃ સપ્તમશ્ચાષ્ટમઃ ।

નંદીશ્વરશ્ચારુણો, નવમો ઇત્યાદયોઽસંખ્યેયાઃ ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થઃ—પહેલો જંબુદ્વીપ, બીજો ધાતકીખંડ. ત્રીજો પુષ્કરદ્વીપ એથા વારુણીવર દ્વીપ, પાંચમો ક્ષીરવર દ્વીપ, ॥ ૬ ॥ છઠ્ઠો ઘૃતવર દ્વીપ, સાતમો ઇન્ધુરસ દ્વીપ, આઠમો નંદીશ્વર દ્વીપ અને નવમો અરુણદ્વીપ ઇત્યાદિ અસંખ્યાતા દ્વીપ છે ॥ ૭ ॥ [એ કેવળ દ્વીપોનાંજ નામ કહ્યાં છે.]

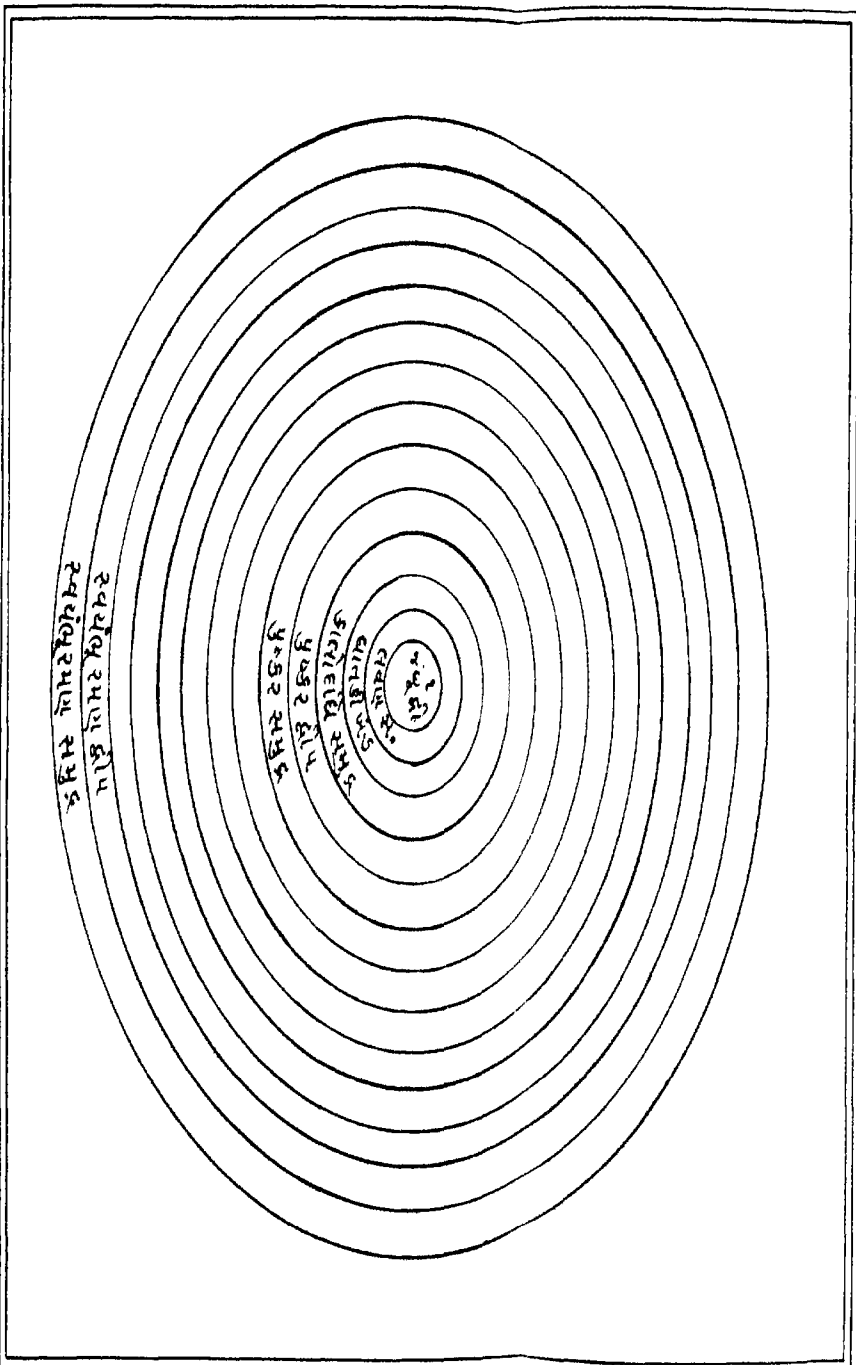
વિસ્તારાર્થઃ—દ્વીપોનાં એ નામો ગુણવાચક છે, પરંતુ સંજ્ઞામાત્ર નથી, કારણકે જંબુદ્વીપમાં એના અધિપતિ અનાદૃતદેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય શાશ્વત જંબુ-વૃક્ષ નામનું મહાવૃક્ષ છે કે જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે, તેવી રીતે ધાતકીખંડમાં એ ખંડના અધિપતિ દેવનું ધાતકી નામનું શાશ્વત મહાવૃક્ષ છે, પુષ્કરદ્વીપમાં તેવા પ્રકારનાં વિશિષ્ટ પુષ્કર એટલે કમળો ઘણાં છે માટે પુષ્કર નામ છે. એથા વારુણીવર દ્વીપની વાવડીઓ વિગેરે જળાશયોમાં [વારુણી=મહિરા વર=ઉત્તમ એટલે] ઉત્તમ મહિરા સરખું જળ હોવાથી વારુણી-વર દ્વીપ નામ છે. ક્ષીરવર દ્વીપની વાવડીઓ વિગેરેમાં ઉત્તમ ક્ષીર=દુધ સરખું જળ છે, ઘૃતવરદ્વીપમાં ઉત્તમ ઘી સરખા આસ્વાદ્યુક્ત જળવાળી વાવ-ડીઓ છે, ઇન્ધુરસ દ્વીપની વાવડીઓ ઇન્ધુરસ=શેરડીના રસ સરખી છે, તથા નંદી=વૃદ્ધિ સમૃદ્ધિ વડે ઇશ્વર=દેહીપ્રમાન (સ્ફુરાયમાન) હોવાથી આઠમો નંદીશ્વર દ્વીપ છે, અને અરુણ=રક્ત કમળોની વિશેષતાદિ કારણથી અરુણદ્વીપ નામ છે, એ પ્રમાણે સર્વે દ્વીપસમુદ્રો ગુણવાચક નામવાળા છે.

વળી અહિં નવમા દ્વીપ સુધીનાંજ નામ દર્શાવ્યાં, પરંતુ શાસ્ત્રમાં એથી આગળ ૧૦ મો અરુણવરદ્વીપ, ૧૧ મો અરુણવરાવભાસ ઇત્યાદિ રીતે આગળ કહેવાતી ત્રિપ્રત્યવતારની પદ્ધતિએ પુનઃ ૧ અરુણોપપાત દ્વીપ, કુંડલદ્વીપ, શંખ-

૧ એ અરુણોપપાત નામ શ્રી ઠાણંગળના ત્રીજા સ્થાનની વૃત્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે છે, અન્યથા એ નામ વિના ત્રિપ્રત્યવતારથી ૧૨ મો કુંડલદ્વીપ છે, અને ત્રિપ્રત્યવતારની અપેક્ષા વિના અને અરુણોપપાત સહિત ગણતાં ૧૧ મો કુંડલદ્વીપ છે. એ પ્રમાણે અગળત દ્વીપો પણ ત્રિપ્રત્યવતાર વિના અને ત્રિપ્રત્યવતાર સહિત ગણતાં ભિન્ન ભિન્ન અંકવાળા થાય છે.

॥ असंख्य द्वीप समुद्रोतुं चित्र ॥

[भा० ३, पृ० १६]

आ प्रभावि द्वीप समुद्र। ओक पीनने वलयाकादि पीटाडने रहिला छे. अने अनुक्रमे अभवि। अभवि। विद्वत्वाणा छे. स्वयंभुवमवि समुद्र पछी अस्ति छे.

श्री भद्रिष्य श्रीश्री श्रीस द्वाविपि—भावनार.

દ્વીપ, રૂચકદ્વીપ, ભુજગદ્વીપ, કુશદ્વીપ, કૌંચવરદ્વીપ, અહિં સુધીનાં નામ ત્રણ ત્રણ વારનાં દર્શાવ્યાં છે. જેથી મૂળ નામ ૧૬ અને ત્રિપ્રત્યવતાર વડે અરૂણથી ત્રણ ત્રણ નામ ગણતાં ૩૨ દ્વીપ સુધીનાં સ્પષ્ટ નામો દર્શાવ્યાં છે. ॥ ૭ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથાઓમાં અરૂણદ્વીપ સુધી નવ દ્વીપનાં નામ કહ્યાં, પરન્તુ તેથી આગળના દ્વીપોનાં નામ શું? તે જાણવાની રીતિ દર્શાવે છે, તે આ પ્રમાણે—

સુપસત્થવત્થુણામા, તિપડોઆરાતહાઠ્ઠુણાઈઆ ।

ઇગણામેઽવિ અસંખા, જાવ ય સૂરાવભાસ ત્તિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

સુપસત્થ—અતિપ્રશસ્ત, ઉત્તમ

વત્થુણામા—વસ્તુઓનાં નામ

તિપડોઆરા—ત્રિપ્રત્યવતાર

તહા—તથા

અરૂણાઈઆ—અરૂણાદિદ્વીપો

ઇગણામે વિ—એક નામવાળા પણ

અસંખા—અસંખ્યાતા દ્વીપો

જાવ—યાવત્, સુધી

સૂરાવભાસ—સૂરાવભાસ દ્વીપ

ત્તિ—છતિ, એ (અથવા સમાપ્તિ સૂચક)

સંસ્કૃત અનુવાદ

સુપ્રશસ્તવસ્તુનામાનસ્ત્રિપ્રત્યવતારાસ્તથાઠ્ઠુણાદયઃ ।

એકનામ્નાઽપિ અસંખ્યેયા યાવન્ચ સૂરાવભાસ ઇતિ ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ:—અતિ ઉત્તમ વસ્તુઓના નામે નામવાળા, તથા અરૂણદ્વીપથી પ્રારંભીને ત્રિપ્રત્યવતારવાળા, અને એકેક નામના પણ અસંખ્યાતા એવા દ્વીપ સૂરાવભાસ દ્વીપ સુધી છે ॥ ૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અરૂણદ્વીપ સુધીનાં સ્પષ્ટ નામો કહ્યાં, અને ત્યાંથી આગળના દ્વીપો (તથા સમુદ્રો)નાં નામ ત્રણ રીતે છે તે આ પ્રમાણે—

૧ જગતમાં જેને ઉત્તમ પદાર્થો છે તે પદાર્થોનાં જે નામ છે તે નામવાળા આગળના દ્વીપસમુદ્રો છે, તે સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

આમરણવત્થર્ગથે, ઉપ્પલતિલ્લે અ પડમનિહિરયણે ।

વાસહરદહનહ્ઓ, વિજયા વક્ષારકપ્પિદા ॥ ૧ ॥

કુરુમંદર આવાસા, કૂડા નક્ષત્ત ચંદસૂરા ચ ।

અન્નેવિ એવમાર્હ, પસત્થવત્થૂણ જે નામા ॥ ૨ ॥

આલરણ, વસ્ત્ર, ગંધ દ્રવ્યો, ઉત્પલ (કમળની જાતિ વિશેષ), તિલક, પદ્મ (કમળની જાતિવિશેષ), નવનિધિ, સોળ પ્રકારનાં રત્નો, વર્ષધરપર્વતો, પદ્મ સરોવર આદિ શાશ્વત સરોવરો, ગંગા વિગેરે નદીઓ, યોત્રીસ વિજયો, સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો, બાર કદપ, ઇન્દ્રો, કુરૂક્ષેત્ર, મેરૂપર્વત (નાં ૧૧ નામ) ભવનપતિ વિગેરે પાતાલવાસી દેવોના આવાસો, ઋષભકૂટાદિ ભૂમિકૂટ તથા પર્વતના કૂટો, અઠ્ઠાવીશ નક્ષત્ર (ઉપલક્ષણથી ઉત્તમ ગ્રહો), ચંદ્ર સૂર્ય અને એ સિવાયની બીજી પણ ઉત્તમ વસ્તુઓનાં જે જે નામો છે તે તે નામવાળા દ્રીપસમુદ્રો છે.

તથા ત્રિપ્રત્યવતાર વાળા દ્રીપસમુદ્રો છે, એટલે જે એકજ નામ તે પુનઃ “ વર ” શબ્દ સહિત બીજું નામ, અને “ વરાવલાસ ” એ શબ્દ સહિત ત્રીજું નામ, તે જેમકે અરૂણદ્રીપ એ એક નામ છે તેનાંજ ત્રણ નામ તે અરૂણ-અરૂણવર-અરૂણવરાવલાસ, અથવા શ્રીવત્સ શ્રીવત્સવર શ્રીવત્સવરાવલાસ ઇત્યાદિ રીતે એકજ નામ ત્રણવાર પરાવર્ત થવાથી ત્રિપ્રત્યવતાર કહેવાય, વળી આ ત્રિપ્રત્યવતાર નવમા અરૂણદ્રીપથી પ્રારંભીને સૂરદ્રીપસુધી જાણવાં કે જે છેલ્લા પાંચ દ્રીપ સમુદ્રોની પહેલાં અનંતરપણે આવેલા છે. એકજ નામને ત્રિ=ત્રણવાર=અવતર=ઉતારવું તે ત્રિપ્રત્યવતાર અને પ્રતિ એ ઉપસર્ગ છે.

વળી અરૂણથી માંડીને સૂરવરાવલાસ સુધીના દ્રીપ સમુદ્રોમાં એકેક નામવાળા અસંખ્યાતા દ્રીપસમુદ્રો છે, જેમ આ જંબૂદ્રીપ છે, તેવો બીજો જંબૂદ્રીપ ત્રિપ્રત્યવતારવાળા અસંખ્ય દ્રીપોમાં છે, તેવોજ બીજો ત્રીજો આદિ અસંખ્યાતા જંબૂદ્રીપ છે, અસંખ્યાત ધાતકી દ્રીપ છે, અસંખ્યાત પુષ્કરદ્રીપ છે. ઇત્યાદિ રીતે જાણવા. પુનઃ એ સરખા નામવાળા દ્રીપો વા સમુદ્રો સાથે સાથે નથી, પરન્તુ અસંખ્યાત અસંખ્યાતને અંતરે છે, જેમ પહેલા જંબૂદ્રીપ પછી અસંખ્યાતા અન્ય નામવાળા દ્રીપસમુદ્રો વ્યતીત થયે બીજો જંબૂદ્રીપ આવે, તદનંતર અસંખ્યાતા અન્ય નામવાળા દ્રીપસમુદ્રો વ્યતીત થયે ત્રીજો જંબૂદ્રીપ

૧ એ પણ જંબૂદ્રીપ જંબૂવરદ્રીપ અને જંબૂવરાવલાસદ્રીપ એ પ્રમાણે ત્રિપ્રત્યવતાર સહિત છે, અને તે દરેક પોતપોતાના નામવાળા સમુદ્રોવડે વીટાયલા છે,

આવે ઇત્યાદિ, એ પ્રમાણે એકેક નામની બહુલતા, ત્રિપ્રત્યવતાર પદ્ધતિ [તથા પ્રાયઃ આલરણ્યાદિ પ્રશસ્ત નામો પણુ] સૂરવરાવલાસ દ્વીપ વા સમુદ્રસુધી છે, અર્થાત્ છેડે સૂરદ્વીપ, સૂરસમુદ્ર, સૂરવરદ્વીપ, સુરવર સમુદ્ર, સુરવરાવલાસ દ્વીપ, સુરવરાવલાસ સમુદ્ર.

॥ કહેલી વ્યવસ્થામાં વિશેષતા ॥

શ્રી જીવસમાસ વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—રૂચકદ્વીપ સુધીના જે દ્વીપો અને સમુદ્રો કહ્યા છે તે તો તેવાજ અનુક્રમથી છે, પરન્તુ ત્યારબાદ રૂચકદ્વીપથી અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો વ્યતીત થયા બાદ ભુજગદ્વીપ આવે છે, ત્યારબાદ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રો વ્યતીત થયે કુશદ્વીપ આવે છે, પુનઃ અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો વ્યતીત થયે કૌંચદ્વીપ આવે છે, એ પ્રમાણે અસંખ્ય અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રોને આંતરે આંતરે આમરણ વત્યગંધે ઇત્યાદિ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે દરેક પ્રશસ્ત વસ્તુના નામવાળો એકેક દ્વીપસમુદ્ર આવે છે, તે યાવત્ સ્વયંભૂ-રમણુ દ્વીપસમુદ્ર સુધી તે પ્રમાણે જાણવું.

પ્રશ્ન:—જે “ આલરણ્ય વત્યગંધ ” એ નામવાળા એકેક દ્વીપસમુદ્રો અસંખ્ય અસંખ્યને આંતરે છે તો આંતરામાં રહેલા અસંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રો કયા નામવાળા છે ?

ઉત્તર:—આંતરામાં રહેલા અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રો શંખ ધ્વજ સ્વસ્તિક શ્રીવત્સ ઇત્યાદિ લોકમાં પ્રવર્તતા શુભ નામવાળા છે, સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે, જાવદ્વયા લોણ સુમા નામા સુમા રૂવા સુમા ગંધા સુમા રસા સુમા ફાસા એવદ્વયાણં દીવ-સમુદ્રા નામધેજ્જેર્હિ પન્નત્તા । અર્થાત્ શંખધ્વજ આદિ જે શુભ નામો લોકમાં પ્રવર્તે છે, તેમજ લોકમાં પ્રવર્તતાં શુભ રૂપ ગંધ રસ અને સ્પર્શનાં નામો તે નામવાળા અસંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રો છે. [એ પ્રમાણે શ્રી જીવસમાસની વૃત્તિમાં કહ્યું છે.]

એ કહેલા જીવસમાસના વક્તવ્યમાં ત્રિપ્રત્યવતાર સ્પષ્ટ કહ્યો નથી, તેમજ રૂચક આદિ પ્રસિદ્ધ નામવાળા દ્વીપોને રૂચકવર ઇત્યાદિ શબ્દોથી “વર” શબ્દ સહિત કહેલ છે, માટે જે ત્રિપ્રત્યવતાર ઇષ્ટ હોય તો રૂચક આદિ ત્રિપ્રત્યવતારી નામોને વર શબ્દ સહિત કેવી રીતે કહેવાય ? તેમજ “આલ-રણ્યવત્ય” ઇત્યાદિ નામોને પૂર્વે સૂરવરાવલાસ સુધી કહ્યાં અને અહિં સ્વયં-ભૂરમણુ સુધી કહ્યાં તેથી પણુ ત્રિપ્રત્યવતાર ઇષ્ટ નથી એમ સમજાય છે, ઇત્યાદિ વિશેષતા જાણવી.

પુનઃ ત્રિપ્રત્યવતારમાં ત્રીણું નામ “વરાવલાસ” સહિત ને બદલે “અવલાસ” સહિત હોય તો પણ ચાલે. જેમ સૂરવરાવલાસ અથવા સૂરાવલાસ પણ કહેવાય. ॥ ૮ ॥

અવતરણ:—હવે ત્રિપ્રત્યવતારી નામો સમાપ્ત થયાબાદ પાંચ દ્વીપો તથા પાંચ સમુદ્રો એકેક નામવાળા છે તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

તત્તો દેવો નાગો, જક્ષ્વે ભૂણ સયંભૂરમણે અ ।

एए पंचवि दीवा, इगेगणामा मुणेयव्वा ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગાથાર્થને અનુસારે સમજવો સુગમ છે—

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ततो देवो नागो यक्षो भूतः स्वयंभूरमणश्च ।

एते पंचापि द्वीपा एकैकनामानो मुणेतव्याः ॥ ९ ॥

ગાથાર્થ:—ત્યારબાદ દેવદ્વીપ નાગદ્વીપ યક્ષદ્વીપ ભૂતદ્વીપ સ્વયંભૂરમણદ્વીપ એ પાંચે દ્વીપો એકેક નામવાળા બન્યા. ॥ ૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—સુગમ છે. વિશેષ એજ કે દ્વીપોમાં સર્વથી છેલ્લો એ સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ છે, ત્યારબાદ સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર સમાપ્ત થતાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રવાળો આ તીરછોડી લોક પણ સમાપ્ત થાય છે, અને ત્યારબાદ ચારે બાજુ ફરતો અલોકાકાશ આવેલો છે કે જેનો અન્ત નથી. ॥ ૯ ॥

અવતરણ:—પૂર્વે જેમ અસંખ્યદ્વીપોમાંથી કેટલાક દ્વીપોનાં નામ કહ્યાં તે પ્રમાણે હવે આ ગાથામાં કેટલાક સમુદ્રોનાં પણ નામ કહેવાય છે—

पढमे लवणो बीए, कालोअहि सेसएसु सव्वेसु ।

दीवसमनामया जा, सयंभूरमणोदही चरमो ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—

ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે—

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પ્રથમે લવણોદધિઃ દ્વિતીયે કાલોદધિઃ શેષે સર્વેષુ ।

દ્વીપસમનામાનો યાવત્ સ્વયંભૂરમણોદધિશ્ચરમઃ ॥ ૧૦ ॥

ગાથાર્થઃ—પહેલે દ્વીપે લવણસમુદ્ર, બીજે દ્વીપે કાલોદધિસમુદ્ર, શેષ સર્વ દ્વીપોમાં દ્વીપ સરખા નામવાળા સમુદ્રો છે તે યાવત્ [ચરમો=] છેલ્લો સ્વયં-ભૂરમણ સમુદ્ર સુધી. [સરખા નામ વાળા સમુદ્રો છે.] ॥ ૧૦ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—પહેલાં જંબૂદ્વીપને વીટાયેલો લવણસમુદ્ર છે, એનું પાણી ખાંડ હોવાથી [લવણ=લૂણ સરખું. હોવાથી અથવા એજ પાણીમાંથી લૂણ બને છે માટે] લવણસમુદ્ર નામ છે. તથા બીજા ધાતકીખંડને ચારે બાજુથી વીટાયેલો કાલોદધિ નામનો સમુદ્ર છે, એનું પાણી કંઈક વિશેષ કાલ=કાળા વર્ણનું છે અથવા કાલ અને મહાકાલ દેવ એના અધિપતિ છે માટે કાલોદધિ નામ સમુદ્ર છે, ત્યારબાદ ત્રીજા પુંકર દ્વીપને વીટાયેલો પુંકરસમુદ્ર છે, ત્યારબાદ વાણીવર દ્વીપને વીટાયેલો વાણીવરસમુદ્ર છે, એ પ્રમાણે જે નામ દ્વીપનું તેજ નામ તેને વીટાયેલા સમુદ્રનું છે, અને એ રીતે છેલ્લા સ્વયંભૂરમણ દ્વીપને વીટાયેલો સ્વયંભૂરમણ નામનો સમુદ્ર છે. ત્યારબાદ તીર્થાં લોક સમાસ થયો. આગળ કેવળ આકાશ સિવાય બીજું કંઈજ નથી. ॥ ૧૦ ॥

॥ દ્વીપસમુદ્રોનાં કેટલાંક નામો ॥

૧	૧ જંબૂદ્વીપ	૭	૧૩ ઇન્દ્રિવર દ્વીપ
	૨ લવણ સમુદ્ર		૧૪ ઇન્દ્રિવર સમુદ્ર
૨	૩ ધાતકીખંડ	૮	૧૫ નંદીશ્વર દ્વીપ
	૪ કાલોદધિ સમુદ્ર		૧૬ નંદીશ્વર સમુદ્ર
૩	૫ પુંકર દ્વીપ		હવે ત્રિપ્રત્યવતાર
	૬ પુંકર સમુદ્ર		૧૭ અરણ્ય દ્વીપ
૪	૭ વાણીવર દ્વીપ		૧૮ અરણ્ય સમુદ્ર
	૮ વાણીવર સમુદ્ર		૧૯ અરણ્યવર દ્વીપ
૫	૯ ક્ષીરવર દ્વીપ	૯	૨૦ અરણ્યવર સમુદ્ર
	૧૦ ક્ષીરવર સમુદ્ર		૨૧ અરણ્યવરાવલાસ દ્વીપ
૬	૧૧ ધૃતવર દ્વીપ		૨૨ અરણ્યવરાવલાસ સમુદ્ર
	૧૨ ધૃતવર સમુદ્ર		

- ૧૦ { ૨૩ કુંડલ દ્વીપ
૨૪ કુંડલ સમુદ્ર
૨૫ કુંડલવર દ્વીપ
૨૬ કુંડલવર સમુદ્ર
૨૭ કુંડલવરાવલાસ દ્વીપ
૨૮ કુંડલવરાવલાસ સમુદ્ર

- ૧૧ { ૨૯ અરુણોપપાત દ્વીપ
૩૦ " સમુદ્ર
૩૧ " વર દ્વીપ
૩૨ " " સમુદ્ર
૩૩ " વરાવલાસ દ્વીપ
૩૪ " " સમુદ્ર

- ૧૨ { ૩૫ શંખ દ્વીપ
૩૬ શંખ સમુદ્ર
૩૭ શંખવર દ્વીપ
૩૮ શંખવર સમુદ્ર
૩૯ શંખવરાવલાસ દ્વીપ
૪૦ શંખવરાવલાસ સમુદ્ર

- ૧૩ { ૪૧ રચક દ્વીપ
૪૨ રચક સમુદ્ર
૪૩ રચકવર દ્વીપ
૪૪ રચકવર સમુદ્ર
૪૫ રચકવરાવલાસ દ્વીપ
૪૬ રચકવરાવલાસ સમુદ્ર

- ૧૪ { ૪૭ ભુજગ દ્વીપ
૪૮ ભુજગ સમુદ્ર
૪૯ ભુજગવર દ્વીપ
૫૦ ભુજગવર સમુદ્ર
૫૧ ભુજગવરાવલાસ દ્વીપ
૫૨ ભુજગવરાવલાસ સમુદ્ર

- ૧૫ { ૫૩ કુશ દ્વીપ
૫૪ કુશ સમુદ્ર
૫૫ કુશવર દ્વીપ
૫૬ કુશવર સમુદ્ર
૫૭ કુશવરાવલાસ દ્વીપ
૫૮ કુશવરાવલાસ સમુદ્ર

- ૧૬ { ૫૯ કૌંચ દ્વીપ
૬૦ કૌંચ સમુદ્ર
૬૧ કૌંચવર દ્વીપ
૬૨ કૌંચવર સમુદ્ર
૬૩ કૌંચવરાવલાસ દ્વીપ
૬૪ કૌંચવરાવલાસ સમુદ્ર

અહિંથી સર્વ શુભ પદાર્થોના નામ-
વાળા ત્રિપ્રત્યવતારી અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્ર
છે ત્યારબાદ

અસંખ્યાત સૂર્ય દ્વીપ
" સૂર્ય સમુદ્ર
" સૂર્યવર દ્વીપ
" સૂર્યવર સમુદ્ર
" સૂર્યવરાવલાસ દ્વીપ
" સૂર્યવરાવલાસ સમુદ્ર

અહિં ત્રિપ્રત્યવતાર સમાપ્ત,

ત્યારબાદ એકેક નામવાળા

- ૧ { દેવ દ્વીપ અસંખ્યાતમો
દેવ સમુદ્ર "

- ૨ { નાગ દ્વીપ "
નાગ સમુદ્ર "

- ૩ { યક્ષ દ્વીપ "
યક્ષ સમુદ્ર "

- ૪ { ભૂત દ્વીપ "
ભૂત સમુદ્ર "

- ૫ { સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ "
સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર " સર્વથી છેલ્લો.

સર્વ દ્વીપ સમુદ્રો સમાપ્ત.

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં એ સમુદ્રોના પાણીનો સ્વાદ કેવો છે? તે કહે છે—

બીઓ તદ્દઓ ચરમો, ઉદગરસા પદમચડત્થપંચમગા
છટ્ટોવિ સનામરસા, ઈક્ષુરસા સેસ જલનિહિણો ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

ચરમો—છેલ્લો.

ઉદગરસા—પાણી સરખા રસવાળા

સનામરસા—પોતાના નામ સરખા રસવાળા

ઈક્ષુરસા—ઈક્ષુરસ સરખા

જલનિહિણો—જળનિધિ, સમુદ્રો.

સંસ્કૃત અનુવાદ

દ્વિતીયસ્તૃતીયશ્વરમ ઉદગરસાઃ પ્રથમચતુર્થપંચમકાઃ

ષષ્ઠોઽપિ સ્વનામરસઃ, ઈક્ષુરસાઃ શેષજલનિધયઃ ॥ ૧૧ ॥

ગાથાર્થ:—ખીજો સમુદ્ર ત્રીજો સમુદ્ર અને છેલ્લો સમુદ્ર એ ત્રણ સમુદ્ર સ્વાભાવિક પાણી સરખા રસવાળા—સ્વાદવાળા છે, પહેલો સમુદ્ર, ચોથો સમુદ્ર, પાંચમો સમુદ્ર અને છઠ્ઠો પણ સમુદ્ર પોતાના નામ સરખા રસવાળા છે, અને શેષ સર્વે સમુદ્રો ઈક્ષુ=શેલડીના રસ સરખા રસવાળા છે. ॥ ૧૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ખીજો કાલોદધિસમુદ્ર, ત્રીજો પુષ્કર સમુદ્ર અને છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર એ ત્રણ સમુદ્ર નદી દ્રવા તળાવ વિગેરેનું જેમ સ્વાભાવિક પાણી હોય છે તેવા સ્વાભાવિક પાણી સરખા સ્વાદવાળા છે. તથા પહેલો લવણસમુદ્ર લવણ એટલે ખારા રસવાળો છે, ચોથો વાઙ્ણીવરસમુદ્ર વાઙ્ણી એટલે ઉત્તમ મહિરા સરખા રસવાળો છે, પાંચમો ક્ષીરવરસમુદ્ર ક્ષીર એટલે દુધ સરખા સ્વાદવાળો

૧ અતિપથ્ય નિર્મળ હલકું (આહાર શીઘ્રપચાવે એવું) અને અતિ મીઠાશવાળું એ પાણી જાણવું.

૨ ચંદ્રહાસાદિ ઉત્તમ મહિરા રસવાળું પણ ગંધાતા દારૂ સરખું નહિં.

૩ આ પાણી દુધ સરખું છે, પરંતુ દુધ છે એમ નહિં, વળી એ પાણી દુધ સરખું શ્વેતવર્ણુ વાળું છે, તથા ચાર શેર દુધમાંથી ત્રણ શેર જાળીને (ઉકાળીને) શેર દુધ રહેવા દઈ તેમાં સાકર નાખીને પીતાં જેવી મીઠાશ આવે તેવી મીઠાશવાળું આ પાણી છે, પરંતુ એ પાણી નો અહિં દુધપાક કે બાસુદી આદિ દુધના પદાર્થો બને નહિં, કારણકે સ્વાદ તેવો છે, પણ ખતે પાણી છે. પુનઃ ચક્રવર્તી જે ગાયનું દુધ પીએ છે તે દુધથી પણ અધિક મીઠાશ વિગેરે

છે, અને છઠ્ઠો ઘૃતવરસમુદ્ર ઘૃત એટલે ઉત્તમ ઋધી સરખા રસવાળો છે, અને શેષ સર્વ સમુદ્રો શેલડીના રસ સરખા રસવાળા છે.

અવતરણ:—આ ગાથામાં સર્વ દ્વીપ સમુદ્રોનો વિસ્તાર કહેવાય છે—

જંબુદ્વીવ પમાણંગુલિ જોઅણલક્ષવટ્ટવિક્કંમ્મો ।
લવણાઈઆ સેસા, વલયામા દુગુણદુગુણા ય ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

જંબુદ્વીવ—જંબુદ્વીપ
પમાણંગુલિ—પ્રમાણાંગુલ વડે
જોઅણ—યોજન
લક્ષ—એક લાખ
વટ્ટવિક્કંમ્મો—વૃત્તવિષ્કંભવાળો

લવણાઈઆ—લવણ સમુદ્ર વિગેરે
સેસા—શેષ સર્વ દ્વીપ સમુદ્રો
વલયામા—વલય સરખા
દુગુણદુગુણા—બમણા બમણા

સંસ્કૃત અનુવાદ

જંબુદ્વીપ: પ્રમાણાંગુલયોજનલક્ષવૃત્તવિષ્કંભ: ।
લવણાદિકા: શેષા: વલયામા દ્વિગુણદ્વિગુણાશ્ચ ॥ ૧૨ ॥

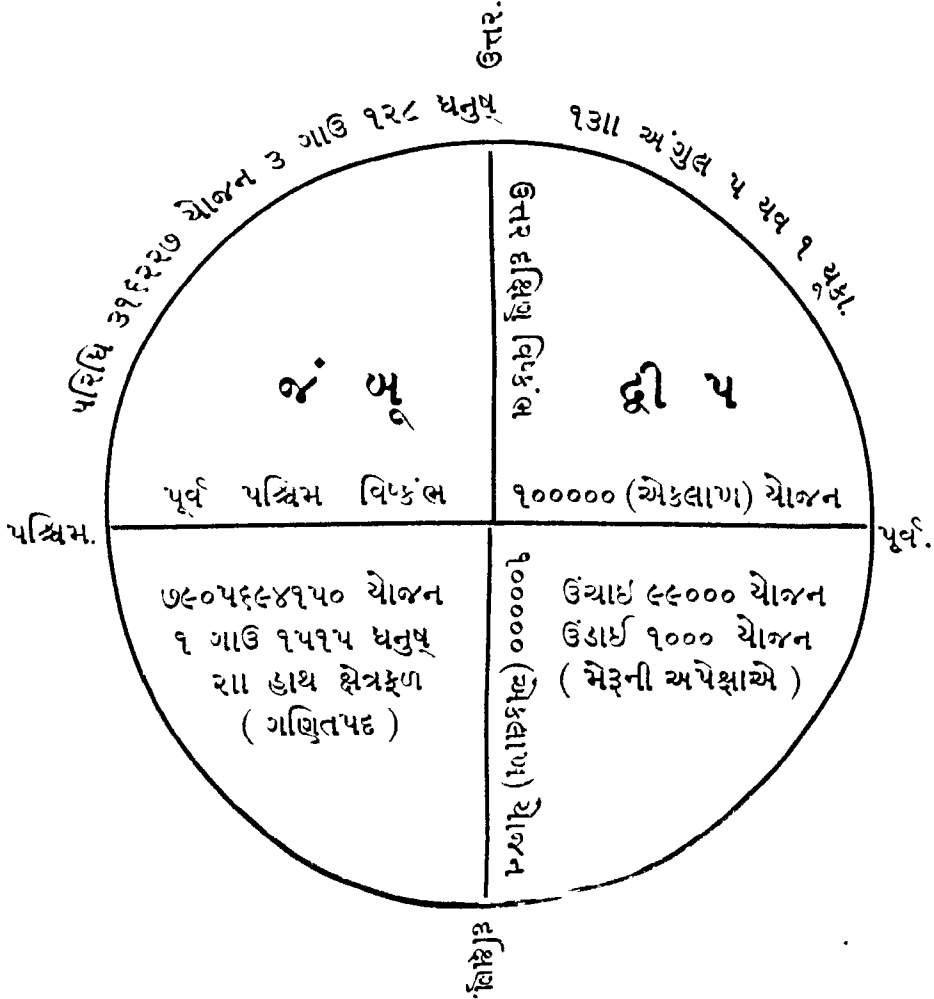
ગાથાર્થ:—જંબુદ્વીપ પ્રમાણાંગુલવડે એક લાખ યોજનના વૃત્તવિષ્કંભવાળો છે, અને લવણ સમુદ્ર આદિ શેષ સર્વ સમુદ્ર અને દ્વીપ વલયના આકારે છે, અને ઉત્તરોત્તર બમણા બમણા વિસ્તારવાળા છે ॥ ૧૨ ॥

ગુણો આ પાણીમાં કહ્યા છે. પુનઃ શ્રી જિનેશ્વરોના જન્માભિષેક પણુ આ ક્ષીરસમુદ્રના જળથી થાય છે.

૪ એ પાણી પણુ ધી સરખું છે પરંતુ ધી નથી, કારણકે એ પાણીથી પૂરી વિગેરે તળાય નહિં. જાતે પાણી હોવાથી.

૫ એ પાણી પણુ શેલડીના રસ સરખા સ્વાદવાળું છે, પણુ શેલડીના રસ છે એમ નહિં, વળી તમ્મ એલાયચી કેસર અને મરી એ ચાર વસ્તુ ભેગી કરવાથી ચતુર્મુખ કહેવાય, તે ચતુર્મુખને ચાર શેર શેલડીના રસ ઉકાળી ત્રણશેર બળવા દઈ એક શેર રાખીને તેમાં નાખી પીવાથી જેવી મીઠાશ આવે તેવી મીઠાશથી પણુ અધિક મીઠાશ એ સમુદ્રોના જળમાં છે, પરંતુ ઉકાળવાથી રસ જેવો જાડો થાય છે તેવી જાડાઈ પણુ આ જળમાં ન હોય, કારણકે જાતે જળ છે,

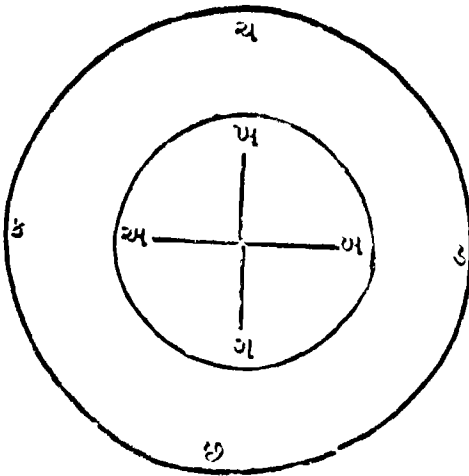
॥ પ્રતર વૃત્ત આકારે જંબૂદ્વીપ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અહિં પ્રમાણાંગુલ તે પૂર્વે કહેલા ઉત્સેધાંગુલથી ચારસો ગણા માપવાળું છે તે જાણવું, એ પ્રમાણાંગુલનું સવિસ્તર સ્વરૂપ તો અંગુલસત્તરિ-આદિ અંશોથી જાણવા યોગ્ય છે, તેવા પ્રમાણાંગુલના માપ વડે જંબૂદ્વીપ ૧ લાખ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારવાળો છે, અને તે વૃત્ત વિષ્કંભવાળો છે એટલે ગોળ થાળી સરખા ચપટ આકારવાળો છે, એવા આકારને પ્રતરવૃત્ત કહેવામાં આવે છે, જેથી એ જંબૂદ્વીપની પ્રતરગોળાઈનો વ્યાસ-વિસ્તાર-સંખ્યાઈ પડેલાઈ એક લાખ યોજન છે, તેજ વૃત્ત-ગોળ વસ્તુનો વિષ્કંભ-વિસ્તાર કહેવાય. અર્થાત્ ગોળ

આકારવાળા જંબૂદ્વીપને ગમે તે સ્થાનેથી માપ્યો હોય તો એક છેડાથી બીજા સ્ક્રામેના છેડા સુધીમાં ૧ લાખ યોજન થાય. અહિં સમગ્રોળ વસ્તુની લંબાઈ અને પહોળાઈનું માપ સરખું જ હોય છે, અને જંબૂદ્વીપ તેવો સમપ્રતરવૃત્ત છે. પરંતુ વિષમ પ્રતરવૃત્ત એટલે લંબગોળ અર્ધગોળ ઇત્યાદિ આકારવાળો નથી.

તે સમપ્રતરવૃત્ત એવા જંબૂદ્વીપને સર્વ બાજુથી વીટાઈને પરિમંડળ આકારે એટલે ચૂડી સરખા વલય આકારે લવણસમુદ્ર રહેલો છે, અહિં જે વસ્તુ ચૂડીના સરખી ગોળ રેખાવાળી હોય, અને મધ્યભાગમાં પોલાણ એટલે તે વસ્તુનો અભાવ હોય તેવો આકાર પરિમંડલ આકાર અથવા વલય આકાર કહેવાય છે. તે પ્રમાણે આ લવણસમુદ્ર પણ પરિમંડળ અથવા વલય આકારે છે, અને તે જંબૂદ્વીપથી બમણા એટલે બે લાખ યોજનના ચક્રવાલ વિષ્કંભ વાળો છે. વલયાકાર વસ્તુની એક બાજુની પહોળાઈ તે ચક્રવાલ વિષ્કંભ કહેવાય, જેથી લવણસમુદ્ર પણ જંબૂદ્વીપના પર્યન્ત ભાગથી પ્રારંભીને સ્ક્રામે ધાતકી ખંડના પહેલા કિનારા સુધી માપીએ તો બે લાખ યોજન થાય, (પરંતુ એક બાજુ એક લાખ અને બીજી બાજુ એક લાખ મળીને બે લાખ યોજન છે એમ નહિં.)

જેમ આ ચિત્રમાં વચ્ચે જંબૂદ્વીપને ફરતો લવણ સમુદ્ર છે તો જંબૂદ્વીપ “અ” થી “ખ” સુધી અથવા “ખ” થી “ગ” સુધી લાખ યોજન છે, એ વૃત્તવિષ્કંભ, અને લવણ સમુદ્ર “ખ” થી ૮ અથવા ખ થી ચ સુધી બેલાખ યોજન છે, પરંતુ ક થી ડ સુધી તો પાંચ લાખ યોજન છે. એ બે લાખ વિષ્કંભ તે વલયવિષ્કંભ અથવા ચક્રવાલ વિષ્કંભ બંનેનો.

ત્યારબાદ ધાતકીખંડ તે લવણ સમુદ્રની ચારે બાજુ ફરતો મંડળાકારે વીટાયેલો છે, અને ચાર લાખ યોજન વલયવિષ્કંભવાળો છે, તેને ફરતો આઠ લાખ યોજનના વલયવિષ્કંભવાળો કાળોદધિ સમુદ્ર છે, તેને ફરતો ૧૬ લાખ યોજન વલયવિષ્કંભવાળો પુષ્કરદ્વીપ છે, ઇત્યાદિ રીતે દ્વીપ અને સમુદ્રો પૂર્વ પૂર્વથી બમણા બમણા વિસ્તારવાળા છે, તેનું કિંચિત્ અધિક સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આ આજેબેલા ચિત્રથી માલૂમ પડશે ॥ ૧૨ ॥

અવતરણ:--પૂર્વે કહેલા સર્વે દ્વીપ અને સમુદ્રો પોતાના પર્યન્ત ભાગે ચારે બાજુ ફરતા કેટ વડે વીટાયલા હોય છે, તેને શાસ્ત્રમાં જગતી કહે છે તે જગતીનું સ્વરૂપ આ ૬ ગાથાઓ વડે કહેવાય છે--

વયરામર્દૃહિં^૧ ણિઅણિઅદીવોદહિમજ્જગણિયમૂલાહિં^૨ ।
 અટ્ટુચ્ચાહિં^૩ વારસચઝ મૂલેઝવરિરુંદાહિં^૪ ॥ ૧૩ ॥
 વિત્થારદુગવિસેસો, ઝસેહવિભત્તરવઓ ચઓ હોઝ ।
 ઇઅ ચૂલાગિરિકૂડાઝતુલ્લવિરકંભકરણાંહિં ॥ ૧૪ ॥
 ગાઝદુગુચ્ચાઝ તયટ્ટભાગરુંદાઝ પઝમવેઝ્ઞ ।
 દેસૂણદુજોઅણવરવણાઝ પરિમંડિઅસિરાંહિં ॥ ૧૫ ॥
 વેઝસમેણ મહયા ગવરકકડણ્ણ સંપરિત્તાંહિં ।
 અટ્ટારસૂણચઝભત્તપરિહિદારંતરાંહિં ચ ॥ ૧૬ ॥
 અટ્ટુચ્ચ ચઝસુવિત્થર દુપાસસક્કોસકુડુદારાંહિં ।
 પુવ્વાઝમહઙ્ગિઅદેવદારવિજયાઝનામાંહિં ॥ ૧૭ ॥
 ણાણામણિમયદેહલિ--કવાડપરિઘાઝદારસોહાંહિં ।
 જગર્દૃહિં તે સવ્વે, દીવોદહિણો પરિસ્કિત્તા ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:--

વયરામર્દૃહિં--વજ્રમય
 ણિઅણિઅ--પોતપોતાના
 દીવોદહિમજ્જ--દ્વીપ સમુદ્રોની મધ્યે
 ગણિય--ગણેલું, ગણાયલા
 મૂલાહિં--મૂળવાળી

અટ્ટુચ્ચાહિં--આઠ યોજન ઉંચી
 વારસ ચઝ--ચાર યોજન અને ચાર યોજન
 મૂલે ઝવરિ--મૂળમાં અને ઉપર
 રુંદાહિં--વિસ્તાર--પહોળાઈવાળી

વિત્થારદુગ-એ વિસ્તારનો
 વિસેસો-વિશ્લેષ, બાદબાકી
 ઉસ્તેહવિમત્ત-ઉંચાઈ વડે ભાગતાં
 સ્વઓ-સ્વયં, હાન
 ચઓ-ચય, વૃદ્ધિ
 હોઈ-થાય
 હઅ-એ પ્રમાણે

ચૂલા-મેરૂની ચૂલિકા
 ગિરિ-મેરૂ વિગેરે પર્વતો
 કૂડાઈ-કૂટ, ભૂમિકૂટ આદિ
 તુલ્ય-તુલ્ય, સમાન
 વિક્કંભ-વિષ્કંભના, વિસ્તારના
 કરનાહિં-કરણવાળી, ગણિતવાળી

ગાઢદુગ-એ ગાઉ
 ઉચ્ચાઈ-ઉંચી
 તયદ્ધમાગ-તેના આઠમા ભાગે
 કુંદાઈ-વિસ્તારવાળી
 પઝમવેઈણ-પદ્મવેદિકાવડે

દેસૂળદુજોયણ-કંઈક ન્યૂન એ યોજન
 વરવળાઈ-ઉત્તમ વનોવડે
 પરિમંદિઅ-પરિમંડિત, શોભિત
 સિરાહિં-મસ્તક, અથભાગવાળી

વેઈસમેળ-વેદિકા સમાન
 મહ્યા-મોટા
 ગવક્ષકકડણ-ગવાક્ષકટક વડે
 સંપરિત્તાહિં-વીટાયલી

અઢારસૂળ-અઢાર યોજન ન્યૂન
 ચઝમત્ત-ચાર વડે ભાગ આપેલ એવો
 પરિહિ-પરિધિ (તેટલા પ્રમાણના)
 દારંતરાહિં-દારના પરસ્પર અંતરવાળી

અદ્દુચ્ચ-આઠ યોજન ઉંચાં
 ચઝસુવિત્થર-ચાર યોજન વિસ્તારવાળાં.
 દુપાસ-એ પાસે
 સકોસકુટ્ટુ-એક કેશની ભિત્તિ સહિત
 દારાહિં-એવાં દારવાળી

પુવ્વાઈ-પૂર્વ આદિ ચારે દિશામાં
 મહદ્દિઅ-મહર્ધિક, મહા ઋદ્ધિવાળા
 દેવદાર-દેવોનાં દાર
 વિજયાઈ-વિજય આદિ
 નામાહિં-નામવાળાં

જાળામણિમય-વિવિધ માણુરત્નોની
 દેહલિ-ઉંબરા
 કવાડ-કપાટ, કમાડ, બારણાં
 પરિઘાઈ-ભોગળ વિગેરે
 દારસોહાહિં-દારોની શોભાવાળી

જગઈહિં-એવી જગતીઓ વડે
 તે સવ્વે-તે સર્વે
 દોવોદહિણો-દ્વીપ અને સમુદ્રો
 પરિકિલ્લતા-વીટાયલા છે.

સંસ્કૃત અનુવાહ

વજ્રમયીભિર્નિજનિજદ્વીપોદધિમધ્યગણિતમૂલાભિઃ ।	
અષ્ટોચાભિર્દ્વાદશચતુર્મૂલોપરિરુન્દાભિઃ	॥ ૧૩ ॥
વિસ્તારદ્વિકવિશ્લેષ ઉત્સેધવિભક્તક્ષયશ્ચયો ભવતિ ।	
इति चूलागिरिकूटतुल्यविष्कंभकरणाभिः	॥ ૧૪ ॥
ગવ્યૂતદ્વિકોચ્ચયા તદદૃશમભાગરુન્દ્રયા પદ્મવેદિકયા ।	
देशोनद्वियोजनवरवनिकया परिमंडितशीर्षाभिः	॥ ૧૫ ॥
વેદીમમેન મહતા ગવાક્ષકટકેન સંપરિતાભિઃ ।	
अष्टादशोनचतुर्भक्तपरिधिद्वारान्तराभिः	॥ ૧૬ ॥
અષ્ટોચ્ચચતુઃસુવિસ્તૃતદ્વિપાર્શ્વસક્રોશકૂલ્યદ્વારાભિઃ ।	
पूर्वादिमहर्द्विकदेवद्वारविजयादिनामिकाभिः	॥ ૧૭ ॥
નાનામણિમયદેહલિકપાટપરિઘાદિદ્વારશોભાભિઃ ।	
जगतीभिस्ते सर्वे द्वीपोदधयः परिक्षिप्ताः	॥ ૧૮ ॥

ગાથાર્થઃ—વજ્રમય એવી (જગતીએાવડે—એ સંબંધ ૧૮ મી ગાથામાં જગદ્દિં શબ્દનો છે, જેથી જગતીનાં અહિં વિશેષણો જ કહેવાય છે), તથા પોત પોતાના દ્વીપસમુદ્રમાં ગણાયો છે મૂળનો વિસ્તાર જેનો એવી, તથા આઠ યોજન ઉંચી, તથા બાર યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળી અને ચાર યોજન ઉપર વિસ્તારવાળી એવી (જગતીવડે—એ સંબંધ) ॥ ૧૩ ॥

તથા એ વિસ્તારની બાહબાકી કરીને ઉંચાઈવડે ભાગતાં જે જવાબ આવે તેટલી હાની અને તેટલી વૃદ્ધિ (ઉપર ચઢતાં હાની, નીચે ઉતરતાં વૃદ્ધિ) થાય, એ રીતે ચૂલિકા પર્વતો અને શિખરોના વિસ્તારનાં જે ગણિત તે સમાન છે વિસ્તારનું ગણિત જેનું એવી (જગતીવડે—એ સંબંધ) ॥ ૧૪ ॥

તથા એ ગાઉ ઉંચી અને તેના આઠમા ભાગ જેટલા વિસ્તારવાળી, એવી જે પદ્મવરવેદિકા અને કંઈક ન્યૂન એ યોજનના વિસ્તારવાળાં એ ઉત્તમ વન તે વડે (અર્થાત્ એક વેદિકા અને એ વનો વડે) શોભિત છે શીર્ષભાગ જેનો એવી (જગતીએાવડે—એ સંબંધ) ॥ ૧૫ ॥

તથા વેદિકા સમાન મોટા ગવાક્ષના (ગોખ—ઝૂખાના) વલયવડે સર્વ બાબુથી વીટાયલી (એવી જગતીએા), તથા પરિધિમાંથી અઢાર બાદ કરીને

ચારવડે (બાકી રહેલા પરિધિને) ભાગતાં જેટલા યોજન આવે તેટલા યોજન ચાર દારોનું પરસ્પર અન્તર છે જેમાં એવી [અર્થાત્ જગતીનાં ચાર દાર પરસ્પર એટલા યોજનને આંતરે છે એવી જગતીઓવડે-એ સંબંધ]. ॥ ૧૬ ॥

તથા આઠ યોજન ઉંચાં ચાર યોજનના વિસ્તારવાળાં અને બે બાજુએ એકેક ગાઉ જાડી-વિસ્તૃત ભિત્તિવાળાં ચાર દેવદાર છે જેમાં (એવી જગતીઓ વડે), તથા જેની પૂર્વાદિ ચાર દિશાએ (ચાર દારોના અધિપતિ) ચાર મહર્ષિઃ દેવોનાં જે ચાર દારો છે તે દેવ અને દાર એ બન્નેનાં વિજય આદિ તુલ્ય નામો છે જેમાં એવી (જગતીઓવડે) ॥ ૧૭ ॥

તથા અનેક પ્રકારના મણિ રત્નોના ઉંખરા કમાડ અને ભોગળ વિગેરે જે દારશોભા (દારનાં અંગ) તે સહિત એવી જગતીઓવડે તે સર્વે દ્વીપસમુદ્રો વીટાયલા છે ॥ ૧૮ ॥

વિસ્તાર્યઃ—સર્વ દ્વીપસમુદ્રોને દરેકને ફરતો એકેક કોટ છે, કે જેને જગતી કહેવામાં આવે છે, તે જગતીઓનું સ્વરૂપ આ ગાથાઓમાં કહ્યું છે, એ ગાથાઓમાં જગર્હિં એ વિશેષ્ય છે, અને “ વયરામધર્હિં ” ઇત્યાદિ ૧૧ વિશેષણો છે તે ૧૧ વિશેષણોવાળી “ જગતીઓવડે સર્વદ્વીપસમુદ્રો વીટાયલા છે ” એ સંબંધ છેલ્લી ૧૮ મી ગાથામાં આવેલો છે, હવે તે ૧૧ વિશેષણો આ પ્રમાણે—

॥ દ્વીપસમુદ્રોને ફરતા કોટનું સ્વરૂપ-૧૧ વિશેષણો ॥

૧ વયરામર્હિં:—વજ્રમય એવી તે જગતીઓવડે દ્વીપ સમુદ્રો વીટાયલા છે, અર્થાત્ સર્વ (અસંખ્યાત જગતીઓ સર્વે) વજ્રરત્નની છે.

૨ ગિરિગિરિવદિમજ્જગણિયમૂલાર્હિં—પોતપોતાના દ્વીપસમુદ્રોની મધ્યે જેનું મૂળ ગણ્યું છે એવી. અર્થાત્ દરેક જગતીનો મૂળ વિસ્તાર બાર યોજન છે તે બાર યોજન તે દ્વીપ વા સમુદ્રનું જે પ્રમાણ કહ્યું હોય તેમાં ભોગળ ગણી લેવા, પરન્તુ જૂદા બાર યોજન ન ગણવા, જેમકે-જંબૂદ્વીપ ૧ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો છે, તો જંબૂદ્વીપની જગતીના ૧૨ યોજન પણ તે લાખમાંજ અંતર્ગત ગણવા, જેથી જગતીના બે બાજુના બારબાર યોજન બાદ કરીએ તો જંબૂદ્વીપની ભૂમિ ૮૬૮૭૬ યોજન થાય, અને લવણસમુદ્રાદિ શેષ દ્વીપસમુદ્રો માટે તો કહેલા વિસ્તારમાંથી માત્ર એકબાજુના બાર યોજન બાદ કરવા જેમકે-લવણસમુદ્ર બે લાખ યોજન છે તો જગતીના એકબાજુના બાર યોજન બાદ કરતાં ૧૬૮૮૮૮ યોજન જેટલી જગભૂમિ હોય.

૩ અદુચ્ચાહિં-દરેક જગતી ^૧આઠ યોજન ઉંચી છે.

૪ ચારસ ચત્ર મૂલે ઉવરિ દન્દાહિં-બાર યોજન મૂળમાં અને ચાર યોજન ઉપર રૂન્દાઈ-પહોળાઈ વાળી છે. અર્થાત્ ભૂમિની સપાટીસ્થાને રહેલો જગતીનો મૂળ ભાગ બાર યોજન પહોળો છે, અને સર્વથી ઉપરનો અગ્રભાગ (ટોચનો ભાગ) ચાર યોજન પહોળો છે. પ્રશ્ન:-એ વિસ્તાર તો સર્વથી નીચેનો અને ઉપરનો કહ્યો, પરંતુ વચમાં ગમે તે સ્થાને વિસ્તાર જાણવો હોય તો તે કેટલો? અને કેવી રીતે? ઉત્તર:-વચ્ચેનો વિસ્તાર આ રીતે.

૫ વિત્યારદુગવિસેસો-એ વિસ્તારનો વિશ્લેષ કરવો એટલે મોટા વિસ્તારમાંથી નાનો વિસ્તાર બાદ કરવો, અને બાદ કરતાં જે જવાબ આવે તેને ઉસ્સેહવિમત્ત-તે વસ્તુની ઉંચાઈ વડે ભાગવો, અને ભાગતાં જે જવાબ આવે તેટલો સ્વઓ-ક્ષય એટલે નીચેથી ઉપર ચઢતાં નીચેના વિસ્તારમાંથી ઘટાડવો, જે જવાબ આવે તેટલો તે સ્થાને વિસ્તાર આવ્યો જાણવો. હવે-એ પ્રમાણે કરવાથી ચૂલા ગિરિ કૂડાઈ તુલ્લ મેરૂ પર્વતની ચૂલિકા, મેરૂ પર્વત વિગેરે પર્વતો, અને બલકૂટ વિગેરે ગિરિકૂટ તથા ઋષભકૂટાદિ ભૂમિકૂટોના વચલા વિસ્તારો જે રીતે કહેલા-ગણેલા છે તેની તુલ્લ-સમાન વિક્ષંભકરણાહિં-વચલા વિસ્તારના ગણિતવાળી એવી તે જગતીઓ છે. (અર્થાત્ જે રીતે ચૂલિકાદિકના મધ્ય વિસ્તાર ગણાય છે, તેજ રીતે જગતીઓના પણ મધ્ય વિસ્તાર ગણાય છે, માટે જગતીઓનું વિષ્કંભકરણ ચૂલિકાદિકના વિષ્કંભકરણ તુલ્ય કહ્યું છે.)

પ્રશ્ન:-ચૂલિકા વિગેરેનું વિષ્કંભકરણ કઈ રીતે છે? તે ગણિતપૂર્વક દર્શાવો.

ઉત્તર:-ચૂલિકા પર્વત અને કૂટ એ ત્રણમાંથી પ્રથમ મેરૂપર્વતની ચૂલિકાનું વિષ્કંભકરણ (મધ્ય વિસ્તારનું) ગણિત) આ પ્રમાણે-ચૂલિકાના મૂળનો વિસ્તાર ૧૨ યોજન છે અને ઉપરનો વિસ્તાર ૪ યોજન છે, માટે તે બેનો વિશ્લેષ (બારમાંથી ચાર બાદ કરતાં) ૮ યોજન, તેને ચૂલિકાની ૪૦ યોજન ઉંચાઈવડે ભાગતાં ભાગ ચાલે નહિ માટે આઠ યોજનના દરેકના પાંચ પાંચ ભાગ કરતાં ૪૦ ભાગનો વિશ્લેષઅંક આવ્યો, તેને ઉંચાઈના ૪૦ વડે ભાગતાં ૧ ભાગ આવ્યો, (એકપંચમાંશ યોજન આવ્યો), તેટલો ઉપર ચઢતાં ઘટે અને નીચે ઉતરતાં વધે, અર્થાત્ ચૂલિકાના મૂળથી ૧ યોજન ઉપર ચઢીએ તો ત્યાં ૧ પંચમાંશ યોજન ઘટતાં (૮ માંથી $\frac{૧}{૫}$ બાદ કરતાં ૭ $\frac{૪}{૫}$ એટલે) ૭ યોજન પૂર્ણ અને ચાર ભાગ એટલો વિસ્તાર હોય. અને ઉપરથી ૧ યોજન નીચે ઉત-

૧ એ આઠ યોજન ઉંચાઈ ભૂમિની સપાટીથી જાણવી, કારણ કે જગતીઓ અને કૂડમાં ક્ષીપ વિગેરે પર્વતોની માફક ભૂમિમાં ઉંડા ગયેલા હોતા નથી.

રીએ તો ઉપરના ૪ યોજન વિસ્તારમાં ૧ લાગ ઉમેરતાં $૪\frac{૧}{૪}$ યોજન વિસ્તાર આવે. અહિં જો કે યોજનને અંગે હિસાબ ગણ્યો પરન્તુ ઉપલક્ષણથી અંગુલ હસ્ત ધનુઃ વિગેરે ગમે તે માપને અંગે મધ્ય વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, જેમ ૧ અંગુલ ચઢીએ તો ૮ યોજનમાંથી $\frac{૧}{૪}$ અંગુલ ઘટે, એક હાથ ચઢીએ તો $\frac{૧}{૪}$ હાથ ઘટે, અને ૧ ધનુઃ ચઢીએ તો મધ્ય વિસ્તાર $\frac{૧}{૪}$ ધનુઃ ઘટે, તેમજ એક ગાઉ ચઢતાં $\frac{૧}{૪}$ ગાઉ ઘટે, અને ઉતરતાં એ પ્રમાણે વધે. એ રીતે પર્વત અને કૂટો વિગેરેમાં પણ જાણવું ॥ इति चूलविष्कम्भकरण. ॥

પર્વતોમાં જેમ મેરૂપર્વત મૂળમાં ૧૦૦૬૦ (દશહજારનેવું) યોજન અને એક યોજનના અગિઆર લાગ કરીએ તેવા ૧૦ લાગ છે, અને શિખર ઉપર ૧૦૦૦ (હજાર) યોજન વિસ્તાર છે, માટે ૧૦૦૬૦-૧૦ માંથી ૧૦૦૦ બાદ જતાં ૬૦૬૦-૧૦ રહ્યા, તેને મેરૂની ઉંચાઈ એક લાખ યોજન વડે ભાગતાં ભાગ આવે નહિં તેમજ ઉપરાન્તના ૧૦ અંશ અગિઆરીઆ છે, માટે સર્વ યોજનોના અગિઆરીઆ અંશ કરવા માટે ૧૧ વડે ગુણતાં—

ઉંચાઈ વિસ્તાર

૬૦૬૦-૧૦	૧૦૦૦૦૦)૧૦૦૦૦૦(૧ અંશ જવાબ.
× ૧૧	૧૦૦૦૦૦
-----	-----
૬૬૬૬૦	૦૦૦૦૦૦
+૧૦	એ આવેલો ૧ અંશ તે એક યોજનના અગિ-
-----	આર લાગ કર્યા હતા તેમાંનો છે, માટે હવે
૧૦૦૦૦૦ અંશ.	સ્પષ્ટ થયું કે—

મેરૂપર્વતના મૂળથી ૧ યોજનાદિ ઉપર ચઢીએ તો દરેક યોજનાદિએ અગિઆરીએ એકેક લાગ ઘટે જેથી ૧૦૦૦ યોજન ઉપર ચઢીએ તો હજાર લાગ એટલે [$૧૦૦૦ \div ૧૧ =$] ૬૦ યોજન ૧૦ લાગ ઘટે જેથી મૂળના ૧૦૦૬૦-૧૦ માંથી ૬૦-૧૦ બાદ કરતાં સંપૂર્ણ ૧૦૦૦૦ (દશહજાર) યોજન વિસ્તાર સમભૂતલને સ્થાને આવ્યો. તથા શિખર ઉપરથી ૬૬૦૦૦ યોજન નીચે [સમભૂતલા છે ત્યાં] ઉતરતાં ૬૬૦૦૦ શિખરના વિસ્તારથી અધિક થયો, જેથી ૬૬૦૦૦ ને ૧૧ વડે ભાગતાં ૬૦૦૦ યોજન આવ્યા તે શિખરના ૧૦૦૦ યોજનમાં વધારતાં પણ ૧૦૦૦૦ (દશહજાર) યોજન વિસ્તાર સમભૂતલને સ્થાને આવ્યો. આ રીતે યમકગિરિ ચિત્ર વિચિત્ર કંચનગિરિઓ વિગેરેના પણ મધ્યવિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવા. ॥ इति गिरि विष्कम्भकरण ॥

તથા કૂટોમાં જેમ મેરૂપર્વતના નંદનવનમાં બલકૂટ નામનું કૂટ છે તે મૂળમાં ૧૦૦૦ યોજન અને શિખરભાગે ૫૦૦ યોજન પહોળું હોવાથી એ બેનો વિશ્લેષ ૫૦૦ યોજન આવ્યો, તેને ઉંચાઈના ૧૦૦૦ યોજન વડે ભાગતાં દરેક યોજના-દિકે અર્ધ યોજનાદિકની ચઢતાં હાનિ અને ઉતરતાં વૃદ્ધિ બાણવી, જેથી બલકૂટના મૂળથી ૫૦૦ યોજન ઉપર ચઢી અથવા શિખરથી ૫૦૦ યોજન નીચે ઉતરી અતિ મધ્યભાગે આવીએ તો ત્યાં અતિ મધ્યભાગનો વિસ્તાર [૨૫૦ યોજન ઘટતાં અથવા વધતાં] ૭૫૦ યોજન આવે. ॥ इति कूट विष्कम्भकरण ॥

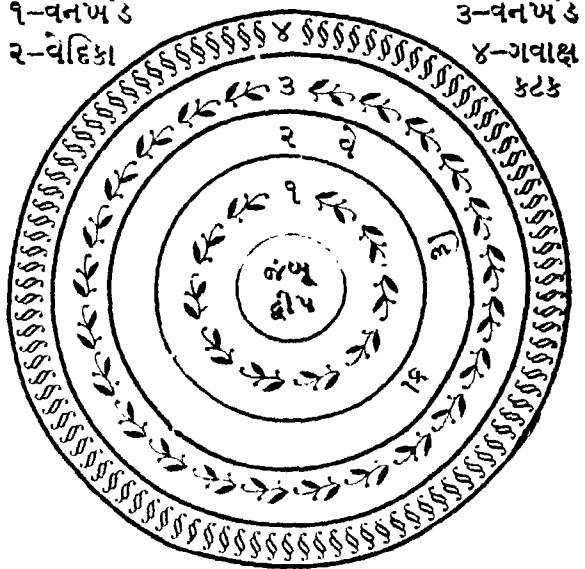
એ પ્રમાણે જેમ ચૂલા ગિરિ અને કૂટના મધ્ય વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરાય છે તેમ આ જગતીનો પણ ગમે તે સ્થાનનો મધ્ય વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરાય છે તે આ પ્રમાણે-

જગતી મૂળમાં ૧૨ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન વિસ્તારવાળી હોવાથી એ બેનો વિશ્લેષ ૮ યોજન આવ્યો, તેને જગતીની ઉંચાઈ ૮ યોજનવડે ભાગતાં એક યોજને એક યોજન જેટલી હાનિ વૃદ્ધિ હોય. જેથી નીચેથી ઉપર ચાર યોજન ચઢતાં ચાર યોજન ઘટવાથી ૮ યોજન મધ્ય વિસ્તાર આવ્યો, તેમજ ઉપરથી ચાર યોજન ઉતરતાં ચાર યોજન વધવાથી પણ અતિમધ્યવિસ્તાર ૮ યોજન આવ્યો, એ પ્રમાણે એક અંગુલે એક અંગુલ, એક હસ્તે એક હસ્ત, એક ધનુષે એક ધનુષ અને એક ગાઉએ એક ગાઉ હાનિ અથવા વૃદ્ધિ થાય છે, માટે આ જગતીનું વિષ્કંભકરણ (મધ્યભાગના અનેક વિસ્તાર બાણ-વાનું ગણિત) પૂર્વોક્ત રીતે ચૂલિકા પર્વતા અને કૂટોના વિષ્કંભકરણ સરખું છે, એમ કહ્યું ॥ इति जगती विष्कम्भकरण ॥

૬ (કું વિશેષણ) ગાઉ દુગ ઉચ્ચાઈ=એ ગાઉ ઉંચી અને તથા ભાગદાર્દ=તેનો આઠમો ભાગ (એટલે ૨૦૦૦ ધનુષનો ૧ ગાઉ હોવાથી આઠમો ભાગ ૫૦૦ ધનુષ આવે માટે ૫૦૦ ધનુષ) વિસ્તારવાળી, તથા દેસૂળ દુ જોયળ=કંઈક ન્યૂન બે યોજન વિસ્તારવાળાં બે ઘરવણાઈ ઉત્તમ વનવાળી, (એ ત્રણ વિશેષણોવાળી) પડમવેદિક=પદ્મવરવેદિકા, તે વડે પરિમંડિયસિરાહિ=શોભિતા શીર્ષ ભાગવાળી [એવી જગતીઓવડે-એ સંબંધ] અહિં તાત્પર્ય છે કે-આ જગતીઓની ઉપરના ચાર યોજનના વિસ્તારમાં અતિમધ્યભાગે સર્વ બાણુ વલયાકારવાળી બે ગાઉ ઉંચી અને ૫૦૦ ધનુષ પહોળી બાંધેલી સડકના સરખી એક પદ્મવરવેદિકા નામની વેદિકા (કાંગરા રહિત કોટ સરખા આકારવાળી ઉંચી સડક જેવી પીઠિકા) છે, અને તેની અંદરના ભાગમાં એક વન બે ગાઉમાં ૨૫૦ ધનુષ ન્યૂન વિસ્તારવાળું છે, અને વેદિકાના બહાર ભાગમાં સમુદ્ર તરફ

પણ એટલાજ વિસ્તારવાળું એક વન છે, એ રીતે વેદિકાની બે બાજુ બે વન છે, જેથી દરેક જગતીનો સર્વોપરિતનભાગ એ ત્રણ વસ્તુઓવડે અતિ શોભીતો છે. વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે આ ચિત્ર જોવું. વેદિકાના અને વનના પરિધિઓનું (ઘેરાવાનું) માપ જગતીને અનુસારે જાણવું (જે કે જગતીના પરિધિથી એ પરિધિઓ ન્યૂન છે, તો પણ વ્યવહારથી પ્રાયઃજગતી સમાન જાણવું).

આકાશમાંથી દેખાતો-જગતી-વેદિકા-વનખંડ તથા ગવાક્ષકટકનો દેખાવ.

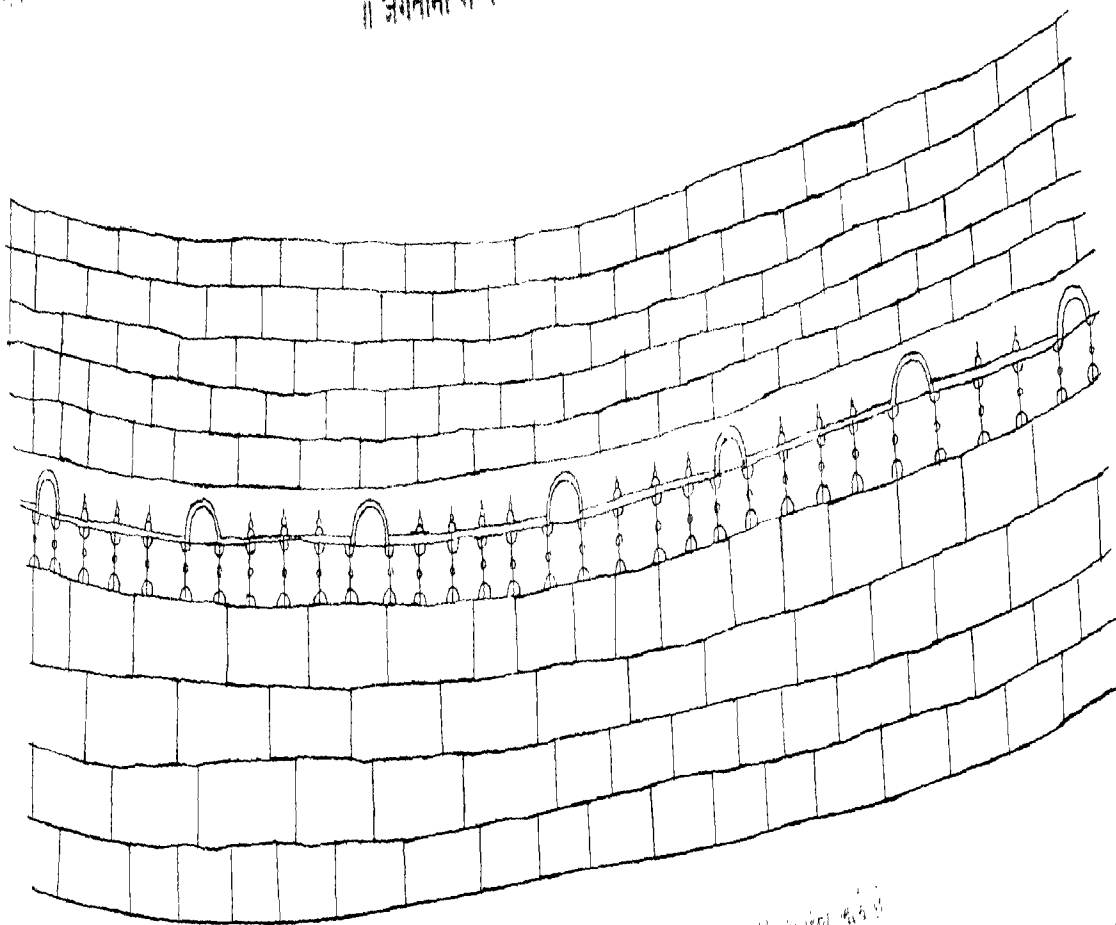

॥ પન્નવર વેદિકા ॥

વેદિકાનો પાયો રિષ્ટરત્નમય શ્યામવર્ણનો છે, અને તેનો બાહ્ય નીકળતો ભિત્તિ ભાગ વજ્રરત્નમય શ્વેતવર્ણનો છે, ચારે બાજુ ફરતા ઉંચા સ્તંભ (વેદિકાના થાંભલા વૈદુર્યરત્નના હોવાથી લીલા વર્ણના છે, ઉપરનો ભાગ પણ ઘરની છત માફક પાટડીઓ પીઢીયાં વાંસની ચીપો પાલાં અને કવેલુ) (ટાઈલ્સ) સરખાં રત્નનાં પાટીયાં અને ચારસાઓથી જડેલો છે. વળી દ્વીપ તરફ અને સમુદ્ર તરફ એમ બે બાજુ ઘરની પાંખ સરખા બે ભાગ વેદિકાના અંકરત્નના બનેલા અધિક નીકળેલા છે, તે પાંખોને ઘંટની ધુધરીઓની (નાની ઘંટડીઓની) લટકતી મોતીમાળાઓની લટકતી મણિમાળાની લટકતી સુવર્ણમાળાની રત્નમાળાની શ્રેણિઓ ચારે બાજુ લટકતી રહી છે, જ્યાં જ્યાં પાટીયાં જડેલાં છે, તે પાટીયાં સોનારૂપાનાં છે, લોહિતાક્ષરત્નની પાટીયાં સજ્જડ કરવાની સૂઈઓ છે, બે પાટીયાં વચ્ચેની સંધિઓ (ફાટ) વજ્રરત્નથી પૂરેલી છે, વેદિકાની ઉપરના ૫૦૦ ધનુષ પહોળા સપાટ પ્રદેશમાં પણ વેદિકાના બે છેડે મનુષ્યયુગલ (બે મનુષ્યાકાર) હસ્તિયુગલ, અશ્વયુગલ, કિન્નરયુગલ, સર્પયુગલ, વૃષભયુગલ, ગંધર્વયુગલના આકારો પંક્તિબંધ ગોઠવાયેલા છે, તેમજ વેદિકાની વચ્ચે છતાં છતાં અવ્યતસ્થિતપણે પણ ગોઠવાયેલા છે, એ પ્રમાણે અશોકલતા ચંપક-જાતા આદિ અનેક લતાઓ પણ શ્રેણિબંધ તથા છૂટી છૂટી છે. એ વેદિકાની

॥ जगतीना मध्य भागं गवाक्षकटकनो देखाव ॥

(क. प. ३४)

ये गवाक्षकटक के लिये आगे के लिये देखाव ॥ ये लिये देखाव ॥

ये लिये देखाव ॥

ઉપર એવા સુંદર સપાટ પ્રદેશમાં અનેક વ્યન્તર દેવદેવીઓ હરેફરે છે, ખેસે છે, સૂવે છે, અને અનેક રીતે આનંદ કરે છે.

એ વેદિકાનો મધ્યપરિધિ જંબૂદ્વીપના કહેલા પરિધિથી ૩૮ યોજન ન્યૂન છે, કારણ કે વેદિકાના પૂર્વમધ્યથી પશ્ચિમમધ્ય સુધીનો વ્યાસ ૧ લાખયોજનમાં ૧૨ યોજન ન્યૂન છે માટે. વેદિકા તથા જગતીનું વિશેષ વર્ણન તો જીવાલિગમજીથીજ જાણવા યોગ્ય છે.

૭ મું વિશેષણ—“વેદિકા સમાન મોટા ગવાક્ષકટકવડે સર્વ બાજુથી વીટાયલી એવી સર્વ જગતીઓ છે.” અહિં તાત્પર્ય એ છે કે—દરેક જગતીના મધ્યભાગે (એટલે મૂળભાગથી ૪ યોજન ઉંચા ચઢીએ ત્યાં એક મોટું જલકટક છે, એટલે ઘરની ભિત્તિને જેમ લોખંડના ઉભા સળીયાવાળો લાંબો કઠેરો—ઝરખો હોય છે તેવો ઝરખો ચારે બાજુ વલયાકારે ફરતો છે, કેટલાક આચાર્યો આ ગવાક્ષકટકને જગતીના સર્વોપરિતન ભાગે રહેલો કહે છે. આ ઝરખાની ઉંચાઈ અને પહોળાઈ વેદિકા સરખી છે એટલે બે ગાઉ ઉંચો અને પાંચસો ધનુષ્ પહોળો છે, એવા આ ઝરખામાં અનેક વ્યન્તર દેવદેવીઓ ક્રીડા કરતા હરેફરે છે, ખેસે છે, સૂએ છે અને ઝરખામાં ઉભા રહીને લવણસમુદ્રની લીલા દેખતા આનંદ પામે છે. ચિત્રમાં ગવાક્ષકટક બેકે વનના છેડે દેખાય છે, પરંતુ જગતીના મધ્ય ભાગે છે એમ જાણવું. અથવા અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે એ પણ વાસ્તવિક છે.

૮ મું વિશેષણ—પરિધિમાંથી ૧૮ બાદ કરી ચારે ભાગે તેટલા દ્વારાન્તરવાળી એવી જગતીઓ વડે. અર્થાત્ દરેક જગતીને પૂર્વાદિ ચારદિશામાં દ્વાર (મોટા દરવાજા) છે, તે ચાર દ્વારો પરસ્પર કેટલે અન્તરે—દૂર આવેલાં છે તે જાણવાની અહિં રીતિ દર્શાવી કે—જંબૂદ્વીપને અનુસારે જગતીનો પરિધિ ત્રણલાખ સોળહજાર બસો સત્તાવીસ યોજન ૩ ગાઉ એકસો અઠાવીસ ધનુષ્ અને ચો. ગા. ધ. અં.

સાડાતેર અંગુલ [૩૧૬૨૨૭—૩—૧૨૮—૧૩૧] છે તેમાંથી ૧૮ યોજન [દરેક દ્વાર ૪૧૧ યોજન વિસ્તારવાળું હોવાથી ચાર દ્વારના સર્વ મળીને ૧૮ યોજન થયા તે] બાદ કરતાં ૩૧૬૨૦૯—૩—૧૨૮—૧૩૧ રહે તેને ૪ વડે ભાગતાં ભાગાકારની રીતિ પ્રમાણે ૭૯૦૫૨ યોજન ૧ ગાઉ ૧૫૩૨ ધનુષ્ અને ૩ અંગુલ, એટલું એક દ્વારથી બીજું દ્વાર જંબૂદ્વીપની જગતીનું દૂર છે. તથા લવણસમુદ્રની જગતીનો પરિધિ પંદરલાખ એકાશી હજાર એક સો ઓગણચાલીસ (૧૫૮૧૧૩૬ યોજન) છે તેમાંથી ૧૮ બાદ કરી ચારે ભાગતાં

૩૬૫૨૮૦૬ યોજન લવણસમુદ્રની જગતીના દારનું પરસ્પર અન્તર છે, તથા ધાતકી ખંડનો પરિધિ ૪૧૧૦૬૬૧ યોજન છે, અને પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે દારોનું અન્તર ૧૦૨૭૭૩૫ યોજન ૩ ગાઉ છે, તેવીજ રીતે કાલોદધિનો પરિધિ ૬૧૭૦૬૦૫ યોજન અને રીતિ પ્રમાણે દારનું અન્તર ૨૨૬૨૬૪૬ યોજન ૩ ગાઉ છે. એ પ્રમાણે દરેક જગતીઓ ૧૮ યોજન ન્યૂનપરિધિના ચોથા ભાગ જેટલા દારાન્તરવાળી છે, દ્રીપસમુદ્રના વિસ્તાર વધતા જતા હોવાથી જગતીઓના પરિધિઓ પણ અધિક અધિક હોવાથી અહિં સર્વ જગતીઓના દારનું અન્તર એકસરખું નથી. માટેજ કાલોદધિ સુધીની ચાર જગતીઓના દારાન્તરનાં ઉદાહરણ ઉપર કહ્યાં છે.

૯ મું વિશેષણ—આઠ યોજન ઉંચા ચાર યોજન વિસ્તારવાળાં અને બે પડખે ગાઉ ગાઉની ભિત્તિયુક્ત દારોવાળી એવી જગતીઓવડે. અર્થાત્ જગતીનાં જે ચાર દાર છે તે દરેક આઠ યોજન ઉંચા છે, ચાર યોજન પહોળાં છે, અને બે બાજુની બે બારશાખ એકેક ગાઉ પહોળી છે, તે પણ દારનું જ અંગ હોવાથી દાર તરીકે ગણાય છે, અને તે કારણથીજ આઠમા વિશેષણમાં દારને ૪ યોજન વિસ્તારવાળું ગણ્યું છે.

૧૦ મું વિશેષણ—પૂર્વાદિ દિશામાં મહર્દિકદેવોનાં અને તેના દારોનાં વિજય આદિ નામવાળી એવી જગતીઓ વડે. અર્થાત્ જગતીની પૂર્વદિશામાં વિજય નામનું દાર છે, અને તેના અધિપતિદેવનું નામ પણ વિજય છે, દક્ષિણ દિશાએ વિજયંત દાર અને તેના અધિપતિ વિજયંત નામનો દેવ છે, પશ્ચિમ દિશામાં જયંત નામનું દાર અને તેના અધિપતિ જયંત નામનો દેવ છે, તથા ઉત્તરદિશામાં અપરાજિત નામનું દાર છે, અને તેના અધિપતિદેવનું નામ પણ અપરાજિત છે, તેમજ એ ચારે વ્યન્તરદેવો મહાઋદ્ધિવાળા છે અને તેઓની રાજધાનીઓ બીજા જગૂદ્રીપમાં પોતપોતાની દિશાઓમાં છે.

૧૧ મું વિશેષણ—અનેક મણિમય દેહલી કપાટ અને પરિધિ આદિ દાર-શોભાવાળી એવી જગતીઓ વડે. અર્થાત્ એ જગતીઓનાં જે ચાર દાર કહ્યાં તે દરેક દારને ઉંચરો છે, બે બે કમાડ છે, અને કમાડ બંધ રાખવાની ભોગળ છે, એ રીતે દારનાં જે જે અંગ હોવાં જોઈએ તે તે સર્વ અંગની શોભાવાળાં દાર છે.

એ પ્રમાણે ૧૧ વિશેષણોવાળી જગતીઓવડે તે સર્વે અસંખ્યાતા દ્રીપસમુદ્રો વીટાયલા છે, જેથી જગતીઓ પણ પચીસ કોડકોડી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર

પદ્યોપમના સમયો જોટલી છે. આ જગતીઓનું અત્યંત સવિસ્તર સ્વરૂપ શ્રી જીવાલિગમજી શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ આદિ સૂત્રોમાં અને વૃત્તિઓમાં કહ્યું છે ત્યાંથી જાણવા યોગ્ય છે. તે જગતીનું ચિત્ર આ પ્રમાણે બાબુમાં—

અવતરણઃ—હવે આ ગાથામાં જગતીઉપરની વેદિકાની બે બાબુનાં બે વનનું સ્વરૂપ કહે છે તે આ પ્રમાણે—

વરતિણતોરણજ્ઞયછત્ર—વાવિપાસાયસેલસિલવદ્દે ।

વેદવણે વરમંડવ—ગિહાસણેસું રમંતિ સુરા ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—

વરતિણ=ઉત્તમ તૃણ
તોરણ=તોરણ
જ્ઞય=ધ્વજ
છત્ર=છત્ર
વાવિ=વાવડીઓ
પાસાય=પ્રાસાદ
સેલ=શૈલ-પર્વતો

સિલવદ્દે=શીલાપટ્ટ વાળા
વેદવણે=વેદિકાના વનમાં
વરમંડવ=ઉત્તમ મંડપ
ગિહ=ગૃહ, ઘર
આસણેસું=આસનોમાં
રમંતિ=રમે છે, ક્રીડા કરે છે
સુરા=દેવો

સંસ્કૃત અનુવાદ

વરતૃણતોરણધ્વજછત્રવાપિપ્રાસાદશૈલશિલાપદ્દે ।

વેદિકાવને વરમંડપગૃહાસણેષુ રમન્તિ સુરાઃ ॥ ૧૯ ॥

ગાથાર્થઃ—ઉત્તમ તૃણ તોરણ ધ્વજ છત્ર વાવડીઓ પ્રાસાદો ક્રીડાપર્વતો અને મહાશિલાઓવાળા વેદિકાના (બે બાબુના) વનને વિષે રહેલા ઉત્તમ મંડપો ગૃહો અને આસનોમાં દેવો રમણક્રીડા કરે છે. ॥ ૧૯ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—વેદિકાના વનમાં પૃથ્વીકાયમય પંચ વર્ણ મણિ અને નદ વિગેરે જાતિનું તૃણ-ધાસ છે, ત્યાં બહારના વનનાં મણિ અને તૃણો દક્ષિણ દિશાના (સમુદ્ર તરફના) વાયુથી પરસ્પર અક્રુણાય છે, તે વખતે દેવના ગંધ-વર્ષાનાં ગીત જેવા મનોહર શબ્દો-ધ્વનિઓ તેમાંથી ઉઠે છે તે તૃણમણિના સુંદર ગીત સરખા ધ્વનિઓથી ત્યાં ફરતા વ્યન્તરદેવો બહુજ આનંદ પામે

છે. જંબૂદ્વીપ તરફના વનમાં તેવાં તૃણો અને મણિઓ છે, પરન્તુ વેદિકાથી રોકાયલા પવનના અલાવે તેવા ધ્વનિઓ ઉઠતા નથી એ તકાવત છે.

તથા એ બન્ને વનખંડોમાં ઠામ ઠામ દીર્ઘિકાઓ વાવડીઓ પુષ્કરિણીઓ અતિ સ્વાદિષ્ટ લિપ્ત લિપ્ત જાતિના રસ (પાણી) વાળી અને અનેક શતપત્રાદિ કમળો યુક્ત છે, તે વાવડીઓની ચાર દિશાએ ચાર ત્રિસોપાન (ત્રણ ત્રણ પગથીઆંના ઘાટ) ચઢવા ઉતરવા માટે બાંધેલા છે તે દરેક ત્રિસોપાન ઉપર એકેક તોરણ છે, તે તોરણો ઉપર અનેક ધ્વજા છત્ર અષ્ટમંગલો અને સ્વામરો આવેલાં છે, એ સર્વ પૃથ્વીપરિણામ જાણુવો. અહિં તોરણ એટલે અહિંના જેવાં લટકતાં લાંબાં તોરણ સરખાં નહિ, પરન્તુ દેવમંદિર વિગેરેના મુખ્ય દ્વાર આગળ જેવી કમાનો વાળેલી હોય છે તેવા કમાનવાળા લાગ જાણુવા. અને તે કમાનોમાં ઠામ ઠામ મોતી અને તારા લગાડેલા હોય છે, તથા તે કમાનોમાં ઇંડામૃગાદિ પક્ષી પશુ દેવ અને વિદ્યાધરનાં રૂપો કેરેલાં હોય છે. એવાં બહિર્દ્વાર સરખાં તોરણ જાણુવાં.

તથા એ બન્ને વનખંડોમાં ઠામ ઠામ અનેક નાના પર્વતો (મોટી ટેકરીઓ) હોય છે, તે દરેક ટેકરી ઉપર એકેક પ્રાસાદ (બંગલા આકારે) હોય છે, તે પ્રાસાદોમાં દરેકમાં એકેક સિંહાસન આદિ એકેક આસન હોય છે, જેમાં દેવો બેસે છે. વળી આ પર્વતો કીડાપર્વત પણ કહેવાય છે, એમાં કેટલાક ઉત્પાત પર્વતો હોય છે, ત્યાં આવીને દેવો કીડા અર્થે વૈક્રિય રૂપો રચે છે, વળી કેટલાક નિયત પર્વતો છે, કે જેમાં દેવો પ્રાયઃ લવધારણીય શરીરવડે કીડા કરે છે.

તથા એ બન્ને વનખંડોમાં ઠામ ઠામ કદલીગૃહાદિ ગૃહો છે, આલિગૃહ, માલિગૃહ, કદલીગૃહ, લતાગૃહ, અવસ્થાનગૃહ, પ્રેક્ષાગૃહ, મજ્જનગૃહ, પ્રસાધનગૃહ, ગર્ભગૃહ, મોહનગૃહ, શાલગૃહ, જાલગૃહ, કુસુમગૃહ, ચિત્રગૃહ, ગંધર્વગૃહ, આદર્શગૃહ, એ ૧૬ પ્રકારનાં ગૃહોમાં દેવો વિવિધ કાર્યો કરે છે, જેમ પહેલા ત્રણ ગૃહોમાં સુખે બેસવું વિગેરે કાર્ય, પ્રેક્ષાગૃહમાં કંઈ ખેલ તમાસા દેખાડવા દેખવા, મજ્જનગૃહમાં સ્નાન, પ્રસાધનમાં શણગાર સજવો, ગર્ભગૃહમાં એકાન્તબેઠક, મોહનગૃહમાં મૈથુનકીડા, ચિત્રગૃહમાં ચિત્રામણ દેખવું, ગંધર્વગૃહમાં ગીત નૃત્યનો અભ્યાસ, ઇત્યાદિ એ સર્વ ગૃહો રત્નમય પૃથ્વીપરિણામરૂપ

૧-૨ અહિં ધ્વજ અને ચામરો જૂદા જૂદા રહ્યા નથી, પરન્તુ ધ્વજાઓ સાથે સંયુક્ત છે-એ વિશેષ.

છે. વળી એ ગૃહોમાં પણ આગળ કહેવાતા ૧૨ પ્રકારનાં આસનોમાંનું એકેક આસન છે, એટલે કોઈમાં હંસાસન, કોઈમાં સિંહાસન ઇત્યાદિ.

તથા એ બે વનખંડોમાં ઠામ ઠામ દ્રાક્ષ જાંઘળ જૂંઘળ નાગરવેલ ઇત્યાદિ વનસ્પતિઓના મંડપ-માંડવા છે તે પણ સર્વ રત્નમય છે, પુનઃ એ મંડપોમાં હંસાસનાદિ આકારવાળી મોટી મોટી શિલાઓ છે તે શિલાપટ્ટ કહેવાય, એટલુંજ નહિં પરન્તુ એ ઉપરાન્ત પણ અનેક આકારવાળી શિલાઓ રત્નમય છે, એ શિલાપટ્ટો ઉપર વ્યન્તર દેવ દેવીઓ સુખ પૂર્વક બેસે છે સૂએ છે ઇત્યાદિ રીતે પૂર્વાર્જિત પુન્યનું ફળ ભોગવે છે.

એ પ્રમાણે આ ગાથામાં તૃણ-તોરણ-ધ્વજ-છત્ર-વાવ-પ્રાસાદ-પર્વત શિલાપટ્ટ-મંડપ-ગૃહ-અને આસન એ અગિયાર વસ્તુ કહી, તેમાં તૃણ-વાવ પર્વત-મંડપ અને ગૃહ એ પાંચ વસ્તુઓ વનખંડમાં ઠામ ઠામ અનિયત સ્થાને રહેલી છે, અને તોરણ ધ્વજ તથા છત્ર એ ત્રણ વાપિકાઓના ત્રિસોપાન ઉપર છે, તેમાં પણ ધ્વજ અને છત્ર તોરણ ઉપર છે. ત્યાં છત્ર તે બે છત્ર અને ત્રણ છત્ર ઉપરાઉપરી હોય છે જે છત્રાતિછત્ર કહેવાય છે, અને તેવાં છત્રાતિ-છત્રો અનેક હોય છે. તથા પ્રાસાદો કીડાપર્વતો ઉપર આવેલા છે, પરન્તુ વનખંડમાં ઠામ ઠામ છૂટા નહિં, તથા શિલાપટ્ટો મંડપોમાં છે, અને આસનો પર્વત ઉપરના પ્રાસાદોમાં તથા ગૃહોમાં છે. તે આસનો પુનઃ ૧૨ પ્રકારનાં છે તે આ પ્રમાણે-જેની નીચે હંસનો આકાર હોય તે હંસાસન, એ રીતે કૌંચાસન-ગરુડાસન-તથા ઉચ્ચાસન (ઉચ્ચ આસન) પ્રણતાસન (નીચું આસન) દીર્ઘાસન (પલંગ સરખું દીર્ઘ) ભદ્રાસન (જેની નીચે પીઠિકા હોય તે) પક્ષ્યાસન (નીચે અનેક પક્ષી આકારવાળું) મકરાસન (નીચે મકર મચ્છવાળું) સિંહાસન- (નીચે સિંહવાળું)-વૃષભાસન (નીચે વૃષભ રૂપવાળું)-અને દિશાસ્વસ્તિકાસન (નીચે દિશાસ્વસ્તિકાકૃતિવાળું), એ પ્રમાણે ૧૨ પ્રકારનાં આસનો બાણવાં. એ સર્વે કહેલી વસ્તુઓ સર્વથા રત્નમય પૃથ્વી પરિણામ રૂપ બાણવી. (પરન્તુ વાવડીઓનું જળ કમળ વિગેરે પૃથ્વીમય નહિં.)

અવતરણ:—આ અઢીઢીપમાં અમુક અમુક ક્ષેત્રાદિકના અધિપતિ દેવો ક્યાં રહે છે? તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

इह अहिगारो जेसिं, सुराण देवीण ताणमुप्पत्ती ॥

णिअदीवोदहिणामे, असंखईमे सनयरीसु ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ:—

હહ-અહિં, અઢીદ્રીપમાં
અહિગારો-અધિકાર
જેસિ-જે
તાળં-તેઓની

ઉપ્પત્તિ-ઉત્પત્તિ
ગિઅ-પોતપોતાના
અસંખ્યદેવમે-અસંખ્યાતમા
સનયરીસુ-પોતાની નગરીઓમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ

અત્રાધિકારો યેષાં સુરાણાં દેવીનાં તૈષામુત્પત્તિઃ ।

નિજનિજદ્વીપોદધિનામ્નિ અસંખ્યેયતમે (દ્વીપોદધૌ) સ્વનગરીષુ ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ:—અહિં અઢીદ્રીપમાં જે દેવ અથવા દેવીઓનો અધિકાર (આધિ-પત્ય) છે તે દેવ અને દેવીઓની ઉત્પત્તિ પોતપોતાના દ્રીપસમુદ્રના નામવાળા અસંખ્યાતમા દ્રીપસમુદ્રમાં અને પોતાના નામવાળી નગરીઓમાં છે ॥ ૨૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—આ અઢી દ્રીપમાં (એટલે જંબૂદ્રીપથી અર્ધપુષ્કરદ્રીપ સુધીના મનુષ્યક્ષેત્રમાં) સંપૂર્ણ દ્રીપ વા સમુદ્રનો એક અથવા બે અધિપતિ દેવ છે, જેમ જંબૂદ્રીપનો અધિપતિ અનાદૃતદેવ છે, લવણસમુદ્રનો અધિપતિ સુસ્થિત નામે દેવ છે, ધાતકીખંડના અધિપતિ સુદર્શન અને પ્રિયદર્શન નામના બે દેવ છે, એ રીતે કાલોદધિના બે દેવ અને પુષ્કરાર્ધના પણ બે દેવ અધિપતિ છે, જે આગળ કહેવામાં આવશે. એ ઉપરાન્ત દ્રીપસમુદ્રમાં આવેલા ક્ષેત્રાદિ અનેક શાશ્વત પદાર્થના પણ અનેક અધિપતિ દેવ છે, જેમ ભરતક્ષેત્રનો ભરતદેવ, હિમવંત પર્વતનો અધિપતિ હિમવંતદેવ, ઇત્યાદિ રીતે ક્ષેત્રોના પર્વતોના કૂટોના સરોવરોના નદીઓના અને વૃક્ષો વિગેરેના સર્વના જૂદા જૂદા અધિપતિ દેવ દેવીઓ છે, તે સર્વ અધિપતિ દેવ દેવીઓના પ્રાસાદ અથવા ભવનો અહિં છે. તે કોઈ વખતે પોતાના સ્થાનથી આવે તો તેમાં આરામ માત્ર લે છે, પરન્તુ એ ભવનો અથવા પ્રાસાદોમાં તેઓની ઉત્પત્તિ (જન્મ) નથી, ઉત્પત્તિ તો અહિંથી અસંખ્યાતા દ્રીપસમુદ્ર વ્યતીત થયા બાદ જે બીજે જંબૂદ્રીપ નામનો દ્રીપ છે, તેમાં આ જંબૂદ્રીપના સર્વ અધિકારી દેવોની પોતાની નગરીઓ છે, તેમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, અહિં નગરી એટલે મોટી રાજધાની, કે જેમાં અનેક બીજા દેવ દેવીઓની પણ ઉત્પત્તિ છે, તે સર્વ દેવ દેવી-ઓનું સામ્રાજ્ય એ દેવ ભોગવે છે. અહિં જેમ હજારો ઘર અને લાખો મનુષ્યોની વસ્તીવાળું નગર કહેવાય છે, અને તેમાં તે નગરનો રાજ

પણુ રહેતો હોય તો રાજધાની કહેવાય છે, તેવી તે નગરીઓ પણ અનેક પ્રાસાદોવાળી અને કોટો ગમે તે દેવ દેવીઓના નિવાસવાળી છે, અને તે મહાનગરીનો અધિપતિ પણ તે નગરીમાંજ સર્વમધ્યભાગે રહે છે, તેનું ત્યાં અધિપતિપણું છે, અને અહિં પણ અધિપતિપણું છે. ત્યાં આખી નગરીનો માલિક છે ત્યારે અહિં કોઈ આખા દ્વીપનો તો કોઈ એક પર્વતાદિ-નોજ માલિક છે, એ પ્રમાણે શેષ અધિકારી દેવ દેવીઓ માટે પણ જાણવું.

પુનઃ એ નગરીઓ પણ અહિંની દિશાને અનુસારે છે, જેમ-જંબૂદ્વીપનો અનાદ્યતદેવ મેરૂપર્વતની ઉત્તર દિશામાં છે, તો તેની નગરી પણ તે બીજા જંબૂદ્વીપમાં ઉત્તરદિશાએજ છે, ભરતદેવની ભરત રાજધાની દક્ષિણ દિશામાં છે ઇત્યાદિ રીતે આઠે દિશાઓમાં યથાસંભવ રાજધાનીઓ છે.

એ પ્રમાણે લવણ સમુદ્રના સર્વ અધિકારી દેવોની રાજધાનીઓ અહિંથી અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્ર વીત્યાબાદ જે બીજો લવણ સમુદ્ર આવે ત્યાં પોતપોતાની દિશામાં છે, ઇત્યાદિ રીતે ધાતકીખંડ વિગેરેના અધિપતિ દેવો માટે પણ જાણવું. ॥ ૨૦ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથાઓમાં સામાન્યથી અસંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોનું સ્વરૂપ કહીને હવે તે સર્વમાં પહેલો જંબૂદ્વીપ છે તેનું સ્વરૂપ કહેવાનો પ્રસંગ છે, ત્યાં પ્રથમ એ જંબૂદ્વીપ ૬ મહાન્ પર્વતો અને તે વડે જૂદાં પડેલાં સાત મહાક્ષેત્રોથી વહેંચાયેલો છે તે આ ગાથામાં સામાન્યથી કહે છે—

જંબૂદ્વીવો છહિં કુલગિરિહિં સત્તહિં તહેવ વાસેહિં ।

પુવ્વાવરદીહેહિં, પરિછિન્નો તે હમે કમસો ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

વાસેહિં—વર્ષાવડે, ક્ષેત્રોવડે
પુવ્વ અવર—પૂર્વ પશ્ચિમ
દીહેહિં—દીર્ઘ, લાંબા

પરિછિન્નો—વહેંચાયેલો છે, વિભાગવાળો છે,
તે—તે ક્ષેત્રો અને પર્વતો
હમે—આ
કમસો—અનુક્રમે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

જંબૂદ્વીપઃ પદ્મિઃકુલગિરિમિઃ, સપ્તમિસ્તથૈવ વર્ષૈઃ ।

પૂર્વાવરદીર્ઘૈઃ, પરિછિન્નસ્તાન્યમૂનિ ક્રમશઃ ॥ ૨૧ ॥

ગાથાર્થ:—જૂંઘ્રીપ પૂર્વ પશ્ચિમ દીર્ઘ એવા છ કુલગિરિઓ વડે તથા સાત ક્ષેત્રો વડે વહેંચાયેલા છે, તે કુલગિરિઓ તથા ક્ષેત્રો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે. ॥૨૧॥

વિસ્તરાર્થ:—સુગમ છે—

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં છ કુલગિરિનાં નામ કહે છે—

હિમવં સિહરી મહાહિમવ રુપિ ણિસદ્ધો અ ણીલવંતો અ ।
વાહિરઓ દુદુગિરિણો, ઉમઓ વિ સવેહઆ સવ્વે ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ.

હિમવં—લઘુ હિમવંત પર્વત
સિહરી—શિખરી પર્વત
મહાહિમવ—મહા હિમવંત પર્વત
રુપિ—રૂપી પર્વત, રૂઢી પર્વત
ણીલવંતો—નીલવંત પર્વત.
ણિસદ્ધો—નિષધ પર્વત

વાહિરઓ—બહારના ભાગથી
દુદુગિરિણો—બે બે પર્વત
ઉમઓવિ—બન્ને બાબુથી
સવેહઆ—વેદિકા સહિત
સવ્વે—સર્વે પર્વતો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

હિમવચ્છિસ્વરિણૌ મહાહિમવદ્રુક્મિર્ણૌ નિષધશ્ચ નીલવંતશ્ચ ।
વાહ્યતો દ્વૌ દ્વૌ ગિરી ઉમયતોઽપિ સવેદિકાઃ સર્વે ॥ ૨૨ ॥

ગાથાર્થ:—લઘુહિમવંત અને શિખરી, મહાહિમવંત અને રૂઢી તથા નિષધ અને નીલવંત એ પ્રમાણે બે બે પર્વતો બહારથી ગણવા, અને એ સર્વે પર્વતો બન્ને બાબુએ વેદિકા સહિત છે. ॥ ૨૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—એ ૬ કુલગિરિને બહારથી બે બે જોડે ગણવા, તે આ પ્રમાણે—દક્ષિણસમુદ્રતરફ પહેલો લઘુહિમવંતગિરિ, અને ઉત્તરસમુદ્રતરફ પહેલો શિખરિ પર્વત, ત્યારબાદ દક્ષિણસમુદ્રતરફ બીજો મહાહિમવંતપર્વત અને ઉત્તરસમુદ્રતરફ બીજો રૂઢિપર્વત, ત્યારબાદ દક્ષિણસમુદ્રતરફનો ત્રીજો નિષધપર્વત, અને ઉત્તરસમુદ્રતરફનો ત્રીજો નીલવંતપર્વત, એ પ્રમાણે બહારથી એટલે સમુદ્રતરફથી દ્વીપની અંદર પ્રવેશ કરતાં એ છ પર્વતોનાં ત્રણ યુગલ ગણવાં, પ્રથમ:—સીધી લીટીએ ૬ પર્વતો ન ગણતાં બે બાબુથી એકેક

ગણવાનું કારણ શું ? ઉત્તર:—જેડખે ગણેલા એ પર્વતો લાંબાઈ ઉંચાઈ પહોળાઈ વિગેરેમાં તદ્દન એક સરખા છે, માટે એ એ પર્વતોને જૂદા જૂદા ભાગમાં હોવા છતાં એક સાથે ગણ્યા છે. એ છ કુલગિરિનું વર્ષધર (વર્ષ એટલે ક્ષેત્ર ને ધર એટલે ધારણ કરનાર) એવું નામ પણ કહ્યું છે, કારણ કે આગળ કહેવાતાં સાત મહાક્ષેત્રોની મર્યાદા બાંધીને રહ્યા છે, અર્થાત્ સાત મહાક્ષેત્રોની વચ્ચે વચ્ચે પડેલા હોવાથી સાત ક્ષેત્રોની મર્યાદા એ પર્વતો વડે થયેલી છે. અથવા ક્ષેત્રોના સાત ભાગ પડ્યા તે એ પર્વતો વચ્ચે આવવાથી પડ્યા છે. તથા કુલ-પર્વતોનો સમુદાય તેમાં એ છ પર્વતો મોટા હોવાથી કુલગિરિ કહેવાય છે, (પોતાના કુલમાં-વંશમાં મહાગુણવંતને પણ જેમ કુલપર્વત કહેવાય છે તદ્રત્.) એ પર્વતોનાં એ નામો ગુણવાચક છે, જેમ કે—

હિમ=હેમ સુવર્ણ, તેનો બનેલો હોવાથી અને બીજા હિમવાનની અપેક્ષાએ નાનો હોવાથી લઘુહિમવંત, અથવા હિમવાન નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી લઘુ-હિમવાન પર્વત, અથવા એ નામ ત્રણે કાળનું શાશ્વત છે. તથા શિખરી એટલે વૃક્ષ, તે આકારનાં ઘણાં શિખરો હોવાથી જિમ્મરી. જે ૧૧ શિખરો આ પર્વતનાં ગણાવ્યાં છે, તે શિખરો નહિ પણ તે સિવાયનાં બીજાં ઘણાં શિખરો વૃક્ષોના આકારવત જૂદા જૂદા આકારનાં છે માટે શિખરી નામ છે. અથવા શિખરી નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી, અથવા શાશ્વત એ નામ છે. તથા સુવર્ણનો હોવાથી અને પૂર્વોક્ત હિમવંતથી ઘણો મોટો હોવાથી મહાહિમવંત, તથા રૂકમ એટલે રૂપાનો બનેલો પર્વત તે રૂક્મી. તથા નિષધ નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી નિષધ, અને નીલરંગના વૈર્યમણિનો હોવાથી નીલવંત પર્વત, એ ગુણ-વાચક નામો છે. એ સર્વની લાંબાઈ વિગેરે સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે.

વળી એ દરેક પર્વતની દક્ષિણબાજુ અને ઉત્તરબાજુએ એકેક વેદિકા તે પણ એ એ વનખંડો સહિત છે, જેથી એક પર્વતને એ વેદિકા અને ચાર વન-ખંડ છે, તે વેદિકા અને વનખંડની લાંબાઈ પર્વતના લાંબાઈ જેટલી જાણવી, તથા વેદિકાની પહોળાઈ પાંચસો ધનુષ્ અને ઉંચાઈ એ ગાઉની છે, તેમજ વનખંડોની પહોળાઈ દેશોન એ યોજન દરેકની જાણવી. વળી આ વેદિકા વનખંડો તદ્દન નીચેના ભાગમાં જમીન ઉપર આવેલા છે, પણ પર્વતોની ઉપર નહિ. ॥ ૨૨ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં સાત મહાક્ષેત્રોનાં નામ કહે છે—

ભરહેરવય ત્તિ દુગં, દુગં ચ હેમવયરણવયરૂવં ।

હરિવાસરમ્મય દુગં, મજ્ઞિ વિદેહુત્તિ સગવાસા ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

ભરહ—ભરતક્ષેત્ર

હરવય—ઐરાવત ક્ષેત્ર

ત્તિ દુગ—એ બે ક્ષેત્ર

હેમવય—હૈમવત ક્ષેત્ર

રણવય—હિરણ્યવત ક્ષેત્ર

રૂવં—રૂપ, એ.

હરિવાસ—હરિવર્ષ ક્ષેત્ર

રમ્મય—રમ્યક્ષ ક્ષેત્ર

મજ્ઞિ—મધ્યભાગમાં

વિદેહ—મહાવિદેહ ક્ષેત્ર

સગ વાસા—એ સાત વર્ષ, સાત ક્ષેત્ર.

સંસ્કૃત અનુવાદ

ભરતૈરાવતાવિતિ દ્વિકં, દ્વિકં ચ હૈમવદ્ધિરણ્યવદ્રૂપમ્ ।

હરિવર્ષરમ્યક્દ્વિકં, મધ્યે વિદેહ इति सप्तवर्षाणि ॥ ૨૩ ॥

ગાથાર્થ:—ભરતક્ષેત્ર અને ઐરાવતક્ષેત્ર એ બે ક્ષેત્ર (પરસ્પર તુલ્ય,) હૈમવત અને હિરણ્યવત એ બે ક્ષેત્ર (પરસ્પર તુલ્ય,) તથા હરિવર્ષ અને રમ્યક્ષ ક્ષેત્ર એ બે ક્ષેત્ર (પરસ્પર તુલ્ય) અને મહાવિદેહ, એ સાત ક્ષેત્રો છે ॥ ૨૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વ ગાથામાં કહેલું વાહિરજો એ પદ આ ગાથામાં અધ્યાહાર રૂપે અનુસરે છે, માટે બહારના ભાગથી ગણુતાં દક્ષિણસમુદ્રપાસે પહેલું ભરતક્ષેત્ર, અને ઉત્તરસમુદ્રપાસે પહેલું ઐરાવત ક્ષેત્ર, એ બે ક્ષેત્રો પ્રમાણુ-દિવડે પરસ્પર તુલ્ય છે, ત્યારબાદ દક્ષિણસમુદ્રતરફ બીજું હૈમવત ક્ષેત્ર અને ઉત્તરસમુદ્રતરફ બીજું હિરણ્યવત ક્ષેત્ર, એ બે ક્ષેત્ર પણ પ્રમાણુદિવડે પરસ્પર તુલ્ય છે, તથા દક્ષિણતરફ ત્રીજું હરિવર્ષ ક્ષેત્ર અને ઉત્તરતરફ ત્રીજું રમ્યક્ષ ક્ષેત્ર, એ બે પણ પરસ્પર તુલ્ય છે, અને એ સર્વ ક્ષેત્રોની વચ્ચે અથવા જંબૂદ્વીપના અતિ મધ્યભાગે મહાવિદેહ નામનું ક્ષેત્ર છે, એ પ્રમાણે સાત ક્ષેત્ર બહારથી એટલે સમુદ્રતરફથી જંબૂદ્વીપની અંદર પ્રવેશ કરતાં કરતાં ગણુવાં. જેથી દક્ષિણસમુદ્રપાસેના ભરતક્ષેત્રથી ઉત્તરસમુદ્રપાસેના ઐરાવત ક્ષેત્ર સુધી

૧ ગાથામાં હુ માંનો ૩ અક્ષર ત્તિ શબ્દના સંબંધથી પ્રાકૃતના નિયમથી આવ્યો છે, માટે “વિદેહ इति” એ શબ્દને અનુસારે અર્થ છે.

[२२, २३, २४]

ਉਦਰ ਐਰਾਬਤ

पञ्चमः अक्षरः

दाक्षिण्यं ॐ रावत

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

हिरण्यवंत क्षेत्र

2201 1155

२२५५ क्षेत्र

निवात. ५६८

$\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{5}$ $\frac{1}{6}$ $\frac{1}{7}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{9}$ $\frac{1}{10}$

১৭৬৭

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

1944-1945

इति च संक्षेपे

८६३

ઉત્તર ધર

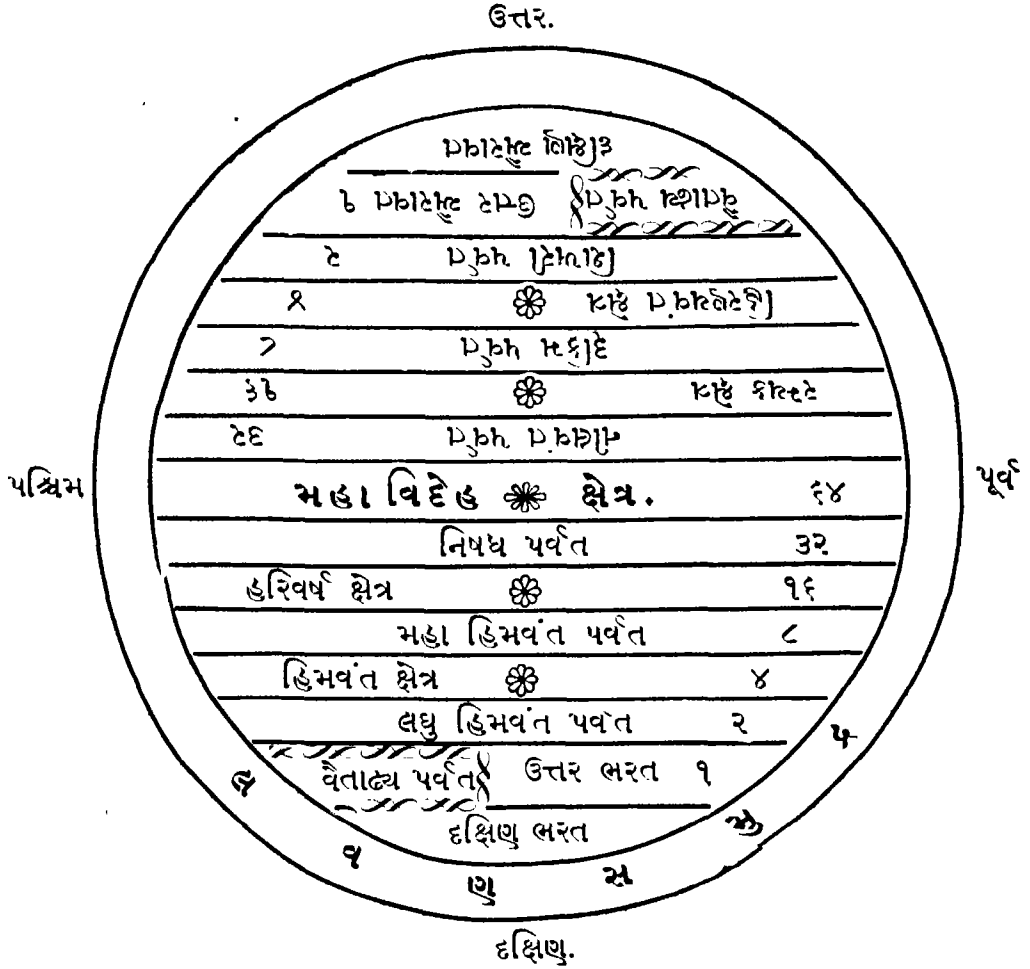
दीर्घा दीर्घा मय

എറണാകുളം

३१५३

શ્રી ગણેશ્ય ઝી-ટીગે ઝેસ, દાણાખીલ-ભાવનગર.

ક્ષેત્ર અને પર્વતોને અનુક્રમે ગણીએ તો ભરતક્ષેત્ર-લઘુહિમવાન્ પર્વત, હિમવંત ક્ષેત્ર-મહાહિમવંત પર્વત, હરિવર્ષ ક્ષેત્ર-નિષધ પર્વત, મહાવિદેહ ક્ષેત્ર-નીલવંત પર્વત, રમ્યક્ષ ક્ષેત્ર-રૂકિમ પર્વત, હિરણ્યવંત ક્ષેત્ર-શિખરી પર્વત; ઐરાવત ક્ષેત્ર. એ અનુક્રમે ઉત્તર ઉત્તર દિશામાં જાણવા.

આ ચિત્રમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે સાત મહાક્ષેત્રો અને વચ્ચે આવેલા છ કુલગિરિઓનો અનુક્રમ જાણવો, એ ૧૩ વિભાગમાં જગ્ગૂદ્રીપના ૧ લાખયોજન સમાપ્ત થયા છે, સર્વે ક્ષેત્રોની તથા કુલગિરિઓની લંબાઈ પૂર્વ પશ્ચિમ છે અને પહોળાઈ ઉત્તર દક્ષિણ છે. વળી એ સાતે મહાક્ષેત્રો તે તે અધિષ્ઠિત દેવોને નામે નામવાળાં છે, અથવા શાશ્વત નામવાળાં છે, કોઈ ક્ષેત્રના નામની સાર્થકતામાં કંઈક વિશેષ છે તે અન્ય ગ્રંથોથી જાણવું. ચિત્રમાં અંક સ્થાપ્યા

છે તે ખંડની સંખ્યા છે, જેમ મહાવિદેહ ૬૪ ખંડ પ્રમાણુનો છે, સર્વ મળી જંબૂદ્વીપ ૧૯૦ ખંડ પ્રમાણુનો છે, અહિં ખંડ એટલે ભરત અથવા ઐરાવત ક્ષેત્ર જેટલો ભાગ. ॥ ૨૩ ॥

અવતરણ:—હવે એ સાત ક્ષેત્રોના મધ્યભાગમાં એકેક પર્વત છે તે પર્વતોનાં નામ આ ગાથામાં કહેવાય છે.—

દો દીહા ચડ વટ્ટા, વેઅટ્ટા ચિત્તછક્કમજ્ઞમિ ।
મેરુ વિદેહમજ્ઞે, પમાણમિત્તો કુલગિરીણં ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

દીહા—દીર્ઘ
વટ્ટા—વૃત્ત, ગોળ
વેઅટ્ટા—વૈતાલ્ય

ઇત્તો—અહિંથી, હવે
કુલગિરીણં—કુલગિરિઓનું

સંસ્કૃત અનુવાદ

દ્વૌ દીર્ઘૌ ચત્વારો વૃત્તા વૈતાલ્યા ક્ષેત્રપદ્કમધ્યે ।
મેરુવિદેહમધ્યે, પ્રમાણં ઇતઃ કુલગિરીણામ્ ॥ ૨૪ ॥

ગાથાર્થ:—એ દીર્ઘ વૈતાલ્ય અને ચાર વૃત્ત વૈતાલ્ય (એ ૬ વૈતાલ્ય) છ ક્ષેત્રમાં છે, અને મહાવિદેહના મધ્યમાં મેરુ પર્વત છે. હવે કુલગિરિઓનું (વર્ષધર પર્વતોનું) પ્રમાણ (ઉંચાઈ આદિ) કહેવાય છે. ॥ ૨૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—છ મહાક્ષેત્રોમાં મધ્યભાગે જે ૬ પર્વતો છે તે વૈતાલ્ય નામના છે, અને તેમાં પણ એ દીર્ઘ વૈતાલ્ય એટલે પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા વૈતાલ્ય છે, અને ચાર વૈતાલ્ય વૃત્ત આકારના એટલે પદ્ય સરખા ગોળ આકારના છે. તથા મહાવિદેહના મધ્યભાગમાં જે પર્વત છે તે મેરુ નામનો છે, અથવા તેનું બીજું નામ મુદર્શનગિરિ પણ છે, તેનો આકાર શિખર સરખો છે, એટલે મૂળમાં અતિવિસ્તૃત અને ઉપર જતાં પાતળો થતો જાય છે, જેથી ઉંચા કરેલા ગાયના પુચ્છના આકાર સરખો પણ ગણાય, એ પ્રમાણે સાતે મધ્યપર્વતો નામલેદે એ લેદવાળા અને આકારલેદે ત્રણ લેદવાળા છે. ત્યાં ભરતક્ષેત્ર અને ઐરાવત ક્ષેત્રના અતિ મધ્યભાગે એ દીર્ઘ વૈતાલ્ય છે, અને હિમવંત આદિ ચાર ક્ષેત્રમાં

ચાર વૃત્ત વૈતાલ્ય છે આ સાતમધ્યપર્વતો ઉપર આલેખેલાં ચિત્રને અનુસારે જાણવા. હવે કુલગિરિઓની ઉચાઈ વિગેરે કહેવાશે. ॥ ૨૪ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કરેલી સૂચના પ્રમાણે આ ગાથામાં પર્વતોની ઉચાઈ કહેવાય છે, અને તે ઉપરાન્ત એ ૬ વર્ષધરો શાના બનેલા છે ? તે પણ કહેવાય છે.

इगदोचउसयउच्चा, कणगमया कणगरायया कमसो ।
तवणिजसुवेरुलिया, बहि मज्झभिंतरा दो दो ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ:—

સય-સો યોજન

કણગમયા-કનકમય, સુવર્ણના

રાયયા-રજતના, રૂપાના

તવણિજ્જ-તપનીય સુવર્ણના, રક્ત

સુવર્ણના.

સુવેરુલિયા-ઉત્તમ વૈદૂર્યમણિના.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकद्विचतुःशतोच्चाः कनकमयौ कनकराजतौ क्रमशः ।
तपनीयसुवैडूर्यौ बहिर्मध्याभ्यन्तरौ द्वौ द्वौ ॥ २५ ॥

ગાથાર્થ:—બહારના બે પર્વતો એક સો યોજન ઉચા છે, અને સુવર્ણના છે, તથા મધ્યના બે પર્વતો બસો યોજન ઉચા અને એક સોનાનો તથા એક રજતનો (રૂપાનો) છે, અને અભ્યન્તરના બે પર્વતો ચારસો યોજન ઉચા તથા એક તપનીય સુવર્ણનો અને એક ઉત્તમ વૈદૂર્યમણિનો છે, એ પ્રમાણે અનુક્રમે બે બે પર્વતોની ઉચાઈ વિગેરે જાણવી. ॥ ૨૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—આ ગાથાનો અર્થ કરતી વખતે પ્રથમ ચોથા ચરણમાંથી ત્યારબાદ પહેલા ચરણમાંથી અને ત્યારબાદ બીજા ચરણમાંથી પદો લેવાં, જેથી પ્રથમ બહિ દો ઇગસય ઉચ્ચા કણગમયા, ત્યારબાદ મજ્ઞ દો દોસય ઉચ્ચા, કણગરાયયા ત્યારબાદ અભિંતરા દો ચત્સય ઉચ્ચા તવણિજ્જસુવેરુલિયા એ પ્રમાણે યથાયોગ્ય પદો અનુક્રમે લેવાં, જેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ગાથાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—

॥ વર્ષધર પર્વતોની ઉંચાઈ અને વસ્તુ ॥

બહારના બે પર્વતો એટલે લઘુહિમવંત પર્વત અને શિખરી પર્વત તે સો યોજન ઉંચા અને સુવર્ણના પીતવર્ણના છે. તથા મધ્યના એટલે બે પર્વતોની વચ્ચેના બે પર્વતો (અર્થાત્ લઘુ હિમવંત અને નિષધ એ બેની મધ્યમાં આવેલ મહાહિમવાન પર્વત, તથા શિખરી અને નીલવંત એ બેની વચ્ચે આવેલો રૂક્મી પર્વત, એ પ્રમાણે એ બે મધ્ય પર્વતો બસો યોજન ઉંચા છે. અને સોના રૂપાના છે, એટલે મહાહિમવંત પર્વત સુવર્ણનો છે, અને રૂક્મી પર્વત રૂપાનો છે. શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિમાં મહાહિમવંતને સર્વ-રત્નમય કહેલો હોવાથી શ્વેતવર્ણનો ગણ્યો છે, પરન્તુ જંબૂદ્વેત્રસમાસવૃત્તિ આદિમાં પીળા સુવર્ણનો કહેલો છે, તે કારણથી જંબૂદ્વીપના નકશાઓમાં પણ એ પર્વતને પીળા વર્ણથી ચિત્રેલો હોય છે. તથા અભ્યન્તરના એટલે છએ પર્વતોમાં અંદર ભાગે રહેલા નિષધ અને નીલવંત એ બે પર્વતો ચારસો યોજન ઉંચા છે, તથા નિષધ લાલવર્ણના તપનીય જાતિના સુવર્ણનો છે, અને નીલવંત પર્વત લીલા વર્ણના વૈદૂર્યરત્નનો એટલે પાનાનો છે. ॥

એ પર્વતોની જે ઉંચાઈ કહી તે જમીનથી ગણવી, પરન્તુ પર્વતના મૂળ-માંથી ન ગણવી, કારણ કે મેરૂ સિવાયના અઢીદ્વીપવર્તી સર્વ પર્વતો ઉંચાઈના ચોથા ભાગ જેટલા જમીનમાં પણ ઉંડા દટાયલા છે, જેથી મૂળમાંથી ગણતાં સો યોજન ઉંચાઈવાળો પર્વત સવાસો યોજન ઉંચો થાય અને ચારસો યોજન વાળો પર્વત પાંચસો યોજન ઉંચો થાય છે, પુનઃ એ પર્વતના શિખરોની ઉંચાઈ એથી પણ જૂદી ગણવી, અને એ છએ વર્ષધર પર્વતો ઉપર પાંચસો પાંચસો યોજન ઉંચાં મહાન શિખરો છે, જેથી શિખરની ટોચ સુધી ગણતાં સો યોજન ઉંચાઈવાળો પર્વત મૂળ અને શિખર સહિત સવાછસો યોજનનો થાય છે.

આ વર્ષધર પર્વતો ઉપરાન્ત બીજા કોઈપણ શાશ્વત પર્વતો ઉપર મનુષ્યો ચઢી શકે એવા માર્ગ નથી, માટે દેવની સહાય વિના મનુષ્યથી ઉપર ન જઈ શકાય, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ પર્વતની પાસે પણ જઈ શકાય તેમ નથી, કારણકે વચમાં વેદિકા આડી આવે છે, અને વેદિકા બે ગાઉ સીધી ઉંચી હોવા-થી ઉદ્ભાંધી શકાય નહિ. ॥ ૨૫ ॥

॥ ६ कुलगिरिपर्वतनो यन्त्र ॥

(४६)

६ कुलगिरिनां नाम	कये स्थाने	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि
६ कुलगिरिनां नाम	कये स्थाने	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि	कुलगिरि
वधुहिमवत	मेरुनी दक्षिणे अन्ते	२	सुवर्णो पीतवर्णो	पूर्व समुद्रया पश्चिम समुद्र २४८३२ यो.	१०५२ यो. १२ क.	१०० योजन	११	पद्मद्रव	पूर्व गंगा नदी पश्चिमे सिंधु नदी उत्तरे रोहितांश नदी	२५
शिखरी	मेरुनी उत्तरे अन्ते	२	"	"	"	"	११	पुंउरीद्रव	पूर्व रक्ता नदी पश्चिमे रक्तावती नदी दक्षिणे सुवर्ण रूवा नदी	२५
महाहिमवत	मेरुनी दक्षिणे अन्ते	८	"	५३८३१ यो.	४२१० यो. १० क.	२०० योजन	८	महापद्मद्रव	दक्षिणे रोहिता नदी उत्तरे हरिकान्ता नदी	५०
रेरुनी	मेरुनी उत्तरे अन्ते	८	रेरुनी अन्ते	"	"	"	८	महापुंउरीद्रव	उत्तरे रूपावती नदी दक्षिणे नरकान्ता नदी	५०
निषध	मेरुनी दक्षिणे अन्ते	३२	तपनीय सुवर्णो रक्तवर्णो	८४१५६ यो.	१६८४२ यो. २ क.	४०० योजन	८	तिगिजिद्रव	दक्षिणे हरिसिखा नदी उत्तरे शतोदा नदी	१००
नीलवत	मेरुनी उत्तरे अन्ते	३२	वर्णरत्नो नीलवर्णो	"	"	"	८	केसरिद्रव	उत्तरे नारीकान्ता नदी दक्षिणे सीता नदी	१००

અવતરણ:-હવે કુલગિરિઓની પહોળાઈ કેટલી ? તે બાણવાનું કરણ આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

દુગ અડ દુતીસ અંકા, લક્ષગુણા ક્રમેણ નડઅસયમહઆ ।
મૂલોવરિસમરૂવં, વિત્થારં વિંતિ જુયલતિગે ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:-

દુતીસ=બત્રીસ
નડઅસય=એકસો નેવું (૧૬૦).
મહઆ=ભાગેલા, ભાગતાં
મૂલોવરિ=મૂળમાં અને ઉપર

સમરૂવં=સરખા સ્વરૂપવાળો, સરખો.
વિંતિ=કહે છે, આવે છે.
જુઅલતિગે=ત્રણ યુગલમાં-નો.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વ્યષ્ટદ્વાત્રિંશદંકા લક્ષગુણાઃ ક્રમેણ નવત્યધિકશતભાજિતાઃ
મૂલોપરિસમરૂપં વિસ્તારં બ્રુવતે યુગલત્રિકે ॥ ૨૬ ॥

ગાથાર્થ:-એ આઠ અને બત્રીસ એ ત્રણ અંકોને લાખગુણા કરીને અનુક્રમે એકસો નેવુંએ ભાગીએ તો (છ પર્વતોના) ત્રણે યુગલનો મૂળમાં અને ઉપર સરખાપ્રમાણવાળો વિસ્તાર કહે છે-આવે છે. ॥ ૨૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:-જંગૂદ્રીપ ૧ લાખ યોજન વિસ્તારવાળો છે, અને તે ૧ લાખ યોજન ૧૬૦ ખંડ રૂપ છે, અથવા ૧૬૦ ખંડ જેટલો જંગૂદ્રીપનો વિસ્તાર છે, તેમાં પહેલા એ પર્વતોનો વિસ્તાર એ એ ખંડ જેટલો છે, બીજા મધ્ય એ પર્વતોનો વિસ્તાર આઠ આઠખંડ જેટલો છે, અને અભ્યંતર એ પર્વતો બત્રીસ બત્રીસ ખંડના છે, માટે ખંડ સંખ્યાને લાખે ગુણી ૧૬૦થી ભાગે તો ત્રણે યુગલનો વિસ્તાર આવે છે તે આ પ્રમાણે-

લઘુહિમ-શિખરી

$$\begin{array}{r}
 ૨ ખંડ \\
 \times ૧૦૦૦૦૦ યોજન \\
 ૧૬૦) ૨૦૦૦૦૦ (૧૦૫૨ યોજન \\
 \underline{૧૬૦} \\
 ૧૦૦૦ \\
 \underline{૬૫૦} \\
 ૫૦૦ \\
 \underline{૩૮૦} \\
 ૧૨૦ યોજન શૈષ,
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ૧૨૦ યોજન \\
 \times ૧૬ કળા \\
 \underline{૧૦૮૦} \\
 ૧૨૦ \\
 ૧૬૦) ૨૨૮૦ કળા (૧૨ કળા \\
 \underline{૧૬૦} \\
 ૦૩૮૦ \\
 \underline{૩૮૦} \\
 ૦૦૦
 \end{array}$$

એમાં ૧૨૦ યોજનની કળાઓ ન કરીએ અને $\frac{૧૨૦}{૧૬૮}$ આ પ્રમાણે સ્થાપીને બન્ને શૂન્યની અપવર્તના કરીએ (છેદ ઉડાડીએ) તો પણ $\frac{૧૨૦}{૧૬૮}$ આવે, જેથી એ બે લઘુ પર્વતોનો વિસ્તાર ૧૦૫૨ યોજન ૧૨ કળા [૧૦૫૨ $\frac{૧૨}{૧૬૮}$ યોજન] આવે છે.

અથવા ૫૨૬ યોજન ૬ કળા જેટલું ભરત અથવા એરાવત ક્ષેત્ર છે, અને એટલાજ પ્રમાણનો એક ખંડ છે, તેવા બે ખંડ જેવડા આ બે પર્વતો છે, માટે ૫૨૬ $\frac{૬}{૧૬૮}$ ને ૨ થી ગુણીએ તો પણ ૧૦૫૨ $\frac{૧૨}{૧૬૮}$ યોજન આવે યો. ૫૨૬-૬ ક. આ રીતે પણ સહેલાઈથી વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે.

× ૨

મહાહિમ-રૂકમી

[૧૦૫૨-૧૨.]

$$\begin{array}{r} \times ૧૦૦૦૦૦ \\ ૧૬૦) ૮૦૦૦૦૦ (૪૨૧૦ \text{ યોજન} \\ \underline{૭૬૦} \\ ૦૪૦૦ \\ \underline{૩૮૦} \\ ૦૨૦૦ \\ \underline{૧૬૦} \\ ૦૧૦૦ \text{ યોજન શેષ.} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૦૦ \text{ યો.} \\ ૧૬ કળા \\ ૧૬૦) ૧૬૦૦ (૧૦ કળા \\ \underline{૧૬૦} \\ ૦૦૦૦ \\ \underline{૦૦૦૦} \\ ૦૦૦૦ \end{array}$$

= ૪૨૧૦ યોજન-૧૦ કળા વિસ્તાર.

અથવા ૫૨૬-૬

૧૬ | ૪૮ | ૨ યો.

૪૨૦૮

$$\begin{array}{r} \times ૮ \\ ૪૨૦૮-૪૮ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૩૮ \\ ૧૦ કળા \end{array}$$

$$\begin{array}{r} + ૨-૧૦ \\ ૪૨૧૦-૧૦ \text{ વિસ્તાર.} \end{array}$$

એ પ્રમાણે બે મધ્ય પર્વતોનો પ્રત્યેકનો વિસ્તાર ૪૨૧૦ યોજન ૧૦ કળા આવ્યો.

નિષધ-નીલવંત

૨૦ યો.

૩૨

૧૬ ક.

$$\begin{array}{r} \times ૧૦૦૦૦૦ \\ ૧૬૦) ૩૨૦૦૦૦૦ (૧૬૮૪૨ \text{ યોજન} \\ \underline{૧૬૦} \\ ૧૩૦૦ \\ \underline{૧૧૪૦} \\ ૧૬૦૦ \\ \underline{૧૫૨૦} \\ ૦૦૮૦૦ \\ \underline{૭૬૦} \\ ૦૪૦૦ \\ \underline{૩૮૦} \\ ૦૨૦ \text{ યો. શેષ.} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૬૦) ૩૮૦ (૨ કળા \\ \underline{૩૮૦} \\ ૦૦૦ \end{array}$$

એ પ્રમાણે ૧૬૮૪૨ યોજન ૨ કળા વિસ્તાર પ્રાપ્ત થયો. અથવા યો. ક.

૫૨૬ - ૬

$$\begin{array}{r} \times ૩૨ \\ ૧૬૮૩૨-૧૬૨ \end{array}$$

૧૬) ૧૬૨ કળા (૧૦ યોજન

૧૬૮૩૨

૧૬૦

+ ૧૦-૨

૨ કળા

૧૬૮૪૨ ચો. ૨. કળા.

આ ત્રણે યુગલનો જે વિસ્તાર આવ્યો તે પર્વતના મૂળ લાગમાં પણ તેટલોજ વિસ્તાર અને પર્વતની ઉપર પણ તેટલોજ વિસ્તાર છે, અને લાંબાં પૂર્વસમુદ્રથી પશ્ચિમસમુદ્ર સુધી છે, માટે લંબચોરસ પલંગના આકારવાળા એ પર્વતો છે. ॥ ૨૬ ॥

એ ત્રણે યુગલના છ વિસ્તાર ભેગા કરતાં ચો. ૪૪૨૧૦-૧૦ ક. આવે તે આ પ્રમાણે:—

	ચો. ક.
લઘુ હિમવંત પર્વતનો વિસ્તાર	૧૦૫૨-૧૨
શિખરીનો	„ ૧૦૫૨-૧૨
મહાહિમવંતનો	„ ૪૨૧૦-૧૦
રૂક્મી પર્વતનો	„ ૪૨૧૦-૧૦
નિષધ પર્વતનો	„ ૧૬૮૪૨-૨
નીલવંત પર્વતનો	„ ૧૬૮૪૨-૨
એમાં ૪૮ કળાની ૨ યોજન ૧૦ કળા } ૪૪૨૦૮-૪૮	
થાય છે માટે ૪૮ કળા ૨૬ કરી } + ૨-૧૦	
૨ યોજન ૧૦ કળા યોજનોમાં ઉમેરવા } ૪૪૨૧૦-૧૦	

થી ૪૪૨૧૦ યોજન-૧૦ કળા સર્વ વર્ષધર પર્વતોનો વિસ્તાર આવ્યો. ॥૨૬॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં દર્શાવેલી રીતિ પ્રમાણે છ એ વર્ષધર પર્વતોના ત્રણ યુગલનો દરેક વિસ્તાર કેટલો આવે ? તેનો સ્પષ્ટ અંક આ એ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

વાવન્નહિઓ સહસો, બારકલા બાહિરાણ વિત્થારો।

મજ્ઝિમગાણ—દસુત્તર બાયાલસયા દસકલા ય ॥ ૨૭ ॥

અભિમંતરાણ દુકલા, સોલસહસ્સડસયા સબાયાલા ।

ચડચત્તસહસ દોસય—દસુત્તરા દસ કલા સઘ્વે ॥ ૨૮ ॥

સંજ્ઞાસ્થાન—

વાવન્ન—આવન

અહિઓ—અધિક

સહસો—હજાર

મજ્જિમગાળ—મધ્યના યે પર્વતોનો

દસ ઉત્તર—દશ અધિક

ત્રાયાલસયા એંતાલીસસો.

અડસયા—આઠસો

સત્રાયાલા એંતાલીસ સહિત

ચત્તચત્ત—ચાર આલીસ—ચુમ્માલીસ.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વિપંચાશદધિકં સહસ્રં, દ્વાદશ કલા વાહ્યયોર્વિસ્તારઃ ।

મધ્યયોર્દશોત્તર દ્વિચત્વારિંશચ્છતાનિ દશ કલાશ્ચ ॥ ૨૭ ॥

અભ્યન્તરયો દ્વે કલે, ષોડશસહસ્રાષ્ટશતાનિ સદ્વિચત્વારિંશત્ ।

ચતુશ્ચત્વારિંશચ્છહસ્રાણિ દ્વે શતે દશોત્તરે દશકલાઃ સર્વે ॥ ૨૮ ॥

ગાથાર્થઃ—અહારના યે પર્વતોનો (દરેકનો) વિસ્તાર આવન અધિક હજાર યોજન બારકળા [૧૦૫૨ યો ૧૨ કો] છે. યે મધ્ય પર્વતોનો વિસ્તાર દશ અધિક એંતાલીસસો યોજન દશ કળા [૪૨૧૦ યો ૧૦ કો] છે. ॥ ૨૭ ॥

યે અભ્યન્તર પર્વતોનો વિસ્તાર સોળહજાર આઠસો એંતાલીસ યોજન યે કળા (૧૬૮૪૨ યો ૨ કો) છે. એ પ્રમાણે સર્વે પર્વતોનો વિસ્તાર ભેગો કરતાં ચુમ્માલીસ હજાર બસો દસ યોજન અધિક દશકળા [૪૪૨૧૦ યો. ૧૦ કો] છે.

વિસ્તાર્થઃ—પૂર્વ ગાથાના લાવાર્થમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે સુગમ છે. ॥ ૨૮ ॥

અવતરણઃ—પૂર્વ ગાથાઓમાં ૬ વર્ષધર પર્વતોનો વિસ્તાર કહીને હવે આ ગાથામાં સાત મહાક્ષેત્રોનો વિસ્તાર કહેવાનો પ્રસંગ છે, તે વિસ્તાર કાઢવાની પદ્ધતિ પર્વતોની પદ્ધતિ પ્રમાણે છે તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

ઇગ ચડ સોલસ અંકા, પુઠ્ઠુત્તવિહીઙ્ સ્થિત્તજુયલતિગે ।

વિત્થારં વિંતિ તહા, ચડસાટ્ઠિકો વિદેહસ્સ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુલ્લુત્ત-પૂર્વે કહેલા
વિહીદ-વિધિવંટે

ચિત્તજુયલતિગે-ક્ષેત્રનાં ત્રણ યુગલોમાં
જડસદિ અંકો-ચોસઠનો અંક.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकचतुःषोडशांकाः पूर्वोक्तविधिना क्षेत्रयुगलत्रिके ।:
विस्तारं ब्रूवते तथा, चतुःषष्ठ्यंको विदेहस्य ॥ २९ ॥

ગાથાર્થ:—પૂર્વે કહેલા વિધિ પ્રમાણે એક ચાર અને સોળના અંકે ક્ષેત્રોના ત્રણ યુગલનો વિસ્તાર અનુક્રમે કહે છે-દશાવિ છે, અને વિદેહનો વિસ્તાર ચોસઠનો અંક દશાવિ છે. ॥ ૨૯ ॥

વિસ્તારાર્થ:—વર્ષધરપર્વતોના વિસ્તાર જેમ બે આઠ અને બત્રીસના અંકથી પ્રાપ્ત થયા, તેમ અહિં સાત મહાક્ષેત્રોના વિસ્તાર ૧-૪-૧૬-૬૪ એ ચાર અંકથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં પણ ૧-૪-૧૬ ના અંકથી બે બે ક્ષેત્રોના સરખા વિસ્તાર આવે છે, અને ૬૪ના અંકથી કેવળ એક મહાવિદેહ ક્ષેત્રનોજ વિસ્તાર આવે છે. પુનઃ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે અહિં પણ એ ચાર અંકોને ૧ લાખથી જૂદા જૂદા ગુણીને ૧૬૦ થી લાગવા તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{r}
 1 \\
 \times 1000000 \\
 \hline
 160) 1000000 \text{ (પરં યોજન)} \\
 \underline{640} \\
 400 \\
 \underline{320} \\
 1200 \\
 \underline{1120}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 60 \text{ ચો.} \\
 16 \text{ ક.} \\
 \hline
 160) 1120 \text{ (૬ કળા.)} \\
 \underline{1120} \\
 0000
 \end{array}$$

એ પ્રમાણે ભરતક્ષેત્રનો તથા ઐરા વતક્ષેત્રનો એ દરેકનો વિસ્તાર પરં ચો-૬ કળા આવ્યો.

૬૦ યોજન શેષ.

$$\begin{array}{r}
 \times 8 \\
 160) 8000000 \text{ (૨૧૦૫ ચો.)} \\
 \underline{320} \\
 0200 \\
 \underline{160} \\
 100 \\
 \underline{000} \\
 1000 \\
 \underline{640} \\
 40 \text{ ચો. શેષ.}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \times 16 \\
 160) 16000000 \text{ (૮૪૨૧ ચોજન)} \\
 \underline{1440} \\
 00600 \\
 \underline{960} \\
 800 \\
 \underline{320} \\
 0200 \\
 \underline{160} \\
 10 \text{ ચો. શેષ.}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \times 64 \\
 160) 64000000 \text{ (૩૩૬૮૪ ચોજન)} \\
 \underline{480} \\
 1600 \\
 \underline{480} \\
 1300 \\
 \underline{1120} \\
 1940 \text{ ૧૬૦) ૭૬૦ (૪ ક.} \\
 \underline{1280} \\
 660 \\
 \underline{1120} \\
 540 \\
 \underline{480} \\
 60 \\
 \text{શેષ ચો. ૪૦}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \times 40 \text{ ચો.} \\
 160) 6400 \text{ (૫ કળા.)} \\
 \underline{640} \\
 000
 \end{array}$$

એ પ્રમાણે બીજા ક્ષેત્રયુગલનો એટલે હિમવંત અને હિરણ્યવંત એ બે ક્ષેત્રનો દરેકનો સરખો વિસ્તાર ૨૧૦૫ ચોજન-૫ કળા આવ્યો.

$$\begin{array}{r}
 \times 10 \text{ ચો.} \\
 160) 1600 \text{ (૧ કળા.)} \\
 \underline{160} \\
 000
 \end{array}$$

એ પ્રમાણે ત્રીજા ક્ષેત્રયુગલનો એટલે હરિવર્ષ અને રમ્યકક્ષેત્રનો પરસ્પર સરખો વિસ્તાર ૮૪૨૧ ચો.-૧ કળા આવ્યો.

એ પ્રમાણે મહાવિદેહનો વિસ્તાર ૩૩૬૮૪ ચો. ૪ કળા આવ્યો.

એ સાતે ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ભેગો કરતાં

$$\begin{array}{r}
 \text{ચો. ક.} \\
 424 - 4 \text{ ભરત ક્ષેત્ર} \\
 424 - 4 \text{ ઐરાવત ક્ષેત્ર} \\
 2105 - 5 \text{ હિમવંત ક્ષેત્ર} \\
 2105 - 5 \text{ હિરણ્યવંત} \\
 8421 - 1 \text{ હરિવર્ષ ક્ષેત્ર} \\
 8421 - 1 \text{ રમ્યક ક્ષેત્ર} \\
 33684 - 4 \text{ મહાવિદેહ} \\
 \hline
 54976 \text{ ૨૮ ક.-૧ ચો. ૬ ક.} \\
 + 1-4
 \end{array}$$

૫૫૭૮૦-૬ સાત મહાક્ષેત્રનો સર્વ વિસ્તાર.

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં સાત મહાક્ષેત્રોનો વિસ્તાર જાણવા માટે જે કરણ કહ્યું તે કરણથી જે ક્ષેત્રનો જે વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે તે આ બે ગાથામાં સ્પષ્ટ કહે છે—

પંચસયા છવીસા, છચ્ચ કલા ચિત્તપદમજુઅલંમિ ।

બીણ ઇગવીસસયા, પણુત્તરા પંચ ચ કલા ચ ॥ ૩૦ ॥

ચુલસીસય ઇગવીસા, ઇક્ક કલા તઇયગે વિદેહિ પુણો ।

તિત્તીસ સહસ છસય ચુલસીઆ તહ કલા ચરો ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ

પંચશતાનિ ષડ્વિંશતિઃ ષટ્ ચ કલાઃ ક્ષેત્રપ્રથમયુગલે ।

દ્વિતીયે એકવિંશતિ શતાનિ પંચોત્તરાણિ પંચ ચ કલાશ્ચ ॥ ૩૦ ॥

ચતુરશીતિ શતાનિ એકવિંશતિઃ એકા કલા તૃતીયકે વિદેહે પુનઃ ।

ત્રયવિંશત્સહસ્રાણિ ષટ્શતાનિ ચતુરશીતિસ્તથા કલાશ્ચતસઃ ॥ ૩૧ ॥

ગાથાર્થ:—ક્ષેત્રના પહેલા યુગલમાં [ભરત અને ઐરાવત એ પહેલા ક્ષેત્ર-યુગલનો] વિસ્તાર પાંચસો છવીસ યોજન અને છ કળા છે. બીજા યુગલનો વિસ્તાર [હિમવંત અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર] એકવીસસો પાંચ અધિક યોજન અને પાંચ કળા છે ॥ ૩૦ ॥

ત્રીજા ક્ષેત્રયુગલનો [હરિર્વષ અને રમ્યક ક્ષેત્રનો] વિસ્તાર ચોરાશીસો એકવીસ યોજન અને એક કળા છે, તથા વિદેહનો [મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો] વિસ્તાર તે ત્રીસ હજાર છસો ચોરાશી યોજન અને ચાર કળા છે. ॥ ૩૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વગાથામાં ગણિત પૂર્વક દર્શાવેલ હોવાથી અહિં પણ સમજવો સુગમ છે. વિશેષ એજ કે—વિસ્તાર એટલે પહોળાઈ, અને તે ભરત ઐરાવતનું માપ પોતપોતાની દક્ષિણ દિશાએ ઉત્તર દિશાએ રહેલા સમુદ્રના કિનારાના મધ્યભાગથી વચ્ચે અયોધ્યા નગરી અને વૈતાલ્યની લંબાઈનો પણ મધ્યભાગ ભેદીને યાવત [મર્યાદા કરીને રહેલા જે] હિમવંત અને શિખરી પર્વતોના પ્રારંભ ભાગ સુધીનું ક્ષેત્ર જાણવું, અને હિમવંતાદિ ક્ષેત્રોની પહોળાઈ તે બે બાજુએ આવેલા બે બે વર્ષધર પર્વતોની વચ્ચેનો ક્ષેત્રભાગ જાણવો. એ પ્રમાણે ક્ષેત્રની અથવા પર્વતની પહોળાઈ સમુદ્ર તરફથી એક તરફ ઉત્તર દક્ષિણ જાણવી.

॥ ७ महाक्षेत्रनो यन्त्र ॥

७ महाक्षेत्रनां नाम	लांणाई	पछाणाई	कुटला पंडमुं	कये स्थाने	मंथगिरि	महानदी	कये क्षण ?
भरत क्षेत्र	पूर्व समुद्रयो पश्चिम समुद्र १४४७१५ यो.	यो. क. ५२६—६	१	मेरुनी दक्षिणे समुद्रपार्श्वी	दीर्घ वंताढ्य	पूर्वे गंगा नदी पश्चिमे सिंधू नदी	अवस० उत्स- पिंषीना ६-६ आरा
औस्वत क्षेत्र	"	"	१	मेरुनी उत्तरे समुद्रपार्श्वी	"	पूर्वे रक्षता नदी पश्चिमे रक्षतवती नदी	"
हिमवंत क्षेत्र	३७६७४५ यो.	यो. क. २१०५—५	४	हिमवंत पर्वतनी उत्तरे	शण्डापाती वृत्तवैताढ्य	पूर्वे रोहिता नदी पश्चिमे रोहितांशा नदी	अवस० ना ३ न आरा सरणो
हिरण्यवंत क्षेत्र	"	"	४	शिखरी पर्वतनी दक्षिणे	विकटापाती वृत्तवैताढ्य	पूर्वे सुवर्णद्वीपा नदी पश्चिमे इष्यद्वीपा नदी	"
हरिवर्ष क्षेत्र	७३८०१५ यो.	यो. क. ८४२१—१	१६	महाहिमवंत पर्व- तनी उत्तरे	गंधापाती वृत्तवैताढ्य	पूर्वे हरिसविता नदी पश्चिमे हरिकान्ता नदी	अवस० ना २ न आरा सरणो
रथक क्षेत्र	"	"	१६	रक्षुमी पर्वतनी दक्षिणे	माल्यवंत वृत्तवैताढ्य	पूर्वे नरकान्ता नदी पश्चिमे नारीकान्ता नदी	"
महाविदेह क्षेत्र	१००००० यो. (१ क्षाप योजन)	यो. क. ३३६८४-४	६४	निगंध नीचवंतनी वय्ये	मेरु पर्वत	पूर्वे सीता नदी पश्चिमे सीतोद्घ नदी	अवस० ना ४ था आरा सरणो

અવતરણ:—પૂર્વે કહેલા છ વર્ષધર પર્વતોનો વિસ્તાર અને હુમણાં કહેલ સાત મહાક્ષેત્રોનો વિસ્તાર, એ બે વિસ્તારને ભેગા કરવાથી જંબૂદ્વીપનો ૧ લાખ યોજન વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે.—

પણપન્નસહસસગસય ગુણણઽઆ ણવ કલા સયલવાસા ।
ગિરિચિત્તંકસમાસે, જોઅણલક્કં હવઈ પુણ્ણં ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

પણપન્ન—પંચાવન
સગસય—સાતસો
ગુણણઽઆ—નેવ્યાસી
સયલ વાસા—સર્વ ક્ષેત્રો.

ગિરિચિત્ત અંક—પર્વતનો અને ક્ષેત્રનો
અંક
સમાસે—ભેગો કરતાં
પુણ્ણં—પૂર્ણ.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પંચપંચાશઞ્છહસ્ત્રાણિ સપ્તશતાનિ ઈકોનનવતિર્નવ કલાઃ સકલવર્ષાણિ ।
ગિરિક્ષેત્રાંકસમાસે, યોજનલક્ષં ભવતિ પૂર્ણમ્ ॥ ૩૨ ॥

ગાથાર્થ:—પંચાવન હજાર સાતસો નેવ્યાસી યોજન અને નવ કળા એટલો સર્વ ક્ષેત્રોનો (એકત્ર કરેલો) વિસ્તાર છે, એ પ્રમાણે પર્વતના વિસ્તારનો એકત્ર કરેલો અંક અને ક્ષેત્રવિસ્તારનો અંક એ બે અંક ભેગા કરે તો જંબૂદ્વીપનો સંપૂર્ણ વિસ્તાર એક લાખ યોજન થાય. ॥ ૩૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પર્વતોનો વિસ્તાર સર્વ મળીને	યોજન	કળા
તેમાં ક્ષેત્રોનો વિસ્તાર ”	૪૪૨૧૦—	૧૦ છે,
	૫૫૭૮૬—	૬ ભેગતાં
	૬૬૬૬૬	૧૬ = ૧
	+ ૧	યોજન
	૧૦૦૦૦૦	યોજન.

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ભરતક્ષેત્ર અને ઐરાવતક્ષેત્રના ઉત્તરતરફના તથા દક્ષિણતરફના અર્ધ અર્ધ લાગતું પ્રમાણ કહે છે.—

પન્નાસસુદ્ધવાહિરચિત્તે દલિઅમ્મિ દુસય અડતીસા ।
તિન્નિય કલા ય एसो, खंडचउक्कस्स विक्कंभो ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

પન્નાસ-પચાસ યોજન
સુદ્ધ-ખાદકરીને
દલિઅમ્મિ-અર્ધ કરતાં

एसो-એ, તે
खंडचउक्कस्स-ચાર ખંડનો દરેકનો
विक्कंभो-વિષ્કંભ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

पंचाशच्छुद्धवाहक्षेत्रे दलिते द्वे शते अष्टात्रिंशत् ।
तिस्रश्च कलाश्च एषः, खंडचतुष्कस्य विष्कंभः ॥ ૩૩ ॥

ગાથાર્થ:—પચાસ યોજન ખાદ કરેલા એવા ખાહ્યક્ષેત્રને અર્ધ કરતાં બસો આડત્રીસ યોજન અને ત્રણ કળા [૨૮૮યો. ૩૬.] આવે, એજ ચારે ખંડનો [ચાર અર્ધક્ષેત્રનો] દરેકનો વિસ્તાર બાણુવો. ॥ ૩૩ ॥

વિસ્તારાર્થ:—જંગૂદ્રીપનાં સર્વખાહ્ય ક્ષેત્ર [એટલે જંગૂદ્રીપના છેડે પર્યન્ત લાગે રહેલાં ક્ષેત્ર] જે ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્ર તે દરેકના અતિમધ્યભાગે પૂર્વ પશ્ચિમ સમુદ્રસુધી અનેક યોજન લાંબો અને ઉત્તરદક્ષિણ પચાસ યોજન પહોળો એવો એકેક વૈતાલ્ય પર્વત આડો પડેલો છે, અને તેથી ભરતક્ષેત્રનો એક વિભાગ દક્ષિણસમુદ્ર તરફનો તે દક્ષિણ અર્ધ અને બીજો વિભાગ મેરૂ તરફનો અથવા લઘુહિમવંત પર્વત તરફનો તે ઉત્તર અર્ધ, એમ બે વિભાગ થયા છે. એ પ્રમાણે ઐરાવતક્ષેત્રમાં પણ વચ્ચે દીર્ઘવૈતાલ્યપર્વત હોવાથી એક ઉત્તરાર્ધ અને બીજો દક્ષિણાર્ધ એમ બે વિભાગ પડ્યા છે. પરન્તુ અહિં વિશેષ એ છે કે સમુદ્ર પાસેનો અર્ધભાગ તે ૧૩૮૮૬ યોજન અને શિખરી પર્વત પાસેનો અર્ધભાગ તે ૧૩૮૮૬ યોજન ૬ કળા ભૂમિ રહી, તેના બે ભાગ કરતાં અર્ધભાગનું પ્રમાણ એટલે પહોળાઈ અહિં કહેવાની છે. તે આ પ્રમાણે:—

ભરતક્ષેત્ર પર ૬ યોજન ૬ કળા છે, તેમાંથી ૫૦ યોજન વૈતાલ્યની પહોળાઈના ખાદ કરીએ તો ૪૭૬ યોજન ૬ કળા ભૂમિ રહી, તેના બે ભાગ કરતાં

૧ ક્ષેત્રદિશાની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રકર્તા એ પ્રમાણે ગણે છે, પરન્તુ સૂર્યદિશાની અપેક્ષાએ પુનઃ ત્યાં પણ સમુદ્ર પાસેનો દક્ષિણાર્ધ અને શિખરી તરફ ઉત્તરાર્ધ ગણાય.

એકેક ભાગ ૨૩૮ ચોજન ૩ કળા આવે, માટે ભરતક્ષેત્રનો દક્ષિણાર્ધ ભાગ ૨૩૮ ચોજન ૩ કળા છે, તેમજ ઉત્તરાર્ધ ભાગ પણ તેટલોજ છે, તેવી રીતે ઔરાવતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધનું અને ઉત્તરાર્ધનું વિષ્કંભ પ્રમાણ પણ ૨૩૮ ચોજન ૩ કળા જાણવું. અને લાંબાઈ તો અનેક ચોજન પ્રમાણ જાણવી.

['વર્તમાન સમયમાં જે યુરોપખંડ એશિયાખંડ વિગેરે સર્વ ભૂમિ શોધાયત્રી છે, તે સર્વ ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધમાંજ આવેલી જાણવી. વળી શોધાયત્રી સર્વ ભૂમિ પણ સંપૂર્ણ દક્ષિણાર્ધ જેટલી નથી, પરંતુ ચારે દિશાએ કંઈક કંઈક ભાગ હજી નહિ શોધાયલો બાકી રહ્યો છે.] ॥ ૩૩ ॥

અવતરણ:—પૂર્વે કહેલા છ વર્ષધરપર્વતો ઉપર છ મોટા દ્રહ અથવા સરોવર છે, તે સરોવરોની ઉંડાઈ ઉંચાઈ વિગેરેનું પ્રમાણ આ ગાથામાં કહેવાય છે:—

ગિરિઉવરિ સવેદ્દહા, ગિરિઉચ્ચત્તાડ દસગુણા દીહા ।
દીહત્તઅધ્ધરુન્દા, સવ્વે દસજોઅણુવ્વેહા ॥ ૩૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગિરિઉવરિ—પર્વત ઉપર
સવેદ્—વેદિકા સહિત
દહા—દ્રહો, સરોવરો
ગિરિઉચ્ચત્તાડ—પર્વતની ઉંચાઈથી
દીહા—દીર્ઘ, લાંબા

દીહત્તઅધ્ધ—લાંબાઈથી અર્ધ
રુન્દા—વિસ્તારવાળા, પહોળા
દસજોઅણ—દશ ચોજન
ઉવ્વેહા—ઉંડા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગિર્યુવરિ સવેદિકાદ્રહા ગિર્યુચ્ચત્વતો દશગુણા દીર્ઘાઃ ।
દીર્ઘત્વાર્ધરુન્દાઃ, સર્વે દશયોજનોદ્વેષાઃ ॥ ૩૪ ॥

૧ આ વક્તવ્ય—વર્તમાનશાસ્ત્રો સર્વજ્ઞવચનાનુસારી છે એવી સમ્યક્ પ્રતીતિવાળા જીવોને માટે ઉપયોગી છે, પરંતુ વર્તમાનશાસ્ત્રોને સર્વજ્ઞવચનાનુસારી હોવામાં સંદિગ્ધ અને પ્રમાણ ગ્રંથિતવાળાને માટે નથી. કારણકે વર્તમાન સમયની ભૂગોળ અને આ ચાલુ શાસ્ત્રીય ભૂગોળ સાક્ષાત્ જૂદી સરખી દેખાય છે, પરંતુ શાસ્ત્રીય ભૂગોળને શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ વિચારતાં વર્તમાન સમયની ભૂગોળથી બહુ વિરોધી નહિ દેખાય. વળી કઈ દ્રષ્ટિએ શાસ્ત્રીય ભૂગોળ અવિસંવાદી છે તે દ્રષ્ટિ લખવાથી કંઈ સરે નહિ, માટે પ્રથમ અભ્યાસ કર્યા બાદ તે સમજી શકાય તેવી છે.

ગાથાર્થ:—પર્વતોની ઉપર વેદિકાસહિત દ્રહો છે, તે દ્રહો પર્વતની ઉંચા-
ઇથી દશગુણા દીર્ઘ—લાંબા છે, અને લાંબાઇથી અર્ધ વિસ્તારવાળા—પહોળા છે,
અને સર્વે દ્રહો દશ યોજન ઉંડા છે. [અર્થાત્ ઉંડાઈ સર્વની સરખી છે] ॥ ૩૪ ॥

વિસ્તારાર્થ:—જેમ પર્વતાદિકને વેદિકાસહિત કહ્યા છે, તેમ આ દ્રહો પણ
ચારે તરફથી એક વેદિકાવડે અને એક વનવડે વીટાયલા છે, એ વેદિકાનું સર્વ
સ્વરૂપ જંગૂદ્રીપની જગતી ઉપરની વેદિકા સરખું જ જાણવું. તથા એ દ્રહો પર્વતની
ઉંચાઇથી દશગુણા લાંબા કહ્યા, અને લાંબાઇથી અર્ધ વિસ્તારવાળા કહ્યા, તેથી
છ એ દ્રહોની લાંબાઇ પહોળાઈ સરખી નથી, પરન્તુ જૂદી જૂદી છે તે આ પ્રમાણે—

॥ વર્ષધરપર્વતો ઉપરના પદ્મદ્રહાદિનું પ્રમાણ ॥

લઘુહિમવંત પર્વત ૧૦૦ યોજન ઉંચો છે, તો ઉપર રહેલા પદ્મદ્રહની
લાંબાઈ દશગુણી એટલે ૧૦૦૦ યોજન છે, અને લાંબાઈથી અર્ધ એટલે ૫૦૦
યોજન પહોળાઈ છે, ઇત્યાદિ આ કોષ્ટકથી સમજાશે.

પર્વત.	ઉંચાઈ પર્વતની યોજન	દશગુણ દીર્ઘતા દ્રહની	દીર્ઘથી અર્ધ વિસ્તાર દ્રહનો	દ્રહની ઉંડાઈ	દ્રહનું નામ
લઘુહિમવંત	૧૦૦	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	પદ્મદ્રહ
શિખરી પર્વત	૧૦૦	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	પુંડરીકદ્રહ
મહાહિમવંત	૨૦૦	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	મહાપદ્મદ્રહ
૩કૂમ્ભી પર્વત	૨૦૦	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	મહાપુંડરીકદ્રહ
નિષધ પર્વત	૪૦૦	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦	તિગિંછીદ્રહ
નીલવંત પર્વત	૪૦૦	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦	કેસરિદ્રહ

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં એ દ્રહોનાં નામ કહે છે—

बहि पउमपुंडरीआ, मज्झे ते चेव हुंति महपुव्वा ।
तेगाच्छि केसरीआ, अबिंभतरिआ कमेणेषुं ॥ ३५ ॥

શબ્દાર્થ:—

બહિ=બહારનાં
 પડમ=પદ્મદ્રહ
 પુંડરીઆ=પુંડરીકદ્રહ
 મજ્જે=મધ્યનાં
 ચેવ=નિશ્ચય
 મહપુવા=“ મહ ” શબ્દપૂર્વક

તેગચ્છિ=તિગિંછિદ્રહ
 કેસરિઆ=કેસરીદ્રહ
 અભિમતરિઆ=અભ્યન્તરનાં એ પર્વતો
 કમેળ=અનુક્રમે
 એસં=એ દ્રહોમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

બહિઃ પદ્મપુંડરીકૌ, મધ્યે તૌ ચૈવ ભવતો મહપૂર્વૌ ।

તેગચ્છિકેશરિણૌ, અભ્યન્તરૌ ક્રમેળ એતેષુ ॥ ૩૫ ॥

ગાથાર્થ:—પદ્મદ્રહ અને પુંડરીકદ્રહ એ એ દ્રહો બહાર છે, અને મધ્ય ભાગમાં એજ એ દ્રહો “મહ” શબ્દપૂર્વક છે, તથા તેગચ્છિ અને કેસરી એ એ દ્રહો અભ્યન્તર દ્રહો છે. હવે અનુક્રમે એ દ્રહોમાં [દેવીઓનાં નામ કહેવાય છે—એ સંબંધ હવે પછીની ઉદ્ગમી ગાથામાં આવે છે] ॥ ૩૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પદ્મદ્રહ અને પુંડરીકદ્રહ એ એ સર્વથી બહાર છે, એટલે સર્વ બહારના દક્ષિણસમુદ્ર પાસેના લઘુહિમવંત પર્વત ઉપર પદ્મદ્રહ છે, અને ઉત્તર દિશાના સર્વ બાહ્ય શિખરીપર્વત ઉપર પુંડરીકદ્રહ છે, તથા એજ એ નામવાળાં પરન્તુ પ્રારંભમાં “મહ” શબ્દ અધિક ઉમેરતાં મહાપદ્મદ્રહ અને મહાપુંડરીક દ્રહ મધ્ય ભાગમાં છે, એટલે એ મધ્ય પર્વતો ઉપર છે, ત્યાં મહાપદ્મદ્રહ મહાહિમવંત પર્વત ઉપર અને મહાપુંડરીકદ્રહ રૂક્મી પર્વત ઉપર છે, અને એ પર્વતો મધ્યવર્તી છે, કારણકે મહાહિમવંતપર્વત લઘુહિમવંત અને નિષધ પર્વતની વચ્ચે તથા રૂક્મીપર્વત શિખરી અને નીલવંતની વચ્ચે આવ્યો છે માટે, તથા તિગિંછી અને કેસરી એ એ દ્રહ અભ્યન્તર છે, એટલે નિષધ અને નીલવંત એ એ અભ્યન્તર પર્વતો ઉપર રહેલા છે.

અહિં પદ્મદ્રહાદિક નામમાં કંઈ વિશેષ નથી, કેવળ તિગિંછીદ્રહ અને કેશરિદ્રહના નામમાં વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે—તિગિંછી એટલે પુષ્પરજ-મકરંદ, તેની મુખ્યતાએ તિગિંછી અથવા તેગિચ્છીદ્રહ કહેવાય છે, અને કેશર એટલે કેસરાઓના સમૂહવડે અલંકૃત શતપત્રાદિ કમળો હોવાની મુખ્યતાએ કેશરિ અથવા કેસરિદ્રહ કહેવાય છે.

હવે અનુક્રમે એ સરોવરોમાં જે જે અધિપતિ દેવીઓનાં સ્થાન છે તે દેવીઓનાં નામ અથ ગાથામાં કહેવાશે. ॥ ૩૫ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં કમેણેસું પદ્મના સંબંધવાળી આ ગાથામાં છ મહાદ્રહોમાં નિવાસ કરતી ૬ દેવીઓનાં નામ કહેવાય છે—

સિરિલચ્છી હિરિબુદ્ધી, ધીકિત્તીનામિયા ઉ દેવીઓ ।

ભવણવર્દઓ પલિઓ—વમાઉ વરકમલણિલયાઓ ॥ ૩૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

સિરિ—શ્રી દેવી
લચ્છી—લક્ષ્મી દેવી
હિરિ—હ્રી દેવી
બુદ્ધિ—બુદ્ધિ દેવી
ધી—ધી દેવી

કિત્તી—કીર્તિ દેવી
નામિયા—એ નામવાળી
વરકમલ—ઉત્તમ કમળના
ણિલયાઓ—નિલયવાળી, સ્થાનવાળી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

શ્રીલક્ષ્મ્યૌ હ્રીબુદ્ધી ધીકીર્ત્યૌ નામ્ન્યૌ તુ દેવ્યૌ—દેવ્ય: ।

ભવનપતિન્ય: પલ્યોપમાયુષ્કા વરકમલનિલયા: ॥ ૩૬ ॥

ગાથાર્થ:—શ્રીદેવી અને લક્ષ્મીદેવી, હ્રીદેવી અને બુદ્ધિદેવી, તથા ધીદેવી અને કીર્તિદેવી એ જે જે નામવાળી દેવીઓ [તે પર્વતા ઉપરના દ્રહોમાં] છે, એ સર્વ દેવીઓ ભવનપતિનિકાયની પદ્યોપમના આયુષ્યવાળી અને ઉત્તમ-કમળમાં નિવાસ કરનારી છે ॥ ૩૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પદ્મદ્રહામાં શ્રીદેવીનો નિવાસ છે, અને પુંડરીકદ્રહામાં લક્ષ્મી-દેવીનો નિવાસ છે, મહાપદ્મદ્રહામાં હ્રીદેવીનો નિવાસ છે, અને મહાપુંડરીકદ્રહામાં બુદ્ધિદેવીનો નિવાસ છે, તથા તિગિંછી દ્રહામાં ધીદેવીનો નિવાસ છે, અને કેસરિદ્રહામાં કીર્તિદેવીનો નિવાસ છે. એ છ એ દેવીઓ ભવનપતિ નિકાયની છે, અને તેથીજ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળી છે, કારણકે વ્યન્તરદેવીઓનું આયુષ્ય અર્ધ પદ્યોપમથી અધિક ન હોય માટે આયુષ્ય ઉપરથી જ ભવનપતિ નિકાયની

૧ અઘ્રીદ્રીપના શાશ્વતાપદ્યોની અધિપતિ દેવીઓ ભવનપતિનિકાયની અને દેવો વિશેષ: વ્યન્તર નિકાયના છે, કેટલાક વેલંધરાદિ દેવો ભવનપતિ નિકાયના છે, અહિં તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ પણ અઘ્રીદ્રીપના અધિપતિ દેવ વા દેવીઓ એક પદ્યોપમથી ન્યૂન આયુષ્યવાળા ન હોય, અને વ્યન્તર દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પણ અર્ધ પદ્યોપમજ હોય છે માટે વ્યન્તર દેવીઓનું પ્રાય: આધિપત્ય નથી.

ખાણી શકાય છે. વળી એ દેવીઓ દ્રહમાં જે અનેક રત્નકમળો છે, તેમાં મધ્યવર્તી મોટા રત્નકમળમાં રહે છે.

॥ પદ્મદ્રહમાં રત્નકમળ અને તેમાં દેવી નિવાસ ॥

આ પદ્મસરોવરમાં અતિમધ્યભાગે ૧ યોજનના વિસ્તારવાળું (વૃત્ત આકારે હોવાથી લંબાઈ પહોળાઈમાં ૧ યોજનનું) અર્ધયોજન જાડું અને પાણીથી બે ગાઉ ઉંચું એક મોટું રત્નકમળ છે. એ કમળ ૧૦ યોજન જેટલું જળમાં ડૂબેલું છે, કારણકે પદ્મદ્રહ ૧૦ યોજન ઉંડો છે, જેથી કમળની નાળ પણ ૧૦ યોજન જેટલી પાણીમાંજ હોય. વળી એ મુખ્ય કમળની ચારે બાજુ ફરતો રત્નમય કોટ છે, તે પણ જંબૂદ્વીપના કોટ સરખો અને ગવાક્ષકટકવડે સહિત છે, પરંતુ તફાવત એટલોજ કે જંબૂદ્વીપનો કોટ ૮ યોજન ઉંચો છે, ત્યારે આ કમળને ફરતો રત્નકોટ ૧૮ યોજન ઉંચો છે, કારણ કે દશ યોજન પાણીમાં ઉંડો છે, અને આઠ યોજન બહાર દેખાતો છે.

॥ રત્નકમળના જુદા જુદા અવયવો ॥

એ મુખ્ય રત્નકમળનું મૂળ વજ્રરત્નમય સ્વેત છે. મૂળ જેમાંથી નિકળે છે તે જડ રૂપ કંદ (જડ) શિષ્ટરત્નમય હોવાથી શ્યામવર્ણનો છે. નાળ લીલા વર્ણના વૈદૂર્યરત્નની (પાનાની) છે, કમળનાં બહારનાં ચાર પત્રો પણ લીલા વૈદૂર્યરત્નનાં છે, અને અંદરનાં સર્વે પત્રો રક્ત વર્ણના સુવર્ણનાં છે. વર્તમાન સમયમાં દેખાતાં ઘણાં પુષ્પો પણ એવાં છે કે જે પુષ્પની બહારનાં પુષ્પને ઘેરીને આજુ બાજુ લીલાં પત્ર ચારેક રહ્યાં હોય છે, અને અંદરનાં પુષ્પપત્રો પુષ્પના જૂદા જૂદા વર્ણનાંજ હોય છે. તથા એ કમળના અતિમધ્ય ભાગમાં એક કર્ણિકા (બીજકોશ) આવા આકારની હોય છે, તેને ફરતો તપનીય સુવર્ણમય (લાલ સુવર્ણમય) કેસરાનો જથ્થો હોય છે, અને તે ગોળ આકારની તથા નીચેથી ઉપરનો સામટો ભાગ જોઈએ તો સોનીની એરણુ સરખી હોય છે, પરંતુ એરણુ ચારસ હોય છે, ત્યારે આ કર્ણિકા ગોળ આકારની છે એ તફાવત છે. અહિં કેસરા એટલે કેસર સરખા તંતુરૂપ અવયવો કર્ણિકાની ચારે બાજુ ફરતા હોય છે.

॥ કમળની કર્ણિકા ઉપર શ્રી દેવીનું ભવન ॥

એ કમળકર્ણિકા બે ગાઉ લાંબી પહોળી વૃત્ત આકારની છે, અને એક

ગાઉની ઉંચી છે, તે ઉપર શ્રીદેવી નું લવન છે, તે લવન એક ગાઉ લાંબુ અર્ધ ગાઉ પહોળું અને એક ગાઉથી કંઈક ન્યૂન [૧૪૪૦ ધનુષ] ઉંચું છે. તે લવનની દક્ષિણદિશામાં ઉત્તરદિશામાં અને પૂર્વદિશામાં એ ત્રણ દિશામાં એકેક દ્વાર મળી ત્રણ દ્વાર છે. તે દ્વાર દરેક પાંચસો ધનુષ ઉંચું અને અઢીસો ધનુષ પહોળું છે. આ પહોળાઈ આખા દ્વારની ગણવી, પરન્તુ કમાડની નહિ, કારણ કે એ પહોળાઈને અનુસારે કમાડની પહોળાઈ સવાસો ધનુષની હોય તે પોતાની મેળેજ વિચારવી. એ રત્નલવનના અતિ મધ્યભાગમાં પાંચસો ધનુષ લાંબી પહોળી અને અઢીસો ધનુષ ઉંચી એક મણિપીઠિકા છે. મણિપીઠિકા એટલે એવા આકારનો એક ચોતરો, વા પીઠિકા, તે પીઠિકા મણિરત્નની છે માટે મણિપીઠિકા નામ છે, દેવપ્રાસાદોમાં અને શાશ્વતમંદિરોમાં ઠામ ઠામ મણિપીઠિકાનું કથન આવે છે, ત્યાં સર્વત્ર એવી પીઠિકાઓજ જાણવી. એ મણિપીઠિકા ઉપર શ્રી દેવીને શયન કરવા યોગ્ય શય્યા છે, કે જેમાં શ્રીદેવી સુખે બેસે છે, સૂએ છે. આરામ લે છે, અને પૂર્વલવનમાં ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યનું ફળ અનુભવે છે.

॥ મૂળ કમળને ફરતાં ૬ કમળવલયો ॥

એ મૂળકમળને ચારે બાજુ ફરતાં એવીજ જાતિનાં બીજાં ૧૦૮ રત્નકમળો છે, અને તે દરેક ઉપર એકેક રત્નલવન છે, તે ૧૦૮ રત્નલવનોમાં શ્રીદેવીનાં આલરણ વિગેરે રહે છે. આ કમળો મૂળકમળથી અર્ધા પ્રમાણવાળાં છે, જેથી કમળની, કમળના જૂઠા જૂઠા અવયવોની, લવનોની, દ્વારની, અને પીઠિકાની એ સર્વની લાંબાઈ પહોળાઈ ઉંચાઈ વિગેરે યથાયોગ્ય અર્ધ અર્ધ પ્રમાણ જાણવું. મૂળ કમળને ફરતું સર્વથી આ પહેલું કમળવલય છે. ॥ ઇતિ પ્રથમ પદ્મવલય ॥

પુનઃ એ ૧૦૮ કમળોથી કંઈક દૂર કમળોનું બીજું વલય છે, તેમાં ૩૪૦૧૧ કમળો પહેલા વલયના કમળથી અર્ધ પ્રમાણનાં છે, ત્યાં આઠ દિશામાંથી વાયવ્ય ઉત્તર અને ઇશાન એ ત્રણ દિશામાં સર્વ મળીને ૪૦૦૦ કમળો દેવીના સામાનિક દેવોનાં છે, પૂર્વદિશામાં ૪ મહત્તરાદેવીનાં ૪ કમળ છે. મહત્તરા એટલે દેવીને પૂજ્ય તરીકે અથવા વડીલને સ્થાને સલાહ પૂછવા યોગ્ય દેવીઓ, તથા અગ્નિકોણમાં અભ્યન્તર સલાના દેવોનાં ૮૦૦૦ કમળ છે, દક્ષિણ દિશામાં મધ્યસલાના દેવોનાં ૧૦૦૦ કમળો છે, અને નૈઋત્યકોણમાં બાર હજાર બાહ્યસલાના દેવોનાં ૧૨૦૦૦ કમળો છે. તથા પશ્ચિમદિશામાં સાત સેનાપતિનાં સાત કમળો છે, એ પ્રમાણે મૂળકમળને ફરતું આ બીજું વલય છે. ॥ ઇતિ દ્વિતીય પદ્મવલય ॥

પુનઃ એ બીજા વલયથી કંઈક દૂર ત્રીજા વલય છે તેમાં સોલહજ્જર આત્મ-
રક્ષક દેવોનાં ૧૬૦૦૦ કમળ છે, તે દરેક દિશામાં ચાર ચાર હજ્જર છે, માટે
ચારે દિશામાં મળીને (અહિં ચાર વિદિશાઓને દિશામાં અંતર્ગત ગણીને
ચાર દિશાજ કહી છે, માટે ચારે દિશામાં) ૧૬૦૦૦ કમળો છે. એ મૂળકમળથી
ત્રીજા વલય થયું. આ ત્રીજા વલયનાં કમળો બીજા વલયના કમળોથી પણ અર્ધ
પ્રમાણનાં છે. ॥ ઇતિ તૃતીય પદ્મવલય ॥

પુનઃ એ ત્રીજા વલયથી કંઈક દૂર ચોથા કમળવલય ત્રીજા વલયના કમળ-
થી પણ અર્ધપ્રમાણવાળા કમળોનું છે. તેમાં બત્રીસલાખ અભ્યન્તર આલિયોગિક
દેવોનાં ૩૨૦૦૦૦૦ કમળો છે, આલિયોગિક દેવ એટલે સેવક દેવો, અને તે પણ
મોટા માન મર્યાદાવાળા સેવકો કે જેઓ દેવીના ઉત્તમ કાર્યોમાં જોડાયલા
હોય છે. ॥ ઇતિ ચતુર્થ પદ્મવલય ॥

પુનઃ એ ચોથા વલયથી કંઈક દૂર પાંચમું કમળવલય છે, તેમાં મધ્યમ
આલિયોગિક દેવોનાં ૪૦૦૦૦૦૦ (ચાલીસલાખ) કમળો છે. એ સર્વ ચોથા વલયના
કમળોથી અર્ધ પ્રમાણનાં છે. મધ્યમ આલિયોગિક એટલે ન અતિઉત્તમ કે ન નીચ
એવા મધ્યમ કાર્યોમાં જોડાયલા દેવો. એ પાંચમું વલય કહ્યું ॥ ઇતિ પંચમ પદ્મવલય ॥

પુનઃ એ પાંચમા વલયથી કંઈક દૂર છઠું વલય છે, તેમાં અડતાલીસલાખ
બાહ્ય આલિયોગિક દેવોનાં ૪૮૦૦૦૦૦ કમળ પાંચમા વલયના કમળોથી અર્ધ
પ્રમાણવાળાં છે. જે સેવકદેવો હલકા કાર્યોમાં જોડાયલા હોય છે, તથા તેવા
પ્રકારના માન મોભાની પણ અપેક્ષા ન હોય તે બાહ્ય આલિયોગિક દેવો કહેવાય.
એ છઠું વલય જાણવું ॥ ઇતિ ષષ્ઠ પદ્મવલય ॥

॥ કમળોની સવસંખ્યા ૧૨૦૫૦૧૨૦ ॥

મૂળ કમળ	૧		
પહેલા વલયમાં	૧૦૮	૪ થા વલયમાં	૩૨૦૦૦૦૦
બીજા વલયમાં	૩૪૦૧૧	૫ મા વલયમાં	૪૦૦૦૦૦૦
ત્રીજા વલયમાં	૧૬૦૦૦	૬ ઠા વલયમાં	૪૮૦૦૦૦૦

એ રીતે છ એ વલયમાં સર્વ મળીને કમળ સંખ્યા ૧૨૦૫૦૧૨૦

(એક કોડ વીસલાખ પચાસ હજ્જર એકસોવીસ) છે. એ સર્વ એકેક
લવનયુક્ત પણ છે, જેથી લવન સંખ્યા પણ એટલીજ જાણવી.

॥ ૬ વલય તે ૬ જાતિના વલય ॥

પ્રશ્ન:—ચોથા પાંચમા છઠ્ઠા વલયમાં ૩૨ લાખ વિગેરે કમળો કહ્યાં તો એટલાં કમળો એકેક વલયમાં કેવી રીતે સમાય ? કારણકે ૫૦૦ યોજન પહોળા દ્રહમાં મોટામાં મોટો પરિધિ ગણીએ તો પણ દેશોન ૧૬૦૦ યોજન આવે અને તેવા ધનુર્ ગણતાં ૧૨૮ લાખ ધનુર્ જેટલો પરિધિ થાય તો તેટલા પરિધિમાં ૩૨ લાખ ૪૦ લાખ અને ૪૮ લાખ કમળો કેવી રીતે સમાય ? કારણકે પાંચમા વલયનું દરેક કમળ અર્ધ અર્ધ ગાઉ પ્રમાણનું છે, જેથી ૧૬૦૦૦૦૦ (સોલલાખ) ગાઉમાં એ કમળો સમાય, તેના ધનુર્ ગણતાં ૩૨૦૦૦૦૦૦૦૦ (ત્રણસોવીસ કોડ) ધનુર્ જેટલી જગ્યા જોઈએ. એ રીતે ચોથા વલયનાંજ કમળો જો સમાઈ શકતાં નથી તો પાંચમા છઠ્ઠા વલયનાં કમળોની તો વાતજ શી ?

ઉત્તર:—પરિધિના ગણિત પ્રમાણે જે જે વલયોનાં કમળો એક વલયમાં સમાઈ શકે તેમ ન હોય તો તેવા વલયનાં કમળો એકજ પરિધિમાં રહેલાં ન જાણવાં, પરંતુ અનેક પરિધિમાં રહેલાં જાણવાં જેથી તે અનેક પરિધિમાં ગોઠવાયલાં કમળોનાં અનેક વલયો હોવા છતાં પણ એકજ જાતિનાં એ સર્વ કમળો હોવાથી એક વલય તરીકે ગણાય. જે કમળો પ્રમાણમાં તુલ્ય હોય તેવાં કમળોની એક જાતિ જાણવી. એ પ્રમાણે ઉપર કહેલાં કમળોના છજ વલય છે એમ નથી, અનેક વલય છે, પરંતુ સરખા પ્રમાણવાળાં એક જાતિનાં કમળોના અનેક વલયોને પણ જાતિ અપેક્ષાએ એક ગણીને છ વલય કહ્યા છે એમ જાણવું. આ ભાવાર્થ શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિમાં છે, ત્યાં ગણિત સર્વ કમળોની અપેક્ષાએ દર્શાવ્યું છે, અને મેં અહિં એકજ વલયના ઉદાહરણથી દર્શાવેલ છે. એજ તકાવત છે.

॥ સર્વ કમળોનો દ્રહમાં સમાવેશ ॥

૧૦૦૦ યોજન દીર્ઘ અને ૫૦૦ યોજન પહોળા પદ્મદ્રહનું ક્ષેત્રફળ ગણતાં $[૧૦૦૦ \times ૫૦૦ =]$ ૫૦૦૦૦૦ (પાંચલાખ) યોજન ક્ષેત્રફળ થાય છે, અને સર્વ કમળોને માટે ૨૦૦૦૫ $\frac{૧૩}{૨}$ યોજન (વીસહજારપાંચ યોજન અને એક યોજનના સોળ ભાગ કરીએ તેવા તેર ભાગ) એટલું ક્ષેત્રફળ જોઈએ, માટે સર્વ કમળો સુખે સમાઈ શકે છે. ત્યાં કયા વલયને કેટલી જગ્યા જોઈએ તેનું સ્પષ્ટ ગણિત આ પ્રમાણે—

મુખ્ય કમળ ૧ યોજનનું અને તેને ફરતો બાર યોજન મૂળ વિસ્તારવાળો કોટ હોવાથી કોટના મૂળના એક છેડાથી બીજી સામી બાજુના છેડા સુધીનો વ્યાસ ૨૫ યોજન થયો. જેથી મૂળ કમળને અંગે જગતી સહિત ૨૫ યોજન ક્ષેત્ર રોકાયું.

પ્રથમ વલયનાં કમળો અર્ધ અર્ધ યોજનનાં છે તે ૧ યોજનના ક્ષેત્ર-
ફળમાં ચાર કમળો સમાય, તેથી ૧૦૮ ને ચારે લાગતાં ૨૭ યોજનમાં ૧૦૮
કમળો સમાય છે. અહિં અર્ધ યોજન પ્રમાણ હોવાથી ૫૪ યોજન એટલું
ક્ષેત્ર જોઈએ એવો તર્ક અસ્થાને છે, કારણ કે કમળ કેટલું ક્ષેત્ર રોકે? તે
ક્ષેત્રફળના હિસાબેજ ગણી શકાય છે માટે આ ૧૦૮ કમળો એક જ
પંક્તિએ વલયાકારે રહ્યાં છે, કારણ જગ્યા ઘણી છે માટે.

બીજા વલયનાં કમળો ૩૪૦૧૧ છે, અને દરેક કમળ ૦૧ યોજન વિસ્તાર-
વાળું છે જેથી એક યોજનમાં ક્ષેત્રફળ પ્રમાણે ૧૬ કમળો સમાઈ શકે માટે
૩૪૦૧૧ ને ૧૬ વડે લાગતાં ૨૧૨૫૬૬ [એકવીસસો પચીસ યોજન અને
સોળીઆ અગિઆર લાગ] યોજન બીજા વલયનાં કમળો એટલી જગ્યા રોકે.
આ વલયમાં પૂર્વ દિશાનાં ૪ કમળ તથા પશ્ચિમ દિશાનાં ૭ કમળ એક
પંક્તિએ ગોઠવાયાં છે, અને શેષ ૩૪૦૦૦ કમળો પોતપોતાની દિશામાં યથા-
સંભવ અનેક પંક્તિએ ગોઠવાયલાં છે, માટે આ વિષમાકાર વલય છે.

ત્રીજા વલયનાં કમળો ૧૬૦૦૦ છે, અને દરેક કમળ $\frac{૧}{૨}$ યોજન પ્રમાણનું
છે, જેથી એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૬૪ કમળો સમાઈ શકે, માટે સોળ હજારને
ચોસડે લાગતાં ૨૫૦ (અઢીસો) યોજન આવે, જેથી ૧૬૦૦૦ કમળો આ
વલયમાં ૨૫૦ યોજન ક્ષેત્ર જોઈએ, આ વલયમાં સર્વે કમળો એક પંક્તિએ
રહ્યાં છે, કારણ કે ક્ષેત્ર પૂરતું છે માટે.

ચોથા વલયનાં કમળો ૩૨૦૦૦૦૦ છે, અને દરેક કમળ $\frac{૧}{૪}$ યોજન રોકે
છે, માટે એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૨૫૬ કમળો સમાય, જેથી ૩૨ લાખને ૨૫૬
વડે લાગતા ૧૨૫૦૦ (બાર હજાર પાંચસો) યોજન આવે, માટે એટલું ક્ષેત્ર
આ સર્વ કમળો રોકે છે, અહિં કમળો અનેક પંક્તિઓથી ગોઠવાયલાં છે.

પાંચમાવલયનાં કમળો ૪૦૦૦૦૦૦ (ચાલીસ લાખ) છે અને દરેક કમળ
 $\frac{૧}{૪}$ યોજન વિસ્તારવાળું છે, માટે એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૧૦૨૪ કમળો
સમાય, જેથી ૪૦ લાખને ૧૦૨૪ વડે લાગતાં ૩૯૦૬૨૫ યોજન આવે. એટલું
ક્ષેત્ર પાંચમા વલયથી રોકાય છે. આ વલયમાં પણ કમળની અનેક પંક્તિઓ
ગોઠવાયલી છે.

છઠ્ઠા વલયમાં ૪૮ લાખ કમળ છે, અને દરેક કમળ $\frac{૧}{૪}$ યોજન
વિસ્તારવાળું છે, જેથી એક યોજન ક્ષેત્રફળમાં ૪૦૯૬ કમળો સમાય, માટે

૪૮૦૦૦૦૦ ને ૪૦૬૬ વડે લાગતાં ૧૧૭૧૧૬૬ યોજન આવે, એટલું ક્ષેત્ર છઠું વલય રોકે છે. આ વલયમાં પણ કમળો અનેક પંક્તિએ ગોઠવાયાં છે, કારણ કે પરિધિ ન્હાનો અને કમળો ઘણાં છે. એ પ્રમાણે—

મૂળ કમળના	૨૫	યોજન
પહેલા વલયના	૨૭	યોજન
બીજા વલયના	૨૧૨૫૬૬	„
ત્રીજા વલયના	૨૫૦	„
ચોથા વલયના	૧૨૫૦૦	„
પાંચમા વલયના	૩૯૦૬૬૬	„
છઠ્ઠા વલયના	૧૧૭૧૧૬૬	„

$$૨૦૦૦૪+૧=૨૦૦૦૫ \mid ૨૯ \text{ બાદ } -૧૬=૧૩$$

એ પ્રમાણે ક્ષેત્રફળની ગણિતરીતિએ ૧૨૦૫૦૧૨૦ કમળોને માટે ૨૦૦૦૫૬૬ યોજન જેટલી જગ્યા જોઈએ, અને દ્રહાનું ક્ષેત્ર ૫૦૦૦૦૦ (પાંચ લાખ) યોજન છે. માટે સુખપૂર્વક સર્વ કમળોનો સમાવેશ થાય છે.

પન્નદ્રહામાં અનેક વનસ્પતિકમળો.

વળી પન્નદ્રહામાં ઉપર કહેલાં લાખો રત્નકમળો છે એટલું જ નહિ, પરન્તુ તે ઉપરાન્ત વનસ્પતિકમળો પણ હજારોગમે છે. તદ્વાત એજ કે રત્નકમળો પૃથ્વીકાય જીવમય સચિત્ત પૃથ્વીપરિણામવાળાં છે, ત્યારે વનસ્પતિકમળો વનસ્પતિકાય જીવમય સચિત્ત વનસ્પતિરૂપ છે. રત્નકમળો સર્વે શાશ્વત છે, અને વનસ્પતિકમળો અશાશ્વત હોવાથી ચુંટવાં હોય તો ચુંટી લેવાય છે. શ્રી વજ્રસ્વામીને શ્રીદેવીએ જે મહાકમળ આપ્યું હતું તે આ પન્નદ્રહામાંથી જ ચુંટીને આપ્યું હતું અને બીજાં હજારો કમળો હતાશન નામના વનમાંથી આપ્યાં હતાં, ઇત્યાદિ વિશેષ વિચાર સિદ્ધાન્તાદિકથી જાણવા યોગ્ય છે. અહિં તો આટલું જ વર્ણન ઉપયોગી જાણીને દર્શાવ્યું છે.—॥ ૩૬ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં દ્રહાદેવીઓને ઉત્તમ કમળમાં નિવાસ કરનારી કહી તે કમળનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં દર્શાવાય છે.—

॥ ૬ મહાદ્રહોનો યન્ત્ર ॥

૬ મહાદ્રહનાં નામ	કયા પર્વત ઉપર	લંબાઈ યોજન	પહોળાઈ યોજન	ઉડાણ યોજન	કય દેવીની નિવાસ	કેટલાં હાર	કય નદીઓ નિકળી
પદ્મદ્રહ	લઘુલિમવંત પર્વત ઉપર	૧૦૦૦ યોજન	૫૦૦	૧૦	શ્રી દેવી	૩ પૂ૦ ૫૦ ઉ૦	પૂ૦ ગંગા ૫૦ સિંધુ ઉ૦ રોહિતાંશા
પુંડરીકદ્રહ	શિખરી પર્વત ઉપર	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦	લક્ષ્મી દેવી	૩ પૂ૦ ૫૦ દ૦	પૂ૦ રક્તા ૫૦ રક્તાવતી દ૦ સુવર્ણકૂલા
મહાપદ્મદ્રહ	મહાલિમવંત પર્વત ઉપર	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	હ્રી દેવી	૨ દ૦ ઉ૦	દ૦ રોહિતા ઉ૦ હરિકાન્તા
મહાપુંડરીકદ્રહ	રૂક્મી પર્વત ઉપર	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦	બુદ્ધિ દેવી	૨ ઉ૦ દ૦	ઉ૦ રૂપકૃષ્ણા દ૦ નરકાન્તા
તિર્ગિચ્છીદ્રહ	નિપથ પર્વત ઉપર	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦	ધી દેવી	૨ દ૦ ઉ૦	દ૦ હરિસલિલા ઉ૦ સીતોદા
કેશરિદ્રહ	નીલવંત પર્વત ઉપર	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦	કાર્તિકી દેવી	૨ ઉ૦ દ૦	ઉ૦ નારીકાન્તા દ૦ સીતા નદી

જલુવરિ કોસદુગુચ્ચં, દહવિત્થરપણસયંસવિત્થારં ।

વાહલ્લવિત્થરદ્ધં, કમલં દેવીણ મૂલ્લિલ્લં ॥ ૩૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

જલુવરિ—જળ ઉપર
કોસદુગુચ્ચં—એ કોશ ઉંચું
પણસયંસ—પાંચસોમા અંશનો

વાહલ્લં—બાહ્ય, બાહ્ય
વિત્થરદ્ધં—વિસ્તારથી અર્ધ પ્રમાણ
મૂલ્લિલ્લં—મૂળ, મુખ્ય.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

જલોપરિ કોશદિકોચ્ચં, દ્રહવિસ્તરપંચશતાંશવિસ્તારમ્ ।

વાહલ્યં વિસ્તરાર્થ, કમલં દેવીનાં મૂલવત્ ॥ ૩૭ ॥

ગાથાર્થ:—જળની ઉપર બે કોશ ઉંચું, દ્રહના વિસ્તારથી પાંચસોમા ભાગ જેટલા વિસ્તારવાળું અને વિસ્તારથી અર્ધ જાડું એવું દેવીઓનું મૂળ કમળ હોય છે ॥ ૩૭ ॥

વિસ્તારાર્થ:—અહિં જળની ઉપર બે ગાઉ ઉંચું કહેવાથી જળથી એટલું અધર સમજવું, કમળપત્રોના સમુદાયજ જળથી બે ગાઉ જેટલો દૂર છે, જેથી કમળ તો જળને અડીને રહ્યું છે એમ ન જાણવું. અર્થાત્ જળની સપાટી ઉપર જેમ તરતું રાખ્યું હોય તેવું નથી પરન્તુ કમળપત્ર અને જળ એ બેની વચ્ચે બે ગાઉનું આંતરું વા આકાશ છે. જો એ બે ગાઉ અંતરાલના કહ્યા હોય તો પુનઃ કમળની ઉંચાઈ કહેવી તો બાકીજ રહે છે, માટેજ જાડાઈ કહેવાશે તે કમળની ઉંચાઈ જાણવી. તથા દ્રહનો વિસ્તાર પાંચસો યોજનનો હોય તો તેના પાંચસોમા ભાગે ૧ યોજન, હજાર યોજન હોય તો તેના પાંચસોમા ભાગે બે યોજન અને બે હજાર હોય ત્યાં તેના પાંચસોમા ભાગે ચાર યોજન જેટલો કમળનો વિસ્તાર જાણવો. તથા વિસ્તારના અર્ધભાગે જાડાઈ કહેવાથી ૧૧ યોજન ૧ યોજન અને ૨ યોજન જાડાઈ જાણવી. એજ કમળની પોતાની ઉંચાઈ જાણવી. અર્થાત્ બાહ્યનાં બે દ્રહોનાં બે મૂળકમળ ૧ યોજન વિસ્તૃત અને ૧૧ યોજન જાડાં છે, તથા મધ્ય બે દ્રહોનાં બે મૂળકમળ ૨ યોજન વિસ્તૃત અને ૧ યોજન જાડાં છે, અને અભ્યન્તર બે દ્રહોનાં બે કમળ ૪ યોજન વિસ્તૃત અને ૨ યોજન જાડાં છે. એ પ્રમાણે દેવીઓનાં મૂળકમળ જાણવાં. ॥ ૩૭ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં કમળના અવયવો કયા રત્નના બનેલા છે તે કહે છે.—

મૂલે કંદે નાલે, તં વયરારિટ્વેરુલિયરૂવં ।

જંબુણયમજ્ઞતવણિજ—વહિઅદલં રક્તકેસરિઅં ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

વયર—વજ્રરત્ન

અરિઠ્ઠ—અરિષ્ટ રત્ન

વેરુલિઅ—વૈરૂર્થ રત્ન

જંબુણય—જંબૂનદ મુવર્ણ

મજ્ઞ—મધ્ય પત્ર

તવણિજ—તપનીય મુવર્ણ

વહિઅદલં—બાહ્યદલ, બાહ્યપત્રો

રક્તકેસરિઅં—રાત્ના કેસરવાળું

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મૂલે કંદે નાલે તં વજ્રારિષ્ટવૈરૂર્થરૂપમ્ ।

જાંબૂનદમધ્યતપનીયબાહ્યદલં રક્તકેશરકં ॥ ૩૮ ॥

ગાથાર્થ:—દેવીનું તે મૂળ કમળ મૂળમાં વજ્રરત્નનું છે, કંઠમાં અરિષ્ટ-રત્નનું છે, અને નાળ વૈડૂર્યરત્નમય છે, તથા જાંબૂનદસુવર્ણમય મધ્યપત્ર-વાળું અને તપનીય સુવર્ણમય બાહ્યપત્રવાળું તથા રાતા કેસરાવાળું છે. ॥ ૩૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જમીનમાં ઉંડો ઉતરેલો જટાન્મૂટ સરખો ભાગ તે મૂળ વજ્ર-રત્નમય હોવાથી શ્વેતવર્ણ છે, જમીનની સપાટીસ્થાને રહેલ તથા મૂળ અને નાળની વચ્ચેનો જડ-જડથા રૂપ ભાગ તે અરિષ્ટરત્નનો [શની સરખો] શ્યામ વર્ણ છે, તથા નાળ રૂપ સ્કંધ તે વૈડૂર્યરત્નમય (પાનાનો) હોવાથી લીલા વર્ણનો છે, તથા કમળપુષ્પના પત્ર સમુદાયને ઘેરીને ચારબાજુ રહેલ ચાર બાહ્યપત્રો તપનીયસુવર્ણનાં હોવાથી લાલ વર્ણનાં છે, અને અંદરના સર્વ પુષ્પપત્રો જાંબૂનદ સુવર્ણમય હોવાથી અતિઅદ્ય રક્તવર્ણવાળાં છે, અને શ્વે-તતા અધિક છે, વળી અન્થાન્તરે આ અભ્યન્તરપત્રોને પીતસુવર્ણમય પણ કહ્યાં છે, ક્ષેત્રલોકપ્રકાશમાં શ્રીજાંબૂદ્વીપ પ્રસિન્ને અનુસારે બાહ્યપત્રોને વૈડૂર્યરત્ન-મય કહ્યાં છે, અને આ ગાથામાં તપનીય સુવર્ણમય કહ્યાં છે, એ તક્ષવત છે. તથા કેસરા એટલે કર્ણિકાની સર્વબાજુએ ફરતો કેસરના તંતુસરખો ભાગ તે રક્ત સુવર્ણમય હોવાથી લાલવર્ણનો છે. ॥ ૩૮ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં કમળની કર્ણિકા અને તે ઉપર રહેલ શ્રીદેવીનું ભવન તેનું પ્રમાણ વિગેરે કહે છે—

કમલદ્વપાયપિહુલુચ્ચ—કળગમયકર્ણિગોવરિં ભવણં ।

અદ્ધેગકોસપિહુદીહ—ચડદસયચાલધણુહુચ્ચં ॥ ૩૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

કમલ અદ્ધ—કમળાર્થી અર્ધ
પાય—પાદ, ચાથા ભાગે
પિહુલુ ડચ્ચ—પહોળાઈ અને ઉંચાઈ
કળગમય—કનકમય, સુવર્ણમય
કર્ણિગા ઉવરિં—કર્ણિકા ઉપર

અદ્ધ ઇગકોસ—અર્ધ ગાઉ અને એક ગાઉ
પિહુ દીહ—પૃથુ—વિસ્તાર, અને દીર્ઘતા
ચડદસયચાલ—ચૌદસો ચાલીસ
ધણુહ—ધનુષ
ડચ્ચં—ઉંચું

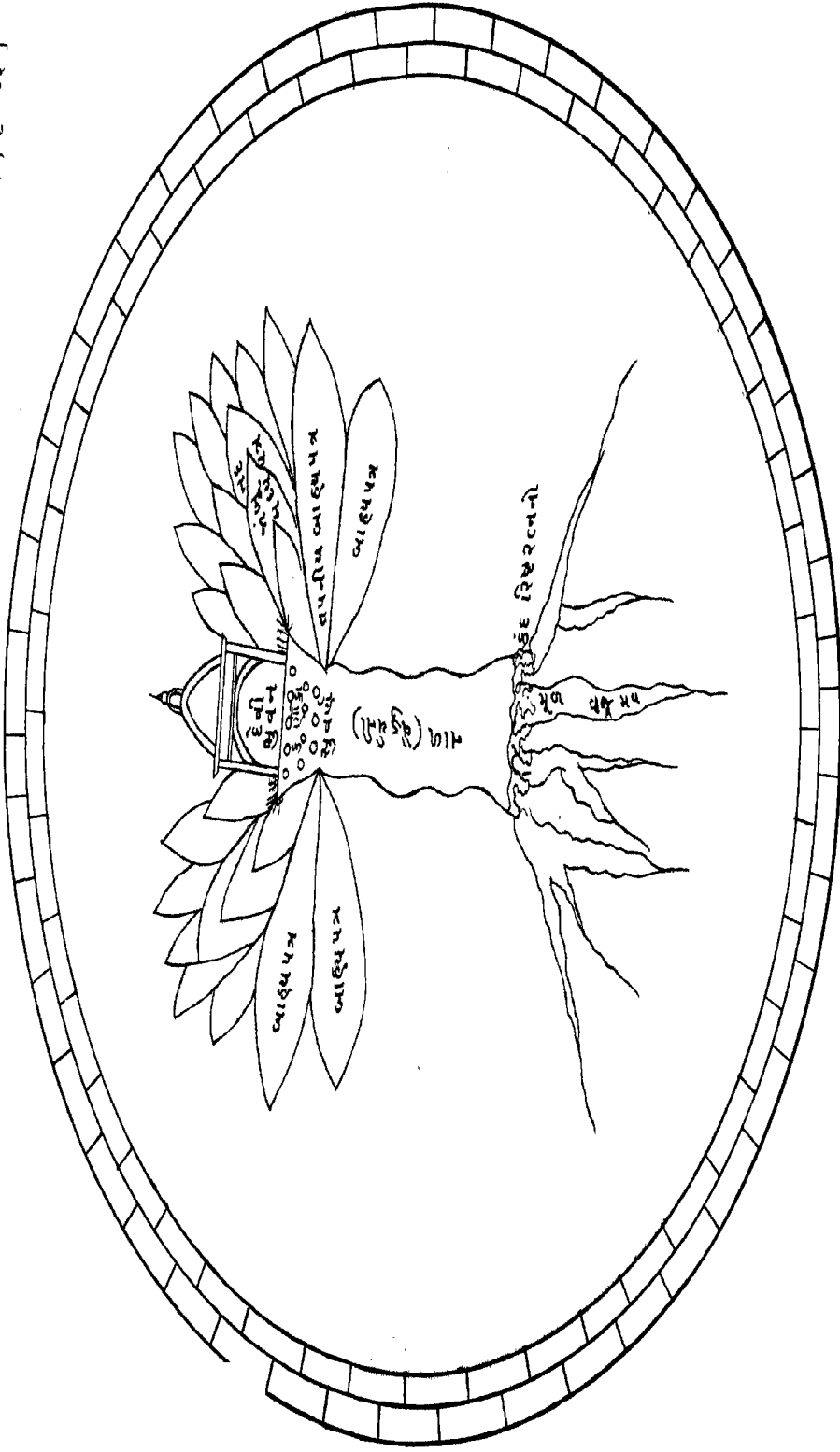
સંસ્કૃત અનુવાદ.

કમલાર્ધપાદપૃથુલોચ્ચકનકમયકર્ણિકોપરિ ભવનમ્ ।

અર્ધક્રોશપૃથુદીર્ઘચતુર્દશશતચત્વારિંશદ્ધનુરુચ્ચમ્ ॥ ૩૯ ॥

॥ ब्रह्देवीसुं मूल कमल ॥

[भा० ३९, पृ० ७३]

आ कभण ज'भूदीपनी जगती सरणी परंतु १८ योजन ऊंची जगतीनडे वीटावळी' छ.
श्री भट्टोदय त्रि-टीग त्रैस-काननगर.

ગાયાર્થ:—કમળના વિસ્તારથી અર્ધ પૃથુ-વિસ્તારવાળી અને કમળવિસ્તારથી ચાથા ભાગ જેટલી ઉંચી સુવર્ણની કર્ણિકા છે, તે ઉપર દેવીનું લવન છે, તે લવન ૦૧ ગાઉ વિસ્તારવાળું ૧ ગાઉ દીર્ઘ અને ચૌદસો ચાલીસ ધનુઃ ઉંચું છે. ॥ ૩૬ ॥

વિસ્તારાર્થ:—તે કમળમાં કર્ણિકા છે, ત્યાં કર્ણિકા તે કમળનો બીજકોશ. જેની અંદર અનેક મણિમય બીજ (લીલી કમળકાકડીઓ) રહેલી છે, જેનો આકાર લિંગાની લિંગોડીઓ સરખો હોય છે, તે બીજકોશ ૩૫ કર્ણિકા ઉર્ધ્વસ્થિત શરાવ સરખી અથવા સોનીની એરણુ સરખી પણ વૃત્ત આકારવાળી હોય છે. તે કમળના પુષ્પપત્રોની વચ્ચે હોય છે, અને પત્રો એ કર્ણિકાને ચારે બાજુ વીટાઈને રહેલાં હોય છે. કમળદળની ઉંચાઈ બે ગાઉ ઇત્યાદિ છે, ત્યારે કર્ણિકાની ઉંચાઈ તેથી પણ અર્ધી એટલે ૧ ગાઉ ઇત્યાદિ છે. માટે ગાથામાં કહેવા પ્રમાણે કમળનો વિસ્તાર ૧-૨-૪ યોજન છે, ત્યારે તેથી અર્ધ પ્રમાણુ કર્ણિકાનો વિસ્તાર ૦૧-૧-૨ યોજન છે, અને કમળવિસ્તારના ચાથા ભાગે કર્ણિકાની ઉંચાઈ ૦૧-૦૧-૧ યોજન છે, એવી એ સુવર્ણકર્ણિકા ઉપર તે તે દ્રહની દેવીનું લવન ૦૧ ગાઉ ખેડાળું ૧ ગાઉ લાંબુ અને ૧૪૪૦ ધનુષ (એટલે ૬૦ ધનુષ્ન્યૂન ૦૧૧ ગાઉ) ઉંચું છે.

પ્રશ્ન:—કમળનું તથા કર્ણિકાનું વિસ્તારાદિ પ્રમાણુ જેમ ત્રણે દ્રહયુગલોમાં જૂડું જૂડું કહ્યું તેમ લવનનું પ્રમાણુ જૂડું જૂડું ન કહેતાં એકજ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર:—કમળો અને કર્ણિકાઓ લિન્ન લિન્ન પ્રમાણુવાળી છે, અને સર્વે દ્રહોમાં લવનો એક સરખા પ્રમાણુનાં છે માટે.

એ પ્રમાણુ ચાર ગાઉ વિસ્તારવાળા કમળમાં બે ગાઉ વિસ્તારવાળી કર્ણિકા અને તેમાં પણ એક ગાઉ દીર્ઘ લવન જેમ પદ્મદ્રહમાં યોગ્ય અવસ્થાનથી રહી શકે છે. તેમ બીજા દ્રહોમાં પણ દેવીલવનો યોગ્ય અવસ્થાનથી રહ્યાં છે, લવનની ચારે બાજુ છૂટ પણ સારી રહે છે, અને તેથી વિશેષ શૌભનિક દેખાય છે. ॥ ૩૬ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં દ્રહદેવીના લવનનાં ત્રણ દ્વાર તથા લવનની અંદર દ્રહદેવીની શય્યા છે તે કહે છે—

પચ્છિમ દિસિવિણુ ધણુ પળ-સય ઉચ્ચ ઢાઙ્ગસયપિહુપવેસં ।
દારતિગં ઇહ ભવણે, મજ્જે દહદેવિસયણિજ્જં ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

વિણુ-વિના
(અ)ઢાઈજસય-અઢીસો ધનુષ્
પિદુ-પૃથુ, વિસ્તૃત
પવેસં-પ્રવેશ, ઉડાઈ

દારતિગં-ત્રણ દ્વાર
મજ્જે-અતિ મધ્ય ભાગે
સયણિજં-શયનીય, શય્યા.

સંસ્કૃત અનુવાદ

પશ્ચિમદિશિવર્જધનુઃ પંચશતોઞ્ચસાર્ધદ્વિશતપૃથુપ્રવેશં ।
દ્વારત્રિકમિહ ભવને, મધ્યે દ્રહદેવીશયનીયમ્ ॥ ૪૦ ॥

ગાથાર્થ:—પશ્ચિમ દિશિ વિના શેષ ત્રણ દિશામાં પાંચસો ધનુષ્ ઉંચાં અને અઢીસો ધનુષ્ પહોળાઈ તથા પ્રવેશવાળાં ત્રણ દ્વાર આ ભવનમાં છે, તેમજ ભવનના અતિમધ્યભાગમાં દ્રહદેવીની એક શય્યા છે ॥ ૪૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—સુગમ છે. વિશેષ એ કે અહિં દ્વારની જેટલી પહોળાઈ તેટલોજ પ્રવેશ જાણવો. દ્વારનો જેટલો ભાગ ઉદ્ધાન કરવો તેટલો પ્રવેશ કહેવાય, જેથી વિસ્તાર અને પ્રવેશ એ બે જૂદા જાણવા, પરંતુ “વિસ્તારવાળો પ્રવેશ” એવો અર્થ ન કરવો.

॥ ભવનમાં દ્રહદેવીની શય્યા ॥

શય્યાનું કિંચિત્ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—શય્યાના મુખ્ય ચાર પાયા સુવર્ણના છે, મૂળ પાયાને વિશેષ દ્રઢ કરવાના પ્રતિપાયા (કમાન આકારે ઈસને અને પાયાને લગાવેલા તીર) અનેક મણિરત્નના છે, ઈસ વિગેરે જાંજૂનદ સુવર્ણની છે, વચ્ચેમાં દોરી અથવા પાટી લરેલી છે તે અનેક મણિમય છે. લોહિતાક્ષ રત્નમય ઉશીકાં છે, તપનીય સુવર્ણમય ગાલમસૂરિયાં છે, તે શય્યા ઉપર પુનઃ દેવીના શરીર પ્રમાણ લાંબી ગાદી પાથરેલી છે, પુનઃ ગાદી ઉપર શરીર પ્રમાણ બે લાંબાં ઉશીકાં બે પડખે છે, તેમજ પગસ્થાને અને શીર્ષસ્થાને પણ ઉશીકું છે, જેથી બે બાજુ ઉંચી (અથવા ચારે તરફ) ઉન્નત અને વચ્ચે ગંભીર (કંઈક ઉંડી) છે, વળી જેમાં પગ મૂકતાસાથે નીચો ઉતરી જાય એવી પોચી અને કોમળ શય્યા છે, વળી તેવી શય્યા ઉપર પણ સૂતી વખતે પાથરવાની ચાદર પાથરેલી છે. અને નહિં સૂવાના વખતે તે ચાદર ઉપર પણ બીજો એછાડ પાથરેલો રહે છે, વળી તે શય્યાના ચારે પાયા ઉપર ઉભી કરેલ લાકડીઓના

આધારે એક સુંદર મન્દિરદાની બાંધેલી છે, તે વડે તે શય્યા ઘણીજ શોભે છે. જ્યાં જ્યાં દેવ દેવીઓની શય્યાસંબંધિ કથન આવે ત્યાં ત્યાં એવા છત્રપલંગ યુક્ત શય્યાઓ જાણવી. ॥ ૪૦ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં દ્રુદદેવીનાં આભૂષણ રાખવાનાં ક્રમોનાં પહેલું વલય કહે છે—

તે મૂલકમલદ્વપમાણકમલાણ અહિસસર્પણં ।

પરિક્ષિત્તં તદ્ભવણે—સુ ભૂસર્પણીણિ દેવીણં ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

તે—તે (મૂળ ક્રમળ)

મૂલકમલ—મુખ્ય ક્રમળથી

અદ્વપમાણ—અર્ધ પ્રમાણવાળાં

અહિસસર્પણં—આઠ અધિક સેા

[એકસેા આઠ]

પરિક્ષિત્તં—પરિક્ષિત, વીટાયલું

તદ્ભવણે—તે ઉપરના ભવનોમાં

ભૂસર્પણીણિ—આભૂષણ આદિ

દેવીણં—દ્રુદદેવીઓનાં

સંસ્કૃત અનુવાદ

તન્મૂલકમલાર્ધપ્રમાણકમલાનાં અષ્ટાધિકશતેન ।

પરિક્ષિતં તદ્ભવણેષુ ભૂષણાદીનિ દેવીનામ્ ॥ ૪૧ ॥

ગાથાર્થ:—તે મૂળ ક્રમળથી અર્ધપ્રમાણવાળાં [ક્રમળોના ૧૦૮ વડે એટલે] ૧૦૮ ક્રમળો વડે તે મૂળ ક્રમળ વીટાયલું છે, અને તે ઉપરના ભવનોમાં (૧૦૮ ભવનોમાં) દ્રુદદેવીઓનાં આભૂષણ વિગેરે રહે છે ॥ ૪૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વે કહેલા સવિસ્તર ભાવાર્થને અનુસારે સુગમ છે. વિશેષ એજ કે અહિં અર્ધ પ્રમાણ કહ્યું તે જળથી ઉપરના ભાગે રહેલ ક્રમળની ઉંચાઈ પહોળાઈ અને જડાઈનું અર્ધ પ્રમાણ જાણવું, તેમજ ભવનસંબંધિ લંબાઈ પહોળાઈ ઉંચાઈ વિગેરે સર્વ અર્ધ પ્રમાણ જાણવી, પરંતુ જળની અંદર રહેલા નાળની ઉંચાઈનું અર્ધપ્રમાણ ન જાણવું, કારણકે નાળ તો સર્વ ક્રમળોની જળ-પર્યન્ત ૧૦ યોજન ઉંચી છે, માટે તેમાં અર્ધપ્રમાણ ન લેવાય.

તથા ક્રમળના છએ વલયો અર્ધ અર્ધ પ્રમાણના હોવાથી ઇંદ્રોના પ્રાસા-દોની પંક્તિઓવત્ ઘણી સુંદર રચના દેખાય છે, તેમજ પરિવાર દેવો વિગેરેનાં

ક્રમજો ચઢતા ઉતરતા દરબજા પ્રમાણે મોટાં નાનાં હોય તોજ સમર્યાદ ગણાય, નહીતર જેવું સ્વામીનું સ્થાન તેવું સેવકનું સ્થાન એ લૌકિક રીતે પણ શોભાસ્પદ નથી ॥ ૪૧ ॥

અવતરણ:—આ બે ગાથામાં તે મૂળક્રમજને ફરતું બીજું વલય કહે છે—

મૂલપટમાડ પુઞ્વિં, મહયરિઆણં ચડણહ ચડ પટમા ।
 અવરાઈ સત્ત પટમા, અણિઆહિવર્દૈણ સત્તણહં ॥ ૪૨ ॥
 વાયવ્વાઈસુ તિસુ સુરિ-સામણસુરાણ ચડસહસ પટમા ।
 અટ્ટ દસ વાર સહસા, અગ્નેયાઈસુ તિપરિસાણં ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

મૂલપટમાડ—મૂળ ક્રમજથી (ની)	અવરાઈ—અપર દિશામાં, પશ્ચિમમાં
મહયરિઆણં—મહત્તરિકા દેવીઓનાં	અણિઆહિવર્દૈણ—અનીકાધિપતિઓનાં, સેનાપતિઓનાં
ચડણહ—ચારનાં	સત્તણહં—સાતનાં
ચડપટમા—ચાર ક્રમજ	અગ્નેયાઈસુ—અગ્નિઆદિ દિશામાં
સુરિ—દેવીના	તિ પરિસાણં—ત્રણ પર્ષદાના દેવોનાં
સામણસુરાણ—સામાનિક દેવોનાં	

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મૂલપટ્તાત્ પૂર્વસ્યાં મહત્તરિકાણાં ચતસૃણાં ચત્વારિ પટ્તાનિ ।
 અપરાયાં સપ્ત પટ્તાનિ અનીકાધિપતીનાં સપ્તાનામ્ ॥ ૪૨ ॥
 વાયવ્યાદિષુ તિસૃષુ સુરીસામાન્યસુરાણાં ચત્વારિ સહસ્રાણિ પટ્તાનિ ।
 અષ્ટ દશ દ્વાદશ સહસ્રાણિ, આગ્નેયાદિષુ ત્રિપર્ષદામ્ ॥ ૪૩ ॥

ગાથાર્થ:—મૂળ ક્રમજથી 'પૂર્વ' દિશામાં ચાર મહત્તરિકા દેવીઓનાં ચાર ક્રમજો છે, અને પશ્ચિમ દિશામાં સાત સેનાધિપતિઓનાં સાત ક્રમજો છે ॥ ૪૨ ॥ તથા વાયવ્ય આદિ ત્રણ દિશાઓમાં [એટલે વાયવ્ય દિશામાં ઉત્તર દિશામાં અને ઇશાન દિશામાં] દેવીના સામાનિક દેવોનાં (ચારહજાર સામાનિકનાં) ચારહજાર ક્રમજો છે, અને અગ્નિકોણ આદિ ત્રણ દિશામાં (—અગ્નિકોણ દક્ષિણદિશા અને નૈઋત્યકોણમાં) ત્રણ પર્ષદાના દેવોનાં અનુક્રમે ૮૦૦૦-૧૦૦૦૦-૧૨૦૦૦ ક્રમજો છે ॥ ૪૩ ॥

વિસ્તરાર્થ—મહત્તરિકા એટલે દેવીની વડેરી દેવીઓ વૃદ્ધાઓ સરખી જાણવી. જે દ્રહદેવીઓને પણ પૂજ્ય દેવીઓ છે, તેવી દ્રક્ત ચાર દેવીઓ છે તેનાં ચાર કમળ દેવીના મુખ્ય કમળથી પૂર્વદિશામાં છે. તથા મહિષનું (પાડાનું), અશ્વનું, હસ્તિનું, રથનું, સુભટનું, ગંધર્વનું અને નટનું સૈન્ય, એમ સાત પ્રકારનાં સૈન્ય દરેક દ્રહદેવીને છે, તે સાત સૈન્યના સાત અધિપતિ તે સાત સેનાપતિનાં સાત કમળો પશ્ચિમ દિશામાં છે.

તથા દ્રહદેવીની સરખી ઋદ્ધિવાળા મહર્ષિક દેવો ચાર હજાર છે, કે જેઓ દ્રહદેવીના કારભારમાં પણ કંઈક ભાગ લેનારા હોય છે, દ્રહદેવીના ચ્યવી ગયા પછી જ્યાંસુધી બીજી દેવી ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાંસુધી રાજવહિવટ એમાંના મુખ્ય ચાર પાંચ દેવો મળીને ચલાવે છે, એવા તાજ વિનાના રાજ સરખા એ સામાનિક દેવોનાં ચાર હજાર કમળો વાયવ્ય ઉત્તર અને ઇશાન એ ત્રણ દિશામાં અનેક પંક્તિથી ગોઠવાયાં છે.

તથા આ દ્રહદેવીઓને દરેકને ત્રણ ત્રણ સભાઓ છે, સભાનાં નામ સ્પષ્ટ જોવામાં આવ્યાં નથી, પરંતુ સમિતા ચંડા અને જાતા નામની સભાઓ સંભવે છે. પહેલી અભ્યન્તરસભા બીજી મધ્યસભા અને ત્રીજી બાહ્યસભા ગણાય છે, અભ્યન્તરસભાના દેવો ઘણા માન મોલાવાળા હોવાથી દેવી બોલાવે ત્યારે જ દેવી પાસે જનારા હોય છે, મધ્યસભાના દેવો બોલાવે અથવા ન બોલાવે તો પણ જરૂર પડે દેવી પાસે જાય છે, અને બાહ્યસભાના દેવો દેવીના બોલાવવાની અપેક્ષા રાખતા નથી, પરંતુ વિના બોલાવ્યે કામ હોય કે ન હોય તોપણ આવજા કરનારા હોય છે. તથા અમુક કાર્ય કરવા માટે પ્રથમ અભ્યન્તર સભા સાથે મંત્રણા ચાલે છે, અને નિર્ણય પણ અભ્યન્તરસભા દ્વારાજ થાય છે, કાર્યનો નિર્ણય વિચાર્યા બાદ મધ્યસભાને તે નિર્ણય સંભળાવવામાં આવે છે, અને મધ્યસભા તે કાર્ય કરવા માટે બાહ્યસભાને સોંપે છે. એવી તે બાહ્યસભા તો નિર્ણીત થયેલા કાર્યને કરવાવાલી હોય છે, પરંતુ ગુણ-દોષની ઉદ્ધાવના કરવાનું તેઓને છેજ નહિ. એ પ્રકારની ત્રણ સભાઓમાં અનુક્રમે ૮ હજાર ૧૦ હજાર ને ૧૨ હજાર દેવો છે, તેનાં ૮૦૦૦-૧૦૦૦૦-૧૨૦૦૦ કમળો અગ્નિકોણ દક્ષિણ અને નૈઋત્યકોણ એ ત્રણ દિશામાં ઘણી પંક્તિથી ગોઠવાયેલાં છે. એ પ્રમાણે આઠે દિશામાં મળીને ૩૪૦૧૧ કમળો વિષમ વલયાકારે ગોઠવાયાં છે. ॥ इति द्वितीय बलय ॥ ४३ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં મૂળ કમળને ફરતું ત્રીજું વલય કહે છે—

इअ बीअ परिकेवो, तइए चउसुवि दिसासु देवीणं ।
चउ चउ पउमसहस्सा सोलस सहसाऽऽयरक्काणं ॥ ४४ ॥

શબ્દાર્થ:—

इअ बीअ—એ બીજો
परिकेवो—પરિક્ષેપ; વલય
तइए—ત્રીજા વલયમાં

सोलस सहसा—સોલહજાર
आयरक्काणं—આત્મરક્ષકોનાં, અંગરક્ષક
देवीनां

સંસ્કૃત અનુવાદ.

इति द्वितीयपरिक्षेपः, तृतीये चतसृषु अपि दिशासु ।

चत्वारि चत्वारि पद्मसहस्राणि, षोडश सहस्राण्यात्मरक्षकाणाम् ॥ ४४ ॥

ગાથાર્થ:—એ પૂર્વગાથામાં બીજો પરિક્ષેપ (બીજું વલય) કહ્યો. હવે ત્રીજા વલયમાં ચારે દિશાએ ચાર ચાર હજાર કમળો મળી સોળહજાર કમળો છે તે દેવીના આત્મરક્ષક દેવોનાં કમળો છે (અર્થાત્ દેવીના અંગરક્ષક દેવો ૧૬૦૦૦ છે.) ॥ ૪૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—સુગમ છે. વિશેષ એજ કે—દેવીના અંગને કોઈપણ જાતનું નુકશાન થવા ન પામે તેવી રીતે ઉઘાડાં શસ્ત્ર કરી નજર રાખનારા સાવધાન વૃત્તિવાળા ૧૬૦૦૦ દેવ છે, તે દેવી સભામાં બેસે ત્યારે પણ ઉઘાડાં શસ્ત્ર રાખી ચાર દિશામાં ચાર ચાર હજારની સંખ્યાએ ગોઠવાઈ જાય છે. માટે એ અંગરક્ષક દેવો કહેવાય છે, ઈન્દ્રાદિ સર્વ અધિપતિ દેવોને સામાનિક અંગરક્ષક સૈન્ય અને સભાના દેવો હોય છે, તેમજ આભિયોગિક દેવો પણ હોય છે. એ ૧૬૦૦૦ અંગરક્ષક દેવોનાં ચારે દિશાએ ચાર ચાર હજાર કમળો છે ॥ ૪૪ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં મૂળ કમળને ફરતાં આભિયોગિક દેવોનાં ત્રણ વલય એટલે ૪-૫-૬ વલય કહે છે—

अभिओगाइतिवलय, दुतीसचत्ताऽडयाललक्खाइं ।

इगकोडिवीसलक्का, सङ्का वीसं सयं सव्वे ॥ ४५ ॥

શબ્દાર્થ:—

અભિયોગાદ-આલિયોગિક દેવોના	ફગકોઢિ-એક કોડ
તિ વલય-ત્રણ વલયોમાં	વીસલરકા-વીસ લાખ
દુતીસ (લરકાઈ)-ખત્રીસ (લાખ)	સઢ્ઠા-સાર્ધ, અર્ધ સહિત
ચત્ત (લરકાઈ)-ચાલીસ (લાખ)	(૫૦૦૦૦ સહિત)
અડચાલ લરકાઈ-અડતાલીસ લાખ	વીસ સય-એકસોવીસ.

સંસ્કૃત અનુવાદ

આભિયોગિકાદિત્રિવલયેષુ દ્વાત્રિંશચ્ચત્વારિંશદષ્ટચત્વારિંશલ્લક્ષાણિ ।
एका कोटि विंशतिलक्षाणि सार्धानि विंशत्यधिकं शतं सर्वाणि ॥ ૪૫ ॥

ગાથાર્થ:—આલિયોગિક વિગેરે દેવોના ત્રણ વલયમાં અનુક્રમે ૩૨૦૦૦૦૦, ૪૦૦૦૦૦૦, ૪૮૦૦૦૦૦ ક્રમજો છે. તે સર્વ મળીને એક કોડ વીસલાખ અને લાખના અર્ધ સહિત એટલે પચાસહજાર એકસોવીસ (૧૨૦૫૦૧૨૦) છે ॥ ૪૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—સુગમ છે. વિશેષ એ કે-આલિયોગિક એટલે કહ્યું કાર્ય કરનારા સેવક દેવો. તથા ગાથામાં અભિયોગાદ એ પદમાં આદિ-આદિ શબ્દ છે, તે આલિયોગિક સિવાયના બીજા પણ દેવોને ગ્રહણ કરવા માટે નથી, પરંતુ આલિયોગિકના ત્રણ પ્રકારને સૂચવનારો છે. ઉત્તમ મધ્યમ ને અધમ કાર્ય કરવાના લેદથી આલિયોગિકના ત્રણ લેદ પડયા છે તે પૂર્વે ૩૬મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં દર્શાવ્યું છે એ પ્રમાણે છએ વલયનાં ક્રમજો અને ૧ મુખ્ય ક્રમજ મળી એક કોડ વીસ લાખ પચાસહજાર એકસોવીસ ક્રમજો છે. એ સર્વ સચિત્ત પૃથ્વીકાય રત્નનાં છે. બીજાં પણ વનસ્પતિક્રમજો એ દ્રહમાં હજારો છે. વળી ક્રમજ એ જોકે ક્રમલિનીનું પુષ્પ વ્યવહારમાં ગણાય છે, પરંતુ અહિં તે ક્રમજના આકારનાં પૃથ્વી પરિણામી વૃક્ષોજ જાણવાં, જેથી કંદમૂળ ઇત્યાદિ કથન ઘટી શકે છે. ॥ ૪૫ ॥

અવતરણ:—પૂર્વે કહેલા પદ્મદ્રહ આદિ ૬ મહાદ્રહોમાં નદીઓને નીકળવાનાં એ એ ત્રણ ત્રણ દ્વાર છે તે દ્વારોનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

પુઞ્વાવરમેરુમુહં, દુસુ દારતિગંપિ સદિસિ દહમાણા ।
असिईभागपमाणं, सतोरणं णिग्गयणईअं ॥ ૪૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુન્વ અવર-પૂર્વ અને પશ્ચિમે
મેઘ મુહ-મેઝ સન્મુખ
કુસુ-એ સરોવરોમાં
દારતિંગ અપિ-ત્રણે દ્વાર પણ
સદિસિદ્ધમાળા-સ્વદિશિદ્રહના માનથી

અસિદ્ધ-એંસીમા
માગપમાણ-ભાગે પ્રમાણવાળું
સતોરણ-તોરણ સહિત
ગિગ્ગય-નિર્ગત, નિકળેલી
ળઈઅં-નદીવાળું

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પૂર્વાપરમેરુમુખં દ્વયો દ્વારિત્રિકમપિ સ્વદિશિ દ્રહમાનાત્ ।

અશીતિતમમાગપ્રમાણં, સતોરણં નિર્ગતનદીકમ્ ॥ ૪૬ ॥

ગાથાર્થ—એ સરોવરમાં અનુક્રમે પૂર્વ દિશા સન્મુખ પશ્ચિમ દિશા સન્મુખ અને મેઝપર્વત સન્મુખ એમ ત્રણ ત્રણ દ્વાર છે, અને તે દ્વાર પોતાની દિશિએ રહેલા દ્રહના પ્રમાણથી એંસીમા ભાગના પ્રમાણવાળું (= વિસ્તૃત) છે, તોરણ સહિત છે, અને દરેકમાંથી એકેક મહાનદી નિકળી છે, એવાં એ ત્રણ દ્વાર છે. ॥ ૪૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ખડારના એ દ્રહોમાં ત્રણ ત્રણ દ્વાર છે. ત્યાં પદ્મદ્રહમાં પૂર્વ-દિશાએ તોરણ સહિત (દ્વાર આગળનો કમાનભાગ તે સહિત) જે દ્વાર છે તે ૬૧ (સવા છ) યોજન પડોળું છે, કારણકે પૂર્વદિશિ તરફ દ્રહનું પ્રમાણ ૫૦૦ યોજન છે, અને પાંચસાનો એંસીમા ભાગ સવા છ યોજન છે, માટે એ ૬૧ યોજન વિસ્તારવાળા પૂર્વદ્વારમાંથી ગંગાનદી નામની મહાનદી ૬૧ યોજનના પટ-પ્રવાહથી નિકળી છે. પશ્ચિમ દિશામાં દ્રહનું પ્રમાણ પાંચસા યોજન હોવાથી તેના એંસીમા ભાગે ૬૧ યોજન વિસ્તારવાળા દ્વારમાંથી સિંધુ નદી નામની મહાનદી પણ એટલાજ પ્રવાહ-પટવાળી નિકળી છે, તથા ઉત્તર દિશામાં દ્રહનું પ્રમાણ ૧૦૦૦ યોજન હોવાથી તેના એંસીમા ભાગે સાડાઘાર યોજન વિસ્તારવાળું ઉત્તરદિશિનું દ્વાર છે, તેમાંથી રોહિતાંશા નદી ૧૨૧૧ યોજનના પ્રવાહવાળી નિકળી છે. એ પ્રમાણે પદ્મદ્રહનાં ત્રણ દ્વારમાંથી ત્રણ નદીઓ ત્રણ દિશાએ નિકળી, તેમાં ગંગા અને સિંધુ નદી પર્વત ઉપર કેટલાક યોજન સુધી વહીને ભરત-ક્ષેત્ર તરફ વળી, અને રોહિતાંશા નદી પર્વત ઉપર સીધી વહીને હિમવંતક્ષેત્રમાં પડે છે. એ ત્રણે દ્વારો એકેક તોરણ સહિત છે, તોરણ એટલે નદીના પ્રવાહ ઉપર દેખાતો કમાન આકારવાળો અને કમાડવિનાનો દ્વારભાગ યરખો દેખાવ જણાયો.

તથા ઐરાવતક્ષેત્રના પુંડરીકદ્રહનેા પૂર્વપશ્ચિમ વિસ્તાર પાંચસો યોજન હોવાથી તેના એંસીમા ભાગે ૬૧ યોજન જેટલાં વિસ્તારવાળાં બે દ્વારમાંથી રક્તા અને રક્તવતી નામની મહાનદી ૬૧ યોજન પ્રવાહથી નિકળી કંઈક યોજન પર્વત ઉપર વહી ઐરાવત ક્ષેત્ર તરફ વળે છે, અને દક્ષિણદિશાતરફ ૧૦૦૦ યોજન દ્રહપ્રમાણ હોવાથી તેના એંશીમા ભાગે ૧૨૧૧ યોજન વિસ્તારવાળા દ્વારમાંથી ૧૨૧૧ યોજન પ્રવાહ વિસ્તારવાળી સુવર્ણકૂળ નદી નામની મહાનદી નિકળી સીધી પર્વત ઉપર વહી હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં પડે છે. એ પ્રમાણે શિખરી પર્વત ઉપરના પુંડરીકદ્રહનાં ત્રણ દ્વાર પાણી તોરણ સહિત અને નદીના નીકળતા પ્રવાહવાળાં છે. ॥ ૪૬ ॥

અવતરણ:— પૂર્વાક્ત છ મહાદ્રહો પૈકી બે મહાદ્રહોના દ્વારોનું વર્ણન કરીને શેષ ચાર મહાદ્રહોમાંથી નદીઓને નીકળવાના દ્વારોનું વર્ણન આ ગાથામાં કહેવાય છે—

જામુત્તરદારદુગં, સેસેસુ દહેસુ તાળ મેરુમુહા ॥

સદિસિદહાસિયમાગા, તયદ્ધમાળા ય બાહિરિયા ॥ ૪૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

જામુત્તર—દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાએ
દારદુગં—બે બે બારણા
સેસેસુ—બાકીના
દહેસુ—દ્રહોને વિષે
તાળ—તેઓમાં
મેરુમુહા—મેરૂ સન્મુખ

સદિસિદહા—પોતાની દિશામાં રહેલ
દ્રહના
અસિયમાગા—એંશીમા ભાગે
તયદ્ધમાળા—તેનાથી અર્ધ પ્રમાણ-
વાળા
બાહિરિયા—બહારનાં.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યામોત્તરદ્વારદ્વિકં, શેષેષુ દ્રહેષુ તેષાં મેરુમુખાનિ ॥

સ્વદિગ્દ્રહાશીતિમાગાનિ, તદર્ધમાનાનિ ચ બાહ્યાનિ ॥ ૪૭ ॥

ગાથાર્થ:—શેષ ચાર દ્રહને વિષે દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાએ બે બે દ્વારો છે તેમાંથી બે દ્વારો મેરૂ સન્મુખ રહેલા છે તે પોતાની (મેરૂસન્મુખ) દિશામાં

રહેલ દ્રહની લાંબાઈની અપેક્ષાએ એંશીમા ભાગે છે. તથા બાહ્યનાં (દક્ષિણ તથા ઉત્તરના) દ્વારો તેની (મેરુસન્મુખ દ્વારની) અપેક્ષાએ અર્ધ પ્રમાણુ-વાળાં છે. ॥ ૪૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—બાકી રહેલા મહાપદ્મદ્રહ, મહાપુંડરીકદ્રહ, તિગિંછિદ્રહ, કેસરી-દ્રહ એ ચાર દ્રહોમાં દક્ષિણ ઉત્તર બે બે દ્વાર છે. તેમાં મેરુપર્વત તરફ જે દ્વાર છે તે મેરુપર્વત તરફ દ્રહની લાંબાઈની અપેક્ષાએ એંશીમા ભાગે છે. તે આ પ્રમાણુ—મહાપદ્મદ્રહ, તથા પુંડરીકદ્રહ, મેરુપર્વત તરફ ૨૦૦૦—યોજન લાંબા છે. તેનો એંશીમો ભાગ ૨૫ યોજન આવે. એટલે તે બન્ને દ્રહોનું દ્વાર—મેરુ-પર્વત તરફ ૨૫ યોજન વિસ્તારવાળું છે. તેમજ બાહ્યના (મેરુપર્વતતરફ નહિ પણ લવણસમુદ્રતરફના) મેરુસન્મુખ દ્વારની અપેક્ષાએ અર્ધપ્રમાણુ-વાળા એટલે સાડાબાર ૧૨૥ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારવાળા છે કારણકે તે તરફ દ્રહની લાંબાઈ એકહજાર યોજન પ્રમાણુ છે. તેનો એંશીમો ભાગ સાડાબાર યોજન આવે. વળી તેજ પ્રમાણુ તિગિંછીદ્રહ તથા કેસરીદ્રહ મેરુસન્મુખ ૪૦૦૦ ચારહજાર યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારવાળા છે. તેમો એંશીમો ભાગ ૫૦ પચાસ યોજન આવે. તેથી તે બન્ને દ્રહોના મેરુસન્મુખ દ્વારો પચાસ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારવાળા છે. અને બાહ્યના (મેરુસન્મુખ નહિ પરંતુ લવણ સમુદ્ર તરફના) દ્વારો તેનાથી અર્ધ પ્રમાણુવાળા એટલે ૨૫ યોજન પ્રમાણુ વિસ્તારવાળાં છે. અહિં એ પણ સાથે સમજી લેવું જે તે સર્વ દ્વારો તોરણ (દ્વાર આગળ કમાનના ભાગ) સહિત છે, તેમજ દરેક દ્વારમાંથી નદીઓ વહે છે. ॥ ૪૭ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં નદીઓનાં નામ તથા તેનો પ્રવાહ કહે છે—

ગંગા સિંધૂ રક્તા, રક્તવર્દિ બાહિરં ગંધચક્રં ।

બહિદહપુન્વાવરદાર,—વિત્થરં વહ્નિ ગિરિસિહરે ॥ ૪૮ ॥

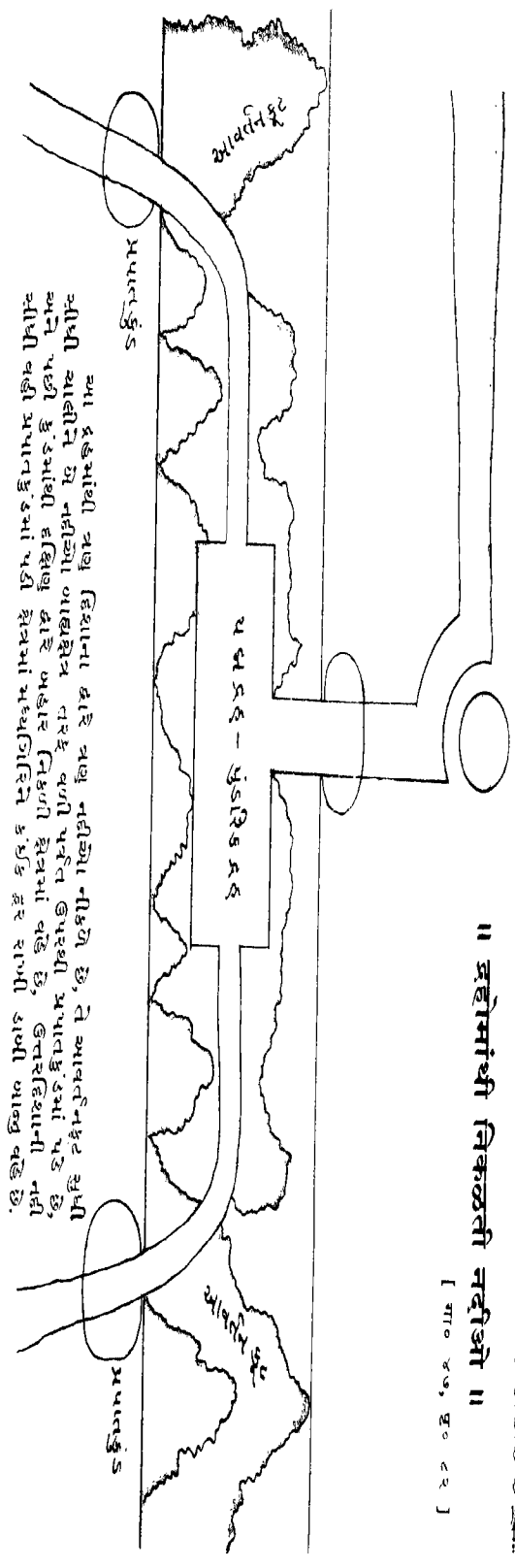
શબ્દાર્થ:—

ગંગા સિંધૂ—ગંગા નદી, સિંધૂ નદી.
રક્તા રક્તવર્દિ—રક્તા નદી, રક્તવતી નદી.
બાહિરં—બહારની, બાહ્ય બે ક્ષેત્રની.
ગંધ ચક્રં—નદી ચતુષ્ક, ચાર નદી.
બહિદહ—બાહ્ય દ્રહયુગલના.

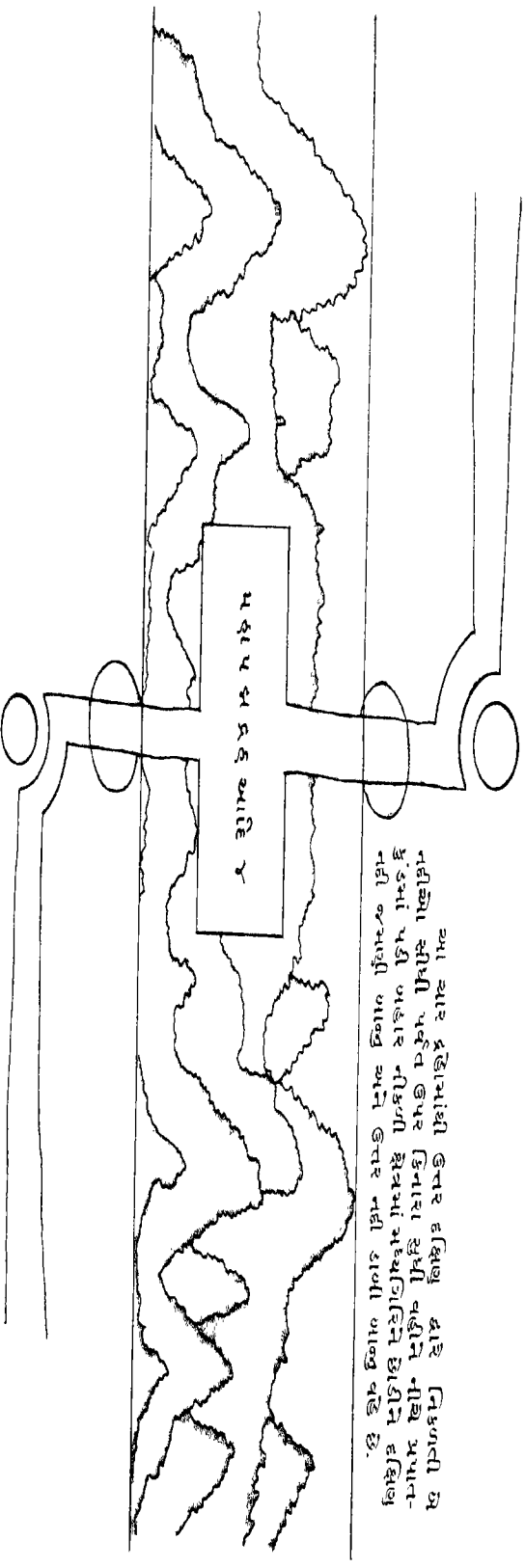
પુન્વ અવર—પૂર્વ પશ્ચિમના.
દારવિત્થરં—દ્વારના વિસ્તાર પ્રમાણુ.
વહ્નિ—વહે છે.
ગિરિસિહરે—ગિરિશિખરપર, પર્વતઉપર.

॥ ब्रह्मोमांथी निकळती नदीओ ॥

[गा० ४७, पृ० ८२]

आ दक्षिमांथी वल्लू हिशाना दारि वल्लू नदीको नीडने छि, ते आवर्तनकट झुंझी
आलीने छि नदीको आच्छादित नरेक वणी पर्वत उपरथा मध्याह्निकतां पडै छि,
अने पछी कुंडमांथी दक्षिण दारि भंडार निकली झेवमां वळि छि, उत्तरहिशाना नदी
आली वली मध्याह्निकतां पछी झेवमां मध्याह्निकने क'चक हरे राणी राणी लाग्नु वळि छि.

आ आर दक्षिमांथी उत्तर दक्षिण दारि निकळती छि
नदीको सोधी पर्वत उपर हिमारा झुंझी वलीने नीडने मध्याह्निकतां
पछी भंडार नीडली झेवमां मध्याह्निकने छि, उत्तर नदी राणी लाग्नु वळि छि.

સંસ્કૃત અનુવાદ

ગંગા સિંધુ રક્તા રક્તવતી બાહ્યં નદિચતુષ્કમ્ ।

બહિર્દ્રહપૂર્વાપરદ્વારવિસ્તરં, વહતિ ગિરિશિખરે ॥ ૪૮ ॥

ગાથાર્થ:—ગંગા સિંધુ રક્તા અને રક્તવતી એ બહારના ક્ષેત્રની ચાર નદીઓ બહારના દ્રહોના પૂર્વ પશ્ચિમ દ્વારના વિસ્તાર જેટલા પ્રવાહે પર્વતના શિખર ઉપર વહે છે. ॥ ૪૮ ॥

વિસ્તારાર્થ:—પદ્મદ્રહ અને પુંડરીકદ્રહ એ બે બાહ્યદ્રહ છે, કારણકે સર્વ પર્વતોથી બહારના (છેડલા) લઘુહિમવંત અને શિખરી એ બે પર્વતો પર આવેલા છે. તે દ્રહોના પૂર્વદ્વારનો અને પશ્ચિમદ્વારનો વિસ્તાર પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સવા છ યોજનનો છે, માટે બહારના ક્ષેત્રોમાં વહેતી અને એજ બે દ્રહોમાંથી પૂર્વ પશ્ચિમ દ્વારે નીકળતી ગંગા સિંધુ રક્તા અને રક્તવતી એ ચાર બાહ્ય નદીઓ દરેક સવા છ યોજનના પ્રવાહથી પર્વત ઉપર વહે છે. એ રીતે કેટલા યોજન સુધી પર્વત ઉપર વહે છે તે વાત હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે. વળી જેમ આ ચાર નદીઓ બાહ્ય નદીઓ ગણાય છે, તેમ હિમવંત અને હિરણ્યવંતક્ષેત્રની ચાર નદીઓ મધ્યનદીઓ, અને હરિવર્ષ તથા રમ્યકક્ષેત્રની ચાર નદીઓ અભ્યન્તરનદીઓ ગણાય. તથા મહાવિદ્વેહની અપેક્ષાએ તો એ ચાર નદીઓ પણ મધ્યનદીઓ ગણાય. અને મહાવિદ્વેહની અભ્યન્તરનદીઓ કહેવાય, જંગૂદ્વીપ લઘુસંગ્રહણીમાં એ આઠે નદીઓને અભ્યન્તરનદીઓ કહેલી છે. ॥ ૪૮ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં ચાર બાહ્ય નદીઓ ૬૧ યોજનના પ્રવાહથી પર્વત ઉપર વહે છે એમ કહ્યું, અને હવે આ બે ગાથામાં તે નદીઓ પર્વત ઉપર કેટલા યોજન સુધી વહે છે અને ત્યારબાદ તેનો પ્રવાહ ક્યાં પડે છે? તે પણ કહે છે.

પંચસય ગંતુણિઅગા—વત્તણકૂડાઝ બહિમુહં વલઇ ।

પણસય તેવીસેહિં, સાહિઅતિકલાહિં સિહરાઓ ॥ ૪૯ ॥

ણિવડઇ મગરમુહોવમ—વયરામય જિભિમયાઇ વયરતલે

ણિઅગે ણિવાયકુંડે મુત્તાવલિસમપવાહેણ ॥ ૫૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગંતુ=જઈને, વહીને
 ણિઅગ આવત્તળ કૂડાડ=પોતાના
 નામવાળા આવર્તન કૂટથી
 બહિર્મુહં=બાહ્ય ક્ષેત્રની સન્મુખ
 વલહ=વળે, તે તરફ વાંકી થાય.

પણસયતેવીસેહિં=પાંચસો ત્રેવીસ યોજન
 સાહિઅ=સાધિક, અધિક
 તિકલાહિં=ત્રણ કળા
 સિહરાઓ=શિખર ઉપરથી

ણિવહહ=પડે
 મગરમુહ ઉવમ=મગરમુખ સરખી
 વયરામય=વજ્રમય
 જિન્મિયાહ=જિહ્વિકા દ્વારા, પ્રનાલદ્વારા
 વયરતલે=વજ્રમય તળીયાવાળા

ણિઅગે=પોતાના નામવાળા
 ણિવાયકુંડે=નિપાતકુંડમાં, પ્રપાતકુંડમાં
 મુક્તાવલિ સમ=મોતીના હાર સરખા
 પ્રવાહેળ=પ્રવાહ પડે

સંસ્કૃત અનુવાદ

પંચશતાનિ ગત્વા નિજકાવર્તનકૂટાદ્ બહિર્મુખં વલતિ ।

ત્રયોવિંશત્યધિકપંચશતૈઃ સાધિકત્રિકલાભિઃ શિખરાત્ ॥ ૪૯ ॥

નિપતતિ મગરમુખોપમવજ્રમયજિહ્વિકયા વજ્રતલે ।

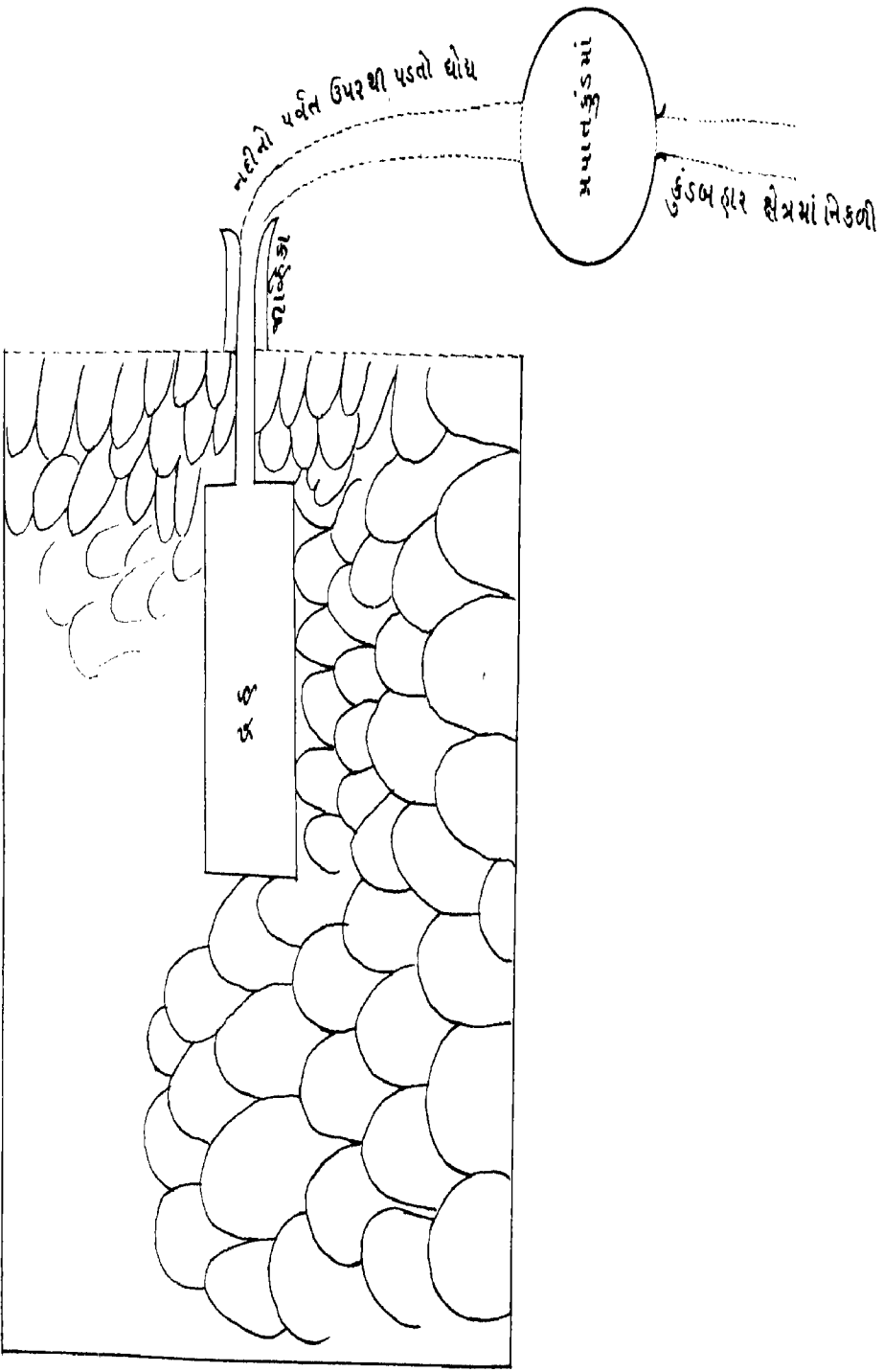
નિજકે નિપાતકુંડે મુક્તાવલિસમપ્રવાહેળ ॥ ૫૦ ॥

ગાથાર્થ:—તે ચાર નદીઓ પાંચસો યોજન સુધી જઈને પોતાના નામ-
 વાળા આવર્તનકૂટથી બાહ્યક્ષેત્ર સન્મુખ વળે છે, ત્યારબાદ પાંચસો ત્રેવીસ
 યોજન અને કંઈક અધિક ત્રણકળા સુધી વહીને શિખર ઉપરથી મગરમુખ
 સરખા આકારવાળી અને વજ્રમય એવી જિહ્વિકા દ્વારા વજ્રમય તળીયાવાળા
 પોતાના નામના પ્રપાતકુંડમાં મોતીના હાર સરખા પ્રવાહે પડે છે ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—તે બહારની ચાર નદીઓ પોતપોતાના દ્વારમાંથી નિકળી
 સીધી લીટીએ ૫૦૦ યોજન સુધી પર્વત ઉપર વહે છે, ત્યારબાદ તે સ્થાને
 પોતાના નામવાળું આવર્તન કૂટ-શિખર આવે છે, અર્થાત્ ગંગાનદી પૂર્વ
 દિશામાં વહે છે ત્યાં ગંગાવર્તન કૂટ, સિંધૂનદી પશ્ચિમ દિશાએ વહે છે ત્યાં
 પાંચસો યોજન દૂર જતાં સિદ્ધાવર્તન કૂટ આવે છે, એ પ્રમાણે રક્તા નદી
 પાંચસો યોજન વહ્યા બાદ રક્તાવર્તન કૂટ અને રક્તવતી પાંચસો યોજન વહ્યા બાદ
 તે સ્થાને રક્તાવત્યાવર્તન કૂટ આવે છે, જેથી નદીની સીધી ગતિમાં વ્યાધાત-નડતર

॥ जीर्णिकामां थइने पडतो नदीनो धोध ॥

[गा० ५३, पृ० ८५]

થવાથી એ ચારે નદીઓ કૂટથી *૧ ગાઉ દૂર રહી પોતાના સીધા પ્રવાહને વક્ર કરી બહારના ભરત ઐરાવતક્ષેત્રો સન્મુખ વળે છે. ત્યાં ગંગા અને સિંધુ ભરતક્ષેત્ર તરફ વળે છે, અને રક્તારક્તવતી ઐરાવતક્ષેત્ર તરફ વળે છે.

॥ ચાર બાહ્ય નદીઓનો પર્વત ઉપર વક્ર પ્રવાહ ॥

એ પ્રમાણે પોતાના આવર્તનકૂટના નડતરથી વક્ર થયેલો નદીનો પ્રવાહ પુનઃ પર્વત ઉપર જ વહી પર્વતના કિનારે આવે છે, ત્યાં સુધીમાં કેટલા યોજન વહે છે ? તે કહે છે કે—આવર્તનકૂટથી વક્ર થયેલો નદી-પ્રવાહ પુનઃ પર્વત ઉપર પાંચસો ત્રેવીસ યોજન ત્રણ કળા [પરત્ર યો. ૩ ક.] વહે છે, ત્યારબાદ પર્વતનો કિનારો આવે છે, જેથી પર્વત સમાપ્ત થાય છે. અહિં પરત્ર યો. ૩ ક. નો હિસાબ આ રીતે—પર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૫૨-૧૨ છે, તેમાંથી નદીનો પ્રવાહ ૬૧ યોજન બાદ કરતાં [એટલે ૬ યોજન ૪૧૧ કળા બાદ કરતાં] ૧૦૪૬ યો. ૭૧ ક. આવે તેનું અર્ધ કરતાં પરત્ર યોજન ૩૧૧ કળા ઉપરાન્ત ૧ કળા આવે [અથવા પરત્ર યો. ૩૫ ક. આવે]. એટલા યોજન સુધી આવર્તનકૂટથી પર્વત ઉપર વહીને જિલ્લિકામાં પ્રવેશ કરે છે.

॥ જિલ્લિકામાંથી કુંડમાં પડતા નદીઓના ધોધ ॥

નદીઓના પ્રવાહ જે જિલ્લિકાઓમાં થઈને પડે છે તે જિલ્લિકા પ્રનાલ સરખા આકારવાળી અને છેડે ફાટેલા મગરના મુખ સરખી હોય છે, અને વજરતનની બનેલી હોય છે, તેમાં થઈને પર્વત ઉપરથી નીચે પોતપોતાના નામ-વાળા કુંડમાં પડે છે, ત્યાં ગંગાનદી ગંગાપ્રપાતકુંડ નામના કુંડમાં પડે છે, એ રીતે સિંધુ નદી સિંધુપ્રપાતકુંડ માં પડે છે, રક્તા નદી રક્તાપ્રપાતકુંડમાં અને રક્તવતી નદી રક્તવતી પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. એ પ્રમાણે જિલ્લિકાઓમાં થઈને નીચે પડતો કંઈક ૧ અધિક ૧૦૦-૧૦૦ યોજન લાંબો ધોધનો દેખાવ દૂરથી દેખતાં બાણે મોતીનો હાર હોય તેવો શ્વેતવર્ણ દેખાય છે. વળી એ

* શ્રી રત્નશેખરસૂરિએ સ્વોપનવિવરણ પ્રસંગે ૫૯ મી ગાથાના વિવરણમાં ૧ ગાઉ કહ્યો છે તે અનુસારે અહિં કૂટવર્જન કહ્યું છે, પરન્તુ ખીજે કોઈ સ્થાને કૂટવર્જન દેખવામાં આવ્યું નથી.

૧ ધોધની લંબાઈ સાધિક ૧૦૦ યોજન ફાટી છે, તે ૧૦૦ યોજન પર્વત ઉપર છે, તે ઉપરાંત કિંચિત્ અધિકતા જિલ્લિકામાંથી પડતી વખતે કંઈક વક્રતા થવાની અપેક્ષાએ તેમજ નીચે કુંડમાં પહોંચવાની અપેક્ષાએ સંબંધે છે, તત્વ શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય.

ઘોધ જિવ્હિકામાં થઈને પડતા હોવાથી નદીઓનું પાણી પર્વતને ઘસાઈને પડતું નથી, પરન્તુ જિવ્હિકા એ ગાઉ લાંબી હોવાથી પર્વતથી કંઈક દૂર રહીને પડે છે, જેથી પર્વત ભીંન્નતો નથી. તથા એ ઘોધ જે કુડોમાં પડે છે તે કુડોનાં તળીયાં વજરત્નમય છે ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં તે જિવ્હિકાઓનું પ્રમાણ-માપ કહે છે—

દ્રહદારવિત્થરાઓ, વિત્થરપન્નાસ ભાગજહ્વાઓ ।

જહ્વાઓ ચડગુણ-દીર્ઘાઓ સઘ્વજિઘ્વીઓ ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

સુગમ છે—ગાથાર્થને અનુસારે

સંસ્કૃત અનુવાદ

દ્રહદારવિસ્તરા વિસ્તરપંચાશત્તમભાગજહ્વા: ।

જહ્વાત્વતશ્ચતુર્ગુણદીર્ઘા: સર્વા જિઘ્વીકા: ॥ ૫૧ ॥

ગાથાર્થ:—દ્રહદારના વિસ્તાર જેટલા વિસ્તારવાળી, વિસ્તારથી પચાસમા ભાગે જાડી, અને જાડાઈથી ચારગુણી દીર્ઘ-લાંબી એવી સર્વે જિવ્હિકાઓ છે. ॥ ૫૧ ॥

વિસ્તારાર્થ:—નદીઓના ઘોધ જે જિવ્હિકાઓમાં થઈને પડે છે તે જિવ્હિકાઓનું પ્રમાણ અહિં કહેવાય છે.

॥ જિવ્હિકાઓનું પ્રમાણ ॥

જિવ્હિકાઓ દરેક દ્રહદારના વિસ્તાર જેટલા વિસ્તારવાળી, વિસ્તારના પચાસમા ભાગે જાડી અને જાડાઈથી ચારગુણી લાંબી છે, જેથી

બહારની ૪ જિવ્હિકાઓ—૬૧ યોજન વિસ્તારવાળી, ૦૧ ગાઉ જાડી, અને ૨ ગાઉ લાંબી છે.

મધ્યની ૪ જિવ્હિકાઓ—૧૨૧ યોજન વિસ્તારવાળી, ૧ ગાઉ જાડી, અને ૪ ગાઉ લાંબી છે.

૧ શાસ્ત્રમાં ઘટમુખપ્રવૃત્તિરૂપે ઘોધ પડેલા પ્રહો છે, એટલે ધણમાં નિકળતું જળ જેવો અવાજ કરે છે તેવાજ અવાજે નદીઓના ઘોધ પડે છે, એમ કહ્યું છે. માટે ઉપવક્ષણથી ધણમાંથી જળ નીકળતાં ઘડો ભીંન્નતો નથી તેમ પર્વત પણ ભીંન્નતો નથી.

અહ્યન્તરની ૪ જિલ્હિકા—૨૫ યોજન વિસ્તારવાળી, ૨ ગાઉ જાડી, ૨ યોજન લાંબી.

સીતા સીતોદાની જિલ્હિકા—૫૦ યોજન વિસ્તૃત, ૪ ગાઉ જાડી, ૪ યોજન લાંબી.

અહિં જાડી એટલે ઉંચી જાણવી [પરન્તુ જિલ્હિકાની ઠીકરીની જાડાઈ સ્પષ્ટ કહી નથી,] જેથી પાણીની ઉંડાઈ જેટલી જિલ્હિકા ઉંચી છે, અને પાણીના પ્રવાહ જેટલીજ પહોળી છે, વળી દીર્ઘતાનો કેટલોક ભાગ પર્વતમાં પણ હોય, માટે દીર્ઘતા પ્રમાણેજ પ્રવાહ દૂર પડે છે એમ નહિ, પરન્તુ કંઈક ન્યૂન દૂર હોય ॥ ૫૧ ॥

અવતરણ:—નદીઓ જે પ્રપાતકુડોમાં પડે છે તે કુડોમાં દરેકમાં મધ્ય ભાગે નદીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીનો એકેક દ્વીપ હોય છે તેનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં કહે છે—

કુંડંતો અહજોયણ, પિહુલો જલઉવરિ કોસદુગમુચ્ચો ।
વેંજુઓ ગૃદેવી-દીવો દ્રહદેવિસમભવણો ॥ ૫૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

કુંડંતો—કુંડની અંદર, કુંડ મધ્યે
અહજોયણ—આઠ યોજન
પિહુલો—પહોળો, વિસ્તારવાળો
કોસદુગમુચ્ચો—એ કોશ ઉંચો

વેંજુઓ—વેદિકાયુક્ત
ગૃદેવીદીવો—નદીદેવીનો દ્વીપ
દ્રહદેવિસમ—દ્રહદેવીના ભવન સરખા
ભવણો—ભવનવાળો.

સંસ્કૃત અનુવાદ

કુંડાન્તઃ અહ્યોજનપૃથુલો, જલોપરિ ક્રોશદ્વિકોચઃ ।
વેદિકાયુતો નદીદેવીદ્વીપો દ્રહદેવીસમ ભવનઃ ॥ ૫૨ ॥

ગાથાર્થ:—કુંડની અંદર (મધ્યભાગે) આઠ યોજન લાંબો પહોળો, જળની ઉપર એ ગાઉ ઉંચો દેખાતો, ચારે બાજુ ફરતી વેદિકા સહિત અને દ્રહદેવીના ભવન સરખા ભવનવાળો એવો નદીદેવીનો દ્વીપ છે ॥ ૫૨ ॥

૧ ઠીકરીની જાડાઈ પણ એટલીજ હોવી શકે છે. વળી એ જિલ્હિકા ઉપરના ભાગમાં ખુલ્લી સમતલ છે, કારણકે ૬૩ યોજનાદિ પહોળાઈ પ્રમાણે ઉપરનો ભાગ જે આશ્ચર્ય-હિત હોય તો ઉંચાઈ ઘણી વધી જાય, માટે ઉપરથી ખુલ્લી સમતલ છે.

વિસ્તરાર્થ:—જેમ પદ્મદ્રહાદિકની અધિષ્ઠાતા શ્રીદેવી વિગેરે દેવીઓ છે, તેમ દરેક નદીની અધિષ્ઠાતા દેવી પણ તે તે નદીના નામવાળી હોય છે. જેમ ગંગાનદીની અધિષ્ઠાતા ગંગાદેવી ઇત્યાદિ. એ ગંગાદેવી વિગેરે નદીદેવીઓ એ ગંગાપ્રપાત આદિ પોતપોતાના નામવાળા કુંડોમાં અને તે કુંડની અંદર આવેલા પોતપોતાના નામવાળા દ્વીપોમાં રહે છે. જેમ ગંગાદેવી ગંગાદ્વીપમાં રહે છે ઇત્યાદિ. આ ગંગાદેવી તેજ કે જેની સાથે ભરત ચક્રવર્તી ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી રહ્યા હતા, અને તેટલો કાળ ભોગવિલાસમાં વ્યતીત કર્યો હતો. એ ગંગાદેવીદ્વીપની લાંબાઈ પહોળાઈ ૮ યોજન છે, અને વૃત્ત આકારે છે, તથા જળની ઉપર એ ગાઉ ઉંચો દેખાય છે, પરંતુ જળમાં પણ દશ યોજન ડૂબેલો હોળાથી મૂળથી ૧૦૧ યોજન ઉંચો છે, અને જગતી ઉપર કહેલી એક વેદિકાવડે વીટાયેલો છે, વિશેષ એ કે જગતીની વેદિકાને એ વનખંડ છે, અને અહિં એકજ વનખંડ કહેવું, જેથી દ્વીપ એક વેદિકા અને એક વનખંડવડે વીટાયેલો છે. અને દ્વીપના અતિ મધ્યભાગે દ્રહદેવીના ભવન સરખું એટલે તેટલાજ માપવાળું ૧ ગાઉ દીર્ઘ ૦૧ ગાઉ વિસ્તૃત તથા ૧૪૪૦ ધનુષ્ ઉંચું ભવન છે, તેમાં મધ્યવર્તી મણિપીઠિકા ઉપર ગંગાદેવી આદિ દેવીને સુવા યોગ્ય શ્રીદેવીની કહેલી શય્યા સરખી શય્યા છે. ॥ ૫૨ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં કુંડનું સ્વરૂપ કહે છે—

જોઅણસટ્ટિપિહુત્તા સવાયછપ્પિહુલ વેદિતિદુવારા ।

एए दसुंड कुंडा एवं अन्नेवि णवरं ते ॥ ५३ ॥

શબ્દાર્થ:—

સટ્ટિ-સાઠ યોજન	एए-એ (ચાર બાહ્ય કુંડો)
પિહુત્તા- પહોળા	दसुंड-દશ યોજન ઉંડા
સવાય છ-સવા છ યોજન	एवं-એ પ્રમાણે
પિહુલ-પહોળાં	अन्ने वि-અન્ય-બીજા કુંડો પણ
વેદિ તિ દુવારા-વેદિકાનાં ત્રણ દ્વારવાળા	णवरं ते-પરંતુ તે બીજા કુંડો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

योजनषष्ठिपृथुत्वानि, सपादषट्पृथुलवेदिकात्रिद्वाराणि ।

एतानि दशोंडानि कुंडानि, एवमन्यान्यपि नवरं तानि ॥ ५३ ॥

ગાથાર્થ:—એ બાહ્ય ચાર પ્રપાતકુંડો સાઠ યોજન પહોળા છે, તથા જેની વેદિકાનાં ત્રણ દ્વારો સવા છ યોજન પહોળાં છે, અને દશ યોજન ઉંડા છે.

એ પ્રમાણે બીજા કુંડો પણ જાણવા, પરન્તુ તે કુંડો [આગળની ગાથામાં કહે-
વાશે તે પ્રમાણે ત્રણ ભિન્ન વિસ્તારવાળા છે—એ સંબંધ] ॥ ૫૩ ॥

વિસ્તારાર્થ:—ગંગાપ્રપાત કુંડ સિંધૂપ્રપાત કુંડ રક્તાપ્રપાત કુંડ અને રક્તા-
વતીપ્રપાત કુંડ એ ચાર કુંડ ૬૦ યોજન લાંબા પહોળા અને ગોળ આકારના
છે, પરિધિ સાધિક ૧૮૯૧ યોજન એટલે દેશોન^૧ ૧૯૦ યોજન છે. વળી એ
દરેક કુંડને ચારે બાજુ ફરતી વલયાકારે એકેક વેદિકા અને એકેક વન છે,
એ વેદિકાને ત્રણ દિશાએ ત્રણ દ્વાર છે, એટલે વેદિકામાં પર્વતદિશિસિવા-
યની શેષ ત્રણ દિશાએ ત્રણ ત્રિસોપાન અને ત્રિસોપાન રચાગળ એકેક
તોરણ હોવાથી ત્રણ તોરણ એ જ દ્વાર છે. (તોરણ તથા ત્રિસોપાનનું સ્વરૂપ
જગતીના વર્ણનમાં કહેવાયું છે). એ ત્રણે તોરણો દરેક સવા છ યોજન
પહોળા છે, અનેક સ્તંભોનાં બનેલાં છે, વિવિધ રત્નમય છે, પરન્તુ એને
ઉઘાડવા ઢાંકવાનાં કમાડ નથી, સદાકાળ ખુલ્લા દરવાજા જેવાં છે. એમાં બે
તોરણો જે ઉત્તર પૂર્વ દિશાનાં છે, તે નીચે નક્કર ભૂમિવાળાં છે, અને દક્ષિણ
દિશાનું જે તોરણ છે, તેની નીચેથી ગંગા વિગેરે નદીનો પ્રવાહ તોરણની
પહોળાઈ જેટલો સવા છ યોજન પહોળો (જળપ્રવાહ) બહાર નિકળે છે, અને
ભરતઐરાવત ક્ષેત્રમાં દક્ષિણ સન્મુખ વહી વચમાં આવતા વૈતાલ્યને ભેદી
દક્ષિણસમુદ્રને મળે છે. અહિં જે દક્ષિણ શબ્દ ઐરાવતને અંગે પણ કહ્યો તે
સૂર્યદિશાની અપેક્ષાએ જાણવો, અન્યથા ઐરાવતક્ષેત્રમાં ઉત્તરતોરણે બન્ને
નદીઓના પ્રવાહ બહાર નિકળ્યા છે એમ જાણવું.

વળી એ ચારે કુંડ ૧૦ યોજન ઊંડા છે, પાણીની ઉપલી સપાટી કુંડના
કિનારાને અડીને રહી છે, અર્થાત્ કુંડની ઉપલી કિનારી સુધી જળ પૂર્ણ ભરેલું
છે. એ કુંડની ભીત્તિઓ વજના પાપાણોથી બંધાયેલી છે, કુંડનું તળીયું પણ
વજ્રમય છે, કુંડના જળમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો સુખે પ્રવેશ કરી શકાય
અને જળમાંથી સુખપૂર્વક બહાર નિકળી શકાય એવા ઓવારા તથા ઉતારા
[ઘાટ] બાંધેલા છે. અને નીચે સુધી ગોતીર્થ જળ છે, અર્થાત્ અનુક્રમે ઉતરતી

૧ જન્મ પ્ર. સૂત્રમાં સાધિક ૧૮૦ યોજન પરિધિ કહ્યો છે, તે ગણિતરીતિથી આવતો
નથી માટે તેમાં કોઈ જૂદી અપેક્ષા હશે એમ વૃત્તિકર્તા કહે છે.

૨ સૂત્રોમાં ઠામ ઠામ પુરઑ શબ્દથી ત્રિસોપાનોની આગળ તોરણ કહ્યાં છે. પદ્મદ્રહમાં
પણ તેમજ કહ્યું છે, પરન્તુ ત્રિસોપાનની સાથેજ તોરણ સંબંધે, કેટલેક દૂર જઈને નહિ.
એટલે તોરણમાં થઈને ત્રિસોપાન ઉપર ચઢાય એવી રીતે.

ભૂમિવાળું છે. જેથી કુંડના કિનારે ૧૦ યોજન ઉંડાઈ નથી પરન્તુ અતિ મધ્ય ભાગમાં છે, એ કુંડોમાં અનેક જાતિનાં વનસ્પતિકમળો છે, અનેક જળચર જીવો વડે વ્યાપ્ત છે, ઇત્યાદિ વિશેષ વર્ણન સૂત્રસિદ્ધાન્તથી જાણવા યોગ્ય છે.

જેવા એ ચાર બાહ્યકુંડો કહ્યા તેવાજ પ્રકારના બીજી ૮૬ નદીઓના ૮૬ કુંડનું સ્વરૂપ પણ એ સરખુંજ છે, પરન્તુ તે કુંડોમાં ૧ કુંડનો વિસ્તાર ૨ દ્વીપનો વિસ્તાર અને ૩ વેદિકાના ત્રણ તોરણનો વિસ્તાર એ ત્રણ પ્રકારના વિસ્તારમાં તફાવત છે કે જે કહેવાતી ૫૪ મી ગાથામાંજ કહેવાશે. તથા આ કુંડોમાં પૃથ્વીમય કમળો કહેલાં દેખાતાં નથી, માટે કેવળ વનસ્પતિકમળોજ હશે એમ સમજાય છે.

તથા દ્રહ અને કુંડમાં તફાવત એ છે કે-દ્રહો લંબચારસ આકારવાળા કહ્યા છે, અને કુંડ સર્વત્ર વૃત્ત આકારનાજ કહ્યા છે. જળનો ચઢાવ ઉતાર વિગેરે સ્વરૂપમાં તો કુંડ અને દ્રહ બન્ને સરખી રીતેજ કહ્યા છે. ટિચિત્ વિશેષતા કોઈ કોઈ બાબતમાં છે. ॥ ૫૩ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં જવરં તે એ પદ્યથી શેષ ૮૬ કુંડોમાં જે તફાવત કહેવાનો બાકી રાખ્યો હતો તે તફાવત ત્રણ પ્રકારનો આ ગાથામાં કહેવાય છે—

एसिं वित्थारतिगं, पडुच्च समदुगुण चउगुणदृगुण ।

चउसट्टि सोल चउदो, कुंडा सव्वेवि इह णवई ॥ ५४ ॥

શબ્દાર્થ:—

एसिं-એ ચાર કુંડોના
वित्थारतिगं-ત્રણ વિસ્તારને
पडुच्च-આશ્રયિને

सव्वेवि-સર્વે પણ કુંડો
इह-આ જ બૂદ્ધીપમાં
णवई-નેવું

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एषां विस्तारत्रिकं प्रतीन्य समद्विगुणचतुर्गुणाष्टगुणानि ।

चतुःषष्टि षोडश चत्वारि द्विकुंडानि सर्वाण्यपि अत्र नवतिः ॥ ५४ ॥

ગાથાર્થ:—[પરન્તુ તે ૮૬ કુંડો] એ ચાર કુંડોના ત્રણ વિસ્તારની અપેક્ષાએ વિચારતાં ૬૪ કુંડ સરખા વિસ્તારવાળા છે, ૧૬ કુંડ બમણા વિસ્તારવાળા છે, ૪ કુંડ ચાર ગુણા વિસ્તારવાળા છે, અને જે કુંડ આઠ ગુણા વિસ્તા-

રવાળા છે, એ રીતે આ જંગૂદ્રીપમાં સર્વ મળીને $[૪+૬૪+૧૬+૪+૨=] ૯૦$ કુંડ છે. ॥ ૫૪ ॥

વિસ્તારાર્થ:—ગંગાપ્રપાત વિગેરે ચાર કુંડોના સંબંધમાં જે કુંડવિસ્તાર દ્વીપ-વિસ્તાર અને વેદિકાનાત્રણ દ્વારનો વિસ્તાર એ ત્રણ વિસ્તાર કહ્યા તે આગળ કહેવાતા બીજા ૮૬ કુંડોના એક સરખા નથી, પરન્તુ ૬૪ કુંડના ત્રણે વિસ્તાર ગંગાપ્રપાતાદિ ચાર બાહ્યકુંડ સરખા છે, ૧૬ કુંડના ત્રણ વિસ્તાર ગંગાપ્રપાતાદિ ચાર કુંડોના ત્રણ વિસ્તારથી બમણા છે, એ પ્રમાણે ચારના ચારગુણા અને બે કુંડના આઠગુણા વિસ્તાર છે. તે આ પ્રમાણે—

૬૪ કુંડ—તે મહાવિદેહની બત્રીસ વિજયમાંની દરેક વિજયમાં બે બે મહા-નદી વહે છે તે દરેક નદી નિષ્પન્ન નીલવંતવર્ષધરપર્વત પાસેના કુંડમાંથી નિકળે છે, તેના ૬૪ કુંડ.

૧૬ કુંડ—તે મહાવિદેહમાંની ૧૨ અન્તર્નદીઓના બાર કુંડ અને હિમવંત તથા હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાંની બે બે મળી ચાર મહાનદીના ચાર કુંડ મળી ૧૬ કુંડ.

૪ કુંડ—તે હરિવર્ષ ક્ષેત્રની તથા રમ્યક્ષ ક્ષેત્રની બે બે નદીઓના.

૨ કુંડ—તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વહેતી સીતોદા તથા સીતા મહાનદીનાં. એ સર્વનું સંશ્લિષ્ટ કોષ્ઠક આ નીચે આપ્યું છે તે ઉપરથી જૂદા જૂદા વિસ્તાર સમજી શકાશે.

॥ જંગૂદ્રીપના ૯૦ કુંડ સંબંધિ ત્રણ વિસ્તાર ॥

કુંડ	કુંડ વિસ્તાર યોજન	દ્વીપ વિસ્તાર યોજન	ત્રણ દ્વાર વિસ્તાર યોજન
૪ ભરત એરા. નદીઓના	૬૦	૮	૬૮
૧૬ હિમ.હિરણ્ય. ૪ } અન્તર્નદી ૧૨ }	૧૨૦	૧૬	૧૨૮
૪ હરિવર્ષ રમ્યક્ષ નદીના	૨૪૦	૩૨	૨૫૬
૬૪ વિજય નદીઓના	૬૦	૮	૬૮
૨ સીતોદા-સીતા નદીના	૪૮૦	૬૪	૫૦૪

૯૦ કુંડનાં નામ	કુંડોનું સ્થાન	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઉંચાઈ	કઈ દેવીનો દ્વીપ
ગંગા પ્રપાત	બરતક્ષેત્રમાં પૂર્વે	મિઝન ૬૦	મિઝન ૬૦	મિ. ૧૦	ગંગાદેવીદ્વીપ
સિંધૂ પ્રપાત	„ પશ્ચિમે	„	„	„	સિંધૂદ્વીપ
રક્તા પ્રપાત	ઐરવતમાં પૂર્વે	„	„	„	રક્તાદ્વીપ
રક્તાવતી પ્રપાત	„ પશ્ચિમે	„	„	„	રક્તાવતીદ્વીપ
રેહિતાંશા પ્રપાત	હિમવંતમાં હિમપંચની ઉત્તરે	૧૨૦	૧૨૦	„	રેહિતાંશાદ્વીપ
રેહિતા પ્રપાત	„ મહાહિમવંત પર્વતની દક્ષિણે	„	„	„	રેહિતાદ્વીપ
સુવર્ણકૃલા પ્ર.	હિરણ્યવંતમાં શિખરીથી દક્ષિણે	„	„	„	સુવર્ણકૃલાદ્વીપ
રૂપ્યકૃલા પ્ર.	„ રૂપ્પ્રમાથી ઉત્તરે	„	„	„	રૂપ્યકૃલાદ્વીપ
હરિકાન્તા પ્ર.	હરિવર્ષમાં મહાહિમપંચની ઉત્તરે	૨૪૦	૨૪૦	„	હરિકાન્તા દેવીનો દ્વીપ
હરિસલિલા પ્ર.	„ નિષધથી દક્ષિણે	„	„	„	હરિસલિલા દેવીનો
નરકાન્તા પ્ર.	રમ્યકૃમાં રૂપ્પ્રમાથી દક્ષિણે	„	„	„	નરકાન્તા દેવીનો
નારીકાન્તા પ્ર.	રમ્યકૃમાં રૂપ્પ્રમાથી ઉત્તરે	„	„	„	નારીકાન્તા દેવીનો
સીતોદા પ્ર.	મહાવિદેહ દેવકુરમાં નિષધની ઉત્તરે	૪૮૦	૪૮૦	„	સીતોદા દેવીનો
સીતા પ્ર.	મહાવિં ઉત્તરકુરમાં નીલવંતની દક્ષિણે	૪૮૦	૪૮૦	„	સીતા દેવીનો
ગંગા પ્ર. } ૧-૮	નીલવંતની દક્ષિણ કિનારે (ભૂમા ઉપર)	૬૦	૬૦	„	ગંગાદેવી સિંધૂદેવી
સિંધૂ પ્ર. } વિજય					
રક્તા પ્ર. } ૬-૧૬	નિષધના ઉત્તર કિનારે	„	„	„	રક્તાદેવી રક્તાવતી દેવી
રક્તાવ. પ્ર. } વિજય					
ગંગા પ્ર. } ૧૭-૨૪	„	„	„	„	ગંગાદેવી સિંધૂદેવી
સિંધૂ પ્ર. } વિજય					
રક્તા પ્ર. } ૨૫-૩૨	નીલવંતના દક્ષિણ કિનારે	„	„	„	રક્તાદેવી રક્તાવતી દેવી
રક્તાવ. પ્ર. } વિજય					
૧-૨-૩ અન્તર્નદી	„ (પૂર્વ વિદેહે)	૧૨૦	૧૨૦	„	ગ્રાહવતી આદિ ૩ દેવી
૪-૫-૬ „	નિષધના ઉત્તર કિનારે (પૂર્વ વિદેહે)	„	„	„	તમાદેવી આદિ ૩
૭-૮-૯ „	„ (પશ્ચિમ વિદેહે)	„	„	„	ક્ષીરોદા આદિ ૩
૧૦-૧૧-૧૨ „	નીલવંતના ૬૦ કિનારે પશ્ચિમ વિદેહે	„	„	„	ઊર્મિમાલિની આદિ ૩

દેવી ક્રીપ				દેવી ભુવન			કુંડના દ્વાર	૩ દ્વારની		કઈ પદ નહીં છ	મદીકયા દ્વારે નિકળે છે.
સંખ્યા	પહેળાઈ	ઉચ્ચ	જળથી ઉચ્ચ દેખાતો	સંખ્યા	પહેળાઈ	ઉચ્ચ		પહેળાઈ	ઉચ્ચ		
યો. ૮	યો. ૮	યો. ૧૦	૨ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧૪૪૦	પર્વત દિશિ વર્જને શેષ ૩ દિશામાં ૩ દ્વાર	૬૧	ક્રી	કુંડના નોમે નામવાળી (પરન્તુ પ્રપાત શબ્દ રહિત)	દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	૧થી		દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
૧૬	૧૬	"	"	"	"	"		૧૨૧	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
૩૨	૩૨	"	"	"	"	"		૨૫	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
૬૪	૬૪	"	"	"	"	"		૫૦	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		દ.
૮	૮	"	"	"	"	"		૬૧	—		દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		દ.
૧૬	૧૬	"	"	"	"	"		૧૨૧	—		દ.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		ક.
"	"	"	"	"	"	"		"	—		દ.

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં પ્રપાતકુંડોના વિસ્તાર વિગેરે કહીને હવે તે કુંડોમાં પડતી નદીઓ કુંડમાંજ સમાય છે કે કુંડ બહાર નીકળે છે? બે બહાર નિકળતી હોય તો કયા દ્વારમાંથી નિકળી કયાં સુધી કેવી રીતે જાય છે તે સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગમાં પ્રથમ ચાર બાહ્યનદીઓની ગતિનું સ્વરૂપ આ બે ગાથામાં કહે છે—

एअं च णइचउक्कं, कुंडाओ बहिदुवारपरिवूढं ॥
 सगसहसणइसमेअं, वेअड्ढगिरिंपि भिंदेइ ॥ ५५ ॥
 तत्तो बाहिरखित्तद्धमज्झओ वलइ पुव्वअवरमुहं ।
 णइसत्तसहससहिअं, जगइतलेणं उदहिमेइ ॥ ५६ ॥

શબ્દાર્થ:—

बहिदुवार—બાહ્યદ્વારે, સમુદ્રતરફનાદ્વારે
 परिवूढं—વહેતી,

समेअं—સમેત—સહિત
 भिंदेइ—ભેદે છે. ભેદીને નિકળે તે.

तत्तो—ત્યારબાદ
 बाहिरखित्तद्ध—બાહ્ય ક્ષેત્રાર્ધ
 मज्झओ—મધ્યે થઇને, માં થઇને
 पुव्व अवरमुहं—પૂર્વ પશ્ચિમ સન્નિભા

णइसत्तसहस—સાતહજાર નદીઓ
 सहिअं સહિત
 जगइतलेणं—જગતી નીચે થઇને
 उदहिमेइ—સમુદ્રમાં જાય છે.

संस्कृत अनुवाद.

एतच्च नदीचतुष्कं, कुंडाद्बहिर्द्वारपरिव्यूढं ।
 सप्तसहस्रनदीसमेतं, वैताढ्यगिरिमपि भिनत्ति ॥ ५५ ॥
 ततो बहिःक्षेत्रमध्यतो, वलति पूर्वापरमुखं ।
 नदीसप्तसहस्रसहितं, जगतीतलेनोदधिमेति ॥ ५६ ॥

ગાથાર્થ:—બે ચાર બાહ્યનદીઓ કુંડમાંથી બાહ્યદ્વારે નિકળી સાતહજાર નદીઓ સહિત વૈતાલ્યપર્વતને પળુ ભેદે છે ॥ ૫૫ ॥ ત્યારબાદ બાહ્યક્ષેત્રમાં થઇને પૂર્વપશ્ચિમ સન્નિભા વળે છે, અને સાતહજાર નદીઓ સહિત જગતી નીચે થઇને સમુદ્રમાં જાય છે ॥ ૫૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે એ ચાર બાહ્યનદીઓ કુંડમાં પડ્યા બાદ ક્યાંથી નિકળી ક્યાં જાય છે ? તે સ્વરૂપ આ ગાથાઓમાં કહેવાય છે—

॥ કુંડમાંથી નિકળી સમુદ્રમાં જતી ગંગા વિગેરે ૪ નદી ॥

ભરતક્ષેત્રની ગંગાનદી તથા સિંધૂનદી પન્નદ્રહમાંથી નિકળી પર્વત ઉપર વહી જિહ્વિકામાં થઈને નીચે કુંડમાં પડીને ત્યારબાદ કુંડમાંથી બાહ્યતોરણે એટલે દક્ષિણદિશિના તોરણે થઈને બહાર નિકળી કંઈક યોજન સુધી ઉત્તરભરતાર્ધ ખંડમાં વહીને અને ત્યાં સુધીમાં ઉત્તરભરતાર્ધની સાત સાત હજાર નાની નદીઓ માર્ગમાં મળતી જાય છે, તે બધી નદીઓને ભેગી લઈને (એટલે તે નદીઓના જળથી પોતાના પ્રવાહમાં વધારો કરીને—અધિક અધિક વિસ્તારવાળી થઈને) વચ્ચે આવતા દીર્ઘવૈતાલ્યપર્વતને ભેદીને (એટલે વૈતાલ્યની નીચેથી નિકળીને) ત્યારબાદ દક્ષિણભરતાર્ધમાં પણ કંઈક યોજન સુધી વહીને તેમજ દક્ષિણભરતાર્ધની પણ સાત સાત હજાર નદીઓ માર્ગમાં મળે છે તે સર્વને પણ ભેગી લઈને સમુદ્ર પાસે રહેલી જગતીને ભેદીને (એટલે જગતીની નીચે થઈને) ૧૪૦૦૦ નદીઓના જળ સહિત દક્ષિણ સમુદ્રને મળે છે, ત્યાં ગંગાનદીનો પ્રવાહ પૂર્વદિશામાં છે, અને સિંધૂનો પ્રવાહ પશ્ચિમદિશામાં છે એ વિશેષ.

એ પ્રમાણે ઐરાવતક્ષેત્રની રક્તાનદીનો પ્રવાહ અને રક્તાવતીનદી પણ પુંડરીકદ્રહમાંથી નિકળી સમુદ્રને મળે છે, તદ્વાત એજ કે—રક્તાનદીનો પ્રવાહ પૂર્વદિશામાં અને રક્તાવતીનદીનો પ્રવાહ પશ્ચિમદિશામાં વહે છે તથા કુંડમાંથી ઉત્તરદ્વારે નિકળા છે, અને ઉત્તરસમુદ્રને મળે છે, તથા કુંડમાંથી નિકળી પ્રથમ દક્ષિણ ઐરાવતાર્ધમાં વહે છે ત્યારબાદ વૈતાલ્યભેદીને ઉત્તર ઐરાવતાર્ધમાં વહે છે. આ તદ્વાત કેવળ ક્ષેત્રદિશાની અપેક્ષાએ ગણાય, અને જો સૂર્યદિશા ગણીએ તો દિશા સંબંધી કોઈ તદ્વાત નહિ.

તથા કુંડમાંથી બાહ્યદ્વારે નિકળી ત્યાં સુધીનો પ્રવાહ (દ્રહમાંથી પ્રારંભીને કુંડમાંથી નિકળે છે ત્યાંસુધી) ૬૧ યોજનજ હોય છે, ત્યારબાદ ક્ષેત્રમાં વહેતી વળતેજ નદીઓના પ્રવાહ (અન્ય નદીઓના જળથી) વધતા જાય છે.

વળી વૈતાલ્યને તથા જગતીને પણ ભેદતી વળતે નદીઓનો પ્રવાહ અવ્યવસ્થિત રીતે વહે છે એમ નહિ, પરન્તુ અખંડ પ્રવાહે વહે છે, કારણકે પર્વતમાં અને જગતીમાં પ્રથમથી જ પ્રવાહ જેટલી જગ્યા અખંડ નીકળેલી છે, જેથી

પ્રવાહની ઉપર પહાડ અથવા જગતી જેવીને તેવીજ હોય છે, અને નીચેથી સુરંગ અને ગરનાલાની માફક તેવી પ્રવાહની જગ્યા વ્યવસ્થિત બની રહેલી છે ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં ચાર બાહ્યનદીનો પ્રારંભથી પર્યન્ત સુધીનો વિસ્તાર તથા પ્રારંભથી પર્યન્ત સુધીની ઉંડાઈ કહે છે—

ધુરિ કુંડદુવારસમા, પજ્જંતે દસગુણા ય પિહુલત્તે ।
સવ્વત્થ મહ્ણઈઓ, વિત્થરપન્નાસમાગુંડા ॥ ૫૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

ધુરિ—પ્રારંભમાં
પજ્જંતે—પર્યન્તે, અન્તે

સવ્વત્થ—સર્વત્ર, સર્વસ્થાને

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ધુરિ કુંડદ્વારસમાઃ, પર્યન્તે દશગુણાશ્ચ પૃથુલત્ત્વે ।
સર્વત્ર મહાનદ્યો, વિસ્તરપંચાશત્તમભાગોંડાઃ ॥ ૫૭ ॥

ગાથાર્થ:—વિસ્તારમાં સર્વ મહાનદીઓ પ્રારંભમાં કુંડના દ્વાર સરળા વિસ્તારવાળી, અને પર્યન્તે દશગુણા વિસ્તારવાળી છે, અને સર્વસ્થાને વિસ્તારના પચાસમા ભાગે ઉંડી છે ॥ ૫૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:— સર્વ મહાનદીઓ પ્રારંભમાં કુંડના જે દ્વારમાંથી નિકળે છે તે દ્વાર જેટલી પહોળી છે, અને ત્યારબાદ વધતી વધતી સમુદ્રમાં મળે છે ત્યાં દશગુણી પહોળા પટવાળી હોય છે. અને નદીની લંબાઈમાં જ્યાં જેટલો વિસ્તાર તેના પચાસમા ભાગે તે સ્થાને ઉંડાઈ જાણવી. તે આ પ્રમાણે—

૪ બાહ્યનદી—પ્રારંભમાં ૬૧ યોજન, અને પર્યન્તે ૬૨૧૧ યોજન વિસ્તારવાળી છે, જેથી તેના પચાસમા ભાગે ગણતાં પ્રારંભમાં ૦૧૧ ગાઉ ઉંડી છે, અને પર્યન્તે ૫ ગાઉ ઉંડી છે.

૬૪ વિજય નદીઓ—૪ બાહ્ય નદીઓ સરખી જાણવી.

૧૬ અન્તર્નદી ૧૨, હિમ૦૨, હિર૦૨—એ ૧૬ નદીઓ પ્રારંભમાં ૧૨૧૧ યોજન અને પર્યન્તે ૧૨૫ યોજન પટવાળી, તથા પ્રારંભે ૧ ગાઉ અને પર્યન્તે ૧૦ ગાઉ ઉંડી.

૪ હરિં રમ્યં નદી—પ્રારંભમાં ૨૫ યોજન અને પર્યન્તે ૨૫૦ યોજન પટવાળી, તથા પ્રારંભે ૨ ગાઉ અને પર્યન્તે ૫ યોજન ઉંડી છે.

સીતોદા સીતા—પ્રારંભમાં ૫૦ યોજન અને પર્યન્તે ૫૦૦ યોજન પટવાળી છે, તથા પ્રારંભે ૧ યોજન ઉંડી અને પર્યન્તે ૧૦ યોજન ઉંડી છે.

હવે આ વિસ્તાર અને ઉંડાઈનો વાસ્તવિક સંબંધ જો કે કહ્યા પ્રમાણે ઠામ ઠામ તેટલા પ્રમાણુનોજ મળે એમ નહિ, પરન્તુ ગણિતશોએ વિસ્તાર કોટુંક ગણિત પ્રમાણુ અને ઉંડાઈ તથા વિસ્તાર બન્ને કર્ણગતિએ કહ્યા છે. તે કોટુંક ગણિત તથા કર્ણગતિ અન્યથાથી જાણવી.

અવતરણ:—પૂર્વે ૫૫-૫૬ ગાથામાં જે બાહ્યક્ષેત્રની ચાર નદીઓની ગતિ કહીને શેષ પાંચ મહાક્ષેત્રની ૧૦ મહાનદીઓની ગતિ કહેવાની બાકી હતી તે હવે આ જે ગાથામાં કહેવાય છે.—

પળ ચિત્તમહર્ણવો, સદારદિસિદહવિસુદ્ધગિરિઅદ્ધં ।

ગંતૂળ સાજિબ્મીહિં, ણિઅણિઅકુંડેસુ ણિવડંતિ ॥ ૫૮ ॥

ણિઅજિબ્મિઅપિહુલત્તા, પળવીસંસેણ મુત્તુ મજ્જગિરિં ।

જામમુહા પુવ્વુદહિં, ઇઅરા અવરોઅહિમુવિંતિ ॥ ૫૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

પળ ચિત્ત—પાંચ ક્ષેત્રની
મહર્ણવો—મહાનદીઓ
સદારદિસિ—પોતાના દ્વારની દિશામાં રહેલા
દહવિસુદ્ધ—દ્રુપ્રમાણુને બાદ કરેલ
ગિરિઅદ્ધં—એવા ગિરિના અર્ધ ભાગ સુધી

ગંતૂળ—જઈને, વહીને
સાજિબ્મીહિં—પોતાની જિલ્લિકામાં થઈને
ણિઅણિઅ—પોતપોતાના નામવાળા
કુંડેસુ—કુડોમાં
ણિવડંતિ—પડે છે.

ણિઅજિબ્મિઅ—પોતાની જિલ્લિકાની
પિહુલત્તા—પહોળાઈથી
પળવીસ અંસેણ—પચીસમા ભાગે
મુત્તુ—મૂકીને, છોડીને
મજ્જગિરિં—ક્ષેત્રના મધ્યમાં રહેલા પર્વતને
જામમુહા—યામમુખી, દક્ષિણમુખી નદીઓ

પુવ્વ ઉદહિં—પૂર્વ સમુદ્રને
ઇઅરા—અને બીજી નદીઓ, ઉત્તર
મુખી નદીઓ
અવરોઅહિં—અપરોદધિને, પશ્ચિમ
સમુદ્રને
ઉવિંતિ—મળે છે, જાય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ક્ષેત્રપંચકમહાનદ્યઃ, સ્વદ્વારદિશિદ્રહવિશુદ્ધગિર્યર્ધમ્ ।

ગત્વા સ્વજિવ્હિકાભિર્નિજનિજકુંડેષુ નિપતંતિ ॥ ૫૮ ॥

નિજજિવ્હિકાપૃથુલચ્ચાત્, પંચવિંશતિતમાંશેન મુક્ત્વા મધ્યગિરિમ્ ।

યામમુરવાઃ પૂર્વોદધિઃ, હિતરા અપરોદધિમુપયાન્તિ ॥ ૫૯ ॥

ગાથાર્થઃ—પાંચ ક્ષેત્રની મહાનદીઓ પોતાના દ્વારની દિશા તરફ રહેલા દ્રહપ્રમાણને પર્વતના પ્રમાણમાંથી બાદ કરી જે રહે તેના અર્ધભાગ સુધી પર્વત ઉપર વહીને પોતપોતાની જિવ્હિકામાં થઈને પોતપોતાના નામવાળા નીચે રહેલા પ્રપાતકુંડોમાં પડે છે. ॥ ૫૮ ॥

પોતાની જિવ્હિકાના વિસ્તારથી પચીસમા ભાગે મધ્યગિરિને મૂકીને દક્ષિણમુખી નદીઓ પૂર્વસમુદ્રમાં જાય છે, અને બીજી એટલે ઉત્તરમુખી નદીઓ પશ્ચિમસમુદ્રમાં જાય છે. ॥ ૫૯ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—પાંચ ક્ષેત્રની રોહિતાંશા વિગેરે ૧૦ મહાનદીઓની ગતિ આ પ્રમાણે—

॥ શેષ ૧૦ મહાનદીઓની ગતિ ॥

હિમવંતક્ષેત્રમાં રોહિતાંશા અને રોહિતા એ બે નદી તથા હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં સુવર્ણકૃલા અને રૂપ્યકૃલા એ બે નદીઓ વહે છે, તેમાં રોહિતાંશા નદી લઘુહિમવંતપર્વત ઉપરના પદ્મદ્રહમાંથી ઉત્તર તોરણે (ઉત્તરદ્વારે) ૧૨૥ યોજનના પ્રવાહથી નિકળી સીધી લીટીએ ઉત્તર સન્મુખ પર્વતના પર્યન્ત કિનારા સુધી આવી ત્યાં સુધીમાં ૨૭૬ યોજન ૬ કળા પર્વત ઉપર વહી. કારણકે સદારદિસિદ્ધ-પોતાની દિશા તરફ દ્રહનું પ્રમાણ એટલે ઉત્તરદિશિ તરફ દ્રહનું પ્રમાણ તે દક્ષિણોત્તર પહોળાઈ ૫૦૦ યોજન છે, તે લઘુ હિમવંતના ૧૦૫૨-૧૨ વિસ્તારમાંથી વિમુદ્ધ-બાદ કરતાં ૫૫૨ યોજન-૧૨ કળા રહી તેનું અર્ધ-અર્ધ કરતાં ૨૭૬ યોજન ૬ કળા આવી, માટે એટલા યોજન સુધી રોહિતાંશા નદી પર્વત ઉપર વહીને પોતાની ૧ યોજન લાંબી અને ૧ ગાઉ જાડી જિવ્હિકામાં થઈને પર્વત નીચે કંઈક અધિક સો યોજન જેટલા દીર્ઘ-લાંબા ધોધથી પોતાના નામવાળા રોહિતાંશાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડી, ત્યારબાદ એ કુંડના ઉત્તર દ્વારે બહાર નિકળી હિમવંતક્ષેત્રમાં વહેતાં એજ ક્ષેત્રની વચ્ચે શખ્દાપાતી નામનો ગોળ આકારવાળો વૃત્ત વૈતાલ્યપર્વત આવ્યો, તે પર્વતથી

૧ બે ગાઉ દૂર રહીને પોતાનો પ્રવાહ પશ્ચિમદિશા સન્મુખ વાંકો વાળીને પશ્ચિમ હિમવંતના બે વિભાગ કરતી પશ્ચિમસમુદ્રમાં જગતી નીચે થઇને ગઇ. અહિં કુંડમાંથી નિકળી વૈતાલ્ય સુધી આવતાં માર્ગમાં ૧૪૦૦૦ નદીઓ મળી, અને ત્યારબાદ પશ્ચિમસમુદ્રમાં જતાં માર્ગમાં બીજી ૧૪૦૦૦ નદીઓ મળી, જેથી રોહિતાંશા નદીનો સર્વ પરિવાર ૨૮૦૦૦ (અડીસ હજાર) નદીઓનો છે.

રોહિતા નદી—રોહિતા નદી મહાહિમવંત પર્વત ઉપરના મહાપદ્મદ્રહ નામના દ્રહમાંથી દક્ષિણ તોરણે ૧૨૫ યોજન પહોળા પ્રવાહથી નિકળી સ્ત્રીધી લીટીએ દક્ષિણ સન્મુખ પર્વતના પર્યન્ત સુધી વહી, ત્યાં સુધીમાં ૧૬૦૫ યોજન પ કળા પર્વત ઉપર વહી, અહિં મહાહિમવંતનો વિસ્તાર યો. ૪૨૧૦—ક. ૧૦ છે, તેમાંથી સ્વદિશિદ્રહવિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન બાદ કરી અર્ધ કરતાં એટલાજ યોજન આવે, માટે એટલા યોજન મહાહિમવંત પર્વત ઉપર વહી પોતાની એક યોજન લાંબી અને ૦૫ યોજન જાડી જિલ્લિકામાં થઇને પર્વત નીચે રોહિતાપ્રપાત નામના કુંડમાં સાધિક ૨૦૦ યોજન જેટલા લાંબા ધોધથી પડીને કુંડના દક્ષિણદ્વારે બહાર નિકળી હિમવંતક્ષેત્રમાં વહેતાં શખ્દાપાતી વૃત્તવૈતાલ્યથી બે ગાઉ દૂર રહીને પોતાનો પ્રવાહ પૂર્વદિશા સન્મુખ વાંકો વાળી પૂર્વહિમવંત ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી તથા કુંડથી વૃત્તવૈતાલ્ય સુધીમાં ૧૪૦૦૦ અને વૈતાલ્યથી સમુદ્ર સુધીમાં બીજી ચૌદહજાર નદીઓને માર્ગમાં પોતાની અંદર મેળવતી જગતી નીચે થઇને પૂર્વસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. એ રીતે એનો પરિવાર પણ ૨૮૦૦૦ નદીઓનો રોહિતાંશાવત્ જાણવો.

સુવર્ણકૂલા નદી—સર્વસ્વરૂપ રોહિતાંશાનદી સરખું જાણવું, પરન્તુ વિશેષ એ કે મધ્યવર્તી વૈતાલ્યનું નામ વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય કહેવું, સુવર્ણકૂલાનો પ્રવાહ શિખરીપર્વત ઉપરના પુંડરીકદ્રહમાંથી દક્ષિણ તોરણે નિકળી સુવર્ણ-કૂલાપ્રપાત કુંડમાં પડી કુંડના દક્ષિણ તોરણે નિકળી હિરણ્યવંતક્ષેત્રમાં થઇને પૂર્વસમુદ્રમાં મળે છે.

રૂપ્યકૂલા નદી—સર્વસ્વરૂપ રોહિતાનદી સરખું કહેવું, પરન્તુ વિશેષ એ કે—આ નદી રૂકમીપર્વતઉપરના મહાપુંડરીકદ્રહમાંથી ઉત્તર તોરણે નિકળી, રૂપ્યકૂલાપ્રપાત કુંડમાં પડી કુંડના ઉત્તર તોરણે થઈ બહાર નિકળી વિકટાપાતી આગળ થઇને પશ્ચિમસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે.

૧ નદીને એ પર્વતથી દૂર રહેવાનું કારણ પર્વત પાસેની ભૂમિ કંઈક ઊંચી હોય એમ સંભવે.

૨ કુંડી ક્ષેત્રગતિમાં અને દીર્ઘ ક્ષેત્રગતિમાં પણ પરિવાર નદીઓ સરખી સંખ્યાએ મળી એમ કહ્યું તે શાસ્ત્રકારની વિવક્ષાના અનુરોધથીજ.

હરિકાન્તા નદી [હરિ નદી]—મહાહિમવંતપર્વત ઉપરના મહાપદ્મદ્રુમાંથી ઉત્તર તોરણે ૨૫ યોજન પહોળા પ્રવાહથી નિકળી, ૧૬૦૫ યોજન ૫ કળા સુધી પર્વત ઉપર ઉત્તર સન્મુખ વહી, પર્વતના પર્યન્તે આવી બે યોજન લાંબી અને ૧ યોજન જાડી જિવિહકામાં થઈને બસો યોજનથી કંઈક અધિક લાંબા ધોધથી હરિપ્રપાતકુંડમાં પડી, ત્યાંથી પુનઃ ઉત્તર તોરણે બહાર નિકળી ૨૮૦૦૦ નદીઓ સહિત ગંધાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય પાસે આવી ગંધાપાતીથી ૧ યોજન દૂર રહી બીજી ૨૮૦૦૦ નદીઓને માર્ગમાં ભેળવતી અને પશ્ચિમ હરિવર્ષક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી સર્વ મળી ૫૬૦૦૦ નદીઓ સહિત પશ્ચિમસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, આ નદી કુંડના દ્વાર સુધી ૨૫ યોજન પહોળી અને ૦૫ યોજન ઊંડી છે ત્યારબાદ વિસ્તારમાં અને ઊંડાઈમાં અનુક્રમે વધતાં વધતાં સમુદ્રના સંગમ-સ્થાને ૨૫૦ યોજન પહોળી અને ૫ યોજન ઊંડી થઈ છે.

હરિસલિલા નદી—નિષધપર્વત ઉપરના તિર્ગિંધીદ્રુમાંથી દક્ષિણ તોરણે ૨૫ યોજન પહોળા પ્રવાહથી નીકળી, યો. ૭૪૨૧-ક. ૧ સુધી પર્વત ઉપરજ દક્ષિણ મુખે વહી, પર્વતના કિનારે આવી બે યોજન દીર્ઘ અને ૧ યોજન જાડી પોતાની જિવિહકામાં થઈ કંઈક અધિક ૪૦૦ યોજન જેટલા લાંબા ધોધથી હરિસલિલા કુંડમાં પડી, ત્યાંથી પણ દક્ષિણ તોરણે બહાર નિકળી, ગંધાપાતી વૃત્તવૈતાલ્ય સુધીમાં ૨૮૦૦૦ નદીઓ સહિત થઈ પર્વતથી ૧ યોજન દૂર રહી પુનઃ માર્ગમાં બીજી ૨૮૦૦૦ નદીઓને પોતાની અંદર ભેળવતી પૂર્વ હરિવર્ષ-ક્ષેત્રના બે વિભાગ કરતી સર્વ મળી ૫૬૦૦૦ નદીઓ સહિત જગતી નીચે થઈને પૂર્વસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. એનો વિસ્તાર તથા ઊંડાઈ સર્વ હરિનદીવત્ જાણવું.

નરકાન્તા નદી—રૂક્મીપર્વત ઉપરના મહાપુંડરીકદ્રુમાંથી દક્ષિણ તોરણે ૨૫ યોજનના પ્રવાહે નિકળી ઇત્યાદિ સર્વસ્વરૂપ હરિકાન્તા નદી સરખું કહેવું. વિશેષ એ જ કે—આ નદી રમ્યક્ષેત્રમાં વહે છે, અને માતૃયવંત વૃત્તવૈતાલ્યથી ૧ યોજન દૂર રહે છે, તથા પૂર્વસમુદ્રમાં મળે છે. પરિવાર ૫૬૦૦૦ નદીનોજ છે.

નારીકાન્તા નદી—સર્વસ્વરૂપ હરિસલિલાનદી સરખું જાણવું, પરન્તુ વિશેષ એ કે—નીલવંતપર્વત ઉપરના કેશરિદ્રુમાંથી ઉત્તર તોરણે નીકળે છે, અને માતૃયવંતથી ૧ યોજન દૂર રહી પશ્ચિમસમુદ્રમાં મળે છે. પરિવાર ૫૬૦૦૦ નદીનોજ છે.

સીતોદા મહાનદી—નિષધપર્વત ઉપરના તિર્ગિંધી દ્રુમાંથી ઉત્તર તોરણે થઈ ૫૦ યોજન પહોળા પ્રવાહથી નિકળી યો. ૭૪૨૧-ક. ૧ સુધી પર્વત ઉપર

સીધી ઉત્તર સન્મુખ વહી, ૪ યોજન દીર્ઘ અને ૨ યોજન જાડી પોતાની જિલ્હિ-કામાં થઈને કંઈક અધિક ૪૦૦ યોજન લાંબા ધોધથી નીચેના સીતોદાપ્રપાત નામના કુંડમાં પડી, ત્યાંથી પુનઃ ઉત્તર તોરણે બહાર નીકળી દેવકુરૂક્ષેત્રના તથા મધ્યવર્તી પાંચ દ્રહોના બે બે વિભાગ કરતી દ્રહોમાં થઈને દેવકુરૂના પર્યન્ત ભાગે રહેલા મેરૂપર્વતથી બે યોજન દૂર રહી પોતાના પ્રવાહને પશ્ચિમ તરફ વાળીને, તેમજ કુંડથી દેવકુરૂના પર્યન્ત ભાગ સુધીમાં દેવકુરૂક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓને પોતાના પ્રવાહમાં ભેળવતી, તથા પશ્ચિમમહાવિદેહના બે વિભાગ [દક્ષિણ વિભાગ અને ઉત્તર વિભાગ એમ બે વિભાગ] કરતી, તથા ક્ષેત્રને અનુસારે અનુક્રમે નીચી થતી થતી પર્યન્તે રહેલા મહાવનની વચ્ચે થઈને જગતી નીચેની ૧૦૦૦ યોજન જેટલી નીચી ભૂમિમાં થઈને પશ્ચિમસમુદ્રને પાંચસો યોજનના પહોળા પ્રવાહથી મળે છે. એનો દ્રહથી કુંડ સુધીનો વિસ્તાર ૫૦ યોજન અને ઉંડાઈ ૧ યોજન છે, તથા સમુદ્રસંગમને સ્થાને ૫૦૦ યોજનનો વિસ્તાર અને ઉંડાઈ ૧૦ યોજન છે, અહિં પશ્ચિમમહાવિદેહની ભૂમિ મેરૂપર્વતના પર્યન્તથી સમુદ્ર સુધી અનુક્રમે નીચા નીચા પ્રદેશવાળી છે, જેથી સમુદ્ર સુધીમાં સાધિક ૧૦૦૦ યોજન જેટલી નીચી ભૂમિ છે, માટે નદી પણ તે પ્રમાણે અનુક્રમે નીચા નીચા જતા પ્રવાહવાળી છે. તથા પશ્ચિમ મહાવિદેહમાંની ૧૬ વિજય-ની ૩૨ નદીના દરેકના ૧૪૦૦૦ પરિવાર સહિત હોવાથી ૪૪૮૦૦૦ નદીઓ સહિત થાય છે, અને ૬ અન્તર્નદી મળે છે, જેથી કુંડથી સમુદ્રસંગમ સુધીમાં ૮૪૦૦૦ દેવકુરૂની અને ૪૪૮૦૩૮ પશ્ચિમમહાવિં ની, એમ સર્વ મળી ૫૩૨૦૩૮ (પાંચલાખ બત્રીસહજાર આઠત્રીસ) નદીઓના પરિવાર સહિત સીતોદા નદી પશ્ચિમસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. વાસ્તવિક રીતે તો મહાવિદેહની ૩૨ મહાનદી અને ૬ અન્તર્નદી મળી ૩૮ મહાનદીઓ સીતોદાને મહાવિંમાં મળે છે, પરન્તુ ૩૨ મહાનદીઓનો પોતપોતાનો ચૌદ ચૌદ હજારનો પરિવાર તે પણ સીતોદાનો પરિવાર ગણતાં એ પૂર્વોક્ત પરિવાર ગણાય છે, એ સર્વ નદીઓનું જળ સીતોદામાં ભેળું થવાની અપેક્ષાએ એટલા પરિવારની ગણતરી પણ અવાસ્તવિક ન ગણાય.

સીતા મહાનદી—સર્વસ્વરૂપ સીતોદા નદી સરખું જાણવું, પરન્તુ વિશેષ એ કે— આ નદી નીલવંતપર્વત ઉપરના કેસરીદ્રહમાંથી દક્ષિણ તોરણે નીકળી કુંડમાંથી પણ દક્ષિણ તોરણે નીકળી ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં પાંચ દ્રહોના બે વિભાગ કરી મેરૂથી પૂર્વમહાવિદેહ તરફ વળે છે, અને પૂર્વસમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તેમજ પૂર્વવિદેહની ભૂમિ પશ્ચિમવિદેહવત્ અનુક્રમે નીચી નથી પરન્તુ સરખી સપાટીવાળી છે, તેથી નદીની નીચી ગતિ નથી.

વળી એ સર્વમહાનદીઓ પોતાના પ્રવાહની બન્ને બાજુએ એક વેદિકા અને એક વન સહિત છે. તથા ભરત અને ઐરાવતક્ષેત્રની ગંગા સિંધુ રક્તા અને રક્તવતી એ ચાર નદીઓનું કુંડ સુધીનું સ્વરૂપ શાશ્વત છે, અને કુંડ-માંથી નીકળ્યાબાદ ક્ષેત્રના કારણથીજ અશાશ્વત સ્વરૂપવાળી છે. ॥ ૫૮-૫૯ ॥

અવતરણ:—હવે આ ત્રણ ગાથામાં પાંચ ક્ષેત્રની ૧૦ મહાનદીઓનાં નામ તથા દરેક નદીને બીજી કેટલી નદીઓનો પરિવાર છે તે કહે છે—

હેમવદ્ રોહિઅંસા, રોહિઆ ગંગદુગુણપરિવારા ।

એરણ્યવદ્ સુવર્ણ-રૂપ્પકુલાઓ તાણ સમા ॥ ૬૦ ॥

હરિવાસે હરિકંતા, હરિસલિલા ગંગચંડુગુણનર્દઆ ।

એસિ સમા રમ્મયદ્, ણરકંતા ણારિકંતા ય ॥ ૬૧ ॥

સીઓઆ સિઆઓ, મહાવિદેહમ્મિ તાસુ પત્તેઅં ।

ણિવડદ્-પણલક્ષ્મદુતીસ-સહસઅડતીસણદ્સલિલં ॥ ૬૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

હેમવદ્-હેમવંત ક્ષેત્રમાં
ગંગદુગુણ-ગંગાનદીથી બમણા

સુવર્ણ-સુવર્ણકૂલા નદી
તાણ સમા-તે નદીઓ સરખી

હરિવાસે-હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં

એસિ સમા-એ નદીઓ સરખી

સીઓઆ-ગ્રીતોદા નદી

સીઆઓ-ગ્રીતા નદી

તાસુ પત્તેઅં-તે નદીઓમાં, દરેકમાં

ણિવડદ્-પડે છે.

પણલક્ષ્મ દુતીસ સહસ અડતીસ-પાંચલાખ

બત્રીસહજાર આડત્રીસ

ણદ્સલિલં-નદીઓનું જળ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

હેમવતિ રોહિતાંશા રોહિતા ગંગાદ્વિગુણપરિવારા ।

એરણ્યવતિ સુવર્ણકૂલારૂપ્યકૂલે તયોઃ સમે ॥ ૬૦ ॥

હરિવર્ષે હરિકાન્તા હરિસલિલા ગંગાચતુર્ગુણપરિવારા ।

एतयोः समे रम्यके नरकान्ता नारीकान्ता च ॥ ६१ ॥

સીતોદા સીતા મહાવિદેહે, તયોઃ પ્રત્યેકં ।

निपतति पंचलक्षद्वात्रिंशत्सहस्राष्टात्रिंशन्नदीसलिलम् ॥ ६२ ॥

ગાથાર્થઃ—હિમવંતક્ષેત્રમાં રોહિતાંશાનદી અને રોહિતાનદી ગંગાનદીથી બમણા પરિવારવાળી છે, અને ઐરણ્યવતક્ષેત્રમાં સુવર્ણકૂલાનદી અને રૂપ્યકૂલાનદી તે બે નદીઓ (રોહિતાંશા અને રોહિતા) સરખી છે. ॥ ૬૦ ॥

હરિવર્ષક્ષેત્રમાં હરિકાન્તા અને હરિસલિલા એ બે નામની નદીઓ છે, અને તે ગંગાનદીના પરિવારથી ચારગુણા પરિવારવાળી છે, અને રમ્યક્ષેત્રમાં જે નરકાન્તા અને નારીકાન્તા એ બે નામવાળી નદી છે તે એ બે (હરિકાન્તા હરિસં) નદીઓ સરખી છે ॥ ૬૧ ॥

મહાવિદેહમાં સીતોદા અને સીતા એ બે નામની નદીઓ છે, તે દરેકમાં પાંચલાખ બત્રીસ હજાર અને આડત્રીસ નદીઓનું જળ પડે છે. [અર્થાત્ એ બે નદીમાંની એકેક નદીને એટલી નદીઓનો પરિવાર છે] ॥ ૬૨ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, તથા પૂર્વગાથામાં કહેલા વિસ્તરાર્થને અનુસારે વિશેષ સ્વરૂપ બાણુવું, અહિં વિશેષ એજ કે—ગંગા મહાનદીને ૧૪૦૦૦ નદીનો પરિવાર છે, માટે રોહિતાંશા રોહિતાને ૨૮૦૦૦—૨૮૦૦૦ નો પરિવાર છે, તેવીજ રીતે સુવર્ણકૂલા રૂપ્યકૂલા નદીનો પણ ૨૮૦૦૦—૨૮૦૦૦ નો પરિવાર છે. વળી હરિકાન્તાદિ ચાર નદીઓને દરેકને ૫૬૦૦૦—૫૬૦૦૦—૫૬૦૦૦—૫૬૦૦૦ નો પરિવાર છે, અને સીતોદા સીતાનદીનો પરિવાર ગંગાનદીના પરિવાર સાથે સરખામણીવાળો ન હોવાથી તે દરેકનો જૂદોજ પરિવાર ૫૩૨૦૩૮—૫૩૨૦૩૮ નદીઓનો કહ્યો છે.

॥ પરિવાર નદીઓ અશાશ્વતી ॥

ગંગા અને સિંધુ તથા રક્તા અને રક્તવતી એ ચાર બાહ્યનદીઓ કુંડમાંથી નીકળ્યાબાદ પ્રાયઃ શાશ્વત છે, પરંતુ સર્વાંશે શાશ્વત નથી, કારણકે ક્ષેત્ર પરાવૃત્તિ ધર્મવાળું છે માટે. તો પણ એ ચાર મહાનદીઓનો પ્રવાહ સર્વથા બંધ નહિ થાય, ગાડાના ચીલા જેટલો પણ વહેશે, અને પુનઃ કાળક્રમે વધતાં વધતાં દર ૧૧ યોજનના પર્યન્ત પ્રવાહવાળી થશે. પુનઃ ઘટશે એ રીતે પ્રાયઃ શાશ્વત છે, અને

ખીજી ૧૦ મહાનદીઓ, ૬૪ વિજયનદીઓ ૧૨ અન્તર્નદીઓ કાયમને માટે એક સરખા સ્વરૂપવાળી હોવાથી સર્વદા શાશ્વત છે, અને શેષ પરિવાર નદીઓ સર્વ અશાશ્વત બાણવી, મહાવિદેહાદિમાં પણ સર્વત્ર અશાશ્વત બાણવી. તથા પરિવાર નદીઓને વેદિકા અને વન પણ ન હોય ॥ ૬૦-૬૧-૬૨ ॥

અવતરણ:—સીતોદા તથા સીતાનદીમાં કઇ કઇ નદીઓ મળે છે, તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

કુરુણ્ઠ ચુલસી સહસા, છચ્ચેવંતરણ્ઠો પદ્વિજયં ।
દો દો મહાણ્ઠો, ચુદ [સ] સહસ્સા ઉ પત્તેઅં ॥ ૬૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

કુરુ—દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુક્ષેત્રની
ગહ—નદીઓ
ચુલસી સહસા—ચાર્યાસી હજાર
છ ચ્ચે—છ જ.

અંતરણ્ઠો—અન્તર્નદીઓ
પદ્વિજયં—પ્રતિવિજયની, દરેક વિજયની
દો દો મહાણ્ઠો—બે બે મહાનદીઓ
પત્તેઅં—દરેક મહાનદીને

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કુરુનઘશ્વતુરશીતિસહસ્રાણિ, પદ્ચૈવાન્તરનઘઃ પ્રતિવિજયં ।
દે દ્વે મહાનઘૌ, ચતુર્દશસહસ્રાણિ તુ પ્રત્યેકમ્ ॥ ૬૩ ॥

ગાથાર્થ:—કુરુક્ષેત્રની નદીઓ ચાર્યાસી હજાર, છ અન્તર્નદીઓ, અને દરેક વિજયમાં બે બે મહાનદી છે, તે દરેકનો ચૌદ ચૌદ હજારનો પરિવાર છે [એ સર્વનદીઓ સીતોદાને તથા સીતાનદીને મળે છે] ॥ ૬૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—મહાવિદેહક્ષેત્ર ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે, ત્યાં અતિમધ્ય-વર્તી મેરૂપર્વત છે, અને તેથી દક્ષિણ દિશાએ દેવકુરુ નામનું યુગલક્ષેત્ર, ઉત્તરે ઉત્તરકુરુ નામનું યુગલક્ષેત્ર, પૂર્વદિશામાં પૂર્વમહાવિદેહ અને પશ્ચિમદિશામાં પશ્ચિમમહાવિદેહક્ષેત્ર છે, ત્યાં સીતોદાનદી પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે દેવકુરુક્ષેત્રમાં થઈને પશ્ચિમમહાવિદેહમાં જાય છે, ત્યાં પ્રથમ કુરુક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓ છે તે સર્વ સીતોદાને મળે છે. અને સીતાનદી ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં થઈને પૂર્વમહાવિદેહમાં વહે છે, ત્યાં ઉત્તરકુરુની ૮૪૦૦૦ નદીઓ પ્રથમ મળે છે. પુનઃ પૂર્વ મહાવિદેહ અને પશ્ચિમમહાવિદેહ એ દરેકમાં ૮-૮ દક્ષિણ તરફ અને ૮-૮

ઉત્તર તરફ વિજયો છે, બે બે વિજયોની વચ્ચે એકેક વક્ષસ્કારપર્વત અને એકેક નદી આવી છે, એજ અન્તર્નદીઓ ગણાય છે, કારણકે બે બે વિજયોની અન્ત:-વચ્ચે આવી છે માટે, તેવી નદીઓ પૂર્વમહાવિદેહમાં છ અને પશ્ચિમ વિદેહમાં પણ ૬ છે. તે પણ સીતોદા તથા સીતાનેજ મળે છે.

તથા પૂર્વવિદેહની અને પશ્ચિમવિદેહની ૧૬-૧૬ વિજયોમાં દરેકમાં ગંગા સિંધુ અને રક્તા તથા રક્તાવતી એ નામવાળી બે બે નદીઓ છે. કઈ વિજયોમાં કઈ નદીઓ તથા વિજય વક્ષસ્કારપર્વત અને અન્તર્નદીઓનો સર્વ અનુક્રમ આગળ મહાવિદેહક્ષેત્રના વર્ણનપ્રસંગે કહેવાશે. તે બે બે મહાનદીને દરેકને ૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ નદીઓનો પરિવાર છે, તે ચૌદહજારના પરિવારવાળી નદી સીતોદામાં ૩૨ મળે છે, તેવી રીતે સીતાને પણ ૩૨ નદી મળે છે, જેથી

સીતોદામાં		સીતાનદીમાં
દેવકુરુની	{	ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રની
પશ્ચિમ વિદેહની		પૂર્વ વિદેહની
પશ્ચિમ વિજયોની		પૂર્વ વિજયોની
પશ્ચિમ વિજયોની		પૂર્વ વિજયોની
	{	
		૮૪૦૦૦ નદી
		૬ અન્તર્નદી
		૩૨ મહાનદી
		૪૪૮૦૦૦ પરિવારનદી
		<hr/>
		૫૩૨૦૩૮ સર્વનદી

અહિં કેટલાક આચાર્યો મહાનદીઓ ૩૮ ને જૂદી ન ગણીને ૫૩૨૦૦૦ નદીઓજ ગણે છે. અને ચાલુ ગ્રંથમાં ગણતરી કરી છે, માટે સીતોદામાં ૫૩૨૦૩૮ નદીઓનું જળ લેશું થાય છે, અને સીતામાં પણ એટલીજ નદીઓનું જળ લેશું થતું હોવાથી બન્ને મહાનદીનો લેગો પરિવાર ગણતાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૧૦૬૪૦૭૬ (દશલાખ ચાસઠહજાર છાંતેર) એટલી નદીઓ છે.

પુનઃ કેટલાક આચાર્ય અન્તર્નદીઓનો પણ દરેકનો ચૌદ ચૌદ હજાર અથવા અડાવીસ અડાવીસ હજારનો પરિવાર ગણે છે, જેથી ૧૬૮૦૦૦ નદીઓ પરિવારનદીમાં અધિક થાય છે, પરન્તુ વિશેષ અભિપ્રાય તો અન્તર્નદીઓનો પરિવાર જૂદો ન ગણતાં વિજયની બે મહાનદીનો પરિવાર તેજ અન્તર્નદીનો ૨૮૦૦૦ પરિવાર ગણવા તરફનો છે. જેમ સૂર્યનો પરિવાર જૂદો નથી, પરન્તુ ચંદ્રનો ૨૮ નક્ષત્રાદિ પરિવાર એજ સૂર્યનો પણ ગણાય તેવી રીતે અન્તર્નદીઓનો પરિવાર જૂદો ન ગણવો. દિગંબરસમ્પ્રદાયમાં પણ અન્તર્નદીઓનો પરિવાર જૂદો ગણ્યો નથી.

વળી ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિમાં તો ગંગા સિંધુ આદિ મહાનદી પોતાના સહિત ૧૪૦૦૦ ના પરિવારે સમુદ્રમાં જાય છે, જેથી મહાનદીને પરિવારનદીથી જૂદી ગણી નથી ॥ ૬૩ ॥

અવતરણ:—હવે જંગૂદ્રીપમાં સર્વ નદીઓની સંખ્યા દર્શાવે છે—

અડસચરિ મહર્ણઓ, બારસ અંતરર્ણઉ સેસાઓ ।

પરિઅર્ણઈ ચડદસ—લરકા છપ્પન્ન સહસા ચ ॥ ૬૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

અડસચરિ—અઘ્યોત્તર
મહર્ણઓ—મહાનદીઓ

પરિઅર્ણઈ—પરિકર નદીઓ, પરિવાર
નદીઓ.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અષ્ટસપ્તતિ મહાનદ્યો, દ્વાદશાન્તર્નદ્યઃ શેષાઃ ।

પરિકરનદ્યશ્ચતુર્દશલક્ષાણિ ષડ્પંચાશત્સહસ્રાણિ ચ ॥ ૬૪ ॥

માથાર્થ:—૭૮ મહાનદીઓ, ૧૨ અન્તર્નદીઓ, અને બાકીની બીજી ૧૪૫૬૦૦૦ પરિવાર નદીઓ [એટલી નદીઓ જંગૂદ્રીપમાં છે—એ સંખ્યા] ॥ ૬૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ભરતક્ષેત્રની તથા ઐરાવતક્ષેત્રની ગણુતાં ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી મળીને ચાર નદીઓનો દરેકનો ૧૪૦૦૦ નો પરિવાર, અને હિમવંત ક્ષેત્રની રોહિતા રોહિતાંશા તથા ઐરણ્યવંતક્ષેત્રની સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા એ ચાર નદીઓ દરેકનો ૨૮૦૦૦ નો પરિવાર, તથા હરિવર્ષક્ષેત્રની હરિકાન્તા હરિસલિલા અને રમ્યક્ષેત્રની નરકાન્તા નારિકાન્તા એ ચાર નદીઓ દરેકનો ૫૬૦૦૦ નો પરિવાર અને મહાવિદેહની સીતા સીતોદા નદીઓ દરેકનો ૫૩૨૦૦૦ પરિવાર, અને મહાવિદેહની ૧૨ અંતર્નદી સહિત ૧૪૫૬૦૬૦ નદીઓ જંગૂદ્રીપમાં છે. તે કોષકથી આ પ્રમાણે—

	દરેકનો પરિ	સર્વ સંખ્યા.
૪ { ગંગા-સિંધુ રક્તા-રક્તવતી }	૧૪૦૦૦	૫૬૦૦૦
૪ { રોહિતાંશા-રોહિતા સુવર્ણકૂલા-રૂપ્યકૂલા }	૨૮૦૦૦	૧૧૨૦૦૦

૪ { હરિકાન્તા-હરિસલિલા નરકાન્તા-નારિકાન્તા }	૫૬૦૦૦	૨૨૪૦૦૦
૪ સીતા-સીતોદા	૫૩૨૦૦૦	૧૦૬૪૦૦૦
૭૮ ૧૭ ગંગા-૧૭ સિંધુ ૧૭ રક્તા-૧૭ રક્તવતી ૧૦ રોહિતાંશા વિગેરે	—	૭૮
૧૨ અન્તર્નદી		૧૨
		૧૪૫૬૦૬૦ સર્વનદી

II જંબુદ્વીપમાં નદીઓની ભિન્ન ભિન્ન ગણતરી II

આ ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે જંબુદ્વીપની સર્વ નદીઓ ૧૪૫૬૦૬૦ છે, તે ૬૦ મહાનદીઓને જૂદી ગણવાથી છે.

પુનઃ ઘણા અંશેમાં ૬૦ મહાનદીઓને જૂદી ન ગણીને ૧૪૫૬૦૦૦ નદીઓજ કહી છે, એમાં ૬૮ મહાનદીઓને તો કદાચ પરિવારાન્તર્ગત ગણી શકાય, પરન્તુ ૧૨ અન્તર્નદીઓને જૂદી કેમ ન ગણવી તે શ્રીબૃહથુતગમ્ય છે.

વળી જેઓ ગ્રાહવતી આદિ અન્તર્નદીઓનો જૂદો પરિવાર ૨૮૦૦૦-૨૮૦૦૦ નો ગણે છે, તેઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે ૩૩૬૦૦૦ નદીઓ અધિક ગણવાથી [૧૪૫૬૦૦૦+૩૩૬૦૦૦=] ૧૭૯૨૦૦૦ (સત્તરલાખબાણહજાર) નદીઓ ગણાય છે. કહ્યું છે કે—

સુતે ચૃદમલરકા, છપ્પન્નસહસ્સ જંબુદીવંમિ ।

હંતિ ડ સત્તરસલરકા, બાણવૃસહસ્સ મેલવિયા ॥ ૧ ॥

આ સંબંધમાં કેટલાક તર્કવિતર્કો શ્રીક્ષેત્રલોકપ્રકાશઆદિઅંથોથી જાણવા. ॥ ૬૪ ॥

II કુંડાદિકનું સમાન પ્રમાણ II

એ ૬૦ મહાનદીઓના જે ૬૦ કુંડ અને દ્વીપ છે તેની લાંબાઈ પહોળાઈ તો નદીઓને અનુસારે દ્વિગુણ દ્વિગુણ છે, પરન્તુ કુંડોની ઉંડાઈ સર્વની ૧૦ યોજન છે, દ્વીપની ઉંચાઈ સર્વત્ર ૨ ગાઉજ છે, અને નદીદેવીનું ભવન પણ સર્વત્ર ગંગાદેવીના પૂર્વે કહેલા ભવનસરખું સમાનજ છે. તથા વેદિકા અને વનનું પ્રમાણ પણ સર્વત્ર તુલ્ય છે. ॥ ૬૪ ॥

॥ ૧૦ મુખ્ય

૬૦ મહાનદીઓનાં નામ.	કયા સ્થાને મળે ?	કયાંથી નીકળી	કયું દિશિએ નિકળી ?	પર્વત ઉપર કેટલું વધી ?	કયા કુંડમાં પડી ?	જાહેરકાની			કયા કુંડના કારે નિકળી
						લાંબાઈ	પહોળાઈ	જડાઈ	
ગંગાનદી	લઘુ હિમ- વંત પર્વત	પદ્મદ્રહ	પૂર્વે	ચો. ક. ૫૦૦-૦ ૨૭૬-૬	ગંગા પ્રપાત	૧૧ ચો.	૬૧ ચો.	૧૧ ગાઉ	દક્ષિણ
સિંધુનદી	"	"	પશ્ચિમે	૫૦૦-૦ ૨૭૬-૬	સિંધુ પ્રપાત	"	"	"	"
રક્તા	શિખરી પર્વત	પુંડરીક દ્રહ	પૂર્વે	૫૦૦-૦ ૨૭૬-૬	રક્તાપ્રપાત	"	"	"	ઉત્તર
રક્તવતી	"	"	પશ્ચિમે	૫૦૦-૦ ૨૭૬-૬	રક્તાવતી પ્રપાત	"	"	"	"
રોહિતાંશા	લઘુ હિમ- વંત પર્વત	પદ્મદ્રહ	ઉત્તરે	૨૭૬-૬	રોહિતાંશા પ્રપાત	૧ ચો.	૧૨૧ ચો.જન	૧ ગાઉ	"
રોહિતા	મહાહિમ- વંત પર્વત	મહાપદ્મદ્રહ	દક્ષિણે	૧૬૦૫-૫	રોહિતા પ્રપાત	"	"	"	દક્ષિણ
સુવર્ણકૂલા	શિખરી પર્વત	પુંડરીક દ્રહ	દક્ષિણે	૨૭૬-૬	સુવર્ણકૂલા પ્રપાત	"	"	"	"
રૂપ્યકૂલા	રૂપ્ત્રીપર્વત	મહા પુંડ- રીક દ્રહ	ઉત્તરે	૧૬૦૫-૫	રૂપ્યકૂલા પ્રપાત	"	"	"	ઉત્તર
હરિકાન્તા	મહાહિમ- વંત પર્વત	મહાપદ્મદ્રહ	ઉત્તરે	૧૬૦૫-૫	હરિકાન્તા પ્રપાત	૨ ચો.	૨૫ ચો.	૨ ગાઉ	"
હરિસલિલા	નિપથ પર્વત	તિગિંદી દ્રહ	દક્ષિણે	૭૪૨૧-૧	હરિસલિલા પ્રપાત	"	"	"	દક્ષિણ
નરકાન્તા	રૂપ્ત્રીપર્વત	મહા પુંડ- રીક દ્રહ	દક્ષિણે	૧૬૦૫-૫	નરકાન્તા પ્રપાત	"	"	"	"
નારીકાન્તા	નીલવંત પર્વત	કેશરી દ્રહ	ઉત્તરે	૭૪૨૧-૧	નારીકાન્તા પ્રપાત	"	"	"	ઉત્તર

નદીઓનો યન્ત્ર ॥

કયા મધ્યગિ- રિથી કુટણે દર રહીને વક્ર થઈ	કયા ક્ષેત્રમાં કઈ દિશાએ ચાલી ?	સંગમ સ્થાન	સર્વ પરિવાર નદીઓ	લંબાઈ	પહોળાઈ		ઉંડાઈ		દર યોજને પ્રવાહ વૃદ્ધિ	દર યોજને ઉંડાઈની વૃદ્ધિ
					પ્રારંભમાં	પર્યન્તે	પ્રારંભમાં	પર્યન્તે		
ગંગાવર્તન કુટણે ૧ ગાઉ દર છોડીને	ભરતક્ષેત્રમાં પૂર્વ દિશાએ	પૂર્વ સમુદ્ર	૧૪૦૦૦	૪૫૦૦૦ ચો. (કેટલું ગણિતથી)	૬૫ યોજ.	૬૨૫ યો.	૦૧૧ ગાઉ	૫ ગાઉ	એક પાર્શ્વે ૫ ધનુષ (૫-૫)	૬૫ - ૬૫
સિન્ધાવર્તન કુટથી ૧ ગાઉ દર	પશ્ચિમે	પશ્ચિમ સમુદ્ર	૧૪૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
રક્તાવર્તન કુટથી ૧ ગાઉ દર	ઔરવતમાં પૂર્વે	સમુદ્ર	૧૪૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
રક્તાવર્તન કુટથી ૧ ગાઉ દર	પશ્ચિમે	"	૧૪૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
શબ્દાપાતી વૈતાદયથી ૨ ગાઉ દર	હિમવંત ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમે	"	૨૮૦૦૦	"	૧૨૧ ૧૨૫	૧ ગાઉ	૧૦ ગાઉ	૧૦-૧૦ (એ પાર્શ્વે)	૬૫ - ૬૫	૬૫ - ૬૫
"	પૂર્વે	"	૨૮૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
વિકરાપાતી વૈતાદયથી ૨ ગાઉ દર	હિરણ્યવંતમાં પૂર્વે	"	૨૮૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
"	પશ્ચિમે	"	૨૮૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
ગંધાપાતી વૈતાદયથી ૧ યોજન દર	હરિયર્ષ ક્ષેત્રમાં પશ્ચિમે	"	૫૬૦૦૦	"	૨૫	૨૫૦	૨ ગાઉ	૫ ચો.	૨૦-૨૦	૬૫ - ૬૫
"	પૂર્વે	"	૫૬૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
માલ્યવંત વૈતાદયથી ૧ યોજન દર	રમ્ય ક્ષેત્રમાં પૂર્વે	"	૫૬૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"
"	પશ્ચિમે	"	૫૬૦૦૦	"	"	"	"	"	"	"

મેરૂપર્વતથી ર યોજન દૂર	મહાવિદ્યમાં પશ્ચિમે	સમુદ્ર	૫૩૨૦૦૦	૪૫૦૦૦ ચો. (કેટક ગણિતથી)	૫૦	૫૦૦	૧ ચો.	૧૦ ચો.	૪૦-૪૦	૬ - ૬
—	પૂર્વે	—	૫૩૨૦૦૦	—	—	—	—	—	—	—
—	સ્વસ્વચિન્નમાં દ.	સીતા નદી	૧૪૦૦૦ ૧૪૦૦૦	—	૬૧ ચો.	૬૨૧	૦૧ ગાઉ	૫ ગાઉ	ધ. ધ. ૫-૫ મે પાસ્વે	૬ ધ.
—	ઉ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	ઉ.	સીતાદા નદી	—	—	—	—	—	—	—	—
—	દ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	દ	સીતા નદી	—	૧૬૫૯૨ ચો. ૨ ક. (અકેટક)	૧૨૫ ચો	૧૨૫	૧૦ ગાઉ	૧૦ ગાઉ	—	—
—	ઉ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	ઉ	સીતાદા નદી	—	—	—	—	—	—	—	—
—	દ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	સર્વ ૧૪૫૬૦૦૦	—	—	—	—	—	—	—

અવતરણ:—એ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં સર્વનદીઓ કહીને હવે જંબૂદ્વીપના સર્વશાસ્ત્રતાપર્વતો ઉપરનાં ગિરિકૂટ તથા ભૂમિકૂટ કહેવાનો પ્રસંગ છે, ત્યાં ગિરિકૂટની ઉંચાઈ ૫૦૦ યોજન—૧૦૦૦ યોજન અને ૬૧ યોજન એમ ત્રણ પ્રકારની છે, ત્યાં ૫૦૦ યોજન ઉંચાં ૧૬૬ ગિરિકૂટ છે, તે આ એ ગાથામાં કહેવાય છે—

एगारडणवकूडा, कुलगिरिजुअलत्तिगेवि पत्तेअं ।

इइ छप्पन्न चउ चउ, वरकारेसुत्ति चउसट्ठी ॥ ६५ ॥

सौमणस गंधमाइणि, सग सग विज्जुपभि मालवंति पुणो ।

अट्ठट्ठ सयल तीसं, अडणंदणि अट्ठ करिकूडा ॥ ६६ ॥

શબ્દાર્થ:—

एगार अडणव-૧૧-૮-૬
કૂડા-કૂટ, શિખરો
કુલગિરિ-વર્ષધર પર્વતોના
જુઅલત્તિગે-ત્રણે યુગલમાં ૬ માં

पत्तेअं-દરેક ઉપર
इ इ-એ પ્રમાણે
चउ चउ-ચાર ચાર કૂટ
वरकारेसु-સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો ઉપર
त्ति चउसट्ठी-એ રીતે ૬૪ કૂટ

सौमणस-સૌમનસ ગજદંત પર્વત ઉપર
गंधमाइणि-ગંધમાદન ગજદંત પર્વત
ઉપર
सग सग-સાત સાત કૂટ
विज्जुपभि-વિદ્યુત્પ્રભ ગજદંતપર્વત
ઉપર

मालवंति-માલ્યવંત ગજદંત પર્વત
अट्ठट्ठ-આઠ આઠ કૂટ
सयल-સર્વ મળીને
तीसं-ત્રીસ કૂટ
णंदणि-નંદનવનમાં
करिकूडा-કરિકૂટ, હસ્તિકૂટ.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकादशाष्ट नवकूटानि, कुलगिरि युगलत्रिकेऽपि प्रत्येकम् ।

इति षट्पंचाशत् चत्वारि चत्वारि वक्षस्कारेण्विति चतुःषष्टिः ॥ ६५ ॥

सौमनसे गंधमादने सप्त सप्त विद्युत्प्रभे माल्यवंते पुनः ।

अष्टाष्टौ सकलानि त्रिंशदष्टौ नंदने अष्टौ करिकूटाः ॥ ६६ ॥

માથાર્થ:—વર્ષધરપર્વતોના ત્રણ યુગલમાં દરેક ઉપર અનુક્રમે અગિઆર આઠ અને નવકૂટ છે, એ ૫૬ ગિરિકૂટ થયા, તથા સોળ વક્ષસ્કારપર્વતોઉપર દરેકે-૪-૪ કૂટ છે તે ૬૪ કૂટ થયા. ॥ ૬૫ ॥

તથા સોમનસ અને ગંધમાદન એ બે નામના ગજદંત પર્વતો ઉપર ૭-૭ કૂટ છે, અને વિદ્યુત્પ્રલ તથા માલ્યવંત એ બે ગજદંતગિરિ ઉપર દરેકે ૮-૮ કૂટ છે, માટે સર્વમળીને ૩૦ કૂટ થયા, તથા ૮ કૂટ નંદનવનમાં અને ૮ કરિકૂટ [ભદ્રશાલ વનમાં છે એ ૧૬ કૂટ મેરૂપર્વત સંબંધિ જાણવા] ॥ ૬૬ ॥

વિસ્તાર્થ:—લઘુહિમવંત અને શિખરી એ બે પર્વતો તે પહેલું યુગલ-દ્વિક કહેવાય, અથવા બાહ્ય ગિરિયુગલ કહેવાય તે દરેક ઉપર ૧૧-૧૧ કૂટ શિખરો છે, તથા મહાહિમવંતપર્વત અને રૂક્મીપર્વત એ મધ્ય વર્ષધરયુગલ કહેવાય, તે દરેક ઉપર ૮-૮ શિખરો છે, અને નિષધપર્વત તથા નીલવંતપર્વત એ અબ્યન્તરવર્ષધર યુગલ ગણાય, તે દરેક ઉપર ૬-૬ શિખરો છે, એ પ્રમાણે છ વર્ષધરપર્વતો ઉપર [૨૨+૧૬+૧૮=] ૫૬ શિખરો થયાં, આ ગણાતાં શિખરો પર્વતઉપરનાં હોવાથી એ ૫૬ ગિરિકૂટ ગણાય.

તથા મહાવિદેહક્ષેત્રની ૩૨ વિજયોના આંતરામાં જે ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે તે દરેક ઉપર ૪-૪ શિખરો હોવાથી ૬૪ ગિરિકૂટ વક્ષસ્કારનાં છે. ॥ ૬૫ ॥

તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દેવકુરૂ તથા ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રની મર્યાદા બાંધનારા બે બે પર્વતો ગજ=હાથીના દંત=દંતૂશળ સરખા વક્રઆકારવાળા છે તેથી તે ચાર ગજદંતગિરિ કહેવાય છે, ત્યાં મેરૂપર્વતના અગ્નિકોણે સોમનસ, નૈઋત્ય-કોણે વિદ્યુત્પ્રલ, વાયવ્યકોણે ગંધમાદન અને ઈશાનકોણે માલ્યવંત નામના ગજદંતગિરિ છે, ત્યાં સોમનસ અને વિદ્યુત્પ્રલ એ બેના આંતરાલમાં દેવકુરૂ ક્ષેત્ર છે, અને ગંધમાદન તથા માલ્યવંતની વચ્ચે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્ર છે, માટે એ બે બે પર્વતો કુરૂક્ષેત્રની મર્યાદા બાંધીને રહ્યા છે, ત્યાં સોમનસ અને ગંધમાદન એ બે ગજદંતગિરિ ઉપર ૭-૭ શિખરો છે, અને વિદ્યુત્પ્રલ તથા માલ્યવંત એ બે ઉપર *૮-૮ શિખરો છે, જેથી ૧૪ અને ૧૬ મળી ૩૦ શિખરો ચાર ગજદંતગિરિનાં છે.

*અહિં ૮-૮ ને બદલે ૯-૯ શિખરો છે, પરંતુ ૧-૧ શિખર હમ્મર યોગ્યન ઉચ્ચ હોવાથી સહસ્રાંકકૂટ તરીકે આગળ ૭૦ મી ગાથામાં જુદું ગણાશે માટે અહિં ૮-૮ કૂટ ગણ્યાં છે.

કૂટની સંખ્યા	સ્થાન	ઉચ્ચાઈ	મૂળ વિસ્તાર	મધ્ય વિસ્તાર	શિખર વિસ્તાર	કંઈ વસ્તુનાં	શિખર ઉપર ચેત્ય વા પ્રાસાદ
૧૧ હિમવત કૂટ	એજ નામવાળા પર્વત ઉપર	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૩૭૫	યોજન ૨૫૦	સર્વ રત્નમય	
૧૧ શિખરી કૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૮ મહાહિમવંતકૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૮ રૂક્મી કૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૬ નિષધ કૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૬ નીલવંત કૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૬૪ વક્ષસ્કાર કૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૭ સોમનસ કૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૭ ગંધમાદન કૂટ	"	૫૦૦	"	"	"	"	
૬ વિદ્યુત્ત્રલ કૂટ	"	૮-૫૦૦ ૧-૧૦૦૦	ઉચ્ચાઈ ૧૮	૮-૩૭૫ ૧-૭૫૦	૮-૨૫૦ ૧-૫૦૦	૮ - રત્ન ૧ - સુવર્ણ	૧ સિદ્ધકૂટ ઉપર સિદ્ધાચતન (ચેત્ય) શેષ કૂટો ઉપર પ્રાસાદ (૫૮ ઉપર પ્રાસાદ)
૬ માલ્યવત્ કૂટ	"	૮-૫૦૦ ૧-૧૦૦૦	"	"	"	"	
૬ નંદન કૂટ	મેરૂમાં ૫૦૦ યો. ઉપર(નંદનવનમાં)	૮-૫૦૦ ૧-૧૦૦૦	"	"	"	"	પ્રાસાદ
૩૦૬ વૈતાલ્ય કૂટ	૩૪ વિજયોમાં	૬૧ યોજન	"	૧૮૩૩ ગાઉ	૧૨૧૧ ગાઉ	મધ્યવર્તી ૩-૩ મુવર્ણુ મય શેષ ૨૦૪ રત્નમય	૩૪ સિદ્ધા. શેષ-પ્રાસાદ
૮ કરિકૂટ	મહાવિદેહમાં મેરૂ પર્વતનીચે ભદ્ર-શાસ વનમાં	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૩૭૫ યોજન	૨૫૦ યોજન	સર્વ રત્નમય	દેવપ્રાસાદ
૮ જંબૂ કૂટ	ઉત્તર કુરુક્ષેત્રમાં જંબૂવૃક્ષના પહેલા વનમાં	૮ યો. ૮	૧૨	૮	૪	જાંબૂનદ સુવર્ણનાં	—
૮ શાલ્મલી કૂટ	દેવકુરૂમાં શાલ્મલી વૃક્ષના પહેલા વનમાં	"	"	"	"	રૂપાનાં	—
૩૪ ઋષભ કૂટ	૩૪ વિજયોમાં એ પ્રપાતકુંડોની વચ્ચે	"	"	"	"	જાંબૂનદ સુવર્ણના	દેવપ્રાસાદ

સર્વમલી ૫૨૫ કૂટોનો ચન્દ્ર.

૧૧૫

સમચોરસ પ્રાસાદની			સિદ્ધકૃટ કહ	*પ્રાં માં શું છે ?	ચૈત્યની			ચૈં દારની			ચૈં માં શું છે ?
લંબાઈ	પહોળાઈ	ઉચાઈ			લંબાઈ	પહોળાઈ	ઉચાઈ	પ્રેરણ	પહોળાઈ	ઉચાઈ	
ચોગ્ગન ૩૧	૩૧	૬૨	પૂર્વ દિશાએ સમુદ્ર પાસે	સિંહાસન (સપરિવાર)	ચોગ્ગન ૫૦	ચોગ્ગન ૨૫	ચોગ્ગન ૩૬	ચોં ૪	ચોં ૪	ચોં ૮	૧૦૮ સિદ્ધ પ્રતિમા
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	મહાનદી પાસે	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	મેરૂ પાસે	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	—	"	—	—	—	—	—	—	—
૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૨ પૂર્વ દિશાએ સમુદ્ર પાસે ૩૨ પૂર્વ દિશાએ	સપરિવાર	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧૪૪૦ ધનુ	ધનુ ૨૫૦	ધનુ ૨૫૦	ધનુ ૫૦૦	૧૦૮ સિદ્ધ પ્રતિમા
૩૧ ચો.	૩૧ ચો.	૬૨ ચો.	—	"	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	ફરેક કૃટ સિદ્ધકૃટ છે.	—	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧૪૪૦ ધનુ	ધનુ ૨૫૦	ધનુ ૨૫૦	ધનુ ૫૦૦	૧૦૮ સિદ્ધ
—	—	—	"	—	"	"	"	"	"	"	"
૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	—	સિંહાસન સપરિવાર	—	—	—	—	—	—	—

* પ્રાસાદોને દાર ન હોવાથી દારનું પ્રમાણ દર્શાવ્યું નથી.

તથા મેરૂપર્વતઉપર નીચેથી ૫૦૦ યોજન ઉંચા ચઢીએ ત્યાં નંદનવન નામનું વન છે, તે વનમાં *આઠ ગિરિકૂટ છે, તે નંદનકૂટ કહેવાય છે.

તથા મેરૂપર્વતની તલહટ્ટી સ્થાને મદ્રશાલ નામનું વન છે, તે વનમાં કરિ=હાથી સરખા આકારવાળાં કૂટ=શિખરો છે, તે આઠ શિખરોનું નામ આઠ^૧કરિકૂટ કહેવાય. એ પ્રમાણે [૫૬+૬૪+૩૦+૮+૮=] ૧૬૬ ગિરિકૂટ પાંચસો યોજન ઉંચાં છે.

અવતરણ:—પૂર્વે જે ગાથામાં કહેલા પાંચસો યોજન ઉંચાઈવાળાં ૧૬૬ કૂટોમાં કેટલાંક શાશ્વતચૈત્યવાળાં સિદ્ધકૂટ છે તે કયા પર્વતનું સિદ્ધકૂટ કયાં છે ? તે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

इअ पणसय उच्च छासट्टिसउ (य) कूडा तेसु दीहरगिरीणं ।
पुव्वणइमेरुदिसि अंतसिद्धकूडेसु जिणभवणा ॥ ६७ ॥

શબ્દાર્થ:—

इअ-એ પૂર્વે કહેલાં	पुव्व(दिसि)-પૂર્વદિશિએ
पणसय उच्च-પાંચસો યોજન ઉંચાં	णइ (दिसि)-નદી દિશિએ
छासट्टिसय कूडा-એકસો છાસઠ કૂટ	मेरु दिसि-મેરૂ દિશિએ
तेसु-તે કૂટોમાં	अंत-અન્તે, પર્યન્તે રહેલ
दीहरगिरीणं-દીર્ઘગિરિઓના	सिद्धकूडेसु-સિદ્ધકૂટો ઉપર
	जिणभवणा-જિનભવનો છે.

संस्कृत अनुवाह

इति पंचशतोच्चानि षट्षष्ट्यधिशतकूटानि तेषु दीर्घगिरीणाम् ।
पूर्वनदीमेरुदिश्यन्तसिद्धकूटेषु जिनभवनानि ॥ ६७ ॥

*નંદનવનમાં પણ ૮ કૂટ છે, પરંતુ બન્નકૂટ નામનું કૂટ હળ્લર યોજન ઉંચું હોવાથી આગળ ૭૦ મી ગાથામાં સહસ્રાંકકૂટ તરીકે જૂદું ગણાશે માટે અહિં ગણ્યું નથી. જ્યેષ્ઠી ૮ કૂટ કહ્યાં છે.

૧ આ આઠ કરિકૂટ તે ગિરિકૂટ (=પર્વત ઉપરનાં કૂટ) નથી, પરંતુ મેરૂપર્વતના વનમાં હોવાથી તેમજ અહિં ૫૦૦ યોજન ઉંચાઈવાળાં કૂટોની ગણતરી કરવાની હોવાથી એ આઠ ભૂમિકૂટ (ભૂમિ ઉપર રહેલા શિખરના આકારવાળા પર્વતો) હોવા છતાં પણ અહિં ગણવામાં આવ્યા છે.

ગાયાર્થ:—એ પ્રમાણે પાંચસો ચોજન ઉચાં ૧૬૬ કૂટ છે, તે કૂટોમાં જે દીર્ઘપર્વતો છે, તેની પૂર્વદિશાના પર્યન્તે નદીદિશિના પર્યન્તે અને મેરૂ દિશિના પર્યન્તે સિદ્ધકૂટો છે, તેમાં જિનલવનો છે ॥ ૬૮ ॥

વિસ્તારાર્થ:—પૂર્વે એ ગાથામાં જે ૧૬૬ કૂટ ગણાવ્યાં તેમાં ૧૫૦ કૂટ ૨૬ દીર્ઘપર્વતોનાં છે, અને ૧૬ કૂટ એક મેરૂપર્વતનાં હોવાથી વૃત્તપર્વતનાં છે. ત્યાં એ મેરૂપર્વતનાં ૧૬ કૂટમાં એક પણ કૂટઉપર શાશ્વતજિનલવન નથી, પરન્તુ ૨૬ દીર્ઘપર્વતો ઉપરના એકેક કૂટઉપર શાશ્વતજિનલવન એકેક છે, જેથી તે શાશ્વતજિનલવનમાં શ્રી સિદ્ધલગવંતની શાશ્વતપ્રતિમા હોવાથી એ જિનલવન પણ સિદ્ધાયતન [સિદ્ધનું આયતન એટલે મંદિર] કહેવાય, અતે તે કૂટ પણ સિદ્ધકૂટ કહેવાય, પરન્તુ દરેક પર્વતનાં ૧૧ વા ૮ વા ૯ ઇત્યાદિ કૂટોમાં તે સિદ્ધકૂટ કયે સ્થાને હોય ? તે દર્શાવવાનો પ્રસંગ છે, માટે આ ગાથામાં તે સિદ્ધકૂટનાં સ્થાન દર્શાવે છે તે આ પ્રમાણે—

છ વર્ષધરપર્વતો ઉપર જે ૧૧-૧૧-૮-૮-૬-૬ કૂટ પૂર્વે કહ્યાં તેમાં પૂર્વદિશાનું જે પહેલું પહેલું કૂટ પૂર્વસમુદ્રપાસે છે તે છ એ કૂટ સિદ્ધકૂટ છે, ત્યાં ૧૧ આદિ કૂટોની પંક્તિ પૂર્વપશ્ચિમ દીર્ઘ છે, તેથી સિદ્ધકૂટ પૂર્વદિશામાં પર્યન્તે રહેલું છે, માટે ગાથામાં પુન્નવદિસિ અંતે કહ્યું છે.

તથા ૧૬ વક્ષસ્કારપર્વતનાં દરેકના ચાર ચાર કૂટની પંક્તિ ગિરિનદી પર્યન્ત દીર્ઘ છે, એટલે પહેલું સિદ્ધકૂટ નદીતરફ પર્યન્તે છે, અને છેલ્લું કૂટ નિષધ અથવા નીલવંતપર્વત તરફ પર્યન્તે છે, જેથી વક્ષસ્કારગિરિનું દરેક સિદ્ધકૂટ સીતા અથવા સીતોદા નદી પાસે છે, માટે ગાથામાં જહદિસિ અંતે કહ્યું છે.

તથા ચાર ગજદંતગિરિઉપર જે ૩૦ કૂટ ગણાવ્યાં તેમાં જે પહેલું પહેલું સિદ્ધકૂટ છે તે મેરૂતરફ એટલે મેરૂપર્વતની પાસે છે, અને શેષ કૂટ નિષધ તથા નીલવંતપર્વતતરફ પંક્તિબદ્ધ છે. માટે ગાથામાં મેરુદિસિ અંતે કહ્યું છે. એ રીતે દિસિ અંતે એ પદ ત્રણે સ્થાને સંબંધવાળું છે. અને સિદ્ધકૂટોના સ્થાનને અંગે ૨૬ દીર્ઘપર્વતોના ત્રણ વિભાગ થયા.

તથા એ ૨૬ દીર્ઘપર્વતોમાં ૬ વર્ષધરો પૂર્વથી પશ્ચિમ દીર્ઘ છે, ૧૬ વક્ષસ્કારપર્વતો ઉત્તરથી દક્ષિણ દીર્ઘ છે, અને જેનો એક છેડો નિષધ નીલવંતને સ્પર્શેલો છે, તથા બીજો છેડો સીતોદા સીતા નદીને સ્પર્શેલો છે. તથા ૪ ગજદંતગિરિ પણ ઉત્તરથી દક્ષિણ દીર્ઘ છે, અને દરેકનો એક છેડો નિષધ નીલવંતને યથાસંભવ સ્પર્શેલો છે, અને બીજો છેડો મેરૂપર્વતની પાસે પહોંચેલો

છે, એ રીતે ૨૬ દીર્ઘપર્વતો ઉપર ૨૬ સિદ્ધકૃટ કહ્યાં, તે ઉપર એકેક શાશ્વત જિનચૈત્ય છે, જેનું ઘણું વર્ણન સિદ્ધાન્તથી જાણવા યોગ્ય છે, પુનઃ સિદ્ધકૃટ સિવાયના શેષ ૧૦-૧૦-૭-૭-૮-૮ ઇત્યાદિ કૃટો છે, તે દરેક ઉપર દેવપ્રાસાદ છે, કે જે ૬૬ મી ગાથામાં કહેવાશે.

વળી દીર્ઘગિરિ ૨૬ કહ્યા તે ૨૬ જ છે, એમ નહિ, વૈતાલ્યાદિ બીજા દીર્ઘગિરિઓ પણ છે, પરન્તુ અહિં તો પાંચસો યોજન ઉચ્ચાઈવાળાં કૃટ જે જે પર્વતો ઉપર હોય તેટલાજ પર્વતોમાં દીર્ઘગિરિ ૨૬ છે એમ ગણાવેલ છે, અને નંદનકૃટ તથા કરિકૃટમાં કેવળ દેવપ્રાસાદો જ છે, સિદ્ધાયતન નથી. માટે તેમાં સિદ્ધકૃટ કહ્યું નથી ॥ ૬૭ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં જે ૨૬ દીર્ઘપર્વતો ઉપરના ૨૬ સિદ્ધકૃટો ઉપર એકેક શાશ્વત જિનભવન કહ્યું તેનું પ્રમાણ કેટલું છે? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

તે સિરિગિહાઓ દોસય—ગુણપ્પમાણા તહેવ તિદુવારા ।
જવરં અડવીસાહિઅ—સયગુણદારપ્પમાણમિહ ॥ ૬૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

તે—તે જિનભવનો	જવરં—પરન્તુ વિશેષ એ છે કે
સિરિગિહાઓ—શ્રીદેવીના ગૃહથી	અડવીસાહિઅસયગુણ—અઠ્ઠાવીસ અધિક
દોસયગુણ—બસો ગુણ	સોગુણ, ૧૨૮ ગુણ
તહેવ—તેમજ, શ્રીદેવી ગૃહવત્	દારપ્પમાણં—દારનું પ્રમાણ
તિદુવારા—ત્રણ દારવાળાં	મિહ—અહિં, આ જિનભવનોમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તાનિ શ્રીગૃહાત્ દ્વિશતગુણપ્રમાણાનિ તથૈવ ત્રિદ્વારાણિ ।
નવરમષ્ટાવિંશત્યધિકશતગુણદ્વારપ્રમાણમત્ર ॥ ૬૮ ॥

ગાથાર્થ:—તે જિનભવનો શ્રીદેવીના ભવનથી બસોગુણ પ્રમાણવાળાં છે, તથા શ્રીદેવીના ભવનની પેઠેજ ત્રણ દારવાળાં છે, પરન્તુ વિશેષ એ છે કે—અહિં દારનું પ્રમાણ શ્રીદેવીભવનના દારથી (બસો ગુણ નહિ પણ) એકસો અઠ્ઠાવીસ ગુણ જાણવું. ॥ ૬૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—શ્રીદેવીનું ભવન જે પદ્મદ્રુમાં છે તે ૧ ગાઉ દીર્ઘ ૦૧૧ ગાઉ

પહોળું છે, ત્યારે આ જિનભવનો તેથી બસો ગુણ પ્રમાણવાળાં હોવાથી ૨૦૦ ગાઉ અર્થાત્ ૫૦ યોજન દીર્ઘ અને ૨૫ યોજન વિસ્તૃત છે, તથા શ્રીદેવીના ભવનની ઉંચાઈ ૧૪૪૦ ધનુષ્ છે તેો આ જિનભવનોની ઉંચાઈ $[૧૪૪૦ \times ૨૦૦ = ૨૮૮૦૦૦$ ધનુષ્ને ૮૦૦૦ ધનુષ્ના એક યોજન પ્રમાણે લાગતાં ૩૬ યોજન આવે માટે ઉંચાઈ] ૩૬ યોજન છે.

તથા શ્રીદેવીભવનના દ્વારની ઉંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ્ છે તેને ૧૨૮ ગુણ કરતાં ૬૪૦૦૦ ધનુષ્ આવે તેના ૮ યોજન થાય માટે જિનભવનોના દ્વારની ઉંચાઈ ૮ યોજન છે, તથા દ્વારની પહોળાઈ અને પ્રવેશ શ્રીદેવીગૃહના દ્વારનો ૨૫૦ ધનુષ્ છે તેને ૧૨૮ ગુણ કરતાં ૩૨૦૦૦ ધનુષ્ એટલે ૪ યોજન આવ્યા, માટે જિનભવનોના દ્વારની પહોળાઈ અને પ્રવેશ ૪ યોજન છે. ॥ ૬૮ ॥

॥ શાશ્વત જિનભવનનું કિંચિત્ સ્વરૂપ ॥

દરેક શાશ્વતજિનચૈત્ય રત્ન સુવર્ણ અને મણિનું બનેલું હોય છે, પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે પશ્ચિમસિવાયની ત્રણ દિશામાં ૩ દ્વાર હોય છે, ચૈત્યના અતિ મધ્યભાગમાં એક મોટી મણિપીઠિકા (રત્નપીઠ) હોય છે, અને તે ઉપર એક દેવછંદક [સ્તૂપ સરળા આકારવાળો ગભારો] બાંધેલો હોય છે, તેનું પ્રમાણ મણિપીઠિકા જેટલું પ્રમાણાંશુલથી જાણવું, પરંતુ ઉંચાઈ કંઈક અધિક જાણવી. તે દેવછંદકમાં મણિપીઠિકાઉપર ચારે તરફની મળીને ૧૦૮ પ્રતિમા ઉત્સેધાં-શુલના પ્રમાણથી ૫૦૦ ધનુષ્ ઉંચી હોય છે, જેથી એકેક દિશામાં ૨૭-૨૭ પ્રતિમાજી ઉભી રહેલી હોય છે. ત્યાં ઋષભ-ચંદ્રાનન-વારિષેણુ-અને વર્ધમાન એ ચાર નામવાળી પ્રતિમાઓ છે.

॥ શાશ્વત પ્રતિમાજીના જૂદા જૂદા રાત્નિક અવયવો ॥

તે શ્રી જિનપ્રતિમાઓના નખ અંકરત્નના શ્વેતવર્ણે, નખના પ્રતિસેક (પર્યન્તવર્તી ખુણાભાગ નખની નીચેનો હોય તે) લોહિતાક્ષ રત્નના રક્તવર્ણે છે, હથેલી, પગનાં તળીયાં, નાભિ, જીભ, શ્રીવત્સ (છાતી મધ્યે ઉપસતો ભાગ) અને ચુચુક (સ્તનની ડીંટીઓ) તથા તાલુ એ સર્વ તપનીયસુવર્ણમય રક્તવર્ણનાં હોય છે, દાઢી મૂંછ અને રોમરાજી ચિષ્ટરત્નમય કૃષ્ણવર્ણની છે. બે હોઠ પરવાલાંના રક્તવર્ણે છે, નાસિકા લોહિતાક્ષરત્નની રક્તવર્ણે છે, અને નાસિકાનો પ્રતિસેક (અંદરનો ઉપલો ભાગ) તપનીયસુવર્ણમય રક્તવર્ણે છે. ચક્ષુઓ અંકરત્નમય શ્વેતવર્ણે, ચક્ષુના પ્રતિસેક (પર્યન્તવર્તી ખુણા) લોહિ-તાક્ષરત્નના રક્તવર્ણે, તારા (કીકી) પાંપણ અને ધ્રુ (ભવાં) એ ચિષ્ટરત્નમય

કૃષ્ણવર્ણ છે. લલાટ કાન અને કપોલ એ સુવર્ણના પીતલવર્ણ છે, શીર્ષના કેશ રિષ્ટરત્નના કૃષ્ણવર્ણ તથા કેશભૂમિ (મસ્તકનો ઉપલો ભાગ, કેશના મૂળ ભાગનું સ્થાન) તપનીય સુવર્ણમય રક્તવર્ણ છે. શીર્ષ વજ્રરત્નમય સ્વેતવર્ણ, ડોક-ભુજઓ-પગ-જંઘા-ગુદક (પગની બે પાની)-સાથળો-અને શરીર એ સર્વ સુવર્ણમય પીતલવર્ણ છે. એ પ્રમાણે શાશ્વતપ્રતિમાજીના રત્નવિગેરેથી નિર્મિત અવયવો છે.

॥ શાશ્વત પ્રતિમાજીની ચારે દિશામાં રત્નમય રચના ॥

દરેક પ્રતિમાજીની પાછળ એક ^૧છત્રધારી રત્નપ્રતિમા છે, બે પડબે એકેક ચમરધારી રૂપ છે, અને સન્મુખ બે પડબે એકેક નાગપ્રતિમા હોવાથી બે નાગપ્રતિમા, એકેક ચક્ષુપ્રતિમા હોવાથી બે ચક્ષુપ્રતિમા, ત્યારબાદ બે ભૂતપ્રતિમા, ત્યારબાદ બે કુંડલરપ્રતિમા છે, એ ચાર પ્રકારની બે બે પ્રતિમાઓ વિનયથી નમ્ર થઈ બે હાથ જોડીને પ્રભુને પગે લાગતી હોય તેવી છે.

॥ દેવચ્છન્દમાં રહેલી સામગ્રી ॥

તથા એ દેવચ્છન્દમાં ૧૦૮ ઘંટ, ૧૦૮ ધૂપના કડછા, ૧૦૮ ચંદન કળાશ (જળપૂર્ણ કળાશો), ૧૦૮ ભૂંગાર (નાનાકળાશો), ૧૦૮ આરિસા, ૧૦૮ થાળ, ૧૦૮ પાત્રીઓ (નાની થાળીઓ), ૧૦૮ સુપ્રતિષ્ઠ (ડમરૂ આકારની ઉભી બેઠકો કે જંના ઉપર થાળ વિગેરે રાખી શકાય, અથવા રહેલા છે). ૧૦૮ મનોશુલિકા [રત્નના બાજઠ વિશેષ], ૧૦૮ વાતકરક [કોઈ વસ્તુ વિશેષ], ૧૦૮ વિચિત્ર રત્ન કરંડીયા, ૧૦૮ રત્નના અશ્વકંઠ [શોભા માટે], ૧૦૮ હસ્તિકંઠ, ૧૦૮ નરકંઠ, ૧૦૮ કિન્નરકંઠ, ૧૦૮ કિંપુરૂષકંઠ, ૧૦૮ મહોરગકંઠ, ૧૦૮ ગંધર્વકંઠ, ૧૦૮ વૃષભકંઠ ૧૦૮ ચંગેરી,^૨ ૧૦૮ પટલ^૩ (પડલા), ૧૦૮ સિંહાસન, ૧૦૮ છત્ર, ૧૦૮ ચામર ૧૦૮ દાખડા,^૪ ૧૦૮ ધ્વજ, એ વસ્તુઓ જિનભવનમાં સર્વે રત્નમય છે, અને અતિમનોહર છે. ॥

૧ છત્રધર અને ચામરધર પ્રતિમાઓ પણ જીવપ્રતિમાવત્ જોલી રહેલી જાણવી.

૨ ૧૦૮ પુષ્પચંગેરી, ૧૦૮ માલ્યચંગેરી, ૧૦૮ ચૂર્ણચંગેરી, ૧૦૮ ગંધચંગેરી, ૧૦૮ વસ્ત્રચંગેરી, ૧૦૮ આભરણચંગેરી, ૧૦૮ સિદ્ધાર્થ (સ્વંત સર્પપ) ચંગેરી, ૧૦૮ લોમહસ્ત (મોરપીછીના પૂજણીની) ચંગેરી, એ ૮ પ્રકારની ચંગેરીઓ [પાત્ર વિશેષ] છે,

૩ ચંગેરીવત્ આઠ પ્રકારના એકસો આઠ આઠ પટલક જાણવા.

૪ તેલમસુદ્ધગક, કોષસમુદ્ધગક, ચોયગસમુદ્ધગક, તગરસમુ, એલાયચીસમુ, દરતાત્ર સમુ, હિંગચોક સમુ, મનાશિલ સમુ, અંગત સમુદ્ધગક એ નવ પ્રકારના દાખડા તે પણ દરેક ૧૦૮-૧૦૮ જાણવા.

અવતરણ:—પૂર્વે કહેલા ૫૦૦ ચોજન ઉંચાઈવાળા કૂટોમાંના ૨૬ કૂટો ઉપર જિનભવન છે, તે બીજાં ૧૪૦ કૂટો ઉપર શું છે? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે.

**પળવીસં કોસસયં, સમચરસવિત્થડા દુગુણમુચ્ચા ।
પાસાયા કૂડેસુ, પળસયઝચ્ચેસુ સેસેસુ ॥ ૬૧ ॥**

શબ્દાર્થ:—

પળવીસં સયં—એકસો પચીસ

કોસ—કોશ, ગાઉ.

સમચરસવિત્થડા—સમચોરસ વિસ્તારવાળા

દુગુણં મુચ્ચા—બમણા ઉંચા

પાસાયા—દેવપ્રાસાદો

સેસેસુ—શેષ ૧૪૦ કૂટો ઉપર

સંસ્કૃત અનુવાદ

**પંચવિંશત્યધિકં ક્રોશશતં સમચતુરસવિસ્તરા દ્વિગુણોચ્ચા: ।
પ્રાસાદાઃ કૂટેષુ પંચશતોચ્ચેષુ શેષેસુ ॥ ૬૧ ॥**

ગાથાર્થ:—પાંચસો ચોજન ઉંચાઈવાળા શેષકૂટો ઉપર ૧૨૫ ગાઉ સમ ચોરસ વિસ્તારવાળા અને તેથી બમણા ઉંચા એવા દેવપ્રાસાદો છે. ॥ ૬૬ ॥

વિસ્તારાર્થ:—પાંચસો ચોજન ઉંચાઈવાળાં ૧૬૬ કૂટમાંનાં ૨૬ સિદ્ધકૂટ બાદ કરતાં શેષ ૧૪૦ કૂટો ઉપર તે તે કૂટના અધિપતિદેવોનો એકેક સમચોરસ આકારવાળો રત્નમયપ્રાસાદ [દેવગૃહ] છે, એ અધિપતિદેવો અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્ર વ્યતીત થયા બાદ જે બીજો જંગૂદ્વીપ આવેલો છે, ત્યાં પોતપોતાની દિશિમાં અને પોતપોતાની સમૃદ્ધિવાળી રાજધાનીઓમાં રહે છે, એકેક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા એ મહર્ષિકદેવો જ્યારે કારણ પ્રસંગે જંગૂદ્વીપમાં આવે છે, ત્યારે પોતાના કૂટઉપરના પ્રાસાદમાં સુખપૂર્વક પરિવારસહિત બેસે છે. એ દરેક પ્રાસાદમાં મધ્યભાગે એકેક મણિપીઠિકા છે, અને તે ઉપર અધિપતિ દેવનું એક મુખ્ય સિંહાસન છે, એને તેની ચારે તરફ ફરતાં પદ્મદ્વંદના કમળના વલયોની માફક પરિવારદેવોનાં પણ સિંહાસન છે. એ પ્રાસાદની લંબાઈ ૩૧ ચોજન તથા પહોળાઈ પણ ૩૧ ચોજન છે, અને ઉંચાઈ બમણી હોવાથી ૬૨૧ ચોજન છે. એ પ્રાસાદોનું સાંગોપાંગવર્ણન સિદ્ધાન્તોમાંથી બાણવા યોગ્ય છે. એ ૧૪૦ પ્રાસાદોમાં ઘણા દેવના પ્રાસાદો છે, અને કેટલાક પ્રાસાદો દેવીઓના પણ છે. ॥ ૬૬ ॥

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં પાંચસો યોજન ઉંચાઈવાળાં એકસોછાસઠ ફૂટ કહીને હવે આ ગાથામાં ૧૦૦૦ યોજન ઉંચાઈવાળાં ૩ સહસ્રાંકફૂટ છે તે કહે છે—

બલહરિસહરિકૂડા, ણંદણવણિ માલવંતિ વિજ્જુપમે ।

ઈસાણુત્તરદાહિણ—દિસાસુ સહસુચ્ચ કણગમયા ॥ ૭૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

બલ—બલકૂટ

હરિસહ—હરિસહ ફૂટ

હરિકૂડા—હરિકૂટ

સહસ ઉચ્ચ—હજાર યોજન ઉંચા

કણગમયા—કનકમય, સુવર્ણના

સંસ્કૃત અનુવાદ.

બલહરિસહરિકૂટાનિ, નંદનવને માલ્યવંતે વિદ્યુત્પ્રમે ।

ઈશાનોત્તરદક્ષિણદિશાસુ, સહસ્રોચ્ચાનિ કનકમયાનિ ॥ ૭૦ ॥

ગાથાર્થ:—નંદનવનમાં ઈશાનદિશાએ બલકૂટ, માલ્યવંતમાં ઉત્તરદિશાએ હરિસહકૂટ, અને વિદ્યુત્પ્રભમાં દક્ષિણદિશાએ હરિકૂટનામનું ફૂટ છે, એ ત્રણે ફૂટ ૧૦૦૦ (હજાર) યોજન ઉંચાં છે, અને સુવર્ણનાં છે. ॥ ૭૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—નંદનવન નામનું વન જે મેરૂપર્વતઉપર ૫૦૦ યોજન ચઢતાં આવે છે તેમાં પૂર્વે ૮ ગિરિકૂટ કહેવાઈ ગયાં છે, તે ચાર દિશાએ ચાર જિનલવન અને ચાર વિદિશામાં ચાર ઇન્દ્રપ્રાસાદ એ આઠના આઠ આંતરામાં છે, તેમાં પણ પૂર્વદિશિનું જિનલવન અને પહેલું દિક્ષુમારીકૂટ એ બેના આંતરે બલકૂટ નામનું એક ફૂટ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચું ૧૦૦૦ યોજન મૂળ વિસ્તાર, ૭૫૦ યોજન મધ્યવિસ્તાર અને ૫૦૦ યોજન શિખર વિસ્તારવાળું, અને ૨૫૦ ભૂમિમાં અને સુવર્ણનું છે. સહસ્ર એટલે હજાર યોજનવડે અંક=અંકિત-યુક્ત હોવાથી સહસ્રાંકકૂટ એવું નામ છે. એ ફૂટનો અધિપતિ બળદેવનામનો દેવ છે, તેની રાજધાની અસંખ્યદ્રીપસમુદ્ર બાદ આવેલા બીજા જંબુદ્રીપમાં ઈશાનદિશાએ છે, અને તે રાજધાની ૮૪૦૦૦ (ચાર્યાસી હજાર) યોજન વિસ્તારવાળી છે. અહિં તો ફૂટ ઉપર કેવળ પ્રાસાદજ છે.

તથા માલ્યવંતનામના ગજદંતગિરિઉપર ઉત્તરદિશામાં એટલે નીલવંત પર્વતની પાસે પહેલું પરન્તુ મેરૂપર્વતપાસેના પહેલા સિદ્ધકૂટથી ગણતાં નવમું

હરિસ્સહકૂટ નામે સહસ્રાંકકૂટ છે, તે પણ ૧૦૦૦ યોજન ઉચું ૧૦૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળું, મધ્યભાગે ૭૫૦ યોજન અને શિખરઉપર ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું, તથા ભૂમિમાં ૨૫૦ યોજન દટાયલું છે. પરિધિ ગણિતને અનુસારે મૂળમાં ૩૦૬૨ યોજન, મધ્ય ભાગે ૨૩૭૨ યોજન, અને ઉપરનો પરિધિ ૧૫૮૧ યોજન છે. આ કૂટનો અધિપતિ હરિસ્સહનામનો દેવ છે, તેની રાજધાની બીજા જંબૂદ્વીપમાં ઉત્તરદિશામાં ૮૪૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે, અને અહિં તો કૂટઉપર કેવળ એક પ્રાસાદ જ છે.

તથા વિદ્યુત્પ્રભનામના ગજદંતગિરિઉપર દક્ષિણદિશામાં એટલે નિષધપર્વતની પાસે પહેલું પરન્તુ મેરૂતરફના પહેલા સિદ્ધકૂટથી ગણતાં છેલ્લું નવમું હરિકૂટ નામનું સહસ્રાંકકૂટ તે પણ સર્વથા હરિસ્સહકૂટ સરખું છે. એનો અધિપતિ હરિનામનો દેવ બીજા જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણદિશાએ પોતાની ૧૦૦૦૦૦ (એક લાખ) યોજન વિસ્તારવાળી હરિ નામની રાજધાનીમાં રહે છે, અને આ કૂટ ઉપર તો હરિદેવનો એક પ્રાસાદ (૬૬ મી ગાથામાં કહેલા પ્રમાણવાળો) છે, જ્યારે કારણ પ્રસંગે અહિં આવે ત્યારે એમાં સુખે બેસે છે.

॥ ૩ સહસ્રાંકકૂટનો અર્ધભાગ આકાશમાં નિરાધાર ॥

નંદનવન ૫૦૦ યોજન પહોળું છે, અને તેમાંનું ચલકૂટ ૧૦૦૦ યોજન મૂળમાં પહોળું છે, માટે ૫૦૦ યોજન નંદનવનના દબાવીને શેષ ૫૦૦ યોજન જેટલું કૂટ વનની બહાર નિકળી આકાશમાં અધર રહેલું છે. એટલુંજ નહિ પરન્તુ નંદનવનનાં બીજાં આઠે કૂટ પણ ૫૦-૫૦ યોજન જેટલાં બહાર આકાશમાં અધર રહ્યાં છે.

તથા માલ્યવંત અને વિદ્યુત્પ્રભ એ બે ગજદંતગિરિ નીલવંત અને નિષધ પર્વતની પાસે ૫૦૦-૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે, અને એ બેની ઉપરનાં હરિસ્સહ તથા હરિકૂટ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળાં છે, તેથી મધ્યભાગે ૫૦૦ યોજન ગજદંતગિરિના દાબીને બન્ને પડખે ૨૫૦-૨૫૦ યોજન બહાર નિકળી એ દરેક કૂટ આકાશમાં અધર રહ્યાં છે. એ પ્રમાણે ત્રણે સહસ્રાંકકૂટોનો અમુક ભાગ આકાશમાં નિરાધાર બાળવો.

વળી એ ત્રણે કૂટ ગોળ આકારના છે, અને ઉંચાઈમાં જોતાં ગાયે ઉંચા કરેલા પુષ્પસરખા આકારવાળા છે, કારણકે મૂળમાં અધિકવિસ્તારવાળા અને ત્યારબાદ અનુક્રમે હીનહીનવિસ્તારવાળા છે. ॥ ૭૦ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ૩૪ દીર્ઘવૈતાલ્યઉપરનાં નવ નવ કૂટોનું સ્વરૂપ દર્શાવાય છે [વૃત્તવૈતાલ્ય ઉપર કૂટ નથી].

વેઅઙ્ગેસુવિ ણવણવ કૂડા પળવીસકોસ ઉચ્ચા તે ।

સવ્વે તિસય છડુત્તર, એસુવિ પુવ્વંતિ જિણકૂડા ॥ ૭૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

વેઅઙ્ગેસુ અવિ-૩૪ દીર્ઘ વૈતાલ્યો ઉપ-
૨ પણ

ણવ ણવ કૂડા-નવ નવ કૂટ

તિસય-ત્રણસો

છડ ઉત્તર-છ અધિક

એસુ અવિ-એ કૂટોમાં પણ

પુવ્વંતિ-પૂર્વ દિશાને અન્તે

જિણકૂડા-જિનકૂટ, સિદ્ધકૂટ

સંસ્કૃત અનુવાદ,

વૈતાલ્યેષ્વપિ નવ નવ કૂટાનિ, પંચવિંશતિક્રોશોચ્ચાનિ તાનિ ।

સર્વાણિ ત્રિશતાનિ ષડુત્તરાણિ, એતેષ્વપિ પૂર્વાન્તે જિનકૂટાનિ ॥ ૭૧ ॥

ગાથાર્થ:—વૈતાલ્યપર્વતો ઉપર પણ નવ નવ કૂટ છે, અને તે સર્વે પચીસ ગાઉ ઉંચા છે, તે સર્વમળીને છ અધિક ત્રણસો (ત્રણસો છ) કૂટ છે, અને એ કૂટોમાં પણ પૂર્વદિશિને અન્તે એકેક સિદ્ધકૂટ છે. ॥ ૭૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ભરતક્ષેત્રના મધ્યભાગમાં ૧, ઐરાવતક્ષેત્રના મધ્યભાગે ૧, અને મહાવિદેહક્ષેત્રમાં દરેક વિજયમાં એકેક હોવાથી ૩૨, એ સર્વમળી ૩૪ દીર્ઘ વૈતાલ્યપર્વતો છે. તે દરેક ઉપર ૬-૬ કૂટ છે, જેથી સર્વ મળી $૩૪ \times ૬ = ૩૦૬$ કૂટ થયાં. એ દરેક કૂટ ૨૫ ગાઉ ઉંચું, ૨૫ ગાઉ (૬૧ યોજન) મૂળમાં લાંબાઈ પહોળાઈવાળું, મધ્યભાગે કંઈક ન્યૂન ૫ યોજન અને ઉપર કંઈક અધિક ૩ યોજન લાંબાઈપહોળાઈવાળું ગોળઆકારે ઉંચા કરેલા ગાયના પુચ્છ સરખું અનુક્રમે હીન હીન છે.

ભરતક્ષેત્રના તથા ઐરાવતક્ષેત્રના વૈતાલ્યઉપર જે ૬ કૂટ છે તેમાં સર્વથી પહેલું પૂર્વ સમુદ્ર પાસે સિદ્ધાચતન કૂટ, તેની પશ્ચિમે બીજું દક્ષિણભરતાર્ધકૂટ, ત્રીજું ખંડપ્રપાતકૂટ, ચોથું માણિભદ્રકૂટ, ૫ મું વૈતાલ્યકૂટ, ૬ કું પૂર્ણભદ્રકૂટ, ૭ તમિસ્ત્રગુફાકૂટ, ૮ મું ઉત્તરભરતાર્ધકૂટ, ૯ મું વૈશ્રમણ્યકૂટ. એ પ્રમાણે ૬-૬ કૂટ છે.

તથા મહાવિદેહના ૩૨ વૈતાલ્યમાં પણ પૂર્વદિશિમાં પહેલું સિદ્ધાયતનકૂટ, ત્યારબાદ પશ્ચિમમાં દક્ષિણ.....વિજયાર્ધકૂટ, અને આઠમું ઉત્તર.....વિજયાર્ધકૂટ, બાકીના છ કૂટનાં નામ ભરતવૈતાલ્યવત્ જાણવાં, કેવળ બીજા કૂટમાં જે વિજય તે વિજયનું નામ દક્ષિણશબ્દસહિત કહેવું, અને આઠમા કૂટમાં સ્વવિજયનું નામ ઉત્તરશબ્દસહિત કહેવું એ તકાવત છે. શેષસર્વસ્વરૂપ ભરતવૈતાલ્યના કૂટસરણું જાણવું. તથા દરેક સિદ્ધાયતનકૂટ ઉપર ૧ ગાઉ દીર્ઘ ૦૧ ગાઉ પહોળું અને ૧૪૪૦ ધનુર્ ઉંચું એકેક જિનમંચન છે, તેનું સ્વરૂપ પૂર્વે ૬૮ મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

તથા એ ૯ કૂટમાં પહેલા કૂટઉપર સિદ્ધાયતન કહ્યું છે, અને શેષ ૮ કૂટમાંથી ત્રીજું અને આઠમું કૂટ ગુફાઓના નામવાળું છે, અને તે અનુક્રમે કૂટમાલદેવ અને નાલ્યમાલદેવનું છે, જેથી શેષ છ કૂટના અધિપતિ કૂટના નામે નામવાળા દેવો છે એ આઠે એકપદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે તે સર્વ બીજા જંગૂદ્રીપમાં પોતાની દિશાઓમાં આવેલી ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી રાજધાનીઓમાં રહે છે. અને અહિં તેના આરામમાટેના પ્રાસાદો છે. ॥ ૭૧ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં વૈતાલ્યપર્વતોઉપરના કૂટમાં જે જિનકૂટ કહ્યા તે ઉપર શાશ્વતજિનભવનોનું પ્રમાણ અને શેષકૂટોઉપર પ્રાસાદનું પ્રમાણ આ ગાથામાં કહે છે—

તાણુવરિં ચેદ્દહરા, દહદેવીભવણતુલ્લપરિમાણા ।

સેસેસુ ય પાસાયા, અદ્દેગકોસં પિહુચ્ચતે ॥ ૭૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

તાણુ ઉવરિં—તે જિનકૂટોની ઉપર
ચેદ્દહરા—ચૈત્યધરો, ચૈત્યો.
દહદેવી ભવણ—દ્વહદેવીઓનાં ભવન
તુલ્લાપરિમાણા—તુલ્યપ્રમાણવાળાં

સેસેસુ—શેષકૂટો ઉપર
પાસાયા—પ્રાસાદો
અદ્દેગ કોસં—અર્ધ કોશ અને એક કોશ
પિહુ ઉચ્ચતે—પૃથુત્વ, અને ઉચ્ચાઈમાં

૧ જેમ કુલ વિજયમાં રહેલા વૈતાલ્યનું બીજું કૂટ દક્ષિણકુલાર્ધકૂટ અને આઠમું ઉત્તરકુલાર્ધકૂટ એ રીતે શેષ ૩૧ વિજયોના વૈતાલ્યમાં પણ જાણવું.

સંસ્કૃત અનુવાહ

તેષામુપરિ ચૈત્યગૃહાણિ, દ્રહદેવીભવનતુલ્યપ્રમાણા ।

શેષેસુ ચ પ્રાસાદા અર્ધેકક્રોશં પૃથુચ્ચત્વે ॥ ૭૨ ॥

ગાથાર્થ:—તે સિદ્ધકૂટોની ઉપર દ્રહદેવીના ભવનના પ્રમાણસરના પ્રમાણ વાળાં ચૈત્યો છે, અને શેષકૂટો ઉપર ૦૧ ગાઉ પૃથુ-વિસ્તારવાળા અને ૧ ગાઉ ઉંચા એવા દેવપ્રાસાદો છે ॥ ૭૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—શ્રીદેવી આદિ દ્રહદેવીનાં ભવનો જે સરોવરના મધ્યભાગે મૂળ કમળની કર્ણિકાઉપર રહેલાં છે તે ૧ ગાઉ દીર્ઘ ૦૧ ગાઉ પહોળાં અને ૧૪૪૦ ધનુષ્ ઉંચાં છે, તેમ આ વૈતાલ્યના જિનકૂટઉપર રહેલાં ભવન પણ એજ પ્રમાણવાળાં છે, તથા દ્રહદેવીભવનનાં દ્વાર ૫૦૦ ધનુષ્ ઉંચાં ૨૫૦ ધનુષ્ વિસ્તૃત અને ૨૫૦ ધનુષ્ પ્રવેશવાળાં છે તેમ આ જિનભવનોનાં દ્વાર પણ એટલા જ પ્રમાણવાળાં છે. તથા એ ૩૪ સિદ્ધકૂટ સિવાયનાં શેષ ૨૭૨ કૂટો ઉપર એકેક દેવપ્રાસાદ છે, તે દરેક ૦૧ ગાઉ લાંબો ૦૧ ગાઉ પહોળો અને ૧ ગાઉ ઉંચો સમચોરસ આકારે છે. તે કૂટના અધિપતિદેવો અને દેવીઓ અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્ર વીત્યાબાદ જે બીજો જંગૂદ્વીપ આવે છે ત્યાં દક્ષિણદિશામાં પોતપોતાની રત્નમયરાજધાનીઓમાં રહે છે, તે રાજધાનીઓ ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી વૃત્તઆકારની છે, દરેક દેવનું એકપદયોગમ આયુષ્ય છે, અને એ દેવો સર્વે વ્યન્તરનિકાયના છે ॥ ૭૨ ॥

અવતરણ:—પૂર્વે કહેલાં સર્વે કૂટોનો વિસ્તાર વિગેરે આ ગાથામાં કહેવાય છે.

ગિરિકરિકૂડા ઉચ્ચ-ત્તણાઓ સમઅદ્ધમૂલુવરિ રંદા ।

રયણમયા ણવરિ વિઅ-હ્મમજ્ઞિમા તિ તિ કણગરુવા ॥ ૭૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગિરિકરિકૂડા-ગિરિકૂટ અને કરિકૂટ
ઉચ્ચત્તણાઓ-પોતાની ઉંચામુથી
સમ અદ્ધ-તુલ્ય અને અર્ધ
મૂલ ઉવરિ-મૂળમાં અને ઉપર
રંદા-રૂંદ વિસ્તારવાળા

રયણમયા-રત્નમય
ણવરિ-નવરં, પરન્તુ વિશેષ એકે
વિઅહ્મ મજ્ઞિમા-વૈતાલ્યના મધ્યવર્તી
તિ તિ-ત્રણ ત્રણ કૂટ
કણગરુવા-કનકરૂપ, સુવર્ણના

સંસ્કૃત અનુવાદ

ગિરિકરિકૂટાનિ ઉચ્ચત્વાત્સમાર્ધમૂલોપરિરુન્દાણિ ।

રત્નમયાનિ નવરં, વૈતાલ્યમધ્યમાનિ ત્રીણિ ત્રીણિ કનકરૂપાણિ ॥ ૭૩ ॥

ગાથાર્થ:—ગિરિકૂટો અને કરિકૂટો પોતાની ઉંચાઈતુલ્ય મૂળવિસ્તારવાળા છે, અને ઉંચાઈથી અર્ધ ઉપરવિસ્તારવાળા છે, એ સર્વે કૂટો રત્નમય છે, પરંતુ વૈતાલ્યનાં મધ્યવર્તી ત્રણ ત્રણ કૂટ સુવર્ણનાં છે ॥ ૭૩ ॥

વિસ્તાર્થ:—પૂર્વે જે ૧૬૬ કૂટ કહ્યાં તેમાં ભદ્રશાલવનનાં ૮ હસ્તિકૂટ તે ગિરિકૂટ નથી માટે તે બાદ કરતાં ૧૫૮ કૂટ અને વૈતાલ્યનાં ૩૦૬ કૂટ મળી ૪૬૪ કૂટ અને ૩ સહસ્રાંક કૂટ મળી ૪૬૭ ગિરિકૂટ છે, અને ૮ કરિકૂટ (હસ્તિકૂટ) તે ભૂમિકૂટ છે, તે સર્વ (૪૭૫ કૂટ) પોતાની ઉંચાઈતુલ્ય મૂળવિસ્તારવાળા અને તેથી અર્ધ ઉપરવિસ્તારવાળા હોવાથી તે સર્વના મૂળઉપરના વિસ્તાર આ પ્રમાણે—

૧૫૮ ગિરિકૂટ અને ૮ કરિકૂટની (૧૬૬ કૂટની) ઉંચાઈ ૫૦૦ યોજન છે, તેથી એ સર્વ મૂળમાં ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા અને શિખરસ્થાને ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે. તથા ત્રણ સહસ્રાંકકૂટ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચાં છે, તે એ ત્રણેનો મૂળવિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજન અને શિખરસ્થાને ૫૦૦ યોજનનો વિસ્તાર છે. તથા વૈતાલ્યનાં ૩૦૬ કૂટ ૬૧ યોજન ઉંચાં છે, તે એ સર્વનો મૂળ વિસ્તાર ૫૭૫ ૬૧ યોજન છે અને શિખરવિસ્તાર ૩ યોજન ૦૧૧ ગાઉ છે. એ પ્રમાણે મૂળવિસ્તાર અને શિખરવિસ્તાર કહ્યા.

॥ ગિરિકૂટ ૪૬૭ તથા ભૂમિકૂટ ૫૮ ના મધ્યવિસ્તારનું કરણ ॥

મૂળવિસ્તાર તથા શિખરવિસ્તાર તો ગાથામાં દર્શાવ્યો, પરંતુ એ કૂટોના મધ્યવિસ્તાર કેવી રીતે જાણી શકાય ? તે સંબંધિ કરણ જગતીના વર્ણનની ૧૪ ગાથામાં કહ્યું છે તે પ્રમાણેજ જાણવું, અને તે કરણથી કૂટોના મધ્યવિસ્તાર આ પ્રમાણે—

૧૬૬ કૂટનો મૂળવિસ્તાર ૫૦૦ યોજન છે, અને શિખરવિસ્તાર ૨૫૦ યોજન છે, જેથી ૫૦૦ માંથી ૨૫૦ બાદ કરતાં બાકી ૨૫૦ યોજન રહ્યા તેને ૫૦૦ યોજનની ઉંચાઈવડે ભાગતાં ૦૧૧ યોજન આવ્યો, જેથી નીચેથી એકેક યોજનાદિ ઉપર ચઢતાં ૦૧ ૦૧ યોજન વિસ્તાર ઘટે અને શિખરથી ઉતરતાં વધે, માટે એ ક્ષયવૃદ્ધિને અનુસારે નીચેથી ઉપર ૨૫૦ યોજન ચઢી અર્ધભાગે આવીએ તો $૨૫૦ \times ૦૧૧ = ૧૨૫$ યોજનને ૫૦૦ માંથી ઘટાડતાં ૩૭૫ યોજન

વિસ્તાર અતિમધ્યલાગે હોય, અથવા ઉપરથી નીચે ઉતરી મધ્યલાગે આવીએ તો ૨૫૦ માં ૧૨૫ યોજન ઉમેરતાં ૩૭૫ યોજન વિસ્તાર અતિમધ્યલાગે આવે, એમ બન્ને રીતે મધ્યવર્તી કોઈ પણ સ્થાનનો વિસ્તાર જાણી શકાય છે.

તથા એ રીતે ત્રણ સહસ્રાંકકૂટના મૂળવિસ્તાર ૧૦૦૦ યોજનમાંથી શિખરવિસ્તારના ૫૦૦ યોજન બાદ કરતાં આવેલા ૫૦૦ યોજનને ઉંચાઈના ૧૦૦૦ યોજનવડે લાગતાં દરયોજને ૦૧ ૦૧ યોજન હાનિવૃદ્ધિ જાણવી, જેથી પૂર્વોક્ત રીતિ પ્રમાણે ૫૦૦ યોજન ઉપર ચઢી મધ્યલાગે જઈએ તો (૧૦૦૦ માંથી ૨૫૦ બાદ કરતાં) ૭૫૦ યોજન વિસ્તાર છે.

તથા વૈતાલ્યનાં ૩૦૬ કૂટ મૂળમાં ૬૧ યોજન એટલે ૨૫ ગાઉ વિસ્તાર-વાળાં અને શિખરસ્થાને ૧૨૧૧ ગાઉ વિસ્તૃત હોવાથી ૨૫ માંથી ૧૨૧૧ જતાં ૧૨૧૧ બાકી રહ્યા, તેને ૨૫ ગાઉની ઉંચાઈવડે લાગતાં દરેક યોજને ૦૧ ૦૧ ગાઉની હાનિવૃદ્ધિ આવી, જેથી ૧૨૧૧ યોજન ઉંચે ચઢતાં મધ્યલાગ આવે ત્યાં ૨૫ માંથી ૬૧ ગાઉ બાદ કરતાં ૧૮૧૧ ગાઉનો વિસ્તાર આવે. શિખરથી ઉતરતાં પણ ૧૨૧૧ માં ૬૧ વધારતાં ૧૮૧૧ ગાઉ નો મધ્યવિસ્તાર આવે.

એ રીતે ત્રણ પ્રકારના કૂટોમાં દરયોજને ૦૧ યોજન હાનિવૃદ્ધિ છે, તથા એ ગિરિકૂટ ને કરિકૂટ રત્નમય છે, પરન્તુ વૈતાલ્યનાં ૪-૫-૬ એ ત્રણ ત્રણ કૂટો સુવર્ણનાં છે. એ વિશેષ છે. સહસ્રાંકકૂટોને એની ૭૦ મી ગાથામાં કનક-મય કહ્યાં છે જ, જેથી ૪૬૭ ગિરિકૂટમાં ૩૦૨ રત્નમય અને ૧૦૫ કૂટ સુવર્ણમય છે. ॥ ૭૩ ॥

અવતરણ:—૪૬૭ ગિરિકૂટ અને ૫૮ ભૂમિકૂટ છે, ત્યાં ૪૬૭ ગિરિકૂટ ઉપરાન્ત ૮ કરિકૂટ૩૫ ભૂમિકૂટ પણ પૂર્વે કહેવાયાં છે, જેથી હવે ૫૦ ભૂમિકૂટ કહેવાનાં બાકી છે, તેમાં ૧૬ તરિકૂટ અને ૩૪ ઋષભકૂટ છે, ત્યાં આ ગાથામાં પ્રથમ ૧૬ તરિકૂટ કહેવાય છે—

જંબૂળય રયયમયા, જગદ્દેવિ જંબુ સામલીકૂડા ।

અટ્ટટ્ઠ તેસુ દહદેવિ-ગિહસમા ચારુ ચેદ્દહરા ॥ ૭૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

જંબૂળય-જાંબુનદ સુવર્ણમય

રયયમયા-રજતમય, રૂપાના

જંબુસામલીકૂડા-જંબૂકૂટ અને શાલ્મલી કૂટ.

દહદેવિગિહસમા-દ્રહદેવીના ભવન સરખા

ચારુ-મનોહર

ચેદ્દહરા-ચૈત્યગૃહો, સિદ્ધાયતનો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

જામ્બૂનદરજતમયાનિ જગતીસમાનાનિ જંબૂશાલ્મલિકૂટાનિ ।

અષ્ટાષ્ઠૌ તેષુ દ્રહદેવીગૃહસમાનાનિ ચારુણિ ચૈત્યગૃહાણિ ॥ ૭૪ ॥

ગાથાર્થ:—આઠ જંબૂકૂટ જાંબૂનદસુવર્ણમય છે, અને આઠ શાલ્મલિકૂટ રૂપાના છે, તથા જગતીજેટલા પ્રમાણવાળા છે, અને તે સર્વઉપર દ્રહદેવીના લવનસરખા પ્રમાણવાળાં મનોહર જિનલવનો છે. ॥ ૭૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—આગળ ૧૩૬ થી ૧૪૫ મી ગાથા સુધીમાં જંબૂવૃક્ષ અને શાલ્મલિવૃક્ષનું સ્વરૂપ કહેવાશે તે પૃથ્વીપરિણામી જંબૂવૃક્ષના વનમાં અને શાલ્મલિવૃક્ષના વનમાં ચારદિશાએ ચાર દેવલવન અને ચારવિદિશામાં ચાર દેવપ્રાસાદ છે, તે આઠના આઠ આંતરામાં એકેક ભૂમિકૂટ [શિખરાકૃતિ-વાળા પર્વત] હોવાથી તે ૮ જંબૂકૂટ અને ૮ શાલ્મલિકૂટ કહેવાય છે, તથા જંબૂ અને શાલ્મલિ એ બે પૃથ્વીકાયિકવૃક્ષો હોવાથી એ ૧૬ તસ્કૂટ(વૃક્ષકૂટ) કહેવાય છે, તેમાં ૮ જંબૂકૂટ જાંબૂનદ સુવર્ણના છે, તેથી કંઈક રક્તવર્ણના છે, અને ૮ શાલ્મલિકૂટ રૂપાના હોવાથી શ્વેતવર્ણના છે.

એ ૧૬ તસ્કૂટ જંબૂદ્વીપની જગતી સરખા છે એટલે મૂળમાં * ૧૨ યોજન અને શિખરે ચાર યોજન વિસ્તારવાળા ગોળ આકારના છે, તથા ૮ યોજન ઉંચા છે, તે ઉપર દ્રહદેવીના લવનસરખાં એટલે ૧ ગાઉ દીર્ઘ ૦૧ ગાઉ વિસ્તૃત અને ૧૪૪૦ ધનુષ્ ઉંચાં શાશ્વત જિનલવનો છે, અને પશ્ચિમ સિવાયની ત્રણ દિશિનાં ત્રણ દ્વાર પણ દ્રહદેવીના લવનના દ્વાર સરખાં હોવાથી ૫૦૦ ધનુષ્ ઉંચાં ૨૫૦ ધનુષ્ પહોળાં અને ૨૫૦ ધનુષ્ પ્રવેશવાળાં એ ત્રણે દ્વાર છે. તેમાં પ્રતિમાદિક સર્વસ્વરૂપ પૂર્વે કહેલા જિનલવનના સ્વરૂપ પ્રમાણે [૬૮મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે] જાણવું.

॥ તસ્કૂટના મધ્યવિસ્તાર ॥

મૂળમાં ૧૨ યોજન હોવાથી શિખરના ૪ યોજન બાદ કરતાં ૮ યોજન આવ્યા તેને ઉંચાઈના ૮ યોજન વડે ભાગતાં દર યોજનાદિકે એક યોજનાદિકની હાનિ વૃદ્ધિ આવી, માટે ભૂમિથી ઉપર ચાર યોજન ચઢી મધ્યભાગે

* ૧૬ તસ્કૂટને મૂળમાં ૮ યોજન મધ્યમાં ૬ યોજન અને શિખરે ૪ યોજન વિસ્તારવાળા પણ કહ્યાં છે. ઇતિ મતાન્તરમ્.

આવીએ ત્યાં ચાર યોજન ઘટવાથી ૮ યોજન જેટલો મધ્યવિસ્તાર આવે, તેમજ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ચાર યોજન ઉમેરીએ તોપણ ૮ યોજનનો મધ્યવિસ્તાર આવે, એ પ્રમાણે ચઢતાં ઉતરતાં હાનિવૃદ્ધિ જાણવી.

તથા મતાન્તર પ્રમાણે મૂળમાં ૮ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન વિસ્તારવાળા ગાણીએ તો મધ્યવિસ્તાર એ રીતેજ ૬ યોજન આવે છે. ॥ ૭૪ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ૩૪ ઋષભકૂટ૩૫ ભૂમિકૂટ કહે છે—

તેસિ સમોસહકૂડા, ચતુર્તીસં ચુલ્લકુંડજુઅલંતો ।

જંબૂળણસુ તેસુ અ, વેઅઢ્ઢેસું વ પાસાયા ॥ ૭૫ ॥

શબ્દાર્થ:—

તેસિ સમ—તે તરફટના સરખા

સહકૂડા—ઋષભકૂટ

ચતુર્તીસં—ચોત્રીસ

ચુલ્લકુંડ—લઘુકુંડ

જુઅલ અંતો—ખેની વચ્ચે

જંબૂળણસુ તેસુ—જાંગૂનદ સુવર્ણમય એવા તે ઋષભકૂટો

વ—તુલ્ય, સરખા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તેષાં સમાનિ ઋષભકૂટાનિ ચતુર્વિંશત્ કુલ્લકુંડયુગલાન્તરાણિ ।

જામ્બૂનદેષુ તેષુ ચ વૈતાલ્યેષ્વિવ પ્રાસાદાઃ ॥ ૭૫ ॥

ગાથાર્થ:—તે જાંગૂશાદ્ભલિકૂટોના સરખા ૩૪ ઋષભકૂટ છે, અને તે બે લઘુકુંડની વચ્ચે છે. તથા જાંગૂનદસુવર્ણમય એવા તે કૂટો ઉપર વૈતાલ્યકૂટો ઉપર જેવા પ્રાસાદ છે તેવા પ્રાસાદ છે (દરેક ઉપર એકેક પ્રાસાદ છે) ॥ ૭૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—૧૬ જાંગૂશાદ્ભલિકૂટ પૂર્વગાથામાં ૧૨ યોજન મૂળવિસ્તાર અને ચારયોજન શિખર વિસ્તારવાળા છે, તથા ૮ યોજન ઉંચા છે, તે પ્રમાણે ૩૪ ઋષભકૂટ પણ એજ પ્રમાણવાળા છે. વળી તે ઋષભકૂટ ભરતક્ષેત્રમાં ઐરાવતક્ષેત્રમાં અને ૩૨ વિજયમાં જ્યાં બે બે મહાનદીઓના ઘોષ જે બે પ્રપાતકુંડોમાં પડે છે તે બે બે પ્રપાતકુંડના અંતરાલમાં—આંતરામાં છે. ગાથામાં એ ૬૮ પ્રપાતકુંડોને લઘુકુંડ કહ્યા છે તેનું કારણ કે શેષ રોહિતાપ્રપાત આદિ ૨૨ કુંડની અપેક્ષાએ એ કુંડો સહુથી ન્હાના છે. તેનું પ્રમાણ પૂર્વે ૫૩-૫૪ મી

ગાથામાં કહેવાઈ ગયું છે ત્યાંથી જાણવું. વળી એ ઋષભકૂટ જાંબૂનદ સુવર્ણના હોવાથી કંઈક રક્તવર્ણના છે, અને એ ૩૪ ભૂમિકૂટો ઉપર વૈતાઢ્યકૂટ ઉપરના પ્રાસાદ સરખા પ્રાસાદ છે એટલે ૦૧ ગાઉ દીર્ઘ ૦૧ ગાઉ વિસ્તૃત અને એક ગાઉ ઉંચા સમચોરસ પ્રાસાદો છે, તે દરેકના અધિપતિ ઋષભ નામના વ્યન્તરદેવ એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે, અને તેઓની રાજધાનીઓ બીજા જાંબૂદ્વીપમાં પોતપોતાની દિશિમાં ૧૨૦૦૦ ચોજન વિસ્તારવાળી છે.

॥ ઋષભકૂટ ઉપર ચક્રવર્તિનાં નામ ॥

દરેક ચક્રવર્તી લઘુહિમવંતાદિપર્વતના અધિપતિદેવનો દિગ્વિજય કર્યા-બાદ અર્ધમતપનું પારણું કરી ઋષભકૂટ પાસે આવી પોતાના રથના અગ્રભાગ વડે ઋષભકૂટને ત્રણવાર સ્પર્શે, ત્યારબાદ પોતાના કાકિણી નામના રત્નવડે ઋષભકૂટના પૂર્વભાગમાં પર્વતને લાગેલી મહાશિલા ઉપર પોતાનું નામ લખે છે, કે હું અમુક નામનો ચક્રવર્તી, છએ ખંડ જીત્યા છે, હવે મારો કોઈ શત્રુ નથી તથા અવસર્પિણી કે ઉત્સર્પિણી જે કાળ હોય તે અને કેટલામો ચક્રવર્તી તે પણ લખે. ત્યારબાદ પોતાના રથને પાછો વાળી જ્યાં છાવણી નાખેલી હોય ત્યાં આવે.

॥ ઋષભકૂટના મધ્યવિસ્તારનું કરણ ॥

મૂળમાં ૧૨ ચોજન અને ઉપર ૪ ચોજન પહોળો હોવાથી ૧૨ માંથી ૪ જતાં ૮ રહે તેને ૮ ચોજનની ઉંચાઈ વડે ભાગતાં દર ચોજનાદિકે એક ચોજનાદિની હાનિવૃદ્ધિ થાય, જેથી નીચેથી ૪ ચોજન ઉપર ચઢી મધ્યભાગે આવીએ ત્યાં ૪ ચોજન ઘટવાથી ૧૨ માંથી ૪ જતાં ૮ ચોજન મધ્ય-વિસ્તાર આવે. એ રીતે શિખરથી ઉતરતાં ૪ માં ૪ ચોજન વધારતાં પણ ૮ ચોજન મધ્યવિસ્તાર આવે.

આ ઋષભકૂટો પણ ઉંચા કરેલા ગાયના પુરંછસરખા અનુક્રમે હીન હીન આકારવાળા છે. અને ગોળ આકારના છે.

॥ સર્વકૂટ-પરપ ॥

અહિં સુધીમાં સર્વકૂટ ગણીએ તો પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૪૬૭ ગિરિકૂટ અને ૫૮ ભૂમિકૂટ મળી પરપ કૂટ થયા. અહિં ભૂમિકૂટ એ પર્વતો હોવા છતાં કૂટ શબ્દથી બોલાય છે તે પૂર્વાચાર્યની તથા પ્રકારની વિવક્ષાથીજ, અન્યથા એ પર્વતો છે. ॥ ૭૫ ॥

અવતરણ:—પૂર્વે કહેલાં જંબૂદ્વીપવર્તી સર્વકૂટોનું સંખ્યાપ્રમાણ કહેવાય છે.

પંચસણ્ણવીસે, કૂડા સઘ્વેવિ જંબુદીવમ્મિ ।

તે પત્તેઅં વરવણ—જુઆહિ વેદ્દિહિં પરિક્ષિત્તા ॥ ૭૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

પંચસણ્ણ પંચવીસે=પાંચસો પચીસ
તે પત્તેઅં=તે કૂટો દરેક

વરવણજુઆહિ=ઉત્તમ વનયુક્ત
વેદ્દિહિં=વેદિકાવડે
પરિક્ષિત્તા=વીટાયલા છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ

પંચશતાનિ પંચવિંશત્યધિકાનિ કૂટાનિ સર્વાણ્યપિ જંબૂદ્વીપે ।

તાનિ પ્રત્યેકં વરવનયુક્તાભિ—વેદિકાભિઃ પરિક્ષિતાનિ ॥ ૭૬ ॥

ગાથાર્થ:—એ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં સર્વકૂટ પાંચસો પચીસ છે, તે દરેક ઉત્તમવનયુક્તવેદિકાવડે વીટાયલા છે ॥ ૭૬ ॥

વિસ્તારાર્થ:—સુગમ છે. વિશેષ એ કે—દરેક કૂટની ચારે બાજુ ફરતું એક વલયાકાર વન ૨ થોજનમાં કંઈક ન્યૂન પ્રમાણનું છે, અને તે વનની ચારે બાજુ ફરતી એક વલયાકાર વેદિકા જંબૂદ્વીપની જગતી ઉપરની વેદિકા સરખી બે ગાઉ ઉંચી અને પાંચસો ધનુષ્ વિસ્તારવાળી છે. ॥ ૭૬ ॥

॥ જંબૂદ્વીપમાં ૫૨૫ કૂટનાં નામ ॥

લઘુહિમવંતપર્વતે ૧૧ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ—૨ હિમવંતકૂટ—૩ ભરતકૂટ, ૪. °ઘલાદેવીકૂટ, ૫ °ગંગાવર્તનકૂટ, ૬ °શ્રીકૂટ, ૭ °રોહિતાંશાકૂટ, ૮ °સિંધ્યાવર્તનકૂટ, ૯ °સુરાદેવીકૂટ, ૧૦ હૈમવત્કૂટ, ૧૧ વૈશ્રમણ્યકૂટ.

શિખરિપર્વતે ૧૧ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ શિખરીકૂટ, ૩ ઐરણ્યવતકૂટ, ૪ સુવર્ણકૂટ, ૫ શ્રીદેવીકૂટ, ૬ °રક્તાવર્તનકૂટ, ૭ °લક્ષ્મીકૂટ, ૮ °રક્તાવત્યાવર્તનકૂટ, ૯ ગંધાવતી કૂટ, ૧૦ ઐરાવત કૂટ, ૧૧ તિગિચ્છિકૂટ.

મહાહિમવંતપર્વતે ૮ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ મહાહિમવંતકૂટ, ૩ હૈમવત્કૂટ, ૪ રોહિતાંકૂટ, ૫ ધ્રી°કૂટ, ૬ હરિકાન્તા°કૂટ, ૭ હરિવર્ષકૂટ, ૮ વૈડૂર્યકૂટ

૦ એ શૂન્ય નિશાનીવાળાં કૂટ દેવીઓનાં છે. પહેલું કૂટ જ્યેન ચૈત્યનું છે, અને શેષ કૂટ દેવનાં છે.

રુક્મીપર્વતે ૮ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ રૂક્મિકૂટ, ૩ રમ્યકૂટ, ૪ નરકાન્તાકૂટ, ૫ બુધ્ધિ°કૂટ, ૬ રમ્યકલા°કૂટ, ૭ ઔરણ્યવતકૂટ, ૮ મણિકાંચનકૂટ.

નિષધપર્વતે ૯ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ નિષધકૂટ, ૩ હરિવર્ષકૂટ, ૪ પૂર્વવિદેહકૂટ, ૫ હ્રી°કૂટ, ૬ ધૃતિ°કૂટ, ૭ સીતાદા°કૂટ, ૮ અપરવિદેહકૂટ, ૯ રચકૂટ.

નીલવંતપર્વતે ૯ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ નીલવંતકૂટ, ૩ પૂર્વવિદેહકૂટ, ૪ સીતા°કૂટ, ૬ નારિકાન્તાકૂટ, ૭ અપરવિદેહકૂટ, ૮ રમ્યકૂટ, ૯ ઉપદર્શનકૂટ.

સોમનસગજદંતગિરિઉપર ૭ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ સોમનસકૂટ, ૩ મંગલાવતીકૂટ, ૪ દેવકુરૂકૂટ, ૫ *વિમળકૂટ, ૬ અંજન*કૂટ, ૭ વિશિષ્ટકૂટ.

ગંધમાદનગજદંતગિરિઉપર ૭ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ ગંધમાદનકૂટ, ગંધગકૂટ, ૪ ઉત્તરકુરૂકૂટ, ૫ *સ્ફટિકકૂટ, ૬ *લોહિતાક્ષકૂટ, ૭ આનન્દકૂટ.

વિદ્યુત્પ્રભગજદંતગિરિઉપર [૮-૯] કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ વિદ્યુત્પ્રભકૂટ, ૩ દેવકુરૂકૂટ, ૪ પ્રહ્લકૂટ, ૫ *કનકકૂટ, ૬ *સ્વસ્તિકકૂટ, ૭ સીતાદાકૂટ, ૮ સ્વયંજલકૂટ. [૯ હરિકૂટ (સહસ્રાંક)].

માન્યવંતગજદંતગિરિઉપર ૮ (૧)કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ માન્યવંતકૂટ, ૩ ઉત્તરકુરૂકૂટ, ૪ કસ્થકૂટ, ૫ સાગરકૂટ, ૬ રજતકૂટ, ૭ સીતાકૂટ, ૮ પૂર્ણભદ્રકૂટ, [૯ હરિસ્સહકૂટ (સહસ્રાંક)].

નંદનકૂટ ૮ (૧)—૧ નંદનકૂટ, ૨ મન્દરકૂટ, ૩ નિષધકૂટ, ૪ હૈમવતકૂટ, ૫ રજતકૂટ, ૬ રચકૂટ, ૭ સાગરચિત્રકૂટ, ૮ વજ્રકૂટ, (૯ બલકૂટ સહસ્રાંક).

કરિકૂટ (મદ્રશાલકૂટ) ૮—૧ પશ્ચોત્તરકૂટ, ૨ નીલવંતકૂટ, ૩ સ્વહસ્તિકૂટ, ૪ અંજનગિરિકૂટ, ૫ કુસુમકૂટ, ૬ પલાશકૂટ, ૭ અવતંસગિરિકૂટ, ૮ રોચનગિરિકૂટ.

વૈતાલ્યપર્વતોનાં ૯ કૂટ. સર્વ ૩૦૬ કૂટ—૧ સિદ્ધાયતનકૂટ, ૨ દક્ષિણવિજયાર્ધકૂટ, ૩ બંડપ્રપાતકૂટ, ૪ માણિભદ્રકૂટ, ૫ વૈતાલ્યકૂટ, ૬ પૂર્ણભદ્રકૂટ, ૭ તમિસ્રગુફાકૂટ, ૮ ઉત્તરવિજયાર્ધકૂટ, ૯ વૈશ્રમાણુકૂટ, [આહિં બીજા અને આઠમાકૂટમાં “ વિજય ” શબ્દને સ્થાને તે તે વિજયનું નામ બાણુવું. જેમ દક્ષિણભરતાર્ધકૂટ, ઉત્તરભરતાર્ધકૂટ ઇત્યાદિ].

* આ નિશાનીવાળાં કૂટ અધોક્ષકમાં વસનારી આઠ દિશાકુમારીઓનાં છે, તે દેવીઓનાં એ કૂટોની નીચે પોતાનાં બે બે ભવન છે. ત્યાં ગંધમાદનઉપર ભોગંકરા-ભોગવતી ઇત્યાદિ રીતે દક્ષિણાવર્તક્રમે આઠે દિશ્કુમારીઓ ૪ ગજદંતગિરિઉપર પ્રાસાદવાળી અને નીચે બે બે ભવનવાળી છે.

૮ જંબૂકૂટ—એ આઠે સિદ્ધાયતનકૂટ છે, માટે જ્યૂદાં જ્યૂદાં નામ નથી.

૮ શાલ્મલિકૂટ—એ આઠે સિદ્ધાયતનકૂટ છે, માટે જ્યૂદાં જ્યૂદાં નામ નથી.

[૩ સહસ્રાંકકૂટ—બલકૂટ-હરિસહકૂટ-હરિકૂટ].

૬૪ કૂટ ૧૬ વક્ષસ્કારનાં—૧ પૂર્વવિજયકૂટ, ૨ પશ્ચિમવિજયકૂટ, ૩ સ્વ-નામકૂટ, ૪ સિદ્ધાયતનકૂટ. આહિં વર્ષધર પાસે પહેલું કૂટ પોતાની પૂર્વે જે વિજય હોય તે નામવાળું, બીજું કૂટ પશ્ચિમે જે વિજય હોય તે નામવાળું, ત્રીજું પોતાનાજ નામવાળું, અને ચોથું સિદ્ધકૂટ છે. જેમ પહેલા ચિત્રનામના વક્ષસ્કારગિરિ ઉપર ૧ સુકચ્છકૂટ, ૨ કચ્છકૂટ, ૩ ચિત્રકૂટ, ૪ સિદ્ધકૂટ.

૩૪ ઋષભકૂટ—એ સર્વતું ઋષભકૂટ એવું એકજ નામ છે.

એ પ્રમાણે વર્ષધરોનાં ૫૬, ગજદંતગિરિનાં ૩૨, વનકૂટ ૧૭, વૈતાલ્યકૂટ ૩૦૬, વૃક્ષકૂટ ૧૬, વક્ષસ્કારકૂટ ૬૪, ઋષભકૂટ ૩૪ મળી ૫૨૫ કૂટ થયાં. ૥૭૬૥

અવત્તરણ:—હવે જંબૂદ્વીપમાં શાશ્વત જિનભવનો કયે કયે સ્થાને છે તે કહેવાય છે—

**છસયરિકૂડેસુ તહા, ચૂલા ચઝવણતરુસુ જિણભવણા ।
મણિયા જંબૂદ્વીપે, સદેવયા સેસઠાણેસુ ॥ ૭૭ ॥**

શબ્દાર્થ:—

છસયરિ—છોત્તર

ચૂલા—ચૂલિકા ઉપર

ચઝવણ—ચાર વનમાં

તરુસુ—જંબૂવૃક્ષ અને શાલ્મલિવૃક્ષના
વનમાં

સદેવયા—પોતાના નામવાળા દેવદેવીઓ

સેસઠાણેસુ—બીજાં સ્થાનોમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ષટ્સપ્તતિકૂટેષુ તથા ચૂલા ચતુર્વનતરુષુ જિનભવનાનિ ॥

મણિતાનિ જંબૂદ્વીપે, સ્વદેવતાઃ શેષસ્થાનેષુ ॥ ૭૭ ॥

માથાર્થ:—૭૬ કૂટ ઉપર, ચૂલિકા ઉપર, ચાર વનમાં, જે વૃક્ષ ઉપર, એ સ્થાને જંબૂદ્વીપમાં શાશ્વત જિનભવનો કયાં છે, અને શેષ સ્થાનોમાં પોતપોતાના સ્થાનના નામવાળા દેવદેવીઓ (ના પ્રાસાદો) છે ॥ ૭૭ ॥

વિસ્તાર્ય:—છ વર્ષધર પર્વતોઉપર પૂર્વદિશિનાં ૬ ફૂટ, ચાર ગજદંત-ગિરિઉપર મેરૂપર્વત પાસેનાં ૪ ફૂટ, ચોત્રીસ વૈતાલ્યપર્વતો ઉપરનાં પૂર્વસ-મુદ્રપાસેનાં તથા પૂર્વદિશિતરક્ષનાં ૩૪ ફૂટ, સોળ વક્ષસ્કારપર્વતઉપરનાં મહાનદી પાસેનાં ૧૬ ફૂટ, અને જંગૂવૃક્ષ તથા શાદ્મલિવૃક્ષના પહેલા વનમાં આઠ આઠ મળીને ૧૬ ફૂટ એ $[૬+૪+૩૪+૧૬+૧૬=]$ ૭૬ ફૂટ ઉપર એકેક શાશ્વત જિનચૈત્ય છે. જેથી ૭૬ જિનભવનો કૂટ સંખંધિ જાણવાં.

તથા મેરૂપર્વતના શિખરે અતિમધ્યભાગે ૪૦ ચોજન ઉચું જે મધ્ય-શિખર છે તે ચૂલિકા કહેવાય છે, તે ચૂલિકા ઉપર ૧ શાશ્વત જિનભવન છે.

તથા મેરૂપર્વતનાં ભદ્રશાલ-નંદનવન-સોમનસવન-પંડકવન એ ચાર વનમાં દરેકમાં ચાર ચાર જિનભવન હોવાથી ૪ વન સંખંધિ ૧૬ શાશ્વત જિનભવનો છે. તથા જંગૂવૃક્ષ અને શાદ્મલિવૃક્ષઉપર એકેક જિનભવન હોવાથી ૨ વૃક્ષ સંખંધિજિનભવન છે. એ રીતે સર્વમળી જંગૂદ્રીપમાં $[૭૬+૧+૧૬+૨=]$ ૧૦૫ જિનભવનો છે. અને શેષસ્થાનોમાં એટલે શેષદ્રુટો ઉપર કુંડમાં નદીઓમાં દ્રહોમાં કુરૂક્ષેત્રના કંચનગિરિઓ ઉપર ચમકગિરિ ચિત્રવિચિત્રગિરિ વૃત્તવૈતાલ્ય ચાર વનની ચાર ચાર વિદિશાઓમાં એ વૃક્ષની ત્રણ ત્રણ શાખાઓઉપર ઈત્યાદિ સ્થાનોમાં તે તે નામવાળા દેવદેવીઓના પ્રાસાદ છે, એમાં વિશેષતઃ વ્યન્તરનિકાયના દેવો છે, અને દેવીઓ ભવનપતિનિકાયની છે. તથા જેઓ વ્યન્તરનિકાયના છે તે સર્વની રાજધાનીઓ બીજા જંગૂદ્રીપમાં સ્વસ્વદિશિએ છે, અને ભવનપતિદેવીઓની પ્રાયઃ ભવનપતિનિકાયમાં પણ છે. અને રાજ-ધાનીઓ તો બીજા જંગૂદ્રીપમાં છે. ॥ ૭૭ ॥

અવતરણ:—જે સ્થાનોમાં જિનભવનો સંખંધિ વિસંવાદ છે (એટલે જિન-ભવનો હોવામાં એ મત છે) તેવાં સ્થાનો આ ગાથામાં કહેવાય છે—

૧ ભવનપતિનિકાયની દેવીઓ હોવાનું કારણકે જંગૂદ્રીપમાં સર્વઅધિપતિદેવદેવીઓનું આયુષ્ય ૧ પદ્યોપમથી ન્યૂન છે નહિ, અને વ્યન્તરદેવીઓનું આયુષ્ય ૧ પદ્યોપમ નહિ પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટથી ૧૧ પદ્યોપમ હોય છે, માટે અધિપતિદેવીઓ ભવનપતિનિકાયની ગ્રણુવી, અને દેવોમાં તો ભવનપતિ કાષ્ઠિજ હોય છે (શાદ્મલિ વૃક્ષનો અધિપતિ દેવ ત્રીજી સુપર્ણભવનપતિનિકાયનો છે. તદ્વત).

૨ અધોલોકવાસી દિશાકુમારીઓનાં એ એ ભવન જેમ ગજદંતની નીચે ભવનપતિ નિકાયમાં છે તદ્વત.

કરિકૂડકુંડણદ્રહ-કુરુકંચણયમલસમવિઅઢેસુ ॥

જિણભવણવિસંવાઓ, જો તં જાણંતિ ગીઅત્થા ॥ ૭૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

કરિકૂડ-કરિકૂટ	જિણભવણ-જિનભવનો સંબંધિ
કુંડણદ્રહ-કુંડ નદીઓ દ્રહો	વિસંવાઓ-વિસંવાદ
કુરુકંચણ-કુરુક્ષેત્રના કંચનગિરિ	જો-જે (જે વિસંવાદ)છે.
યમલ-યમકગિરિ ચાર	તં-તે (તે વિસંવાદના નિર્ણયને)
સમવિઅઢેસુ-સમવૈતાલ્ય ચાર ઉપર	ગીઅત્થા-ગીતાર્થો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કરિકૂટકુંડનદીદ્રહ-કુરુકાંચનયમલસમવૈતાલ્યેષુ ।

જિનભવનવિસંવાદો યસ્તં જાનન્તિ ગીતાર્થાઃ ॥ ૭૮ ॥

ગાથાર્થ:—વિસ્તરાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

વિસ્તરાર્થ:—ભદ્રશાલ વનમાંનાં ૮ કરિકૂટ, ગંગાપ્રપાત આદિ ૭૬ કુંડ, ગંગા

વિગેરે ૧૪ મહાનદીઓ [નાં કુંડ], પદ્મદ્રહઆદિ દ્રહો, દેવકુરુક્ષેત્રમાંના ૧૦૦ અને ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાંના ૧૦૦ મળી કુરુક્ષેત્રના ૨૦૦ કંચનગિરિ, તથા અનુક્રમે સીતા તથા ચીતોદા નદીના જે જે પડખે નીલવંત નિષધથી કંઈક દૂર રહેલા જે જે યમલગિરિ કે જે બેનું નામ યમકગિરિ અને બેનું નામ ચિત્ર તથા વિચિત્ર પર્વત છે, તે ઉપર, અને શબ્દાપાતી આદિ ચાર સમવૈતાલ્ય એટલે વૃત્તવૈતાલ્ય જે હિમવંત આદિ ચાર યુગલક્ષેત્રોના મધ્યભાગમાં રહ્યા છે, અને જેનો મૂળવિસ્તાર શિખરવિસ્તાર મધ્યવિસ્તાર તથા ઉચ્ચાર્ધ એ સર્વ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ ચોજન જેટલા સમાન હોવાથી અહિં સમવૈતાલ્ય પણ ગાથામાં કહ્યા છે તે, એ સર્વ સ્થાને કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે જિનભવનો છે, અને કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે જિનભવનો નથી પરંતુ દેવદેવીઓના પ્રાસાદ અને ભવનો છે, માટે એ વિસંવાદને (વિસંવાદના નિર્ણયને) તો શ્રી બહુશ્રુતોજ બ્રહ્મે ॥ ૭૮ ॥

૧ અહિં કુંડ અને નદીઓના ચૈત્યનાં સ્થાન જૂદાં હોય નહિ પરંતુ કુંડના દ્વીપો ઉપર જ હોય તો પણ પૂર્વાચાર્યોએ કુંડ શબ્દથી ૭૬ કુંડ અને નદી શબ્દથી ૧૪ મહાનદી ગણી છે, જેથી ૧૪ મહાનદીનાં ચૈત્ય બે કે કુંડના દ્વીપમાં ન હોઈને કોઈ જૂદાસ્થાને હોય તો તે માનવાયોગ્ય છે.

અવતરણ:—હવે ૩૪ દીર્ઘવૈતાલ્યનું સ્વરૂપ આ ૪ ગાથામાં કહેવાય છે—

પુન્નાવરજલહિંતા, દસુચ્ચદસપિહુલમેહલચઝકા ।
 પળવીસુચ્ચા પન્નાસ તીસ દસ જોઅળ પિહુત્તા ॥ ૭૯ ॥
 વેઈહિં પરિક્ષિત્તા, સખયરપુરપન્નસટ્ઠિસેણિદુગા ।
 સદિસિંદલોગપાલોવભોગિઝવરિલ્લમેહલયા ॥ ૮૦ ॥
 દુ દુ ઘંડ વિહિઅ ભરહે—રવયા દુ દુ ગુરુગુહા ય રુપ્પમયા ।
 દો દીહા વેઅઙ્ઘા, તહા દુતીસં ચ વિજણ્ણસુ ॥ ૮૧ ॥
 ણવરં તે વિજયંતા, સ ઘયરપળપન્નપુર દુસેણીઆ ।
 એવં ઘયરપુરાઈં, સગતીસસયાઈં ચાલાઈં ॥ ૮૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુન્ના અવર-પૂર્વ અને પશ્ચિમ જલહિ અંતા-સમુદ્રના અંતવાળા દસ ઝચ્ચ-૧૦ યોજન ઉંચી દસપિહુલ-૧૦ યોજન પહોળી મેહલચઝકા-ચાર મેળલાવાળા	પળવીસ ઝચ્ચા-પચીસ યોજન ઉંચા પન્નાસ-પચાસ યોજન તીસ-ત્રીસ યોજન દસ જોઅળ-દસ યોજન પિહુત્તા-પહોળાઈવાળા
પરિક્ષિત્તા-પરીકાષ્ટા સ-સહિત ઘયરપુર-એચરનાં નગરો; વિદ્યાધરનાં નગર પન્નસટ્ઠિ-૫૦ અને ૬૦ સેણિ દુગા-એ. એ શ્રેણિવાળા	સદિસિ-પોતપોતાની દિશિના ઈંદ લોગપાલ-ઈન્દ્રના લોકપાળને ઝવભોગી-ઉપભોગ યોગ્ય ઝવરિલ્લ-ઉપરની મેહલયા-મેળલાવાળા
દુ દુ ઘંડ-એ એ વિભાગ વિહિઅ-કરેલા ગુરુગુહા-મોટી શુદ્ધવાળા	દીહા વેઅઙ્ઘા-દીર્ઘ વૈતાલ્ય દુતીસં-અત્રીસ વૈતાલ્ય વિજણ્ણસુ-અત્રીસ વિજયોમાં

ખવરં=પરન્તુ
 વિજય અંતા=વિજયના અંતવાળા
 સ=સહિત
 સ્વચર પળપલ્લપુર=વિદ્યાધરનાં ૫૫ નગર

દુ સેણિઆ=એ શ્રેણિવાળા
 એવં=એ પ્રમાણે
 સ્વચરપુરાહં=વિદ્યાધરનાં નગરો
 સગતીસસયાહં ચાલાહં=સાડત્રીસસો
 ચાલીસ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પૂર્વાપરજલધ્યન્તૌ, દશોચ્ચદશપૃથુલમેઘલચતુષ્કૌ ।
 પંચવિંશત્યુચ્ચૌ, પંચાશત્ત્રિંશદશયોજનપૃથુત્વૌ ॥ ૭૯ ॥
 વેદિકામિઃ પરિક્ષિતૌ, સસ્વચરપુરપંચષષ્ટિશ્રેણિદ્વિકૌ ।
 સ્વદિગિન્દ્રલોકપાલોપભોગ્યુપરિતનમેઘલકૌ ॥ ૮૦ ॥
 દ્વિદ્વિ સ્વંડવિહિતભરતૈરવતૌ દ્વિદ્વિગુરુગુહૌ ચ રૂપ્યમયૌ ।
 દ્વૌ દીર્ઘૌ વૈતાલ્યૌ, તથા દ્વાત્રિંશચ્ચ વિજયેષુ ॥ ૮૧ ॥
 નવરં તે વિજયાન્તાઃ, સસ્વચરપંચપંચાશત્પુરદ્વિશ્રેણીકાઃ ।
 એવં સ્વચરપુરાણિ સપ્તત્રિંશચ્છતાનિ ચત્વારિંશદધિકાનિ ॥ ૮૨ ॥

ગાથાર્થ:—પૂર્વસમુદ્રે અને પશ્ચિમસમુદ્રે છેડાવાળા, તથા ૧૦ યોજન ઉંચી અને ૧૦ યોજન વિસ્તારવાળી એવી ચાર મેખલાવાળા, ૨૫ યોજન ઉંચા, ૫૦-૩૦-૧૦ યોજન પહોળાઈવાળા, વેદિકાઓવડે વીટાયલા, વિદ્યાધરનાં ૫૦ અને ૬૦ નગરની એ શ્રેણિવાળા, પોતાની દિશિતરફના ઈન્દ્રના લોકપાલોને ઉપભોગ કરવા યોગ્ય એવી ઉપરની એ મેખલાવાળા, તથા ભરત અને ઔર-વતક્ષેત્રના એ એ ખંડ-વિભાગ જોણે કર્યા છે એવા, એ એ મોટી ગુફાવાળા અને રૂપાના એવા એ દીર્ઘ વૈતાલ્યપર્વત છે, વળી વિજયોમાં પણ ખત્રીસ દીર્ઘવૈતાલ્યપર્વતો પણ એવા જ છે, પરન્તુ વિશેષ એ કે—તે ૩૨ વૈતાલ્ય પર્વતોના છેડા વિજયો તરફ છે, તથા વિદ્યાધરનાં ૫૫-૫૫ નગરની એ શ્રેણિવાળા છે. એ પ્રમાણે [જંબૂદ્વીપમાં અથવા સર્વવૈતાલ્યનાં] વિદ્યાધર નગરો ૩૭૪૦ (સાડત્રીસસો ચાલીસ) છે ॥ ૭૬-૮૦-૮૧-૮૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જંબૂદ્વીપમાં ૩૪ વૈતાલ્યપર્વતો છે. વૈતાલ્ય નામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી એ પર્વતોનું નામ વૈતાલ્ય છે, અથવા એ શાશ્વત નામ છે. તે ૩૪ વૈતાલ્યનું સ્વરૂપ આ ચાર ગાથાઓ વડે કહ્યું છે, તેમાં પ્રથમ તો

ભરતઐરાવતક્ષેત્રના બે દીર્ઘવૈતાલયનું સ્વરૂપ અને ત્યારબાદ મહાવિદેહમાંના ૩૨ વૈતાલયનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

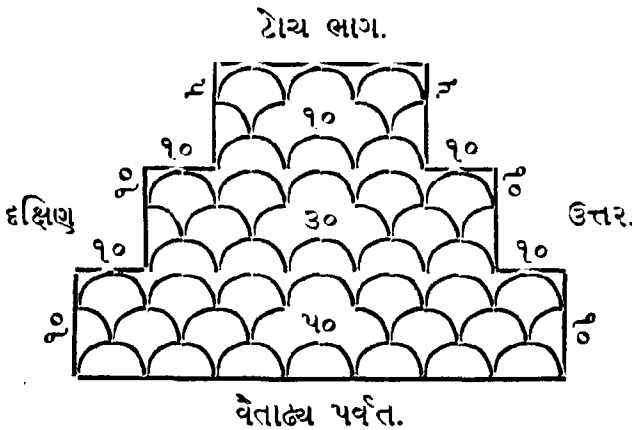
॥ ૨ દીર્ઘ વૈતાલયનું સ્વરૂપ ॥

૧ પુગ્વાવરજલહિતા—ભરત અને ઐરાવતના બે વૈતાલયનો દરેકનો એક છેડો પૂર્વસમુદ્રને સ્પર્શેલો છે, અને બીજો છેડો પશ્ચિમસમુદ્રને સ્પર્શેલો છે, અર્થાત્ પૂર્વથી પશ્ચિમસમુદ્ર સુધી દીર્ઘ છે, અને લંબચોરસ આકારવાળા છે.

૨ દસુચ્છદસપિદુલમેહલચતુષ્કા—૧૦ યોજન ઊંચી અને ૧૦ યોજન પહોળી એવી ચાર મેખલાવાળા છે. મેખલા એટલે પર્વતઉપર ચઢતાં વચ્ચે જે સીધા અને સપાટ પ્રદેશ આવે તેવા ચઢાવરહિત પ્રદેશનું નામ મેખલા છે. ત્યાં એક વૈતાલયઉપર ચાર મેખલા છે.

॥ વૈતાલય પર્વતોની ૪-૪ મેખલા ॥

વૈતાલયપર્વતની તલહટ્ટીથી અથવા નીચેની ભૂમિથી ૧૦ યોજન ઉપર ચઢીએ તો દક્ષિણબાજુએ અને ઉત્તરબાજુએ પણ ૧૦-૧૦ યોજન પહોળો સપાટપ્રદેશ આવે છે, તે સપાટપ્રદેશ પહોળાઈમાં ૧૦ યોજન છે, પરંતુ લંબાઈમાં તો વૈતાલયની લંબાઈ જેટલો પૂર્વપશ્ચિમસમુદ્રસુધી દીર્ઘ છે. જેથી ૧૦ યોજન ચઢ્યા બાદ પર્વતનો ચઢાવ ન હોવાથી ૧૦ યોજન સુધી પર્વત સન્મુખ સીધા ચાલીએ ત્યારે પર્વત આવે, ત્યાંથી (એટલે એ પહેલી મેખલાના

૧૦ યોજન ચાલ્યા બાદ) પર્વત ઉપર પુનઃ ૧૦ યોજન ચઢીએ તો બીજો પણ તેવો જ સપાટપ્રદેશ ૧૦ યોજન પહોળો અને પૂર્વસમુદ્રથી પશ્ચિમસમુદ્ર સુધીનો દીર્ઘ આવે, તે સપાટપ્રદેશમાં પર્વત સન્મુખ ૧૦ યોજન સીધા ચાલ્યા બાદ પર્વતનો

ચઢાવ ચઢવાનો આવે, તે ચઢાવસ્થાનથી પણ પાંચ યોજનઉપર ચઢી રહીએ તો પર્વતની ટોચે પહોંચ્યા ગણાય. એ રીતે જેમ દક્ષિણબાજુએ એ બે મેખલા

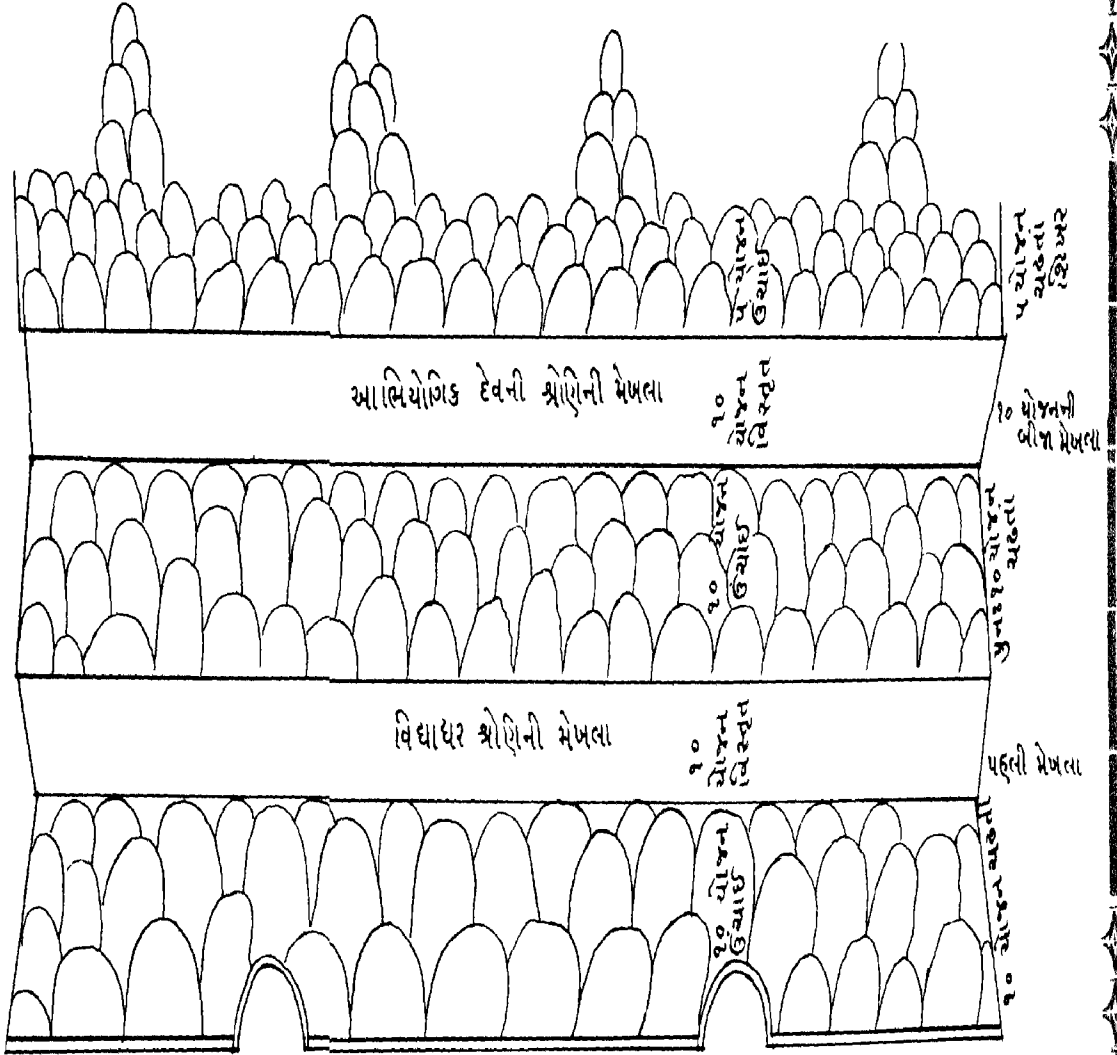
છે, તેવી જ ઉત્તર તરફ પણ સરખા જ સ્વરૂપવાળી બે મેખલા છે, જેથી એક વૈતાલ્યને ૪ મેખલા છે. ગાથામાં મેખલાને ૧૦ યોજન ઉંચી કહી તેથી સપાટ પ્રદેશ ૧૦ યોજન ઉંચો છે એમ ન જાણવું, પરન્તુ ૧૦ યોજન ઉંચે ચઢતાં મેખલા આવે છે, માટે ૧૦ યોજન ઉંચી કહી છે. પરન્તુ મેખલાની વાસ્તવિક ઉંચાઈ હોય નહિ, કેવળ લાંબાઈ પહોળાઈ હોય. એ પ્રમાણે બે વાર ૧૦-૧૦ યોજન ચઢવાથી અને એકવાર ૫ યોજન ઉંચે ચઢવાથી વૈતાલ્યની ૨૫ યોજનની ઉંચાઈ પૂર્ણ થાય છે, અને વૈતાલ્ય ૨૫ યોજન જેટલોજ ઉંચો હોય છે, તે કહેવાય છે—

૩ પળવીસૂચ્ચા—દરેક વૈતાલ્યપર્વત ભૂમિથી ૨૫ યોજન ઉંચો છે, અને ભૂમિની અંદર ૬૧ યોજન ઉંડો દટાયેલ છે, જેથી ભૂમિના અંદરના મૂળમાંથી ગણીએ તો પર્વત ૩૧૧ યોજન ઉંચો છે, પરન્તુ શાસ્ત્રોમાં સર્વત્ર ભૂમિઉપરથીજ પર્વતોની ઉંચાઈ ગણાય છે.

૪ પન્નાસ તીસ દસ જોઅળપિહુત્તા—વૈતાલ્યની પહોળાઈ ૫૦-૩૦-૧૦ યોજન, એમ ત્રણ પ્રકારની છે, કારણકે મેખલાના સ્વરૂપમાં કહ્યા પ્રમાણે ભૂમિથી ૧૦ યોજન ઉપર ચઢી પહેલી મેખલાએ આવીએ ત્યાં સુધી ૫૦ યોજન પહોળો છે, ત્યારબાદ બે બાજુની બે મેખલાના ૧૦-૧૦ યોજન બાદ કરતાં બે મેખલાની વચ્ચે રહેલો પર્વત [૫૦ બાદ ૨૦=૩૦] ૩૦ યોજન પહોળો જ હોય, તે પણ ૧૦ યોજન ઉપર ચઢી બીજી મેખલાએ આવીએ ત્યાં સુધી ૩૦ યોજન પહોળો છે, પરન્તુ બીજી મેખલાને સ્થાને બે બાજુની બે મેખલાના બીજા ૧૦-૧૦ યોજન બાદ કરતાં બે મેખલાની વચ્ચે રહેલો પર્વત ૧૦ યોજન જ પહોળો હોય. એ ૧૦ યોજન પહોળાઈ પાંચ યોજન ઉપર ચઢી પર્વતની ટોચે શિખરે આવીએ ત્યાં સુધી હોય અને ત્યારબાદ તો પર્વતની જ સમાપ્તિ થઈ. એ પ્રમાણે ૨૫ યોજનની ઉંચાઈમાં પર્વતની ત્રણે પ્રકારની જૂદી જૂદી પહોળાઈ હોય છે. ॥ ૭૬ ॥

વેદિહિ પરિક્ષિત્તા—દરેક વૈતાલ્યની બન્ને બાજુએ [દક્ષિણે અને ઉત્તરે] એકેક વન અને વન પછી એકેક વેદિકા હોય છે, ત્યાં પર્વતને લગતું વન બે યોજનમાં કંઈક ન્યૂન પહોળું અને પર્વતની લાંબાઈ જેટલું દીર્ઘ-લાંબુ હોય છે અને વનને લગતી વેદિકા પણ તેટલીજ લાંબી, પરન્તુ પહોળી ૫૦૦ ધનુષ્ ની છે. વળી એ વન અને વેદિકા પર્વતની નીચે ભૂમિ ઉપર જાણવાં. પરન્તુ મેખલા સ્થાને છે તે નહિ.

॥ वेताळ पर्वतनी मेखलाओंनो देखाव ॥

आ के हांमण तरुनी मेखला जेपीर ऊनर तरुनी ओ मेखला के

૬ સલ્લયરપુર પન્નસદ્ધિ સેણિદુગા—દરેક વૈતાઢ્ય વિદ્યાધરનાં ૫૦ અને ૬૦ નગરો વાળી બે શ્રેણિ સહિત છે. અર્થાત્ ભૂમિથી ૧૦ યોજન ઉપર જ્યાં પહેલી બે મેખલા બે બાબુએ છે ત્યાં વિદ્યાધરોની વસતી છે અને તેઓનાં ૫૦ તથા ૬૦ નગરો છે તે આ રીતે—ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્યની પહેલી બે મેખલામાં દક્ષિણમેખલા સ્થાને વિદ્યાધરોનાં ૫૦ નગર છે, અને ઉત્તરભરતાર્ધતરફની ઉત્તરમેખલામાં ૬૦ નગરો છે. દક્ષિણમેખલાની લંબાઈ જંગ્મદ્વીપની ગોખાઈના કારણથી ટુંકી છે માટે ૫૦ નગર છે, અને ઉત્તર મેખલાની લંબાઈ વિશેષ છે માટે ૬૦ નગરો છે. (વળી અહિં નગર એટલે એક નગર નહિ પરન્તુ અનેક દેશ ગ્રામ સહિત રાજધાનીનું એક શહેર તેજ એક નગર, જેમ વડોદરા એક નગર એટલે વડોદરા તાબાના અનેક કસબા પ્રાન્ત મહાલ સહિત એવું રાજધાનીનું વડોદરા એક નગર ગણાય તેવાં એ ૫૦-૬૦ નગરો રાજધાનીનાં જાણવાં,) તેનાં દક્ષિણ બાબુએ ગગનવલ્લભઆદિ નગરો છે, અને ઉત્તરબાબુએ રથનુપુરચક્રવાળ આદિ નગરો છે, એ રાજધાનીઓ અને દેશ ગ્રામો મેખલાની લંબાઈ પ્રમાણે દીર્ઘપંક્તિએ શ્રેણિએ હોવાથી વિચારશ્રેણિ ગણાય છે, જેથી ૫૦ નગરો દક્ષિણશ્રેણિમાં અને ૬૦ નગરો ઉત્તરશ્રેણિમાં કહેવાય છે. ઐરાવતના વૈતાઢ્યમાં પણ એ રીતે છે પરન્તુ વિશેષ એ કે—ઐરાવતક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય ઉપરની પહેલી બે મેખલામાં શિખરી પર્વત તરફની દક્ષિણ મેખલામાં ૬૦ નગરોની શ્રેણિ છે, અને સમુદ્રતરફની ઉત્તર મેખલામાં ૫૦ નગરોની શ્રેણિ છે, બીજું સર્વસ્વરૂપ યથાયોગ્ય ભરતવૈતાઢ્ય સરખું છે. એ પ્રમાણે પહેલી બે મેખલામાં બે વિદ્યાધર શ્રેણિઓ કહી ને હવે તે ઉપરની બીજી બે મેખલામાં શું છે તે કહે છે.

૭ સદિસિદ્ધલોગપાલોવમોગિત્તવરિહ્મમેહલયા—પોતપોતાની દિશિના ઇન્દ્રના લોકપાળને ઉપલોગયોગ્ય ઉપરની બે મેખલાવાળા સર્વે વૈતાઢ્ય છે. અર્થાત્ જે વૈતાઢ્ય દક્ષિણ દિશાના છે તેની સર્વોપરિતન મેખલામાં સૌધર્મઇન્દ્રના અને જે વૈતાઢ્ય ઉત્તરદિશિએ હોય તે વૈતાઢ્યની સર્વોપરિતન બે મેખલામાં ઇશાન ઇન્દ્રના લોકપાળના આલિયોગિકદેવો રહે છે; કારણ કે સૌધર્મઇન્દ્ર દક્ષિણ દિશાનો ઇન્દ્ર છે, અને ઇશાન ઇન્દ્ર ઉત્તરદિશાનો ઇન્દ્ર છે, માટે “સ્વસ્વ દિશિના ઇન્દ્રના” એમ કહ્યું. એ પ્રમાણે હોવાથી ભરતવૈતાઢ્ય મેરૂથી દક્ષિણદિશામાં હોવાથી એ વૈતાઢ્યની છેલ્લી ઉપરની બે મેખલામાં સૌધર્મઇન્દ્રના સોમ ચમ વરૂણ અને કુબેર નામના ચારે લોકપાલના આલિયોગિકદેવોના અનેક ભવનોની શ્રેણિ છે, તેમાં તે આલિયોગિકદેવો રહે છે, અને ઐરાવતનો વૈતાઢ્ય મેરૂની ઉત્તરદિશામાં હોવાથી તેની સર્વોપરિતન બે મેખલાઓમાં ઇશાનઇન્દ્રના એજ ચાર નામવાળા

લોકપાળના આલિયોગિકદેવોના લવનોની શ્રેણિ છે, તેમાં તે આલિયોગિકદેવો રહે છે. અહિં ગાથામાં આલિયોગિક શબ્દ નથી તો પણ અધ્યાહારથી ગ્રહણ કરવો, કારણ કે એ લવનોમાં લોકપાળ પોતે રહેતા નથી. પરન્તુ કોઈ વખતે અહિં આવે ત્યારે આરામ લેવા માટેના પ્રાસાદો હોય તો સંગત છે, પરન્તુ તે વાત શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ ન હોવાથી તેમ માની શકાય નહિ. અહિં આલિયોગિક એટલે સેવકદેવો જાણવા, તે પણ સર્વે એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે; શેષ દેવોની માફક એ દેવોની રાજધાનીઓ કહી નથી, કારણ કે પોતે અધિપતિદેવો નથી. વળી એ આલિયોગિકદેવો વૈમાનિક નિકાયના નથી. પરન્તુ વ્યન્તરનિકાયના છે, એમ શ્રી જંબૂં પ્રજ્ઞસિની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. આમિયોગ્યા:— ‘શકલોકપાલપ્રેષ્ય-કર્મકારિણો વ્યન્તરવિશેષાસ્તેષામાવાસમૂતે શ્રેણ્યૌ આમિયોગ્ય શ્રેણ્યૌ પ્રજ્ઞે’ ઇતિ વચનાત્.

વળી એ કહેલી વિદ્યાધરની બે બે શ્રેણિ અને આલિયોગ્યદેવની બે બે શ્રેણિ તે દરેક પોતાની બે પડખે એકેક વન અને એકેક વેદિકા વડે વીટાયેલ છે, જેથી એક શ્રેણિ બે વન અને બે વેદિકાયુક્ત હોવાથી બે શ્રેણિનાં ચાર વન અને ચાર વેદિકા જાણવાં. તેવી રીતે ઉપરની બે આલિયોગ્યશ્રેણિઓનાં પણ ચાર વન અને ચાર વેદિકા જાણવાં. ॥ ૮૦ ॥

॥ વૈતાલ્ય પર્વતોનું શિખરસ્થાન ॥

વૈતાલ્યપર્વતોના શિખરસ્થાને કોઈની નિયત વસતી મેળલાઓવત્ નથી, પરન્તુ જગતીના વન અને વેદિકાની માફક અનેક વ્યન્તરદેવો આવી ક્રીડા કરે છે, સુખ પૂર્વક બેસે છે, સૂએ છે, અને પૂર્વકૃતપુણ્યનો આનંદ અનુભવે છે. શિખરસ્થાન પણ ઘણું રમણીક રત્નખડ્ગ ભૂમિતલવાળું છે. તેના ઉપર મધ્ય-ભાગમાં લંબચોરસ એક વેદિકા ૫૦૦ ધનુષ પહોળી છે, અને બે બાજુ બે વનખંડ છે. તેની લંબાઈ પર્વતની લંબાઈ તુલ્ય છે, અને વનની પહોળાઈ દેશોન બે યોજન દરેકની છે. એ જૃહતક્ષેત્રસમાસવૃત્તિનો અભિપ્રાય છે, અને શ્રીજંબૂંપ્રજ્ઞસિની વૃત્તિમાં તો જગતી ઉપરની વેદિકા સરખી ચારે દિશિ વિદિ શીમાં ફરતી એકજ વેદિકા પર્વતના કિનારે કિનારે દેશોન બે યોજન ખસતી છે, અને વન પણ તેવીજ રીતે વેદિકાની સર્વબાજુએ બાહ્યભાગે વીટાયલું પર્વતના સર્વાન્ત્ય કિનારા સુધી છે. જેથી સર્વપર્યન્ત ભાગ વનયુક્ત છે. તક્ષા-વત એજ કે જગતીની વેદિકા વલયાકાર છે, તો આ વેદિકા લંબચોરસ આકારે છે, પરન્તુ વૈતાલ્ય પર્વતની ભૂમિગત વેદિકાવત્ દક્ષિણોત્તરવિભાગરૂપ બે વેદિકા નથી. એમ કહેવાથી શિખરતલ સિવાયની નીચેની સર્વ વેદિકાઓમાં પૂર્વ પશ્ચિમ

દિશામાં વેદિકા નથી, કેવળ ઉત્તરદક્ષિણદિશામાં વેદિકાઓ છે, અને શિખરસ્થાને તો ચારે દિશાએ વેદિકા છે.

૮ દુદુલ્લંઘવિહિઅમરદેવયા=વળી એ બે દીર્ઘવૈતાલ્ય કેવા છે ? તે કહે છે—
ભરતઐરાવતના જેણે બે બે ખંડ-ભાગ કરેલા છે, અર્થાત્ ભરતના અતિ મધ્યભાગમાં આવેલા વૈતાલ્યે ભરતક્ષેત્રના બે ભાગ કર્યા છે, તેમાં સમુદ્ર તરફનો વિભાગ તે દક્ષિણમરત અને લઘુહિમવંત તરફનો ભાગ તે ઉત્તરમરત કહેવાય. એ પ્રમાણે ઐરાવતક્ષેત્રના અતિમધ્યમાં આવેલા વૈતાલ્યથી સમુદ્ર તરફનો ભાગ તે ઉત્તરઐરાવત અને શિખરીપર્વતતરફનો ભાગ તે દક્ષિણઐરાવત કહેવાય.

૯ દુદુગુરુગુહા=દરેક વૈતાલ્યમાં બે બે મોટી ગુફાઓ છે, જેનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવાશે.

૧૦ રૂપમયા=દરેક વૈતાલ્ય રૂપાનો બનેલો છે.

દોદીહાવેઅઘ્ના—એ ઉપર કહેલા ૮ વિશેષણોવાળા દીર્ઘવૈતાલ્ય બે છે,

॥ ૩૨ દીર્ઘ વૈતાલ્ય ॥

તદા દુતીસં ચ વિજયમુ—તથા મહાવિદેહક્ષેત્રની બત્રીસ વિજયોમાં પણ ઉપર કહેલા સ્વરૂપવાળા ૩૨ દીર્ઘવૈતાલ્ય છે, જ્યારે તે=પરંતુ તે બત્રીસ વૈતાલ્યો વિજયંતા=વિજયના અંતવાળા છે, અર્થાત્ તેઓના બે છેડા બે બાબુની બે વિજયો તરફ પહોંચ્યા છે, અથવા વિજયો તરફ ગયા છે. તથા સત્ત્વરપણપક્ષ દુસેળીઆ—વિદ્યાધરોનાં ૫૫-૫૫ નગરોની બે શ્રેણિ સહિત છે, અર્થાત્ ભરતવૈતાલ્યવત્ એક બાબુ ૫૦ અને બીજી બાબુ ૬૦ નગરો નથી, પરંતુ બન્ને બાબુ ૫૫-૫૫ નગરો સહિત છે, કારણ કે અહિં ગોળાઈના અભાવે બન્ને મેખલાની લંબાઈ સરખી છે. એ પ્રમાણે દરેક વૈતાલ્યમાં ૧૧૦-૧૧૦ વિદ્યાધર નગરો હોવાથી જંબૂદ્વીપમાં વિદ્યાધરનાં સર્વનગર [૩૪×૧૧૦=] ૩૭૪૦ છે.
॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥

૧ અહિં વિજયંતા એ શબ્દ “ સમુદ્રમુખીના અંતવાળા નથી ” એમ દર્શાવવાને અર્થ છે, પરંતુ વિજયસ્પર્શી અંતવાળા વૈતાલ્યો છે એમ દર્શાવવાને નથી. જેથી જલહિંતા સરખો વિજયંતા નો અર્થ ન થાય, કારણ કે જેમ બે વૈતાલ્યના છેડા સમુદ્રને સ્પર્શ્યા છે તેમ ૩૨ વૈતાલ્યોના છેડા વિજયોને સ્પર્શ્યા નથી, પરંતુ વન વક્ષસ્કાર અને અન્તર્નદીઓને સ્પર્શ્યા છે, માટે અહિં વિજયંતા નો અર્થ વિજયસ્પર્શી અંતવાળા ન કરતાં “ વિજય તરફ ગયેલા ” એવો અર્થ કરવો. વળી એ અર્થ પણ ૮ વૈતાલ્યોને સર્વાંશે સંબંધ કરતો નથી તો પણ ૨૪ વૈતાલ્યોની અપેક્ષાએ બાહ્યતાએ વિજયંતા શબ્દ ધટી શકે.

અવતરણ:—૮૧મી ગાથામાં દરેક વૈતાલ્યને તમિસ્તાઅને સંક્રપ્પાત નામની બે બે મોટી ગુફાઓ છે એમ કહ્યું તે ગુફાઓનું સ્વરૂપ હવે આ ૮૩ થી ૮૭ મી ગાથા સુધીમાં કહેવાશે, ત્યાં પ્રથમ આ ગાથામાં દરેક મહાગુફાનું પ્રમાણ કહે છે તે આ પ્રમાણે:—

ગિરિવિત્થરદીહાઓ, અડુચ્ચ ચડ પિહુપવેસદારાઓ ।
 બારસપિહુલા અડુચ્ચયાડ વેઅહ્હુદુગુહાઓ ॥ ૮૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગિરિવિત્થર—ગિરિના વિસ્તાર જેટલી	દારાઓ—એવાં દ્વારવાળી
દીહાઓ—દીર્ઘ, લાંબી	બારસપિહુલા—૧૨ યોજન પહોળી
અડુચ્ચ—આઠ યોજન ઉંચા	અડુચ્ચાયાડ—આઠ યોજન ઉંચાં
ચડપિહુપવેસ—ચાર યોજન પહોળાં અને	વેઅહ્હુ—વૈતાલ્ય પર્વતની
૪ યોજન પ્રવેશવાળાં	દુગુહાઓ— બે બે ગુફાઓ

સંસ્કૃત અનુવાદ

ગિરિવિસ્તરદીર્ઘે અષ્ટોચ્ચતુઃપૃથુપ્રવેશદ્વારે ।
 દ્વાદશપૃથુલે અષ્ટોષ્ઠે વૈતાલ્યદ્વિગુહો ॥ ૮૩ ॥

ગાથાર્થ:—પર્વતના વિસ્તાર જેટલી લાંબી, તથા આઠયોજન ઉંચાં ચારયોજન પહોળાં અને ચાર (ચારયોજન) પ્રવેશવાળાં દ્વારવાળી, તથા બારયોજન પહોળી અને આઠયોજન ઉંચી એવી વૈતાલ્યપર્વતની બે બે મહાગુફાઓ છે. ॥ ૮૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:— પર્વતનો વિસ્તાર ઉત્તર દક્ષિણ રીતે ૫૦ યોજન છે, માટે વિસ્તારમાં આવેલી એ ગુફાઓ પણ ૫૦ યોજન લાંબી છે. તથા એકેક ગુફાને ઉત્તરતરફ અને દક્ષિણતરફ એમ બે બે દ્વાર છે. તે દરેક દ્વાર આઠ યોજન ઉંચા ૪ યોજન પહોળાઈવાળાં અને ૪ યોજન પ્રવેશવાળાં છે. વળી એ ગુફાની પહોળાઈ અંદરના ભાગમાં ૧૨ યોજન છે અને ગુફાની ઉંચાઈ આઠ યોજન છે, એવા પ્રકારની તમિસ્તા અને સંક્રપ્પાતા નામની બે બે ગુફાઓ દરેક વૈતાલ્ય પર્વતને હોવાથી સર્વ મળી ૬૮ ગુફાઓ છે, અને ગુફાનાં દ્વાર સર્વ મળી

૧૩૬ છે. એ દ્વારોનાં કમાડની પહોળાઈ દ્વારથી અર્ધપ્રમાણની એટલે એ એ યોજનની હોય અને ઉચાઈ તો શુક્રાને અનુસારે ૮ યોજન જ હોય તે સ્વતઃ વિચારવું. ॥ ૮૩ ॥

અવતરણ:—વૈતાલ્યપર્વતની દરેક શુક્રામાં એ એ નદીઓ વિલક્ષણ જળવાળી છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

તમ્મજ્ઞ દુજોઅણ અંતરાઓ તિ તિ વિત્થરાઓ દુળઈઓ ।
ઉમ્મગ્ગિમ્મગ્ગાઓ કઢગાઓ મહાણઙ્ગયાઓ ॥ ૮૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

તમ્મજ્ઞ—તે શુક્રાના મધ્યભાગે	ઉમ્મગ્ગ—ઉન્મગ્નિકા નામની
દુજોઅણ અંતરાઓ—એ યોજન આંતરે	ગિમ્મગાઓ—નિમગ્નિકા નામની
તિ તિ વિત્થરાઓ—ત્રણ ત્રણ યોજન વિસ્તારવાળી	કઢગાઓ—કટકમાંથી (પહાડની કડા હોમાંથી નિકળીને)
દુળઈઓ—એ નદીઓ	મહાણઙ્ગયાઓ—મહાનદીમાં મળેલી છે

સંસ્કૃત અનુવાદ

તન્મધ્યે દ્વિયોજનાન્તરે ત્રિત્રિવિસ્તરે દ્વિનઘૌ [દ્વે નઘૌ] ।
ઉન્મગ્નિકાનિમગ્નિકે કટકાન્મહાનદીગતે ॥ ૮૪ ॥

ગાયાર્થ:—તે શુક્રાના અતિમધ્યભાગે એ એ યોજનને આંતરે ત્રણ ત્રણ યોજનના વિસ્તારવાળી ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નામની એ નદીઓ કડાહમાંથી નિકળી મહાનદીઓને મળેલી છે ॥ ૮૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—શુક્રાના દક્ષિણ દ્વારથી શુક્રાની અંદર ૨૧ યોજન દૂર જઈએ ત્યાં તમિસા શુક્રામાં પહેલી ઉન્મગ્ના નદી નામની નદી ત્રણ યોજનના ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તારવાળી અને શુક્રાની પહોળાઈ પ્રમાણે ૧૨ યોજન લાંબી છે, તે તમિસા શુક્રાની પૂર્વદિશાના કડાહમાંથી (શિલામય ભિત્તિભાગમાંથી) નિકળી પશ્ચિમદિશાના કડાહમાં (ભિત્તિની નીચે) થઈને સિંધુમહાનદીને મળે છે. આ નદીમાં તૃણ કાષ્ઠ પથ્થર આદિ જે કોઈ વસ્તુ પડે તે નીચે ડૂબી જતી નથી, પરંતુ ઉપર તરતી રહીને પાણીના મોત્તથી ^૧ત્રણવાર અકળાતી અકળાતી નદીના

૧ તિલ્લો આહુણિય આહુણિય ઇત્યાદિ વચનાત્

કિનારે સ્થળ ઉપર આવી જાય છે, પરન્તુ નદીમાં તે વસ્તુ રહેતી નથી, માટે એનું નામ [મગન—ડુબેલી એ અર્થને ઉત્ ઉપસર્ગ પ્રતિપક્ષી અર્થરૂપે લાગવાથી] ઉન્મગ્ન—ઉપર રહેતી વસ્તુવાળી નદી એ નામ સાર્થક છે

એ ઉન્મગ્ના નદીથી પુનઃ એ યોજન દૂર ઉત્તર તરફ જઈએ ત્યારે એવાજ સ્વરૂપવાળી બીજી નદી ત્રણ યોજન વિસ્તારવાળી ૧૨ યોજન લાંબી અને પૂર્વ કડાહમાંથી નિકળી પશ્ચિમકડાહની નીચે થઈને સિંધુમહાનદીને મળતી નિમગ્ના નામની નદી છે, આ નદીના જળનો સ્વભાવ એવો છે કે—એમાં તૃણ કાષ પત્થર મનુષ્ય આદિ જે કંઈ વસ્તુ પડે તે તરવા જેવી હલકી હોય તોપણ ત્રણવાર હણાઈ હણાઈને નીચે ડુબી જાય છે, એ પ્રમાણે કોઈપણ વસ્તુ એ જળમાં તરતી નથી તેમ જળથી હણાઈને બહાર સ્થળ ઉપર પણ આવતી નથી માટે એનું એ નામ સાર્થક છે. કારણ કે “ જેને વિષે પડેલી કોઈપણ વસ્તુ નિમજ્જતિ—ડુબી જાય તે નિમગ્ના એ વ્યુત્પત્તિ છે. એ પ્રમાણે પશ્ચિમદિશામાં આવેલી તમિસા શુક્રાની એ નદી કહી.

એ ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્યમાં પૂર્વદિશાએ ચંડપ્રપાત શુક્રામાં પણ દક્ષિણદ્વારથી ૨૧ યોજન દૂર જતાં પડેલી ઉન્મગ્ના અને એ યોજનને અંતરે બીજી નિમગ્ના નદી આવે છે, પરન્તુ તદ્વાત એ છે કે—આ નદીઓ શુક્રાની અંદરના પશ્ચિમ કડાહમાંથી નિકળી શુક્રામાં ૧૨ યોજન વહી પૂર્વ કડાહનીચે થઈને ગંગા નામની મહાનદીને મળે છે. એ રીતે ભરતવૈતાઢ્યની શુક્રાની ચારનદીઓ સરળી ઐરાવત ક્ષેત્રના વૈતાઢ્યની પણ ચાર નદીઓ જાણવી, પરન્તુ તદ્વાત એ કે—ક્ષેત્રદિશાને અનુસારે ત્યાં પૂર્વદિશાએ તમિસશુક્રા છે, અને પશ્ચિમદિશાએ ખંડપ્રપાત શુક્રા છે, ત્યાં તમિસાની એ નદીઓ પશ્ચિમકડાહમાંથી નિકળી પૂર્વકડાહમાં નીચે થઈને રક્તવતી મહાનદીને મળે છે, અને ખંડપ્રપાતાની એ નદીઓ પૂર્વ કડાહમાંથી નિકળી પશ્ચિમકડાહમાં રક્તા મહાનદીને મળે છે. એ પ્રમાણે નિર્ગમ વિપર્યય અને સંગમનદીનો વિપર્યય કહેવો, અને પ્રવેશમાં “ ઉત્તરદ્વારથી ૨૧ યોજન જતાં ” એમ કહેવું.

તથા ૩૨ વિજયના ૩૨ વૈતાઢ્યમાં પણ જે મેરૂથી દક્ષિણ તરફના વૈતાઢ્ય છે તેની શુક્રાની નદીઓનું સ્વરૂપ ભરતવૈતાઢ્યની શુક્રાની નદીઓ તુલ્ય અને ઉત્તરતરફના વૈતાઢ્યોની શુક્રામાંની નદીઓનું સ્વરૂપ ઐરાવતવૈતાઢ્યશુક્રાની નદીઓ તુલ્ય કહેવું. પરન્તુ સંગમનદીઓમાં બહુ વિપર્યય હોવાથી વિજયનદી-ઓનાં સ્થાન વિચારીને પોતાની બુદ્ધિથી યથાસંભવ સંગમનદી કહેવી. એ

નદીઓ ઉપર ગમનાગમન કરવાને ચક્રવર્તીનું વાર્ધકીરત્ન (ચક્રીનો સુતાર) પૂલ બાંધે છે. ॥ ૮૪ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં શુક્રાની અંદર પ્રકાશમાટે ચક્રવર્તી પ્રકાશમંડળો આલેખે છે, તે વાત કહેવાય છે—

इह पद्मिभिर्त्ति गुणवन्न—मंडले लिहइ चक्रि दु दु समुहे ।
पणसयधणुहपमाणे, वारेगडजोअणुज्जोए ॥ ८५ ॥

શબ્દાર્થ:—

इह=આ શુક્રામાં
पद्मिभिर्त्ति=પ્રત્યેક ભીંતે
गुणवन्नमंडले=૪૯ મંડળો
लिहइ=લખે છે, ચિતરે છે

समुहे=સન્મુખ, સહામાસહામી
वार इग अड=૧૨-૧-૮ યોજન
उज्जोए=ઉઘોત કરનારાં

સંસ્કૃત અનુવાદ

अत्र प्रतिभित्तिमेकोनपंचाशन्मंडलानि लिखति चक्री द्वे द्वे सन्मुखे ।
पंचशतधनुःप्रमाणानि, द्वादशैकाष्टयोजनोद्योतानि ॥ ८५ ॥

ગાથાર્થ:—આ શુક્રામાં દરેક ભીંતે ચક્રવર્તી ઓગણપચાસ પ્રકાશમંડળોને બે બે સન્મુખ રહે એવી રીતે આલેખે છે, તે પ્રકાશમંડળો ૫૦૦ ધનુ પ્રમાણનાં અને ૧૨-૧-૮ યોજન સુધી પ્રકાશકરનારાં હોય છે ॥ ૮૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે આ શુક્રામાં ચક્રવર્તી ૪૯ પ્રકાશમંડળો ચિતરે છે તે કહેવાય છે.

॥ वैताढ्य शुक्रां ४९-४९ प्रकाशमंडलो ॥

વૈતાઢ્યપર્વતની એ બે શુક્રાઓ સદાકાળ બંધ રહે છે, જ્યારે ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થાય અને છ ખંડોના દિગ્વિજય કરવા નિકળે ત્યારે આ મહાઅંધ-કારમય શુક્રાઓમાં થઈને ઉત્તરદિશાના ત્રણ ખંડ સાધવા જાય છે, ત્યારે પહેલી તમિસ્રા નામની શુક્રાના કૃતમાળ નામના અધિષ્ઠાયકને ઉદ્દેશી અકૂમ તપ કરી પોતાના સેનાપતિ પાસે દ્વારને ત્રણ વાર ઢંડરત્નવટે પ્રહાર કરાવી શુક્રાનાં દ્વાર ઉઘડાવે છે, ત્યારબાદ ચક્રવર્તી હસ્તિરત્નઉપર બેઝી પોતાના પ્રકાશમાટે હસ્તિના મસ્તકઉપર મણિરત્નસ્થાપીને પ્રથમ તમિસ્રાશુક્રાની

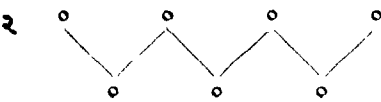
અંદર પ્રવેશ કરી એક યોજન ગયા બાદ પાછળ આવતા સૈન્યના પ્રકાશને અર્થે બીડી સરખા કાકિણી નામના રત્નવડે પહેલું પ્રકાશમંડળ દક્ષિણ દ્વારના પૂર્વદિશિતરફના કમાડઉપર આલેખે-ચિતરે. બીજું મંડળ પશ્ચિમ કમાડના એક યોજન બાદ પહેલાની બરાબર સન્મુખ આલેખે. ત્યારબાદ ત્રીજું મંડળ પૂર્વકમાડની પાછળના તોટક ઉપર ઉઘાડેલા કમાડની કિનારી પાસે આલેખે, ચોથું મંડળ પશ્ચિમકમાડના તોટક ઉપર ઉઘાડેલા કમાડની કિનારી પાસે આલેખે. પાંચમું મંડળ પૂર્વ તોટક ઉપર ત્રીજામંડળથી એક યોજનને અન્તરે આલેખે, ત્યારબાદ છઠું મંડળ પશ્ચિમ પણ પશ્ચિમતોટક ઉપર ચોથાથી એક યોજન દૂર પાંચમાની સન્મુખ આલેખે. ત્યારબાદ સાતમું મંડળ પર્વતની પૂર્વભીતઉપર અને આઠમું મંડળ પશ્ચિમભીત ઉપર તોટકની પાસે આલેખે. એ રીતે એકેએક યોજનને અન્તરે ૪૯ મંડળ પૂર્વદિશિમાં અને ૪૯ મંડળ પશ્ચિમદિશામાં મળી ૯૮ પ્રકાશમંડળો ચિતરે, જેથી પૂર્વદિશામાં દક્ષિણ કમાડઉપર ૧ દક્ષિણતોટકઉપર ૨, ત્યારબાદ ભિત્તિઉપર ૪૩, ત્યારબાદ ઉત્તરદ્વારના તોટકઉપર ૨ અને કમાડઉપર ૧ મળી ૪૯ મંડળ થયાં, તેવી જ રીતે પશ્ચિમદિશામાં પણ બરાબર સન્મુખ ૪૯ મંડળ હોય.

॥ પ્રકારાન્તરે ૪૯ પ્રકાશમંડળો ॥

ઉપર કહેલી પ્રકાશમંડળોની રીતિ શ્રીમલયગિરિજીકૃત બૃહત્ક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિ વિગેરેમાં કહી છે, પરન્તુ શ્રી આવશ્યકજીની બૃહદ્વૃત્તિ વિગેરેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

ગુફામાં પ્રવેશ કરતો ભરતચક્રવર્તી પાછળના સૈન્યાદિકને પ્રકાશ કરવાના કારણથી દક્ષિણદ્વારના પૂર્વકમાડઉપર ૧ યોજનવર્જને બીજા યોજનના પ્રારંભમાં પહેલું મંડળ આલેખે, ત્યારબાદ રગોભૂત્રિકાની રીતે ઉતરતાં પશ્ચિમ-કમાડના તોટકઉપર ત્રીજા યોજનના પ્રારંભમાં ૨ જુ મંડળ આલેખે. પુનઃ ગોભૂત્રિકાપદ્ધતિએ આગળ ખસતાં ત્રીજું મંડળ પૂર્વતોટકઉપર ચોથા યોજ-

૧ એ યોજન પહેળા કમાડની પાછળ ચાર યોજન લાંબો પહેળો કમાડને આગળ વધતાં અટકાવે એવો ભિત્તિભાગ જે મૂળભિત્તિથી જૂદો પણ લાગેલો હોય છે તે તોટક વા તોટક કહેવાય.

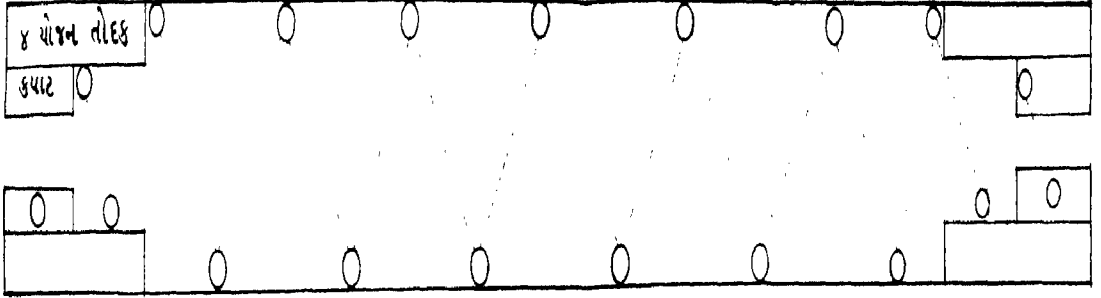

એ ગોભૂત્રિકા આકાર કહેવાય. અર્થાત્ બળદ ચાલતાં ચાલતાં પ્રસ્રવણ કરે ત્યારે જે આકારે ભૂમિ ઉપર પડે તે આકાર.

॥ मतान्तरे गोमूत्रिका आकारे ४९ प्रकाशमंडलो ॥

आ पश्चिम लीतिमां २४ प्रकाशमंडल (८ छे तोपए २४ जाएवां)

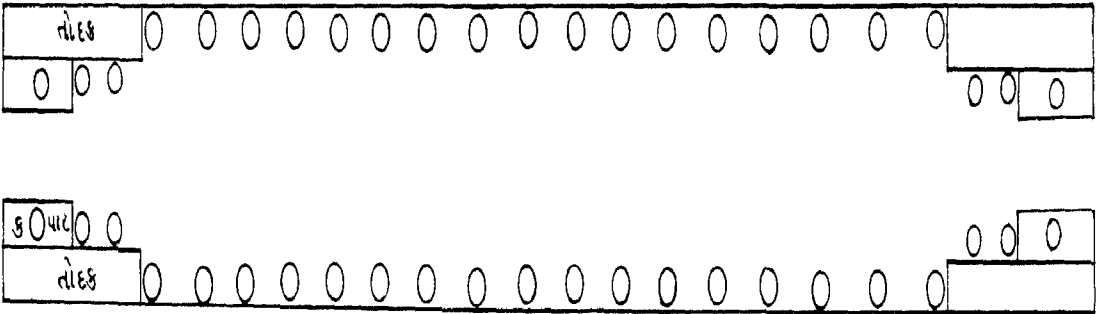
(१०० १४८)

आ पूर्व लीतिमां २५ प्रकाशमंडल (१० छे तोपए २५ जाएवां)

[वैताढ्य गुहामां]

॥ स्हामा स्हामी ४८-४८ प्रकाशमंडलो ॥

आ स्हामा स्हामी १५-१५ मंडलोने पाए ४३-४३ मंडलो जाएवां ते लीतिओ उपरनां छे.

आ ३-३ मंडलोमां

१-१ उपार उपर

२-२ तोहड़ उपर

इतिमागुदी ५०० धनुष विस्तारपाणु हरेक प्रकाशमंडल नीचो १२ योजन (प्रमाणागुदी)

त्रिधाया-८ योजन अने ५ योजन ५ योजन बेटयो प्रकाश (सूर्य सरणो) छे छे

2000

નના પ્રારંભમાં લખે. ત્યારબાદ પશ્ચિમલિત્તિઉપર પાંચમા યોજનના પ્રારંભમાં ચોથું મંડળ લખે, ત્યારબાદ એજ પદ્ધતિએ પૂર્વલિત્તિઉપર છઠ્ઠા યોજનના પ્રારંભમાં પાંચમું મંડળ લખે, એ રીતે યાવત્ ૪૮ મું મંડળ ઉત્તરદ્વારના પશ્ચિમકપાટઉપર પહેલા યોજનના આરંભમાં અને ૪૯ મું મંડળ ઉત્તરદ્વારના પૂર્વકપાટઉપર બીજા યોજનના આરંભમાં આલેખે. એ પ્રમાણે એક લિત્તિ ઉપર ૨૫ અને બીજી લિત્તિઉપર ૨૪ મળીને ૪૯ મંડળ થાય.

॥ પ્રકાશમંડળોનું લંબાઈ આદિ પ્રમાણ ॥

એ દરેક પ્રકાશમંડળ ઉત્સેધાંશુલથી ૫૦૦ ધનુષ્ લાંબુ પહોળુ અને વલયાકાર હોય છે, તથા શુક્રાની પહોળાઈ જેટલો લાંબો સન્મુખ પ્રકાશ પડવાથી એ મંડળના પ્રકાશની લંબાઈ પ્રમાણાંશુલથી ૧૨ યોજન છે, તથા શુક્રાની ઉંચાઈ પ્રમાણે આઠ યોજન પ્રકાશની ઉંચાઈ છે, અને પોતાની બે પડખે ૦ા ૦ા યોજન પ્રકાશ ગણવાથી ૧ યોજન પાર્શ્વવર્તી પ્રકાશ છે, અર્થાત્ દરેક મંડળ સન્મુખ દિશાએ પ્રમાણાંશુલી ૧૨ યોજન સુધી પ્રકાશ કરે છે, ઉર્ધ્વાધઃ ૮ યોજન અને બે પડખે મળી ૧ યોજન પ્રકાશ કરે છે. મંડળ-જેવો સૂર્ય તેવુંજ દેખાય અને પ્રકાશ પણ સૂર્ય સરખો જ જાણવો.

॥ પ્રકાશમંડળો વિગેરેની સ્થિતિ ॥

ચક્રવર્તી જ્યાં સુધી રાજ્ય કરે અથવા જીવે ત્યાં સુધી પ્રકાશમંડળો પ્રકાશ કરતાં રહે છે, તેમજ શુક્રાઓમાં થઈને ઉત્તરખંડમાં જવું આવવું પણ ખુલ્લું રહે છે. તેમ જ શુક્રામાંની બે નદી ઉપરના વાર્ધકીરત્ને (ચક્રવર્તીના સુતારે) બાંધેલા પૂલ પણ કાયમ રહે છે, [ત્યારબાદ શુક્રાનાં દ્વાર બંધ થયે પ્રકાશમંડળો આદિ વિનાશ પામે છે.]

એ પ્રમાણે ભરતવૈતાઢ્યની બીજી ખંડપ્રપાતશુક્રામાં પણ પ્રકાશમંડળોનું સ્વરૂપ તમિસ્રાશુક્રા સરખું જાણવું. વિશેષ એ કે—ઉત્તરભરતનો દિગ્વિજય કરી ચક્રવર્તી દક્ષિણભરતમાં પાછો વળે ત્યારે એ શુક્રાના ઉત્તરદ્વારમાં પ્રવેશ કરી દક્ષિણદ્વારથી બહાર નિકળે છે. માટે તમિસ્રાશુક્રા ઉત્તરભરતાર્ધમાં જવાને માટે છે, અને ખંડપ્રપાતશુક્રા ચક્રવર્તીને દક્ષિણભરતમાં પાછો આવવા માટે ઉપયોગી થાય છે.

વળી ઐરવત અને મહાવિદેહના ૩૨ વૈતાઢ્યોની શુક્રાઓનાં પ્રકાશમંડળોનું સ્વરૂપ પણ એ રીતેજ જાણવું, પરન્તુ પ્રવેશ નિર્ગમમાં દિશાઓના

દેશકાર વિગેરે યથાસંભવ પોતાની મેળે વિચારવા યોગ્ય છે. સર્વવર્ણન કરવાથી અંત વધી જાય, માટે ઉપર કહેલા દિગ્દર્શન માત્રથીજ શેષ સર્વસ્વરૂપ વિચારવું. ॥ ૮૫ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં વૈતાદ્યની બે ગુફાઓનાં નામ અને સ્થાન કહે છે—

સા તમિસ્રગુહા જીણ, ચક્રી પવિસેઈ મજ્જસ્વંડંતો ।
ઉસહં અંકિઅ સો જીણ, વલઈ સા સ્વંડગપવાયા ॥ ૮૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

સા-તે	ઉસહં-ઋષભકૃટને
તમિસ્રગુહા-તમિસ્રાગુફા	અંકિઅ-અંકિત કરીને (નામ લખીને)
જીણ-જેના વડે, જેમાં થઈને	સો-તે, ચક્રવર્તી
પવિસેઈ-પ્રવેશ કરે	વલઈ-પાછો વળે
મજ્જસ્વંડંતો-મધ્યખંડની અંદર	સ્વંડગપવાયા-ખંડપ્રપાતાગુફા.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સા તમિસ્રગુહા યસ્યાં ચક્રી પ્રવિશતિ મધ્યસ્વંડાન્તઃ ।
ઋષભમંકયિત્વા યસ્યાં વલતિ સા સ્વંડકપ્રપાતા ॥ ૮૬ ॥

ગાથાર્થ:—જે ગુફામાં થઈને ચક્રવર્તી મધ્યખંડની અંદર (ઉત્તરખંડમાં) પ્રવેશ કરે છે, તે તમિસ્રગુફા, અને જેમાં થઈને ચક્રવર્તી પાછો વળે છે તે ખંડકપ્રપાતા ગુફા. ॥ ૮૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—દક્ષિણભરતના ત્રણે ખંડ જીતીને ચક્રવર્તી ઉત્તરભરતના ત્રણે ખંડ જીતવા જાય છે, ત્યારે દક્ષિણભરતના મધ્યભાગથી પશ્ચિમદિશામાં, પરંતુ સિંધુ નદીથી પૂર્વદિશામાં આવેલી તમિસ્રગુફા નામની ગુફા છે, તેમાં થઈને ચક્રવર્તી ઉત્તરભરતમાં જાય છે, અને ઉત્તરભરતક્ષેત્રના ત્રણે ખંડ જીતાઈ રહ્યા બાદ ભરતના મધ્યભાગથી પૂર્વમાં પરંતુ ગંગાનદીથી પશ્ચિમદિશામાં જે બીજી સ્વંડકપ્રપાત નામની ગુફા છે તેમાં થઈને ચક્રવર્તી દક્ષિણભરતમાં પાછો વળે છે. એ વિગત પ્રથમ કહેવાયેલી છે.

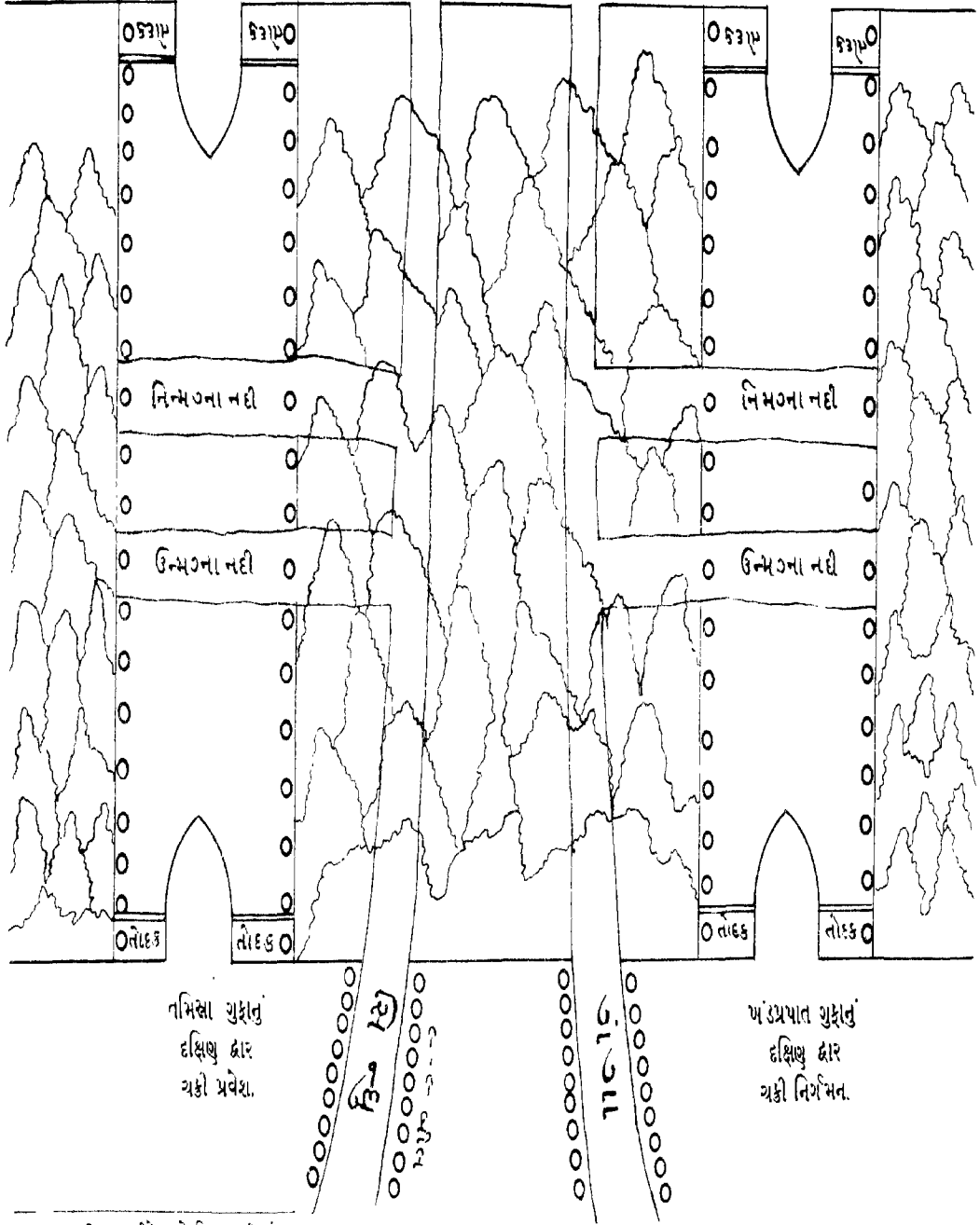
વળી ઉત્તરભરતના ૩ ખંડ જીત્યાબાદ ઉત્તરભરતના મધ્યભાગમાં લઘુ-

તમિલા ગુફાનું
ઉત્તર દ્વાર
ચક્રો નિર્ગમન.

॥ વૈતાલ્ય પર્વતની બે ગુફાઓનો દેશાવ ॥

[પાન ૮૬ પૃષ્ઠ ૧૫૦]

ખંડપ્રપાત ગુફાનું
ઉત્તર દ્વાર
ચક્રો પ્રવેશ.

તમિલા ગુફાનું
દક્ષિણ દ્વાર
ચક્રો પ્રવેશ.

ખંડપ્રપાત ગુફાનું
દક્ષિણ દ્વાર
ચક્રો નિર્ગમન.

સૂચના:—ઉન્મના નદીને બદલે નિમ્બના નદી વાંચવું.

—આ ચિત્રમાં ૧૦૦૦૦૦ નાં પૃષ્ઠાનાં ચક્રો
અર્થે ચક્રો ને ગુફાનાં ખેડાણનાં સ્તરો નાં.

શ્રી મહાદેવ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ—ભાવનગર.

હિમવંતપર્વતની તલહટીથી કંઇક દૂર ઋષભકૂટ નામે ન્હાનો પર્વત છે તે પર્વતની પૂર્વદિશાની કટાહઉપર ચક્રવર્તી પોતાનું નામ કાકિણીરત્નથી લખીને ત્યારબાદ ખંડપ્રપાતગુફામાં થઇને પાછો વળે છે, માટે અહિં સર્વ વૈતાલ્યોમાં પણ ચક્રવર્તીને પ્રવેશ કરવાની તમિસ્રગુફા તે પશ્ચિમમાં છે, અને પાછા વળવાની ગુફા તે ખંડપ્રપાતગુફા પૂર્વદિશામાં છે. ઋષભકૂટ અને તે ઉપર નામલેખન વિગેરેની વિગત ૭૫ મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં ઋષભકૂટના વર્ણન પ્રસંગે કહેવાઈ છે, માટે અહિં વિશેષ લખવાનું પ્રયોજન નથી.

ગાથામાં ઉત્તરભરતક્ષેત્રને મધ્યખંડ કહેવાનું કારણ કે દક્ષિણભરત સમુદ્ર તરફ બહાર પડતો હોવાથી બાહ્યખંડ ગણાય, તે અપેક્ષાએ વૈતાલ્ય અને લઘુહિમવંત એ બે પર્વતના અંતરાળમાં આવેલું ઉત્તરભરત તે મધ્યખંડ અથવા અભ્યન્તર ખંડ પણ કહેવાય.

અહિં સર્વસ્વરૂપ ભરતક્ષેત્રના વૈતાલ્યને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે, તોપણ સર્વ વૈતાલ્યોની બે બે ગુફાઓ સરખા સ્વરૂપે જાણવી. કેવળ દિશાવિપર્યય વિચારીને કહેવો, અથવા સૂર્યદિશાની અપેક્ષાએ સર્વ રીતે સમાનતાજ જાણવી. ॥ ૮૬ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં વૈતાલ્યની બે ગુફાના બે અધિપતિદેવ તથા ઉઘાડેલી ગુફા ક્યાં સુધી ઉઘાડી રહે વિગેરે કહેવાય છે:—

કયમાલનટ્ટમાલય—સુરાઓ વઢ્ઢણિબદ્ધસલિલાઓ ।

જા ચક્કી તા ચિટ્ઠંતિ, તાઓ ઉઘઘડિઅદારાઓ ॥ ૮૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

કયમાલ—કૃતમાળદેવ

નટ્ટમાલ—નટ્ટમાળદેવ, નૃત્તમાલ

સુરાઓ—દેવવાળી

વઢ્ઢહ—વાર્ધકિરલ, સુતારરલ

ણિવદ્ધ—ખાંધેલી

સલિલાઓ—નદીઓવાળી

જા ચક્કી—જ્યાંસુધી ચક્રવર્તી

ચિટ્ઠંતિ—રહે, હોય છે

તાઓ—તે બે ગુફા

ઉઘઘડિઅ દારાઓ—ઉઘાડાદારવાળી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કૃતમાલનૃત્તમાલકસુરે, વર્ધકિનિવદ્ધસલિલે ।

યાવચ્ચક્કી તાવત્ તિષ્ઠતિ તે ઉઘઘટિતદ્વારે ॥ ૮૭ ॥

ગાથાર્થ:—કૃતમાળ અને નૃત્તમાળ દેવ (ના અધિપત્ય) વાળી, તથા વર્ધકિરત્ને બાંધેલી નદીઓવાળી એવી તે બે ગુફાઓ જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી હોય છે, ત્યાં સુધી તે બે ગુફાઓ ઉઘાડા દ્વારવાળી રહે છે. ॥ ૮૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—તમિસ્સા ગુફાનો અધિપતિ કૃતમાળ દેવ છે, અને ખંડપ્રપાત ગુફાનો અધિપતિ નૃત્તમાળ દેવ છે. એ બંનેનાં બે કૂટ પણ વૈતાલ્ય ઉપર છે, તેમજ એમની ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી રાજધાનીઓ બીજા જગદ્વીપમાં છે. બંનેનું એક પદ્યોપમ આયુષ્ય છે, અને વિજયદેવ સરખા મહાઋદ્ધિવાળા એ વ્યન્તરદેવ છે. તથા એ બંને ગુફાની જે ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નામની બે બે નદીઓ પૂર્વે કહેવાઈ છે, તે નદીઓઉપર ચક્રવર્તી દિગ્વિજય કરવા જાય છે, ત્યારે વર્ધકિરત્ન (ચક્રવર્તીનો શ્રેષ્ઠસુતાર) તે ઉપર ત્રણ ત્રણ યોજન લાંબા પૂલ બાંધે છે, તથા જ્યાં સુધી ચક્રવર્તીનું રાજ્ય રહે છે ત્યાં સુધી એ બંને ગુફાઓનાં દ્વાર ઉઘાડાં રહે છે, ત્યારબાદ અધિપતિદેવ બંને દ્વારોને બંધ કરે છે, જેથી ગુફાની અંદરના પ્રકાશમંડળો અને બાંધેલા નદીના પૂલ ધીરે ધીરે વિનાશ પામે છે. ઈત્યાદિ કિંચિત્ સ્વરૂપ ૮૫ આદિગાથાના વિસ્તરાર્થમાં પણ કહ્યું છે, ત્યાંથી ગુફા ઉઘાડવાની રીતિ વિગેરે જાણવી.

અહિં કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે—જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી જીવે ત્યાં સુધી ગુફાનાં દ્વાર ઉઘાડાં રહે, અને કેટલાક કહે છે કે,—રાજ્ય રહે ત્યાં સુધી. અહિં જીવવાનો પક્ષ સ્વીકારીએ તો ચક્રવર્તીએ દીક્ષા લીધા બાદ પણ ઉઘાડી રહે એમ સ્વીકારવું જોઈએ, માટે એ બે મતમાં સત્ય તત્ત્વ શ્રીબૃહદ્વૃત્તગમ્ય. ॥ ૮૭ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં બાહ્યવર્તી દક્ષિણભરતના મધ્યભાગમાં અયોધ્યા નગરીનું પ્રમાણ કહે છે—

બહિર્વંડંતો વારસ-દીહા નવવિત્થડા અઝ્ઞપુરી ।

સા લવણા વેઅઢ્ઢા, ચઢદહિઅસયં ચિગારકલા ॥ ૮૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

બહિર્વંડ અંતો—બાહ્યખંડની અંદર
વારસ વીહા—૧૨ યોજન દીર્ઘ
નવ વિત્થડા—૯ યોજન વિસ્તારવાળી
અઝ્ઞપુરી—અયોધ્યાપુરી

સા—તે (અયોધ્યા)
લવણા—લવણસમૃદ્ધી
ચઢદહિઅસયં—ચૌદ અધિક સો, ૧૧૪
યોજન,
ચ હગારકલા—અને ૧૧ કળા,

સંસ્કૃત અનુવાદ

બાહ્યખંડાન્તર્દ્વાદશદીર્ઘા નવવિસ્તરા અયોધ્યાપુરી ।

સા લવણાદ્ વૈતાલ્યાત્ ચતુર્દશાધિકશતં ચૈકાદશ કલાઃ ॥ ૮૮ ॥

ગાથાર્થ:—બાહ્યખંડની અંદર ૧૨ યોજન દીર્ઘ અને ૯ યોજન વિસ્તારવાળી અયોધ્યાપુરી નામની નગરી છે, તે લવણસમુદ્રથી અને વૈતાલ્યથી પણ એકસોચૌદ યોજન અને અગિયાર કળા [૧૧૪ યો. ૧૧ ક.] દૂર છે ॥ ૮૮ ॥

વિસ્તારાર્થ:—સમુદ્રતરફ બહારના ભાગમાં હોવાથી દક્ષિણભરત તે બાહ્યખંડ કહેવાય, અને વૈતાલ્ય તથા લઘુહિમવંત એ બે પર્વતની મધ્યે—વચ્ચે આવવાથી ઉત્તરભરત તે મધ્યખંડ કહેવાય, ત્યાં દક્ષિણભરતરૂપ બાહ્યખંડના અતિમધ્યભાગે અયોધ્યાપુરી નામની નગરી પ્રમાણાંગુલથી ૧૨ યોજન લાંબી અને ૯ યોજન પહોળી છે. એ નગરી આ અવસર્પિણીમાં શ્રીઋષભદેવ પહેલા તીર્થંકર અને પહેલા રાજા થયા તેમની રાજધાની છે. વળી શ્રી ઋષભદેવના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે યુગલીકમનુષ્યોએ પડીઆઓમાં ભરી લાવેલા જળવડે વિનયપૂર્વક પ્રભુના ચરણઉપર અભિષેક કર્યો, તે વિનયથી રાજા થઈ સૌધર્મ-ઇન્દ્રે એ વિનીતયુગલીકોના આશ્રયમાટે વૈશ્રમણ લોકપાળને આજ્ઞા કરી વિનીતા નગરી નામની જે નગરી બાંધી આપી તેજ વિનીતા નગરી અયોધ્યાપુરીનું બીજું નામ છે. જે વખતે ધનદે (વૈશ્રમણે) એ નગરી બાંધી તે વખતે દૈવી શક્તિવડે શીઘ્ર સોનાના કોટ સહિત સુવર્ણરત્નાદિમય પ્રાસાદોવાળી બાંધી હતી. તેનો સુવર્ણકિલો (કોટ) ૧૨૦૦ ધનુષ્ ઉંચો, ૮૦૦ ધનુષ્ પહોળો રહ્યો. ઈશાનદિશામાં નાલિરાજનો સાત માળનો સમચારસ મહેલ સુવર્ણનો રહ્યો, અને પૂર્વદિશામાં ભરતચક્રીનો ગોળ પ્રાસાદ રહ્યો. અગ્નિકોણમાં બાહુબલીનો પ્રાસાદ અને તે બેની વચ્ચે શેષ ૯૮ લાઘઓના પ્રાસાદ ધનદે રહ્યા. મધ્યભાગમાં શ્રીઋષભદેવનો પ્રાસાદ ૨૧ માળનો રહ્યો, જેનું નામ ત્રૈલોક્યવિભ્રમ રાખ્યું. નગરની અંદર હજારો જિનભુવનો મંડલીકરાજના મહેલો ક્ષત્રિયાદિ ઉત્તમ વર્ણની વસતી માટેના મહેલો વિગેરે અવર્ણનીય રચના નગરમાં રહી, અને નગર બહાર કાઝ નાઝ વિગેરે વર્ણોની વસતી માટે એકથી ત્રણ માળ સુધીનાં ઉંચાં ઘરો હજારો રહ્યાં, ચાર દિશાએ ચાર વન મોટાં અને બીજા નાનાં અનેક વન (બાગ બગીચા) રહ્યા. દરેક વનમાં એકેક જિનલવન રહ્યું. ચાર દિશામાં અષ્ટાપદ આદિ ચાર પર્વતો રહ્યા, ઇત્યાદિ અનેક રચના ધનદે એક અહોરાત્રિમાં રહી.

આ અયોધ્યાનગરી લવણસુમુદ્રથી અને વૈતાલ્યપર્વતથી ૧૧૪ યોજન ૧૧ કળા દૂર ભરતના મધ્યભાગે રચી. ભરતક્ષેત્રની પહોળાઈ પરદ યોજન ૬ કળા-માંથી વૈતાલ્યની ૫૦ યોજન પહોળાઈ બાદ કરી તેનું અર્ધ કરતાં ૨૩૮-૩ યોજન જેટલી દક્ષિણભરતની પહોળાઈ છે, તેમાંથી નગરીની ૯ યોજન પહોળાઈ બાદ કરતાં ૨૨૯-૩ આવે, તેનું અર્ધ કરવાથી ૧૧૪ યોજન ૧૧ કળા આવે, જેથી લવણસુમુદ્રના જળપ્રારંભથી નગરીનો કોટ એટલો દૂર છે, તેમજ વૈતાલ્યપર્વતથી પણ નગરીનો કોટ એટલો દૂર છે.

દરેક અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં ભરત અને એરાવતક્ષેત્રમાં અતિમધ્ય ભાગે એવી ૧ મહાનગરીઓ રચાય છે, અને કાળક્રમે પુનઃ વિનાશ પામતી જાય છે, ઉપર કહેલી અયોધ્યા નગરી અહિં ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વર્ણવી છે, તેવીજ અયોધ્યા નગરી એરાવતક્ષેત્રમાં પણ ધનદે રચી છે, પરન્તુ ત્યાંના પહેલા જિને-શ્વરના નામ વિગેરેમાં યથાસંભવ તફાવત જાણવો. સર્વવર્ણન સર્વાંશે તુલ્ય ન હોય. ॥ ૮૮ ॥

અવતરણ:—હવે જંબૂદ્વીપમાં માગધતીર્થ આદિ ૧૦૨ તીર્થ છે તે કહેવાય છે—

ચક્રિવસણ્ણપવેસે, તિત્થદુગં માગહો પમાસો અ ।

તાણંતો વરદામો, ઇહ સઠ્ઠે વિદુત્તરસયંતિ ॥ ૮૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

ચક્રિવસ—ચક્રવર્તિએ વશ કરેલી
ણ્ણપવેસે—નદીઓના પ્રવેશસ્થાને
તિત્થદુગં—એ તીર્થ
માગહો પમાસો—માગધ અને પ્રભાસ

તાણ અંતો—તે એ તીર્થની વચ્ચે
વરદામો—વરદામ તીર્થ
ઇહ—આ જંબૂદ્વીપમાં
વિદુ ઉત્તરસયં—એ અધિક સો (૧૦૨)

સંસ્કૃત અનુવાદ:—

ચક્રિવશનદીપ્રવેશે તીર્થદ્વિકં માગધઃ પ્રમાસથ ।

તયોરન્તો વરદામો અત્ર સર્વાણિ દ્વ્યુત્તરશતમિતિ ॥ ૮૯ ॥

૧ આ નગરી પ્રમાણગુણથી ૧૨ યોજન—૯ યોજન કહી તે એવડી મોટી નગરી હોવી અસંભવિત છે, છતાં અન્ય તર્ક વિતર્કના સમાધાન માટે અંગુલસિત્તરિ ગ્રંથ દેખવો. અહિં એ સર્વ વર્ણન લખી શકાય નહિ. તેમજ કૃષ્ણની દારિકા નગરી માટે પણ એજ સ્વરૂપ યથાસંભવ જાણવું.

માર્ગાર્થ:—ચક્રવર્તીને વશવર્તી નદીઓના પ્રવેશસ્થાને માગધતીર્થ અને પ્રભાસતીર્થ છે, અને તે બેની વચ્ચે વરદામતીર્થ છે. એ પ્રમાણે આ જંગૂદ્રી-પમાં સર્વમળીને ૧૦૨ તીર્થ છે ॥ ૮૯ ॥

વિસ્તાર્થ:—ચક્રવર્તીને વશવર્તી ૩૪ વિજયો હોય છે, માટે તે વિજયમાં બે બે મહાનદીઓ પણ ચક્રવર્તીને વશવર્તી ગણાય, માટે તે દરેક વિજયની બે બે મહાનદી સમુદ્ર વિગેરેમાં જ્યાં પ્રવેશ કરે છે ત્યાં પ્રવેશસ્થાને જળના કિનારાથી ૧૨ યોજન દૂર માગધદેવ અને પ્રભાસદેવોના દ્વીપ અને તે ઉપર દેવપ્રાસાદ છે, તે તીર્થ કહેવાય છે. ત્યાં ભરતક્ષેત્રમાં ગંગાનદી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં પૂર્વદિશામાં અગ્નિકોણે માગધતીર્થ છે, અને સિંધુનદી પશ્ચિમમાં સમુદ્રને મળે છે, ત્યાં ૧૨ યોજન દૂર પ્રભાસતીર્થ નૈઋત્યકોણે છે, અને તે બેની વચ્ચે અયોધ્યાની સમશ્રેણિએ દક્ષિણદિશામાં વરદામતીર્થ છે. એ રીતે ઐરાવતક્ષેત્રમાં રક્તવતી નદીના સંગમસ્થાને સૂર્યદિશાની અપેક્ષાએ પૂર્વદિશાતરફ અગ્નિકોણે અને ક્ષેત્રદિશાની અપેક્ષાએ પશ્ચિમદિશાતરફ માગધતીર્થ, રક્તાનદીના સંગમસ્થાને પ્રભાસતીર્થ અને એ બેની વચ્ચે વરદામતીર્થ છે, એ રીતે સમુદ્રમાં ૬ તીર્થ છે.

તથા ૩૨ વિજયોની મહાનદીઓ સીતા તથા સીતોદા નદીમાં પ્રવેશ કરે છે માટે ત્યાં વિજયની રાજધાનીની નગરીથી (સીતા સીતોદા સન્મુખ ઉભા રહેતાં) ડાબી બાજુ સીતા સીતોદામાં માગધતીર્થ, જમણી બાજુ પ્રભાસતીર્થ, અને નગરીની સન્મુખ તથા એ બે તીર્થની વચ્ચે વરદામતીર્થ, છે.

॥ તીર્થ શબ્દનો અર્થ ॥

અહિં તીર્થ એટલે ભવથી તારનાર શત્રુજ્યાદિતીર્થસરખો અર્થ નથી પરન્તુ તૃ=તર=તરવું એ ધાતુના અર્થપ્રમાણે જ્યાં તરાય એવું જળસ્થાન તે જ તીર્થ કહેવાય, અને તે જળસ્થાને રહેલ દેવસ્થાન પણ તીર્થ કહેવાય, જેથી એ ત્રણ દેવસ્થાનો જળમાં રહેલાં હોવાથી તેમજ નદીઓના સંગમસ્થાનપાસે રહેલાં હોવાથી લોકવ્યવહારની અપેક્ષાએ તીર્થ કહેવાય છે. લોકમાં બે નદીઓના સંગમસ્થાનો અથવા નદીસમુદ્રનાં સંગમસ્થાનો પણ પવિત્ર તીર્થસ્વરૂપ મનાય છે, અને ત્યાં સ્નાન કરવાથી લોકો મહાપુણ્ય માને છે. બે કે વરદામતીર્થ સંગમસ્થાને નથી તો પણ બે તીર્થોની સદૃશ હોવાથી એ પણ તીર્થ છે.

અથવા તીર્થ એટલે જળમાં અવતરણ (ઉતરવું) માર્ગ. અર્થાત્ ચક્ર-

વર્તિઓ જે દેવસ્થાનોને ઉદ્દેશીને રથનાલિપ્રમાણુ જળમાં ઉતરે છે તે દેવ-સ્થાનો તીર્થ ગણાય. એ દેવોને ચક્રવર્તીઓ જીતે છે તે આ પ્રમાણે—

॥ માગધાદિ તીર્થોમાં ચક્રવર્તિનો દિગ્વિજય ॥

દરેક ચક્રવર્તી પ્રથમ ચક્રરત્નની પાછળ પાછળ પૂર્વદિશામાં અગ્નિ-કોણુતરફ ગંગાનદીના કિનારે કિનારે એકેક યોજનના પ્રયાણુપૂર્વક સર્વ લશ્કર સહિત માગધતીર્થની સન્મુખ જઈ માગધદેવને સાધવા માટે વર્ધકિરત્ને બનાવેલી છાવણીમાંની પૌષધશાળામાં અક્રમતપ સહિત પૌષધ કરી અક્રમ પૂર્ણ થયે સર્વલશ્કર સહિત સમુદ્રના સ્રીતા સ્રીતોદાના જળકિનારે જઈ રથ-નાલિ જેટલાં ઉંડા જળમાં રથને ઉતારી ત્યાં રથ ઉભો રાખી પોતાનું બાણ માગધદેવના પ્રાસાદ તરફ ફેંકે, તે બાણ ૧૨ યોજન દૂર જઈ માગધદેવના પ્રાસાદમાં પડે, તે જોઈ અતિક્રોધે ભરાયલો માગધદેવ બાણને ઉપાડી નામ વાંચવાથી શાન્ત થઈને અનેક ભેટણું સહિત બાણને ગ્રહણ કરી ચક્રવર્તી પાસે આવી “ હું તમારી આજ્ઞામાં છું ” ઇત્યાદિ નમ્રવચનોથી ચક્રવર્તીને સંતોષ પમાડે, ચક્રવર્તી પણ માગધદેવનો સારીરીતે યોગ્યસત્કાર કરી વિસર્જન કરે, ત્યારબાદ જળમાં ઉતારેલા રથને પાછો વાળી પોતાની છાવણીને સ્થાને આવી ‘અક્રમનું’ પારણું કરી માગધવિજયનો મહોત્સવ કરી પુનઃ ચક્રરત્ને બતાવેલા માર્ગ પ્રમાણે ચક્રની પાછળ પાછળ યોજનયોજનનાર પ્રયાણુ વરદામ-તીર્થસન્મુખ આવી એ જ પદ્ધતિએ વરદામદેવને સાધે, અને ત્યારબાદ પ્રભા-સતીર્થની સન્મુખ આવી માગધદેવવત્ પ્રભાસદેવને સાધે. એ રીતે ત્રણે તીર્થ-દેવોનો દિગ્વિજય કરી ચક્રવર્તી પશ્ચિમદિશાએ રહેલો સિંધુ નદીની પશ્ચિમનો સિંધુનિષ્કટખંડ જીતવા માટે જાય.

એ પ્રમાણે ૩૪ વિજયોમાં દરેકમાં ત્રણ ત્રણ તીર્થ ગણવાથી જંગૂ-દ્રીપમાં ૧૦૨ તીર્થ છે. તેમાં ૬ તીર્થ સમુદ્રમાં ૪૮ તીર્થ સ્રીતા મહાનદીમાં અને ૪૮ તીર્થ સ્રીતોદા મહાનદીમાં છે. ॥ ૮૯ ॥

૧ તીર્થકર ચક્રવર્તીઓ જ્યારે માગધાદિ દેવાને સાધે છે ત્યારે અક્રમતપ કરતા નથી, અને અહિં પૌષધ કહ્યો તે જો કે આહારપૌષધાદિ ચારે પ્રકારનો પૌષધ ફરે છે, દર્ભના સંચારા પર સૂએ છે, તો પણ દેવ સાધવાનો ઉદ્દેશ હોવાથી એ પૌષધ અગિઆરમા શ્રાવકત્રય રૂપ નહિ, તેમ અક્રમ અનશન તપરૂપ પણ નહિ. સાધ્ય આ લોક સુખનું હોવાથી.

૨ ભરતચક્રીનું સૈન્ય પોતાની શક્તિથી એક પ્રમાણુગુલી યોજનનું પ્રયાણુ કરી શકે છે, અને શેષચક્રીનાં સૈન્યો પોતાની શક્તિથી નહિ પણ દિવ્યશક્તિથી પ્રયાણુ કરી શકે છે.

અવતરણ;—હવે ભરત તથા ઐરવત ક્ષેત્રમાં કાળચક્રનું સ્વરૂપ કહે છે.

ભરહરવણ છ છ અર—મયવસાપ્પિણી ઉસપ્પિણીરૂવં ।

પરિભમઈ કાલચક્રં, દુવાલસારં સયાવિ કમા ॥ ૯૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

ભરહરવણ—ભરત તથા ઐરવત ક્ષેત્રમાં
છ છ—છ છ
અરમયવસાપ્પિણિ ઉસપ્પિણીરૂવં—આરા
મય અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી સ્વરૂપ
પરિભમઈ—પરિભ્રમણ કરે છે

કાલચક્ર—કાળચક્ર
દુવાલસારં—આર આરાવાળું
સયાવિ—હું મેશા—મહાકાળ
કમા—અનુક્રમે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ભરતૈરવતયોઃ પટ્પટારકમયાવસર્પિણ્યુત્સર્પિણીરૂપમ્ ।

પરિભ્રામ્યતિ કાલચક્રં, દ્વાદશારં સદાપિ ક્રમશઃ ॥ ૯૦ ॥

ગાથાર્થ:—ભરત તથા ઐરવત ક્ષેત્રમાં છ છ આરામય અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી સ્વરૂપ આર આરાવાળું કાળચક્ર હું મેશા અનુક્રમે પરિભ્રમણ કરે છે. ॥ ૯૦ ॥

વિસ્તાર્થ:—યુગલિક્ષેત્રોમાં અથવા મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સર્વદા એકસરખો જેમ કાળ છે, એટલે કે દેવકુરુઉત્તરકુરુમાં સદા પહેલો આરો યાવત્ મહાવિદેહમાં સદા ચતુર્થ આરો હોય છે તે પ્રમાણે ભરતક્ષેત્ર તથા ઐરવતક્ષેત્રમાં નથી, પરંતુ છએ આરાઓ અનુક્રમે ફરતા ફરતા હોય છે. જેમ ગાડાનું ચક્ર—પૈડું ગાડુ ચાલે છે ત્યારે ફરે છે અને ચક્રમાં રહેલી આરાઓ ઉપર નીચે અનુક્રમે આવ્યા કરે છે, તે પ્રમાણે ભરત ઐરવતમાં કાળ એકસરખો ન રહેતાં ગાડાના ચક્રની માફક છ છ આરાસ્વરૂપે અનુક્રમે ફરતો ફરતો આવતો હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ એ ફરતા કાળને ચક્રની ઉપમા આપેલ છે. જેનું વર્ણન આગળની ૯૧ મી ગાથામાં આવવાનું છે તે છ આરાઓ અવસર્પિણીમાં હોય છે અને તેથી વિપરીત ક્રમે છ આરાઓ ઉત્સર્પિણીમાં હોય છે. એટલે અવસર્પિણીનો પ્રથમ આરો એ ઉત્સર્પિણીનો છેલ્લો (છઠ્ઠો) આરો, અવસર્પિણીનો બીજો આરો તે ઉત્સર્પિણીનો પાંચમો આરો, યાવત્ અવસર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો તે ઉત્સર્પિણીનો પ્રથમ આરો હોય છે. અવસર્પિણી કાળમાં અનુક્રમે આયુધ્ય—

બલ-પૃથ્વી વિગેરેના રસ કસ ઇત્યાદિ દરેક વસ્તુમાં કાળના મહિમાથી ન્યૂનતા આવતી જાય છે. અને ઉત્સર્પિણીમાં એથી ઉલટું દરેક વસ્તુના રસકસમાં ક્રમશઃ વૃદ્ધિ થતી જાય છે. જેમ ગાડાના ચક્ર (પૈડાં) માં બાર અથવા ન્યૂનાધિક આરાઓ હોય છે, તે મુજબ આ કાળચક્રમાં ઉત્સર્પિણીના છ અને અવસર્પિણીના છ એમ એકંદર બાર આરાઓ છે અને અનાદિસિદ્ધ નિયમને અનુસારે ભરતક્ષેત્ર તથા ઔરવતક્ષેત્રમાં એ બાર આરાનું અનુક્રમે પરિભ્રમણ થયા કરે છે ॥ ૯૦ ॥

અવતરણ:—હવે આ ભરતક્ષેત્ર તથા ઐરાવતક્ષેત્ર એ બેમાં કાળ એક સરખો રહેતો નથી પરંતુ ૬ આરાના રૂપમાં બદલાયા કરે છે તે ૬ આરાનાં નામ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

સુસમસુસમા ય સુસમા, સુસમદુસમા ય દુસમસુસમા ય ।
દુસમા ય દુસમદુસમા, કમુક્રમા દુસુવિ અરછકં ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

કમ ઉક્કમા—ક્રમે અને ઉત્ક્રમે
દુસુવિ=અવસર્પિણી અને ઉત્સ-
ર્પિણી એ બેમાં

અરછકં—છ આરા હોય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ

સુપમસુપમશ્ચ સુપમઃ, સુપમદુઃપમશ્ચ દુઃપમસુપમશ્ચ ।

દુઃપમશ્ચ દુઃપમદુઃપમઃ ક્રમોત્ક્રમાદ્ દ્વયોરપિ અરકપદ્કમ્ ॥ ૧૧ ॥

ગાથાર્થ:—સુપમસુપમ—સુપમ—સુપમદુઃપમ—દુઃપમસુપમ—દુઃપમ—અને દુઃપમદુઃપમ એ છ આરા અવસર્પિણી તથા ઉત્સર્પિણીમાં ક્રમે અને ઉત્ક્રમે હોય છે ॥ ૬૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જે કાળમાં છએ આરા ઉતરતા (હીન હીન) ભાવવાળા હોય તે અવસર્પિણી કાળ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમનો છે, અને જે કાળમાં છએ આરા ચઢતાચઢતા ભાવવાળા હોય તે ઉત્સર્પિણી કાળ પણ ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમનો છે. ત્યાં અવસર્પિણી કાળમાં ૧ સુપમસુપમ, ૨ સુપમ, ૩ સુપમદુઃપમ, ૪ દુઃપમ—સુપમ, ૫ દુઃપમ, ૬ દુઃપમદુઃપમ એ છ આરા ક્રમપૂર્વક હોય છે, અને ઉત્સર્પિણીમાં એજ ૬ આરા ઉલટા ક્રમવાળા હોય છે, જેથી ઉત્સર્પિણીમાં પહેલો દુઃપમદુઃપમ, બીજો દુઃપમ, ત્રીજો દુઃપમસુપમ, ચોથો સુપમદુઃપમ, પાંચમો સુપમ અને છઠ્ઠો સુપમસુપમ આરો હોય છે.

વળી રથના અથવા ગાડાના ચક્રને જેમ બાર આરા ઘડ્યા હોય, અને ગાડું ચાલતી વખતે તે બાર આરાવાળું ચક્ર ફરતાં ૬-૬ આરા ઉલટસુલટ રીતે વારંવાર ઉપર જાય અને નીચે પરિવર્તન પામ્યા કરે—ફર્યા કરે તેમ આ બાર આરાવાળું કાળરૂપી ૧ ચક્ર [૧ કાળચક્ર] પણ ઉલટસુલટ આરાના સ્વરૂપે

વારંવાર કર્યા કરે છે, જેથી અનંતીવાર ૬ આરાવાળી અવસર્પિણી વ્યતીત થઇ અને અનંતીવાર ૬ આરાવાળી ઉત્સર્પિણી પણ વ્યતીત થઇ, અને હજી અનંતીવાર [એ બન્ને] પરિવર્તન પામ્યાજ કરશે.

॥ ૬ આરાનો શબ્દાર્થ ॥

૧ સુષમસુષમ—જેમાં સુખ ઘણું ઘણું હોય તે. અહિં દરેકમાં પહેલો શબ્દ અધિકતાવાળો અને બીજો વિપરીતશબ્દ અલ્પવાચક જાણવો. અને બીજો શબ્દ હોયજ નહિ તો પહેલા નામની અપેક્ષાએ ન્યૂનતા જાણવી. જેથી—

૨ સુષમ—જેમાં ઘણું સુખ છે, પરન્તુ ઘણું ઘણું સુખ નથી તે.

૩ સુષમદુઃષમ—જેમાં સુખ ઘણું અને દુઃખ થોડું હોય તેવો કાળ.

૪ દુઃષમસુષમ—જેમાં દુઃખ ઘણું પરન્તુ સુખ થોડું હોય તેવો કાળ.

૫ દુઃષમ—જેમાં ઘણું દુઃખ હોય પણ ઘણું ઘણું દુઃખ ન હોય તેવો કાળ.

૬ દુઃષમદુઃષમ—જેમાં ઘણુંજ ઘણું દુઃખ હોય તે. એ આરાઓ સંખ્યાથી હજી વિશેષસ્વરૂપ આગળની ગાથાઓમાં કહેવાશે. ॥ ૬૧ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કહેલા આરાઓ આર કોડાકોડિ સાગરોપમ ઇત્યાદિ પ્રમાણવાળા છે. તેથી તે સાગરોપમનું પણ કાળપ્રમાણ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

પુવ્વુત્તપલ્લિસમસય-અણુગહણા ણિટ્ટિય હવઙ્ગ પલિઓ ।

દસકોડિકોડિપલિયહિં, સાગરો હોઙ્ગ કાલસ્સ ॥ ૯૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુવ્વુત્ત-પૂર્વે કહેલો

પલ્લિ-પલ્લ

સમસય-વર્ષ સો (સો સો વર્ષ)

અણુગહણા-વારંવાર અડધું કરવાથી

[ઉદ્ધરવાથી], બહાર કાઢવાથી

ણિટ્ટિય-નિષ્ઠિત થતાં, સમાપ્ત થતાં

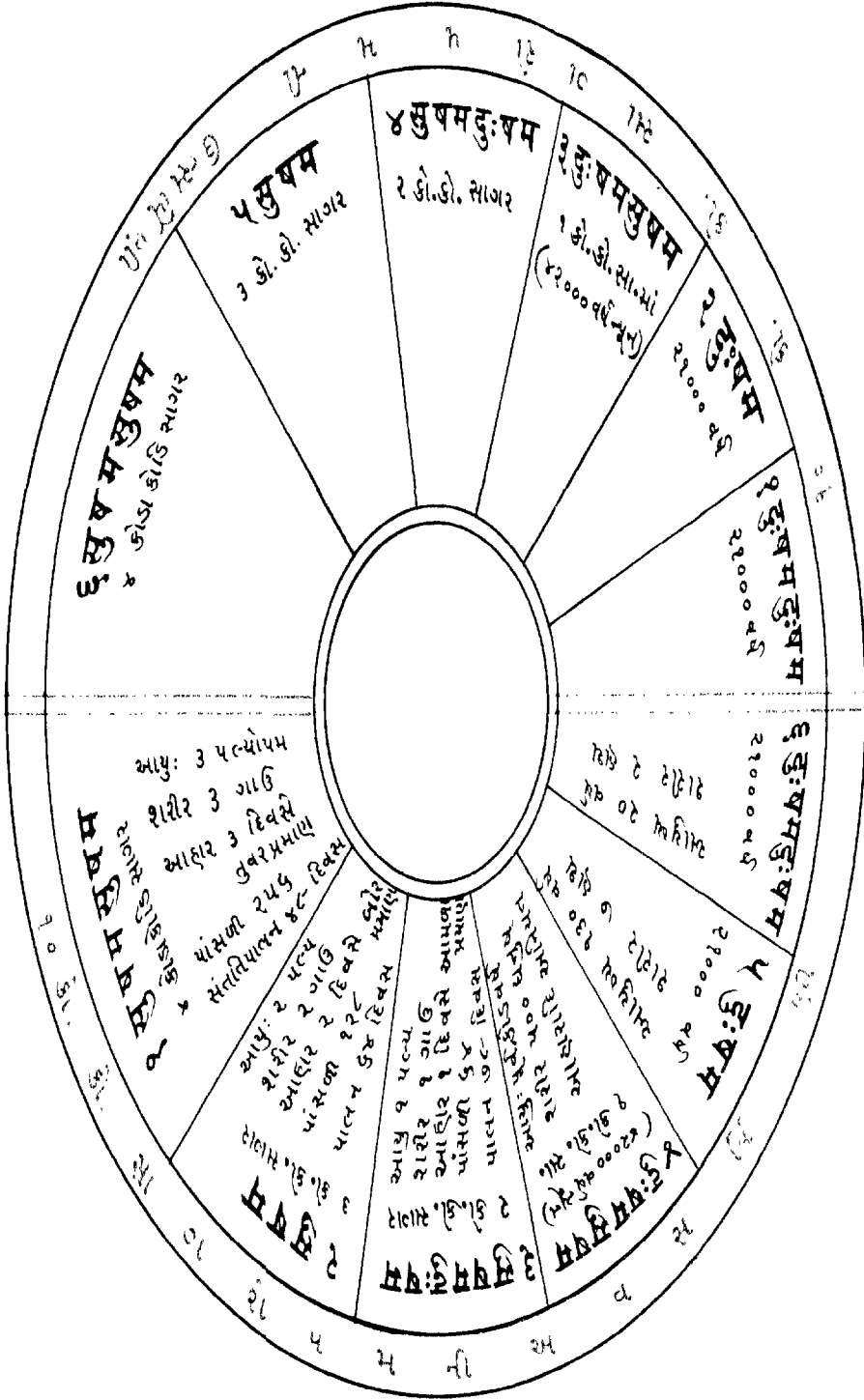
કાલસ્સ-કાળનો, અદ્ધા નામના

બીજા ભેદનો અદ્ધાનો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પૂર્વોક્તપલ્લ્યે સમશતાનુગ્રહણાન્નિષ્ઠિતે ભવતિ પલ્લયઃ ।

દશકોટિકોટિપલ્લયૈઃ, સાગરો ભવતિ કાલસ્ય ॥ ૯૨ ॥

માથાર્થ:—સો સો વર્ષે એકેક રોમખંડખહારકાઢવાથી પૂર્વે કહેલો પદ્ય-
કૂવો ખાલી થયે છતે કાળનો ૧ પદ્યોપમ થાય છે, અને તેવા ૧૦ કોડકોડિ
પદ્યોપમે કાળનો એક સાગરોપમ [૧ અદ્ધા સાગરોપમ] થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ખીજી ગાથાથી પાંચમીગાથાસુધીમાં ઉદ્ધારપદ્યોપમનું સ્વરૂપ
કહેતી વખતે જે ઘનવૃત્ત [ઉત્સેધાંશુલથી ૧ યોજન લાંબો પહોળો અને ઉંટો
ગોળ] કૂવો કહ્યો, તેમજ તે કૂવામાં જે રીતે અસંખ્યાતા સૂક્ષ્મરોમખંડ સૂક્ષ્મ-
ઉદ્ધારપદ્યોપમનું પ્રમાણ જાણવામાટે ભર્યા હતા, *તેવી જ રીતે ભરેલા તે
કૂવામાંથી ન્યારે સો સો વર્ષે તે એકેક સૂક્ષ્મરોમખંડ ખહાર કાઢતાં જેટલા
કાળે કૂવો ખાલી થાય, તેટલા કાળનું નામ કાળનો ૧ પદ્યોપમ એટલે ૧ સૂક્ષ્મ
અદ્ધાપલ્લોપમ કહેવાય, અને તેવા ૧૦ કોડકોડિ એટલે ૧૦,૦૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦
આ આંક જેટલા પદ્યોપમે કાળનો ૧ સાગરોપમ એટલે ૧ સૂક્ષ્મઅદ્ધાસાગરોપમ
થાય. અહિં કાલસ્સ એ પદ ગાથામાં કહ્યું છે તે ઉદ્ધાર અને ક્ષેત્રપદ્યોપમ વા
સાગરોપમનો નિષેધ કરી અદ્ધાપદ્યોપમ વા અદ્ધાસાગરોપમ સમજવા માટે
છે. વિશેષવર્ણન ખીજી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવાઈ ગયું છે. ॥ ૬૨ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં આરાનું પ્રમાણ દર્શાવવામાટે અદ્ધાપદ્યોપમ
અદ્ધાસાગરોપમનું સ્વરૂપ કહ્યું. માટે હવે આ ગાથામાં તેની સાર્થકતામાટે
છએ આરાનું પ્રમાણ દરેકનું કેટલું કેટલું છે? તથા તે વખતના મનુષ્યોનું
આયુષ્ય અને ઉંચાઈ કેટલી? તે દર્શાવાય છે—

**સાગરચતિદુકોડા—કોડિમિણ અરતિગે નરાણ કમા ।
આઝ તિદુઙ્ગપલિઆ, તિદુઙ્ગકોસા તણુચ્ચત્તં ॥ ૧૩ ॥**

* આ ચાલુ ક્ષેત્ર ૧ થી સાતદિવસ સુધીના જન્મેલા ઘેરાના ૧ ઉત્સેધાંશુલપ્રમાણે
રોમખંડના સાતવાર આઠ આઠ ખંડ કરવાથી ૨૦૮૭૧૫૦ વાલાથ કરીને તેવા દરેક વાલાઝના
પુનઃ અસંખ્યઅસંખ્ય સૂક્ષ્મખંડ કરીને સૂક્ષ્મઅદ્ધાપદ્યોપમ કર્યા, અને સિદ્ધાન્તોમાં દેવકુરૂ
વા ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રના યુગ્મિકનું શીર્ષમુડન કર્યા બાદ ૧ થી ૭ દિવસમાં ઉગેલા વાલાઝોના
અસંખ્યાતઅસંખ્યાત સૂક્ષ્મખંડ કરી સૂક્ષ્મઅદ્ધાપદ્યોપમ અને સાગરોપમ કર્યો છે, તેમાં
કેવળ વિવક્ષા બેઠ જ છે, કારણકે ગણત્રી એકસરખી જ છે, કારણકે એક ઉત્સેધાંશુલમાં
કુરૂયુગ્મિકના મુડનબાદ ૧ થી ૭ દિવસના ઉગેલા વાલાથ પણ ૨૦૮૭૧૫૨ સમાય છે, જેથી
આગળની સર્વગણત્રી બાદરપદ્યોપમમાં તથા સૂક્ષ્મપદ્યોપમમાં પણ સરખી જ આવે. અને
તે કુરૂ-હરિવાર્ષ-હિમવંત-વિદેહ-લીખ-યૂકા અને અંગુરને અનુક્રમે ૮-૮ ગુણ કરવાથી
[સાતવાર ૮ ગુણ થતાં] ૨૦૮૭૧૫૨ આવે.

શબ્દાર્થ:—

ચતુત્તિદુ-ચાર ત્રણ બે
કોડાકોડિમિત્-કોડાકોડિ પ્રમાણવાળા
અરતિમે-પહેલા ત્રણ આરામાં

કમા-અનુક્રમે
તણુ ઉચ્ચતં-શરીરની ઉંચાઈ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચતુસ્ત્રિકોટિકોટિસાગરમિતે અરત્રિકે નરાણાં ક્રમાત્ ।
આયુસ્ત્રિક્ષેકપલ્યાનિ, ત્રિક્ષેકક્રોશાસ્તનૂચ્ચત્વમ્ ॥ ૧૩ ॥

ગાથાર્થ:—અનુક્રમે ચાર ત્રણ અને બે કોડાકોડિસાગરોપમવાળા પહેલા ત્રણ આરામાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય ત્રણ બે અને એક પદ્યોપમ, તથા શરીરની ઉંચાઈ ત્રણ બે એક ગાઉ પ્રમાણની છે ॥ ૬૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અવસર્પિણીનો સુપમસુપમ નામનો પહેલો આરો ૪ કોડાકોડિ સાગરોપમનો (સૂક્ષ્મઅદ્ધા સાગરોપમનો) છે, તેમાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય ત્રણ પદ્યોપમ અને શરીરની ઉંચાઈ ૩ ગાઉની છે, બીજો સુપમ નામનો આરો બે કોડાકોડિ સાગરોપમનો છે, તેમાં મનુષ્યનું આયુષ્ય બે પદ્યોપમ અને શરીરની ઉંચાઈ બે ગાઉની છે. ત્રીજો સુપમદુપમ નામનો આરો ૧ કોડાકોડિ સાગરોપમનો છે, તેમાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય ૧ પદ્યોપમ અને શરીરની ઉંચાઈ ૧ ગાઉની છે. એ સર્વ ઉત્કૃષ્ટઆયુષ્ય તથા ઉંચાઈ કહી, પરન્તુ જઘન્યથી તો એ ત્રણેમાં સ્ત્રીઓનેજ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતભોભાગ ન્યૂનઆયુષ્ય, અને દેશોત્તર-૩-૨-૧ ગાઉની ઉંચાઈ કેવળ સ્ત્રીનીજ જાણવી. એ ભરતઐરાવતક્ષેત્રમાં પરાવર્તનપામતા આરાઓમાંપણ એજ પ્રમાણ છે, તેમજ અવસ્થિત એ ત્રણ આરાવાળા યુગલિક્ષેત્રોમાં પણ એજ પ્રમાણ સદાકાળ જાણવું. તથા અહિં પદ્યોપમ અને સાગરોપમ કહ્યા તે ઉદ્ધાર વા ક્ષેત્ર ભેદવાળા નહિ પરન્તુ અદ્ધાભેદવાળા જાણવા, એટલે અદ્ધાપદ્યોપમ અને અદ્ધાસાગરોપમ જાણવા. ॥ ૬૩ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં એજ ત્રણ આરાના મનુષ્યોના આહારનું પ્રમાણ તથા પૃષ્ઠકરંડકનું (પાંસળીઓનું) પ્રમાણ કહે છે—

તિદુઙ્ગાદિણેહિં તૂવરિ-વયરામલામિત્તુ તેસિમાહારો ।
પિટ્ટકરંડા દોસય-છપ્પન્નં તદ્દલં ચ દલં ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

વચ્ચર આમલ-બોર અને આમળું
મિત્ત-માત્ર, પ્રમાણુનો

પિઠ્ઠકરંડા-પૃષ્ઠકરંડ, પાંસળીઓ
તદ્ દલં-તેનો અર્ધભાગ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ત્રિદ્વ્યેકદિનૈસ્તુવરિવદરામલકમાત્રં તેષામાહાર: ।

પૃષ્ઠકરંડકાનિ ષટ્પંચાશદધિકે દ્વેશતે તદ્દલં ચ દલં ॥ ૧૪ ॥

ગાથાર્થ:—તે પહેલા ત્રણ આરાના મનુષ્યોનો આહાર અનુક્રમે ત્રણ બે એક દિવસને અન્તરે તુવરના દાણાજેટલો બોરજેટલો અને આમળાજેટલો હોય છે, અને તે મનુષ્યોની પીઠની પાંસળીઓ અનુક્રમે ૨૫૬; તેનું અર્ધ ૧૨૮, અને તેનું અર્ધ ૬૪ હોય છે. ॥ ૬૪ ॥

વિસ્તાર્થ:—પહેલા આરાના મનુષ્યો દિવસમાં એકવાર તુવરના દાણા જેટલો આહાર કર્યાબાદ ઉત્કૃષ્ઠથી ત્રણ દિવસ પછી પુન: તુવર જેટલો આહાર કરે, એટલે ત્રણદિવસ બાદ આહારની ઇચ્છા થાય, પરન્તુ એક દિવસમાં અનેકવાર કે દરરોજ આહાર કરતા નથી. એ મનુષ્યો કલ્પવૃક્ષના પત્ર પુષ્પ ફળ આદિનો આહાર કરે છે, અથવા મૃત્તિકા (માટી) વિગેરેનો પણ આહાર કરે છે, તે પત્રપુષ્પાદિ એવાં મધુર સ્નિગ્ધ અને તૃપ્તિ કરનાર છે કે જેથી તુવરના કણ જેટલા આહારથી પણ ત્રણદિવસ સુધી આહારની ઇચ્છા થતી નથી. તથા એ મનુષ્યોનાં શરીર ત્રણ ગાઉ જેટલાં ઉંચાં હોવાથી બરડાની પાંસળીઓ પણ ૨૫૬ જેટલી હોય છે. એ પ્રમાણે બીજા આરાના મનુષ્યોને બે દિવસને આંતરે આહારની ઇચ્છા થાય છે, અને ઇચ્છા થયે બોર જેટલો આહાર કરે છે, અને બરડાની પાંસળીઓ તેથી અર્ધી ૧૨૮ હોય છે. તથા ત્રીજા આરાના મનુષ્યો એક દિવસને આંતરે આમળા જેટલો આહાર કરે છે, અને પાંસળીઓ ૬૪ હોય છે. અહિં 'તુવરકણ અદ્ય, તેથી બોર મોટું' અને તેથી આમળું મોટું જાણવું. ॥ ૬૪ ॥

અવતરણ:—એ પહેલા ત્રણ આરામાં મનુષ્યો કેવા પ્રકારના હોય છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

૧ એ તુવરકણ આદિ કયા કાળના લેવા તે જો કે જાણવા દેખવામાં નથી તો પણ મધ્યમ રીતે ચોથા આરાનું લેવું ઠીક સમજાય છે—સત્ય શ્રીગુરુશ્રુતગમ્ય.

ગુણવન્નદિણે તહ પનરપનરઅહિણ અવચ્ચપાલળયા ।

અવિ સયલજિઆજુઅલા, સુમળસુરૂવા ય સુરગઙ્ગા ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ—

ગુણવન્ન દિણે—એગણપચાસ દિવસ
પનરપનર અહિણ—પંદર પંદર દિવસ અધિક
અવચ્ચપાલળયા—અપત્ય પાલના
અવિ સયલજિઆ—સર્વેપણુ છવે

જુઅલા—યુગલિક
સુમળ—ઉત્તમ મનવાળા
સુરૂવા—ઉત્તમ રૂપવાળા
સુરગઙ્ગા—દેવગતિમાં જનારાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकोनपंचाशद्दिनानि तथा पंचदशपंचदशाधिकानि अपत्यपालना ।

अपि सकलजीवा युगलिकाः, सुमनसः सुरूपाश्च सुरगङ्गाः ॥ १५ ॥

ગાથાર્થ:—[એ ત્રણ આરામાં] ૪૬ દિવસની તથા ૧૫-૧૫ અધિક દિવસની અપત્યપાલના હોય છે, વળી સર્વે પંચેન્દ્રિય યુગલિકછવે ઉત્તમ મનવાળા ઉત્તમ રૂપવાળા અને દેવગતિમાં જનારા હોય છે. ॥ ૬૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે એ અવસર્પિણીના પહેલા ત્રણ આરામાં મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

॥ અવસં ના પહેલા ૩ આરાના યુગલિક મનુષ્યો ॥

પહેલા ત્રણ આરામાં સર્વે પંચેન્દ્રિયછવે એટલે ગર્ભજમનુષ્યો અને ગર્ભજતિર્યંચપંચેન્દ્રિયો યુગલધર્મી હોય છે. અર્થાત્ સ્ત્રીપુરુષરૂપે જોડલે જન્મે અને ઉન્મર લાયક થતાં પતિસ્ત્રીના વ્યવહારવાળા થાય, એટલે લઘુવયમાં જે જોડલું તેજ યુવાવસ્થામાં પતિ પત્ની હોય છે. વળી એ સર્વે ઉત્તમ-મનવાળા એટલે અદ્વપરાગદ્રેષવાળા અદ્વપમમત્વવાળા હોય છે, તે વળતના સિંહ-વ્યાઘ્રઆદિ હિંસક તિર્યંચપંચેન્દ્રિયો પણ અહિંસકવૃત્તિવાળા હોઈને પશુશિકાર કરતા નથી, પરંતુ કદપવૃક્ષનાં પત્રપુષ્પાદિ ખાઈને જ નિવાહ ચલાવે છે, જેથી સિંહવ્યાઘ્રાદિ જેવા પ્રાણીઓ પણ યુગલિક હોવાથી અવશ્ય ઇશાનસુધીની દેવગતિમાં જાય છે તો મનુષ્ય યુગલિકો દેવગતિમાં જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય.

સર્વે યુગલીક મનુષ્યો પહેલા વજ્રર્ષલનારાય સંહનનવાળા હોય છે,

સમચતુરશ્ચ સંસ્થાનવાળા, અતિમનોહર સ્વરૂપવાળા, સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહેલાં અંગલક્ષણોવાળાં, પુરૂષો કંઈક ઉંચા અને સ્ત્રીઓ કિંચિત્ ન્યૂન પ્રમાણવાળી તથા પુરૂષથી ન્યૂન આયુષ્યવાળી અને સમાન આયુષ્યવાળી સર્વઅંગલક્ષણો યુક્ત સ્ત્રીઓ હોય છે. કોઈ કોઈની સાથે કંઈપણ મમત્વ વિનાના રાગ વિનાના અને નહિં સરખા અદ્વપકષાયવાળા હોય છે, હસ્તિ અથ્થ ઇત્યાદિ પશુઓ હોવા છતાં તેને ઉપયોગમાં નહિં લેનારા, પરન્તુ પગે ચાલનારા, જ્વર આદિ વ્યાધિઓ રહિત, અને સ્વામિસેવકભાવરહિત સર્વે અહમિન્દ્ર છે. શાલિ (ચોખા-ડાંગર) ઇત્યાદિ ધાન્યો ભૂમિઉપર પાકેલાં વિદ્યમાન હોવા છતાં તેનો આહાર નહિં કરનારા પરન્તુ કદપવૃક્ષનાં ફળકુલ તથા ભૂમિની મૃત્તિકાનો આહાર કરનારા હોય છે. ૧૦ પ્રકારનાં અનેક કદપવૃક્ષોથી સર્વ જરૂરીઆતો [વસ્ત્ર-આહાર-પ્રકાશ-રહેવાનું ગૃહ-નાટક-ચિત્રકારી-આભૂષણો-વાસણ વિગેરેની જરૂરીઆતો] પૂર્ણ કરનારા હોય છે.

યુગલિક્ષેત્રની ભૂમિઓ પણ ચક્રવર્તીની ક્ષીરથી અધિક મધુર સ્નિગ્ધ આદિ ગુણવાળી, અતિશય રસકસવાળી, અને વનસ્પતિઓથી ભરપૂર હોય છે. તે ભૂમિઓમાં યુગલિકોના પુન્યપ્રભાવથી અથવા ક્ષેત્રસ્વભાવથીજ ડાંસ મચ્છર માખી બગતરો વીંછી જૂ માકડ આદિ મનુષ્યોને ઉપદ્રવ કરનારા કુદ્ર જંતુઓ ઉપજતા નથી. તેમ મરડી વિગેરે ઉપદ્રવો તથા સૂર્યગ્રહણ ચંદ્રગ્રહણ ચંદ્ર-પરિવેષ દિગ્દાહ આદિ આકાશસંબંધી ઉપદ્રવનિમિત્તો પણ ત્યાં થતાં નથી. હસ્તિ વ્યાઘ્ર સિંહાદિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો જો કે હોય છે, પરન્તુ તે પણ યુગલધર્મી હોવાથી હિંસક હોતા નથી, તે કહેવાઈ ગયું છે.

॥ યુગલિકોમાં સંતતિપાલનનો કાળ ॥

યુગલિકના માતાપિતા યુગલિકની પ્રતિપાલના ૪૯ દિવસ સુધી પહેલા આરામાં કરે છે, બીજા આરામાં પંદર દિવસ અધિક એટલે ૬૪ દિવસ પ્રતિપાલના કરે છે, અને ત્રીજે આરે ૭૯ દિવસ પ્રતિપાલના કરે છે. અહિં યુગલના માતાપિતાનું ૬ માસ આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે [છમ્માસાવસેસાઝા જુગલં પસવંતિ ઇતિ જીવાભિગમાદિ વચનાત્] યુગલનો જન્મ આપીને ત્યારબાદ છ માસે ખાંસી છીંક બગાસાદિ પૂર્વક પીડારહિત મરણ પામીને દેવગતિમાં જાય છે. અપત્યપાત્રના સમાપ્ત થયા બાદ તે યુગલિકો ભોગસમર્થ સ્વતંત્રવિહારી થાય છે. માતાપિતાઓ વારંવાર તેઓ ક્યાં ફરે છે કે કેમ હશે ? તેવી વિશેષ દરકાર રાખતા નથી. કારણકે પોતાના સંતાનો પ્રત્યે પણ બહુ મમત્વભાવ નથી. એ પ્રમાણે અપત્યપાલના સમાપ્ત થયા બાદ માતાપિતા તુર્ત મરણ પામે છે એમ નહિં.

જળી ખાળકોનું ઉંધુ પંડવું, પેટ ઘસડીને ખસવું, ઘુંટણીએ ચાલવું, ઉભા થઈ પગ ટેકવવા, અને ચાલતાં શીખવું ઇત્યાદિ અવસ્થાઓ ૪૯-૬૪-વા ૭૯ દિવસમાં અમુક અમુક દિવસો સુધી હોય છે, અને ૪૯ આદિ દિવસો પૂર્ણ થયા બાદ તો સ્વતઃ વિહારી યુવાવસ્થાવાળા થાય છે. એવા પાંચમા આરાની માફક કંઈક મહિને બેસતાં શીખે કંઈક મહિને ઘુંટણીએ ચાલે અને કેટલેક વર્ષે [વીસેક વર્ષે] ભોગ સમર્થ થાય એમ નહિ, તેમ કાયાની વૃદ્ધિ પણ અહિંની અપેક્ષાએ બહુ શીઘ્ર હોય છે. ॥ ૯૫ ॥

અવતરણ:—પહેલા ત્રણ આરામાં યુગલિકોને જે કલ્પવૃક્ષથી જે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે આ બે ગાથામાં કહેવાય છે—

તેસિ મત્તંગ મિંગો, તુડિઅંગા જોઈ દીવે ચિત્તંગો ।

ચિત્તરંસા મર્ણિઅંગા, ગેહાગારા અર્ણિઅચસ્કા ॥ ૯૬ ॥

પોણં માર્યણ પિચ્છણ, રવિપેહ દીવપેહ કુસુમમાહારો ।

મૂસણ ગિહે વત્થાસેણ, કપ્પદુમા દસવિહા દિતિ ॥ ૯૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

તેસિ—તે યુગલિકોને

મત્તંગ—મત્તંગ કલ્પવૃક્ષ

અણિઅય—અનિયત

અસ્કા—નામના

કપ્પદુમા—કલ્પવૃક્ષો

દિતિ—આપે છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તેમ્પો મત્તંગભુંગતૂર્યાગજ્યોતિદીપચિત્રાંગ: ।

ચિત્રરસા મર્ણંગા [મર્ણિતાંગા] ગૃહાકારા અનિયતારુપા: ॥ ૯૬ ॥

પાનં માજનં પ્રેક્ષણં રવિપ્રમાં દીપપ્રમાં કુસુમં આહારં ।

મૂષણગૃહવસ્ત્રાસનં કલ્પદ્રુમા દશવિધા યચ્છન્તિ ॥ ૯૭ ॥

ગાથાર્થ:—તે યુગલિકોને મત્તંગ-ભુંગ-તૂર્યાંગ-જ્યોતિરંગ-દીપાંગ-ચિત્રાંગ-ચિત્રરસાંગ-મર્ણિતાંગ-ગૃહાકાર-અને અનિયત [અથવા અનન્ય] એ દશ નામવાળા કલ્પવૃક્ષો અનુક્રમે પાણી-ભાજન-પ્રેક્ષણ-સૂર્યપ્રભા-દીપપ્રભા-પુષ્પ-આહાર-આભૂષણ-ગૃહ-અને વસ્ત્ર આસન વિગેરે આપે છે. ॥ ૯૭ ॥

વિસ્તાર્યઃ—ગાથામાં ૨-૪-૫-૭ કલ્પવૃક્ષનાં નામને “ અંગ ” શબ્દ નથી તો પણ તેની સાથેના નામોમાં અંગ શબ્દ આવેલો છે તે એ નામને પણ અનુસરે છે. હવે કયા કલ્પવૃક્ષ કઈ વસ્તુ આપે છે તે કહેવાય છે.

૧૦ કલ્પવૃક્ષોથી યુગલિકોને મળતી ૧૦ વસ્તુઓ

૧ મત્તાંગ [મઘાંગ] કલ્પવૃક્ષ—મત્ત-મદ ઉપજાવવામાં અંગ-કારણ રૂપ તે મત્તાંગ કલ્પવૃક્ષ. આ લોકમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ચંદ્રપ્રભા આદિ મહિરાઓ આસવો સરકા વિગેરે સરખા રસ જેવા મધુર સ્નિગ્ધ અને આદહાદક હોય છે તેવો રસ આ વૃક્ષોના ફળોમાં સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેવાં ફળો ખાવાથી યુગલિકોને પાન (પીવાના) આહારની ગરજ સરે છે. જેથી અહિંની કૃત્રિમ પાન વિધિથી જે તૃપ્તિ અને આદહાદ યાય છે, તેથી અનેકગુણી તૃપ્તિને આદહાદ એ સ્વાભાવિક મળે છે.

૨ મૃતાંગ [મૃગાંગ] કલ્પવૃક્ષ—મૃત-ભરપું પૂરવું ઇત્યાદિ ક્રિયામાં અંગ-કારણરૂપ કલ્પવૃક્ષો તે મૃતાંગ કલ્પવૃક્ષો અથવા ભૃંગાંગ કલ્પવૃક્ષો. આ વૃક્ષોથી યુગલિકોને ઘટ-કળશ-પાત્રી-ઝારી ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં વાસણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે પણ સુવર્ણાદિનાં બનેલાં હોય તેવાં અતિ કારીગરીવાળાં નકસીવાળાં જૂદા જૂદા આકારનાં અને દેખાવમાં અતિ સુંદર હોય છે. અર્થાત્ એ કલ્પવૃક્ષોનાં ફળપત્ર આદિ એવા સ્વાભાવિક આકારવાળાં બનેલાં છે. જો કે અહિંની માફક યુગલિકોને અનાજ પાણી વિગેરે ભરી રાખવાનું નથી તેથી વાસણોની ગરજ નથી, તો પણ કોઈ વખત કારણસર કંઈ અદ્યપ્રયોજન હોય તો આ વૃક્ષથી વાસણની ગરજ સરે છે.

૩ તુટિતાંગ કલ્પવૃક્ષ—તુટિત એટલે વાજિંત્રવિધિ, તેનું અંગ-કારણરૂપ કલ્પવૃક્ષ તે તુટિતાંગ કલ્પવૃક્ષ. આ વૃક્ષનાં ફળાદિ સ્વભાવથીજ વાજિંત્રોની ગરજ સારે છે. અર્થાત્ વાંસળી-વીણા-મૃદંગ-મુરજ ઇત્યાદિ અનેક વાજિંત્ર આકારવાળાં ફળ સ્વભાવથી જ પારણામ પામેલાં છે.

૪ જ્યોતિરંગ કલ્પવૃક્ષ—જ્યોતિષ્-સૂર્ય સરખી પ્રભાનું અંગ-કારણરૂપ વૃક્ષો તે જ્યોતિરંગ કલ્પવૃક્ષ. આ વૃક્ષના ફળોનો પ્રકાશ સૂર્ય સરખો હોય છે, પરન્તુ સૂર્ય સરખો ઉગ્ર નહિ. અનેક જ્યોતિવૃક્ષો હોવાથી એકની પ્રભા બીજામાં અને બીજાની તેમાં સંક્રાન્ત થયેલી હોય છે, જેથી દ્વીપના બહાર રહેલા સ્થિર જ્યોતિષી સરખાં સ્થિર અને પરસ્પરાક્રાન્ત પ્રકાશવાળાં છે. આકાશી સૂર્ય ઉગેલો હોય તે વખતે દિવસે એ વૃક્ષોની સાર્થકતા નથી, પરન્તુ રાત્રે તો એ

વૃક્ષો એવાં પ્રકાશે છે કે જાણે દિવસ હોય એમ જણાય છે. જેથી રાત્રે પણ પ્રકાશસ્થાનોમાં યુગલિકોનો ગમનાગમન વ્યવહાર સુગમતાથી થઈ શકે છે.

૫ દીપાંગ કલ્પવૃક્ષ—દીપ એટલે દીવા સરખું તેજ આપવામાં અંગ-કારણ ભૂત એવાં વૃક્ષો તે દીપાંગ વૃક્ષો કહેવાય. આ વૃક્ષનાં ફળ આદિ સર્વોત્તમ દીવા સરખા તેજવાળાં છે, જેથી ઘરમાં દીવો પ્રકાશ કરે છે, તેમ તે દીપવૃક્ષો ત્યાંના અંધકાર સ્થાનોમાં રાત્રે પ્રકાશે છે. [જ્યાં જ્યોતિરંગ ન હોય ત્યાં એ દીપાંગ વૃક્ષથી પણ પ્રકાશ થાય છે.] જેથી યુગલિક્ષેત્રોમાં કંઈ સ્થાને જ્યોતિરંગથી સૂર્યસરખો તીવ્ર પ્રકાશ હોય છે, અને કંઈ સ્થાને દીપાંગવૃક્ષથી દીપ સરખા પ્રકાશ પણ હોય છે.

૬ ચિત્રાંગ કલ્પવૃક્ષ—ચિત્ર એટલે વિચિત્ર પ્રકારની પુષ્પમાળાઓ, તેની પ્રાપ્તિમાં અંગ એટલે કારણ રૂપ એવાં વૃક્ષો તે ચિત્રાંગ કલ્પવૃક્ષો. આ વૃક્ષોનાં ફળાદિ તથા પ્રકારના સ્વભાવથી જ વિવિધ પ્રકારની પુષ્પમાળાઓ રૂપે પરિણામ પામેલાં હોય છે, માટે યુગલિકોને પુષ્પમાળાઓ પહેરવામાં આ વૃક્ષો ઉપયોગી છે.

૭ ચિત્રરસાંગ કલ્પવૃક્ષ—ચક્રવર્તી આદિ મહાપુરુષોના વળતે જેવા પ્રકારની રસવતીઓ ક્ષીર દૂધપાક શીખંડ બાસૂદી મોઢક મીઠાઈઓ ભાત દાળ શાક આદિ પાકશાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે બનતી હતી તેવા પ્રકારની સર્વ રસવતીઓ ભોજનોના સ્વાદવાળાં ફળાદિ આ વૃક્ષનાં હોવાથી ચિત્ર-વિચિત્ર રસ-રસવતીઓ ભોજનોનું અંગ-કારણ તેચિત્રરસાંગ વૃક્ષો એવું નામ છે. આ વૃક્ષોના ફળાદિકથી યુગલિકોની સર્વપ્રકારના આહારની ઈચ્છા તૃપ્ત થાય છે.

૮ મણ્યંગ કલ્પવૃક્ષ—અહિં મણિરત્ન સુવર્ણાદિકના હાર અર્ધહાર ઇત્યાદિ આભરણો તે મણિ, તેનું અંગ-કારણભૂત જે વૃક્ષો તે મણ્યંગ વૃક્ષ. અથવા મણિ એટલે મણિરત્ન વિગેરેનાં અંગ-આભરણ રૂપ અવયવો તે મણ્યંગ. એવો પણ અર્થ છે. આ વૃક્ષનાં ફળાદિ તથા પ્રકારના સ્વભાવથી જ મણિરત્ન સુવર્ણાદિકના હાર અર્ધહાર મુકુટકુંડલ નુપૂર કંકણ બહિરખાં ઇત્યાદિ આભરણો રૂપે

૧ અર્થાત્ કોઈ કલ્પવૃક્ષનું ફળપત્રાદિ ચક્રવર્તીની ખીરસરખા સ્વાદવાળું, કોઈનું ફળ પત્રાદિ શીખંડસરખા સ્વાદવાળું ઇત્યાદિ રીતે ચિત્રરસકલ્પવૃક્ષો પણ ભિન્ન ભિન્ન રસયુક્ત ફળાદિવાળાં છે. એ રીતે યથાસંભવ દશે પ્રકારમાં વિચારવું યુગલિકોને ખેતી નથી, લેખન-વ્યવહાર નથી, શસ્ત્રવ્યવહાર નથી, વિવાહ પરણવું ઇત્યાદિ નથી, પરંતુ સગપણ છે. ફળોને પકવવાનું પણ નથી, તેમ તે વખતે અગ્નિ પણ હોય નહિ.

પરિણામ પામેલા હોય છે. જેથી યુગલિક સ્ત્રી તથા પુરૂષોને પોતાના સર્વ અંગના આભૂષણોની પ્રાપ્તિમાં આ વૃક્ષો ઉપયોગી છે. અને યુગલિકો એજ આભરણો પહેરે છે.

૯ ગૃહાકાર કલ્પવૃક્ષ—આ વૃક્ષો તથાસ્વભાવથીજ વિવિધપ્રકારના ઘરોના આકારમાં પરિણામ પામેલ હોય છે, અને તે પણ એક માળ બે માળવાળાં ઇત્યાદિ અનેક માળવાળાં ત્રિકોણાદિ અનેકઆકારનાં વિવિધ રચના યુક્ત ગૃહો હોય છે. યુગલિકોને જ્યારે જ્યારે આરામ વા આશ્રય કરવો હોય ત્યારે આ વૃક્ષો ઘર તરીકે રહેવામાં અત્યંત ઉપયોગી છે. અહિં કૃળાદિ ગૃહઆકારે નહિં પરન્તુ પૂર્ણ વૃક્ષજ ગૃહ આકારે જાણવું.

૧૦ અનિયત [અનગ્ન] કલ્પવૃક્ષ—ઉપર કહેલા નવપ્રકારના પદાર્થોથી અનિયત-જૂદા જૂદા પદાર્થો આપવાથી અનિયત એ નામ ક્ષેત્રસમાસની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં કહ્યું છે, અને સિદ્ધાંતોમાં અણિગ્ન એ પદ્ધતી અનગ્ન કલ્પવૃક્ષ એવું નામ કહ્યું છે. ત્યાં એ નવ વૃક્ષોથી પૂરવા યોગ્ય પદાર્થો ઉપરાન્તના વસ્ત્ર આસન આદિ વિવિધપદાર્થો પૂરનાર આ ૧૦ મું કલ્પવૃક્ષ છે. અથવા મુખ્યત્વે જેથી નગ્ન ન રહેવાય તેવાં વસ્ત્રોને પૂરનાર આ ૧૦ મું અનગ્ન વૃક્ષ છે. આ વૃક્ષનાં કૃળો આદિ દેવદૂધ વિગેરે ઉત્તમેજ્ઞતિના વસ્ત્રોરૂપે સ્વભાવથી જ પરિણામ પામેલ હોય છે, તેમજ આસનો વિગેરે પણ સ્વભાવથી જ પરિણમેલાં હોય છે માટે એ ૧૦ મું કલ્પવૃક્ષ યુગલિકોને વસ્ત્રાદિ પહેરવામાં ઉપયોગી છે.

II કલ્પવૃક્ષો વનસ્પતિ પરિણામી છે II

એ પ્રમાણે યુગલિકોની દરેક પ્રકારની જરૂરીયાત પૂર્ણ કરનારાં કલ્પવૃક્ષો પોતે વનસ્પતિ છે, તેમજ દેવાધિષ્ઠિત નહિં પણ સ્વાભાવિકપરિણામવાળાં છે. વળી એ દરેક જાતિનાં વૃક્ષો પગલે પગલે અનેક હોય છે, પરન્તુ એક જાતિનું એક હોય એમ નહિં. તેમજ અનેક પ્રકારનાં પ્રતિભેદવાળાં પણ છે. જેમ ભૂતાંગવૃક્ષ અનેક જાતિનાં છે, અને તે અનેકમાંની એક જાતિનાં પણ અનેક વૃક્ષો છે.

II કલ્પવૃક્ષ ઉપરાન્ત બીજાં અનેક વૃક્ષ II

વળી પહેલા ત્રણઆરામાં કેવળ કલ્પવૃક્ષો જ હોય છે એમ નહિં પરન્તુ આમ્ર અંપક અશોક આદિ બીજાં પણ વર્તમાનસમયમાં વિદ્યમાન દેખાય છે એવાં અનેકજાતિનાં અનેક અનેક વૃક્ષો-ગુરુછા-ગુદમ-લતાઓ-વલય-તૃણ-જલ-રૂહ-કુહણા-ઔષધિ-હરિતકી-વલ્લી-અને પર્વ એ બારે પ્રકારની પ્રત્યેક વનસ્પતિઓ તથા અનેક સાધારણવનસ્પતિઓ પણ ક્ષેત્રસ્વભાવથી અને કાળ

સ્વભાવથી અત્યંતરસકસવાળી હોય છે, પરન્તુ તે યુગલિકોના ઉપયોગમાં આવતી નથી. તથા ઉદાલકાદિ ૯ પ્રકારનાં વૃક્ષો વિગેરે ઘણી વનસ્પતિઓનાં નામ સિદ્ધાન્તમાં દર્શાવ્યાં છે ઇત્યાદિ વિશેષ સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તોથી જાણવું. ॥ ૯૭ ॥

અવતરણ—સર્વઆરાઓમાં તિર્યંચપંચેન્દ્રિયોનું આયુષ્યપ્રમાણુ વિશેષતઃ (પ્રાયઃ) કેટલું હોય ? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

મણુઆડસમગચાઈ, હચાઈ ચડરંસઽજાઈ અટંસા ।
ગોમહિસુદ્દચરાઈ, પળંસ સાળાઈ દસમંસા ॥ ૯૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—

મણુઆડસમ—મનુષ્યના આયુષ્યસરખું
ગચાઈ—ગજ આદિનું, હસ્તિ આદિનું
હચાઈ—હયાદિ, અશ્વ આદિ
ચડર અંસ—ચોથા ભાગનું
અજાઈ—અજ્ઞ આદિ, બકરાં વિગેરે

અટંસા—આઠમા ભાગે
ગો મહિસ—ગાય પાડા
ઉદ્દચરાઈ—ઊંટ ગર્દભ આદિ
પળંસ—પાંચમા ભાગનું
સાળાઈ—શ્વાન આદિકનું
દસમંસા—દશમા ભાગનું

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મનુજાયુઃસમગજાદયો હયાદયશ્ચતુરંશા અજાદયોઽષ્ટમાંશાઃ ।
ગોમહિષોદ્દચરાદયઃ પંચમાંશાઃ શ્વાનાદયો દશમાંશાઃ ॥ ૯૮ ॥

ગાથાર્થઃ—હસ્તિઓ વિગેરે મોટા જીવો મનુષ્યના આયુષ્ય સરખા આયુષ્યવાળા, અશ્વ વિગેરે તિર્યંચો ચોથા ભાગના આયુષ્યવાળા, બકરાં વિગેરે આઠમા ભાગના આયુષ્યવાળા, તથા ગાય પાડા ઊંટ ગર્દભ આદિ તિર્યંચો પાંચમા ભાગના આયુષ્યવાળા, અને શ્વાન આદિ તિર્યંચો પ્રાયઃ મનુષ્યના આયુષ્યથી દશમા ભાગ જેટલા આયુષ્યવાળા હોય છે ॥ ૯૮ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—ગાથાના અર્થપ્રમાણે સુગમ છે. વિશેષ એજ કે—મનુષ્યોની અપેક્ષાએ તિર્યંચોનું એ કહેલું આયુષ્ય પ્રાયઃ જાણવું પરન્તુ એકાન્તે નહિ. વિશેષભાવે એ પ્રમાણે હોય એમ સમજવું. વળી તે પણ જીવે આરામાં એ રીતે જ જાણવું. વળી અહિં તિર્યંચોનું આયુષ્ય કહેવાનો પ્રસંગ પડેલા ત્રણ આરાના યુગલિક મનુષ્યોનું આયુષ્ય ૬૩ મી ગાથામાં કહ્યું છે, તેા યુગલિક

તિર્યંચોનું કેટલું આયુષ્ય હશે ? તે પ્રસંગોપાત્ત દર્શાવવાને માટે છે, જેથી પહેલા ત્રણઆરાના તિર્યંચોનું પણ આયુષ્ય કહેવાઈ ગયું. ॥ ૯૮ ॥

અવતરણ:—હવે ત્રીજો આરો કંઈક બાકી રહે ત્યારે કુલકર નય અને ધર્મ વિગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

**इच्छाइ तिरच्छाणावि, पायं सव्वारएसु सारिच्छं ।
तइआरसेसि कुलगर-णयजिणधम्माइ उप्पत्ती ॥ ९९ ॥**

શબ્દાર્થ:—

इच्छाइ—ઈત્યાદિ
तिरच्छाण अवि—તિર્યંચોની પણ
पायं—પ્રાય:, બહુલતાએ
सव्व आरएसु—સર્વ આરાઓમાં
सारिच्छं—સરખું

तइआरसेसि—ત્રીજોઆરો કંઈક બાકી રહે
कुलगर णय—કુલકર અને નીતિ
जिणधम्मआइ—જિનધર્મઆદિકની
उप्पत्ती—ઉત્પત્તિ થાય છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

**इत्यादि-तिरश्चामपि प्रायः सर्वारकेषु सदृशं ।
तृतीयारकशेषे कुलकरनयजिनधर्माद्युत्पत्तिः ॥ ९९ ॥**

ગાથાર્થ:—પૂર્વે ગાથામાં કહ્યા તે આદિ તિર્યંચોનું પણ એ કહેલું આયુષ્ય પ્રાય: સર્વઆરાઓમાં સરખું જ [મનુષ્યાયુના તે તે ભાગ જેટલું જ] બાણુલું. હવે ત્રીજો આરો કંઈક બાકી રહે ત્યારે કુલકરોની નીતિની અને જિનધર્માદિકની ઉત્પત્તિ થાય છે ॥ ૯૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—આ ગાથાના પહેલા અર્ધનો અર્થ પૂર્વગાથાની સાથે સંબંધવાળો છે, અને સુગમ છે, માટે ઉત્તરાર્ધનો અર્થ કિંચિત્ કહેવાય છે—

॥ त्रीज आराना पर्यन्ते १५-७ कुलकरनी उत्पत्ति ॥

ત્રીજા આરાના છેલ્લા ત્રીજા ભાગમાં પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે સુમતિ-પ્રતિશ્રુતિ-સીમંકર-સીમંધર-ક્ષેમંકર-ક્ષેમંધર-વિમળવાહન-ચક્ષુષ્માન-યશસ્વી-અભિચન્દ્ર-ચન્દ્રાલ-પ્રસેનજિત્-મરૂદેવ-નાલિ-અને ઋષભ એ ૧૫ કુલકરની ઉત્પત્તિ થાય છે. કુલ-લોકમર્યાદાને કર-કરનાર તે કુલકર એ શબ્દાર્થ

છે, કારણ કે કાળક્રમે યુગલિકોમાં મમત્વ રાગ દ્રેષ આદિ અવગુણ વધવાથી થતા અપરાધોમાટે જે વિશિષ્ટબુદ્ધિવાળા પુરૂષોને યુગલિકો મોટા પદે સ્થાપે છે અને તે લોકમાં અમુકઅમુકવ્યવસ્થાઓ દર્શાવે છે, તે વ્યવસ્થાપ્રમાણે નહિં વર્તનાર અપરાધી યુગલિકને શિક્ષા કરે છે. એવા પ્રકારે લોકમર્યાદા સાચવનારા પુરૂષો કુલકર કહેવાય છે.

વળી શ્રી આવશ્યકજીમાં વિમળવાહન-ચક્ષુષ્માન-યશસ્વી-અભિચંદ્ર-પ્રસેન જિત્-મરૂદેવ-અને નાભિ એ ૭ કુલકર પણ કહ્યા છે, ઈત્યાદિવિચાર સિદ્ધાન્તથી જાણવા. એ ૧૫ કુલકરોમાં પહેલા વિમળવાહનકુલકરનું આયુષ્ય પદ્યોપમનો દશમો ભાગ, શેષ ૧૨ કુલકરનું આયુષ્ય અસંખ્ય અસંખ્યપૂર્વ (અનુક્રમે હીન હીન), અને નાભિકુલકરનું સંખ્યાતપૂર્વ આયુષ્ય અને ઋષલકુલકરનું ૮૪ લાખપૂર્વ આયુષ્ય જાણવું.

॥ કુલકરોએ પ્રવર્તિલી ૩ પ્રકારની દંડ નીતિ. ॥

પહેલા પાંચ કુલકરોએ હા* કાર નીતિ પ્રવર્તીવી, જેથી અપરાધી યુગલિકોને “ હા આ શું કર્યું ? ” એટલુંજ કહેવામાત્રથી અપરાધી યુગલિકો મરણતુલ્યશિક્ષા થયેલી માનીને પુનઃ તેવો અપરાધ ન કરવામાં સાવચેત રહેતા, ત્યાં સુમતિકુલકરે હા કારની દંડનીતિ ઉત્પન્ન કરી, અને બીજા ચાર કુલકરોએ તેની તેજ દંડનીતિ પ્રમાણે અનુકરણ કર્યું. ત્યારબાદ છઠ્ઠા ક્ષેમંધર કુલકરે મા કાર નામની બીજી દંડનીતિ પ્રવર્તીવી, અને બીજા ચાર કુલકરોએ એજ દંડનીતિનું અનુકરણ કર્યું, જેથી બીજા પાંચ કુલકરોના વખતમાં મા કાર દંડનીતિ પ્રવર્તી. અહિં જે યુગલિકો પહેલી હાકાર દંડનીતિને યોગ્ય હોય તેઓને માટે હાકાર, અને તેની અવગણના કરે એવાને માટે માકાર દંડનીતિ હતી. અર્થાત્ “ હવેથી તું આવું કામ ન કરીશ ” એ માકારનીતિનું તાત્પર્ય છે. અથવા મોટાઅપરાધમાં મા અને લઘુઅપરાધમાં હા દંડનીતિ હતી એમ પણ કહ્યું છે. શેષ પાંચ કુલકરોએ ધિક્કાર નામની ત્રીજી દંડનીતિ પ્રવર્તીવી. શેષ સ્વરૂપ પૂર્વવત્ વિચારવું.

॥ પરિભાષણ આદિ ૪ પ્રકારની દંડનીતિ. ॥

એ ત્રણ નીતિ ઉપરાન્ત પરિભાષણ-બોલાવીને વિશેષ ઠપકો દેવો, મંડલવંધ

* જન્મ ૨૦ મૂળસૂત્રમાં હાકાર મકાર એ નીતિ કહી છે, અને વૃત્તિમાં કેવળ હાકાર કહી છે

૧-૭ કુલકરોની અપેક્ષાએ ૧-૨માં હા, ૩-૪માં હા અને મા, ૫-૬-૭માં હા મા ધિક્ક એ રીતે ૩ દંડનીતિ કહી છે.

અમુક વખત સુધી અમુકસ્થાનમાં છુટો રાખીને રોકી રાખવો, ચારક-બાંદિ-ખાને નાખવો, અને જીવિચ્છેદ-શરીરના અવયવ છેદવા, એ ૪ પ્રકારની દંડનીતિ શ્રીઋષભદેવે અથવા ભરતચક્રવર્તીએ પ્રવર્તાવી, એમ બે અભિપ્રાય છે. આ સર્વ-સ્વરૂપ તથા હજી કહેવાતું સ્વરૂપ ચાલુ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાને અંગે છે, તે પ્રમાણે દરેક અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાનું પર્યંતભાગનું સ્વરૂપ પણ યથાસંભવ જાણવું. કેવળ નામ વિગેરેમાં તદ્દાવત જાણવો, અને શેષ ભાગ અનુક્રમે સરખી રીતે જાણવો.

॥ ત્રીજા આરાના પર્યંતે જિનધર્માદિકની ઉત્પત્તિ ॥

ત્રીજા આરાનાં ૮૪ લાખપૂર્વ અને ૮૯ પખવાડીઆં બાકી રહ્યા ત્યારે શ્રી ઋષભકુલકર ઉત્પન્ન થયા, ૨૦ લાખપૂર્વ કુમારઅવસ્થામાં અને ૬૩ લાખપૂર્વ રાજા તરીકે રહીને ૧ લાખપૂર્વ શ્રમણઅવસ્થામાં રહી ૮૯ પખવાડીઆં ત્રીજા આરાનાં બાકી રહ્યે સિદ્ધ થયા. રાજ્યઅવસ્થા વખતે બાહરઅગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, તેમજ જિનધર્મ એટલે સર્વવિરતિની ઉત્પત્તિ પ્રભુની દીક્ષાવખતે થઈ, પરંતુ વિશિષ્ટ પ્રકારે તો પ્રભુની પ્રથમદેશનાવખતે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકાસ્થ ચતુર્વિધસંઘની પ્રથમ સ્થાપના વખતેજ ચારે સામાયિકની ઉત્પત્તિ ગણાય, એ વખતે સર્વવિરતિ દેશવિરતિ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતની પ્રથમ ઉત્પત્તિ થઈ, પુનઃ અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન આદિ અનેકભાવોની ઉત્પત્તિ પ્રભુના કેવલપર્યાયમાં થઈ. ગૃહસ્થાવાસ વખતે સ્ત્રીની ૬૪ કળાઓ પુરૂષની ૭૨ કળાઓ આદિ તથા સો પ્રકારનાં શિલ્પ (કારીગરીઓ) ઉત્પન્ન થઈ, એની વિગેરે મોટાવ્યવહારો ભરતચક્રવર્તીએ પ્રવર્તાવ્યા છે. ઇત્યાદિ હજારો સાંસારિકવ્યવહાર અને ધર્મવ્યવહારોની ઉત્પત્તિ ત્રીજા આરાના પર્યંતે ૮૪ લાખપૂર્વના કાળમાં થઈ છે.

પુનઃ શ્રીઋષભદેવના વખતમાં પણ યુગલિકધર્મ ચાલુ હતો, પરંતુ પ્રભુએ ધીરે ધીરે એ ધર્મને નાબુદ કરવા માટે ભિન્નગોત્રીય સાથે લગ્નવિધિ દર્શાવી. ભોગાવલીકર્મ અવશ્ય ભોગવ્યેજ છૂટકો છે, એમ જાણી જન્મથી વીતરાગી છતાં સુનંદા સુમંગલા નામની બે સ્ત્રીઓ પરણ્યા, અનેક ગૃહસ્થવ્યવહારો પ્રવર્તાવ્યા તે પણ મનુષ્યોને વિધિમાર્ગે વાળવા માટે અને ઉલટી વિધિથી દુઃખી ન થવાના કારણથી જ, પરંતુ સંસારના પ્રેમથી નહિ. ઇત્યાદિ અનેક-વિશેષસ્વરૂપ સિદ્ધાન્તોથી જાણવા યોગ્ય છે.

વળી એ ત્રીજાઆરાના છેલ્લા ત્રીજા ભાગમાં પહેલા તીર્થંકરના કાળમાં છએ સંઘયણ છએ સંસ્થાનોવાળા મનુષ્ય હોય છે, મરણ પામીને પાંચે ગતિમાં

જાય છે. અને એજ પ્રવાહ ચોથા આરામાં પણ ચાલુ હોય છે, તદ્વાત એજ કે ત્રીજા આરાથી ચોથો આરો વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ-આયુષ્ય સંઘયણ પરા-ક્રમ વનસ્પતિના ગુણ ઇત્યાદિમાં ઉતરતા દરબજનો હોય છે. એ રીતે પાંચમો આરો ચોથાથી અને છઠ્ઠો પાંચમાથી પણ ઉતરતો હોય છે. એમ સમયે સમયે ઉત્તમભાવોની હાનિ અવસર્પિણીમાં હોય છે. ॥ ૯૯ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં અવસર્પિણી તથા ઉત્સર્પિણીના કયા કયા આરામાં પહેલા અને છેલ્લા જિનેન્દ્રો જન્મે અને સિદ્ધિપદ પામે તે કહેવાય છે—

કાલદુગે તિચઉત્થા—રગેસુ ણ્ગૂણનવઇપક્કેસુ ।

સેસિ ગણસુ સિજ્ઞંતિ, હંતિ પદમંતિમ જિણંદા ॥ ૧૦૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

કાલદુગે—અવસ૦ ઉત્સ૦ એ બે
કાળમાં

તિ ચઉત્થ આરગેસુ—ત્રીજા ચોથા
આરામાં

ણ્ગૂણનવઈ—એક ન્યૂન નેવુ, નેવ્યાસી

પક્કેસુ—પક્ષ, પખવાડીયાં

સેસિ—બાકી રહેતાં

ગણસુ—વ્યતીત થયે

સિજ્ઞંતિ—સિદ્ધ થાય છે

હંતિ—જન્મે છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કાલદ્વિકે તૃતીયચતુર્થારકયો રેકોનનવતિપક્ષેષુ ॥

શેષેસુ ગતેષુ સિધ્યન્તિ ભવન્તિ પ્રથમાન્તિમજિનેન્દ્રાઃ ॥ ૧૦૦ ॥

ગાથાર્થ:—અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી એ બે કાળના ત્રીજા અને ચોથા આરામાં ૮૯ પક્ષ બાકી રહે અને વ્યતીત થાય, ત્યારે પહેલા અને છેલ્લા જિનેન્દ્રો મોક્ષે જાય છે અને જન્મે છે ॥ ૧૦૦ ॥ એટલેકે,—

૧—અવસર્પિણીનો ત્રીજો આરો ૮૯ પક્ષ બાકી રહે ત્યારે પહેલા જિનેન્દ્ર સિદ્ધ થાય.

૨—અવસર્પિણીનો ચોથો આરો ૮૯ પક્ષ બાકી રહે ત્યારે છેલ્લા જિનેન્દ્ર સિદ્ધ થાય.

૩—ઉત્સર્પિણીનો ત્રીજો આરો ૮૯ પક્ષ વ્યતીત થયે પહેલા જિનેન્દ્ર જન્મે.

૪—ઉત્સર્પિણીનો ચોથો આરો ૮૯ પક્ષ વ્યતીત થયે છેલ્લા જિનેન્દ્ર જન્મે.

કોષક

અવસ૦	૩ જો આરો	૮૯ પક્ષ	શેષે	સિદ્ધ થાય	પહેલા જિનેન્દ્ર
"	૪ થો આરો	"	"	"	અન્તિમ જિનેન્દ્ર
ઉત્સ૦	૩ જો આરો	"	વ્યતીતે	જન્મે	પહેલા જિનેન્દ્ર
"	૪ થો આરો	"	"	"	અન્તિમ જિનેન્દ્ર

આ અર્થને અનુસારે ગાથામાંના શબ્દોનો અનુક્રમ યથાયોગ્ય જોડવો ॥૧૦૦॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથાઓમાં અવસર્પિણીના પહેલા ત્રણઆરાનું સ્વરૂપ કહીને હવે આ ગાથામાં કિંચિત્ ૪ થા આરાનું સ્વરૂપ કહે છે—

બાયાલસહસ્રવરસૂ—ણિગકોડાકોડિઅયરમાણાણ ॥

તુરિણ ણરાડ પુવ્વાણ, કોડિતણુ કોસચરસં ॥ ૧૦૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

બાયાલ સહસ્ર વરસ—બેતાલીસ હજાર વર્ષ
(૪૨૦૦૦ વર્ષ)
કુળ—ન્યૂન
ઇગ કોડાકોડિ—એક કોટાકોટિ
અયરમાણાણ—સાગરોપમના પ્રમાણવાળા
તુરિણ—ચોથા આરામાં

ણર આડ—મનુષ્યોનું આયુષ્ય
પુવ્વાણ કોડિ—પૂર્વકોડ વર્ષનું
તણુ—શરીરનું પ્રમાણ
કોસ ચર અસં—ગાઉનો ચોથો ભાગ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વિચત્વારિંશત્સહસ્રવર્ષેનૈકકોટિકોઽવતરમાને ॥

તુર્યે નરાયુઃ પૂર્વાણાં કોટિઃ તનુઃ ક્રોશચતુરંશમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

ગાથાર્થ:—બેતાલીસહજારવર્ષન્યૂન ૧ કોટાકોટિ સાગરોપમપ્રમાણવાળા ચોથા આરામાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય એકપૂર્વકોડ વર્ષ, અને શરીર એક ગાઉનો ચોથો ભાગ હોય છે ॥ ૧૦૧ ॥

વિસ્તાર્થ:—હવે ચોથા આરાનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે—

॥ અવસર્પિણીનો ચોથો આરો ॥

૧૦ કોડકોડિ સાગરોપમપ્રમાણની અવસર્પિણીમાંથી પહેલા ત્રણ આરાના ૬ કોડકોડિ સાગરોપમ ઉપરાન્ત ૨૧૦૦૦ વર્ષ પાંચમા આરાનાં અને ૨૧૦૦૦ વર્ષ છઠ્ઠા આરાનાં બાદ કરતાં ચોથા આરાનું પ્રમાણ ૪૨૦૦૦ વર્ષન્યૂન ૧ કોડકોડિ સાગરોપમનું છે, અને એ આરામાં મનુષ્યોનું સર્વોત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧ પૂર્વકોડ વર્ષનું છે. અહિં ૮૪ લાખને ૮૪ લાખે ગુણતાં ૭૦૫૬૦૦૦ વર્ષનું એકપૂર્વ અને તેને એકકોડે ગુણતાં ૭૦૫૬૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષની એક પૂર્વકોટિ થાય. તથા જઘન્ય આયુષ્ય ૨૫૬ આવલિકાઝપ ૧ ક્ષુદ્ધલકલવ જેટલું હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી શરીરપ્રમાણ એક ગાઉનો ચોથો ભાગ એટલે ૨૦૦૦ ધનુષ્નો ૧ ગાઉ હોવાથી ૫૦૦ ધનુષ્ જેટલું છે, અને જઘન્યથી ઉત્પત્તિ વખતે અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગ જેટલું હોય છે.

॥ ૬૩ શલાકા પુરૂષોની ઉત્પત્તિ ॥

વળી આ ચોથા આરામાં ચોવીશમા સુધીના ૨૩ જિનેન્દ્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેઓનાં શાસનમાં અસંખ્યમનુષ્યો મોક્ષપામે છે. આ અવસર્પિણીમાં ત્રીજા આરાના પર્યન્તે શ્રી ઋષભદેવને કેવળજ્ઞાન થયાબાદ સૌથી પ્રથમ પ્રભુની જ માતા પ્રભુનું તીર્થ સ્થપાયા પહેલાં અંતકૃતકેવળી થઈ મોક્ષે ગયાં ત્યારથી મોક્ષમાર્ગ શરૂ થયો, તે ચોથા આરામાં શરૂ થયો. તે ચોથા આરામાં સંપૂર્ણ ચાલુ રહે છે. વળી એ જ ચોથા આરામાં [૧ ચક્રવર્તી ત્રીજા આરામાં થવાથી] ૧૧ ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ સંપૂર્ણ ભરતઐરાવતક્ષેત્રનું સામ્રાજ્ય ભોગવે છે, પુનઃ ૧ વાસુદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ભરતઐરાવતના દક્ષિણાર્ધના સંપૂર્ણ ૩ ખંડનું એટલે અર્ધક્ષેત્રનું સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. તથા એકવાસુદેવસાથે તેમના પીતરાઈ ભાઈ એક બળદેવ હોવાથી એ બલદેવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વાસુદેવ અને બળદેવ બે મળીને અર્ધક્ષેત્રનું સામ્રાજ્ય ભોગવે છે, પરન્તુ બળદેવનું રાજ્ય જૂદું હોય નહિ. તથા દરેક વાસુદેવપહેલાં એકેક પ્રતિવાસુદેવ પણ વાસુદેવના કાળમાં જ પ્રથમ અર્ધવિજયનું સામ્રાજ્ય ભોગવતા હોય છે, જેથી વાસુદેવો પ્રતિવાસુદેવોને હણીને જ સામ્રાજ્ય લે છે, પરન્તુ જૂદો દિગ્વિજય કરીને નહિ, એ પ્રમાણે ૧ પ્રતિવાસુદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા દરેક વાસુદેવના કાળમાં કલેશ કરાવવામાં કુતુહલી પરન્તુ પ્રશ્નચર્યના સર્વોત્તમ ગુણવાળા એકેક નારદ નામથી પ્રસિદ્ધ ગૃહસ્થયોગી જેવા નારદ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ૧ નારદ ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ વાસુદેવ આદિ રાજાઓના અંતઃપુરમાં (રાણીવાસમાં) નિઃશંકપણે ગમનાગમન કરનારા અને ગગનગામિની લબ્ધિવાળા હોય છે, અને સર્વત્ર રાજ-

સલાઓમાં રાજાઓ પૂછે ત્યારે ક્ષેત્રની કૌતુકી વાતો સંભળાવે છે, અને એક-બીજાને કલેશ ઉત્પન્ન થવાનું પણ કુતુહલ કરે છે. તથા ૧૧ મહાદેવ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. જેઓ ૧૧ રૂદ્રના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ સમ્યક્ત્વી છતાં તથા પ્રકારના કર્મોદયે અનેક લોકવિરૂદ્ધ આચરણો આચરનારા હોય છે, જેથી વ્યભિચારી પણ હોય છે. એ પ્રમાણે ત્રીજા આરામાં બે અને ચોથામાં ૮૧ એ રીતે નિયમિતપણે ઉત્પન્ન થનારા એ ૮૩ પુરૂષોમાંથી ૯ નારદ અને ૧૧ રૂદ્રને બાદ કરી શેષ ૬૩ શલાકાપુરૂષ [મહાપુરૂષો] તરીકે ઓળખાય છે. ॥૧૦૧॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં પાંચમા આરાનું સ્વરૂપ કહે છે—

વરિસિગવીસસહસ-પ્પમાણપંચમરણ સગકરુચ્ચા ।

તીસહિઅસયાઝ ણરા, તયંતિ ધમ્માહઆણંતો ॥ ૧૦૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

વરિસ=વર્ષ

રૂગવીસસહસ=એકવીસ હજાર

પ્પમાણ=પ્રમાણવાળા

પંચમ અરણ=પાંચમા આરામાં

સગકર=સાત હાથ

ઉચ્ચા=ઉંચા

તીસઅહિઅસય=ત્રીસ અધિક સો, એકસોત્રીસ

આઝ=આયુષ્યવાળા

ણરા=નરો, મનુષ્યો

તય અંતિ=તેના અન્તે

ધમ્માહઆણ=ધર્મ આદિ વસ્તુઓનો

અંતો=અંત, નાશ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વર્ષેકવિંશતિસહસ્રપ્રમાણે પંચમારકે સપ્તકરોચ્ચા:

ત્રિંશદધિકશતાયુષો નરા: તદન્તે ધર્માદીનામન્ત: ॥ ૧૦૨ ॥

ગાથાર્થ:—એકવીસહજારવર્ષ પ્રમાણના પાંચમા આરામાં સાત હાથ ઉંચા અને એકસોત્રીસ વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો હોય છે, અને એ આરાના અન્તે ધર્મ વિગેરેનો (જિનધર્મ આદિ વસ્તુઓનો) અંત થાય છે. ॥૧૦૨॥

વિસ્તારાર્થ:—પાંચમો દુઃષમ નામનો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણનો છે, તેમાં મનુષ્યો જઘન્યથી અંશુલના અસંખ્યાતમાલાગના અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હાથના શરીરવાળા હોય છે, તથા જઘન્યઆયુષ્ય અન્તર્મુદૂર્ત્તનું અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય* ૧૩૦ વર્ષનું હોય છે.

* એ આયુષ્ય બાહ્યતાએ જાણવું જેથી કંઈક અધિક હોય તો પણ વિસંવાદ નહિ.

પાંચમા આરાના અન્તે ધર્મ વિગેરેનો અન્ત

આ આરાના મનુષ્યો યથાયોગ્ય ચારે ગતિમાં ઉત્પન્ન થનારા હોય છે, યાવત ચોથા આરાના જન્મેલા આ આરામાં મોક્ષમાં પણ જઈ શકે છે. તથા આ આરાના પર્યન્ત ભાગે જિનધર્મ—ગણ—અન્ય દર્શનના ધર્મ—રાજ્યનીતિ—બાહર અગ્નિ—રાંધવું વિગેરે પાક વ્યવહાર—ચારિત્રધર્મ—એ સર્વ વિચ્છેદ પામશે. કદાચિત કોઈકને સમ્યક્ત્વધર્મ હોય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

સુઅ સ્થરિ સંઘ ધમ્મો, પુવ્વન્હે છિજ્જહી અગંણિ સાયં ।

નિવવિમલવાહણો સુહમમંતિ તદ્દમ્મ મજ્જન્હે ॥ ૧ ॥

પાંચમા આરાના *પર્યન્તે શ્રુતધર્મ આચાર્ય—સંઘ—અન્તે જિનધર્મનો પૂર્વાન્હે (પહેલા પ્રહરે) વિચ્છેદ થશે, બાહર અગ્નિ સંધ્યાકાળે વિચ્છેદ પામશે, વિમલવાહન રાત્રી, સુધર્મમંત્રી, અને તેનો રાજધર્મ મધ્યાહ્નકાળે વિચ્છેદ પામશે. એ પ્રમાણે પ્રાચા સર્વઅવસર્પિણીઓના પાંચમા આરામાં સરખું જ બાણવું.

વિશેષમાં આ અવસર્પિણીના પાંચમા આરાના અન્તે શ્રી દુઃપ્પસહસૂરિ નામના આચાર્ય, ક્કલ્લુશ્રી નામે સાધ્વી, નાગિલ નામે શ્રાવક અને સત્યશ્રી શ્રાવિકા થશે, એજ ચતુર્વિધ સંઘનો કાળધર્મ થતાં પહેલા પ્રહરે સંઘનો વિચ્છેદ થશે. શ્રી દુઃપ્પસહસૂરિના કાળધર્મથી ચારિત્રધર્મનો પણ પહેલા પ્રહરે વિચ્છેદ થશે. ઇત્યાદિ.

અવતરણ:—એ પ્રમાણે ધર્માદિકનો અન્ત થયા બાદ શું થશે તે કહે છે:—

સ્વારગ્ગિવિસાર્દિહિં, હા હા મૂઆકયાઈ પુહવીણ ।

સ્વગ્ગવીય વિચ્છાઈસુ, ણરાઈવીયં બિલાઈસુ ॥ ૧૦૩ ॥

* અહિં પર્વન્તે એટલે કયો વિચ્છેદ કેટલા દિવસાદિ બાકી રહે થશે તેનો નિયતકાળ કહ્યો નથી, માત્ર પાંચમા આરાના છેલ્લા ત્રીજા ભાગરૂપ ૭૦૦૦ વર્ષ પૂર્ણ થયે કહ્યું છે, તે ઉપરથી પાંચમા આરાના છેલ્લા દિવસે સંભવે, અને 'શ્રીવીરપ્રભુનું' ૨૧૦૦૦ વર્ષનું શાસન કહ્યું છે એ હેતુ વિચારતાં ૩ વર્ષ ૧૭ પક્ષ પહેલાં શાસન વિચ્છેદ થાય, માટે નિશ્ચિતકાળ શ્રીબલુશ્રુતગમ્ય. અપેક્ષાથી અન્તે રીતે માનતાં પણ કોઈ વિસંવાદ નથી. પુનઃ જો છેલ્લા દિવસે માનીએ તો આગળ કહેવાતી ૧૦૩મી ગાથામાં કહેવાતા ક્ષારવૃષ્ટ્યાદિ ભાવેનો પણ ૧૦૦ વર્ષનો શેષ કાળ પાંચમા આરામાં હોવો જોઈએ એમ કહ્યું છે ઇત્યાદિ યથાસંભવ વિચારવું.

શબ્દાર્થ:—

સ્વાર અગ્નિ-ક્ષારવૃષ્ટિ અગ્નિવૃષ્ટિ
વિસ આદિહિં-વિષ આદિકની વૃષ્ટિઓ વડે
હા હા મૂઆ કયાઈ-હાહાકાર કરાયલી
પૂહવીઈ-પૃથ્વીમાં,

સ્વર્ગીય-પક્ષીઓનાં બીજ
વિચ્છાદન-વૈતાલ્ય આદિ પર્વતોમાં
નરાદિબીજ-મનુષ્ય વિગેરેનાં બીજ
ચિલાઈનું-ખિલોમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ

ક્ષારાગ્નિવિષાદિભિર્હાહાભૂતકૃતાયાં વૃથિવ્યાં ।
સ્વર્ગીજં વૈતાલ્યાદિષુ, નરાદિબીજં વૃથિવ્યાં ॥ ૧૦૩ ॥

ગાથાર્થ:—ક્ષારવૃષ્ટિ અગ્નિવૃષ્ટિ અને વિષઆદિકની વૃષ્ટિઓવડે હાહાકાર વાળી થયેલી આ પૃથ્વીમાં પક્ષીઓનાં બીજ વૈતાલ્યવિગેરે સ્થાનોમાં અને મનુષ્ય વિગેરેનાં બીજ ખિલો વિગેરેમાં રહેશે ॥ ૧૦૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે પાંચમા દુઃખમઆરાના પર્યન્તે ધર્માદિકનો અન્ત થયા બાદ આ પૃથ્વીમાં કેવા કેવા પ્રકારના દુઃખકારી ભાવો ઉત્પન્ન થશે તે કહેવાય છે.

॥ પાંચમા આરાના પર્યન્તે અનેક કુવૃષ્ટિઓ ॥

પાંચમા આરાનાં છેલ્લાં *૧૦૦ વર્ષ બાકી રહે તે વખતે ક્ષારવૃષ્ટિ એટલે લવણુસરખા આરાજળની વૃષ્ટિઓ, અગ્નિવૃષ્ટિ એટલે શરીરે દાહ ઉપજે એવા જળની વૃષ્ટિઓ, વિષવૃષ્ટિ એટલે લોકમાં મરકી ફેલાય એવા ઝેરીજળની વૃષ્ટિઓ થાય છે, તથા ગાથામાં કહેલા આઈ-આદિ શબ્દથી બીજી પણ અનેક કુવૃષ્ટિઓ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જળના ઉત્તમસ્વાદરહિત જળવૃષ્ટિ તે અરસવૃષ્ટિ, વિલક્ષણસ્વાદવાળા જળનીવૃષ્ટિ તે વિરસવૃષ્ટિ, છાણુસરખા મોળા જળનીવૃષ્ટિ તે ખાત્રવૃષ્ટિ, ઘણી વિજળીઓ પડે એવા મેઘની વૃષ્ટિ તે વિચુત્ત વૃષ્ટિ, પર્વતોને પણ લેદી નાખે એવા ઉગ્રજળની વૃષ્ટિ તે વજ્ર વૃષ્ટિ, પીવાના

* શ્રી જન્મ ૦ પ્રબંધી વૃત્તિમાં દર્શાવેલા મતાન્તર પ્રમાણે ૧૦૦ વર્ષ. અને આ ક્ષેત્ર-સમાસમાં આ ગાથા પાંચમા આરાના સંજ્ઞામાં આવવાથી એ મતાન્તર પણ અર્થિજ સંજ્ઞા-ધવાળો થાય છે. કારણકે સિદ્ધાન્તોમાં તે એ સર્વભાવ છઠ્ઠાઆરાની ઉત્કૃષ્ટતા વખતે પ્રવર્તતા કહ્યા છે. તે પણ પાંચમા આરાના ૧૦૦ વર્ષશયથી એ ભાવા ધીરે ધીરે શરૂ થતા હોય અને ત્યારબાદ છઠ્ઠા આરામાં અતિ ઉત્કૃષ્ટ હદે આવે તે વખતે મનુષ્યો અપેક્ષાથી અવિસંવાદી સમગ્રય છે, વળી સુવર્ણાઓની વિચિત્રવિવક્ષાઓ હોવાથી કોઈ કંઈ રીતે કહે અને કોઈ કંઈ રીતે કહે તે વિસંવાદ નહિ પરંતુ અપેક્ષાવાદ વા નયવાદ કહેવાય.

ઉપયોગમાં ન આવે એવી અપેયવૃષ્ટિ, રોગઉત્પન્ન કરનારી વ્યાધિવૃષ્ટિ, ઉચ્ચ-વાયુસહિત તીક્ષ્ણ અને વેગવંત ધારાઓયુક્ત જળની વૃષ્ટિ તે ચંડવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ દુઃખકારી વૃષ્ટિઓ થાય છે.

॥ પાંચમા આરાના પર્યંતે પૃથ્વીમાં હાહાકાર ॥

પૂર્વે કહેલી અનેક કુવૃષ્ટિઓ અને આગળ કહેવાતા (આ વિસ્તરાર્થમાં કહેવાતા પરન્તુ ગાથામાં નહિ) ભાવોવડે ભરત તથા ઐરાવતક્ષેત્રની પૃથ્વીમાં હાહાકાર પ્રવર્તે છે, સ્થાને સ્થાને મનુષ્યો પશુઓ અને પક્ષીઓ અત્યંત કંટાળે સ્વરે આકંઠ કરે છે, વલવલે છે. ઇત્યાદિ.

॥ પાંચમા આરાના પર્યંતે અનેક કુવાયુના સુસવાટ વિગેરે ॥

એ વખતે અતિ કઠોરસ્પર્શવાળા અને ઘૂળ ઉડાડતાં મલિન વાયુઓ વાય છે, તે મનુષ્યોને અતિદુઃસહ અને ભયંકર હોય છે. વળી મોટા સંવર્તક વાયુઓ પણ ઘણા ઉચ્ચસ્વરૂપમાં વાય છે, વનસ્પતિઓ મકાનો આદિ ઉખેડી ઉખેડી ફેંકી દે છે, વળી દશે દિશાઓ જાણે ધૂમવડે વ્યાપ્ત થઈ હોય તેવી દેખાય છે, ઘણી ઉડતી રજવડે પણ અંધકારમય થાય છે, તેમજ દિવસે પણ સ્વા-ભાવિક અંધકાર ફેલાય છે. તથા કાળની રક્ષતાથી ચંદ્ર અતિશય શીતળતેજથી અને અહિતકર પ્રકાશે છે, અને સૂર્યના તાપપણ જાણે અગ્નિ વર્ષતો હોય એવા ઉચ્ચ લાગે છે. પુનઃ કાળની રક્ષતાથી શરીરોપણ રક્ષ થવાથી તે ચંદ્રતેજ અતિ શીત લાગે છે અને સૂર્યતેજ અતિદુઃસહ થાય છે.

॥ કુવૃષ્ટિ અને કુવાયુઓથી થતું પરિણામ ॥

પૂર્વોક્ત કુવૃષ્ટિઓ કુવાયુઓ દુષ્ટપ્રકાશ ઇત્યાદિથી અનેક દેશ નગર ગામ મનુષ્યો પશુઓ પક્ષીઓ અને વનસ્પતિઓના વિનાશ થાય છે, વૈતાલ્યપર્વત તથા શત્રુજયપર્વત અને ઋષભકૃટ સિવાયના સર્વ નાનામોટાપર્વતો વિનાશ પામે છે, ગંગામહાનદી અને સિંધુમહાનદીઓના જળપ્રવાહ અત્યંત ઘટતા જાય છે, અને એ સિવાયની શેષ નદીઓ સરોવરો દ્રહ કુંડ ઇત્યાદિ જળાશયો સૂકાઈ જાય છે, ભૂમિ બહુ ખાડાવાળી ઘણી કાંટાવાળી ઉંચી નીચી અને બહુ ઘૂળવાળી તથા બહુ રેતીવાળી બહુ કાઠવડીચડવાળી, અગ્નિસરખી ગરમ અને મનુષ્યાદિને સુખે ન ખેસાય ન સૂવાય અને ન ચલાય એવી થાય છે.

॥ પાંચમા આરાના પર્યંતે બીજા મનુષ્યાદિકનાં સ્થાન ॥

પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભરત તથા ઐરાવતક્ષેત્રમાં પ્રવર્તતા પ્રલયકાળ સરખા કાળમાં અતિશીત અને ઊષ્ણતાથી વ્યાકુળ થયેલા ઘણા મનુષ્યો તો મરણ પામે છે, અને

કંઈક શેષ રહ્યા હોય છે તો તેઓ વૈતાલ્યપર્વતની દક્ષિણદિશાએ ગંગાનદી તથા સિંધુનદીને કાંઠે નવ નવ બિલ (મોટી ગુફાઓ સરખાં) છે તેમાં રહે છે. એ પ્રમાણે દક્ષિણભરતાર્ધના મનુષ્યો એ ૩૬ બિલોમાં રહે છે, અને ઉત્તરભરતના મનુષ્યો વૈતાલ્યપર્વતની ઉત્તરમાં વહેતી ગંગા સિંધુના કાંઠાઉપરનાં ૩૬ બિલોમાં રહે છે, જેથી એ ૭૨ *બિલોમાં ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યો રહે છે, અને એજ રીતે ઔરવતક્ષેત્રના મનુષ્યો રક્તા રક્તવતી નદીના કાંઠા ઉપરનાં ૭૨ બિલોમાં રહે છે.

તથા પક્ષીઓ વૈતાલ્યપર્વત ઋષભકૃટપર્વતઆદિ સ્થાનોમાં રહે છે. એ શેષ બચેલા મનુષ્ય તથા પક્ષીઓથી પુનઃ નવિ ઋષિપરંપરા ઉત્સર્પિણીમાં વધતી જાય છે, માટે એ શેષ રહેલામનુષ્યો અને પક્ષીઓ તે વીજમનુષ્યો અને વીજપશ્ચિઓ કહેવાય ॥ ૧૦૩ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં બીજમનુષ્યોનો જે બિલવાસ કહ્યો તે બિલનું સ્વરૂપ કહે છે—

**बहुमच्छचक्रवहणइ—चउक्क पासेसु णव णव विलाइं ।
वेअड्होभयपासे, चउआलसयं विलाणेवं ॥ १०४ ॥**

શબ્દાર્થ:—

बहुमच्छ—ધણી મચ્છવાળી
चक्रवह—ચક્ર જેટલા પ્રવાહવાળી
णइचक—ચાર નદીઓના
पासेसु—પડખે

वेअड्ह उभयपासे—વૈતાલ્યની બે બાજુએ
चउआलसयं—એકસો ચુસાળીશ
विलाण—બિલો
एवं—એ પ્રમાણે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

**बहुमत्स्यचक्रवहनदीचतुष्कपाश्वरेषु नव नव विलानि ।
वैताल्योभयपाश्वर्योश्चतुश्चत्वारिंशदधिकशतं विलानामेवम् ॥ १०४ ॥**

*ગાથામાં વિલાઈસુમાં આદિ શબ્દ હોવાથી બિલોમાં તેમજ નદી કિનારે તેવા પ્રદાગ્નાં રહેલા યોગ્ય બિલ સરખાં બીજાં સ્થાનોમાં દત્ત્યાદિ યથાસંભવ વિચારવું. અર્થે બિલ તે નદીઓની બેખડોમાં ગુફાઓ સરખાં પોકળ સ્થાનો એવો અર્થ બતાવેલો, પરંતુ એ બિલ એટલે વૈતાલ્યપર્વતમાંની ગુફા ન જાણવી, કારણ કે વૈતાલ્યની પાસે વનખંડ અને શાશ્વતવેદિકા હોવાથી વૈતાલ્યગુફામાં રહેવાનું હોય નહિ.

૧ જેવી રીતે બીજમનુષ્યો અને બીજપક્ષીઓ કહ્યા તેવી રીતે બીજપશુઓની વાત શાસ્ત્રમાં દેખાતી નથી, માટે બીજપશુઓનો સંબંધ યથાસંભવ શ્રી અદ્વૈતની વિચારવો.

ગાથાર્થ:—ઘણા મત્સ્યવાળી અને ચક્ર જેટલા પ્રવાહવાળી ચાર નદીઓને પડખે પડખે વૈતાલ્યપર્વતની બન્ને બાજુએ ૬-૬ બિલ છે, એ પ્રમાણે ૧૪૪ બિલ જંગ્મદ્વીપમાં છે ॥ ૧૦૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પાંચમા આરાના પ્રાન્તભાગે ભરતક્ષેત્રની ગંગા સિંધુનદી અને ઐરવતક્ષેત્રની રક્તા રક્તવતીનદી, એ ચારે નદીઓના પ્રવાહ-પટ ગાડાના બે ચક્રના અંતર જેટલો એટલો ગાડાના ચીલા જેટલો અતિદુર્લભ રહે છે, અને તેમાં જળ ઘણું છાછરે એટલો પગલાં ડૂબે એટલુંજ અદ્ય રહે છે, પરન્તુ માછલાં બહુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે નદીનું જળ જાણે માછલાંથીજ ભરેલું હોય એવું દેખાય છે. એવા પ્રકારની એ ચારે નદીઓના આઠ કાંઠે અને તે પણ વૈતાલ્યની દક્ષિણતરફના અને ઉત્તરતરફના એમ બન્ને પ્રવાહ ગણતાં ૧૬ કાંઠા થાય, તે પ્રત્યેક કાંઠે ૬-૬ બિલ છે, જેથી (૧૬×૬=) ૧૪૪ બિલ આ જંગ્મદ્વીપમાં છે, તેમાંજ પૂર્વગાથામાં કહેલા બીજમનુષ્યો રહે છે. ॥ ૧૦૪ ॥

અવતરણ:—હવે આ બે ગાથાઓમાં છઠ્ઠા આરાનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

પંચમસમછટ્ટારે, દુકરુચ્ચા વીસવરિસઆડળરા ।

મચ્છાસિણો કુરુવા, કૂરા વિલવાસિ કુગઙ્ગમા ॥૧૦૫॥

શબ્દાર્થ:—

પંચમસમ-પાંચમા આરાના સરખા

પ્રમાણવાળા

છટ્ટારે-છઠ્ઠા આરામાં

દુકર ઉચ્ચા-બે હાથ ઉંચા

વીસવરિસઆડ-૨૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા

ળરા-મનુષ્યો

મચ્છાસિણો-મચ્છનું ભક્ષણ કરનારા

કુરુવા-કર્કસ

કૂરા-કૂર હૃદયવાળા

વિલવાસિ-બિલોમાં વસનારા

કુગઙ્ગમા-દુર્ગાતમાં જનારા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પંચમસમષ્ટારકે દ્વિકરોચ્ચા વિંશતિર્વર્ષાયુષો નરા: ।

મત્સ્યાશિનઃ કુરુપાઃ કૂરા વિલવાસિનઃ કુગતિગામિનઃ ॥ ૧૦૫ ॥

૧ પદ્મદ્રવ તથા પુંડરીકદ્રવમાંથી ફા યોગ્યત જેટલા મોટા પ્રવાહથી નિકળતી એ નદી ઓના પ્રવાહ એટલા અતિઅદ્ય કેમ થઈ શકે? ઉત્તર, કુંડમાંથી નિકળતી વખતે ફા યોગ્ય-નનો પ્રવાહ છે પરન્તુ ક્ષેત્રના તે વખતના અતિશય તાપ આદિકથી અને ભૂમિના પણ અતિ શોષણ સ્વભાવથી તે પ્રવાહ શોષાતો શોષાતો અત્યંત અદ્ય થઈ જાય છે, એમ કહેવું છે.

ગાથાર્થ:—પાંચમા આરાસરખા પ્રમાણવાળા છઠ્ઠા આરામાં મનુષ્યો બે હાથ ઉંચા, વીશ વર્ષના આયુષ્યવાળા, મત્સ્યલક્ષણ કરનારા, કુરૂપવાળા, કૂરચિત્તવાળા, બિલોમાં વસનારા અને મરીને દુર્ગતિમાં જનારા હોય છે ॥ ૧૦૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વની ગાથાઓમાં પાંચે આરાઓનું સ્વરૂપ કહીને હવે અવસર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો કેવો છે ? તે કહેવાય છે—

॥ છઠ્ઠા આરાના મનુષ્યો ॥

પાંચમા આરાના પર્યન્તભાગનું જે સ્વરૂપ કહ્યું તેમાંનું કેટલુંક દુઃખદ-સ્વરૂપ આ છઠ્ઠા આરામાં પણ ચાલુજ હોય છે, તે ઉપરાન્ત મનુષ્યોના સ્વરૂપમાં જે તકાવત છે તે દર્શાવે છે—આ છઠ્ઠો આરો પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણનો એટલે પાંચમા આરા જેટલો હોય છે, એમાં મનુષ્યોનું શરીર ઉત્કૃષ્ટી બે હાથ ઉંચું અને જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગનું હોય છે, તથા આયુષ્ય પુરૂષોનું ૨૦ વર્ષનું અને સ્ત્રીઓનું ૧૬ વર્ષનું હોય છે. તથા ગંગાઆદિ મહાનદીઓને કાંઠે બિલોમાં વસનારા હોય છે, તે બિલોમાંથી પ્રભાતે ૧ મુદૂર્ત અને સંધ્યાકાળે ૧ મુદૂર્તમાં બિલમાંથી શીઘ્ર બહાર નીકળી દોડીને નદીમાંથી માછલાં પકડીને કિનારાઉપર લાવીને નાખે, અને તે પ્રમાણે કરીને ૧ મુદૂર્ત પૂર્ણ થયે પુનઃ શીઘ્રગતિએ બિલોમાં આવી જાય છે, મુદૂર્ત ઉપરાન્ત પ્રભાતે અતિશય સૂર્યતાપ અને રાત્રે અતિશય શીત પડવાથી બિલબહાર રહી શકાતું નથી. ત્યારબાદ કિનારાની રેતીમાં નાખેલા (વા દોટેલા) મત્સ્યો દિવસના આકરા તાપથી અને રાત્રિની અતિશય ઠંડીથી શોષાઈને તેના કલેવરો રસરહિત થયે તેવા સૂકામત્સ્યોનું લક્ષણ કરે છે, જીવતા અથવા નહિં શોષાયલા રસવાળા મત્સ્યો પચી શકે એવી તે મનુષ્યોની જઠરશક્તિ નથી, એ પ્રમાણે શુષ્કમત્સ્ય કાચળાના લક્ષણવડે સંપૂર્ણ ૨૧૦૦૦ વર્ષપર્યન્ત પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે.

વળી એ મનુષ્યોના શરીરના આકાર ઘણા કદરૂપા હોય છે, વળી આચારવિચારરહિત, માતા સ્ત્રી બેન આદિના વિવેકરહિત તિર્યંચ સરખા વ્યભિચારવૃત્તિવાળા, મોટા નાનાની મર્યાદાવિનાના, વ્રતપ્રત્યાખ્યાનરહિત તેમજ પ્રાયઃ ધર્મસંજ્ઞારહિત, મનુષ્યના મહાંને પણ આહાર કરનારા, અતિક્રૂર ચિત્તવાળા એવા એ બિલવાસી મનુષ્યો મરણપામીને વિશેષતઃ દુર્ગતિમાં

* પ્રાયઃ કહેવાનું કારણુકે છઠ્ઠા આરાના બિલવાસી મનુષ્યોમાં કોઈકે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, માટે સમ્યક્ત્વ પૂરતી ધર્મસંજ્ઞા વર્તે છે. વિરતિધર્મસંજ્ઞાનો સર્વથા અભાવ છે.

૧ વિશેષતઃ કહેવાનું કારણુકે કોઈકે બિલવાસી તુચ્છ ધાન્યાદિક જેવા ક્ષુદ્ર આહારને કરનાર અકિંદ્ર અધ્યવસાયી હોય છે, તે દેવગતિમાં પણ જાય છે, તેમજ ઉપલક્ષણથી મનુષ્યગતિમાં જાય છે, તુચ્છધાન્યાદિનો સંભવ નદીની તટભૂમિઉપર હોવો સર્વથા અસંભવિત નથી.

(નરકગતિમાં અને તિર્થચગતિમાં) જાય છે. ઇત્યાદિ ઘણુંવણું ન સિદ્ધાન્તથી જાણવા યોગ્ય છે. ॥ ૧૦૫ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં પણ એ મનુષ્યોનું જ અવશેષ રહેલું સ્વરૂપ કહે છે.

નિલ્લજ્જા નિવ્વસણા, સ્વરવચણા પિઅસુઆઈટિરહિઆ ।
થીઓ છવરિસગબ્બા, અદ્દુહપસવા બહુસુઆ અ ॥ ૧૦૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

નિલ્લજ્જા—નિર્લજ્જ

નિવ્વસણા—વસ્ત્ર રહિત

સ્વરવચણા—કર્કશ વચનવાળા

પિઅસુઆઈ—પિતાપુત્રાદિકની

ટિરહિઆ—સ્થિતિરહિત

થીઓ—સ્ત્રીઓ

છ વરિસગબ્બા—છ વર્ષમાં ગર્ભધરનારી

અદ્દુહ—અતિદુઃખે

પસવા—પ્રસવકરનારી, જન્મઆપનારી

બહુ સુઆ—બહુપુત્રવાળી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નિર્લજ્જા નિર્વસનાઃ, સ્વરવચનાઃ પિતૃસુતાદિસ્થિતિરહિતાઃ ।

સ્ત્રિયઃ પદ્વર્ષગર્ભા અતિદુઃસ્વપ્રસવા બહુસુતાશ્ચ ॥ ૧૦૬ ॥

ગાથાર્થ:—[એ છઠ્ઠાઆરાના મનુષ્યો] નિર્લજ્જ, વસ્ત્રરહિત, કર્કશવચનવાળા, પિતાપુત્ર વિગેરેની મર્યાદા રહિત હોય છે. તથા સ્ત્રીઓ છવર્ષની વયે ગર્ભધારણ કરનારી, અતિદુઃખે પ્રસવકરનારી, અને બહુ સંતાનવાળી હોય છે ॥ ૧૦૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—આ પિતા આ પુત્ર આ સ્ત્રી આ માતા ઇત્યાદિ વિવેકમર્યાદા રહિત હોવાથી એક બીજાની લજ્જા નહિ રાખનારા, વણાટશિલ્પના અભાવે વસ્ત્રનો પણ અભાવ હોવાથી નગ્ન કરનારા, કર્કશવચન બોલનારા, અતિકપાયવાળા એવા એ છઠ્ઠાઆરાના મનુષ્યો હોય છે. તેમાં પણ સ્ત્રીઓ શીઘ્રયૌવનવાળી અને બહુવિષયવાળી હોવાથી આયુષ્ય ૧૬ (વા ૨૦) વર્ષનું હોવા છતાં પણ ઘણા પુત્રપુત્રીઓ વાળી હોય છે. શૂ(ડ)કરીની પેઠે ઘણાં બાળકોને સાથે લઈ ફર-

૧ એ સર્વસ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટદશાએ પહોંચેલા છઠ્ઠાઆરામાં ઉત્કૃષ્ટદશાવાળું હોય, અને મધ્યમ-ભાગમાં મધ્યમદશાવાળું હોય, અને પ્રારંભમાં ન્યૂનદશાવાળું હોય. એ પ્રમાણે કાળક્રમ પ્રમાણે હીનાધિક જાણવું પરંતુ ૨૧૦૦૦ વર્ષ સર્વે સર્વથા એકસરખાં નહિ, ક્રમશઃ હીન હીન દશાએ હોય.

નારી હોય છે. વળી બાળકના જન્મવખતે પણ મહાકષ્ટ હોય છે, એવા પ્રકારના સ્ત્રી પુરૂષોના સ્વરૂપથી ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છઠ્ઠો દુઃખમદુઃખમ નામનો આરો સમાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૦૬ ॥

અવતરણ:—એ પ્રમાણે અવસર્પિણીના છએ આરાનું સ્વરૂપ કહીને હવે આ ગાથામાં તેથી ઉલટા ક્રમવાળી ઉત્સર્પિણી તથા એ બે મળીને કાળચક્ર થાય તે કહે છે—

**इअ अरल्लक्केण वस—प्पिणि त्ति उस्सप्पिणी वि विवरीआ ।
वीसं सागरकोडा—कोडीओ कालचक्कम्मि ॥ १०७ ॥**

શબ્દાર્થ:—

इअ—એ પ્રમાણે
अरल्लक्केण—છ આરાવડે
अवसप्पिणि—અવસર્પિણી
त्ति—[સમાપ્તિસૂચક શબ્દ].

उस्सप्पिणी वि—ઉત્સર્પિણી પણ
विवरीआ—વિપરીત સ્વરૂપવાળી
कालचक्कम्मि—એક કાળચક્રમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ

इत्यरकषट्केनावसर्पिणीति उत्सर्पिण्यपि विपरीता ।

विंशतिः सागरकोटिकोद्यः कालचक्रे ॥ १०७ ॥

ગાથાર્થ:—એ પ્રમાણે છ આરાની ૧ અવસર્પિણી, અને તેથી વિપરીત સ્વરૂપવાળી છ આરાની ૧ ઉત્સર્પિણી પણ થાય છે, જેથી એક કાળચક્રમાં ૨૦ કોડકોડિ સાગરોપમ જેટલો કાળ વ્યતીત થાય છે ॥ ૧૦૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વે જે રીતે છ આરાનું સ્વરૂપ કહ્યું તે સર્વસ્વરૂપ ૧૦ કોડકોડ સાં પ્રમાણની અવસર્પિણીના છ આરાનું બાણવું, અને એથી વિપરીત સ્વરૂપવાળી ઉત્સર્પિણી પણ ૧૦ કોડકોડિ સાગરોપમ પ્રમાણની હોય છે, અને એક અવસં તથા ૧ ઉત્સં મળીને ૧ કાલચક્ર થાય છે, માટે ૧ કાળચક્ર ૨૦ કોડકોડિ સાગરોપમ પ્રમાણનું હોય છે. હવે વિપરીત સ્વરૂપવાળી ઉત્સર્પિણી આ રીતે.

॥ अवसर्पिणीथी विपरीत उत्सर्पिणीना ६ आरा ॥

૧ દુઃખમદુઃખમ આરો—આ પહેલો આરો અવસર્પિણીના છઠ્ઠાઆરા સરખો ૨૧૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણનો અને સર્વરીતે સરખાસ્વરૂપવાળો હોય છે, પરંતુ પ્રારંભથી

સમાપ્તિ સુધીમાં પ્રતિસમય વર્ણુ ગંધ રસ સ્પર્શ સંસ્થાન સંઘયણ બળ આયુષ્ય વિગેરે લાવેમાં શુભતાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, અને પ્રાવૃક્તતુમાં, સૂર્યસંવત્સરમાં, દક્ષિણાયનમાં, અભિજીત્નક્ષત્રમાં, બવકરણમાં, શ્રાવણવદિ પડવાને દિવસે પહેલા મુહૂર્તના પહેલાસમયે આ આરો પ્રારંભાય છે, અર્થાત્ એ સર્વ કાળભેદના પહેલા જ સમયે પ્રારંભાય છે.

૨ દુઃષમ આરો—પૂર્વે અવસર્પિણીનો પાંચમો આરો દુઃષમ નામનો વર્ણુવ્યો તેવાજ સ્વરૂપવાળો આ બીજો આરો હોય છે, પરંતુ તક્ષવત એ છે કે—આ બીજા આરાના પ્રારંભમાં ભરતક્ષેત્રના ચો. પરદ ક. ૬ જેટલા વિસ્તારવાળું અને ૧૪૪૭૧ ચોજન જેટલું દીર્ઘ પુષ્કલાવર્તનામના મહામેઘનું વાદળ પૂર્વસ-મુદ્રથી પશ્ચિમસમુદ્રસુધીનું પ્રગટ થાય છે, તે પુષ્કલાવર્ત મહામેઘ ગાજવીજ સહિત સાતદિવસ સુધી અખંડ મુશળધારાએ વર્ષે છે, એ મહામેઘથી ભૂમિ ઊપજી હતી તે અતિશાન્ત થાય છે. એ મેઘ ૭ દિવસ વર્ષી રહ્યાબાદ ક્ષીરમહામેઘ નામનો મેઘ આકાશમાં ભરતક્ષેત્ર જેટલો સંપૂર્ણ વ્યાપ્ત થઈને સાતદિવસસુધી મુશળ સરખી મહાધારાથી અખંડ વર્ષે છે તેથી ભૂમિમાં શુભ વર્ણુ ગંધ રસ સ્પર્શ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ક્ષીરમેઘ ૭ દિવસ સુધી વર્ષી રહ્યા બાદ ધૃતમેઘ નામનો મહામેઘ ૭ દિવસ સુધી વર્ષતાં ભૂમિમાં સ્નેહ (સ્નિગ્ધતા) ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારબાદ અમૃતમેઘ નામનો મહામેઘ પણ ૭ દિવસ સુધી ગાજવીજ-સહિત વર્ષતાં વૃક્ષ શુદ્ધ શુદ્ધ લતા આદિ અનેક પ્રકારની વનસ્પતિ ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યારબાદ રસમેઘ નામનો મહામેઘ ગાજવીજ સહિત ૭ દિવસસુધી વર્ષીને વનસ્પતિઓમાં પાંચ પ્રકારના રસ ઉત્પન્ન કરે છે, એ પ્રમાણે પાંચ-પ્રકારના મેઘથી ભૂમિ વનસ્પતિયુક્ત અને બિલવાસીઓને હરવા ફરવા યોગ્ય થાય છે, ત્યારબાદ બિલવાસી મનુષ્યો [મેઘવર્ષા સમાપ્ત થયે] બહાર નિકળી સૃષ્ટિની અતિસુંદરતા દેખી અતિહર્ષપામીને એક બીજાને બોલાવી સર્વ ભોગ થાય છે, અને સર્વ એકત્ર થઈને વનસ્પતિઓ પ્રગટ થયેલી હોવાથી હવે વનસ્પતિનો આહાર કરવો પરંતુ માંસાહાર ન કરવો એવો નિર્ણય કરે છે, અને માંસાહાર કરે તેને પોતાના સમુદાયથી બહાર [જ્ઞાતિ બહાર] કરી તેની છાયામાં પણ ઉભા ન રહેવું એવો સામુદાયિક નિર્ણય કરે છે, એ પ્રમાણે બિલવાસીઓ હવે વનસ્પતિના આહારી થાય છે, ધીરે ધીરે છ એ સંઘયણ છ સંસ્થાન ઉત્પન્ન થાય છે, આયુષ્ય પણ વધતું વધતું ૧૩૦ વર્ષ જેટલું પર્યન્તે થાય છે. અને શરીરની ઉંચાઈ ૭ હાથ જેટલી થાય છે.

૩ દુઃષમ સુષમ આરોઃ—બીજાઆરાનાં ૨૧૦૦૦ વર્ષ વીત્યાબાદ ત્રીજે આરો પ્રવર્તે છે, તે વખતે વિશેષતામાં એજ કે—આયુષ્ય વધતું વધતું કોડપૂર્વવર્ષનું થાય છે, શરીરની ઉંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણની થાય છે, અને મરણપાત્રીને સિદ્ધગતિમાં પણ જાય છે. યાવત્ અવસર્પિણીના ચોથા આરા સરખા સર્વભાવ પ્રગટ થાય છે. જેથી ૨૩ *તીર્થંકર-૧૧ ચક્રવર્તી-૯ બળદેવ-૯ વાસુદેવ-૯ પ્રતિવાસુદેવ-૯ નારદ ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ સુષમ દુઃષમ આરોઃ—અવસર્પિણીના ત્રીજાઆરા સરખો જાણવો. વિશેષ એ કે—એ કોડકોડિ સાગરોપમના ત્રણ ભાગ કરતાં ૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬ સાગરો પમ પ્રમાણના પહેલા ત્રિભાગમાં રાજધર્મ—ચારિત્રધર્મ—અન્યદર્શનીયધર્મ—બાહર અગ્નિ (એ બધું) વિચ્છેદ પામશે, તથા આ પહેલાત્રિભાગમાં ૧૫ કુલકર સિવાયની સર્વવ્યવસ્થા અવસં ના ચોથા આરાના છેલ્લા ત્રિભાગ સરખી પરન્તુ ઉલટા ક્રમથી યથાસંભવ વિચારીને જાણવી, કારણકે આ વખતે કુલકરોનું પ્રયોજન નથી. [અન્ય આચાર્યો ૧૫ કુલકરો પણ માને છે, અને ત્રણે દંડનીતિઓ વિપરીત અનુક્રમથી પ્રવર્તતી કહે છે.] વળી આ આરાનાં પહેલાં ૮૯ પખવાડીયાં વ્યતીત થયે ૨૪ મા તીર્થંકર ઉત્પન્ન થાય છે. એક ચક્રવર્તી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા અને ત્રીજા ભાગમાં પુનઃ યુગલિકધર્મ પ્રવર્તે છે.

૫ સુષમ આરોઃ—અવસર્પિણીના બીજાઆરા સરખો, પરન્તુ ઉલટા ક્રમવાળો છે.

૬ સુષમ સુષમ આરોઃ—અવસર્પિણીના પહેલા આરા સરખો, પરન્તુ ક્રમ

* આ ત્રીજા આરામાં ગ્રામ નગર દેશ ઇત્યાદિની ઉત્પત્તિમાટેનાં તથા લોકવ્યવહાર માટેનાં શિલ્પ અને કર્મોની ઉત્પત્તિ પહેલા જિનેશ્વર પ્રવર્તાવતા નથી, પરન્તુ ક્ષેત્રસ્વભાવે વ્યુત્પન્નશુદ્ધિવાળા લોકથી અથવા ક્ષેત્રાધિષ્ઠાતા દેવથી અથવા પૂર્વના જાતિસ્મરણાદિકવાળા પુરુષોથી પ્રથમથીજ પ્રવર્તેલાં હોય છે, પુનઃ રાજનીતિ આદિકની પ્રવૃત્તિ પણ એ પ્રમાણેજ જાણવી, પરન્તુ કુલકરોથી નહિ. કારણકે કુલકરનો કાળ ચોથાઆરાના પહેલા ત્રિભાગમાં ગ્રામ થાય છે, અને તે કાળમાં કુલકરોનું પ્રયોજન નથી, એમ કહ્યું છે. વળી આ ઉત્સર્પિણીના પહેલા પક્ષનાભતીર્થંકર તે ૨૪મા તીર્થંકર સરખા છે. એ રીતે તીર્થંકરાદિકની સર્વની પરિપાટી વિપરીત અનુક્રમે યથાસંભવ જાણવી.

૧ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જો કે અવસંના ત્રીજા આરાના પર્યાન્ત પ્રમાણે ચોથા આરાના પ્રારંભનો ત્રિભાગ વિચારતાં છેલ્લા તીર્થંકરને કુલકરપણું હોય નહિ, પરન્તુ તે સિવાયના ૧૫ કુલકરો હોય તો ઉલટક્રમે પ્રથમ ધિક્ આદિ ત્રણ દંડનીતિને અવકાશ છે, અને જો કુલકર ન માનીએ તો સંપૂર્ણ ઉત્સર્પિણી કુલકર રહિત ગણાય છે, જેથી કુલકરો કેવળ અવસર્પિણીમાંજ થતા હશે એમ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે અન્યમતે કુલકરોની ઉત્પત્તિ પણ વાસ્તવિક સમજાય છે.

વિખરીત. એ બન્ને આરામાં યુગલિક મનુષ્યો (૬ પ્રકારના) અને યુગલતિર્યંચો બાણવા ॥ ૧૦૭ ॥ હત્યુત્સર્પિણી સ્વરૂપમ્ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કાળચક્રનું સ્વરૂપપ્રતિપાદન કરીને હવે આ ગાથામાં સાતક્ષેત્રમાં પ્રત્યેકમાં અમુક અમુક આરાના લાવ સદાકાળ પ્રવર્તે છે તે કહેવાય છે—

**કુરુદુગિ હરિરમ્મયદુગિ, હૈમવપ્પરણવદ્દુગિ વિદેહે ।
કમસો સયાવસપ્પિણિ, અરયચઙ્કાઙ્કાઈસમકાલો ॥ ૧૦૮ ॥**

શબ્દાર્થ:—

સયા—સદાકાળ

અવસપ્પિણિ—અવસર્પિણીના

અરયચઙ્કાઈસમ—ચારઆરાના પ્રારંભ સરખો

કાલો—કાળ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કુરુદ્વિકે હરિવર્ષરમ્યગ્દ્વિકે, હૈમવતૈરણ્યવતદ્વિકે વિદેહે ।

ક્રમશઃ સદા અવસર્પિણ્યરકચતુષ્કાદિસમકાલઃ ॥ ૧૦૮ ॥

ગાથાર્થ:—એ કુરુક્ષેત્રમાં, હરિવર્ષ રમ્ય એ બેમાં, હૈમવત ઐરણ્યવત એ બેમાં અને મહાવિદેહમાં સદાકાળ અનુક્રમે અવસર્પિણીના ચાર આરાના પ્રારંભ સરખો કાળ હોય છે ॥ ૧૦૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ભરત અને ઐરાવત એ બે ક્ષેત્રમાં અવસર્પિણીના અને ઉત્સર્પિણીના છ છ આરા પ્રમાણે લિન્નલિન્નકાળ પરાવર્તન થયા કરે છે, અને આ કહેવાતા સાતક્ષેત્રમાં સદાકાળ સરખો કાળ રહે છે તે આ પ્રમાણે:—

॥ સાતક્ષેત્રમાં એક સરખો કાળ ॥

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ—એ બેક્ષેત્રમાં સદાકાળ અવસર્પિણીના પહેલાઆરા સરખો ^૧કાળ છે.

૧ અર્થાત્ એ કુરુમાં સુપ્રમસુપ્રમ નામનો પહેલો આરા છે, તેથી ત્યાંના યુગલિક મનુષ્યોનું અને તિર્યંચોનું આયુષ્ય ૩ પચ્ચોપમ છે, મનુષ્યોનું ૩ ગાઉનું શરીર છે, ૪૯ દિવસ અપત્યપાલના છે, ત્રણ દિવસને અન્તરે આહાર છે, ૨૫૬ પૃષ્ઠકરંડક (પાંસળીઓ) છે, અને તિર્યંચપંચેન્દ્રિયના આહારનું અન્તર બે દિવસનું છે.

હરિવર્ષ-રમ્યક્રમાં-એ બેક્ષેત્રમાં સદાકાળ અવસર્પિણીના બીજાઆરા સરખો
૨ કાળ છે.

હૈમવત-હૈરણ્યવત-એ બેક્ષેત્રમાં સદાકાળ અવસર્પિણીના ત્રીજાઆરા સરખો
૩ કાળ છે.

મહાવિદેહમાં-સદાકાળ અવસર્પિણીના ચોથાઆરા ૪ સરખો કાળ છે.

એ પ્રમાણે એક સરખા કાળવાળા ક્ષેત્રમાં ભૂમિસ્વરૂપ-મનુષ્યસ્વરૂપ-આયુષ્ય
સંઘયણ-સંસ્થાન-ગતિ આદિ તે તે આરાના પ્રારંભકાળપ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટભાવે
જાણવાં ॥ ૧૦૮ ॥

અવતરણ:—હવે આ બે ગાથામાં ચાર વૃત્તવૈતાલ્યનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

હેમવર્ણરણવર્ણ, હરિવાસે રમ્મણ અ રયણમયા ।

સદાવદ્ વિયડાવદ્, ગંધાવદ્ મારલવંતસ્કા ॥ ૧૦૯ ॥

ચડ વદ્વિઅદ્ધા સાડ-અરુણ પડમપ્પમાસ સુરવાસા ।

મૂલુવરિ પિહુત્તે તહ, ઉચ્ચત્તે જોયણસહસ્સં ॥ ૧૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

સદાવદ્-શબ્દાપાતી

વિયડાવદ્-વિકટાપાતી

ગંધાવદ્-ગંધાપાતી

માલવંત અક્ષા-માલ્યવંત નામના

૨ અર્થાત્-હરિવર્ષરમ્યક્રમાં જનને યુગલિકોનું ૨ પલ્લોપમ આયુષ્ય, અને મનુષ્યનું
બે ગાઉનું શરીર છે. મનુષ્યોમાં ૬૪ દિવસ અપત્યપાલના અને બે દિવસને અન્તરે આહાર
છે. ૧૨૮ પૃષ્ઠકરંડક છે.

૩ અર્થાત્-હેમવંત હિરણ્યવંતમાં યુગલિકોનું ૧ પલ્લોપમ આયુષ્ય, એક ગાઉનું શરીર,
૭૯ દિવસ (મનુષ્યોમાં) અપત્યપાલના, એક દિવસને અન્તરે આહાર, અને ૬૪ પૃષ્ઠકરંડક છે.

તથા એ છએ ક્ષેત્રમાં યુગલિકોને પહેલું સંઘયણ પહેલું સંસ્થાન છે, મરીને આવસ્ય
ધશાન સુધીના દેવોમાંજ પોતાના આયુષ્યથી સમાન વા હીનઆયુષ્યવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૪ અર્થાત્-મહાવિદેહમાં મનુષ્યો સદાકાળ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા, ૫૦૦
મનુષ્યના શરીરવાળા વર્ષો સુધી અપત્યપાલના, આહારના અન્તર રહિત, અને અનિયત પૃષ્ઠકરં-
ડકવાળા, છએ સંઘયણ અને છ સંસ્થાનવાળા, તથા મરણપામીને પાંચે ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

વટવિચક્ષ્ણ-વૃત્તવૈતાલ્યપર્વત

સાદ-સ્વાતીદેવ

અરુણ-અરુણદેવ

પડમ-પદ્મદેવ

પ્રભાસ-પ્રભાસદેવ

સુરવાસા-એ દેવેના વાસવાળા

મૂલ ઉપર પિહુત્તે-મૂળમાં અને ઉપર
પહોળાઈમાં

ઉચ્ચત્તે-ઉંચાઈમાં

હૈમવતે ઐરણ્યવતે હરિવર્ષે રમ્યકે ચ રત્નમયાઃ ।

શબ્દાપાતીવિકટાપાતીગન્ધાપાતીમાલ્યવંતાર્યાઃ ॥ ૧૦૯ ॥

ચત્વારો વૃત્તવૈતાલ્યાઃ શ્વાત્યરુણપદ્મપ્રભાસસુરવાસાઃ ।

મૂલોપરિ પૃથુત્ત્વે તથોચ્ચત્ત્વે યોજનસહસ્રમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

ગાથાર્થઃ—હેમવંત હિરણ્યવંત હરિવર્ષ રમ્યક એ ચાર યુગલિક્ષેત્રોમાં અનુક્રમે શબ્દાપાતી વિકટાપાતી ગન્ધાપાતી અને માલ્યવંત નામના ૪ વૃત્ત-વૈતાલ્યપર્વતો રત્નના છે, તે ચારે ઉપર અનુક્રમે સ્વાતીદેવ-અરુણદેવ-પદ્મદેવ અને પ્રભાસદેવના આવાસ (પ્રાસાદ)છે, એ ચાર પર્વતો મૂળમાં ૧૦૦૦ યોજન, શિખર ઉપર ૧૦૦૦ યોજન અને ઉંચાઈમાં પણ ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણવાળા છે, [માટે સમવૈતાલ્ય નામ છે, અને ગોળઆકારના હોવાથી વૃત્તવૈતાલ્ય નામ છે].

વિસ્તરાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એજ કે એ પર્વતો ક્ષેત્રના અતિ મધ્યભાગમાં રહેલા છે, અને એ ઉપરના અધિપતિ વ્યન્તરદેવોની રાજધાનીઓ બીજા જગ્ગુદ્ધીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન પ્રમાણની છે ॥ ૧૧૦ ॥

અવતરણઃ—હવે જગ્ગુદ્ધીપના અતિમધ્યભાગમાં મહાવિદેહક્ષેત્રને વિષે રહેલા મેરુપર્વતનું સ્વરૂપ આ ગાથાથી પ્રારંભીને કહેવાય છે—

મેરુ વટો સહસ્સ-કંદો લક્ષ્મિઓ સહસ્સુવરિં ।

દસગુણ ભુવિ તં સળવટ્-દસિગારંસં પિહુલમૂલે ॥ ૧૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—

વટો-વૃત્તઆકારવાળો

કંદો-કંદવાળો

લક્ષ્મિઓ-લાખયોજન ઉંચે

ઉવરિં-ઉપર, શિખરસ્થાને

ભુવિ-ભૂમિસ્થાને

સળવટ્-નેવુ યોજનસહિત

તં-તે દશગુણ ઉપરાન્ત

દસ દગારઅંસં-અગિઆરીઆ ભાગ દશ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મેરૂર્વત્તઃ સહસ્રકંદો લક્ષોચ્છ્રિતઃ સહસ્રમુપરિ ।

દશગુણો મુવિ તં સનવતિદશૈકાદશાંશં પૃથુલો મૂલે ॥ ૧૧૧ ॥

ગાથાર્થઃ—મેરૂપર્વત વૃત્તઆકારનો, એકહજારયોજન કંદવાળો, લાખ યોજન ઉંચો, ઉપર શિખરસ્થાને ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો, ભૂમિસ્થાને તેથી દશગુણો, અને મૂળમાં નેવુ યોજન અને અગિઆરીઆ દશ લાગ સહિત તેટલા પ્રમાણવાળો (દશગુણો) છે ॥ ૧૧૧ ॥

વિસ્તાર્થઃ—સાત મહાક્ષેત્રોમાં પર્વતો કહેવાના પ્રસંગમાં ભરતઐરવતમાં એ દીર્ઘવૈતાલ્યનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહ્યું, અને હેમવંત આદિ ચારયુગલિકક્ષેત્રોના મધ્યગિરિ ચાર વૃત્તવૈતાલ્યનું સ્વરૂપ હમણાંજ ૧૦૯-૧૧૦ મી ગાથામાં કહ્યું, અને હવે મહાવિદેહના મધ્યગિરિનું સ્વરૂપ કહેવાય છે.

॥ મહાવિદેહમાં મેરૂપર્વત ॥

મેરૂપર્વત એ મહાવિદેહક્ષેત્રનો મધ્યગિરિ તે વૃત્તઆકારનો છે. ઉંચાઈ મૂળમાંથી પ્રારંભીને ૧ લાખ યોજન છે, અને કંદથી (ભૂમિથી) પ્રારંભીને ૯૯૦૦૦ યોજન છે જેથી ૧૦૦૦ જેટલો ભૂમિમાં ઉંડો દટાયલો છે. તથા એનો વિસ્તાર ઉપરના ભાગમાં ચૂલિકાના સ્થાને (શિખરતલે) ૧૦૦૦ યોજન છે, ભૂમિની સપાટીસ્થાને તેથી દશગુણો એટલે દશહજાર ૧૦૦૦૦ યોજન વિસ્તાર છે, અને ભૂમિનીચે મૂળમાં તે ૧૦ હજાર યોજન ઉપરાંત ૯૦ યોજન અને એક યોજનના અગિઆર ભાગ કરીએ તેવા ૧૦ ભાગ એટલે ૧૦૦૬૦૧૧ યોજન છે. અગિઆરીઆ ભાગની ઉત્પત્તિ આગળ દર્શાવાશે ॥ ૧૧૧ ॥

અવતરણઃ—હવે આ ગાથામાં મેરૂપર્વતના ૩ કાંડ છે તે કહેવાય છે—

પુઢવુવલવયરસક્રર—મયકંદો ઉવરિ જાવ સોમણસં ।

ફલિહંકરયયકંચળ—મઓઅ જંબૂળઓ સેસો ॥ ૧૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—

પુઢવિ=પૃથ્વી, માટી
 ઉવલ=ઉપલ, પત્થર
 વયર=વજરત્ન
 સક્રરમય=શર્કરમય, કાંકરામય
 જાવ=યાવત, સુધી
 સોમણસં=સોમનસવન

ફલિહ=સ્ફટિકરત્ન
 અંક=અંકરત્ન
 રયય=રજત, રૂપું
 કંચળમઓ=કંચનમય, સુવર્ણરૂપ
 જંબૂળઓ=જાંબૂનદ સુવર્ણમય
 સેસો=શેષભાગ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પૃથ્વ્યુપલવજ્રશર્કરમયકંદ ઉપરિ યાવત્સૌમનસં ।

સ્ફટિકાંકરજતકાંચનમયશ્ચ જામ્બૂનદઃ શેષઃ ॥ ૧૧૨ ॥

ગાથાર્થઃ—મેરૂપર્વતની ઉપર ચઢતાં યાવત્ ભૂમિતલ સુધી માટી-પત્થર-વજ્ર અને કાંકરાવાળો ૧લો કંદ છે, બીજો કાંડ સૌમનસ સુધીનો સ્ફટિકરત્ન અંકરત્ન રૂપું અને સુવર્ણનો મિશ્ર છે, અને શેષભાગ [ત્રીજો કંદ] જાંબૂનદ સુવર્ણનો છે ॥ ૧૧૨ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—વિભાગ તે કાંડ કહેવાય, તેવા ત્રણ કાંડ (ત્રણ વિભાગ) મેરૂપર્વતના છે તે આ પ્રમાણે—

॥ મેરૂપર્વતના ૩ કાંડ ॥

મેરૂપર્વતના સર્વથા નીચેના મૂળભાગથી ઉપર ચઢતાં ભૂમિ (સમભૂતલ) સુધી આવીએ ત્યાં સુધીમાં ૧૦૦૦ યોજન થાય છે, તે હજારયોજન જેટલો વિભાગ ભૂમિમાં દટાયલો હોવાથી કંદ કહેવાય, તે કંદરૂપ પહેલો કાંડ માટી પત્થર વજ્રરત્ન અને કાંકરા એ ચાર વસ્તુઓથી મિશ્ર બનેલો છે, એટલે એ ચાર વસ્તુઓ ઘણા પ્રમાણમાં છે. ॥ इति प्रथम कांड ॥

ત્યારબાદ સમભૂતલથી ૬૩૦૦૦ યોજન ઉપર સૌમનસ નામનું વન છે. ત્યાં સુધીના બીજા કાંડમાં સ્થાને સ્થાને ઘણા પ્રમાણમાં સ્ફટિકરત્ન અંકરત્ન રૂપું અને સુવર્ણ હોવાથી એ બીજો કાંડ સ્ફટિકાદિ ચાર વસ્તુઓથી મિશ્ર છે. ॥ इति द्वितीय कांड ॥

ત્યારબાદ સૌમનસવનથી ઉપર ૩૬૦૦૦ યોજન ચઢતાં શિખરઉપર પંડકવન નામનું વન આવે છે, ત્યાં સુધીનો એ ત્રીજો કાંડ કેવળ જાંબૂનદ સુવર્ણનો છે, જેથી કંઈક રક્તવર્ણનો છે. અર્થાત્ એ વિભાગમાં જાંબૂનદસુવર્ણ ઘણા પ્રમાણમાં છે. ॥ इति तृतीय कांड ॥

૧ એ પ્રમાણે ત્રણ વિભાગમાં ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓનો બનેલો હોવા છતાં મેરૂપર્વત સુવર્ણનો ગણાય છે, તે સમભૂતલથી ઉપરનો ૬૩૦૦૦ યોજન સુધીમાં પીતસુવર્ણ (સ્ફટિકાદિ ત્રણથી) વિશેષ પ્રમાણમાં હોવાથી અને ૩૬૦૦૦ યોજન સુધીમાં કંઈક રક્ત જાંબૂનદ સુવર્ણ ઘણાવિશેષપ્રમાણમાં હોવાથી સુવર્ણનો કહી શકાય.

પુનઃ દરેક કાંડમાં જે ચાર ચાર ને એક પદાર્થ કહ્યા તે સિવાય બીજા કંઈજ નથી એમ સર્વથા નહિ, પરંતુ પહેલા કાંડમાં પણ સ્ફટિકાદિ પાંચે પદાર્થ અતિઅલ્પપ્રમાણમાં

એ પ્રમાણે ૧૦૦૦ યોજનનો પહેલો, ૬૩૦૦૦ યોજનનો બીજો અને ૩૬૦૦૦ યોજનનો ત્રીજો કાંડ મળી મેરૂપર્વતની ઉચ્ચાઈના લાખ યોજન સંપૂર્ણ થયા. ॥ ૧૧૨ ॥

અવતરણ:—મેરૂપર્વતના શિખર ઉપર એક ચૂલિકા છે, તે કહેવાય છે—

તદુવરિ ચાલીસુચ્ચા, વદ્ધા મૂલુવરિ વાર ચડ પિહુલા ।
વેરુલિયા વરચૂલા સિરિભવણપમાણચેહ્રા ॥ ૧૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

તદ્ ઉવરિ—તે મેરૂપર્વત ઉપર
ચાલીસ ઉચ્ચા—૪૦ યોજન ઉંચી
વદ્ધા—વૃત્તઆકારની
મૂલ ઉવરિ—મૂળમાં અને ઉપર
વેરુલિયા—વૈરૂર્થ રત્નની

વર ચૂલા—ઉત્તમ ચૂલિકા
સિરિભવણપમાણ—શ્રીદેવીના ભવનપ્રમા-
ણુવાળા
ચેહ્રા—ચૈત્યવાળી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તદુપરિ ચત્વારિંશદુચ્ચા વૃત્તા મૂલોપરિ દ્વાદશચતુષ્પથુલા ।
વૈરૂર્થા વરચૂલા શ્રીભવનપ્રમાણચૈત્યગૃહા ॥ ૧૧૩ ॥

ગાથાર્થ:—તે મેરૂપર્વતઉપર ચાલીશયોજન ઉંચી, વૃત્તઆકારની, મૂળમાં ૧૨ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન પહોળી, વૈરૂર્થરત્નની, અને શ્રીદેવીના ભવન-સરખા પ્રમાણયુક્ત ચૈત્યવાળી એવી ઉત્તમ ચૂલિકા (મધ્યશિખર) છે ॥૧૧૩॥

વિસ્તારાર્થ:—મેરૂપર્વતના શિખરતલઉપર પાંડુકવન નામના વનમાં અતિ મધ્યભાગે ઉત્તમ વૈરૂર્થરત્નની હોવાથી લીલા વર્ણુવાળી, ઉંચા કરેલા ગાયના પુચ્છના આકારે મૂળમાં ૧૨ યોજન વિસ્તારવાળી, અને ત્યારબાદ ઉપર ઉપર જતાં અનુક્રમે વિસ્તાર ઘટતો જવાથી હીન હીન વિસ્તારવાળી, અને તેથી સર્વાંશભાગે ૪ યોજન માત્ર વિસ્તારવાળી, તથા સર્વ બાબુએ ગોળ આકારવાળી ઉંચા શિખર સરખી એક ઉત્તમ ચૂલિકા છે. અહિં ચૂલિકા એટલે શિખર

હોઈ શકે છે, પરંતુ તે ગણતરીમાં ગણાય નહિં તેમજ ત્રીજા કાંડમાં પણ એજ રીતે માટી પથરાદિ બહુ અપ્રમાણમાં હોય, અથવા જાંબૂનદસુવર્ણની મુખ્યતા ગણી હોય તો જાંબૂ-નંદનોજ કાંડ કહેવાય. છતાંદિ યથાસંભવ વ્યવહાર રીતે વિચારવાથી કોઈપણ વિરોધ રહી શકતો નથી.

બાણુવું, છતાં એને શિખરોની ગણતરીમાં ગણેલ નથી, કારણ કે મનુષ્યના મસ્તક ઉપરની ચૂલા-ચોટલી સરખી અને તેથી ગણતરીમાં ન લેવા યોગ્ય હોવાથી એનું *ચૂલિકા એવું વિશેષ નામ છે.

॥ ચૂલિકા ઉપર શાશ્વત ચૈત્યગૃહ ॥

એ ચૂલિકાના અગ્રભાગે [શીર્ષ ભાગે] શ્રીદેવીના લવનસરખા પ્રમાણુ-વાળું એટલે ૧ ગાઉ દીર્ઘ, ૦૫ ગાઉ વિસ્તારવાળું ૧૪૪૦ ધનુષ્ ઉચું અને લંબચોરસ આકારનું એક શાશ્વત જિનભુવન છે. તેમાં ૧૦૮ જિનપ્રતિમા છે, ઈત્યાદિ સર્વસ્વરૂપ પૂર્વે કહેવાયલા જિનલવનતુલ્ય બાણુવું, અહિં કેવળ દેવ દેવીઓજ શ્રી જિનપ્રતિમાદર્શનનો લાભ લે છે, અને વિદ્યાચારણ તથા જંઘા-ચારણમુનિઓ તો પંડકવન સુધી આવીનેજ ઉપર ચઢવાની શક્તિના અભાવે ત્યાંથી પાછા વળી જાય છે.

॥ ચૂલિકાના મધ્ય વિસ્તારનું કરણ ॥

આ કરણ જગતીના વર્ણુનની ગાથાઓના વિસ્તરાર્થમાં દર્શાવ્યું છે, ત્યાંથી બાણુવું, અને તે રીતિ પ્રમાણે અહિં દર યોજને ૬ યોજન ઘટતો વધતો હોવાથી જ્યારે ૨૦ યોજન ઉપર ચઢી મધ્યભાગે જમ્બે તે સ્થાને વીસનો પાંચમો ભાગ ચાર યોજન બાર યોજનમાંથી ઘટાડતાં ૮ યોજન વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે શીર્ષભાગથી ઉતરતાં ચાર યોજનના શિર્ષવિસ્તારમાં ચાર યોજન વધારતાં પણ ૮ યોજન જેટલો મધ્યવિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ ચૂલિકા પણ પંડકવનમાં ભૂમિસ્થાને ૧ વનખંડ અને ૧ વેદિકાવડે વીટાયલી છે. ચૂલિકા ઉપર મનોહરસ્થાનોમાં અનેક દેવદેવીઓ ફરે છે, ખેસે છે, સૂવે છે, ક્રીડા કરે છે. યાવત્ પૂર્વનું પુણ્ય અનુભવે છે.

સૌધર્મધન્દ્રે શ્રીવીરસ્વામીને અતિઘોરઉપસર્ગકરનાર સંગમદેવને દેવલોક બહાર કાઢેલો છે તે સંગમદેવ પોતાની દેવાંગનાઓ સહિત આ ચૂલિકા ઉપર રહે છે. ॥ ૧૧૩ ॥

અવતરણ:—મેરૂપર્વત ઉપર શિખરસ્થાને જે પંડકવન નામનું વન છે તે કહેવાય છે.

* યદ્યપિ પૂર્વે ગણુવેલાં ૪૬૭ ગિરિશિખરો પણ પર્વતની ઉંચાઈમાં ગણ્યાં નથી, પરંતુ ચૂલા-શિખા તુલ્ય ન હોવાથી તે શિખરોને ચૂલિકા ન કહેવાય.

ચૂલાતલાઝ ચઝસય, ચઝણવર્ડ વલયરૂવવિષ્કંમં ।
વહુજલકુંડં પંડગ-વળં ચ સિહરે સવેર્ડઅં ॥ ૧૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

ચૂલાતલાઝ-ચૂલિકાતલથી, ચૂલિકાનામૂળથી	વહુજલકુંડં-ઘણા જળયુક્ત કુંડવાળું
ચઝસય ચઝણવર્ડ-આરસો ચોરાણુ યોજન	પંડગવળં-પંડકવન
વલયરૂવવિષ્કંમં-વલયવિષ્કંલવાળું	સવેર્ડઅં-વેદિકા સહિત

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચૂલાતલાઞ્ચતુઃશતચતુર્નવતિવલયરૂપવિષ્કંમં ।
વહુજલકુંડં પંડકવનં ચ શિખરે સવેદિકમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

ગાથાર્થ:—ચૂલિકાના મૂળથી ૪૯૪ યોજન જેટલા વલયવિષ્કંલવાળું અને ઘણા જળસહિત કુંડોવાળું એવું, શિખરઉપર વેદિકા સહિત પંડકવન છે, ॥૧૧૪॥

વિસ્તારાર્થ:—શિખરસ્થાને મેરૂપર્વતનો વિસ્તાર-વ્યાસ ૧૦૦૦ યોજન પ્રથમ કહેલો છે, અને ચૂલિકાના મૂળનો વિસ્તાર ૧૨ યોજન છે તે પણ પ્રથમ કહેવાઈ ગયો છે, અને ચૂલિકા પંડકવનના અતિમધ્યભાગમાં છે, માટે ૧૦૦૦ માંથી ૧૨ બાદ કરતાં ૯૮૮ યોજન રહ્યા, તેમાંનો એક અર્ધભાગ ૪૯૪ યોજન જેટલો પૂર્વ તરફ [વા ઉત્તર તરફ] અને બીજો ૪૯૪ યોજન જેટલો અર્ધભાગ પશ્ચિમ [વા દક્ષિણ] તરફ આવ્યો, જેથી મેરૂચૂલિકાના મૂળથી કોઈ પણ દિશાએ ૪૯૪ યોજન જેટલી પહોળાઈવાળું વન છે. અર્થાત્ મેરૂચૂલિકાના મૂળથી ૪૯૪ યોજન જતાં વનનો અંત આવે અથવા વનના પર્યંત કિનારાથી ૪૯૪ યોજન સીધા અંદર આવીએ ત્યારે મેરૂની ચૂલિકા આવે. વળી, એ પંડકવન વચ્ચે ચૂલિકા આવવાથી વલય (પરિમંડળ) આકારનું છે, પરંતુ થાળી સરખા વૃત્તઆકારનું નથી જેથી તેનો કોઈ પણ એક બાજુનો વિષ્કંલ તે વલયવિષ્કંમ કહેવાય. અને એ બાજુના વલયવિષ્કંલ અને વચ્ચેની ચૂલિકા એ સર્વ ગણતાં ૧૦૦૦ યોજન બાહ્યમેરૂપર્વતના ગણાય. અર્થાત્ વનના એક બાજુના પર્યંતભાગથી બીજી રહામી બાજુનો પર્યંતભાગ ૧૦૦૦ યોજન દૂર છે, એ પ્રમાણે વલયવિષ્કંલ મેરૂચૂલિકાના મૂળથી ૪૯૪ યોજન જેટલો પ્રાપ્ત થાય છે.

એ પંડકવનમાં નિર્મળજળવાળા અનેક કુંડ છે, અને વન ચારે બાજુ

વલયાકારે ફરતી વેદિકાસહિત છે. અહિં વન અને વેદિકા એ બે કહેવાનું પ્રયોજન નથી. વળી આ વનમાં બીજા જે જે પદાર્થો છે તે ગ્રંથકાર પોતેજ ગાથા તરીકે આગળ કહે છે, માટે અહિં તે વર્ણવવાનું પ્રયોજન નથી. અહિં बहुजलकुंड એ વિશેષણથી એ વનમાં જ કુંડ છે અને બીજાં આગળ કહેવાતાં સૌમનસઆદિ વનોમાં કુંડ નથી એમ ન જાણવું, પરંતુ સૌમનસઆદિ વનોના કુંડોથી આ વનમાં બધા કુંડ છે. વૈમાનિક દેવદેવીઓ પણ આ કુંડોમાં જળકીડા કરે છે. ॥૧૧૪॥

અવતરણ:—પંડકવનમાં શાશ્વત જિનભવનો તથા દેવપ્રાસાદો છે તે કહેવાય છે—

पण्णासजोअणेहिं, चूलाओ चउदिसासु जिणभवणा ।
सविदिसिसक्कीसाणं, चउ वाविजुआ य पासाया ॥११५॥

શબ્દાર્થ:—

पण्णासजोअणेहिं=પચાસ યોજન દૂર
चूलाओ=ચૂલિકાથી
सविदिसि=પોતપોતાની વિદિશિમાં

सक्कीसाणं=શકેન્દ્રના અને ઇશાનેન્દ્રના
वाविजुआ=વાપિકાઓ યુક્ત
पासाया=પ્રાસાદો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

पंचाशद्योजनेचूलातः (चूलायाः) चतुर्दिक्षु जिणभवनानि ।
स्वविदिशिशकेशानयोश्चतुर्वापिकायुताश्च प्रासादाः ॥ ११५ ॥

ગાથાર્થ:—ચૂલિકાથી પચાસ યોજન દૂર ચાર દિશામાં ચાર જિનભવનો છે, અને પોતપોતાની વિદિશિમાં રહેલા શકેન્દ્રના અને ઇશાનેન્દ્રના ચાર ચાર વાપિકાઓ યુક્ત ચાર પ્રાસાદ (વિદિશિમાં) છે ॥ ૧૧૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ચૂલિકાથી પૂર્વદિશામાં ૫૦ યોજન દૂર એક જિનભવન છે, તેવી રીતે બીજી ત્રણ દિશામાં પણ ૫૦-૫૦ યોજન દૂર જિનભવન છે, તથા ચાર વિદિશાઓમાં ચાર પ્રાસાદ છે તે પણ ચૂલિકાથી ૫૦ યોજન દૂર છે. ત્યાં અગ્નિકોણ અને નૈઋત્યકોણના બે પ્રાસાદ દક્ષિણદિશાતરફના હોવાથી દક્ષિણ-દિશિના અધિપતિ સૌધર્મધન્દ્રના છે, અને વાયવ્યકોણ તથા ઇશાનકોણના બે પ્રાસાદો ઉત્તરદિશાતરફના હોવાથી ઉત્તરદિશિના અધિપતિ ઇશાનધન્દ્રના છે. એ ચૈત્યો અને પ્રાસાદોનું લંબાઈ આદિ પ્રમાણ અનન્તર (૧૧૬ મી) ગાથામાં કહેવાશે.

૧ જિનનન્માદિપ્રસંગે મેરુપર્વતઉપર આવેલા સૌધર્મધન્દ્રને ઇચ્છા થાય તો આરામ કરવામાટે એ પ્રાસાદ ઉપયોગી છે. તેવી રીતે ઇશાનેન્દ્રને પોતાના બે પ્રાસાદ પણ ઉપયોગી છે.

૧ વર્ષધર અથવા કુલગિરિ એ બે એકાર્થવાચક શબ્દ છે.

કુલગિરિપ્રાસાદ ૧૨૫ ગાઉ સમચોરસવિસ્તારવાળા અને બમણા એટલે ૨૫૦ ગાઉ ઉંચા છે, તેથી તેને આઠે ગુણતાં પંડકવનના ઈંદ્રપ્રાસાદો ૧૦૦૦ ગાઉ એટલે ૨૫૦ યોજન સમચોરસ વિસ્તારવાળા છે, અને ૫૦૦ યોજન ઉંચા છે.

તથા પ્રાસાદોની ચારે દિશાની ૧૬ વાપિકાઓ દરેક ૨૫ યોજન પહોળી અને ૫૦ યોજન લાંબી છે. જેથી લાંબચોરસ આકારવાળી છે ॥ ૧૧૬ ॥

અવતરણ:—મેરૂપર્વતના પંડકવનમાં શ્રીજિનેન્દ્રોના જન્મભિષેકકરવા યોગ્ય ચાર શિલાઓ છે, તે શિલાઓનું સ્વરૂપ (ત્રણ ગાથામાં) કહેવાય છે.

**જિણહરબહિદિસિજોઅણ—પણસયદીહદ્ધપિહુલ ચડઉચ્ચા ।
અદ્ધસસિસમા ચડરો, સિયકળયસિલા સવેઈઆ ॥ ૧૧૭ ॥**

શબ્દાર્થ:—

જિણહર—જિનભવનથી

બહિદિસિ—બહારની દિશાએ

અદ્ધ પિહુલ—તેથી અર્ધ વિસ્તારવાળી

અદ્ધસસિસમા—અર્ધ ચંદ્રસરખી

સિયકળયસિલા—શ્વેત કનકની (અર્ગુન સુવર્ણની) શિલાઓ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

જિનગૃહબહિર્દિશિ પંચશતયોજનદીર્ઘાર્ધપૃથુલાશ્વતરુચ્ચા: ।

અર્ધશશિસમાશ્વતસ્ર: શ્વેતકનકશિલા: સવેદિકા: ॥ ૧૧૭ ॥

ગાથાર્થ:—જિનભવનથી બહારની દિશામાં પાંચસો યોજન દીર્ઘ, તેથી અર્ધવિસ્તારવાળી, ચાર યોજન ઉંચી, અને અર્ધચંદ્રસરખા આકારવાળી શ્વેત-સુવર્ણની ચાર શિલાઓ વેદિકા સહિત છે [વેદિકા અને વન સહિત છે.] ॥ ૧૧૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ચાર દિશામાં ચાર જિનભવનો ચૂલિકાથી ૫૦ યોજન દૂર છે, તે જિનભવનોથી બહારની દિશાએ એટલે ભરતાદિક્ષેત્રોની સન્મુખ તથા જિન-ભવન અને વનનો અન્તભાગ એ બેની મધ્યમાં ૪૧૬ યોજન જેટલા બાકીના વિષ્કંભમાં મધ્યભાગે ચાર દિશામાં ચાર શિલાઓ છે, તે દરેક ૫૦૦ યોજન દીર્ઘ અને ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળી તથા ૪ યોજન ઉંચી અથવા બાકી છે,

૧ એ ચૈત્યો પ્રાસાદો તથા વાપિકાઓ સર્વે રતનમય અને શાશ્વતીજ છે. વાપિકા ૧૦ યોજન ઉંડી છે.

તેનો આકાર અષ્ટમીના અર્ધચંદ્રસરખો છે. એ ચારે શિલાઓ શ્વેતવર્ણના સુવર્ણની એટલે અન્તુનસુવર્ણની છે, અને દરેક શિલાની ચારે બાજુ વન અને વનને ફરતી વેદિકા છે. એ વન અને વેદિકાનું સ્વરૂપ પણ જમૂદ્રીપની જગતીની વેદિકાસરખું બાણુવું.

વળી આ ચારે શિલાઓ અર્ધચંદ્ર આકારની હોવાથી દરેક શિલાનો વક્રભાગ (અર્ધવૃત્તભાગ અથવા વક્રપરિધિ) ચૂલિકા સન્મુખ છે, અને ઋણુતા (સ્ત્રીધો છેડો) પોતપોતાના ક્ષેત્રસન્મુખ બાહ્યદિશિય છે. ચારે દિશાએ ચાર તોરણ [શિલા ઉપર ચઢવાના દ્વાર સરખા ભાગ] છે, દરેક તોરણ ત્રિસોપાન (ત્રણ ત્રણ પગથીઆના ચઢાવ) સહિત છે. વળી અર્ધચંદ્રઆકારે હોવાથી મધ્યભાગમાંજ ૨૫૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે, અને ત્યારબાદ બન્ને બાજુએ ન્યૂન ન્યૂન વિસ્તારવાળી થતી પર્યન્ત ભાગે અતિસંકીર્ણ (સાંકડી) છે. અથવા શિલાઓ ધનુષ્આકારે પણ ગણાય, તેથી શિલાઓનું ધનુષ્ (કામડી ભાગ) ચૂલિકાતરફ અને જીવા (દોરી) ક્ષેત્રો તરફ છે. તથા મધ્ય ભાગનો ઇંધુ વિષ્કંભ ૨૫૦ યોજન છે.

એ ચારે શિલાઓનો ઉપરનો ભાગ બહુ રમણીય સપાટભૂમિવાળો છે, તે ઉપર અનેક (ચારે નિકાયના) દેવદેવીઓ બેસે છે, સૂએ છે, ક્રીડા કરે છે, ઇત્યાદિ અનેક રીતે આનંદ કરી પોતાના પૂર્વનું પુણ્ય અનુભવે છે ॥ ૧૧૭ ॥

અવતરણ:—હવે આ બે ગાથાઓમાં એ ચારે શિલાઓનાં નામ તથા તે ઉપરનાં સિંહાસનો વિગેરેનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

સિલમાણદ્વસહસ્સં—સમાણ સિંહાસનેહિં દોહિ જુઆ ।

સિલ પંડુકંબલા રત્ત—કંબલા પુવ્વપચ્છિમઓ ॥ ૧૧૮ ॥

જામુત્તરાઓ તાઓ, ઇગેગસીહાસણાઓ અહપુવ્વા ।

ચડસુવિ તાસુ નિઆસણ—દિસિભવજિણમજ્જણં હોઈ ॥ ૧૧૯ ॥

૧ ધણા ગ્રંથોમાં ચાર શિલાઓ ચાર વર્ણની જૂદી જૂદી કહી છે, ત્યાં પૂર્વદિશામાં અન્તુનસુવર્ણની સર્વથા શ્વેતવર્ણની, દક્ષિણ શિલાપણ અન્તુનસુવર્ણની, નોપણ કિંચિત્ કમળગર્ભસરખા શ્વેતવર્ણની, પશ્ચિમદિશામાં તપનીયસુવર્ણની રક્તવર્ણની, અને ઉત્તરે રક્તસુવર્ણની રક્તવર્ણની, જેથી બે શ્વેતવર્ણ અને બે રક્તવર્ણ છે.

શબ્દાર્થ:—

સિલમાળ-શિલાના પ્રમાણથી
અદૃ સહસ્ત્ર અંસમાળ-આઠ હજારમા
લાગ પ્રમાણ
સિંહાસનેહિ દોહિ-એ સિંહાસનોએ
જુઆ-યુક્ત

સિલા-શિલા
પંડુકંબલા-પાંડુકંબલા નામની
રક્તકંબલા-રક્તકંબલા નામની
પુવ્વ પચ્છિમઓ-પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં,

જામઉત્તરાઓ-દક્ષિણ અને ઉત્તરની
તાઓ-તે એ શિલાઓ
દ્વિગેગસીંહાસનાઓ-એકેક સિંહાસનવાળી
અહપુવ્વા-“ અતિ ” શબ્દપૂર્વક

ચતુસુવિ તાસુ-તે ચારે શિલાઓ ઉપર
નિજાસનદિશિમવ-પોતાના આસન
તરફની દિશિમાં ઉત્પન્ન થયેલા
જિળમજ્જણ-જિનેન્દ્રોનું મજ્જનસ્નાન.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

શિલામાનાદસહસ્રાંશમાનસિંહાસનાભ્યાં દ્વાભ્યાં યુક્તા ।

શિલા પાંડુકંબલા રક્તકંબલા પૂર્વપશ્ચિમયોઃ ॥ ૧૧૮ ॥

યામોત્તરે તે એકૈકસિંહાસને અતિપૂર્વે

ચતુસૃષુ અપિ તાસુ નિજાસનદિશિમવજિનમજ્જનં ભવતિ ॥ ૧૧૯ ॥

ગાથાર્થ:—શિલાના પ્રમાણથી આઠ હજારમા લાગના પ્રમાણવાળાં એ એ સિંહાસનો સહિત પૂર્વદિશાની પાંડુકંબલા શિલા, અને પશ્ચિમદિશાની રક્તકંબલા શિલા છે ॥ ૧૧૮ ॥

દક્ષિણદિશાની ઉત્તરદિશાની તેવીજ શિલાઓ એકેક સિંહાસનવાળી અને “ અતિ ” પૂર્વક નામવાળી છે (જેથી પૂર્વે અતિ જોડતાં અતિપાંડુકંબલા અને અતિરક્તકંબલા એવા નામવાળી છે) તે ચારે શિલાઓ ઉપર પોતપોતાના આસનની (સિંહાસનની) દિશિ તરફના ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થયેલા જિનેશ્વરોનો જન્માભિષેક થાય છે ॥ ૧૧૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે એ ચારે શિલાઓ ઉપરનાં સિંહાસનઆદિ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે

॥ પંડકવનની ૪ અભિષેક શિલા ઉપર ૬ સિંહાસન ॥

મેરૂની ચૂલિકાથી પૂર્વદિશામાં પાંડુકંબલા નામની અર્ઘુનસુવર્ણની શ્વેતવર્ણી શિલા છે, અને પશ્ચિમદિશામાં રક્તકંબલા નામની શિલા છે. તે બન્ને શિલાઓ ૫૦૦

યોજન દીર્ઘ અને ૨૫૦ યોજન મધ્યવિસ્તારવાળી અને ૪ યોજન ઉંચી છે, માટે તેના ૮૦૦૦મા ભાગે ૫૦૦ ધનુઃ દીર્ઘ અને ૨૫૦ ધનુષ્ઠ વિસ્તારવાળાં અને ૪ ધનુષ્ઠ ઉંચાં બે બે સિંહાસનો છે, જેમાં એક સિંહાસન ઉત્તરતરફ અને બીજું સિંહાસન દક્ષિણતરફ હોય છે, પરંતુ સિંહાસનનાં મુખ વિજયો તરફ હોય છે.

તથા દક્ષિણદિશામાં અતિષાંકુમ્બલા નામની અને ઉત્તરદિશામાં અતિરક્તકં-
વલા નામની શિલા છે, તે બે શિલાઓઉપર પૂર્વોક્ત પ્રમાણુવાળું એક એક સિંહા-
સન છે તે શિલાના મધ્યભાગમાં છે. તથા દક્ષિણશિલા ઉપરના સિંહાસનનું
મુખ ભરતક્ષેત્રતરફ અને ઉત્તરશિલા ઉપરના સિંહાસનનું મુખ ઐરાવતક્ષેત્રતરફ છે.

॥ સિંહાસનો ઉપર સ્વદિશિના જિનનો જન્મભિષેક ॥

એ દરેક સિંહાસનઉપર સ્વસ્વદિશિતરફના જિનેશ્વરોનો જન્મભિષેક થાય છે તે આ પ્રમાણે—પૂર્વદિશિની શિલાઉપરનાં બે સિંહાસનોમાં જે એક સિંહાસન શિલાઉપર ઉત્તરદિશામાં છે તે ઉપર પૂર્વમહાવિદેહક્ષેત્રની સીતા મહાનદીના ઉત્તર કિનારે આવેલી ૮ વિજયોમાં જન્મેલા જિનેશ્વરોનો (એક સમયે એકજ જિનેશ્વરોનો) જન્મભિષેક થાય છે, અને દક્ષિણદિશિમાં રહેલા સિંહાસનઉપર સીતામહાનદીના દક્ષિણ કિનારાની ૮ વિજયોમાં જન્મેલા જિને-
શ્વરોનો જન્મભિષેક થાય છે. એ પ્રમાણે પશ્ચિમશિલાઉપરનાં બે સિંહાસનોમાં પણ જે એક સિંહાસન શિલાઉપર ઉત્તરદિશામાં છે તે ઉપર પશ્ચિમમહાવિદેહ-
માંની સીતોદા મહાનદીના ઉત્તરકિનારે આવેલી આઠ વિજયોમાં જન્મેલા જિને-
શ્વરોનો જન્મભિષેક થાય છે. અને દક્ષિણતરફના સિંહાસન ઉપર સીતોદાના દક્ષિણ કિનારાપરની ૮ વિજયોમાં જન્મેલા જિનેશ્વરોનો જન્મભિષેક થાય છે.

તથા દક્ષિણદિશાની શિલાઉપરના દક્ષિણમુખી સિંહાસનઉપર ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલા જિનેશ્વરોનો, અને ઉત્તરદિશાની શિલાઉપરના ઉત્તરાભિમુખી સિંહાસન-
ઉપર ઐરાવતક્ષેત્રમાં જન્મતા જિનેશ્વરોના જન્મભિષેક થાય છે.

વળી જંબૂદ્વીપમાં સમકાળે ૨ અને ૪ જિનેશ્વરોથી અધિકજિનેશ્વરોનો જન્મ થતો નથી, તેથી ૬ સિંહાસનોથી વધુ સિંહાસનો ઉપયોગી પણ ન હોય. ત્યાં એક સમયે ૨ જિનેશ્વર જન્મે ત્યારે ભરતમાં અને ઐરાવતમાં, તથા એક સમયે ૪ જિનેશ્વર જન્મે ત્યારે મહાવિદેહમાંજ જન્મે. પુનઃ મહાવિદેહમાં જન્મે ત્યારે ભરતઐરાવતમાં નહિ, અને ભરતઐરાવતમાં જન્મે ત્યારે મહાવિ-
દેહમાં જિનજન્મ હોય નહિ, કારણ કે જિનેશ્વરોના જન્મ મધ્યરાત્રે હોય છે, તેથી ભરતઐરાવતમાં મધ્યરાત્ર હોય ત્યારે મહાવિદેહમાં દિવસ હોય છે, અને

મહાવિદેહમાં મધ્યરાત્ર હોય ત્યારે ભરતઐરાવતમાં દિવસ હોય, એ રીતે કાળ-વિપર્યય છે, માટે જન્મવિપર્યય પણ છે.

એ છએ સિંહાસનોનું સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તમાં કહ્યા પ્રમાણે તોરણ આદિ સહિત દેવસિંહાસનતુલ્ય બાણુવું, પરન્તુ ઉપરના ભાગમાં ખુલ્લું આકાશ હોવાથી વિચ્છેદ્ય [ચંદ્રવો] નથી.

અવતરણ:—હવે મેરૂપર્વતના સોમનસવનનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

સિહરા છત્તીસેહિં સહસેહિં મેહલાઈ પંચસણ ।

પિદ્ધુલં સોમણસવણં, સિલવિણુ પંડગવણસરિચ્છં ॥૧૨૦॥

શબ્દાર્થ:—

સિહરા—મેરૂ શિખરથી
છત્તીસેહિં સહસેહિં—૩૬૦૦૦ યોજન નીચે
મેહલાઈ—મેખલા સ્થાને, મેખલામાં
પંચસણ—પાંચસો યોજન વિસ્તારવાળી

પિદ્ધુલં—પહોળાકાંડવાળું
સોમણસવણં—સોમનસવન
સિલવિણુ—ચાર શિલા વિના
પંડગવણ સરિચ્છં—પંડકવન સરખું

સંસ્કૃત અનુવાદ.

શિખરાત્ પદ્મત્રિંશત્સહસૈ મેંખલાયાં પંચશતિકાયામ્ ।

પૃથુલં સૌમનસવનં શિલાવર્જપંડકવનસદૃશમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

ગાથાર્થ:—મેરૂપર્વતના ઉપરના શિખરતલથી નીચે છત્રીસહજાર યોજન દૂર ઉતરીએ ત્યાં પાંચસો યોજન પ્રમાણની મેખલામાં પાંચસો યોજન પહોળું સોમનસ નામનું વન છે, તે શિલારહિત સર્વ રીતે પંડકવન સરખું છે [અર્થાત્ અહિં ચાર શિલા નથી] ॥ ૧૨૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે આ ગાથામાં ઉપરથી બીજું અને નીચેથી ત્રીજું સોમનસવન કહેવાય છે—

॥ પંડકવનથી ૩૬૦૦૦ યોજન નીચે સૌમનસવન ॥

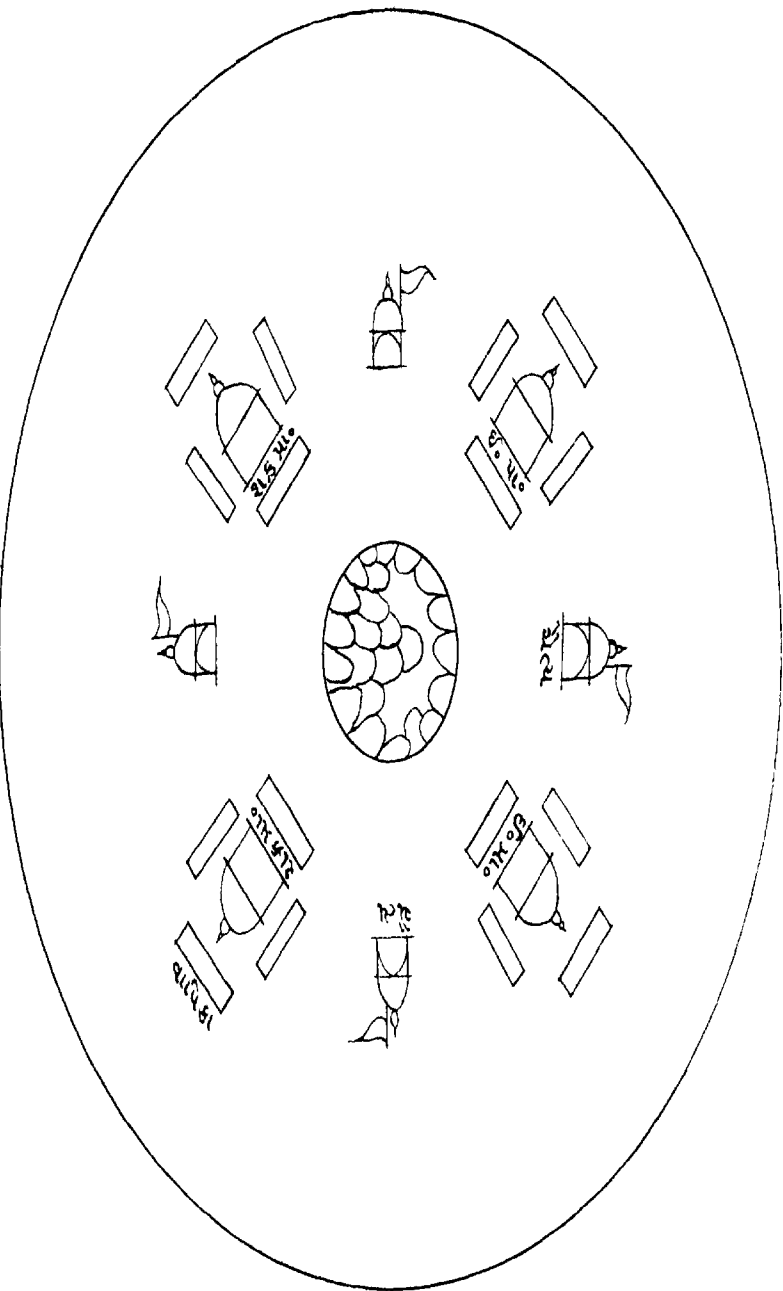
પંડકવનથી એટલે મેરૂપર્વતના શિખરતલથી નીચે ૩૬૦૦૦ યોજન ઉતરીએ ત્યાં એક મેખલા પાંચસો યોજનના ચક્રવાલ વિષ્કંભવાળી આવે છે, એ મેખલાનો એક બાજુનો વલયવિષ્કંભ પાંચસો યોજન સંપૂર્ણ છે, તેવોજ સ્હામી બાજુનો બીજો વલયવિષ્કંભ પણ ૫૦૦ યોજન છે, અને એ બે વલયવિષ્કંભના

॥ मेरु पर्वतसो योमनम वन ॥

मेरु पर्वतसो योमनम वन ॥

उत्तर

दक्षिण

पर्वत

पर्वत

વચ્ચે ૩૨૭૨૬૬ યોજન વિષ્કંભવાળો મેરૂપર્વત છે, જેથી મેખલાના એક છેડાથી ખીન્ન છેડાસુધીમાં બાહ્ય મેરૂપર્વત ૪૨૭૨૬૬ વિષ્કંભનો છે. એ મેખલા તેજ સૌમનસ વનરૂપ છે, એનું સ્વરૂપ શિલારહિત પંડકવન સરખું છે. એટલે ચાર દિશીએ ચાર જિનભવનો અભ્યન્તરમેરૂથી ૫૦ યોજન દૂર છે, અને ચાર વિદિ-શામાં ઈદ્રપ્રાસાદો પણ તેટલેજ દૂર છે, દરેક ઈદ્રપ્રાસાદ ચાર દિશિમાં ચાર વાપિ-કાયુક્ત છે, ઇત્યાદિ સર્વસ્વરૂપ પંડકવનસરખું કહેવું, પરન્તુ વિશેષ એ કે-આ વનમાં પંડકવન જેવી ચાર શિલાઓ નથી.

અવતરણ:—હવે એ સૌમનસવનની મેખલાસ્થાને અભ્યન્તરમેરૂપર્વતનો અને બાહ્યમેરૂપર્વતનો વિષ્કંભ કેટલો? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે:—

તદ્વાહિરિવિષ્કંભો, વાયાલસયાઈં દુસયરિજુઆઈં ।
અટ્ટેગારસભાગા, મજ્ઞે તં ચેવ સહસૂળં ॥ ૧૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

તદ્ વાહિરિ-તે વનનો બહારનો
વાયાલસયાઈં-બેંતાલીસ સો
દુસયરિ જુઆઈં-ખેડોતર યુક્ત

અટ્ટે ગારસભાગા-અગિઆરીઆ આઠભાગ
તં-તે બાહ્યવિષ્કંભ
સહસૂળં-હજારયોજન ન્યૂન

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તદ્વાહ્યવિષ્કંભો દ્વિચત્વારિંશચ્છતાનિ દ્વિસપ્તતિયુક્તાનિ ।
અષ્ટૌ એકાદશભાગા મધ્યે સૈવ સહસ્રોનઃ ॥ ૧૨૧ ॥

ગાથાર્થ:—તે સૌમનસવનનો બાહ્યવિષ્કંભ બેંતાલીસસો ખેડોતર યોજન અને અગિઆરીઆ આઠભાગ જેટલો છે, અને મધ્યમાંનો-અભ્યન્તર વિષ્કંભ એજ બાહ્યવિષ્કંભમાંથી હજારયોજન ન્યૂન કરીએ તેટલો છે. (૩૨૭૨૬૬ યોજન છે.) ॥ ૧૨૧ ॥

વિસ્તારાર્થ:—એ સૌમનસવનની મેખલામાં અતિમધ્યભાગે મેરૂપર્વત છે, તે અભ્યન્તરમેરૂ કહેવાય, અને એ અભ્યન્તરમેરૂની ચારે બાજુ વલયાકારે ફરતું સૌમનસવન છે, તે ૫૦૦ યોજન વલયવિષ્કંભવાળું છે. અથવા અભ્યન્તરમેરૂની સર્વબાજુ વલયાકારે વીટાયલી ૫૦૦ યોજન પહોળી મેખલા છે, અને તે મેખલામાં સૌમનસવન સંપૂર્ણઆસ હોવાથી વન પણ ૫૦૦ યોજન પહોળું છે.

વળી એ મેખલા તે પણ નીચેથી ઉપર આવતો મેરૂપર્વતનોજ એક સપાટભૂ-મિલાગ છે, જેથી વનનો બન્ને પર્યન્તભાગ સુધીમાંનો જે મેરૂ તે બાહ્યમેઘ કહે-વાય, માટે અહિં અભ્યન્તરમેરૂનો જે વિષ્કંભ હોય તેમાં વનનો બે બાજુનો વિષ્કંભ ઉમેરતાં બાહ્યમેરૂનો પણ વિષ્કંભ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી અહિં સૌમન-સવનની મેખલામાં અભ્યન્તરમેરૂ ૩૨૭૨૬૬ યોજન છે, અને વનના બે બાજુના ૫૦૦-૫૦૦ યોજન ઉમેરીએ તો ૪૨૭૨૬૬ યોજન બાહ્યમેરૂનો વિષ્કંભ આવે અથવા બાહ્યમેરૂના ૪૨૭૨૬૬ વિષ્કંભમાંથી વનના ૧૦૦૦ યોજન બાદ કરીએ તો અભ્યન્તરમેરૂનો ૩૨૭૨૬૬ વિષ્કંભ આવે.

॥ મેરૂપર્વતની જે ભાગની હાનિવૃદ્ધિ. ॥

અહિં સૌમનસવનની મેખલામાંનો મધ્યવર્તી મેરૂ ૩૨૭૨૬૬ કહ્યો તે મેરૂની જે ભાગની હાનિવૃદ્ધિના કારણથી છે, તે હાનિવૃદ્ધિ આ પ્રમાણે:—

મેરૂપર્વત સમભૂતલસ્થાને ૧૦૦૦૦ (દશહજાર) યોજન વિસ્તારવાળો છે, અને શિખરસ્થાને ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો છે, જેથી ૧૦૦૦૦માંથી ૧૦૦૦ બાદ કરતાં શેષ ૯૦૦૦ યોજન રહ્યા તેને મેરૂની [સમભૂતલથી શિખર સુધીની] ૯૯૦૦૦ યોજનવડે ભાગતાં પ્રથમ બન્ને રકમની ત્રણ ત્રણ શૂન્ય અપવર્તતાં $\frac{૯૯}{૯૯} = \frac{૧}{૧}$ યોજન તેને ૯થી છેદાપવર્તન કરતાં $\frac{૧}{૯} = \frac{૧}{૯}$ આવ્યા. જેથી એક અંગુલાદિક ઉપર ચઢતાં $\frac{૧}{૯}$ અંગુલાદિક ઘટે, અને ઉપરથી ઉતરતાં એટ-લુંજ વધે. એ પ્રમાણે સૌમનસવન સમભૂમિથી ૬૩૦૦૦ યોજન ઉપર ચઢતાં ૧૧) ૬૩૦૦૦ (૫૭૨૭ યોજન

૫૫	
૦૮૦	
૭૭	
૩૦	=૫૭૨૭૬૬ યોજન
૨૨	
૮૦	
૭૭	
૦૩ યોજન શેષ.	

૧૦૦૦૦
બાદ ૫૭૨૭-૩
યો. ૪૨૭૨-૮ બાહ્યમેરૂ સૌમનસમેખલાએ
યો. ૧૦૦૦ વનનો બે બાજુનો વિસ્તાર બાદ
૩૨૭૨-૮ અભ્યન્તરમેરૂનો વિષ્કંભ

બાજુના મળીને સૌમનસવનના બાદ કરતાં ૩૨૭૨-૮ અભ્યન્તરમેરૂનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત થયો એ રીતે નંદનવનમાં પણ બે વિષ્કંભ ગણાશે.

આવે છે માટે ૬૩૦૦૦ ને ૧૧ વડે ભાગતાં એ આવેલા ૫૭૨૭ યો. અને અગિઆરીઆ ૩ ભાગને સમભૂમિ સ્થા-નવર્તી મેરૂના ૧૦૦૦૦ યોજનમાંથી બાદ કરતાં ૪૨૭૨ યોજન અને અગિઆરીઆ ૮ ભાગ આવ્યા. અને તેમાંથી ૧૦૦૦ યોજન બે

અથવા શિખરથી નીચે ૩૬૦૦૦ યોજન ઉતરતાં સોમનસ વન આવે છે માટે ૩૬૦૦૦ને ૧૧૧૭૬ લાગતાં ૩૨૭૨ યોજન ૮ લાગ આવે એજ અભ્યન્તરમેરૂનો વિષ્કંભ જાણવો. અને તેમાં બે બાબુનો વનવિષ્કંભ ૧૦૦૦ યોજન ઉમેરતાં ચો. ૪૨૭૨ લા. જે તે બાહ્યમેરૂનો વિષ્કંભ જાણવો. એ રીતે આગળ કહેવાતા નંદનવનમાં પણ બે વિષ્કંભ ગણવા. એ રીતે દરેક યોજન જે (એક અગિઆરાંશ યોજન એટલે એક યોજનના અગિઆર લાગ કરીએ તેમાંના ૧લાગ જેટલી હાનિવૃદ્ધિ મેરૂપર્વતની જાણવી.

॥ મેરૂની હાનિવૃદ્ધિ કર્ણગતિને અનુસારે. ॥

ઉપર કહેલી નીચી હાનિ અથવા વૃદ્ધિ તે કર્ણગતિએ વિચારવી એટલે સમભૂતલથી શિખરસુધી દોરીલગાડીને ગણવી, જેથી એ દોરીની સપાટીથી જ્યાં જ્યાં ન્યૂન મેરૂ હોય એટલે આકાશ માત્ર હોય તોપણ તે આકાશને મેરૂપર્વત તરીકે ગણવું, અને અધિક નિકળેલો ભાગ આકાશતરીકે ગણવો, જેથી વનની મેખલાઓમાં થતી એકસામટી ઘણી હાનિ હોવા છતાં પણ વિરોધ ગણાય નહિ. કેવળ મેરૂપર્વતને અંગેજ નહિ પરન્તુ દરેક પર્વતકૂટ આદિકની હાનિવૃદ્ધિઓ સર્વત્ર કર્ણગતિ પ્રમાણેજ વિચારવી ॥ ૧૨૧ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં સોમનસવનની નીચે આવેલા નંદનવનનું સ્વરૂપ કહે છે:—

તત્તો સંકુદુસટ્ટી—સહસેહિં ગંદણંપિ તહ ચેવ ।

ળવરિ ભવળપાસાયં—તરટ્ટુદિસિકુમરિકૂડા વિ ॥૧૨૨॥

શબ્દાર્થ:—

તત્તો—તે સોમનસવનથી

સંકુદુસટ્ટીસહસેહિં—સાડી બાસઠ હજાર
યોજન નીચે

ગંદણં અપિ—નંદનવન પણ

તહ ચેવ—તેવાજ પ્રકારનું છે.

ળવરિ—પરન્તુ વિશેષ એ કે

ભવળપાસાયં—જિનલવન અને
પ્રાસાદના આંતરામાં

અટ્ટ—આઠ

દિસિકુમરિ—દિશાકુમારીઓનાં

કૂડા અવિ—કૂટ પણ છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તતઃ સાર્ધદ્વિષ્ટિસહસૈર્નન્દનમપિ તથા ચૈવ [તથૈવ] ।

નવરં ભવનપ્રાસાદાન્તરાષ્ટદિકુમારીકૂડાન્યપિ ॥ ૧૨૨ ॥

ગાયાર્ય:—ત્યારબાદ તે સૌમનસવનથી સાડીઆસઠહજાર યોજન નીચે નન્દનવન છે, તે પણ તેવાજ પ્રકારનું છે, પરન્તુ વિશેષ એ છે કે—જિનલવન અને પ્રાસાદ એ બેના આંતરે આંતરે એકેક મળી દિશાકુમારીઓનાં આઠ ગિરિકૂટ છે. ॥ ૧૨૨ ॥

વિસ્તાર્ય:—હવે મેરૂપર્વતઉપરના નંદનવનનું સ્વરૂપ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે

॥ સમભૂમિથી ૫૦૦ યોજન ઉપર મેરૂપર્વતમાં નન્દનવન ॥

સૌમનસવનથી નીચે ૬૨૫૦૦ યોજન ઉતરીએ ત્યાં અથવા મેરૂની સમભૂતલ પૃથ્વીથી (નીચેના ભૂમિતલથી) ઉપર ૫૦૦ યોજન ચઢીએ ત્યાં નન્દનવન નામનું સુંદર વન આવે છે, તે પણ સૌમનસવન સરખું છે, એટલે નંદનવનમાં અવ્યન્તરમેરૂથી ૫૦ યોજન દૂર ચારે દિશામાં ચાર જિનભુવન છે, અને ચાર વિદિશાઓમાં સ્વદિશિર્ધન્દ્રના ચાર દેવપ્રાસાદ ચાર દિશાએ ચાર ચાર વાવડી સહિત છે, (જેમાં દક્ષિણતરફના બે પ્રાસાદ સૌધર્મધન્દ્રના અને ઉત્તરતરફની બે વિદિશાના બે પ્રાસાદ ઇશાનધન્દ્રના છે.) એ પ્રાસાદો તથા જિનલવનોનું પ્રમાણ પંડકવનમાં કહેલા જિનલવન અને પ્રાસાદોસરખું—તુલ્ય જાણવું. તથા નન્દનવનનો કોઇપણ બાજુનો વલયવિષ્કંભ (વનવિસ્તાર) સંપૂર્ણ ૫૦૦ યોજન છે, વળી આ નન્દનવન તે મેરૂપર્વતની પહેલી મેઘલા કહેવાય.

॥ નંદનવનમાં ઊર્ધ્વલોકની ૮ દિશાકુમારીઓ ॥

આ નંદનવનમાંના ૪ જિનલવન અને ૪ ઈન્દ્રપ્રાસાદોના આઠ આંતરામાં એકેક કૂટ ૫૦૦—૫૦૦ યોજન ઊંચું ૫૦૦ યોજન મૂળવિસ્તાર અને ૨૫૦ યોજન શિખર વિસ્તારવાળું છે, તે દરેક ૧ કૂટ ઉપર એકેક દિશાકુમારીનો નિવાસ છે, જેથી આઠ આંતરામાં આઠ દિશાકુમારીઓ રહે છે. તેનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે—

૧ પૂર્વદિશાનું જિનલવન અને ઇશાનવિદિશાનો પ્રાસાદ એ બેની વચ્ચે નન્દન નામના કૂટ ઉપર મેઘંકરા દેવી નામની દિશાકુમારી રહે છે. ૨ પૂર્વ જિનલવન અને અગ્નિકોણનો પ્રાસાદ, એ બેની વચ્ચે મંદરકૂટ ઉપર મેઘવતી દેવી, ૩ અગ્નિકોણપ્રાસાદ અને દક્ષિણનું જિનલવન એ બેની વચ્ચે નિષધકૂટ ઉપર સુમેઘા દેવી, ૪ દક્ષિણજિનલવન અને નૈઋતીપ્રાસાદની વચ્ચે હેમવતકૂટ ઉપર મેઘમાલિની દેવી, ૫ નૈઋતીપ્રાસાદ અને પશ્ચિમજિનલવનની વચ્ચે રજતકૂટ

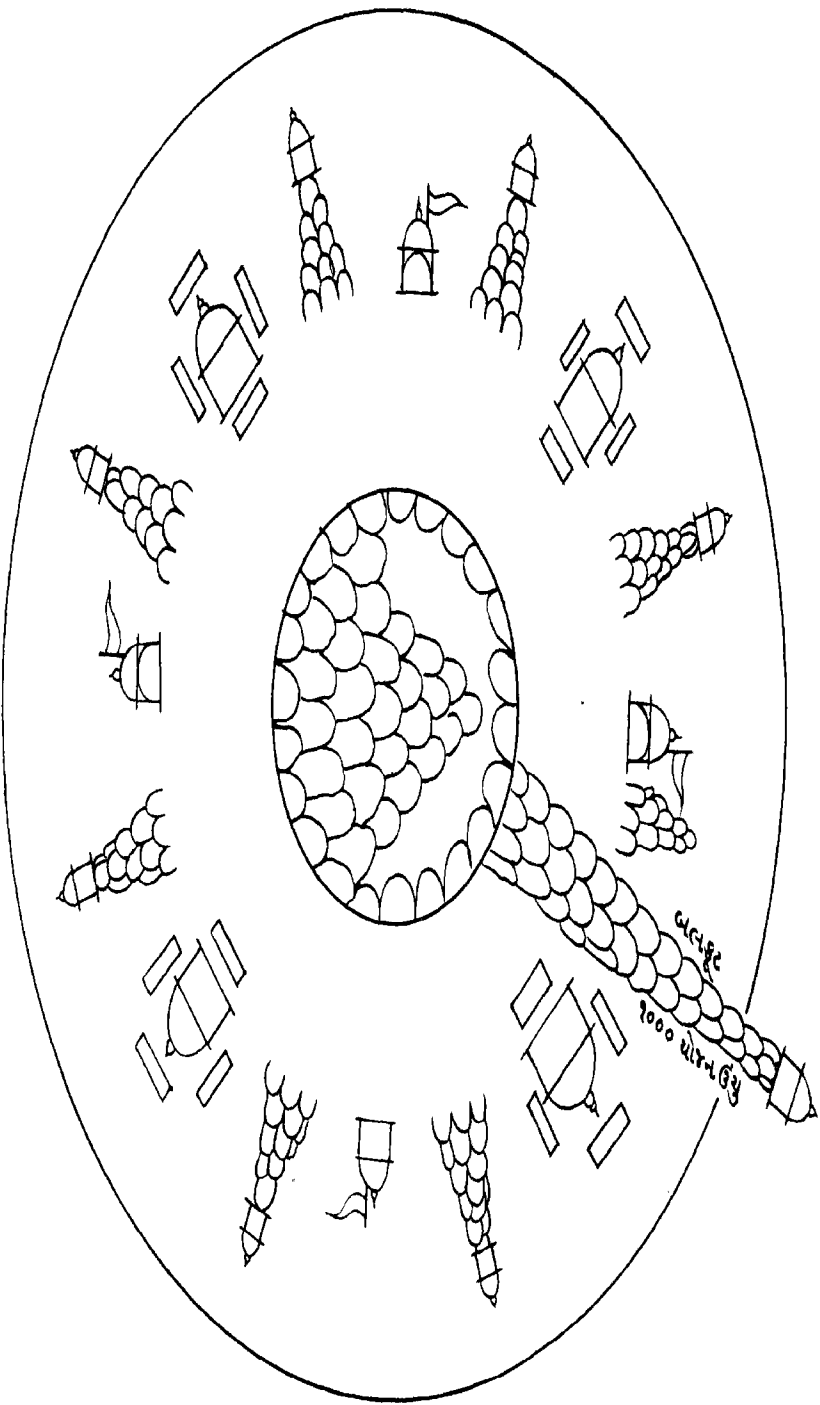
૧ ચારસો સડસઠ ગિરિકૂટમાં મેરૂકૂટ અથવા નંદનકૂટના નામથી ગણાય છે તેજ આ આઠ કૂટ છે.

॥ मंग पर्वत उपर मंदिरवन ॥

[१००० मं, १००० मं]

एत विहारी ५०० मं, १००० मं.
एत विहारी ५०० मं, १००० मं.
एत विहारी ५०० मं, १००० मं.
एत विहारी ५०० मं, १००० मं.

८ विहारी ५०० मं, १००० मं.
१००० मं, १००० मं, १००० मं, १००० मं.
१००० मं, १००० मं, १००० मं, १००० मं.

ઉપર સુવત્સા દેવી, ૬ પશ્ચિમજિનભવન અને વાયુકોણનો પ્રાસાદ એ એ વચ્ચે રચકકૂટ ઉપર વત્સમિત્રા દેવી, ૭ વાયવીપ્રાસાદ અને ઉત્તરજિનભવનની વચ્ચે સાગરચિત્રકૂટ ઉપર મ્લહાકા દેવી, અને ૮ ઉત્તરજિનભવન તથા ઇશાનીપ્રાસાદ એ બેની વચ્ચે વજ્રકૂટ ઉપર વારિષેણા અથવા વજ્રસેના દેવી રહે છે, એ આઠે દેવીઓ દિશાઓની અધિષ્ઠાત્રી હોવાથી, અને કુમારવત્ કીડાપ્રિય તથા કુમાર સરખા લાવણ્યવાળી હોવાથી દિશાકુમારી કહેવાય છે. વળી સમભૂતલથી ૯૦૦ યોજનઉપર સુધી તીર્થલોક અને તેથી ઉપરાન્ત ઊર્ધ્વલોક કહેવાય છે, જેથી આ દેવીઓનો કૂટઉપરનો નિવાસ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચો હોવાથી [૫૦૦ યોજન ચઢતાં નંદનવન છે, અને તે ઉપર ૫૦૦ યોજનનાં કૂટ છે માટે ૧૦૦૦ યોજન ઉપર રહેવાથી] ઋષ્વલોકવાસિની ગણાય છે, એ આઠે દિશાકુમારીઓ અને બીજી ૪૮ દેવીઓ હજી આગળ કહેવાશે તે સર્વમળી ૫૬ દિશાકુમારીદેવીઓ ભવનપતિનિકાયની છે, દરેકનું પદ્યોપમ સંપૂર્ણ આયુષ્ય છે, અને રાજધાનીઓ પોતપોતાની દિશામાં બીજા જંબૂદ્વીપને વિષે છે. તે સર્વ રાજધાનીઓ વિજય-રાજધાની સરખી ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે. શ્રી જિનેન્દ્રોના જન્મસમયે ચલાયમાન થયેલા આસનથી જન્મભાણીને ત્યાં આવી જળ તથા પુષ્પોના મેઘ પ્રસૂતિગૃહ રચવાને સ્થાને વર્ષાવે છે.

॥ નંદનવનમાં ૯ મું ૧બલકૂટ નામનું સહસ્રાંકકૂટ ॥

વળી આ વનમાં ઇશાનીપ્રાસાદથી પણ ઇશાનદિશામાં બલકૂટ નામનું નવમું કૂટ છે, તે ૧૦૦૦ યોજન ઉંચું, ૧૦૦૦ યોજન મૂળવિસ્તાર તથા ૫૦૦ યોજન શિખરવિસ્તારવાળું તથા બલ નામના દેવના આધિપત્યવાળું છે, અને હજાર યોજન ઉંચું હોવાથી સહસ્રાંક કહેવાય છે. વિશેષ સ્વરૂપ ૪૬૭ ગિરિકૂટના પ્રસંગે ૭૦ મી ગાથામાં ૩ સહસ્રાંકકૂટ કહ્યા છે, ત્યાંથી જાણવું. અહિં ઇશાનીપ્રાસાદ અને ઉત્તરજિનભવનની વચ્ચે એક દિશાકુમારીકૂટ અને એક સહસ્રાંકકૂટ મળી બે કૂટ આવ્યાં છે, તેમાં પહેલું સહસ્રાંકકૂટ (બલકૂટ), ત્યારબાદ દિશાકુમારીકૂટ ત્યારબાદ ઉત્તરજિનભવન, એ અનુક્રમે છે.

॥ ૯ નંદનકુટોનો કંઈકે ભાગ આકાશમાં નિરાધાર ॥

દિશાકુમારીનાં ૮ કૂટ અભ્યન્તરમેરૂથી ૫૦ યોજન દૂર છે, અને ૫૦૦ યોજન મૂળવિસ્તારવાળાં છે. અને નંદનવન કેવળ ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું જ છે, જેથી ૫૦ યોજન જેટલો ભાગ વનથી બહાર આકાશમાં નિકળીને નિરાધાર

૧ સહસ્રાંકકૂટ પ્રસંગે સ્વરૂપ કહ્યું છે તો પણ સ્થાનની અશૂન્યતાએ અહિં કિંગિત સ્વરૂપ કહ્યું.

રહેલો છે. અને ૧૦૦૦ યોજન મૂળવિસ્તારવાળું બલકૂટ ૫૦૦ યોજનજેટલું વનથી બહાર નિકળી આકાશમાં અધર રહ્યું છે.

અવતરણ:—હવે નન્દનવન રૂપ પહેલી મેળલાને સ્થાને મેરૂપર્વતનો અભ્યન્તરવિસ્તાર તથા બાહ્યવિસ્તાર (અથવા અભ્યન્તરમેરૂનો અને બાહ્યમેરૂનો વિસ્તાર) કહે છે—

ળવસહસળવસયાઈ, ચડપન્ના છચ્ચિગારભાગા ય ।
ળંદળવહિવિસ્કંભો, સહસૂળો હોઈ મજ્ઞંમિ ॥ ૧૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

ળવસહસળવસયાઈ—નવહજાર નવસો

ચડપન્ના—ચોપન

છ ચ્ચ—અને છ

હગારભાગા—અગિઆરીઆ લાગ

ળંદળવહિ—નંદનવનનો બહારનો

વિસ્કંભો—વિસ્તાર

સહસ ડૂળો—હજાર યોજન ન્યૂન

મજ્ઞંમિ—વનની અંદરના મેરૂનો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નવસહસ્રનવશતાનિ ચતુષ્પંચાશત્ ચ, ષડ્ચૈકાદશભાગાશ્ચ ।

નંદનવહિર્વિષ્કંભઃ સહસ્રોનો ભવતિ મધ્યે ॥ ૧૨૩ ॥

ગાયાર્થ:—નંદનવનસ્થાને મેરૂપર્વતનો બહારનો વિસ્તાર નવહજાર નવસો ચોપન યોજન અને અગિઆરીઆ ૬ લાગ જેટલો છે, અને વનની અંદરના મેરૂનો વિષ્કંભ હજારયોજન ન્યૂન છે ॥ ૧૨૩ ॥

વિસ્તારાર્થ:—નંદનવન સમભૂમિથી ૫૦૦ યોજન ઉપર છે, અને દર યોજને $\frac{૧}{૪}$ લાગ ઘટતો હોવાથી $[૫૦૦ \times \frac{૧}{૪} = \frac{૫૦૦}{૪} =] ૪૫\frac{૫}{૪}$ યોજનને સમભૂમિસ્થાને રહેલા મેરૂના ૧૦૦૦૦ વિસ્તારમાંથી બાદ કરતાં ૮૬૫૪ યોજન અને અગિઆરીઆ ૬ લાગ જેટલો બાહ્યમેરૂનો વિષ્કંભ—

૧૦૦૦૦
બાદ ૪૫-૫

૮૬૫૪-૬ બાહ્યવિસ્તારમાંથી
બાદ ૧૦૦૦ વનનો ઉભયવિસ્તાર

૮૬૫૪-૬ બાહ્યવિસ્તાર ૮૬૫૪-૬ અભ્યન્તરવિસ્તાર
આવ્યો, અને તેમાંથી વનનો બન્ને બાજુનો ૫૦૦-૫૦૦ યોજન વિસ્તાર બાદ કરતાં નંદનવનની અંદરના મેરૂપર્વતનો વિસ્તાર ૮૬૫૪ યોજન અને અગિઆરીઆ ૬ લાગ જેટલો આવ્યો.

અથવા સૌમનસવનના વર્ણનપ્રસંગે દર્શાવ્યા પ્રમાણે શિખરથી ૯૮૫૦૦ યોજન નીચે ઉતરતાં નંદનવન આવે છે માટે ૯૮૫૦૦ યોજનને ૧૧ વડે ભાગતાં ૮૯૫૪ યોજન-૬ ભાગ અભ્યન્તરમેરૂનો વિસ્તાર આવે, તેમાં વનના ૧૦૦૦ યો. ઉમેરતાં યો. ૯૯૫૪-૬ ભા. બાહ્યમેરૂનો વિસ્તાર આવે ॥ ૧૨૩ ॥

અવતરણ:—હવે મેરૂપર્વતની સમભૂમિસ્થાને રહેલું મદ્રશાલ વન કહેવાય છે—

તદહો પંચસણ્હિં, મહિઅલિ તહ ચેવ મદ્રશાલવણં ।
નવરમિહદિગય ચ્ચિઅ, કૂડા વણવિત્થરં તુ હમં ॥ ૧૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

તદ્ અહો—તે નંદનવનની નીચે
પંચસણ્હિં—પાંચસો યોજન ઉતરતાં
મહિઅલિ—મહિતલ ઉપર, ભૂમિ ઉપર
તહચેવ—તેવાજ પ્રકારનું
મદ્રશાલવણં—ભદ્રશાલવન

નવરં રૂઢ—પરન્તુ અહિં વિશેષમાં
દિગય કૂડા—દિગ્ગજકૂટ, કરિકૂટ,
હસ્તિકૂટ
વણ વિત્થરં—વનનો વિસ્તાર
હમં—આ (૧૨૫ મી ગાથા) પ્રમાણે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તદધઃ પંચશતૈર્મહીતલે તથૈવ મદ્રશાલવનમ્ ।

નવરમત્ર દિગ્ગજા એવ કૂટાનિ વનવિસ્તારસ્ત્વયમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

ગાથાર્થ:—તે નંદનવનની નીચે ૫૦૦ યોજન ઉતરતાં ભૂમિઉપર ભદ્રશાલ નામનું વન છે, તે પછી તેવાજ પ્રકારનું (નંદનવન સરખું) છે. પરન્તુ વિશેષ એ છે કે અહિં (દિશાકુમારીનાં કૂટોને બદલે) દિગ્ગજ કૂટો છે, અને વનનો વિસ્તાર આ (૧૨૫ મી ગાથામાં કહેવાશે તે) પ્રમાણે ॥ ૧૨૪ ॥

વિસ્તારાર્થ:—હવે ભદ્રશાલ નામના વનનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

॥ ભૂમિ ઉપર મેરૂપર્વતનું મદ્રશાલવન ॥

મેરૂપર્વતની તલહટીસ્થાને ભૂમિઉપર ભદ્રશાલ નામનું વન નંદનવનથી ૫૦૦ યોજન નીચે છે. તેનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહેલા નંદનવન સરખું છે, પરન્તુ નંદનવનમાં દિશાકુમારીનાં કૂટ છે, તો આ ભદ્રશાલવનમાં દિગ્ગજ નામનાં આઠ કૂટ કરિકૂટના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તથા નવમું બલકૂટ જેવું સહસ્રાંકકૂટ આ વનમાં નથી, એ તદ્વાપત છે. તથા અહિં મેરૂની ચારે દિશાઓમાં સીતા તથા સીતોદ્ધા મહાનદીઓના પ્રવાહ મધ્યભાગમાં આવવાથી જિનલવનો બરાબર દિશામાં નથી,

પરન્તુ નદીઓના કિનારા ઉપર છે, અને વિદિશાઓમાં ચાર ગજદંતગિરિ આવવાથી પ્રાસાદો બરાબર વિદિશામાં નથી, પરન્તુ ગજદંતગિરિની કિનારીઓ પાસે છે, માટે તે આઠે કરિકૂટ ચાર જિનલવન અને ચાર પ્રાસાદનું નિયતસ્થાન આ પ્રમાણે—

॥ ભદ્રશાલવનમાં કરિકૂટ જિનલવન અને પ્રાસાદોનાં સ્થાન ॥

ભદ્રશાલવન બે નદીઓના ચાર પ્રવાહવડે ચાર વિભાગવાળું થયું છે, પુનઃ દરેક વિભાગમાં એકેક ગજદંતગિરિનો દેશ-ભાગ આવવાથી ૮ વિભાગવાળું થયું છે, તેમાં પહેલો વિભાગ મેરૂથી ઇશાનકોણમાં માલ્યવંત ગજદંતગિરિ અને સીતાનદીનો પૂર્વસન્મુખ વહેતો પ્રવાહ એ બેની વચ્ચે છે, ત્યારબાદ દક્ષિણાવર્તના અનુક્રમપૂર્વક બીજો ત્રીજો આદિ આઠે વિભાગ યથાસંભવ જાણવા. એ પ્રમાણે એ આઠભાગમાં ચાર દિશિતરક્તના ચારભાગમાં મેરૂથી ૫૦ યોજન દૂર ચાર શાશ્વતજિનલવનો નદીના કિનારા ઉપર છે. અને કુરૂક્ષેત્ર તથા ગજદંતથી બહાર ચાર વિદિશિવિભાગમાં ચાર ઇન્દ્રપ્રાસાદ દરેક ચાર દિશાએ ચાર ચાર વાપિકા-યુક્ત છે. એ પ્રમાણે ચાર જિનલવનો અને ૪ પ્રાસાદો એ આઠના આઠ આંતરામાં હાથીના આકાર સરખાં આઠ ભૂમિકૂટ-પર્વતો છે, તે પણ મેરૂથી ૫૦ યોજન દૂર છે. તે આ પ્રમાણે—

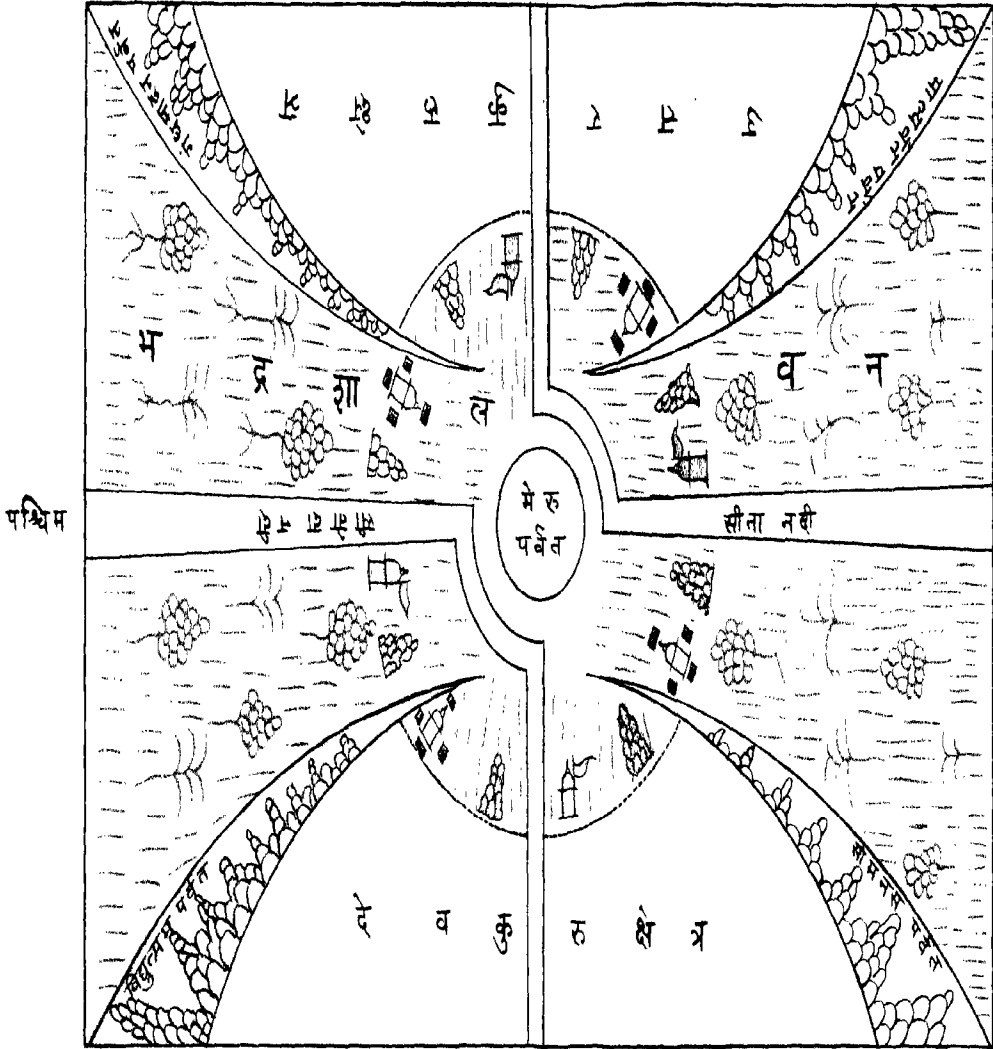
ઉત્તરકુરૂની બહાર મેરૂથી ઇશાનકોણમાં સીતાનદીની ઉત્તરદિશિમાં પહેલો ઇશાન ઇન્દ્રનો પ્રાસાદ છે. ત્યારબાદ મેરૂથી પૂર્વે સીતાનદીની દક્ષિણદિશાએ જિનમવન છે, અને આ જિનલવનની બે બાજુએ ઉત્તરદક્ષિણમાં પદ્મોત્તરકૂટ અને નીલવંતકૂટ છે, તથા દેવકુરૂની બહાર મેરૂના અગ્નિકોણમાં સીતાનદીની દક્ષિણ-દિશાએ સૌધર્મઇન્દ્રનો પ્રાસાદ છે, તથા દેવકુરૂની અંદર સીતોદાના પ્રવાહથી પૂર્વે અને મેરૂની દક્ષિણદિશામાં જિનમવન છે, અને એ જિનલવનની બન્ને બાજુ ત્રીજો સુહસ્તિ કરિકૂટ અને ચોથો અંજનગિરિ કરિકૂટ છે. તથા સીતોદાની દક્ષિણે અને મેરૂની ઉત્તરે દેવકુરૂથી બહાર સૌધર્મઇન્દ્રનો પ્રાસાદ છે, ત્યારબાદ સીતોદાની ઉત્તરે અને મેરૂની પશ્ચિમે જિનમવન છે, અને તેની બન્ને બાજુ પાંચમો કુસુદ કરિકૂટ તથા છઠ્ઠો પલાશ કરિકૂટ છે. તથા સીતોદાની ઉત્તરે અને મેરૂથી વાયવ્યકોણમાં ઉત્તરકુરૂની બહાર ઇશાન ઇન્દ્રનો પ્રાસાદ છે, ત્યારબાદ સીતાનદીના પૂર્વે અને મેરૂની ઉત્તરે તથા ઉત્તરકુરૂની અંદર જિનમવન છે. અને તેની બે બાજુએ સાતમો વતંસક કરિકૂટ અને ૮ મો રોચનગિરિ નામનો કરિકૂટ છે. એ આઠે ભૂમિકૂટ હસ્તિના આકારવાળા હોવાથી કરિકૂટ-દિગ્ગજકૂટ-હસ્તિકૂટ-ગજકૂટ ઇત્યાદિ નામથી ઓળખી શકાય છે. એ કરિકૂટો ઉપર તે તે નામવાળા એક પદ્યોપમના આયુધવાળા દેવોના પ્રાસાદ છે, તેઓની રાજધાની બીજા જગ્ન-દ્વીપમાં વિજયદેવ સરખી ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે ॥ ૧૨૪ ॥

॥ ભદ્રશાલ વનનું ચિત્ર ॥

[માં ૧૨૪ ૧૨૫, પૃ. ૨૦૮]

આ ભદ્રશાલ વનમાં મેઢથી ૫૦ ચોજન દૂર ચાર દિશાએ ૪ ચૈત્ય નદી પાસે છે, ૪ ઇન્દ્રપ્રાસાદ પર્વતોની પાસે છે, એ આઠના આઠ આંતરામાં ૮ કુરિકૃટ છે, જેનો કેટલોક ભાગ વનમાં અને કેટલોક ભાગ કુરુક્ષેત્રમાં છે.

ઉત્તર

પશ્ચિમ

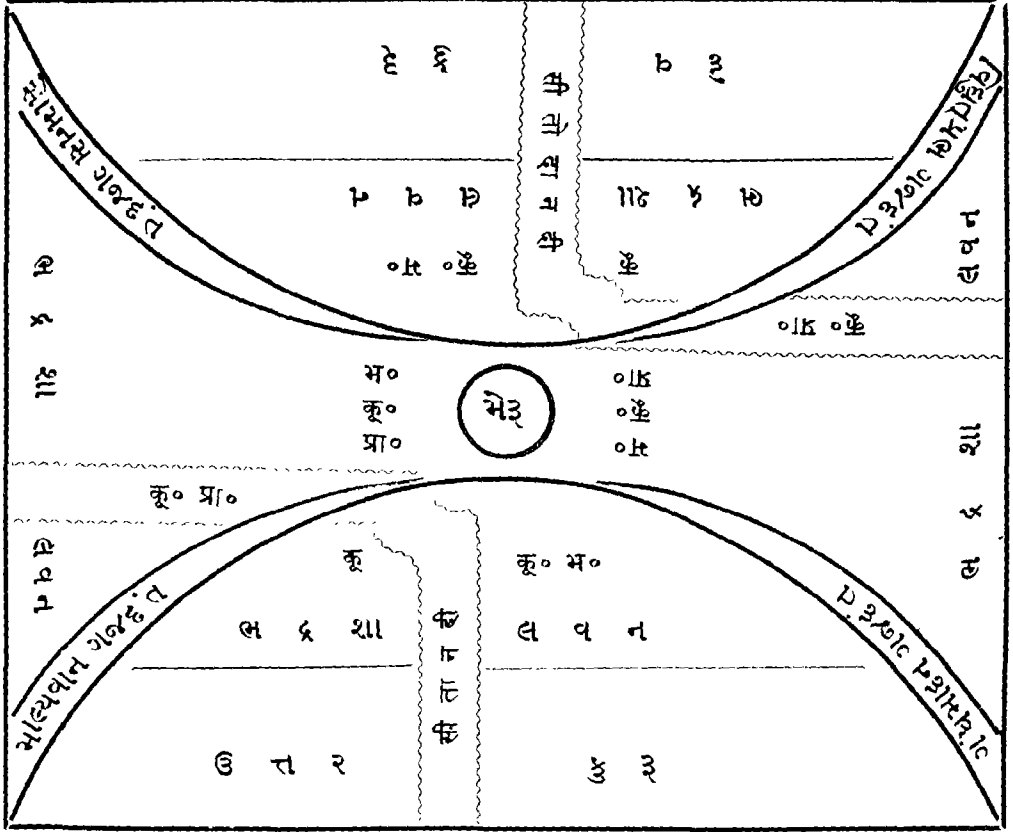
પૂર્વ

દક્ષિણ

મેઢથી ઉત્તર દક્ષિણ વન ૨૫૦ ચોજન પહોળું છે, અને પૂર્વ પશ્ચિમ વન દરેક ૨૨૦૦૦-૨૨૦૦૦ ચોજને દીર્ઘ છે. અને પહોળાઈમાં અનિયત છે.

દરેક ઇન્દ્રપ્રાસાદની ચાર દિશાએ ચાર ચાર વાવડીઓ છે.

ભદ્રશાલવનમાં ૮ કરિકૂટનાં સ્થાનનું ચિત્ર.

હવે ભદ્રશાલવનનું પ્રમાણ કેટલું ? તે આગળની ગાથામાં કહેવાશે.

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કરેલી સૂચનાપ્રમાણે ભદ્રશાલવનનું પ્રમાણ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

બાવીસસહસ્સાઈ, મેરુઓ પુવ્વઓ અ પચ્છિમઓ ।

તં ચાડસીવિહત્તં, વણમાણં દાહિણુત્તરઓ ॥ ૧૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—

બાવીસસહસ્સાઈ—બાવીસ હજાર થોળન
તં—તે બાવીસહજારને

અડસી—અઠ્યાસીવડે
વિહત્તં—વિલક્ષ્ય કરતાં, ભાગતાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વાવિંશતિસહસ્રાણિ, મેરોઃ પૂર્વતશ્ચ પશ્ચિમતઃ ।

તચ્છાષ્ટાશીતિવિભક્તં વનમાનં દક્ષિણોત્તરતઃ ॥ ૧૨૫ ॥

ગાથાર્થઃ—મેરૂથી પૂર્વદિશામાં બાવીસ હજાર યોજન અને પશ્ચિમદિશામાં પણ બાવીસ હજાર યોજન જેટલું દીર્ઘ લદ્રશાલ વન છે, અને તેને અધ્યાસી વડે ભાગતાં જે આવે તેટલું વનનું પ્રમાણ દક્ષિણમાં અને ઉત્તર દિશામાં છે ॥ ૧૨૫ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—લદ્રશાલવનનો દીર્ઘવિસ્તાર પૂર્વદિશામાં અને પશ્ચિમદિશામાં નદીઓના પ્રવાહને અનુસારે ૨૨૦૦૦-૨૨૦૦૦ યોજન છે, અને એ વિસ્તાર પૂર્ણ થયા બાદ વિજયો પ્રારંભાય છે, તથા દક્ષિણમાં દેવકુરૂક્ષેત્રની અંદર તથા ઉત્તર દિશામાં ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રની અંદર લદ્રશાલવનનો વિસ્તાર ૮૮૨૨૦૦૦(૨૫૦ યોજન ઉત્તરદક્ષિણ ધ્રુવ પ્રમાણે ૮૮ મા ભાગ જેટલો એ- ૧૭૬
ટલે *(૨૫૦ યોજન) છે. શેષભાગ કુરૂક્ષેત્રના યુગ- ૪૪૦
લિકોની વસ્તીવાળો છે, માટે તે શેષભાગમાં વન ૪૪૦
નથી. વળી મેરૂપર્વત ઉપરનાં ત્રણે વન વલય આકાર- ૦૦૦૦
નાં છે, અને આ વન જુદા પ્રકારના વિષમ ચોરસ ૦૦૦૦
આકારનું છે ॥ ૧૨૫ ॥ ૦૦૦૦

અવતરણઃ—હવે મેરૂની ચાર વિદિશિમાં ચાર ગજદંતગિરિનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

છઠ્ઠીસ સહસ્ર ચતસસય—પણહત્તરિ ગંતુ કુરુણહપવાયા ।

ઉમઓ વિણિગયા ગયદંતા મેરુમ્મુહા ચરો ॥ ૧૨૫ ॥

શબ્દાર્થ—

ગંતુ—જઈને

કુરુણહપવાયા—કુરૂક્ષેત્રની નદીના પ્રપાત-
કુંડથી

ઉમઓ—બન્ને બાળુ

વિણિગયા—નિકળેલા છે

મેરુ ઉમ્મુહા—મેરૂની સન્મુખ

* મેરૂથી ૫૦ યોજન દૂર અને ૫૦૦ યોજન મૂળ વિસ્તારવાળા આઠ કરિદ્રૂ તે ૨૫૦ યોજન જેટલા નાના વનમાં કેવી રીતે સમાય ? એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે, અને તે સંબંધમાં નંદનવનમાંના નંદનદ્રુઓની માફક શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટતા કરી નથી, તો પણ સંભવે છે કે જેમ નંદનવનનાં ૮ દ્રુઓ દરેકનો કંઈક ભાગ આક્રાશમાં નિરાધાર રહ્યો છે તેમ અહિં પણ કરિદ્રૂઓ ૩૦૦ યોજન જેટલો વિસ્તાર કુરૂક્ષેત્રમાં પ્રવેશ્યો હોય, તો કંઈ વિરોધ સમજાતો નથી, અને એ વિસ્તાર ભૂમિઉપર જ હોવાથી શાસ્ત્રકારે સ્પષ્ટતા ન કરી હોય તો તે સંભવિત છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ષડ્વિંશતિસહસ્રચતુઃશતપંચસપ્તિં ગત્વા કુરુનદીપ્રપાતાત્ ।

ઉભયતો વિનિર્ગતા ગજદન્તા મેરુન્મુખાશ્ચત્વારઃ ॥ ૧૨૬ ॥

ગાથાર્થ:—કુરૂક્ષેત્રમાં વહેતી નદીઓના પ્રપાતથી ૨૬૪૭૫ યોજન દૂર જતાં બન્ને બાજુએ ચાર ગજદંત પર્વતો મેરૂપર્વતની સન્મુખ નિકળ્યા છે ॥ ૧૨૬ ॥

વિસ્તારાર્થ:—દેવકુરૂક્ષેત્રમાં સીતોદામહાનદીનો સીતોદાપ્રપાત નામનો કુંડ નિષધપર્વતની નીચે છે, તે કુંડથી પૂર્વદિશામાં નિષધની કિનારી કિનારીએ ૨૬૪૭૫ યોજન દૂર જઈએ ત્યારે ત્યાં નિષધપર્વતમાંથી નિકળેલા સોમનસ ગજદંત નામનો પર્વત મેરૂની સન્મુખ હસ્તિના દાંતસરખા વક્રઆકારે બંધ છે. ગજ=હસ્તિના દંત=દંતૂશળસરખો વક્ર હોવાથી ગજદંતગિરિ કહેવાય છે. તથા તેજ સીતોદા પ્રપાતકુંડથી પશ્ચિમદિશામાં એટલા જ યોજન દૂર જતાં ત્યાંથી નિષધપર્વતમાંથી વિદ્યુત્પ્રમ ગજદંત પર્વત તેવાજ આકારે નિકળ્યો છે. તથા ઉત્તર કુરૂક્ષેત્રમાં વહેતી સીતામહાનદીનો સીતાપ્રપાતકુંડ નીલવંતપર્વતની નીચે છે, ત્યાંથી પશ્ચિમ-દિશામાં તેટલા યોજન દૂર ગંધમાદન ગજદંતગિરિ નીલવંતપર્વતમાંથી તેવાજ આકારે નિકળ્યો છે, અને એજ કુંડની પૂર્વદિશામાં એટલા યોજન દૂર જતાં ત્યાં નીલ-વંતપર્વતમાંથી માલ્યવંત ગજદંતગિરિ તેવાજ આકારે નિકળ્યો છે. એ પ્રમાણે મેરૂની દક્ષિણ તરફ નિષધમાંથી નિકળેલા એ અને ઉત્તરતરફ નીલવંતમાંથી નિકળેલા એ મળી ચાર ગજદંતગિરિ મેરૂસન્મુખ દીર્ઘઆકારવાળા છે, એનો વાસ્તવિકઆકાર ૧૨૬ મી ગાથામાં કહેવાશે. એ ચારે ગજદંતગિરિ મેરૂપર્વતની ચાર વિદિશિએ રહેલ છે તે ૧૨૭ મી ગાથામાં કહેવાશે. તથા એનું પ્રમાણુઆદિ વિશેષસ્વરૂપ આગળની ગાથાઓમાં કહેવાશે. ॥ ૧૨૬ ॥

અવતરણ:—એ ચાર ગજદંતપર્વતો કઈ દિશામાં અને કેવા વર્ણુવાળા છે તે આ ગાથામાં કહે છે—

અગ્નેયાર્દ્રસુ પયાહિણેણ સિઅરત્તપીતનીલામા ।

સોમણસ વિજ્જુપ્પહ ગંધમાયણ માલવંતરક્કા ॥ ૧૨૭ ॥

૧ અહિં “ કુંડથી એટલે કુંડમાં પડતા પ્રપાતથી એટલે નદીના ૫૦ યોજન જેટલા પ્રવાહથી ” એવો અર્થ લેવો.

શબ્દાર્થ:—

અગ્નેય આર્દ્રમ્-અગ્નિકોણ આદિ
વિદિશામાં
પચાહિણેણ-પ્રદક્ષિણાવર્તના અનુક્રમ
પ્રમાણે

સિઅ-શ્વેતવર્ણવાળો
નીલઆમા-નીલવર્ણની કાંતિવાળો
માલવંત અક્ષ્વા-માલ્યવંત નામનો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

આગ્નેય્યાદિષુ પ્રાદક્ષિણ્યેન શ્વેતરક્તપીતનીલામાઃ ।

સૌમનસવિદ્યુત્પ્રભગંધમાદનમાલ્યવંતારૂયાઃ ॥ ૧૨૭ ॥

ગાથાર્થ:—અગ્નિકોણઆદિ વિદિશાઓમાં પ્રદક્ષિણાવર્તક્રમ પ્રમાણે સૌમ-
નસ વિદ્યુત્પ્રભ ગંધમાદન અને માલ્યવંત એ નામના ચાર પર્વતો અનુક્રમે શ્વેત
રક્ત પીત અને નીલવર્ણની કાંતિવાળા છે ॥ ૧૨૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—મેરૂપર્વતથી અગ્નિકોણે સૌમનસ ગજદંત ગિરિ રૂપાને હોવાથી
શ્વેતવર્ણવાળો છે, નૈઋત્યકોણમાં વિદ્યુત્પ્રભ ગજદંતગિરિ તપનીય સુવર્ણનો હોવાથી
રક્તવર્ણનો છે, વાયવ્યકોણમાં ગંધમાદન ગજદંતગિરિ પીતરત્નમય હોવાથી પીત-
વર્ણનો છે, [મતાન્તરે સુવર્ણમય કહ્યો છે, તેમજ સર્વરત્નમય પણ કહ્યો છે].
તથા ઈશાનકોણમાં માલ્યવંત ગજદંતગિરિ વૈદૂર્યરત્નનો હોવાથી નીલવર્ણનો છે.
એ પ્રમાણે ચારે ગજદંતપર્વતોનાં નામ તથા વર્ણ કહ્યા.

સૌમનસપર્વતઉપર પ્રશાન્તચિત્તવાળા દેવદેવીઓ વસે છે તેથી અથવા સૌમ-
નસનામનો દેવ અધિપતિ હોવાથી સૌમનસ નામ છે, તથા ગંધમાદનપર્વત ઉપ-
રની કોષ્ઠપુટાદિ વનસ્પતિઓમાંથી ઉત્તમ ગંધ પ્રસરે છે, અથવા ગંધમાદન નામનો
અધિપતિ દેવ છે માટે ગંધમાદન નામ છે, વિદ્યુત્પ્રભપર્વત દૂરથી વિજળીના પ્રકા-
શસરખો દેખાય છે માટે, અથવા વિદ્યુત્પ્રભ નામનો દેવ અધિપતિ છે માટે વિદ્યુ-
ત્પ્રભ નામ છે, તથા માલ્યવંતપર્વત પવનથી વિખરાયલા અનેક પુષ્પોથી ઉપરની
શોભિતી ભૂમિવાળો છે, અથવા માલ્યવાન્ નામનો દેવ અધિપતિ છે માટે માલ્ય-
વંત નામ છે. એ ચારે દેવો પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે, તેઓની રાજધા-
નીઓ પોતપોતાની દિશિમાં બીજા જ બુદ્ધીપને વિષે ૧૨૦૦૦ યોજનના વિસ્તાર
વાળી છે ॥ ૧૨૭ ॥

અવત્તરણ:—એ ચાર ગજદંતગિરિઉપર અધોલોકવાસી આઠ દિશાકુમા-
રીનાં કુટ છે તે કહેવાય છે—

અહલોઅવાસિણીઓ દિસાકુમારીઓ અટ્ટ ણ્ણસિં ।
ગયદંતગિરિવરાણં, હિટ્ટા ચિટ્ટંતિ ભવણેસુ ॥ ૧૨૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

અહલોઅ-અધોલોકમાં
વાસિણીઓ-વસનારી

ણ્ણસિં-એ (ગજદંતપર્વતોની)
ચિટ્ટંતિ-રહે છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અધોલોકવાસિન્યોઽષ્ટૌ દિકુમાર્યં એતેષાં ।
ગજદંતગિરિવરાણામધસ્તિષ્ઠંતિ ભવણેષુ ॥ ૧૨૮ ॥

ગાથાર્થ:—અધોલોકનિવાસિની ૮ દિશાકુમારીઓ આ ગજદંતપર્વતોની નીચે ભવનોમાં રહે છે [અને પર્વતો ઉપર તેનાં ૮ કૂટ છે—એ સંબંધ] ॥ ૧૨૮ ॥

વિસ્તાર્થ:—સોમનસગિરિઉપર ૭ કૂટ છે, તેમાં પાંચમા અને છઠ્ઠા કૂટ ઉપર સુવત્સા અને વત્સમિત્રા નામની બે દિશાકુમારી રહે છે, તથા વિદ્યુત્પ્રભ ઉપર નવકૂટ છે, તેમાં પાંચમા અને છઠ્ઠા કૂટઉપર પુષ્પમાલા અને અનિહિતા નામની બે દિશાકુમારી દેવીઓ રહે છે, તથા ગંધમાદનપર્વતઉપર સાતકૂટ છે, તેના પાંચમા અને છઠ્ઠા કૂટઉપર ભોગંકરા અને ભોગવતી નામની બે દેવીઓ રહે છે, અને માદ્યવંતગજદંતઉપર ૯કૂટ છે તેના પાંચમા છઠ્ઠા કૂટઉપર સુભોગા અને ભોગમાલિની એ બે દિશાકુમારી દેવીઓ રહે છે. એ પ્રમાણે ગંધ-માદનથી ગણતાં ભોગંકરા-ભોગવતી-સુભોગા-ભોગમાલિની-સુવત્સા-વત્સમિત્રા-પુષ્પમાલા-અનિહિતા એ નામની આઠે દિશાકુમારીદેવીઓનાં એ કૂટઉપર પોતપોતાના પ્રાસાદો છે, અને એજ કૂટોની નીચે ભવનપતિનિકાયમાં પોતાનાં બે બે ભવનો છે. અને રાજધાનીઓ ખીજા જંબૂદ્વીપમાં પોતપોતાની દિશિમાં ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે. શ્રી જિનેન્દ્રોના જન્મસમયે આસનચલાયમાન થતાં અવધિજ્ઞાનથી શ્રી જિનેન્દ્રોનો જન્મ જાણીને પરિવાર સહિત શીઘ્ર જન્મસ્થાને આવી સંવર્તવાયુથી એક યોજનભૂમિસ્વચ્છ કરી પ્રભુની માતા માટેનું સૂતિકાગ્રહ રચે છે, એ મુખ્યકાર્ય છે.

તથા નીચે ૯૦૦ યોજન સુધીનો તીર્છાલોક ગણાય છે, અને તેથી નીચેનો ભાગ સર્વ અધોલોક કહેવાય છે, જેથી આ દેવીઓનાં બે બે ભવનો ૯૦૦ યોજનથી ઘણે નીચે ભવનપતિનિકાયમાં [કૂટોની નીચે સમશ્રેણિએ] આવેલાં હોવાથી એ દેવીઓ અધોલોક નિવાસિની એવા વિશેષણથી ઓળખાય છે.

તથા ગજદંત ગિરિઉપરનાં કૂટોનું સર્વ સ્વરૂપ ૪૬૭ ગિરિકૂટના વર્ણન પ્રસંગે ૭૦મી તથા ૭૬મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવાઈ ગયું છે, માટે અહિં પુનઃ કહેવાશે નહિ ॥ ૧૨૮ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ગજદંતગિરિઓનું પ્રમાણ તથા આકાર કહેવાય છે.

ધુરિ અંતે ચઽપણસય, ઉચ્ચતિ પિદ્ધત્તિ પણસયાઽસિસમા ।
દીહત્તિ ઇમે છકલા,દુસય ણવુત્તર સહસંતીસં ॥ ૧૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

ધુરિ—પ્રારંભમાં
ચઽપણસય—ચારસો અને પાંચસો
અસિસમા—ખડ્ગસરખા

ઈમે—એ ચારગિરિ
ણવ ઉત્તર—નવ અધિક

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ધુર્યન્તે ચતુષ્પંચશતાનિ ઉચ્ચત્વે પૃથુત્વે પંચશતાન્યસિસમાઃ ।
દીર્ઘત્વે ઇમે ષડ્કલાધિકે નવાધિકે દ્વે શતે ત્રિંશત્સહસ્રાણિ ॥ ૧૨૯ ॥

ગાથાર્થ:—એ ચારે પર્વતો પ્રારંભમાં ૪૦૦ યોજન ઉંચા અને પર્યન્તે ૫૦૦ યોજન ઉંચા તથા પ્રારંભમાં ૫૦૦ યોજન પહોળા અને પર્યન્તે ખડ્ગની ધાર સરખા પાતળા છે, અને લંબાઈમાં ૩૦૨૦૯ યોજન ૬૬ના જેટલા દીર્ઘ છે ॥ ૧૨૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—એ ચારે પર્વતો નિષધ અને નીલવંતપર્વત પાસેથી એવી રીતે નિકળ્યા છે કે જાણે એ બે પર્વતના ફાંટા નિકળ્યા હોય એવા દેખાય છે, અને જ્યાંથી નીકળ્યા છે તે પ્રારંભના સ્થાને નિષધ નિલવંત સરખાજ ૪૦૦ યોજન ઉંચા છે, અને ૫૦૦ યોજન પહોળા છે, ત્યાર બાદ અનુક્રમે ઉંચાઈ વધતાં વધતાં અને વિસ્તાર ઘટતાં ઘટતાં મેરૂપર્વતની પાસે ૫૦૦ યોજન *ઉંચા પરન્તુ પહોળાઈ કંઈ નહિ એવા થયા, અર્થાત્ પર્યન્તે ઉંચાઈ ૧૦૦ યોજન અધિક વધી, પરન્તુ જડાઈમાં તો ખડ્ગની ધાર જેટલા પાતળા થયા. તથા નિષધ

* ઉડાઈ પણ પ્રારંભમાં ૧૦૦ યોજન અને મેરૂ પાસે ૧૨૫ યોજન (ભૂમિમાં ઉડા) છે.

૧-૨ અર્થાત્ અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગ જેટલા પાતળા થયા છે.

નીલવંતથી મેરૂસુધીની લંબાઈ ૩૦૨૦૯૬૬ યોજન છે. જેથી ઉંચાઈમાં અશ્વસ્કંધ સરખોપણ આકાર ગણાય. અને એકંદર હસ્તિના દંતૂશળ સરખા આકારવાળા છે.

અવતરણ:—હવે એ કહેલા ગજદંતગિરિઓનાં એ એ ગજદંત વચ્ચે એક એક કુરૂક્ષેત્ર આવેલું છે તેનું પ્રમાણ તથા આકાર વિગેરે આ ગાથામાં કહે છે—

તાણંતો દેવુત્તરકુરાઓ ચંદ્રસંઠિત દુવે ।

દસસહસ્રવિશુદ્ધમહા-વિદેહદલમાણપિહુલાઓ ॥ ૧૩૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

તાણ અંતો-તે ગજદંતગિરિઓની વચ્ચે
દેવુત્તરકુરાઓ-દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂક્ષેત્ર
ચંદ્રસંઠિત-અર્ધચંદ્રના આકારવાળાં
દુવે-એ ક્ષેત્ર છે
દસસહસ્ર-દશહજાર યોજન

વિશુદ્ધ-બાદકરેલ
મહાવિદેહ-મહાવિદેહના વિષ્કંભને
દલમાણ-અર્ધપ્રમાણ
પિહુલાઓ-પહોળાં, વિષ્કંભવાળાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તેષામન્તર્દેવોત્તરકુરૂર્વશ્ચંદ્રાર્ધસંસ્થાનાઃ દ્વે ।

દશસહસ્રવિશુદ્ધમહાવિદેહદલમાણપૃથુલાઃ ॥ ૧૩૦ ॥

ગાથાર્થ:—તે ગજદંતગિરિઓની વચ્ચે-અંદર દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂક્ષેત્ર એ એ ક્ષેત્ર અર્ધચંદ્રના આકારવાળાં છે, અને દશહજાર બાદ કરેલ એવા મહા-વિદેહથી અર્ધપ્રમાણ પહોળાં છે. ॥ ૧૩૦ ॥

વિસ્તાર્થ:—હવે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ગજદંતપર્વતોની વચ્ચે આવેલા કુરૂ-ક્ષેત્રોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે:—

॥ મહાવિદેહમાં દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્ર ॥

સોમનસ અને વિદ્યુત્પ્રભ એ એ ગજદંતગિરિની વચ્ચે મેરૂપર્વતની દક્ષિણે

૧ મહાવિદેહના ૩૩૬૮૪ યોજન વિષ્કંભમાંથી ૧૦૦૦૦ યોજન મેરૂનો વિષ્કંભ આદરી તેનું અર્ધકરતાં નિપથ નીલવંતથી મેરૂપર્વત ૧૧૮૪૨ યોજન દૂર હોવાથી એટલીજ લંબાઈ હોવી જોઈએ, તેને બદલે ૩૦૨૦૯૬૬ લંબાઈ કહી તે ગજદંત ઘણા વધુ હોવાથી [અને કુડથી ૨૬૪૭૫ યોજન દૂરથી નિકળેલા હોવાથી પણ] સંભવિત છે.

૨ કુરૂ શબ્દ એકાન્ત બહુવચની છે માટે કુરૂ: એ પ્રયોગ છે.

અને નિષધપર્વતથી ઉત્તર દેવકુર નામનું યુગલિક્ષેત્ર છે. એ ક્ષેત્ર બે ગજ-
દત્તગિરિવચ્ચે આવવાથી અર્ધચંદ્રઆકારનું અથવા ધનુષના આકાર સરખું છે,
જેથી એ ક્ષેત્રનો ઇંધુ એટલે વિષ્કંભ નિષધથી મેરુસુધીનો ગણાય, અને તે મહા-
વિદેહના ૩૩૬૮૪ યોજનનાં વિષ્કંભમાંથી વચ્ચે આવેલા મેરુના ૧૦૦૦૦ યોજન
બાદ કરી ૨૩૬૮૪ યોજન આવે તેનું અર્ધકરતાં ૧૧૮૪૨ યોજન વિષ્કંભ છે.
અને બે ગજદંતગિરિની બે લંબાઈ ભેગીકરતાં (૩૦૨૦૯૬ + ૩૦૨૦૯૬ =)
૬૦૪૧૯૨ યોજન આવે તેટલું ધનુષ્ય એટલે દેવકુરનો અર્ધધેરાવો-અર્ધપ-
રિક્ષેપ-અર્ધપરિધિ છે.

એ પ્રમાણે ગંધમાદન અને માલ્યવંત એ બે ગજદંતગિરિની વચ્ચે, મેરુથી
ઉત્તરે અને નીલવંતપર્વતથી દક્ષિણે ઉત્તરકુર નામનું યુગલિક્ષેત્ર છે. તેનો પણ
વિષ્કંભ ધનુષ્ય દેવકુરવત છે.

તથા બન્ને ક્ષેત્રની જીવા (ધનુષદોરી) ૫૩૦૦૦ યોજન છે, અને ત્યાં દેવ-
કુરની જીવા નિષધપર્વતની કિનારી છે, તથા ઉત્તરકુરની જીવા નીલવંતપર્વતના
કિનારે છે. અહિં પ્રપાતકુંડથી બે બાજુના ૨૬૪૭૫-૨૬૪૭૫ યોજન જેટલા બે
ગજદંત દૂર છે તે યોજનો મેળવતાં ૫૨૯૫૦ યોજન થાય અને તેમાં નદીપ્રવા-
હના ૫૦ યોજન ઉમેરતાં ૫૩૦૦૦ યોજન જીવા થાય છે.

॥ કુરુક્ષેત્રમાં સર્વદા અવસર્પિણીનો પહેલો આરો ॥

આ બે ક્ષેત્રમાં સદાકાળ અવસર્પિણીના પહેલા સુષમસુષમઆરા સરખા
ભાવ વર્તે છે, જેથી યુગલિક્ષેત્રનુષ્યે અને યુગલિક્ષેત્રિયંચપંચેન્દ્રિયો અહિં
ત્રણપદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે, મનુષ્યોની કાયા ત્રણગાઉની અને તિર્યંચ-
પંચેન્દ્રિય યુગલિકો ૬ ગાઉના પ્રમાણવાળા છે. આહારનું અન્તર મનુષ્યોને ૩
દિવસનું અને યુગલતિર્યંચોને ૨ દિવસનું છે. મનુષ્યોનાં પૃષ્ઠકરંડક ૨૫૬ છે.
તુવર કણ જેટલો કલ્પવૃક્ષના ફળાદિકનો આહાર છે. ૪૯ દિવસ અપત્યપાલના છે,
યુગલનો જન્મ થયાબાદ ૬ માસે છીંક બગાસાદિપૂર્વક કંઈપણ પીડા વિના
મરણપામીને ઈશાનસુધીના દેવલોકમાં યુગલઆયુષ્ય જેટલા વા તેથી હીન આ-
યુષ્યવાળા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીઓની અવગાહના પુરૂષથી કંઈક ન્યૂન
(દેશોન ૩ ગાઉની) છે, અને આયુષ્ય પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમેભાગહીન
હોય છે, એજ જઘન્યઆયુષ્ય ગણાય છે. પુરૂષોનું આયુષ્ય સર્વનું ૩ પદ્યો-
પમ છે. વળી મનુષ્યો પદ્મગન્ધ-મૃગગન્ધ-સમ-સહ-તેજસ્તલિન-અને શનૈશ્ચારી
એ ૬ પ્રકારના છે, ઈત્યાદિસ્વરૂપ તથા ભૂમિનું અને કલ્પવૃક્ષઆદિ યુગલિ-
ક્ષેત્રનું ઘણુંસ્વરૂપ પૂર્વે લખી તથા ૯૬ આદિગાથાના વિસ્તરાર્થમાં ઘણું

ખરૂં કહેવાઈ ગયું છે ત્યાંથી જાણવું. અહિં આટલું સંક્ષિપ્તકથન સ્થાનની અશૂન્યતા માટે પુનઃ દર્શાવ્યું છે ॥ ૧૩૦ ॥

॥ કુરુક્ષેત્ર અને ૧૦ દ્રહોનો યન્ત્ર ॥

કુરુક્ષેત્રનાં નામ	લંબાઈ (જવા)	પહોળાઈ [નિષધ ની- લવંતથી મેરૂ સુધી]	કયા સ્થાને	કઈ નદી ?	કયો કાળ ?	યુગલમનુ- ષ્યનું આયુષ્ય ઉંચાઈ		યુગલતિર્ય- ચોનું આયુષ્ય ઉંચાઈ	
દેવકુરૂ	૫૩૦૦૦ યો. [ધનુઃ ૬૦૪૧૮૧૩]	૧૧૮૪૨૧૬	મેરૂની દક્ષિણે નિષધની ઉત્તરે [એ બેની વચ્ચે] સોમનસ વિદ્યુ- તપ્રભની વચ્ચે	સીતોદા મહા- નદી	અવસ- પિણી- ના ૧લા આરા સરખો	૩ ગાઉ	૩ પલ્ય	૩ પલ્ય	૬ ગાઉ [ગર્ભચતુ- ષ્પદ]
ઉત્તરકુરૂ	"	"	મેરૂની ઉત્તરે, નીલવંતની દક્ષિણે ગંધમાદન માલ્યવંતની વચ્ચે	સીના મહા- નદી	"	"	"	"	"

અવતરણ:—હવે દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં બેબે મોટા પર્વતો છે, કે જે યમ-
કગિરિ તથા ચિત્રવિચિત્ર નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

ખડ્ગપુત્રાવરકૂલે, કળગમયા બલસમા ગિરી દો દો ।

ઉત્તરકુરાઈ જમગા, વિચિત્તચિત્તા ય ઇઅરીણ ॥ ૧૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

ખડ્ગ—નદીના
પુત્ર અવર—પૂર્વ અને પશ્ચિમ
કૂલે—કિનારે

જમગા—યમકગિરિ
ઇઅરીણ—ઉત્તર ક્ષેત્રમાં, દેવકુરૂમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ

નદીપૂર્વાપરકૂલે કનકમયૌ બલસમૌ ગિરી દ્વૌ દ્વૌ ।

ઉત્તરકુરુષુ યમકૌ વિચિત્રચિત્રૌ ચ હતરે ॥ ૧૩૧ ॥

ગાથાર્થ:—મહાનદીના પૂર્વકિનારે અને પશ્ચિમકિનારે (મળીને) બે બે પર્વતો સુવર્ણના અને બલકૂટ સરખા છે, તે ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં બે પર્વત યમકગિરિ નામના અને દેવકુરુમાં ચિત્રગિરિ તથા વિચિત્રગિરિ નામના છે ॥ ૧૩૧ ॥

વિસ્તાર્થ:—ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં નીલવંતપર્વતથી મેરુસન્મુખ ૮૩૪૬ યોજન દૂર જતાં સીતાનદીના પૂર્વકાંઠે અને પશ્ચિમકાંઠે એકેક પર્વત કાંઠાને સ્પર્શીને રહેલો છે, તે બન્ને પર્વતનું નામ યમકગિરિ છે. જોડેલે જન્મેલા ભાઈસરખા પરસ્પર સરખા આકારાદિવાળા હોવાથી, અથવા યમકનામના પક્ષી વિશેષસરખા આકારવાળા હોવાથી અથવા યમકદેવ અધિપતિ હોવાથી યમકગિરિ નામ છે. એ બન્ને પર્વતો સુવર્ણના હોવાથી પીતલવર્ણના છે. તથા પ્રમાણમાં નન્દનવનમાં કહેલા નવમા બલકૂટ સરખા હોવાથી મૂળમાં ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા, મધ્યમાં ૭૫૦ યોજન અને શિખરસ્થાને ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે, જેથી મૂળથી શિખર સુધી અનુક્રમે ઢીનઢીન વિસ્તારવાળા છે. અને ૨૫૦ યોજન ભૂમિમાં ઉંડા ગયેલા છે. સર્વબાળુએ એક વન અને એક વેદિકાવડે વીટાયલા છે. એ બન્ને ગિરિના શિખરઉપર યમકદેવનો એકેક પ્રાસાદ ૩૧૧ યોજન વિસ્તારવાળો અને ૬૨૧૧ યોજન ઉંચો છે, તેમાં યમકદેવનાં પરિવારસહિત સિંહાસનો છે, એ બન્ને યમકદેવોની યમકા નામની રાજધાની બીજા જાંબૂદ્રીપમાં ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી વિજય રાજધાની સરખી છે.

તથા દેવકુરુક્ષેત્રમાં પણ નિષધપર્વતથી મેરુસન્મુખ ૮૩૪૬ યોજન દૂર જતાં સીતાદાનદીના પ્રવાહના પૂર્વકાંઠે વિચિત્ર પર્વત અને પશ્ચિમકાંઠે ચિત્ર પર્વત છે. તે સર્વ રીતે ઉત્તરકુરુનાં યમકગિરિ સરખા છે, પરન્તુ વિશેષ એ કે—વિચિત્રગિરિઉપર વિચિત્રદેવનો પ્રાસાદ અને ચિત્રગિરિઉપર ચિત્રદેવનો પ્રાસાદ છે. શેષ સર્વસ્વરૂપ યમકદેવવત્ જાણવું. તથા અહિં ૮૩૪૬ યોજનની ઉત્પત્તિ આગળની ગાથામાં પાંચ કુરુદ્રહના અન્તર પ્રસંગે કહેવાશે ॥ ૧૩૧ ॥

પ્રશ્ન:—એ ચારે પર્વતોને પર્વતોમાં ગણ્યા છે કે કૂટમાં ? જો કૂટમાં ગણ્યા હોય તો ઘટિત છે, અને પર્વતોમાં ગણ્યા હોય તો પાંચસો પાંચસો યોજન ઉંચા કરિકૂટ વિગેરેને કૂટ તરીકે ગણ્યા, અને ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા આ ચાર પર્વતોને પર્વત તરીકે કેમ ગણ્યા ?

ઉત્તર:—કરિકૂટઆદિ પર્વતો જેમ ભૂમિઉપર ગોપુચ્છાકારવાળા છે તેવા જ આ ચાર પર્વતો પણ ગોપુચ્છઆકારના અને ભૂમિઉપર છે, તો પણ કેટલાક પર્વતોને કૂટ તરીકે અને કેટલાક કૂટસરખા પ્રમાણવાળા પર્વતોને પણ પર્વતોમાં જ ગણ્યા છે, તેમાં કોઈ સાક્ષાત્ હેતુ દેખાતો નથી, શાસ્ત્રમાં પૂર્વાચાર્યોની વિવક્ષાને જ અહિં હેતુ કહ્યો છે. જેથી આગળ કહેવાતા ૨૦૦ કંચનગિરિઓ પણ ભૂમિકૂટ તુલ્ય હોવા છતાં પર્વતોમાં જ ગણ્યા છે, અને આ ચાર પર્વતોને પણ પર્વતોમાં જ ગણ્યા છે, જો કે શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ મૃણસૂત્રમાં ચિત્રવિચિત્ર પર્વતોને કૂટ શબ્દ જોડેલો છે, તોપણ ભૂમિકૂટોની ગણતરીમાં લેવા તરીકે એ કૂટ શબ્દ નથી, પરંતુ આકારમાત્રથી કૂટ શબ્દ કહ્યો છે. ॥ ૧૩૧ ॥

અવતરણ:—કુરુક્ષેત્રોમાં પાંચ પાંચ દ્રહ્ છે તે આ બે ગાથામાં કહેવાય છે—

णइवहदीहा पण पण, हरया दु दु दारया इमे कमसो ।
णिसहो तह देवकुरु, सुरो सुलसो अ विज्जुपभो ॥ १३२ ॥
तह नीलवंत उत्तर—कुरु चंदेरवय मालवंतु त्ति ।
पउमदहसमा णवरं, एणसु सुरा दहसणामा ॥ १३३ ॥

શબ્દાર્થ:—

णइवहदीहा=નદીના પ્રવાહ પ્રમાણે દીર્ઘ
पण पण हरया=પાંચ પાંચ દ્રહ્
दु दु दारया=બે બે દારવાળા

इमे=એ પાંચ સરોવર (નાં નામ)
कमसो=અનુક્રમે આ પ્રમાણે

तह=તથા
त्ति=છતિ, એ
पउमदहसमा=પદ્મદ્રહ્ સરખા

णवरं=પરંતુ
सुरा=દેવો
दहसणामा=દ્રહ્ના સરખા નામવાળા

સંસ્કૃત અનુવાદ

नदीवहदीर्घाः पंच पंच द्रहा द्विद्विद्वारका इमे क्रमशः ।
निषघस्तथा देवकुरवः सुरः सुलसश्च विद्युत्प्रभः ॥ १३२ ॥
तथा नीलवान् उत्तरकुरवः चन्द्र ऐरवतो माल्यवान् इति ।
पद्मद्रहसमा नवरं एतेषु सुराः स्वद्रहनामानः ॥ १३३ ॥

ગાથાં:—નદીના પ્રવાહઅનુસારે દીર્ઘ એવા પાંચ પાંચ દ્રહ બે બે દ્વારવાળા છે, તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે—નિષધ-દેવકુરૂ-સૂર-સુલસ-વિદ્યુત્પ્રભ (એ પાંચ દ્રહ દેવકુરૂમાં) ॥૧૩૨॥ તથા નીલવંત-ઉત્તરકુરૂ-ચંદ્ર-ઐરવત-અને માલ્યવંત (એ પાંચ દ્રહ ઉત્તરકુરૂમાં) એ સર્વ દ્રહ પદ્મદ્રહ સરખા છે, પરન્તુ દ્રહોના દેવો દ્રહના નામ સરખા નામવાળા છે ॥ ૧૩૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે કુરૂક્ષેત્રનાં ૧૦ દ્રહોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

॥ દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂમાં ૫-૫ સરોવર ॥

નિષધપર્વતથી સાધિક ૮૩૪ $\frac{૧}{૪}$ યોજન મેરૂ સન્મુખ ગયા બાદ [દેવકુરૂ-ક્ષેત્રમાં] જે ચિત્રવિચિત્ર નામના બે પર્વતો કહ્યા છે, ત્યાંથી આગળ મેરૂસન્મુખ ૮૩૪ $\frac{૧}{૪}$ યોજન ગયે પહેલો નિષધ દ્રહ, ત્યારબાદ એટલા જ યોજનને અન્તરે બીજો દેવકુરૂ દ્રહ, ત્યારબાદ ત્રીજો સૂર દ્રહ; ચોથો સુલસ દ્રહ, પાંચમો વિદ્યુત્પ્રભ દ્રહ, અને ત્યારબાદ એટલા જ અન્તરે મેરૂપર્વત છે. એ પ્રમાણે ૮૩૪ $\frac{૧}{૪}$ યોજન-વાળા સાત અંતરા થયા તેથી *સાધિક ૮૩૪ $\frac{૧}{૪}$ ને ૭ વડે ગુણતાં ૫૮૪૨ $\frac{૩}{૪}$ યોજન આવે, તેમાં ચિત્રવિચિત્રના ૧૦૦૦ યોજન તથા દરેક દ્રહની લાંબાઈ હજાર હજાર યોજન હોવાથી ૫૦૦૦ સહિત ૬૦૦૦ યોજન મેળવતા ૧૧૮૪૨ $\frac{૩}{૪}$ યોજન જેટલો કુરૂક્ષેત્રનો વિસ્તાર આવે છે.

એ પ્રમાણે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં નીલવંતપર્વતથી ૮૩૪ $\frac{૧}{૪}$ યોજન દૂર બે ચમકગિરિ છે, ત્યાંથી એટલા જ અન્તરે પહેલો નીલવંત દ્રહ, બીજો ઉત્તરકુરૂ દ્રહ, ત્રીજો ચંદ્ર દ્રહ, ચોથો ઐરવત દ્રહ, પાંચમો માલ્યવાન દ્રહ અને ત્યાર બાદ એટલા જ અન્તરે મેરૂપર્વત છે, જેથી ઉત્તરકુરૂનો વિસ્તાર પણ એ સાત અંતર અને ૬ પદાર્થ સહિત ૧૧૮૪૨ $\frac{૩}{૪}$ યોજન થાય છે.

એ દશે દ્રહોની લાંબાઈ નદીના પ્રવાહને અનુસારે એટલે ઉત્તરદક્ષિણ ૧૦૦૦ યોજન લાંબાઈ છે, અને પહોળાઈ પૂર્વપશ્ચિમ ૫૦૦ યોજન છે, એ વિશેષ છે. કારણ કે વર્ષધરના દ્રહો પૂર્વપશ્ચિમ દીર્ઘ અને ઉત્તરદક્ષિણ વિસ્તારવાળા છે, માટે આ દશ દ્રહોની લાંબાઈપહોળાઈ તે મહાદ્રહોથી જુદી છે.

॥ દ્રહોમાં થઈને વહેતો મહાનદીનો પ્રવાહ ॥

એ પાંચ પાંચ દ્રહો કુરૂક્ષેત્રના અતિ મધ્યભાગે રહેલા છે, અને મહાનદીનો પ્રવાહ પણ ક્ષેત્રના મધ્યભાગમાં થઈને વહે છે, જેથી દ્રહોને વેધીને (દ્રહોમાં થઈને) મહાનદી જાય છે, અને તેથી દરેક દ્રહનો પૂર્વવિભાગ અને પશ્ચિમ-વિભાગ એવા બે વિભાગ મધ્યવર્તી નદીપ્રવાહની અપેક્ષાએ થાય છે, અને દ્રહની

* સાધિક—એટલે કે કળા અધિક, એટલે ૮૩૪ $\frac{૧}{૪}$ યોજન કે કળા. અથવા ચો. ૮૩૪-૧૧ $\frac{૩}{૪}$ કળા. જુઓ. ગાથા ૧૩૫ મી.

દક્ષિણવેદિકામાં દક્ષિણતોરણે પ્રવેશ કરી સીતાદાનદી ઉત્તરતોરણે (ઉત્તરદ્વારે) બહાર નિકળે છે, તથા સીતાનદી દ્રહમાં ઉત્તરદ્વારે પ્રવેશ કરી દક્ષિણદ્વારે દ્રહથી બહાર નીકળે છે, માટે દરેક દ્રહને એક ઉત્તરમાં અને એક દક્ષિણમાં એમ બે બે દ્વાર (બે બે તોરણ) છે. અને એ કારણથી જ દરેક દ્રહને પૂર્વવિભાગનું અને પશ્ચિમવિભાગનું એમ બે બે વન તથા બે બે વેદિકા છે. (અને દ્વારથી દ્રહભેદ ન વિવક્ષીએ તો એક વન એક વેદિકા છે.)

॥ દ્રહોમાં ૬-૬ કમળવલયો ॥

જેમ પૂર્વે પદ્મસરોવરમાં ૬ કમળવલયો કહ્યા છે. તેવાંજ કમળવલયો અહિં પણ દરેક દ્રહમાં છે, અને મુખ્યકમળની કર્ણિકાઉપરના શ્રીદેવીભવન સરખા ભવનોમાં આ દ્રહોના અધિપતિ દેવની શય્યાઓ છે. અને દરેક દ્રહમાં એ પ્રમાણે ૧૨૦૫૦૧૨૦ (એકકોડ વીસલાખ પચાસહજાર એકસોવીસ) કમળો પૃથ્વીકાય રૂપ છે, શેષ સર્વસ્વરૂપ પદ્મદ્રહમાં કહ્યાપ્રમાણે યથાસંભવ બાણુવું.

આ દ્રહના અધિપતિદેવોની રાજધાનીઓ બીજા જગૂદ્ધીપમાં પોતપોતાની દિશામાં ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૩૩ ॥

દ્રહનાં નામ	લંબાઈ	પહોળાઈ	ઉંડાઈ	દેવનિવાસ	પરસ્પર અંતર	દ્વાર	વેધકનદી	ભવનાદિનું પ્રમાણ	કમળવલય	
નિષધદ્રહ	૧૦૦૦ યો.	૫૦૦ યો.	૧૦	નિષધ	૮૩૪ કુ યો.	ઉત્તર દક્ષિણ ૨ દ્વાર	સીતાદાનદી	પદ્મદ્રહની શ્રીદેવીના ભવનાદિવત્	૬-૬ કમળવલયો પદ્મદ્રહવત્	
દેવકુરુદ્રહ	"	"	૧૦	દેવકુરુ						
સૂરદ્રહ	"	"	૧૦	સૂર						
સુલસદ્રહ	"	"	૧૦	સુલસ						
વિદ્યુત્પ્રભદ્રહ	"	"	૧૦	વિદ્યુત્પ્રભ						
નીલવંતદ્રહ	"	"	૧૦	નીલવંત	સીતાનદી					
ઉત્તરકુરુદ્રહ	"	"	૧૦	ઉત્તરકુરુ						
ચંદ્રદ્રહ	"	"	૧૦	ચંદ્ર						
ઐરવતદ્રહ	"	"	૧૦	ઐરવત						
માત્યવંતદ્રહ	"	"	૧૦	માત્યવંત						

અવતરણ:—કુરુક્ષેત્રમાં યમલગિરિદ્રહ અને મેરુ' પરસ્પર અંતર કહેવાય છે—

અડસયચતુતીસજોયણાં તહ સેગસત્તમાગાઓ ।

इक्कारस य कलाओ, गिरिजमलद्रहाणमंतरयं ॥ १३४ ॥

શબ્દાર્થ:—

અડસયચતુતીસ—આઠસો ચોત્રીસ

સ હાગ સત્તમાગાઓ—સાતીયા ૧ ભાગસહિત

इक्कारस—અગિઆર

गिरि—(વર્ષધર અને મેરૂ) પર્વત

जमलद्रहाणं—યમલગિરિ અને દ્રહોનું

अंतरयं—આંતર—અન્તર

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अष्टशतचतुस्त्रिंशद्योजनानि तथा सैकसप्तभागाः ।

एकादश च कला गिरियमलद्रहाणामन्तरम् ॥ १३४ ॥

ગાથાર્થ:—નિષધ તથા મેરૂપર્વત યમલગિરિઓ અને દ્રહોનું પરસ્પર અન્તર આઠસોચોત્રીસયોજન તથા સાતીયા એકભાગસહિત એવી ૧૧ કળા જેટલું છે.

વિસ્તરાર્થ:—કુરૂક્ષેત્રનો વ્યાસ ૧૧૮૪૨ યોજન—૨ કળા છે, તેમાં સરખાસરખા અન્તરે યમલગિરિ અને પાંચદ્રહ આવેલા છે, ત્યાં યમલગિરિ ૧૦૦૦ યો. વિસ્તારવાળો, અને દરેક દ્રહ ૧૦૦૦ યોજન દીર્ઘ હોવાથી એ છ વસ્તુના ૬૦૦૦ યોજન બાદ કરતાં ૫૮૪૨ યોજન ૨ કળા રહે તેને (૧ વર્ષધરગિરિથી યમલગિરિ, ૨ યમલગિરિથી પહેલો દ્રહ, ૩ પહેલાથી બીજો દ્રહ, ૪ બીજાથી ત્રીજો દ્રહ, ૫ ત્રીજાથી ચોથો દ્રહ, ૬ ચોથાથી પાંચમો દ્રહ, ૭ પાંચમા દ્રહથી

૭) ૫૮૪૨—૨ (૮૩૪ યોજન

૫૬

૨૪

૨૧

૩૨

૨૮

૪ યો.

× ૧૬

૭૬ કળા

+ ૨ કળા

૭) ૭૮ કળા (૧૧ કળા

૭૭

૧

મેરૂગિરિ એ) ૭ આંતરાવડે ભાગતાં આઠસો ચોત્રીસ યોજન ઉપરાન્ત ૧૧ કળા, અને તે ઉપરાન્ત એક કળાના સાત ભાગ કરીએ તેવો ૧ ભાગ એટલું દરેક અન્તર હોય. જેથી વર્ષધરથી યમલગિરિ ૮૩૪ યોજન ૧૧૬ કળા દૂર છે, ઇત્યાદિ રીતે વિચારવું, અહિં ગાથામાં ગિરિ પદ યમલગિરિ અને મેરૂગિરિ એ બન્નેના અર્થમાં છે, અને યમલ-

ગિરિ એ પદથી ચિત્ર વિચિત્ર અને બે યમલગિરિ એ ચારેનું છે માટે ચારમાંથી કોઈપણ એક પર્વત બાણવો ॥ ૧૩૪ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં કુરૂક્ષેત્રમાં રહેલા ૨૦૦ કંચનગિરિ કહેવાય છે:—

દહપુવ્વાવરદસજોઅણોહિ દસદસવિઅઙ્કૂડાણં ।

સોલસગુણપ્પમાણા, કંચનગિરિણો દુસય સવ્વે ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

દહપુવ્વઅવર—દ્રહની પૂર્વે અને પશ્ચિમે
વિઅઙ્કૂડાણં—વૈતાલ્યના કૂટોથી

સોલસગુણપ્પમાણા—સોલસગુણ પ્રમાણવાળા
દુસય સવ્વે—સર્વમળીને બસો છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્રહપૂર્વાવરદસયોજનૈર્દશદશ વૈતાલ્યકૂટેભ્યઃ

પોડશગુણપ્રમાણાઃ કંચનગિરયો દ્વે શતે સર્વે ॥ ૧૩૫ ॥

ગાથાર્થ:—દ્રહથી પૂર્વે અને પશ્ચિમે દશયોજન દૂર વૈતાલ્યકૂટોથી સોળ ગુણ પ્રમાણવાળા દશ દશ કંચનગિરિ છે, જેથી સર્વમળી બસો કંચનગિરિ (કુરૂક્ષેત્રમાં) છે ॥ ૧૩૬ ॥

વિસ્તાર્થ:—હવે ૨૦૦ કંચનગિરિનું સ્વરૂપ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે:—

॥ કુરૂક્ષેત્રમાં ૨૦૦ કંચનગિરિ પર્વતો ॥

દરેક દ્રહની ઉત્તરદક્ષિણ લંબાઈ ૧૦૦૦ યોજન કહી છે, તેટલી લંબાઈમાં દ્રહના પૂર્વકિનારે અને પશ્ચિમકિનારે ૧૦-૧૦ કંચનગિરિ નામના પર્વતો વૈતાલ્યકૂટના ૬૧ યોજન વિસ્તારથી સોળગુણ એટલે ૧૦૦-૧૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા દક્ષિણોત્તરપંક્તિએ આવેલા છે તે દરેક પર્વત દ્રહના કિનારાથી દશ યોજન દૂર છે, પરંતુ લંબાઈમાં દરેક પર્વત એક બીજાને મૂળમાંથી સ્પર્શકરીને અને ભૂમિઉપર જૂદો જૂદો દેખાય એવી રીતે રહ્યા છે, કારણકે ૧૦૦૦ યોજનમાં સો સો યોજનવાળા પર્વતો મૂળમાં સ્પર્શીનેજ રહી શકે, અને ઉપર ઘટતા ઘટતા વિસ્તારવાળા હોવાથી ભૂમિસ્થાને જૂદાજ દેખાય. એ દરેક પર્વત ૧૦૦ યોજન ઊંચા છે, મધ્યમાં ૭૫ યોજન અને શિખરઉપર ૫૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે, દરેકનો અધિપતિ કાંચન નામનો દેવ છે, તે સર્વેની રાજધાની બીજા જાંબૂદ્રીપમાં પોતપોતાની દિશિમાં ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે. તથા એક દ્રહના એક બાબુના સંલગ્ન ૧૦ પર્વતો અને બીજા બાબુના સંલગ્ન ૧૦ પર્વતો મળી ૨૦ પર્વતોથી બીજા દ્રહના ૨૦ પર્વતો દ્રહના અન્તરને અનુસારે ૮૩૪ યોજન ૧૧૩ કળા જેટલા દૂર છે, પુનઃ ત્રીજા દ્રહના ૨૦ પર્વતો પણ એટલેજ દૂર છે, એ રીતે દેવકુરૂમાં પૂર્વદિશાએ ૫૦ અને પશ્ચિમમાં ૫૦ મળી ૧૦૦ અને ઉત્તરકુરૂમાં પણ એ રીતે ૧૦૦ મળી ૨૦૦ કંચનગિરિ છે. ॥ ૧૩૬ ॥

૨૬૬ પર્વતો	સ્થાન	ઉંચાઈ	ઉંડાઈ	મૂળ વિસ્તાર	મધ્ય વિસ્તાર	શિખર વિસ્તાર
૬ કુલગિરિ	પૂર્વે દર્શાવેલા					
૧૬ વક્ષસ્કાર	૮ પૂર્વ મહાવિદેહે ૮ પશ્ચિમ વિદેહે	ચોજન ૪૦૦થી ૫૦૦	ચોજન ૧૦૦થી ૧૨૫	ચોજન ૫૦૦	ચોજન ૫૦૦	ચોજન ૫૦૦
૪ ગજદંત	સોમનસ વિદ્યુત્રલ ગંધમાદન માલ્યવંત	મેરૂથી અગ્નિકોણ ,, નૈઋત્યે ,, વાયવ્યે ,, ઈશાને	૪૦૦ પ્રારંભે ૫૦૦ પર્યન્તે ,, ,, ,,	૧૦૦ પ્રારંભે ૧૨૫ પર્યન્તે ,, ,, ,,	ચોજન પ્રારંભમાં ૫૦૦ ચોજન પર્યન્તે અગ્નિકોણ મૂળવિસ્તારવત	મૂળવિસ્તારવત
૨૦૦ કંચનગિરિ	૫૦ દે. કુરમાં દ્રોણી પૂર્વે ૫૦ " " પશ્ચિમે ૫૦ ઉ. કુરમાં " પૂર્વે ૫૦ " " પશ્ચિમે	૧૦૦	૨૫	૧૦૦	૭૫	૫૦
૨ ચમકગિરિ ૨ ચિત્રવિચિત્ર	ઉ. કુરમાં ૧ પૂર્વે ૧ પશ્ચિમે દે. કુરમાં પૂર્વ-વાયવ્ય પશ્ચિમે-ચિત્ર	૧૦૦૦	૨૫૦	૧૦૦૦	૭૫૦	૫૦૦
શળદાપાતી વિકટાપાતી ગંધાપાતી માલ્યવંત	હિમવંતક્ષેત્રે મધ્યે હિરણ્યવંતે મધ્યે હરિવર્ષે મધ્યે રમ્યકમાં મધ્યે	૧૦૦૦	૨૫૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૦૦
૨ ભરતૈરવતવૈતાં ૩૨ વિજયવૈતાં	ભરત ઔરવતમાં મહાવિદેહમાં ૩૨ વિજયમાં	૨૫	૬૧	૫૦	૩૦	૧૦
મેરૂ	મહાવિદેહ મધ્યભાગે (બૃહદ્વીપના મધ્યભાગે)	ભૂમિથી ૮૮૦૦૦	૧૦૦૦	ચો. ૧૦૦૮૦ $\frac{૧}{૪}$	સોમનસે ૪૨૭૨ $\frac{૧}{૪}$	૧૦૦૦

લાંબાઈ	કર્મ વસ્તુના	વર્ણ	શિખર ઉપર શું છે.	કુટુંબના કુટુંબો	આકાર
૬ કુલગિરિનો યત્ર જુઓ					લાંબચોરસ
૧૬૫૯૨ ચો. ૨ કળા	સર્વરત્નમય		૪-૪ શિખરો	૪-૪	લાંબચોરસ અને અધસ્કંધ
ચો. કળા ૩૦૨૦૯—૬	રત્નનો તપનીયસુવર્ણ કનક વૈડૂર્ય	શ્વેતવર્ણ રક્તવર્ણ પીતલવર્ણ નીલવર્ણ	૭ શિખર ૯ શિખર ૭ શિખર ૯ શિખર	૭ ૯ ૭ ૯	હસ્તિના દંતુશળ સરખા
વૃત્તઆકારે ઉંચાઈ એજ લાંબાઈ	સુવર્ણના	પીતલવર્ણ	કંચનદેવનો દેવ પ્રાસાદ	—	ઉંચા ગોપુત્ર સરખો. ક્રમશઃ હીનહીન
„	સર્વસુવર્ણમય	„	યમકદેવનો પ્રાસાદ ચિત્ર-વિચિત્રદેવનો પ્રાસાદ	—	„
„	સર્વરત્નમય	શ્વેતવર્ણ	દેવપ્રાસાદ „ „ „	—	„
ચો. ક. ૧૦૭૨૦—૧૧ ૨૨૧૨૯ ચો.	રૂપાના	શ્વેત	૯-૯—શિખરો	૯-૯	લાંબચોરસ
૧૦૦૦૦૦ (લાખ) યોજન ઉંચાઈ એજ લાંબાઈ	સુવર્ણનો	પીતલવર્ણ	ચૂલિકા અને તે ઉપર જિનલવન	૯	ઉંચા ગોપુત્ર સરખો

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં જંબૂવૃક્ષનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગમાં એ વૃક્ષ જંબૂપીઠ નામની પીઠિકા ઉપર રહ્યું છે તે જંબૂપીઠનું પ્રમાણાદિ કહેવાય છે—

ઉત્તરકુરુપુવ્વદ્ધે, જંબૂણયજંબુપીઠમન્તેસુ ।

કોસદુગુચ્ચં કમિ વદ્ધમાણુ ચતુર્વીસગુણ મજ્જે ॥ ૧૩૬ ॥

પણસયવદ્ધપિહુત્તં, તં પરિચિત્તં ચ પડમવેદ્દિય ।

ગાડદુગુચ્ચદ્ધપિહુત્ત, ચારુ ચડદાર કલિઆણ ॥ ૧૩૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુવ્વદ્ધે—પૂર્વતરફના અર્ધમાં
જંબૂણય—જાંબૂનદ સુવર્ણમય
જંબુપીઠ—જંબૂપીઠ
અન્તેસુ—પર્યાન્તભાગે

કોસદુગંડચ્ચં—એ કોશ ઉંચું
કમિ વદ્ધમાણુ—અનુક્રમે વધતું વધતું
ચતુર્વીસગુણ—ચોવીસગુણ
મજ્જે—અતિ મધ્યભાગમાં

પણસય—પાંચસો યોજન
વદ્ધ પિહુત્ત—વૃત્ત આકારે વિસ્તારવાળું
પરિચિત્તં—પરિક્ષિપ્ત, વીટાયલું
ગાડદુગંડચ્ચ—એ ગાઉ ઉંચી

અદ્ધપિહુત્ત—અર્ધ પહોળાઈવાળી
ચારુ ચડ દાર—મનોહર ચારદાર
કલિયાણ—સહિત.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ઉત્તરકુરુપૂર્વાર્ધે જામ્બૂનદજંબૂપીઠમન્તે ।

ક્રોશદિકોચં ક્રમેણ વર્ધમાનં ચતુર્વિંશતિગુણં મધ્યે ॥ ૧૩૬ ॥

પંચશતવૃત્તપૃથુત્વં તં પરિક્ષિપ્તં ચ પદ્મવેદિકયા ।

ગમ્યૂતદ્વિકોચાર્ધપૃથુત્વચારુચતુર્દારકલિતયા ॥ ૧૩૭ ॥

ગાથાર્થ:—ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રના પૂર્વાર્ધમાં જાંબૂનદ સુવર્ણનું જંબૂપીઠ છે, તે પર્યાન્તભાગે એ ગાઉ ઉંચું છે, અને ત્યારબાદ અનુક્રમે વધતું વધતું મધ્યભાગમાં ચોવીસગુણ ઉંચું છે ॥ ૧૩૬ ॥ તથા પાંચસો યોજન વૃત્તઆકારે વિસ્તારવાળું છે, એવું તે જંબૂપીઠ એ ગાઉ ઉંચા અને અર્ધ વિસ્તારવાળાં મનોહર ચાર દ્વાર સહિત એવી પદ્મવેદિકાવડે વીટાયલું છે ॥ ૧૩૭ ॥

॥ ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં જાંબૂપીઠ ઉપર જાંબૂવૃક્ષ ॥

અવતરણ:—તે જાંબૂપીઠ ઉપર એક મોટું જંબૂવૃક્ષ છે તેનું સ્વરૂપ કહેવાય છે:—

તં મજ્જે અડવિત્થર—ચઠ્ઠમણિપીઠિઆઈ જંબૂતરૂ
મૂલે કંદે સ્કંધે વરવચ્ચારિટ્ટવેરૂલિણ ॥ ૧૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

તં—તે પીઠની મજ્જે—મધ્ય ભાગે	મણિપીઠિઆઈ—માણુપીઠિકાઉપર
અડવિત્થર—આઠ યોજન વિસ્તારવાળી	વરવચ્ચ—ઉત્તમ વજરતન
ચઠ્ઠ ડચ્ચ—ચાર યોજન ઉંચી	અરિટ્ટ—અરિષ્ઠ રત્ન
જંબૂતરૂ—જાંબૂવૃક્ષ	વેરૂલિણ—વૈડૂર્ય રત્ન

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તસ્ય મધ્યે અષ્ટવિસ્તરચતૂરુચ્ચમણિપીઠિકાયાં જંબૂતરૂ: ।
મૂલે કંદે સ્કંધે વરવચ્ચારિષ્ટવૈડૂર્ય: ॥ ૧૩૮ ॥

ગાથાર્થ:—તે જાંબૂપીઠની ઉપર મધ્યભાગમાં આઠ યોજન વિસ્તારવાળી અને ચાર યોજન ઉંચી એક મણિપીઠિકા છે, અને તે ઉપર જાંબૂવૃક્ષ છે. તે મૂળમાં ઉત્તમ વજરતનું શ્વેતવર્ણું, કંદ (ભૂમિતલઉપર લાગેલા જડભાગમાં) અરિષ્ઠ-રત્નનું કૃષ્ણવર્ણું, અને સ્કંધમાં (થડભાગે) વૈડૂર્યરત્નનું નીલવર્ણું છે. ॥ ૧૩૮ ॥

વિસ્તારાર્થ:—પૂર્વે કહેલા જાંબૂપીઠના ઉપર બીજી એક મણિપીઠિકા છે, તે ઉપર જાંબૂવૃક્ષ છે, ઇત્યાદિ ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, તથા કંદથી ઉપર મહાશાખાઓની જડ સુધીનું જડું દલ તે થડ એટલે સ્કંધ કહેવાય.

જે પૃથ્વીકાયપરિણામી શાશ્વત જાંબૂવૃક્ષથી આ દ્વીપનું જાંબૂદ્વીપ એવું નામ છે, તે જાંબૂવૃક્ષ ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં પૂર્વતરફના અર્ધાક્ષેત્રમાં મધ્યભાગે રહેલું છે, વળી એ વૃક્ષ ભૂમિઉપર નથી, પરંતુ ઉત્તરકુરૂના પૂર્વાર્ધના મધ્ય ભાગમાં જાંબૂનદ સુવર્ણનો જંબૂપીઠ નામનો રત્નમય મોટો ગોળ આકારનો ચોતરો છે, અર્થાત્ ૫૦૦ યોજન લાંબી પહોળી એક મોટી પીઠિકા છે, તે છેડે બે ગાઉ ઉંચી અને ઉંચાઈમાં વધતી વધતી મધ્યભાગે ચોવીસગુણી એટલે ૧૨ યોજન ઉંચી છે, તેની આસપાસ સર્વદિશાએ એક વન અને તેને ફરતી એક પદ્મવેદિકા છે, એ પદ્મવેદિકાને ચારદિશાએ ત્રિસોપાનસહિત એકેક તોરણ

હોવાથી સર્વમળી ચાર તોરણ (દ્વારવિશેષ) છે, તે દરેક તોરણ બે ગાઉ ઉંચું અને એક ગાઉ વિસ્તારવાળું છે.

અવતરણ:—આ ગાથામાં જંબૂવૃક્ષની શાખાઓ વિગેરે કેવી છે? તે દર્શાવાય છે.

તસ્સ ય સાહપસાહા, દલા ય બિંટા ય પલ્લવા કમસો ।
સોવન્ન જાયરૂવા, વેરુલિતવણિજ્જંબુણયા ॥ ૧૩૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

તસ્સ=તે જંબૂવૃક્ષની
સાહપસાહા=શાખા અને પ્રશાખા
દલા=પત્રો
બિંટા=ભીંટ, પત્રનો મૂળભાગ.
પલ્લવા=પદ્મલવ, ગુચ્છા

સોવન્ન=સોનાની
જાયરૂવા=જાતરૂપ, સુવર્ણની
વેરુલિ=વૈદૂર્યની
તવણિજ્જ=તપનીય સુવર્ણની
જંબુણયા=જંબૂનદ સુવર્ણના

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તસ્ય ચ શાખાઃ પ્રશાખાઃ પત્રાણિ ચ બિંટાનિ ચ પલ્લવાઃ ક્રમશઃ ।
સૌવર્ણાઃ જાતરૂપા વૈદૂર્યતપનીયજામ્બૂનદાઃ ॥ ૧૩૯ ॥

ગાયાર્થ:—તેની શાખાઓ સુવર્ણની (રૂપાની), પ્રશાખાઓ જાતરૂપ સુવર્ણની, પત્રો વૈદૂર્યનાં નીલવર્ણ, ભીંટ (પત્રનાં મૂળ) તપનીય સુવર્ણમય હોવાથી રક્તવર્ણ, અને ગુચ્છા જંબૂનદ સુવર્ણના હોવાથી કિંચિત્ રક્તવર્ણ છે. ૧૧૩૯૥

વિસ્તરાર્થ:—જંબૂવૃક્ષની ચાર મહાશાખાઓ જે ચાર દિશિમાં છે તે ૧ સુવર્ણની પીતલવર્ણ, અને તેમાંથી નિકળતી નાની શાખાઓ જાતરૂપ સુવર્ણની કંઈક શ્વેતવર્ણ છે, શેષ ગાયાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ:—આ ગાથામાં જંબૂવૃક્ષની મધ્યશાખાવિગેરે કેવાં છે? તે દર્શાવાય છે.

૧ ક્ષેત્રસમાસની સ્વોપજવૃત્તિમાં તત્ત્વ સુવર્ણ રૌપ્ય એવો અર્થ હોવાથી રૂપાની શાખા.

૨ ગુચ્છા એ અર્થ ક્ષેત્રલોકપ્રકાશ વિગેરેમાં છે, અને તે બેચાર નાની પ્રતિશાખાઓ મળીને ગુચ્છો બાણવો, પરંતુ પત્ર કે ફળના ગુચ્છા સમજવા યુક્ત નથી, અર્થાત્ ચાર મોટી શાખાઓમાંથી અનેક નાની પ્રતિશાખાઓ નિકળી અને પ્રતિશાખામાંથી કામકામ ઘણી ન્હાની શાખાઓ બેગી મળીને એક જ સ્થાનમાંથી પ્રગટ થઈ હોય તે અહિં ગુચ્છા અથવા પદ્મલવ બાણવા.

સો રયયમયપવાલો, રાયયવિડિમો ય રયણપુષ્પફલો ।
કોસદુગં ઉવ્વેહે, થુડસાહાવિડિમવિષ્કંમે ॥ ૧૪૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

સો=તે જાંબૂવૃક્ષ	રયણ પુષ્પફલો—રત્નમય પુષ્પ ફળવાળું
રયયમય=રજતમય, રૂપામય	ઉવ્વેહે=ઉદ્વેધમાં, ઉંડાઈમાં
પવાલો=પ્રવાલ, નવા પલ્લવ	થુડસાહાવિડિમ=થડ શાખા અને વિડિમના
રાયયવિડિમો=રૂપાની ઊર્ધ્વશાખાવાળું	વિષ્કંમે=વિષ્કંભમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સ રજતમયપ્રવાલો રાજતવિડિમશ્ચ રત્નપુષ્પફલઃ ।
ક્રોશદ્વિકમુદ્વેધે, સ્થુડસાહાવિડિમવિષ્કંમે ॥ ૧૪૦ ॥

ગાથાર્થ:—તે જાંબૂવૃક્ષ રૂપાના પ્રવાલવાળું [નાની શાખાઓની કુંપળોવાળું] રૂપાની વિડિમા (ઉભી ઊર્ધ્વશાખા) વાળું, અનેક રત્નના પુષ્પફળવાળું છે. તથા ઉંડાઈમાં થડના વિસ્તારમાં શાખાના વિસ્તારમાં અને વિડિમાના વિસ્તારમાં બે ગાઉ પ્રમાણવાળું છે. ॥ ૧૪૦ ॥

વિસ્તારાર્થ:—એ જાંબૂવૃક્ષની નાની શાખાઓમાંથી જે નવી કુંપળો કુટેલી છે તે રૂપાની છે, અને થડના અન્તભાગે જે એક મોટામાં મોટી મધ્યશાખા સીધી ઊર્ધ્વદિશામાં ઉભી ગયેલી છે, તે વિડિમા શાખા રૂપાની છે, તથા પુષ્પો અને ફળો વિવિધપ્રકારના રત્નનાં છે. તથા એ વૃક્ષ ભૂમિમાં બે ગાઉ ઉંડું છે, એનું થડ (સ્કંધ) બે ગાઉ જડું છે, તથા મધ્યવર્તી વિડિમા નામની મહાશાખા, અને ચાર દિશિની ચાર શાખાઓ એ પાંચે શાખા બે બે ગાઉ જડી છે. ॥ ૧૪૦ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં જાંબૂવૃક્ષની શાખાઓ વિગેરેનું પ્રમાણ તથા તે ઉપર રહેલાં લવનો કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—

થુડસાહાવિડિમદીહત્તિ, ગાઝણ અટ્ટપનરચડવીસં ।
સાહા સિરિસમભવણા, તમ્માણ સચેઙ્ગં વિડિમં ॥ ૧૪૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

દીહત્તિ—દીર્ઘપણમાં	તમ્માણ—તેટલાજ પ્રમાણવાળા
સિરિસમ—શ્રીદેવી સરખા	સચેઙ્ગં—ઐત્યસહિત

સંસ્કૃત અનુવાદ.

થુડશાખાવિડિમદીર્ઘત્વે ગવ્યૂતાનિ અષ્ટપંચદશચતુર્વિંશતિઃ ।

શાખા શ્રીસમભવના, તન્માનાસચૈત્યા વિડિમા ॥ ૧૪૧ ॥

માર્થાર્થ:—જંબૂવૃક્ષના થડની લંબાઈ ૮ ગાઉ, શાખાઓની લંબાઈ ૧૫ ગાઉ અને વિડિમા (મધ્યશાખા) ની લંબાઈ ૨૪ ગાઉ છે. તથા ચારે શાખાઓ શ્રીદેવીના ભુવન સરખા લવનવાળી છે, અને વિડિમશાખા તેટલાજ પ્રમાણના ચૈત્યવાળી છે ॥ ૧૪૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ચાર દિશાની ચાર તીર્ચ્છી શાખાઓ ૧૫ ગાઉ દીર્ઘ છે, એનું થડ ૮ ગાઉ એટલે બે યોજન ઉંચું છે, અને વિડિમશાખા ૨૪ ગાઉ એટલે છ યોજન ઉંચી છે. એ પ્રમાણે હોવાથી થડની અને વિડિમાની ઉંચાઈ ભેગી કરતાં જંબૂવૃક્ષ *૮ યોજન ઉંચું થયું, અને બે બાજુની બે તીર્ચ્છી શાખાઓના ૩૦ ગાઉમાં મધ્યવર્તી થડની જડાઈ ૨ ગાઉ ઉમેરતાં ૩૨ ગાઉ એટલે ૮ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળું એ વૃક્ષ થયું, જેથી જંબૂવૃક્ષ ઉંચાઈમાં અને વિસ્તારમાં ૮-૮ યોજન તુલ્ય છે.

॥ જંબૂવૃક્ષ ઉપર ૧ દેવભવન અને ૩ દેવપ્રાસાદ ॥

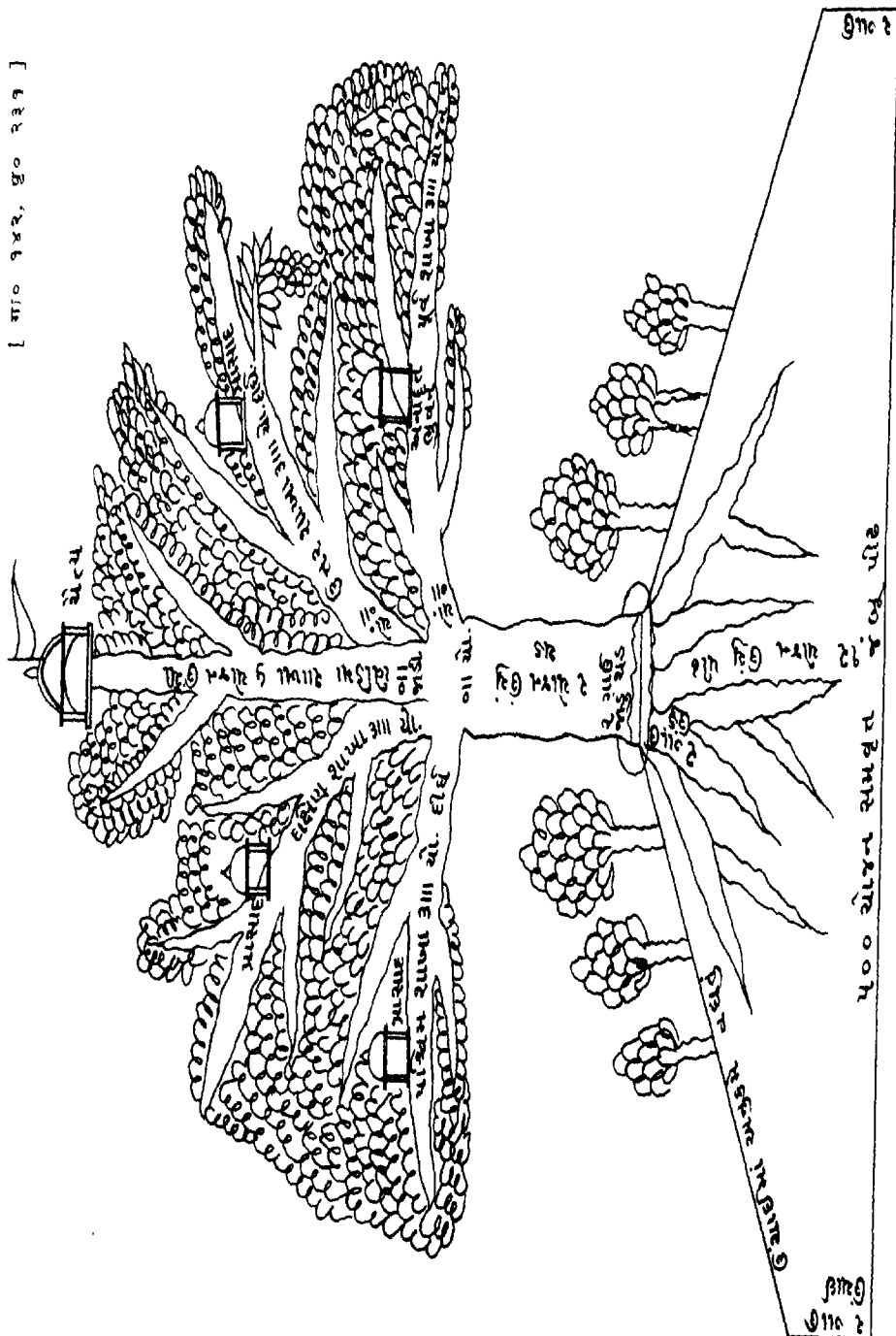
જંબૂવૃક્ષની ચાર દિશિની ચાર તીર્ચ્છી શાખાઓમાં ત્રણ શાખાઉપર મધ્યભાગે એકેક દેવપ્રાસાદ છે, અને પૂર્વદિશાની શાખાના મધ્યભાગે ભવન છે તેમાં જંબૂદ્વીપના અધિપતિ અનાદિતદેવની શય્યા છે, અને શેષ ત્રણ દિશાના ત્રણ પ્રાસાદોમાં દરેકમાં પરિવાર સિંહાસનો સહિત એકેક સિંહાસન અનાદિત

* એ ૮ યોજન ઉંચાઈ ભૂમિઉપરથી ગણાય છે, અને મૂળ તથા કંદ સહિત ઉંચાઈ ગણીએ તો જંબૂવૃક્ષની ઉંચાઈ સાષ્ટિક ૮ યોજન ગણવી.

૧ આ ૮ યોજનનો વિસ્તાર શાખાઓ ન્યાંથી નિકળે છે તે સ્થાને ગણવો, અર્થાત્ થડના પર્યંતભાગે ગણવો, પરંતુ એથી ઉપર નહિ, કારણકે વિશેષ ઉપર જતાં શાખાઓને કંઈક ઊર્ધ્વતીર્ચ્છી ગણવી પડે, જેથી ઇષ્ટ વિસ્તાર આવેજ નહિ. શાખાઓ સમશ્રેણિએ સીધીતીર્ચ્છી રહેલી હોવાથીજ ૮ યોજન વિસ્તાર આવે ત્યારપાદ વિસ્તાર ઘટતો ઘટતો સર્વથા ઉપર ધણોજ ઓછો વિસ્તાર હોય છે, અને એ રીતે હોવાથી જ વૃક્ષનો વિષમ ધનાવૃત્ત આકાર સુંદર દેખાય છે,

૨ વિષમચોરસ [લંચચોરસ] હોવા છતાં એ ત્રણને પ્રાસાદ કહેવાની તથા એ ચારને સમચોરસ પણ કહ્યા છે તે સંબંધિ અષ્ટિક ચર્ચા શ્રી જંબૂ ૫૦ વૃત્તિથી ગણવી. તથા ગાથામાં ચારે શાખાઓને અંગે ભવન, શબ્દ કહ્યો છે, તે સામાન્યથી કહ્યો છે, માટે પર્વશાખા ઉપર ભવન અને ત્રણ શાખાઉપર પ્રાસાદ કહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

॥ सुदर्शनं नामनुं जंबूवृक्ष ॥

દેવને બેસવા યોગ્ય છે. એ ચારેનું પ્રમાણ શ્રીદેવીના ભવનસરખું એટલે ૧ ગાઉ દીર્ઘ અને ૦૧૧ ગાઉ વિસ્તારવાળું તથા કંઈક ન્યૂન ૧ ગાઉ (૧૪૪૦ ધનુષ્) ઉંચાઈ છે. એ ચારેને પશ્ચિમ સિવાય ત્રણ દિશિએ ત્રણ ત્રણ દ્વાર છે, તે બારે દ્વાર ૫૦૦ ધનુષ્ ઉંચાં અને ૨૫૦ ધનુષ્ પહોળાં તથા પ્રવેશવાળાં છે.

॥ જાંબૂવૃક્ષની મધ્યશાખા ઉપર ૧ જિનભવન ॥

તથા મધ્યવર્તી વિડિમા નામની મહાશાખાઉપર પૂર્વોક્ત દેવભવનસરખા પ્રમાણવાળું ૧ જિનચૈત્ય છે, તેને પણ પશ્ચિમદિશિ સિવાય ત્રણ દિશામાં ત્રણદ્વાર પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળાં છે. મધ્યભાગે ૫૦૦ ધનુષ્ લાંબીપહોળી અને ૨૫૦ ધનુષ્ ઉંચી મણિપીઠિકાઉપર એટલા જ પ્રમાણવાળો દેવચંદક છે, પરંતુ ઉંચાઈમાં સાધિક ૫૦૦ ધનુષ્ છે. તેમાં પાંચસો પાંચસો ધનુષ્ના પ્રમાણવાળી ૧૦૮ જિનપ્રતિમા છે, ઇત્યાદિસર્વસ્વરૂપ પૂર્વે કહેલા શાશ્વતચૈત્યના સ્વરૂપ સરખું જાણવું.

અવતરણ:—એ ત્રણ પ્રાસાદ તથા એક ભવનમાં કયા દેવની શું વસ્તુ છે ? તે કહેવાય છે—

પુવિલ્લસિજ્જ તિસુ આસણીણ ભવણેસુઽનાદિસુરસ્સ ।
સા જંબૂ વારસ વેઙ્ઁઆહિં કમસો પરિક્કિત્તા ॥ ૧૪૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુવિલ્લ—પૂર્વદિશાના દેવભવનમાં
સિજ્જ—દેવશય્યા

(અ) નાદિસુરસ્સ—અનાદૃત દેવનાં
*સા જંબૂ—તે જાંબૂવૃક્ષ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પૂર્વીયે શય્યા ત્રિષ્વાસનાનિ ભવનેષ્વનાદૃતસુરસ્ય ।
સા જંબૂર્દાદશવેદિકામિઃ ક્રમશઃ પરિક્ષિતા ॥ ૧૪૨ ॥

માથાર્થ:—પૂર્વદિશાના ભવનમાં અનાદૃત દેવની શય્યા છે, અને ત્રણ દિશાના ત્રણ પ્રાસાદોમાં અનાદૃતદેવનાં પરિવારસહિત સિંહાસનો છે. તથા એ જાંબૂવૃક્ષ અનુક્રમે બાર વેદિકાઓવડે વીટાયલું છે ॥ ૧૪૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વશાખાઉપરના મધ્યભાગમાં જાંબૂદ્રીપના અધિપતિ અના-

* સા એ શબ્દ સ્ત્રીલિંગે હોવાનું કારણકે જંબૂ શબ્દ સ્ત્રીલિંગે છે માટે.

દૃતદેવનું ભવન છે, તે ભવનના અતિમધ્યભાગે ૫૦૦ ધનુષ્ વિસ્તારવાળી અને ૨૫૦ ધનુષ્ ઊંચી મણિપીઠિકાઉપર અનાદૃતદેવને શયનકરવાયોગ્ય એક મોટી શય્યા છે, તથા ત્રણ દિશિની ત્રણ શાખાઓઉપર મધ્યભાગે એકેક પ્રાસાદ છે તે દરેક પ્રાસાદના મધ્યભાગમાં પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળી મણિપીઠિકા ઉપર અનાદૃતદેવને બેસવાયોગ્ય એકેક સિંહાસન સ્પરિવારસિંહાસનો સહિત છે, ઇત્યાદિ સ્વરૂપ પૂર્વે કહ્યું છે.

એ અનાદૃતદેવ વ્યન્તરનિકાયનો છે, અને વર્તમાનકાળમાં જે અનાદૃત દેવ છે તે શ્રી જંબૂસ્વામીના કાકાનો જીવ છે. એની રાજધાની બીજા જંબૂદ્વીપમાં મેરૂથી ઉત્તરદિશામાં અનાદૃતા નામની ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે.

વળી એ જંબૂવૃક્ષની આસપાસ વલયાકારે ફરતી બાર વેદિકાઓ છે, (એ વેદિકાનું પ્રમાણ પણ પ્રાયઃ જંબૂદ્વીપની જગતીની વેદિકા સરખું જાણવું.)

અવતરણ:—એ મહાન્ જંબૂવૃક્ષની આસપાસ બીજા જંબૂવૃક્ષોનાં ૩ વલય છે તે કહેવાય છે—

દ્રહપડમાણં જં વિત્થરં તુ તમિહાવિ જંબુરુક્ષાણં ।

નવરં મહયરિયાણં, ટાળે રૂહ અગ્ગમહિસીઓ ॥ ૧૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

દ્રહ પડમાણં—દ્રહવર્તી કમળોનો
જં વિત્થરં—જે વિસ્તાર (પરિવાર)
તં રૂહ અવિ—તે અહિં પણ

મહયરિયાણં ટાળે—મહત્તરિકા દેવીઓને
સ્થાને
રૂહ—આ જંબૂવૃક્ષના પરિવારમાં
અગ્ગમહિસીઓ—અગ્રમહિષીઓ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્રહપદ્માનાં યો વિસ્તારસ્તુ સ રૂહાપિ જંબુવૃક્ષાણામ્ ।

નવરં મહત્તરિકાનાં સ્થાનેઞ્ચાગ્રમહિષ્યઃ ॥ ૧૪૩ ॥

ગાયાર્થ:—દ્રહમાં કમળોનો જે પરિવાર કહ્યો તેવોજ પરિવાર અહિં જંબૂ-

૧ શય્યાનું સ્વરૂપ શ્રીદેવીની શય્યાના પ્રસંગે કહ્યું છે ત્યાંથી જાણવું.

૨ જંબૂ ૫૦ વૃત્તિમાં સપરિવાર સિંહાસનો કહ્યાં છે, ક્ષે ૦ સં અલ્પવૃત્તિ વિગેરેમાં સપરિવાર કહ્યાં નથી.

વૃક્ષોનો પણ જાણવો, પરંતુ મહત્તરિકાદેવીઓને બદલે અહિં અગ્રમહિષીઓ કહેવી એ વિશેષ છે ॥ ૧૪૩ ॥

વિસ્તાર્ય:—પદ્મદ્રહ્યાદિ દ્રહ્યામાં જેમ શ્રીદેવી વિગેરેનું પહેલું મુખ્યકમળ, તેને ફરતાં ૧૦૮ કમળ ઇત્યાદિ પરિવારકમળોવત્ અહિં પણ જાંબૂવૃક્ષનો પરિવાર કહેવો, પરંતુ ત્યાં પૂર્વદિશામાં ચાર મહત્તરિકાદેવીઓ કહી છે તેને બદલે અહિં અનાદૃતદેવની ચાર અગ્રમહિષીઓ કહેવી, તે આ પ્રમાણે—

॥ જાંબૂવૃક્ષના *૬ વલય ॥

મધ્યવર્તી મહાજાંબૂવૃક્ષ ૧૨ વેદિકાઓવડે વીટાયલું છે તે અનાદૃતદેવનું મુખ્ય જાંબૂવૃક્ષ છે, તેની આસપાસ અર્ધપ્રમાણવાળા ૧૦૮ જાંબૂવૃક્ષનું પ્રથમવલય છે, એ વૃક્ષોને દરેકને ૬-૬ વેદિકાઓ છે. તેની આસપાસ પુનઃ વાયવ્ય ઉત્તર ઈશાન એ ત્રણ દિશામાં સામાનિકદેવોનાં ૪૦૦૦ જાંબૂવૃક્ષ, પૂર્વદિશામાં ૪ અગ્રમહિષીનાં ચાર, અગ્નિકોણમાં અભ્યન્તરસભાદેવનાં ૮૦૦૦, દક્ષિણમાં મધ્યસભાના દેવનાં ૧૦૦૦૦, નૈઋત્યકોણમાં બાહ્યસભાદેવોનાં ૧૨૦૦૦, અને પશ્ચિમમાં સાત સેનાપતિનાં ૭ વૃક્ષ છે, વીજુંવલય તેથી પણ અર્ધપ્રમાણવાળું છે. ત્રીજા વલયમાં ચારે દિશાએ ૪૦૦૦-૪૦૦૦ વૃક્ષો અંગરક્ષકદેવનાં હોવાથી ૧૬૦૦૦ વૃક્ષોનું ત્રીજુંવલય તેથી પણ અર્ધપ્રમાણવાળું છે. અહિં બીજા વલયનાં ૧૦૮ કમળોઉપર અનાદૃતદેવનાં આભૂષણો માટેનાં ૧૦૮ ભવન છે. મતાન્તરે જિનચૈત્ય પણ કહ્યાં છે. ॥ ૧૪૩ ॥

અવતરણ:—જાંબૂવૃક્ષથી પાંચોજન દૂર ૪ ભવનો તથા ૪ પ્રાસાદો છે તે કહે છે.

**કોસદુસણ્હિં જંબુ, ચડાદિસિં પુવ્વસાલસમભવણા ।
વિદિસાસુ સેસતિસમા,ચડવાવિજુઆ ય પાસાયા ॥૧૪૪॥**

શબ્દાર્થ:—

કોસદુસણ્હિં—ખસોગાઉ દૂર

પુવ્વસાલસમ—પૂર્વદિશાની શાખા સરખા

સેસતિસમા—ત્રણ પ્રાસાદો સરખા

ચડવાવિજુઆ—ચારવાપિકા યુક્ત

૧ [જે ૬ વલય ગણીએ તો શેષ ૩ વલયમાં આભિષેગિકદેવોનાં ૩૨૦૦૦-૪૦૦૦૦-૪૮૦૦૦ જાંબૂ છે] શાસ્ત્રપાદોમાં વર્ણન ૩ વલયો સુધીનું જ આવે છે, અને અતિદેશ આ ગાથા પ્રમાણે પદ્મદ્રહ્યવત્ આવે છે, જેથી ૬ વલયો પણ હશે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વિશતક્રોશૈર્જમ્બવાશ્વતુર્દિશુ પૂર્વશાલસમભવનાનિ ।

વિદિશુ શેષત્રિસમાશ્વતુર્વાપિકાયુક્તાશ્ચ પ્રાસાદાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

ગાથાર્થ:—જંબૂવૃક્ષથી બસો ગાઉ (૫૦ યોજન) દૂર ચારે દિશામાં પૂર્વની શાખાના લવનસરખાં દેવલવનો છે, અને વિદિશાઓમાં શેષ ત્રણપ્રાસાદ સરખા ચાર ચાર વાપિકાઓસહિત પ્રાસાદો છે. ॥ ૧૪૪ ॥

વિસ્તારાર્થ:—જંબૂવૃક્ષનો સર્વપરિવાર સમાપ્ત થયાબાદ જંબૂપીઠની નીચે [સો સો યોજનવાળાં ત્રણ વન છે, ત્યાં પહેલા વનમાં] ૫૦-૫૦ યોજન દૂર ચાર દિશામાં ચાર લવનો અનાદૃતદેવનાં છે, તેમાં અનાદૃતદેવની એકેક શય્યા છે, એ ચાર લવનોનું પ્રમાણ વિગેરે સર્વસ્વરૂપ જંબૂવૃક્ષની પૂર્વશાખાના લવન સરખું બાણુવું. તથા એજ પહેલા વનમાં ૫૦ યોજન દૂર ચાર વિદિશિમાં ચાર પ્રાસાદ છે, તે દરેક પ્રાસાદની ચાર દિશાએ ચાર વાપિકા હોવાથી ચાર પ્રાસાદો ૧૬ વાપિકાવાળા છે. એ પ્રાસાદોનું સર્વસ્વરૂપ જંબૂવૃક્ષની ત્રણ શાખાઓના ત્રણ પ્રાસાદો સરખું બાણુવું, અર્થાત્ એ ચારે પ્રાસાદોમાં અનાદૃત દેવની આસ્થાન સલા હોવાથી સપરિવાર એકેક સિંહાસન છે. દરેક વાવડી બાગાઉ પહોળી ૧ગાઉ લાંબી, ૫૦૦ધનુષ્ ઉંડી, તોરણો સહિત ચારદ્વારવાળી તથા એક વન અને એક વેદિકાવડે વીટાયલી છે. એ પ્રમાણે ૧૦૦યોજન વિસ્તારવાળા પહોળા વનમાં ચાર દિશાએ ચાર લવન અને વિદિશાઓમાં ૪ પ્રાસાદ કહ્યા, તે ઉપરાન્ત એ આઠના આઠ આંતરામાં એકેક ભૂમિકૂટ છે, તે આગળની ગાથામાં કહેવાશે. ॥ ૧૪૪ ॥

અવતરણ.—તે પહેલા વનમાં લવનો અને પ્રાસાદોના આંતરામાં આઠ જિન-કૂટ છે, તે તથા એવા પ્રકારનું બીજું શાદ્મલિવૃક્ષ પણ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે

તાણંતરેસુ અડાજિણ—કૂડા તહ સુરકુરાઈ અવરદ્ધે ।

રાયયપીઠે સામાલિ—રુક્ષો એમેવ ગરુલસ્સ ॥ ૧૪૫ ॥

૧ શાસ્ત્રમાં જો કે સપરિવાર જંબૂવૃક્ષની આસપાસ એ ત્રણવન ૧૦૦-૧૦૦ યોજન વિષ્કંભવાળાં કહ્યાં છે, પરંતુ એ ત્રણ વનો ૫૦૦ યોજનવાળા જંબૂપીઠની ઉપર હોઈ શકે નહિ, તેમજ જંબૂપીઠ ઉપર તો જંબૂવૃક્ષોજ ત્રણવલયો સહિત રહેલાં છે એમ બાણુવું. માટે જંબૂવૃક્ષથી એટલે જંબૂપીઠથી નીચે ૫૦-૫૦ યોજન દૂર (પહેલાવનમાંજ) દેવલવનો તથા પ્રાસાદો છે, પરંતુ જંબૂપીઠ ઉપર નહિ.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

શબ્દાર્થ:—

તાળાંતરેસુ—તેભવનપ્રાસાદોના આંતરાઓમાં	રાયવપીઠે—રજતપીઠ ઉપર
અહિજિનકૂડા—આઠજિનકૂટ (ભૂમિઉપર)	શાલ્મલિવૃક્ષો—શાલ્મલિવૃક્ષ
સુરકુરાહ—દેવકુરુક્ષેત્રમાં	એમેવ—એવાજ પ્રકારનું
અવરદ્ધ—પશ્ચિમઅર્ધને વિષે	ગરુડસ્ત—ગરુડદેવનું

સંસ્કૃત અનુવાદ

તેષામન્તરેષ્વજિનકૂટાનિ તથા સુરકુરુષુ અપરાર્ધે ।

રાજતપીઠે શાલ્મલિવૃક્ષ એવમેવ ગરુડસ્ય ॥ ૧૪૫ ॥

ગાથાર્થ—તે ભવનપ્રાસાદોના આઠ આંતરામાં આઠ જિનકૂટ છે. તથા દેવ-કુરુક્ષેત્રના પશ્ચિમઅર્ધમાં પણ રૂપાના પીઠઉપર જાંબૂવૃક્ષ સરખુંજ શાલ્મલિવૃક્ષ છે તે ગરુડદેવનું છે. ॥ ૧૪૫ ॥

વિસ્તારાર્થ—એજ પહેલાવનમાં આરભવન અને આરપ્રાસાદ એ આઠના આઠ આંતરામાં એટલે એકભવન અને એકપ્રાસાદ એ બેની બરાબર મધ્ય-ભાગે એકેક ૧ ભૂમિકૂટ સરખો પર્વત હોવાથી આઠ ભૂમિકૂટ પર્વતો છે, તે દરેક ઉપર એકેક શાશ્વત જિનમવન હોવાથી એ આઠ ભૂમિકૂટને અહિં જિનકૂટ કહ્યાં છે. વળી એ દરેક જિનકૂટ ન્તયરૂપ સુવર્ણનાં કંધક પ્લેતવર્ણ છે, મૂળમાં ૮ યોજન, મધ્યમાં ૬ યોજન અને ઉપર ૪ યોજન વૃત્તવિષ્કંભ (વિસ્તાર) છે. ૮ યોજન ઉંચું છે, ઉર્ધ્વગોપુરુષના આકારે અનુક્રમે હીન હીન વિસ્તારવાળું છે. ૨ યોજન ભૂમિમાં ઉંડુ છે. એ દરેકઉપરનું જિનભવન પણ જાંબૂવૃક્ષની વિડિ-માશાખાના જિનભવનસરખું સર્વરીતે છે.

તથા જેવું આ જાંબૂવૃક્ષ ઉત્તરકુરુમાં કહ્યું તેવુંજ શાલ્મલિવૃક્ષ દેવકુરુક્ષેત્રમાં પશ્ચિમઅર્ધભાગમાં છે, તેનું પીઠ (શાલ્મલિપીઠ) રૂપાનું છે, અને અધિપતિ દેવ ગરુડદેવ એટલે સુવર્ણકુમાર ભવનપતિનિકાયનો વેણુદેવ નામનો દેવ છે, તેની ગરુડારાજધાની બીજા જાંબૂદ્રીપમાં અનાદૃતારાજધાની સરખી બાણવી. આ શાલ્મલિપીઠની આસપાસના ત્રણ વનમાંથી પહેલા વનમાં જે ૨ આઠ જિન-કૂટ છે તે રૂપાનાં છે. ॥ ૧૪૫ ॥

॥ મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું વર્ણન ॥

અવતરણ—મહાવિદેહક્ષેત્રમાં દેવકુરુઉત્તરકુરુનું સ્વરૂપ તથા તેમાં રહેલા

૧-૨ ભૂમિકૂટોમાં ૮ જાંબૂકૂટ તથા ૮ શાલ્મલિકૂટ ગણાય છે તે.

યમલગિરિદ્રહો—અને મહાવૃક્ષોનું [જંગૂવૃક્ષ શાલ્મલિવૃક્ષનું] સ્વરૂપ કહ્યાબાદ હવે એ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વિજયો વક્ષસ્કારપર્વતો આદિ પદાર્થોનો સંગ્રહ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

વત્તીસ સોલ બારસ, વિજયા વસ્કાર અંતરણ્ડો ।
મેરુવળાઓ પુવ્વા—વરાસુ કુલગિરિમહળયંતા ॥ ૧૪૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

વત્તીસ—બત્રીસ
વસ્કાર—વક્ષસ્કારપર્વતો
મેરુવળાઓ—મેરૂના વનથી

પુવ્વઅવરાસુ—પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં
કુલગિરિ મહળય અંતા—કુલગિરિ અને
મહાનદીના પર્યન્ત ભાગવાળા.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વાત્રિંશત્ પોડશ દ્વાદશ વિજયા વક્ષસ્કારા અન્તર્નદ્યઃ ।
મેરુવનાત્પૂર્વાપરયોઃ કુલગિરિમહાનદાન્તાઃ ॥ ૧૪૬ ॥

ગાથાર્થ:—મહાવિદેહક્ષેત્રમાં ૩૨ વિજયો ૧૬ વક્ષસ્કારપર્વતો અને ૧૨ અન્તર્નદીઓ એ સર્વ મેરૂના વનથી પૂર્વદિશમાં અને પશ્ચિમદિશમાં કુલગિરિ અને મહાનદીના અન્તવાળા છે ॥ ૧૪૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ કે—એ ૬૦ પદાર્થોનો દરેકનો એકછેડો કુલગિરિને સ્પર્શેલો છે, અને એક છેડો મહાનદીને (સીતા સીતોદાને) સ્પર્શેલો છે. તથા એ સર્વનાં નામ અને અનુક્રમ આગળ કહેવામાં આવશે. તથા એ ત્રણ પ્રકારના પદાર્થોમાં અર્ધા મેરૂના ભદ્રશાલવનથી પૂર્વદિશમાં છે એટલે ૧૬ વિજય—૮ વક્ષસ્કાર—અને ૬ અન્તર્નદી એ ૩૦ *પૂર્વમહાવિદેહમાં છે, અને એટલાજ પદાર્થ ભદ્રશાલવનથી પશ્ચિમદિશમાં એટલે પશ્ચિમમહાવિદેહમાં છે. ॥ ૧૪૬ ॥

અવતરણ:—એ વિજયો વક્ષસ્કારપર્વતો અને અન્તર્નદીઓની પહોળાઈ આ ગાથામાં કહે છે—

*તેનો સામાન્યઅનુક્રમ આ પ્રમાણે—ભદ્રશાલવનના પૂર્વદિશના પર્યન્તભાગને સ્પર્શિને એ વિજય ઉત્તરદક્ષિણમાં રહેલી છે, ત્યારબાદ એ વક્ષસ્કાર, ત્યારબાદ એ વિજય, ત્યારબાદ એ અન્તર્નદી, ત્યારબાદ એ વિજય, ત્યારબાદ એ વક્ષસ્કાર, પુનઃ એ વિજય, પુનઃ ૨ અન્તર્નદી, પુનઃ એ વિજય, પુનઃ એ વક્ષસ્કાર, ઇત્યાદિકમથી યાવત્ વનમુખ સુધી ૩૦ પદાર્થ ગણવાં.

વિજયાણ પિદ્ધુત્તિ સગટ્ટભાગ વારુત્તરા દુવીસસયા ।
સેલાણં પંચસણ, સવેડ્ડણ્ડ પંચવીસસયં ॥ ૧૪૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

વિજયાણ—વિજયોની
પિદ્ધુત્તિ—પહોળાઈ
સગટ્ટભાગ—આઠીયા સાત લાગ
વારુત્તરા—બાર અધિક
દુવીસસયા—બાવીસસો

સેલાણં—પર્વતો (વક્ષસ્કારોની)
પંચસણ—પાંચસો યોજન
સવેડ્ડ—વેદિકાસહિત
ણ્ડ—અન્તર્નદીઓ
પંચવીસસયં—એકસો પચીસ યોજન

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વિજયાનાં પૃથુત્વં સપ્તાષ્ટભાગા દ્વાદશોત્તરાણિ દ્વાવિંશતિશતાનિ ।
શૈલાનાં પંચશતાનિ, સવેદિકાનદીનાં પંચવિંશત્યધિકશતં ॥ ૧૪૭ ॥

ગાથાર્થ:—વિજયોની દરેકની પહોળાઈ બાવીસસોબાર યોજન ઉપરાન્ત એક યોજનના આઠીયા સાત લાગ [૨૨૧૨^૫ યોજન] છે. વક્ષસ્કારપર્વતોની દરેકની પહોળાઈ ૫૦૦ યોજન છે, અને દરેક અન્તર્નદીની પહોળાઈ ૧૨૫ યોજન છે ॥ ૧૪૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ કે—વિજયની પહોળાઈ ૨૨૧૨^૫ યોજન છે, તેને પૂર્વથી પશ્ચિમપર્યન્ત સુધીમાં આવેલી ૧૬ વિજયવડે ગુણુતાં ૩૫૪૦૬ યોજન આવ્યા, તથા એક પંકિતએ આવેલા ૮ વક્ષસ્કારને પોતાની ૫૦૦ યોજન પહોળાઈ સાથે ગુણુતાં ૪૦૦૦ યોજન આવ્યા, અને એક પંકિતએ આવેલી ૬ અન્તર્નદીઓને ૧૨૫ યોજનની પહોળાઈવડે ગુણુતાં ૭૫૦ યોજન આવ્યા. એ ઉપરાન્ત આગળ કહેવાતા બે વનમુખની દરેકની ૨૯૨૨ યોજન પહોળાઈ હોવાથી તેને બેએ ગુણુતા ૫૮૪૪ યોજન આવ્યા, અને મેરૂની પૂર્વમાં ૨૨૦૦૦ યોજન તથા પશ્ચિમમાં ૨૨૦૦૦ યોજન ભદ્રશાલવનની પહોળાઈ ૪૪૦૦૦ યોજન અને વચ્ચે રહેલા મેરૂની ૧૦૦૦૦ યોજન બરાબ મેળવતાં મેરૂ તથા વન મળીને ૫૪૦૦૦ પહોળાઈ થઈ એ સર્વનો સરવાળો કરતાં [૩૫૪૦૬+૪૦૦૦+૭૫૦+૫૮૪૪+૫૪૦૦૦=] ૧૦૦૦૦૦ (એક લાખ) યોજન જળદ્રીપની અને અહિં મહાવિદેહની પૂર્વપશ્ચિમ લંબાઈ સમાપ્ત થઈ.

અથવા બીજી રીતે ગણીએ તો એ પાંચે પદાર્થની પહોળાઈના સર્વાંકમાંથી ઇષ્ટ પદાર્થનો સર્વાંક બાદ કરીને [અલગ રહેવા દઈને] શેષ ચાર પદાર્થનો

સર્વાંક જંબૂદ્વીપની ૧ લાખયોજન લાંબાઈમાંથી બાદ કરવો, જે શેષ રહે તેને ઇષ્ટ પદાર્થની સંખ્યાએ ભાગતાં ઇષ્ટ પદાર્થની પહોળાઈ આવે તે આ રીતે—

મેરૂસહિત ભદ્રશાલવન	૫૪૦૦૦	હવે ધારો કે વિજયની પહોળાઈ બાણ-
૧૬ વિજયોની પહોળાઈ	૩૫૪૦૬	વાની જરૂર છે તો વિજયનો ૩૫૪૦૬
૮ વક્ષસ્કારની „	૪૦૦૦	અંક અલગ રાખીને શેષ ચાર અંકનો
૬ અન્તર્નદીની „	૭૫૦	સર્વાળો ૬૫૫૯૪ થાય, તેને જંબૂની
૨ વનમુખની „	૫૮૪૫૪	લાંબાઈ ૧૦૦૦૦૦ માંથી બાદ કરતાં
		૩૫૪૦૬ યોજન આવે, તેને વિજયની ૧૬
		સંખ્યાવડે ભાગતાં ૨૨૧૨ $\frac{૭}{૮}$ યોજન આવે.

એ પદ્ધતિએ કોઈપણ પદાર્થની (વિજયાદિ પાંચમાંના કોઈપણ પદાર્થની) પહોળાઈ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણકે પાંચપદાર્થો મળીને ૧ લાખયોજન રોકાયા છે, માટે એજ રીતિ સુગમ છે. ॥ ૧૪૭ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં વિજયાદિકની પહોળાઈ કહીને હવે આ ગાથામાં તે સર્વની લાંબાઈ કહેવાય છે—

સોલસસહસ્રપણસય—વાણુઝા તહય દો કલાઓય ।

एएसिं सव्वेसिं, आयामो वणमुहाणं च ॥ ૧૪૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

સોલસસહસ—સોલહજાર
પણસય વાણુઝા—પાંચસો બાણુ
एएसिसंव्वेसिं—એ સર્વનો

આયામો—આયામ, લાંબાઈ
વણમુહાણં—એ વનમુખની

સંસ્કૃત અનુવાદ.

षोडशसहस्रपंचशतद्विनवतिः तथा च द्वे कले च ।

एतेषां सर्वेषामायामो वनमुखानां च ॥ ૧૪૮ ॥

ગાથાર્થ:—એ વિજયો વિગેરે સર્વની લાંબાઈ સોલહજાર પાંચસો બાણુ યોજન તથા બે કળા (૧૬૫૯૨- $\frac{૭}{૮}$ યોજન) છે, તેમજ આગળ કહેવાતા બે વનમુખની લાંબાઈ પણ એજ છે ॥ ૧૪૮ ॥

વિસ્તાર્ય:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ કે વિજયાદિકાની લાંબાઈ વર્ષધરપર્વતથી પ્રારંભીને મહાનદીના પ્રવાહસુધી એટલે ઉત્તરદક્ષિણ છે, અને પહોળાઈ પૂર્વપશ્ચિમ છે. તથા આ લાંબાઈ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય આ પ્રમાણે—જગદ્દીપતી લાંબાઈ પહોળાઈ ભરત અથવા ઐરાવતક્ષેત્ર જેવા ૧૬૦ ખંડ જેટલી છે, ત્યાં ભરત વા ઐરાવતક્ષેત્ર પર ૬ યોજન ૬ કળાનું છે તે ૧ ખંડ પ્રમાણ છે, અને મહાવિદેહક્ષેત્રની પહોળાઈ તેવા ૬૪ ખંડ જેટલી છે માટે ૫૨૬-૬ ને ૬૪ વડે ગુણતાં ૩૩૬૮૪ યોજન-૪ કળા થઈ, તેમાંથી * ૫૦૦ યોજન મહા નદીની પહોળાઈ બાદ કરતાં યો. ૩૩૧૮૪-૪ ક. પહોળાઈ રહી, તેને અર્ધભાગે કરતાં યો. ૧૬૫૯૨-૨ ક. પહોળાઈ ઉત્તરદિશાએ અને એટલી જ પહોળાઈ દક્ષિણદિશાએ આવી, તેજ વિજયાદિકાની લાંબાઈ જાણવી, કારણકે વિજયાદિકાની લાંબાઈ મહાવિદેહની પહોળાઈમાં જ આવેલી છે. ॥ ૧૪૮ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથાઓમાં વિજયાદિકાની લાંબાઈ પહોળાઈ કહેવાઈ, પરંતુ તેમાં વક્ષસ્કારપર્વતોની ઉંચાઈ કહેવી બાકી રહી છે, [વિજયાદિકાની ઉંચાઈ ન હોય માટે તે કહેવાની નથી] તે કહે છે—

ગયદંતગિરિવુચ્ચા, વક્ષારા તાણમંતરનર્જનં ।

વિજયાણં ચ મિહાણાઈં માલવંતા પયાહિણઓ ॥ ૧૪૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગયદંતગિરિવુચ્ચા—ગજદંતગિરિવત્
ઉચ્ચા—ઉંચા
વક્ષારા—વક્ષસ્કારપર્વતો
તાણ—તે વક્ષસ્કારપર્વતોનાં

(અ)મિહાણાઈં—અભિધાન, નામો
માલવંતા—માલ્યવંત ગજદંતથીપ્રારંભીને
પયાહિણઓ—પ્રદક્ષિણાવર્તના કેમ પ્રમાણે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગજદંતગિરિવુચ્ચા વક્ષસ્કારાસ્તેષામન્તરનર્જનામ્ ।

વિજયાનાં ચાભિધાનાનિ માલ્યવતઃ પ્રાદક્ષિણ્યેન ॥ ૧૪૯ ॥

* પ્રશ્ન:—મહાનદીની ૫૦૦ યોજન પહોળાઈ તો સમુદ્રના સંગમસ્થાને છે, તો અહિં શરૂઆતથી જ વિજયાદિકાને સ્થાને ૫૦૦ યોજન કેમ ગણાય ? ઉત્તર:—વિજયાદિકાને સ્થાને મહાનદીની પહોળાઈ ૫૦૦ યોજન નથી, પરંતુ અનુક્રમે હીન હીન છે, તો પણ જેટલી હીનતા તેટલો નદીનો રમણપ્રદેશ પણ (જળચિનાનો ખાલી મેદાનભાગ) નદીતરીકે ગણીને સર્વત્ર ૫૦૦ યોજન જેટલી નદીની પહોળાઈ ગણવી.

ગાથાર્થ:—વક્ષસ્કારપર્વતો ગજદંતગિરિ સરખા ઉંચા છે, તે વક્ષસ્કારોનાં અન્તર્નદીઓનાં અને વિજયોનાં નામો માલ્યવંત ગજદંતથી પ્રારંભીને પ્રદક્ષિણા-વર્તનાક્રમથી આ પ્રમાણે છે. ॥ ૧૪૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગજદંતપર્વતો જેમ નિષધ અને નીલવંતપર્વત પાસે પ્રારંભમાં ૪૦૦ યોજન ઉંચા છે, અને ત્યારબાદ ઉંચાઈમાં વધતા વધતા મેરૂપર્વતપાસે ૫૦૦ યોજન ઉંચા થયા છે, તેમ આ ૧૬ વક્ષસ્કારપર્વતો પણ નિષધ અને નીલવંતપર્વત પાસેથી નિકળ્યા છે ત્યાં પ્રારંભમાં ૪૦૦ યોજન ઉંચા છે, અને ત્યારબાદ ઉંચાઈમાં અનુક્રમે વધતા વધતા મહાનદીપાસે એટલે પર્યન્તે ૫૦૦ યોજન ઉંચા થયા છે, જેથી એ પર્વતો અશ્વસ્કંધસરખા આકારવાળા છે.

હવે એ ૧૬ વક્ષસ્કાર ૩૨ વિજય અને ૧૨ અન્તર્નદીનાં નામ કહેવાનાં છે તેનો અનુક્રમ માલ્યવંત નામના ગજદંતપર્વતથી જમણા આવર્તે ગણવો, તે આ પ્રમાણે—

॥ વિજય વક્ષસ્કાર અને અન્તર્નદીઓનાં અનુક્રમ ॥

મેરૂપર્વતથી ઇશાનકોણમાં માલ્યવંત ગજદંતની પાસે પૂર્વદિશામાં ૧ કચ્છ વિજય, તે પછી ૧ ચિત્રવર્ત, ત્યારબાદ ૨ મુકચ્છવિજય ઇત્યાદિ અનુક્રમ આગળ દર્શાવેલી સ્થાપનાને અનુસારે વિચારવો, તે સ્થાપના આ પ્રમાણે—(બાબુમાં).

અવતરણ:—આ ગાથામાં ૧૬ વક્ષસ્કારપર્વતોનાં નામ અનુક્રમે કહે છે—

ચિત્તે ય બંભકૂડે, નલિનીકૂડે ય ઇગસેલે ય ।

તિઉડે વેસમણોવિ ય, અંજણમાયંજણે ચેવ ॥ ૧૫૦ ॥

અંકાવઙ્ પમ્હાવઙ્ આસીવિસ તહ સુહાવહે ચંદે ।

સૂરે ણાગે દેવે, સોલસ વસ્કારગિરિ ણામા ॥ ૧૫૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે—

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચિત્રશ્ચ બ્રહ્મકૂટો નલિનીકૂટશ્ચૈકશૈલશ્ચ

ત્રિકૂટો વૈશ્રમણો પિ ચાંજનો માતંજનશ્ચૈવ ॥ ૧૫૦ ॥

અંકાપાતી પદ્માપાતી આશીવિષસ્તથા સુખાવહચન્દ્રઃ ।

સૂરો નાગો દેવઃ ષોડશ વક્ષસ્કારગિરિનામાનિ ॥ ૧૫૧ ॥

ગાથાર્થઃ—ચિત્ર—પ્રદ્યુત—નલિનીકૃટ—એકશૈલ—ત્રિકૃટ—વૈશ્રમાણ—અંજનગિરિ—
માતંજનગિરિ—અંકાપાતી—પદ્માપાતિ—આશીવિષ—સુખાવહ—ચન્દ્ર—સૂર—નાગ—
દેવ, એ ૧૬ વક્ષસ્કારપર્વતોનાં નામ અનુક્રમે જાણવાં ॥ ૧૫૧ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, અને શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે—વિજયોને
વક્ષસ—હૃદયભાગમાં અર્થાત્ વચમાં કાર—કરનાર—રાખનાર તે વક્ષસ્કાર કહેવાય,
અર્થાત્ જ એ પર્વતો મળીને રક્ષણીયક્ષેત્રને પોતાની બેની વચ્ચે રાખે તે ૧ વક્ષ-
સ્કારપર્વત. અહિં એ વક્ષસ્કારપર્વતો પોતાના અંતરાલમાં એ એ વિજયોને ગોપવે
છે, એ ભાવાર્થ છે. એ સર્વપર્વતો ૧ વિષમાંક વિજયોને અન્તે વિજયની મર્યાદા
બાંધીને રહ્યા છે. ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૫૧ ॥

અવતરણઃ—આ ગાથામાં ૧૨ અન્તર્નદીઓનાં અનુક્રમે નામ કહે છે—

ગાહાવર્ઈ દહવર્ઈ વેગવર્ઈ તત્ત મત્ત ઉમ્મત્તા ।

લીરોય સીયસોયા, તહ અંતોવાહિણી ચેવ ॥ ૧૫૨ ॥

ઉમ્મીમાલિણિ ગંભી—રમાલિણી ફેળમાલિણી ચેવ ।

સવ્વત્થવિ દસજોયણ ઉંડા કુંડુબ્ભવા ણયા ॥ ૧૫૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—

સવ્વત્થવિ—સર્વસ્થાને પણ
ઉંડા—ઉંડી

કુંડુબ્ભવા—કુંડમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી
ણયા—એ અન્તર્નદીઓ

૧ એ શબ્દાર્થને અનુસરીને ચાર ગજદંતગિરિઓ એ એ કુક્ષેત્રને પોતાની વચ્ચે ગુપ્ત
રાખવાથી તે ગજદંતગિરિઓને પણ વક્ષસ્કારપર્વત શ્રી જંબૂ ૫૦ પ્ર૦ સુત્રમાં કહ્યા છે, પરંતુ
એ અર્થથી વર્ષધરો અન્તર્નદીઓ આદિ પદાર્થોને પણ વક્ષસ્કારપર્વત આદિ કેમ ન કહેવા ?
એ તર્ક ન કરવો, કારણ કે એ શબ્દાર્થો પંક્ત્યશબ્દવત્ રૂપદાર્થનેજ સૂચવનારા છે, પરંતુ
તેના અર્થવાળા સર્વપદાર્થને સૂચવનાર નથી.

૨ જેમ ૧-૩-૫-૭-૯-૧૧-૧૩-૧૫-૧૭-૧૯-૨૧ આદિ વિજયોની પર્યન્તે—

૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧ આદિ વક્ષસ્કારપર્વત રહ્યા છે.

૩ એ પર્વતના નામવાળા દેવો એ પર્વતોના અધિપતિ છે, તેની રાજધાની આદિ
પૂર્વવત્ પચાસંખ્ય.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગ્રાહવતી દ્રહવતી વેગવતી તપ્તા મત્તા ઉન્મત્તા ।
ક્ષીરોદા શીતસ્રોતસી તથાઽન્તર્વાહિની ચૈવ ॥ ૧૫૨ ॥
ઝર્મિમમાલિની ગમ્ભીરમાલિની ફેનમાલિની ચૈવ ।
સર્વત્રાપિ દશયોજનોંડાઃ કુંડોઙ્ગવા એતાઃ ॥ ૧૫૩ ॥

ગાથાર્થઃ—ગ્રાહવતી—દ્રહવતી—વેગવતી—તપ્તા—મત્તા—ઉન્મત્તા—ક્ષીરોદા—શીત-
સ્રોતા તથા અન્તર્વાહિની—ઝર્મિમમાલિની—ગમ્ભીરમાલિની અને ફેનમાલિની એ
૧૨ અન્તર્નદીઓ સર્વસ્થાને ૧૦ યોજન ઉંડી છે, અને એકેક કુંડમાંથી એકેક
નદી નિકળી છે ॥ ૧૫૩ ॥

વિસ્તારાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, વિશેષ એ કે-એ બાર નદીઓને કોઈ
પણ ખીણ નદીઓનો પરિવાર નથી. પ્રારંભથી પર્યન્તસુધી એક સરખો ૧૨૫
યોજન પહોળો પ્રવાહ છે, ગંગાઆદિ નદીવત્ પ્રારંભમાં અદ્ય ઉંડાઈ અને
પર્યન્તે દશગુણી ઉંડાઈ આ નદીઓમાં નથી, પરન્તુ પ્રવાહ *સર્વત્ર સરખો
હોવાથી ઉંડાઈ પણ સર્વત્ર સરખી રીતે ૧૦ યોજન જેટલી છે. આ નદીઓનો
જન્મકુંડ નિષધનીલવંતપર્વતની નીચે છે, તેનું પ્રમાણઆદિ સ્વરૂપ ૫૩-૫૪
મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવાયું છે. એ કુંડોમાં આ બાર નદીદેવીઓના ૧૨

*અર્થે એક વાત અવશ્ય વિચારવા યોગ્ય છે કે—ગ્રાહવતી આદિ બાર અન્તર્નદીઓના
કુંડ ૧૨૦ યોજન માત્ર વિસ્તારવાળા છે, તો તેમાંથી પ્રારંભમાંજ ૧૨૫ યોજન વિસ્તારવાળી
નદી કેવી રીતે નિકળી ? તેમજ દરેક નદી કુંડના દ્વારમાંથી નિકળે છે તે દ્વાર ૧૨૫ યોજન
પહોળું છે, તો તેમાંથી પણ ૧૨૫ યોજન પ્રારંભમાંજ પહોળાઈવાળી નદી કેવી રીતે નિકળે ?
જો આખા કુંડમાંથી પણ નદી નિકળવી અશક્ય તો દ્વારમાંથી નિકળવાની તો વાતજ શી ?
વળી આ બાબતનું કંઈપણ સમાધાન એ વિષયમાં ઉદ્દેશીને શાસ્ત્રોમાં દેખાતું નથી,
પરન્તુ જાંબૂદ્વીપની સર્વનદીઓની સમાન લંબાઈના કોટકકરણને ઉદ્દેશીને શ્રીજાંબૂદ્વીપ પ્રાં
વૃત્તિમાં શ્રીમદ્વયગિરિકૃત ક્ષેત્રસમાસવૃત્તિનો પાઠ દર્શાવ્યો છે, તે પાઠમાં પ્રારંભે ૧૨૫ યોજન
પ્રવાહ અને મહાનદીપ્રવેશસ્થાને (પર્યન્તે) ૧૨૫ યોજન પ્રવાહ અન્તર્નદીઓનો લઘુવૃત્તિના
અભિપ્રાય પ્રમાણે દર્શાવ્યો છે, તેથી તે અભિપ્રાય પ્રમાણે તો કોઈપણ શંકા ઉપસ્થિત થતી
નથી, પરન્તુ બહુમતે સમપ્રવાહ કહેલો છે તેનું સમાધાન શું ? તે શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય. વળી
શ્રી મલયગિરિજા મહારાજે પણ જાંબૂદ્વીપની અન્તર્નદીઓના વર્ણનમાં સમપ્રવાહ કહીને ધાત-
કીખંડાદિકની નદીઓના વર્ણનપ્રસંગે “ વિષમ પ્રવાહ જણાવવામાં ગ્રાહવતી આદિ અન્તર્નદી-
ઓનું પણ ઉદ્ગદરણ આપ્યું છે. તે લઘુવૃત્તિના અભિપ્રાયથીજ, પરન્તુ સ્વતઃ નહિ, સ્વાભિ-
પ્રાયથી તો અન્તર્નદીઓ સમપ્રવાહવાળી માનેલી સમગ્રનય છે. માટે તત્ત્વ શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય.

દ્વીપ છે, તેમાં દેવીનાં લવન છે. અર્થાત્ ૧૨૦ યોજન વિસ્તારવાળા કુંડ છે, ૧૬ યોજન વિસ્તારવાળા દેવીના દ્વીપ છે, અને ૧૨૥ યોજન વિસ્તારવાળા કુંડના દ્વાર છે, આ નદીઓ નિષધનીલવંતપર્વત નીચેના કુડોમાંથી નિકળી સીતા સીતોદા નદીને મળે છે. ૬ નદીઓ પૂર્વમહાવિદ્ધમાં અને ૬ નદીઓ પશ્ચિમ મહાવિદ્ધમાં છે. તથા દરેક નદી ૨-૪-૬, ૧૦-૧૨-૧૪, ૧૮-૨૦-૨૨, ૨૬-૨૮-૩૦ એ સમાંક વિજયને અન્તે આવેલી છે. ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૫૩ ॥

અવતરણ:—હવે આ ચાર ગાથાઓમાં ૩૨ વિજયોનાં નામ અનુક્રમે કહેવાયછે—

કચ્છુ સુકચ્છો ય મહા-કચ્છો કચ્છાવર્ઙ તહા ।
 આવત્તો મંગલાવત્તો, પુસ્કલો પુસ્કલાવર્ઙ ॥ ૧૫૪ ॥
 વચ્છુ સુવચ્છો ય મહા-વચ્છો વચ્છાવર્ઙ વિ ય ।
 રમ્મો અ રમ્મઓ ચેવ, રમણી મંગલાવર્ઙ ॥ ૧૫૫ ॥
 પમ્હુ સુપમ્હો ય મહા-પમ્હો પમ્હાવર્ઙ તઓ ।
 સંઘો ણલિણનામા ય, કુમુઓ ણલિણાવર્ઙ ॥ ૧૫૬ ॥
 વપ્પુ સુવપ્પો અ મહા-વપ્પો વપ્પાવર્ઙત્તિ ય ।
 વગ્ગુ તહા સુવગ્ગુ અ, ગંધિલો ગંધિલાવર્ઙ ॥ ૧૫૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગાથાર્થવત્ સુગમ છે—

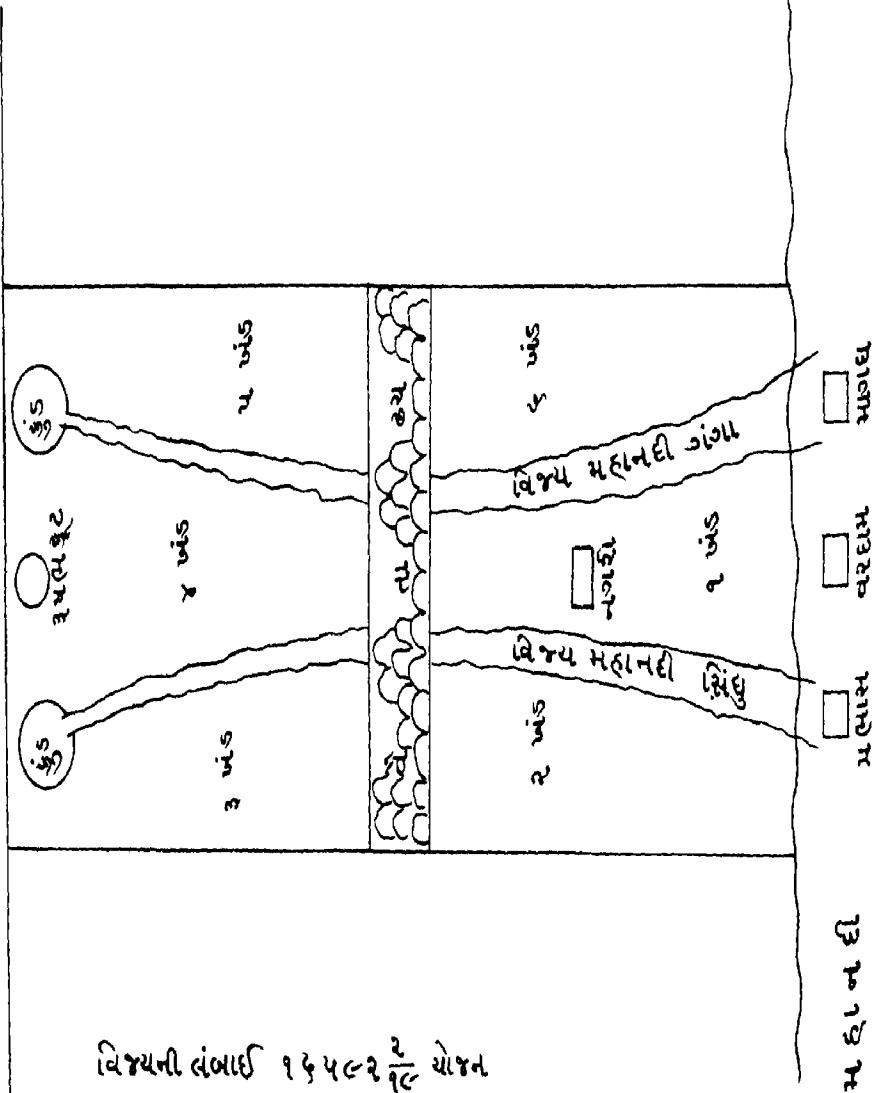
સંસ્કૃત અનુવાદ.

કચ્છ: સુકચ્છશ્ચ મહાકચ્છ: કચ્છાવતી તથા ।
 આવત્તો મંગલાવર્ત્ત: પુસ્કલ: પુસ્કલાવતી ॥ ૧૫૪ ॥
 વત્સ: સુવત્સશ્ચ મહાવત્સો વત્સાવત્યપિ ચ ।
 રમ્યો રમ્યકશ્ચૈવ રમણીયો મંગલાવતી ॥ ૧૫૫ ॥
 પદ્મ: સુપદ્મશ્ચ મહાપદ્મ: પદ્માવતી તત: ।
 સંઘો નલિનનામા ચ, કુમુદો નલિનાવતી ॥ ૧૫૬ ॥

॥ महाविदेहनी विजय ॥

[भा. १५३, पृ. २३५]

निषध - भीलवंत पर्वत

विजयनी लंबाई १५५८२ $\frac{२}{१८}$ योजन

पहोवाई २२१२ $\frac{१०}{८}$ योजन

વપ્રઃ સુવપ્રશ્ન મહાવપ્રો વપ્રાવતીતિ ચ ।

વલ્ગુસ્તથા સુવલ્ગુશ્ચ ગંધિલો ગંધિલાવતી ॥ ૧૫૭ ॥

ગાથાર્થઃ—૧ કચ્છવિજય, ૨ સુકચ્છવિજય, ૩ મહાકચ્છવિજય, ૪ કચ્છા-
વતીવિજય, ૫ આવર્તવિજય, ૬ મંગલાવર્તવિજય, ૭ પુષ્કલવિજય, ૮ પુષ્કલા-
વતીવિજય, ॥ ૧૫૪ ॥ ૯ વત્સવિજય, ૧૦ સુવત્સવિજય, ૧૧ મહાવત્સવિજય,
૧૨ વત્સાવતીવિજય, ૧૩ રમ્યવિજય, ૧૪ રમ્યકવિજય, ૧૫ રમણીય (રમણિક)
વિજય, ૧૬ મંગલાવતીવિજય. ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૭ પદ્મવિજય, ૧૮ સુપદ્મવિજય,
૧૯ મહાપદ્મવિજય, ૨૦ પદ્માવતીવિજય, ત્યારબાદ ૨૧ શંખવિજય, ૨૨ નલિ-
નવિજય નામની વિજય, ૨૩ કુમુદવિજય, ૨૪ નલિનાવતીવિજય. ॥ ૧૫૬ ॥ ૨૫
વપ્રવિજય, ૨૬ સુવપ્રવિજય, ૨૭ મહાવપ્રવિજય, ૨૮ વપ્રાવતીવિજય, ૨૯ વલ્ગુ-
વિજય, તથા ૩૦ સુવલ્ગુવિજય, ૩૧ ગંધિલવિજય, ૩૨ ગંધિલાવતીવિજય ॥ ૧૫૭ ॥

વિસ્તારાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ કે—એ દરેક વિજયનો તે
તે નામવાળો અધિપતિદેવ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો છે, તેથી એ નામો છે,
અથવા શાશ્વતનામો છે. એ દેવોની રાજધાનીઓ ખીબ્બ જંખૂદ્રીપમાં પોતપોતાની
દિશિમાં ૧૨૦૦૦ યોજન પ્રમાણની છે. એ દરેક વિજયની લંબાઈ પહોળાઈ
પૂર્વગાથાઓમાં કહેવાઈ ગઈ છે તે પ્રમાણે બાણવી.

તથા ચક્રવર્તિઓ એ ક્ષેત્રોને વિવિશેષ પ્રકાર જય=જીતે છે તે કારણથી
વિજય એવું નામ કહેવાય છે. અર્થાત્ ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે *વિજય.

તથા આ બંને વિજયોમાં અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી અને તેના છ છ
આરારૂપ કાળ છે નહિ તેથી નો ઉત્સર્પિણી નો અવસર્પિણી કાળ છે, તે કાળ અવસ-
ર્પિણીના ૪ થા આરા સરખો સદાકાળ વર્તે છે, જેથી ૫૦૦ ધનુષની કાયાવાળા
મનુષ્યો, કોડપૂર્વના આયુષ્યવાળા છે, ઇત્યાદિસ્વરૂપ પૂર્વે ચોથાઆરાનું કહે-
વાઈ ગયું છે તે સરખું બાણવું.

તથા વર્તમાનકાળમાં ૮મી પુષ્કલાવતી વિજયમાં શ્રીસીમંધરસ્વામી નામના
તીર્થંકર વિચરે છે, ૯મી વત્સવિજયમાં શ્રીયુગમંધર નામના તીર્થંકર
વિચરે છે. ૨૪મી નલિનાવતી વિજયમાં શ્રીબાહુ નામના તીર્થંકર વિચરે છે,
અને ૨૫મી વપ્રવિજયમાં શ્રીસુબાહુ નામના તીર્થંકર વિચરે છે. એ પ્રમાણે

* એ અર્થપ્રમાણે ભરત તથા ઐરવતક્ષેત્ર પણ વિજય તરીકે ગણી શકાય, અને તે
કારણથી ચતુર્તીસું વિજયસું એ જંખૂદ્રીપ સંગ્રહણીના પાંચથી જંખૂદ્રીપમાં ૩૪ વિજયો કહેલી છે.

જઘન્યથી ૪ અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૩૨ તીર્થંકર, જઘન્યથી ૪ ચક્રવર્તી, ૪ વાસુદેવ, અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૨૮ ચક્રવર્તી તથા ૨૮ વાસુદેવ સમકાળે હોય છે. ઇત્યાદિ ઘણું સ્વરૂપ અંથાન્તરથી જાણવા યોગ્ય છે. ॥ ૧૫૪ થી ૧૫૭ ॥

અવતરણ—એ દરેક વિજયમાં વૈતાલ્યપર્વત તથા ચક્રવર્તીની રાજધાનીનું નગર હોય છે તે કહે છે—

एष पुष्पावरगय-विअङ्गदलिय त्ति णइदिसिदलेसु ।

भरहद्धपुरिसमाओ, इमेहि णामेहि णयरीओ ॥ १५८ ॥

શબ્દાર્થ:—

ए ए-એ વિજયો	भरहद्धपुरिसमाओ-ભરતાર્ધની નગરી
पुष्प अवरगय-પૂર્વ પશ્ચિમમાં રહેલા	सरणी
विअङ्गदलिय-વૈતાલ્યપરે અર્ધ થયેલા	इमेहि-આ (આગળની ગાથામાં કહેવાતા)
णइदिसिदलेसु-નદીતરફના અર્ધ-	णामेहि-નામવાળી
लागमां	णयरीओ-નગરીઓ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एते पूर्वापरगतवैताल्यदलिता इति नदीदिशि दलेषु ।

भरतार्धपुरीसमा एभि नामभिर्नगर्यः ॥ १५८ ॥

ગાથાર્થ:—એ સર્વવિજયો પૂર્વપશ્ચિમ લાંબાઈ પ્રમાણે રહેલા દીર્ઘવૈતાલ્યો પરે અર્ધલાગવાળા થયેલા છે, તેથી મહાનદીપાસેના અર્ધમાં દક્ષિણભરતાર્ધની અયોધ્યાનગરીસરખી અને આગળની ગાથાઓમાં કહેવાશે એવા નામવાળી નગરીઓ છે. ॥ ૧૫૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—એ દરેક વિજયના અતિમધ્યભાગે વૈતાલ્યપર્વત આવેલો છે, વિજયની પહોળાઈ જેટલો તે પૂર્વ પશ્ચિમ દીર્ઘ છે, અને ૫૦ યોજન ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તારવાળો છે. આ વૈતાલ્યોનું પ્રમાણ—મેળલા—વિદ્યાધરનગરોની

૧ મહાવિદેહક્ષેત્ર ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ રહિત હોય નહિ, માટે જઘન્યથી ૪ વાસુદેવ હોય ત્યારે ૪ થી ૨૮ ચક્રવર્તી હોય, જેથી બન્ને વિજયો પૂરાય, અને જો ચક્રવર્તી ચાર હોય તો વાસુદેવ ૪ થી ૨૮ સુધી હોય. પુનઃ દરેક વિજયમાં તીર્થંકર-ચક્રી-કે વાસુદેવ હોવા જોઈએ એ નિયમ નથી, પરંતુ જઘન્યથી ૪ તીર્થંકર, ૪ ચક્રી, ૪ વાસુદેવ તે હોવા જોઈએ.

શ્રેણિઓ—આલિયોગિક દેવોની શ્રેણિઓ ઇત્યાદિ સર્વસ્વરૂપ ૭૬ થી ૮૭ મી ગાથાસુધીમાં કહ્યું છે, તે પ્રમાણે યથાસંભવ જાણવું. તથા વિજયના વૈતાલ્યવડે બે લાગ થવાથી એકલાગ વર્ષધરપર્વત પાસે અને બીજેલાગ મહાનદી સીતા સીતોદા પાસે છે, ત્યાં મહાનદી પાસેના અર્ધવિજયમાં એકેક નગરી ચક્રવર્તીની રાજધાનીરૂપ છે, તે દક્ષિણભરતમાં રહેલી અયોધ્યાનગરી સરખી લાંબી ૧૨ યોજન, ૬ યોજન પહોળી ઇત્યાદિ યથાસંભવ સ્વરૂપવાળી છે, વિશેષ એ કે—ભરતઅયોધ્યામાં ભરતચક્રી ઉત્પન્ન થાય છે. તે પણ અમુક નિયમિતકાળે જ, અને આ નગરીઓમાં તે તે નગરીના નામવાળા જ ચક્રવર્તીઓ અનિયતકાળે સદાકાળ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જાણવું. તથા ભરતઅયોધ્યા અશાશ્વતી નગરી છે, અને કચ્છા આદિ નગરીઓ શાશ્વતી છે, વળી એ નગરીઓનું નદીથા અને વૈતાલ્યથી અન્તર વિગેરે પોતાની મેળે ગણતરી કરીને જાણવું ॥ ૧૫૮ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કરેલી સૂચના પ્રમાણે આ ગાથામાં તે નગરીઓનાં નામ કહેવાય છે—

સ્વેમા સ્વેમપુરા વિ અ, અરિદ્ધુ રિદ્ધાવર્ઙ ય ણાયત્વા ।
 સ્વગ્ગી મંજૂસા વિ અ, ઓસહિપુરિ પુંડરિગિણી ય ॥ ૧૫૯ ॥
 સુસીમા કુંડલા ચેવ, અવરાઈયપહંકરા ।
 અંકાવઙ પમ્હાવઙ, સુહા રયણસંચયા ॥ ૧૬૦ ॥
 આસપુરા સીંહપુરા, મહાપુરા ચેવ હવઙ વિજયપુરા ।
 અવરાઙયા ય અવરા, અસોગા તહ વીઅસોગાય ॥ ૧૬૧ ॥
 વિજયા ય વેજયંતી, જયંતિ અપરાજિયા ય બોધત્વા ।
 ચક્કપુરા સ્વગ્ગપુરા હોઙ અવજ્ઙા અઝજ્ઙા ય ॥ ૧૬૨ ॥

શીખદાર્થ:—

ગાથાર્થવત્ સુગમ છે—

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સ્વેમા સ્વેમપુરાઽપિ ચારિષ્ઠા રિષ્ઠાવતી ચ જ્ઞાતવ્યા ।
 સ્વઙ્ગી મંજુષાઽપિ ચૌષધિપુરી પુંડરીકિણી ચ ॥ ૧૫૯ ॥

સુસીમા કુંડલા ચૈવાપરાજિતા પ્રભંકરા ।

અંકાવતી પદ્માવતી, શુભા રત્નસંચયા ॥ ૧૬૦ ॥

અશ્વપુરા સિંહપુરા, મહાપુરા ચૈવ ભવતિ વિજયપુરા ।

અપરાજિતા ચાપરાજ્જોકા તથા વીતજોકા ચ ॥ ૧૬૧ ॥

વિજયા ચ વૈજયન્તી, જયન્તી અપરાજિતા ચ બોધવ્યા ।

ચક્રપુરા સ્વરૂપુરા, ભવતિ અવધ્યા અયોધ્યા ચ ॥ ૧૬૨ ॥

ગાથાર્થ:—૧ ક્ષેમા, ૨ ક્ષેમપુરા, ૩ અરિષ્ટા, ૪ અરિષ્ટાવતી, એ ચાર નગરીઓ બાણવી, તથા ૫ ખડગી, ૬ મંબુષા, ૭ ઔષધિપુરી, પુંડરીકિણી ॥ ૧૫૯ ॥ તથા ૮ સુસીમા, ૧૦ કુંડલા, ૧૧ અપરાજિતા, ૧૨ પ્રભંકરા, ૧૩ અંકાવતી, ૧૪ પદ્માવતી, ૧૫ શુભા, ૧૬ રત્નસંચયા ॥ ૧૬૦ ॥ ૧૭ અશ્વપુરા, ૧૮ સિંહપુરા, ૧૯ મહાપુરા, ૨૦ વિજયપુરા એ નગરીઓ છે. તથા ૨૧ અપરાજિતા, ૨૨ અપરા, ૨૩ અશોકા, ૨૪ વીતશોકા. ॥ ૧૬૧ ॥ ૨૫ વિજયા, ૨૬ વૈજયન્તી, ૨૭ જયન્તી, ૨૮ અપરાજિતા, એ નગરીઓ બાણવી, તથા ૨૯ ચંદ્રપુરા, ૩૦ ખડગપુરા, ૩૧ અવધ્યા, ૩૨ અયોધ્યા એ નગરીઓ છે. ॥ ૧૬૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એજ કે પહેલા કચ્છવિજયમાં ક્ષેમાનગરી એ પ્રમાણે અનુક્રમે સુકચ્છ આદિ વિજયોમાં એ નગરીઓ અતિ-મધ્યભાગે છે, ઇત્યાદિ. ॥ ૧૬૨ ॥

અવતરણ:—હવે દરેક વિજયમાં બે બે નદીઓ છે તેનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

કુંડુબ્ભવા ઉ ગંગા—સિંધૂઓ કચ્છપમ્હપમુહેસુ ।

અટ્ટટ્ટસુ વિજણસું, સેસેસુ ય રત્તરત્તવર્ઘ ॥ ૧૬૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

કુંડ ઉબ્ભવા—કુંડમાંથી ઉદ્ભવેલી

(નિકળેલી)

કચ્છ પમ્હ—કચ્છ અને પક્ષમ

પમુહેસુ—વિગેરે

અટ્ટ અટ્ટસુ—આઠ આઠ

સેસેસુ—બાકીની આઠ આઠ વિજયોમાં

રત્ત રત્તવર્ઘ—રક્તા રક્તવતી નદી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કુંડોદ્ભવાસ્તુ ગંગાસિંધ્વઃ, કચ્છપદ્મપ્રમુખેષુ ।

અટ્ટાટ્ટસુ વિજયેષુ, શેષેષુ ચ રક્તા રક્તવતી ॥ ૧૬૩ ॥

ગાયાર્થ:—કુડમાંથી નિકળેલી એવી ગંગાનદી અને સિન્ધુનદી નામની બે નદીઓ કચ્છ આદિ ૮ વિજયોમાં અને પદ્મવિજય આદિ ૮ વિજયોમાં છે, અને શેષ ૧૬ વિજયોમાં રક્તાનદી તથા રક્તવતીનદી એ બે બે નદીઓ છે ॥ ૧૬૩ ॥

વિસ્તાર્થ:—કચ્છવિજય આદિ ૧ થી ૮ વિજયોમાં દરેકમાં ગંગા અને સિન્ધુ નામની બે બે નદી છે, તેવીજ રીતે પદ્મવિજય આદિ ૧૭ થી ૨૪ સુધીની આઠ વિજયોમાં પણ દરેકમાં એજ બે નદીઓ છે. તથા વત્સવિજય આદિ ૯ થી ૧૬ સુધીની ૮ વિજયોમાં, તેમજ વપ્રાવિજય આદિ ૨૫ થી ૩૨ સુધીની ૮ વિજયોમાં રક્તાનદી અને રક્તવતીનદી એ બે નદીઓ છે. એ રીતે બત્રીસ વિજયમાં ૬૪ નદીઓ છે. એ સર્વ નદીઓ નિષધ અને નીલવંતપર્વતની નીચેના ૬૪ કુડોમાંથી નિકળી છે, કે જે કુડ પૂર્વે ૬૦ યોજન વિસ્તારવાળા કહ્યા છે, તેમાંથી પ્રથમ ૬૧ યોજન જેટલા પ્રવાહથી નિકળી ગિરિપાસેના વિજયાર્ધના ત્રણવિભાગકરતી ૭૦૦૦-૭૦૦૦ નદીઓના પરિવારસહિત વૈતાલ્યપર્વતની નીચે થઈ નદીપાસેના વિજયાર્ધમાં બહાર નિકળી ત્રણવિભાગ કરતી બીજી ૭૦૦૦-૭૦૦૦ ના પરિવારસહિત એ બે બે નદીઓ સીતા સીતાદા મહાનદીને દરેક ૧૪૦૦૦-૧૪૦૦૦ નદીઓના પરિવારસહિત મળે છે. આ નદીઓ પર્વત ઉપરથી નીચે પડતી નથી તેથી એના પ્રપાતકુડ નથી, તથા જે કુડોમાંથી એ નદીઓ નિકળે છે, તે કુડ વર્ષધરપર્વત નીચે ઋષભદ્રટની બે બાજુએ આવેલા છે, અહિં નદીઓના નામનો અનુક્રમ જૂદો જૂદો હોવાથી અન્યથાન્તરથી જાણવો. ॥ ૧૬૩ ॥

અવતરણ:—મહાવિદેહના બે છેડે બે વનમુખ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

અવિવરિક્ષઞ્જ જગર્હ, સવેદ્વણમુહચઽકપિહુલત્તં ।
ગુણતીસસય દુવીસા, ગઙ્ગતિ ગિરિઅંતિણ્ગકલા ॥ ૧૬૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

અવિવરિક્ષઞ્જ—વિવક્ષા નહિ કરીને
જગર્હ—જગતીની
સવેદ્વ—વેદિકાસહિત
મુહમુહચઽક—આર વનમુખ

પિહુલત્તં—પહોળાઈ
ગુણતીસસય દુવીસા—એગણત્રીસસો બાવીસ
યોજન
ગઙ્ગ અંતિ—નદીના અન્તે
ગિરિ અંતિ—ગિરિના અન્તે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અવિવક્ષિત્વા જગતીં સવેદિવનમુલ્લચતુષ્કપૃથુત્વમ્ ।

एकोनविंशच्छतद्वविंशतिर्नद्यन्ते गिर्यन्ते एका कला ॥ १६४ ॥

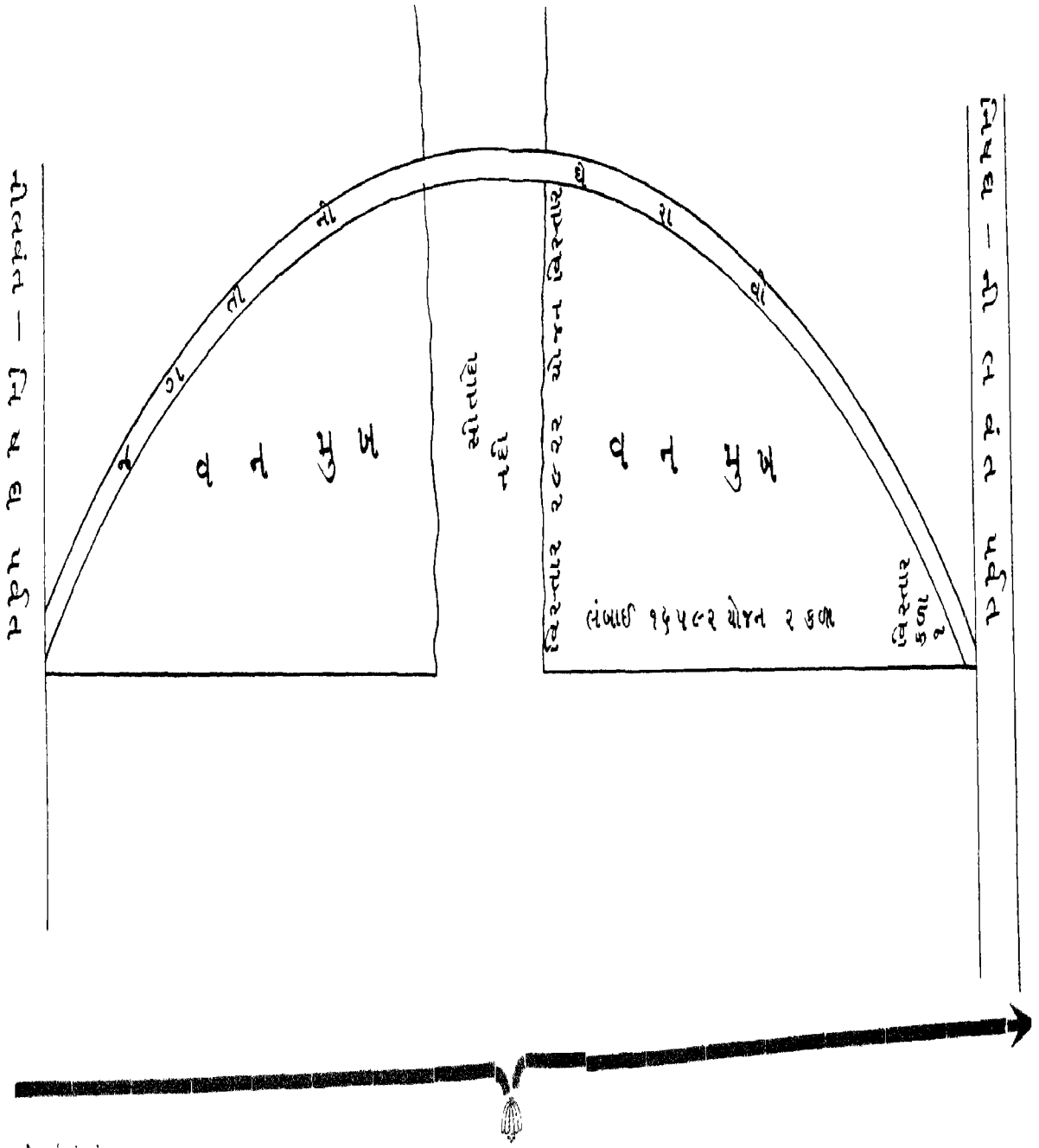
ગાથાર્થ:—જગતીની વિવક્ષા નહિ કરીને વેદિકાસહિત ચાર વનમુખની પહોળાઈ નદીની પાસે ૨૯૨૨ યોજન છે, અને વર્ષધરપર્વત પાસે ૧ કળા છે. ॥૧૬૪॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વમહાવિદેહની પર્યન્તે ૮-૯ મી વિજયને અન્તે અથવા સ્પર્શીને અને સ્હામી બાજુ જગતીને સ્પર્શીને એક મોટું વન આવેલું છે, પરન્તુ વચ્ચે સીતામહાનદીનો પ્રવાહ આવી જવાથી એ મહાવનના બે વિભાગ થવાથી બે વન કહેવાય છે, તેવી રીતે પશ્ચિમમહાવિદેહની અન્તે પણ બે વન આવવાથી મહાવિદેહમાં ૪ વનમુલ્લ ગણાય છે. ૧૩મી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે જગતીના મૂળના ૧૨ યોજન જંબૂદ્વીપમાં ગણેલા હોવાથી આ વનને અન્તે રહેલી જગતીના ૧૨ યોજન આ વનમાંજ ગણાય છે, જેથી ૧૨ યોજન જગતીના તે પણ વનના વિસ્તારમાંજ ગણતાં ૨૯૨૨ યોજન જેટલી વનની પહોળાઈ નદી પાસે છે, એ ૨૯૨૨ યોજન ગણ્યા તે જગતીને અવિવક્ષીને એટલે જગતીને જૂદી ન ગણીને ગણ્યા છે, નહીતર જગતીસિવાયનું શુદ્ધવન તો ૨૯૧૦ યોજન જ થાય. ત્યારબાદ જગતીની વક્રતાના કારણથી વનનો વિસ્તાર ઘટતાં ઘટતાં વર્ષધરપર્વતની પાસે કેવળ ૧ કળા જેટલોજ (૧૬ યોજન જેટલોજ) વિસ્તાર રહે છે. એ પ્રમાણે વિજયની પહોળાઈ પ્રમાણે વનની પહોળાઈ પણ પૂર્વપશ્ચિમ છે, અને લંબાઈ વિજયવત્ ઉત્તરદક્ષિણ છે, તે વિજય જેટલી જ ૧૬૫૬૨, ૧૬ યોજન ૧૪૮મી ગાથામાં સ્પષ્ટ રીતે કહી છે.

॥ વનમુખનો વ્યાસ અને લંબાઈ જાણવાનું કરણ ॥

વર્ષધરપર્વતથી નદીસન્મુખ જતાં કેટલા યોજન ગયે કેટલો વ્યાસ હોય ? તે જાણવાની રીતિ આ પ્રમાણે—૧૬૫૬૨ યોજન ૨ કળા દૂર જતાં ૨૯૨૨ યોજન વ્યાસ છે તો ૧ યોજન ગયે કેટલો વ્યાસ ? એ પ્રમાણે ત્રિરાશિ યોગ ૧૬૫૬૨ ક ૦ ૨ | યોગ ૨૯૨૨ | યોગ ૧ આ પ્રમાણે સ્થાપીને બીજા ત્રીજા અંકના ગુણકારને પહેલા અંકવડે ભાગવાના છે, પરન્તુ ૨ કળા એ અંશ હોવાથી સુગમતા માટે ૧૬૫૬૨ યોજનની સર્વકળાઓ ૧૬ વડે ગુણીને કરીએ ત્યારે ૩૧૫૨૪૮માં ૨ કળા ઉમેરતાં ૩૧૫૨૫૦ કળા થાય, તથા ૨૯૨૨ યોજનની પણ કળા કરવાને ૧૬ વડે ગુણતાં ૫૫૫૧૮ કળા થઈ. જેથી દર યોજને ૫૫૫૧૮/૧૬ યોજન

॥ महाविदेहना वनमृगनो देखाव ॥

પહોળાઇ આવે, જેથી ૧૬૫૯૨૨૨૬ યોજન દૂર જતાં ૫૫૫૧૮ ને ૩૧૫૨૫૦ વડે ગુણીને ૩૧૫૨૫૦ વડે ભાગી પુનઃ ૧૯ વડે ભાગતાં ૨૯૨૨ યોજન વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા ૩૧૫૨૫૦ ને ૨૯૨૨ વડે ગુણતાં ૯૨૧૧૬૦૫૦૦ આવે તેને ૩૧૫૨૫૦ વડે ભાગતાં ૨૯૨૨ યોજન પર્યન્ત વિસ્તાર આવે. એ ઉપરથી નદી પાસેથી પર્વતતરફ જતાં દર યોજને વ્યાસ હીન કરવાનો હોય છે, તે સ્વતઃ જાણુવા યોગ્ય છે, તથા વ્યાસ ઉપરથી લાંબામાં જાણુવાનું ગણિત પણ પોતાની મેળે જાણુવા યોગ્ય છે, અહિં અધિક વિસ્તાર થવાથી દર્શાવાશે નહિ. ॥ ૧૬૪ ॥

અવતરણ:—હવે વિજય આદિ પાંચ પદાર્થોના વિષ્કંભ ભેગા કરવાથી જાંબૂદ્રીપનો વિષ્કંભ જે ૧ લાખ યોજન છે તે પરિપૂર્ણ થાય છે તે આ એ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

પળતીસસહસચડસય—છડુત્તરા સયલવિજયવિષ્કંભો ।
વળમુહદુગવિષ્કંભો, અડવન્નસયા ચ ચોચાલા ॥ ૧૬૫ ॥
સગસયપળ્લાસા ણઈ પિહુત્તિ ચડવન્નસહસ મેરુવળે ।
ગિરિવિત્થરિ ચડસહસા, સવ્વસમાસો હવઈ લક્કં ॥ ૧૬૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

પળતીસ સહસ—પાંત્રીસ હજાર
ચડસય—ચારસો
છડ ઉત્તરા—છ અધિક
સયલ વિજય—સર્વ વિજયનો
વળમુહદુગ—એ વનમુખને
અડવન્નસયા—અટ્ટાવનસો
ચોચાલા—ચુમાલીસ

સગસયપળ્લાસા—સાતસો પચાસ
ણઈપિહુત્તિ—અન્તર્નદીઓની પહોળાઇ
ચડવન્નસહસ—ચોપન હજાર
મેરુવળે—મેરૂ અને ભદ્રશાલવનના
ગિરિવિત્થરિ—વક્ષસ્કારગિરિઓનો વિસ્તાર
ચડસહસા—ચાર હજાર
સવ્વ સમાસો—એ સર્વને ભેગો કરતાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પંચત્રિંશત્સહસ્રાણિ ષડુત્તરાણિ ચતુઃશતાનિ સકલવિજયવિષ્કંભઃ ।
વનમુખદિકવિષ્કંભોઽષ્ટપંચાશ્ચ્છતાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશદધિકાનિ ॥ ૧૬૫ ॥
સપ્તશતાનિ પંચાશદધિકાનિ નદીપૃથુત્વે ચતુઃપંચાશત્સહસ્રાણિ મેરુવનયોઃ ।
ગિરિવિસ્તારે ચતુઃસહસ્રાણિ, સર્વસમાસો ભવતિ લક્ષ્મ્ ॥ ૧૬૬ ॥

ગાથાર્થ:—સર્વ વિજયોનો એકત્ર વિસ્તાર ૩૫૪૦૬ યોજન, એ વનમુખનો વિસ્તાર ૫૮૪૪ યોજન, છ અન્તર્નદીઓની પહોળાઈ ૭૫૦ યોજન, મેરૂસહિત ભદ્રશાલવનનો વિસ્તાર ૫૪૦૦૦, અને ૮ વક્ષસ્કાર પર્વતોની પહોળાઈ ૪૦૦૦ યોજન, એ સર્વઅંકને ભેગા કરતાં (એ પાંચે પદાર્થનો વિસ્તાર ભેગો કરતાં) જંગૂદ્રીપનો પૂર્વપશ્ચિમ વિસ્તાર ૧ લાખ યોજન પૂર્ણ થાય છે ॥ ૧૬૫-૧૬૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષતામાટે ૧૪૭ મી ગાથાનો વિસ્તરાર્થ બુઝો.

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં પશ્ચિમમહાવિદેહમાં આવેલાં અધોગ્રામ કહેવાય છે—

જોયણ સયદસગંતે, સમધરણીઓ અહો અહોગામા ।
બાયાલીસસહસ્સેહિં ગંતું મેરુસ્સ પચ્છિમઓ ॥ ૧૬૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

સય દસગ અંતે—(સો દશક) હજાર
યોજન નીચે

સમધરણીઓ—સમભૂમિથી

અહો—નીચે, ઉંડાઈમાં

અહોગામા—અધોગ્રામે

બાયાલીસ સહસ્સેહિં—બેતાલીસ હજાર
યોજન દૂર

ગંતું—જઈને

મેરુસ્સ—મેરૂપર્વતની

પચ્છિમઓ—પશ્ચિમદિશામાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યોજનશતદશકાન્તે સમધરણીતોઽધોઽધોગ્રામાઃ ।

દ્વિચત્વારિંશચ્છહસૈર્ગત્વા મેરોઃ પશ્ચિમતઃ ॥ ૧૬૭ ॥

ગાથાર્થ:—મેરૂપર્વતથી પશ્ચિમદિશામાં ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર જઈએ ત્યાં મેરૂની સમભૂતલથી નીચે ૧૦૦૦ યોજન નીચે—ઉંડાઈમાં અધોગ્રામે છે ॥ ૧૬૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—હવે અહિં પશ્ચિમમહાવિદેહમાં રહેલાં અધોગ્રામેનું સ્વ-રૂપ આ પ્રમાણે—

॥ પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ૧૦૦૦ યોજન નીચે અધોગ્રામે ॥

મેરૂની પશ્ચિમદિશાએ મેરૂની પાસેથી જગતીસુધીની અને નિષધપર્વત

તથા નીલવંતપર્વતની વચ્ચેની સર્વભૂમિ એટલે પશ્ચિમમહાવિદેહની સર્વ ભૂમિ મેરૂની પાસેથી જ અનુક્રમે નીચી નીચી ઉતરતી ગઈ છે, તે યાવત્ જંબૂ-દ્વીપની જગતીસુધી સર્વભૂમિ નીચી નીચી ઉતરેલી છે, તે એવી રીતે નીચી ઉતરતી ગઈ છે કે મેરૂથી ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર જતાં ત્યાંની ભૂમિ મેરૂની પાસેની સમભૂમિથી ૧૦૦૦ યોજન જેટલી સીધી ઉંડી ગયેલી છે, જેથી તે સ્થાને આવેલી ૨૪ મી નલિનાવતીવિજય અને ૨૫ મી વપ્રવિજય એ બે વિજયોનાં ગામ-નગરો ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાં હોવાથી તે અધોગ્રામો ગણાય છે, કારણ કે ૯૦૦ યોજન ઉંડાઈસુધી તીર્થલોક, અને એથી અધિક નીચે હોય તો અધોલોક ગણાય છે માટે. વળી એ બે વર્ષધરોની વચ્ચે આવેલી એ [ક્રમશઃ ઉતરતી] ભૂમિ દ્રુવામાંથી કોશ ખેંચવામાટે બળદોને ચાલવાની આકર્ષભૂમિ સરખી ક્રમશઃ ઉતરતી છે. વળી એ અધોગ્રામપટ્ટીનાં આવેલાં બે વનો ૧૦૦૦ યોજનથી પણ અધિક ઉંડા છે, અને ત્યારબાદ જગતીની નીચેની ભીત્તિ પશ્ચિમમહાવિદેહના પર્યન્તે આવેલા ઘણા ઉંચા કોટ સરખી છે.

તથા પશ્ચિમમહાવિદેહની ભૂમિ એ પ્રમાણે નીચી ઉતરતી હોવાથી સર્વ વિજયો, સર્વવક્ષસ્કારપર્વતો અને સર્વ અન્તર્નદીઓ પણ અનુક્રમે નીચા નીચા થતા ગયા છે.

અવતરણ:—હવે જંબૂદ્વીપનું વર્ણનસમાપ્તથવાના પ્રસંગે આ જંબૂ-દ્વીપમાં તીર્થંકર ચક્રવર્તી વાસુદેવ અને બળદેવની ઉત્પત્તિ જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી કહેવાય છે—

૧ પ્રથમ ૨૪-૨૫ મી વિજયનાં ગ્રામનગરોને અધોગ્રામ કહ્યાં તે ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈની અપેક્ષાએ કહ્યાં છે, પરંતુ ગણિતરીતિપ્રમાણે તો ૨૩-૨૪-૨૫-૨૬ એ ચાર વિજયોનાં ગ્રામનગરો ૯૦૦ યોજન ઉંડાઈથી અધિક ઉંડાં હોવાથી અધોગ્રામતરીકે ગણી શકાય, તો પણ શાસ્ત્રમાં સર્વત્ર ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર ગયે અધોગ્રામ કહ્યાં તે સંબંધમાં વાસ્તવિક સ્પષ્ટ કારણ તો શ્રી બહુશ્રુતો જ જાણે, અન્યથા ગણિતરીતિ પ્રમાણે તો ૩૭૮૦૦ યોજન ગયે અધોગ્રામ આવે છે. અથવા મેરૂના મધ્યવર્તી આઠ રૂચક પ્રદેશના સ્થાનને સમ-ભૂતલ ગણીને ત્યાંથી ૪૨૦૦૦ યોજન ગણીએ તો પણ એ ચાર વિજયોજ અધોગ્રામ તરીકે ગણાય, છતાં શાસ્ત્રમાં ૨૪-૨૫ મી વિજયમાંનાં પણ કેટલાંક ગ્રામનગરોનેજ અધોગ્રામ તરીકે ગણ્યાં છે તે ગણિત સાથે અધોગ્રામ નથી, માટે અહિં કંઈ પણ સમાધાન તરીકે શાસ્ત્ર-કર્તાઓએ ઠંડેલી કર્ણગતિ અંગીકાર કરીએ તો સર્વે તર્કવિતર્ક શાન્ત થાય છે, માટે સંભવ છે કે-આ ૪૨૦૦૦ યોજને જે અધોગ્રામ કહ્યાં તે પણ કર્ણગતિની અપેક્ષાએ હશે, અને અહિં કર્ણગતિને અવકાશ પણ હોઈ શકે છે. માટે એ રીતે શાસ્ત્રનું વચન અવસ્થિત ઘટાવતું ઉચિત છે.

ચડ ચડતીસં ચ જિણા, જહન્નમુક્કોસઓ અ હંતિ કમા ।
હરિ ચક્કિબલા ચડરો તીસં પત્તેઅમિહ દીવે ॥ ૧૬૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

કમા—અનુક્રમે

હરિ—વાસુદેવ

પત્તેઅં—પ્રત્યેક, દરેક

હહ દીવે—આ જંબૂદ્વીપમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચત્વારશ્વતુસ્ત્રિંશચ જિના જઘન્યોત્કર્ષતશ્ચ ભવન્તિ ક્રમાત્ ।
હરિચક્કિબલાશ્ચત્વારસ્ત્રિંશત્ પ્રત્યેકમત્ર જમ્બૂદ્વીપે ॥ ૧૬૮ ॥

ગાયાર્થ:—આ જંબૂદ્વીપમાં જઘન્યથી ૪ તીર્થંકર અને ઉત્કૃષ્ઠથી ૩૪ તીર્થંકર સમકાળે હોય છે, તથા વાસુદેવ ચક્રવર્તી અને બાળદેવ પણ દરેક જઘન્યથી ચાર ચાર અને ઉત્કૃષ્ઠથી ત્રીસ ત્રીસ હોય છે ॥ ૧૬૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ભરત ઐરાવત અને ૩૨ વિજયો મળી આ જંબૂદ્વીપની ૩૪ વિજયોમાં દરેકમાં ઉત્કૃષ્ઠકાળે એકેક તીર્થંકર હોવાથી ૩૪ તીર્થંકર સમકાળે વિચરતા હોય છે, અને જ્યારે ભરતઐરાવતમાં તીર્થંકર ન હોય તેમજ મહાવિદેહમાં પણ સર્વ વિજયમાં તીર્થંકર *ન હોય તો પણ ૪ વિજયો તો તીર્થંકર

*કલ્પું છે કે—અવિરહિયં જિણવરચક્કવટ્ટિબલદેવવાસુદેવેહિં ।

एयं महाविदेहं वत्तीमा विजयपविमत्तं ॥ ૩૯૩ ॥

અર્થ:—૩૨ વિજયોવડે વહેંચાયલું આ મહાવિદેહક્ષેત્ર જિનવર ચક્રવર્તી બાળદેવ અને વાસુદેવોવડે અવિરહિત છે. ૫૦ ક્ષેત્ર ૦ સં ૦ ગા. ૩૯૩. વળી “ મહાવિદેહના પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધમાં એકેક તીર્થંકરની અપેક્ષાએ અદીદ્વીપમાં જઘન્યથી ૧૦ તીર્થંકર વિચરતા હોય છે ” એમ પણ ક્રેટલાક આચાર્યો કહે છે, તે મતાન્તર છે. ચાલુ બાલુમને તો ૨૦ તીર્થંકર જ વિચરતા કહ્યા છે, વળી અહિં વિચરતા શબ્દનો અર્થ કેવલીપણે જ વિચરતા એવો અર્થ એકાન્તે ન કરતાં “ ક્રોધપણુ અવસ્થામાં રહેલા ” એવા અર્થ ધરીએ તો અદીદ્વીપમાં તીર્થંકરોની સત્તા વિચારવી બાલુ સુગમ પડે છે, જો કે એ અર્થથી મહાવિદેહમાં ક્રોધ કાળ એવો પણ આવે કે જે વખતે કેવળી તીર્થંકર ન પણ હોય, જેથી એ અર્થ પણ કંઈક વિચારવા યોગ્ય તો ખરો, તો પણ અવિરહિત અથવા વિચરતા શબ્દનો અર્થ કેવલ-જ્ઞાની તીર્થંકરના જ સહભાવવાળો ધરીએ તો એથી પણ વિશેષ વિચારવા યોગ્ય થાય છે, ઉપરાન્ત બાલુ અસંગત પ્રાય: થાય છે. તેનું સંક્ષિપ્ત કારણ આ પ્રમાણે છે—

જો અદીદ્વીપવર્તી જઘન્ય ૨૦ તીર્થંકરોને કેવલીપણે જ વિચરતા સ્વીકારીએ તો એક તીર્થંકરની પાછળ બીજા ૮૩ તીર્થંકરોનો સહભાવ હોવાજ નોંધએ, અને તેમ ગણવાથી ૩૨ વિજયમાં બિન્ન બિન્ન અવસ્થાવાળા સેંકડો તીર્થંકરોનો સહભાવ માનવો નોંધએ, અને તેથી

સહિત હોયજ, માટે જઘન્યકાળે મહાવિદેહક્ષેત્રમાંજ ચાર તીર્થંકર સમકાળે વિચરતા હોય છે, વળી મહાવિદેહક્ષેત્ર કોઈપણ કાળે તીર્થંકરઆદિરહિત જન હોય તે અપેક્ષાએ જંબૂદ્વીપમાં જઘન્યથી ૪ તીર્થંકર તો અવશ્ય (મહાવિદેહમાંજ) વિચરતા હોય છે, વર્ત્તમાનકાળમાં પણ મહાવિદેહમાં ૮-૯-૨૪-૨૫ એ ચાર વિજયોમાં અનુક્રમે શ્રી સીમંધર-શ્રી યુગંધર-શ્રીબાહુ-શ્રીસુબાહુ નામના ચાર તીર્થંકર વિચરે છે.

તથા જંબૂદ્વીપમાં જઘન્યથી ૪ વાસુદેવ બળદેવ, અને ૪ ચક્રવર્તી હોય છે, તેથી શેષ ૩૦ વિજયમાં ૩૦ વાસુદેવ બળદેવ અને ૩૦ ચક્રવર્તી ઉત્કૃષ્ટથી હોય છે, જે ચોત્રીસે વિજયમાં ૩૪ ચક્રવર્તી સમકાળે માનીએ તો જંબૂદ્વીપ તે કાળે વાસુદેવ બળદેવ રહિતજ હોય, અને જે ૩૪ વાસુદેવ બળદેવ માનીએ તો સર્વથા ચક્રવર્તી રહિત હોય, પરન્તુ તેમ બનતું નથી, ચાર ચક્રવર્તી અથવા ચાર વાસુદેવબળદેવ તો હોવાજ જોઈએ. અર્થાત્ જ્યાં વાસુદેવ હોય ત્યાં ચક્રવર્તી ન હોય અને ચક્રવર્તી હોય તે વિજયમાં વાસુદેવ ન હોય તે કારણથી એ પ્રમાણે ચક્રવર્તી અને વાસુદેવની સંખ્યામાં વિપર્યય હોય છે. ॥ ૧૬૮ ॥

॥ જંબૂદ્વીપમાં સૂર્ય ચંદ્રનું વર્ણન ॥

અવતરણ:—હવે જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યચંદ્રાદિ જ્યોતિશ્ચક્રની ગતિ કહેવાના પ્રસંગે પ્રથમ આ ગાથામાં જંબૂદ્વીપના સૂર્યચંદ્ર કેટલા ? અને તેનું ગતિક્ષેત્ર કેટલું ? તે કહેવાય છે—

સસિદુગ રવિદુગચારો, હ્રદીવે તેસિ ચારચિત્તં તુ ।

પણસય દસુત્તરાઈં, ઇગસદ્ધિ ભાગા (હાયા) ય અડયાલા ॥ ૧૬૯ ॥

એક જ વિજયમાં અનેક અવસ્થાવાળા અનેક તીર્થંકરો સદાકાળ હોવા જોઈએ, ઇત્યાદિ વિચારતાં “અવિરહિત”નો તથા “વિચરતા”નો અર્થ કોઈપણ અવસ્થાવાળા જિનવરનો સદ્ભાવ સમજવા વિશેષ સુગમ પડે છે, માટે આ બાબતમાં સત્ય તત્ત્વ શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય છે. આ બાબતની વિશેષ સ્પષ્ટતા-ક્ષેત્રલોક પ્રકાશ પૃષ્ઠ ૨૮૩ માં શ્રીમાન્ સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજીએ કરેલ ટિપ્પણીથી થાય છે.

૧ જેમ પૂર્વે શ્રી જિનેન્દ્રોની બાબતમાં અવિરહિત પદનો અર્થ કહ્યો તે રીતે અહિં ચક્રવર્તી તથા વાસુદેવની બાબતમાં પણ સમજાય છે કે—અહિં વાસુદેવ અને ચક્રી એટલે દિગ્વિજય કરેલાજ વાસુદેવ અને ચક્રવર્તીઓ માનીએ તો એક વાસુદેવ તથા એક ચક્રવર્તી પાછળ તેની જગ્યાઓ પૂરવાને અનેક વાસુદેવો તથા ચક્રવર્તીઓ ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાં ઉત્પન્ન થયેલા હોવા જોઈએ, અને તેથી એકજ વિજયમાં અનેક વાસુદેવો બળદેવો તથા ચક્રવર્તીઓ સંમિશ્ર થવાનો સંભવ છે, માટે અહિં પણ રાજ્યકર્તા ચક્રવર્તી વાસુદેવ ન ગણતાં કોઈપણ અવસ્થાવાળા વાસુદેવ ચક્રવર્તી અવશ્ય હોવાનું માનીએ તો વિશેષ સુગમતાથી સમજી શકાય છે

શબ્દાર્થ:—

સસિદુગ-એ ચન્દ્રનો	ચારલિત્ત-ચારક્ષેત્ર, ગતિક્ષેત્ર
રવિદુગ-એ સૂર્યનો	પણસય-પાંચસો યોજન
ચારો-ચાર, ગતિ, બ્રમણ	દસ ઉત્તરાઈ-દશ અધિક
હહ દીવે-આ દ્વીપમાં	ઇગસટ્ટિ ભાગા-એકસઠીયા ભાગ
તેસિ-તેઓનું, એ એ સૂર્યચંદ્રનું	અડયાલા-અડતાલીસ

સંસ્કૃત અનુવાદ

શશિદ્વિકરવિદ્વિકચારોઽન્ત્ર દ્વીપે તેષાં ચારક્ષેત્રં તુ ।

દશોત્તરાણિ પંચશતાનિ એકષષ્ટિભાગાશ્ચાષ્ટચત્વારિંશત્ ॥ ૧૬૯ ॥

ગાથાર્થ:—આ જાંબૂદ્વીપમાં એ ચન્દ્ર અને એ સૂર્યની ગતિ પ્રવર્તે છે, અને તે ચારેનું ગતિક્ષેત્ર પાંચસો દશ યોજન ઉપરાન્ત એકસઠીયા અડતાલીસ ભાગ (૫૧૦૪૬ યો.) છે ॥ ૧૬૯ ॥

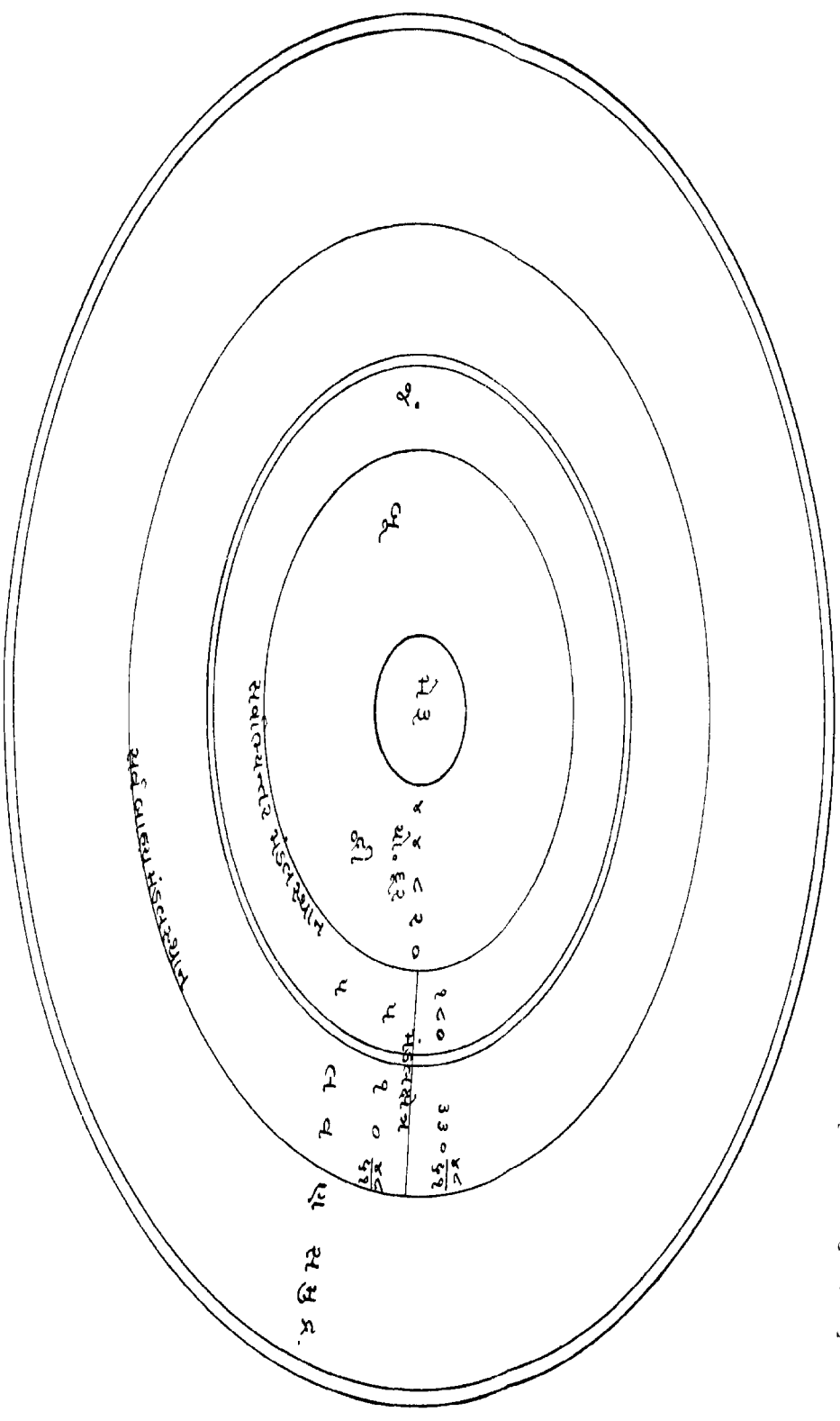
વિસ્તરાર્થ:—આ જાંબૂદ્વીપમાં દિવસરાત્રિને ઉત્પન્ન કરનારા એ સૂર્ય પ્રકાશ કરે છે, અને તિથિઓને ઉત્પન્ન કરનારા એ ચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે, એ ચારે જ્યોતિષના ઇન્દ્રોનાં એ ચાર વિમાન એટલું જ નહિ પરન્તુ એ ચાર ઇન્દ્રોના પરિવાર રૂપ ૮૮-૮૮ ગ્રહોનાં વિમાન, ૨૮-૨૮ નક્ષત્રોનાં વિમાન અને ૬૬૯૭૫-૬૬૯૭૫ કોડાકોડી તારાઓનાં વિમાન પણ જાંબૂદ્વીપની ઉપર ૭૯૦ યોજનથી ૯૦૦ યોજન સુધીના ૧૧૦ યોજન જેટલા ઊંચા આકાશમાં સદાકાળ જાંબૂદ્વીપના મેરૂની ચારે તરફ પરિમંડલાકારે (ગોળ ઘેરાવા પ્રમાણે) ફરતાં જ રહે છે, અને એ પ્રમાણે અર્ધપુષ્કરદ્વીપસુધીના ૨૧૧ દ્વીપ અને ૨ સમુદ્રના ૪૫ ભાગ યોજન જેટલા મનુષ્યક્ષેત્રમાં જેટલા જ્યોતિષીઓ છે, તે સર્વે જાંબૂદ્વીપના જ મેરૂની આસપાસ સદાકાળ ગોળ આકારે ભ્રમતા રહે છે, એ વિમાનોની એવી વલયાકાર ગોળગતિ સ્વભાવસિદ્ધ છે, પરન્તુ કૃત્રિમ નથી.

એ પ્રમાણે ફરતા જ્યોતિષીક્રમાં જાંબૂદ્વીપના એ સૂર્ય અને એ ચન્દ્રનું ચારક્ષેત્ર એટલે ગતિક્ષેત્ર ઉત્તરથી દક્ષિણ અથવા દક્ષિણથી ઉત્તર ગણતાં ૫૧૦ યોજન અને એક યોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ તેમાંના ૪૮ ભાગ જેટલું છે, તે આ પ્રમાણે—

આગળની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે સૂર્ય ૧૮૪ મંડલ (વલયાકાર ગતિ) કરે છે, અને ચન્દ્ર ૧૫ મંડલ કરે છે, ત્યાં મેરૂપર્વતથી ૪૪૮૨૦ યોજન દૂર

સૂં ચં મંડક ક્ષેત્રનું ચિત્ર ॥

[જાગી ૧૬૧, કુલ ૨૧૦૬]

ચંદ્રસૂર્ય હોય છે, માટે સર્વથી પહેલું મંડલ મેરૂથી એટલા યોજન દૂર થાય છે, અર્થાત્ પહેલું જમણુ જાંબૂદ્વીપના પર્યન્તભાગથી ૧૮૦ યોજન જાંબૂદ્વીપમાં ખસતું નિષધ અને નીલવંતપર્વતઉપર પ્રારંભાય છે, અને ત્યારબાદ બે બે યોજનને અન્તરે બીજું ત્રીજું યાવત ૧૮૪ મું મંડલ લવણસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન દૂર થાય છે, અને ચંદ્રમંડલમાં પણ એજ રીતે ૧૫ મું મંડળ લવણસમુદ્રમાં કિંચિત્ ન્યૂન ૩૩૦ યોજન દૂર થાય છે, માટે ૩૩૦-૪૮ સમુદ્રના

+ ૧૮૦ દ્વીપના

૫૧૦-૪૮ ચારશ્ત્રેત્રનો-ગતિક્ષેત્રનો ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર ગણાય છે.

એ પ્રમાણે જાંબૂદ્વીપના સૂર્યચંદ્રને જમણુકરવાના શ્ત્રેત્રનો વિસ્તાર ૫૧૦^{૪૮} યોજન જેટલો છે, એટલા જ શ્ત્રેત્રમાં સૂર્ય ૧૮૪ મંડળ પૂરે છે, અને ચંદ્ર ૧૫ મંડળ પૂર્ણ કરે છે. દક્ષિણાયનના ૬ માસમાં સૂર્ય પહેલા મંડલથી ૧૮૪ મે મંડલે (જાંબૂદ્વીપમાંથી ખસતો ખસતો સમુદ્રમાં) જાય છે, અને પુનઃ પલટાઈને ખસતો ખસતો જાંબૂદ્વીપમાં ૧૮૦ યોજન અંદર પહેલામંડળે આવી જાય છે ત્યારે ઉત્તરાયણના છ માસ પૂર્ણ થાય છે. એ પ્રમાણે એક વર્ષમાં છેલ્લા મંડલે જઈ પહેલા મંડલે આવી જાય છે.

અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી યુગ પદ્યોપમ સાગરોપમ સૂર્યવર્ષ સૂર્યમાસ દક્ષિણાયન ઇંત્યાદિકાળભેદો દક્ષિણાયનના પહેલા દિવસે અથવા કર્કસંક્રાન્તિના પહેલા દિવસે પહેલું મંડલ પૂર્ણ થતાં સમાપ્ત થાય છે, અને બીજા મંડલના પ્રારંભ સમયે જ તે સર્વે કાળભેદો પ્રારંભાય છે. તથા એકવર્ષમાં પહેલું અને ૧૮૪ મું એ બે મંડલોમાં સૂર્ય એકેક વાર ફરે છે, અને મધ્યવર્તી ૧૮૨ મંડલોમાં જતાં અને આવતાં એમ બે બે વખત ફરે છે. પુનઃ એક સૂર્ય જ્યારે નિષધ-પર્વતઉપર ૧૮૩માં પહેલું મંડલ પ્રારંભે છે, તેજ સમયે બીજો સૂર્ય તેની સમશ્રેણીમાં જ નીલવંતપર્વતઉપર પહેલું મંડળ પ્રારંભે છે, એ રીતે બે સૂર્ય મળીને એક અહોરાત્રમાં એક મંડલ પૂરે છે, અને એક સૂર્ય એક અહોરાત્રમાં એક અર્ધમંડલ જ પૂર્ણ કરે છે. ચંદ્રનાં દક્ષિણાયન ઉત્તરાયણ છે, પરન્તુ સૂર્યે સરખાં નથી માટે તેનું અહિં પ્રયોજન નથી, વિશેષાર્થીએ અન્યથાથી જાણવાં. ॥ ૧૬૬ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં સૂર્યચંદ્રનાં મંડલોની સંખ્યા અને પ્રમાણ કહે છે—

પળરસ ચુલસીઢસયં, છપ્પન્નડડયાલભાગમાળાઈં ।
સસિસૂરમંડલાઈં, તયંતરાણિગિગહીળાઈં ॥ ૧૭૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

પળરસ=૫૬૨

ચુલસીઢસયં=એકસો ચોરાસી

છપ્પન્ન=છપ્પન ભાગ પ્રમાણનું

અડયાલભાગમાળાઈં=અડતાલીસ ભાગ
પ્રમાણનું.

સસિસૂર=ચંદ્ર સૂર્યનાં

મંડલાઈં=મંડલો

તય અંતરાણિ=તેનાં આંતરા

હગહગ હીળાઈં=એક એક ઓછા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પંચદશ ચતુરશીત્યધિકશતં, ષટ્પંચાશદષ્ટ ચત્વારિંશદ્ભાગમાનાનિ
શશિસૂર્યમંડલાનિ, તદન્તરાણ્યેકૈકહીનાનિ ॥ ૧૭૦ ॥

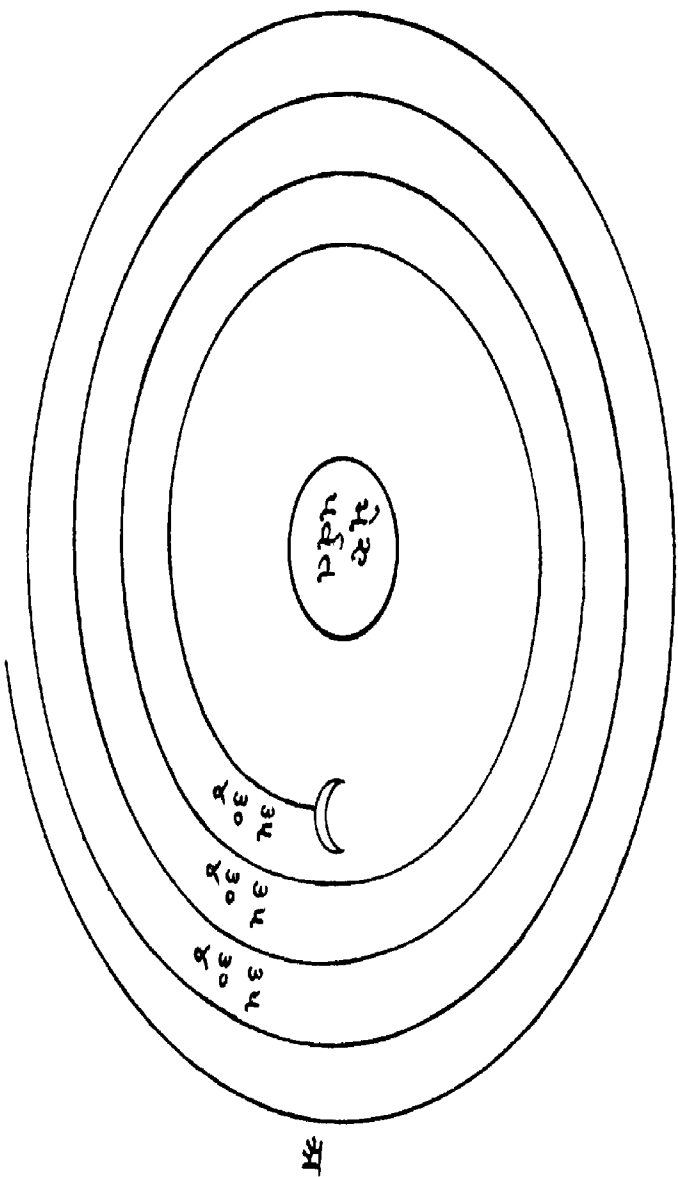
ગાથાર્થ:—ચન્દ્રનાં ૧૫ મંડલ છે, અને તે દરેક એકસઠીયા છપ્પનભાગ પ્રમાણનાં છે, તથા સૂર્યનાં એકસો ચોર્યાસી મંડલ (૧૮૪) છે, અને તે દરેક એકસઠીયા ૪૮ ભાગ પ્રમાણનાં છે, એ બન્નેના આંતરા એકેક ન્યૂન-ઓછા છે [ચન્દ્રમંડલોના ૧૪ આંતરા અને સૂર્યમંડલોના ૧૮૩ આંતરા છે]. ॥૧૭૦॥

વિસ્તરાર્થ:—ચન્દ્રનું વિમાન એક યોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ તેવા ૫૬ ભાગ જેટલા વૃત્તવિસ્તારવાળું છે. અને સૂર્યનું ૪૮ ભાગ જેટલું વૃત્તવિસ્તારવાળું છે. જેથી ૫૧૦૬૬ યોજન જેટલા મંડલક્ષેત્રમાં ચંદ્રનાં ૧૫ મંડલ થાય છે, તે દરેક મંડલનું પ્રમાણ એકસઠીયા ૫૬ ભાગ જેટલા વિસ્તારવાળું છે, અને સૂર્યનાં ૧૮૪ મંડલો થાય છે તે દરેક મંડલનો વિસ્તાર એકસઠીયા ૪૮ ભાગ જેટલો છે. અને આંતરા એકેક ઓછા એટલે ચંદ્રમંડલોના ૧૪ આંતરા છે, કારણકે પાંચ આંગળીમાં જેમ ચાર આંતરા હોય, અને ચાર ભીંતોમાં જેમ ૩ આંતરા હોય તેમ મંડલોમાં પણ આંતરા એક ન્યૂન જેટલાજ હોય, તે રીતે સૂર્યમંડલોના ૧૮૩ આંતરા છે. જેમ પહેલાથી બીજા મંડલ વચ્ચેનું મંડલવિનાના બાલી ક્ષેત્રરૂપ એક આંતરો, અને બીજાથી ત્રીજા મંડલ વચ્ચેનો બીજો આંતરો. ઇત્યાદિ રીતે આંતરા એટલે સૂર્યચંદ્રના સ્પર્શવિનાનું શૂન્ય ક્ષેત્ર બાણુવું. તથા આકાશની અંદર જેટલી જગ્યામાં ફરતા ચંદ્રસૂર્યના વિમાનનો ઘસારો-લીટી પડે તેટલું ઘસારાવાળું ક્ષેત્ર તે એક મંડલ કહેવાય, માટે

॥ चंद्रमंडल अने मंडलना आंतरा ॥ (चित्र नं. १)

1904, April 22.

[附註] 1. 5. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 83

[illegible]

વિમાનના વિસ્તારને અનુસારેજ મંડલનો પણ વિસ્તાર $\frac{૫૬}{૬૬}$ તથા $\frac{૫૬}{૬૬}$ યોજન બાણવો ॥ ૧૭૦ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં ચન્દ્રસૂર્યના મંડલોની સંખ્યા અને આંતરા કહીને હવે આ ગાથામાં ચન્દ્રમંડલોના આંતરા તથા સૂર્યમંડલના આંતરા ઓનું પ્રમાણ કહે છે, તે આ પ્રમાણે—

પળતીસજોઅણે ભાગ તીસ ચડરો અ ભાગસગભાગા(હાયા)
અંતરમાણં સસિણો, રવિણો પુણ જોઅણે દુન્નિ ॥ ૧૭૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

પળતીસ=પાંત્રીસ	અંતરમાણં=અન્તર પ્રમાણ
ભાગ તીસ=ત્રીસ (એકસડીયા) ભાગ	સસિણો=ચન્દ્રના મંડળનું
ચડરો=ચાર	રવિણો પુણ=વળી સૂર્યના મંડળનું
સગ ભાગા=સાતીયા ભાગ	દુન્નિ=બે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પંચત્રિંશદ્યોજનાનિ ભાગાસ્ત્રિંશચત્ત્વારશ્ચ ભાગાઃ સપ્તભાગાઃ ।

અન્તરમાનં શશિનો રવે:પુનર્યોજને દ્વે ॥ ૧૭૧ ॥

ગાથાર્થ:—ચન્દ્રના મંડલોના અન્તરનું પ્રમાણ ૩૫ યોજન ૩૦ એકસડીયા ભાગ અને એક એકસડીયાના સાતીયા ૪ ભાગ જેટલું છે, અને સૂર્યના મંડલોનું અન્તર ૨-૨ યોજન છે ॥ ૧૭૧ ॥

વિસ્તારાર્થ:—મંડલક્ષેત્ર પૂર્વે ૫૧૦ યોજન ૪૮ એકસડીયા ભાગ અધિક કહ્યું છે, માટે અહિં ગણિતની સુગમતામાટે પાંચસોદશ યોજનના પણ એકસડીયા ભાગ બનાવીએ તો [$૫૧૦ \times ૬૧ =$] ૩૧૧૧૦ ભાગ આવે તેમાં ૪૮ ભાગ ઉમેરતાં [$૩૧૧૧૦ + ૪૮ =$] ૩૧૧૫૮ એકસડીયા ભાગ આવ્યા. હવે ૧૫ મંડલ છે, અને તે દરેક ૫૬ ભાગ જેટલું છે, માટે ૧૫ ને ૫૬ વડે ગુણતાં ૮૪૦ ભાગ આવ્યા તેને ૩૧૧૫૮ માંથી બાદ કરતાં આંતરાનું સર્વક્ષેત્ર ૩૦૩૧૮ ભાગ રહ્યું, તેને યોજન કરવામાટે ૬૧ વડે અને આંતરા લાવવામાટે ૧૪ વડે ભાગવા બેઠાં, જેથી પ્રથમ ૧૪ આંતરાવડે ભાગતાં—

૮૪)૩૦૩૧૮(૨૧૬૫ ભાગ

૭ ૨૮

૨૩

૧૪

૯૧

૮૪

૭૮

૭૦

= પ્રતિભાગ

૪

=૨૧૬૫૬

૬૧)૨૧૬૫(૩૫ યોજન

૧૮૩

૩૩૫

૩૦૫

૩૦ ભાગ એકસઠીયા.

યો. ભા. પ્રતિભાગ એટલે

જવાબ ૩૫—૩૦—૪

યો. ભાગ.

૩૫—૩૦૬ જવાબ.

તથા અહિં સૂર્યમંડળો ૧૮૪ છે, અને દરેક મંડળ ૪૮ ભાગનું છે માટે ૧૮૪ ને ૪૮ વડે ગુણતાં [૧૮૪×૪૮=] ૮૮૩૨ ભાગ આવ્યા તેને પ્રથમ કહેલા ૩૧૧૫૮ મંડળક્ષેત્રાંશમાંથી બાદ કરતાં ૨૨૩૨૬ ક્ષેત્રાંશ આવે, તેને ૧૮૩ આંતરાવડે ભાગતાં ૧૨૨ અંશ આવે અને એ એકસઠીયા અંશ હોવાથી ૬૧ વડે ભાગતાં ૨ યોજન સંપૂર્ણ અંતર આવે. એ પ્રમાણે પહેલા સૂર્યમંડળથી બીજું સૂર્યમંડલ ૨ યોજન દૂર છે. ત્યારબાદ બીજાથી ત્રીજું ત્રીજાથી ચોથું યાવત ૧૮૩ માથી ૧૮૪ સુધી મંડળ એ યોજન દૂર છે.

II અંતર અને મંડલ દ્વારા મંડલક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ II

અથવા બીજી રીતે વિચારતાં એ અંતરો ઉપરથી મંડલક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ પણ આ પ્રમાણે થાય છે—અંદ્રમંડલાંતર યો. ૩૫—૩૦૬—ભાગ છે, તે પ્રથમ ૩૦૬ ના સાતીયા ભાગ સર્વ બનાવતાં ૩૦×૭=૨૧૦ માં ૪ ઉમેરતાં ૨૧૪ સાતીયા ભાગ તે એકસઠીયા અંશ છે, માટે ૩૫ યોજનના પણ એકસઠીયા અંશ બનાવવાને ૩૫ ને ૬૧ વડે ગુણતાં ૨૧૩૫ અંશ આવ્યા તેને ૭ થી ગુણતાં ૧૪૯૪૫ આવ્યા તેમાં એ ૨૧૪ ઉમેરતાં ૧૫૧૫૯ સાતીયા ચૂર્ણિભાગ—પ્રતિભાગ આવ્યા.

યો. ભાગ પ્રતિ

અથવા

૩૫—૩૦—૪

ઉતરતી

× ૬૧

ભાંજણી

૩૫

પ્રમાણે

૨૧૦

૨૧૩૫

ભાગ

+૩૦

ભાગ

૨૧૬૫

ભાગ

× ૭

૧૫૧૫૫

+ ૪

૧૫૧૫૯

ચૂર્ણિભાગ.

(એક આંતરાના)

આ ૧૫૧૫૯ પ્રતિભાગ એક મંડલાંબરના આવ્યા માટે ૧૪ મંડલાંતરે ગુણતાં ૨૧૨૨૨૬ પ્રતિભાગ આવ્યા. હવે મંડલ ૫૬ ભાગનું છે માટે તેને ૭ વડે ગુણતાં ૩૯૨ આવે, તેને ૧૫ મંડલે ગુણતાં ૫૮૮૦ પ્રતિભાગ આવ્યા તેને પૂર્વના ૨૧૨૨૨૬ માં ઉમેરતાં ૨૧૮૧૦૬ સર્વ પ્રતિભાગ આવે એ પ્રતિભાગ સાતીયા હોવાથી સાતે ભાગતાં ૩૧૧૫૮ ભાગ એકસઠીયા આવ્યા તેને પુનઃ ૬૧ વડે ભાગતાં ૫૧૦ યોજન ૪૮ અંશ મંડલક્ષેત્ર આવે.

તથા સૂર્યમંડલાન્તર ૨ યોજનને ૧૮૩ અંતરવડે ગુણતાં ૩૬૬ યોજન આવ્યા, અને ૪૮ એક મંડલાંશને ૧૮૪ વડે ગુણતાં ૮૮૩૨ આવ્યા તેને ૬૧ વડે ભાગતાં ૧૪૪ થી ૪૮ અંશ આવ્યા તેને ૩૬૬ માં ઉમેરતાં ૫૧૦ થી ૪૮ અંશ સંપૂર્ણ મંડલક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૧૭૧ ॥

અવતરણ:—જાંબૂદ્વીપના સૂર્યચંદ્રનાં જાંબૂદ્વીપમાં કેટલાં મંડલ? અને કેટલું મંડલક્ષેત્ર છે? અને લવણસમુદ્રમાં કેટલાં મંડલ તથા મંડલક્ષેત્ર છે? તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

દીવંતો અસિઅસણ પળપળસટ્ટી અ મંડલા તેસિં ।
તીસહિઅતિસયલવળે, દસિગુણવીસં સયં કમસો ॥ ૧૭૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

ત્રીવંતો-જાંબૂદ્વીપની અંદર	તીસઅહિઅ-ત્રીસ અધિક
અસિઅસણ-એકસો એત્રી યોજનમાં	તિસય-ત્રણસો યોજન
પળ-પાંચ મંડલ	દસ-દશ
પળસટ્ટી-પાંસઠ	દિગુણવીસં સય-એક સો ઓગણીસ
તેસિં-તેમનાં-ચંદ્ર અને સૂર્યનાં	કમસો-અનુક્રમે (ચંદ્ર સૂર્યનાં)

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વીપાન્તરશીત્યધિકશતે પંચ પંચષષ્ટિશ્ચ મંડલાનિ તયોઃ ।
ત્રિંશદધિકત્રિંશતે લવળે દશૈકોનવિંશત્યધિકશતં ક્રમશઃ ॥ ૧૭૧ ॥

ગાથાર્થ:—જાંબૂદ્વીપની અંદર એકસો એત્રી યોજનમાં ચંદ્રનાં પાંચ મંડલ અને સૂર્યનાં પાંસઠ મંડલ છે, અને લવણસમુદ્રમાં ત્રણસોત્રીસંયોજન [૪૮ અંશ સહિત] માં અનુક્રમે ચંદ્રના દશ મંડલ છે, અને સૂર્યનાં પાંસઠ મંડલ છે ॥ ૧૭૨ ॥

વિસ્તાર્થ:—જાંબૂદ્વીપમાં મંડલક્ષેત્રનો વ્યાસ ૧૮૦ યોજન સંપૂર્ણ છે, તેમાં સૂર્યનાં ૬૫ મંડલ સંપૂર્ણ અને છાસઠમા મંડલનો કંઈક*ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે, અને ચંદ્રનાં ૫ મંડલ સંપૂર્ણ અને છઠ્ઠા મંડલનો ઘણો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે,

* ૬૫ મંડલથી ૧૭૯ થી ૯ અંશ ક્ષેત્ર રોકાયું છે માટે ૬૬ માં મંડલના પર અંશ જાંબૂદ્વીપમાં છે, એ પદ્ધતિએ ચંદ્રક્ષેત્ર સ્વતઃ ગણાયું.

અને લઘુસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન-૪૮ અંશ જેટલા મંડલક્ષેત્રમાં ચંદ્રનાં ૧૦ મંડલ અને સૂર્યનાં ૧૧૯ મંડલ થાય છે, જેથી સર્વમળી યો. ૫૧૦-૪૮ અંશ જેટલા સંપૂર્ણ મંડલક્ષેત્રમાં ચંદ્રનાં [૫+૧૦] ૧૫ મંડલ અને સૂર્યનાં [૬૫+૧૧૯=] ૧૮૪ સર્વમંડલો થાય છે. વળી વિશેષ એ કે—સૂર્યનાં ૬૫ મંડલોમાં પણ ભરત સૂર્યનાં ૬૩ મંડલો નિષધપર્વતઉપર અને એ મંડલો હરિવર્ષ-ક્ષેત્રમાં ધ્વજાન ખૂણે થાય છે, તેવીજ રીતે બીજા ઐરવતસૂર્યનાં ૬૩ મંડલો નીલવંત પર્વતઉપર અને એ મંડલો રમ્યકક્ષેત્રના નૈઋત્યકોણમાં (ક્ષેત્રદિશાની અપેક્ષાએ) થાય છે.

પ્રશ્ન:—૬૪-૬૫ મા મંડલને હરિવર્ષ અથવા રમ્યકક્ષેત્રના ખૂણામાં કહ્યું અને ત્યારબાદનાં મંડલ સમુદ્રનાં ગણ્યાં, તો દ્વીપના પર્યન્તે આવેલી ૪ યોજનવિસ્તારવાળી જગતીઉપર એકમંડલ સંપૂર્ણ અને બીજામંડલનો ઘણો ભાગ થવા યોગ્ય છતાં એકપણ મંડલ ન કહ્યું તે કેમ થયે ?

ઉત્તર:—જગતીઉપર સાધિક ૧ મંડલ થાયછે, પરન્તુ જગતીના ૪ યોજન હરિવર્ષરમ્યકક્ષેત્રની જીવામાં (લંબાઈમાં) ગણાયછે, જેથી તે ૪ યોજન હરિવર્ષરમ્યકક્ષેત્રના હોવાથી ક્ષેત્રના ખૂણામાં એ એ મંડલ કહ્યાં છે, અને જગતીના વિસ્તાર જંબૂદ્વીપના તે તે ક્ષેત્રાદિમાં અન્તર્ગતગણવાનું જગતીના વર્ણનપ્રસંગેજ કહેવાઈ ગયું છે. માટે વાસ્તવિકરીતે સાધિક ૧ મંડલ જગતીઉપર થાય છે, તો પણ જગતીઉપર ન કહેતાં ક્ષેત્રની જીવાકોટીમાંજ અંથકર્તાઓ ગણે છે.

તથા ગાથામાં ૧૮૦ અને ૩૩૦ એ એ યોજનઅંક કહેલા હોવાથી સંપૂર્ણ ૫૧૦ યોજન મંડલક્ષેત્ર થાય છે, અને મંડલક્ષેત્ર તો ૫૧૦ ઉપરાન્ત ૪૮ અંશ જેટલું છે, તોપણ ૪૮ અંશ જેટલા અદ્યક્ષેત્રની અહિં અદ્યપતાના કારણથી વિવક્ષા નથી કરી એજ હેતુ સમજાય છે, માટે વિસંવાદ ન બાણવો.

અવતરણ:—જંબૂદ્વીપમાં એ ચન્દ્ર અને એ સૂર્ય કહ્યા, તેમાં એક સૂર્ય-ચંદ્રની સહામે બીજી બાજુએ બીજો સૂર્યચંદ્ર હોય છે, તો સર્વાભ્યન્તરમંડલમાં

૧ સૂર્યવર્ષના પ્રારંભમાં જે સૂર્ય ભરતક્ષેત્રમાં ઉદય પામી સૂર્યવર્ષનું પહેલું મંડલ (અને ૧૮૪ માંનું બીજું મંડલ) નિષધપર્વત ઉપર પ્રારંભે છે તે સૂર્ય ભરતસૂર્ય કહેવાય, એ પદ્ધતિએ ઐરાવતસૂર્ય એવું ઉપચારનામ જાણવું, વાસ્તવિક નહિ.

સર્વાભ્યન્તરમંડલે ચંદ્રથી ચંદ્રને તથા સૂર્યથી સૂર્યને કેટલું અંતર? ૨૬૩

વર્તતા ચંદ્રથી ચંદ્રને અથવા સૂર્યથી સૂર્યને કેટલું અંતર? તેમજ સર્વ બાહ્ય-મંડલમાં ફરતી વળતે કેટલું અંતર? તે બે અંતર આ ગાથામાં કહેવાય છે—

સસિસસિ રવિરવિ અંતરિ, મજ્ઞે ઇગલસ્કુતિસયસાટૂળો ।
સાહિય દુસયરિ પળ ચઙ્—બહિ લસ્કો છસયસાઠહિઓ ॥૧૭૨॥

શબ્દાર્થ:—

સસિ સસિ=એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રને	સાહિય દુસયરિ=સાધિક બહોત્તર યોજન
રવિ રવિ=એક સૂર્યથી બીજા સૂર્યને	પળ=સાધિક પાંચ યોજન
અંતરિ=પરસ્પર અંતર	ચઙ્=વૃદ્ધિ (દર મંડલે અધિક વધારતાં)
મજ્ઞે=મધ્ય મંડલે, પહેલા મંડલે	બહિ=સર્વબાહ્યમંડલે
ઇગલસ્કુ=એક લાખ યોજન	લસ્કો=એક લાખ યોજન
તિસયસાઠ ઝુળો=ત્રણસો સાઠ યોજન ન્યૂન	છસયસાઠ અહિઓ=છસો સાઠ યોજનઅધિક.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

શશિનઃશશિનો રવે રવેઃ અન્તરં મધ્યે એકલક્ષં ત્રિશતપૃષ્ઠનમ્ ।

માધિકાઢિસપ્તતિપંચચયો બહિર્લક્ષં પદ્મશતપૃષ્ઠાધિકમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

ગાથાર્થ:—સર્વાભ્યન્તરમંડલે ચંદ્રથી ચંદ્રને અને સૂર્યથી સૂર્યને પરસ્પર અંતર ત્રણસો સાઠ યોજન ન્યૂન ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ [૯૯૬૪૦ યોજન] છે, ત્યારબાદ દરેક મંડલે સાધિક ૭૨ યોજન ચંદ્રાન્તર વધતાં અને સાધિક ૫ યોજન સૂર્યાન્તર વધતાં સર્વબાહ્યમંડલે છસોસાઠ યોજન અધિક ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ [=૧૦૦૬૬૦ યોજન] જેટલું પરસ્પર અંતર હોય છે ॥૧૭૨॥

વિસ્તરાર્થ:—જંગૂદ્રીપની જગતીથી એટલે જંગૂદ્રીપના પર્યન્તભાગથી દ્રીપની અંદર ૧૮૦ યોજન ખસતું ચંદ્રસૂર્યનું પહેલું સર્વાભ્યન્તરમંડલ છે, માટે પૂર્વતરફના ૧૮૦ અને પશ્ચિમતરફના ૧૮૦ મળી ૩૬૦ યોજન જંગૂદ્રીપના ૧ લાખ યોજન વ્યાસમાંથી બાદ કરતાં ૯૯૬૪૦ યોજન જેટલું અંતર સર્વાભ્યન્તરમંડલમાં વર્તતા ચંદ્રને ચંદ્રથી અને સૂર્યને સૂર્યથી હોય છે, અને એજ ૯૯૬૪૦ માંથી મેરૂપર્વતનો ભૂમિસ્થ વ્યાસ ૧૦૦૦૦ યોજન બાદ કરી બાકી રહેલા ૮૯૬૪૦ યોજનના બે વિભાગ કરતાં ૪૪૮૨૦ યોજન આવે તેથી એમ સ્પષ્ટ થયું કે—સર્વાભ્યન્તરમંડલમાં વર્તતો [એટલે ઉત્તરાયણના છેલ્લા મંડલને

સમાસ કરતો અને દક્ષિણાયનના પહેલા મંડલને પ્રારંભતો] ભારતસૂર્ય નિષધઉપર રહ્યો છતો મેરૂથી અગ્નિખૂણે ૪૪૮૨૦ યોજન દૂર રહ્યો છે, તેજ વખતે ઐરાવત સૂર્ય તેનીજ બરાબર વક્ર સમશ્રેણિએ મેરૂપર્વતથી ૪૪૮૨૦ યોજન દૂર વાયવ્ય ખૂણે નીલવંતપર્વતઉપર મંડલને પ્રારંભતો હોય છે, એથી અધિક નજીક આવવાનો હવે બીજો કોઈ અવકાશ નથી, માટે સર્વાભ્યન્તરમંડલે વર્તતા એ પૂર્વના મેરૂના પશ્ચિમના

સૂર્યને પરસ્પર [$૪૪૮૨૦+૧૦૦૦૦+૪૪૮૨૦=$] ૯૯૬૪૦ યોજન જેટલું અન્તર હોય છે, એજ રીતે એ ચન્દ્રને પણ પરસ્પરઅન્તર એટલું જ જાણવું. ॥ इति सर्वाभ्यन्तरमंडले चंद्र चंद्रने वा सूर्य सूर्यने अन्तर ॥

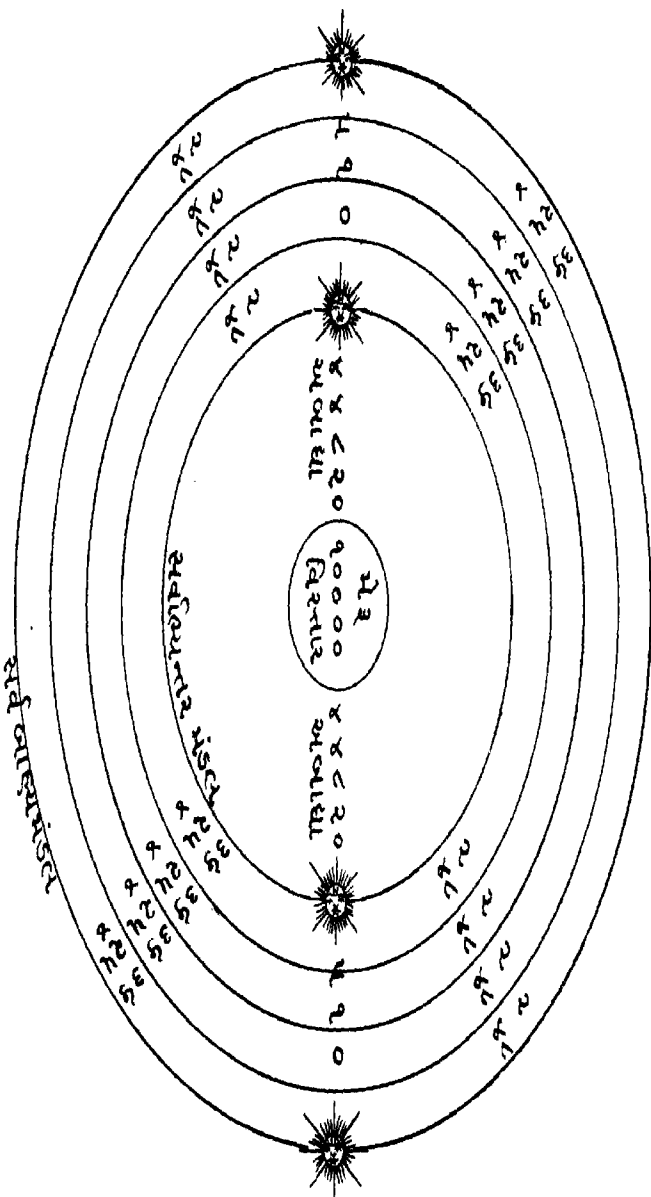
તથા સર્વબાહ્યમંડલ લવણસમુદ્રમાં જંબૂદ્વીપના પર્યન્તભાગથી ૩૩૦ યોજન દૂર સર્વબાહ્યએ ફરતું હોવાથી એ બાહ્યના ૩૩૦-૩૩૦ ગણતાં ૬૬૦ યોજન જંબૂદ્વીપના ૧ લાખ યોજન આસમાં અધિક ગણવાથી ૧૦૦૬૬૦ યોજન થાય છે, જેથી એમ સ્પષ્ટ થયું કે સર્વબાહ્યમંડલને સમાસ કરતી વખતે એ ૧૮૪ મા મંડલમાં વર્તતા ચંદ્રથી ચંદ્રને અને સૂર્યથી સૂર્યને પરસ્પર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ૧૦૦૬૬૦ યોજન [માં *૧૬ ભાગ ન્યૂન] હોય છે, એ વખતે ભારત-સૂર્ય મેરૂપર્વતથી ૪૫૩૩૦ યોજન દૂર અગ્નિખૂણે સમુદ્રમાં રહેલો હોય છે, ત્યારે બીજો ઐરાવતસૂર્ય તેનીજ (ભારતસૂર્યની જ) વક્ર (બણાથી બણા તરફની) સમશ્રેણિએ મેરૂથા વાયવ્યકોણમાં સમુદ્રને વિષે મેરૂથી ૪૫૩૩૦ યોજન દૂર રહેલો હોય છે, એ પ્રમાણે ચન્દ્ર ૧૫ મા મંડલે એજ સ્થાને એ રીતે જ રહેલા હોય ત્યારે એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રને ઉત્કૃષ્ટઅન્તર જાણવું. આ બન્ને અન્તર મેરૂપર્વત વચ્ચે આવવાથી વ્યાપ્તાત્મક અન્તર જાણવું. इति सर्वबाह्यमंडले चंद्र चंद्रने सूर्य सूर्यने उत्कृष्ट अन्तर ॥

હવે દરેક મંડલે પરસ્પર અંતરવૃદ્ધિ આ પ્રમાણે-ચંદ્રમંડલથી ચંદ્રમંડલનું પરસ્પરઅન્તર પૂર્વે ૩૫ યોજન-૩૦ ભાગ-૪ પ્રતિભાગ કહ્યું છે, તે એક બાહ્યનું હોય છે, અને એટલું અન્તર બીજી સ્હામી બાહ્યએ પણ હોય છે, તે એ બે

* અહિ સૂર્યથી સૂર્યને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર તો ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે સંપૂર્ણ છે, પરન્તુ ચંદ્રથી ચંદ્રના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરમાં ૧૬ ભાગ એકાઝા જાણવા, કારણ કે સૂર્યમંડલ ૪૮ અંશનું છે, ત્યારે ચંદ્રમંડલ ૫૬ અંશનું છે, જેથી બન્ને બાહ્યથી ૮-૮ ભાગ ત્રુટનાં ૧૬ ભાગ ત્રુટે, માટે સર્વબાહ્યમંડલે ચંદ્રથી ચંદ્રને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર યો. ૧૦૦૬૫૯-૪૫ ભાગ જેટલું હોય છે.—એ વિશેષ છે.

॥ सूर्य सूर्यनुं परस्पर अन्तर, एज सीते चंद्र चंद्रनुं पण परस्पर अन्तर ॥

[गा० १५३, सू० २६४]

આ મંડલો વાસ્તવિક નથી, પરંતુ પ્રાપ્ત મંડલ ગ્રુપ છે, જે ગણિત માત્ર સમાજવાને માટે છે. એમાં સવાભ્યન્તર મંડલો વર્તીલા જે સૂર્યનું પરસ્પર અન્તર ગણિત અને મળીને ૬૮૬૪૦ ચોજન, અને સર્વભાષામંડલો પાંચે અને મળીને ૧૦૦૬૬૦ ચોજન અન્તર છે.

તથા સૂર્યની પરસ્પર અન્તરવૃદ્ધિ જે બાજુ ૨૪૬૬ ૨૪૬૬ ચોજન છે, અને અંકની પરસ્પર અન્તરવૃદ્ધિ પ્રતિમંડલો જે બાજુ ૩૬—૨૫—૪ જૂની જૂની છે.

બાબુનાં અંતર ભેગાં કરતાં ૭૦ યોજન ૬૦ લાગ અને ૮ પ્રતિભાગ (સાતીયા) આવ્યા, પુનઃ ચંદ્રમંડલ ૫૬ લાગનું છે, તે પણ બન્ને બાબુનું ગણતાં ૧૧૨ લાગ સાઠમાં ઉમેરતાં ૧૭૨ લાગ થયા. તથા સાતીયા ૮ પ્રતિભાગ-માંથી સાતપ્રતિભાગનો ૧ લાગ ૧૭૨ માં ઉમેરતાં ૧૭૩ લાગ થયા, અને ૧ પ્રતિભાગ રહ્યો, તે ૧૭૩ પ્રતિભાગને ૬૧ વડે ભાગતાં ૨ યોજન આવ્યા તે ૭૦ માં ઉમેરતાં ૭૨ યોજન આવ્યા, અને લાગ ૫૧ રહ્યા, તેથી દરેક મંડલે યો. ૭૨ લા. ૫૧ પ્રતિભાગ ૧ (યો. ૭૨ લા. ૫૧) અધિક અધિક અંતર વધતું જાય છે. અથવા બીજી રીતે ગણીએ તો એક બાબુનું અંતર અને મંડલ મળીને યો. ૩૬ લા. ૨૫ પ્રતિ. ૪ થાય તેને બે બાબુનું ગણી દિગુણ કરતાં પણ યો. ૭૨ લા. ૫૧ પ્રતિ. ૧ અંતરવૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે સૂર્યમંડલોમાં દરેક મંડલ ૨ યોજન અંતરે છે, અને ૪૮ લાગ મંડલના મળીને ૨ યોજન ૪૮ લાગ એક બાબુની અંતરવૃદ્ધિ હોય છે, તેવીજ બીજી બાબુ ગણતાં ૪ યોજન ૯૬ લાગ આવે, એમાં ૯૬ માંથી ૬૧ લાગનો એક યોજન કાઢી લઈ ચાર યોજનમાં ઉમેરતાં યોજન ૫ થાય,

અને લાગ ૩૫ રહે, જેથી સ્પષ્ટ થયું કે દરેક મંડલે બે સૂર્યને પરસ્પર ૫ યોજન ૩૫ લાગ જેટલું અંતર વધતું જાય છે. અને એ પ્રમાણે વધતાં વધતાં સર્વ બાહ્યમંડલે ૧૦૦૬૬૦ યોજન જેટલું અંતર બે સૂર્યને પરસ્પર પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા ચન્દ્રના પહેલા મંડલની આદિથી ચન્દ્રનું છેલ્લું મંડલ એક બાબુએ [મંડલક્ષેત્રની અપેક્ષાએ મંડલક્ષેત્રના પ્રારંભથી] યો. ૫૦૬-૫૩ લાગ દૂર છે, તેવી જ રીતે બીજી બાબુએ પણ ગણતાં [યો. ૫૦૬-૫૩ લા. $\times ૨$ =] યો. ૧૦૧૬-૪૫ લાગ

$$૩૫-૩૦-૪$$

$$૩૫-૩૦-૪$$

$$૭૦-૬૦-૮$$

$$૧૧૨$$

$$૭૦-૧૭૨-૮$$

$$૧૭-૭$$

$$૭૦-૧૭૩-૧$$

$$+ ૨૫-૧૨૨$$

$$૭૨-૫૧-૬$$

$$\text{અંતર } ૩૫-૩૦-૪$$

$$\text{મંડલ } + ૫૬$$

$$૩૫-૮૬-૪$$

$$+ ૧૭-૬૧$$

$$૩૬-૨૫-૪$$

$$\times ૨$$

$$૭૨-૫૦-૮$$

$$+ ૧૭-૭$$

$$૭૨-૫૨-૧$$

યો. લાગ

$$૨-૪૮ \text{ એક બાબુના}$$

$$+ ૨-૪૮ \text{ બીજી બાબુના}$$

$$૪-૯૬$$

$$+ ૧૭-૬૧$$

$$૫-૩૫$$

ચો. ભા. પ્રતિ.

જેટલા ક્ષેત્રમાં ૧૫ મંડલ પૂરાય છે, અને દર મંડલે અંતરવૃદ્ધિ ૭૨-૫૧-૧ છે, અને

ચો. ભાગ

અન્તર ૧૪ છે માટે ૭૨-૫૧-૧ ને ૧૪ વડે ગુણતાં પણ ૧૦૧૬-૪૫ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવી જ રીતે સૂર્યને અંગે ગણતાં મંડલક્ષેત્રના પ્રારંભથી છેલ્લું મંડલ એક બાબુએ ૫૧૦ અને બીજી બાબુ પણ ૫૧૦ હોવાથી ૧૦૨૦ યોજન

ચો. ભા.

મંડલક્ષેત્રમાં ફર છે, અને અન્તરવૃદ્ધિ ૫-૩૫ છે જેથી ૧૮૩ આંતરાએ ગુણતાં [મંડલસહિત આંતરાએ ગુણતાં] ૧૦૨૦ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે. એ મંડલ-ક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપના ૬૬૬૪૦ યોજન બન્નેમાં ઉમેરતાં ચંદ્રનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર પૂર્વે

ચો. ચો. ભા. ચો. ભા.

કહ્યા પ્રમાણે [૬૬૬૪૦+૧૦૧૬-૪૫=] ૧૦૦૬૫૯-૪૫ આવે, અને સૂર્યનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર [૬૬૬૪૦+૧૦૨૦=] ૧૦૦૬૬૦ યોજન સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સૂર્યના અન્તરમાંથી જ ચંદ્રમંડલની અધિકતાના [૮+૮=] ૧૬ ભાગ ઓછા કરતાં પૂર્વોક્ત ૧૦૦૬૫૯-૪૫ ચંદ્રાન્તર પ્રાપ્ત થાય છે. ઇત્યાદિક અનેક રીતે ગણિતજ્ઞોએ અંતરવૃદ્ધિ ઉપરથી મંડલક્ષેત્ર અને મંડલક્ષેત્ર ઉપરથી અંતર-વૃદ્ધિ સ્વતઃ પ્રાપ્ત કરવી. ॥ ૧૭૩ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં દરેકમંડલે ચંદ્ર એકમુદૂર્તમાં કેટલું ચાલે ? તે કહેવાય છે—

સાહિઅપણસહસતિહુત્તરાઈં સસિણો મુહુત્તગઈ મજ્ઞે ।

બાવન્નહિઆ સા બહિ, પદ્મંડલ પઞ્ચચતુર્વદ્ધિ ॥ ૧૭૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

સાહિઅ=સાધિક

પણસહસ=પાંચ હજાર

તિહુત્તરાઈં=ત્રિહુત્તર-તોતેર

મુહુત્તગઈ=મુદૂર્તગતિ

મજ્ઞે=મધ્યમંડલે પહેલામંડલે

બાવન્નઅહિઆ=આવન યોજન અધિક

સા=તે પૂર્વોક્તગતિ

પઞ્ચચતુર્વદ્ધિ=પોણા ચાર યોજન

સંસ્કૃત અનુવાદ

સાધિકપંચસહસત્રિસપ્તતિઃ શશિનો મુદૂર્તગતિર્મધ્યે ।

દ્વિપંચાશદધિકા સા બહિઃ પ્રતિમંડલં પાદોનચતુર્વદ્ધિઃ ॥ ૧૭૪ ॥

ગાથાર્થ:—સર્વાભ્યન્તરમંડલે ચન્દ્રની મુદૂર્ત્તગતિ પાંચહજાર ત્રિહસ્તર યોજનથી કંઈક અધિક છે, અને સર્વાબાહ્યમંડલે એજ મુદૂર્ત્તગતિ બાવન યોજન અધિક છે, તથા દરેક મંડળે પોણા ચાર યોજન મુદૂર્ત્તગતિમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે. ॥ ૧૭૪ ॥

વિસ્તાર્થ:—સર્વાભ્યન્તરમંડલનો પરિધિ ૩૧૫૦૮૯ (ત્રણ લાખ પંદર હજાર નેવ્યાત્રી) યોજન છે, તેટલા પરિધિને બે ચન્દ્ર મળીને અધિક એક અહોરાત્રમાં ગતિવડે સમાપ્ત કરે છે, જેથી એક અર્ધમંડલને પૂરતાં એક ચન્દ્રને અધિક અહોરાત્ર કાળ લાગે છે; અને સંપૂર્ણ મંડલ પૂરતાં સાધિક બે દિવસ એટલે ગણિત પ્રમાણે ૨ દિવસ ૨ મુદૂર્ત્ત અને એક મુદૂર્ત્તના બસો દિ. મ.

એકવીસીઆ ૨૩ લાગ [= ૨-૨૩૩] જેટલો કાળ લાગે છે, અને સૂર્ય એ જ મંડલને સંપૂર્ણ બે અહોરાત્ર જેટલા કાળમાં સંપૂર્ણ કરે છે. અહિં ચન્દ્રની ગતિ મંદ હોવાથી સૂર્યના મંડલપૂર્તિકાળથી ચન્દ્રનો મંડલપૂર્તિકાળ અધિક છે. અહિં ગણિતની સુગમતા માટે ૨ દિવસ ૨૩૩ મુદૂર્ત્તના સર્વના બસો એકવીસીઆ મુદૂર્ત્તલાગ કરીએ તો પ્રથમ ૨ દિવસના ૬૦ મુદૂર્ત્તમાં ૨ મુદૂર્ત્ત ઉમેરતાં ૬૨ મુદૂર્ત્ત થયા તેને ૨૨૧ વડે ગુણતાં ૧૩૭૦૨ આવ્યા તેમાં ૨૩ અંશ ઉમેરતાં ૧૩૭૨૫ અંશ થયા.

હવે મંડલના પાણુ અંશ કરવામાટે ૩૧૫૦૮૯ યોજનને ૨૨૧ વડે ગુણીએ તો ૬૯૬૩૪૬૬૬ મંડલાંશ થયા. તેને ૧૩૭૨૫ મુદૂર્ત્તશિવડે લાગતાં ૫૦૭૩ $\frac{૬૯૬૩૪૬૬૬}{૧૩૭૨૫}$ યોજન જેટલી ચન્દ્રની મુદૂર્ત્તગતિ પ્રાપ્ત થઈ. અંકગણિત આ પ્રમાણે—

દિ. મુ. અંશ.	૩૧૫૦૮૯	યોજન સર્વાભ્યન્તર
૨—૨—૨૩	× ૨૨૧	મંડલનો પરિધિ
× ૩૦ [૨૨૧]	૩૧૫૦૮૯	
૬૦ મુ.	૬૩૦૧૭૮×	
+ ૨	૬૩૦૧૭૮××	
૬૨ મુ.	૧૩૭૨૫) ૬૯૬૩૪૬૬૬	મંડલાંશ (૫૦૭૩ યોજન.
× ૨૨૧ મુદૂર્ત્તશિ	૬૮૬૨૫	
૬૨	૧૦૦૬૬૬	યોજન
૧૨૪	૬૬૦૭૫	= ૫૦૭૩ $\frac{૬૯૬૩૪૬૬૬}{૧૩૭૨૫}$
૧૨૪	૪૮૬૧૬	
૧૩૭૦૨	૪૧૧૭૫	
૨૩	૭૭૪૪ અંશ. શેષ.	
૧૩૭૨૫ મુદૂર્ત્તશિ		

અહિં બસોએકવીસીઆ અંશ કેવી રીતે ? તેની ઉત્પત્તિ ગ્રન્થાન્તરથી જાણવી, કારણકે તે ઉત્પત્તિવર્ણવવાનું વક્તવ્ય અધિક હોવાથી અહિં તેનું પ્રયોજન નથી.

હવે સર્વબાહ્યમંડલનો પરિધિ ગણિતરીતિ પ્રમાણે ૩૧૮૩૧૫ [ત્રણ લાખ અઠાર હજાર ત્રણસો પંદર] યોજન છે, તેને પણ પૂર્વોક્ત રીતે ૨૨૧ વડે ગુણી ૧૩૭૨૫ મુહૂર્ત્તાંશવડે ભાગતાં ૫૧૨૫ $\frac{૫૧૨૫}{૧૩૭૨૫}$ યોજન જેટલી મુહૂર્ત્તગતિ પ્રાપ્ત થાય. [ત્યાં ૩૧૮૩૧૫ને ૨૨૧વડે ગુણતાં ૭૦૩૪૭૬૧૫ યોજનાંશ-મંડલાંશ આવે છે.]

એ પ્રમાણે ચન્દ્ર ૧૫ મંડલોમાંના કોઇપણ મંડલમાં જમણ કરતો હોય ત્યારે ભેના પરિધિને (પૂર્વોક્તરીતે ઉપજાવેલા મંડલાંશોને) ૧૩૭૨૫વડે ભાગતાં તે મંડલે ચંદ્રની મુહૂર્ત્તગતિ પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ ત્યાં ચંદ્ર એક મુહૂર્ત્તમાં એટલું ક્ષેત્ર વ્યતીત કરે. પુનઃ દરેક મંડલનો પરિધિ જાણવાની રીતિ આ યો. ભા. પ્રતિ.

પ્રમાણે-પૂર્વે ૭૨-૫૧-૧ જેટલી અન્તરવૃદ્ધિ કહી છે, તેનો પરિધિ ગણિતની રીતિ પ્રમાણે લગભગ સાધિક ૨૩૦ યોજન જેટલો થાય છે, જેથી દરેકમંડલે ૨૩૦ યોજન પૂર્વમંડલપરિધિમાં ઉમેરતાં અનન્તર (અથ અથ) મંડલનો પરિધિ આવે, જેમકે પહેલા મંડલનો પરિધિ ૩૧૫૦૮૬ યોજન છે તો તેમાં ૨૩૦ યોજન ઉમેરતાં ૩૧૫૩૧૬ યોજન આવે, પુનઃ એમાં ૨૩૦ ઉમેરતાં ૩૧૫૫૪૬ યોજન આવે, એ પ્રમાણે યાવત્ છેદલા પંદરમા મંડલનો પરિધિ ૩૧૮૩૧૫ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે. અહિં ત્રીદવાર ૨૩૦ ઉમેરતાં એટલે [૨૩૦×૧૪] ૩૨૨૦ યોજન ઉમેરતાં ૩૧૮૩૦૬ યોજન આવવાથી ૬ યોજન ત્રુટે છે તે ૨૩૦ યોજન ઉપરાન્તનો દેશોન ૦|| યોજન ન વધારવાથી ત્રુટે છે, માટે પર્યન્તે વા મધ્યે પૂર્ણ અંકસ્થાને દેશોન ૦|| યોજનથી ઉપજતો અંક વધારવાથી પરિધિ બરાબર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, માટે એ ત્રુટતા ૬ યોજન સંખ્યાધિ વિસંવાદ ન જાણવો.

હવે ચંદ્રના પ્રત્યેક મંડલે ૨૩૦ યોજન પરિધિ વધે છે, તેને પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૨૨૧ વડે ગુણી ૧૩૭૨૫ વડે ભાગતાં ૩ $\frac{૫૧૨૫}{૧૩૭૨૫}$ યોજન એટલે લગભગ કિંચિત્ન્યૂન ૩|| ૨૩૦ યોજન. ૧૩૭૨૫) ૫૦૮૩૦ (૩ યોજન યોજનજેટલી મુહૂર્ત્તગતિદરેક મંડલે $\frac{૫૦૮૩૦}{૨૩૦}$ મુહૂર્ત્તાંશ $\frac{૪૧૧૭૫}{૬૬૫૫}$ યોજનાંશ. શેષ. વધતીજાય છે. જેથી $\frac{૪૬૦×૪}{૫૦૮૩૦}$ યોજનાંશ. = ૩ $\frac{૫૧૨૫}{૧૩૭૨૫}$ યોજન એ ૩|| ને ૧૪વડે ૫૦૮૩૦ યોજનાંશ.

ગુણતાં (૧૪×૩||) = ૫૨|| યોજનવૃદ્ધિ પંદરમા મંડલે થઈ, પરન્તુ ૩|| યોજન

સંપૂર્ણ ન હોવાથી પંદરમે મંડલે તે ન્યૂનતાઓને એકત્ર કરી ૦૫ યોજન ઓછો કરતાં સંપૂર્ણ પર (૫૫૫૫) યોજનવૃદ્ધિ પહેલા મંડલની અપેક્ષાએ છેલ્લા મંડલમાં પ્રાપ્ત થઈ ॥ ૧૭૪ ॥ હિતિ પ્રતિમંડલ ચંદ્રમુદૂર્ત્તગતિ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં ચંદ્રની મુદૂર્ત્તગતિ મંડલે મંડલે કહીને હવે આ ગાથામાં પ્રત્યેક મંડલે સૂર્યની મુદૂર્ત્તગતિ કેટલી છે ? તે કહેવાય છે—

જા સસિણો સા રવિણો, અડસયરિસણડસિસણહિઆ ।
કિંચૂણાણં અટ્ટારસટ્ટિહાયાણ [ભાગાણ] મિહવુટ્ટી ॥ ૧૭૫ ॥

શબ્દાર્થ:—

જા સસિણો—જે મુદૂર્ત્તગતિ ચંદ્રની
સા રવિણો—તે મુદૂર્ત્તગતિ સૂર્યની
અડસયરિ સણ—એકસો અઠ્યોત્તર
અસિસણ—એકસો એંસી યોજનવડે
અહિઆ—અધિક જાણવી.

કિંચૂણાણં—કંઈક ન્યૂન
અટ્ટાર—અઠાર લાગ
મટ્ટિભાગાણં—સાડીયા ભાગોની
મિહ—આ સૂર્યની મુદૂર્ત્તગતિમાં
વુટ્ટી—પ્રતિમંડલે વૃદ્ધિ જાણવી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યા શશિનોઃ સા રવ્યોઃ અષ્ટસપ્તત્યધિકશતેનાશીત્યધિકશતેનાધિકા ।
કિંચિન્ન્યૂનાનામષ્ટાદશ ષષ્ટિભાગાનામત્રવૃદ્ધિઃ ॥ ૧૭૫ ॥

ગાથાર્થ:—પૂર્વગાથામાં જે મુદૂર્ત્તગતિ ચંદ્રની કહી તેજ મુદૂર્ત્તગતિ સૂર્યની જાણવી, પરંતુ સર્વાભ્યન્તરમંડલે ૧૭૮ યોજન અધિક જાણવી, અને સર્વ—ખાહ્યમંડલે ૧૮૦ યોજન અધિક જાણવી, તથા અહિં સૂર્યની મુદૂર્ત્તગતિમાં દરેક સૂર્યમંડલે સાડીયા ૧૮ લાગ જેટલી વૃદ્ધિ જાણવી ॥ ૧૭૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વગાથામાં ચંદ્રની સર્વાભ્યન્તરમંડલે મુદૂર્ત્તગતિ ૫૦૭૩ યોજનથી અધિક કહી છે, તેમાં ૧૭૮ યોજન અધિક કરતાં [૫૦૭૩+૧૭૮=] ૫૨૫૧ યોજન લગભગ મુદૂર્ત્તગતિ સૂર્યની સર્વાભ્યન્તરમંડલે જાણવી. અને સર્વખાહ્યમંડલે ચંદ્રની મુદૂર્ત્તગતિ સાધિક ૫૧૨૫ યોજન કહી છે તેમાં ૧૮૦ યોજન અધિક કરતાં [૫૧૨૫+૧૮૦=] ૫૩૦૫ યોજન જેટલી મુદૂર્ત્તગતિ સૂર્યની સર્વખાહ્યમંડલે જાણવી. તથા દરેક સૂર્યમંડલે સૂર્યની મુદૂર્ત્તગતિ કંઈક ન્યૂન સાડીયા ૧૮ લાગ જેટલી વધતી વધતી જાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાને અનુસારે સ્થૂલથી [અંશ પ્રત્યંશ વિના લગભગ અંકપૂર્વક] મુદૂર્ત્તગતિ દર્શાવી, હવે સૂક્ષ્મતાથી અંશ પ્રત્યંશપૂર્વક મુદૂર્ત્તગતિની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે—

પૂર્વગાથાના વિસ્તારમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે સર્વાભ્યન્તરમંડલનો પરિધિ ૩૧૫૦૮૬ યોજન છે, અને સૂર્ય પોતાના કોઈપણ મંડલને સંપૂર્ણ બે દિવસે ગતિવડે સમાપ્ત કરે છે, જેથી બે દિવસના ૬૦ મુદૂર્ત્તવડે સર્વાભ્યન્તર પરિધિને લાગતાં ૫૨૫૧ યોજન ઉપરાન્ત સાઠીયા ૨૬ લાગ એટલું ક્ષેત્ર સૂર્ય સર્વાભ્યન્તરમંડલે એક મુદૂર્ત્તમાં ચાલે છે. ત્યારબાદ બીજા મંડલે કંઈક ન્યૂન— $\frac{૧૮}{૬૦}$ યોજન અધિક ચાલે છે જેથી ત્યાં બીજે મંડલે સૂર્યની મુદૂર્ત્તગતિ $૨૬+૧૮=૪૭$ અંશ અને ૫૨૫૧ યોજન [૫૨૫૧ $\frac{૪૭}{૬૦}$ યો.] જેટલી હોય છે, એ પ્રમાણે પ્રત્યેક મંડલે ૧૮-૧૮ લાગ વધારતાં વધારતાં ચાલત ૧૮૪મે મંડલે ૧૮૩ વાર અઠાર લાગ વધે જેથી

$$\begin{array}{r}
 ૬૦) ૩૧૫૦૮૬ \text{ (૫૨૫૧ યોજન)} \\
 \underline{૩૦૦} \\
 ૧૫૦ \\
 \underline{૧૨૦} \quad = ૫૨૫૧ \frac{૨૬}{૬૦} \text{ યોજન} \\
 ૩૦૮ \\
 \underline{૩૦૦} \\
 ૮૬ \\
 \underline{૬૦}
 \end{array}$$

૨૬ શેષ અંશ

૮૩×૧૮=૩૨૯૪ ને ૬૦વડે લાગતાં ૫૪ યોજન ૫૪ અંશ આવે તે ૫૨૫૧-૨૬ માં ઉમેરતાં ૫૩૦૫-૮૩ આવે, પરન્તુ વધારવા યોગ્ય ૧૮ અંશ સંપૂર્ણ નહિ પરન્તુ કંઈક ન્યૂન હોવાથી તે ન્યૂનતાઓ એકત્ર કરતાં છેલ્લા મંડલે ૬૮ અંશ ત્રુટે છે, તે બાદ કરતાં ૧૫ અંશ આવે, માટે ૫૩૦૫ યોજન અને સાઠીયા ૧૫ અંશ જેટલી સૂર્યની મુદૂર્ત્તગતિ સર્વબાહ્ય-મંડલે હોય છે. અથવા બીજી રીતે વિચારીએ તો—સર્વબાહ્યમંડલનો પરિધિ ૩૧૮૩૧૫ યોજન છે તેને ૬૦ વડે લાગતાં પણ એજ મુદૂર્ત્તગતિ પ્રાપ્ત થાય.

૬૦) ૩૧૮૩૧૫ (૫૩૦૫ યોજન

$$\begin{array}{r}
 ૩૦૦ \\
 \underline{૧૮૩} \\
 ૧૮૦ \quad = ૫૩૦૫ \frac{૧૫}{૬૦} \text{ યો.} \\
 \underline{૩૧૫} \\
 ૩૦૦ \\
 ૧૫ \text{ અંશ. શેષ.}
 \end{array}$$

૬૦) ૩૨૯૪ (૫૪ યો.)

$$\begin{array}{r}
 ૩૦૦ \\
 \underline{૨૬૪} \\
 ૨૪૦ \\
 \underline{૫૪} \quad \text{અંશ}
 \end{array}$$

૫૨૫૧-૨૬

$$\begin{array}{r}
 + ૫૪-૫૪ \\
 \underline{૫૩૦૫-૮૩}
 \end{array}$$

બાદ ૬૮

$$\begin{array}{r}
 \underline{૫૩૦૫-૧૫}
 \end{array}$$

= ૫૩૦૫ $\frac{૧૫}{૬૦}$ યોજન

હવે દરેક સૂર્યમંડલે $\frac{૧૮}{૬૦}$ યોજન વૃદ્ધિ થવાનું કારણ કહેવાય છે—દરેક સૂર્યમંડલની અન્તરવૃદ્ધિ ૨ યોજન ૪૮ અંશ કહી છે, તેવીજ બીજી બાબત પણ અન્તરવૃદ્ધિ હોવાથી બન્ને ભેગી કરતાં ૫ યોજન ૩૫ અંશ પૂર્વે

કહી છે, તેનો ગણિતરીતિ પ્રમાણે પરિધિ કાઢતાં સાધિક ૧૭ યોજન અથવા દેશોન ૧૮ યોજન થાય છે તો પણ સ્થૂલવ્યવહારથી સંપૂર્ણ ૧૮ યોજન ગણવા, જેથી પ્રતિસૂર્યમંડલે ૧૮-૧૮ યોજન પરિધિ વધતો જાય છે. વળી સૂર્ય પોતાના કોઈપણ મંડલને ૬૦ મુહૂર્ત્ત સંપૂર્ણ કરે છે, તેથી એ ૧૮ ની વૃદ્ધિને ૬૦ વડે ભાગતાં ૧૮ સાડીયા અંશ જેટલી મુહૂર્ત્તગતિમાં વૃદ્ધિ પ્રત્યેક સૂર્યમંડલે પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૭૫ ॥

અવતરણ:—હવે સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર વા સર્વબાહ્યમંડલે હોય તે વખતે જ્યાંથી ઉદય પામતો દેખાય ત્યાંથી કેટલે દૂર અસ્તપામે તે ઉદયઅસ્તનું અંતર આ ગાથામાં કહેવાય છે—

મજ્ઞે ઉદયત્થંતરિ ચતુર્ણવદ્સહસ્તપણસયછવીસા ।
બાયાલ સદ્વિભાગા, દિનં ચ અદ્વારસમુદ્ધત્તં ॥ ૧૭૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

મજ્ઞે=સર્વાભ્યન્તર મંડલે	બાયાલ=બેંતાલીસ
ઉદય અત્ય અંતરિ=ઉદય અસ્તનું અંતર	સદ્વિભાગા=સાડીયા ભાગ
ચતુર્ણવદ્સહસ્ત=ચારાણુ હજાર	દિનં=દિવસ
પણસય છવીસા=પાંચસો છવીસ	અદ્વારસ મુદ્ધત્તં=અઢાર મુહૂર્ત્તનો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મધ્યે ઉદયાસ્તાન્તરં ચતુર્નવતિસહસ્રપંચશતષદ્વિંશતિઃ ।
દ્વિચત્વારિંશત્ પદ્ધિભાગાઃ દિનં ચાષ્ટાદશમુદ્ધર્ત્તમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

ગાથાર્થ:—સર્વાભ્યન્તરમંડલે સૂર્ય હોય તે વખતે ચારાણુહજારપાંચસો છવીસ યોજન ઉપરાન્ત સાડીયા બેંતાલીસ ભાગ જેટલું ઉદયથી અસ્તનું અંતર હોય, અને દિવસ ૧૮ મુહૂર્ત્તનો હોય. ॥ ૧૭૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યન્તરમંડલે હોય છે ત્યારે પ્રકાશક્ષેત્રની પહોળાઈ $\frac{૧૩}{૮}$ (ત્રણ દશાંશ) જેટલી હોયછે, અને અંધકારની પહોળાઈ $\frac{૫૩}{૮}$ (બે દશાંશ) જેટલી હોય છે, પુનઃ તે $\frac{૫૩}{૮}$ પ્રકાશક્ષેત્ર ૧૮ મુહૂર્ત્ત સમાપ્ત થાય છે તે આ પ્રમાણે—અભ્યન્તરમંડલનો પરિધિ ૩૧૫૦૮૯ છે, તેને ૧૦ વડે ભાગી

ત્રણે ગુણતાં ૯૪૫૨૬ યોજન ઉપરાન્ત દશીયા સાત ભાગ આવે છે એ દશીયા સાત ભાગ તે સાઠીયા બેતાલીસ ભાગ જ છે. કારણ કે બન્ને રકમને છ ગુણી કરતાં દશને સ્થાને ૬૦ અને સાતને સ્થાને ૪૨ આવે છે.

$$\begin{array}{r} ૧૦)૩૧૫૦૮૬(૩૧૫૦૮ \\ ૩૧૫૦૮૦ \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૬ \\ ૩૧૫૦૮-૬ \\ \times ૩ \\ \hline \end{array}$$

અથવા બીજી રીતે વિચારતાં પૂર્વે સૂર્યની જે એક મુદ્દર્તની ગતિ કહી છે તે ગતિને ૧૮ વડે ગુણતાં પણ એજ ઉદયઅસ્તાન્તર પ્રાપ્ત થાય છે.

$$\begin{array}{r} ૯૪૫૨૪-૨૭ \\ + ૨૦૫-૨૦ \\ \hline ૯૪૫૨૬-૪૭ [૪૨] \end{array}$$

યો. બા.

તે આ પ્રમાણે—સર્વાભ્યન્તરમંડલે સૂર્ય એકમુદ્દર્તમાં ૫૨૫૧-૨૬ ચાલે છે, અને તે મંડલે દિવસ ૧૮ મુદ્દર્તનો છે માટે ૫૨૫૧ ને ૧૮ વડે ગુણતાં

$$\begin{array}{r} ૫૨૫૧ \quad ૨૬ \\ \times ૧૮ \quad \times ૧૮ \\ \hline ૯૪૫૧૮ \text{ યો.} \quad ૨૩૨ \\ + ૮-૪૨ \quad ૨૬ \\ \hline ૯૪૫૨૬-૪૨ \quad ૬૦)૫૨૨(૮ \text{ યો.} \\ \text{યો. અંશ} \quad ૪૮૦ \\ = ૯૪૫૨૬ \frac{૪૨}{૬૦} \text{ યોજન} \quad ૪૨ \text{ અંશ} \end{array}$$

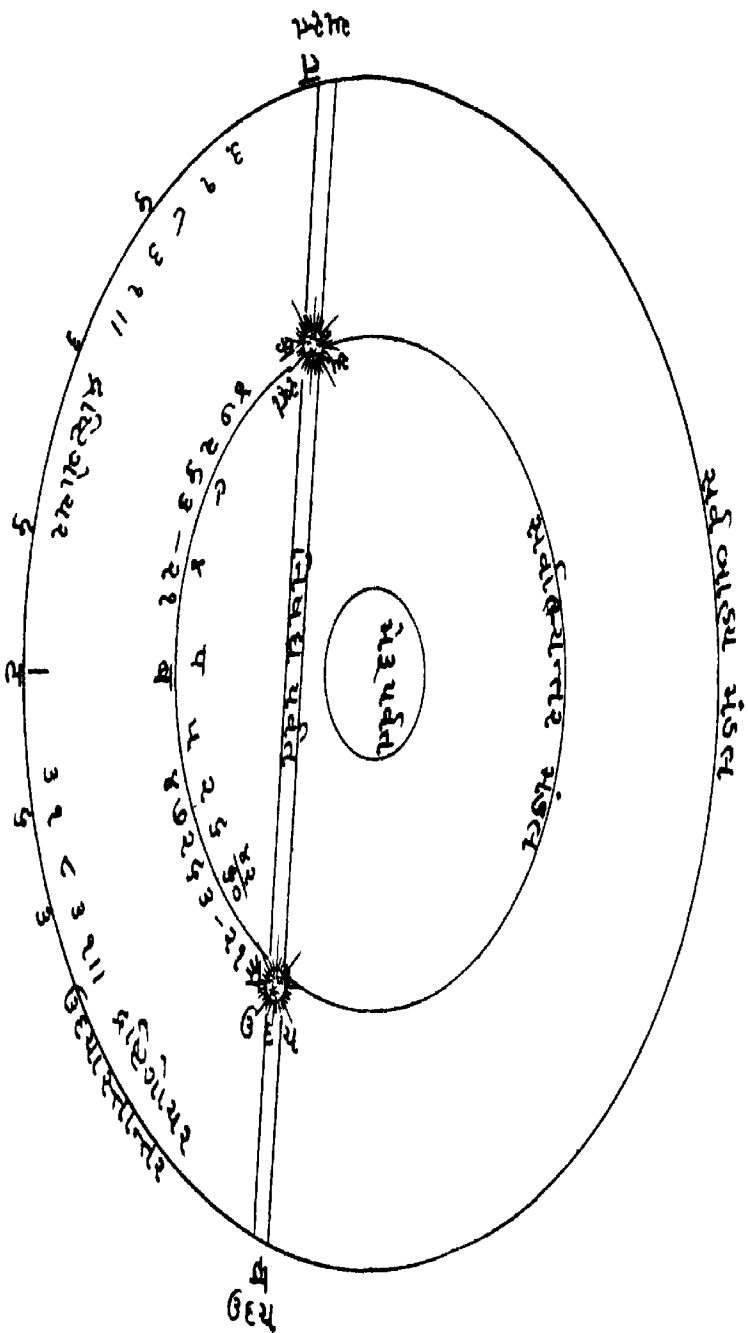
૯૪૫૧૮ આવે, ત્યારબાદ ૨૬ અંશને ૧૮ વડે ગુણી સાઠે ભાગતાં આવેલા ૮ યોજનને યોજનમાં ઉમેરતાં ૯૪૫૨૬ યોજન અને ઉપરાન્ત શેષ ૪૨ વધ્યા તે સાઠીયા અંશ ગણાય. એ રીતે સર્વાભ્યન્તરમંડલે સૂર્ય પૂર્વમાં નિષધ પર્વત ઉપર જ્યાં ઉદય પામે

ત્યાંથી ૯૪૫૨૬ $\frac{૪૨}{૬૦}$ યોજન દૂર નિષધપર્વતઉપરજ પશ્ચિમદિશામાં અસ્ત પામે છે, માટે ઉદયઅસ્તનું એ અન્તર ભરતક્ષેત્રના મધ્યભાગવર્તી મનુષ્યોની અપેક્ષાએ બાણવું, પરન્તુ સર્વની અપેક્ષાએ નહિ, કારણકે વાસ્તવિકરીતે તો સૂર્યનો અસ્ત છે જ નહિ તેમ અમુક સ્થાનેજ ઉદય પામે છે તેમ પણ નથી, સદાકાળ પ્રકાશ કરનાર છે, પરન્તુ જે સ્થાનના મનુષ્યો ને જ્યાં ન દેખાય ત્યાં અસ્ત અને જ્યાંથી દેખાય ત્યાં ઉદય એ વ્યવહારવ્યપદેશ છે.

વળી સૂર્ય જ્યારે સર્વાભ્યન્તરમંડલે હોય ત્યારે કોઈપણ ક્ષેત્રમાં (દરેક ક્ષેત્રમાં) દિવસ ૧૮ મુદ્દર્તનોજ હોય, કારણ કે એ વખતે પ્રકાશક્ષેત્ર પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે મંડલના (પરિધિના) $\frac{૧૦}{૬૦}$ ભાગ જેટલું છે, અને મંડલપૂર્તિકાલ સૂર્યનો ૬૦ મુદ્દર્ત છે, તેથી ૬૦ ને $\frac{૧૦}{૬૦}$ વડે ગુણતાં $[૧૦ \times \frac{૧૦}{૬૦} = \frac{૧૦૦}{૬૦}]$ ૧૮ મુદ્દર્ત આવે છે. ત્યારબાદ દરેક મંડલે સૂર્યનું પ્રકાશક્ષેત્ર એટલે દિવસ ઘટતો ઘટતો સર્વબાહ્યમંડલે ૧૨ મુદ્દર્ત થાય છે, કારણકે પ્રકાશક્ષેત્ર $\frac{૧૦}{૬૦}$ હતું તે ઘટતું ઘટતું $\frac{૧૦}{૬૦}$ થાય છે, જેથી બાહ્યમંડલે જતાં સૂર્યનું ઉદયઅસ્તાન્તર-પ્રકાશ

॥ उदयास्तनું अन्तर અને દ્રષ્ટિગોચર ॥

[તા. ૧૭૬, પૃ. ૨૭૬]

૧. સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત : સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત એ સૂર્યના પૃથ્વી પરના દૈનિક ચક્રાવલંબનના અંશો છે. સૂર્યોદય એ સૂર્યના યજ્ઞસ્થાન (સૂર્ય) અને પૃથ્વી (પૃથ્વી) વચ્ચેના દૈનિક ચક્રાવલંબનના અંશો છે. સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત એ સૂર્યના પૃથ્વી પરના દૈનિક ચક્રાવલંબનના અંશો છે. સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત એ સૂર્યના પૃથ્વી પરના દૈનિક ચક્રાવલંબનના અંશો છે.

ક્ષેત્રાંશ—અને આગળ કહેવાતી દ્રષ્ટિગોચરતા એ સર્વ ઘટતું બન્ય છે, અને સૂર્યની ગતિ તથા મુહૂર્તગતિ અને અંધકારક્ષેત્ર વિગેરે સર્વ વધતું બન્ય છે, અને તે ઘટતાં ઘટતાં કેટલું ઘટી બન્ય છે, તે આગળની જ ગાથાઓમાં કહેવાશે.

વળી અહિં ઉદયઅસ્તનું અન્તર કેવળ સૂર્ય પ્રકાશનું જ ગણવાનું છે, પરન્તુ ચન્દ્રનું નહિ, કારણ કે ચન્દ્રનો ઉદયઅસ્ત સૂર્યના પ્રકાશની આગળ વ્યાપ્ત-વાળો છે, તેમજ ચન્દ્રની ગતિ મંદ હોવાથી રાત્રે પણ અનિયમિત ઉદય અસ્ત થાય છે, માટે તે કહેવાનું અહિં પ્રયોજન નથી.

વળી અહિં ઉદયઅસ્તનું જે અન્તર ૯૪૫૨૬૬૬ યોજન કહ્યું છે તે આકાશમાં પણ સીધી લીટીએ નહિ તેમજ દેળનારની અપેક્ષાએ પણ સીધી લીટીએ નહિ પરન્તુ કેવળ પરિધિના ઘેરાવાને અનુસારે જ છે, જેથી સીધી લીટીએ તે એથી પણ ઓછું લગભગ હરિવર્ષજીવાથી અધિક [૭૪૦૦૦ યોજન] હોય છે. ॥ ૧૭૬ ॥

અવતરણ:—સર્વાભ્યન્તરમંડલથી સર્વગાહ્યમંડલે સૂર્ય જતા હોય ત્યારે દરેક મંડલે દિવસ ઘટતો ઘટતો બન્ય છે, તે કેટલો ઘટે ? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

પદ્મમંડલ દિગ્ગહાણી, દુગ્ધ મુહુર્તેગસદ્વિભાગાણં ।

અંતે વારમુહુર્ત, દિગ્ગણિસા તસ્મ વિવરીઆ ॥ ૧૭૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

પદ્મમંડલ=પ્રત્યેક મંડલે

દિગ્ગહાણી=દિવસની હાનિ

દુગ્ધ=બે ભાગ

મુહુર્તેગસદ્વિભાગાણં=મુહૂર્તના એકસ-
ડીઆ ભાગની

અંતે=સર્વ ગાહ્યમંડલે

વારમુહુર્ત=ગાર મુહૂર્ત

ણિસા=નિશા, રાત્રિ

તસ્મ=તે દિવસની

વિવરીઆ=વિપરીત

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પદ્મમંડલં દિગ્ગહાણી દ્વયોર્મુહૂર્તેકપદ્મિભાગયોઃ ।

અન્તે દ્વાદશમુહૂર્ત દિનં, નિશા તસ્માદ્વિપરીતા ॥ ૧૭૭ ॥

॥ जंबूद्वीपना चंद्र सूर्यनो मंडलादियंत्र ॥

[illegible]

ગાથાર્થ:—દરેક મંડલે મુદૂર્ત્તના એકસડીયા બે ભાગ જેટલી દિવસની હાનિ થાય છે, જેથી સર્વપર્યાન્તમંડલે દિવસ બાર મુદૂર્ત્તનો અને રાત્રિ તેથી વિપરીત અઢાર મુદૂર્ત્તની હોય છે ॥ ૧૭૭ ॥

વિસ્તાર્થ:—પરંતુ મંડલે ૧૮ મુદૂર્ત્તનો દિવસ છે, તેમાંથી દરેક મંડલે $\frac{૧૮}{૨}$ મુદૂર્ત્ત ઘટતાં ઘટતાં ૧૮૩ મંડલ સમાપ્ત કરે ત્યારે $\frac{૧૮}{૨} \times ૧૮૩ = ૧૬૬$ મુદૂર્ત્ત દિવસ ઘટી જાય જેથી સર્વબાહ્યમંડલે એટલે ૧૮૪મા મંડલે ૧૨ મુદૂર્ત્તનો દિવસ રહે છે. અથવા ૧૮માંથી ૧૨ બાદ કરતાં શેષ ૬ મુદૂર્ત્તનો તફાવત ૧૮૩ મંડલોમાં થયો માટે ૬ મુદૂર્ત્તના એકસડીયા ભાગ કરતાં $૬ \times ૬૧ = ૩૬૬$ ભાગ આવ્યા તેને ૧૮૩ મંડલવડે ભાગતાં ૨ અંશ જેટલો દરેક મંડલે દિવસ ઘટતો જાય એમ સ્પષ્ટ થયું. એથી બાહ્યમંડલનું પ્રકાશક્ષેત્ર પણ ઘટતું ઘટતું $\frac{૧૦}{૧૦}$ હતું તેનું $\frac{૧૦}{૧૦}$ થયું જેથી $\frac{૧૦}{૧૦}$ ઘટ્યું, તેથી ત્યાં પણ ૬૦ મુદૂર્ત્તનો એક દશાંશ તે $[\frac{૬૦}{૧૦} \times \frac{૧૦}{૧૦} = ૬]$ છ મુદૂર્ત્ત દિનહાનિ થઈ, અને પ્રકાશક્ષેત્ર $[\frac{૬૦}{૧૦} \times \frac{૧૦}{૧૦} = ૧૨]$ બાર મુદૂર્ત્ત જેટલું આવવાથી એ રીતે પણ દિવસ ૧૨ મુદૂર્ત્તનો સ્પષ્ટ થયો, હવે જ્યારે દિવસ બાર મુદૂર્ત્તનો છે ત્યારે રાત્રિમાં $\frac{૧૮}{૨}$ મુદૂર્ત્ત વધતાં વધતાં છ મુદૂર્ત્તનો વધારો થતાં અને અંધકારક્ષેત્ર $\frac{૧૦}{૧૦}$ (ત્રણ દશાંશ જેટલું) થતાં રાત્રિ $[\frac{૧૦}{૧૦} \times \frac{૧૦}{૧૦} = ૧૮]$ અઢાર મુદૂર્ત્તની જ આવે એ સ્પષ્ટ છે. ॥ ૧૭૭ ॥

અવતરણ:—હવે સર્વબાહ્યમંડલે સૂર્ય આવે ત્યારે ઉદયઅસ્તનું અંતર કેટલું ? તથા એક ચંદ્રનો પરિવાર કેટલો ? તે કહેવાય છે:—

ઉદયત્થંતરિ બાહિં, સહસા તેસટ્ટિ છસયતેસટ્ટા ।

તહ ઇગસસિપરિવારે, રિક્કડવીસાડસીઈ ગહા ॥ ૧૭૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

ઉદય અત્ય અંતરિ—ઉદય અસ્તનું અંતર
બાહિં—સર્વ બાહ્ય મંડલે
સહસા તેસટ્ટિ—ત્રેસઠ હજાર
છસય તેસટ્ટા—છસોત્રેસઠ ચોજન

ઇગ સસિ પરિવારે—એક ચંદ્રના પરિવારમાં
રિક્ક—નક્ષત્રો
અડવીસા—અઢીપીસ
અડસીઈ ગહા—અઠ્યાશ્રી ગ્રહ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ઉદયાસ્તાન્તરં બાહ્યે ત્રિષષ્ટિસહસ્રાણિ પદ્મશતાનિ ત્રિષષ્ટિઃ ।

તથૈકશશિપરિવારે, ઋક્ષાણ્યષ્ટાવિંશતિરષ્ટાશીતિગ્રહાઃ ॥ ૧૭૮ ॥

ગાથાર્થ:—સર્વબાહ્યમંડલે ઉદયઅસ્તનું અન્તર ૬૩૬૬૩ ત્રેસઠહજાર છસો ત્રેસઠ યોજન છે, તથા એક ચંદ્રના પરિવારમાં ૨૮ નક્ષત્રો અને ૮૮ ગ્રહ છે. ॥ ૧૭૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—સર્વબાહ્યમંડલનો પરિધિ ૩૧૮૩૧૫ છે, અને પ્રકાશક્ષેત્ર ૬૦

(બે દશાંશ) જેટલું છે, માટે બેએ ગુણી	૩૧૮૩૧૫	
દશે ભાગતાં ઉદયઅસ્તનું અન્તર અથવા	x ૨	
પ્રકાશક્ષેત્ર ૬૩૬૬૩ યોજન પ્રાપ્ત થાય છે.		યોજન
અથવા સર્વબાહ્યમંડલે દિવસ ૧૨ મુદૂર્ત્તનો	૧૦) ૬૩૬૬૩૦ (૬૩૬૬૩	
છે, અને દરેક મુદૂર્ત્ત સૂર્ય ૫૩૦૫૧ ^૧ / _{૧૦} યોજન	૬૩૬૬૩૦	
ચાલે છે, માટે તેને ૧૨ વડે ગુણતાં પણ		૦૦૦૦૦૦
પ્રકાશક્ષેત્ર અથવા ઉદયઅસ્તનું અન્તર આવે.		
એ પ્રમાણે બન્ને રીતે ઉદયઅસ્તાન્તર પ્રાપ્ત	૫૩૦૫ — ૧૫	
થાય છે. વળી જે ઉદયઅસ્તનું અન્તર છે	x ૧૨ ૧૨	
તેનું જ અર્ધ કરવાથી સર્વાભ્યન્તરમંડલે	૬૩૬૬૦ ૬૦) ૧૮૦ (૩ યોજન	
૪૭૨૬૩૨ ^૧ / _{૧૦} યોજન દૂરથી સૂર્ય ઉદય પામતો	+૩ ૧૮૦	
દેખાય છે, તેમજ એટલે દૂરથી અસ્ત પામતો	૬૩૬૬૩ ૦૦૦	યોજન

દેખાય છે, માટે એટલો દૃષ્ટિગોચર ગણાય, તેમજ સર્વબાહ્યમંડલે પણ એ રીતે ૬૩૬૬૩ યોજનનું અર્ધ કરતાં ૩૧૮૩૧૨^૧/_{૧૦} યોજન દૃષ્ટિગોચરતા છે તે પોતપોતાના ક્ષેત્રના મધ્યભાગવર્તી મનુષ્યની અપેક્ષાએ એટલો દૃષ્ટિગોચર સૂર્ય જાણવો.

॥ એક ચંદ્રનો નક્ષત્રાદિ પરિવાર ॥

હવે એક ચંદ્રનો પરિવાર કેટલો તે કહેવાય છે—એક ચંદ્રને ૨૮ નક્ષત્રો અને ૮૮ ગ્રહો તથા આગળની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે ૬૬૬૭૫ કોડા કોડી તારા, એટલો પરિવાર હોય છે. સૂર્યનો પરિવાર ચંદ્રવત્ જૂદો કહ્યો નથી, માટે જે ચંદ્રનો પરિવાર તેજ સૂર્યનો પણ પરિવાર ગણાય, એમ પૂર્વે અન્તર્નદીઓની પરિવારનદીઓના અભાવસદ્ભાવની ચર્ચાને અંગે દર્શાવ્યું છે. વળી સૂર્યથી ચંદ્ર મહદ્વિદિક અને વિશેષ પુણ્યશાળી છે, માટે આકાશમાં દેખાતા સર્વ નક્ષત્ર ગ્રહ અને તારા તે ચંદ્રનો પરિવાર છે. સૂર્યના પરિવાર તરીકે ચંદ્રપરિવારથી જૂદા નક્ષત્ર ગ્રહ આદિ કંઈપણ નથી, ઇન્દ્ર પદવી બન્નેને છે, પણ પરિવાર અને મહદ્વિકતામાં એ તફાવત છે. ૨૮ નક્ષત્રનાં નામ આ પ્રમાણે:—

૧ અભિજિત	૧૧ રોહિણી	૨૧ ચિત્રા
૨ શ્રવણ	૧૨ મૃગશીર્ષ	૨૨ સ્વાતી
૩ ધનિષ્ઠા	૧૩ આર્દ્રા	૨૩ વિશાખા
૪ શતભિષદ	૧૪ પુનર્વસુ	૨૪ અનુરાધા
૫ પૂર્વાભાદ્રપદા	૧૫ પુષ્ય	૨૫ જ્યેષ્ઠા
૬ ઉત્તરાભાદ્રપદા	૧૬ આશ્લેષા	૨૬ મૂલ
૭ રેવતી	૧૭ મઘા	૨૭ પૂર્વાષાઢા
૮ અશ્વિની	૧૮ પૂર્વાશ્લેષુની	૨૮ ઉત્તરાષાઢા
૯ ભરણી	૧૯ ઉત્તરાશ્લેષુની	
૧૦ કૃત્તિકા	૨૦ હસ્ત	

લૌકિક ગ્રંથોમાં અશ્વિનીથી પંડલું બીજું આદિ નક્ષત્ર સંખ્યા ગણાય છે, અને અહિં જૈનશાસ્ત્રોમાં અભિજિતથી પ્રારંભીને નક્ષત્રોનો ક્રમ ગણાય છે તેનું કારણ કે યુગ-અવસર્પિણી આદિ મોટા દ્રાણભેદોના પ્રારંભ સમયે ચંદ્ર અભિજિત નક્ષત્રના યોગમાં જ હોય છે માટે. તથા નક્ષત્રોનાં પોતપોતાનાં નિયત મંડલો છે તે આઠમાં જ ૨૭ નક્ષત્રો નિયત સ્થાને કર્યા કરે છે, પરંતુ મંડલ બદલાતાં નથી. વળી તે નક્ષત્રમંડલો ચંદ્રના ૧-૩-૬-૭-૮-૧૦-૧૧-૧૫ એ આઠ મંડલોમાં એકત્ર છે. તથા આકાશમાં દેખાતાં નક્ષત્રો તે નક્ષત્રદેવોનાં વિમાનો છે, અને એ વિમાનોમાં તે તે નામવાળા નક્ષત્ર-દેવો અધિપતિ તરીકે છે, અને વિમાનમાં બીજા અનેક પ્રજા આદિ ભેદવાળા નક્ષત્રદેવોની વસતિ છે.

તથા વિકાલક અંગારક લોહિતાંગ શનિશ્ચર આધુનિક પ્રાધુનિક કણુ કણુક તથા સોમ મંગળ બુધ બૃહસ્પતિ ઇત્યાદિ ૮૮ ગ્રહ છે. એ પણ ગ્રહદેવોનાં વિમાનો છે અને તે વિમાનોમાં વિકાલક આદિ નામવાળા અધિપતિ ગ્રહદેવો રહે છે, અને તેમાં બીજા પ્રજા આદિ ભેદવાળા પણ અનેક ગ્રહદેવો અને ગ્રહદેવીઓ પોતપોતાના પ્રાસાદોમાં રહે છે, આકાશમાં જે ગ્રહો દેખાય છે તે વિમાનો જ દેખાય છે. વળી ચંદ્રસૂર્યવત્ ગ્રહોનાં અનેક મંડલો નથી, તેમ નક્ષત્રવત્ નિયમિત મંડલો પણ નથી, પરંતુ મેરૂની આસપાસ વલયાકારે અનિયમિતમંડલની પદ્ધતિએ ફરતા રહે છે, કોઈ વખત ફરતા ફરતા બહુ દૂર જાય છે, અને કોઈ વખત નજીક આવી જાય છે. કોઈ વખત પાછા હટીને પશ્ચાત્ ચાલથી પણ ચાલે છે, એ પ્રમાણે અનિયતગતિના કારણથી શાસ્ત્રમાં નિયમિત ગણતરીના વિષયમાં આવતા નથી, કોઈ રાહુ કેતુ મંગળ આદિ ગ્રહો કંઈક નિયતગતિવાળા હોવાથી તેનું ગણિત લોકમાં પ્રવર્તે છે.

વળી અન્ય શાસ્ત્રોમાં એકજ ચંદ્ર અને એકજ સૂર્ય માનીને તેની પંચાંગ ગણતરી બંધબેસતી દર્શાવી છે અને જૈનદર્શનમાં બે ચંદ્ર બે સૂર્ય ગણીને પંચાંગગણતરી બંધબેસતી દર્શાવી છે, પરંતુ લોકસમુદાયમાં લૌકિક અથવા પ્રમાણે જ પંચાંગગણતરી પ્રવર્તે છે, ઈત્યાદિ ઘણુંવક્તવ્ય શ્રી ચંદ્રપ્રજ્ઞપિ-સૂર્યપ્રજ્ઞપિ આદિ જૈનશાસ્ત્રોથી બાજુવા યોગ્ય છે.

ઉપર પ્રમાણે એક ચંદ્રના ૨૮ નક્ષત્ર અને ૮૮ ગ્રહ હોવાથી આ જગદ્ગ્રીપમાં બે ચંદ્ર છે, માટે જગદ્ગ્રીપમાં ૫૬ નક્ષત્ર અને ૫૭૬ ગ્રહ છે એમ બાજુવું. ॥ ૧૭૮ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં એક ચંદ્રનો તારાપરિવાર દર્શાવાય છે—

**છાસટ્તિસહસ્રણવસય—પણહત્તરિ તાર કોડિકોડીનં ।
સણંતરેણવુસ્સેહંગુલમાણેણ વા હંતિ ॥ ૧૭૯ ॥**

રાખ્ધાર્થ:—

છાસટ્તિસહસ્ર=છાસઠ હજાર
ણવસય=નવસેા
પણહત્તરિ=પંચોત્તર
તાર=તારા

કોડિકોડીનં=કોડકોડી
સંજ્ઞાન્તરેણ વા=અથવા સંજ્ઞાન્તરે
ઉસ્સેહંગુલમાણેણ=ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણુવડે
વા હંતિ—અથવા હોય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પદ્મષ્ટિસહસ્રનવશતપંચસપ્તતિઃ તારકકોટિકોટીનાં ।

સંજ્ઞાન્તરેણ વોત્સેધાંગુલમાનેન વા ભવંતિ ॥ ૧૭૯ ॥

ગાથાર્થ:—છાસઠ હજાર નવસેા પંચોત્તર કોડકોડી તારા એક ચંદ્રનો પરિવાર છે. અહિં કોડકોડીપદને કોઈ સંજ્ઞાન્તર માને છે, અથવા ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી એટલા તારા હોય છે, એમ બે રીતે અભિપ્રાય છે. ॥ ૧૭૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—એક કોડને કોડે ગુણતાં કોડકોડિ સંખ્યા કહેવાય, જેટલી કોડકોડિ કહી હોય તેટલી સંખ્યાને કોડગુણી કરી પુનઃ કોડગુણી કરવી. અહિં ૬૬૬૭૫ કોડકોડિ કહી છે તેથી પહેલીવાર કોડે ગુણતાં ૬૬૬૭૫૦૦૦૦૦૦૦ અને બીજી વાર કોડે ગુણતાં ૬૬૬૭૫૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦ સંખ્યા આવે તેટલા તારા એક ચંદ્રનો પરિવાર છે, હવે અહિં શંકા એ ઉપસ્થિત થાય છે કે—જગદ્ગ્રીપનું પ્રમાણ ૧ લાખ યોજન છે, અને તેનું ક્ષેત્રફળ ૭૬૦૫૬૯૭૧૫૦

યોજન તે અતિ અલ્પ છે, અને તારાઓની સંખ્યા ઘણી છે, તો એટલા તારા જંબૂદ્વીપના આકાશમાં કેવી રીતે સમાય ? તેના ઉત્તર તરીકે અંધકારે ગાથામાં જ સમાધાન કર્યું કે—અહિં કોડાકોડિ એ શબ્દ કોઈ અમુક સંખ્યાની સંજ્ઞાવાળો છે, એટલે કોડાકોડિ શબ્દથી પ્રસિદ્ધ સંખ્યા જ કોડથી કોડગુણી આવે છે તે અહિં ન લેતાં કોઈક એવી અલ્પ સંખ્યા જ ગ્રહણ કરવી, જેમ લોકમાં ૨૦ ની સંખ્યાને પણ કોડિ કહેવાય છે, તેમ અહિં પણ એવી જ કોઈ અલ્પ સંખ્યાને કોડિ કહીએ તો તેટલા તારા જંબૂદ્વીપમાં સુખે સમાઈ રહે, અથવા બીજા આચાર્યો આ બાબતમાં એમ કહે છે કે—કોડાકોડિ સંખ્યા તો પ્રસિદ્ધ સંખ્યા જ [ચૌદ શૂન્યવાળી] લેવી, પરંતુ તારાનાં વિમાનોનું માપ ઉત્સેધાંશુલથી જાણવું, પરંતુ પુઢવિનગવિમાનાઈ આદિ પાઠ પ્રમાણે પ્રમાણાંશુલથી ન જાણવું, જેથી જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ ૭૯૦૫૬૯૭૧૫૦ યોજન છે તે પ્રમાણાંશુલના હિસાબે છે, તેને ઉત્સેધાંશુલ પ્રમાણે [૪૦૦ વા ૧૬૦૦ ગુણુ] કરતાં જંબૂદ્વીપનું આકાશ ઘણું મોટું ગણાય, અને તેટલા આકાશમાં પ્રસિદ્ધ કોડાકોડિ સંખ્યાવાળા ૬૬૯૭૫ કોડાકોડિ તારાઓ સુખે સમાઈ શકે.

એ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના આકાશમાં તારાઓ સમાઈ રહેવાના સંબંધમાં બે આચાર્યોના બે જૂદા જૂદા અભિપ્રાય શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે તે આ ગાથામાં પણ દર્શાવ્યા, ॥

અહિં પ્રમાણાંશુલ શું અને ઉત્સેધાંશુલ શું ? તે બાબત શ્રી ગૃહ્યસંચલ-ણીમાં આવી ગઈ છે, માટે અહિં તે વર્ણવવાનું પ્રયોજન નથી, માત્ર એટલું જ સમજવા યોગ્ય છે કે—ઉત્સેધાંશુલથી પ્રમાણાંશુલ ૨૫ ગુણુ ૪૦૦ ગુણુ ૧૦૦૦

* અહિં જંબૂદ્વીપના (ક્ષેત્રફળ) પ્રમાણ નેટલુ જ આકાશ ગણતિ તેમાં તારાઓનાં વિમાન સમાવવાની વાત જાણવી, પરંતુ બીજી રીતે વિચારીએ તો જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રફળ નેટલું જ આકાશ શા માટે ગણવું ? ૧૧૦ યોજન નેટલું ન્યોતિપ્રતર કુંચું છે તે ઉચાર્હ ગણીએ તો પુનઃ ૧૧૦ ગુણુ આકાશ એટલે ધનક્રળ પ્રમાણ આકાશ પણ ગણવું હોય તો ગણી શકાય તેમ છે, કારણ કે તારાઓ ન્યોતિપ્રતરની ઉચાર્હમાં પ્રારંભથી પર્યન્ત સુધી રહ્યા છે, એમ પણ શાસ્ત્રમાં માનેલું છે, નેથી ન્યોતિપ્રતરનું ધનક્રળ ગણતિ પુનઃ તારાઓનાં પ્રમાણ ઉત્સેધાંશુલથી ગણીએ તો પણ તારાઓના સમાવેશ માટે ઘણું ક્ષેત્ર મળી આવે તેમ છે. વળી બીજી વાત એ છે કે—જંબૂદ્વીપના કેટલાક તારાઓને લવણુસમુદ્રના આકાશમાં પણ રહેલા ગણીએ તો પણ શું લાગે ? લવણુસમુદ્રના ચંદ્રના તારાઓમાં એ તારાઓ મિશ્ર કેમ થાય ? એવા તર્કને પણ અવકાશ નથી, કારણ કે લવણુસમુદ્રના ચંદ્ર સમુદ્રમાં ઘણું દૂર છે, અને ત્યાં ચાર ચંદ્રના પરિવાર માટે ક્ષેત્ર ઘણું છે. માટે આ સર્વવક્તવ્યસમાધેય તર્કવાદરૂપ છે, તેથી સત્તનિર્ણય શ્રી સર્વજગત્ય.

ગુણ અને ૧૬૦૦ ગુણ એમ યથાસંભવ ઘણું મોટું છે. કોઇ પદાર્થ માટે કોઇ રીતે અને કોઇ પદાર્થ માટે બીજી કોઇ રીતે યથાવસ્થિત માપ લેવાય છે, માટે જ્યાં જેમ સંભવતું હોય ત્યાં તેટલા ગુણ પ્રમાણાંશુલ ગણીને તે વસ્તુનું માન જાણવું યોગ્ય છે ॥ ૧૭૯ ॥

અવતરણ:—હવે કયા દ્વીપના સમુદ્રમાં કેટલા ગ્રહ નક્ષત્ર તારા હોય ? તેનું કરણ કહેવાય છે—

ગહરિક્ષતારગાણં, સંઘં સસિસંઘસંગુણં કાઠં ।

ઇચ્છિઅદીવુદાહિમ્મિ અ, ગહાઈમાણં વિઆણેહ ॥ ૧૮૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગહરિક્ષતારગાણં—ગ્રહનક્ષત્ર તારાઓની
સંઘં—સંખ્યાને
સસિસંઘ—ચંદ્રની સંખ્યા સાથે
સંગુણં કાઠં—ગુણાકાર કરીને

ઇચ્છિઅ—ઈચ્છેલા
અદીવુદાહિમ્મિ—દ્વીપસમુદ્રમાં
ગહાઈમાણં—ગ્રહાદિકનું પ્રમાણ
વિઆણેહ—જાણે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગ્રહકક્ષતારકાણાં સંખ્યાં શસિસંખ્યાસંગુણાં કૃત્વા ।

ઇષ્ટદ્વીપમુદ્રે ચ ગ્રહાદિમાનં વિજાનીત ॥ ૧૮૦ ॥

માર્થ:—ગ્રહનક્ષત્ર અને તારાઓની સંખ્યાને ચંદ્રની સંખ્યા સાથે ગુણાકારકરીને ઇચ્છેલા દ્વીપ વા સમુદ્રમાં ગ્રહાદિકનું સંખ્યાપ્રમાણ જાણે [જાણવું] ॥ ૧૮૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગ્રહની સંખ્યા ૮૮, નક્ષત્રની સંખ્યા ૨૮, અને તારાઓની સંખ્યા ૬૬૬૭૫ કોડકોડિ છે, તે પૂર્વગાથામાં એક ચંદ્રના પરિવારરૂપે કહેલી છે, માટે જે દ્વીપમાં વા સમુદ્રમાં જેટલા ચંદ્ર હોય તેટલા ચંદ્રની સાથે તે સંખ્યાને ગુણીએ તો તે દ્વીપ વા સમુદ્રમાં સર્વ ગ્રહનક્ષત્ર તારાની સંખ્યા આવે. જેમકે—જેભૂદ્વીપમાં ૨ ચંદ્ર છે તો ૧૭૬ ગ્રહ, ૫૬ નક્ષત્ર અને ૧૩૩૬૫૦ કોડકોડી તારા જેભૂદ્વીપમાં છે, અને પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં ૭૨ ચંદ્ર છે, તો [૮૮×૭૨=] ૬૩૩૬ ગ્રહ, [૭૨×૨૮=] ૨૦૧૬ નક્ષત્ર, અને [૭૨×૬૬૬૭૫=] ૪૮૨૨૨૦૦ કોડકોડી તારા અર્ધપુષ્કરદ્વીપમાં છે, એ પ્રમાણે યાવત્ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રસુધી ગ્રહાદિજાણવાની એજ રીતિ છે ॥ ૧૮૦ ॥

॥ અઢીઢીપમાં જ્યોતિષીઓની સંખ્યા ॥

| પ
જ્યોતિષીનાં
નામ. | જં.પૂ.
ઢીપમાં | સવાણ
સમુદ્રમાં | ધાનઢી
ખંડમાં | કાસોઢાઢિ
સમુદ્રમાં | પુષ્કારાર્ધ
ઢીપમાં | ભાસ્ત્ર
ભાસ્ત્ર | પ્રા. | ક્રમ |
|--------------------------|---------------------|---------------------|---------------------|-----------------------|-----------------------|--------------------|-----------|-----------|
| અંદ્ર | ૨ | ૪ | ૧૨ | ૪૨ | ૭૨ | પૂર્વ યોજન | મંદ | અધિક |
| સૂર્ય | ૨ | ૪ | ૧૨ | ૪૨ | ૭૨ | પૂર્વ યોજન | અધિક | તેથી અઢ્ય |
| અક | ૧૭૬ | ૩૫૨ | ૧૦૫૬ | ૩૬૬૬ | ૬૩૩૬ | ૨ ગાઉ | તેથી અધિક | તેથી અઢ્ય |
| નક્ષત્ર | ૫૬ | ૧૧૨ | ૩૩૬ | ૧૧૭૬ | ૨૦૧૬ | ૧ ગાઉ | તેથી અધિક | તેથી અઢ્ય |
| નારા | ૧૩૩૬૫૦
કોડી કોડી | ૨૬૭૬૦૦
કોડી કોડી | ૮૦૩૬૦૦
કોડી કોડી | ૨૮૧૨૬૫૦
કોડી કોડી | ૪૮૨૨૨૦૦
કોડી કોડી | ૦૧ ગાઉ | તેથી અધિક | તેથી અઢ્ય |

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં દ્વીપસમુદ્રોમાં અહાદિકની સર્વસંખ્યા જાણવાને તે દ્વીપની ચંદ્રસંખ્યા સાથે ગુણાકાર કરવાનું કહ્યું, પરન્તુ કયા દ્વીપમાં વા સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્ર વા સૂર્ય છે? તે જાણ્યા વિના અહાદિસંખ્યા જાણી શકાય નહિ, માટે આ ગાથામાં દ્વીપ વા સમુદ્રમાં ચંદ્રસંખ્યા જાણવાનું કરણ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે—

ચઠ ચઠ બારસ બારસ, લવણે તહ ધાયઙ્મિ સસિસૂરાં ।
પરઓદહિદીવેસુ અ, તિગુણા પુવ્વિલ્લસંજુત્તા ॥ ૧૮૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

ધાયઙ્મિ—ધાતક્રીખંડમાં
સસિસૂરા—ચંદ્ર અને સૂર્ય
પર [પરઓ]— ત્યારપછીના

ઉદહિ દીવેસુ—સમુદ્રોમાં અને દ્વીપોમાં
તિગુણા—ત્રણ ગુણા કરીને
પુવ્વિલ્લસંજુત્તા—પૂર્વના ચંદ્રાદિ સહિત કરવા.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચત્વારશ્ચત્વારો દ્વાદશ દ્વાદશ લવણે તથા ધાતક્રીખંડે શશિસૂર્યાઃ ।
પરત ઉદધિદ્વીપેષુ ચ, ત્રિગુણાઃ પૂર્વસંયુક્તાઃ ॥ ૧૮૧ ॥

ગાથાર્થ:—ચાર ચંદ્ર ચાર સૂર્ય લવણસમુદ્રમાં છે, બાર ચંદ્ર બાર સૂર્ય ધાતક્રીખંડમાં છે, ત્યારપછીના સમુદ્રમાં અને દ્વીપોમાં ત્રિગુણા કરીને પૂર્વના સર્વ ચંદ્રસૂર્ય ઉમેરવા, [જેથી આગળ આગળના દ્વીપસમુદ્રમાં ચંદ્રાદિકની સંખ્યા આવે છે.] ॥ ૧૮૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જે દ્વીપમાં ૨ ચંદ્ર અને ૨ સૂર્ય છે તે ૧૮૬ મી ગાથામાં કહેવાઈ ગયું છે, ત્યારબાદ લવણસમુદ્રમાં ૪ ચંદ્ર ૪ સૂર્ય છે, ત્યારબાદ ધાતક્રીપમાં ૧૨ ચંદ્ર ૧૨ સૂર્ય છે, અને ત્યારપછીના સમુદ્રમાં અને દ્વીપમાં ચંદ્રસૂર્યની સંખ્યા જાણવી હોય તો તે માટે કરણ કહે છે—જે સમુદ્ર વા દ્વીપમાં ચંદ્રસૂર્ય જાણવા હોય તેથી પૂર્વના [પાછલા] દ્વીપ વા સમુદ્રમાં ચંદ્રસૂર્યની જે સંખ્યા હોય તેને ત્રણગુણી કરીને તેથી પણ પહેલાંના દ્વીપસમુદ્રોમાં જેટલી ચંદ્રસૂર્ય સંખ્યા વ્યતીત થઈ હોય તે સર્વ આ ગુણાકારમાં ઉમેરવી, જેથી કયેલા દ્વીપ વા સમુદ્રમાં ચંદ્રસૂર્યની સર્વસંખ્યા પ્રાપ્ત થાય, તે આ પ્રમાણે—

ધાતક્રીખંડમાં ૧૨ ચંદ્ર ૧૨ સૂર્ય જાણેલા છે અને તેથી આગળના કાલોદધિસમુદ્રમાં જાણવાના છે, તો ધાતક્રીખંડના ૧૨ ચંદ્રસૂર્યને ૩ ગુણા

કરતાં ૩૬ આવ્યા, તેમાં તે પહેલાંના વ્યતીત થયેલા લવણસમુદ્રના ૪ અને જંગૂદ્વીપના ૨ મળી ૬ ચંદ્રસૂર્ય ઉમેરતાં કાલોદયસમુદ્રમાં ૪૨ ચંદ્ર ૪૨ સૂર્ય પ્રાપ્ત થયા, પુનઃ એ ૪૨ ને ૩ ગુણ કરતાં ૧૨૬ થયા, તેમાં ધાતકીના ૧૨ લવણના ૪ અને જંગૂદ્વીપના ૨ મળી ૧૮ ચંદ્રસૂર્ય ઉમેરતાં પુષ્કરદ્વીપમાં ૧૪૪ ચંદ્ર ૧૪૪ સૂર્ય આવ્યા, અને તેનું અર્ધ કરતાં અર્ધપુષ્કરદ્વીપમાં ૭૨ ચંદ્ર ૭૨ સૂર્ય પ્રાપ્ત થયા, એ પ્રમાણે ચંદ્રસૂર્યની સંખ્યા જાણવાનું 'કરણ કલ્પું ॥૧૮૧॥

અવતરણ:—હવે એ ચંદ્રસૂર્યાદિ જ્યોતિષીઓ મનુષ્યક્ષેત્રમાં કેવી રીતે રહેલા છે ? તથા કેટલે દૂરથી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે ? મૃત્યાદિ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

નરસ્થિતં જા સમસ્રેણિચારિણો સિઘસિઘતરગઢ્વણો ।
દિદ્વિપહમિંતિ સ્થિતાણુમાણઓ તે નરાણેવં ॥ ૧૮૨ ॥

શબ્દાર્થ:—

નરસ્થિતં—નરક્ષેત્ર, અદ્વીદ્વીપ
જા—સુધી
સમસ્રેણિ—સમશ્રેણિએ
ચારિણો—ચાલનારા
સિઘસિઘતર—શીઘ્ર શીઘ્રતર
ગઢ્વણો—ગતિવાળા, ચાલનારા

દિદ્વિપહં—દ્રષ્ટિપથ, દ્રષ્ટિગોચર
મિંતિ—આવે છે, થાય છે
સ્થિત અણુમાણઓ—ક્ષેત્રને અનુસારે
નરાણ—મનુષ્યોને
એવં—આ પ્રમાણે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નરક્ષેત્રં યાવત્ સમશ્રેણિચારિણઃ શીઘ્રશીઘ્રતરગતયઃ ।
દ્રષ્ટિપથં યન્તિ ક્ષેત્રાનુમાનતસ્તે નરાણામેવં ॥ ૧૮૨ ॥

ગાથાર્થ:—તે ચંદ્રાદિ જ્યોતિષીઓ મનુષ્યક્ષેત્રસુધી સમશ્રેણિએ ચાલનારા છે,

૧ ચંદ્રસૂર્યની સંખ્યાજાણવાનું આ કરણ પુષ્કરદ્વીપ સુધી કે આગળના સર્વદ્વીપ સમુદ્રોને માટે છે ? તે સંખ્યા વિચારવો બહુ દુષ્કર છે. કારણ કે અદ્વીદ્વીપની બધાર ચંદ્ર સૂર્ય કેવી રીતે રહ્યા છે ? તેનો નિર્ણય જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી આ કરણ માટે પણ નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી, માટે આ સંખ્યામાં વિસંવાદની ચર્ચા અત્યગ્રંથોથી જાણવા યોગ્ય છે, પુષ્કરાર્ધદ્વીપ સુધી તો આ કરણ અને ચંદ્રસૂર્યની સમશ્રેણિમાટે કોઈ પણ પ્રકારનો વિસંવાદ નથી.

અને ક્રમશઃ શીઘ્ર શીઘ્રતર [અધિક અધિક ઝડપથી] ગતિ કરનારા છે, તથા ક્ષેત્રને અનુસારે (મોટા નાના ક્ષેત્ર પ્રમાણે) મનુષ્યોને [દૂરથી વા નજીકથી] દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, તે આ પ્રમાણે ॥ ૧૮૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પુષ્કરાર્ધદ્વીપસુધીના અઢીદ્વીપ અને બે સમુદ્ર જેટલા અથવા ૪૫ લાખ યોજન જેટલા મનુષ્યક્ષેત્રસુધીમાં એટલે સંપૂર્ણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં જેટલા જ્યોતિષીઓ છે, તે સર્વે જંબૂદ્વીપના મેરૂથી બે બાજુએ બે સમગ્રેણિએ રહીને ફરવા રહ્યા છે, અર્થાત્ મનુષ્યક્ષેત્રમાં સર્વમળીને ૧૩૨ ચંદ્ર તથા ૧૩૨ સૂર્ય છે, ત્યાં મેરૂની પૂર્વદિશામાં જ્યારે ૬૬ ચંદ્રની એક સમગ્રેણિ મેરૂને પ્રદક્ષિણા દેતી ફરે ત્યારે બીજી ૬૬ ચંદ્રની સમગ્રેણિ એજ મેરૂની પશ્ચિમ દિશામાં પ્રદક્ષિણા દેતી ફરે, જેથી ૧૩૨ ચંદ્રની એક મોટી સ્ત્રીધી પંક્તિના બે વિભાગ, વચ્ચે મેરૂ આવવાથી થયેલા છે, એજ રીતે ૧૩૨ સૂર્યની પણ એક મોટી સમગ્રેણિવચ્ચે મેરૂ આવવાથી ૬૬-૬૬ સૂર્યની બે શ્રેણિ ગણાય છે. શ્રેણિમાં રહેલા ચંદ્રસૂર્યોમાંનો કોઈએકપણ ચંદ્રસૂર્ય શ્રેણિથી ખસતો કે આવો પાછો કોઈ પણ વખતે થતા નથી. એ રીતે મેરૂની આસપાસ બે શ્રેણિ ચંદ્રની અને બે શ્રેણિ સૂર્યની મળીને ચાર શ્રેણિઓ એજ મેરૂને પ્રદક્ષિણા દેતી ફરે છે, પરંતુ ધાતકીદ્વીપના બે મેરૂ અને પુષ્કરદ્વીપના બે મેરૂની આસપાસ જ્યોતિષીઓની પ્રદક્ષિણા નથી.

વળી નક્ષત્ર ગ્રહ અને તારાઓની સમગ્રેણિઓ પણ એ રીતે સરખા સરખા નામવાળાની બાજુવી, જેમ કે ૬૬-૬૬ અભિજીત નક્ષત્રોની બે સમગ્રેણિ, ૬૬-૬૬ શ્રવણ નક્ષત્રની બે શ્રેણિ ઇત્યાદિ રીતે અઢીવીસ નક્ષત્રોની દરેકની ૬૬-૬૬ ની બે સમગ્રેણિ છે, જેથી મેરૂની આસપાસ નક્ષત્રોની ૫૬ શ્રેણિઓ છે, એજ રીતે દરેક નામવાળા ગ્રહની ૬૬-૬૬ ની બે શ્રેણિઓ હોવાથી મેરૂની આસપાસ ગ્રહની ૧૭૬ શ્રેણિઓ છે, એ રીતે તારાની સમગ્રેણિઓ પણ યથાસંભવ પોતાની મેળે વિચારી લેવી. ॥ इति समश्रेणिचारः ॥

તથા ચંદ્ર સર્વથી મંદગતિવાળા છે, તેથી સૂર્ય અધિક ગતિવાળા છે, તેથી ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા અનુક્રમે અધિક ¹અધિક ગતિવાળા છે. ॥ इति शीघ्रशीघ्रतर गतिः ॥

તથા ૧૭૬ અને ૧૭૮ મી ગાથામાં ઉદયઅસ્તનું અન્તર કહેવાયું છે, તે ઉદયઅસ્તના અન્તરથી અર્ધ દ્રષ્ટિગોચરતા હોય છે, ત્યાં જંબૂદ્વીપમાં ક્ષેત્ર નાનું

૧ અથવા સમગ્રેણિમાં રહીને મંડલાગ્રારે ફરવાનું હોવાથી ૬૬-૬૬ સૂર્યો પણ પૂર્વ પૂર્વથી ક્રમશઃ શીઘ્રગતિવાળા છે, જેમાં દરેક બેની સમગતિ હોય છે, એ રીતે ચંદ્રાદિ પણ બાજુવા.

હોવાથી (૧ લાખ યોજન માત્ર હોવાથી) પરિધિ પણ ૩૧૬૨૨૭ યોજનથી અધિક તે નહાનો છે, માટે પરિધિને અનુસારે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ૯૪૫૨૬૬૩ યોજન ઉદયાસ્તાનું અન્તર છે તો તેથી અર્ધ ૪૭૨૬૩૩૧ દ્રષ્ટિગોચરતા પણ અદ્ય છે, દ્રષ્ટિગોચરતા સર્વાભ્યન્તરમંડલે વર્તતા સૂર્યની છે, અને સર્વબાહ્ય મંડલે વર્તતા સૂર્યની ૧૭૮મી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે તેથી અર્ધભાગની ૩૧૮૩૧૧ યોજનની છે, ત્યારબાદ લવણસમુદ્રાદિક્ષેત્રોમાં વધતા વધતા ક્ષેત્રપ્રમાણે મંડલ પરિધિને અનુસારે ઉદયઅસ્તાન્તર અને દ્રષ્ટિગોચરતા પણ ઘણી અધિક અધિક વધતી જાય છે, તે ચાવત્ પુષ્કરાર્ધદ્વીપના પર્યન્તમંડલની પરિધિ ઘણી મોટી હોવાથી ત્યાંનું ઉદયઅસ્તાન્તર અને દ્રષ્ટિગોચરતા પણ ઘણા યોજન પ્રમાણે હોય છે તેથી ત્યાંના મનુષ્યોને સૂર્યોદય જંગૂદ્વીપના મનુષ્યોની અપેક્ષાએ ઘણે દૂરથી દેખાય છે, તેમ સૂર્યઅસ્ત પામતો પણ ઘણે દૂરથી દેખાય છે, હવે તે કેટલા યોજન દૂરથી દેખાય છે તે આ પ્રમાણે, અંટલે આગળની ગાથામાં કહેવાય છે તે પ્રમાણે જાણવા. ॥ ૧૮૨ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કરેલી સૂચના પ્રમાણે આ ગાથામાં પુષ્કરદ્વીપના મનુષ્યો ચન્દ્રસૂર્યને ઉદયઅસ્ત પામતા કેટલા યોજન દૂરથી દેખે તે કહેવાય છે -

પણસયસત્તત્તીસા, ચતુત્તીસસહસ્સ લરકઙ્ગવીસા ।

પુસ્કરદીવઙ્ગુણરા, પુઢ્વેણ ડવરેણ પિચ્છંતિ ॥ ૧૮૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

પણસયસત્તત્તીસા—પાંચસો સાડત્રીસ
ચતુત્તીસસહસ્સ—ચાત્રીસ હજાર
લરકઙ્ગવીસા—એકવીસ લાખ

પુસ્કરદીવઙ્ગુણરા—પુષ્કરદ્વીપાર્ધના મનુષ્યો
પુઢ્વેણ—પૂર્વદિશામાં ઉદય પામતો
ડવરેણ—પશ્ચિમદિશામાં અસ્ત પામતો
પિચ્છંતિ—દેખે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પંચશતાનિ સપ્તત્રિંશદધિકાનિ ચતુસ્ત્રિંશચ્છહસ્રાણિ લક્ષાણ્યેકવિંશતિઃ ।

પુષ્કરદ્વીપાર્ધનરાઃ પૂર્વમ્યામપરસ્યાં પ્રેક્ષન્તે [પશ્યન્તિ] ॥ ૧૮૩ ॥

ગાથાર્થ:—અર્ધપુષ્કરદ્વીપના મનુષ્યો પૂર્વદિશામાં ઉદય પામતા સૂર્યને એકવીસલાખ ચોત્રીસહજાર પાંચસો સાડત્રીસ યોજન દૂરથી દેખે છે, તેમજ એટલેજ દૂરથી પશ્ચિમદિશામાં સૂર્યને અસ્ત પામતો દેખે છે ॥ ૧૮૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અર્ધ પુષ્કરદ્વીપનો પરિધિ ૪૫ લાખ યોજન વ્યાસને અનુસારે ગણિતરીતિ પ્રમાણે ૧૪૨૩૦૨૪૯ [એકકોડ એંતાલીસલાખ ત્રીસહજાર બસા ઓગણપચાસ] યોજન છે, તેનું પૂર્વ દર્શાવ્યા પ્રમાણે $\frac{૩}{૧૦}$ [ત્રણદશાંશ] તાપક્ષેત્ર-પ્રકાશક્ષેત્ર ગણવાથી પ્રથમ દશ વડે લાગતાં ૧૪૨૩૦૨૪ $\frac{૯}{૧૦}$ આવ્યા તેને ૩ વડે ગુણતાં ૪૨૬૯૦૭૪ $\frac{૨૭}{૧૦}$ આવ્યા, એટલું પ્રકાશક્ષેત્ર છે અથવા એટલું ઉદયઅસ્તનું અન્તર છે. જેથી એનું અર્ધ કરતાં ૨૧૩૪૫૩૭ $\frac{૩૩}{૧૦}$ જેટલી દ્રષ્ટિગોચરતા આવી, અહિં ૩૩ ને છએ ગુણવાથી ૨૧ અને ૧૦ ને છએ ગુણવાથી ૬૦ આવે જેથી $\frac{૩૩}{૧૦}$ એ સરખા અંક ગણતાં *૨૧૩૪૫૩૭ $\frac{૩૩}{૧૦}$ યોજન દરથી પુષ્કરાર્ધદ્વીપના મનુષ્યો સૂર્યને ઉદય પામતો દેખે અને એટલેજ દરથી સૂર્યને અસ્ત પામતો દેખે. ॥ इति द्रष्टिगोचरता ॥

$$\begin{array}{r}
 \text{પરિધિ} \\
 ૧૦) ૧૪૨૩૦૨૪૯ (૧૪૨૩૦૨૪૯૦ \\
 \underline{૧૪૨૩૦૨૪૦} \\
 ૯ \text{ શેષ} = \frac{૯}{૧૦} \\
 ૧૪૨૩૦૨૪-૯ \\
 \times ૩ \\
 \hline
 ૪૨૬૯૦૭૨-૨૭ \\
 + ૨૭-૨૦ \\
 \hline
 ૨) ૪૨૬૯૦૭૪-૭ (પ્રકાશક્ષેત્ર \\
 \underline{૪૨૬૯૦૭૪-} \quad ૨૧૩૪૫૩૭ \\
 ૨) ૭ (૩૩ દ્રષ્ટિગોચર \\
 \underline{૭} \\
 ૦
 \end{array}$$

અવતરણ:—હવે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ચંદ્રસૂર્યનું સ્વરૂપ દર્શાવાય છે—

गरखित्तवहिं ससिरवि-संखा करणंतरेहिं वा होई ।

तह तत्थ य जोइसिआ. अचलद्धपमाणसुविमाणा ॥ १८४ ॥

શબ્દાર્થ:—

गरखित्तवहिं-નરક્ષેત્ર બહાર
 ससिरविमखा-ચંદ્ર સૂર્યની મંખ્યા
 करणंतरेहिं-ખીન્ત કરણ વડે
 वा-અથવા, પણ
 तह तत्थ-તથા ત્યાંના

जोइसिआ-જોયાતિધીઓ
 अचल-અચર
 अद्धपमाण-અર્ધા પ્રમાણના
 सुविमाणा-સુંદર વિમાનવાળા

* જરૂરીપણે પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં સર્વાબ્યન્તરમંડલે વર્તતા અન્તિમ (૬૬મા) સૂર્યની અપેક્ષાએ કિદકૃદ ઉદયઅસ્તાન્તર અથવા દ્રષ્ટિગોચરતા હોય શકે અને સર્વબાહ્યમંડલે વર્તતે અરૂપ અન્તર વા દ્રષ્ટિગોચરતા હોય, અને એ પ્રમાણે ૬૬મા સૂર્યનું અબ્યન્તરમંડલ માનુષાત્તર પર્વતથી અથવા મનુષ્યક્ષેત્રના પર્વતમાગથી અંદરના ભાગમાં ૫૧૦ યોજન ખસતું નજીક હોય છે, અને તે સ્થાને સૂર્યમંડલનો પરિધિ પ્રસિદ્ધ પરિધિથી અરૂપ હોય છે, જેથી ક્ષિત્યઅસ્તાન્તર અરૂપ અને દ્રષ્ટિગોચરતા પણ ૨૧૩૪૫૩૭ $\frac{૩૩}{૧૦}$ યોજનથી અરૂપ હોય, તે અહિં બાહ્યમંડલની અપેક્ષાએ ઉદયાસ્તનું અન્તર તથા દ્રષ્ટિગોચરતા ૨૧૩૪૫૩૭ $\frac{૩૩}{૧૦}$ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તે શ્રી બહુશ્રુતગમ્ય.

સંસ્કૃત અનુવાદ

નક્ષેત્રાદ્વહિઃ શશિરવિસંખ્યા કરણાન્તરેણ વા ભવતિ ।

તથા તત્ર ચ જ્યોતિષ્કા અચલાર્ધપ્રમાણસુવિમાનાઃ ॥ ૧૮૪ ॥

ગાથાર્થઃ—મનુષ્યક્ષેત્રથી બહાર ચન્દ્રસૂર્યની સંખ્યા પૂર્વે કહેલા ત્રિગુણ-પૂર્વયુક્ત કરણથી થાય છે અથવા બીજા કરણવડે પણ થાય છે. તથા ત્યાં રહેલા ન્યોતિષીઓ ગતિવાળા નથી પણ અચલ સ્થિર છે, અર્ધ પ્રમાણવાળા છે, અને વિશેષ સુંદર વિમાનવાળા છે ॥ ૧૮૪ ॥

વિસ્તાર્થઃ—મનુષ્યક્ષેત્રસુધીના ચન્દ્રસૂર્યની સંખ્યાબતાવવામાટે ૧૮૧ મી ગાથામાં ત્રિગુણપૂર્વયુક્તનું કરણ કહેવાયું છે, તેજ કરણવડે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ચન્દ્રસૂર્યની સંખ્યા જાણી શકાય છે, અથવા બીજા કોઈ કરણવડે પણ સંખ્યાપ્રાપ્ત કરી શકાય છે—અહિં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—મનુષ્ય-ક્ષેત્રની બહારના ચન્દ્રસૂર્યોને મનુષ્યક્ષેત્રવત સમશ્રેણિવાળા માનીએ તો પૂર્વોક્ત કરણ પ્રમાણે જે સંખ્યા આવે તેટલા જ ચન્દ્રસૂર્ય હોય છે, અને જે વલય શ્રેણિએ [પરિધિ સરખી ગાળાકાર શ્રેણિએ] રહેલા માનીએ તો બીજા કરણથી ઉપજતી સંખ્યા જેટલા ચન્દ્રસૂર્ય હોય છે. ત્યાં સમશ્રેણિના મતપ્રમાણે માનુ-ષોત્તર પર્વતથી બહારના અર્ધા પુષ્કરદ્વીપમાં [૮ લાખ યોજનમાં] ૭૨ ચંદ્ર અને ૭૨ સૂર્ય હોવાથી ૩૬-૩૬ ની અપંક્તિ ચંદ્રની તથા ૩૬-૩૬ ની એ પંક્તિ સૂર્યની તે અંદરના પુષ્કરાર્ધ સરખી જ હોય. અને જે વલયશ્રેણિ માનીએ તો માનુષોત્તર પર્વતથી ૫૦ હજાર યોજન દૂર પાંદડી વલયપંક્તિ છે, તેમાં ૭૨ ચંદ્ર અને ૭૨ સૂર્ય પરસ્પર અંતરિત [ચંદ્ર-સૂર્ય-ચંદ્ર-સૂર્ય-ચંદ્ર એ રીતે] રહ્યા છે, ત્યારબાદ ૧ લાખ યોજન દૂર બીજી પંક્તિમાં એ ચંદ્ર એ સૂર્ય અધિક મળીને ૭૪ ચંદ્ર ૭૪ સૂર્ય પરસ્પર અંતરિત રહ્યા છે, એ પ્રમાણે યાવત આઠમી

૧-૧૪૪	પંક્તિમાં ૧૭૨ ચંદ્રસૂર્ય રહેલા છે, દરેક પંક્તિ લાખ લાખ યોજનને
૨-૧૪૮	અન્તરે આવેલી છે. માટે પુષ્કરાર્ધથી આગળના દરેક દ્વીપ વા
૩-૧૫૨	સમુદ્ર જેટલા લાખ યોજનનો હોય ત્યાં તેટલી પંક્તિઓ હોય,
૪-૧૫૬	જેમકે—પુષ્કર પછીના વાણીવરદ્વીપ ૬૪ લાખ યોજનનો છે તો
૫-૧૬૦	ત્યાં ૬૪ પંક્તિઓ વલયાકારે છે. એ પ્રમાણે બાહ્યપુષ્કરાર્ધમાં ૮
૬-૧૬૪	પંક્તિઓમાં સર્વમળીને ૧૨૬૪ ચંદ્રસૂર્ય સમુદિત હોવાથી ૬૩૨
૭-૧૬૮	ચંદ્ર અને ૬૩૨ સૂર્ય છે. આ પ્રમાણે દરેક પંક્તિમાં આગળ આગળ
૮-૧૭૨	એ ચંદ્ર એ સૂર્યના વધારો કરવા એજ બીજું વલયપંક્તિને અનુ-

૧૨૬૪ સારે બતાવું. અને એ રીતે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ચંદ્રસૂર્યો માટે શાસ્ત્રમાં એ અભિપ્રાય મળવાથી કંઈ પણ નિર્ણય કહી શકાય નહિં.

તથા બહારના ચંદ્રસૂર્ય સ્થિર હોવાથી જ્યાં રાત્રિ ત્યાં સદાકાળ રાત્રિ અને જ્યાં પ્રકાશ ત્યાં સદાકાળ પ્રકાશ જ હોય છે. તથા મનુષ્યક્ષેત્રના જ્યોતિષીઓનાં વિમાનથી બહારના ચંદ્રસૂર્યાદિનાં વિમાનો અર્ધપ્રમાણનાં છે, જેથી ચંદ્રનું વિમાન એક યોજનના એકસઠીયા ૨૮ લાગનું સૂર્યનું ૨૪ લાગનું થઇનું ૧ ગાઉનું નક્ષત્રનું ૦૧ ગાઉનું અને તારાનું અઢીસા ધનુઃ પ્રમાણનું છે, તથા મનુષ્યક્ષેત્રના જ્યોતિષીઓ અર્ધ કવિઠ (કોઠું) ફળ [અર્ધધનગોળના] આકારે છે, અને બહારના જ્યોતિષીઓ પાકી ઇંટ સરખા એટલે લંબચોરસ આકારના છે. તેમજ અધિક સુંદર વિમાનો છે—અહિં પાકી ઇંટનું દ્રષ્ટાન્ત તે વિમાનની રક્ત કાંતિને સૂચવવા માટે છે. તથા પ્રકાશ—અન્તર ઇત્યાદિ અધિકવર્ણન અન્ય-અથોથી જાણવા યોગ્ય છે ॥ इति बाह्यद्वीपसमुद्रगत ज्योतिष्क स्वरूप ॥

અવતરણ:—આ જંબૂદ્વીપના પ્રકરણમાં જંબૂદ્વીપ વૃત્તપ્રતર (ગોળ થાળી સરખો) છે, તો તેનો પરિધિ-ઘેરાવો કેટલો? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

इह परिहि तिलक्वासोलसहस सयदुन्नि पउणअडवीसा ।

धणुहडवीससयंगुल—तेरससङ्गा समहिआ य ॥ १८५ ॥

શબ્દાર્થ:—

इह—અહિં, જંબૂદ્વીપનો
परिहि—પરિધિ-ઘેરાવો
तिलक्वासोलसहस—ત્રણલાખ સોલહજાર
सयदुन्नि—બસો
पउणअडवीसा—પોણીઅઠ્ઠાવીસ

धणुह—ધનુષ
अडवीससय—એકસાઅઠ્ઠાવીસ
अगुलतेरससङ्गा—સાડાતેર અંગુલ
समहिआय—અને કંઈક અધિક

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अत्र परिधिस्त्रीणि लक्षाणि षोडशसहस्राणि द्वे शते पादोनाष्टाविंशतिः ।

धनुषोऽष्टाविंशत्यधिकशतमंगुलानि त्रयोदशसार्धानि समधिकानि च ॥ १८५ ॥

ગાથાર્થ:—અહિં જંબૂદ્વીપનો પરિધિ એટલે ઘેરાવો ત્રણલાખ સોલહજાર બસો પોણીઅઠ્ઠાવીસ યોજન—એકસા અઠ્ઠાવીસ ધનુષ સાડાતેર અંગુલ અને તેથી પણ કંઈક અધિક છે. ॥ ૧૮૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જંબૂદ્વીપની જગતીની બહારથી જગતીને અડીને જે જંબૂદ્વીપની પ્રદક્ષિણા ફરીએ તો ૩૧૬૨૨૭૧૧ યોજન, ૧૨૮ ધનુષ અને ૧૩૧ અંગુલ

ઉપરાન્ત કંઈક અધિક, એટલું ચાલવું પડે. એ ગોળ વસ્તુઓનો પરિધિ—અથવા પરિઘ કહેવાય છે. એ પરિધિનું પ્રમાણ કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય ? તેનું કરણ તો ૧૮૮મી ગાથામાં જ કહેવાશે, અને અહિં તો કેવળ પરિધિનું પ્રમાણ જ દર્શાવ્યું. તથા અહિં “ કંઈક અધિક ” એમ કહ્યું તે ૧૩૫ અંગુલ ઉપરાન્ત યવ—ચૂકા—લીળ આદિ પ્રમાણ આવે છે માટે. તથા ૨૨૭૫૫ યોજન કહ્યા તેમાંના ૦૫૫ યોજનના ૩ ગાઉ ગણીએ તો યોજન સંપૂર્ણ રહે જેથી યો. ગા. ધ. અં.

૩૧૬૨૨૭-૩-૧૨૮-૧૩૫ એ અંકથી પણ જાંબૂદ્રીપત્રો પરિધિ ગણાય ૫૧૮૫૫

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં જાંબૂદ્રીપત્રું ગણિતપદ [ક્ષેત્રફળ] કહેવાય છે—

સગસયણઝઆ ક્ષેડી, લક્ષાછપ્પન્ન ચઝણવઙ્ગ સહસા ।

સઙ્ગસયં પઝણદુકોસ સઙ્ગવાસટ્ઠિકર ગણિઅં ॥ ૧૮૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

સગસયણઝઆ—સાતસો નેવુ
ચઝણવઙ્ગ—ચારાણુ
સઙ્ગસયં—દોઢસો

પઝણદુકોસ—પોણા એ ગાઉ
સઙ્ગવાસટ્ઠિકર—સાડીબાસઠ હાથ
ગણિઅં—ગણિતપદ—ક્ષેત્રફળ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સપ્તશતાનિ નવત્યધિકાનિ કોટયો લક્ષાણિ પદ્મપંચાશ્ચતુર્નવતિમહસ્રાણિ ।

સાર્ધશતં પાદોનદ્વિક્રોશં સાર્ધદ્વિપષ્ટિકરં ગણિતં ॥ ૧૮૬ ॥

ગાથાર્થ:—સાતસોનેવું કોટ છપ્પનલાખ ચારાણુહજાર દોઢસો યોજન પોણા-યોજન. ગા. હાથ.
એ કોશ અને સાડીબાસઠ હાથ [૭૬૦૫૬૬૪૧૫૦-૧૫૫-૬૨૫] એટલું ગણિત-પદ છે. ॥ ૧૮૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જાંબૂદ્રીપત્રી ભૂમિને કોઈ પત્થરની લાદીઓથી મઢવા ઇચ્છે તો ૧ યોજન લાંબા ૧ યોજન પહોળા એવા સમચોરસ પત્થર ૭૬૦૫૬૬૪૧૫૦ જોઈએ, ઉપરાન્ત ૧ યોજન લાંબા અને ૧ ગાઉ *પહોળા એવા ૧૫૫ પત્થર

* અહિં જેમ યોજનના કક્કડા સમચોરસ ગણ્યા, તેમ ગાઉ અને અંગુલના કક્કડા સમચોરસ કેમ નહિ ? એ તર્ક થાય તો પણ એ ગણિતરીતિ પ્રમાણે તેમ જતી શકતું નથી એટલુંજ સમજવું યોગ્ય છે. એ ગણિતની સમજના કિત્તે વર્ણનનું અહિં પ્રયોજન નથી.

જોઈએ, અને તે ઉપરાન્ત એક યોજન લાંબા અને એક અંગુલ પહોળા એવા દર ૥ પત્થર જોઈએ, તો આખો જંબૂદ્વીપ પત્થરથી મઢાઈ રહે. જેમ ૮ હાથ લાંબા અને ૮ હાથ પહોળા એક સમચોરસ ચોરડામાં ૧ હાથ લાંબી અને ૧ હાથ પહોળી પત્થરની લાટીઓ જડવી હોય તો $[૮ \times ૮ =]$ ૬૪ લાટીઓ જોઈએ તેમ આ જંબૂદ્વીપ જડવાને ઉપર કહેલા પત્થર જોઈએ, જેથી તાત્પર્ય એ છે કે જંબૂદ્વીપની ભૂમિના યોજન યોજન પ્રમાણુ સમચોરસ ખંડ કરીએ તો ૭૬૦ કંઠ ઇત્યાદિ જેટલા થાય. આ ગણિતને ગણિતપદ-ક્ષેત્રફળ-અથવા પ્રતર કહેવાય છે. જે પદાર્થ ચોરસ હોય તેની લાંબાઈ પહોળાઈના ગુણુકાર જેટલું જ ક્ષેત્રફળ આવે, પરન્તુ જે થાળી સરખા ગોળ આકારવાળો પદાર્થ હોય તેનું ક્ષેત્રફળ જૂઠ્ઠી રીતે આવે છે, અને તે રીતિ પણ ૧૮૮ મી ગાથા-માંજ કહેવાશે. ॥ ૧૮૬ ॥

॥ વૃત્તપદાર્થનું ગણિત પ્રકરણ ॥

અવતરણ:—હવે વૃત્ત પદાર્થોના ૮ પ્રકારના માપનું ગણિત કેવી રીતે થાય ? તે કહેવાય છે:—

વટ્ટપરિહિં ચ ગણિઅં, અંતિમખંડાઈ ઉસુ જિઅં ચ ધણું ।
વાહું પયરં ચ ઘર્ણ, ગર્ણેહિં ણ્ણહિં કર્ણેહિં ॥ ૧૮૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

વટ્ટપરિહિ—વૃત્ત પદાર્થોના પરિધિને	વાહું—બાહુને, બાહુને
ગણિઅં—ગણિતપદને, ક્ષેત્રફળને	પયરં—પ્રતરને, ક્ષેત્રફળને
અંતિમખંડાઈ—છેદલા ખંડથી પ્રારંભીને	ઘર્ણ—ઘનને
ઉસુ—ધપુને, બાણુને	ગર્ણેહિં—ગણુ
જિઅં—જીવાને, ગુણુને, દોરીને	ણ્ણહિં—આ [આગળ કહેવાતા]
ધણું—ધનુ:પૃષ્ઠને, ધનુપુને	કર્ણેહિં—કરણુવડે, રીતિવડે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વૃત્તપરિધિં ચ ગણિતમન્તિમખંડાદિપું [દીનામિપું] જીવાં ચ ધનુ:પૃષ્ઠં ।
વાહાં પ્રતરં ચ ઘર્ણં ગર્ણયતૈભિઃ કર્ણેઃ ॥ ૧૮૭ ॥

ગાથાર્થ:—વૃત્તવસ્તુનો પરિધિ, ગણિતપદ, છેદલા ખંડ વિગેરેના ધણુ

અથવા છેદલા ખંડથી ગણાતો ઇંધુ, જીવા, ધનુઃપૃષ્ઠ, બાહા, પ્રતર, અને ઘન એ આઠ માપને આ આગળ કહેવાતા કરણોવડે [ગણિતરીતિઓવડે] ગણો-ગણવા. ॥ ૧૮૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—વૃત્તવસ્તુનો ઘેરાવો તે પરિધિ, અમુક માપના સમચોરસ ખંડ તે ગણિતપદ,* છેદલાખંડ વિગેરેના અથવા છેદલાખંડથી મપાતો વિષ્કંભ તે ઇંધુ અથવા ધનુઃપૃષ્ઠના મધ્યથી જીવાના મધ્યભાગ મુખીનો વિષ્કંભ તે રૂપ, અથવા બાણ, ખંડથી છેદલી લંબાઈ તે જીવા, ખંડ પર્યન્ત ઘેરાવો (ખંડિત ઘેરાવો) તે ધનુઃપૃષ્ઠ, અથવા ધનુષ આકારવાળા ખંડનો કામડીભાગ તે ધનુઃપૃષ્ઠ, ખંડની એ બાજુનાં પડખાં તે વાહા, ખંડનું ક્ષેત્રફળ તે પ્રતર, અથવા ચોરસ પદાર્થની લંબાઈ પહોળાઈનો ગુણાકાર તે પ્રતર, તથા લંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંચાઈનો ગુણાકાર તે ઘન. ॥ ૧૮૭ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કરેલી સૂચના પ્રમાણે હવે આ ગાથામાં પ્રથમ પરિધિ જાણવાની રીતિ અને ત્યારબાદ ગણિતપદ જાણવાની રીતિ દર્શાવાય છે—

વિસ્કંભવર્ગદશગુણ-મૂલં વટ્તસ્સ પરિરઓ હોઈ ।

વિસ્કંભપાયગુણિઓ, પરિરઓ તસ્સ ગણિઅપયં ॥ ૧૮૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

વિસ્કંભવર્ગ-વિષ્કંભનો વર્ગ
દશગુણ-દશગુણ કરી
મૂલં-તેનું વર્ગમૂળ કાઢતાં
વટ્તસ્સ-વૃત્ત પદાર્થનો
પરિરઓ હોઈ-પરિધિ થાય છે.

વિસ્કંભ-વિષ્કંભના
પાયગુણિઓ-ચોથાભાગે ગુણેલો
પરિરઓ-પરિધિ
તસ્સ-તે વૃત્ત પદાર્થનું
ગણિઅપયં-ગણિતપદ થાય છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વિસ્કંભવર્ગદશગુણમૂલં વૃત્તસ્ય પરિરયો ભવતિ ।

વિસ્કંભપાદગુણિતઃ પરિરયસ્તસ્ય ગણિતપદમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

* અહિં સંપૂર્ણ વૃત્તવસ્તુનાં પરિધિ અને ગણિતપદ હોય છે, અને એજ સંપૂર્ણ વસ્તુના દેશ ભાગનાં ઇંધુ આદિ ૬ માપ હોય છે, જેથી ગણિતપદ અને પ્રતર એ એના પ્રાયઃ સરખા અર્થમાં વિસંવાદ ન જાણવો.

ગાથાર્થ:—વિષ્કંભના વર્ગને દશગુણ કરી તેનું વર્ગમૂળ કાઢતાં વૃત્તવસ્તુનો પરિધિ આવે છે, અને એજ પરિધિ વિષ્કંભના પા ભાગે [એથા ભાગે] ગુણ્યો છતો તે વૃત્તવસ્તુનું ગણિતપદ થાય છે [અર્થાત્ પરિધિને વિષ્કંભના એથા ભાગે ગુણતાં ગણિતપદ આવે] ॥ ૧૮૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—કોઈપણ વૃત્તપદાર્થનો જેટલો વિષ્કંભ-વ્યાસ-વિસ્તાર હોય તેનો પ્રથમ વર્ગ કરવો, એટલે તેને તેટલાએ ગુણવા [જેમ ૪નો વર્ગ $4 \times 4 = 16$], ત્યારબાદ પુનઃ ૧૦ વડે ગુણવા, અને જે જવાબ આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢવું, તેની રીતિ આ પ્રમાણે—

॥ વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતિ ॥

વર્ગમૂળ કાઢવા યોગ્ય અંકના છેલ્લા અંક ઉપર ૧ આવું ચિન્હ કરવું ત્યાર-બાદ — આવું ચિન્હ કરવું, એ જે ચિન્હનાં ઉભીલીટી વિષમઅંક અને આડીલીટી સમઅંકને સૂચવનારી છે, અને ભાગાકારમાં પ્રથમ ભાગાકાર વિષમઅંક સુધીનો [૧ એ ચિન્હવાળી પ્રથમ લીટીના અંક સુધીનો] કરવાનો હોય છે, અને ઉતારવાના અંક પણ વિષમ ચિન્હ સુધીના જ ઉતારવા માટે એ ચિન્હો ઉપયોગી છે.

ત્યારબાદ પહેલા વિષમચિન્હસુધીના અંક બાદ જઈ શકે એવા વર્ગવડે ભાગવો, અને જેના વર્ગવડે બાદ જાય તે મૂળ અંકને ભાજકસ્થાને તથા ભાગાકાર-જવાબના સ્થાને સ્થાપીને તેનો વર્ગ ભાજ્યમાંથી બાદ કરી જવાબની રકમ પુનઃ ભાજ્યઅંકમાં ઉમેરવી, ત્યારબાદ ભાજ્ય રકમ વિષમચિન્હસુધીની નીચે ઉતારી ભાજકરકમવડે એવી રીતે ભાગાકાર કરવો કે ભાજકઅંક આગળ જે અંક ગોઠવાય તેજ અંકવડે ભાજક સાથે ગોઠવાયલા તેજ અંક સહિતનો ગુણાકાર ભાજ્યમાંથી બાદ જાય, અને તે ગુણક રકમ પુનઃ જવાબસ્થાને સ્થાપવી, એ રીતે સંપૂર્ણ રકમનું વર્ગમૂળ કાઢી શકાય છે, તેનું ઉદાહરણ આ જગ્ગુ-દ્રીપની પરિધિદ્વારા દર્શાવાય છે તે આ પ્રમાણે:—

$$\begin{array}{r}
 ૧૦૦૦૦૦ જગ્ગુદ્રીપનો વ્યાસ \\
 \times ૧૦૦૦૦૦ \\
 \hline
 ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજન. વિષ્કંભનો વર્ગ આવ્યો. \\
 \times ૧૦ \\
 \hline
 ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ [સો અબજ] વર્ગમૂળ કાઢવા યોગ્ય ભાજ્ય રકમ થઈ.
 \end{array}
 \left. \vphantom{\begin{array}{r} ૧૦૦૦૦૦ \\ \times ૧૦ \\ \hline ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ \end{array}} \right\} \text{વિષ્કંભનો વર્ગ કરવા માટે}$$

૧૮૬૭૩૬૨

૪૦૭૩૪૬

૩૧૬૨૨૭

૯૧૧૧૯ અંગુલ શેષ? વધ્યા.

યો. ગા. ધ. અંગુલ

એ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપનો પરિધિ ૩૧૬૨૨૭-૩-૧૨૮-૧૩૧ પ્રાપ્ત થયો.

હવે એજ પરિધિને વિષ્કંભના એટલે જંબૂદ્વીપના ૧ લાખ યોજનના પાચ-ચોથા ભાગે એટલે ૨૫૦૦૦ વડે ગુણતાં જંબૂદ્વીપનું ગણિતપદ આવે તેનું અંકગણિત આ પ્રમાણે—

૩૧૬૨૨૭ યોજન	૩ ગાઉ	૧૨૮ ધનુ
× ૨૫૦૦૦	× ૨૫૦૦૦	૨૫૦૦૦
= ૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦ યોજન	૭૫૦૦૦ ગાઉ	= ૩૨૦૦૦૦૦૦ ધનુ
૧૩૧ અંગુલ	૯૬) ૩૩૭૫૦૦ (૩૫૧૫ ધનુષ	
× ૨૫૦૦૦	૩૩૭૪૪૦	
૩૩૭૫૦૦ અંગુલ	૬૦ અંગુલ શેષ.	
૩૨૦૦૦૦૦ ધનુ	૭૫૦૦૦ ગાઉ	
+ ૩૫૧૫ ધનુ	+ ૧૬૦૧ ગાઉ	
૨૦૦૦) ૩૨૦૩૫૧૫ (૧૬૦૧ ગાઉ	૪) ૭૬૬૦૧ (૧૯૧૫૦ યોજન	
૩૨૦૨૦૦૦	૭૬૬૦૦	
૧૫૧૫ ધનુ શેષ.	૧ ગાઉ શેષ.	

૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦ યોજન

૧૯૧૫૦

૭૯૦૫૬૮૪૧૫૦ યોજન.

એ ગણિતમાં ૩૩૭૫૦૦ અંગુલના ધનુષ કરવા માટે ૯૬ વડે ભાગ્યા, અને જે ધનુષ આવ્યા તે ૩૨ લાખ ધનુષમાં ઉમેરી

૨૦૦૦ ધનુષનો ૧ ગાઉ હોવાથી તેને ૨૦૦૦ વડે ભાગ્યા, જવાબ ગાઉ આવ્યા તેને મૂળ ગાઉ ૭૫૦૦૦ માં ઉમેરી ૪ ગાઉના યોજન પ્રમાણે ચારે ભાગતાં યોજન આવ્યા તે યોજનને મૂળ યોજનમાં ઉમેરતાં ૭૯૦ ઇંચાદિ યોજન આવ્યા, અને ભાગાકારમાં સર્વત્ર શેષ વધ્યા તે સર્વ અધિક ગણાય, જેથી એ અંકગ-

૧ એ વધેશ્વ ૯૧૧૧૯ અંગુલના શેષને આઠ આઠ ગુણ કરી વારંવાર દ્રવભાજક ૬૩૨૪૫૪થી ભાગતાં અનુક્રમે યવ-જૂ-લીખ-વાલાગ્ર-રથરેણુ-ત્રસરેણુ ઇત્યાદિ ન્દાનાં ન્દાનાં પ્રમાણ પાણુ આવે છે. પરંતુ અર્ધિ મૂળગાથા ૧૮૫ મીને અનુસારે એટલુંજ ગણિત ઉપ-યોગી છે. તથા એ વધેશ્વ શેષ પ્રમાણે ક્રમિક અધિકતા અંગુલ ઉપરાન્ત ગણાય. તથા અર્ધિ ૬૩૨૪૫૪ એ ભાજકરાશિ અથવા છેદરાશિ દહેવાય તેનું અર્ધ કરતાં પાણુ યોજન જવાબ આવે, અને ભારત્યાદ વધેશ્વ શેષને ગાઉ આદિકે ગુણી એજ છેદરાશિવડે ભાગતાં ગાઉ ધનુષ આદિ પ્રમાણ આવે. વર્ગમૂળમાં ભાજકથી અર્ધ જવાબ અને જવાબથી અર્ધ ભાજકરાશિ હોય છે,

થો. ગા. * ધ. અં.

ણિત પ્રમાણે સંપૂર્ણ ગણિતપદ (ક્ષેત્રફળ) ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦-૧-૧૫૧૫-૬૦ જેટલું આવ્યું.

એ પ્રમાણે આ ગણિતપદ રીતિ સમપ્રતરવૃત્ત પદાર્થની ગણાય, પરન્તુ વલયવૃત્ત (ચૂડી સરખા ગોળ મંડલાકાર) પદાર્થનાં ગણિતપદ બીજી રીતે છે, તે રીતિ ગણિતના જ્ઞાતા પાસેથી સમજવી, અહિં તેના વિશેષ વિસ્તારનું પ્રયોજન નથી. તેમજ વિષમવૃત્તપદાર્થનાં ગણિતપદ અને પરિધિ પણ જૂદી રીતે હોય છે, આ રીતિ તેા કેવળ સમવૃત્તની જ જાણવી. ॥ હિત સમવૃત્તસ્ય પરિધિકરણં, ગણિતપદકરણં ચ ॥ ૧૮૮ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ધંષુ અને જીવા જાણવાનું કરણ દર્શાવાય છે—

ઓગાહુસૂ સુચ્ચિઅ, ગુણવીસગુણો કલા ઉસૂ હોઈ ।
વિઉસુપિહુત્તે ચઉગુણ—ઉસુગુણિણ મૂલમિહ જીવા ॥ ૧૮૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

ઓગાહુ—અવગાહ, દૂર જવું	પિહુત્તે—વૃત્તની પહોળાઈને
ઉસુ—ધંષુ, બાણસ્થાનીય વિસ્તાર	ચઉગુણ ઉસુ—ચારે ગુણેલા ધંષુવડે
સુચ્ચિઅ—નિશ્ચય એજ	ગુણિણ—ગુણતાં [અને તેનું]
ગુણવીસગુણો—ઓગાણીસગુણો	મૂલ—વર્ગમૂલ કાઢતાં
કલાઉસુ—કળા૩૫ ધંષુ	હહ જીવા—અહિં જીવા આવે.
વિઉસુ—ધંષુ રહિત કરેલી	

સંસ્કૃત અનુવાદ

અવગાહ ઇપુ સ વૈકોનવિંશતિગુણાઃ કલેષુ [ઇપુકલા] ભવતિ ।
વીપુ [વિગતેષુ] પૃથુત્વે ચતુર્ગુણિતેષુગુણિતે મૂલમત્ર જીવા ॥ ૧૮૯ ॥

ગાથાર્થ:—[ધનુઃપૃષ્ઠના મધ્યભાગથી] અવગાહીએ, જેટલા દૂર જઈએ તેટલા જ નિશ્ચય ઇપુ કહેવાય. તથા ઓગાણીસગુણો કરેલો ધંષુ તે કલાધંષુ

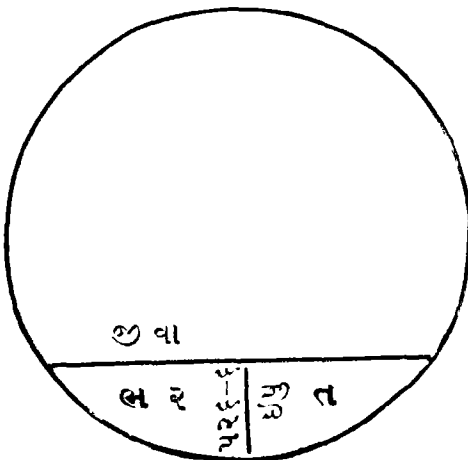
* ૧૫૧૫ ધનુપ્રમાના ૧૫૦૦ ધનુપ્રમાના ગાગતાં ૧૫૫ ગાઉ, અને શેષ ૧૫ ધનુના ૬૦ હાથમાં ૬૦ અંગુલના ૨૫ હાથ કેમેરતાં ૬૨૫ હાથ ૧૮૬ મી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે આવે છે.

કહેવાય, તથા ઇષુરહિત વૃત્તવસ્તુની પહોળાઈને ચારગુણા ઇષુવડે ગુણીને વર્ગમૂળ કાઢતાં જે આવે તે અહિં જીવા કહેવાય ॥ ૧૮૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—વૃત્તપદાર્થનો જે એક છેલ્લો દેશભાગ ધનુષના આકાર સરખો થાય છે, તેટલા દેશભાગને ખંડ કહેવાય, તે ખંડસ્થાને છેલ્લો ધનુષની કામઠી સરખો દેશ પરિધિ તે ધનુઃપૃષ્ઠ કહેવાય, તે ધનુઃપૃષ્ઠના અતિમધ્યભાગથી તે ખંડના પર્યન્તભાગસુધીનો બાણ સરખો જે વિષ્કંભ એજ રૂપ કહેવાય. અહિં વિષ્કંભ અને ઇષુમાં એજ તફાવત છે કે—તે ખંડની જ પહોળાઈ તે વિષ્કંભ, અને ધનુઃપૃષ્ઠથી પ્રારંભીને તે ખંડની ઉત્કૃષ્ટ જીવા સુધીની પહોળાઈ તે રૂપ, ઇષુમાં ખંડની પહોળાઈ અન્તર્ગત છે, અને તે ઉપરાન્ત ધનુઃપૃષ્ઠસુધીની પહોળાઈ અધિક છે, અને વિષ્કંભમાંતો માત્ર ખંડની જ પહોળાઈ ગણાય, જેથી ઘણા ક્ષેત્રોમાં ઇષુથી વિષ્કંભ ન્હાનો હોય છે, અને પર્યન્તવિભાગોમાં ઇષુ અને વિષ્કંભ બે સરખા હોય છે.

તથા એજ ઇષુને ૧૯ ગુણા કરતાં જે આવે તે કલાઇષુ કહેવાય. અહિં કલાઇષુ કહેવાનું પ્રયોજન માત્ર ગણિતની સુગમતા માટે જ, નહિંતર અપૂર્ણાંક યોજનોનાં ગણિત વિકટ થઈ જાય છે, જેથી સર્વત્ર કળાઓ કરીને જ ગણિત કરવામાં આવે છે.

તથા વૃત્તપદાર્થનો જે વિસ્તાર હોય તેમાંથી ઇષુ બાદ કરવો, ત્યારબાદ ઇષુને ચારે ગુણી જે આવે તેના વડે [ઇષુ બાદ કરતાં આવેલી રકમ સાથે] ગુણાકાર કરવો, જે આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢતાં તે ક્ષેત્રની જીવા એટલે ધનુષની દોરી સરખી ઉત્કૃષ્ટ લંબાઈ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં ભરતક્ષેત્રના દ્રષ્ટાન્તે અંકગણિત આ રીતે—

અહિં ભરતક્ષેત્રનો ઇષુ
પરં યોજન ૬ કળા છે,
[અને વિષ્કંભ પણ એજ
છે.] તેને ૧૯ ગુણા કરતાં

$$\begin{array}{r}
 ૫૨૬-૬ \\
 \times ૧૯ \\
 \hline
 ૯૯૯૪ \text{ કળામાં} \\
 + ૬ \text{ ઉપરના કળા ઉમેરતાં} \\
 ૧૦૦૦૦ \text{ [દશહજાર] કળાઇષુ.} \\
 \times ૪ \\
 \hline
 ૪૦૦૦૦ \text{ ચતુર્ગુણ ઇષુ}
 \end{array}$$

વૃત્ત પદાર્થોનાં નામ-વિષ્કંભ-અને પરિધિ.

૨૬૭

૧૦૦૦૦૦ જંગમદ્રીપનો વિષ્કંભ, યોજન રૂપ છે તેની સર્વ કળાઓ કરવાને
 ×૧૯ કળાનો ૧ યોજન હોવાથી ૧૯ વડે ગુણતાં
૧૯૦૦૦૦૦ કળા, જંગમદ્રીપની પહોળાઈ આવી તેમાંથી
 ૧૦૦૦૦ કળા ઇંધુની બાદ કરતાં
૧૮૦૦૦૦૦ કળા આવી. તેને
 ૪૦૦૦૦ અતુર્યુણુ ઇંધુકળા વડે ગુણતાં
૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦ સર્વ કળા આવી, તેનું વર્ગમૂળની રીતિપ્રમાણે વર્ગમૂળ
 કાઢતાં ૨૭૪૯૫૪ કળા આવી [૨૯૭૮૮૪ શેષ વધ્યા] તેને ૧૯ વડે ભાગતાં
 ૧૯)૨૭૪૯૫૪(૧૪૪૭૧ યોજન = ૧૪૪૭૧^{૧૬} યોજન, ભરતક્ષેત્રની
 ૨૭૪૯૪૯ જવા એટલે પર્યાન્ત લાંબાઈ આવી.
 ૫ શેષ એજ ઉત્કૃષ્ટ લાંબાઈ છે.

એ પ્રમાણે શેષ સર્વ ક્ષેત્ર અને પર્વતોના ઇંધુ તથા જવા પ્રાપ્ત કરવી. ॥ ૧૮૯ ॥

વૃત્ત પદાર્થોનાં નામ.	વિષ્કંભ.	પરિધિ.
પદ્મદ્રહનું મુખ્ય કમળ [૧૦ કુરૂદ્રહકમળ]	૧ યો.	૩૬ યો.
પુંડરીકદ્રહનું મુખ્ય કમળ	" "	૩૬ યો.
મહાપદ્મદ્રહનું "	૨ યો.	૬૬ યો.
મહાપુંડરીકદ્રહનું "	૨ યો.	૬૬ યો.
તિગિચ્છીદ્રહનું "	૪ યો.	૧૨૬ યો.
કેસરિદ્રહનું "	૪ યો.	૧૨૬ યો.
૧૭ ગંગાદ્રીપ	૮ યો.	૨૫ ^{૩૦} યો.
૧૭ સિંધુદ્રીપ	૮ યો.	૨૫ ^{૩૦} યો.
૧૭ રક્તાદ્રીપ	૮ યો.	૨૫ ^{૩૦} યો.
૧૭ રક્તાવતીદ્રીપ	૮ યો.	૨૫ ^{૩૦} યો.
રોહિતા-રોહિતાંશાદ્રીપ	૧૬ યો.	૫૦ ^{૩૬} યો.
સુવર્ણકૂલા રૂપ્યકૂલાદ્રીપ	૧૬ યો.	૫૦ ^{૩૬} યો.
હરિકાન્તા-હરિસલિલાદ્રીપ	૩૨ યો.	૧૦૧ ^{૩૦} યો.

૧ અથવા એ નાની મોટી જવાના એ વર્ગને ભેગા કરી વર્ગમૂળ કાઢતાં પણ બાકા આવે છે. એ બીજી રીતિ બૃં સં વૃત્તિમાં કહી છે.

નરકાન્તા-નારીકાન્તાદ્રીપ	૩૨ યો.	૧૦૧ ^{૩૬} / _{૨૦૨} યો.
શીતા-શીતોદાદ્રીપ	૬૪ યો.	૧૮૬ ^{૩૬} / _{૬૬} યો.
ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતીકુંડ	૬૦ યો.	૧૮૬ ^{૩૬} / _{૬૬} યો.
રોહિતા-રોહિતાંશાકુંડ	૧૨૦ યો.	૩૭૬ ^{૩૬} / _{૬૬} યો.
સુવર્ણકૂલા-રૂપ્યકૂલાકુંડ	૧૨૦ યો.	૩૭૬ ^{૩૬} / _{૬૬} યો.
હરિકાન્તા-હરિસલિલાકુંડ	૨૪૦ યો.	૭૫૮ ^{૧૪૩} / _{૧૧૬} યો.
નરકાન્તા-નારીકાન્તાકુંડ	૨૪૦ યો.	૭૫૮ ^{૧૪૩} / _{૧૧૬} યો.
શીતા-શીતોદાકુંડ	૪૮૦ યો.	૧૫૧૭ ^{૨૭૧} / _{૩૦૩૪} યો.
૧૨ અન્તર્નદીઓના કુંડ	૧૨૦ યો.	૩૭૬ ^{૩૬} / _{૬૬} યો.
૬૪ મહાવિદેહનદીઓના કુંડ	૬૦ યો.	૧૮૬ ^{૩૬} / _{૬૬} યો.
મેરૂપર્વતનું મૂળ	૧૦૦૬૦ ^{૧૬} / _{૬૬}	૩૧૬૧૦ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
મેરૂપર્વતનો કંઠ (સમભૂ)	૧૦૦૦૦ યો.	૩૧૬૨૨ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
નંદનવનમાં બાહ્યમેરૂ	૮૬૫૪ ^{૧૬} / _{૬૬}	૩૧૪૭૮ સાધિક
,, અભ્યન્તરમેરૂ	૮૬૫૪ ^{૧૬} / _{૬૬}	૨૮૩૧૬ ^{૧૬} / _{૬૬} સાધિક
સૌમનસવનમાં બાહ્યમેરૂ	૪૨૭૨ ^{૧૬} / _{૬૬}	૧૩૫૧૧ ^{૧૬} / _{૬૬} સાધિક
,, અભ્યન્તરમેરૂ	૩૨૭૨ ^{૧૬} / _{૬૬}	૧૦૩૪૬ ^{૧૬} / _{૬૬} સાધિક
પાંડકવને મેરૂ	૧૦૦૦ યો.	૩૧૬૨૨ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
મેરૂની ચૂલિકાનું મૂળ	૧૨ યો.	૩૭૭ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
૧૬૬ વર્ષધરાદિકનાં કૂટ મૂળ	૫૦૦ યો.	૧૫૮૧ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
૩ સહસ્રાંકકૂટ મૂળ	૧૦૦૦ યો.	૩૧૬૨૨ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
૩૦૬ વૈતાલ્યકૂટ મૂળ	૬૧ યો.	યો. ૧૬-૩ ^{૧૬} / _{૬૬} ગાઉ
૩૪ ઋષભકૂટ મૂળ	૧૨ યો.	૩૭૭ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
૧૬ વૃક્ષકૂટ મૂળ	૧૨ યો.	૩૭૭ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
૪ વૃત્તવૈતાલ્ય મૂળ	૧૦૦૦ યો.	૩૧૬૨૨ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
૨૦૦ કંચનગિરિ મૂળ	૧૦૦ યો.	૩૧૬૨૨ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.
૪ *ચમલગિરિ મૂળ	૧૦૦૦ યો.	૩૧૬૨૨ ^{૧૬} / _{૬૬} યો.

*અહિ વૃત્તપદાર્થોના પરિધિના ગણિતપ્રસંગે એ કેટલાક વૃત્તપદાર્થોના પરિધિ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યા, પરંતુ એ સિવાય બીજા ઘણા વૃત્તપદાર્થો છે, તે સર્વ લખતાં બહુ વિસ્તાર થવાના કારણથી અહિ એટલાજ પદાર્થો જાહેરીપનાજ કહ્યા છે. અને ચાલુ પ્રકરણ પણ જાહેરીપનુંજ છે. ક્ષેત્રચમ સટ્ટિમાં ઉપર દર્શાવેલા પદાર્થોમાંના કેટલાક પદાર્થ દર્શાવ્યા છે.

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ધનુઃપૃષ્ઠ અને બાહ્યા બાહ્યવાનું કરણ કહે છે—

ઉસુવગ્મિ છગુણિ જીવાવગ્ગજુલ મૂલ હોઈ ધણુપિટું ।
ધણુદુગવિસેસસેસં, દલિઅં બાહ્યાદુગં હોઈ ॥ ૧૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

ઉસુવગ્મિ—ધ્રુવના વર્ગને	ધણુદુગ—એ ધનુઃપૃષ્ઠનો
છગુણિ—છ ગુણો કરી	વિસેસ—વિશ્લેષ કર્યે
જીવાવગ્ગજુલ—જીવાનો વર્ગયુક્ત કરતાં	સેસં—શેષ રહે તેનું
મૂલ—તેનું વર્ગમૂલ કાઢતાં	દલિઅં—અર્ધ કર્યાથી
ધણુપિટું—ધનુઃપૃષ્ઠ થાય	બાહ્યાદુગં—એ બાહ્યા આવે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ઇપુવર્ગે પદ્મગુણે જીવાવર્ગયુતે મૂલં ભવતિ ધનુઃપૃષ્ઠમ્ ।

ધનુર્દ્વિકવિશ્લેષશેષં દલિતં બાહ્યાદિકં ભવતિ ॥ ૧૧૦ ॥

ગાથાર્થ:—ધ્રુવના વર્ગને છ ગુણો કરી તેમાં જીવાનો વર્ગયુક્ત કરી તેનું વર્ગમૂલ કાઢીએ તો ધનુઃપૃષ્ઠ આવે, અને એ [નાના મોટા] ધનુઃપૃષ્ઠનો વિશ્લેષ (બાદબાકી) કરતાં જે શેષ રહે તેનું અર્ધ કરીએ તેટલું એ બાહ્યાનું [જૂડું જૂડું] પ્રમાણ આવે ॥ ૧૬૦ ॥

વિસ્તાર્થ:—સુગમ છે, ભરતક્ષેત્રના ઉદાહરણથી અંકગણિત આ પ્રમાણે—

૧૦૦૦૦ ભરતની ધ્રુવકળા	યો. ક.
× ૧૦૦૦૦	૧૪૪૭૧-૫ ભરત જીવા યોજન
૧૦૦૦૦૦૦૦૦ ભરતધ્રુવવર્ગકળા	× ૧૬
× ૬	૨૭૪૬૪૬
૬૦૦૦૦૦૦૦૦ પડગુણ ભરતધ્રુવમાં	+ ૫
+ ૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦ જીવાવર્ગકલા ઉમેરતાં	૨૭૪૬-૫૪ ભરત જીવા કળા
૭૬૨૦૦૦૦૦૦૦૦ કળાનું વર્ગમૂલ કરતાં	× ૨૭૪૬-૫૪ ભરત જીવા કળા
૨૬૨૧૫૧ શેષ વધ્યા, ૫૫૨૦૮૬ ભાજક	૭૫૫૬૬૭૦૨૧૧૬ વર્ગકળા વર્ગમૂળ-
રાશિ આવ્યો, અને જવાબ ૨૭૬૦૪૩ કળા, તેને ૧૬ વડે ભાગતાં ૧૪૫૨૮	+ ૨૬૭૮૮૪ વખત રહેલા શેષ
યોજન ૧૧ કળા એ ભરતક્ષેત્રનું ધનુઃપૃષ્ઠ બાહ્યવું.	૭૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦ જીવા વર્ગકળા

હવે બાહ્યાનું અંકગણિત આ પ્રમાણે—અહિં સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્ર એક ગણતાં

ધનુઃપૃષ્ઠ પણ એક હોય, અને તેથી બાહ્ય હોય નહિ, પરન્તુ વચ્ચે આવેલા વૈતાલ્યથી ભરતના દક્ષિણભરત અને ઉત્તરભરત એવા બે વિભાગ પૂર્વે ૮૧ મી ગાથામાં કહ્યા છે તે રીતે ઉત્તરભરતની બે બાહ્ય હોઈ શકે છે, પરન્તુ દક્ષિણભરતની નહિ. જેથી ઉત્તરભરતની બાહ્યનું ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે અંગગણિત આ પ્રમાણે—

ચો. ક.

૧૪૫૨૮-૧૧ [ઉત્તરભરતનું] મોટું ધનુઃપૃષ્ઠ તેમાંથી

૧૦૭૪૩-૧૫ [દક્ષિણભરતનું] નાનું ધનુઃપૃષ્ઠ બાદ કરતાં

૩૭૮૪-૧૫ શેષ રહ્યા તેનું અર્ધ કરતાં

× ૦૧

૧૮૬૨-૭૧ [અઢારસો બાણ યોજન સાડાસાત કળા] એ ઉત્તર ભરતની એક બાબુની બાહ્ય અને એટલા જ પ્રમાણવાળી બીજી બાબુની બાહ્ય બાણવી. પરન્તુ એ બે બાહ્ય ભરતક્ષેત્રની છે એમ ન કહેવાય, ઉત્તરભરતની જ કહેવાય. ॥ ૧૬૦ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં પ્રતર બાણવાનું કરણ દર્શાવાય છે તે આ પ્રમાણે—

અંતિમખંડસ્સિષુણા, જીવં સંગુણિઅ ચઝહિં મહઝ્ઞં ।

લઙ્ગમ્મિ વર્ગિઅ દસ-ગુણમ્મિ મૂલં હવઙ્ગ પયરો ॥ ૧૯૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

અંતિમખંડસ્સ-છેલ્લા ખંડના

સિષુણા-ધંધુવડે

જીવં સંગુણિઅ-જીવાને ગુણીને

ચઝહિં મહઝ્ઞં-આરવડે ભાગીને

લઙ્ગમિવર્ગિઅ-જે લઘ્વ-પ્રાપ્ત થાય

તેનો વર્ગ કર્યો છત [કરીને]

દસગુણમિ-તેને દશે ગુણીને

મૂલં-વર્ગભૂજ કાઢતાં

હવઙ્ગ પયરો-પ્રતર થાય

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અંતિમખંડસ્યેષુણા જીવાં સંગુણયિત્વા ચતુર્ભિર્ભક્ત્ત્વા

લઙ્ગ્યે વર્ગિતે દશગુણિતે મૂલં ભવતિ પ્રતરઃ ॥ ૧૯૧ ॥

ગાથાર્થ:—છેલ્લા ખંડના ધંધુવડે જીવાને ગુણીને આરે ભાગીને જે જવાબ આવે તેનો વર્ગ કરી દશગુણ કરી તેનું વર્ગભૂજ કાઢતાં પ્રતર પ્રાપ્ત થાય ॥ ૧૬૧ ॥

વિસ્તાર્થ:—આ પ્રતરનું ગણિત કેવળ ધનુષ્ આકારવાળા જ કોઈપણ ખંડને માટે છે, પરન્તુ સર્વક્ષેત્ર વા પર્વતોને માટે નથી. જંબૂદ્વીપરૂપી વૃત્તપદાર્થમાં તેવા ધનુષ્ આકારવાળા ભરત અને ઔરવત એ બે ક્ષેત્ર છે, અને તેમાં પણ બે બે વિભાગની વિવક્ષા કરીએ તો વર્ષધરપર્વત તરફનું અર્ધક્ષેત્ર પ્રાયઃ

લાંબચતુરસ આકારવાળું થાય છે, જેથી કેવળસમુદ્ર પાસેના દક્ષિણભરત તથા ઉત્તરઐરવત ક્ષેત્રનું જ પ્રતર એ કહેલા કરણથી પ્રાપ્ત થાય, અને શેષ સર્વ વિભાગોનું પ્રતર જૂદું જૂદું કરવું હોય તો લાંબચારસના ક્ષેત્રફળની *રીતિએ પ્રાપ્ત થાય, અને પર્યન્તલાગથી ત્યાં સુધીના સર્વક્ષેત્રનું કરવું હોય તો આ કહેલા કરણથી જ પ્રાપ્ત થાય. ધારો કે-હરિવર્ષક્ષેત્રનું પ્રતર બાણવું હોય તો હરિવર્ષક્ષેત્ર લાંબચારસ હોવાથી ૧૯૨ મી ગાથામાં કહેવાતી રીતે જ ક્ષેત્રફળ આવે છે, પરન્તુ હરિવર્ષક્ષેત્રસુધીના [ભરતથી હરિવર્ષસુધીના] ધનુષાકાર ક્ષેત્રનું ક્ષેત્રફળ બાણવું હોય તો ગાથામાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે જ પ્રાપ્ત થાય, અને તેમાં ભરત-હિમવંતપર્વત-હિમવંતક્ષેત્ર-મહાહિમવંતપર્વત અને હરિવર્ષક્ષેત્ર એટલા સર્વ વિભાગના ક્ષેત્રનું ક્ષેત્રફળ અંતર્ગત આવી જાય છે. એ પ્રમાણે હોવાથી આ ગાથાનુ ગણિત વૃત્તપદાર્થમાંનો કોઈ પણ વિભાગ ધનુષાકારે હોય તેને માટે જ છે, પરન્તુ ગમે તે એકેક વિભાગ માટે નથી, હવે અહિં દક્ષિણભરતાર્ધને જ ધનુષાકાર ગણીને તેનું પ્રતર એટલે ક્ષેત્રફળ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો તેનું અંકગણિત આ પ્રમાણે—

$$\begin{aligned}
 & \text{યો. ક.} \\
 & ૨૩૮-૩ દક્ષિણભરતના ઇંધુયોજન \\
 & \times ૧૯ [કળાઓ કરવા માટે ગુણતાં] \\
 & \hline
 & ૪૫૨૨ કળામાં \\
 & + ૩ ઉપરની કળા ઉમેરતાં \\
 & ૪૫૨૫ દ. ભ. ની ઇંધુકળાને \\
 & \times ૧૮૫૨૨૫ દ. ભ. ની જીવાકળાએ ગુણતાં \\
 & ૪) ૮૩૮૧૪૩૧૨૫ પ્રતિકળાને ચારે ભાગતાં \\
 & ૨૦૯૫૩૫૭૮૧-૧ કળાનો વર્ગ કરવાને \\
 & \times ૨૦૯૫૩૫૭૮૧ \\
 & \hline
 & ૪૩૯૦૫૨૪૩૫૧૯૨૭૯૯૬૧ \\
 & \times ૧૦ \\
 & \hline
 & ૪૩૯૦૫૨૪૩૫૧૯૨૭૯૯૬૧૦
 \end{aligned}$$

વર્ગિત
કળાને
દશગુણ
કરતાં

પ્રતિકળાનું વર્ગમૂળ કરતાં શેષ રાશિ ૩૪૭૫૧૭૮૪૯,
ભાજકરાશિ ૧૩૨૫૨૨૦૬૩૮, અને જવાબનો અંક
૬૬૨૬૧૦૩૧૯ પ્રતિકળા આવી, તેને ૧૯ વડે ભાગતાં
૩૪૮૭૪૨૨૭ કળા-૬ પ્રતિકળા આવી; અને પુનઃ ૧૯
વડે ભાગતાં ૧૮૩૫૪૮૫ યોજન-૧૨ કળા-૬ પ્રતિકળા

આ ગણિતમાં ચારે ભાગતાં ૧ પ્રતિકળાની પણ પ્રતિકળા આવી છે, તેને અલગગણી ગણિતમાં ન લેવી. વળી દક્ષિણ ભરતની જીવાકળા સાધિક ૧૮૫૨૨૪ છે, તેને વ્યવહારથી અહિં સંપૂર્ણ ૧૮૫૨૨૫ ગણી છે. અને ઇંધુકળાને જીવાકળાએ ગુણતાં કળા ન આવે પણ પ્રતિકળા જ આવે એ ગણિતરીતિ છે, કારણ એ જૂદા જૂદા પદાર્થોના યોજનોની કળાઓને પરસ્પર ગુણતાં કળાને બદલે પ્રતિકળા આવે.

* એ જીવાવર્ગના સર્વાંગાના અર્ધનું વર્ગમૂળ કરી વિષ્કંભ સાથે ગુણતાં પ્રતર આવે, એ ગાથા ૧૯૨ માં કહેવાશે.

૧ અહિં સંક્ષેપમાં એટલું જ સમજવું કે બન્ને સ્થાને યોજનો ૧૯ ગુણા થયેલા હોવાથી જ એ ભિન્નપદાર્થોની કળાનો ગુણાકાર પ્રતિકળા જ આવે.

આવી, એજ દક્ષિણભરતનું પ્રતરજાણવું. અહિં દક્ષિણભરતનું પ્રતર એટલે સમ-ચારસ યોજન એટલા છે, અથવા દક્ષિણભરતનું ગણિતપદ એટલું છે. ॥ ૧૯૧ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં વૃત્તપદાર્થના ધનુષાકારવાળા છેદલા ખંડનું પ્રતર જાણવાની રીતિદર્શાવીને હવે આ ગાથામાં વૃત્તપદાર્થની અંદર લંબચારસખંડ આવ્યા હોય તો તેનું પ્રતર કેવી રીતે કાઢવું તે કહેવાય છે, એટલે અહિં વૈતાલ્યાદિલંબચારસપર્વતો અને ક્ષેત્રોનું પ્રતર જાણવાની રીતિ કહેવાય છે—

जीवावग्गाण दुगे, मिलिए दलिए अ होइ जं मूलम् ।

वेयङ्काईण तयं सपिहुत्तगुणं भवे पयरो ॥ १९२ ॥

શબ્દાર્થ:—

जीवावग्गाण—જીવાના વર્ગને
दुगे—બે
मिलिए—મેળવ્યે છતે, મેળવતાં
दलिए—દળતાં, અર્ધ કરતાં તેનું
जं मूलं—જે વર્ગમૂળ આવે

वेयङ्क आईण—વૈતાલ્ય આદિના
तयं—તેને
सपिहुत्तगुणं—સ્વપૃથુત્વ સાથે ગુણતાં
भवे—થાય
पयरो—પ્રતર

संस्कृत अनुवाद

जीवावर्गयोर्द्विके मिलिते दलिते च भवति यन्मूलम् ।

वैताल्यादीनां तत्स्वपृथुत्वगुणं भवेत् प्रतरः ॥ १९२ ॥

ગાથાર્થ:—નાની મોટી બે જીવાનો વર્ગ મેળવીને અર્ધ કરી તેનું જે વગ-મૂળ આવે તેને પોતાના વિસ્તારસાથે ગુણતાં વૈતાલ્યઆદિ પર્વતો તથા ક્ષેત્રોનું પ્રતર થાય છે ॥ ૧૯૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—સુગમ છે. અને અંગગણિત વૈતાલ્યના ઉદાહરણથી આ પ્રમાણે—

અહિં ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦ કળા વૈતાલ્યની લઘુજીવા એટલે દક્ષિણભરતની ૧જીવાની વર્ગકળા છે, અને મૂળકળા પૂર્વગાથામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ૧૮૫૨૨૪ છે.

૧ દક્ષિણભરતની જીવા યોજન તરીકે ૮૭૪૮ ૧/૩ યોજન છે, તેને ૧૮ વડે ગુણતાં ૧૮૫૨૨૪ આવે છે.

એનો વર્ગકરીને વર્ગમૂળ વખતે શેષ રહેલા ૧૬૭૩૨૪ ઉમેરીએ તો ૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦ આવે. તથા વૈતાલ્યની ગુરૂજવા તે વૈતાલ્યની પોતાની જ જવા છે, ૧૦૭૨૦^{૧૧}/_{૧૬} યોજનની કળા ૨૦૩૬૯૧ છે, તેનો વર્ગકરી વર્ગમૂળ વખતના વધેલા ૭૪૦૧૬ શેષ ઉમેરતાં ૪૧૪૬૦૦૬૭૫૦૦ વર્ગકળા આવે. વળી ઉત્તરભરતની કળાએ લઘુજવાની વર્ગકળા ગણાય, એ પ્રમાણે બન્ને જવાની વર્ગકળા ઉપરથી પ્રતરનું અંકગણિત આ પ્રમાણે—

૩૪૩૦૮૦૬૭૫૦૦ વૈતાલ્ય લઘુજવાની વર્ગકળા. તેમાં

૪૧૪૬૦૦૬૭૫૦૦ વૈતાલ્યની ગુરૂજવાની વર્ગકળા ઉમેરતાં

૨) ૭૫૭૬૮૧૬૫૦૦૦ કળા આવી. તેનું અર્ધકરતાં

૩૭૮૮૬૦૬૭૫૦૦ કળા આવી, તેનું વર્ગમૂળ કરતાં ૧૯૪૬૭૬ કળા અને

શેષ ૩૫૨૫૨૪ તથા ભાજકઅંક ૩૮૬૩૫૨ કળા. અહિં શેષના તથા ભાજકના છેદ ઉડાડતાં $\frac{૪૫૨૫૨૪}{૩૮૬૩૫૨} = \frac{૨૯૩૭૭}{૩૨૪૪૬}$ બાર વડે બન્નેનો છેદ ઉડ્યો જેથી ૨૯૩૭૭=શેષકળા અને ૩૨૪૪૬ ભાજકકળા થઈ. જેથી $\frac{૨૯૩૭૭}{૩૨૪૪૬}$ રકમ મૂળકળા ઉપરાન્તની આવી.

૧૯૪૬૭૬ વર્ગમૂળ કળાને

x ૫૦ વૈતાલ્યભૂમિની પહોળાઈવડે ગુણતાં

૯૭૩૩૮૦૦ કળા આવી. તેમાં ૨૯૩૭૭ શેષકળા

+ ૪૫ શેષરાશિને ૫૦ ગુણતાં આવેલી ઉમેરતાં x ૫૦

૧૯) ૯૭૩૩૮૪૫ ક. (૫૧૨૩૦૭ યોજન ૩૨૪૪૬) ૧૪૬૮૮૫૦ (૪૫ કળા

૯૭૩૩૮૩૩ ૧૨૬૭૮૪

૧૨ શેષ કળા. ૧૭૧૦૧૦

૧૬૨૨૩૦

૦૮૭૮૦ શેષ

યોજન કળા

એ પ્રમાણે વૈતાલ્યભૂમિનું પ્રતર ૫૧૨૩૦૭-૧૨ પ્રાપ્ત થયું, એટલે વૈતાલ્યની ભૂમિ એટલા સમચોરસ યોજનવાળી છે, તે ભાવાર્થ ગણિતપદને અનુસાર જ જાણવો. વળી અહિં ૮૭૮૦ શેષ રહ્યા તે લગભગ $\frac{૧}{૨}$ (૫૦) કળા જેટલો છે, માટે તેની ગણતરી ન કરવી. અથવા એની પ્રતિકળાકરવામાટે ૧૯ વડે ગુણીએ તો ૧૬૬૮૨૦ ને ૩૨૪૪૬ વડે ભાગતાં ૩૨૪૪૬) ૧૬૬૮૨૦ (૫ પ્રતિકળા આવે.

૧૬૨૨૩૦

૩૫૬૦ શેષ

એ પ્રમાણે ઉત્તરભરતાદિક્ષેત્રો અને લઘુહિમવંતઆદિપર્વતોનું પણ પ્રતર એ રીતિ પ્રમાણે જ પ્રાપ્ત કરવું.

પ્રશ્ન:—લંબચોરસ અથવા સમચોરસ ક્ષેત્રની લંબાઈ પહોળાઈના ગુણા-કારમાત્રથી જ ક્ષેત્રાદિનાં પ્રતર પ્રાપ્ત થાય, એ ગણિતરીતિ હોવા છતાં “ એ જીવાવર્ગને મેળવી અર્ધકરીને વર્ગમૂળકાઢી પહોળાઈસાથે ગુણાકારકરવાથી પ્રતર પ્રાપ્ત થાય ” એ કિલ્લ રીતિ દર્શાવવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર:—લંબાઈ પહોળાઈના ગુણાકાર માત્રથી જે પ્રતર આવે છે તે તે સર્વાંશે ચોરસ એટલે સીધી લીટીના લંબચોરસ વા સમચોરસ પદાર્થો હોય તેને માટે છે, પરન્તુ વૃત્તક્ષેત્રની અંદરનાં ક્ષેત્રાદિના પર્યન્તલાગે સીધીલીટી-વાળા નહિ પરન્તુ વક્રલીટીવાળા હોય છે, તે કારણથી ગાથામાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે પ્રતર પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે પણ સ્થૂલથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને લંબાઈ પહોળાઈના ગુણાકારમાત્રથી પ્રાપ્ત કરવા જઈએ તો પ્રતર ઘણું ન્યૂન આવે છે. તથા જે જીવાના અર્ધસાથે [એટલે મધ્યમ લંબાઈ સાથે] પહોળાઈનો ગુણાકાર કરી પ્રતર લાવવાની રીતિ પણ કોઈ આચાર્ય દર્શાવી છે, પરન્તુ તે મતાન્તર તરીકે ગણીને જાળીપના ક્ષેત્રાદિમાટે ઉપયોગી નથી એમ જણાવીને ઘણા ગણિતજ્ઞ ગ્રંથકર્તાઓએ સ્વીકારી નથી. ખૂં ૬૦ સમાસમાં સ્પષ્ટ રીતે તે ગાથામાં કહેલા ગણિતને અયોગ્ય ગણી સ્વીકાર્યું નથી. ॥ ૧૯૨ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કહેલું પ્રતર ગણિતવ્યવહારથી સ્થૂળ ગણિત છે. એમ આ ગાથામાં સૂચના કરાય છે:—

एवं च पयरगणिअं, संववहारेण दंसिअं तेण ।

किंचूणं होइ फलं, अहिअंपि हवे सुहुमगणणा ॥१९३॥

શબ્દાર્થ:—

एवं च—વળી એ પ્રમાણે કહેલું
पयरगणिअं—પ્રતરગણિત
संववहारेण—વ્યવહારથી
दंसिअं—દર્શાવ્યું છે.

तेण—તે કારણથી
किंच ऊणं—કંઈક ન્યૂન
फलं—ફળ, જવાબ, પ્રતર
अहिअंपि—અધિક પણ
सुहुमगणणा—સૂક્ષ્મ ગણિતથી

संस्कृत अनुवाह.

एवञ्च प्रतरगणितं संव्यवहारेण दर्शितं तेन ।

किंचिदूनं भवति फलमधिकमपि भवेत् सूक्ष्मगणनया ॥ १९३ ॥

માર્થ:—વળી એ પ્રતરગણિત વ્યવહારથી દર્શાવ્યું છે, માટે સૂક્ષ્મ ગણતરીવડે પ્રતરરૂપ જવાબ કંઈક ન્યૂન આવે, તેમ અધિક પણ હોય. ॥૧૬૩॥

વિસ્તાર્થ:—એ પ્રતરગણિત વ્યવહારથી સ્થૂલકહેવાનું કારણ એ છે કે વર્ગભૂજામાં રહેલા શેષો છોડી દીધેલા હોય છે, માટે જો શેષઅંશ પ્રત્યંશ (કળા પ્રતિકળામાંના પણ શેષ) ગણવામાં આવે, તો પણ સંપૂર્ણ પ્રતર બરાબર ન આવે. વળી એ પ્રતરગણિત સ્થૂલ હોવાનાં કારણથી જ સર્વપ્રતરોને એકત્ર કરીએ તો ૭૭૬૧૮૭૭૪૫૬ યોજન થાય છે, અને જંબૂદ્વીપનું ગણિતપદ યો. ગા. ધ. હાથ

(પ્રતર) તો પૂર્વે ૭૬૦૫૬૬૪૧૫૦-૧-૧૫૧૫-૨॥ આવ્યું છે, જેથી ૧૧૩૮૧૬૬૬૪ યોજનથી કંઈક અધિક જેટલો તફાવત આવે છે, અર્થાત્ એકત્ર કરતાં એટલું ન્યૂન પ્રતર આવે છે. માટે *કરણોથીજ એ તફાવત આવે છે, તત્વ શ્રીસર્વશ જાણે ॥ ૧૬૩ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથાઓમાં પ્રતરગણિતકહીને હવે આ ગાથામાં ઘનગણિત કહે છે—

પયરો સોસ્સેહગુણો, હોઈ ઘણો પરિચાદસવ્વં વા ।
કરણગણનાલસેહિં, જંતગલિહિઆઝ દટ્ટવ્વં ॥ ૧૯૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

પયરો—પ્રતરને
સડસ્સેહગુણો—પોતાની ઉંચાઈ સાથે ગુણા-
કાર કરતાં
હોઈ ઘણો—ધન થાય છે.
પરિચ આઈ સવ્વં—પરિધિ વિગેરે સર્વ

કરણ ગણના—ગણિત ગણવામાં
અલસેહિં—આગમુઓએ
જંતગલિહિઆઝ—યંત્રચિહ્નિતમાંથી
દટ્ટવ્વં—દેખવું, જાણવું.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પ્રતર: સ્વોત્સેધગુણો ભવતિ ઘન: પરિચાદિર્મવં વા ।
કરણગણનાલસૈયન્ત્રકલિચિતાદ્ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

* છવાઓમાં વર્ગભૂજા પહેલાં પણ ઘણાઅંશો અને પ્રત્યંશો આકા હોય છે, અને તેના પુનઃ વર્ગ કરવાથી ઘણા અંશ પ્રત્યંશોત્રુટે છે, તેથી તફાવત પડે તે વાસ્તવિક છે, વળી આ વિશેષ તફાવત પ્રતરગણિતમાં અધિક આવે છે, અને ધનુષ્ટાદિકમાં અત્યંત આવે, તેની વિતક્ષા નહિ.

॥ જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્ર-પર્વતોના

| ક્ષેત્રાદિકનાં નામ | ધ્રુ
યો. કળા | વિષ્કંભ | (દેશપરિધિ)
ધનુઃ પૃષ્ઠ | જવા |
|--------------------|-----------------|---------|--------------------------|------------|
| દક્ષિણ ભરત | ૨૩૮—૩ | ૨૩૮—૩ | ૯૭૬૬—૧ | ૯૭૪૮—૧૨ |
| ઉત્તર ઐરવત | ૨૩૮—૩ | ૨૩૮—૩ | " | " |
| દીર્ઘવૈતાલ્યપર્વત | ૨૮૮—૩ | ૫૦ | ૧૦૭૪૩—૧૫ | ૧૦૭૨૦—૧૧ |
| ઉત્તર ભરત | ૫૨૬—૬ | ૨૩૮—૩ | ૧૪૫૨૮—૧૧ | ૧૪૪૭૧—૫ |
| દક્ષિણ ઐરવત | ૫૨૬—૬ | ૨૩૮—૩ | " | " |
| લઘુ હિમવંતપર્વત | ૧૫૭૮—૧૮ | ૧૦૫૨—૧૨ | ૨૫૨૩૦—૪ | ૨૪૬૩૨—૦૧૧ |
| શિખરી પર્વત | ૧૫૭૮—૧૮ | ૧૦૫૨—૧૨ | " | " |
| હિમવંતક્ષેત્ર | ૩૬૮૪—૪ | ૨૧૦૫—૫ | ૩૮૭૪૦—૧૦ | ૩૮૬૭૪—૧૫ |
| હિરણ્યવંતક્ષેત્ર | ૩૬૮૪—૪ | ૨૧૦૫—૫ | " | " |
| મહાહિમં પર્વત | ૭૮૬૪—૧૪ | ૪૨૧૦—૧૦ | ૫૭૨૬૩—૧૦ | ૫૩૬૩૧—૬૧૧ |
| રૂક્મી પર્વત | ૭૮૬૪—૧૪ | ૪૨૧૦—૧૦ | " | " |
| હરિવર્ષ ક્ષેત્ર | ૧૬૩૧૫—૧૫ | ૮૪૨૧—૧ | ૮૪૦૧૬—૪ | ૭૩૬૦૧—૧૭૧૧ |
| રમ્યક ક્ષેત્ર | ૧૬૩૧૫—૧૫ | ૮૪૨૧—૧ | " | " |
| નિષધ પર્વત | ૩૩૧૫૭—૧૭ | ૧૬૮૪૨—૨ | ૧૨૪૩૪૬—૯ | ૯૪૧૫૬—૨ |
| નીલવંત પર્વત | ૩૩૧૫૭—૧૭ | ૧૬૮૪૨—૨ | " | " |
| ઉત્તર વિદેહાર્ધ | ૫૦૦૦૦ | ૧૬૮૪૨—૨ | ૧૫૮૧૧૩—૧૬૧૧ | ૧૦૦૦૦૦ |
| દક્ષિણ વિદેહાર્ધ | ૫૦૦૦૦ | ૧૬૮૪૨—૨ | " | " |

ઇષ્ટ વિગેરેનો યન્ત્ર ॥

બાહ્ય	પ્રતર (ક્ષેત્રકળ)	ધનકળ
—
—	ચો. ક. પ્ર.કળા.
૧૮૩૫૪૮૫-૧૨-૬
" " "	ઉચ્ચાઈ વા ઉડાઈ—રહિત હોવાથી
ધનકળ ન હોય—
૪૮૮—૧૬૧
" "	૫૧૨૩૦૭—૧૨ } ૧ લા ભાગે
૩૦૭૩૮૪—૧૧ } ૨ જા ભાગે
૧૦૨૪૬૦— ૦ } ૩ જા ભાગે	૫૧૨૩૦૭— ૬ ભૂમિસ્થ વૈતાંકે
૩૦૭૩૮૪—૧૫ પહેલી મેખલાનું
૫૧૨૩૦૭—૧૨ બીજી મેખલાનું
૮૭૦૮૨૨૬—૧૪ સર્વ ધનકળ
૧૮૬૨— ૭૧
" "	૩૦૩૨૮૮૮—૧૨
" "	—
—
૫૩૫૦—૧૫૧
" "	૨૧૪૫૬૯૭૧-૮-૧૦
" " "	૨૧૪૫૬૯૭૧૪૪—૧૬—૧૨
" " "
૬૭૫૫— ૩
" "	૬૭૨૫૩૧૪૫-૫-૮
" " "	—
—
૬૨૭૬— ૬૧
" "	૧૬૫૮૬૮૧૮૬-૧૦-૫
" " "	૩૬૧૭૩૬૩૭૩૦૮—૦—૧૨
" " "
૧૩૩૬૧— ૬૧
" "	૫૪૪૭૭૩૮૭૦-૭
" "	—
—
૨૦૧૬૫— ૨૧
" "	૧૪૨૫૪૬૬૫૬૬૬-૧૮
" "	૫૭૦૧૮૬૬૨૭૬૭૬
"
૧૬૮૮૩—૧૩૧
" "	૧૬૩૫૭૩૬૩૦૨- ૧૬
" "	—
—

ગાથાર્થ:—જે પર્વતાદિનું પ્રતર આવે તે પ્રતરને તેજ પર્વતાદિની ઉંચાઈ સાથે ગુણે તો તેનો (પર્વતાદિનો) ઘન આવે. અથવા ગણિતગણવાના આગસુઓએ પરિધિ વિગેરે ઉપરના સર્વ યંત્રમાં લખ્યું છે તેમાંથી જાણવું. ॥ ૧૯૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અહિં ઘનફળનો ઉપયોગ પર્વતો અને સમુદ્રાદિમાટે છે, કારણ કે પર્વતોની ઉંચાઈ અને સમુદ્રાદિ જળાશયોની ઉંડાઈ હોય છે, માટે ભૂમિપ્રતરને ઉંચાઈ તથા ઉંડાઈસાથે ગુણતાં તેનું ઘનફળ આવે છે, ઘનફળ એટલે જેમ પ્રતરમાં ભૂમિસ્થાને સમચોરસખંડનું માપ આવે છે. તેમ ઘનફળમાં તે આખી વસ્તુના સર્વસમચોરસખંડનું માપ આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ચાર યોજનલાંબી ચાર યોજનપહોળી અને ચાર યોજનઉંચી વસ્તુમાંથી સમચોરસ યોજન જેવડા [૪×૪=] ૧૬ ખંડ નિકળે તે પ્રતર ગણિત અથવા ક્ષેત્રફળ કહેવાય, અને તે એક યોજન જેટલી ઉંચાઈમાંથીજ ૧૬ ખંડ થયા છે, માટે શેષ ત્રણયોજન જેટલી ઉંચાઈમાંથી તેવાજ સમચોરસખંડ ૪૮ નિકળે જેથી તે આખી વસ્તુમાંથી [૪×૪×૪=] ૬૪ ખંડ નિકળે, એ ઘનફળ કહેવાય, એજ રીતે પર્વતો સમચોરસ યોજનના માપથી ઉંચાઈસહિત કેટલા યોજનપ્રમાણના છે. તે જાણવાને માટે આ ઘનગણિત ઉપયોગી છે. ત્યાં વૈતાલ્યપર્વતના ઉદાહરણથી અંકગણિત દર્શાવાય છે તે આ પ્રમાણે;—વૈતાલ્યપર્વતની બે મેખલા છે, તેમાં પહેલી મેખલાની નીચે ભૂમિ-વૈતાલ્યનું ઘન આ પ્રમાણે—

યો. ક.	
૫૧૨૩૦૭-૧૨	વૈતાલ્યનું ભૂમિપ્રતર છે, તેને દશયોજનની ઉંચાઈ સાથે ગુણતાં
× ૧૦	૧૬) ૧૨૦ (૬ યોજન
૫૧૨૩૦૭૦-૧૨૦	૧૧૪
+ ૬ —	૬ કળા શેષ.
૫૧૨૩૦૭૬-૬	ભૂમિવૈતાલ્યનું ઘનફળ

યો. ક.	
૩૦૭૩૮૪-૧૧	પહેલી મેખલાનું પ્રતર, તેને પહેલી મેખલાની ૧૦
× ૧૦	યોજન ઉંચાઈએ ગુણતાં
૩૦૭૩૮૪૦-૧૧૦	૧૬) ૧૧૦ (૫ યો.
+ ૫ —	૬૫
૩૦૭૩૮૪૫-૧૫	૧૫ ક.
યો. ક.	
૧૦૨૪૬૧-૧૦	બીજી મેખલાનું પ્રતર, તેને બીજી મેખલાની ૫ યો-
× ૫	જન ઉંચાઈએ ગુણતાં
૫૧૨૩૦૫-૫૦	૧૬) ૫૦ (૨ યો.
+ ૨ —	૩૮
૫૧૨૩૦૭-૧૨	૧૨ ક.
	બીજી મેખલાનું ઘનફળ

૫૧૨૩૦૭૬-૬	ભૂમિસ્થ વૈતાલ્યનું ધનકળ	} એ ત્રણને એકત્ર કરતાં
૩૦૭૩૮૪૫-૧૫	પહેલી મેળલાનું	
૫૧૨૩૦૭-૧૨	બીજી મેળલાનું	
૮૭૦૬૨૨૮-૩૩		
+૧૭-૧૬	સમગ્ર વૈતાલ્યનું ધનકળ પ્રાપ્ત થયું.	

ચો. ૮૭૦૬૨૨૬-૧૪ ક. વૈતાલ્યમાંથી યોજન યોજન પ્રમાણના સમચારસ ખંડ કાઢીએ તો એટલા ખંડ નિકળે એ તાત્પર્ય.

એ પ્રમાણે વૈતાલ્યપર્વતની ત્રણ પહોળાઈ જૂદી જૂદી હોવાથી ત્રણવાર ધન ૩૪ વૈતાલ્યોનો સરખી રીતે આવે છે, શેષ હિમવંતઆદિ લાંબચારસ પર્વતોના ધન એકવાર જ થાય છે, અને રીતિ સરખી જ છે. સમઘનવૃત્તપર્વતોના ધનકરવા હોય તો કંઈક તક્ષવતવાળી રીતિએ પ્રાપ્ત થઈ શકે, પરંતુ શાસ્ત્રમાં તેવા પર્વતોના ધન કરેલા નથી માટે અહિં પણ તેનું પ્રયોજન નથી. તથા ઉંડાઈને અંગે સમુદ્રાદિપરિમંડલ જળાશયોના ધનની રીતિ લવણસમુદ્રના પ્રસંગે કહેવાશે, અને ચારસ દ્રહો વાવડીઓ વિગેરેના ધન તો લાંબાઈ પહોળાઈ અને ઉંડાઈના ગુણાકારથી જ આવે, જેમ કે-પદ્મસરોવર ૫૦૦ યોજન પહોળું છે, અને ૧૦૦૦ યોજન દીર્ઘ છે તો $[૫૦૦ \times ૧૦૦૦ =]$ ૫૦૦૦૦૦ યોજન થયા તેને ૧૦ યોજન ઉંડાઈએ ગુણતાં $[૫૦૦૦૦૦ \times ૧૦ =]$ ૫૦૦૦૦૦૦ પચાસલાખ યોજન ધનકળ આવ્યું. એ રીતે શેષ દ્રહાદિકોનું પણ ધનકળ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા ગણિતગણવાથી પરિશ્રમપામતા જિજ્ઞાસુઓને માટે આ પૃષ્ઠ ૩૦૬-૩૦૭માં લખેલા ચંત્રથી શેષ ક્ષેત્રપર્વતાદિના ઇંધુ વિગેરેના તૈયાર અંક બેવા. ॥ ૧૬૪ ॥

॥ इति प्रथमः श्रीजम्बूद्वीपाधिकारः समाप्तः ॥

લવણ સમુદ્રનું વર્ણન.

અવતરણ:—પૂર્વે જંબૂદ્વીપનું સ્વરૂપકહીને હવે તે જંબૂદ્વીપની ચારે બાજુ ફરતા પહેલા લવણસમુદ્રનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

ગોતિત્થં લવણોભય—જોઅણ પણનવહસહસ જા તત્થ ।
સમભૂતલાઓ સગસય—જલવુઢ્ઠી સહસમોગાહો ॥૧॥ ૧૯૫॥

શબ્દાર્થ:—

ગોતિત્થં=ગોતીર્થ, ભૂમિનો ઉતાર
લવણોભય=લવણસમુદ્રની બે બાજુ
પણનવહસહસ=પંચાણ હજાર
જા=યાવત્, સુધી
તત્થ=ત્યાં

સમભૂતલાઓ=સમભૂતલથી
સગસય=સાતસો યોજન
જલવુઢ્ઠી=જળવૃદ્ધિ, પાણીનો ચઢાવ
સહસં=એક હજાર યોજન
ઓગાહો=અવગાહ, ઉંડાઈ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગોતીર્થ લવણોભયતો યોજનાનિ પંચનવતિસહસ્રાણિ યાવત્ તત્ર ।
સમભૂતલાત્ સપ્તશતજલવૃદ્ધિઃ સહસ્રાવગાહઃ ॥ ૧ ॥ ૧૯૫ ॥

ગાથાર્થ:—લવણસમુદ્રમાં બે બાજુએ ૬૫૦૦૦ યોજનસુધી ગોતીર્થ છે, અને ત્યારબાદ ત્યાં મધ્યભાગે સમભૂતલથી સાતસો યોજન ઉંચી જળવૃદ્ધિ છે, અને એકહજાર ૧૦૦૦ યોજન જેટલી ઉંડાઈ છે. ॥ ૧ ॥ ૧૯૫ ॥

વિસ્તાર્થ:—જંબૂદ્વીપને ફરતો લવણસમુદ્રને ફરતો ધાતકીખંડ છે, જેથી લવણસમુદ્રનું બન્ને કિનારાનું જળ બે દ્વીપના બે કિનારાને અડીને-સ્પર્શીને રહ્યું છે. તેમાં જંબૂદ્વીપને સ્પર્શેલા અભ્યન્તરકિનારો અને ધાતકીદ્વીપને સ્પર્શેલા બાહ્યકિનારો ગણાય, ત્યાં જંબૂદ્વીપની જગતીને સ્પર્શેલા અભ્યન્તર

કિનારાથી ૬૫૦૦૦ યોજન સમુદ્રમાં દૂર જઈએ ત્યાં સુધી સમુદ્રની ભૂમિ અનુક્રમે નીચી નીચી ઉતરતી ગઈ છે, જેથી ૬૫૦૦૦ યોજનને અન્તે ૧૦૦૦ યોજન જેટલી ભૂમિ ઉંડી થવાથી ત્યાં જળની ઉંડાઈ ૧૦૦૦ યોજન છે, તેવીજ રીતે ધાતકીખંડને અડેલા કિનારાથી સમુદ્રમાં ૬૫૦૦૦ યોજન (જંબૂદ્વીપતરફ) આવીએ ત્યાં સુધી ક્રમશઃ ભૂમિઉતાર થતાં ત્યાં પણ ૬૫૦૦૦ ને અન્તે જળની ઉંડાઈ ૧૦૦૦ યોજન થયેલી છે, એવા પ્રકારના ભૂમિઉતારને શાસ્ત્રમાં ગોતીર્થ કહે છે. અર્થાત્ ગો એટલે ગાય પાણી પીતી વખતે જેમ મુખતરફ નમેલા અને પૂછડાતરફ ઉંચા અંગવાળી હોય છે, તેવા પ્રકારનું જે તીર્થ એટલે જળમાંનો ભૂમિઉતાર અથવા જળનો ઉતાર તે ગોતીર્થ કહેવાય. જેથી જંબૂદ્વીપને અડતું જળ અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગનું ઉંડું ગણવું, અને ત્યારબાદ અનુક્રમે જળની ઉંડાઈ વધતાં વધતાં ૬૫૦૦૦ યોજનને અન્તે ૧૦૦૦ યોજન ઉંડુ છે. એજ રીતે ધાતકી તરફના ૬૫૦૦૦ યોજનમાં પણ બાણવું.

તથા લવણસમુદ્ર ૨૦૦૦૦૦ એ લાખ યોજન વિસ્તારવાળો હોવાથી બે બાણુના ૬૫૦૦૦-૬૫૦૦૦ યોજન ગોતીર્થના બાદ કરતાં અતિમધ્યભાગે શેષ રહેલા ૧૦૦૦૦ દશ હજાર યોજન જેટલા વિસ્તારમાં ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈ એક સરખી રીતે છે.

તથા બન્ને બાણુએ જેમ ૬૫૦૦૦ યોજનસુધી ભૂમિઉતાર છે તેમ ૬૫૦૦૦ યોજનસુધી જળ પણ અનુક્રમે સમભૂમિની સપાટીથી ચઢતું ચઢતું ઉંચું થતું ગયું છે, જેથી બન્ને બાણૂ ૬૫૦૦૦ને અન્તે સમભૂમિની સપાટીથી ૭૦૦ યોજન જેટલું ઉંચું જળ છે. જેથી તે સ્થાને નીચે ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઈ અને ૭૦૦ યોજન ઉંચાઈ હોવાથી ત્યાંની ભૂમિથી ૧૭૦૦ યોજન જેટલું ઉંચું જળ છે. ॥ ૧ ॥ ૧૬૫ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં લવણસમુદ્રના જળની ક્રમશઃ વૃદ્ધિ થતાં ૬૫૦૦૦ ને અન્તે ૭૦૦ યોજન જળવૃદ્ધિ કહી, તો ૬૫૦૦૦ માંના કોઈપણ ઇચ્છિત-સ્થાને જળવૃદ્ધિ બાણુવી હોય તો શી રીતે બાણુવી ? તેનો ઉપાય આ ગાથામાં [ગણિતરીતિ] દર્શાવાય છે—

પ્રશ્ન:—જળનો કુદરતી સ્વભાવ હંમેશાં સપાટીમાં રહેવાનો છે, છતાં આ જળને ક્રમશઃ ચઢાવપૂર્વક ૭૦૦ યોજન ઉંચું કહ્યો છે. તે કેમ બને ? ઉત્તર:—આ લવણસમુદ્રનું જળ તથાપ્રકારના ક્ષેત્રસ્વભાવેજ ક્રમશઃ ચઢતું છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ આગળકહેવાતી ત્રીજી ગાથાને અનુસારે કોટ સરખા ઉભા આકારનું અથવા ઉભી ભીતિ સરખું પણ છે, તે વળી એથી પણ અધિક આશ્ચર્યકારક છે.

તેરાસિષ્ણ મિજિજ્જલ્લરાસિણા સંગુણિજ્ઞ અંતિમગં ।

તં પદમરાસિમહ્અં ઉવ્વેહં મુણસુ લવણજલે ॥ ૨ ॥ ૧૯૬ ॥

શબ્દાર્થ—

તેરાસિષ્ણ—ત્રિરાશિવડે, થી
મિજિજ્જલ્લરાસિણા—મધ્યરાશિવડે
સંગુણિજ્ઞ—ગુણવો
અંતિમગં—છેલ્લા રાશિને

તં—તે ગુણાકારને
પદમરાસિ—પહેલા રાશિવડે
મહ્અં—ભાગતાં જે આવે તે
ઉવ્વેહં મુણસુ—ઉડાઇ બાણો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ત્રિરાશિકેન મધ્યરાશિના સંગુણયેદન્તિમકં ।

તં પ્રથમરાશિમક્તં ઉદ્વેધં મુણધ્વં લવણજલે ॥ ૨ ॥ ૧૯૬ ॥

માર્થ—ત્રિરાશિના ગણિતથી મધ્યરાશિવડે છેલ્લારાશિને (અંકને) ગુણવો, અને તે ગુણાકારને પહેલા અંકવડે ભાગવો, જે આવે તેટલી લવણ સમુદ્રમાં તે સ્થાને ઉડાઇ બાણવી ॥ ૨ ॥ ૨૯૬ ॥

વિસ્તરાર્થ—લવણસમુદ્રમાં કોઇપણ સ્થાને જળવૃદ્ધિબાણવાનો ઉપાય ત્રિરાશિના ગણિતથી છે, અહિં ત્રિરાશિ [ત્રણ અંકવાળા] ગણિતમાં સર્વયોજન પહેલા અંક, જળવૃદ્ધિનો બીજો અંક, અને અતિક્રમેલા દ્વિયોજન એ ત્રીજો (છેલ્લો) અંક છે, તે આ પ્રમાણે—ધારો કે ૧ યોજન દૂર ગયા તો ત્યાં જળવૃદ્ધિ કેટલી, તે બાણવાને ત્રિરાશિ સ્થાપના આ પ્રમાણે—

યોજન જતાં જળવૃદ્ધિ તો યોજને કેટલી ? આવા ગણિતમાં બીજા
૬૫૦૦૦ — ૭૦૦ — ૧ ત્રીજા અંકના ગુણાકારને
પહેલા અંકવડે ભાગવો એજ રીતિ હોય છે, જેથી $૭૦૦ \times ૧ = ૭૦૦$ ભાગ્યા
૬૫૦૦૦ જેથી $\frac{૭૦૦}{૬૫૦૦૦}$ એ પ્રમાણે બન્ને અંકની બે બે શૂન્ય ઉડાડતાં $\frac{૭}{૬૫૦}$ એટલે
એક યોજનના ૬૫૦ ભાગ કરવાથી જે એક ભાગ આવે તેવા સાત ભાગ જળ-
વૃદ્ધિ ૧ યોજન દૂર જતાં હોય.

યોજનગયે યોગ જળવૃદ્ધિ તો યોજનગયે કેટલી જળવૃદ્ધિ ?
બીજું ઉદાહરણ—૬૫૦૦૦ — ૭૦૦ — ૪૨૦૦૦

*વર્તમાનપદ્ધતિની ત્રિરાશિમાં ૭૦૦ યોજન છેલ્લા અને ૪૨૦૦૦ મધ્યમાં સ્થપાય છે. પરન્તુ ગણિતમાં તફાવત ન હોવાથી એમાં પણ વિસંવાદ નથી.

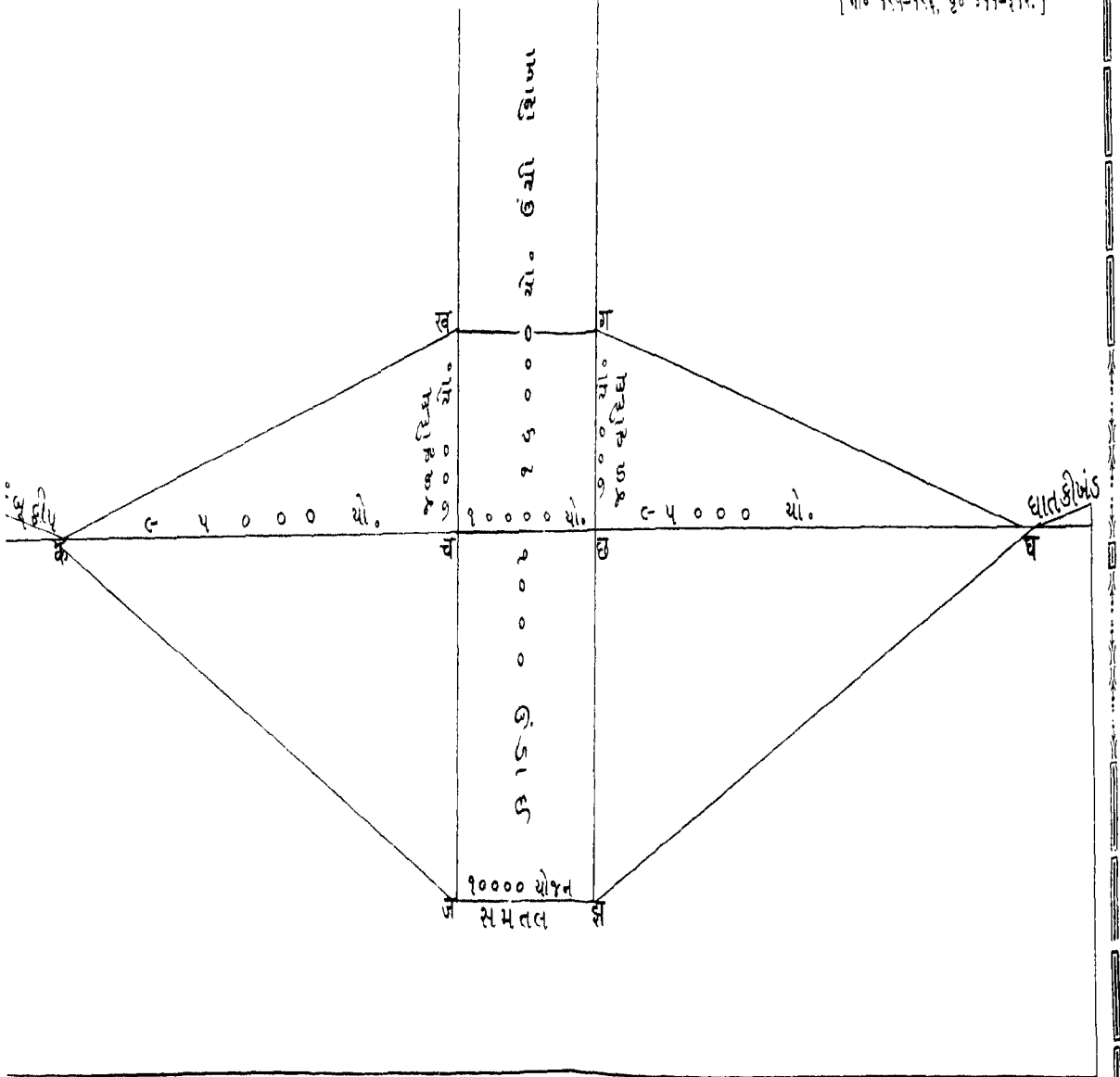
ગોતીર્થ અને જલ વૃદ્ધિનો

(જાંબુ તરફથી દેખાવ)

બે તરફથી દેખાવ ॥ (ચિત્ર નં. ૨.)

(ધાતકી ખંડ તરફથી દેખાવ)

[માં ૧૧૫-૧૧૬, પૃ ૩૧૧-૩૧૨.]

ક. જ. વ. તથા ઘ. ગ. છ. એ જાંબુ વૃદ્ધિ ૭૦૦-૭૦૦ યોજન (પર્યન્તે) ઉંચી છે.
 ક. જ. જ. તથા ઘ. છ. જ. એ બે ગોતીર્થ છે. ૧૦૦-૧૦૦૦ યોજન (પર્યન્તે) ઉંચાં છે.
 સામતલથી શિખાજલ સુધીનું જાંબુ ૧૭૦૦૦ યોજન ઉંચું છે, તે ૧૦૦૦૦ યોજનમાં તરી ઉઘાડા છે.

$$\frac{૪૨૦૦૦ \times ૭૦૦}{૬૫૦૦૦} = ૨૬૪૦૦$$

૬૫) ૨૬૪૦૦ (૩૦૬ યોજન

$$\begin{array}{r} ૨૬૫ \\ ૦૬૦૦ \\ ૬ = ૬ \\ ૫૫ = ૫૫ \\ ૧૬ = ૧૬ \end{array}$$

૪૨૦૦૦ યોજન દર સમુદ્રમાં જઈએ ત્યાં અથવા ધાતકીખંડના કિનારાથી ૪૨૦૦૦ યોજન દર સમુદ્રમાં જંગૂદ્રીપતરફ આવતાં બન્ને સ્થાને ૩૦૬૬ યોજન જેટલી જળવૃદ્ધિ હોય. એ પ્રમાણે ત્રિશિખી રીતે કોઈપણ સ્થાને જળવૃદ્ધિ જાણી શકાય છે. ॥ ૨ ॥ ૧૬૬ ॥

અહિં અપૂર્ણિકની રીતિ પ્રમાણે અંક-સ્થાપના કરી ત્રણ ત્રણ શૂન્ય ઉડાવતાં ઉપર ૪૨ અને ૭૦૦ રહ્યા તેનો ગુણાકાર ૨૬૪૦૦ આવ્યો, તેને ૬૫ વડે ભાગતાં ૩૦૬ યોજન આવ્યા, અને ૪૫ શેષ વધ્યા તેને ૬૫ ભાજક સાથે પાંચવડે ઉડાવતાં ૬૬ આવ્યા, જેથી જવાબ એ આવ્યો કે જંગૂદ્રીપના કિનારાથી

અવતરણ:—હવે લવણસમુદ્રના અતિમધ્યભાગે જળની શિખા [કોટ સરખું ઉભું અને સર્વબાળુએ ફરતું વલયાકાર જળ] છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

હિદુવરિસહસદસગં, પિદુલા મૂલાત સતરસહસુચ્ચા ।

લવણિ સિદ્ધા સા તદુવરિ, ગાતદુગં વહ્નિ દુવેલં ॥ ૩ ॥ ૧૯૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

હિદુવરિ—હેડે અને ઉપર
સહસદસગં—દશહજાર યોજન
પિદુલા—પહોળી, વિસ્તારવાળી
મૂલાત—મૂળમાંથી, સમુદ્રભૂમિથી
સતરસહસ—સત્તરહજાર યોજન
ઉચ્ચા—ઉંચી

લવણિ—લવણસમુદ્રમાં, લગભગ ૫૦ મી
સિદ્ધા—શિખા
મા—તે શિખા
તદુવરિ—તે ૧૭૦૦૦ યોજા થી ઉપર
ગાતદુગં—એ ગાઉ ઉંચી
વહ્નિ—વધે છે
દુવેલં—એ વાર [એક અહોરાત્રમાં]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અથ ઉપરિ સહસદશકં પૃથુલા મૂલાત્ સપ્તદશસહસ્રોચ્ચા ।

લવણે સિદ્ધા સા તદુપરિ ગચ્યુતદિકં વર્ધતે દિવેલં ॥ ૩ ॥ ૧૯૭ ॥

ગાથાર્થ:—નીચે અને ઉપર દશહજાર યોજન પહોળી, અને મૂળમાંથી સત્તર-હજાર યોજન ઉંચી એવી જળશિખા લવણસમુદ્રમાં છે, તે શિખા પુનઃ ૧૭૦૦૦ યોજનના ઉપરભાગે [એક અહોરાત્રમાં] બે વાર બે ગાઉ ઉંચી વધે છે. [ઉછળે છે.] ॥ ૩ ॥ ૧૬૭ ॥

॥ લવણસમુદ્રની ૧૬૦૦૦ યોજન ઉંચી શિખા ॥

વિસ્તરાર્થ:—૧૬૫ મી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે બે બાબુના ગોતીર્થની વચ્ચે બે ૧૦૦૦૦ યોજન સુધી એક સરખું ૧૦૦૦ યોજન ઉંડું જળ છે, તે જળની ઉપલી સપાટીથી ૧૬૦૦૦ યોજન ઉંચું ચારે તરફ વલયાકારે ભીત્તિ સરખું જળ છે, તે શિખા (લવણસમુદ્રરૂપ પુરૂષની ઉભી ચાટલી સરખું) કહેવાય છે. એ શિખાજળ તે જંબૂદ્વીપની આસપાસ સર્વબાબુએ ૯૫૦૦૦ યોજન દૂર રહેલો અને ૧૬૦૦૦ યોજન ઉંચો જળનો કોટ-ગઢ-કિલ્લો બાંધેલો હોય તેવું છે. વળી નીચેની ઉંડાઈ ૧૦૦૦ યોજન ગણીએ તો એ શિખા (જળનો કોટ) સમુદ્રના તળીયાથી ૧૭૦૦૦ યોજન ઉંચી ગણાય, અને મૂળમાં (ભૂમિતળે) ૧૦૦૦૦ યોજન પહોળી છે, તેવીજ સોળ હજાર ઉંચાઈની ઉપર પણ તોટલીજ ૧૦ હજાર યોજન પહોળી છે.

તથા ૧૬૦૦૦ ની ઉંચાઈ ઉપર એટલે શિખાની ઉપરતું જળ દરરોજ બે વખત બે ગાઉ ઉંચું ચઢે છે, અને પુનઃ નીચું ઉતરી જાય છે. જેથી એ ચઢેલી જળવેલવખતે સમુદ્રના ભૂમિતળથી જળની ઉંચાઈ ૧૭૦૦૦ યોજન ઉપરાન્ત ૨ ગાઉ અધિક હોય છે. એ ઉર્ધ્વ જળવેલ પણ ૧૦૦૦૦ યોજન જેટલા વિસ્તારમાં ચઢે છે, પુનઃ એ શિખાજળ જેમ ઉંચું ચઢવાના સ્વભાવવાળું છે તેમ ભીત્તિભાગમાંથી બન્ને બાબુ બે દ્વીપતરફ પણ વધવાના-ફેલાવાના સ્વભાવવાળું છે, પરન્તુ નાગકુમારનિકાયના દેવો ત્રણે બાબુ વધતીવેલને અટકાવવામાં સદાકાળ નિયુક્ત જોડાયેલા છે, તેથી ત્રણે બાબુની વેલ વધુ ફેલાતી નથી તે વાત આગળ ગાથામાંજ કહેવાશે. ॥ ૩ ॥ ૧૬૭ ॥

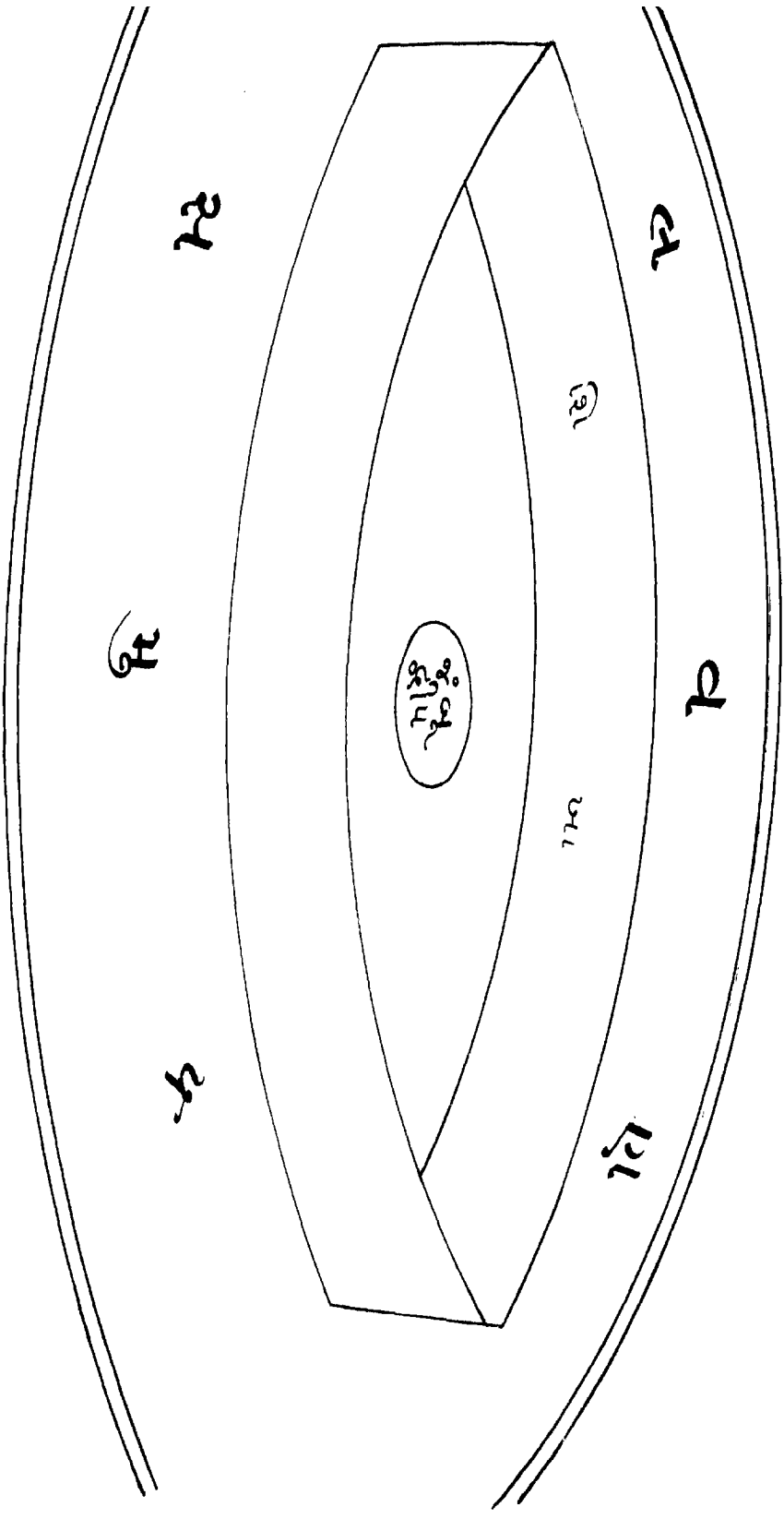
* શિખાનું જળ બે ગાઉ જેટલું ઉંચું ઉછળવાનું કારણ ભૂમિતળમાં રહેલા મોટા નાના પાતાળકળશોના વાયુ છે, તે સંબંધ આગળ ૮-૯ મી ગાથામાં કહેવાશે. તથા એ વેલને ક્ષેં લોકપ્રકાશમાં સંપૂર્ણ બે ગાઉ નહિ પરન્તુ કંઈક ન્યૂન બે ગાઉ ઉંચી કહી છે.

૧ તથા શિખાનું જળ ત્રણે બાબુ અધિક નહિ ફેલાવાનું કારણ બન્ને દ્વીપમાં રહેલા શ્રીસંધ અરિહંતભગવંત અને ચક્રવર્તિ આદિ મહાપુણ્યશાળી શ્રવણો પુણ્યપ્રભાવ છે, અથવા જગતસ્વભાવે પણ શિખાજળ અધિક વધતું નથી, એમ બે કારણો શાસ્ત્રમાં અધિક કહ્યાં છે, ઉપરાન્ત વાયુવિપર્યાસનું પણ ત્રીજું કારણ કહ્યું છે, જેથી સર્વમળી ચાર કારણોથી શિખા જળ અધિક ફેલાતું નથી.

॥ लवण समुद्रमां शिखानो देखाव ॥

समथुभिना समजगथी १६००० योजन उंची अने समुद्रतलथी १,७००० योजन उंची आ जगनी शिखा तलथीसमुद्रमां मध्यलाचो चार गज्जु करुना वक्ष्य आकारि जगना उंचे सारणी दिसाय छे. जेनी विस्तीर १०००० योजनमां छे. जेद्वे १० किलो योजन पडिगो छे.

[गा० १९७, पृ० ३२४]

A A A A A A A A A A A A A A A A A A

[११००, ११००]

કે જાગમાં રહેલા મહાવાયુઓ ફોલ પાચાણથી સમૃદ્ધત્વ જગા ઉભળે છે નેથી કદત્તી ઝોપડ થાય છે. દિવસમાં બેવાર આપાચથી અને આપાવર્યાદિ તિથિઓમાં અરતન વાસુ ફોલ થાય છે.

અવતરણ:—હવે લવણસમુદ્રમાં જે ચાર મોટા પાતાલકળશ રહેલા છે તે દર્શાવાય છે—

बहुमज्जे चउदिसि चउ, पायाला वयरकलससंठाणा ।
जोअणसहस्स जड्ढा, तदसगुणहिट्ठवरि रुंदा ॥ ४ ॥ १९८ ॥
लस्कं च मज्झि पिहुला, जोअणलस्कं च भूमिमोगाढा ।
पुव्वाइसु वडवामुह—केजुवजूवेसरभिहाणा ॥ ५ ॥ १९९ ॥

શબ્દાર્થ:—

बहुमज्जे—બહુમધ્યભાગે
पायाला—પાતાલકળશે
वयरकलस—વજના ઘટસરખા
संठाणा—આકારવાળા

जोअणसहस्—હજાર યોજન
जड्ढा—બડા
तदसगूण—તેથી (બડાઇથી) દશગુણ
हिट्ठवरिरुंदा—હેઠેઉપર વિસ્તારવાળા

लस्कं—એક લાખ યોજન
मज्झि पिहुला—મધ્યભાગે પહોળા
भूमि ओगाढा—ભૂમિમાં અવગાહેલા
पुव्वाइसु—પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં

वडवामुह—વડવામુખ
केजुव—કેયૂપ
जूव इसर—યૂપ અને ઈશ્વર
अभिहाणा—નામવાળા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

बहुमध्ये चतुर्दिक्षु चत्वारः पाताला वज्रकलशसंस्थानाः
योजनसहस्रजड्ढाः तदशगुणा अधउपरि रुन्दाः ॥ ४ ॥ १९८ ॥
लक्षं च मध्ये पृथुला योजनलक्षं च भूमाववगाढाः ।
पूर्वादिषु वडवामुख—केयूपयूपेश्वराभिधानाः ॥ ५ ॥ १९९ ॥

ગાથાર્થ:—સમુદ્રના અતિમધ્યભાગમાં (ભૂમિતળમાં) વજના ઘડા સરખા આકારવાળા ચારે દિશાએ ચાર મોટા પાતાલકળશ છે, તે હજાર યોજન બડા અને હેઠે ઉપર બડાઇથી દશગુણ વિસ્તારવાળા—પહોળા ॥ ૪ ॥ ૧૯૮ ॥ મધ્ય-ભાગમાં લાખ યોજન પહોળા અને લાખ યોજન ભૂમિમાં દટાયેલા છે, તે પૂર્વાદિ ચારદિશાએ વડવામુખ—કેયૂપ—યૂપ—અને ઈશ્વર એ ચાર નામવાળા છે ॥ ૫ ॥ ૧૯૯ ॥

વિસ્તાર્થ:—હવે લવણસમુદ્રના ચાર મોટા પાતાલકળશનું સ્વરૂપ કહેવાય છે—

॥ લવણસમુદ્રમાં ૪ મોટા પાતાલકળશ ॥

સમુદ્રના જે અતિમધ્યભાગમાં દશહજાર યોજન જેટલા વિસ્તારમાં જળ-શિખા કહી છે, તેજ શિખાની નીચે ભૂમિતળમાં મોટા ઘડાના આકાર સરખા ચાર દિશાએ ચાર મોટા કળશ છે, તે વજ્રરત્નમય છે, તથા એ કળશોની ઠીકરી ૧૦૦૦ યોજન જડી છે, અને ઠીકરીથી દશ ગુણા એટલે ૧૦૦૦૦ દશહજાર યોજન નીચે બુદ્ધભાગે (બુદ્ધે) પહોળા છે, તેમજ એટલાજ ઉપર પહોળા છે, એટલે એ કળશોનું મુખ ૧૦૦૦૦૦ યોજન પહોળું છે. તથા મધ્યભાગમાં એટલે કળશોનું પેટ એક લાખ યોજન પહોળું છે, અને ભૂમિમાં ૧૦૦૦૦૦ એકલાખ યોજન ઉંડા દટાયલા છે, જેથી આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીની સમભૂમિથી-સપાટીથી ૧ લાખ ઉપરાન્ત એક હજાર યોજન નીચે કળશનું તળીયું છે, જેથી દરેક મહાકળશ ૭ નરકપ્રતરોને ઉલ્લંઘીને છઠ્ઠા ભવનપતિનિકાયસુધી ઉઠેા ઉતરેલો છે, તથા દરેક કળશનું મુખ સમુદ્રના ભૂમિતળની સપાટીમાં આવેલું છે, પણ ભૂમિથી ઉંચું નથી. એવા પ્રકારના એ ચાર મહાકળશોનાં ચાર નામ તે આ પ્રમાણે—પૂર્વદિશામાં વડવામુખ, દક્ષિણદિશામાં કૈવૃપ પશ્ચિમદિશામાં ચૂપ અને ઉત્તરદિશામાં રૈશ્વર નામનો મહાકળશ છે. ॥ ૪-પ ॥ ૧૬૮ ॥ ૧૬૯ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં જે ચાર મોટા પાતાલકળશો કહ્યા તે ઉપરાન્ત સમુદ્રમાં બીજા અનેક નાના પાતાલકળશો પણ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

અન્ને લઘુપાયાલા, સગસહસા અડસયા સચુલસીઆ ।
પુવ્વુત્તસયંસપમાણ તત્થ તત્થ પ્પણ્ણસેસુ ॥ ૬ ॥ ૨૦૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

અન્ને—બીજા
લઘુપાયાલા—લઘુ પાતાલકળશો
સગસહસા—સાતહજાર
અડસયા—આડસો
સ ચુલસીઆ—ચોર્યાસીસહિત

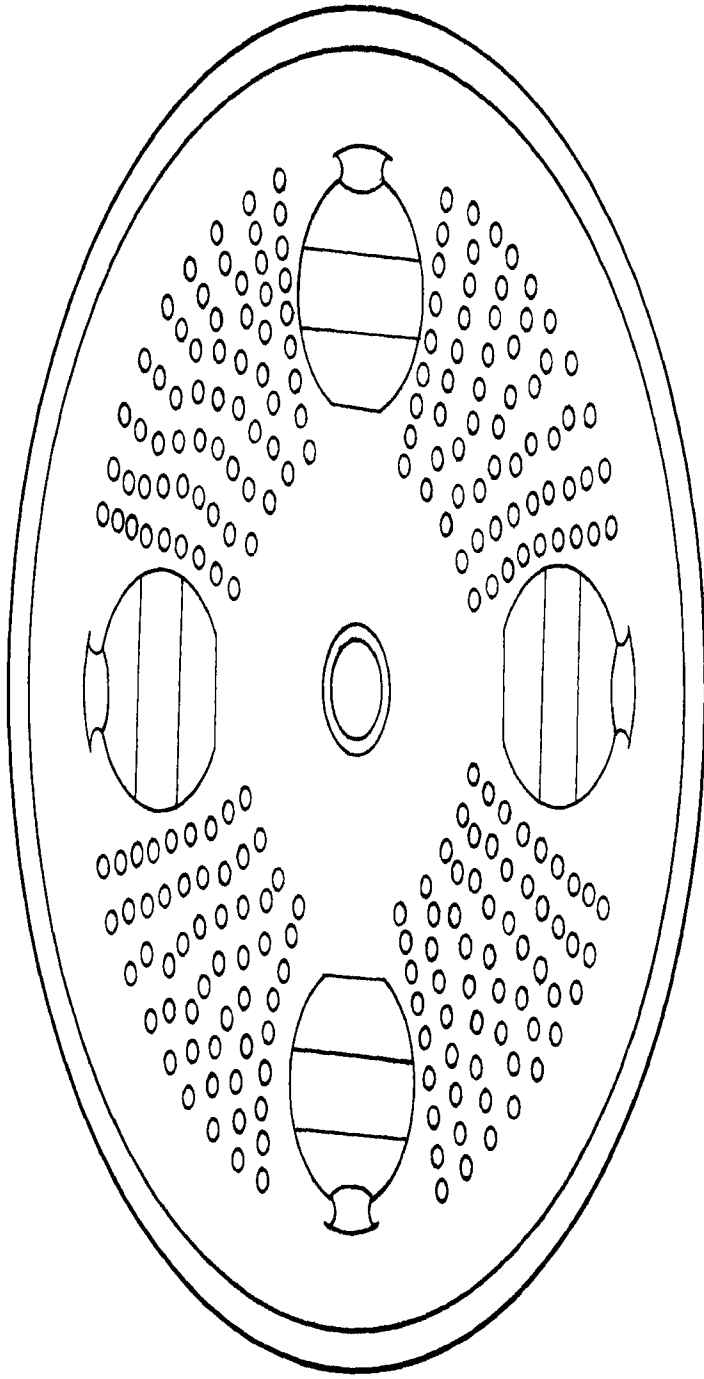
પુવ્વુત્ત—પૂર્વોક્ત, પ્રથમકહેલા
સયંસપમાણ—સોમા અંશજેટલા
તત્થ તત્થ—તે તે
પ્પણ્ણસેસુ—સ્થાનોમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અન્યે લઘુપાતાલાઃ સપ્તસહસ્રાણ્યષ્ટશતાનિ સચતુરશીતિઃ ।
પૂર્વાક્તશતાંશપ્રમાણાસ્તત્ર તત્ર પ્રદેશેષુ ॥ ૬ ॥ ૨૦૦ ॥

॥ ४ महा पातालकलश * ७८८४ लघु पातालकलश लवण समुद्रमां ॥

[मा० २००, पृ० ३१७]

दरक दिशामां	पडिडी	पंक्तिमां	२१५
लील	लील	"	२१६
लील	लील	"	२१७
लील	लील	"	२१८
लील	लील	"	२१९
लील	लील	"	२२०
लील	लील	"	२२१
लील	लील	"	२२२
लील	लील	"	२२३
लील	लील	"	२२४
लील	लील	"	२२५

७८८४

दक्ष पाताल कलश लवणमां १००० योजन उडा
१००० योजन पेटवाणा, १०० योजन सुते अने
लुंघि पेटवाणा तथा १० योजन लडी लडीवाणा छे.

* दक्ष पाताल कलशमां १००० योजन उडा
१००० योजन पेटवाणा, १०० योजन सुते अने
लुंघि पेटवाणा तथा १० योजन लडी लडीवाणा छे.

ગાથાર્થ:—લવણસમુદ્રમાં તે તે સ્થાને બીજા સાત હજાર આઠસો ચોર્યામી ૭૮૮૪ નાના પાતાલકળશો છે, તે પૂર્વે કહેલા ચાર મહાકળશોથી સામા ભાગે પ્રમાણવાળા છે ॥ ૬ ॥ ૨૦૦ ॥

વિસ્તાર્થ:—લવણસમુદ્રની જ્યાં શિખા આવેલી છે, ત્યાં શિખાના અભ્ય-
ન્તરભાગનો જંગૂદ્રીપ તરફનો પરિધિ [સમુદ્રનો ઘેરાવો] ૨૬૦૦૦૦ બે લાખ
નેવુ હજાર યોજનના વ્યાસ પ્રમાણે ૯૧૭૦૬૦ નવલાખ સત્તરહજાર સાઠ ચો
છે, તે ઘેરાવામાં આવેલા ચાર મહાકળશોના ચાર મુખનો એકત્ર વિસ્તાર ૪૦૦૦૦
*ચાલીસહજાર યોજન બાદ કરીએ તો ૮૭૭૦૬૦ આઠ લાખ સિત્તોતરહજાર
સાઠ યોજન આવે, તેને ચાર મહાકળશોનો ચાર આંતરાવડે ભાગતાં ૨૧૬૨૬૫
યોજનનું એકેક આંતર આવે, વળી દરેક આંતર ૧૦૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળું છે,
ત્યાં અભ્યન્તરના એ લઘુપરિધિમાં ચાર આંતરામાં દરેકમાં ૨૧૫-૨૧૫ લઘુ
પાતાલકળશોની ચાર શ્રેણી પરિધિ પ્રમાણે ગોળ આકારમાં આવેલી છે. ત્યારબાદ
બીજી પંક્તિમાં ૨૧૬-૨૧૬ પાતાળકળશો, ત્રીજી પંક્તિમાં
૭૮૮૪ લઘુ ૨૧૭-૨૧૭, ચોથી પંક્તિમાં ૨૧૮-૨૧૮, પાંચમી પંક્તિમાં
પાતાળ કળશો ૨૧૯-૨૧૯, છઠી પંક્તિમાં ૨૨૦-૨૨૦, સાતમી પંક્તિમાં
૨૨૧-૨૨૧, આઠમી પંક્તિમાં ૨૨૨-૨૨૨, અને નવમી
પંક્તિમાં ૨૨૩-૨૨૩ પાતાલકળશો છે, જેથી એક આંતરામાંની ૯ પંક્તિઓમાં
સર્વમળીને ૧૯૭૧ પાતાલકળશ છે, અને ચારે આંતરાના સર્વ કળશો ગણતાં
[૧૯૭૧×૪=] ૭૮૮૪ લઘુ પાતાલકળશો થાય છે. અહિં છેલ્લી નવમી પંક્તિ
ઘાતકીળંડતરફ શિખાની બાહ્યપરિધિમાં આવેલી છે, અને પહેલી પંક્તિથી

* અભ્યન્તરપરિધિસ્થાને મહાપાતાળકળશનું મુખ જો કે ૧૦૦૦૦ યોજન વિસ્તા-
રવાળું નથી, પરંતુ સમુદ્રના મધ્યભાગમાંજ છે. તોપણ મધ્યભાગે રહેલા મુખવિસ્તારની સીધી
લીટીએ-સમગ્રગીએ અભ્યન્તરપરિધિમાં પણ ૧૦૦૦૦ મુખવિસ્તાર ગણવો અનુચિત નથી.
પુનઃ અહિં બીજી એ પણ આશંકા થવા યોગ્ય છે કે-સમુદ્રનો મધ્યપરિધિ ગણવો ઉચિત
છે, તેને બદલે અભ્યન્તરપરિધિ ગણીને દશહજાર યોજન મુખ કેમ ગણ્યું? મુખનો મધ્ય-
વિસ્તાર મધ્યસમુદ્રમાં હોવાથી મધ્યપરિધિ ગણવો જોઈએ, એ શંકાના સમાધાનમાં એટલુંજ
કહી શકાય કે લઘુકળશોની પહેલી પંક્તિ જે સ્થાને ગોઠવવી છે તેજ સ્થાનનો પરિધિ ગણવો
યોગ્ય હોવાથી મધ્યપરિધિ ન ગણતાં અભ્યન્તર પરિધિ જ ગણવો, અને મુખનો મધ્યવિસ્તાર
ત્યાં ન હોવા છતાં સીધી લીટી પ્રમાણે મધ્યવિસ્તાર બાદ કર્યો તેમાં કોઈ વિસંવાદ નથી, એ
પણ ગણિતરીતિ જ છે. વળી ૨૧૫મી પહેલી પંક્તિ પરસ્પર આંતરા પૂર્વકે રહી શકે છે
એમ પણ અભ્યન્તરપરિધિના પ્રમાણ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

ધાતકીખંડતરફ જતાં મોટા મોટા પરિધિ હોવાથી દરેક આંતરામાં એકેક પાતા-
ળકળશ અધિક અધિક આવેલો છે. તથા એ લઘુ પાતાળકળશો પણ પરસ્પર
યથાસંભવ કંઈક આંતરે આંતરે રહેલા છે, પણ એકબીજાને અડીને રહ્યા નથી.

એ દરેક લઘુપાતાળકળશ મોટા કળશથી ૧૦૦ મા ભાગના
લઘુપાતાળ છે, જેથી ૧૦ યોજન નાડી ડીકરી છે, ૧૦૦ યોજન મુખે
કળશોનું પ્રમાણ પહોળા છે, ૧૦૦ યોજન બુધે (તળીયે) પહોળા છે, ૧૦૦૦
યોજન પેટવાળા છે, અને ૧૦૦૦ યોજન ઉંડા ભૂમિમાં દટા-
યલા છે. એ પ્રમાણે એ ૭૮૮૪ લઘુ કળશો તથ તથ પ્ષણ્ણસુ [તે તે સ્થાનમાં]
એટલે ચાર મોટા કળશોના ચાર આંતરામાં રહેલા છે, આ દરેક કળશના પણ
અધિપતિ દેવો છે તે સાતમી ગાથામાં કહેવાશે. વળી એ લઘુ કળશો પણ સચિત્ત
વજ્રરત્નમય પૃથ્વીના છે. ॥ ૬ ॥ ૨૦૦ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં એ સર્વકળશોના અધિપતિ દેવો કહેવાય છે—

કાલો અ મહાકાલો, વેલંબપ્રમંજળો અ ચતુસુ સુરા ।

પલિઓવમાડળો તહ, સેસેસુ સુરા તયદ્વાઝ ॥ ૭ ॥ ૨૦૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

કાલો—કાળ નામનો દેવ

મહાકાલો—મહાકાલ

વેલંબ—વેલંબ

પ્રમંજળો—પ્રભંજન

ચતુસુ—ચારે મહાકળશોના

સુરા—દેવ

પલિઓવમાડળો—પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા

તહ—તથા

સેસેસુ—શેષ લઘુકળશોના

તય અદ્વાઝ—તેથી અર્ધ આયુષ્યવાળા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કાલશ્ચ મહાકાલો વેલંબઃ પ્રમંજનશ્ચ ચતુર્ણામુ સુરાઃ ॥

પલ્યોપમાયુષસ્તથા શેષેસુ સુરાસ્તદર્ધાયુષઃ ॥ ૭ ॥ ૨૦૧ ॥

ગાથાર્થ:—ચાર મહાકળશોના ચાર અધિપતિદેવ કાળ—મહાકાળ—વેલંબ—
અને પ્રભંજન એ નામના છે, તે ચારે દેવો પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે, અને શેષ
લઘુકળશોના અધિપતિ જે દેવો છે તે સર્વ તેથી અર્ધ આયુષ્યવાળા [આ
પલ્યોપમ આયુષ્યવાળા] છે ॥ ૭ ॥ ૨૦૧ ॥

[illegible]

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વદિશામાં વડવામુખનામના કળશનો અધિપતિ કાલ નામનો દેવ છે, દક્ષિણદિશામાં કેયૂપનામના કળશનો અધિપતિ મહાકાલ દેવ છે, પશ્ચિમ દિશામાં યૂપનામના કળશનો અધિપતિ વેલંવ દેવ છે, અને ઉત્તરદિશામાં ઈશ્વરનામના કળશનો અધિપતિ પ્રમંજન નામનો દેવ છે. એ ચારે દેવો એકપદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે, તે દેવોની રાજધાનીઓ અસંખ્યદ્રીપસમુદ્ર વીત્યાબાદ આવેલા બીજા લવણસમુદ્રમાં પોતપોતાની દિશિમાં વિજયદેવ સરખી ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે, શેષ ૭૮૮૪ લઘુ પાતાલકળશોના અધિપતિ દેવો ૧૧૧ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા છે. ॥ ૭ ॥ ૨૦૧ ॥

અવતરણ:—હવે એ પાતાલકળશોમાં શું શું રહ્યું છે ? તે અને તેમાં રહેલા વાયુથી જે વેલવૃદ્ધિ થાય છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે.

સર્વેસિમહોભાગે, વાઝ મજ્જિલ્લયંમિ જલવાઝ ।

કેવલજલમુવરિલ્લે, ભાગદુગે તત્થ સાસુવ્વ ॥૮॥૨૦૨॥

વહવે ઉદારવાયા, મુચ્છંતિ સુહંતિ દુન્નિવારાઓ ।

एगअहोरत्तंतो, तया तया वेलपरिवुह्णी ॥ ९ ॥ ૨૦૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

સર્વેસિ—સર્વ કળશોના
અહોભાગે—અધોભાગે, નીચે
મજ્જિલ્લયંમિ—મધ્યભાગે
કેવલજલ—કેવળ જળ
ઉવરિલ્લે—ઉપલા ભાગમાં
ભાગદુગે—એ ભાગમાં
તત્થ—ત્યાં, કળશોમાં
સાસુવ્વ—શ્વાસવત

વહવે—ધ્રુવા
ઉદારવાયા—મોટા વાયરા
મુચ્છંતિ—સમ્મૂર્છે છે, ઉત્પન્ન થાય છે.
સુહંતિ—ક્ષોભ પામે છે, ઉછળે છે
દુન્નિવારાઓ—એ વાર
एगअहोरत्त अतो—એક અહોરાત્રમાં
तया तया—ત્યારે ત્યારે
वेलपरिवुह्णी—વેલની વૃદ્ધિ થાય છે

૧ આ દેવોની રાજધાનીઓ શ્રી છવામિગમછ વિગેરેમાં વ્યપ્ત રીતે કહી નથી, પરંતુ આ પ્રકરણની જ ૨૦ મી ગાથાને અનુસારે રાજધાનીઓ કહેવામાં વિસ્તાર નથી, કારણ કે પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા અને મદ્યિક એ ચાર દેવ છે, અને લઘુકળશાધિપતિદેવોની રાજધાનીઓ હશે કે નહિ તે શ્રી અનુશ્રવગમ્ય. પરંતુ ૧૧૧ પદ્યના આયુષ્યવાળા દેવોથી એ દેવોની રાજધાનીઓ ન હોવી જોઈએ એ વિશેષ સમગ્રય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

સર્વેષામધોભાગે વાયુર્મધ્યે જલવાયુ
કેવલં જલમુપરિતને, ભાગદિકે તત્રોચ્છ્વાસવત્ ॥ ૮ ॥ ૨૦૨ ॥
બહવ ઉદારવાયવો મૂર્છન્તિ ક્ષુમ્બ્યન્તે દિવારં ।
एकाहोरात्रान्तस्तदा तदा वेलपरिवृद्धिः ॥ ९ ॥ ૨૦૩ ॥

ગાથાર્થ:—સર્વકળશોની નીચેના ત્રિભાગમાં કેવળ વાયુ હોય છે, મધ્યના ત્રિભાગમાં વાયુ અને જળ બે મિશ્ર હોય છે, અને ઉપરના ત્રિભાગમાં કેવળ જળ હોય છે, ત્યાં નીચેના બે ભાગમાં શ્વાસાર્દ્રાસની પેઠે ઘણા મોટા વાયરા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એક આહોરાત્રમાં બેવાર એ રીતે ઉત્પન્ન થઈ શ્રાભ પામે છે, તેમ તેમ સમુદ્રની વેલ વૃદ્ધિ પામે છે ॥ ૮-૯ ॥ ૨૦૨ ॥ ૨૦૩ ॥

॥ પાતાલ કળશોના મોટા વાયરા અને તેથી વેલવૃદ્ધિ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ચાર મહા પાતાલકળશો ૧ લાખ યોજન યોજન ઉંડા અથવા ઉંચા છે તેના ત્રીજો ભાગ ૩૩૩૩૩૬ યોજન છે, જેથી નીચેના ૩૩૩૩૩૬ યોજનમાં ફક્ત વાયુ હોય છે, તેની ઉપરના ૩૩૩૩૩૬ યોજનમાં વાયુ અને જળ બન્ને મિશ્ર રહે છે, અને ઉપરના ૩૩૩૩૩૬ યોજનમાં કેવળ જળ હોય છે, અને એ રીતે કલુકળશોના ૩૩૩૬ યોજન જેટલા ઘણા ભાગમાં વાયુ-જળવાયુ અને જળ હોય છે, એ પ્રમાણે નીચેના બે ભાગમાં વાયુ મૂર્છે છે, એટલે સ્વભાવથીજ મોટા વાયરા ઉત્પન્ન થાય છે, અને શ્રાભ પામે છે એટલે ઉંચે ઉછળે છે, જેમ મનુષ્યના પેટમાં રહેલા શ્વાસાર્દ્રાસ રૂપ પ્રાણવાયુ પેટમાં સ્વભાવજાન ઉત્પન્ન થઈ ઉચ્છ્વાસ રૂપે બહાર નિકળે છે, તેમ કળશમાં મહાવાયુ ઉત્પન્ન થઈ કળશની બહાર નિકળવાના પ્રયત્ન કરતા હોય તેમ ઉંચા ઉછળે છે, અને તથા કળશોનું જળ બહાર નિકળવાના પ્રયત્નથી કળશોની ઉપર રહેલું ૧૭૦૦૦ યોજન ઉંચું શિખાજળ પણ ઉંચું ઉછળે છે. જેથી શિખાની ઉપરનું જળ બે ગાઉ સુધી ઉછળીને સ્વભાવથી અથવા અનુવલંબર દેવાના પ્રયત્નથી અટકે છે, અને બે પડખે ફેલાતું જળ શિખાભીતિથી વિશેષ આગળ વધતું નથી, પરંતુ ૭૦૦ યોજન વૃદ્ધિવાળા ભાગમાંથી આખા સમુદ્રનું જળ અમુકમર્યાદાએ વધીને કિનારો છોડી ઉપરાન્ત વધી જાય છે, તેમાં પણ જ્યાં જ્યાં જગતીવડે શેષાયલું છે તે તો જગતીનેજ અથડાય છે, અને જગતીમાંના કેટલાંક વિવરોમાં થઈને જે જળ ક્ષીપની અંદર પ્રવેશ કરેલું હોય છે તે જળ ભૂમિઉપર વધી

બાય છે, અને તે કળશના મોટા વાયરા ન્યારે શાન્ત થાય છે ત્યારે ભૂમિ ઉપર વધેલું દ્વીપવર્તીજળ અને શિખા ઉપર વધેલું બે ગાઉ ઉંચી વેલનું જળ એ બન્ને ઉતરીને મૂળ સ્થાને આવી બાય છે.

વળી એવા પ્રકારના કળશવાયુઓના ક્ષોભ એક અહોરાત્રમાં બે વખતજ થાય છે, તેથી વેલવૃદ્ધિ પણ દિવસમાં બે વારજ હોય છે. તથા અષ્ટમી પૂર્ણિમા અને ચતુર્દશી તથા અમાવાસ્યા એ ચાર દિવસોમાં એ વાયરાઓ ઘણા ક્ષોભ પામે છે, તેથી એવા દિવસોમાં વેલવૃદ્ધિ ઘણી અધિક થાય છે.

અન્યદર્શનમાં કેટલાક લોક એમ માને છે કે સમુદ્રનો પુત્ર ચંદ્ર છે, તે ચંદ્ર શુદ્ધિ દિવસોમાં વિશેષ વૃદ્ધિવાળો હોવાથી બહુ ખુશી થયેલો ચંદ્રનો પિતા બહુ ઉછળે છે, એટલે બહુ ચંદ્રને ભેટવા જતો હોય તેમ ઉંચો ઉછળે છે, પરન્તુ એ સર્વ કવિઓની કલ્પના છે, અને વાસ્તવિક કારણ તો સમુદ્રનો વાયુવિકારજ છે.
॥ ૮-૯ ॥ ૨૦૨ ॥ ૨૦૩ ॥

અવતરણ:—હવે શિખાની ત્રણે ખાળુ થતી જળવૃદ્ધિને અટકાવવામાટે નિયુક્ત થયેલા દેવોની સંખ્યા આ ગાથામાં કહેવાય છે—

બાયાલસદ્વિદુસયરિ—સહસા નાગાણ મજ્જુવરિવાહિં ।
વેલં ધરંતિ કમસો, ચઠહત્તરુ લક્ષુ તે સઘ્વે ॥ ૧૦ ॥ ૨૦૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

બાયાલ (સહસા)=બે'તાલીસ હજાર	વેલં=વેલને, વધતા જળને
સદ્વિ (સહસા)=સાઠ હજાર	ધરંતિ=ધરે છે, અટકાવે છે
દુસયરિ સહસા=બેહાત્તર હજાર	કમસો=અનુક્રમે
નાગાણ=નાગકુમાર દેવોની સંખ્યા	ચઠહત્તરુ લક્ષુ=ચુમોત્તર હજાર એક લાખ
મજ્જુ ઉવરિ વાહિં=અંદર ઉપર બહાર	તે સઘ્વે=તે સર્વ વેલંધર દેવો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વિત્વારિંશ્ચછદિસપ્તિસહસ્રાણિ નાગાનાં મધ્યોપરિવાહાં ।
વેલાં ધરન્તિ ક્રમશઃતુ:સપ્તિસહસ્રાધિકલક્ષં તે સર્વે ॥ ૧૦ ॥ ૨૦૪ ॥

ગાયાર્થ:—અનુક્રમે ૪૨૦૦૦ નાગકુમાર દેવો મધ્યવેલને (જળદ્વીપ તરફની વેલને) અટકાવે છે, ૬૦૦૦૦ દેવો શિખાની ઉપર વધતી વેલને અટકાવે છે, અને ૭૨૦૦૦ દેવો બહારના ભાગનાં વધતી વેલને અટકાવે છે. એ પ્રમાણે એ સર્વ નાગકુમાર દેવો ૧૭૪૦૦૦ છે ॥ ૧૦ ॥ ૨૦૪ ॥

વિસ્તાર્ય:—શિખાની અવ્યન્તરની બાબુએ એટલે જંગૂદીપતરફના ભિત્તિ-ભાગે વધતા જળને ૪૨૦૦૦ (એંતાલીસ હજાર) નાગકુમાર દેવો અટકાવે છે, એટલે જળની ભિત્તિની સપાટીમાંથી વિશેષ ખસવા દેતા નથી, વેલવૃદ્ધિને અટ- તેવીજ રીતે શિખાની બહારની બાબુમાં પણ ૬૦૦૦૦ (સાઠ કાવનારા નાગ- હજાર) નાગકુમાર દેવો જળને ધાતકીખંડતરફ ખસવા દેતા કુમાર દેવો નથી, અને શિખાની ઉપરના ભાગમાં બે ગાઉ જેટલું ઉંચું વધવા દઇને અધિક વધતું અટકાવવાને નિયુક્ત થયેલા ૭૨૦૦૦ નાગકુમાર દેવો છે. એ પ્રમાણે ત્રણે બાબુ વધતા જળને અટકાવવા માટે એ દેવો તે તે સ્થાને હાથમાં મોટા કડછા રાખીને આકાશમાં રહેલા હોય છે, તે કડછાઓવડે વધતા જળને આઘાત કરી કરીને અટકાવે છે.

વળી એ બધું જળ અટકાવવાનું કામ સમભૂમિથી ૭૦૦ યોજન જળવૃદ્ધિથી ઉપરાન્તની શેષ શિખામાં જ એટલે સમભૂમિથી ૧૬૦૦૦ ઉંચી શિખામાં ૭૦૦ બાદ કરતાં ૧૫૩૦૦ જેટલી ઉંચી શિખામાં જ ચાલે છે, અને ૭૦૦ યોજન જેટલા ઉંચા વિભાગમાંનું વધતું જળ તો પૂર્વ ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે વધીને અમુક હદ સુધી દ્વીપમાં પણ પ્રવેશે છે, અને તેથી મૂળ કિનારાને છોડીને પણ ભૂમિઉપર વધી જાય છે, અને કળશવાયુઓના મહાન્ ફોલથી પણ એ (૭૦૦ યોજનમાંનું) જળ ઘણું વધવું જોઇએ તેને બદલે અતિઅદ્ય વધીને જ અટકે છે તે જગત્સ્વભાવે જ, અથવા દ્વીપવર્તી શ્રીસંઘ આદિક પુણ્યવંતોના પુણ્યપ્રભાવે જ સમુદ્રજળ નિયમિતમર્યાદા છોડીને વધતું નથી. તથા શિખાનું જળ ઉપર ગમે તેટલું વધે તો કોઈ હરકત નથી, પરન્તુ એ બાબુએ ભિત્તિભાગમાંથી (વાયુઓના નિર્વિઘ્ન ફોલપૂર્વક) વધવા માંડે તો પણ દ્વીપને ડૂબાવી દે, માટે એ રીતે પણ નહિ વધવામાં જગત્સ્વભાવ તથા શ્રીસંઘાદિકનો પુણ્યપ્રભાવ ૧ કારણરૂપ ગણવામાં કોઈ વિરોધ નથી.

એ પ્રમાણે વેલવૃદ્ધિને રોકનારા સર્વ નાગકુમાર દેવો એકલાખ ચુમોત્તર હજાર ૧૭૪૦૦૦ છે, એ સર્વ લવનપતિની બીજી નિકાયના છે. ॥ ૧૦ ॥ ૨૦૪ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં વધતી વેલને અટકાવનારા જે વેલધરદેવો કહ્યા તેના અને તેની આજ્ઞામાં વર્તનારા અનુવેલધર દેવો તેના સર્વ મળી આઠ પર્વત આ સમુદ્રમાં છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

૧ અથવા એ વેલવૃદ્ધિ દેવોના પ્રયત્ન છતાં પણ અટકે એવી નથી, છતાં પણ અટકે છે, એટલે વિશેષ વધતી નથી તેનું કારણ શ્રીસંઘાદિકનો પુણ્યપ્રભાવ તથા જગત્સ્વભાવ તથા સમુદ્રનાજ બીજા બહારના અતિક્રૂળ મોટા વાયરા છે.

બાયાલસહસ્સેહિં, પુવ્વેસાણાઇદિસિવિદિસિ લવણે ।
વેલંધરાણુવેલંધરાર્દ્રાણં ગિરિસુ વાસા ॥ ૧૧ ॥ ૨૦૫ ॥

શબ્દાર્થ:—

બાયાલસહસ્સેહિં=એતાંદ્વીસ હજાર	લવણે=લવણસમુદ્રમાં
યોજન દૂર	વેલંધર=વેલંધર રાજાઓના
પુવ્વેસાણાઇ=પૂર્વ આદિ અને ઇશાન	અણુવેલંધરાર્દ્રાણં=અનુવેલંધર રાજાઓના
આદિ	ગિરિસુ=પર્વતો ઉપર
વિદિસિ વિદિમિ=દિશિમાં અને વિદિશીઓમાં	વાસા=નિવાસસ્થાનો છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

દ્વિચત્વારિંશત્મહસૈઃ પૂર્વેશાનાદિદિગ્વિદિક્ષુ લવણે ।

વેલંધરાણુવેલંધરારાજાનાં ગિરિષુ વાસાઃ ॥ ૧૧ ॥ ૨૦૫ ॥

ગાથાર્થ:—લવણસમુદ્રમાં ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર જમણે ત્યાં પૂર્વઆદિ ચાર દિશાઓમાં વેલંધરરાજાઓના અને ઇશાન આદિ ચાર વિદિશિઓમાં અનુવેલંધર રાજાઓના પર્વતો આવે છે, તે ઉપર તેમના આવાસ (પ્રાસાદ) છે. ॥ ૧૧ ॥ ૨૦૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—વેલં-સમુદ્રની વધતી વેલને ધર-ધારણ કરનાર જે પૂર્વે ૧૭૪૦૦૦ નાગકુમાર દેવ કહ્યા તેમના રાજા એટલે અધિપતિ ચાર દેવો છે, તથા વેલં-ધરને અનુ-અનુસરનારા એટલે ૧૭૪૦૦૦ દેવોની આજ્ઞાને અનુસરનારા તે અનુવેલંધર દેવોના પણ ચાર અધિપતિ દેવો છે, એ પ્રમાણે ચાર વેલંધરાધિપતિદેવોના અને ચાર અનુવેલંધરાધિપતિના ૪-૪ પર્વતો લવણસમુદ્રમાં જંગૂદ્રીપના કિનારાથી ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર છે, ત્યાં ચાર દિશામાં વેલંધરના અને ચાર વિદિશામાં અનુવેલંધરના ચાર ચાર પર્વતો છે, એ આઠે પર્વતો ઉપર આઠ અધિપતિદેવોના આઠપ્રાસાદ છે, તેમાં કોઈ વળતે આવીને બેસે છે, અને આરામ લે છે, અને એ આઠેનું મૂળ સ્થાન તો અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્ર વ્યતીત થયાબાદ આવતા બીજા લવણસમુદ્રમાં પોતપોતાની દિશિમાં ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી વિજયરાજધાની સરખી ગોસ્તૂપાદિ રાજધાનીઓ છે, આઠે દેવોનું આયુષ્ય એકેક પદયોપમનું છે, અને એ આઠ અધિપતિઓ પણ નાગકુમારનિકાયના છે. ॥ ૧૧ ॥ ૨૦૫ ॥

અવતરણ:—હવે કયા પર્વતઉપર કયો અધિપતિ દેવ રહે છે ? તેનાં નામ કહેવાય છે—

ગોશ્વૃમે દગભાસે સંખે દગસીમનામિ દિસિ સેલે ।

ગોશ્વૃમો સિવદેવો, સંખો અ મળોસિલો રાયા ॥ ૧૨ ॥ ૨૦૬ ॥

કક્રોડે વિજ્ઞુપમે કેલાસઽરુણપ્પહે વિદિસિસેલે ।

કક્રોડયુ કદ્દમઓ કેલાસ રુણપ્પહો સામી ॥ ૧૩ ॥ ૨૦૭ ॥

શબ્દાર્થ:—

ગોશ્વૃમે—ગોસ્તૂપ પર્વત ઉપર	ગોશ્વૃમો—ગોસ્તૂપ નામનો દેવ
દગભાસે—દકલાસ પર્વત ઉપર	સિવદેવો—શિવદેવ નામનો દેવ
સંખે—શંખ પર્વત ઉપર	સંખો—શંખદેવ
દગસીમ નામિ—દકસીમ નામના પર્વત ઉપર	મળોસિલો—મનોશિલદેવ
દિસિ સેલે—એ દિશાના પર્વતો ઉપર	રાયા—રાજા, અધિપતિ છે.

કક્રોડે—કર્કટક પર્વત ઉપર	કક્રોડયુ—કર્કટક નામનો દેવ
વિજ્ઞુપમે—વિદ્યુત્પ્રભ પર્વત ઉપર	કદ્દમઓ—કર્દમક દેવ
કેલાસ—કૈલાસ પર્વત ઉપર	કેલાસ—કૈલાસ દેવ
રુણપ્પહે—અરુણપ્રભ પર્વત ઉપર	રુણપ્પહો—અરુણપ્રભ દેવ
વિદિસિસેલે—એ વિદિશિના પર્વતો ઉપર	સામી—સ્વામી, અધિપતિ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગોસ્તૂપે દકભાસે સંખે દકસીમનામ્નિ દિક્શૈલેષુ ।

ગોસ્તૂપ: શિવદેવ: સંખશ્ચ મન:શિલો રાજા ॥ ૧૨ ॥ ૨૦૬ ॥

કર્કોટકવિદ્યુત્પ્રમે કૈલાસેઽરુણપ્રમે વિદિક્શૈલેષુ ।

કર્કોટક: કર્દમક: કૈલાસોઽરુણપ્રમ: સ્વામી ॥ ૧૩ ॥ ૨૦૭ ॥

માર્થ:—ગોસ્તૂપ નામના પર્વતઉપર ગોસ્તૂપદેવનો નિવાસ છે, દકલાસ પર્વતઉપર શિવદેવનો, શંખ પર્વતઉપર શંખદેવનો અને દકસીમ નામના

૧ રુણપ્પહે, રુણપ્પહો એવા પાઠ મુદ્રિત લઘુક્ષેત્રસમાસમાં છે.

પર્વતઉપર મન:શિલ નામનો દેવ અધિપતિ છે, એ પ્રમાણે ચાર દિશાના ચાર પર્વતોઉપર એ ચાર દેવો અધિપતિ કહ્યા ॥ ૧૨ ॥ ૨૦૬ ॥

તથા કર્કોટકપર્વતનો અધિપતિ કર્કોટક દેવ છે, વિદ્યુત્પ્રલપર્વતનો કર્દમક દેવ છે, કૈલાસપર્વતનો કૈલાસદેવ, અને અરુણપ્રલપર્વતનો અધિપતિ અરુણ-પ્રલ નામે દેવ છે, એ પ્રમાણે વિદિશિના ચાર અનુવેલંધર પર્વતના અધિપતિ કહ્યા ॥ ૧૩ ॥ ૨૦૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. અને એ દેવોની રાજધાની આદિ વિગત પૂર્વગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહી છે. તથા પર્વતઉપરના આઠે પ્રાસાદ ૬૨॥ યોજન ઉંચા અને ૩૧૧ યોજન વિસ્તારવાળા છે. એ પ્રાસાદોના મધ્યભાગે સર્વ-રત્નમય મણિપીઠિકા ૧ યોજન વિસ્તારવાળી અને ૦॥ યોજન ઉંચી છે, અને તે ઉપર અધિપતિદેવને બેસવા યોગ્ય એક સિંહાસન છે, અને તેને ફરતાં સામાનિકાદિ દેવોનાં ભદ્રાસનો છે, એ પ્રમાણે વિજયદેવના પ્રાસાદસરખો એ પ્રાસાદ છે. પોતાની ગોસ્તૂપા આદિ નામવાળી રાજધાનીમાંથી જ્યારે અહિં આવે ત્યારે પરિવારસહિત પોતાના પ્રાસાદમાં બેસે છે, નહિતર પ્રાસાદ શૂન્ય રહે છે, પરન્તુ પર્વતઉપરના મનોહર સપાટપ્રદેશોમાં તો હંમેશાં અનેક દેવદેવીઓ ફરતા વા સૂતા બેસતા હોય છે. ॥ ૧૨-૧૩ ॥ ૨૦૬-૨૦૭ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં આઠ વેલંધરપર્વતોનું પ્રમાણ તથા વર્ણ વિગેરે કહેવાય છે—

ए ए गिरिणो सव्वे, बावीसहिआ य दससया मूले ।

चउसय चउवीसहिआ, विच्छिन्ना हुंति सिहरतले ॥ १४ ॥ २०८ ॥

सतरससय इगवीसा, उच्चते ते सवेइआ सव्वे ।

कणगंकरयय फालिह, दिसासु विदिसासु रयणमया ॥ १५ ॥ २०९ ॥

શબ્દાર્થ:—

ए ए गिरिणो—એ પર્વતો

बावीस अहिआ—બાવીસ અધિક

दस सया—દસ સો, એક હજાર

मूले—મૂળમાં, ભૂમિઅંદર

चउसय—ચારસો

चउवीस अहिआ—ચોવીસ અધિક

विच्छिन्ना—વિસ્તીર્ણુ, પડોળા

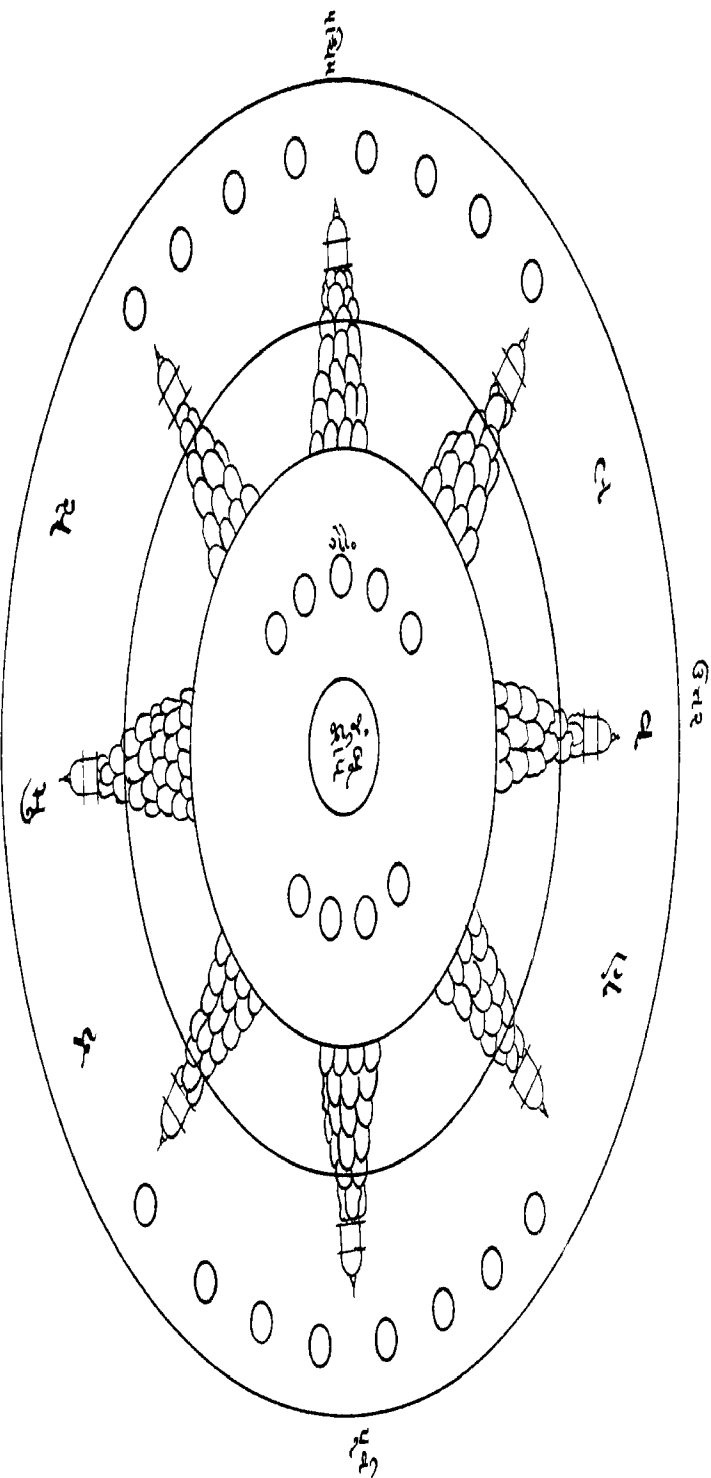
सिहरतले—શિખર ઉપર

॥ लवण समुद्रमां ८ वेलेंखर पर्वत अने १२-१२ चंद्रमूर्यना द्वीप, १ गौतमद्वीप ॥

[भा० २०६, पृ० ३२६]

४ वेलेंखरपर्वत द्विशाभां
४ अंगुवेलेंखरपर्वत त्रिद्विशाभां
१२ चंद्रद्वीप पूर्वद्विशाभां

१२ समुद्रद्वीप पश्चिमद्विशाभां
१ गौतमद्वीप
४ समुद्रद्वीपनी पश्चिम " गौतमद्वीप छ.

८ पर्वतो १७२२ मीलान द्विधा
१०२२ मीलान पूर्व विस्तार
४२४ मीलान द्वापर विस्तार
६६६६६ मीलान अंग द्विपर अंगुलान तरु
६६६६६ मीलान " द्विधा तरु
४२००० मीलान अंगुलान धी द्वर

एद्विधा
२५ द्वीपो १२००० मीलान अंगुलान धी द्वर
१२००० मीलान विस्तार
८८८८८ मीलान अंगुलान तरु अंगुलान द्विपर
२ गौतम अंगुलान द्विधा द्विधा तरु

સતરસસયદ્ગવીતા-સરત્તસો એકવીસ
ઉચ્ચત્તે-ઉંચાઈમાં
તે-તે સર્વે પર્વતો
સવેદ્યા-વેદિકા સહિત
સર્વે-સર્વે

કળગ-કનકના, સુવર્ણના
અંક-અંક રત્નના
રચય-રજતમય, રૂપાના
પાલિહ-સ્ફટિકમય
રચનમયા-રત્નમય

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एते गिरयः सर्वे, द्वाविंशत्यधिकानि च दशशतानि मूले ।
चतुःशतानि चतुर्विंशत्यधिकानि विस्तीर्णा भवन्ति शिखरतले ॥१४॥२०८॥
सप्तदशशतान्येकविंशत्यधिकान्युच्चत्वे ते सवेदिकाः सर्वे ।
कनकांकरजतस्फाटिकमया दिक्षु विदिक्षु रत्नमयाः ॥ १५ ॥ २०९ ॥

ગાથાર્થ:—એ સર્વે પર્વતો મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન વિસ્તારવાળા, અને શિખર ઉપર ૪૨૪ યોજન વિસ્તારવાળા [ઊર્ધ્વગોપુચ્છાકાર] છે. ॥ ૧૪ ॥ ૨૦૮ ॥ તથા તે સર્વે પર્વતો ૧૭૨૧ યોજન ઉંચા છે, પર્યન્તે વેદિકા સહિત છે, પૂર્વાદિ દિશા-ઓમાં અનુક્રમે સુવર્ણ-અંકરત્ન-રૂપું-અને સ્ફટિકના છે, તથા વિદિશામાં ચારે પર્વત રત્નના (શ્વેતવર્ણ) છે. ॥ ૧૫ ॥ ૨૦૯ ॥

વિસ્તારાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ:—એ આઠ વેલંધરપર્વતો જળઉપર કેટલા દેખાય છે ? તે કહેવાય છે—

णवगुणहत्तरिजोअण, वहि जलुवरि चत्त पणणवइभाया ।
एए मज्झे णवसय, तेसट्ठा भाग सगसयरि ॥१६॥२१०॥

શબ્દાર્થ:—

णवगुणहत्तरि-નવસે એગુણોત્તર
वहि-બહાર, જાંબૂદ્વીપતરફ
जल उवरि-જળની ઉપર
चत्त पणणवइभाया-પંચાણ્ણઆ
આલીસ ભાગ

एए-એ આઠે પર્વતો
मज्झे-મધ્યભાગે, શિખાતરફ
णवसयतेसट्ठा-નવસો ત્રેસઠ યોજન
भाग सगसयरि-સિત્તોત્તર ભાગ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

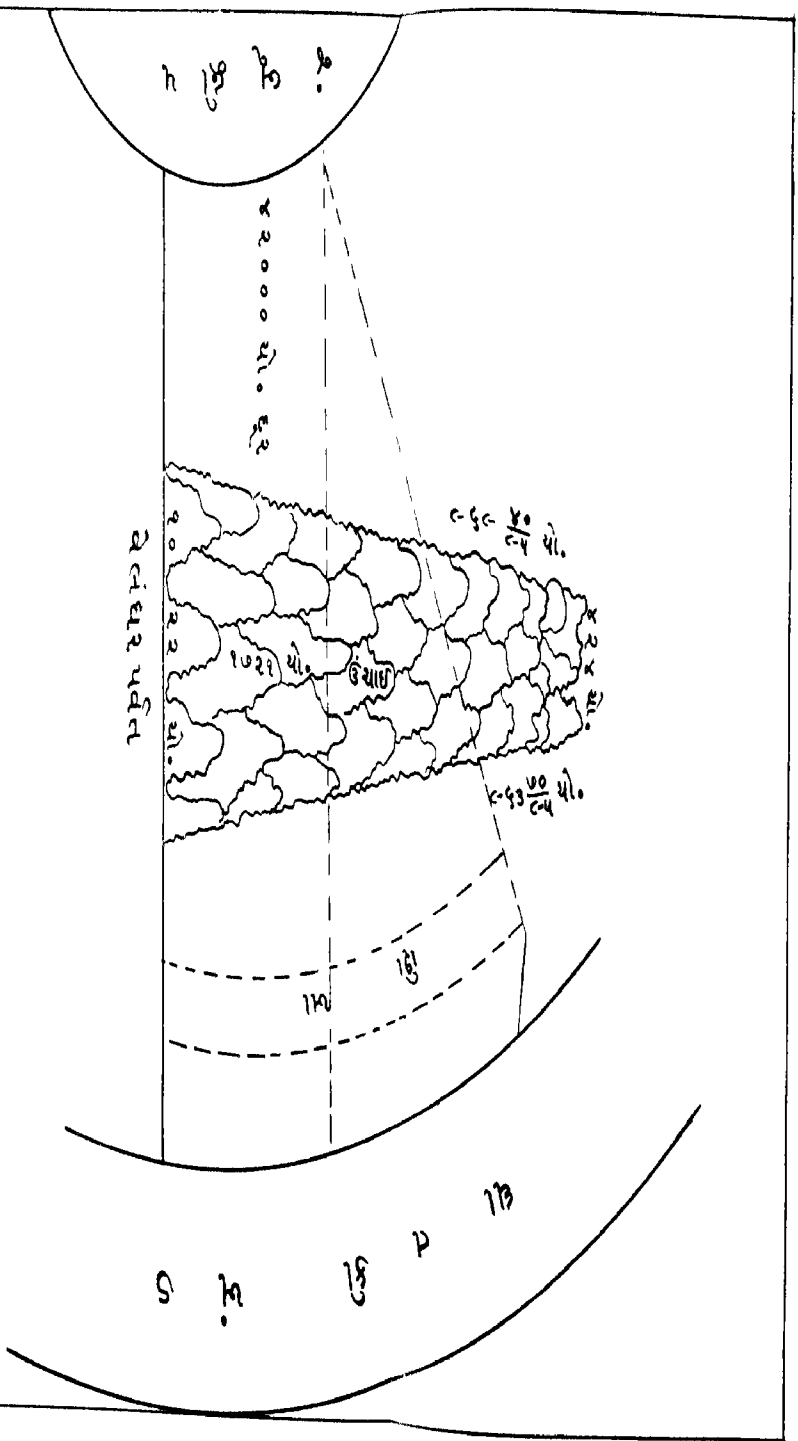
નવશતાન્યેકોનસપ્તતિર્યોજનાનિ બહિર્જલોપરિ ચત્વારિંશત્ પંચનવતિભાગાઃ ।
એતે મધ્યે નવશતાનિ ત્રિષ્ટિર્ભાગાઃ સપ્તસપ્તતિઃ ॥ ૧૬ ॥ ૨૧૦ ॥

ગાથાર્થ:—એ આઠે પર્વતો જાહાર જાંબૂદ્રીપતરક જળના ઉપર નવસો અશુણોત્તર યોજન અને પંચાણ્વઆ ચાલીસ લાગ [૬૬૬૪૬૫ યોજન] ઉંચા દેખાય છે, અને જમ્બ્યલાળે શિખાતરક નવસો ત્રેસઠ યોજન ઉપરાન્ત પંચાણ્વઆ સિત્તેર લાગ [૬૬૩૮૬૫ યોજન] જળથી ઉંચા દેખાય છે ॥ ૧૬ ॥ ૨૧૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—આ આઠે પર્વતો જળમાં કેટલા ડુબેલા છે, અને જળની ઉપર બહાર કેટલા દેખાય છે તે અહિં દર્શાવવાનું છે, તેમાં પ્રથમ એ પર્વતો જાંબૂદ્રીપના પર્યન્ત કિનારાથી ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર છે, એમ કહેવાયું છે, અને ૬૫૦૦૦ યોજન સુધીમાં ૭૦૦ યોજન જેટલું જળ ક્રમશઃ ઉચું વધતું ગયું છે. એવાત પણ પૂર્વે કહી છે, તો એ ઉપરથી ત્રિરાશિગણિત કરવાથી તે સ્થાને જળ કેટલું છે? તે પ્રથમ જાણ્યાબાદ ત્યાં ગોતીર્થ કેટલું છે તે જાણીને એના સર્વાળો કરીએ તેટલા પાણીમાં ડુબેલા છે, અને પર્વતની ઉંચાઈમાંથી બાદ કરતાં બાકી રહે તેટલા જળ ઉપર દેખાય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ બહિ-બહાર એ શબ્દનો અર્થ વ્યવહાર રીતે તેમજ ખીજા અંશોમાં કલા પ્રમાણે “લવણસમુદ્રની શિખાતરક” થાય છે, અને મજ્જે-મધ્ય-અભ્યન્તર એ શબ્દનો અર્થ જાંબૂદ્રીપ તરક થાય છે, પરંતુ આ પ્રકરણમાં એ બન્ને શબ્દનો અર્થ એથી વિપરીત કરવાનો છે. જેથી બહિ એટલે જાંબૂદ્રીપતરક અને મજ્જે એટલે શિખા તરક એવા વિલક્ષણ અર્થ કરવાનો છે. એવા વિલક્ષણ અર્થ રાખવામાં પણ અંધકર્તાની અપેક્ષા ને કે બંધાએસતી છે, પરંતુ સ્થૂતદ્રષ્ટિએ કંઈક શું ચલાવવાળી છે, તે અપેક્ષા આ પ્રમાણે-જાંબૂદ્રીપના પર્યન્ત લાગે ઉભા રહીને જ્યારે જાંબૂદ્રીપતરક નહિ પણ બહાર લવણસમુદ્રતરક દ્રષ્ટિ કરીએ ત્યારેજ જાંબૂદ્રીપતરકની પર્વતાદિકની ઉંચાઈ દેખી શકાય માટે અહિં બહાર એટલે જાંબૂદ્રીપતરક એવો અર્થ ઉપયોગ શકે છે, અને શિખાતરક ઉભા રહીને જ્યારે અભ્યન્તર એટલે જાંબૂદ્રીપતરક દ્રષ્ટિ કરીએ ત્યારેજ શિખાતરકની બહારની ઉંચાઈ પર્વતાદિકની દેખી શકાય છે માટે એ અપેક્ષાએ મધ્ય-અભ્યન્તર એટલે શિખાતરક એવા અર્થ થઈ શકે છે. એ પ્રમાણે આ ક્ષેત્રસમાસ પ્રકરણમાં આગળ પણ બહાર એટલે અંદર અને અભ્યન્તર એટલે બહાર એવા વિલક્ષણ અર્થ જ કરવા.

[३१० २१८. ५० ३२८]

$$\text{યોજન ગયે ગોતીર્થ તો યોજને કેટલું? } \frac{૪૨૭૭૭ \times ૧૦૦૦૦}{૬૫૦૦૦} = \frac{૪૨૦૦૦૦}{૬૫}$$

૬૫) ૪૨૦૦૦૦ (૪૪૨ યોજન

$$\frac{૪૧૬૬૬૦}{૦૦૦૦૧૦} \text{ શેષ}$$

૦૦૦૦૧૦ શેષ

અર્થાત ૪૪૨ યોજન ૧૦ ભાગ ગોતીર્થ છે.

$$\text{યોજને યો. જગવૃદ્ધિ તો યોજને કેટલી? } \frac{૪૨૭૭૭ \times ૭૦૦}{૬૫૦૦૦} = \frac{૨૬૪૦૦}{૬૫}$$

૬૫૦૦૦

૭૦૦

૪૨૦૦૦

૬૫૦૦૦

૬૫

૬૫) ૨૬૪૦૦ (૩૦૬ યોજન

૪૪૨-૧૦ ગોતીર્થ

$$\frac{૨૬૩૫૫}{૦૦૦૪૫} \text{ શેષ}$$

૦૦૦૪૫ શેષ

૩૦૬-૪૫ જગવૃદ્ધિ

૭૫૧-૫૫ જગાવગાહ

૧૭૨૧ પર્વતની ઉંચાઈમાંથી

૭૫૧-૫૫ જગાવગાહ બાદ કરતાં

૬૬૬-૪૦ એટલા યોજન જગઉપર જગ્ગ્રીપતરફ પર્વતની ઉંચાઈ છે.

એ પ્રમાણે ૭૫૧ યોજન ૫૫ પંચાણુઆ ભાગ જેટલો પર્વત જગમાં ડૂબેલો છે, તો મૂળથી ૭૫૧૫૫ યોજન ઉંચાઈને સ્થાને એટલે જગાવગાહના પર્યન્તે અને દ્રષ્ટિગોચરના પ્રારંભસ્થાને પર્વતનો વિસ્તાર-પહોળાઈ કેટલી છે તે જાણીને ૪૨૦૦૦ યોજનમાં ઉમેરીને તેટલે દૂર જઈએ તો જગાવગાહ કેટલો ? તે જાણ્યાબાદ શિખાતરફનો બાહ્ય દેખાવ કાઢી શકાય, માટે ૭૫૧૫૫ યોજન જગાવગાહને અન્તે વિસ્તાર જાણવાને ગણિતની મુગમતામાટે પ્રથમ જગાવગાહના ભાગ-અંશોજ કરી નાખવા, જેથી ૭૫૧×૬૫=૭૧૩૪૫ માં ૫૫ ઉમેરતાં ૭૧૪૦૦ સર્વકળા જગાવગાહની આવી, ત્યારબાદ વિન્યામ્દુગ વિમેમો એ આ પ્રકરણની જ ૧૪ મી ગાથામાં દર્શાવેલી રીતિ પ્રમાણે એ વિસ્તારનો વિશ્લેષ કરતાં [૧૦૨૨ બાદ ૪૨૪=] પદ ૮ આવ્યા તેને ઉંચાઈના ૧૭૨૧ વડે ભાગતાં ભાજક અધિક હોવાથી ભાગાકાર થાય નહિં માટે એ ભાગાકાર બંધ રાખીને પ્રથમ પદ ૮ ને ૭૧૪૦૦ વડે ગુણીને પછી ૧૭૨૧ વડે ભાગવા, જેથી ગુણાકાર [૫૬૮×૭૧૪૦૦=] ૪૨૬૬૭૨૦૦ આવ્યા, તેને ૧૭૨૧ વડે ભાગતાં જવાબ ૨૪૮૦૬ અને શેષ ૬૧૧ આવ્યા, એ ૬૧૧ શેષ તે ૧૭૨૧ ભાજકનો અર્ધ ઉપરાન્તનો અંક હોવાથી વ્યવહારથી પૂર્ણ ગણીને (૧ ગણીને) ૨૪૮૦૬ માં ૧ ઉમેરતાં ૨૪૮૧૦ આવ્યા, તે પંચાણુઆ ભાગ હોવાથી ૬૫ વડે ભાગતાં ૨૬૧ યોજન ૧૫ ભાગ આવ્યા, તેને મૂળવિસ્તાર ૧૦૨૨ માંથી બાદ કરતાં શેષ ૭૬૦ યોજન ૮૦ પંચાણુઆ ભાગ આવ્યા જેથી સ્પષ્ટ થયું કે પર્વતની ઉંચાઈના અન્તે અથવા દેખાવના પ્રારંભમાં પર્વતનો વિસ્તાર ૭૬૦૬૫ યોજન છે.

હવે શિખાતરફનો જળાવગાહ બાણુવામાટે એજ અંક ઉપરથી જળવૃદ્ધિ પ્રાપ્તકરીને પૂર્વોક્ત જળાવગાહમાં ઉમેરવા યોગ્ય છે, માટે ગણિતની સુગમતા માટે પ્રથમ $૭૬૦\frac{૬૫}{૧૦૦}$ યોજનના સર્વ પંચાણુઆ ભાગ બનાવતાં $૭૬૦ \times ૬૫ = ૭૨૨૦૦ + ૮૦ = ૭૨૨૮૦$ ભાગ થયા. જેથી પુનઃ ત્રિરાશિ આ પ્રમાણે—

યોજન ચો. જળવૃદ્ધિ તો ભાગે કેટલી જળવૃદ્ધિ ?

$$૬૫૦૦૦ - ૭૦૦ - ૭૨૨૮૦$$

અહિં અન્ય અંક ભાગરૂપ છે માટે પહેલો અંક પણ ભાગરૂપ સરખો જ હોવો જોઈએ એ ગણિતરીતિ હોવાથી $૬૫૦૦૦ \times ૬૫ = ૬૦૨૫૦૦૦$ ભાગ આવ્યા જેથી પુનઃ ત્રિરાશિ—

ભાગ દૂર ગયે ચો. જળવૃદ્ધિ તો ભાગ દૂર ગયે કેટલી વૃદ્ધિ ?

$$૬૦૨૫૦૦૦ - ૭૦૦ - ૭૨૨૮૦$$

$$\frac{૭૦૦ - ૭૨૨૮૦}{૬૦૨૫૦૦૦} = \frac{૫૦૫૨૦}{૬૦૨૫૦૦૦}$$

૬૦૨૫)૫૦૫૨૦(૫ યોજન

એ પ્રમાણે ૫ યોજન ઉપરાન્ત ૫૪૭૧ શેષ તે પ્રતિભાગ રૂપ ગણાય, જેથી ૬૫ વડે ભાગતાં ૫૭ ભાગ આવ્યા અને ૫૬ પ્રતિભાગ શેષ રહ્યા તે ભાજક ૬૫ ના અર્ધ ઉપરાન્ત હોવાથી વ્યવહારે સંપૂર્ણ ગણી ૧ ભાગ ગણીએ તો $૫૭ + ૧ = ૫૮$ ભાગ આવ્યા, જેથી ૫ યોજન ૫૮ ભાગ જેટલી જળવૃદ્ધિ જળાધીપતરફની જળ-વૃદ્ધિથી અધિક આવવાથી પૂર્વોક્ત જળવૃદ્ધિમાં ઉમેરતાં

$$\begin{array}{r} ૪૫૧૨૫ \\ ૦૫૪૭૧ \text{ શેષ પ્રતિભાગ} \\ = ૫ \frac{૪૪૭૧}{૬૦૨૫} \\ ૬૫)૫૪૭૧(૫૭ \text{ ભાગ} \\ ૪૭૫ \\ \hline ૭૨૧ \\ ૬૬૫ \\ \hline ૫૬ \text{ શેષ પ્રતિભાગ.} \end{array}$$

૭૫૧-૫૫ અભ્યન્તર જળથી [૪૨૦૦૦ યોજન દૂરની]

૫-૫૮ અધિક જળવૃદ્ધિ બાહ્ય ભાગે [$૭૬૦\frac{૬૫}{૧૦૦}$ વ્યાસની]

$$\frac{૭૫૬-૧૧૩}{૭૫૭-૧૮}$$

બાહ ૬૫

+ ૧

૭૫૭-૧૮ જળ ૪૨૭૬૦ $\frac{૬૫}{૧૦૦}$ યોજન દૂર પ્રાપ્ત થયું.

એ પ્રમાણે ૭૫૭-૧૮ જળમાં ૧૭૨૧ યોજન ઉંચા પર્વત ડુંગરો હોવાથી તે

૧૭૨૧—૦ ઉંચાઈમાંથી

૭૫૭-૧૮ જળાવગાહ બાહ કરતાં

$$૬૬૩-૭૭$$

૧૭૨૧ માંથી બાહ કરતાં ૬૬૩ યોજન

૭૭ પંચાણુઆ ભાગ જેટલો પર્વત શિખા

તરફ જળથી ઉંચા દેખાય. અથવા બીજી

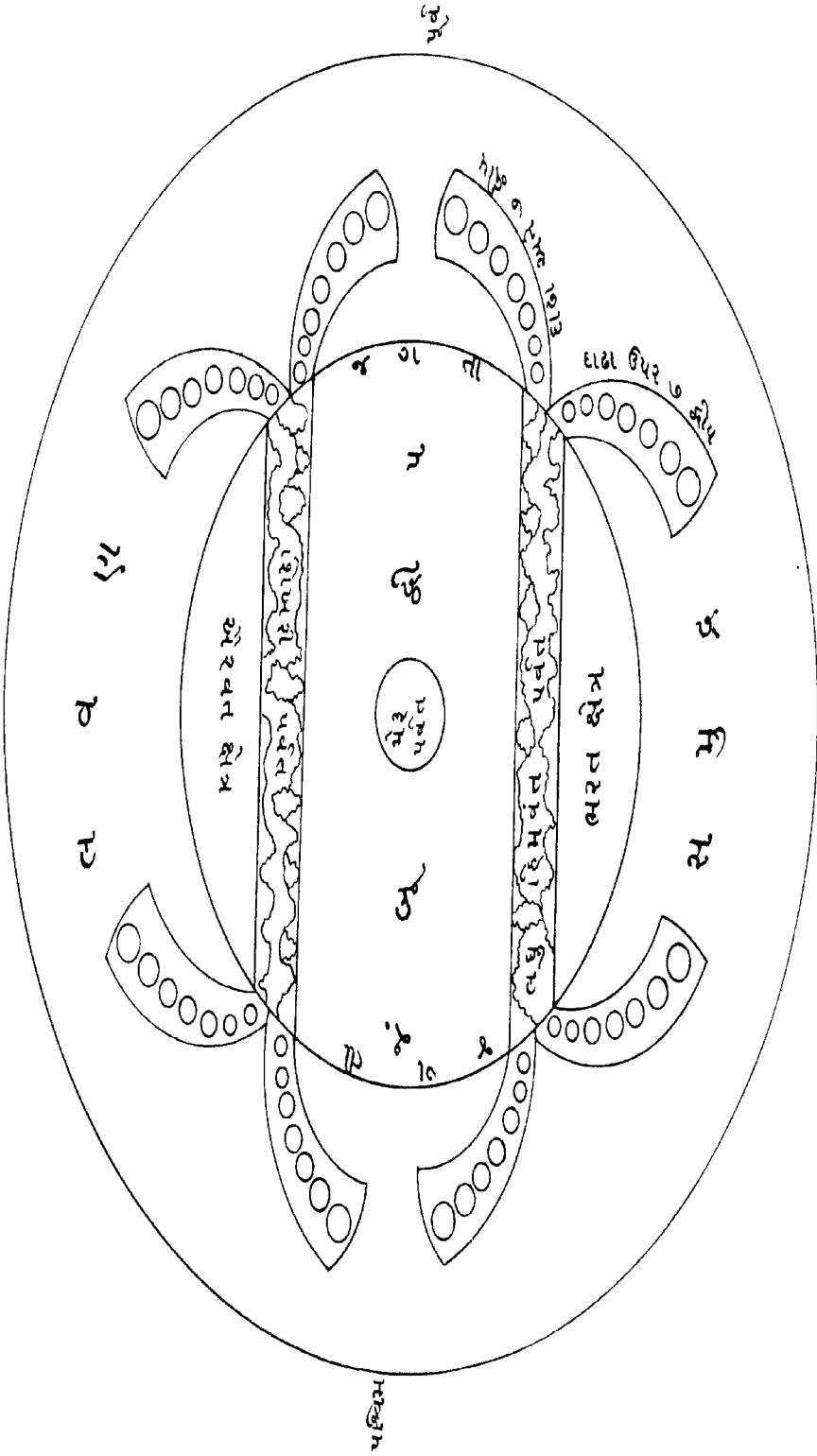
રીતે ગણીએ તો જ ૫ યોજન ૫૮ ભાગ આવ્યા છે, તેને અભ્યન્તર દ્રષ્ટિગોચરમાંથી બાહ કરતાં પણ એજ જવાબ આવે, તે આ પ્રમાણે—

॥ लवण समुद्रमां ५६ अन्तर्द्विपिनो सामान्य देखाव ॥

[मां २१०, ४० ३३३]

उत्तर

दक्षिण

૯૬૯-૪૦ જંગમદ્વીપનરૂઢ દ્રષ્ટિગોચર પર્વત, તેમાંથી

પ-પટ બાદ કરતાં [૪૦ માંથી બાદ પટ ન જાય માટે ૯૬૯ ને બદલે ૯૬૮ યોજન રાખી ૧ યોજનના ૯૫ ભાગ ૪૦ માં ઉમેરતાં ૧૩૫ ભાગ થાય
 થો. ભાગ. | જેથી પુનઃ અંક સ્થાપના કરી બાદ કરતાં પણ એજ
 ૯૬૮ - ૧૩૫ માંથી | જવાબ આવે. જેથી એમ સ્પષ્ટ થયું કે શિખાતરૂઢ
 ૫ - ૫૮ બાદ | બહાર ભાગમાં એ પર્વતના ૯૬૩૬૬ યોજન જગતી
 ૯૬૩ - ૭૭ | કિંવા દેખાય છે ॥ ૧૬ ॥ ૨૧૦ ॥

॥ સવણસમુદ્રમાં પદ અન્તર્દ્વીપ ॥

અવતરણ:- હવે સવણસમુદ્રમાં પદ અન્તર્દ્વીપનું વર્ણન કરાય છે—

હિમવંતંતા વિદિસીમાણાદગયાસુ ચતસુ દાઢાસુ ।

મગ મગ અંતરદીવા, પ્રથમચતુર્કં ચ જગદ્ગો ॥૧૭॥૨૧૧॥

જોઅણ નિસણહિં તઓ, મયમયવૃદ્ધી અ છસુ ચતુકેસુ ।

અન્નુન્ન જગદ્ અંતરિ અંતરમમ વિત્થરા સઘ્વે ॥૧૮॥૨૧૨॥

શબ્દાર્થ:-

હિમવંત અંતા હિમવંતપર્વતને અન્તે
 રહેલા
 વિદિસી-વિદિશાઓ
 રીમાણાદગયાસુ-ઈશાન આદિ૩માં રહેલી
 ચતસુ દાઢાસુ આર દાઢાઓમાં-ઉપર

મગ મગ-સાત સાત
 અંતરદીવા-અન્તરદ્વીપો છે
 પ્રથમચતુર્કં-પહેલું ચતુષ્ક. પહેલા આર
 જગદ્ગો-જગતીથી

જોઅણનિસણહિં-પ્રણેના યોજન દર
 તઓ-ત્યારપછી (ના ચતુષ્કોમાં)
 મયમયવૃદ્ધી-એ એ યોજન અધિક
 છસુ ચતુકેસ-છ ચતુષ્કોમાં

અન્નુન્ન-અન્યોન્ય અન્તરવાળા
 જગદ્ અંતરિ-જગતીથી અંતરવાળા
 અંતરમમ-અંતર તુલ્ય
 વિત્થરા-વિસ્તારવાળા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

હિમવન્તાન્તાદિદિશુ ઈશાનાદિગતાસુ ચતુસૃષુ દંડ્રાસુ ।

મમમમાન્તર્દ્વીપાઃ, પ્રથમચતુર્કં ચ જગતીતઃ ॥ ૧૭ ॥ ૨૧૧ ॥

યોજનત્રિશતૈસ્તતઃ શતં શતં વૃદ્ધિશ્ચ ષટ્સુ ચતુષ્કેષુ ।

અન્યોન્યજગત્યન્તરે અન્તરસમવિસ્તરાઃ સર્વે ॥ ૧૮ ॥ ૨૧૨ ॥

ગાથાર્થઃ—હિમવંતપર્વતના છેડાથી (પર્યન્તથી) ઋશિનાદિ વિદિશાઓમાં રહેલી ચાર દાઢાઓ ઉપર સાત સાત અન્તર્દ્રીપ છે, એમાં પહેલા ચાર અન્તર્દ્રીપ જગતીથી ત્રણસો યોજન દૂર છે, ત્યારબાદ છઠ્ઠે ચતુષ્કેમાં દ્રીપોનું પરસ્પર અન્તર તથા જગતીથી દ્રીપનું અન્તર એ એમાં ૧૦૦-૧૦૦ યોજનની વૃદ્ધિ કરવી, તથા એ સર્વે દ્રીપો જગતીથી જેટલા દૂર છે, તેટલાજ વિસ્તારવાળા છે. ॥ ૧૭-૧૮ ॥ ૨૧૧-૨૧૨ ॥

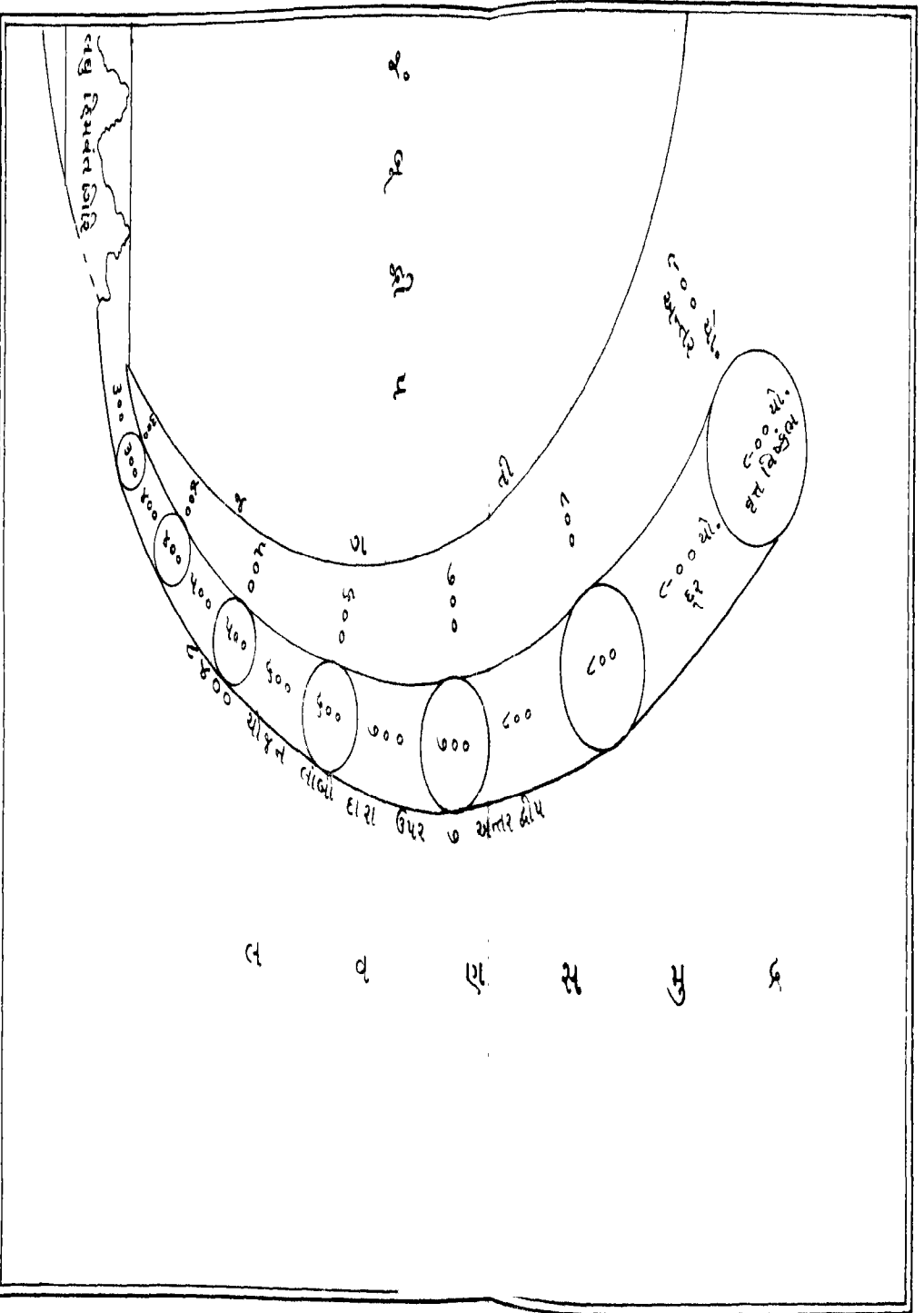
વિસ્તરાર્થઃ—ભરતક્ષેત્રને છેડે જે લઘુહિમવંત નામનો પહેલો વર્ષધરપર્વત છે તેનો એક છેડો પૂર્વસમુદ્રને અને બીજો છેડો પશ્ચિમસમુદ્રને મળેલો છે. ત્યાં પૂર્વછેડે એ પર્વત જગતપાટી જેટલી પ્રારંભની ઉંચાઈથી આગળ સમુદ્રમાં ફાટેલા મગરમુખસરખો એ ફાડડું થઈને એવી રીતે વધેલો છે કે જેની એક ફાડ દક્ષિણતરફ વધતી વધતી જગતીને અનુસારે વક્ર થતી ગઈ છે અને બીજી ઉર્ધ્વફાડ ઉત્તરતરફ વધીને જગતીને અનુસારે વક્ર થતી ગઈ છે. એજ રીતે હિમવંતપર્વતનો પશ્ચિમછેડો પણ સમુદ્રમાં ફાટેલા મગરમુખની પેઠે એ ફાડ ધર્મ અનુક્રમે જગતીને અનુસારે વક્ર ધર્મ વધતો ગયો છે. એ પ્રમાણે હિમવંત પર્વત બન્ને છેડે દંપટા=દાઢાના । એટલે મગરની એ દાઢા અર્થાત ફાટેલા મુખના । આધારે વધેલો હોવાથી એ ચાર ફાડનું નામ ૪ દાઢા કહેવાય છે. મગરમુખની સાથે વિસંવાદ એટલેજ છે કે મગરમુખની ફાડ પ્રારંભે પોંડાળી અને પર્યન્તે સાંકડી હોય છે, અને આ પર્વતની ફાડ પ્રારંભમાં સાંકડી અને ક્રમશઃ પોંડાળી થતાં થતાં પર્યન્તે ઘણી પોંડાળી છે.

એ ચાર દાઢાઓમાં પૂર્વછેડાની ઉત્તરતરફ ગયેલી તે પહેલી ઋશિના વિદિશાની દાઢા કહેવાય, દક્ષિણતરફ વળેલી બીજી દાઢા અગ્નિખુણાની દાઢા ગણાય, પશ્ચિમછેડે દક્ષિણતરફ વળેલી તે નૈઋત્યકોણની ત્રીજી દાઢા, અને ઉત્તરતરફ વળેલી તે વાયવ્યકોણની ચોથી દાઢા ગણાય. એ પ્રમાણે પ્રદક્ષિણાવર્તના ક્રમ પ્રમાણે ૪ વિદિશાઓમાં ૪ દાઢાઓ છે ત્યાં પહેલી ઋશિના દાઢા

ઉપર જગતીથી (પ્રારંભથી) ૩૦૦ યોજન દૂર જઈએ ત્યાં દ્રીપથી દ્રીપનું ૩૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા પહેલો અન્તર્દ્રીપ આવે છે, કે અને જગતીથી જેની સન્મુખ ત્રીધીત્રીધીએ આવેલી જગતી પણ તેટલીજ દ્રીપનું અધિક ૩૦૦ યોજન દૂર છે. અથવા સમગ્રેણિએ રહેલી જગતીથી એ અધિક અન્તર પહેલો દ્રીપ સમગ્રેણિએ ૩૦૦ યોજન દૂર છે, ત્યારબાદ પહેલા દ્રીપથી ૪૦૦ યોજન દૂર જઈએ ત્યારે બીજો દ્રીપ ૪૦૦ યોજન

॥ दाढा अने अन्तरद्वीपनी वास्तविक स्थिति ॥

[भा० ३:२१-२२, पृ० ३३२]

आ विषय आपली पूर्वी व द.

વિસ્તારવાળો આવે, આ દ્વીપથી સ્હામેની જગતી ૪૦૦ યોજન હર છે, પરન્તુ જ્યાંથી દાદા નિકળી તે મુળજગતી તો ૧૦૦૦ યોજન હર રહી, અર્થાત્ જ્યાંથી દાદા નિકળી તે પ્રારંભસ્થાનથી ૧૦૦૦ યોજન હર દાદા ઉપર આલીએ ત્યારે બીજો દ્વીપ આવે. તથા એજ બીજા દ્વીપથી ૫૦૦ યોજન હર જતાં ત્રીજો દ્વીપ ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો આવે, અને સન્મુખ જગતીથી પણ એ ૫૦૦ યોજન હર છે, ત્યારબાદ ૬૦૦ યોજન હર ગયે ૬૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો ચોથો દ્વીપ સન્મુખ જગતીથી પણ ૬૦૦ યોજન હર છે, ત્યારબાદ ૭૦૦ યોજન હર ૭૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા અને સન્મુખ જગતીથી પણ ૭૦૦ યોજન હર પાંચમો દ્વીપ છે, ત્યારબાદ ૮૦૦ યોજન હર ૮૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો અને જગતીથી પણ ૮૦૦ યોજન હર છઠ્ઠો દ્વીપ છે, ત્યારબાદ છઠ્ઠા દ્વીપથી અને સન્મુખ જગતીથી ૯૦૦ યોજન હર ૯૦૦ યોજન વિસ્તારવાળો સાતમો દ્વીપ છે. એ પ્રમાણે પ્રશાન દાદા ઉપરના સાતદ્વીપોનું પરસ્પર અન્તર એ એ યોજન અનુક્રમે અધિક અધિક છે, તેમજ જગતીથી દ્વીપનું અન્તર પણ ક્રમશઃ એ એ યોજન અધિક છે તથા જેવી રીતે પ્રશાનદાદાના ૭ દ્વીપ કહ્યા તેવી રીતે શેષ ત્રણ દાદાના પણ સાત સાત દ્વીપ સરખી રીતે કહેવા, અને સર્વે દ્વીપ વૃત્ત આકારના છે. ॥ દર્શિ અન્યોન્ય અન્તર તથા જગતીથી અન્તર ॥

તથા અરિ પાંદડું અતુષ્ક એટલે આરે દાદા ઉપરના ત્રણસો ત્રણસો યોજન હર ગયે આવતા પાંદડા આરે દ્વીપ બાળવા, ત્યારબાદ આરસો યોજન હર જતાં જે આવે તે આરે દ્વીપોનું બીજું અતુષ્ક કહેવાય, એ રીતે ત્રીજું ચોથું આવત સાતમું અતુષ્ક બાળવું. ॥ દર્શિ ચતુષ્કમ

એ પ્રમાણે આ લઘુદિશવંતપર્વતના એ છેડે આવેલી (પર્વતની) આર દાદાઓઉપર સર્વમળીને ૨૮ દ્વીપ થયા તે અન્તઃજગતી અંદર રહેલા હોવાથી અન્તર્દ્વીપ અથવા અન્તર એટલે એક બીજાથી અમુક અન્તરે અન્તરે (હર હર) રહેલા એવા દ્વીપ તે અન્તર્દ્વીપ એવી વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્રમાં કહેલી છે. ॥ ૬૬ અન્તરદ્વીપ શબ્દાર્થ ॥

વળી એવાજ ૨૮ બીજા અન્તરદ્વીપ શિળરીપર્વતની દાદાઓ ઉપર છે તે ૨૪મી ગાથામાં કહેવાશે, જેથી સર્વમળીને જંગૂદ્વીપમાં ૫૬ અન્તર્દ્વીપ છે. તથા એ દ્વીપોની ઉંચાઈ તથા એમાં યુગલિકોની વસતિઆદિનું સ્વરૂપ તથા દ્વીપનાં નામ પણ આગામી ગાથાઓમાં કહેવાશે. ॥ ૧૭-૧૮ ॥ ૨૧૧-૨૧૨ ॥

$$૧ એ પ્રમાણે ૩૦૦+૩૦૦+૪૦૦+૪૦૦+૫૦૦+૫૦૦+૬૦૦+૬૦૦+૭૦૦+૭૦૦+૮૦૦+$$

$$૮૦૦+૮૦૦+૯૦૦= ૮૪૦૦. અર્થાત્ સાતમો દ્વીપ સમાપ્ત થયે ૮૪૦૦ યોજન થાય છે.$$

૬ ૭ માટે દરેક દાદા ૮૪૦૦ યોજન વક્રીર્ણ છે.

અવતરણ:—હવે અન્તરદ્વીપો જળની ઉપર કેટલા ઉંચા દેખાય છે, અને તે ઉપરથી જળમાં કેટલા ડૂબેલા છે, તેનું પ્રમાણ આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

પદમચતુક્ષ્ણં વહિં, અઢ્ઢાઈઅજોઅણે અ વીસંસા ।

સયરિંસવુદ્ધિ પરઓ, મજ્ઞદિસિં સઠિવ કોસદુગં ॥ ૧૧ ॥ ૨૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

પદમચતુક્ષ્ણં-પહેલું ચતુષ્ક	સયરિ અંસ-સિત્તેર અંશ
ચ-જળથી ઉંચું	વુદ્ધિ-વૃદ્ધિ, અધિક.
વહિં-બહાર, જળદ્રીપતરફ	પરઓ-આગળ આગળના દ્વીપોમાં
અઢ્ઢાઈઅ જોઅણે-અઢી યોજન	મજ્ઞદિસિં-મધ્યદિશિએ, શિખાતરફ
વીસ અંસા-વીસ અંશ	કોસદુગં-એ કોશ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પ્રથમચતુષ્કમુચં વહિઃ માર્ધે દ્વે યોજને ચ વિંશત્યંશાઃ ।

સપ્તત્યંશા વૃદ્ધિઃ પરતો મધ્યદિશિ મર્ધે ક્રોશઢિકમ્ ॥ ૧૧ ॥ ૨૧૩ ॥

ગાથાર્થ:—પહેલા ચાર દ્વીપ જળદ્રીપતરફ અઢીયોજન વીસઅંશ જળથી ઉંચા છે, અને ત્યાર પછીના ચાર ચાર દ્વીપો [એટલે ૬ ચતુષ્કો] ૭૦ અંશ અધિક અધિક ઉંચા છે, અને આતે ચતુષ્કો મધ્યદિશિએ [શિખા તરફ] તેા એ એ ગાઉ જ ઉંચા છે ॥ ૧૬ ॥ ૨૧૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જળનીથી ૩૦૦ યોજન દૂર રહેલા અને ૩૦૦ યોજન વિસ્તાર વાળા જે પહેલા ચાર દ્વીપ છે તે ૨૫ યોજન ઉપરાન્ત પંચાણુઆ ૨૦ ભાગ જેટલા જળથી ઉંચા દેખાય છે, અને એ સિવાયના બધા ભાગ જળમાં જ ડૂબેલા છે. હવે એ કેટલાં એટલેા બાહ્ય દેખાય કેવી રીતે ? તે બાણુવાની ગણિતરીતિ આ પ્રમાણે;—પંચાણુ હજાર યોજને ૧૦૦૦ ગોતીર્થ છે, અને ૭૦૦

અન્તરદ્વીપોનો યોજન જળવૃદ્ધિ છે તેા ત્રાણુએ યોજન દૂર ગયે ગોતીર્થ અને જળ ઉપર દેખાવ જળવૃદ્ધિ કેટલી ? તે પ્રાપ્ત કરીને બન્નેનો સર્વાળો કરીએ તેટલું

જળ ત્યાં હોય, પરન્તુ અહિં શાસ્ત્રમાં સર્વદ્વીપોની ઉંચાઈ જૂદી જૂદી કહી નથી, કે જેથી તે સર્વાળો ઉંચાઈમાંથી બાદ કરાય, કેવળ જળ ઉપરનો દેખાવ માત્ર કહ્યો છે, માટે પ્રથમ અભ્યન્તરભાગની ઉંચાઈ બાણુવાને

માટે શિખાતરફનો એ ગાઉનો સર્વનો જે સરખો દેખાવ કહ્યો છે તેજ અહિં ઉપયોગી છે, માટે કેવળ જળવૃદ્ધિ જ પ્રાપ્ત કરવી તે આ રીતે—

યો. ગયે જળવૃદ્ધિ તો યોજને કેટલી ?

$$૬૫૦૦૦ - ૭૦૦ - ૩૦૦ = \frac{૬૦૪૮૦૦}{૬૫૦૦૦} = ૨૧૦$$

(૬) ૨૧૦(૨ યો. એ પ્રમાણે ૨ યોજન ૨૦ ભાગ જેટલી જળવૃદ્ધિ ૩૦૦ યોજન

૧૬૦ દૂર જતાં દ્વીપના પ્રારંભે હોય અને શિખાતરફના પર્યન્ત ૨૦ ભાગ. ભાગે પુનઃ ૩૦૦ યોજન જતાં પણ એટલી અધિક જળવૃદ્ધિ

યો. ભા. હોવાથી ૪ યોજન ૪૦ ભાગ જળવૃદ્ધિ હોય, પુનઃ એટલી

૨—૨૦ જળવૃદ્ધિ હોઈને પણ ૨ ગાઉ ઉંચા પર્યન્તે દેખાય છે,

+૨—૨૦ તેવાજ એ ગાઉ ઉંચા જળદ્વીપતરફ પણ હોયજ અને તે

૪—૪૦

ઉપરાન્ત પર્યન્તભાગ સુધીના જે ૨-૪૦ અધિક ડૂબેલા ગણ્યા હતા તે જળદ્વીપતરફ તેટલો ખુસો હોય છે, જેથી

યોગ ગાઉ ભાગ.

૨—૦—૪૦ જળદ્વીપ તરફ અધિક દ્રષ્ટિગોચર

૦—૨—૦ પર્યન્તભાગવત પ્રથમથી જ દ્રષ્ટિગોચર યોજન ભાગ.

૨—૨—૪૦ જળદ્વીપ તરફ સર્વ દ્રષ્ટિગોચર = ૨૧૧-૪૦

હવે ૩૦૦ યોજન ગયે ગોતીરફ કેટલું છે તે જાણવાનો ઉપાય પણ આ પ્રમાણે—

યો. ગયે ગોતીરફ તો યોજને કેટલું ?

$$૬૫૦૦૦ - ૧૦૦૦ - ૩૦૦$$

$$= \frac{૬૩૭૦૦ - ૩૦૦}{૬૫૦૦૦} = ૩૦૦$$

(૬) ૩૦૦(૩ યો

૩-૧૫ ગોતીરફ

૨૮૫

૨-૨૦ જળવૃદ્ધિ

૦૧૫ ભા.

૫-૩૫ જળાવગાહ

} ૩૦૦ યોજન ગયે

એ પ્રમાણે ગોતીરફ અને જળવૃદ્ધિ મળીને પહેલો દ્વીપ જળદ્વીપતરફ

યો. ભા.

૫-૩૫ જળમાં ડૂબેલો છે અને

૫-૩૫ જળાવગાહ

૨૧૧-૪૦ દ્રષ્ટિગોચર છે, તો તે એ

+ ૨૧૧-૪૦ દ્રષ્ટિગોચર

મેળવતાં પહેલા દ્વીપની અભ્યન્તર

ગા-૭૫ દ્વીપની અભ્યન્તર ઉંચાઈ.

ઉંચાઈ ગા યોજન-૭૫ ભાગ જેટલી આવી, પુનઃ ત્રણસો યોજન દૂર શિખા

યો. ભા.

તરફના ભાગમાં ઉંચાઈ જાણવી હોય તો ૩૦૦ યોજન સંગ્રાંધિ ૩-૧૫ જેટલું

અધિક ગોતીરફજ ઉમેરવાનું રહ્યું, કારણકે જળવૃદ્ધિ તો પ્રથમથીજ અભ્યન્તર

દ્રષ્ટિગોચરમાં અન્તર્ગત ગણેલીજ છે, માટે પુનઃ ગણવાની જરૂર હોય નહિ જેથી

- ૭૧-૭૫ અભ્યન્તર ઉંચાઈ પહેલા દ્વીપની, તેમાં
 + ૩-૧૫ પર્યન્તે અધિક ગોતીર્થ ઉમેરતાં
 ૧૦૧-૬૦ પહેલા દ્વીપની બાહ્ય ઉંચાઈ (શિખાતરફની).
 એ પ્રમાણે આ પહેલા દ્વીપની ઉંચાઈ વિગેરેનો સર્વ સંગ્રહ આ પ્રમાણે—
 થો. ભા.
 ૫ —૩૫ અભ્યન્તર જળાવગાહ (જળમાં ડૂબેલો)
 ૨૧-૪૦ અભ્યન્તર દ્રષ્ટિગોચર (જળથી ઉંચો દેખાય છે).
 ૭૧-૭૫ અભ્યન્તર ઉંચાઈ
 ૧૦ —૭૦ બાહ્ય જળાવગાહ (શિખા તરફ જળમાં ડૂબેલો)
 ૦૧-૦ બાહ્ય દ્રષ્ટિગોચર (જળથી ઉંચો દેખાય છે)
 ૧૦૧-૭૦ બાહ્ય ઉંચાઈ [અભ્યન્તર જળાવગાહને દ્વિગુણ કરી બે
 ગાઉ ઉમેરતાં].

હવે બીજા ચારદ્વીપ ત્રીજા ચારદ્વીપ ચાવત ચાતમા ચારદ્વીપો એ
 છ ચતુષ્કોમાં અનુક્રમે દ્રષ્ટિગોચરમાં ૭૦-૭૦ અંશ અધિક અધિક વધતા જાય
 છે તેનું કારણ કે-એ ચતુષ્કો જળગતીથી સાં સાં યોજન અધિક અધિક દૂર
 થો. વૃ.
 છે માટે ૬૫૦૦૦-૭૦૦ તો -૧૦૦ યોજને કેટલી ? એ ત્રિરાશી પ્રમાણે
 $\frac{૭૦૦ \times ૧૦૦}{૬૫૦૦૦} = \frac{૭૦}{૬૫}$ આ રીતે પંચાણ્ડમાં ૭૦ અંશજ પ્રાપ્ત થાય છે માટે અંદરના
 ભાગમાં ૭૦-૭૦ અંશે વધતા જાય છે. જેથી બીજા દ્વીપ ૨૧-૬૦, ત્રીજા દ્વીપ
 ૩૧-૬૫, ચોથા દ્વીપ ૪૧-૪૦, પાંચમા દ્વીપ ૫૧-૧૫, છઠ્ઠા દ્વીપ ૫૧-૮૫.
 અને સાતમા દ્વીપ ૬૧-૬૦ જેટલો જળથી ઉંચો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. અને એ
 સાતે ચતુષ્ક (અકૃત્રીય દ્વીપ) શિખાતરફ તો બે ગાઉજ દ્રષ્ટિગોચર છે.

દ્વીપની ઉંચાઈ જો કે શાસ્ત્રમાં કહી નથી, તોપણ જાણવી હોય તો બીજા
 ત્રીજા આદિ ચતુષ્કોમાં અનુક્રમે અભ્યન્તર ભાગે ૧ યોજન ૫ અંશ અને બાહ્ય-
 ભાગે ૨ યોજન ૧૦ અંશ અધિક અધિક વધારતા જવું, જેથી બીજા દ્વીપની
 અભ્યન્તર ઉંચાઈ થો. ૮૧-૮૦ ભા. અને બાહ્ય ઉંચાઈ થો. ૧૨૧-૮૦ ભા. છે,
 પ્રત્યાદિ ઉંચાઈ જાણવી. ॥ ૧૬ ॥ ૨૧૩ ॥

અવતરણ:—હવે આ ચાર ગાથાઓમાં અન્તર્દીપિનાં નામ કહે છે—

સર્વે સર્વેઽંતા, પદમ ચતુર્કમ્મિ તેસિ નામાઈ ।

एगोरुअ आभासिअ वेसाणिअ चव लंगूले ॥ ૨૦ ॥ ૨૧૪ ॥

वीयचउक्के हयगय-गोसकुलि पुव्वकन्नणामाणो ।
 आयंसमिंदगअओ-गोपुव्व मुहा य तइयम्मि ॥२१॥२१५॥
 हयगयहरिवग्घमुहा, चउत्थए असकन्न हरिकण्णो ।
 अकण्ण कण्णपावरणु दीवा पंचमचउक्कम्मि ॥२२॥२१६॥
 उक्कमुहो मेहमुहो विज्जुमुहो विज्जुदंत छट्ठम्मि ।
 सत्तमगे दंतंता, घणलट्ठनिगूढसुधाय ॥ २३ ॥ २१७ ॥

शब्दार्थः—

मवेद अता-अन्ते वेदिता सलित
 पट्टमचउक्कम्मि-पेट्टिता आरद्वीपमां

तेसि-ते आरद्वीपनां
 नामाई-नामो आ प्रमाणे

वीयचउक्के-गीत आरद्वीपमां (नां)
 पुव्व-पूर्व क
 कण्णणामाणो-कण्णुं ये नामवाणा

पुव्वमुहा-पूर्व क “मुण” एवा नामवाणा
 तइयम्मि-त्रीत आरद्वीपमां (नां)

मुहा-(ये शब्दो पूर्व क) मुणनामवाणा

पंचम चउक्कम्मि-पांचमां अनुष्ठनां

दंत अन्ता-(ये शब्दोने) अन्ते दन्त
 शब्दसलित नामवाणा.

संस्कृत अनुवाद.

मर्वे मवेदिकान्ताः प्रथमचतुष्के तेषां नामानि ।
 एकोरुक्कआभासिकोवैषाणिकश्चैव लांगूलिकः ॥ २० ॥ २१४ ॥
 द्वितीयचतुष्के हयगजगोशकुलिपूर्वककर्णनामानः ।
 आदर्शमेढायोगोपूर्वमुखाश्च तृतीये ॥ २१ ॥ २१५ ॥

હયગજહરિવ્યાગ્રમુખાશ્ચતુર્થકે આસકર્ણો હરિકર્ણઃ ।

અકર્ણઃ કર્ણપ્રાવરણો દ્વીપઃ પંચમચતુષ્કે ॥ ૨૨ ॥ ૨૧૬ ॥

ઉલ્કામુખો મેઘમુખો વિદ્યુન્મુખો વિદ્યુદન્તઃ પષ્ઠે ।

સપ્તમે દન્તાન્તા ઘન-લષ્ટ-ગૂઢ-શુદ્ધાશ્ચ ॥ ૨૩ ॥ ૨૧૭ ॥

ગાથાર્થઃ—સર્વે દ્વીપોને અન્તે વેદિકા છે [અર્થાત્ દરેક દ્વીપ પર્યન્તભાગે વન અને વેદિકાવડે વીટાયેલો છે], સાતચતુષ્કમાં જે પહેલું ચતુષ્ક એટલે પહેલા ચાર દ્વીપ છે તેનાં નામ—એકોરક-આભાસિક-વૈષાણિક—અને લાંગૂલિક દ્વીપ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧૪ ॥

બીજા ચતુષ્કમાં [હય ગજ ગો અને શમ્બુલી એ ચાર શબ્દો પૂર્વે રાખીને ઉત્તરમાં દરેકને કર્ણ શબ્દ જોડીએ એવા નામવાળા છે એટલે] હયકર્ણ-ગજ-કર્ણ-ગોકર્ણ—અને શમ્બુલીકર્ણ એ ચારનામવાળા છે, તથા ત્રીજા ચતુષ્કમાં [આદર્શ મેઠ અથો અને ગો એ ચાર શબ્દોને પૂર્વે રાખી ઉત્તરમાં “મુખ” શબ્દ જોડવાથી જે નામ થાય તેવા નામવાળા છે એટલે] આદર્શમુખ-મેઠ-મુખ-અથોમુખ—અને ગોમુખ એ ચારનામવાળા છે ॥ ૨૧ ॥ ૨૧૫ ॥

ચોથા ચતુષ્કમાં [હય આદિને મુખ શબ્દ જોડવાથી] હયમુખ-ગજમુખ-હરિમુખ (સિંહમુખ)—અને વ્યાગ્રમુખ એ નામવાળા દ્વીપો છે, તથા પાંચમા ચતુષ્કમાં આસકર્ણ-હરિકર્ણ-અકર્ણ-કર્ણપ્રાવરણદ્વીપ એ ચાર નામવાળા દ્વીપ છે. ॥ ૨૨ ॥ ૨૧૬ ॥

છઠ્ઠા ચતુષ્કમાં ઉલ્કામુખ-મેઘમુખ-વિદ્યુન્મુખ—અને વિદ્યુદન્ત એ ચાર નામવાળા દ્વીપ છે. અને સાતમા ચતુષ્કમાં [ઘન આદિ શબ્દોને અન્તે “દન્ત” શબ્દ જોડીએ એવા નામવાળા એટલે] ઘનદન્ત-લષ્ટદન્ત-ગૂઢદન્ત—અને શુદ્ધદન્ત એ ચાર નામવાળા દ્વીપ છે. ॥ ૨૩ ॥ ૨૧૭ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એજ કે એ સર્વે દ્વીપ કાંગરા સિવાયના કોટસરખી એકેક વેદિકાવડે વીટાયેલા છે, જગૂદ્વીપની જગતીઉપર વેદિકાનું જે સ્વરૂપ કહ્યું છે, તેવી જ બે ગાઉ ઉંચી અને ૫૦૦ ધનુષ્ પહોળી આ વેદિકાઓ પણ જાણવી. તથા વન પણ જગતીઉપરના વનસરખું યથાસંભવ જાણવું. ॥ ૨૦-૨૧-૨૨-૨૩ ॥ ૨૧૪-૨૧૫-૨૧૬-૨૧૭ ॥

અવતરણઃ—જેવા ૨૮ અન્તદ્વીપ લઘુહિમવંતપર્વતના બે છેડે છે, તેવાજ બીજા ૨૮ અન્તદ્વીપ શિખરીપર્વતના બે છેડે પણ છે તે, તથા અન્તદ્વીપોમાં કોની વસતિ છે ? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

એમેવ ય સિહરિમ્મિવિ, અડવીસં સઙ્ગિ હુંતિ છપ્પણા ।
 એસુ જુઅલરૂવા, પલિઆસંઘંસઆઝ નરા ॥ ૨૪ ॥ ૨૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

એમેવ—એ પ્રમાણે જ
 સિહરિમ્મિવિ—શિખરીપર્વતને અંતેપણ
 અડવીસં—અઠ્ઠાવીસ અન્તરદ્રીપ છે
 સઙ્ગિ છપ્પણા—સર્વ મળીને છપ્પનદ્રીપ

એસુ—એ અન્તરદ્રીપોમાં
 જુઅલરૂવા—યુગલિક ૩૫
 પલિઅ અસંઘંસ આઝ—પદ્યોપમના અસં-
 જ્યાતમા ભાગ જેટલા આયુષવાળા
 નરા—મનુષ્યો (તિર્યંચો પણ)

સંસ્કૃત અનુવાદ.

એવમેવ ચ શિખરિણ્યષ્ટાવિંશતિઃ સર્વે ભવન્તિ પદ્મંચાશત્ ।
 એતેષુ યુગલરૂપાઃ પલ્યામંઘ્રેયાંશાયુષો નરાઃ ॥ ૨૪ ॥ ૨૧૮ ॥

ગાથાર્થ:—એ પ્રમાણેજ શિખરીપર્વતના બન્ને છેડે પણ ૨૮ દ્રીપ છે, જેથી સર્વ મળીને ૫૬ અન્તરદ્રીપ છે, અને છપ્પનઅન્તરદ્રીપોમાં યુગલિકમનુષ્યો પદ્યોપમના અસંજ્યાતમાભાગના આયુષ્યવાળા વસે છે [ગર્ભજતિર્યંચો પણ એવાજ વસે છે] ॥ ૨૪ ॥ ૨૧૮ ॥

વિસ્તાર્થ:—લઘુલિમવંતને છેડે જેવા ૨૮ અન્તરદ્રીપ કહ્યા તેવાજ ઉત્તરદિશામાં ઐરવતક્ષેત્રને અન્તે રહેલા શિખરી વર્ષધરપર્વતના બે છેડે પણ ૨૮ અન્તરદ્રીપ છે. જેથી સર્વ ૫૬ અન્તરદ્રીપોમાં યુગલિકમનુષ્યો અને યુગલિકતિર્યંચો પણ પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગના આયુષ્યવાળા વસે છે, તથા ભૂમિ કદપ-વૃક્ષ ઇત્યાદિ જે સ્વરૂપ લિમવંતક્ષેત્રાદિનું કહેવાયું છે, તે સર્વસ્વરૂપ અહિં પણ યથાયોગ્ય જાણવું. સમ્ભૂતિર્જિમ તિર્યંચપંચેન્દ્રિયો પણ આયુષ્યના તત્પ્રા-યોગ્ય શુભઅધ્યવસાયે અન્તરદ્રીપના મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે અને અહિં ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી હીન પણ તત્પ્રાયોગ્ય શુભઅધ્યવસાયે યુગલતિર્યંચનું આયુષ્ય બાંધી અહિં યુગલતિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ગાથામાં જે કે યુગલતિ-ર્યંચ કહ્યા નથી તે પણ ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ કરવા. ॥ ૨૪ ॥ ૨૧૮ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં અન્તરદ્રીપના યુગલિકોના શરીરની ઉંચાઈ પાંસળી આહારનું અન્તર અને અપત્યપાલના એ ચાર બાબત કહેવાય છે—

જોઅણદસમંસતણૂ પિટ્ટિકરંડાળમેસિ ચડસટ્ટી ।

અસળં ચ ચડત્થાઓ, ગુણસીદિળવચ્ચપાલળયા ॥ ૨૫ ॥ ૨૧૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

જોઅણદસમંસ—એક યોજનના દશમા ભાગ
તણૂ—શરીરની ઉંચાઈ
પિટ્ટિકરંડાળ—પૃષ્ઠકરંડકો, પાંસળીઓ
એસિ—એ યુગલિકોને
ચડસટ્ટી—ચોસડ

અસળં ચ—વળી આહાર (નું અન્તર)
ચડત્થાઓ—ચતુર્થભક્તથી (એક દિવસને આંતરે)
ગુણસીદિળ—એગોન્યાસી (૭૯) દિવસ
અવચ્ચપાલળયા—અપત્યપાલના
(સંતતિ પાલન)

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યોજનદશમાંશતનવઃ, પૃષ્ઠકરંડકાનામેતેષાં ચતુઃપટ્ટિઃ ।

અશનં ચ ચતુર્થદિકોનાશીતિદિનાન્યપત્યપાલના ॥ ૨૫ ॥ ૨૧૯ ॥

ગાથાર્થ:—એ યુગલિકોનું શરીર યોજનના દશમા ભાગ જેટલું [૮૦૦ ધનુષનું] ઉંચું હોય છે, એ મનુષ્યોને પાંસળીઓ ૬૪ હોય છે, એક દિવસને અન્તરે આહાર હોય છે, અને અપત્યપાલના ૭૯ દિવસ યુધી હોય છે. ॥ ૨૫ ॥ ૨૧૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત સુગમ છે. વિશેષ એજ કે—એ ચારે બાજત યુગલિકમનુષ્યોને અંગેજ જાણવી, પરન્તુ યુગલતિર્યચ્ચાને અંગે નહિ. કુરૂક્ષેત્રના યુગલતિર્યચ્ચાને ઉત્કૃષ્ટ આહારાન્તર એ દિવસનું કહ્યું છે, અને મનુષ્યોને ત્રણ દિવસનું કહ્યું છે, તે અનુસારે શેષ યુગલભૂમિઓમાં પણ યુગલતિર્યચ્ચાને મનુષ્યની અપેક્ષાએ કંઈક ન્યૂન આહારાન્તર સંભવે, પરન્તુ સ્પષ્ટ કહેલું નથી માટે અહિં પણ કેટલું આહારાન્તર તે સ્પષ્ટ કહેવાય નહિ અને શેષ ત્રણ વાત તો યુગલતિર્યચ્ચાનેમાટે કુરૂક્ષેત્રમાં તેમજ બીજે પણ દર્શાવી નથી.

તથા છ માસ આયુષ્ય શેષ રહ્યે યુગલપ્રસવ હોવાથી અહિં ૭૯ દિવસયુધી પુત્રપુત્રીનું રક્ષણકરી શેષ (૧૦૧ દિવસ લગભગ) આયુષ્યપૂર્ણ કરી માત-પિતા લવનપતિ અથવા વ્યન્તરમાં જાય છે, અને ૭૯ દિવસગાઠ યુગલબાળકો યુવાન થઈ સ્વતંત્ર વિચરે છે. ॥ ૨૫ ॥ ૨૧૯ ॥

॥ ૫૬ અન્તરદ્વીપનું કોષ્ટક ॥

અન્તર્દીપ	રેલ્વે કોશીગોલ	પૂર્વ દીપથી દૂર	કોશીગોલ મેટ્ર	અન્તર્દીપ શિળાના કાળ અને તરફ વળાચીરદે વળા ઉચા	પૃષ્ઠ કરદક આહારાન્તર અપર્ય પાલન	શરીરની ઉચાઈ આરુપ્ય	જીર્ણોત્થાન
પેલિલા ૪ દીપ	૩૦૦ ચો.	૩૦૦ ચો. (અગતીથી)	૩૦૦ ચો.	૨ ગાડી ચાલુ આરાના મ્યેન્ત સરખા			૯૪૯ ચો.
વીજ્ઞ ૪ દીપ	૧૦૦	૪૦૦ (પૂર્વ દીપથી)	૪૦૦ ચો.	૨ ગાડી ચાલુ આરાના મ્યેન્ત સરખા			૧૨૬૫
વીજ્ઞ ૪ દીપ	૫૦૦	૫૦૦	૫૦૦ ચો.	૨ ગાડી ચાલુ આરાના મ્યેન્ત સરખા			૧૫૮૧
ચોથા ૪ દીપ	૬૦૦	૬૦૦	૬૦૦ ચો.	૨ ગાડી ચાલુ આરાના મ્યેન્ત સરખા			૧૮૯૭
પાંચમા ૪ દીપ	૭૦૦	૭૦૦	૭૦૦ ચો.	૨ ગાડી ચાલુ આરાના મ્યેન્ત સરખા			૨૨૧૩
છઠ્ઠા ૪ દીપ	૮૦૦	૮૦૦	૮૦૦ ચો.	૨ ગાડી ચાલુ આરાના મ્યેન્ત સરખા			૨૫૨૯
સાતમા ૪ દીપ	૯૦૦ ચો.	૯૦૦	૯૦૦ ચો.	૨ ગાડી ચાલુ આરાના મ્યેન્ત સરખા			૨૮૪૫ ચો.

અવતરણ:—પૂર્વે ગાથાઓમાં કહેલા પદ અન્તરદ્રીપઉપરાન્ત બીજા પણ ગૌતમદ્રીપઆદિ દ્વીપો આ લવણસમુદ્રમાં છે તે આ બે ગાથાઓમાં કહેવાય છે—

પચ્છિમદિસિ સુત્થિઅ લવણસામિણો ગોઅમુત્તિ ઇગુદીવો ।
 ઉમઓવિ જંબુલાવણ દુ દુ રવિ દીવા ય તેસિં ચ ॥ ૨૬ ॥ ૨૨૦ ॥
 જગઇપરુપ્પરઅંતરિ, તહવિત્થર વારજોઅણસહસ્સા ।
 એમેવ ય પુવ્વદિસિં, ચંદચઠક્કસ્સ ચઠદીવા ॥ ૨૭ ॥ ૨૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—

પચ્છિમદિસિ—પશ્ચિમદિશાએ	ઉમઓવિ—બંને બાબુએ પણ
સુત્થિઅ—સુસ્થિત નામના	જંબુલાવણ—જંબુદ્વીપના અને લવ-
લવણસામિણો—લવણસમુદ્રના અધિપતિના	ણસમુદ્રના
ગોઅમુત્તિ—ગૌતમ એના નામનો	દુદુ રવિ દીવા—બે બે સૂર્યદ્વીપ
રગુ દીવો—એકદ્વીપ છે	તેસિં ચ—અને તે દ્વીપોનું

જગઇ (અંતરિ)—જગતીથી અન્તર	એમેવ ય—વળી એ પ્રમાણેજ
પરુપ્પર અંતરિ—પરસ્પર અન્તર	પુવ્વદિસિં—પૂર્વદિશામાં
તહ વિત્થર—તથા વિસ્તાર	ચંદચઠક્કસ્સ—ચાર ચંદ્રના
વારજોઅણસહસ્સા—બારહજાર થોડા	ચઠદીવા—ચારદ્વીપ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પશ્ચિમદિશિ સુસ્થિતલવણસ્વામિનો ગૌતમેત્યેકો દ્વીપ: ।
 ઉભયતોઽપિ જામ્બુલાવણયોર્દે દ્વે દ્વીપે ચ તેષાં ચ ॥ ૨૬ ॥ ૨૨૦ ॥
 જગતીપરસ્પરાન્તરં તથા વિસ્તારો દ્વાદશયોજનસહસ્રાણિ ।
 એવમેવ ચ પૂર્વદિશિ ચન્દ્રચતુષ્કસ્ય ચત્વારો દ્વીપા: ॥ ૨૭ ॥ ૨૨૧ ॥

ગાથાર્થ:—પશ્ચિમદિશામાં લવણસમુદ્રના અધિપતિ સુસ્થિતનામના દેવનો ગૌતમદ્વીપ નામનો એક દ્વીપ છે, અને તે ગૌતમદ્વીપની બે બાબુએ જંબુદ્વીપના બે સૂર્યના બે દ્વીપ અને લવણસમુદ્રના બે સૂર્યના [ચાર સૂર્યમાંથી બે સૂર્યના] બે દ્વીપ છે, તથા તે પાંચે દ્વીપોનું જગતીથી અન્તર અને દ્વીપોનું પરસ્પર

[દ્વીપથી દ્વીપનું] અન્તર તથા વિસ્તાર બાર હજાર યોજન છે, અને એ પ્રમાણે જ પૂર્વદિશામાં ચાર ચંદ્રના ચાર દ્વીપ છે. ॥ ૨૬-૨૭ ॥ ૨૨૦-૨૨૧ ॥

વિસ્તારાર્થ:—હવે આ લવણસમુદ્રમાં ચંદ્રસૂર્યના આવાસ દ્વીપો છે તે કહેવાય છે—

॥ લવણસમુદ્રમાં ૨૪ ચંદ્રસૂર્યદ્વીપ તથા ૧ ગૌતમદ્વીપ ॥

લવણસમુદ્રનો અધિપતિ સુસ્થિત એ નામનો વ્યન્તરનિકાયનો મહર્ષિ કહેવ છે, તેની સુસ્થિતા નામની રાજધાની અસંખ્યદ્વીપસમુદ્ર વ્યતીત થયા બાદ બીજા લવણસમુદ્રમાં પશ્ચિમદિશામાં વિજયરાજધાની સરખી ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે, ત્યાં આ સુસ્થિતદેવ રહે છે, પરન્તુ જ્યારે પોતાના તાબાના લવણસમુદ્રના કોઈ કાર્યપ્રસંગે અથવા બીજા કોઈ કારણે અહિં આવે ત્યારે આ ગૌતમદ્વીપના ઉપર ભૌમેય આવાસમાં આરામ લે છે, આ કીડા આવાસ દર ૧૧ યોજન ઉંચા અને ૩૧૧ યોજન વિસ્તારવાળો છે, એમાં સુસ્થિતદેવને બેસવાયોગ્ય સિંહાસન નથી પરન્તુ શયનકરવાયોગ્ય શય્યા છે, સુસ્થિતદેવનું ૧ પટ્યોપમ આયુષ્ય છે. લવણસમુદ્ર અને સમુદ્રમાં રહેલા દ્વીપપર્વતઆદિ પદાર્થો પ્રત્યે પણ એનું આધિપત્ય છે, નારદને અવિરતિ જાણીને દ્રૌપદીએ પોતાના નિવાસભુવનમાં આવતાં યોગ્યસત્કાર ન કર્યો ત્યારે કલેશપ્રિય નારદે ધાતકી જાંડની અપરકંઠા નગરીના પદ્મોત્તરરાજા આગળ દ્રૌપદીની મુંદરતાનું વર્ણન કરતાં રાજાએ સ્વાધીનદેવદ્વારા દ્રૌપદીનું હરણ કર્યું, તે વખતે દ્રૌપદીની શોધમાં વ્યાકુળ થયેલા કૃષ્ણને અન્યોક્તિમાં નારદેજ દ્રૌપદીનું સ્થાન દર્શાવ્યું, જેથી અપરકંઠા નગરીમાં જવાને લવણસમુદ્ર ઉલ્લંઘવા માટે કૃષ્ણે એજ સુસ્થિત દેવનું આરાધન કર્યું હતું, અને એજ દેવે લવણસમુદ્રમાં મોટી સડક સરખો સ્થલ-માર્ગ કરી આપ્યો હતો, કે જે માર્ગે થઈને અપરકંઠા નગરીમાં પાંડવો સહિત જઈ પદ્મોત્તરને છતી દ્રૌપદીને પાછી લાવ્યા.

આ ગૌતમદ્વીપ જંગૂદ્વીપની જગતીથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર સમુદ્રમાં મેરૂની પશ્ચિમદિશાએ એટલે જયંતદ્વારની સન્મુખ છે, અને એ દ્વીપની લંબાઈ પહોળાઈ પણ ૧૨૦૦૦ યોજન છે, અને સમવૃત્ત આકારનો છે, જેથી મૂળ વિસ્તાર અને ઉપરનો વિસ્તાર બન્ને સરખા છે. ॥ इति लवणाधिपतिसुस्थितदेवस्य गौतमद्वीपः ॥

તથા એજ ગૌતમદ્વીપને બે પડખે ઉત્તરદક્ષિણબાજુએ બે બે સૂર્યદ્વીપ છે, એમાં બે સૂર્યદ્વીપ જંગૂદ્વીપના બે સૂર્યના છે, અને બીજા બે દ્વીપ લવણ-

સમુદ્રની શિખાના અભ્યન્તર ભાગે એટલે જંગૂદ્રીપતરફ ફરતા બે* અભ્યન્તર સૂર્યના છે, જેથી બે બે સૂર્યદ્રીપની વચ્ચે ગૌતમદ્રીપ આવેલો છે, અને એ ચારે દ્રીપો પણ ગૌતમદ્રીપસરખા જ બાણવા, જેથી જગતીથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર છે, અને ૧૨૦૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા છે, તથા પશ્ચિમદિશામાં એ પાંચે વક્ર પંક્તિએ પરસ્પર બારબાર હબ્બર યોજન દૂર રહેલા છે, પણ એક બીજાને અડીને નજીકમાં રહ્યા નથી.

એ સૂર્યદ્રીપોની ઉપર પણ પૂર્વે કહેલા ભૌમેય આવાસ (ભવન) સરખો એકેક કીડાપ્રાસાદ છે, વળી એમાં જંગૂદ્રીપના બે સૂર્યની મુખ્ય રાજધાનીઓ અસંખ્યદ્રીપસમુદ્ર વ્યતીત થયા બાદ બીજા જંગૂદ્રીપમાં છે, અને લવણ સૂર્યની બે રાજધાનીઓ એટલે જ દૂર બીજા લવણસમુદ્રમાં પોતપોતાના દ્રીપની પશ્ચિમદિશાએ છે. ત્યાં અનેક જ્યોતિષીદેવદેવીઓનું આધિપત્ય ભોગવે છે, જન્મ પણ ત્યાં છે, અને કાર્યપ્રસંગે અહિં આવે ત્યારે આકાશમાં ફરતા પોતાના સૂર્યવિમાનમાં સિંહાસનઉપર પરિવાર સહિત બેસે છે, અને કાંઈ વખત આ દ્રીપ ઉપરના પ્રાસાદમાં આવી શય્યામાં શયન કરે છે. પુનઃ આ દ્રીપ ઉપરના સપાટ પ્રદેશોમાં હંમેશા બીજા અનેક જ્યોતિષદેવદેવીઓ ફરે છે બેસે છે સૂએ છે, અને આનંદ કરતા વિચરે છે ॥ इति ४ सूर्यद्वीपाः ॥

તથા જ રીતે પશ્ચિમદિશામાં ચાર સૂર્યદ્રીપ કહ્યા તેવા જ મેરૂની પૂર્વ-દિશામાં એટલે વિજયદ્વારની રુહામે જગતીથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર અને ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા ૪ ચંદ્રદ્રીપ છે, એમાં પણ બે દ્રીપ જંગૂદ્રીપના બે ચંદ્રના છે, અને બીજા બે દ્રીપ લવણસમુદ્રના શિખાની અભ્યન્તર ભાગે ફરનારા બે ચંદ્રના છે. એ ચારે દ્રીપ પરસ્પર બારબારહબ્બર યોજન દૂર રહેલા છે. તથા એ દ્રીપો ઉપરના કીડાપ્રાસાદો તથા ચંદ્રા રાજધાનીઓ વિગેરે સ્વરૂપ સર્વ સૂર્યવત્ કહેવું, વિશેષ કે એ ચંદ્રોની ચંદ્રા નામની રાજધાનીઓ બીજા જંગૂદ્રીપમાં તથા લવણસમુદ્રમાં પૂર્વદિશામાં બાણવી. ॥ इति ४ चंद्रद्वीपः ॥ ॥ ૨૬-૨૭ ॥ ૨૨૦-૨૨૧ ॥

* ગૌતમદ્રીપને બે પડબે બે બે સૂર્યદ્રીપ સામાન્યથી કહ્યા છે, પરંતુ એમાં જંગૂ-સૂર્યના દ્રીપ કઈ બાણુએ અને અભ્યન્તરલવણસૂર્યના દ્રીપ કઈ બાણુએ તે સ્થાનની સ્પષ્ટતા ઉપલબ્ધ થતી નથી, તેમજ પૂર્વદિશામાં ચાર ચંદ્રદ્રીપમાં પણ કયા ચંદ્રના દ્રીપ કઈ બાણુએ છે, તેની સ્પષ્ટતા દેખાતી નથી, માટે તે સ્થાનનિયમ શ્રીબાલુચુતથી બાણુવા.

૧ અર્થાત્ ગૌતમદ્રીપઉપર ભૌમેયવિહાર (ભવન) છે અને ચંદ્રસૂર્યદ્રીપોઉપર પ્રાસાદ છે. એ તફાવત છે.

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં જંગમદ્વીપતરફ જેમ ચાર સૂર્યદ્વીપ અને ચાર ચંદ્રદ્વીપ કહ્યા તેમ ધાતકીખંડતરફ પણ ૮ સૂર્યદ્વીપ અને ૮ ચંદ્રદ્વીપ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

एवं चिअ बाहिरओ, दीवा अट्टट्ट पुव्वपच्छिमओ ।

दु दु लवण छ छ धायइ—संड ससीणं रवीणं च ॥ २८ ॥ २२२ ॥

શિખાર્થ:—

एवं चिअ-એ પ્રમાણેજ

बाहिरओ-બહારભાગમાં

दीवा=ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ

अट्टट्ट-આડ આડ

पुव्व पच्छिमओ-પૂર્વ અને પશ્ચિમે

दु दु-જે ચંદ્રદ્વીપ જે સૂર્યદ્વીપ

लवण-લવણસમુદ્રના

छ छ-૬ ચંદ્રદ્વીપ ૬ સૂર્યદ્વીપ

धायइसंड-ધાતકીખંડ

ससीणं रवीणं-ચંદ્રસૂર્યના

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एवं चैव बाह्यतो द्वीपा अष्टाष्ट पूर्वपश्चिमतः

द्वे द्वे लावणयोः षट् षट् धातकीखंडचन्द्राणां सूर्याणां च ॥ २८ ॥ २२२ ॥

માર્થ:—એ પ્રમાણેજ લવણસમુદ્રની શિખાથી બહારના ભાગમાં પૂર્વ-દિશામાં જે દ્વીપ બાહ્યલવણચંદ્રના અને છ દ્વીપ ધાતકીખંડના અભ્યન્તરચંદ્રના, તથા પશ્ચિમદિશામાં જે દ્વીપ બાહ્યલવણસૂર્યના અને છ દ્વીપ અભ્યન્તરધાતકી સૂર્યના છે, સર્વમળી ૮ ચંદ્રદ્વીપ અને ૮ સૂર્યદ્વીપ છે. ॥ ૨૮ ॥ ૨૨૨ ॥

વિસ્તાર:—લવણસમુદ્રની શિખાની બહાર લવણસમુદ્રના જે ચંદ્ર અને જે સૂર્ય ફરે છે, અને ધાતકીખંડમાં જે ૧૨ સૂર્ય ૧૨ ચંદ્ર છે તેમાંના ૬-૬ સૂર્યચંદ્ર ધાતકીના મેરૂપર્વતની અભ્યન્તરબાબુએ લવણસમુદ્ર તરફ ફરે છે, અને બીજા ૬ સૂર્ય ૬ ચંદ્ર ધાતકીમેરૂની બહારના ભાગમાં કાળોદધિસમુદ્રતરફ પણ ધાતકી-ખંડમાંજ ફરે છે, જેથી ૬ ચંદ્ર ૬ સૂર્ય અભ્યન્તરધાતકીના અને બીજા ૬-૬ બાહ્યધાતકીના ગણાય. ત્યાં લવણસમુદ્રના પર્યન્તે લવણસમુદ્રની જગતી ધાતકીખંડના અભ્યન્તરકિનારે આવેલી છે, ત્યાંથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર પૂર્વદિશામાં ૮ ચંદ્રદ્વીપ આવેલા છે, તેમાં જે દ્વીપ બાહ્યલવણચંદ્રના અને ૬ દ્વીપ અભ્યન્તર ધાતકીચંદ્રના છે, અને સર્વરીતે પૂર્વોક્ત ચાર ચંદ્રદ્વીપ સરખા છે, તથા પશ્ચિમ

દિશામાં પણ ધાતકીના અભ્યન્તરકિનારાથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર લવણસમુદ્રમાં ૮ દ્વીપ છે, તેમાં બે દ્વીપ બાહ્યલવણસૂર્યના છે, અને ૬ દ્વીપ અભ્યન્તરધાતકી સૂર્યના છે.

તથા એ દ્વીપના તે તે ચંદ્રોની ચંદ્રાનામની રાજધાનીઓ તથા સૂર્યની સૂર્યાનામની રાજધાનીઓ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે અસંખ્યદ્વીપસમુદ્ર વીત્યાબાદ બીજા લવણસમુદ્રમાં અને બીજા ધાતકીદ્વીપમાં પાતપોતાની દિશાઓમાં વિજયરાજ-ધાની સરખી ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળી છે ॥ इति ब्राह्मवर्तिनः ૮-૮ ચંદ્રસૂર્યદ્વીપાઃ ॥

એ પ્રમાણે આ લવણસમુદ્રમાં ૧ ગૌતમદ્વીપ ૧૨ ચંદ્રદ્વીપ અને ૧૨ સૂર્ય-દ્વીપ મળીને ૨૫ દ્વીપ સરખા પ્રમાણવાળા અને શાશ્વતા છે. એ ઉપરાન્ત રત્ન-દ્વીપ વિગેરે બીજા દ્વીપો પણ સંભવે છે, પરંતુ શાસ્ત્રોમાં સમુદ્રના અધિકાર પ્રસંગે તેવા દ્વીપોનું વર્ણન આવતું નથી, તેનું કારણ અશાશ્વત હોય અથવા તો એવા કુદ્વલદ્વીપોમાં કંઈ જાણવા લાયક ન હોય તો તે કારણ પણ હોય, ઇત્યાદિ યથાયોગ્ય કારણ વિચારવું. ॥ ૨૮ ॥ ૨૨૨ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથાઓમાં કહેલા ગૌતમદ્વીપ વિગેરે ૨૫ દ્વીપો જળ ઉપર કેટલા ઉંચા દેખાય છે ? તેનું પ્રમાણ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

एए दीवा जलुवरि, वहिजोअण सड्डअट्टसीइ तहा ।
भागावि अ चालीसा, मज्झे पुण कोसदुगमेव ॥२९॥२२३॥

શબ્દાર્થ:—

एए दीवा—એ દ્વીપો
जलुवरि—જળ ઉપર
वहि—જળદ્વીપ ધાતકીદ્વીપ તરફ
सड्ड अट्टसीइ—સાઢી અઠ્યાસી

भागावि अ—વળી ભાગ પણ
चालीसा—(પંચાણ્ણ્યા) ચાલીસ
मज्झे पुण—અને શિખાદિશિ તરફ
कोसदुगमेव—બે કોશ જ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एते द्वीपा जलोपरि बहिर्योजनानि सार्धाष्टाशीतिस्तथा ।

भागा अपि च चत्वारिंशन् मध्ये पुनः क्रोशद्विकमेव ॥२९॥२२३॥

ગાથાર્થ:—એ દ્વીપો અભ્યન્તરદિશિએ [દ્વીપદિશિએ] ૮૮ ॥ યોજન તથા ૪૦ પંચાણ્ણ્યાભાગજેટલા જળઉપર દેખાય છે, અને બહારની દિશિએ બે કોશ જ દેખાય છે ॥ ૨૯ ॥ ૨૨૩ ॥

વિસ્તાર્ય:—એ ૨૫ દ્વીપોની બહારનો તથા અંદરનો જળ ઉપર દેખાવ આ પ્રમાણે—

॥ ગૌતમદ્વીપ આદિ ૨૫ દ્વીપોનો જળઉપર દેખાવ ॥

અહિં પૂર્વના સકેતપ્રમાણે બાહ્યશબ્દથી અભ્યન્તરદિશિ અને મધ્ય વા અભ્યન્તરશબ્દથી બાહ્યદિશિ એ અર્થ છે. ત્યાં એ દ્વીપો બાહ્યદિશિએ એટલે જંગ્મદ્વીપતરફના દ્વીપો જંગ્મદ્વીપતરફ અને ધાતકીખંડતરફના દ્વીપો ધાતકીખંડ-તરફ જળથી કેટલા ઉંચા દેખાય છે તે દર્શાવવાનું છે, ત્યાં બન્ને દ્વીપના કિનારાથી ૧૨૦૦૦-૧૨૦૦૦ યોજન દૂર જતાં એ દ્વીપો આવે છે અને ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા હોવાથી ૨૪૦૦૦ યોજનને અન્તે જળવૃદ્ધિ કેટલી ? તે જાણીને ત્યારબાદ દ્વીપદિશિનો દેખાવ જાણવો સુગમ હોવાથી પ્રથમ તે જળવૃદ્ધિ કાઠવાની ત્રિરાશિ આ પ્રમાણે—યોજને—વૃદ્ધિ તો યોજને—કેટલી ?

$$૬૫૦૦૦—૭૦૦—૨૪૦૦૦$$

$$\frac{૭૦૦ \times ૨૪૦૦૦}{૬૫૦૦૦} = \frac{૧૬૮૦૦૦}{૬૫}$$

$$\begin{array}{r} ૬૫) ૧૬૮૦૦૦ (૧૭૬ યોજન \\ \underline{૭૩૦} \\ ૬૬૫ \\ \underline{૦૬૫૦} \\ ૫૭૦ \\ \underline{૦૮૦} \end{array} \text{ શેષ ભાગ.}$$

$$\begin{array}{r} ૨) ૧૭૬ (૮૮ \\ \underline{૧૭૬} \\ ૦૦૦ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{યો. ભા.} \\ = ૮૮ — ૪૦ \\ + ૦૧ \end{array}$$

દષ્ટિગોચર ૮૮૧—૪૦ દ્વીપદિશિ

(અભ્યન્તર દષ્ટિગોચર)

દિશિમાં ૧૨૦૦૦ યોજન હટીને પાછા આવવાથી ૧૭૬—૮૦ નું અર્ધ ૮૮—૪૦ અધિક ખુલ્લો હોય, જેથી સર્વ મળીને ૮૮૧ યોજન—૪૦ ભાગ દ્વીપતરફ સર્વે દ્વીપો જળ બહાર ઉંચા દેખાય છે, અર્થાત્ જંગ્મદ્વીપ પાસેના ૬ દ્વીપ યો. ભા.

જંગ્મદ્વીપતરફ ૮૮૧—૪૦ ખુલ્લા છે, અને ધાતકીખંડતરફના ૧૬ દ્વીપ ધાતકી

એ પ્રમાણે ૨૪૦૦૦ યોજનાન્તે ૧૭૬ દ્વીપ યોજન જળવૃદ્ધિ હોવાથી સમભૂમિથી એટલો ઉંચા જળમાં ડૂબેલો છે, અને એ ગાઉ બહાર છે, પુનઃ જેવો બહારના ભાગમાં બહાર દેખાય છે એટલાજ અભ્યન્તર ભાગે પણ જળબહાર હોય છે, અને તે ઉપરાન્ત અભ્યન્તર

યો. ભા.

તરફ ૮૮૧—૪૦ ખુલ્લા છે. આ પ્રમાણે બન્ને દ્વીપતરફ સરખા દ્રષ્ટિગોચર થવાનું કારણકે—જેવું ગોતીર્થ અને જળવૃદ્ધિ જંબૂદ્વીપથી શિખાસુધી છે, તેવું જ ગોતીર્થ અને જળવૃદ્ધિ ધાતકીખંડથી પણ શિખાસુધી છે. તથા બહારભાગે એટલે એ સર્વે દ્વીપો શિખાતરફ તો એ ગાઉ દ્રષ્ટિગોચર છે તે સ્વાભાવિક છે, જેથી એ ઉંચાઈ ગણિતલબ્ધ નથી ॥

ગૌતમાદિ ૨૫ દ્વીપોની મૂળથી *અનુક્ર્ત ઉંચાઈ

હવે એ ૨૫ દ્વીપો સમુદ્રની ભૂમિથી કેટલા ઉંચા છે? તે જો કે શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલું નથી તોપણ અહિં વિશેષ અર્થ તરીકે કહેવાય છે તે ત્રિરાશિના ગણિતથી આ પ્રમાણે—

યોજને ગોતીર્થ તો યોજને ફેરવું	
૯૫૦૦૦ — ૧૦૦૦ — ૧૨૦૦૦	$\frac{૧૨૦૦૦ \times ૧૦૦૦}{૯૫૦૦૦} = \frac{૧૨૦૦૦}{૯૫}$
૯૫) ૧૨૦૦૦ (૧૨૬	યો. ભા.
૯૫	= ૧૨૬ — ૩૦ ગોતીર્થ (૧૨૦૦૦ યોગનું)
<u>૨૫૦</u>	+ ૮૮૧ — ૪૦ દ્રષ્ટિગોચર (ની) પૂર્વવત
<u>૧૬૦</u>	૨૧૪૧ — ૭૦ અભ્યન્તર ઉંચાઈ.
<u>૦૬૦૦</u>	
<u>૫૭૦</u>	
<u>૩૦</u>	શેષ ભાગ

યોજન ભાગ

એ પ્રમાણે ૨૧૪-૭૦ જેટલી ઉંચાઈ દ્વીપદ્વિશિષ્ટે એટલે અભ્યન્તરભાગ છે, અને બાહ્યભાગે એટલે શિખાદિશિતરફની ઉંચાઈ જાણવાને પ્રથમ જે ૧૨૦૦૦ યોજન અન્તરનું ગોતીર્થ તથા જળવૃદ્ધિ કહી છે તેને જ બમણી કરવી, કારણ કે દ્વીપના પર્યન્તે જતાં દ્વીપવિસ્તારના બીજા ૧૨૦૦૦ યોજન અધિક વધે છે, જેથી દ્વીપથી ૨૪૦૦૦ યોજન દૂરનું ગોતીર્થ અને જળવૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને ત્યારબાદ આ યોજન દ્રષ્ટિગોચર ઉમેરતાં બાહ્ય ઉંચાઈ આવે છે તે આ પ્રમાણે—

યોજને ગોતીર્થ તો યોજન કેટલું ?

$$૯૫૦૦૦ — ૧૦૦૦ — ૨૪૦૦૦$$

* શાસ્ત્રમાં એ દ્વીપો ભૂમિભાગથી કેટલા ઉંચા છે? તે કહ્યું નથી. માટે શાસ્ત્રમાં નહિ કહેલી ઉંચાઈ ત આદિ અનુક્ર્ત ઉંચાઈ જાણવી.

$$\frac{૨૪૦૦૦ \times ૧૭૦૦}{૬૫૦૦૦} = ૬૪૦૦૦$$

૬૫૦૦૦ ૬૫

યોજનને વૃદ્ધિ તેા યોજનને કેટલી ?

$$૬૫૦૦૦ - ૭૦૦ - ૨૪૦૦૦$$

$$૬૫) ૨૪૦૦૦ (૨૫૨ યોજન$$

૧૬૦

ગોતીર્થ

૫૦૦

૪૭૫

૨૫૦

૧૬૦

૬૦ શેષ ભાગ

$$\frac{૭૦૦ \times ૨૪૦૦૦}{૬૫૦૦૦} = ૧૬૮૦૦$$

૬૫૦૦૦ ૬૫

યો. ભા.

૨૫૨—૬૦ ગોતીર્થજગા

૧૭૬—૮૦ વૃદ્ધિજગા

૦૧૧ દ્રષ્ટિગોચર

* ૪૨૮૧૧ ૧૪૦

+ ૧૭ ૬૫ [પંચાચ્ચ અંશનો ૧ યોજન કાઢી સર્થ યોજનોમાં ઉમેરતાં]

૪૨૮૧૧—૪૫ બાહ્યદિશિએ શિખાતરફ ૨૫ ક્રીપોની મૂળથી ઉંચાઈ.

યો. ભાગ.

એ પ્રમાણે ગૌતમાદિ ક્રીપોની અભ્યન્તરઉંચાઈ ૨૧૪૧૧—૭૦ અને બાહ્ય

યો. ભાગ.

ઉંચાઈ ૪૨૮૧૧—૪૫ બાજુવી. ॥ ૨૬ ॥ ૨૨૩ ॥

* અથવા બીજીરૂતિ વિચારીએ તેા ૬૫૦૦૦ યોજન ગયે ભમિથી ૧૭૦૦ યોજન ઉંચું જગા છે માટે યોજનને સંપૂર્ણતા તેા યોજનને કેટલું ?

$$૬૫૦૦૦ - ૧૭૦૦ - ૨૪૦૦૦$$

$$\frac{૧૭૦૦ \times ૨૪૦૦૦}{૬૫૦૦૦} = ૪૦૮૦૦$$

૬૫૦૦૦ ૬૫

$$૬૫) ૪૦૮૦૦ (૪૨૯ યો.$$

૪૦૭૫૫

યો. ભા. ૦૦૦૪૫ શેષ ભાગ

એમાં ૦૧૧ યોજન દ્રષ્ટિગોચરનો મેગવતાં એ રીતે પણ ૪૨૮૧૧—૪૫ બાહ્ય ઉંચાઈ આવે છે.

॥ લવણસમુદ્રના ગૌતમદ્વીપ આદિ ૩૧ દ્વીપોનો યંત્ર ॥

| દ્વીપ | દિશા
(જંબૂ મેરુથી) | જગતીથી
ફર | પરસ્પર
ફર | વૃક્ષ
વિસ્તાર | જંબૂ તરફે શિખા તરફે
જગતી ઉંચા જગતી ઉંચા | ઉપર
શું છે ? | અધિપતિ
દેવ |
|-----------------|-----------------------|----------------------------|--------------|------------------|--|----------------------------|------------------------------------|
| ૧ ગૌતમ દ્વીપ | પશ્ચિમે | (જંબૂ જગતીથી)
૧૨૦૦૦ યો. | ૧૨૦૦૦ | ૧૨૦૦૦ યો. | યો. ભા.
૮૮-૪૦ | સુસ્થિત દેવ-
નો પ્રાસાદ | લવણસમુદ્રનો અધિ-
પતિ સુસ્થિતદેવ |
| ૪ ચંદ્ર દ્વીપ | પૂર્વે | " | " | " | " | ચંદ્રપ્રાસાદ | ૨ ચંદ્ર જંબૂના
૨ લવણના ચંદ્ર |
| ૪ સૂર્ય દ્વીપ | પશ્ચિમે | " | " | " | " | અર્ચપ્રાસાદ | ૨ સૂર્ય જંબૂના
૨ સૂર્ય લવણના |
| ૮ ચંદ્ર દ્વીપ | પૂર્વે | (ધાનટ્રાથી)
૧૨૦૦૦ | " | " | " | ચંદ્રપ્રાસાદ | ૨ લવણચંદ્ર
૬ ધાનટ્રાચંદ્ર |
| ૮ સૂર્ય દ્વીપ | પશ્ચિમે | " | " | " | " | અર્ચપ્રાસાદ | ૨ લવણસૂર્ય
૬ ધાનટ્રાસૂર્ય |
| ૩-૩ તીર્થ દ્વીપ | ઉત્તરે-૩
દક્ષિણે-૩ | જંબૂ જગતીથી
૧૨ યો. | — | ૧૨ યો. | સાધિક પા.
યો. | તીર્થદેવના
પ્રાસાદ | માગધ-૧૨
દ્વામ-પ્રભાસ |

II લવણસમુદ્રમાં આવેલા પદાર્થોનું સંક્ષિપ્તકોષ્ટક II

કેટલો	ક્યાંથી પ્રારંભીન ક્યાંચુકી	ઉચાઇ	ઉચાઇ	પહોળાઇ	કેટલો દૂર (જગતીથી)	કેટલો પહોળાઇ	કેટલો ઊંચાઇ	મૂળ વિસ્તાર	ઉપર વિસ્તાર
ગોતીર	૨	—	ક્રમશઃ ૧૦૦૦ ચો.	૮૫૦૦૦ ચો.	પ્રારંભથી	—	—	—	—
જાગવૃદ્ધિ	૨	ક્રમશઃ ૭૦૦ ચો.	—	૮૫૦૦૦ ચો.	પ્રારંભથી	—	—	—	—
શિખા	૧	જગતી અને મધ્ય ભાગે (૧૦૦૦૦ ચો.જગતીમાં)	૧૬૦૦૦ ચો.	—	૧૦૦૦૦૦ ચો.	૮૫૦૦૦૦ ચો.	૧૬૦૦૦ ચો.	૧૦૦૦૦ ચો.	૧૦૦૦૦ ચો.
કગશ	૭૮૮૮	—	૧૦૦૦૦૦ ચો.	૧ લાખ ચો.	૮૫૦૦૦૦ ચો. મુખ્યવિસ્તાર	—	—	—	—
વેલંધરપર્વત	૮	—	૧૦૨૧ ચો. આધાર ભાગે	૧૦૨૨ ચો.	૪૨૦૦૦ ચો.	૮૬૮૫૦૦ ચો.	૮૬૮૫૦૦ ચો.	૧૦૨૨ ચો.	૪૨૪ ચો.
અન્તરદ્રીપ	૫૬	ક્રમશઃ ભિન્નભિન્ન	—	૩૦૦ થી ૬૦૦ ચો.	૩૦૦ થી ૬૦૦ ચો.	૨૦૨૦૦ ચો. આધાર ભાગે	૨ ગાઉ	—	—
અંકાદિદ્રીપ	૨૫	—	—	૧૨૦૦૦ ચો.	૧૨૦૦૦ ચો.	૮૬૮૫૦૦ ચો.	૨ ગાઉ	૧૨૦૦૦ ચો.	૧૨૦૦૦ ચો.

અવતરણ:—હવે એ ૨૫ દ્વીપોઉપર સુસ્થિતદેવ તથા ચંદ્રસૂર્યના જે કીડા-પ્રાસાદ રહેલા છે તે પ્રાસાદોનું પ્રમાણ તથા લવણસમુદ્રના જ્યોતિષીવિમાનોનું કંઈક સ્વરૂપ કહેવાય છે, અને તે સાથે આ લવણસમુદ્રનો અધિકાર પણ સમાપ્ત કરાય છે—

કુલગિરિપાસાયસમા, પાસાયા એસુ ગિઅણિઅપહૂળં ।

તહ લાવણજોડસિઆ, દગફાલિહ ઉઢ્હલેસાગા ॥૩૦॥ ૨૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

કુલગિરિપાસાય—વર્ષધરના પ્રાસાદો
સમા—સરખા
એસુ—એ દ્વીપો ઉપર
ગિઅણિઅ—નિજ નિજ, પોતપોતાના
પહૂળં—પ્રભુઓના, અધિપતિઓના

તહ—તથા
લાવણજોડસિઆ—લવણસમુદ્રનાજ્યોતિષિઓ
દગફાલિહ—દકસ્કંટિક, જગસ્કંટિકરત્નના
ઉઢ્હલેસાગા—અર્ધલેશ્યાવાળા, અધિક
અર્ધતેજવાળા.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

કુલગિરિપ્રામાદસમાઃ પ્રામાદા એતેષુ નિજનિજપ્રભુણામ્ ।

તથા લાવણજ્યોતિષ્કા દક્ષ્ણટિકા ઊર્ધ્વલેશ્યાકાઃ ॥ ૩૦ ॥ ૨૨૪ ॥

માથાર્થ:—એ દ્વીપોઉપર પોતપોતાના અધિપતિદેવોના જે પ્રાસાદો છે તે કુલગિરિઉપરના પ્રાસાદો સરખા છે, તથા લવણસમુદ્રના જ્યોતિષીઓ જગસ્કંટિકરત્નના અને અધિક ઊર્ધ્વલેશ્યાવાળા છે. ॥૩૦॥ ૨૨૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—લઘુદિગ્ધવંતઆદિ ૬ વર્ષધરપર્વતો ઉપર સિદ્ધાયતનકૃત સિવાયના કૃટોઉપર જેવા દેવપ્રાસાદ છે તેવાજ અને તેટલા પ્રમાણ-દ્વીપો ઉપર દેવપ્રા-વાળા આ ૨૫ દ્વીપઉપરના પ્રાસાદ પણ છે, જેથી આ ૨૫ પ્રાસાદોનું પ્રમાણ. દેવપ્રાસાદો દરેક યોજન ઉંચા અને ૩૧ યોજન વિસ્તારવાળા છે, અને એ સર્વે કીડાપ્રહસરણ છે, સુસ્થિતના આવાસમાં એક દેવશય્યા છે, પોતાની રાજધાનીમાંથી સુસ્થિતદેવ જ્યારે અદિ આવે ત્યારે શયન કીડા અથવા આરામ કરવાને માટે આ આવાસ ઉપયોગી છે, અને ચંદ્ર સૂર્યના પ્રાસાદોમાં દરેકમાં એકેક સપરિવાર સિંહાસન છે, અને તે તે ચંદ્ર સૂર્ય જ્યારે પોતાની બીજા જગદ્વીપલવણસમુદ્રમાં રહેલી રાજધાનીમાંથી અદિ આવે ત્યારે કોઈકોઈ વખતે પોતાના આ દ્વીપઉપરના પ્રાસાદમાં આવી સુખે બેસે છે, અને આરામ કરે છે. એ પ્રમાણે ૨૫ પ્રાસાદોમાંના ૧ પ્રાસાદમાં શય્યા અને ૨૪ પ્રાસાદમાં સિંહાસન બાણવાં.

૧ ગાથામાં સામાન્યથી ૨૫ માં પ્રાસાદ કહ્યા છે તો પણ ગ્રાંથમંડીપમાં મગ્ગ અને ૨૪ દ્વીપોમાં પ્રાસાદ છે એટલું વિશેષ બાણવું.

લવણસમુદ્રઉપર રહેલા જળસ્ફટિકમય જ્યોતિષીદેવોના વિમાનો ૩૫૩

તથા લવણસમુદ્રની શિખા ૧૬૦૦૦ યોજન ઉંચી છે, અને જ્યોતિષીઓ ૭૬૦ યોજન ઉંચે આકાશમાં ફરે છે, તો ૧૦૦૦૦ લવણસમુદ્રનાં જ્યોતિષી યોજન જેટલા વિસ્તારવાળી શિખામાં જળ હોવાથી વિમાનો જળસ્ફટિકનાં તેટલા વિસ્તાર સર્વથા જ્યોતિષીઓ રહિત છે કે સહિત છે ? અર્થાત્ લવણસમુદ્રના જ્યોતિષીઓ શિખાનીઆબુગાબુએ જ છે કે શિખાની અંદર પણ છે ? અને જો શિખાની અંદર હોય તો જળમાં વિમાનો કેવી રીતે ચાલે ? એ સર્વ શંકાઓનાં સમાધાન તરીકે આ ગાથામાં કહે છે કે-લવણસમુદ્રમાં ફરતાં જ્યોતિષીવિમાનો જળસ્ફટિક રત્નનાં છે, અને જળસ્ફટિકરત્ન જળમાં પોતાની જગ્યા કરી કરીને ચાલતું જાય એવા સ્વભાવવાળું હોય છે, માટે શિખાની અંદરનાં જ્યોતિષીવિમાનો પણ શિખાના જળને ભેદીને કંઈપણ નડતર વિના અરુણભિત્તપણે ફરે છે, અર્થાત્ શિખાની બહારનાં વિમાનો જેમ ખુણ્ણાઆકાશમાં નિર્વિઘ્નપણે ફરે છે તેવી જ રીતે શિખાની અંદરનાં વિમાનો પણ જળની અંદર નિર્વિઘ્નપણે ગતિ કરે છે.

પ્રશ્ન: જો એ પ્રમાણે છે તો શિખાની અંદર ફરતાં જ્યોતિષીવિમાનો જ જળસ્ફટિકરત્નનાં છે કે શિખાની બહાર ફરનારાં પણ તેવાજ રત્નનાં છે ?

ઉત્તર:- લવણસમુદ્રમાં જેટલાં વિમાનો છે તેટલાં સર્વવિમાનો જળસ્ફટિકનાં છે, જો કે શિખાબહાર જળભેદ કરવાનો નથી તોપણ સ્વભાવથી જ સર્વવિમાનો જળસ્ફટિકનાં છે.

પ્રશ્ન:-તો લવણસમુદ્રવળ ખીલત સમુદ્રોમાં પણ જળસ્ફટિકનાં કે અન્યથા ?

ઉત્તર:- કેવળ લવણસમુદ્રનાં જ નવવિમાનો જળસ્ફટિકમય છે, અને શેષ ત્રયં દ્રીપસમુદ્રનાં વિમાનો સામાન્ય સ્ફટિકનાં છે.

તથા એ વિમાનોનો કાર્ત્વ્ય પ્રકાશ ઘણો હોય છે, તેથી ચંદ્રસૂર્યનો પ્રકાશ શિખાના પર્યન્તભાગ મુધી પહોંચે છે, અને તેથી જે વખતે જંગલીપમાં જે સ્થાને દિવસ હોય છે, તે જ સ્થાનની સન્મુખ રહેલા લવણસમુદ્રના પણ સંપૂર્ણ ક્ષેત્રમાં એવો જ જંગલીપના પર્યન્તથી ધાતકીજાંડના

જળસ્ફટિક વિમાનોનો પ્રારંભમુધીનાં સર્વત્ર દિવસ હોય છે તે વખતે તેટલા અધિક કાર્ત્વ્ય પ્રકાશ ક્ષેત્રમાં આવેલો શિખાનો ભાગ પણ તેટલા વિસ્તારમાં ૧૬૦૦૦ યોજન ઉંચાઈ મુધી સપ્રકાશ હોય છે, અને

બાકીના એ ભાગમાં સત્રિ હોવાથી અંધકાર હોય છે. શિખાની અંદર જળમાં ચંદ્રસૂર્ય ફરતા નથી પરન્તુ શિખાની બહાર બાબુએ દ્રીપદિશિતરફ ખુણ્ણા આકાશમાં ફરે છે, અને તેથી તેના કાર્ત્વ્યનાંજો પ્રકાશ કેડ શિખાની ઉપર પહોંચે છે. જંગૂ-દ્રીપદિ સર્વદ્રીપસમુદ્રના ચન્દ્રસૂર્યનો કાર્ત્વ્ય પ્રકાશ માત્ર ૧૦૦ યોજન મુધીજ હોય

॥ अथ तृतीयो धातकीखंडाधिकारः ॥

અવતરણ:—પૂર્વે લવણસુદ્રનો અધિકાર સમાપ્ત થયો, અને હવે આ ત્રીજા અધિકારમાં ધાતકીચંડ નામના બીજા ક્રીપનું વર્ણન કરવાનો પ્રસંગ છે, ત્યાં આ ધાતકીખંડક્રીપ લવણસુદ્રની ચારે બાજુ વલયાકારે વીટાઈ રહ્યો છે, તે લવણસુદ્રથી બમણો એટલે ૪૦૦૦૦૦ (ચારલાખ) યોજન પહોળો અને લંબાઈમાં આગળ કહેવાશે તેવા ત્રણ પરિધિઓ જેટલો પ્રારંભમાં મધ્યમાં અને પર્યન્તે વલયાકાર પરિધિવાળો છે. એટલે પ્રારંભમાં ૧૫૮૧૧૩૯ (પંદરલાખ એકાસ્રી હજાર અને એકસો એાગણચાલીસ) યોજન પરિધિ આકારે લાંબો છે, અને પર્યન્તે ૪૧૧૦૯૬૧ (એકતાલીસલાખ દશહજાર નવસો એકસહ) યોજન પરિધિ આકારે લાંબો છે, પરન્તુ સીધીત્રીટીએ લાંબો નથી. તથા આ ધાતકીખંડમાં ઉત્તરદક્ષિણદિશાએ ઉત્તરદક્ષિણ લાંબા એ મોટા ઇંપુકાર પર્વતો આવેલા છે કે જેને લઈને લંબાઈમાં ધાતકીખંડના એ મોટા વિભાગ પડ્યા છે, જેમાંનો એક પૂર્વદિશાતરફનો વિભાગ તે પૂર્વધાતકીચંડ અને પશ્ચિમદિશાતરફનો વિભાગ તે પશ્ચિમધાતકીચંડ એ નામે ઓળખાય છે, તેજ વાત આ ગાથામાં કહેવાય છે.—

જામુત્તરદીહેણં, દસસયસમપિટ્તલ પળસઉચ્ચેણં ।

ઢસુયારગિરિજુગેણં, ધાયઇસંડો દુહવિભત્તો ॥ ૧ ॥ ૨૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—

જામ ઉત્તર=દક્ષિણઉત્તર

દીહેણં=દીર્ઘ

દસમય=(દસસો) હજાર યોજન

સમપિટ્તલ=સરખો પહોળો

પળસ (ય) ઉચ્ચેણં=પાંચસો યોજન ઉંચા

ઢસુયારગિરિ=ઇંપુકાર પર્વત

જુગેણં=એ વડે

ધાયરસંડો=ધાતકીખંડ

દુહ=એ વિભાગે

વિભત્તો=વહેંચાયેલો છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ચામ્યોત્તરદીર્ઘેણ, દશશતમમપૃથુલપંચશતોચ્ચેન ।

દ્વપુકારગિરિયુગેન, ધાતકીખંડો દ્વિધા વિમક્તઃ ॥ ૧ ॥ ૨૨૫ ॥

ગાથાર્થ:—દક્ષિણઉત્તર દીર્ઘ, એકદાન્તરયોજન સર્વત્ર સરળતાપહોળા અને પાંચસો યોજન (સર્વત્ર સરળતા) ઉંચા એવા એ દંપુકારપર્વતોપર એ ધાતકીખંડ એ વિભાગમાં વહેંચાયેલો છે ॥ ૧ ॥ ૨૨૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જંગલદીપ તે પહેલો દીપ, અને જંગલદીપને વીટાયેલા લવણ સમુદ્રને વીટાયેલો આ ધાતકીખંડ નામનો બીજો દીપ છે. આ દીપનું ધાતકી ખંડ એવું નામ પડવાનું કારણ આ પ્રમાણે—

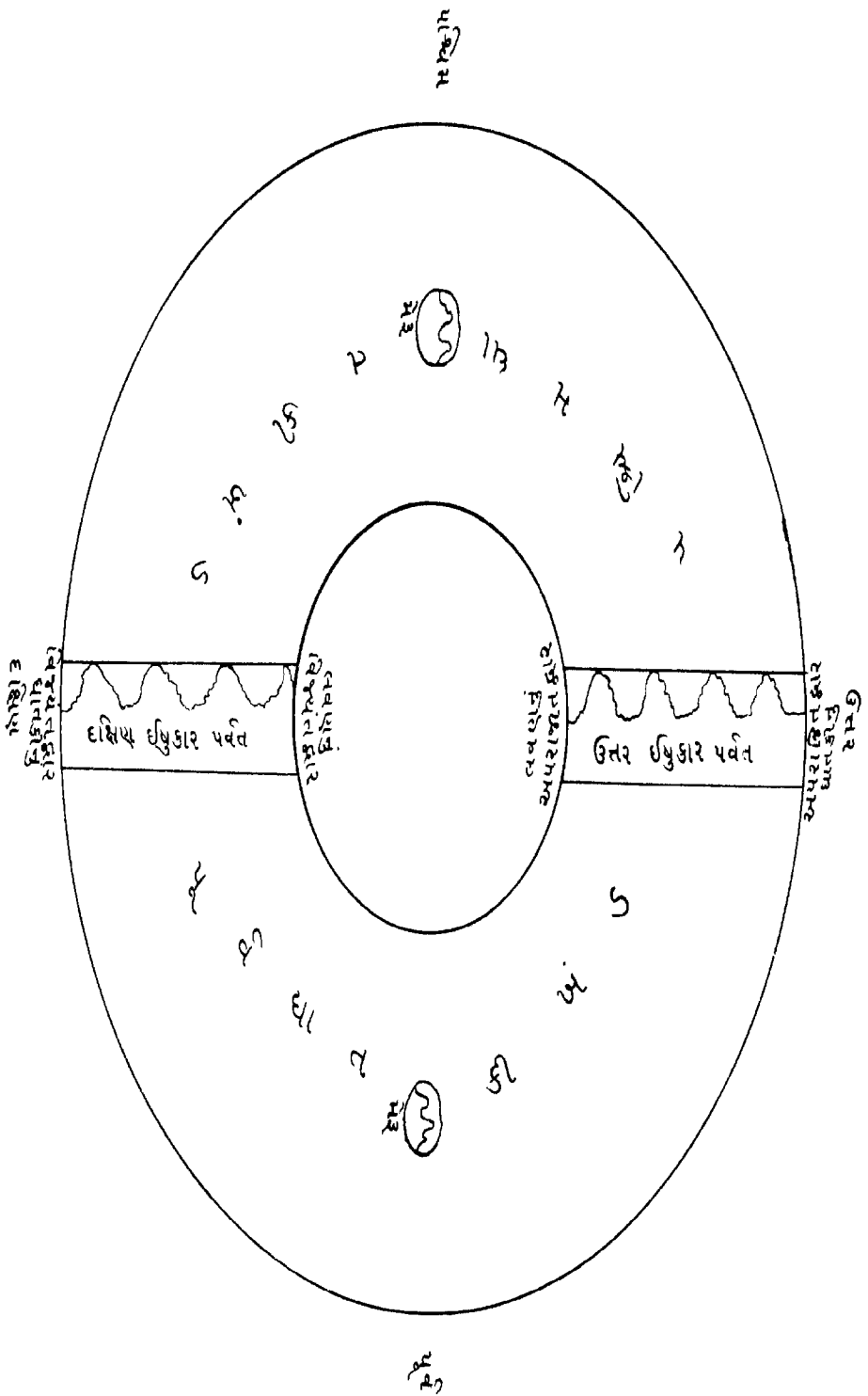
॥ “ ધાતકીખંડ ” એ નામનું કારણ ॥

આ દીપમાં સ્થાને સ્થાને ધાતકીવૃક્ષનાં (ધાતકીનાં) વાળાં વન છે. તથા આ દીપના અધિપતિ એ દેવો જંગલવૃક્ષ સરળતા ધાતકી અને મહાધાતકી નામના એ મહાવૃક્ષો ઉપર રહે છે. તેથી “ જેમ જંગલવૃક્ષનાં વાળાં વન અને અનાદૃત દેવના નિવાસભૂત શાશ્વતજંગલવૃક્ષ ઉપરથી પહેલા દીપનું જંગલદીપ નામ પડેલું છે, તેમ અહિં પણ એ પુષ્કોતકારણથી “ ધાતકીખંડ ” એવું નામ થયેલું છે અથવા એ નામ વાળે કાળમાં એકસરખો રીત વતનું શાશ્વત નામ છે

॥ પૂર્વ ધાતકીખંડ અને પશ્ચિમ ધાતકીખંડ ॥ દ્વપુકારપર્વત ॥

આ દીપમાં ઉત્તરદિશાએ દ્વપુકાર પર્વત નામનો એક મોટો પર્વત છે. તે ઉત્તરદક્ષિણ દીર્ઘ છે, ૧૦૦૦ યોજન પ્રારંભથી પર્યંતનુથી એક સરળતા પહોળા છે, અને તેવીજ રીતે પ્રારંભથી પર્યંતનુથી ૫૦૦ યોજન એક સરળતા ઉંચા છે, વળી એવાજ બીજો દ્વપુકારપર્વત દક્ષિણદિશામાં પણ આવેલો છે. એમાં ઉત્તરદિશાનો દંપુકારપર્વત લવણસમુદ્રની જગતીના અપરાશ્ચતકારથી પ્રારંભીને ધાતકીખંડની જગતીના અપરાશ્ચતકારનુથી પહોંચેલો છે, અથવા લવણસમુદ્રના ઉત્તરપર્યંતથી કાળોદધિસમુદ્રના ઉત્તરપ્રારંભનુથી લાંબો છે, એટલે એ પર્વતનો એક છેડો લવણસમુદ્રને મળ્યો છે, અને બીજો છેડો કાળોદધિસમુદ્રને મળ્યો છે, તેવી રીતે બીજો દક્ષિણદંપુકારનો એકછેડો લવણસમુદ્રના વિજયંતકારે આવેલો છે, અને બીજો છેડો ધાતકીખંડના વિજયંતકારે પહોંચ્યો છે. જેથી [ધાતકીખંડ ૪૦૦૦૦૦ યોજન પહોળા હોવાથી] એ એ પર્વતો પણ ૪૦૦૦૦૦ (ચાર લાખ) યોજન લાંબા છે. અને એ પ્રમાણે એ એ પર્વતો

॥ धातकी खंडना २ हथुकार पर्वत ॥

દ્વીપની વચ્ચે ઉત્તરદક્ષિણમાં આવવાથી ધાતક્રીખંડના પૂર્વધાતક્રીખંડ અને પશ્ચિમ-ધાતક્રીખંડ એવા બે મોટા વિભાગ થયેલા છે. તથા હવે એટલે બાણના કાર=આકારસરખા દીર્ઘ હોવાથી રૂપુકાર એવું નામ છે, એ દરેક ઇપુકારઉપર ચાર ચાર ફટ-ગિળર છે, તેમાંનું પહેલું સિદ્ધાયતનફટ કાલોદધિસમુદ્રપાસે છે, ત્યારબાદ બીજું ત્રીજું ચોથું ફટ લવણસમુદ્રતરફ છે. ॥ ૧ ॥ ૨૨૫ ॥

॥ ધાતક્રીખંડમાં ૧૨ વર્ષધરપર્વત, ૧૪ મહાક્ષેત્ર ॥

અવતરણ:—પૂર્વે કહેલા પૂર્વધાતક્રીખંડમાં અને પશ્ચિમધાતક્રીખંડમાં દરેકમાં ૬-૬ વર્ષધરપર્વત અને ૭-૭ મહાક્ષેત્ર છે, અને તે ચક્રના (પૈડાના) આરા તથા આંતરા સરખા છે તેથી પર્વતો સરખી પહોળાઈવાળા અને ક્ષેત્રો વિષમ પહોળાઈવાળાં છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

खंडदुगे छ छ गिरिणो, सग सग वासा य अर विवररूवा ।
धुरि अंति समा गिरिणो, वासा पुण पिहुलपिहुलयरा ॥ २ ॥ २२६ ॥

શબ્દાર્થ:—

खंडदुगे-ગણે વિભાગમાં
छ छ गिरिणो-છ છ વર્ષધર પર્વતો
सग सग वासा-સાત સાત ક્ષેત્ર
अर-ચક્રના આરા સરખા
विवररूवा-તથા આંતરા સરખા

धुरि अंति-પ્રારંભમાં અને અન્તે
समा गिरिणो-પર્વતોસરખા પહોળા
वासापुण-અને ક્ષેત્રો
पिहुलपिहुलयरा-અધિક અધિક પહોળાં છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ

खंडद्विके पद् पद् गिरयः सप्त सप्त वर्षाणि चारकविवररूपाणि ।

धुर्यन्ते समा गिरयो, वर्षाणि पुनः पृथुलपृथुलतराणि ॥ २ ॥ २२६ ॥

ગાથાર્થ:—બન્ને ખંડમાં-વિભાગમાં ૬-૬ વર્ષધરપર્વતો ચક્રના આરા સરખા છે, અને ક્ષેત્રો ચક્રના વિવર (આરાના આંતરા) સરખા છે, તેથી પર્વતો પ્રારંભમાં અને અન્તે સરખા પહોળા છે, અને ક્ષેત્રો અધિક અધિક પહોળાઈવાળાં છે ॥ ૨ ॥ ૨૨૬ ॥

વિસ્તારાર્થ:— પૂર્વે કહ્યાપ્રમાણે ધાતક્રીખંડના જે બે મોટાવિભાગ થયેલા છે તેમાં પહેલાવિભાગમાં એટલે પૂર્વધાતક્રીખંડમાં અને બીજાવિભાગમાં એટલે

પશ્ચિમધાતક્રીખંડમાં જંગૂદ્રીપની પેઠે ૬-૬ વર્ષધરપર્વતો અને ૭-૭ મહા-ક્ષેત્રો આવેલાં છે, જેથી જંગૂદ્રીપમાં ૬ વર્ષધર છે, ત્યારે અહિં ૧૨ વર્ષધર છે, અને જંગૂદ્રીપમાં ૭ મહાક્ષેત્ર છે ત્યારે અહિં ૧૪ મહાક્ષેત્ર છે, એ તફાવત છે.

॥ વર્ષધરો આરાસરખા અને ક્ષેત્રો વિવરસરખાં ॥

ધાતક્રીખંડ તે એક મહાન્ ચક્ર (રથના પૈંડા) સરખો છે, જેમાં જંગૂદ્રીપસહિત લવણસુદ્ર તે ચક્રની નાભિ છે, અને કાલોદધિસુદ્ર તે ચક્રનો પ્રધિ (લોખંડની વાટ સરખો) છે. એવા પ્રકારના એ ધાતક્રીદ્રીપ રૂપી મહાચક્રમાં ૧૨ વર્ષધર અને ૨ ઈષુકાર મળી ૧૪ પર્વતો આરા સરખા છે, અને એ ચૌદ આરાના ૧૪ આંતરામાં ૧૪ મહાક્ષેત્ર રહ્યાં છે, માટે ક્ષેત્રો આરાના વિવરસરખાં (આંતરાસરખાં) છે. એ પ્રમાણે ૧૪ પર્વતો આરા સરખા હોવાથી પ્રારંભમાં એટલે લવણસુદ્રપાસે જેટલા પહોળા છે, તેટલા જ પહોળા પર્યન્તે એટલે કાલોદધિસુદ્રપાસે પણ છે, અર્થાત્ એ ચૌદે પર્વતોનો એક છેડો લવણસુદ્રને અડેલો છે, અને બીજો છેડો કાલોદધિસુદ્રને અડેલો છે, જેથી ચૌદે પર્વતો ૪૦૦૦૦૦ (ચાર લાખ) યોજન લાંબા છે. એ પર્વતો પ્રારંભે અને પર્યન્તે કેટલા પહોળા છે ? તે આગળ ૧૦મી ગાથામાં ‘સ્થિત્કગુણ ધ્રુવંકે’ એ ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં (પૃ૦ ૩૭૫-૩૭૬ થી) કહેવાશે.

તથા ચૌદ આંતરામાં રહેલાં ૧૪ મહાક્ષેત્ર તે પણ ધાતક્રીખંડની પહોળાઈ પ્રમાણે વર્ષધરપર્વતો જેટલાં જ ૪ લાખ યોજન લાંબાં છે, અને પહોળાઈમાં બહુ વિષમતા છે, કારણ કે લવણસુદ્રપાસે ક્ષેત્રોની પહોળાઈ અડધ છે, ત્યાર-બાદ ચક્રના વિવરપ્રમાણે વધતી વધતી કાલોદધિસુદ્રપાસે ક્ષેત્રોની પહોળાઈ ઘણીજ વધી ગઈ છે, જેથી આગળ ૧૦-૧૧-૧૨ મી ગાથામાં કહેવાશે તેવી ગણિતરીતિપ્રમાણે પ્રારંભની મધ્યની અને પર્યન્તની એમ ત્રણ પહોળાઈ જૂદી જૂદી દરેક ક્ષેત્રની કહેવાશે. ॥ ૨ ॥ ૨૨૬ ॥

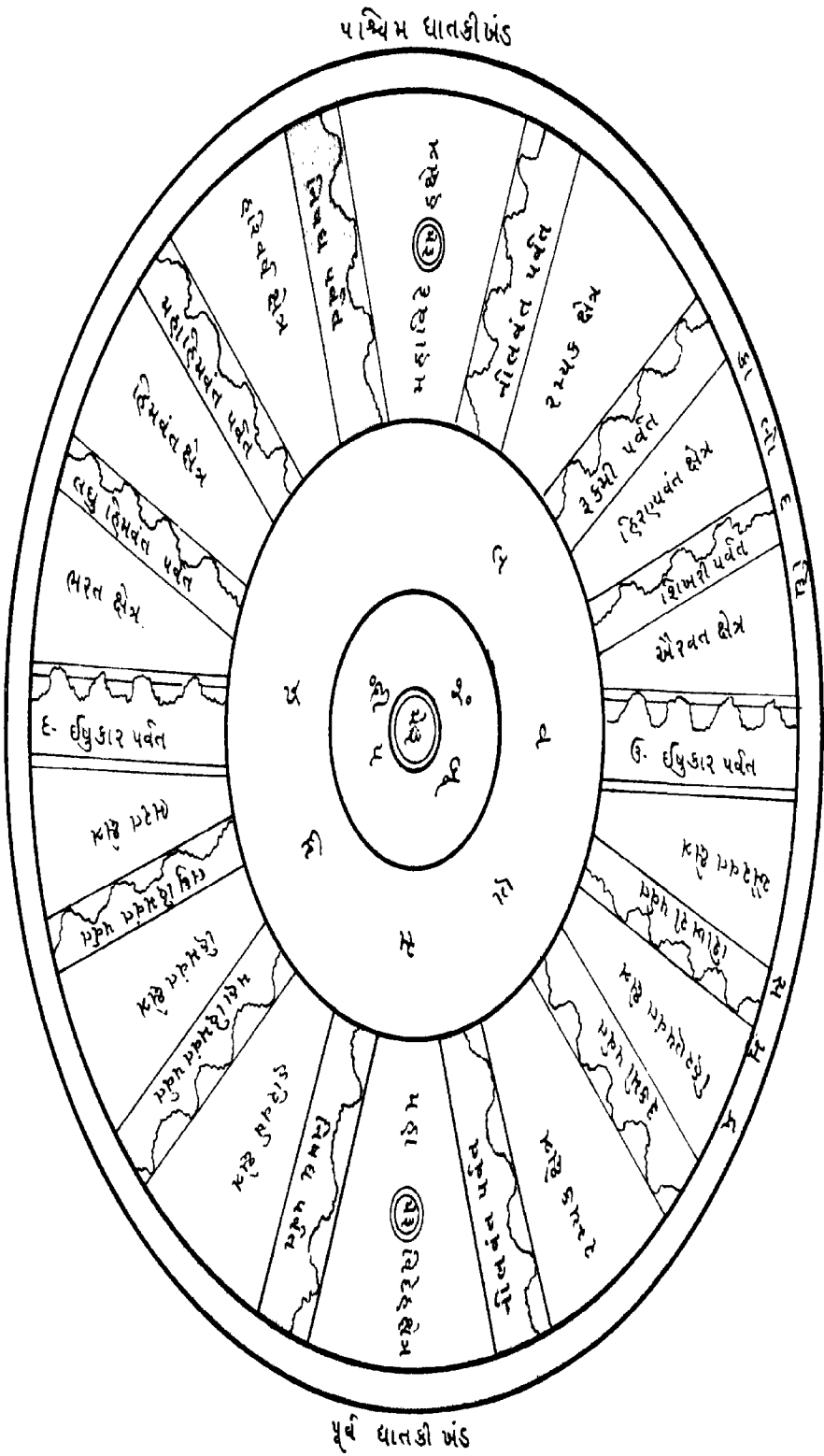
અવતરણ:—હવે આ ધાતક્રીખંડમાં જંગૂદ્રીપના પદાર્થસરખા કયા કયા પદાર્થ છે તે કહેવાય છે—

દહકુંડુંડુત્તમમેરુમુસ્સયં વિત્થરં વિયઙ્ગાણં ।

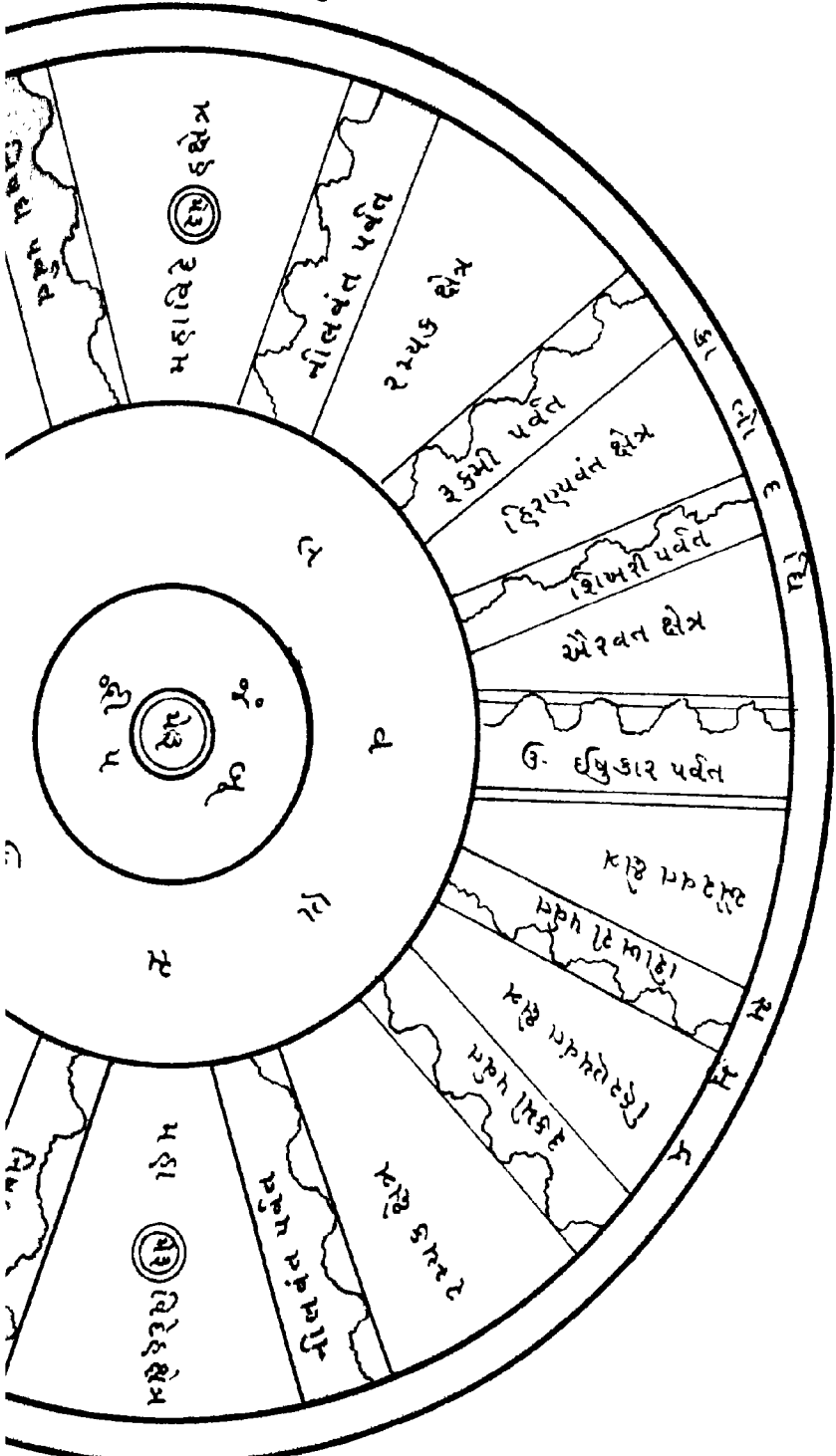
વદ્દગિરીણં ચ સુમેરુવજ્જમિહ જાણ પુવ્વસમં ॥૩॥૨૨૭॥

॥ चक्राकार धातकी खंडना १४ पर्वत १४ आरा सरखा अने १४ क्षेत्र १४ आंतरा सरखानो देखाव ॥

[गा० २२६, पृ० ३५८]

પાશ્ચિમ ઘાતકીખંડ

પૂર્વ ઘાતકીખંડ

॥ ચક્રાકાર ધાતકી યંડના ૧૪ પર્વત ૧૪ આરા સરખા અને ૧૪ ક્ષેત્ર ૧૪ આંતરા સરખાનો દેખાવ ॥

[ગા. ૨૨૬, પૃ. ૩૫૮]

શબ્દાર્થ:—

દહ (ઉંડુત્ત)-દ્રહોની ઉંડાઇ	વટ્ટવિરીણ-વૃત્તગિરિઓનો
કુંડ ઉંડુત્ત-કુ'ડોની ઉંડાઇ	સુમેરુવજ્ર-મેરૂપર્વત વર્ણને
અમેરું-મેરૂ રહિત પર્વતોની	રૂહ-અહિં ધાતકીખંડમાં
ઉસ્સયં-ઉંચાઇ	જાળ-જાણુવું
વિત્યરં વિચઢ્ઢાણં-વૈતાલ્યોનો વિસ્તાર	પુલ્લસમં-પૂર્વસમ, જંગૂદ્રીપ તુલ્ય

સંસ્કૃત અનુવાદ

દ્રહકુંડોંડત્વમમેરુમુચ્છયં વિસ્તારં વૈતાલ્યાનામ્ ।

વૃત્તગિરીણાં ચ સુમેરુવર્જાનામત્ર જાનીહિ પૂર્વસમમ્ ॥ ૩ ॥ ૨૨૭ ॥

ગાયાર્થ:—દ્રહોની ઉંડાઇ, કુ'ડોની ઉંડાઇ, મેરૂવિના શેષપર્વતોની ઉંચાઇ, વૈતાલ્યોનો વિસ્તાર, અને મેરૂસિવાય શેષવૃત્તઆકારવાળા પર્વતોનો વિસ્તાર એ સર્વ અહિં ધાતકીખંડમાં જંગૂદ્રીપના સરખું જાણવું [એ પ જાળત સરખી જાણવી] ॥ ૩ ॥ ૨૨૭ ॥

વિસ્તારાર્થ:—જંગૂદ્રીપમાં દ્રહોની અને કુ'ડોની જે ૧૦ યોજન ઉંડાઇ કહી છે તેટલીજ ઉંડાઇ ધાતકીખંડના દ્રહોની અને કુ'ડોની છે, પરન્તુ એ દ્રહોના અને કુ'ડોના વિસ્તારવિગેરે તો બમણા છે.

તથા મેરૂવિના શેષ કુલગિરિ ગજદન્ત વક્ષસ્કાર ચમલગિરિ કંચનગિરિ અને વૈતાલ્યવિગેરેની જે ઉંચાઇ જંગૂદ્રીપમાં કહી છે તેજ ઉંચાઇ ધાતકીખંડમાં પણ છે.

તથા દીર્ઘવૈતાલ્યોનો વિસ્તાર જંગૂદ્રીપમાં ૫૦ યોજન કહ્યો છે, તે પ્રમાણે જ ધાતકીખંડના ૬૮ દીર્ઘવૈતાલ્યોનો વિસ્તાર પણ ૫૦ યોજન જ છે, પરન્તુ લંગાઇ જૂદી જૂદી છે, અને ઉંચાઇ તુલ્ય છે તે વટ્ટગિરીણ એ પદ્ધતી કહેવાઇ છે. તથા મેરૂવિના શેષવૃત્તઆકારના પર્વતો જે વૃત્તવૈતાલ્ય ચમલગિરિ કંચનગિરિ આદિ છે તેના વિસ્તારપણ જંગૂદ્રીપમાં જે પ્રમાણે કહ્યા છે તે પ્રમાણેજ ધાતકીખંડના વૃત્તવૈતાલ્યાદિના પણ વિસ્તાર છે.

એ પ્રમાણે એ પ જાળતો જંગૂદ્રીપતુલ્ય જાણવી. અને જંગૂદ્રીપથી દ્વિગુણ પ્રમાણવાળા કયા કયા પદાર્થ છે તે ૬ ક્રી ગાથામાં કહેવાશે. ॥૩॥ ૨૨૭॥.

॥ ધાતકીખંડના ૨ મેરૂપર્વત ॥

અવતરણ:—હવે જંગૂદ્રીપના મેરૂપર્વતથી ધાતકીખંડના મેરૂપર્વતમાં જે જે જાળતનો તફાવત છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

મેરુદુગંપિ તહચ્ચિય, ણવરં સોમણસહિટ્ટુવરિ દેસે ।

સગ અડસહસઝુણ—ત્તિ સહસપણસીઙ્ગ ઉચ્ચત્તે ॥૪॥૨૨૮॥

શબ્દાર્થ:—

મેરુદુગં પિ—એ મેરુપર્વત પણ
તહચ્ચિય—નિશ્ચય તેવાજ છે
ણવરં—પરન્તુ વિશેષ એ છે કે
સોમણસ—સોમનસવનથી
હિટ્ટુવરિ દેસે—હોડે અને ઉપરના ભાગમાં

સગ [સહસ]—સાતહજાર યોજન
અડસહસ—અને આડહજાર યોજન
ઝુણ—ઝીણ, ન્યૂન
ત્તિ—[સમાપ્તિરૂપ] ધૃતિ.
સહસપણસીઙ્ગ—પંચાસીહજાર યોજન
ઉચ્ચત્તે—ઉચ્ચાઈમાં

સંસ્કૃત અનુવાદ.

મેરુદિકમપિ તથૈવ, નવરં સૌમનમાધસ્તાદુપરિ દેશે ।

સપ્તાષ્ઠસહસ્રોનમિતિ મહસ્રાણિ પંચાસીન્યુચ્ચન્વે ॥ ૪ ॥ ૨૨૮ ॥

ગાથાર્થ:—ધાતકીખંડના એ મેરુપર્વત પણ જંગલીપના મેરુ જેવાજ છે, પરન્તુ વિશેષ એ છે કે—સૌમનસવનની નીચેના ભાગ સાત હજાર યોજન આછો છે, અને ઉપરનો ભાગ આડ હજાર યોજન આછો છે, અને ગદ્દે મેરુની ઉચ્ચાઈ ૮૫૦૦૦ [પંચાસી હજાર] યોજન છે ॥ ૪ ॥ ૨૨૮ ॥

વિસ્તારાર્થ:—જંગલીપમાં એક જ મેરુ પર્વત છે ત્યારે આ ધાતકીખંડમાં ૨ મેરુપર્વત છે, કારણકે ૧ મેરુ પૂર્વધાતકીખંડના અતિમધ્યભાગમાં છે, અને ૧ મેરુ પશ્ચિમધાતકીખંડના અતિમધ્યભાગે છે જેથી દ્વેત્ર પર્વતો નદીઓ વિગેરેની જેટલી વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ જંગલીપમાં છે, તેટલી સર્વવ્યવસ્થા કેવળ એક પૂર્વધાતકીખંડમાં છે, અને તેવી જ સર્વવ્યવસ્થા પશ્ચિમધાતકીખંડમાં છે, જેથી આ દ્વીપમાં એ મેરુપર્વત હોય તે પણ વાસ્તવિક છે.

તથા જંગલીપના મેરુથી આ એ મેરુમાં જે તદ્વાપત છે તે આ પ્રમાણે—જંગલીપના મેરુપર્વતમાં તેની સમભૂતલ પૃથ્વીથી [નીચેની ભૂમિથી] સૌમનસવન ૬૩૦૦૦ યોજન અને ભૂમિ અંદરના મૂળમાંથી ૬૪૦૦૦ યોજન ઉંચું છે, ત્યારે આ ધાતકીમેરુનું સૌમનસવન તેથી ૭૦૦૦ યોજન ન્યૂન એટલે મૂળથી ૫૭૦૦૦ યોજન અને સમભૂમિથી ૫૬૦૦૦ યોજન ઉંચું છે. તથા જંગલીપના

મેરૂના સૌમનસવનથી ઉપરનું પંડકવન અથવા મેરૂનું શિખરતલ ૩૬૦૦૦ યોજન ઉંચું છે, ત્યારે આ ધાતકીમેરૂના સૌમનસવનથી પંડકવન આઠહજાર ન્યૂન એટલે ૨૮૦૦૦ યોજન ઉપર છે.

એ પ્રમાણે નીચે ૭૦૦૦ અને ઉપર ૮૦૦૦ મળી ૧૫૦૦૦ યોજન ત્રૂટવાનું કારણકે આગળની જ 'સહસ્રણસીદ્ધિ ઉચ્ચતે' એ પદમાં ધાતકીના મેરૂ ૮૫૦૦૦ યોગે ઉંચા કહ્યા છે, જેથી જંગ્મદ્રીપના લાગળ યોજન ઉંચા મેરૂથી આ મેરૂ ૧૫૦૦૦ યોજન નીચા છે; માટે એ ૧૫૦૦૦ યોજન તૂટ્યા છે. વળી અહિં ઉંચાઈ ન્યૂન હોવાના કારણથી જંગ્મદ્રીપના મેરૂવત્ એક યોજને ૧/૬ ભાગની હાનિ વૃદ્ધિ નહિ થાય, પરંતુ આગળની ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ૧/૬ ભાગની હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે. શેષ ત્યારે વન વિગેરેનું સ્વરૂપ જંગ્મદ્રીપવત્ જાણવું, અને વિસ્તારનો તક્ષાવન આગળ કહેવાય છે. ॥ ૪ ॥ ૨૨૮ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કહેલા એ મેરૂપર્વતનો મૂળઆદિ પાંચ સ્થાને વિસ્તાર કેટલો છે? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે--

તહ પળળવઈ ચડણઝઅ અદ્ધચડણઝ અ અટ્ટતીસા ય ।

દસ ય સયા ય કમેણં, પળઠાળપિહુત્તિ હિટ્ટાઓ ॥૫॥૨૨૯॥

શબ્દાર્થ:—

પળળવઈ [સયા]-પંચાણસેા યોજન	દસ ય સયા-દસ સેા યોજન
ચડણઝઅ-ચોરાણસેા યોજન	કમેણં-અનુક્રમે
અદ્ધચડણઝ- [અર્ધચોરાણ], સાઢીત્રાણસેા યોજન	પળઠાળ-પાંચ સ્થાનની
અટ્ટતીસા-આડત્રીસસેા યોજન	પિહુત્તિ-પંડાળાર્ધ
	હિટ્ટાઓ- હેડેથી પ્રારંભીને

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તથા પંચનવતિશ્વતુર્નવતિરર્ધશ્વતુર્નવતિશ્વાષ્ટ્રિંશચ ।

દશ ચ શતાનિ ચ ક્રમેણ પંચસ્થાનપૃથુત્વમધસ્તાત્ ॥ ૫ ॥ ૨૨૯ ॥

ગાથાર્થ:—તથા મેરૂપર્વતની નીચેથી પ્રારંભીને પાંચસ્થાનોમાં અનુક્રમે ૮૫૦૦-૮૪૦૦-૮૩૫૦-૩૮૦૦-અને ૧૦૦૦ યોજનનો વિસ્તાર છે [અહિં સયા એ પદ પળળવઈ આદિ પાંચે અંક સાથે જોડવું]. ॥ ૫ ॥ ૨૨૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અહિં પાંચસ્થાન તે મેરૂપર્વતનું મૂળ, સમભૂમિ, નંદનવન, સૌમનસવન અને સર્વથી ઉપરનું પંડકવન અથવા શિખરતલ એ ઉપરાઉપરી પાંચ સ્થાનોની ક્રમશઃ પહોળાઈ અનુક્રમે ૬૫૦૦ યોજનાદિ કહી તે આ પ્રમાણે—

૧ મેરૂના મૂળનો વિસ્તાર ૬૫૦૦	૪ સૌમનસ સ્થાને ૩૮૦૦
૨ સમભૂમિસ્થાને ૬૪૦૦	૫ પંડકવને (શિખરતલે) ૧૦૦૦
૩ નંદનવને ૬૩૫૦	

“ બે વિસ્તારનો વિશ્લેષકરી ઉચ્ચાઈવડે ભાગતાં જે આવે તેટલી હાનિ ઉપર ચઢતાં હોય અને નીચે ઉતરતાં તેટલી વૃદ્ધિ હોય ” એ ગણિતરીતિપ્રમાણે મૂળના અને શિખરતલના નિયતવિસ્તારથી વચ્ચેના ત્રણ સ્થાનનો અથવા પાંચ સ્થાનનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય તે આ પ્રમાણે—

૬૫૦૦ મૂળવિસ્તારમાંથી
 $\frac{૧૦૦૦}{૬૫૦૦}$ શિખરવિસ્તાર બાદ જતાં
 $\frac{૬૫૦૦}{૬૫૦૦}$ ને ૮૫૦૦૦ની ઉચ્ચાઈએ ભાગી શકાય નહિં માટે દશીયા અંશ કરવાને
 $\times ૧૦$ દશવડે ગુણતાં
 $\frac{૬૫૦૦૦}{૬૫૦૦૦}$ દશીયા ભાગ આવ્યા તેને ૮૫૦૦૦ વડે ભાગતાં
 ૮૫૦૦૦)૮૫૦૦૦(૧ દશીયો ભાગ આવ્યો; જેથી સ્પષ્ટ થયું કે આ બે મેરૂમાં દરેક
 $\frac{૬૫૦૦૦}{૧૦૦૦૦}$ યોજનાદિકે એકેક દશીયો ભાગ એટલે $\frac{૧}{૧૦}$ યોજનાદિ ઘટે
 અને વધે. તે ઉપરથી સમભૂમિસ્થાનનો વિસ્તાર આ પ્રમાણે—

મૂળભાગથી ૧૦૦૦ યોજનઉપર જમીનની અંદર ચઢીએ ત્યારે સમભૂમિ ભાગ આવે છે, એટલે મેરૂપર્વત ભૂમિમાં ૧૦૦૦ યોજન ઉંડો છે, અને દરેક યોજન $\frac{૧}{૧૦}$ યોજન ઘટે છે તો $\frac{૧૦૦૦}{૧૦} \times \frac{૧}{૧૦} = ૧૦૦$ યોજન ઘટતાં ૬૫૦૦ માંથી ૧૦૦ બાદ કરતાં ૬૪૦૦ આવ્યા, જેથી સ્પષ્ટ થયું કે સમભૂમિસ્થાને મેરૂનો વિસ્તાર ૬૪૦૦ યોજન છે. ॥ इति समभूमिमेवविस्तारः

હવે સમભૂમિથી ઉપર ૫૦૦ યોજન ચઢતાં નંદનવન આવે છે માટે પાંચ-સોને દશે ભાગનાં અથવા $\frac{૧}{૧૦}$ વડે ગુણતાં ૫૦ યોજન આવ્યા, તેને સમભૂમિવિસ્તાર ૬૪૦૦ માંથી બાદ કરતાં [૬૪૦૦-૫૦=] ૬૩૫૦ યોજન જેટલો મેરૂનો બાહ્ય વિસ્તાર નંદનવનને સ્થાને છે. इति नंदनवने मेरुबाह्यविस्तारः ॥

(અભ્યન્તર વિસ્તાર નંદનવનના બે બાજુના ૫૦૦-૫૦૦ યોજન બાદ કરતાં ૬૨૫૦ યોજન આવે એપણુ અહિં તદ્દાવત રૂપ જ છે.)

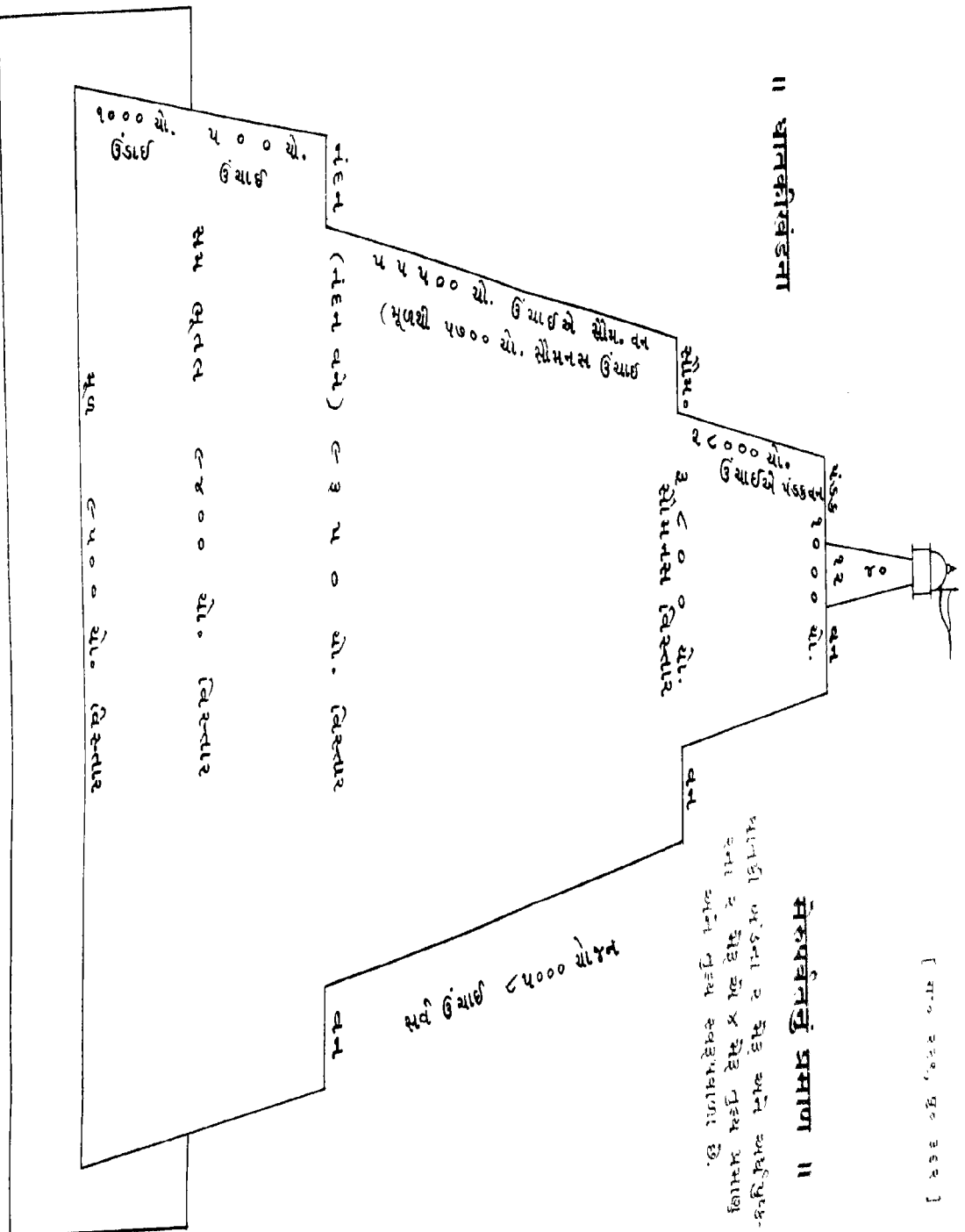
૧ અભ્યન્તરમેરૂનો વિસ્તાર જંબૂદ્વીપથી અહિં તદ્દાવત રૂપ છે, છતાં ગ્રંથમાં દર્શાવેલો નથી તે ઉપલક્ષણથી જાણવો.

[ગા. રર૨, પા. ૩૬૨]

II ખાતકીરવંડના

મેરુપર્વતનું પ્રમાણ II

ખાતકી ખંડના ૨ મેરુ અને અર્ધચુક-
રના ૨ મેરુ એ ૪ મેરુ ગુરુ પ્રમાણ
અને ગુરુ રવરુપવાળા છે.

ત્યારબાદ સમભૂમિથી ૫૬૦૦૦ (મૂળથી ૫૭૦૦૦) યોજન એટલે નંદન-
વનથી ૫૫૫૦૦ (પંચાવનહજાર પાંચસો) યોજન ઉપર ચઢતાં સૌમનસવન
આવે છે માટે ૫૬૦૦૦ ને ૧૦ વડે ભાગતાં ૫૬૦૦ યોજન આવ્યા તેને સમ-
ભૂમિવિસ્તારના ૬૪૦૦ માંથી બાદ કરતાં ૩૮૦૦ યોજન આવ્યા. જેથી સૌમનસવનમાં
મેરૂનો બાહ્યવિસ્તાર ૩૮૦૦ યોજન છે. इति सौमनसवने मेरुबाह्यविस्तारः ॥

[અભ્યન્તર વિસ્તાર નંદનવત્ ૧૦૦૦ બાદ કરતાં ૨૮૦૦ યોજન છે].

ત્યારબાદ સૌમનસવનથી ૨૮૦૦૦ યોજન ઉપર જતાં અથવા સમભૂમિથી
૮૪૦૦૦ યોજન ઉપર જતાં મેરૂપર્વતનું શિખરતલ અથવા પંડકવન આવે તેથી
૮૪૦૦૦ ને ૧૦ વડે ભાગતાં ૮૪૦૦ આવે, તેને સમભૂમિના ૬૪૦૦ માંથી બાદ
કરતાં ૧૦૦૦ યોજન શિખરવિસ્તાર આવે. [અહિં અભ્યન્તરવિસ્તારનો અભાવ
છે, કારણ કે મેરૂપર્વત સમાપ્ત થયો, અને ચૂલિકાવિસ્તાર તો જંગૂદ્રીપતુલ્ય
૧૨ યોજન હોવાથી પંડકવન પણ જંગૂદ્રીપવત્ ૪૬૪ યોજન ચક્રવાલવિસ્તાર-
વાળું છે. ॥ इति शिखरविस्तारः ॥

એ પ્રમાણે ઉપર ચઢતાં જેમ નીચેના વિસ્તારમાંથી ઘટતો જાય છે, તેમ
ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ઉપરના વિસ્તારથી મેરૂપર્વત ૧૦ યોજન વધતો જાય છે,
અને તે વૃદ્ધિને અનુસારે પણ નીચેના ચાર સ્થાનના વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે
તે એક જ ઉદાહરણથી આ પ્રમાણે—

શિખરથી ૮૪૦૦૦ યોજન નીચે ઉતરતાં ભૂમિ આવે છે, માટે ૮૪૦૦૦ ને
૧૦ વડે ભાગતાં ૮૪૦૦ યોજન આવ્યા તેને શિખરના ૧૦૦૦ યોજનમાં વધા-
રતાં [૧૦૦૦+૮૪૦૦=] ૮૪૦૦ યોજન આવ્યા, જેથી સ્પષ્ટ થયું કે ભૂમિસ્થાને
મેરૂ ૧૪૦૦ યોજનવિસ્તારવાળો છે. એ રીતે જ મૂળ ૧૦૦૦ યોજન ઉંડું હોવાથી
[૧૦૦૦÷૧૦=૧૦૦+૮૪૦૦=] ૮૫૦૦ યોજન વિસ્તાર મૂળમાં છે. હવે અહિં
કેટલાંક સ્થાનનો જંગૂદ્રીપની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટ તક્ષવત આ પ્રમાણે—

	જંગૂદ્રીપમાં	ધાતકીખંડમાં
૧ મેરૂનો મૂળ વિસ્તાર	૧૦૦૮૦૬૧ યો	૮૫૦૦ યો
૨ " સમભૂમિ વિસ્તાર	૧૦૦૦૦ યો	૬૪૦૦ યો
૩ { " નંદનવને બાહ્ય વિ	૮૬૫૪૬૬ યો	૮૩૫૦ યો
{ " " અભ્યં વિ	૮૬૫૪૬૬ યો	૮૩૫૦ યો
૪ { " સૌમનસે બાહ્ય વિ	૪૨૭૨૬૬ યો	૩૮૦૦ યો
{ " " અભ્યં વિ	૩૨૭૨૬૬ યો	૨૮૦૦ યો
" શિખર વિસ્તાર	" ૧૦૦૦ યો	૧૦૦૦ યો

મૂળથી સમભૂમિ	૧૦૦૦	યો૦ ઉચે	૧૦૦૦	યો૦ ઉચે
સમભૂથી નંદનવન	૫૦૦	યો૦ ઉચે	૫૦૦	યો૦ ઉચે
નંદનથી સૌમનસ	૬૨૫૦૦	યો૦ ઉચે	૫૫૫૦૦	યો૦ ઉચે
સૌમનથી પંડકશિખર)	૩૬૦૦૦	યો૦ ઉચે	૨૮૦૦૦	યો૦ ઉચે

*ભદ્રશાલ

એ રીતે મેરૂપર્વતના સંબંધમાં જે સમાનતા અને વિષમતા જાણીપતી અપેક્ષાએ છે તે અહિં દર્શાવી. બીજી સમાનતાઓઆદિ સ્વતઃ જાણવી. ૥૫૥ ૨૨૬૥

અવતરણ:—હવે જાણીપતી પદાર્થોથી જમણાપ્રમાણવાળા કયા કયા પદાર્થો ધાતકીખંડમાં છે તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે—

નદીકુંડદીવણમુહ—દહદીહરસેલકમલવિત્થારં ।

નદ્યંડત્તં ચ તથા, દહદીહત્તં ચ ઇહ દુગુણં ॥ ૬ ॥૨૩૦॥

શબ્દાર્થ:—

નદીકુંડદીવ—નદી કુંડ અને દીવ
વણમુહ—વનમુખ
દહ—દ્રહો
દીહરસેલ—દીર્ઘ પર્વતો
કમલવિત્થારં—કમળોના વિસ્તાર

નદ્યંડત્તં—નદીઓની ઊંડાઈ
તથા—તથા
દહદીહત્તં—દ્રહોની લંબાઈ
ઇહ—આ ધાતકીખંડમાં
દુગુણં—દ્વિગુણ, જમણું

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નદીકુંડદીવણમુહ—દ્રહદીર્ઘસેલકમલવિસ્તાર: ।

નદ્યંડત્તં ચ તથા દ્રહદીર્ઘત્તં ચાત્ર દ્વિગુણમ્ ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ:—[વિત્થારં એ પદ દરેક સાથે જોડવાથી] નદીઓના વિસ્તાર, કુંડના વિસ્તાર, દીવોના વિસ્તાર, વનમુખના વિસ્તાર, દ્રહોના વિસ્તાર, દીર્ઘપર્વતોના વિસ્તાર અને કમળોના વિસ્તાર, તથા નદીઓની ઊંડાઈ, અને દ્રહોની લંબાઈ તે અહિં ધાતકીખંડમાં એ સર્વ જાણીપતી જમણું જમણું જાણવું ॥ ૬ ॥ ૨૩૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જાણીપતી ગંગા સિંધુ આદિ જે ૯૦ મોટી નદીઓ છે, તેમાં વિસ્તારઆદિકની અપેક્ષાએ ૬૮-૧૬-૪-૨ એ ચાર વિભાગ પડે છે, ત્યાં ચોત્રીસ વિજયની (સમાન વિસ્તારાદિવાળી) જે જે નદી જાણવાથી ૬૮, હિમવંત

*ભદ્રશાલવનની વૈભાઈ પહોળાઈ સંબંધિ તદ્વાવત આગળ ૭ મી ગાથામાં જૂદો કહેવાશે.

હૈરણ્યવંતની ૪ અને ૧૨ અન્તર્નદી મહાવિદ્વેહની ગણવાથી ૧૬, હરિવર્ષ રમ્ય-
કની ૪, અને મહાવિદ્વેહની સીતા સીતોદા એ ૨, એ રીતે ૬૦ નદીઓ જાંબૂદ્રીપમાં
છે, તેવીજ ૬૦ નદીઓ પૂર્વ ધાતકીખંડમાં બમણા વિસ્તારવાળી અને પશ્ચિમ
ધાતકીખંડમાં પણ એવીજ ૬૦ નદીઓ જાંબૂદ્રીપથી બમણા વિસ્તારવાળી છે,
તથા અહિં નદીઓનો વિસ્તાર કહેવા માત્રથી પણ ઉપલક્ષણથી નદીઓને અનુ-
સરતો નદીઓની જિલ્લિકાનો વિસ્તાર, જિલ્લિકાની જાડાઈ, જિલ્લિકાની લંબાઈ,
એ પણ દ્વિગુણ દ્વિગુણ જ જાણવું, તેમજ મધ્યગિરિથી અન્તર પણ દ્વિગુણ
દ્વિગુણ જાણવું. જેથી ૧૩૬-૩૨-૮-૪ એ ચાર સંખ્યાવાળી નદીઓમાં અનુક્રમે
મૂળ વિસ્તાર ૧૨૧-૨૫-૫૦-૧૦ યોજન, અન્ત્યવિસ્તાર અનુક્રમે ૧૨૫-૨૫૦
-૫૦૦-૧૦૦૦ યોજન, જિલ્લિકા વિસ્તાર ૧૨૧-૨૫-૫૦-૧૦૦ યોજન, જિલ્લિકાની
જાડાઈ ૧-૨-૪-૮ ગાઉ, જિલ્લિકાની લંબાઈ ૧-૨-૪-૮ યોજન, તથા મધ્યગિરિ
અન્તર ૦૧-૧-૨-૪ યોજન, એ પ્રમાણે દ્વિગુણ દ્વિગુણવિસ્તારાદિ જાણવા.
॥ इति १८० नदीविस्तारद्विगुणत्वम् ॥

તથા ગાથામાં કુંડમાત્રકહેવાથી પણ કુંડનો વિસ્તાર અને કુંડના ધારનો
વિસ્તાર પણ દ્વિગુણ જાણવો, તથા કુંડ તો નદીઓના જ છે માટે નદીઓની
સંખ્યાપ્રમાણે કુંડના પણ ૧૬૮-૩૨-૮ અને ૪ એ ચાર સંખ્યાવિભાગમાં
અનુક્રમે કુંડવિસ્તાર ૧૨૦-૨૪૦-૪૮૦-૯૬૦ યોજન છે, અને કુંડવેદિકાના ત્રણ
ધારનો વિસ્તાર ૧૨૧-૨૫-૫૦-૧૦૦ યોજન છે. ॥ इति १८० कुंडविस्तारद्विगुणत्वम् ॥

તથા દ્વીપ તે કુંડની અંદરના છે માટે તેના પણ કુંડવત્ ૧૬૮-૩૨-૮-૪
એ ચાર સંખ્યાવિભાગમાં અનુક્રમે ૧૬-૩૨-૬૪-૧૨૮ યોજન વિસ્તાર છે.
॥ इति १८० द्वीपविस्तारद्विगुणत्वम् ॥

તથા જાંબૂદ્રીપમાં મહાવિદ્વેહની પૂર્વદિશામાં જગતીપાસેનાં ૨ મહાવન
અને તેવીજ રીતે પશ્ચિમદિશાનાં ૨ મહાવન મળી ૪ વનખંડ છે, અને ધાતકી-
ખંડમાં તેવા ૮ વનખંડ છે, તેનો વિસ્તાર દ્વિગુણ છે, એટલે જાંબૂવનમુખનો
રહસ્ય યોજન વિસ્તાર નદીની પાસે છે, અને જઘન્યથી ૧ કળા વિસ્તાર નિષધ
નીલવંત પાસે છે, ત્યારે અહિં ધાતકીખંડના ૮ વનમુખનો દરેકનાં ૫૮૪૪
યોજન વિસ્તાર ઉત્કૃષ્ઠથી છે અને જઘન્યવિસ્તાર ૨ કળા છે, પરન્તુ અહિં
૪ વનમુખનો વિસ્તાર જાંબૂદ્રીપવનમુખથી વિપરીત રીતે છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ઠ-
વિસ્તાર નિષધનીલવંતપાસે અને જઘન્યવિસ્તાર સીતાસીતોદા નદીપાસે છે, એ
વિપરીતતાનું કારણ કે ધાતકીખંડનો પ્રથમ પરિધિ લવણસમુદ્રને વીટાઈને
વક્રતાવાળો છે માટે લવણસમુદ્રપાસેના ૪ વનમુખનો વિસ્તાર વિપરીત થયો છે,
અને બ્રહ્મોદધિપાસેના (૨-૨) વનમુખનો ૪ વિસ્તાર જાંબૂદ્રીપવત્ છે, પરન્તુ

વિપરીત નથી, કારણ કે ધાતકીખંડનો અન્ત્ય પરિધિ ધાતકીખંડને જ વીટાઇને વક્રતાવાળો છે. એ પ્રમાણે ખંડના પરિધિવક્રતાના ભેદને અંગે એ તકાવત છે ॥ इति ८ वनमुखविस्तारद्विगुणत्वं, ४ वनमुखानां विपर्ययत्वं च ॥

તથા જંબૂદ્વીપનાં ૧૬ દ્રહોથી ધાતકીખંડના ૩૨ દ્રહોનો વિસ્તાર ગમણો છે તથા લંબાઈ પણ ગમણી છે જેથી ૨ પદ્મદ્રહ ૨ પુંડરીક દ્રહ અને ૨૦ કુરુદ્રહ એ ૨૪ દ્રહો ૧૦૦૦ યોજન પડોળા અને ૨૦૦૦ યોજન લાંબા છે, તથા ૨ મહાપદ્મ અને ૨ મહાપુંડરીક એ ૪ દ્રહ ૨૦૦૦ યોજન વિસ્તૃત અને ૪૦૦૦ યોજન દીર્ઘ છે, તથા ૨ તિર્ગિછી અને ૨ કેસરી એ ૪ દ્રહ ૪૦૦૦ યોજન વિસ્તૃત અને ૮૦૦૦ યોજન દીર્ઘ છે. ॥ इति ३२ द्रहविस्तारदैर्घ्यद्विगुणत्वम् ॥ દીર્ઘતા જો કે આ ગાથામાં જ આગળના પદમાં કહેવાની છે, તેો પણ પ્રસંગતઃ અહિંજ કહી.

તથા દીર્ઘશૈલ-લાંબાપર્વતો જે ૧૨ વર્ષધર ૩૨ વક્ષસ્કાર ૬૮ વૈતાલ્ય ૮ ગજદંતગિરિ એ સર્વેનો વિસ્તાર જંબૂદ્વીપવર્ષધરાદિથી ગમણો ગમણો છે, અને લંબાઈ તો ક્ષેત્રને અનુસારે જૂદી જૂદી છે તે યથાસંભવ તે તે ક્ષેત્રને અનુસારે વિચારવી, જેમાં ૬ વર્ષધર અને ૨ ભરતૈરાવતવૈતાલ્યની લંબાઈ તો ૪ લાખ યોજન છે, અને શેષગિરિઓની ક્ષેત્રાનુસારે ૯ મી ગાથાના વિસ્તરાર્થ પ્રમાણે જાણવી. ॥ इति दीर्घगिरिविस्तारद्विगुणत्वम् ॥

તથા કમળોનો વિસ્તાર દ્વિગુણ છે, જેથી પદ્મસરોવરઆદિ ૩૨ દ્રહોનાં દરેકમાં મુખ્યકમળ અને ૬-૬ વલયનાં કમળોનો જૂદો જૂદો દ્વિગુણવિસ્તાર સ્વતઃ જાણવો.

જેમાં પદ્મદ્રહ આદિ ૨૪ દ્રહનાં મુખ્યકમળ ૨ યોજન વિસ્તૃત, મધ્ય ૪ દ્રહવર્તી મુખ્યકમળોનો ૪ યોજન વિસ્તાર અને અભ્યન્તરવર્તી ૪ દ્રહના મુખ્ય કમળોનો ૮ યોજન વિસ્તાર છે, કમળોની ઉંચાઈ વિગેરે જૂદી કહી નથી, પરન્તુ વિસ્તારથી અર્ધબાહુદય હોય એ નિયમ પ્રમાણે ઉંચાઈ પણ ૧-૨-૪ યોજન અનુક્રમે સંભવ છે. ॥ इति ३२ कमलविस्तारोच्चत्वयोर्द्विगुणत्वम् ॥ વલયોમાં કમળાઃ અર્ધાર્ધ ઉંચાઈ વિસ્તાર જાણવા. ॥ इति वलयवर्तिकमलमानम् ॥

તથા ઉપર કહેલા વિભાગપ્રમાણે ૧૩૬-૩૨-૮-૪ નદીઓની ઉંડાઈ અનુક્રમે મૂળ સ્થાને ૦૧-૦૧-૧-૨ યોજન અને પર્યંતે ૨૧-૫-૧૦-૨૦ યોજન છે. ॥ इति १८० नदीनामुद्रेषे द्विगुणत्वम् ॥

તથા ઉપર કહેલા દ્રહોના વિસ્તાર પ્રસંગે જ ૨૪-૪-૪ દ્રહોમાં કમળાઃ ૧૦૦૦-૪૦૦૦-૮૦૦૦ યોજન દીર્ઘતા-લંબાઈ કહેવાઈ ગઈ છે. ॥ इति ३२ द्रहानां दीर्घत्वे द्वैगुण्यम् ॥

એ પ્રમાણે જે જે ખાખતની દ્વિગુણતા ગાથામાં દર્શાવી તે મુખ્ય દ્વિગુણતાઓ છે, જેથી બીજી પણ અનેક દ્વિગુણતાઓ છે તે યથાસંભવ સ્વયં વિચારવી. ॥૬॥૨૩૦॥

॥ ઘાતકાઅડના ૧૨ વર્ષધર પર્વતોનું કોષ્ટક ॥

| ૧૨ વર્ષધર
પર્વત | પહોળાઈ | સંખ્યા | ઉંચાઈ | ઝાંડાઈ | ઉપરના દ્રહની
સંખ્યા | | દ્રહના મુખ્ય કમળની
પહોળાઈ | કર્ણિકા
વિસ્તાર | કર્ણિકા
ઉંચાઈ |
|--------------------|------------------|--------|-------|--------|------------------------|------|------------------------------|--------------------|------------------|
| ૨ સધુહિમવંત | ચો. ફ.
૨૧૦૫-૫ | ૪૦૦૦૦૦ | ૧૦૦ | ૨૫ | ૨૦૦૦ | ૧૦૦૦ | ૨ ચો. ૧ | ૧ | ૦૥ |
| ૨ શિખરી | " | " | " | " | " | " | " ૧ | ૧ | ૦૥ |
| ૨ મહાહિમવંત | ૮૪૨૧-૧ | " | ૨૦૦ | ૫૦ | ૪૦૦૦ | ૨૦૦૦ | ૪ ચો. ૨ | ૨ | ૧ |
| ૨ રૂક્મિપર્વત | " | " | " | " | " | " | " ૨ | ૨ | ૧ |
| ૨ નિધધ | ૨૩૬૮૪-૪ | " | ૪૦૦ | ૧૦૦ | ૮૦૦૦ | ૮૦૦૦ | ૮ ચો. ૪ | ૪ | ૨ |
| ૨ નીલવંત | " | " | " | " | " | " | " ૪ | ૪ | ૨ |
| ૨ કૃષ્ણકાર | ૧૦૦૦ | " | ૫૦૦ | ૧૨૫ | — | — | — | — | — |

॥ ધાતકીચંડની નદીઓમાં દ્વિગુણતાનો સંગ્રહ ॥

નદીઓ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ	ધાતકીચંડ
નદીઓ ૧૩૬
(મહાવિઠ ૧૨૮,
ભારત૨૦ ૮)	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૧૨૮
૩૨
(૨૪ અન્તરનદી,
૮ હિમવંત હિર-
ણ્યન ની)	ધાતકીચંડ
૨૫	ધાતકીચંડ
૩૨	ધાતકીચંડ
૨૪૦	ધાતકીચંડ
૫	ધાતકીચંડ
૨૫૦	ધાતકીચંડ
૧	ધાતકીચંડ
૦૮	ધાતકીચંડ
૦૮	ધાતકીચંડ
૨૫	ધાતકીચંડ
૨	ધાતકીચંડ
૦૮	ધાતકીચંડ
૨	ધાતકીચંડ
૨૫
૮
(હિરિં રમ્યક-
માંની)	ધાતકીચંડ
૫૦	ધાતકીચંડ
૬૪	ધાતકીચંડ
૪૮૦	ધાતકીચંડ
૧૦	ધાતકીચંડ
૫૦૦	ધાતકીચંડ
૨	ધાતકીચંડ
૧	ધાતકીચંડ
૧	ધાતકીચંડ
૫૦	ધાતકીચંડ
૪	ધાતકીચંડ
૧	ધાતકીચંડ
૫૦	ધાતકીચંડ
૫૦
૪
(સીતા-સીતાદા)	ધાતકીચંડ
૧૦૦	ધાતકીચંડ
૧૨૮	ધાતકીચંડ
૯૬૦	ધાતકીચંડ
૨૦	ધાતકીચંડ
૧૦૦૦	ધાતકીચંડ
૪	ધાતકીચંડ
૨	ધાતકીચંડ
૨	ધાતકીચંડ
૧૦૦	ધાતકીચંડ
૮	ધાતકીચંડ
૨	ધાતકીચંડ
૧૦૦	ધાતકીચંડ
૧૦૦

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ભદ્રશાલવનની લાંબાઈ પહોળાઈ દર્શાવાય છે.

ઇગલક્ષુ સત્તસહસા, અડસય ગુણસીઙ્ મહસાલવણં ।
પુવ્વાવરદીર્ઘં તં, જામુત્તર અટ્ટસીમહઅં ॥ ૭ ॥ ૨૩૧॥

શબ્દાર્થ:—

ઇગલક્ષુ—એક લાખ
સત્તસહસા—સાત હજાર
અડસય—આઠસો
ગુણસીઙ્—એગુણાસી
મહસાલવણં—ભદ્રશાલવન

પુવ્વાવર—પૂર્વે અને પશ્ચિમે
દીર્ઘ—દીર્ઘ, લાંબુ
તં—તે ભદ્રશાલવન અથવા તે લાંબાઈ (ને)
જામ ઉત્તર—દક્ષિણમાં અને ઉત્તરમાં પહોળું
અટ્ટસીમહઅં—અઢ્યાસીમા ભાગ જેટલું

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकलक्षः सप्तसहस्राण्यष्टशतान्येकोनाशीतिर्भद्रशालवनम् ।

पूर्वापरदीर्घं तं यामोत्तरमष्टाशीतिभक्तम् ॥ ७ ॥ २३१ ॥

ગાથાર્થ:—ભદ્રશાલવન એક લાખ સાત હજાર આઠસો એકોનાસી યોજન પૂર્વદિશામાં અને પશ્ચિમદિશામાં દીર્ઘ—લાંબુ છે, અને તેજ લાંબાઈના અઢ્યાસીમા ભાગ જેટલું દક્ષિણદિશામાં અને ઉત્તરદિશામાં પહોળું છે. ॥ ૭ ॥ ૨૩૧ ॥

વિસ્તારાર્થ:—ધાતકીખંડ ૪ લાખ યોજન પહોળો છે તેમાં પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જંખૂં થી ખમણા જે ખાગુના જે વનસુખે ૧૧૬૮૮ યોજન રોક્યા છે, તથા ખમણા વિસ્તારવાળા આઠ વક્ષસ્કારપર્વતોએ ૮૦૦૦ યોજન રોક્યા છે, તથા ખમણા વિસ્તારવાળી ૬ અન્તરનદીઓએ ૧૫૦૦ યોજન રોક્યા છે, અને આગળ કહેવામાં આવશે તે ગણિતરીતિપ્રમાણે ૧૬ વિજયોએ ૧૫૩૬૫૪ યોજન રોક્યા છે, તેનો સર્વનો સર્વણો કરી ધાતકીખંડની ૪ લાખ પહોળાઈમાંની બાદ કરીએ,

૧૧૬૮૮ ૪૦૦૦૦૦
૮૦૦૦ -૧૭૪૮૪૨
૧૫૦૦ ૨૨૫૧૫૮
૧૫૩૬૫૪ ૫-૬૪૦૦
૧૭૪૮૪૨ ૨)૨૧૫૭૫૮

૧૦૭૮૭૬ યોજન]

અને જે રકમ રહે તેમાંથી મેરૂની ૬૪૦૦ યોજન પહોળાઈ બાદ કરવી, ત્યારબાદ પૂર્વપશ્ચિમ ૩૫ જે દિશાએ લાગતાં ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ૧૦૭૮૭૬ યોજન પૂર્વમાં દીર્ઘ અને ૧૦૭૮૭૬ યોજન પશ્ચિમમાં દીર્ઘ ભદ્રશાલવન હોય છે.

તથા પહોળાઈ ૮૮ મા ભાગે હોવાથી ૮૮ વડે ભાગાકાર કરવો તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{r} ૮૮ \\ ૧૬૮ \quad + ૧ \\ ૧૭૬ \quad ૧૨૨૬ \text{ થી } ૦ \\ \hline ૨૨૭ \\ ૧૭૬ \\ \hline ૦૫૧૬ \\ ૪૪૦ \\ \hline ૦૦૭૬ = ૧ \text{ લગભગ.} \end{array}$$

ઝેટલી પહોળાઈ ઉત્તરદિશામાં અને તેટલી જ દક્ષિણદિશામાં પણ ગણવી.

અહિં તક્ષવત એ કે જંબૂદ્વીપના મેરૂના ભદ્રશાલવનની પૂર્વ અને પશ્ચિમ લંબાઈ ૨૨૦૦૦ (બાવીસ હજાર) યોજન છે, અને ઉત્તરદક્ષિણમાં ૮૮ મા ભાગની પહોળાઈ ૨૫૦ (અઠીસો) યોજન છે, ત્યારે ધાતકીખંડના મેરૂના ભદ્રશાલવનની લંબાઈ પહોળાઈ ઉપર કહેવા પ્રમાણે છે. ॥ इति भद्रशालवन स्वायामप्रभुत्वे ॥ ૭ ॥ ૨૩૧ ॥

॥ ધાતકીખંડના ૮ ગજદંતગિરિની વિષમતા ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં ધાતકીખંડના ૮ ગજદંતગિરિની જૂદી જૂદી ૪-૪ ની લંબાઈ કહેવાય છે, [અને એથી થતું કુરૂક્ષેત્રનું ધનુઃપૃષ્ઠ પણ અર્થમાં કહેવાશે]—

बहि गयदंता दीहा, पणलस्कृणसयरिसहस दुगुणट्टा ।

इयरे तिलस्कृण्णसहस्स सयदुण्णि सगवीसा ॥ ૮ ॥ ૨૩૨ ॥

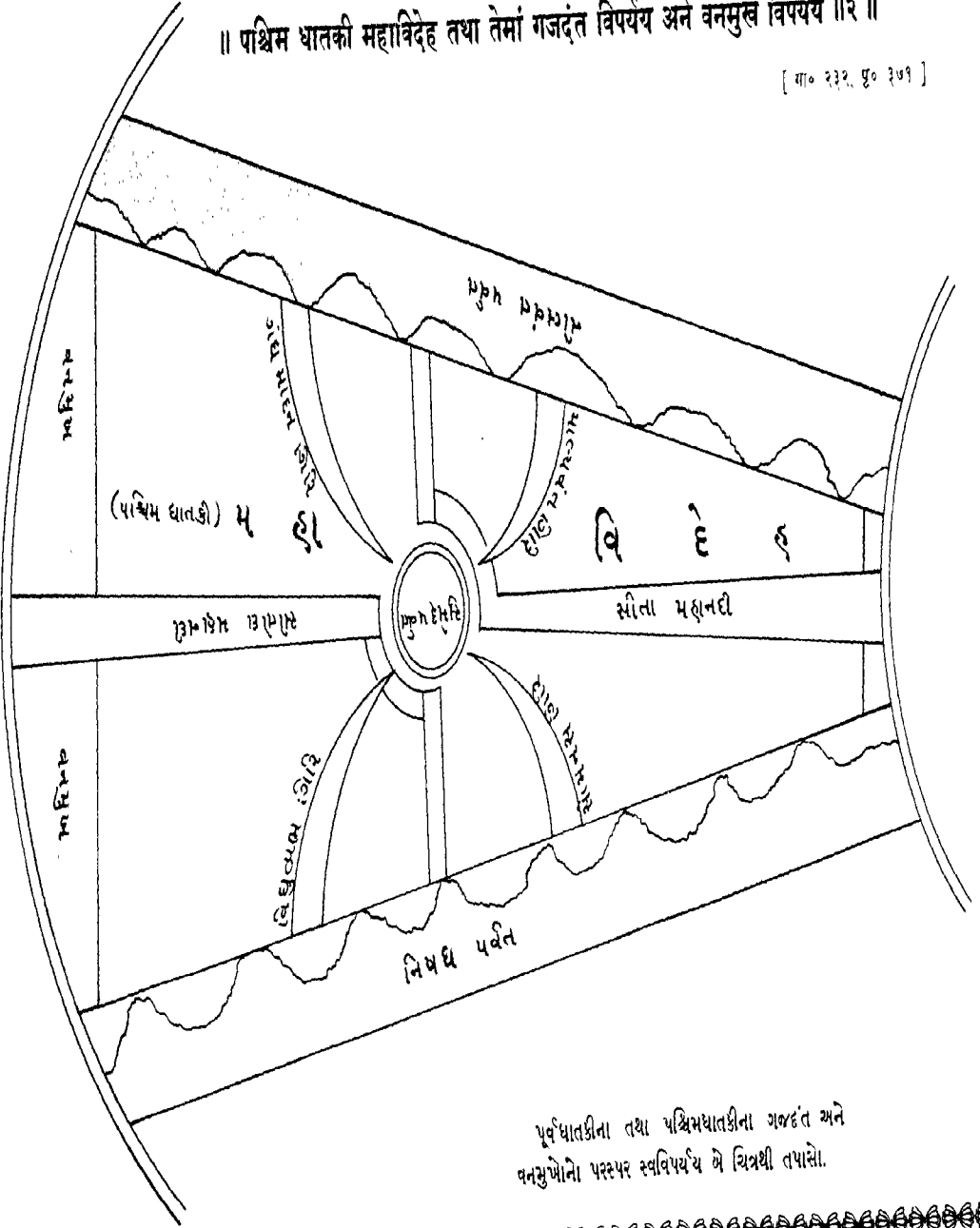
શબ્દાર્થ:—

बहि-મેરૂની બહારના
गयदंता-ગજદંત પર્વતો
दीहा-દીર્ઘ
पण लस्कृ-પાંચ લાખ
ऊणसयरिसहस-એશુણીત્તર હજાર

दुग ऊण(स)ट्टा-બસો એગણસાઠ
इयरे-બીજા, મેરૂથી અભ્યન્તરના
तिलस्कृण्णसहस्स-ત્રણલાખ છપ્પનહજાર
सय दुण्णि-બસો
सगवीसा-સત્તાવીસ

॥ पश्चिम धातकी महाविदेह तथा तेमां गजदंत विपर्यय अने वनमुख विपर्यय ॥२॥

[भा० २३२, पृ० ३७१]

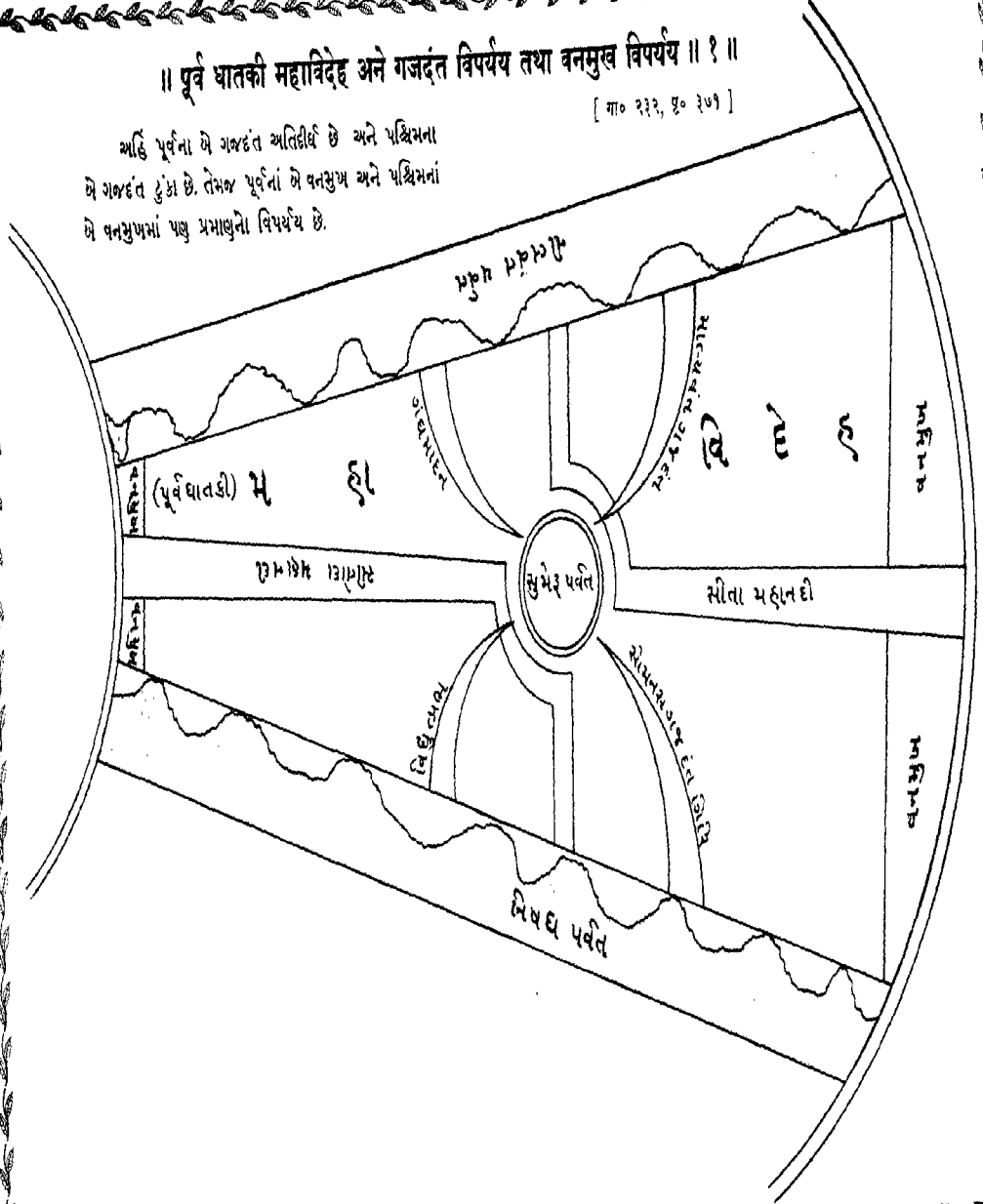

पूरुवधातकीना तथा पश्चिमधातकीना गजदंत अने वनमुखोना परपर स्वविपर्यय ये चित्रथी तपासो.

॥ પૂર્વ ધાતકી મહાવિદેહ અને ગજદંત વિપર્યય તથા વનમુખ વિપર્યય ॥ ૧ ॥

[ગા. ૨૩૨, પૃ. ૩૭૧]

અહિં પૂર્વના બે ગજદંત અતિદીર્ઘ છે અને પશ્ચિમના બે ગજદંત ટુંકા છે. તેમજ પૂર્વના બે વનમુખ અને પશ્ચિમના બે વનમુખમાં પણ પ્રમાણનો વિપર્યય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

બહિર્ગજદન્તા દીર્ઘાઃ પંચ લક્ષાણ્યેકોનસપ્તતિસહસ્રાણિ દ્વેશતે ઇકોનપષ્ટત્રયધિકે ।
હતરે ત્રીણિ લક્ષાણિ પચ્ચાશત્મહસ્રાણિ દ્વેશતે સપ્તવિંશત્યધિકે ॥ ૨૩૨ ॥

ગાથાર્થઃ—મેરૂથી બહારના ચાર ગજદંતગિરિ પાંચ લાખ એગ્રણુત્તેરહજાર બસો સાઠ યોજન (૫૬૯૨૬૦ યો૦) દીર્ઘ છે, અને મેરૂથી અભ્યન્તરના ચાર ગજદંતગિરિઓ ત્રણ લાખ છપ્પન હજાર બસો સત્તાવીસ (૩૫૬૨૨૭) યોજન દીર્ઘ છે ॥ ૮ ॥ ૨૩૨ ॥

વિસ્તારાર્થઃ—અહિં મેરૂપર્વતથી બહારના ગજદંતગિરિ તે પૂર્વધાતકીખંડના મેરૂપર્વતથી પૂર્વતરફના જે પહોડી અને સોળમી વિજયપાસે રહ્યા છે તે સોમનસ અને માદ્યવંત એ બે, તથા પશ્ચિમધાતકીખંડના મેરૂની પશ્ચિમના જે ત્યાંની મહાવિદેહની ૧૭ મી અને ૩૨ મી વિજય પાસે રહેલા વિદ્યુતપ્રભ અને ગંધમાદન એ બે મળી ચાર ગજદંતગિરિ બહારના એટલે કાળો દધિ-સમુદ્રતરફના છે, તે ચારેની લંબાઈ ૫૬૯૨૬૦ યોજન છે, અને પૂર્વધાતકીમેરૂથી પશ્ચિમના વિદ્યુતપ્રભ અને ગંધમાદન તથા પશ્ચિમધાતકીમેરૂથી પૂર્વના સોમનસ અને માદ્યવંત એ જંગૂદીપસન્મુખના ૪ ગજદંતગિરિની લંબાઈ ૩૫૬૨૨૭ યોજન છે. એ રીતે પૂર્વધાતકીમાં જે બે ગજદંત ઘણા દીર્ઘ છે તેજ બે ગજદંત પશ્ચિમધાતકીમાં નહાના-દુંકા છે, અને પૂર્વધાતકીના જે બે ગજદંત નહાના છે, તેજ બે ગજદંત પશ્ચિમધાતકીમાં ઘણા મોટા છે. ॥
इति गजदंतगिरिदीर्घत्वम् ॥

એ પ્રમાણે ચાર ચાર ગજદંતોમાં પરસ્પર લંબાઈનો વિપર્યાસ હોવાનું કારણ એ છે કે કાળોદધિસમુદ્રતરફનો ધાતકીખંડનો ગજદંતસ્થાને રહેલો પરિધિ ઘણા મોટો હોવાથી મહાવિદેહનો વિસ્તાર ઘણા છે, અને ત્યાં રહેલા એ ચાર પર્વતોએ પોતાની વકલંબાઈથી દરેકે દેશોત અર્ધવિસ્તાર જેટલું ક્ષેત્ર રોક્યું છે, માટે અધિક દીર્ઘ છે, અને લવણસમુદ્રતરફનો ગજદંતને સ્થાને રહેલો ધાતકીખંડનો પરિધિ નહાનો હોવાથી તેવા સ્થાને રહેલા તે ચાર ગજદંતો અલ્પ લંબાઈવાળા છે. ॥ इति ४-४ गजदंतगिरिणां दीर्घत्वे विपर्यासहेतुः ॥

આ ગજદંતગિરિઓની લંબાઈની ઉત્પત્તિ ગ્રંથોમાં અંકગણિતપૂર્વક દેખાતી નથી, માટે અહિં વિસ્તારાર્થમાં પણ તે અંકગણિત દર્શાવ્યું^૧ નથી.

૧ વિચારતાં સમગ્રજ છે કે એ ગજદંતગિરિઓની બે વિષમ લંબાઈ અંકગણિતથી સોધી કાઢવી તે વિશેષ વિકટ છે, જો કે એ શોધવાની રીતિ તો હોયજી પરંતુ એ વિકટ રીતિ આવા અર્થમાં ઉપયોગી નથી.

તથા અર્ધવર્તુલાકારે લેગા થયેલા (પર્યન્ત લાગપરસ્પર સ્પર્શેલા નથી તોપણ ફરથી લેગા જેવા દેખાતા હોવાથી) એ ગજદંતગિરિઓની લંબાઈનો સર્વાંગો જે ૯૨૫૪૮૬ યોજન થાય છે તેજ કુરૂક્ષેત્રનું ધનુઃપૃષ્ઠ છે, એટલે અર્ધ-લંબવર્તુલાકાર કુરૂક્ષેત્રનો એ અર્ધ અભ્યન્તરપરિધિ છે. બાહ્યપરિધિની વિવક્ષા ધનુઃપૃષ્ઠ કહેવાના પ્રસંગમાં હોઈ શકે નહિં માટે ધનુઃપૃષ્ઠમાં સર્વત્ર અભ્યન્તરપરિધિજ ગણવા.

તથા એ ગજદંતગિરિઓની પહોળાઈ તો ૬ ફી ગાથામાં કહ્યાપ્રમાણે જંબૂગજદંતથી દ્વિગુણ હોવાથી વર્ષધરપર્વત પાસે ૧૦૦૦ યોજન પહોળા અને પર્યન્તે ખડ્ગની ધારાસરળા પાતળા છે, તેમજ ઉંચાઈમાં પણ પ્રારંભે ૪૦૦ યોજન અને પર્યન્તે ૫૦૦ યોજન હોવાથી અશ્વસ્કંધના (ઘોડાની ડોક સરળા) આકારવાળા છે. ॥ ૮ ॥ ૨૩૨ ॥

અવતરણ:—વક્ષસ્કારપર્વત વિગેરેની લંબાઈ કેટલી? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

સ્વિત્તાણુમાણઓ સેસસેલ-ગઙ્ગ-વિજય-વણમુહાયામો ।

ચઙલક્ષ્વદીહવાસા, વાસવિજયવિત્થરો ડ ઇમો ॥ ૯ ॥ ૨૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

સ્વિત્ત અણુમાણઓ-ક્ષેત્રને અનુસારે
સેસ-કહેલા પર્વતોથી બાકી રહેલા
સેલ ગઙ્ગ વિજય-પર્વત, તથા નદી, વિજયો
વણમુહ-વનમુખની
આયામ-લંબાઈ

ચઙલક્ષ્વદીહ-ચારલાખ યોજન દીર્ઘ
વાસા-ક્ષેત્રો છે
વાસ વિજય-ક્ષેત્રોના અને વિજયોનો
વિત્થરો ડ-વળી વિસ્તાર તે
ઇમો-આ પ્રમાણે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ક્ષેત્રાનુમાનતઃ શેષસૈલ-નદી-વિજય-વનમુહાયામઃ ।

ચતુર્લક્ષ્વદીર્ઘાણિ વર્ષાણિ, વર્ષવિજયવિસ્તરત્વયમ્ ॥ ૯ ॥ ૨૩૩ ॥

ગાથાર્થ:—શેષ વક્ષસ્કારપર્વતો નદીઓ વિજયો અને વનમુખોની લંબાઈ ક્ષેત્રના અનુસારે જાણવી, તથા સાતક્ષેત્રોની લંબાઈ ૪ લાખ યોજન છે અને ક્ષેત્રો તથા વિજયોનો વિસ્તાર આ પ્રમાણે [આગળની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે] જાણવો. ॥ ૯ ॥ ૨૩૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથામાં કહેલો સેસ શબ્દ સેલ શબ્દની સાથે સંબંધવાળો છે, પરંતુ જહ આદિ શબ્દની સાથે નહિ, તેથી પૂર્વે બીજી ગાથામાં ૧૨ વર્ષધરોની લંબાઈ અર્થાપત્તિથી કહી છે, ૮ ગજદંતની લંબાઈ આઠમી ગાથામાં કહેવાઈ, ૨ ભરતૈરાવતવૈતાલ્યની લંબાઈ બીજી ગાથામાં અર્થાપત્તિથી જાણવી, અને ૩૨ વિજયવૈતાલ્યોની લંબાઈ તેરમી ગાથામાં વિજયોની પહોળાઈ જેટલી અર્થાપત્તિથી જાણવી, જેથી એ સિવાયના શેષ ૩૨ વક્ષસ્કારપર્વતોજ રહ્યા તે ૩૨ વક્ષસ્કારોની, જહ શબ્દથી ૨૪ અન્તર્નદીઓની તથા ૬૪ વિજયોની અને ૮ વનમુખોની લંબાઈ ક્ષેત્રના અનુસારે એટલે મહાવિદેહક્ષેત્રની પહોળાઈને અનુસારે જૂદી જૂદી જાણવી, પરંતુ અમુક યોજન કહી શકાય નહિ, કારણ કે મહાવિદેહનો વિસ્તાર પ્રારંભથી પર્યંતસુધી અધિક અધિક વધતો હોવાથી અનિયત છે, જેથી જે સ્થાને જે વક્ષસ્કાર અથવા અન્તર્નદી અથવા વિજય છે તે સ્થાને મહાવિદેહનો જેટલો વિસ્તાર હોય તેમાંથી ૧૦૦૦ યોજન સીતા અથવા સીતોદાનદીનો વિસ્તાર બાદ કરીને જે અંક આવે તેનું અર્ધ કરીએ તેટલી લંબાઈ તે સ્થાને રહેલા વક્ષસ્કાર વિગેરેની હોય, અને એ પ્રમાણે પૂર્વ-ધાતકીના મહાવિદેહમાં વક્ષસ્કારની લંબાઈ જૂદી જૂદી આઠ પ્રકારની આવે, બાર અન્તર્નદીઓની લંબાઈ છ પ્રકારની જૂદી જૂદી આવે અને વિજયોની જૂદી જૂદી સોળ પ્રકારની લંબાઈ આવે, એ રીતે લિપ્ત લિપ્ત લંબાઈઓ હોવાથી ગ્રંથકર્તાએ કોઈ અંક ન કહેતાં “ક્ષિતાણુમાણઓ=ક્ષેત્રને અનુસારે” એટલું જ કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. મહાવિદેહના ત્રણ પ્રકારના વિસ્તાર આગળ ૧૧-૧૨ મી ગાથાના વિસ્તરાર્થ પ્રસંગે ૪૨૩૩૩૪-૮૦૫૧૬૪-૧૧૮૭૦૫૪ લગ-લગ છે તે કહેવાશે. તથા વક્ષસ્કારાદિવત્ ૪ વનમુખની લંબાઈ પણ એ પ્રકારની આવે. વળી એજ પદ્ધતિએ પશ્ચિમધાતકીખંડના મહાવિદેહમાં પણ પૂર્વ-ધાતકીવત્ વક્ષસ્કારાદિની અનિયતલંબાઈઓ આઠ પ્રકારે ઇત્યાદિ તુલ્ય લંબાઈઓ જાણવી. ॥ इति महाविदेहे वक्षस्कारादीनां दीर्घत्वम् ॥

તથા ધાતકીખંડના ૭-૭ મહાક્ષેત્રોની લંબાઈ ધાતકીખંડની પહોળાઈમાં સંપૂર્ણ આવવાથી ૪૦૦૦૦૦ (ચારલાખ) યોજન છે. અને એ ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો તેમજ ૩૨-૩૨ વિજયોનો વિસ્તાર તો હવેની ૧૦ મી ગાથામાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે ક્ષેત્રાંક અને ધ્રુવાંકના ગુણકારથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે અંકગણિત પૂર્વક ૧૧-૧૨ મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવાશે. તોપણ અહિં સ્થાન ખાલી

૧ નં એ વક્ષસ્કારાદિકની લંબાઈ નિયત અંકથી જાણવીજ હોય તો તે વક્ષસ્કારાદિની પહોળાઈના મધ્યભાગ સુધીના (જખૂદ્ગ્રાપ સહિત રહામી બાજુ સુધીના) બ્યાસની પરિધિ ગણીને ૯મી ગાથા પ્રમાણે ગણિત કરી ૧૦૦૦ બાદ કરી તેનું અર્ધ કરવું, જેથી કેવળ મધ્યભાગની પણ નિર્ણયિત લંબાઈ પ્રાપ્ત થશે.

ન રહેવાના કારણથી કહેવાય છે કે—

ભરત-ઐરવતનો વિસ્તાર—	૬૬૧૪૩૩૬	યોજન	} આ પ્રારંભનો જ એટલે
લવણસમુદ્રપાસેનો વિસ્તાર
છે, જેથી શેષ મધ્યમવિસ્તાર
અને અન્ત્ય વિસ્તાર આ-
ગળ કહેવાશે. ॥૯॥ ૨૩૩ ॥
હિમવંત-હિરણ્યવંત „	— ૨૬૪૫૮૬૩	યોજન	
હરિવર્ષ-રમ્યક „	— ૧૦૫૮૩૩૩	યોજન	
મહાવિદેહ „	— ૪૨૩૩૩૪૩	યોજન	
એક વિજય વિસ્તાર ૯૬૦૩૬૬ યોજન (પ્રત્યેક વિજયનો)			

અવતરણ:—ધાતકીખંડમાં ભરતઐરવતઆદિ મહાક્ષેત્રનો વિસ્તાર જાણવા માટે પૂર્વગાથામાં જે સૂચના કરી હતી તે સૂચના પ્રમાણે હવે આ ગાથામાં દરેક મહાક્ષેત્રનાં ક્ષેત્રાંક અને ધ્રુવાંકઉપરથી ક્ષેત્રવિસ્તાર કેવી રીતે જાણી શકાય તે કહેવાય છે—

સ્વિત્તંકગુણધ્રુવંકે, દોસયવારૂત્તરેહિ પવિમક્તે ।

સઽવત્થ વાસવાસો, હવેઈ ઇહ પુણ ઇય ધ્રુવંકા ॥ ૧૦ ॥ ૨૩૪ ॥

શબ્દાર્થ:—

સ્વિત્તંક-ક્ષેત્રાંકવડે	સઽવત્થ-સર્વત્ર, સર્વસ્થાને
ગુણ-ગુણેલા	વાસવાસો-ક્ષેત્રોનો વ્યાસ આવે
ધ્રુવંકે-ધ્રુવાંકને	ઈહપુણ-વળી અહિં
દોસયવારૂત્તરેહિ-બસોઅધિકબારવડે	ઇય ધ્રુવંકા-ધ્રુવાંક આ પ્રમાણે
પવિમક્તે-ભાગ્યે છતે	

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ક્ષેત્રાંકગુણધ્રુવાંકે દ્વિશતૈર્દ્વાદશોત્તરૈઃ પ્રવિમક્તે ।

સર્વત્ર વર્ષવ્યાસો ભવત્યત્ર પુનરમી ધ્રુવાંકાઃ ॥ ૧૦ ॥ ૨૩૪ ॥

ગાથાર્થ:—ક્ષેત્રાંકવડે ગુણેલા ધ્રુવાંકને બસોબારવડે ભાગતાં સર્વસ્થાને (પ્રારંભ-મધ્યે-અને પર્યન્તે) ક્ષેત્રોના વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય, અને તેમાં ધ્રુવાંક તે આ પ્રમાણે (આગળની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે—) ॥ ૧૦ ॥ ૨૩૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અહિં ક્ષેત્રસંબંધિવિસ્તાર જાણવા માટે જંબૂદ્વીપના વર્ણન પ્રસંગે ૨૯મી ગાથામાં જે ૧-૪-૧૬ અને ૬૪ એ ચાર અંક દર્શાવ્યા છે તે ક્ષેત્રાંક કહેવાય, અને હવે ૧૧-૧૨ મી ગાથામાં જે ત્રણ પરિધિઓના અંક દર્શા-

વાશે તે ધ્રુવાંક કહેવાય એમાં જે ક્ષેત્રનો જે સ્થાને વિસ્તાર જાણવો હોય તે સ્થાનના પરિધિસાથે ગુણીને ૨૧૨ વડે ભાગતાં જે જવાબ આવે તે તે ક્ષેત્રના તે સ્થાનનો વિસ્તાર આવ્યો જાણવો. અહિં ૨૧૨ વડે ભાગવાનું કારણકે સમસ્ત ધાતકીખંડનો પરિધિ ક્ષેત્રાંક અને ગિરિઅંક વડે $[૪+૧૬+૬૪+૧૨૮=૨૧૨$ ક્ષેત્રાંક તથા $૮+૩૨+૬૪+૧૨૮=૧૬૮$ ગિરિઅંક $=૩૮૦$ ખંડરૂપ અંકવડે] સંપૂર્ણ વહેંચાયેલો છે.

ક્ષેત્રાંકની ઉત્પત્તિ (૨૧૨ ની)

ભરત ઐરવત ૧-૧ ખંડપ્રમાણનો છે માટે બે ભરત બે ઐરવતના જ ખંડ એજ ૪ ક્ષેત્રાંક, તથા હિમં હિરણ્યં ક્ષેત્ર ચાર ચાર ખંડપ્રમાણનું છે, માટે બે હિમં બે હિરણ્યંના મલીને ૧૬ ખંડ એજ ૧૬ ક્ષેત્રાંક, તથા હરિ-વર્ષ રમ્ય ૧૬-૧૬ ખંડપ્રમાણનું હોવાથી બે હરિં બે રમ્યં ના મળીને ૬૪ ખંડ એજ ૬૪ ક્ષેત્રાંક અને મહાવિદેહ ૬૪ ખંડપ્રમાણનું છે, માટે બે મહા-વિંના ૧૨૮ ખંડ તે ૧૨૮ ક્ષેત્રાંક ગણતાં,—

ભં એં ૪	અહિં સમજવાનું એ છે કે વર્ષધર પર્વતોથી રોકાયલું
હિં હિં ૧૬	જે શુદ્ધ ક્ષેત્ર રહ્યું તેટલા ક્ષેત્રમાં આ ૨૧૨ ખંડ જેટલા
હં ૨૦ ૬૪	વિસ્તારવાળાં ૧૪ ક્ષેત્રો સમાયલાં છે, માટે અહિં ક્ષેત્રાંક
મહાં ૧૨૮	સર્વમળીને ૨૧૨ ગણાય છે. ॥ इति क्षेत्रांक उत्पत्तिः ॥
૨૧૨	

તથા અહિં ગિરિઅંકની ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન નથી તોપણ દર્શાવાય છે કે— લઘુહિમવંતગિરિ ૨ ખંડનો છે, અને શિખરી પર્વત પણ ૨ ખંડનો છે, અને તેવા બે લં હિમં અને બે શિખરી હોવાથી એ ચાર પર્વતના ૮ ખંડ એજ ૮ ગિરિઅંક છે, તથા આઠ આઠ ખંડવાળા બે મહાહિમં અને બે રૂક્મિગિરિ હોવાથી એ ચાર પર્વતોના મળીને ૩૨ ખંડ એજ ૩૨ ગિરિઅંક, તથા બત્રીસ ખંડવાળા એ નિષધ અને એ નીલવંતપર્વત એ ચારેના મળી ૧૨૮ ખંડ તે ૧૨૮ ગિરિઅંક ગણાય. એ પ્રમાણે $[૮+૩૨+૧૨૮=] ૧૬૮$ ગિરિઅંક કહેવાય. ॥ इति गिरिअंक उत्पत्तिः ॥

એ પ્રમાણે ૨૧૨ ક્ષેત્રખંડ અને ૧૬૮ ગિરિખંડ મળીને ૩૮૦ ખંડવડે ધાતકીખંડ વહેંચાયેલો છે. વળી અહિં ખંડનું પ્રમાણ તે જંબૂદ્વીપમાં જે રીતે ૧૬૦ ખંડ કહ્યા હતા તે રીતેજ જાણવું, જેથી જંબૂદ્વીપ ૧૬૦ ખંડ પ્રમાણનો છે, ત્યારે ધાતકીખંડ તેથી દ્વિગુણ ખંડવાળો એટલે ૩૮૦ ખંડવાળો છે, એ રીતે ધાતકીખંડની દ્વિગુણતા ખંડસંખ્યાવડે પણ યથાર્થ છે.

વળી આગળ પુષ્કરાર્ધદ્વીપ જે ધાતકીખંડને અનુસરતો છે તે પણ આ રીતે જ ૩૮૦ ખંડનો બાણુવો, પરન્તુ ક્ષેત્રાંક અને ગિરિઅંક [૨૧૨ તથા ૧૬૮ એ] તુલ્ય હોવા છતાં વિસ્તારના યોજન અંક જૂદા જૂદા છે, તે પુષ્કરાર્ધ-દ્વીપના વર્ણનપ્રસંગેજ કહેવામાં આવશે. ॥ ૧૦ ॥ ૨૩૪ ॥

ક્ષેત્રોના વિસ્તારાદિ બાણુવા માટે ધ્રુવાંક.

અવતરણ:—પૂર્વ ગાથામાં કરેલી સૂચના પ્રમાણે આ ગાથામાં ધ્રુવાંક દર્શાવાય છે, [અને વિસ્તરાર્થમાં ૧૦ મી ગાથામાં કહેલી ગણિતરીતિ પ્રમાણે ક્ષેત્રોના વિસ્તાર પણ અંકગણિત સહિત દર્શાવાય છે] તથા વનમુખાદિ ૫ પદાર્થોના વિષ્કંભ બાણુવાની રીતિ પણ દર્શાવાય છે—

ધુરિ ચતુદસલક્ષદુસહસ—દો સગણુઆ ધ્રુવં તહા મજ્ઞે ।
 દુસયઅહુત્તરસતસટ્ઠિસહસ છઠ્વીસ લક્ષા ય ॥ ૧૧ ॥ ૨૩૫ ॥
 ગુણવીસસયં વત્તીસસહસ ગુણયાલલક્ષ ધ્રુવમન્તે ।
 ગહગિરિવળમાળવિસુદ્ધચિત્તસોલંસ પિહુ વિજયા ॥ ૧૨ ॥ ૨૩૬ ॥

શબ્દાર્થ:—

ધુરિ—પ્રારંભમાં
 ચતુદસલક્ષા—ચૌદલાખ
 દુસહસ—બે હજાર
 દોસગણુઆ—બસોસત્તાણું
 ધ્રુવં—ધ્રુવાંક

મજ્ઞે—મધ્યભાગમાં
 દુસયઅહુત્તર—બસોઅધિકઆઠ
 સતસટ્ઠિસહસ—સડસહહજાર
 છઠ્વીસલક્ષા—છવીસલાખ

ગુણવીસ સયં—એકસો ઓગણીસ
 વત્તીસસહસ—બત્રીસહજાર
 ગુણયાલલક્ષ—ઓગણચાલીસ લાખ
 ધ્રુવમન્તે—પર્યન્તે ધ્રુવાંક

ગહગિરિવળમાળ—નદીગિરિવનના પ્રમાણથી
 વિસુદ્ધ—ખાદકરેલું
 ચિત્તસોલંસ—ક્ષેત્રના સોળમાભાગ જેટલી
 પિહુ વિજયા—વિજયો પહોળી છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ધુરિ ચતુર્દશલક્ષદ્વિસહસદ્વિશતસપ્તનવતિધ્રુવાંકસ્તથા મધ્યે ।
 અષ્ટોત્તરદ્વિશતાધિકસપ્તષ્ટિસહસ્રાણિ ષડ્વિંશતિર્લક્ષાણિ ચ ॥ ૧૧ ॥ ૨૩૫ ॥

एकोनविंशत्यधिकशतं द्वात्रिंशच्छहस्राधिकैकोनचत्वारिंशल्लक्षाणि ध्रुवांकोऽन्ये ।
नदीगिरिवनमानविशुद्धक्षेत्रषोडशांशपृथुविजयाः ॥ १२ ॥ २३६ ॥

ગાથાર્થ:—પ્રારંભનો ધ્રુવાંક ચાંદલાળ બે હબ્બર બસો સત્તાણ [૧૪૦૨૨૬૭] તથા મધ્યનો ધ્રુવાંક છવીસલાળ સડસઠ હબ્બર બસો આઠ (૨૬૬૭૨૦૮), તથા અન્ત્ય ધ્રુવાંક આગળચાલીસ લાળ બત્રીસહબ્બર એકસો આગળીસ (૩૬૩૨૧૧૬) છે. તથા અન્તર્નદીઆ વક્ષસ્કારપર્વતો વનમુખ મેરૂવન એ સર્વનો વિસ્તાર ક્ષેત્ર-માંથી બાદ કરતાં (૪ લાળમાંથી બાદ કરતાં) બાકી રહે તેને સાળવડે ભાગતાં વિજયની પહેાળાઈ આવે. ॥ ૧૧-૧૨ ॥ ૨૩૫-૨૩૬ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અહિં જે અંક ગુણાકાર વિગેરેમાં વારંવાર ઉપયોગી થતો હોય તે ધ્રુવ=નિશ્ચિત અંક હોવાથી ધ્રુવાંક કહેવાય છે, એ પ્રમાણે અહિં ભરતાદિ સાત મહાક્ષેત્રોના મુખવિસ્તાર (લવણઅમુદ્રપાસેનો પહેલો વિસ્તાર) બાળવાને ગાથામાં કહેલો પહેલો ૧૪૦૨૨૬૭ અંક જે વારંવાર ગુણાકારમાં લેવા પડે છે માટે મુખ-વિસ્તાર બાળવામાટે એ ધ્રુવાંક છે. તેવી રીતે સાત મહાક્ષેત્રના મધ્યવિસ્તાર બાળવામાટે મધ્યઅંક ૨૬૬૭૨૦૮ વારંવાર ઉપયોગી હોવાથી એ મધ્યધ્રુવાંક છે, તેમજ સાતના પચેન્તવિસ્તાર બાળવામાં ૩૬૩૨૧૧૬ એ અંક વારંવાર (સાતવાર) ઉપયોગી હોવાથી એ પણ અન્તિમ ધ્રુવાંક કહેવાય છે.

॥ ૭ મહાક્ષેત્રના મુખવિસ્તાર ॥

હવે પૂર્વગાથામાં (૧૦ મી ગાથામાં) કહેલી ગણિતરીતિ પ્રમાણે—

૧. મરત અરવનો ક્ષેત્રાંક, તેની સાથે

× ૧૪૦૨૨૬૭ મુખ ધ્રુવાંકને ગુણતાં

= ૧૪૦૨૨૬૭ યોજન આવ્યા તેને

૨૧૨ વડે ભાગતાં

= ૬૬૧૪ ૧/૨ યોજન મુખવિસ્તાર

ભૌ અરૌ નો

૨૧૨) ૧૪૦૨૨૬૭ (૬૬૧૪

૧૨૭૨

૧૩૦૨

૧૨૭૨

૦૩૦૬

૨૧૨

૦૬૭૭

૮૪૮

૧૨૬ શેષ

૪ હિમં હિરણ્યનાં ક્ષેત્રાંક સાથે	૨૧૨) ૫૬૦૬૧૮૮ (૨૬૪૫૮
	<u>૪૨૪</u>
× ૧૪૦૨૨૬૭ મુખધ્રુવાંકને ગુણતાં	૧૩૬૬
<u>૫૬૦૬૧૮૮</u> યોજન આવ્યા, તેને	<u>૧૨૭૨</u>
૨૧૨ વડે ભાગતાં	૦૬૭૧
	<u>૮૪૮</u>
= ૨૬૪૫૮ $\frac{૬૨}{૨૧૨}$ યોજન મુખવિસ્તાર આવ્યો.	૧૨૩૮
હિમં હિરણ્યનો	<u>૧૦૬૦</u>
	૧૭૮૮
	<u>૧૬૬૬</u>
	૦૦૬૨ શેષ.

	૨૧૨)૨૨૪૩૬૭૫૨(૧૦૫૮૩૩
	<u>૨૧૨૦</u>
૧૬ હરિં રમ્યક ક્ષેત્રાંક સાથે	૧૨૩૬
× ૧૪૦૨૨૬૭ મુખધ્રુવાંકને ગુણતાં	<u>૧૦૬૦</u>
<u>૨૨૪૩૬૭૫૨</u> યોજન આવ્યા તેને ૨૧૨	૧૭૬૭
વડે ભાગતાં	૧૬૬૬
	૦૭૧૫
= ૧૦૫૮૩૩ $\frac{૩૫૬}{૨૧૨}$ યોજન મુખવિસ્તાર.	<u>૬૩૬</u>
હરિં રમ્યકનો.	૦૭૬૨
	૬૩૬
	૧૫૬ શેષ

	૨૧૨)૮૬૭૪૭૦૦૮(૪૨૩૩૩૪
	<u>૮૪૮</u>
	૪૬૪
૬૪ મહાવિદેહના ક્ષેત્રાંક સાથે	<u>૪૨૪</u>
× ૧૪૦૨૨૬૭ મુખધ્રુવાંકને ગુણતાં	૭૦૭
<u>૮૬૭૪૭૦૦૮</u> યોજન આવ્યા તેને ૨૧૨	<u>૬૩૬</u>
વડે ભાગતાં	૦૭૧૦
	<u>૬૩૬</u>
= ૪૨૩૩૩૪ $\frac{૩૦૦}{૨૧૨}$ યોજન મુખવિસ્તાર.	૦૭૪૦
મહાવિદેહનો.	<u>૬૩૬</u>
	૧૦૪૮
	<u>૮૪૮</u>
	૨૦૦

૧ ભરત ઔર૦ના ક્ષેત્રાંક સાથે
 x૨૬૬૭૨૦૮ ગિરિવર્જિત મધ્યપરિધિને
 [મધ્યધ્રુવાંકને] ગુણતાં
૨૬૬૭૨૦૮ યોજન આવ્યા તેને ૨૧૨
 વડે ભાગતાં
 =૧૨૫૮૧^{૩૬૬}/_{૨૧૨} યોજન, મધ્ય વિસ્તાર મં
 ઔર૦નો છે.

૨૧૨)૨૬૬૭૨૦૮(૧૨૫૮૧
 ૨૧૨
૫૪૭
 ૪૨૪
૧૨૩૨
 ૧૦૬૦
૧૭૨૦
 ૧૬૬૬
૦૨૪૮
 ૨૧૨
૩૬

૪ હિમં હિરં ના ક્ષેત્રાંકવડે
 x૨૬૬૭૨૦૮ મધ્યધ્રુવાંકને ગુણતાં
૧૦૬૬૮૮૩૨ યોં આવ્યા તેને ૨૧૨
 વડે ભાગતાં
 =૫૦૩૨૪^{૪૪૪}/_{૨૧૨} યોં મધ્યવિસ્તાર હિમં
 હિરં નો.

૨૧૨)૧૦૬૬૮૮૩૨(૫૦૩૨૪
 ૧૦૬૦
૦૬૮૮
 ૬૩૬
૫૨૩
 ૪૨૪
૯૯૨
 ૮૪૮
૪૪

૧૬ હરિં રમ્યકના ક્ષેત્રાંકવડે
 x૨૬૬૭૨૦૮ મધ્યધ્રુવાંકને ગુણતાં
૪૨૬૭૫૩૨૮ યોજન આવ્યા તેને ૨૧૨
 વડે ભાગતાં
 =૨૦૧૨૬૮^{૧૫૨}/_{૨૧૨} યોં મધ્યવિસ્તાર હરિં
 રમ્યકનો.

૨૧૨)૪૨૬૭૫૩૨૮(૨૦૧૨૬૮
 ૪૨૪
૨૭૫
 ૨૧૨
૬૩૩
 ૪૨૪
૨૦૬૨
 ૧૬૦૮
૧૮૪૮
 ૧૬૬૬
૧૫૨

૬૪ મહાવિભા સ્ત્રોત્રાંકવટે
 ×૨૬૬૭૨૦૮ મધ્યધ્રુવાંકને ગુણતાં
૧૭૦૭૦૧૩૧૨ થી૦ આવ્યા તેને ૨૧૨
 વટે ભાગતાં
 =૮૦૫૧૬૪^{૧૬૬}/_{૨૧૨} થી૦ મધ્યવિસ્તાર
 મહાવિભાનો

૨૧૨)૧૭૦૭૦૧૩૧૨(૮૦૫૧૬૪

૧૬૬૬
૧૧૦૧
 ૧૦૬૦
૪૧૩
 ૨૧૨
૨૦૧૧
 ૧૬૦૮
૧૦૩૨
 ૮૪૮
૧૮૪

૧ ભ૦ ઐ૦ ના સ્ત્રોત્રાંકવટે
 ×૩૬૩૨૧૧૬ બાહ્યધ્રુવાંકને ગુણતાં
૩૬૩૨૧૧૬ થી૦ આવ્યા તેને ૨૧૨
 વટે ભાગતાં
 =૧૮૫૪૭૨^{૧૧૬}/_{૨૧૨} થી૦ બાહ્ય (અન્ય)
 વિસ્તાર ભ૦ ઐ૦ નો.

૨૧૨)૩૬૩૨૧૧૬(૧૮૫૪૭

૨૧૨
૧૮૧૨
 ૧૬૬૬
૧૧૬૧
 ૧૦૬૦
૧૦૧૧
 ૮૪૮
૧૬૩૬
 ૧૪૮૪
૧૫૫

૪ હિમ૦ હિર૦ સ્ત્રોત્રાંકને
 × ૩૬૩૨૧૧૬ બાહ્યધ્રુવાંકને ગુણતાં
૧૫૭૨૮૪૭૬ થી૦ આવ્યા તેને
 ૨૧૨ વટે ભાગતાં
 ૭૪૧૬૦^{૧૬૬}/_{૨૧૨} થી૦ બાહ્યવિસ્તાર
 હિમ૦ હિર૦ નો.

૨૧૨) ૧૫૭૨૮૪૭૬ (૭૪૧૬૦

૧૪૮૪
૮૮૮
૮૪૮
૪૦૪
૨૧૨
૧૬૨૭
૧૬૦૮
૧૬૬

	૨૧૨) ૬૨૬૧૩૯૦૪ (૨૬૬૭૬૩
	<u>૪૨૪</u>
	૨૦૫૧
૧૬ હરિઠ રમ્યકના ક્ષેત્રાંકને	<u>૧૬૦૮</u>
× ૩૬૩૨૧૧૬ બાહ્યધ્રુવાંકે ગુણતાં	૧૪૩૩
૬૨૬૧૩૯૦૪ થી ૦ આવ્યા તેને	<u>૧૨૭૨</u>
૨૧૨ વડે ભાગતાં	૧૬૧૬
	<u>૧૪૮૪</u>
૨૬૬૭૬૩ $\frac{૧૪૮૪}{૧૧૨}$ થી ૦ બાહ્યવિસ્તાર	૧૩૫૦
હરિઠ રમ્યકનો.	<u>૧૨૭૨</u>
	૭૮૪
	<u>૬૩૬</u>
	૧૪૮

	૨૧૨) ૨૫૧૬૫૫૬૧૬ (૧૧૮૭૦૫૪
	<u>૨૧૨</u>
	૩૬૬
૬૪ મહાવિઠ ક્ષેત્રાંકને	<u>૨૧૨</u>
× ૩૬૩૨૧૧૬ બાહ્યધ્રુવાંકે ગુણતાં	૧૮૪૫
૨૫૧૬૫૫૬૧૬ થી ૦ આવ્યા તેને	<u>૧૬૬૬</u>
૨૧૨ વડે ભાગતાં	૧૪૬૫
	<u>૧૪૮૪</u>
૧૧૮૭૦૫૪ $\frac{૧૪૮૪}{૧૧૨}$ થી ૦ બાહ્યવિસ્તાર	૧૧૬૧
મહાવિદેહનો.	<u>૧૦૬૦</u>
	૧૦૧૬
	<u>૮૪૮</u>
	૧૬૮

એ પ્રમાણે સાતે મહાક્ષેત્રના આદિ મધ્ય અને અન્ત્યવિસ્તાર જાણવા.

પ્રશ્ન:—ઉપરના દરેક ગુણાકારમાં ત્રણ ધ્રુવાંક દર્શાવ્યા, તે ધ્રુવાંકની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે ?

ઉત્તર:—ધાતકીખંડના આદિ મધ્ય અને અન્ત્ય એ ત્રણે પરિધિઓમાંથી પર્વતોનું ક્ષેત્ર બાદ કરવાથી શેષ રહેલી પરિધિ જેટલી જગ્યામાં સાત મહાક્ષેત્રો પોતપોતાના અંકપ્રમાણે વિસ્તારવાળાં આવેલાં છે, માટે પર્વતોનું ક્ષેત્ર બાદ કરતાં બાકી રહેલું ક્ષેત્ર તેજ અહિં ધ્રુવાંક ગણાય છે તે આ પ્રમાણે—

॥ આદિ મધ્ય અન્ત્ય ધ્રુવાંકની ઉત્પત્તિ ॥

ધાતકીખંડના ત્રણ પરિધિ છે, તેમાં લવણસમુદ્રપાસેનો એટલે લવણસમુદ્રનો અન્ત્યપરિધિ તેજ ધાતકીખંડનો અભ્યન્તરપરિધિ ૧૫૮૧૧૩૬ યોજન છે, મધ્યપરિધિ ૨૮૪૬૦૫૦ યોજન છે અને અન્ત્યપરિધિ ૪૧૧૦૬૬૧ યોજન છે. અહિં અન્ત્યપરિધિ અને અભ્યન્તર (આદિ) પરિધિના સર્વાંગાને અર્ધ કરવાથી મધ્યમપરિધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

$$\begin{array}{rcl} ૧૫૮૧૧૩૬ \text{ આદિપરિધિમાં} & ૨) & ૫૬૬૨૧૦૦ \\ + ૪૧૧૦૬૬૧ \text{ અન્ત્યપરિધિ જિમેરતાં} & & ૨૮૪૬૦૫૦ \text{ મધ્યપરિધિ} \\ ૫૬૬૨૧૦૦ \text{ નું અર્ધ કરવાને ૨ વડે લાગતાં} & & \end{array}$$

હવે એ ત્રણે પરિધિઓરૂપ ધાતકીખંડ ૧૨ વર્ષધરપર્વત ૨ મૃષુકાર પર્વત અને ૧૪ મહાક્ષેત્રોથી પૂરાયલો છે, તેમાં પણ ૧૪ પર્વતો સર્વત્ર સમવિસ્તારવાળા છે, જેથી એ પર્વતોના વિસ્તારને બાદ કરીએ તો ૧૪ મહાક્ષેત્રોએ શેકેલું ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય, માટે તે ૧૪ પર્વતોનો વિસ્તાર સર્વમળીને ૧૭૮૭૪૨ છે તે આ પ્રમાણે—

ચો. ક.

$$\begin{array}{rcl} ૨૧૦૫—૫ \text{ લઘુહિમવંતપર્વત} & & \\ ૨૧૦૫—૫ \text{ શિખરીપર્વત} & & \\ ૮૪૨૧—૧ \text{ મહાહિમવંતપર્વત} & & \\ ૮૪૨૧—૧ \text{ રૂક્મિપર્વત} & & \\ ૩૩૬૮૪—૪ \text{ નિષધપર્વત} & & \\ ૩૩૬૮૪—૪ \text{ નીલવંતપર્વત} & & \\ ૮૮૪૨૦—૨૦ & & \\ + ૧૦૧૬ & & \\ ૮૮૪૨૧—૧ \text{ પૂર્વધાતકીના કુલ-} & & \\ & & \text{ગિરિઓનો વિષ્કંભ} \end{array}$$

$$\begin{array}{rcl} ૮૮૪૨૧—૧ \text{ પૂર્વ ધાં કુલગિરિવિં} & & \\ ૮૮૪૨૧—૧ \text{ પશ્ચિમ ધાં } & & \\ ૧૭૬૮૪૨—૨ & & \\ + ૨૦૦૦ & & \text{એકમૃષુકાર વિષ્કંભ} \\ ૧૭૮૮૪૨—૨ \text{ અહિં ૨ કળાને અરૂપ} & & \\ \text{ગણી વર્જવાથી ધાતકીખંડનું ગિરિ-} & & \\ \text{ક્ષેત્ર ૧૭૮૮૪૨ યોજન સંપૂર્ણ ગણવું.} & & \end{array}$$

એ પ્રમાણે ગિરિક્ષેત્રને ત્રણે પરિધિમાંથી બાદ કરવાથી ધ્રુવાંક આવે તે આ પ્રમાણે—

૧૫૮૧૧૩૬ પ્રથમ પરિધિમાંથી	૨૪૪૬૦૫૦ મધ્ય પરિધિમાંથી
૧૭૮૮૪૨ ગિરિક્ષેત્ર બાદ કરતાં	૧૭૮૮૪૨ ગિરિક્ષેત્ર બાદ કરતાં
૧૪૦૨૨૯૭ પહેલો ધ્રુવાંક	૨૬૬૭૨૦૮ મધ્ય ધ્રુવાંક
૪૧૧૦૬૬૧ અન્ત્ય પરિધિમાંથી	અહિં ધ્રુવાંક તે મહાક્ષેત્રો માટે શેષ
૧૭૮૮૪૨ બાદ જતાં	રહેલી જગ્યા સૂચવે છે.
૩૯૩૨૧૧૧ અન્ત્ય ધ્રુવાંક	

॥ ૩ પરિધિઓ માટે ૩ પ્રકારના વ્યાસ ॥

પરિધિની ઉત્પત્તિ પૂર્વે જંગૂદ્રીપના પ્રકરણમાં ૧૮૮ મી ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં દર્શાવી છે તે પ્રમાણે વ્યાસના વર્ગને દશગુણો કરી વર્ગમૂળ કાઢતાં પરિધિ આવે છે, માટે પરિધિઓ વ્યાસઉપરથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી અહિં પહેલો વ્યાસ લવણસમુદ્રના ચાર લાખ અને જંગૂદ્રીપના એક લાખ સહિત ૫૦૦૦૦૦ (પાંચ લાખ) યોજન ગણવો. તથા ધાતકીખંડના મધ્ય-ભાગ સુધીના બે બાજુના બે બે લાખ અધિક ગણતાં ૬૦૦૦૦૦ (નવલાખ) યોજનનો બીજો વ્યાસ ગણવો, અને ધાતકીના પર્યન્તભાગસુધીના બે બાજુના ચાર ચાર લાખ ગણી આઠ લાખ અધિક ગણવાથી (૫૦૦૦૦૦+૮૦૦૦૦૦=) ૧૩૦૦૦૦૦ (તેર લાખ) યોજનનો અન્ત્ય વ્યાસ (ત્રીજો વ્યાસ) ગણવો, અને તે ઉપરથી પરિધિ કાઢવા, અને તે આ ચાલુ અર્થમાં જ ત્રણે પરિધિ કહેવાઈ ગયા છે.

॥ મહાવિદેહની લંબાઈ ઉપરથી વિજયો વિગેરેની પહોળાઈ ॥

હવે જંગૂદ્રીપમાં ૧ લાખ યોજન જેટલી મહાવિદેહની મધ્ય લંબાઈ ઉપરથી જેમ વનમુખ તથા વિજયો વિગેરેના વિસ્તાર જાણવાનો ઉપાય ૧૬૫-૧૬૬ મી ગાથામાં અને વિસ્તરાર્ધમાં દર્શાવ્યો હતો તે પ્રમાણે અહિં પણ વિજયો વિગેરેના વિસ્તાર દર્શાવાય છે—

મેરૂ પર્વત નીચે ભદ્રશાલવન	૨૨૫૧૫૮ યોજન દીર્ઘ છે. (મેરૂ સહિત).
સોલ વિજયોનો સર્વવિસ્તાર	૧૫૩૬૫૪ યોજન છે.
આઠ વક્ષસ્કારનો	” ૮૦૦૦ યોજન છે.
૬ અન્તર્નદીઓનો	” ૧૫૦૦ યોજન.
બે વનમુખનો	” ૧૧૬૮૮ યોજન.

૪૦૦૦૦૦ યોગ મહાવિં ની લંબાઈ.

એ પાંચ પદાર્થોમાંથી જે પદાર્થનો વિસ્તાર જાણવો હોય તે પદાર્થથી ભિન્ન ચાર પદાર્થોના વિષ્કંભનો સર્વાંગો કરી ચાર લાખમાંથી બાદ કરી તે પદાર્થની સંખ્યાએ લાગતાં પ્રત્યેકનો વિસ્તાર આવી રહે તે અંગગણિતપૂર્વક આ પ્રમાણે—

ધારો કે પ્રત્યેક વિજયનો વિસ્તાર જાણવો છે, તો શેષ ચાર પદાર્થોના વિસ્તાર [$૨૨૫૧૫૮+૮૦૦૦+૧૫૦૦+૧૧૬૮૮=$] ૨૪૬૩૪૬ છે તેને ૪૦૦૦૦૦ માંથી બાદ કરતાં ૧૫૩૬૫૪ યોજન આવ્યા તેને સમગ્રેણિય રહેલી ૧૬ વિજયવડે લાગતાં દરેક વિજયનો વિસ્તાર ૯૬૦૩૧ $\frac{૧}{૨}$ યોજન પ્રાપ્ત થયો. એ રીતે દરેક અન્તર્નાદી ૨૫૦ યોજન પહોળી છે. દરેક વક્ષસ્કાર ૧૦૦૦ યોજન પહોળો છે, અને દરેક વનમુખ ૫૮૪૪ યોજન પહોળું છે. ॥ ૧૧-૧૨ ॥ ૨૩૫-૨૩૬ ॥

॥ ધાતકીચંડના ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો યંત્ર ॥

| | ક્રમાંક | આદિવિસ્તાર
યોજન | મધ્યવિસ્તાર
યોજન | અન્ત્યવિસ્તાર
યોજન | લંબાઈ |
|-------------|---------|----------------------|----------------------|-----------------------|--------|
| ૨ ભરત | ૧ | ૬૬૧૪૩ $\frac{૧}{૨}$ | ૧૨૫૮૧ $\frac{૧}{૨}$ | ૧૮૫૪૭ $\frac{૧}{૨}$ | ૪૦૦૦૦૦ |
| ૨ ઐરવત | ૧ | " | " | " | " |
| ૨ હિમવંત | ૪ | ૨૬૪૫૮ $\frac{૧}{૨}$ | ૫૦૩૨૪ $\frac{૧}{૨}$ | ૭૪૧૮૦ $\frac{૧}{૨}$ | ૪૦૦૦૦૦ |
| ૨ હિરણ્યવંત | ૪ | " | " | " | " |
| ૨ હરિવર્ષ | ૧૬ | ૧૦૫૮૩૩ $\frac{૧}{૨}$ | ૨૦૧૨૭૮ $\frac{૧}{૨}$ | ૨૯૬૭૬૩ $\frac{૧}{૨}$ | ૪૦૦૦૦૦ |
| ૨ રમ્યક | ૧૬ | " | " | " | " |
| ૨ મહાવિદેહ | ૬૪ | ૪૨૩૩૩૪ $\frac{૧}{૨}$ | ૮૦૫૧૮૪ $\frac{૧}{૨}$ | ૧૧૮૭૦૫૪ $\frac{૧}{૨}$ | ૪૦૦૦૦૦ |

॥ ધાતકીખંડમાં વિજયાદિકનો વિક્રમ જાણવાનું કરણયંત્ર ॥

| વિક્રમ પદાર્થ
(ઇ. પદાર્થ) | ઇ. પદાર્થ સિવાય શેષ પદાર્થોના
વિક્રમ યોજન | એકત્ર કરવાથી | × લાગમાંથી
બાદ કરતાં | પદાર્થ
સંખ્યા
(ભાજક) | ભાગવાથી આવેલો
ઇ. પદાર્થનો
વિક્રમ (એકમો) |
|--------------------------------|--|--------------|-------------------------------|----------------------------|---|
| મેદેસહિતભદ્ર
વન | ૧૫૩૬૫૪-૮૦૦૦-૧૫૦૦-૧૧૬૮૮ | ૧૭૪૮૪૨ | ૨૨૫૧૫૮ | ૧ | ૨૨૫૧૫૮ |
| વિનયોના | ૨૨૫૧૫૮-૮૦૦૦-૧૫૦૦-૧૧૬૮૮ | ૨૪૬૩૪૬ | ૧૫૩૬૫૪ | ૧૬ | ૯૬૦૭૬૬ |
| વક્ષસ્કારોના | ૨૨૫૧૫૮-૧૫૩૬૫૪-૧૫૦૦-૧૧૬૮૮ | ૩૯૨૦૦૦ | ૮૦૦૦ | ૮ | ૧૦૦૦ |
| અન્તર નદીઓના | ૨૨૫૧૫૮-૧૫૩૬૫૪-૮૦૦૦-૧૧૬૮૮ | ૩૪૮૫૦૦ | ૧૫૦૦ | ૬ | ૨૫૦ |
| એ વનસુઓના | ૨૨૫૧૫૮-૧૫૩૬૫૪-૮૦૦૦-૧૫૦૦ | ૩૮૮૩૧૨ | ૧૧૬૮૮ | ૨ | ૫૮૪૪ |
| | | | ૪૦૦૦૦
ધાતકી વિક્રમ પ્રમાણે | | |

ધાતકીખંડમાં વિજયાદિકનો વિક્રમ જાણવાનું કરણયંત્ર.

અવતરણ:—હવે પૂર્વગાથાઓમાં કહેલી રીતિપ્રમાણે વિજયોનો જે વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્પષ્ટરીતે આ ગાથામાં દર્શાવીને નદી આદિ પાંચે પદાર્થોને એકત્ર કરતાં ધાતક્રીખંડની પહોળાઈ સંપૂર્ણ થાય તે પણ દર્શાવાય છે—

નવસહસા છસય તિઉત્તરા ય છચ્ચેવ સોલ માયા ય ।

વિજયપિહુત્તં નદીગિરિ-વણવિજયસમાસિ ચડલક્ષા ॥૧૩॥૨૩૭॥

શબ્દાર્થ:—

નવસહસા—નવ હજાર

છસય તિઉત્તરા—છસો ત્રણ અધિક

છચ્ચેવ—છ જ,

સોલ માયા ય—વળી સોલીયા લાગ

વિજયપિહુત્તં—વિજયની પહોળાઈ

નદીગિરિ—નદી ગિરિ

વણ—વનમુખ અને મેરૂવન

વિજયસમાસિ—વિજયને એકત્ર કરતાં

ચડલક્ષા—ચાર લાખ યોજન થાય.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નવસહસ્રાણિ પદ્મશતાનિ ત્ર્યુત્તરાણિ ચ પદ્મ ચૈવ ષોડશભાગાશ્ચ ।

વિજયપૃથુત્વં નદીગિરિવનવિજયસમાસે ચતુર્લક્ષાણિ ॥ ૧૩ ॥ ૨૩૭ ॥

ગાથાર્થ:—દરેક વિજયની પહોળાઈ નવહજાર છસો ત્રણ યોજન ઉપરાન્ત સોલીયા છ લાગ (૯૬૦૩૬૬ યો) છે. તથા અન્તર્નદીઓ વક્ષસ્કારપર્વતો વનમુખ મેરૂવન અને વિજયો એ સર્વનો વિષ્કંભ એકત્ર કરવાથી ધાતક્રીખંડનો ૪ લાખ યોજન જેટલો વિસ્તાર સંપૂર્ણ થાય છે ॥ ૧૩ ॥ ૨૩૭ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વગાથાના વિસ્તરાર્થને પર્યન્તે દરેક વિજયનો વિસ્તાર કાઠવાની રીતિ દર્શાવી છે તે પ્રમાણે વિજયવિસ્તાર ૯૬૦૩૬૬ યોજન છે, અને લાંબાઈ તો મહાવિદેહનો અનિયત વિસ્તાર હોવાથી અનિયત એટલે લવણ-સમુદ્રતરફની વિજયો ટુંકી છે અને તદનંતર જે જે વિજયોની જોડે અધિક અધિક દીર્ઘ થતાં યાવત્ કાળોદધિસમુદ્રપાસેની જે વિજયો ઘણી જ દીર્ઘ છે. એ ભાવાર્થ પ્રથમ કહેવાઈ ગયો છે.

તથા અન્તર્નદી આદિનાં વિસ્તારો એકત્ર કરવાથી ધાતક્રીખંડની ૪ લાખયોજન પહોળાઈ પૂર્ણ થાય છે તે પણ પૂર્વાનન્તર ગાથાર્થ પ્રસંગે દર્શાવ્યું છે. ॥૧૩॥ ૨૩૭॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં વિજયોમાંની નગરીઓ તથા કુક્ષેત્રોમાં જે જે મહાવૃક્ષો છે તે કહેવાય છે—

પુવં વ પુરી અ તરુ પરમુત્તરકુરુસુ ધાઈ મહધાઈ ।

રુક્ષા તે સુદંસણ-પિઅદંસણનામયા દેવા ॥૧૪॥ ૨૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

પુવ્વં-પૂર્વની પેઠે	રુક્ષા-વૃક્ષો
પુરી-નગરીઓ	તેસુ-તે વૃક્ષો ઉપર
તરુ-મહાવૃક્ષો	સુદંસણ-સુદર્શન નામે
પરં-પરન્તુ	પિઅદંસણ-પ્રિયદર્શન
ઉત્તરકુરુસુ-ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં	નામયા-નામના
ધાઈ મહધાઈ-ધાતકી મહાધાતકી નામના	દેવા-દેવો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પૂર્વવત્પુર્યથ તરવઃ પરમુત્તરકુરુષુ ધાતકી મહાધાતકી ।

વૃક્ષૌ તયોઃ સુદર્શનપ્રિયદર્શનનામાનો દેવૌ ॥ ૧૪ ॥ ૨૩૮ ॥

ગાથાર્થ:—અહિં ૩૨ વિજયની ૩૨ નગરીઓનાં નામ તથા મહાવૃક્ષોનાં નામ પણ જંબૂદ્વીપમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવાં, પરન્તુ તક્ષવત એ છે કે-પૂર્વધાતકીના ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં ધાતકીવૃક્ષ નામનું વૃક્ષ છે, અને પશ્ચિમધાતકીના ઉત્તરકુરૂમાં મહાધાતકીવૃક્ષ નામનું વૃક્ષ છે, અને એ બે વૃક્ષો ઉપર એટલે ધાતકીવૃક્ષઉપર સુદર્શન નામે દેવનું લવનાદિ છે, અને મહાધાતકીવૃક્ષઉપર પ્રિયદર્શન નામે દેવનું લવનાદિ છે. ॥ ૧૪ ॥ ૨૩૮ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરન્તુ વિશેષ એ કે-અહિં વિજયનગરીઓના નામની તથા માપની તુલ્યતા હોય પરન્તુ નદીથી અને વૈતાલ્યથી દૂર કહી છે તે તુલ્યતા ન લેવી. તથા બે ઉત્તરકુરૂમાં ધાતકી મહાધાતકીવૃક્ષ એ બે જૂદા નામવાળાં છે, અને બે દેવકુરૂમાં બન્ને વૃક્ષ શાલ્મલિ (અથવા કૂટ શાલ્મલિ) એ એક જ નામવાળાં છે, અને તે બન્ને ઉપર સુવર્ણકુમારનિકાયના વેણુદેવ નામના જ બે દેવો છે, શેષ વન-કૂટ આદિ યથાસંલવ સર્વસ્વરૂપ જંબૂવૃક્ષને અનુસારે વિચારવું ॥ ૧૪ ॥ ૨૩૮ ॥

અવતરણ:—૧૧-૧૨ મી ગાથામાં બે ત્રણ ધ્રુવાંક કહ્યા છે, તે ધ્રુવાંક ઉપરથીજ ધાતકીખંડના આદિ મધ્ય અને અન્ત્ય એ ત્રણ પરિધિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે, અને તે સાથે આ ધાતકીખંડનું પ્રકરણ પણ સમાપ્ત થાય છે.

ધ્રુવરાસીસુ અ મિલિઆ, ઇગો લરુકો ય અડસયરિસહસા ।

અટ્ટસયા બાયાલા, પરિહિતિગં ધાયઈસંડે ॥ ૧૫ ॥ ૨૩૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

ધ્રુવરાસીસુ-ધ્રુવરાશિઓમાં
મિલિઆ-મેળવતાં, મધ્યા છતા
એગો લક્ષ્મી-એક લાખ
અડસયરિસહસા-અઘ્યોત્તર હજાર

અટ્ટસયા વાયાલા-આઠસો બેંતાલીસ
પરિહિતિગં-ત્રણ પરિધિ
ઘાયઈસંઢે-ઘાતકીખંડમાં (ના) થાય.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ધ્રુવરાશિષુ ચ મિલિતાનિ એકં લક્ષં ચાષ્ટમસતિસહસ્રાણિ ।

અષ્ટશતાનિ દ્વિચત્વારિંશદધિકાનિ પરિધિત્રિકં ઘાતકીખંડે ॥૧૫॥૨૩૯॥

ગાથાર્થ:—ધ્રુવરાશિઓમાં એક લાખ અઘ્યોત્તરહજાર આઠસો બેંતાલીસ ઉમેરતાં ઘાતકીખંડના ત્રણે પરિધિ આવે ॥ ૧૫ ॥ ૨૩૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ધ્રુવાંકોની ઉત્પત્તિના પ્રસંગમાંજ ઘાતકીખંડના ત્રણ પરિધિ ૧૧-૧૨ મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવાઈ ગયા છે, માટે અહિં પુનઃ કહેવાશે નહિ; તો પણ સ્થાનશૂન્ય ન રહેવાના કારણથી અહિં ચંત્રમાત્ર દર્શાવાય છે.

॥ ઘાતકીખંડના ધ્રુવાંક ઉપરથી ૩ પરિધિની પ્રાપ્તિ ॥

ઘાતકીખંડના	ધ્રુવરાશિમાં	ક્ષેત્ર્યાંક ઉમેરતાં	પરિધિ
આદિ	૧૪૦૨૨૬૭	૧૭૮૮૪૨	૧૫૮૧૧૩૯ (આદિ પરિધિ)
મધ્ય	૨૬૬૭૨૦૮	૧૭૮૮૪૨	૨૮૪૬૦૫૦ (મધ્ય પરિધિ)
અન્ત્ય	૩૯૩૨૧૧૬	૧૭૮૮૪૨	૪૧૧૦૯૬૧ (અન્ત્ય પરિધિ)

પૂર્વે વિસ્તરાર્થમાં પરિધિ ઉપરથી ધ્રુવાંકની ઉત્પત્તિ દર્શાવી છે, અને અહિં ધ્રુવાંકથી પરિધિની ઉત્પત્તિ દર્શાવી, પરંતુ સ્વરૂપતુલ્ય છે. તથા ૧૭૮૮૪૨ તે પર્વત-નિરુદ્ધ ક્ષેત્ર જાણવું, અને તે સવિસ્તર પૂર્વે દર્શાવ્યું છે. એ પ્રમાણે આ ઘાતકી ખંડના પ્રકરણનો વિસ્તરાર્થ સમાપ્ત થયો. વળી આ પ્રકરણમાં જંબૂદ્વીપની અપેક્ષાએ જે જે તક્ષવતો દર્શાવ્યા છે તે તેટલાજ છે, એમ નહિ પરંતુ તેને અનુસરતા બીજા પણ નાના નાના તક્ષવતો અનેક હોય તે સર્વ કહેવા જતાં વર્ણન ઘણું વધી જાય માટે શેષ નહિ કહેલા નાના તક્ષવતો વિગેરે જે કંઈ વિચારવા યોગ્ય હોય તે સર્વ યથાસંભવ પોતાની મેળે વિચારવું ॥ ૧૫ ॥ ૨૩૯ ॥

॥ इति तृतीयो धातकीखंडाधिकारः ॥

॥ अथ चतुर्थः-कालोदसमुद्राधिकारः ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથાઓમાં ત્રીજા અધિકાર તરીકે ધાતક્રીખંડનું વર્ણન સંક્ષેપમાં કહ્યા બાદ હવે તે ધાતક્રીખંડની આબુબાબુ વલયાકારે વીટાયલા કાલોદસમુદ્ર નામના ખીજા સમુદ્રનું સ્વરૂપ અહિં ચોથા અધિકારમાં કહેવાય છે—

**કાલોઓ સવ્રત્થવિ, સહસુંડો વેલવિરહિઓ તત્થ ।
સુત્થિઅસમકાલમહાકાલસુરા પુવ્વપચ્છિમઓ ॥ ૧ ॥ ૨૪૦ ॥**

શબ્દાર્થ:—

કાલોઓ-કાલોદ સમુદ્ર	સુત્થિઅ સમ-સુસ્થિત દેવ સરખા
સવ્રત્થ વિ-સર્વસ્થાને પણ	કાલ મહાકાલ-કાલ અને મહાકાલ
સહમ કુંટો-હજારયોજન ઊંડો	નામના
વેલવિરહિઓ-વેલ રહિત	સુગ-એ દેવ
તત્થ-તે સમુદ્રમાં (ના)	પુવ્વ પચ્છિમઓ-પૂર્વ પશ્ચિમમાં છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

**કાલોદઃ સર્વત્રાપિ સહસ્રુંડો વેલવિરહિતસ્ત્ર ।
સુસ્થિતમમકાલમહાકાલસુરૌ પૂર્વપશ્ચિમયોઃ ॥ ૧ ॥ ૨૪૦ ॥**

ગાથાર્થ:—કાલોદધિસમુદ્ર સર્વસ્થાને ૧૦૦૦ યોજન ઊંડો છે, વેલ (શિખાદિ) રહિત છે, તથા પૂર્વદિશામાં સુસ્થિતદેવ સરખો કાલ નામનો દેવ રહે છે, અને પશ્ચિમ દિશામાં મહાકાલ નામનો દેવ રહે છે. ॥ ૧ ॥ ૨૪૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—આ સમુદ્રનું પાણી કાળા વર્ણનું હોવાથી અથવા કાલ અને મહાકાલ નામના એ દેવ અધિપતિ હોવાથી અથવા ત્રણે કાળમાં શાશ્વત નામ હોવાથી આ સમુદ્રનું કાલોદધિ અથવા કાલસમુદ્ર એવું નામ છે. વળી ધાતક્રીખંડના છેલ્લા કિનારાથી પ્રારંભીને રૂડામે પુષ્કરદ્રીપના કિનારા સુધી સર્વસ્થાને ૧૦૦૦ (હજાર) યોજન ઊંડો છે, જેથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે લવણ-સમુદ્રવત્ આ સમુદ્રમાં ગોતીર્થ નથી (સમુદ્રની ભૂમિ અનુક્રમે નીચી થઈને અમુકસ્થાને ૧૦૦૦ યોજન ઊંડાઈ છે તેમ નથી.) વળી વેલવિરહિઓ-વેલ રહિત છે એમ કહેવાથી આ સમુદ્ર શિખા રહિત છે, જળવૃદ્ધિ જે ૭૦૦ યોજન લવણસમુદ્રમાં કહી હતી તેવી જળવૃદ્ધિ રહિત છે, તેમજ પાતાલકળશો પણ

નથી, અને તેના અલાવે સમુદ્રની ભરતી ઓટ પણ નથી, તથા લવણસમુદ્રની શિખા અને વેલના અલાવે વેલંધર અનુવેલંધર દેવો પણ નથી તેમજ તેના નિવાસપર્વતો પણ નથી તથા લવણસમુદ્રમાં જેમ સમુદ્રના વાયરાઓથી મોટાં મોટાં મોઝાં ઉછળે છે તેવાં ઉછળતાં પાણી નથી, પરંતુ સ્થિર પાણી છે. તથા ઉત્તમ મેઘથી વર્ષેલા વર્ષાદ જેવું સામાન્ય જળ સરખું અતિ સ્વાદિષ્ટ પાણી છે.

તથા સુસ્થિર લવણસમુદ્રના અધિપતિ સુસ્થિતદેવ સમ-સરખા બે દેવો કાલ અને મહાકાલ નામના આ સમુદ્રના અધિપતિ છે. ત્યાં પૂર્વતરફના અર્ધા કાલોદસમુદ્રનો અધિપતિ કાલદેવ નામનો દેવ છે. અને પશ્ચિમદિશાતરફના અર્ધા કાલોદસમુદ્રનો અધિપતિ મહાકાલ નામનો દેવ છે, એ પ્રમાણે કાલોદ સમુદ્રમાં પણ પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ એ બે વિભાગ છે.

પ્રશ્ન:—અહિં સમુદ્રમાં બે વિભાગ શાથી ? જેમ લવણસમુદ્રમાં બે વિભાગ અધિપતિદેવને અંગે છે નહિ, અને એકજ દેવ આખા સમુદ્રનો અધિપતિ છે તેમ આ સમુદ્રનો અધિપતિ પણ એકજ દેવ હોય તો શું હરકત ?

ઉત્તર:—કાલોદસમુદ્રમાં બે વિભાગ હોવા જેવું કંઈ અવશ્ય કારણ દેખાતું નથી, અને ધાતકીખંડથી પ્રારંભીને સ્વયંભૂરમણસમુદ્રસુધીના સર્વે દ્વીપો અને સમુદ્રોમાં બે બે અધિપતિ દેવો છે, તથા પુષ્કરદ્વીપ પછીના દ્વીપોમાં વર્ષ-ધરો તથા ક્ષેત્રો ન હોવા છતાં પણ બે બે દેવ અધિપતિ છે, તેથી ક્ષેત્રાદિ વિશિષ્ટલેહને લીધેજ બે દેવ હોય એવો હેતુ નથી, પરંતુ ક્ષેત્રાદિ વિભાગો હોય કે ન હોય તો પણ ધાતકીખંડથી પ્રારંભીને સર્વદ્વીપ સમુદ્રોના જગત્સ્વ-લાવેજ બે બે અધિપતિદેવ છે એમ માનવામાં વિરોધ નથી,

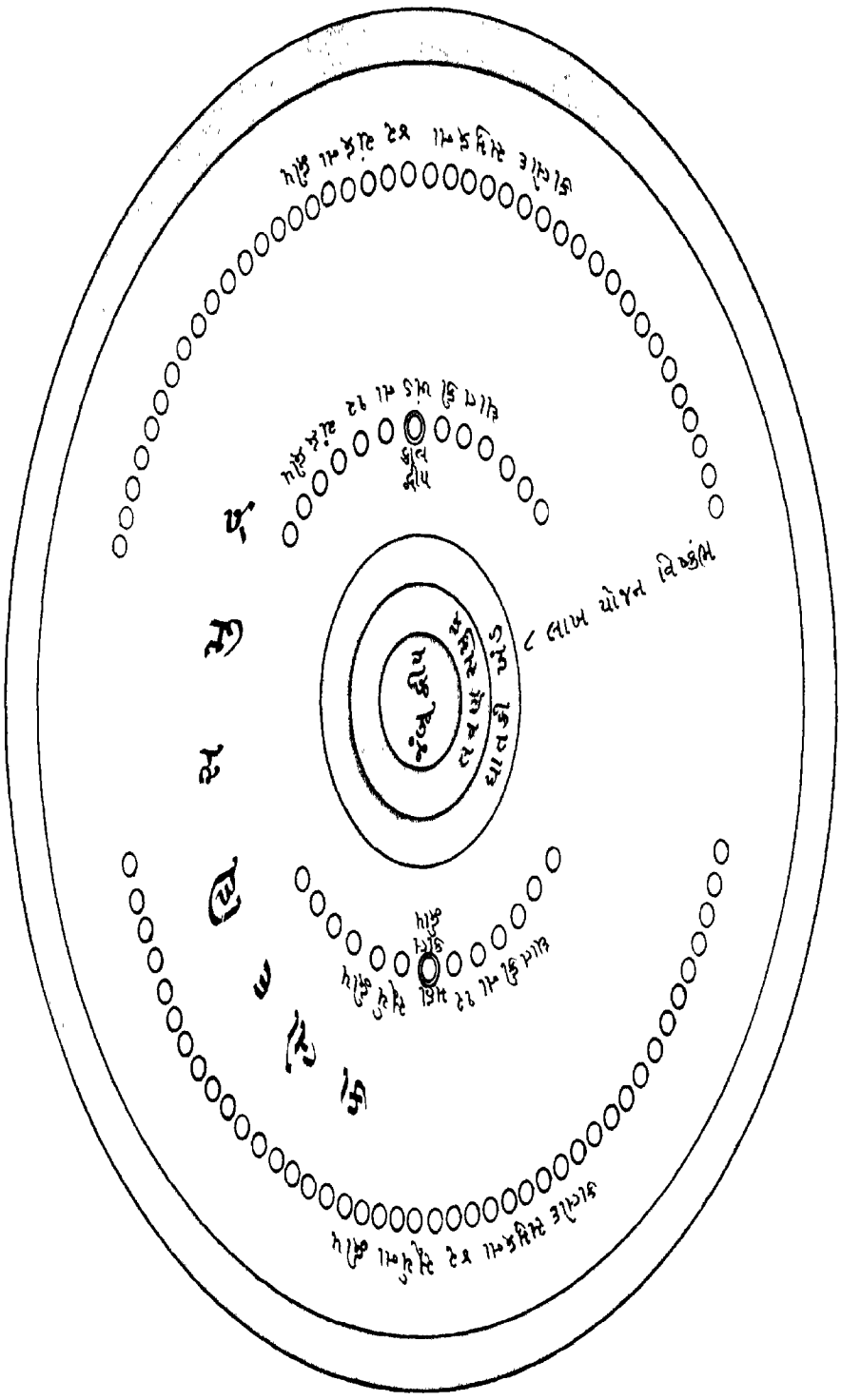
તથા કાલોદસમુદ્રના એ બે અધિપતિ દેવો એક પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા વિજયદેવ સરખા મહદ્દિક છે, તેઓની રાજધાની અસંખ્યદ્વીપસમુદ્ર વીત્યા-ળાદ બીજા કાલોદસમુદ્રમાં વિજયરાજધાની સરખી પોતપોતાની દિશામાં છે. વળી એ બે દેવોના બે દ્વીપ સુસ્થિતના ગૌતમદ્વીપ સરખા ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા અને ધાતકીખંડની જગતીથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર છે, તે ઉપર એ દેવોનાં ભવન છે. વળી આ બે દ્વીપો સમુદ્રભૂમિથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા જળમાં ડૂબેલા છે અને સર્વદિશાએ જળથી બે ગાઉ ઉંચા દેખાય છે, કારણ કે અહિં જળ સર્વત્ર સપાટ પ્રદેશવાળું હોવાથી વૃદ્ધિના અલાવે અમુક દિશાએ જળથી અધિક ઉંચાઈ તથા બીજી દિશાએ ન્યૂન ઉંચાઈ એમ છે જ નહિ, એવા આ બે દ્વીપોનાં નામ તથા સ્વરૂપ દેખાતું નથી પરંતુ સંભવિત રીતે ક્ષેત્રસમાસ લઘુવૃત્તિના આધારે લખ્યું છે તેનો પાઠ આ પ્રમાણે—

તત્ર કાલોદે સુસ્થિતલવણાધિપતિસમૌ કાલમહાકાલાખ્યૌ સુરૌ પૂર્વાપરદિશૌ
ગૌતમદ્વીપસદૃશદ્વીપયોરધિવસતઃ [=ત્યાં કાલોદસમુદ્રમાં લવણસમુદ્રના અધિ-

॥ कालोदधि समुद्रमां ५४ चंद्रदीप ५४ सूर्यदीप २ अधिपतिदीप ॥

[मा० २४१, पृ० ३९१]

चित्रमां कालोदधिसमुद्रं जग श्याम लोवाश्री श्याम वर्णं तु दशानुं छ. सर्वे क्षीपे। जगतीश्री १२००० योजन इदं
अने १२००० योजन विस्तावणा छे.

પતિ સુસ્થિતદેવ સરખા કાલ અને મહાકાલ નામના એ દેવ પૂર્વદિશામાં અને પશ્ચિમદિશામાં ગૌતમદ્વીપ સરખા એ *દ્વીપ ઉપર વસે છે.] ॥ ૧ ॥ ૨૪૦ ॥

અવતરણ:—લવણસમુદ્રમાં જેમ ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ કહ્યા છે, તેમ આ કાલોદ-સમુદ્રમાં પણ ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ છે તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે, અને તે સાથે કાલોદસમુદ્રનો આ ચાથો અધિકાર પણ સમાપ્ત થશે.

**લવણમિવ જહસંભવ સસિરવિદીવા इंहंपि नायवा ।
णवरं समंतओ ते, कोसदुगुच्चा जलस्सुवरिं ॥ २ ॥ २४१ ॥**

શબ્દાર્થ:—

લવણમિવ—લવણસમુદ્રમાં છે તેમ
જહસંભવ—યથા સંભવ
સસિરવિદીવા—ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ
इंहंपि—અહિં (કાલોદસમુદ્રમાં) પણ
नायवा—નાણવા

णवरं—પરન્તુ વિશેષ એ કે—
समंतओ—સર્વબાજુથી
ते—તે દ્વીપો
कोसदुगुच्च—એ ગાઉ ઉંચા
जलस्सुवरिं—જળની ઉપર

સંસ્કૃત અનુવાદ.

लवणे इव यथासंभवं शशिरविद्वीपा अत्रापि ज्ञातव्याः ।

नवरं समन्तात्ते क्रोशद्विकोच्चा जलस्योपरि ॥ २ ॥ २४१ ॥

ગાથાર્થ:—જેમ લવણસમુદ્રમાં છે તેમ યથાસંભવ આ સમુદ્રમાં પણ ચંદ્ર સૂર્યના દ્વીપ નાણવા, પરન્તુ તે સર્વે દ્વીપો જળથી ઉપર સર્વબાજુએ એ ગાઉ ઉંચા દેખાતા નાણવા. ॥ ૨ ॥ ૨૪૧ ॥

વિસ્તારાર્થ:—લવણસમુદ્રમાં જે રીતે દ્વીપથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર ૧૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા પૂર્વપશ્ચિમમાં ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ કહ્યા છે તે રીતે અહિં કાલોદ સમુદ્રમાં પણ ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ છે તે આ પ્રમાણે—ઘાતકીખંડની પૂર્વદિશામાં ઘાતકીખંડની જગતીથી કાલોદસમુદ્રમાં ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર જઈએ ત્યાં ઘાત-

* શ્રી જીવાભિગમજીમાં તથા ક્ષેત્રલોકપ્રકાશ અને બૃહત્ક્ષેત્રસમાસમાં પણ એ એ અધિ-પતિદેવના દ્વીપની વાતજ કરી નથી, માટે સુસ્થિતની સમાનતા કહેવા માત્રથી જ એ દ્વીપ ઉપવક્ષણથી જાણવા યોગ્ય ગણી વિવક્ષા કરી નથી અથવા તો બીજું કંઈ કારણ હશે તે શ્રી બુદ્ધુતગમ્ય. એમ છતાં પણ ઉપરના વિસ્તારાર્થમાં એ દ્વીપ સ્પષ્ટ કહ્યા તે કેવળ લઘુક્ષેત્રસમાસની વૃત્તિના એ દર્શાવેલા પાઠ ઉપરથીજ, તથા આ ક્ષેત્રસમાસનો આળાવબોધ શ્રીવિદ્યસાગરજી વિરચિત છે અને હાલ એજ ભણવા ભણાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે તે આળાવબોધમાં પણ “તેને રહેવા યોગ્ય પૂર્વ અને પશ્ચિમદિશાને વિષે ગૌતમદ્વીપ સરખા એ દ્વીપ છે” એમ લખેલું છે. તથા “અઠીદ્વીપના નકશાનું વર્ણન” એ નામનો આળાવબોધ અંત પૂર્વાચાર્યરચિત છે તેમાં પણ એ દ્વીપ કહ્યા છે.

કીખંડના ૧૨ ચંદ્રના ૧૨ *દ્વીપ છે, તથા પશ્ચિમદિશામાં ધાતકીખંડની જગતીથી સમુદ્રમાં ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર જઈએ ત્યાં ધાતકીખંડના ૧૨ સૂર્યના ૧૨ *સૂર્યદ્વીપ છે.

તથા કાલોદસમુદ્રની જગતીથી એટલે પૂર્વદિશામાં પુષ્કરદ્વીપના અભ્યન્તર કિનારાથી ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર કાલોદસમુદ્રમાં આવીએ ત્યાં (પૂર્વદિશામાં) કાલોદસમુદ્રના ૪૨ ચંદ્રના ૪૨ ચંદ્રદ્વીપ છે, અને કાલોદની પશ્ચિમદિશાએ પુષ્કરદ્વીપના અભ્યન્તરકિનારાથી કાલોદસમુદ્રમાં ૧૨૦૦૦ યોજન દૂર (પૂર્વતરફ) ખસતા આવીએ ત્યાં કાલોદસમુદ્રના ૪૨ સૂર્યના ૪૨ સૂર્યદ્વીપ છે.

એ પ્રમાણે કાલોદધિસમુદ્રમાં (૧૨+૧૨+૪૨+૪૨+૨=) ૧૧૦ દ્વીપ છે, તેમાં અધિપતિદેવોના એ દ્વીપ ઉપર બે ભવન છે, અને શેષ ૧૦૮ દ્વીપ ઉપર ૧૦૮ પ્રાસાદ છે, ઇત્યાદિ સ્વરૂપ લવણસમુદ્રવત્ જાણવું. તથા આ ૧૧૦ દ્વીપના અધિપતિદેવોમાં ધાતકીખંડના ૨૪ ચંદ્રસૂર્યની ૨૪ રાજધાનીઓ અસંખ્યદ્વીપ-સમુદ્ર વ્યતીત થયા બાદ બીજા ધાતકીખંડમાં છે, અને કાલોદધિના ૮૪ ચંદ્ર-સૂર્યની ૮૪ રાજધાનીઓ તથા કાલ-મહાકાલની રાજધાની પણ એટલે જ દૂર બીજા કાલોદધિસમુદ્રમાં છે, અને તે સર્વરાજધાનીઓ પોતપોતાની અહિની દિશિને અનુસારે તે તે દિશામાં વિજયરાજધાની સરખી છે.

એ પ્રમાણે હવેથી આવતા દરેક દ્વીપસમુદ્રના ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપોમાં એ જ વ્યવસ્થા છે કે-સમુદ્રના ચંદ્રસૂર્યદ્વીપો તેજ સમુદ્રમાં પર્યન્તે અને દ્વીપના (પશ્ચાત્-દ્વીપના) ચંદ્રસૂર્યદ્વીપો અગ્રવર્તીસમુદ્રમાં પ્રારંભે-પહેલા હોય.

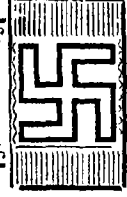
તથા એ ૧૧૦ દ્વીપો જળથી બે ગાઉ ઉંચા દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને ૧૦૦૦ યોજન ઊંડા છે, જેથી ૧૦૦૦૧૧ યોજન ઉંચા છે તથા કાલોદધિસમુદ્રનું જળ લવણસમુદ્રવત્ ભૂમિના ઉતારવાળું તથા જળના ચઢાવવાળું નથી તેથી દરેક દ્વીપ સર્વજાણુથી બે બે ગાઉ ઉંચા દેખાય છે. ॥ ૨ ॥ ૨૪૧ ॥

इति चतुर्थः कालोदधिसमुद्राधिकारः

* અહિં શંકા થાય કે-ધાતકીખંડના ૧૨ ચંદ્ર ૧૨ સૂર્ય સર્વમળીને છે, તેમાં ૬ ચંદ્રના અને ૬ સૂર્યના ૬-૬ દ્વીપ તો લવણસમુદ્રમાં કહ્યા છે તો આ કાલોદસમુદ્રમાં ધાતકીના શેષ ૬ ચંદ્ર ૬ સૂર્યના ૬-૬ દ્વીપ હોવા બંધએ તેને બદલે ૧૨ ચંદ્રદ્વીપ ૧૨ સૂર્યદ્વીપ કેવી રીતે ? ઉત્તર:—શ્રી જીવાભિગમજીમાં લવણસમુદ્રના અધિકારમાં ધાતકીખંડના ચંદ્રસૂર્યનાદ્વીપ લવણસમુદ્રમાં કહ્યા નથી, પરન્તુ કાલોદસમુદ્રમાં કહ્યા છે, પરન્તુ પ્રકરણોમાં લવણસમુદ્રને વિષે ધાતકીના ૬-૬ ચંદ્રસૂર્યદ્વીપ લવણસમુદ્રમાં કહ્યા છે, અને કાલોદસમુદ્રમાં ૧૨-૧૨ ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ કહ્યા છે, માટે શ્રી જીવાભિગમજીઆદિમાં કહ્યા નથી અને ક્ષેત્રસમાસપ્રકરણોમાં કહ્યા છે તેનું કારણ શ્રી અહુશ્રુત જાણે. વળી આગળ આગળના સર્વદ્વીપોના ચંદ્રસૂર્યના દ્વીપ પોતપોતાના નામવાળા અગ્રસમુદ્રમાંજ કહ્યા છે. તે રીતે વિચારતાં ધાતકીખંડના અર્ધા ચંદ્રસૂર્યદ્વીપો પશ્ચાત્-સમુદ્રમાં હોવા એ વિલક્ષણ છે, પરન્તુ પ્રકરણોમાં તેમજ કહેલું હોવાથી તે પણ માનવા યોગ્ય જ ગણાય. આવી ખામતમાં આપણે કંઈ પણ વિસંવાદિવિચાર ન કરી શકીએ.

૫ અમ્યન્તરપુષ્કરાર્ધદ્વીપાધિકારઃ

અવતરણઃ—પૂર્વે કાલોદસમુદ્રનો ચોથો અધિકાર સમાપ્ત થયો, અને હવે અર્ધપુષ્કરદ્વીપ નામનો પાંચમો અધિકાર કહેવાય છે, ત્યાં પુષ્કરદ્વીપના મધ્ય ભાગમાં વલયાકારે માનુષોત્તરપર્વત આવેલો છે કે જેનાથી પુષ્કરદ્વીપના અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધ અને બાહ્યપુષ્કરાર્ધ એવા બે વિભાગ થયા છે, તે અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધને પર્યન્તે આવેલા માનુષોત્તરપર્વતનું સ્વરૂપ આ ગાથામાં કહેવાય છે—

પુસ્કરદલબહિજગદ્વ, સંઠિઓ માણસુત્તરો સેલો ।
વેલંધરગિરિમાણો, સીહનિસાઈ નિસઢવન્નો ॥૧॥૨૪૨॥

શબ્દાર્થઃ—

પુસ્કરદલ—પુષ્કરદ્વીપના અર્ધભાગથી
બહિ—બહાર (બીજાઅર્ધમાં)
જગદ્વ—જગતી સરખો
સંઠિઓ—રહેલો છે
માણસુત્તરોસેલો—માનુષોત્તર પર્વત

વેલંધરગિરિ—વેલંધર પર્વતો સરખા
માણો—પ્રમાણવાળો
સીહનિસાઈ—સિંહનિષાદી આકાર
નિસઢવન્નો—નિષધ પર્વતના વર્ણવાળો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પુસ્કરદલબહિર્જગતીવત્સંસ્થિતો માનુષોત્તરઃ શૈલઃ ।

વેલંધરગિરિમાનઃ સિંહનિષાદી નિષધવર્ણઃ ॥૧॥૨૪૨॥

ગાથાર્થઃ—અર્ધપુષ્કરની બહાર જગતી સરખો માનુષોત્તરપર્વત રહેલો આવેલો છે, તે વેલંધરપર્વતસરખા પ્રમાણવાળો સિંહનિષાદી આકારવાળો અને નિષધપર્વતસરખા વર્ણવાળો છે ॥ ૧ ॥ ૨૪૨ ॥

વિસ્તાર્થઃ—કાલોદસમુદ્રની સર્વબાજુએ વીટાયેલો વલયાકાર સરખો પુષ્કર-દ્વીપ નામનો દ્વીપ છે, તે કાલોદસમુદ્રથી બમણા હોવાથી ૧૬૦૦૦૦૦ (સોલ

લાખ) યોજન વિસ્તારવાળો છે, એ દ્વીપના વલયાકારમધ્યભાગમાં એટલે એ દ્વીપના આઠલાખ યોજનના બે વિભાગ થાય તેવા પહેલા પુષ્કરદ્વીપમ વિભાગને પર્યન્તે અને બીજા વિભાગના પ્રારંભમાં માનુષોત્તર ધ્યવર્તિમાનુ- પર્વત નામનો પર્વત આવેલો છે. તે પછી દ્વીપવત્ વલયાકાર પોત્તરપર્વત. છે, જેથી એ પર્વત પુષ્કરદ્વીપના પહેલા અર્ધભાગથી બહાર ગણાય છે, કારણકે એનો વિસ્તાર બીજા અર્ધભાગમાં આવેલો છે, જેથી જંબૂદ્વીપતરફનો અથવા કાલોદસમુદ્રને સ્પર્શેલો પહેલો અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ સંપૂર્ણ ૮ લાખ યોજનનો છે, અને બીજો બાહ્યપુષ્કરાર્ધ દેશોન [માનુ- પોત્તરવિસ્તારના ૧૦૨૨ યોજન રહિત] આઠલાખ યોજનનો છે. એ પ્રમાણે અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધને વીટાયલો એ પર્વત જાણે અભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધદ્વીપની અથવા મનુષ્યક્ષેત્રની જગતી સરખો [કોટ સરખો] ન હોય ! તેવો ભાસે છે, માટે ગાથામાં “ જગદ્વન્ન=જગતી સરખો ” કહ્યો છે.

એ પર્વતનું પ્રમાણ લવણસમુદ્રમાં કહેલા આઠ વેલંધરપર્વત માનુષોત્તર સરખું છે, એટલે મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન પહોળો ત્યારબાદ પર્વતનું પ્રમાણ એક બાજુએજ ઘટતો ઘટતો શિખરતલે ૪૨૪ યોજન પહોળો અને સિંહનિ- છે. અને ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો છે. અહિં પ્રમાણની સરખા- પાટી આકાર. મણીમાં વેલંધરપર્વત સરખો કહ્યો, પરન્તુ આકારમાં તો સીંહનિસાઈ=સિંહનિપાટી આકારવાળો છે, એટલે સિંહ જેમ આગળના બે પગ ઉભા રાખીને અને પાછલા બે પગ વાળી કુલા તળે દાબીને સંકોચીને એસે તે વળતે પશ્ચાત્ભાગે નીચા અને અનુક્રમે આગળ મુખસ્થાને અતિ ઉંચો દેખાય તેવા આકારનો છે, જેથી આ પર્વત બહારની બાજુમાં મૂળ- થીજ ઘટતા ઘટતા વિસ્તારવાળો થઈ અભ્યન્તરભાગે ઉભી ભિત્તિસરખો જ ઉંચો રહી શિખરતલે ૪૨૪ યોજન માત્ર રહ્યો. જેથી ૧૦૨૨ માંથી ૪૨૪ બાદ કરતાં ૫૬૮ યોજનનો ઘટાડો તે કેવળ બહારની બાજુમાંજ થયો, અને અભ્ય- ન્તરબાજુમાં કંઈપણ વિસ્તાર ન ઘટવાથી ઉભી ભિત સરખો ઉંચોજ રહ્યો.

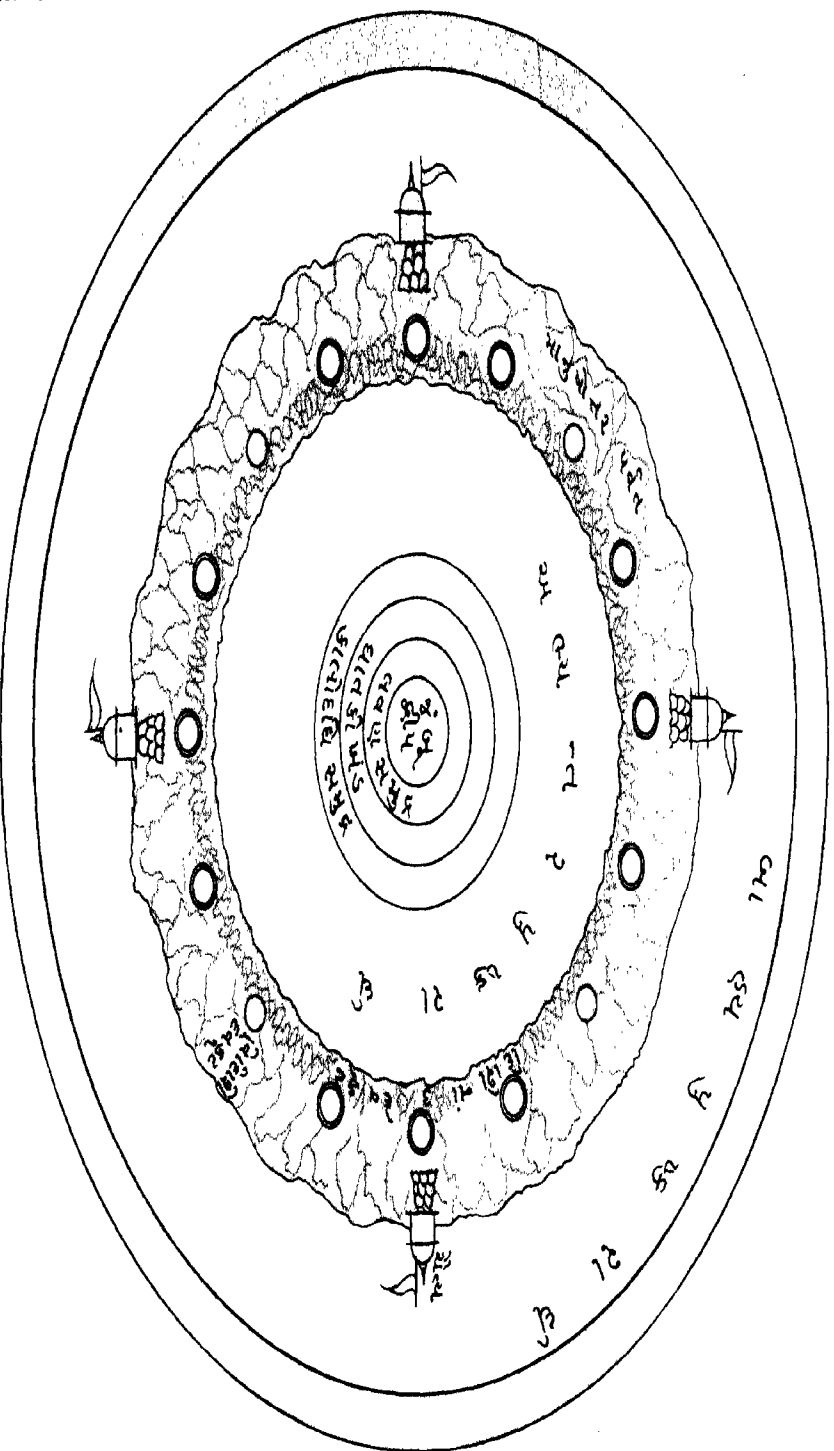
અથવા આ પર્વતના આકારમાટે શાસ્ત્રમાં બીજું દ્રષ્ટાંત કહ્યું છે તે આ પ્રમાણે—પુષ્કરદ્વીપના અત્યંત મધ્યભાગે વલયઆકારે સર્વબાજુ ફરતો એક પર્વત એવો કદબીએ કે જે મૂળમાં ૨૦૪૪ યોજન વિસ્તારવાળો હોય, અને શિખરતલે ૮૪૮ યોજન વિસ્તારવાળો હોય. એવો પર્વતકદબીને તેના અતિમધ્યભાગથી બે વિભાગ કરી અંદરના વિભાગને ઉઠાવી લઈ ગમે તે સ્થાને રદ કરી દઈએ,

॥ માનુષોત્તર પર્વત અને તે ઉપર ૪ ચૈત્ય તથા ૧૬ દેવકૂટ ॥

[મા. ૨૪૨, ૫૦ ૩૬૪]

પર્વતની ઉચાઇ ૧૭૨૧ ચોજન.
ચૈત્ય પહોળાઈ ૧૦૨૨ ચોજન.
શિખર પહોળાઈ ૪૨૪ ચોજન.

આકાર સિંહનિધાલી. (જ'બુદ્ધીય તરફ ઉભી
બીજી સરથો અને બકાર ઉપરથી
ગોળીયવત)

તેથી જે બાહ્યઅર્ધવિભાગ જેવા આકારનો બાકી રહ્યો છે તેવાજ આકારનો^૧ એ માનુષોત્તરપર્વત છે.

તથા એ પર્વત નિષધપર્વતસરખો કહ્યો, તોપણ તપનીયસુવર્ણસરખા રક્તવર્ણનો નહિ, પરન્તુ રેખાંબૂનદ સુવર્ણમય એટલે કંઈક ઓછા રક્તવર્ણનો છે. તથા માનુષ એટલે મનુષ્યક્ષેત્રની ઉત્તર-ઉત્તરે એટલે પર્યન્તે આવેલો હોવાથી એનું માનુષોત્તરપર્વત એવું નામ છે.

તથા એ માનુષોત્તરપર્વતની ઉપર ચાર દિશામાં એકેક સિદ્ધાયતનકૂટ છે અને દરેક દિશામાં ત્રણ ત્રણ તે તે દેવનામવાળાં દેવકૂટ છે, જેથી દરેક દિશામાં ૩ દેવકૂટ અને ૧ સિદ્ધકૂટ મળી ૪-૪ કૂટ છે, તથા વિદિશામાં પણ એકેક કૂટ છે. જેથી ૧૬ દેવકૂટ અને ૪ સિદ્ધકૂટ મળી ૨૦ કૂટ છે. તથા ૪ સિદ્ધકૂટ જે કેસિદ્ધાન્તોમાં સાક્ષાત્ કહ્યાં નથી તો પણ ચારણુમુનિઓના ગતિવિષયના પ્રસંગે મુનિઓને માનુષોત્તરગિરિઉપર ચૈત્યવંદન કરતા કહ્યા છે માટે તે અનુમાનથી તેમજ આ પ્રકરણમાં પણ આગળ કહેવાતી ચતુર્મુખિ ઉસુ આરેસુ ફક્કિંકં નરનગમ્મિ ચ ત્તારિ એ ગાથાને અનુસારે ચાર દિશામાં ચાર જિનભવન હોવાનું સમજાય છે. વળી દિશામાં ત્રણ ત્રણ દેવકૂટ પણ કહ્યાં અને દિશામાં એકેક જિનભવનકૂટ પણ કહ્યું છે તો એ ચાર કેવી વ્યવસ્થાએ રહ્યાં છે તે સ્પષ્ટ કહેલું નથી, માટે ત્ર્યથાસંભવ વિચારવું. તથા એ પર્વતઉપર સુવર્ણકુમારદેવો, અંદરના ભાગમાં નીચે મનુષ્યો, અને બહારના ભાગમાં (સામાન્યથી) દેવો રહે છે.

॥ એ ઇષુકારથી પૂર્વપુષ્કરાર્ધ અને પશ્ચિમપુષ્કરાર્ધ ॥

તથા ધાતકીખંડના જે ઇષુકારની જ સમગ્રેણિમાં ગ્રીધીલીટીએ અહિં અ-
ભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધમાં પણ જે ઇષુકારગિરિ રહ્યા છે, તે પણ સર્વાંશે ધાતકીખંડના
ઇષુકારસરખા જ છે. ત્યાં એ જે ઇષુકારનો દરેકનો એક છેડો કાલોદસમુદ્રને
સ્પર્શેલો છે, અને બીજો છેડો માનુષોત્તરપર્વતને સ્પર્શેલો છે જેથી કાલોદથી માનુ-

૧. બીજી રીતે અર્ધ યવના આકાર સરખો પણ માનુષોત્તરપર્વત કહ્યો છે.

૨. નિષધપર્વતને સર્વત્ર નિસદ્ધો તવણિજમઓ તથા સન્વતવણિજમણ ઇત્યાદિ
પાદોથી તપનીયસુવર્ણમય કહ્યો છે, છતાં આ સ્થાને નિષધતુલ્યવર્ણ કહેવા છતાં પણ મન્યૂતદ-
સુવર્ણતુલ્યવર્ણ સરખો કહ્યો તે વિવક્ષા ભેદ છે, કારણ કે બન્ને વિવક્ષામાં રક્તવર્ણની તુલ્યતા
છે. કેવળ અધિક અલ્પતાનો જ ભેદ અવિવક્ષિત છે.

૩. ૪૨૪ યોજનમાંના મધ્યભાગે ૧૬દેવકૂટ હોય અને બાહ્ય ભાગે ૪ સિદ્ધકૂટ હોય
તો વીસે કૂટ ચાર મધ્યરૂચકૂટના મતાન્તરીય સ્થાનવત્ વ્યવસ્થિત થઈ શકે છે.

પોત્તર સુધી ૮૦૦૦૦૦ આઠલાખ યોજન લાંબા અને પૂર્વપશ્ચિમ ૨૦૦૦ યોજન પહોળા એ ઇષુકારપર્વતો છે, અને તેથી પૂર્વતરફનો ભાગ તે પૂર્વપુષ્કરાર્ધ અને પશ્ચિમતરફનો ભાગ તે પશ્ચિમપુષ્કરાર્ધ કહેવાય છે. તથા એ દરેક ઇષુકાર ઉપર ચાર ચાર કૂટ છે, અને માનુષોત્તરતરફના છેલ્લા એકેક કૂટઉપર સિદ્ધા-ચતન (શાશ્વતચૈત્ય) છે, તથા શેષ કૂટો ઉપર દેવપ્રાસાદો છે, અને એ બન્ને પર્વતો ૫૦૦-૫૦૦ યોજન ઊંચા છે.

એ ઇષુકાર પછી અનુક્રમે જે ભરતક્ષેત્રાદિ ક્ષેત્રો છે તેનો અનુક્રમ પણ લેશમાત્ર કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—

**ચક્રના આરા સરખા ૧૨ વર્ષધરપર્વતો અને આંતરા
સરખાં ૧૪ મહાક્ષેત્રો.**

ધાતક્રીખંડવત્ અહિં પણ ૧૨ વર્ષધરપર્વતો પુષ્કરાર્ધરૂપી ચક્રના (પિંડાના) આરા સરખા છે, જેથી ધાતક્રીખંડના વર્ષધરોથી બમણા વિસ્તારવાળા છે અને બમણી લંબાઈવાળા એટલે કાલોદથી માનુષોત્તરસુધી ૮૦૦૦૦૦ યોજન દીર્ઘ-લાંબા છે. તથા ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો વિસ્તાર આગળ ૮ મી ગાથાના પર્યન્તે ક્ષેત્રાંક અને ધ્રુવાંકની ગણિતરીતિ પ્રમાણે વિસ્તરાર્થમાં કહેવાશે, અને લંબાઈ તો વર્ષધરવત્ કાલોદથી માનુષોત્તરસુધી ૮૦૦૦૦૦ યોજન છે, તથા આદિ મધ્ય અને અન્ત્ય સુધીમાં સર્વત્ર અધિક અધિક વિસ્તારવાળાં છે.

તથા પૂર્વ પુષ્કરાર્ધમાં દક્ષિણઇષુકારની પૂર્વદિશામાં પહેલું ભરતક્ષેત્ર ત્યાર બાદ ઉત્તરદિશામાં લઘુહિમવંતપર્વત ત્યારબાદ હિમવંતક્ષેત્ર, ત્યારબાદ મહાહિમ-વંતપર્વત, ત્યારબાદ હરિવર્ષક્ષેત્ર, ત્યારબાદ નિપધપર્વત, ત્યારબાદ મહાવિદેહક્ષેત્ર, ત્યાર-બાદ નીલવંતપર્વત, ત્યારબાદ રમ્યકક્ષેત્ર, ત્યારબાદ રુક્મિપર્વત, ત્યારબાદ હિરણ્યવંતક્ષેત્ર, ત્યારબાદ શિશ્વરીપર્વત અને ત્યારબાદ ઉત્તરમાં એરવતક્ષેત્ર, અને ત્યારબાદ ઉત્તરનો ઇષુકારપર્વત, એ પ્રમાણે પૂર્વપુષ્કરાર્ધમાં ક્ષેત્રપર્વતોનો અનુક્રમ છે, તથા પશ્ચિમ-પુષ્કરાર્ધમાં પણ દક્ષિણઇષુકારની પશ્ચિમે પહેલું ભરતક્ષેત્ર ત્યારબાદ પૂર્વાર્ધવત્ છેલ્લું એરવતક્ષેત્ર અને તેને અન્તે ઉત્તરનો ઇષુકારપર્વત છે. ॥ ૨ ॥ ૨૪૩ ॥

અવતરણ:—આ ગાથામાં પુષ્કરાર્ધદ્વીપના ચાર બાહ્યગજદંતગિરિનું પ્રમાણ કહેવાય છે—

इह बाहिरगयदंता चउरो दीहत्ति वीससयसहसा ।

तेआलीससहस्सा, उणवीसहिआ सया दुण्णि ॥ ૩ ॥ ૨૪૪ ॥

* અવતરણ;—આ ગાથામાં પુષ્કરાર્ધદ્વીપના ક્ષેત્ર તથા પર્વતોનું સ્વરૂપ કહે છે.

જહ સ્વિત્તનગાર્દ્દનં સંઠાણો ધાયણ તહેવ ઇહં ।

દુગુણો ય મહસાલો, મેરુ ખુયારા તહા ચેવ ॥ ૨ ॥ ૨૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

જહ—જે પ્રમાણે
સ્વિત્તનગાર્દ્દનં—ક્ષેત્ર તથા પર્વતોનો
સંઠાણો—આકાર
ધાયણ—ધાતકીખંડને વિષે
તહેવ—તે પ્રમાણે
ઇહં—અહિં (પુષ્કરાર્ધક્ષેત્રમાં)

દુગુણો ય—વહી દ્વિગુણ (બમણું)
મહસાલો—ભદ્રશાલ વન
મેરુ—મેરુપર્વત
ખુયારા—ઇક્ષુકાર પર્વતો
તહા—તે પ્રમાણે
ચેવ—નિશ્ચયથી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

યથા ક્ષેત્રનગાદીનાં સંસ્થાનં ધાતક્યાં તથૈવેહ ।

દ્વિગુણશ્ચ મદ્રશાલઃ, મેર્વિક્ષુકારાસ્તથા ચૈવ ॥ ૨ ॥ ૨૪૩ ॥

ગાથાર્થ:—ધાતકીખંડમાં જે પ્રમાણે ક્ષેત્રો તથા પર્વતોનો આકાર છે તે પ્રમાણે અહિં પુષ્કરાર્ધમાં જાણવો. પરંતુ ભદ્રશાલ વન બમણું જાણવું. તેમજ મેરુ તથા ઇક્ષુકાર પર્વતોનું પ્રમાણ ધાતકીખંડ માફક સમજવું ॥ ૨ ॥ ૨૪૩ ॥

વિસ્તારાર્થ:—ધાતકીખંડમાં ૧૨ વર્ષધરપર્વતોનો આકાર ચક્રના આરા સરખો અને ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો આકાર આંતરા સરખો જે પ્રમાણે પ્રથમ કહેવાયો છે તે પ્રમાણે આ પુષ્કરાર્ધક્ષેત્રમાં પણ ૧૨ વર્ષધરપર્વતોનો આકાર ચક્રના આરા સરખો અને ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો આકાર આંતરા સરખો જાણવો. પરંતુ ધાતકીખંડમાં જે વર્ષધર પર્વતોની તેમજ મહાક્ષેત્રોની લંબાઈ ૪૦૦૦૦૦ (ચાર લાખ) યોજન પ્રમાણ છે તેના કરતાં અહિં દ્વિગુણ એટલે ૮૦૦૦૦૦ (આઠ લાખ) યોજન પ્રમાણ જાણવી. કારણકે પુષ્કરાર્ધ તરફના કાલોદધિ સમુદ્રના કિનારાથી માનુષોત્તર પર્વત સુધીનો વિસ્તાર ૮૦૦૦૦૦ (આઠ લાખ) યોજન પ્રમાણ છે માટે. એટલે કે ક્ષેત્રો તથા વર્ષધર પર્વતોનો આકાર ધાતકી-

* ૩૯૬ માં પૃષ્ઠમાં નીચે અપાયેલ ૨૪૪ મી ગાથાનો સંજ્ઞ ૩૯૭ માં પૃષ્ઠ સાથે જાણવો.

ખંડના વર્ષધરો તેમજ ક્ષેત્રો સરખો સમજવો પરંતુ લંબાઈ દ્વિગુણ સમજવી. અને પહોળાઈ અંધકાર પોતેજ આગળ આઠમી ગાથામાં કહેશે.

વહી ધાતકીખંડના ભદ્રશાલ વનની અપેક્ષાએ 'પુષ્કરાર્ધનું' ભદ્રશાલ વન લંબાઈમાં તેમજ પહોળાઈમાં દ્વિગુણ સમજવું. એટલે કે ધાતકીખંડના ભદ્રશાલ વનનો મેરૂની પૂર્વપશ્ચિમ દિશામાં ૧૦૭૮૭૯ (એક લાખ સાત હજાર આઠસેને ઓગણ એંશી) યોજન વિસ્તાર છે તેના કરતાં પુષ્કરાર્ધના ભદ્રશાલવનનો મેરૂની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં વિસ્તાર તેનાથી બમણો એટલે ૨૧૫૭૫૮ (બે લાખ પંનર હજાર સાતસે અઠાવન) યોજન પ્રમાણ થાય. અને ધાતકીખંડના ભદ્રશાલવન સંબંધી ઉત્તર-દક્ષિણ વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવા માટે પૂર્વ પશ્ચિમના વિસ્તારને જેમ અઠ્યાસીએ ભાગીએ છીએ તે પ્રમાણે પુષ્કરાર્ધના ભદ્રશાલ વન સંબંધી ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવા માટે પૂર્વદિશાના વિસ્તારનો અઠ્યાસી વડે ભાગ કરતાં ૨૪૫૧૫૬ જેટલો ઉત્તર દક્ષિણનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય.

તથા પુષ્કરાર્ધના બે મેરૂપર્વત તેમજ ઇંદ્રુકારપર્વતોનો વિસ્તાર ધાતકી-ખંડના મેરૂ તથા ઇંદ્રુકારપર્વતના વિસ્તારતુલ્ય જાણવો ॥ ૨ ॥ ૨૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—

इह—अङ्गिं अर्धपुष्करद्वीपमां	वीससयसहस्रा—वीसलाખ
बाहिरगयदंता—बाह्यगजदंतगिरि	तेआलीससहस्रा—तेतालीसહજાર
चउरो—चार	उणवीसअहिआ—ઓગણીસ અધિક
दीहत्ति—दीर्घपण्णे	सयादुन्नि—બસો

સંસ્કૃત અનુવાદ.

इह बाह्यगजदन्ताश्चत्वारो दीर्घत्वे विंशतिशतसहस्राणि ।

त्रिचत्वारिंशत्सहस्राणि एकोनविंशत्यधिके द्वे शते ॥ ૩ ॥ ૨૪૪ ॥

ગાથાર્થ:—અહિં અર્ધપુષ્કરદ્વીપમાં ચાર બાહ્યગજદન્તપર્વતો ૨૦૪૩૨૧૬ (વીસલાખ તેતાલીસહજાર બસોઓગણીસ) ચોજન દીર્ઘ છે. ॥ ૩ ॥ ૨૪૪ ॥

વિસ્તાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એજ કે બાહ્ય એટલે માનુષો-ત્તરપર્વતતરફના બે ગજદંત પૂર્વાર્ધના અને બે ગજદંત પશ્ચિમાર્ધના એ ચાર બાહ્યગજદંત છે, તથા આ ચારે ગજદંતની પહોળાઈ ઉંચાઈ તો ચાથી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવાશે તે પ્રમાણે ચાર અભ્યન્તરગજદંત સરખી જ બાણુવી ॥ ૩ ॥ ૨૪૪ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં ચાર બાહ્ય ગજદંતોનું પ્રમાણ કહીને હવે આ ગાથામાં ચાર અભ્યન્તરગજદંતગિરિનું પ્રમાણ કહેવાય છે—

अब्भितरगयदंता, सोलसलक्का य सहसच्छवीसा ।

सोलहिअं सयमेगं, दीहत्ते हुंति चउरोवि ॥ ૪ ॥ ૨૪૫ ॥

શબ્દાર્થ:—

अब्भितरगयदंता—अभ्यन्तर गजदंतो	सयं एगं—એક સો
सोलसलक्का—સોલ લાખ	दीहत्ते—दीर्घपण्णे
सहसच्छवीसा—છવીસ હજાર	हुंति—છે
सोल अहिअं—સોલ અધિક	चउरोवि—ચારે પણ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अभ्यन्तरगजदन्ताः षोडशलक्षानि च सहस्राणि षड्विंशतिः ।

षोडशाधिकं शतमेकं दीर्घत्वे भवन्ति चत्वारोऽपि ॥ ૪ ॥ ૨૪૫ ॥

ગાથાર્થ:—અર્ધપુષ્કરદ્વીપમાં ચારે અભ્યન્તરગજદન્તપર્વતો સોળલાખ છવી-સહજાર એકસોસોલ યોજન દીર્ઘ છે. ॥ ૪ ॥ ૨૪૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. પરન્તુ વિશેષ એજ કે—અભ્યન્તર એટલે કાલોદધિસમુદ્રતરફના પૂર્વપુષ્કરાર્ધના બે અને પશ્ચિમપુષ્કરાર્ધના બે એ ચાર ગજદન્તગિરિ અભ્યન્તરગજદન્ત જાણવા, અને તે પૂર્વાર્ધમાં વિદ્યુત્પ્રલ તથા ગંધમાદન અને પશ્ચિમાર્ધમાં સોમનસ તથા માદ્યવંત એ ચાર અભ્યન્તરગજદન્તગિરિ છે, પૂર્વે કહેલા ચાર બાહ્યગજદંતથી આ ગજદંતો ન્યૂન પ્રમાણુવાળા હોવાનું કારણ ધાતકીખંડના ગજદંતો પ્રસંગે દર્શાવ્યું છે તેજ કારણ અહિં જાણવું. અર્થાત્ આ ચાર ગજદંતોને સ્થાને મહાવિદેહનો વિસ્તાર ન્યૂન છે, અને પૂર્વે કહેલા બાહ્યગજદંતોને સ્થાને મહાવિદેહનો વિસ્તાર અધિક છે. વળી આ ચારે ગજદંતોની પહોળાઈ તો નિષધનીલવંતની પાસે ૨૦૦૦ (બેહજાર) યોજન છે, ઉંચાઈ ચારસો (૪૦૦) યોજન છે, અને ત્યારબાદ અનુક્રમે પહોળાઈમાં ઘટતા અને ઉંચાઈમાં વધતા વધતા મેરૂપર્વતની પાસે ૫૦૦ યોજન ઉંચા અને અંગુલના અસંખ્યાતમાલાગ જેટલા પાતળા છે ॥ ૪ ॥ ૨૪૫ ॥

અવતરણ:—એ આઠ ગજદંતગિરિ સિવાયના શેષપર્વતો અને નદીઓ વિગેરેનું પ્રમાણ કેટલું ? (લંબાઈ પહોળાઈ કેટલી ?) તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

સેસા પમાણઓ જહ, જંબૂદીવાડ ધાઈણ મળિયા ।

દુગુણા સમા ય તે તહ ધાઈઅસંડાડ ઇહ જેયા ॥ ૫ ॥ ૨૪૬ ॥

સપ્તાર્થ:—

સેસા—શેષ પદાર્થો
પમાણઓ—પ્રમાણથી
જંબૂદીવાડ—જંબૂદ્વીપથી
ધાઈણ—ધાતકીખંડમાં
મળિયા—કહ્યા છે

દુગુણા—બમણા
સમા ય—અને સરખા
તે તહ—તે પદાર્થો તેવી રીતે
ધાઈઅસંડાડ—ધાતકીખંડથી
ઇહ જેયા—અહિં પુષ્કરાર્ધમાં જાણવા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

શેષાઃ પ્રમાણતો યથા જમ્બૂદ્વીપાદ્ધાતકીખંડે મળિતાઃ ।

દ્વિગુણાઃ સમાશ્ર તે તથા ધાતકીખંડાદિહ જ્ઞેયાઃ ॥ ૫ ॥ ૨૪૬ ॥

ગાથાર્થ:—શેષપદાર્થોનું પ્રમાણ જંબૂદ્વીપથી જેમ ધાતકીખંડમાં બમણું

અને સરખું કહ્યું હતું તેવી રીતે તે પદાર્થો અહિં પુષ્કરાર્ધમાં પણ ધાતકી-ખંડથી બમણા અને સરખા જાણવા. [અર્થાત્ જમ્બૂદ્વીપથી ચારગુણા અને સરખા જાણવા.] ॥ ૫ ॥ ૨૪૬ ॥

વિસ્તારાર્થ:—અહિં શેષપદાર્થો એટલે નદીઓ, નદીનાકુંડ, નદીકુંડમાંના-દ્વીપો ઇત્યાદિ, તથા વર્ષધરપર્વતો, પર્વતઉપરના દ્રહો, દ્રહમાંના કમળો, ઇત્યાદિ તથા વક્ષસ્કાર આદિ પર્વતો, ધાતકીખંડથી બમણા પ્રમાણવાળા છે અને સરખા છે, એટલે પહોળાઈ લંબાઈ બમણી હોય તો તે પદાર્થોની ઉંચાઈ આદિ સમાન હોય ઇત્યાદિ વિશેષ ધાતકીખંડના પ્રકરણમાં છઠ્ઠી ગાથામાં કહેવાઈ ગયો છે તો પણ અહિં સ્થાનશૂન્ય ન રહેવામાટે અને અધિકસ્પષ્ટતામાટે સંક્ષેપમાં કહેવાય છે—

૧૮૦ નદી—અહિં અનુક્રમે ૧૩૬-૩૨-૮-૪ નદીઓના મૂળ વિસ્તાર ૨૫-૫૦-૧૦૦-૨૦૦ યોજન, પર્યન્ત વિસ્તાર ૨૫૦-૫૦૦-૧૦૦૦-૨૦૦૦ યોજન, કુંડવિસ્તાર ૨૪૦-૪૮૦-૯૬૦-૧૯૨૦ યોજન, દ્વીપવિસ્તાર ૩૨-૬૪-૧૨૮-૨૫૬ યોજન ઇત્યાદિ વિશેષ યંત્રને અનુસારે જાણવો. તથા વર્ષધરપર્વતો દ્રહો અને કમળો આદિનું બમણું પ્રમાણ આ પ્રમાણે—

૪ કુલગિરિ (જે લઘુહિમવંત જે શિખરી) ૪૨૧૦૨ યોજન વિસ્તારવાળા છે, એ ઉપરનાં પદ્મઆદિ ૪ દ્રહ ૨૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળાં અને ૪૦૦૦ યોજન દીર્ઘ છે, એ દ્રહોમાં એકેક મુખ્યકમળોનો વિસ્તાર ૪ યોજન અને ઉંચાઈ ૨ યોજન, તથા કર્ણિકાનો વિસ્તાર ૨ યોજન અને ઉંચી ૧ યોજન છે.

બીજા ૪ કુલગિરિ (જે મહાહિમં જે રૂકિમ) ૧૬૮૪૨૨ યોજન વિસ્તારવાળા છે, એ ઉપરનાં દ્રહો ૪૦૦૦ યોજનવિસ્તૃત અને ૮૦૦૦ યોજનદીર્ઘ છે, એમાં એકેક મુખ્યકમળ ૮ યોજનવિસ્તારવાળું અને ૪ યોજન ઉંચું છે, અને કર્ણિકા ૪ યોજન વિસ્તૃત અને ૨ યોજન ઉંચી છે.

બીજા ૪ કુલગિરિ (જે નિષધ જે નીલવંત) ૬૭૩૬૮૬ યોજન વિસ્તારવાળા છે, એ ઉપરનાં દ્રહો ૮૦૦૦ યોજનવિસ્તૃત અને ૧૬૦૦૦ યોજનદીર્ઘ છે, એમાંનું એકેક મુખ્યકમળ ૧૬ યોજનવિસ્તૃત અને ૮ યોજન ઉંચું છે, અને કર્ણિકા ૮ યોજન વિસ્તૃત તથા ૪ યોજન ઉંચી છે. અહિં સર્વત્ર કમળની ઉંચાઈ કહી તે પુષ્પની જાડાઈ જાણવી. ॥ ૫ ॥ ૨૪૬ ॥

॥ પુષ્કરાર્ધના ૧૨ વર્ષધરપર્વતો અને ૨ હુણકારનો ચન્ત્ર ॥

| ૧૨ વર્ષધર
૨ ધ્રુવકાર	ગોળાક્રિય	સીમ.ક	સીમ.ક	સીમ.ક	સીમ.ક	દ્રહની		મુખ્ય ક્રમણતો	કર્ણિકાતો	
						લંબાઈ	પહોળાઈ		વિસ્તાર	બડાઈ
૨ લઘુહિમં	૪૨૧૦૩	૮૦૦૦૦૦	૧૦૦	૨૫	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૪	૨	૨	૧
૨ શિખરી	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
૨ મહાહિમં	૧૬૮૪૨૩૬	"	૨૦૦	૫૦	૮૦૦૦	૪૦૦૦	૮	૪	૪	૨
૨ રૂક્મી	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
૨ નિષધ	૬૭૩૬૮૬૬	"	૪૦૦	૧૦૦	૧૬૦૦૦	૮૦૦૦	૧૬	૮	૮	૪
૨ નીલવંત	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
૨ ધ્રુવકાર	૧૦૦૦	"	૫૦૦	૧૨૫	...	...	...	...	...	...

॥ ધાતકીથી પુષ્કરાર્ધની નદીઓ સંબંધી દ્વિગુણતાનો યન્ત્ર ॥

૧૮૦ નદીઓ	જીંહા વિસ્તાર	જીંહા બડાઈ	જીંહા લંબાઈ	નદીઓનો મૂળ વિસ્તાર	મૂળ ઉડાઈ	મધ્યગિરિ અન્તર	નદીઓનો પર્યન્ત વિસ્તાર	૧૮૦ કુંડના વિસ્તાર	કુંડમાં દ્રીપનો વિસ્તાર	કુંડનો દ્વાર વિસ્તાર	નદીની પર્યન્ત ઉડાઈ
૧૩૬	૨૫	૦૧	૨	૨૫	૦૧	૧	૨૫૦	૨૪૦	૩૨	૨૫	૫
૩૨	૫૦	૧	૪	૫૦	૧	૨	૫૦૦	૪૮૦	૬૪	૫૦	૧૦
૮	૧૦૦	૨	૮	૧૦૦	૨	૪	૧૦૦૦	૯૬૦	૧૨૮	૧૦૦	૨૦
૪	૨૦૦	૪	૧૬	૨૦૦	૪	૮	૨૦૦૦	૧૯૨૦	૨૫૬	૨૦૦	૪૦

અવતરણ:— ધાતકીખંડવત્ અહિં પણ ૧૪ મહાક્ષેત્રોનો વિસ્તાર બાણવા માટે ધ્રુવાંક કહેવાય છે [કે જેને ક્ષેત્રાંક સાથે ગુણી ૨૧૨ વડે ભાગવા માત્ર-થીજ વિસ્તાર પ્રાપ્ત થાય છે].

અડસીલસ્કા ચડદસ—સહસા તહ ણવસયા ય ઇગવીસા ।

અભિમંતરધુવરાસી, પુવ્વુત્તવિહીઈ ગણિઅવો ॥૬॥૨૪૭॥

ઇગકોડિતેરલસ્કા, સહસા ચડચત્ત સગસય તિયાલા ।

પુસ્કરવરદીવઢે, ધુવરાસી એસ મજ્ઝાંમિ ॥ ૭ ॥ ૨૪૮ ॥

એગા કોડિ અડતીસલસ્ક ચડહત્તરી સહસ્સા ય ।

પંચસયા પણસટ્ટા, ધુવરાસી પુસ્કરહ્મં તે ॥ ૮ ॥ ૨૪૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

અભિમંતર—અભ્યન્તર

| પુવ્વુત્તવિહીઈ—પૂર્વોક્ત વિધિએ

ચતુષ્ત-ચુમાલીસ
તિયાલા-ત્રેતાલીસ

૯૯-૯૯ ધ્રુવાંક
મજ્જમિ-મધ્યભાગનો

ચતુષ્તરી-ચુમ્મોત્તર

| પુષ્કરદ્વંતે-પુષ્કરાર્ધને અન્તે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

અષ્ટાશીતિલક્ષાણિ ચતુર્દશસહસ્રાણિ તથા નવશતાનિ ચૈકવિંશતિઃ ।
અભ્યન્તરધ્રુવરાશિઃ પૂર્વોક્તવિધિના ગણિતવ્યઃ ॥ ૬ ॥ ૨૪૭ ॥
एका कोटिस्त्रयोदशलक्षाणि सहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् सप्तशतानि त्रिचत्वारिंशदधिकानि । पुष्करवरद्वीपार्धे ध्रुवराशिरेषो मध्ये ॥ ७ ॥ २४८ ॥
एका कोटिरष्टात्रिंशलक्षाणि चतुःसप्ततिः सहस्राणि च ।
पंच शतानि पंचषष्ठ्यधिकानि, ध्रुवराशिः पुष्करार्धान्ते ॥ ८ ॥ २४९ ॥

ગાથાર્થઃ—અઘ્યાસીલાખ ચૌદહજાર નવસો એકવીસ [૮૮૧૪૬૨૧] એ અભ્યન્તર ધ્રુવાંકને પૂર્વે કહેલી [ધાતકીખંડમાં કહેલી] વિધિએ ક્ષેત્રાંક સાથે ગુણવે ॥ ૬ ॥ ૨૪૭ ॥

એકકોડ તેરલાખ ચુમ્માલીસહજાર સાતસો ત્રેતાલીસ [૧૧૩૪૪૭૪૩] એ ધ્રુવાંક પુષ્કરાર્ધદ્વીપના મધ્ય ભાગનો છે ॥ ૭ ॥ ૨૪૮ ॥

તથા એકકોડ આડત્રીસલાખ ચુમ્મોતરહજાર પાંચસો પાંસઠ [૧૩૮૭૪૫૬૫] એ ધ્રુવાંક પુષ્કરાર્ધના પર્યન્તભાગનો છે ॥ ૮ ॥ ૨૪૯ ॥

વિસ્તરાર્થઃ—ધાતકીખંડમાં દર્શાવ્યાપ્રમાણે ઉપર ગાથાર્થમાં કહેલા ત્રણ ધ્રુવાંકને ક્ષેત્રાંક સાથે ગુણતાં ક્ષેત્રવિસ્તાર આવે છે, ત્યાં ક્ષેત્રાંક પ્રમાણે—ભરત ઐરવતનો ૧, હિમં હિરણ્યનો ૪, હરિં રમ્યકનો ૧૬, અને મહાવિંનો ૬૪ ક્ષેત્રાંક છે માટે.

૧ ભ. ઐં ક્ષેત્રાંકને
× ૮૮૧૪૬૨૧ આદિ ધ્રુવાંકે ગુણતાં
૮૮૧૪૬૨૧ ને ૨૧૨ વડે ભાગતાં

૨૧૨) ૮૮૧૪૬૨૧ (૪૧૫૭૬

૮૪૮

૩૩૪

૨૧૨

૧૨૨૬

૧૦૬૦

૧૬૬૨

૧૪૮૪

૨૦૮૧

૧૬૦૮

૧૭૩

૪૧૫૭૬^{૧૭૩} આદિ વિસ્તાર. ભં ઐં નો

$$\begin{array}{l} ૧ \quad \text{ભ૦ ઔ૦ ક્ષેત્રાંકને} \\ \times ૧૧૩૪૪૭૪૩ \text{ મધ્ય ધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૧૧૩૪૪૭૪૩ \text{ ને } ૨૧૨ \text{ વડે ભાગતાં} \\ ૫૩૫૧૨\frac{૧૬૬}{૨૧૨} \text{ મધ્યવિસ્તાર ભ.} \\ \text{ઔર૦ નો.} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૧ \quad \text{ભ૦ ઔ૦ ક્ષેત્રાંકને} \\ \times ૧૩૮૭૪૫૬૫ \text{ અન્ત્ય ધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૧૩૮૭૪૫૬૫ \text{ ને } ૨૧૨ \text{ વડે ભાગતાં} \\ ૬૫૪૪૬\frac{૧૩}{૨૧૨} \text{ અન્ત્યવિસ્તાર ભ૦} \\ \text{ઔર૦ નો} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૪ \quad \text{હિમ૦ હિરણ્ય૦ના ક્ષેત્રાંકને} \\ \times ૮૮૧૪૬૨૧ \text{ આદિ ધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૩૫૨૫૬૬૮૪ \text{ ને } ૨૧૨ \text{ વડે ભાગતાં} \\ ૧૬૬૩૧૬\frac{૫૬}{૨૧૨} \text{ મધ્યવિસ્તાર હિ૦હિ૦નો.} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૪ \quad \text{હિ૦ હિ૦ ક્ષેત્રાંક} \\ \times ૧૧૩૪૪૭૪૩ \text{ મધ્યધ્રુવાંક} \\ \hline ૪૫૩૭૮૬૭૨ \div ૨૧૨ \\ = ૨૧૪૦૫૧\frac{૧૬૬}{૨૧૨} - \text{હિ૦હિ૦ મધ્યવિસ્તાર} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૪ \quad \text{હિ૦ હિ૦ ક્ષેત્રાંક} \\ \times ૧૩૮૭૪૫૬૫ \text{ અન્ત્ય ધ્રુવાંક} \\ \hline ૫૫૪૬૮૨૬૦ \div ૨૧૨ \\ = ૨૬૧૭૮૪\frac{૫૨}{૨૧૨} \text{ હિ૦હિ૦ અન્ત્યવિસ્તાર} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૧૬ \quad \text{હરિ૦ રમ્યક ક્ષેત્રાંકને} \\ \times ૮૮૧૪૬૨૧ \text{ આદિ ધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૧૪૧૦૩૮૭૩૬ \div ૨૧૨ \\ = ૬૬૫૨૭૭\frac{૧૨}{૨૧૨} \text{ હ૦ર૦ આદિવિસ્તાર} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૧૬ \quad \text{હરિ૦રમ્યક ક્ષેત્રાંકને} \\ \times ૧૧૩૪૪૭૪૩ \text{ મધ્યધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૧૮૧૫૧૫૮૮૮ \div ૨૧૨ \\ = ૮૫૬૨૦૭\frac{૪}{૨૧૨} \text{ મધ્યવિસ્તાર} \\ \text{હરિ૦ રમ્યકનો} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૧૬ \quad \text{હ૦ ર૦ ક્ષેત્રાંક} \\ \times ૧૩૮૭૪૫૬૭ \text{ અન્ત્યધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૨૨૧૬૬૩૦૪૦ \div ૨૧૨ \\ = ૧૦૪૭૧૩૬\frac{૨૦૬}{૨૧૨} \text{ અન્ત્યવિસ્તાર} \\ \text{હ૦ર૦નો} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૬૪ \quad \text{મહાવિ૦ક્ષેત્રાંક} \\ \times ૮૮૧૪૬૨૧ \text{ આદિધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૫૬૪૧૫૪૬૪૪ \div ૨૧૨ \\ = ૨૬૬૧૧૦૮\frac{૪૬}{૨૧૨} \text{ આદિવિસ્તાર} \\ \text{મહાવિ૦નો} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૬૪ \quad \text{મહા૦ક્ષેત્રાંક} \\ \times ૧૧૩૪૪૭૪૩ \text{ મધ્યધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૭૨૬૦૬૩૫૫૨ \div ૨૧૨ \\ = ૩૪૨૪૮૨૮\frac{૧૬૬}{૨૧૨} \text{ મધ્યવિસ્તાર} \\ \text{મહાવિ૦નો} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} ૬૪ \quad \text{મહા૦ક્ષેત્રાંક} \\ \times ૧૩૮૭૪૫૬૭ \text{ અન્ત્યધ્રુવાંકે ગુણતાં} \\ \hline ૮૮૭૬૭૨૧૬૦ \div ૨૧૨ \\ = ૪૧૮૮૫૪૭\frac{૧૬૬}{૨૧૨} \text{ અન્ત્યવિસ્તાર} \\ \text{મહાવિ૦નો} \end{array}$$

એ પ્રમાણે ૧૪ મહાક્ષેત્રોના આદિ વિસ્તાર કાલોદસમુદ્રપાસે, મધ્યવિસ્તાર કાલોદ અને માનુષોત્તર એ બેથી ૪ લાખ યોજન દૂર મધ્યભાગે, અને પર્યન્તવિસ્તાર માનુષોત્તર પર્વતપાસે બાણવો. તેનો સંગ્રહ—

	આદિ વિ०	મધ્ય વિ०	અન્ત્ય વિસ્તાર
૨ મરત ૨ ઈર૦	૪૧૫૭૬ $\frac{૧૭૩}{૨}$	૫૩૫૧૨ $\frac{૧૬૬}{૨}$	૬૫૪૪૬ $\frac{૧૩૩}{૨}$
૨ હિમ૦ ૨ હિર૦	૧૬૬૩૧૬ $\frac{૫૬૨}{૨}$	૨૧૪૦૫૧ $\frac{૧૬૬}{૨}$	૨૬૧૭૮૪ $\frac{૫૩૨}{૨}$
૨ હરિ૦ ૨ રમ્યક	૬૬૫૨૭૭ $\frac{૧૨૨}{૨}$	૮૫૬૨૦૭ $\frac{૪૬૨}{૨}$	૧૦૪૭૧૩૬ $\frac{૨૦૨}{૨}$
૨ મહાવિદેહ	૨૬૬૧૧૦૮ $\frac{૪૬૨}{૨}$	૩૪૨૪૮૨૮ $\frac{૧૬૨}{૨}$	૪૧૮૮૫૪૭ $\frac{૧૬૬}{૨}$

॥ ક્ષેત્રાંક અને ધ્રુવાંકની ઉત્પત્તિ. ॥

અહિં ક્ષેત્રાંક ૨૧૨ની ઉત્પત્તિ તથા પ્રસંગતઃ ૧૬૮ ગિરિઅંકની ઉત્પત્તિ ધાતકીખંડના વર્ણન પ્રસંગે ૧૦મી ગાથાનાજ વિસ્તરાર્થમાં સ્પષ્ટ દર્શાવી છે ત્યાંથી બાણવી.

તથા ધ્રુવાંકની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે;—૨૬ લાખ યોજનના વ્યાસ પ્રમાણે કાલોદસમુદ્રનો છેલ્લો બાહ્યપરિધિ અથવા એજ પુષ્કરદ્વીપનો આદિપરિધિ ગણિતની રીતિએ ૬૧૭૦૬૦૫ (એકાણ્ડલાખ સિત્તર હજાર છસો પાંચ) યોજન છે, અને પુષ્કરાર્ધમાં ગિરિઅંક ઉપરથી ઉપજતું વર્ષધર પર્વતો વડે રોકાયલું ક્ષેત્ર ૩૫૫૬૮૪ યોજન જેટલું છે, તે આ પ્રમાણે—પાંચમી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ૪ પર્વતો ૪૨૧૦ $\frac{૧}{૨}$ યોજન વિસ્તારવાળા છે, બીજા ૪ પર્વતો ૧૬૮૪૨ $\frac{૨૨}{૬}$ યોજન વિસ્તારવાળા છે, અને ત્રીજા ચાર પર્વતો ૬૭૩૬૮ $\frac{૬૬}{૬}$ યોજન વિસ્તારવાળા છે

માટે ૪૨૧૦ $\frac{૧}{૨}$ × ૪ = ૧૬૮૪૨ યોજન [૨ હિર૦ ૨ શિખરીએ રોક્યા છે]

૧૬૮૪૨ $\frac{૨૨}{૬}$ × ૪ = ૬૭૩૬૮ $\frac{૬૬}{૬}$ યોજન [મહાહિર ૨ રૂક્મીએ રોક્યા છે]

૬૭૩૬૮ $\frac{૬૬}{૬}$ × ૪ = ૨૬૯૪૭૩ $\frac{૧૧૬}{૬}$ યોજન [૨ નિષધ ૨ નીલવંતે રોક્યા છે.]

૨૦૦૦ યોજન [૨ ઇષુકારે રોક્યા છે]

એ પ્રમાણે પુષ્કરાર્ધમાં ૩૫૫૬૮૪ $\frac{૪૬૨}{૨}$ યોજન જેટલું ક્ષેત્ર ૧૪ મહાપર્વતોએ રોકેલું છે તેથી ૬૧૭૦૬૦૫ માંથી

૩૫૫૬૮૪* બાદ કરતાં

૮૮૧૪૬૨૧ યોજન જેટલો પરિધિ બાકી રહે તેટલામાં ૧૪

મહાક્ષેત્રોનો આદિ વિસ્તાર સમાયલો છે ॥ इति आदिध्रुवांकोत्पत्तिः ॥

* અહિં $\frac{૪૬૨}{૨}$ યોજન એટલે ૪ કળાને અરૂપ ગણીને વર્જેલી છે.

તથા પુષ્કરાર્ધનો મધ્યપરિધિ ૩૭ લાખ યોજન વ્યાસના અનુસારે ગણિતરીતિ પ્રમાણે ૧૧૭૦૦૪૨૭ છે તેમાંથી ૩૫૫૬૮૪ ગિરિક્ષેત્ર બાદ કરતાં ૧૧૩૪૪૭૪૩ મધ્યધ્રુવાંક આવ્યો ॥ હિતિ મધ્યધ્રુવાંકોત્પત્તિ: ॥

તથા પુષ્કરાર્ધનો પર્યન્તપરિધિ એટલે અહીંદ્રીપ રૂપ મનુષ્યક્ષેત્રનો પરિધિ ૪૫ લાખ યોજન વ્યાસને અનુસારે ગણતાં ૧૪૨૩૦૨૪૬ યોજનનો છે, તેમાંથી ૩૫૫૬૮૪ યોજન જેટલું ગિરિક્ષેત્ર બાદ કરતાં ૧૩૮૭૪૫૬૫ અન્ત્યધ્રુવાંક આવે, ॥ હિતિ અન્ત્યધ્રુવાંક: ॥ ૬-૭-૮ ॥ ૨૪૭-૨૪૮-૨૪૯ ॥

॥ પુષ્કરાર્ધમાં ૧૪ મહાક્ષેત્રોનું પ્રમાણ ॥

૧૪ મહાક્ષેત્ર	ક્ષેત્રાંક	આદિ વિસ્તાર	મધ્ય વિસ્તાર	અન્ત્ય વિસ્તાર	લાંબાઈ
૨ ભરત	૧	૪૧૫૭૮ ^{૧૭૩} _{૨૧૨}	૫૩૫૧૨ ^{૧૬૬} _{૨૧૨}	૬૫૪૪૬ ^{૧૩૩} _{૨૧૨}	૮૦૦૦૦૦
૨ ઐરવત	૨	„	„	„	„
૨ હિમવંત	૪	૧૬૬૩૧૯ ^{૫૬} _{૨૧૨}	૨૧૪૦૫૧ ^{૩૬૦} _{૨૧૨}	૨૬૧૭૮૪ ^{૫૨} _{૨૧૨}	„
૨ હિરણ્ય	૫	„	„	„	„
૨ હરિવર્ષ	૧૬	૬૬૫૨૭૭ ^{૧૨} _{૨૧૨}	૮૫૬૨૦૭ ^૪ _{૨૧૨}	૧૦૪૭૧૩૬ ^{૨૦૬} _{૨૧૨}	„
૨ રમ્યક	૨૭	„	„	„	„
૨ મહાવિદેહ	૬૪	૨૬૬૧૧૦૮ ^{૪૮} _{૨૧૨}	૩૪૨૪૮૨૮ ^{૧૬} _{૨૧૨}	૪૧૮૮૫૪૭ ^{૬૬} _{૨૧૨}	„

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં મહાવિદેહની એકેક વિજયનો વિષ્કંભ-વિસ્તાર કેટલો ? તે કહેવાય છે—

ગુણવીસસહસ સગસય, ચડણડઅ સવાય વિજયવિસ્કંભો ।
તહ ઇહ બહિવહસલિલા, પવિસ્સંતિ અ ણરણગસ્સાહો ॥૧॥૨૫૦॥

શબ્દાર્થ:—

ગુણવીસ સહસ—ઓગણીસ હજાર
સગસય ચડણડ—સાતસો ચોરાણુ
સવાય—સપાદ, ચોથા ભાગ સહિત
વિજયવિસ્કંભો—વિજયનો વિષ્કંભ

બહિવહ—ખાડેર વહેતી (પ્રવાહવાળી)
સલિલા—નદીઓ
પવિસ્સંતિ—પ્રવેશે છે
ણરણગસ્સ અહો—માનુષોત્તર પર્વતની નીચે.

एकोनविंशतिसहस्राणि सप्तशतानि चतुर्नवत्यधिकानि सपादः विजयविष्कंभः ।
तथात्र बहिवहसलिलाः प्रविशन्ति च नरनगस्याधः ॥ ९ ॥ २५० ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ગાયાર્થ:—દરેક વિજયનો વિસ્તાર ઓગણીસ હજાર સાતસો ચોરાણુ યોજન ઉપરાન્ત પા યોજન સહિત [એટલે ૧૯૭૯૪૪ યોજન] છે. તથા અહિં પુષ્કરાર્ધમાં બહારભાગે [માનુષોત્તર તરફ] વહેતીનદીઓ માનુષોત્તરની નીચે પ્રવેશ કરે છે ॥ ૯ ॥ ૨૫૦ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અહિં વિજયનો વિસ્તાર જાણવા માટે વિજયોના વિસ્તાર સિવાયના વનમુખ વિગેરે શેષ ચારપદાર્થોનો એકત્ર વિસ્તાર પુષ્કરાર્ધના ૮ લાખ યોજનમાંથી બાદ કરી ૧૬ વડે ભાગાકાર કરવો. ત્યાં વનમુખાદિ ચારેનો વિસ્તાર આ પ્રમાણે—

ધાતકીખંડમાં કહેલા વિસ્તારથી બમણાવિસ્તાર પ્રમાણે અહિં પુષ્કરાર્ધમાં એક વનમુખની પહોળાઈ ૧૧૬૮૮ યોજન હોવાથી મહાવિદેહના પર્યન્તે રહેલાં બે વનમુખનો એકત્ર વિસ્તાર ૨૩૩૭૬ યોજન છે, તથા છ અન્તરનદીઓમાંની દરેક ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળી હોવાથી એકત્ર વિસ્તાર ૩૦૦૦ યોજન છે, તથા દરેક વક્ષસ્કારપર્વત ૨૦૦૦ યોજન પહોળો હોવાથી આઠ વક્ષસ્કારનો વિસ્તાર ૧૬૦૦૦ યોજન છે, તથા ભદ્રશાલવનની પૂર્વલંબાઈ ૨૧૫૭૫૮ યોજન છે, તેટલીજ લંબાઈ પશ્ચિમમાં છે, અને એ બેની વચ્ચે મેરૂપર્વતની જાડાઈ ૬૪૦૦ યોજન છે, જેથી ત્રણેનો એકત્રવિસ્તાર ૪૪૦૯૧૬ યોજન છે. એ પ્રમાણે—

૧ વનમુખ	૧૧૬૮૮	×	૨	=	૨૩૩૭૬ એ વનમુખનો વિસ્તાર
૧ અન્તરનદી	૫૦૦	×	૬	=	૩૦૦૦ છ અન્તરનદીનો એકત્રવિસ્તાર
૧ વક્ષસ્કાર	૨૦૦૦	×	૮	=	૧૬૦૦૦ આઠ વક્ષસ્કાર ,,
૧ ભદ્રશાલવન	૨૧૫૭૫૮	×	૨	=	૪૩૧૫૧૬ ભદ્રશાલની એકત્ર
[એક દિશિએ]					લંબાઈ
૧ મેરૂપર્વત	૬૪૦૦	×	૧	=	૬૪૦૦ એક મેરૂની બહાઈ
					૪૮૩૨૬૨

૧૬)૩૧૬૭૦૮(૧૬૭૯૪

૮૦૦૦૦૦ પુષ્કરાર્ધ વિસ્તારમાંથી
૪૮૩૨૬૨ વનમુખાદિનો એકત્ર વિસ્તાર
— આઠ કરતાં
૩૧૬૭૦૮ ને ૧૬ વિનયે ભાગતતાં

૧૬
૧૫૬
૧૪૪
૧૨૭
૧૧૨
૧૫૦
૧૪૪
૬૮
૬૪
૪ શેષ.

=૧૬૭૯૪૪૬૬ થો. એક વિનયની પહોળાઈ પ્રાપ્ત થઈ.

વળી એ રીતિ પ્રમાણે એ પાંચ પદાર્થોમાંના કોઈપણ પદાર્થનો વિસ્તાર જાણી શકાય છે તેના એક ઉદાહરણ તરીકે ધારો કે વક્ષસ્કાર પર્વતનો વિસ્તાર જાણવો હોય તો શેષ ચાર પદાર્થોનો એકત્ર વિસ્તાર [મેરૂ સહિત ભદ્રશાલવનના ૪૪૦૯૧૬ + વિનયોના ૩૧૬૭૦૮ + અન્તરનદીઓના ૩૦૦૦ + વનમુખના ૨૩૩૭૬ =] ૭૮૪૦૦૦ આવ્યો તેને ૮ લાખમાંથી આઠ કરતાં ૧૬૦૦૦ રહે, તેને આઠવડે ભાગતાં દરેક વક્ષસ્કારનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ યોજન આવ્યો. ઇતિ વિજયાદીનાં વિષ્કંભકરણમ્ ॥

॥ પુષ્કરાર્ધની નદીઓ કાલોદમાં અને માનુષોત્તરમાં લય પામે છે ॥

પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં જે મહાનદીઓ ૨૮ છે, તેમાંની અભ્યન્તરપ્રવાહવાળી એટલે કાલોદસમુદ્રતરફ વહેનારી ૧૪ મહાનદીઓ કાલોદસમુદ્રમાં મળી સમુદ્રના જળમાં મળી જાય છે, પરન્તુ બાહ્યપ્રવાહવાળી એટલે માનુષોત્તરતરફ વહેનારી ૧૪ મહાનદીઓ માનુષોત્તરપર્વતની નીચેજ પ્રવેશી ત્યાં ને ત્યાંજ ભૂમિમાં વિલય પામે છે, પરન્તુ એ ૧૪ નો પ્રવાહ બાહ્યપુષ્કરાર્ધમાં નિકળતો નથી, માટે પર્વતની નીચેજ સર્વજળ ભૂમિમાં સમાઈ જાય છે. ॥ ૬ ॥ ૨૫૦ ॥

૧ એ મહાનદીઓનું દરરોજ વહેતું જળ ૧૦૨૨ યોજન માત્ર અલ્પ વિસ્તારવાળી પર્વત ભૂમિમાં સમાઈ જાય તે પણ જગત્સ્વભાવે ભૂમિનો અતિશોષણ સ્વભાવ જ સંભવે છે.

અવતરણ:—પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં બે મોટા કુંડ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

પુસ્કરદલપુદ્ગાવર—સ્વંડંતો સહસદુગપિહુ દુ કુંડા ।
મણિયા તટ્ટાણં પુણ, બહુસ્સુયા ચેવ જાણંતિ ॥૧૦॥૨૫૧॥

શબ્દાર્થ:—

પુસ્કરદલ—પુષ્કરાર્ધના
પુન્વ અવર—પૂર્વ અને પશ્ચિમ
સ્વંડ અંતો—ખંડની અંદર
સહસ દુગ પિહુ—બે હજાર યોજન પહોળા

દુ કુંડા—બે કુંડ છે
તટ્ટાણં—તેનું સ્થાન
બહુસ્સુયા—બહુશ્રુતો
જાણંતિ—જાણે છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

પુસ્કરદલપૂર્વાપરસ્વંડાન્તઃ સહસદ્વિકપૃથુલે દ્વે કુંડે ।
મણિતે તત્સ્થાનં પુનર્બહુશ્રુતાશ્ચૈવ જાનન્તિ ॥ ૧૦ ॥ ૨૫૧ ॥

ગાયાર્થ:—પુષ્કરાર્ધદ્વીપના પૂર્વભાગમાં અને પશ્ચિમભાગમાં બે હજાર યોજન પહોળા બે કુંડ શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે, પરંતુ તેનું સ્થાન તો નિશ્ચય બહુશ્રુતો જ જાણે ॥ ૧૦ ॥ ૨૫૧ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વપુષ્કરાર્ધમાં કાલોદસમુદ્રથી ૩૯૯૦૦૦ યોજન જમીને તેમજ માનુષોત્તરપર્વતથી પણ ૩૯૯૦૦૦ યોજન જતાં દ્વીપના બરાબર મધ્યભાગમાં ૨૦૦૦ યોજન લાંબો પહોળો અને ૧૦ યોજન ઉંડો તથા તળીયે અદ્ય વિસ્તારવાળો અને ઉપર ઉપર અનુક્રમે અધિક વિસ્તારવાળો એક મોટો *કુંડ છે, અને એવો જ બીજો કુંડ પશ્ચિમપુષ્કરાર્ધમાં પણ છે, જેથી ૨ મહાકુંડ પુષ્કરાર્ધમાં પણ છે, પરંતુ એ કુંડ કયા ક્ષેત્રમાં કયે સ્થાને હશે તે નિશ્ચય આ ગ્રંથકર્તાથી થઈ શક્યો નથી, કારણકે વર્તમાનસમયમાં વર્તતાં શાસ્ત્રોમાં પણ તેનું સ્થાન દર્શાવ્યું નથી, તેથી એ વાતનો નિશ્ચય “શ્રી^૧બહુશ્રુત જાણે” એમ કહ્યું છે. ॥ ૧૦ ॥ ૨૫૧ ॥

* કુંડની ઉંડાઈ તથા આકાર અહિં ગાથામાં કહ્યો નથી, પરંતુ બીજા ગ્રંથોમાં કહ્યો છે.

૧ શ્રી બહુશ્રુતોએ જ કરેલા વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ શાસ્ત્રોમાં બે સ્થાનનિશ્ચય નથી કહ્યો તો “શ્રી બહુશ્રુતો જાણે” એમ કહેવું અનુચિત કેમ નહિ? ઉત્તર:—શાસ્ત્રમાં સ્થાન ન કહેવા માત્રથી તે શાસ્ત્રકર્તાઓ સર્વે જાણતા જ નથી એમ ન માની શકાય માટે અહિં એ સ્થાનને જાણનારા એવા બહુશ્રુત ગ્રંથકર્તા કરવા.

॥ ૫ પદાર્થોના વિષ્કંભથી પુષ્કાર્થની પૂરાયલી પહોળાઈ ૮૦૦૦૦૦ ॥

(અથવા ૮ લાખ ગોજનમાં પૂરાયલા ૫ પદાર્થોના વિષ્કંભ)

૫ વિષ્કંભ પદાર્થ	છાંટ પદાર્થથી શેષ ૪ પદાર્થોના વિષ્કંભ	એકત્ર કરતાં	૮ લાખમાંથી બાક કરતાં	ક. મ. નજીક નાનાનાલ નુપુ	પ્રાપ્ત થયેલો એકેકનો વિષ્કંભ
૧ મેરુ સહુ વનનો	૩૧૬૭૦૮-૧૬૦૦૦-૩૦૦૦-૨૩૩૭૬	૩૫૯૦૮૪	૪૪૦૯૧૬	૧	૪૪૦૯૧૬
૧૬ વિજયોનો	૪૪૦૯૧૬-૧૬૦૦૦-૩૦૦૦-૨૩૩૭૬	૪૮૩૨૯૨	૩૧૬૭૦૮	૧૬	૧૯૭૯૪
૮ વક્ષસ્કારનો	૪૪૦૯૧૬-૩૧૬૭૦૮-૩૦૦૦-૨૩૩૭૬	૭૮૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૮	૨૦૦૦
૬ અન્તરનદીઓ	૪૪૦૯૧૬-૩૧૬૭૦૮-૧૬૦૦૦-૨૩૩૭૬	૭૯૭૦૦૦	૩૦૦૦	૬	૫૦૦
૨ વનમુખનો	૪૪૦૯૧૬-૩૧૬૭૦૮-૧૬૦૦૦-૩૦૦૦	૭૭૬૬૨૪	૨૩૩૭૬	૨	૧૧૬૮૮
			<u>૨૮૦૦૦૦</u>		

અવતરણ:—પૂર્વે ધાતક્રીખંડમાં જેમ ચાર મહાવૃક્ષ કુરૂક્ષેત્રમાં કહ્યા છે, તેમ અહિં પુષ્કરાર્ધમાં પણ કુરૂક્ષેત્રોમાં ચાર મહાવૃક્ષો છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

इह पउममहापउमा रुक्का उत्तरकुरुसु पुवं व ।

तेसु वि वसंति देवा, पउमो तह पुंडरीओ अ ॥११॥२५२॥

શબ્દાર્થ:—

इह—અહિં પુષ્કરાર્ધમાં
पउम महापउमा—પદ્મ મહાપદ્મ
रुक्का—વૃક્ષ
पुवं व—પૂર્વવત્, જંગૂવૃક્ષવત્

तेसु वि—તે વૃક્ષો ઉપર પણ
वसंति देवा—દેવો રહે છે
पउमो—પદ્મદેવ
पुंडरीओ—પુંડરીક દેવ

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अत्र पद्ममहापद्मौ वृक्षौ उत्तरकुरुषु* पूर्ववत् ।

तयोरपि वसन्ति देवौ पद्मस्तथा पुंडरीकश्च ॥ ११ ॥ २५२ ॥

ગાથાર્થ:—અહિં પુષ્કરાર્ધમાં પણ બે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં જંગૂવૃક્ષસરખાં પદ્મવૃક્ષ અને મહાપદ્મવૃક્ષ નામનાં બે વૃક્ષ છે, તેમાં પદ્મવૃક્ષઉપર પદ્મદેવ અને મહાપદ્મવૃક્ષઉપર મહાપદ્મદેવ રહે છે ॥ ૧૧ ॥ ૨૫૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—જંગૂદ્વીપના ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં જેવું જંગૂવૃક્ષ છે, તેવાં ધાતક્રીખંડના બે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં ધાતક્રી અને મહાધાતક્રી એ બે વૃક્ષ ધાતક્રીખંડના વર્ણનમાં કહેવાઈ ગયાં છે, અને અહિં પુષ્કરાર્ધના બે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં એટલે પૂર્વપુષ્કરાર્ધના ઉત્તરકુરૂમાં પદ્મવૃક્ષ નામનું મહાવૃક્ષ જંગૂવૃક્ષસરખું છે, અને પશ્ચિમ પુષ્કરાર્ધના ઉત્તરકુરૂમાં મહાપદ્મવૃક્ષ નામનું વૃક્ષ જંગૂવૃક્ષસરખું છે, ત્યાં પદ્મવૃક્ષ ઉપર પદ્મદેવ પૂર્વપુષ્કરાર્ધનો અધિપતિ અને મહાપદ્મવૃક્ષઉપર પુંડરીક^૧દેવ પશ્ચિમપુષ્કરાર્ધનો અધિપતિ પૂર્વદિશાની શાળાઉપરના ભવનમાં રહે છે. શેષ સર્વસ્વરૂપ ધાતક્રીઉત્તરકુરૂના બે વૃક્ષવત્ જાણવું. તથા અહિં બે દેવકુરૂમાં તો

*અહિં બે ઉત્તરકુરૂમાં દ્વિવચનને બદલે બહુવચન પ્રયોગ છે, તે કુરૂ શબ્દ નિત્ય બહુવચનનાંત હોવાથી છે.

૧ પુષ્કરાર્ધના એ બે અધિપતિ દેવો છે, અને એ રીતે આગળ આગળના સર્વ દ્વીપસમુદ્રના બે બે અધિપતિ દેવો હોય છે.

એ શાઢ્મલિ વૃક્ષજ પૂર્વવત્ છે, અને તે ઉપર સુપર્ણકુમારના એ ભવનપતિદેવ વેણુ-
દેવ નામના રહે છે. એ પ્રમાણે ૪ મહાવૃક્ષ છે. ॥ ૧૧ ॥ ૨૫૨ ॥

અવતરણ:—અહિં પુષ્કરાર્ધઢીપસુધીના ૨૥ ઢીપમાં સર્વપર્વતોની સંખ્યા
આ એ ગાથામાં કહેવાય છે—

દો ગુણહત્તરિ પઢમે અઢ લવણે વીઅ ઢીવિ તઢઅઢ્ઢે ।
પિહુ પિહુ પળસયચાલા, ઢઅ ણરલિત્તે સયલગિરિણો ॥૧૨॥૨૫૩॥
તેરહસયસગવન્ના, તે પળમેરૂહિ વિરહિઆ સવ્વે ।
ઉસેહપાયકંઢા, માણુસસેલોઢવિ એમેવ ॥ ૧૩ ॥ ૨૫૪ ॥

શબ્ઢાર્થ:—

દો ગુણહત્તરિ—બસો એગુણોત્તર	પિહુ પિહુ—પૃથક્ પૃથક્ (બુઢા બુઢા)
પઢમે—પહેલા જબૂઢીપમાં	પળસયચાલા—પાંચસોઆઢીસ
અઢ લવણે—લવણસમુઢ્રમાં આઢ	ઢઅ—એ પ્રમાણે
વીઅઢીવિ—બીજા ઢાતઢીઢીપમાં	ણરલિત્તે—નરક્ષેત્રમાં
તઢઅઢ્ઢે—ત્રીજા ઢીપના અર્ધમાં	સયલગિરિણો—સર્વ પર્વતો

તેરહસય—તેરસો	સવ્વે—સર્વ, ૧૩૫૨ પર્વતો
સગવન્ના—સત્તાવન	ઉસેહ—ઉત્સેઢથી, ઉંચાંઢથી
તે—તે (સર્વપર્વતો)	પાયકંઢા—ચાથાભાગ જેટલા કંઢવાળા
પળમેરૂહિ—પાંચ મેઢપર્વત	માણુસસેલો વિ—માણુસોત્તરપર્વત પણુ
વિરહિઆ—રહિત	એમેવ—એવાજ પ્રકારનો છે

સંસ્કૃત અનુવાઢ.

ઢે શતે ંકોનસપ્તતિઃ પ્રથમે, અષ્ઠૌ લવણે ઢ્વિતીયઢીપે તૃતીયઢીપાર્ઢે ।
પૃથક્ પૃથક્ પંચશતાનિ ચત્વારિંશઢધિકાનિ ચ નરક્ષેત્રે સકલગિરયઃ ॥૧૨॥
ત્રયોઢશશતાનિ સપ્તપંચાશઢધિકાનિ તે પંચમેરૂભિર્વિરહિતાઃ સર્વે ।
ઉત્સેઢપાઢકન્ઢા માણુસશૈલોઢપ્યેવમેવ ॥ ૧૩ ॥ ૨૫૪ ॥

ગાથાર્થ:—પહેલા જબૂઢીપમાં ૨૬૬ પર્વતો છે, લવણસમુઢ્રમાં ૮ પર્વતો છે,

બીજા ધાતકીદ્રીપમાં તથા ત્રીજા પુષ્કરદ્રીપના અર્ધભાગમાં જૂદા જૂદા ૫૪૦-૫૪૦ પર્વતો છે, એ પ્રમાણે મનુષ્યક્ષેત્રમાં સર્વપર્વતો ૧૩૫૭ તેરસોસત્તાવન છે, તેમાંથી પાંચ મેરૂપર્વત વિના સર્વે ૧૩૫૨ પર્વતો પોતાની ઉંચાઈથી ચોથા ભાગ જેટલા ભૂમિમાં દટાયલા છે, અને માનુષોત્તરપર્વત પણ એ પ્રમાણેજ (ઉંચાઈથી ચોથા ભાગ જેટલો ભૂમિમાં) છે ॥ ૧૨-૧૩ ॥ ૨૫૩-૨૫૪ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ગાથાર્થમાં અઢીદ્રીપરૂપ મનુષ્યક્ષેત્રના ૧૩૫૭ પર્વત કહ્યા તે આ પ્રમાણે—

જંબૂદ્રીપમાં ૨૬૯;—૧ મેરૂ, ૬ વર્ષધર, ૪ ગજદન્ત, ૧૬ વક્ષસ્કાર, ૩૪ દીર્ઘ વૈતાલ્ય, ૪ વૃત્તવૈતાલ્ય, ૪ ચમલગિરિ, ૨૦૦ કંચનગિરિ.

લવણસમુદ્રમાં ૮;—૪ વેલંધરગિરિ, ૪ અનુવેલંધરગિરિ.

ધાતકીદ્રીપમાં ૫૪૦;—૨ ઇષુકાર, ૨ મેરૂ, ૧૨ વર્ષધર, ૮ ગજદન્ત, ૩૨ વક્ષસ્કાર, ૬૮ દીર્ઘવૈતાલ્ય, ૮ વૃત્તવૈતાલ્ય, ૮ ચમલગિરિ, ૪૦૦ કંચનગિરિ.

કાલોદધિસમુદ્ર—આ સમુદ્રમાં એકપણ પર્વત નથી.

પૂષ્કરાર્ધદ્રીપમાં ૫૪૦—ધાતકીદ્રીપવત્

એ પ્રમાણે $૨૬૯+૮+૫૪૦+૫૪૦=૧૩૫૭$ પર્વતો થયા. એમાંથી પાંચ મેરૂ વિના ૧૩૫૨ પર્વતો ઉંચાઈના ચોથા ભાગે ભૂમિમાં છે, અને તે ભૂમિમાં દટાયલો પર્વતનો ભાગ કંદ (ગિરિકંદ) કહેવાય તથા શાસ્ત્રોમાં એ પર્વતોની જે ઉંચાઈ ૧૦૦ યોજન આદિ કહી છે તે ઉંચાઈ ભૂમિથીજ ગણવી, પરન્તુ મૂળમાંથી (કંદમાંથી) નહિ, જેથી કંદ જૂદો ગણીને મૂળથી ૧૨૫ યોજન આદિ ઉંચાઈ ગણવી.

તથા પાંચે મેરૂ ભૂમિમાં ૧૦૦૦ યોજન ઊંડા દટાયલા છે, તે કંદ સહિતજ શાસ્ત્રોમાં મેરૂની ઉંચાઈ ગણી છે, જેમકે જંબૂદ્રીપનો મેરૂ ૧૦૦૦૦૦ યોજન ઉંચા છે, તેમાં ૧૦૦૦ યોજન ભૂમિમાં અને ૯૯૦૦૦ યોજન ભૂમિ ઉપર છે. તથા શેષ ૪ મેરૂ ૮૫૦૦૦ યોજન ઉંચા કહ્યા છે તે ૧૦૦૦ યોજન ભૂમિમાં અને ૮૪૦૦૦ યોજન ભૂમિઉપર ઉંચા છે. એ રીતે મેરૂની ઉંચાઈ તથા ઊંડાઈ જૂદી રીતે છે.

* “ ઉસ્તેહપાયકંદો-ઉંચાઈની ચોથા ભાગનો કંદ ” એ નિયમ ૨૧૧ દ્રીપના મેરૂ વિના સર્વપર્વતો માટે છે. અને જંબૂદ્રીપસંગ્રહણીમાં કહેલ સમયચિન્તામ્મિ મંદરવિહૂળા ઇત્યાદિ વચનથી, અહારના પર્વતો એ નિયમવાળા નથી.

તથા માનુષાત્તર પર્વત ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો કહ્યો છે, તેનો ચોથો ભાગ ૪૩૦૧ ચારસો સવાત્રીસ યોજન ભૂમિમાં છે, જેથી મૂળથી ૨૧૫૧ એકવીસસો સવા-એકાવન યોજન ઉંચો છે, માટે આ પર્વત ૧૩૫૨ પર્વતસરખો જાણવો ॥ ૧૨ ૧૩ ॥ ૨૫૩-૨૫૪ ॥

અવતરણ:—હવે આ ગાથામાં પુષ્કરાર્ધદ્વીપના ૩ પરિધિ કહે છે—

ધ્રુવરાસીસુ તિલક્ષ્ણા-પણપણ સહસ્સ છસય ચુલસીઆ ।
મિલિઆ હવંતિ કમસો, પરિહિતિગં પુસ્કરદ્વસ્સ ॥૧૪॥૨૫૫॥

શબ્દાર્થ:—

ધ્રુવરાસીસુ-ધ્રુવરાશીઓમાં, ધ્રુવાંકોમાં	મિલિઆ-મેળવતાં
તિલક્ષ્ણા-ત્રણ લાખ	કમસો-અનુક્રમે
પણપણ સહસ્સ-પંચાવન હજાર	પરિહિતિગં-ત્રણ પરિધિ
છ સય ચુલસીઆ-છસો ચારાશી	પુસ્કરદ્વસ્સ-પુષ્કરાર્ધના

સંસ્કૃત અનુવાદ.

ધ્રુવરાશિષુ ત્રીણિ લક્ષાણિ પંચપંચાશત્સહસ્રાણિ ષટ્ શતાનિ ચતુરશીત્યધિકાનિ ।
મિલિતાનિ ભવન્તિ ક્રમશઃ પરિધિત્રિકં પુષ્કરાર્ધસ્ય ॥ ૧૪ ॥ ॥ ૨૫૫ ॥

ગાથાર્થ:—ધ્રુવાંકોમાં ત્રણલાખ પંચાવન હજાર છસો ચારાસી ૩૫૫૬૮૪ મેળવતાં પુષ્કરાર્ધના અનુક્રમે ત્રણ પરિધિ પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૧૪ ॥ ૨૫૫ ॥

વિસ્તરાર્થ:—ધ્રુવાંક ત્રણ પ્રકારના પૂર્વે ૬-૭-૮ મી ગાથામાં કહ્યા છે, તેમાં ૩૫૫૬૮૪ ઉમેરતાં ત્રણ પરિધિ થાય તે આ પ્રમાણે—

૮૮૧૪૯૨૧ પહેલા ધ્રુવાંકમાં	૧૧૩૪૪૭૪૩ મધ્ય ધ્રુવાંકમાં
+ ૩૫૫૬૮૪ શ્લેષ્યાંક ઉમેરતાં	+ ૩૫૫૬૮૪ શ્લેષ્યાંક
૯૧૭૦૬૦૫ આદિ પરિધિ	૧૧૭૦૦૪૨૭ મધ્ય પરિધિ
૧૩૮૭૪૫૬૫ અન્ત્ય ધ્રુવાંકમાં	અહિં શ્લેષ્યાંક ૩૫૫૬૮૪ તે એ ઇષુ-
+ ૩૫૫૬૮૪ શ્લેષ્યાંક	કાર અને ૧૨ વર્ષધરપર્વતોએ
૧૪૨૩૦૨૪૯ અન્ત્ય પરિધિ.	રોકેલું ક્ષેત્ર જાણવું, અને ધ્રુવાંક તે
	૧૪ મહાક્ષેત્રોએ રોકેલું ક્ષેત્ર જાણવું,

જેથી એ બેનો સરવાળો તેજ પુષ્કરાર્ધનો આદિ મધ્યમ અને અન્ત્ય પરિધિ

સંપૂર્ણ છે, ચાલુ પ્રકરણમાં ક્ષેપ્યાંકરૂપ ગિરિઅંક અને ધ્રુવાંકરૂપ ક્ષેત્રાંકની ઉત્પત્તિ ૬-૭-૮ મી ગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કહેવાઈ ગઈ છે ॥ ૧૪ ॥ ૨૫૫ ॥

॥ ધ્રુવાંક ઉપરથી પુષ્કરાર્ધના ૩ પરિધિ ॥

પુષ્કરાર્ધના	ધ્રુવાંકમાં	ક્ષેપ્ય અંક	ઉમેરતાં આવેલ પરિધિ
આદિ	૮૮૧૪૯૨૧	૩૫૫૬૮૪	૯૧૭૦૬૦૫ (આદિ પરિધિ)
મધ્ય	૧૧૩૪૪૭૪૩	૩૫૫૬૮૪	૧૧૭૦૦૪૨૭ (મધ્ય પરિધિ)
અન્ત્ય	૧૩૮૭૪૫૬૫	૩૫૫૬૮૪	૧૪૨૩૦૨૪૯ (અન્ત્ય પરિધિ)

અવતરણ:- હવે અદીદ્રીપની બહાર કયા કયા પદાર્થ ન હોય ? તે આ ગાથામાં કહીને પુષ્કરાર્ધદ્રીપનું સ્વરૂપ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

**નદીદ્રહઘનથણિયાગણિ-જિનાઈ નરજન્મમરણકાલાઈ ।
પળ્યાલલક્ષજોયણ-નરખિત્તં મુત્તુ નો પુ(પ)રઓ ॥૧૫॥૨૫૬॥**

શબ્દાર્થ:-

નદી-નદીઓ

દહ-દહો

ઘણ-મેઘ

થણિય-સ્તનિત, ગર્જના

અગણિ-અગ્નિ

જિનાઈ-જિનેશ્વર આદિ

નર-નર, મનુષ્યોનાં

જન્મ મરણ-જન્મ મરણ

કાલઆઈ-કાળ આદિ

પળ્યાલલક્ષ-પીસ્તાલીસ લાખ

જોયણ-યોજન

નરખિત્તં-નરક્ષેત્ર, મનુષ્યક્ષેત્ર

મુત્તુ-મૂકીને, છોડીને

નો પુરઓ-આગળ નથી

સંસ્કૃત અનુવાદ.

નદીદ્રહઘનસ્તનિતાગ્નિજિનાદિ નરજન્મમરણકાલાદયઃ ।

પંચચત્વારિંશ્લક્ષયોજનનરક્ષેત્રં મુક્ત્વા ન પુરતઃ ॥ ૧૫ ॥ ૨૫૬ ॥

ગાથાર્થ:—નદીઓ, દ્રહો, મેઘ, ગર્જના, અગ્નિ, જિનેશ્વર વિગેરે, મનુષ્યોનાં જન્મ મરણ અને કાળ વિગેરે એ પદાર્થો પીસ્તાલીસલાખ યોજનપ્રમાણુ મનુષ્ય ક્ષેત્ર છોડીને આગળ [બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં] નથી. ॥ ૧૫ ॥ ૨૫૬ ॥

॥ મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર નહિ થનારા પદાર્થો ॥

વિસ્તાર્થ:—અદીદ્વીપમાં જેમ ગંગા સિંધુઆદિ મહાનદીઓ શાશ્વતી વર્તે છે, તેવી શાશ્વતી^૧ નદીઓ તથા પદ્મદ્રહ આદિ શાશ્વતદ્રહો—સરોવરો તથા પુષ્કરા-વર્તઆદિ સ્વાભાવિકમેઘો, અને મેઘના અભાવે મેઘની સ્વાભાવિકગર્જના, વિજળીઓ, તથા બાદરઅગ્નિ, તથા તીર્થંકર ચક્રવર્તી વાસુદેવ બળદેવઆદિ ઉત્તમપુરૂષો તથા કોઈપણ મનુષ્યનો જન્મ અથવા મનુષ્યનું^૨ મરણ, અને સમય આવલિકા મુદૂર્ત દિવસ માસ અથન વર્ષ યુગ પદ્યોપમ સાગરોપમ

૧ અશાશ્વતી નદીઓ હોવાનો નિષેધ સંભવે નહિ. તેમજ અશાશ્વતાં સરોવર આદિ જળાશયો સર્વથા ન હોય એમ પણ નહિ, પરંતુ શાસ્ત્રમાં જે નદી સરોવર આદિનો નિષેધ છે તે અદીદ્વીપમાં જે વ્યવસ્થાપૂર્વક શાશ્વતનદીઓ સરોવર આદિ ક્રહ્યાં છે તેની [વનવેદિકા ઇત્યાદિ] વ્યવસ્થાપૂર્વક શાશ્વતનદીસરોવરો ન હોય. અને જે સર્વથા નદી સરોવરાદિનો અભાવ માનીએ તો દ્વીપનું સ્વરૂપજ અવ્યવહાર થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ ત્યાંના નિવાસી પશુપક્ષિઓ પાણી ક્યાં પીએ ? તેમજ સર્વથા જળાશયોના અભાવે દ્વીન્દ્રિયાદિ વિકલેન્દ્રિયો અને સમ્મુચ્છિમપચિન્દ્રિયોનો પણ અભાવ થાય. માટે અશાશ્વતસરોવરો પાણીનાં ઝરણા અને નાની નાની નદીઓ પણ હોય. તથા અસંખ્યાતમાદ્વીપે કિતરદિશામાં અસંખ્ય યોજનનું માનસરોવર શાશ્વત છે. પરંતુ અંપ હોવાથી અવિવક્ષિત છે.

૨ અહિં “સ્વાભાવિક” કહેવાનું કારણકે અદીદ્વીપની બહાર અસુરાદિ દેવોએ વિકુર્વેલા મેઘગર્જના અને વિજળીઓ વરસાદ એ સર્વ હોઈ શકે છે.

૩ “બાદર” એ કહેવાનું કારણકે સૂક્ષ્મ અગ્નિ તો ચૌદ રાજલોકમાં સર્વત્ર વ્યાપ્ત હોવાથી અદીદ્વીપની બહાર પણ હોય છે.

૪-૫ અદીદ્વીપની બહાર મનુષ્યોનું જવું આવવું છે, કારણકે વિદ્યાધરો અને ચારણમુનિઓ નંદીશ્વરદ્વીપસુધી પણ ગય છે, પરંતુ કોઈપણ મનુષ્યનું જન્મ મરણ તો સર્વથા નથી જ તે એટલે સુધી કે નંદીશ્વરદ્વીપે ગયેલા વિદ્યાધરો પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે સંભોગ કરે પરંતુ ત્યાં ગર્ભ તો ન જ રહે, તથા અહિંની શીઘ્ર પ્રસૂતિ થવાના અવસરવાળી ગર્ભવતી સ્ત્રીને કોઈ દેવ અપહરીને અદીદ્વીપ બહાર મૂકે તોપણ ત્યાં તે સ્ત્રીને જાળકતો જન્મ ન જ થાય, કદાચ અવશ્ય જન્મ થવાનોજ હોય તો તે અપહરનાર દેવનું ચિત્ત પણ ફરી ગય, અથવા બીજો કોઈ દેવ પણ તે સ્ત્રીને અદીદ્વીપની અંદર મૂકી દે. તેમજ કંઈપ્રાણુ આવેલા અને અન્તર્મુ-

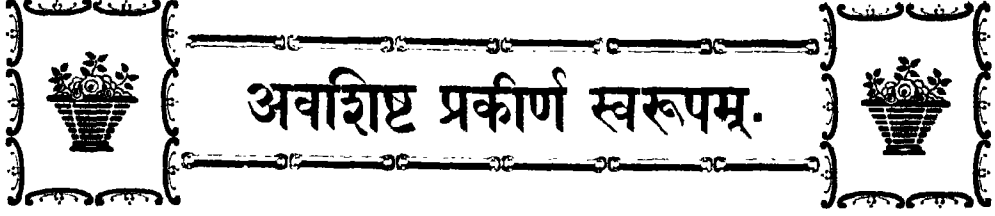
અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી આદિ ૧૬ કાળ વિગેરે પદાર્થો અઢી દ્વીપમાંજ છે, પરન્તુ અઢી દ્વીપની બહાર નથી.

એ ઉપરાન્ત [કાલાઈ પદમાં કહેલા આઈ=આદિ શબ્દથી] અઢીદ્વીપની બહાર વર્ષો (ભરતાદિ સરખાં ક્ષેત્રો) નથી, વર્ષધરસરખા પર્વતો નથી, ઘર નથી, ગામ નથી, નગરો નથી, ચતુર્વિધસંઘ નથી, ખાણો નથી, નિધિ નથી, ચંદ્રસૂર્યાદિ જ્યોતિષીવિમાનોનાં ભ્રમણ નથી, ગ્રહણો નથી, ચંદ્રસૂર્યના પરિવેષ નથી. ઇન્દ્રધનુષ્ નથી, ગાંધર્વનગરાદિ [આકાશી ઉત્પાતસૂચક ચિન્હો] નથી, પરન્તુ સમુદ્રમાં દ્વીપો છે, તેમજ કોઇ કોઇ દ્વીપસમુદ્રમાં શાશ્વતપર્વતો પણ છે, પરન્તુ પર્વતો અદ્ય હોવાથી અહિં વિવક્ષા કરી નથી અને (અઢીદ્વીપ બહાર) દ્વીપો ઘણા હોવાથી ગાથામાં દ્વીપોનો અભાવ કહ્યો નથી. ॥

ॐ ॥ इति पंचमोऽर्धपुष्करवरद्वीपाधिकारः ॥ ॐ

હત્તમાં મૃત્યુ પામશે જ એવા સમાપ્તથયેલ આયુષ્યવાળા મનુષ્યને પણ કોઈ દેવ અપહરીને અઢીદ્વીપ બહાર મૂકે તો પણ મૃત્યુ ન થાય, કારણકે મૃત્યુકાળ પહેલાંજ અપહરનાર દેવનું ચિત્ત ફરતાં તે દેવ અથવા બીજો કોઇ પણ દેવ તેને મનુષ્યક્ષેત્રમાંજ લાવી મૂકે.

૧ સમય આવલિ આદિ વ્યાવહારિકકાળ ચંદ્રસૂર્યના ભ્રમણથી છે, અને ત્યાં ચંદ્ર-સૂર્યાદિ સર્વજ્યોતિશ્ચક્ર સ્થિર છે, માટે વ્યાવહારિક કાળ નથી, પરન્તુ વર્તનાલક્ષણવાળો નિશ્ચયકાળ તો છે જ.

અવતરણ:—અઢીઢ્રીપરૂપ મનુષ્યક્ષેત્રનું વર્ણન સમાપ્ત થયું, અને હવે પૂર્વે કહેલા શાશ્વત ચૈત્યો ઉપરાન્ત અધિક શાશ્વત ચૈત્યો જે ઇષુકાર આદિ પર્વતો ઉપર મનુષ્યક્ષેત્રમાંજ છે, તેમજ પ્રસંગથી મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર પણ જ્યાં જ્યાં પર્વતો ઉપર શાશ્વતચૈત્યો છે તે કહેવાના પ્રસંગમાં પ્રથમ આ ગાથામાં ઇષુકાર અને માનુષાત્તર પર્વત ઉપરનાં શાશ્વત ચૈત્ય કહેવાય છે—

चउसु वि उसुआरेसुं, इकिंकं णरणगम्मि चत्तारि ।
कूडोवरि जिणभवणा, कुलगिरिजिणभवनपरिमाणा ॥१॥२५७॥

શબ્દાર્થ:—

उसुआरेसुं—ઇષુકાર પર્વતો ઉપર

इकिंकं—એકેક

णरणगम्मि—માનુષાત્તર પર્વત ઉપર

कूडोवरि—કૂટો ઉપર

परिमाणा—પ્રમાણુવાળા

સંસ્કૃત અનુવાદ

चतुर्ष्वपीषुकारेषु एकैकं नरनगे चत्वारि
कूटोपरि जिणभवनानि, कुलगिरिजिणभवनप्रमाणानि ॥ १ ॥ २५७ ॥

ગાથાર્થ:—આરે ઇષુકારપર્વતો ઉપર એકેક જિનભવન છે, માનુષાત્તરપર્વત ઉપર ચાર કૂટ ઉપર જિનભવનો છે, એ સર્વે વર્ષધરપર્વતો ઉપરના જિનભવન સરખા પ્રમાણુવાળા છે [એ ૮ જિનભવન કહ્યાં]. ॥ ૧ ॥ ૨૫૭ ॥

વિસ્તાર્થ:—ધાતકીબંડના બે ઇષુકાર પર્વતો કે જે ઉત્તરદક્ષિણ દીર્ઘ અને એક છેડે લવણસમુદ્રને તથા બીજે છેડે કાલોદધિસમુદ્રને સ્પર્શેલા છે, તે બે ઇષુકાર પર્વતો ઉપર ચાર ચાર કૂટ પૂર્વે કહ્યાં છે તેમાંના કાલોદસમુદ્ર પાસેના

છેલા એકેક સિદ્ધકૂટ ઉપર એકેક જિનભવન હોવાથી બે જિનભવન છે, તથા તેવીજ રીતે પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં જે બે ઇષુકાર ઉત્તર દક્ષિણ દીર્ઘ છે, તે ઉપર પણ છેલ્લું એકેક સિદ્ધકૂટ માનુષોત્તરપર્વતની પાસે છે તે ઉપર એકેક જિનભવન હોવાથી બે જિનભવન છે, જેથી ચાર ઇષુકારપર્વત ઉપર ૪ શાશ્વતજિનભવનો છે.

તથા માનુષોત્તર પર્વત ઉપર જે ચાર વિદિશાએ ત્રણ ત્રણ કૂટ કહ્યાં છે તે સિવાય ચાર દિશામાં એકેક સિદ્ધાયતનકૂટ (પર્વતની પહોળાઈના મધ્ય ભાગે) છે. તે ઉપર એકેક જિનભવન છે. જેથી માનુષોત્તરગિરિ ઉપર ૪ શાશ્વત જિનભવનો છે.

એ આઠે જિનભવનો લઘુહિમવાંત આદિ વર્ષધરપર્વત ઉપરના જિનભવન સરખાં છે, એટલે ૫૦ યોજન દીર્ઘ, ૨૫ યોજન પહોળાં અને ૩૬ યોજન ઉંચાં છે. ॥ ૧ ॥ ૨૫૭ ॥

**નંદીશ્વરદ્વીપમાં ૫૨, કુંડલદ્વીપમાં ૪, અને રચકદ્વીપમાં ૪
શાશ્વત જિનચૈત્યો.**

અવતરણ:—તીર્થલોકમાં ૨૧૧ દ્વીપમાં શાશ્વતચૈત્યો કહેવાના પ્રસંગમાં અઢી દ્વીપથી બહારના નંદીશ્વરદ્વીપ કુંડલદ્વીપ અને રચકદ્વીપમાં પણ પર્વતો ઉપર શાશ્વતચૈત્યો અનુક્રમે ૫૨-૪-૪ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

તત્તો દુગુણપમાણા, ચડદારા થુત્તવણિઅસરૂવે ।

ખંડીસરિ બાવન્ના, ચડ કુંડલિ રૂઅગિ ચત્તારિ ॥ ૨ ॥ ૨૫૮ ॥

શબ્દાર્થ:—

તત્તો—તે ૮ ચૈત્યોથી

દુગુણપમાણા—બમણાપ્રમાણા

ચડદારા—ચાર દારવાણાં

થુત્ત—સ્તોત્રમાં

વણિઅસરૂવે—વર્ણવેલા સ્વરૂપવાળા

ખંડીસરિ બાવન્ના—નંદીશ્વરદ્વીપમાં આવન

ચડકુંડલિ—કુંડલદ્વીપમાં ચાર

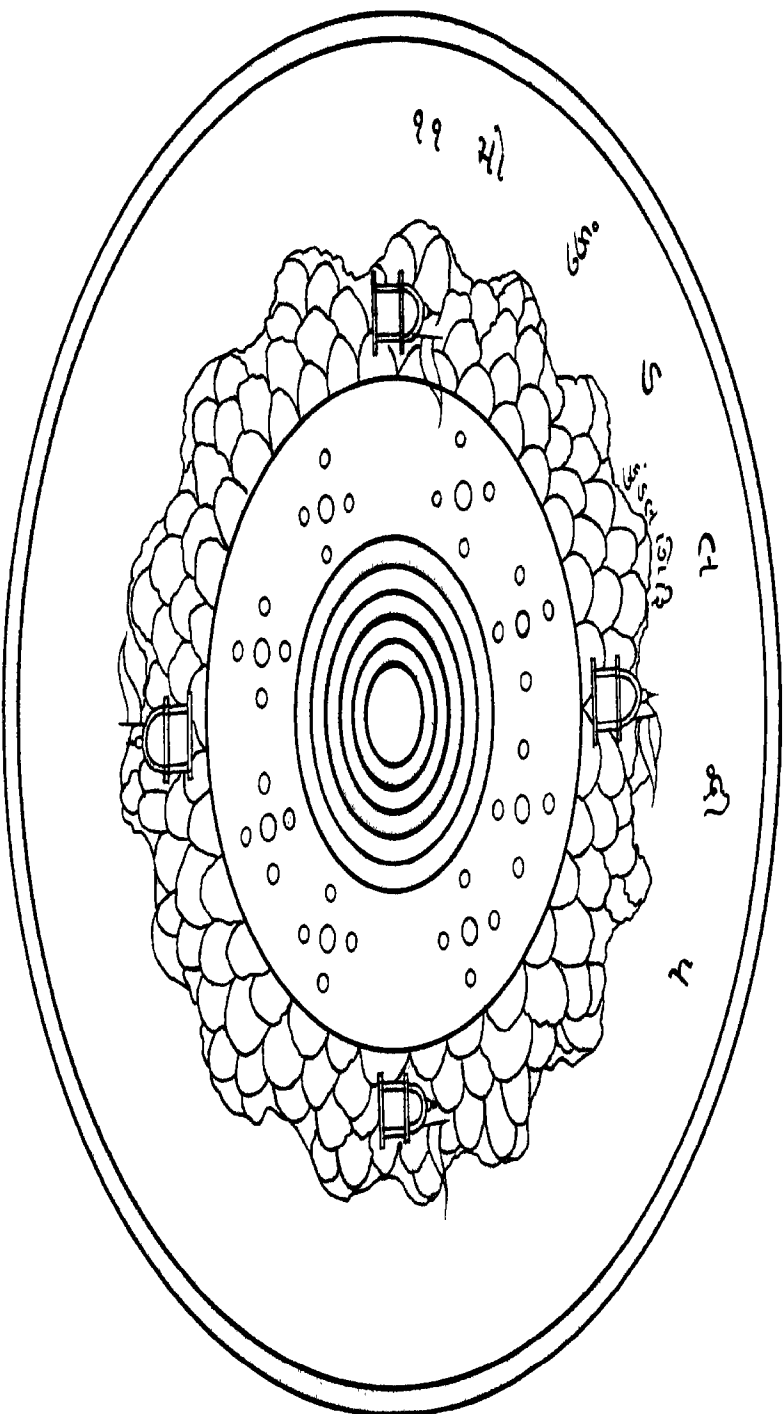
રૂઅગિ ચત્તારિ—રચકદ્વીપમાં ચાર

૧ શ્રી કાણ્ડગચ મુગ્ધાસૂત્રમાં તથા વૃત્તિમાં કહેલી ગાથાને વિષે એ ત્રણ કૂટ બે કે દિશામાં કહ્યાં છે, તોપણ વૃત્તિકર્તા શ્રીઅભયદેવસૂરિભગવાને દિશાનો અર્થ વિદિશા તરીકે કહ્યો છે, પરંતુ પૂર્વાદિ દિશા નહિ. જેથી અહિં વિદિશિમાં ત્રણ ત્રણ દેવકૂટ કહ્યાં છે. અને દિશિમાં એકેક સિદ્ધકૂટ કહ્યું છે. સિદ્ધાન્તોમાં ચાર દિશાએ ચાર સિદ્ધકૂટ હોવાનો સ્પષ્ટ (જૂદો) પાઠ નથી, પરંતુ ચારણમુનિઓના ગતિ વિષય ઉપરથી તથા આ ગાથા ઉપરથી અહિં સિદ્ધકૂટ હોવાનું અનુમાન થાય છે—ઇતિ ક્ષેત્રલોકમાવાર્થ:

॥ ૧૧ મા કુંડલદીપમાં કુંડલગિરિ ઉપર ૪ જિન ચૈત્ય અને અભ્યન્તર ભાગે નીચે લોકપાલની ૩૨ રાજધાની ॥

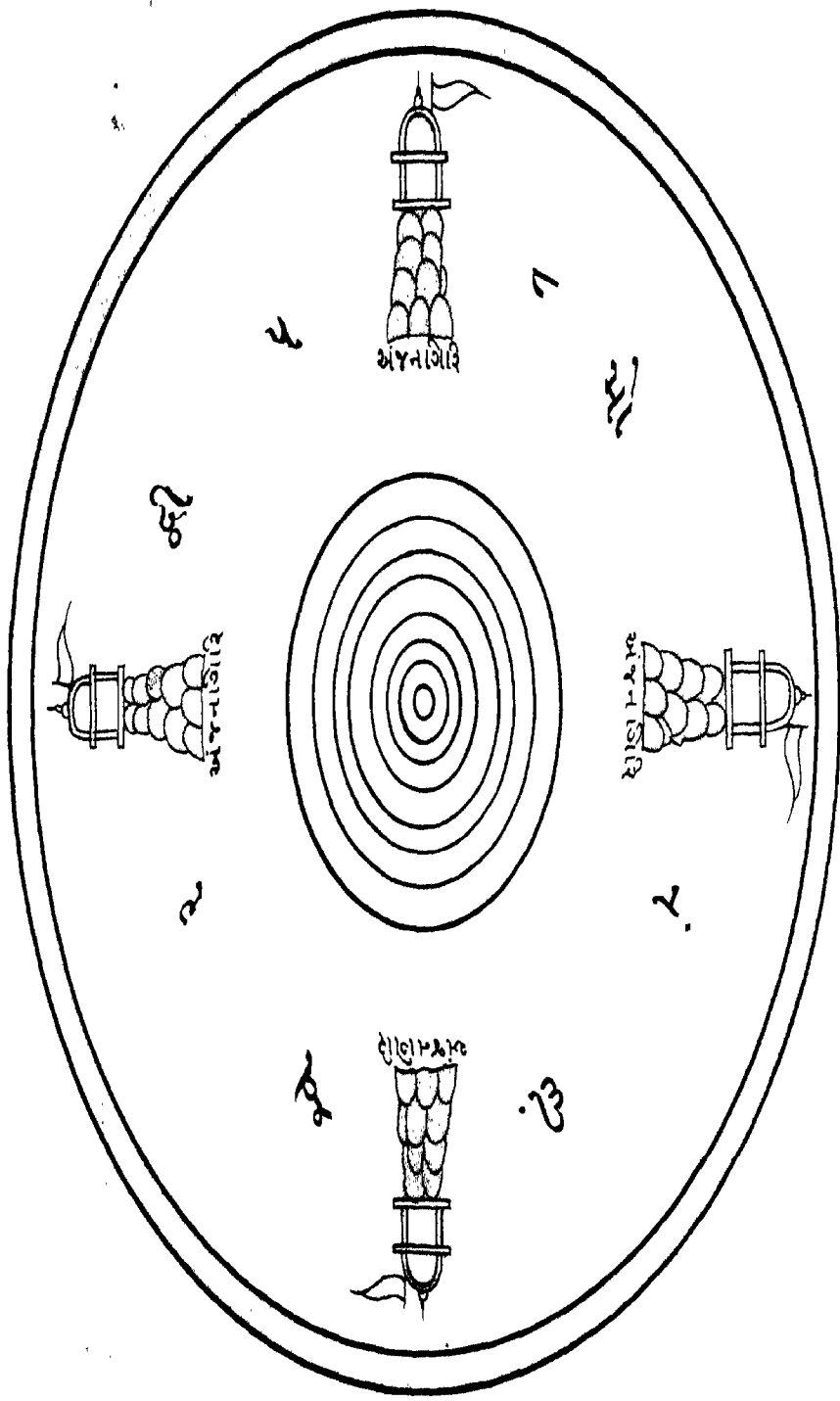
[૫૦૦, ૨૫૦, ૫૦૦ ૪૩૮]

અહિં દક્ષિણ દિશામાં ૪ લોકપાલની નામવાળા ચાર પર્વતોની દરેકની ચાર ચાર દિશાએ ૪-૪ રાજધાનીએ ૫૦૦ ૧૬ રાજધાની કોષધર્મેન્દ્રના ચાર લોકપાલની છે, એ દીતેજ ઉત્તરદિશામાં ધર્માન્દ્રના ચાર લોકપાલની ૧૬ રાજધાની છે.

કુંડલગિરિ ૪૨૦૦૦ ચોજન ઉંચા ૧૦૦૦ ચોજન ભૂમિમાં અને સિંહ નિવસન આકારે વલ્લવાકાર છે.

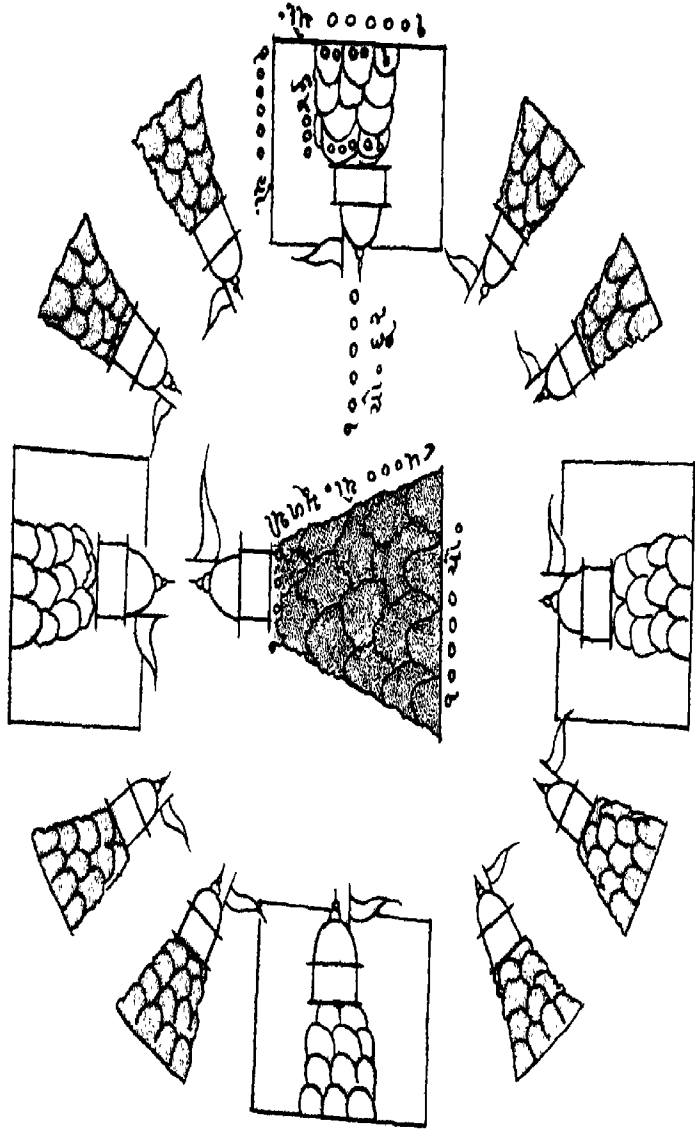
[1902, 1903, 1904]

શ્રી મહાદેવ ત્રી-ટીંગ પ્રેસ, દાણાપીઠ-ભાવનગર.

दरेक अंजनगिरिनी चार दिशाए ४ वापिका वापिकाओमां ४ दधिसुखपर्वत अने
वापीकाओना आंतरे आंतरे २-२ रनिकर पर्वत ए सर्वनी उपर एकेक चैत्य
मळीने एक दिशामां १३ चैत्य गणतां चारे दिशामां ५२ जिनचैत्य.

[गा० २५८, पु० ४१९]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તતો દ્વિગુણપ્રમાણાનિ ચતુર્દ્વારાણિ સ્તોત્રવર્ણિતસ્વરૂપે ।

નંદીશ્વરે દ્વિપંચાશત્, ચત્વારિ કુંડલે રુચકે ચત્વારિ ॥ ૨ ॥ ૨૫૮ ॥

ગાયાર્થ:—તે ૮ ચૈત્યોથી બમણા પ્રમાણવાળાં અને ચાર ચાર દ્વારવાળાં ચૈત્યો સ્તોત્રમાં વર્ણવેલા સ્વરૂપવાળા નંદીશ્વરદ્વીપમાં પર (બાવન) છે, કુંડલદ્વીપમાં ૪ છે, અને રૂચકદ્વીપમાં પણ ૪ છે [એ ૬૦ ચૈત્યો કહ્યાં] ॥ ૨ ॥ ૨૫૮ ॥

વિસ્તારાર્થ:—શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજીનું રચેલું “ શ્રીશાશ્વતચૈત્યસ્તવ ” નામનું એકસ્તોત્ર છે, તેમાં સર્વે શાશ્વતચૈત્યોનાં સ્થાન પ્રમાણ દ્વાર પ્રતિમા સંખ્યા આદિ સવિસ્તર વર્ણન છે, તે સ્તોત્રમાં શાશ્વત જિનસ્તુતિને માટે વર્ણવેલા આઠમા નંદીશ્વરદ્વીપમાં બાવન ચૈત્ય કહ્યાં છે, ૧૧મા કુંડલદ્વીપમાં ૪ ચૈત્ય અને ૧૩મા રૂચકદ્વીપમાં પણ ૪ ચૈત્ય કહ્યાં છે, એ પ્રમાણે એ ત્રણ દ્વીપમાં મળીને ૬૦ ચૈત્ય કહ્યાં છે, તેનું કિંચિત્ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે;—

॥ ૮ મા નંદીશ્વરદ્વીપમાં (બાવન) શાશ્વત જિનચૈત્ય ॥

નંદી=સમૃદ્ધિ વડે હૈશ્વર=વૈભવવાળો-દ્વીપતો જે દ્વીપ તે નંદીશ્વરદ્વીપ, તેના પૂર્વાર્ધનો અધિપતિ કૈલાસ દેવ અને પશ્ચિમાર્ધનો અધિપતિ હરિવાહન દેવ છે, એ દેવોની વિજયદેવ સરખી રાજધાની બીજા નંદીશ્વરદ્વીપમાં છે. આ દ્વીપની પહોળાઈ ૧૬૩૮૪૦૦૦૦ એકસો ત્રેસઠ કોડ ચોરાસી લાખ યોજન છે, એ દ્વીપના અતિમધ્યભાગે ચારદિશામાં અંજનરત્નના શ્યામવર્ણી ૪ અંજનગિરિ નામના ચાર પર્વતો ભૂમિથી ૮૪૦૦૦ યોજન ઉંચા અને ૧૦૦૦ યોજન ભૂમિમાં ઊંડા છે, તથા ૧૦ હજાર યોજન ભૂમિસ્થાને વિસ્તારવાળા અને શિખર ઉપર ૧૦૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા છે. [મતાન્તરે ભૂમિસ્થાને ૯૪૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા પણ કહ્યાં છે.] એ દરેક અંજનગિરિ ઉપર એકેક જિનભવન છે ॥ इति ૪ અંજનગિરિજિનચૈત્યાનિ ॥

એ દરેક અંજનગિરિની ચાર દિશાએ લાખ લાખ યોજન દૂરગયે લાખ યોજનની લાંબી પહોળી [મતાન્તરે લાખયોજન લાંબી પચાસહજાર યોજન પહોળી], અને ૧૦ યોજન ઊંડી (મતાન્તરે ૧૦૦૦ યોજન ઉંડી) ચાર ચાર વાવડી મળીને ૧૬ વાવડી છે, તે દરેક વાવડીની પણ ચાર દિશાએ પાંચસો યોજન દૂરગયે ૫૦૦ યોજન પહોળું અને ૧ લાખ યોજન લાંબું એવું એકેક વન હોવાથી ૬૪ વન છે. તથા એ સોળ વાવડીમાં દરેકમાં મધ્યભાગે ઉન્નવળવર્ણનો, સ્ફટિક રત્નનો ૬૪૦૦૦ યોજન ઉંચા, ૧૦૦૦ યોજન ભૂમિમાં ઊંડો, મૂળમાં તથા શિખરતળે ૧૦૦૦૦ (દશહજાર યોજન) લાંબો પહોળો

વર્તુલ આકારનો ધાન્યના પાલા સરખો એકેક દધિમુખપર્વત હોવાથી સર્વમળી ૧૬ દધિમુખપર્વત છે. તે દરેક ઉપર પણ એકેક શાશ્વત જિનચૈત્ય હોવાથી ૧૬ ચૈત્ય દધિમુખ પર્વતોનાં ગણાય છે. ॥ इति १६ दधिमुखपर्वतजिनचैत्यानि ॥

તથા દરેક અંજનગિરિને ફરતી ચાર વાવડીઓના ચાર આંતરામાં દરેકમાં બે બે રતિકર પર્વત હોવાથી ચારે અંજનગિરિને ફરતા સર્વમળી ૩૨ રતિકર પર્વત છે, તે પદ્મરાગ મણિના (અથવા સુવર્ણના) છે, એ પર્વતોનું પ્રમાણ દેખાતું ૧૦થી. એ દરેક ઉપર એકેક શાશ્વતજિનચૈત્ય હોવાથી ૩૨ જિનચૈત્ય છે. ॥ इति ३२ रतिकरगिरिजिनचैत्यानि ॥

એ પ્રમાણે (૪+૧૬+૩૨ મળી) ૫૨ (બાવન) જિનચૈત્યો નંદીશ્વરદ્વીપમાં કહેલાં છે. તે સર્વે ચૈત્યો સિંહનિપાદી આકારનાં છે, એટલે એક બાબુ નીચાં અને બીજી બાબુ અનુક્રમે ઉંચાં થતાં થતાં ચાવત્ ઉર યોજન ઉંચાં રથયેલાં છે. તથા પૂર્વે કહેલા ઇંધુકારાદિ ઉપરના જિનચૈત્યોથી ગમણા પ્રમાણવાળા હોવાથી ૧૦૦ યોજન દીર્ઘ, ૫૦ યોજન પહોળાં અને ૩૨ યોજન ઉંચાં છે.

॥ નંદીશ્વર દ્વીપમાં વિમાનસંક્ષેપ ॥

શ્રી જિનેશ્વરોના કટ્યાણક પ્રસંગે સૌધર્મધન્દ્ર વિગેરે ઇન્દ્રો જે પાલકાદિ નામના લાખ યોજન પ્રમાણના પ્રયાણવિમાનમાં બેઝીને આવે છે, તે વિમાનોને સર્વે ઇન્દ્રો અહિં નંદીશ્વરદ્વીપ ઉપરજ સંક્ષેપી ન્દાનાં ગનાવીને ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં આવે છે.

॥ નંદીશ્વરદ્વીપમાં ઇન્દ્રકૃત અદ્દાઇ મહોત્સવ ॥

દરેક વર્ષના પચૂષણપર્વ, ત્રણ ચાતુર્માસિકપર્વ, તથા શ્રીસિન્ધ્યકારાધનપર્વ એ પ્રસંગોમાં તથા શ્રી જિનેશ્વરનાં જન્માદિ કટ્યાણમહોત્સવ કરીને પાછા વળતી વખતે ઇન્દ્રો આ નંદીશ્વરદ્વીપમાં અદ્દાઇ મહોત્સવ કરે છે, ત્યાં પૂર્વદિશિના અંજનગિરિ ઉપર સૌધર્મધન્દ્ર, અને ચાર દધિમુખપર્વત ઉપર એનાજ ચાર લોકપાલ અદ્દાઇ મહોત્સવ કરે છે. ઉત્તરદિશિના અંજનગિરિ ઉપર ઇશાનધન્દ્ર, અને ૪ દધિમુખ-

૧ શ્રી જીવાભિગમજીવિત્તિમાં ૩૨ રતિકરો કહ્યા છે પણ ઉંચાઈ આદિ વક્તવ્યતા નથી.

૨ આ જિનભવનોમાં નીચાણુ ભાગ ક્યાં અને ઉંચાં ભાગ ક્યાં તે જો કે સ્પષ્ટ કહ્યું નથી પરંતુ સિંહનિપાદીને અનુસારે વિચારતાં બેઝો સિંહ જેમ મુખ તરફ ઉંચાં અને પુચ્છ તરફ નીચો હોય છે તેમ આ જિનભવનો અગ્રદ્વાર તરફ ઉંચાં અને પશ્ચિમ ભિત્તિ તરફ નીચા હોય એમ સંભવે છે.

પર્વતો ઉપર એનાજ ચાર લોકપાળ અદ્વાર્ધમહોત્સવ કરે છે, દક્ષિણ અંજનગિરિ ઉપર ચમરેન્દ્ર, અને દક્ષિણના ચાર દધિમુખ ઉપર ચમરેન્દ્રના ચાર લોકપાલ અદ્વાર્ધ ઉત્સવ કરે છે, તથા પશ્ચિમ અંજનગિરિ ઉપર બલીન્દ્ર અને પશ્ચિમના ૪ દધિમુખ ઉપર એના લોકપાળ અદ્વાર્ધ ઉત્સવ કરે છે.

॥ વિદિશાના ૪ રતિકર પર્વત અને ૧૬-૩૨ ઇન્દ્રાણીઓની રાજધાની ॥

વળી આ દ્વીપના અતિમધ્યભાગે ચાર વિદિશામાં ૪ રતિકરપર્વત છે. આંતરાના બે બે રતિકરોથી આ જૂદા રતિકર છે. તે સર્વ રત્નના બનેલા, ૧૦૦૦૦ (દશહજાર) યોજન ઉપરનીચે વિસ્તારવાળા, અને ૧૦૦૦ (એકહજાર) યોજન ઉંચા છે, તેથી ઝાલર [ઘંટ] સરખા છે. ૨૫૦ યોજન ભૂમિમાં દટાયલા છે, અને ગોળ આકારના છે. એ દરેક રતિકરથી લાખ લાખ યોજન દૂર લાખ લાખ યોજનના પ્રમાણુવાળી રાજધાનીઓ ઇન્દ્રાણીઓની છે, તે આ પ્રમાણે—

અગ્નિજ્વાળાના રતિકરપર્વતની ચાર દિશાએ તથા નૈઋત્યકોણના રતિકરની ચાર દિશાએ મળી સૌધર્મેન્દ્રની આઠ ઇન્દ્રાણીઓની રાજધાનીઓ છે. તથા વાયવ્ય અને ઇશાનકોણના બે રતિકરપર્વતની ચાર ચાર દિશાએ ઇશાનેન્દ્રની ૮ ઇન્દ્રાણીઓની ૮ રાજધાનીઓ છે જેથી સર્વ મળી ૧૬ રાજધાની છે. એ દરેક રાજધાનીમાં એકેક જિનચૈત્ય છે તેથી ૧૬ જિનચૈત્યો ઇન્દ્રાણીની રાજધાનીઓનાં અધિક છે, વળી મતાન્તરે તો દરેક રતિકરની આઠે દિશામાં આઠ આઠ રાજધાનીઓ આઠ આઠ ઇન્દ્રાણીઓની ગણેલી હોવાથી દરેક ઇન્દ્રાણીની બે બે રાજધાની મળીને ૩૨ રાજધાનીઓ હોવાથી ૩૨ જિનચૈત્ય પણ અધિક ગણાય છે.

એ રીતે નંદીશ્વરદ્વીપમાં ૫૨ (બાવન) ચૈત્ય તો પ્રસિદ્ધ છે, જેથી જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ તો ૨૦-૫૦ અને રાજધાનીનાં *૧૬-૩૨ અધિક એટલાં શાશ્વત જિનચૈત્યો છે.

॥ ૧૧ મા કુંડલદ્વીપમાં કુંડલગિરિ ઉપર ૪ જિનચૈત્ય ॥

એ નંદીશ્વરદ્વીપ ૮ મો છે, ત્યારબાદ ૯ મો અરુણદ્વીપ, અને ૧૦ મો અરુણોપપાતદ્વીપ, ત્યારબાદ ૧૧ મો આ કુંડલદ્વીપ છે. આ દ્વીપમાં અતિમધ્યભાગે વલયાકારે માનુષાન્તરપર્વત સરખો સિંહનિષાદી આકારવાળો કુંડલગિરિ નામનો પર્વત છે, તે ૪૨૦૦૦ યોજન ઉંચો, અને ૧૦૦૦ યોજન ભૂમિમાં ઊંડો છે, તેની ઉપર અતિમધ્યભાગે ચાર દિશાએ ૪ જિનભવનો છે, તે નંદીશ્વરદ્વીપના સમાન છે. વળી અહિં લોકપાલની અગ્રમહિષીઓની ૩૨ રાજધાનીઓ છે તે આ પ્રમાણે—

* શાશ્વતપ્રતિમાની ગણતરી પ્રસંગે નંદીશ્વરનાં ૫૨+૧૬ મળી ૬૮ ચૈત્ય ગણ્યાં છે.

એ વલયાકાર કુંડલગિરિના અભ્યન્તરભાગે નીચે ભૂમિઉપર ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં ચાર ચાર પર્વત સોમ-ચમ વૈશ્રમણ અને વરુણપ્રભ નામના છે તે પૂર્વોક્ત રતિકરપર્વત સરખા છે, એમાં દક્ષિણદિશાના ૪ પર્વતની ચાર ચાર દિશાએ લાખ લાખ યોજન દૂર અને લાખ લાખ યોજન વિસ્તારવાળી ચાર ચાર રાજધાનીઓ છે તે સૌધર્મેન્દ્રના ચાર લોકપાળની એ ૧૬ રાજધાની છે, તેવીજ રીતે ઉત્તરદિશામાં ઈશાનેન્દ્રના ચાર લોકપાળની પણ ચાર ચાર રાજધાની હોવાથી ૧૬ રાજધાની છે, જેથી સર્વમળી ૩૨ રાજધાનીઓ છે, પરન્તુ અહિં જિનચૈત્યની વિવક્ષા મતાન્તરે પણ દેખાતી નથી, જેથી કુંડલદ્વીપમાં ૪ જિનચૈત્ય કહ્યાં છે.

॥ ૧૩ મા રચકદ્વીપમાં રચકગિરિ ઉપર ૪ જિનચૈત્ય ॥

૧૧ મા કુંડલદ્વીપ બાદ શંખદ્વીપ નામનો ૧૨ મો દ્વીપ છે, અને ત્યાર-બાદ ૧૩ મો રચકદ્વીપ નામનો દ્વીપ છે, તેના પણ અતિમધ્યભાગે માનુષોત્તર પર્વતસરખો રચકગિરિ નામનો વલયાકારપર્વત છે, તે ૮૪૦૦૦ યોજન ઉંચો, મૂળમાં ૧૦૦૨૨ (દશહજાર બાવીસ) યોજન વિસ્તારવાળો, અને મધ્યમાં ૭૦૨૩ (સાતહજાર ત્રેવીસ) યોજન વિસ્તારવાળો છે, અને શિખરતલે ૪૦૨૪ (ચારહજાર ચોવીસ) યોજન વિસ્તારવાળો છે, તેના ઉપર ચોથાહજારમાં એટલે બાહ્ય રચકાર્ધ તરફના ૧૦૨૪ યોજનના મધ્યભાગે ચાર દિશાએ ૪ જિનમવન છે તે, નંદીશ્વર દ્વીપના અંજનગિરિ ઉપરના ચૈત્ય સરખાં છે ॥ इति ૪ રચકગિરિજિનચૈત્યાનિ ॥

॥ રચકગિરિ ઉપર ૩૬ અને નીચે ૪ દિક્કુમારી ॥

એજ પર્વતઉપર ચોથાહજારમાં મધ્યભાગે ચાર દિશાએ જે ૪ જિન-ભવનો કહ્યાં છે, તે દરેક જિનભવનની બે બે પડખે ચાર ચાર કૂટ છે, જેથી સર્વમળી ૩૨ દિશિકૂટ છે, અને એજ પર્વતઉપર ચોથાહજારના મધ્યભાગે ચાર વિદિશામાં એકેક કૂટ હોવાથી ૪ વિદિશિકૂટ છે, તે સર્વમળી ૩૬ રચકકૂટ ઉપર ૩૬ દિક્કુમારીઓ રહે છે કે જે દિક્કુમારીઓ શ્રીજિનેશ્વરના જન્મક-લ્યાણુકપ્રસંગે આવતી ૫૬ દિક્કુમારીઓમાંની છે, અને ઊર્ધ્વરચકની ગણાય છે,

* અરુણદ્વીપથી ત્રિપ્રત્યવતાર ગણતાં ૧૮ મો રચકદ્વીપ ગણાય છે.

૧ કુંડલગિરિનાં ૪ અને રચકગિરિનાં ૪ ચૈત્ય મળી આઠે ચૈત્યને નંદીશ્વરચૈત્ય સરખાં કહ્યાં છે, જેથી આકાર સિંહનિપાદી કે અન્ય તેની સ્પષ્ટતા યથાસંભવ વિચારવી તથા એ ૬૦ ચૈત્યો ચાર ચાર દ્વારવાળાં છે, અને રાજધાનીચૈત્યો ત્રણ ત્રણ દ્વારવાળાં છે. કારણકે એ ૬૦ ચૈત્યો સિવાયનાં ત્રણે લોકનાં શાશ્વતચૈત્યો ત્રણ ત્રણ દ્વારવાળાંજ કહ્યાં છે.

વળી એ પર્વતની નીચે અભ્યન્તરરચકાર્ધના મધ્યભાગે ૪ પર્વતો—કૂટ ઉપર ૪ દિક્કુમારી રહે છે, તે મધ્યરચકની ગણાય છે, અથવા જંબૂપ્રસન્નિઅનુસારે તો પર્વતઉપર જ બીજાહજારમાં એ ચાર દિક્કુમારિકા કહી છે, તે આગળની (૪-૨૬૦ મી) ગાથામાં કહેવાશે.

॥ તીર્થલોકના ૩ વલયાકાર પર્વતો ॥

એ પ્રમાણે આ તીર્થલોકમાં માનુષોત્તરપર્વત, કુંડલગિરિ, અને રચકગિરિ એ ત્રણ પર્વતો વલયાકારે છે, અને બાકીના અનેક પર્વતોમાંના કેટલાક દીર્ઘ, કેટલાક પટ્યાકાર, કેટલાક ઝલ્લરીઆકારના, કેટલાક ઉદ્દસ્તગોપુષ્પાકાર, કેટલાક અશ્વસ્કંધ અથવા સિંહનિષાદઆકારના, કેટલાક ગજદંતઆકારના છે અને કેટલાક ૧૩મરૂકઆકારના પણ છે ॥ ૨ ॥ ૨૫૮ ॥

અવતરણ:—પૂર્વગાથામાં કુંડલગિરિ અને રચકગિરિ કહ્યા, તેમાં કુંડલગિરિથી રચકગિરિ કંઈક તક્ષાવતવાળો છે, તે તક્ષાવત આ ગાથામાં કહેવાય છે.

વહુસંઘવિગપ્પેરુઅગ—દીવિ ઉચ્ચત્તિ સહસચુલસીર્ઠ ।

ળરણગસમરુઅગો પુળ, વિત્થરિ સયઠાણિ સહસંકો ॥ ૩ ॥ ૨૫૯ ॥

શબ્દાર્થ:—

વહુસંઘ—ઘણી સંખ્યાના

વિગપ્પે—વિકલ્પવાળા

રુઅગદીવિ—રચકદ્વીપમાં

ઉચ્ચત્તિ—ઉંચાઈમાં

સહસચુલસીર્ઠ—ચાર્યાસીહજાર થોજન

ળરણગસમ—માનુષોત્તરપર્વતસરખો

રુઅગો—રચકગિરિ

પુળવિત્થરિ—પરન્તુ વિસ્તારમાં

સયઠાણિ—સોને સ્થાને

સહસઅંકો—હજારનોઅંક બાણવો.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

વહુસંઘ્યાવિકલ્પે રુચકદ્વીપે ઉચ્ચત્તે સહસ્રાણિ ચતુરશીતિઃ ।

નરણગસમરુચકઃ પુનઃ વિસ્તારે શતસ્થાને સહસ્રાંકઃ ॥ ૩ ॥ ૨૫૯ ॥

ગાથાર્થ:—ઘણી સંખ્યાના વિકલ્પવાળા રચકદ્વીપમાં રચકગિરિ માનુષોત્તર

૧ ચમરેન્દ્ર અને બલીન્દ્રના ઉત્પાત પર્વતો ૩મરૂક સરખા અથવા વજ્રસરખા નીચે ઉપર પહોળા અને અતિમધ્યમાં પાતળા છે માટે.

પર્વત સરખો છે, પરન્તુ ઉંચાઈમાં ૮૪૦૦૦ યોજન છે, અને વિસ્તારમાં સોને સ્થાને હજાર અંકવાળો છે ॥ ૩ ॥ ૨૫૯ ॥

વિસ્તરાર્થ:—પૂર્વગાથાના વિસ્તરાર્થમાં કુંડલગિરિ અને રચકગિરિનું વર્ણન સ્પષ્ટ રીતે કહેવાયું છે, તો પણ અહિં ગાથાને અનુસારે ક્રિયિત્ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—રચકદ્વીપ ઘણી સંખ્યાના ભેદવાળો છે, એટલે જૂદી જૂદી રીતે વિચારતાં રચકદ્વીપ ૧૧ મો, ૧૩ મો, ૧૫ મો, ૧૮ મો, અને ૨૧ મો પણ ગણાય છે, તે આ રીતે—શ્રીદ્વીપસાગરપ્રસિનીનિર્યુક્તિમાં કુંડલદ્વીપનો ૨૬૨૧૪૪૦૦૦૦૦ યોજન વિષ્કંભ કહ્યો છે, અને રચકદ્વીપનો ૧૦૪૮૫૭૬૦૦૦૦૦ વિષ્કંભ કહ્યો છે માટે જંબૂદ્વીપથી સ્થાનદ્વિગુણ વિચારતાં કુંડલદ્વીપ દશમો અને રચકદ્વીપ ૧૧ મો આવે છે. તથા શ્રીઅનુયોગદ્વારસૂત્રમાં અરણ્યાવલાસદ્વીપ અને શંખવર દ્વીપ નહિ ગણીને (૮ મો નંદી, ૬ મો અરણ્ય ગણીને) કુંડલદ્વીપ ૧૦ મો અને રચકદ્વીપને ૧૧ મો સૂચવ્યો છે, અને અનુયોગદ્વારચૂર્ણિમાં તથા સંગ્રહણીમાં ૮ મા નંદીશ્વરદ્વીપ બાદ ૬ મો અરણ્યવર, ૧૦ મો અરણ્યાવલાસ, ૧૧ મો કુંડલવર, ૧૨ મો શંખવર, અને ૧૩ મો રચકવરદ્વીપ કહ્યો છે.

તથા શ્રીબૃહત્સંગ્રહણીમાં દર્શાવેલા કેમ પ્રમાણે ત્રિપ્રત્યવતાર વિના રચકદ્વીપ ૧૩ મો થાય છે, પરન્તુ અરણ્યથી માંડીને ત્રિપ્રત્યવતાર ગણતાં ૨૧ મો થાય છે, અને શ્રીજીવાલિગમજસૂત્ર તથા વૃત્તિને અનુસારે આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપ બાદ અરણ્યદ્વીપ અને કુંડલદ્વીપ ત્રિપ્રત્યવતારી આવે છે, જેથી રચકદ્વીપ ૧૫ મો પણ ગણાય, તથા અરણ્યોપપાતને ન ગણીને અને નંદીશ્વર પછી અરણ્ય કુંડલ અને શંખદ્વીપના ત્રિપ્રત્યવતાર ગણીને ત્યારબાદ રચકદ્વીપ ગણતાં ૧૮ મો રચકદ્વીપ આવે છે. એ પ્રમાણે જૂદી જૂદી રીતે રચકદ્વીપની અંક સંખ્યા શાસ્ત્રોમાં ગણેલી છે. માટે આ ગાથામાં बहुसंखविगण्पेरुअगदीवि કહ્યું છે.

એ રીતે અનેકસંખ્યાવાળા રચકદ્વીપમાં રુચકગિરિ નામનો વલયાકાર પર્વત તે માનુષોત્તરપર્વતસરખો એટલે સિંહનિષાદી આકારવાળો છે, પરન્તુ માનુષોત્તરગિરિ ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો છે, ત્યારે આ રચકપર્વત ૮૪૦૦૦ યોજન ઉંચો છે, તથા વિસ્તારમાં “ સો ” ને સ્થાને “ હજાર ” અંકવાળો છે એટલે માનુષોત્તરપર્વત મૂળમાં (૧૦૨૨) દશ “ સો ” બાવીસ યોજન અને શિખરતલે (૪૨૪) ચાર “ સો ” ચોવીસ યોજન છે, ત્યારે આ રચકગિરિ મૂળમાં દશ “ હજાર ” બાવીસ યોજન અને શિખરતલે ચાર “ હજાર ” ચોવીસ યોજન વિસ્તારવાળો છે, એ રીતે “ સો ” શબ્દને સ્થાને “ હજાર ” શબ્દ બાણવો.

તથા કુંડલગિરિ પણ જો કે ઉંચાઈમાં લિપ્ત છે, એટલે ૪૨૦૦૦ યોજન

ઉંચો છે, તો પણ આકાર અને વિસ્તારમાં માનુષોત્તરગિરિસરખો હોવાથી અંતઃ-કર્તાએ કુંડલગિરિના તક્ષાવત દર્શાવ્યો નથી, નહિતર ૩ચક્રગિરિના તક્ષાવતની ગાથા જેવી કુંડલગિરિના તક્ષાવતની ગાથા પણ કહેવી યોગ્ય હતી, પરંતુ ઉંચાઈ માત્રનોજ અદ્ય ^૧તક્ષાવત હોવાથી કહી નથી. ॥ ૩ ॥ ૨૫૯ ॥

અવતરણ:—૩ચક્રગિરિઉપર ૪ જિનચૈત્યો પૂર્વગાથામાં કહ્યાં છે, પરંતુ તે ઉપરાંત ૪૦ દિશાકુમારી દેવીઓ પણ રહે છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

તસ્સ સિહરમ્મિ ચડદિસિ, બીઅસહસિગિગુ ચડત્થિ અટ્ટટ્ટા ।
વિદિસિ ચઝ ઇઅ ચત્તા, દિસિકુમરીકૂડ સહસંકા ॥ ૪ ॥ ૨૬૦ ॥

શબ્દાર્થ:—

તસ્સ—તે ૩ચક્રગિરિના
સિહરમ્મિ—શિખર ઉપર
ચડદિસિ—ચાર દિશાએ
બીઅસહસિ—બીજા હજારમાં
ઇગઇગુ—એકેક ફૂટ છે,
ચડત્થિ—ચોથા હજારમાં

અટ્ટઅટ્ટા—આઠ આઠ ફૂટ છે
વિદિસિ ચઝ—વિદિશામાં ચારફૂટ છે
ઇઅ ચત્તા—એ ચાલીસ
દિસિકુમરીકૂડ—દિશાકુમારીનાં ફૂટ છે
સહસંકા—સહસ્રાંક ફૂટ છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

તસ્ય શિખરે ચતુર્દિક્ષુ દ્વિતીયસહસ્રે એકૈકં ચતુર્થે અષ્ટાષ્ટ ।
વિદિક્ષુ ચત્વારીતિ ચત્વારિંશત્ દિશિકુમારીકૂટાનિ સહસ્રાંકાનિ ॥ ૮ ॥ ૨૬૦ ॥

ગાથાર્થ:—તે ૩ચક્રગિરિના શિખરતલે બીજા હજારમાં ચારદિશાએ એકેક ફૂટ છે, તથા ચોથા હજારમાં આઠ આઠ ફૂટ છે, અને વિદિશામાં ચાર ફૂટ છે, એ પ્રમાણે ચાલીસ દિશાકુમારીનાં ૪૦ ફૂટ છે, અને તે સહસ્રાંકફૂટ છે ॥ ૪ ॥ ૨૬૦ ॥

વિસ્તારર્થ:—બીજા ગાથાના વિસ્તારર્થમાં આ ભાવાર્થ કહેવાઈ ગયો છે તો પણ આ ગાથાનું સ્થાન શૂન્ય ન રહેવાના કારણથી કિંચિત્ કહેવાય છે તે આ

અહિં તક્ષાવતમાં આકાર ઉંચાઈ અને પરોળાઈ એ ત્રણજ વિચારવાનાં છે, નહિતર બીજા રીતે વિચારનાં તો પર્વતો અને ચૈત્યોમાં પ્રમાણુ વિગેરેના અન્યેક તક્ષાવત છે, પરંતુ તેવા તક્ષાવતોની અહિં વિવક્ષા નથી. તથા ચૈત્યાહિનું સ્વરૂપ પૂર્વગાથાના વિસ્તારર્થમાં કહેવાઈ ગયેલું હોવાથી હવે અહિં પુનઃ કહેવું યોગ્ય નથી માટે કહ્યું નથી.

પ્રમાણે—રૂચકગિરિ ૪૦૨૪ યોજન શિખરતલે પહોળો છે, ત્યાં અભ્યન્તરભાગના પહેલા ૧૦૦૦ યોજન છોડીને બીજાહજારના મધ્યભાગે એટલે પર્વતના અભ્યન્તરતટથી ૧૫૦૦ યોજન દૂર આરદિશામાં ચાર કૂટ છે તે ઉપર એકેક દિશાકુમારી દેવીનો નિવાસ છે તે મધ્ય એટલે પર્વત ઉપરના અભ્યન્તર ભાગમાં હોવાથી મધ્યરુચકની ૮ દિશાકુમારી કહેવાય છે, અથવા બીજાથોના અભિપ્રાયપ્રમાણે એ ચાર કૂટપર્વત ઉપર નથી પરન્તુ પર્વતની નીચે રૂચકદ્વીપના અભ્યન્તરઅર્ધમાં મધ્યભાગે આરદિશામાં હોવાથી મધ્યરૂચકની કુમારી કહેવાય છે, એવો પણ અભિપ્રાય છે ॥ इति ४ मध्यरुचक दिक्कुमारीकृतानि ॥

તથા એજ રૂચકગિરિના ચોથાહજારમાં એટલે પહેલા ત્રણહજાર ચોખ્ખીના ૧૦૨૪ યોજનના મધ્યભાગે ચાર દિશામાં એકેક સિદ્ધકૂટ છે, અને તે સિદ્ધકૂટની બે પડખે ચાર ચાર કૂટ છે તે ઉપર દિશાકુમારીના નિવાસ છે, તેથી પૂર્વરુચકની ૮ કુમારી, દક્ષિણ રુચકની ૮ કુમારી, પશ્ચિમરુચકની ૮ કુમારી અને ઉત્તરરુચકની ૮ કુમારી એવા ૧નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ॥ इति ૩૨ दिशिरुचकदिक्कुमारीकृतानि ॥

તથા એજ ચોથાહજારમાં અગ્નિકોણ આદિ વિદિશાઓમાં એકેક દિક્કુમારીકૂટ હોવાથી ૪ વિદિશિરુચકદિક્કુમારી ગણાય છે. ॥ इति ४ विदिशिरुचकदिक्कुमारीकृतानि ॥

એ પ્રમાણે રૂચકગિરિઉપર ૪૦ દિશાકુમારીકૂટ છે, તેમાં વિદિશિનાં ૪ કૂટ સહસ્રાંક છે એટલે હજારયોજન ઉંચાં હજારયોજન મૂળ વિસ્તારવાળાં,

૧ દરેક દિક્કુમારીનાં જૂદાં જૂદાં નામ અને કાર્ય આ પ્રમાણે —

પૂર્વરુચકની ૮—નંદોત્તરા-નંદા-સુનંદા-નંદીવર્ધની-વિજયા-વૈજયન્તી-જયન્તી-અપરા-જીતા શ્રી જિનેશ્વરના જન્મ સમયે પ્રભુની આગળ દર્પણ ધરી ગાયન કરતી હોતી રહે છે.

દક્ષિણરુચકની ૮—સમાહારા-સુપ્રદત્તા-સુપ્રયુક્તા યશોધરા-લક્ષ્મીવતી-શેષવતી-ચિત્રગુપ્તા વસુન્ધરા શ્રી જિનેશ્વર આગળ કળશમાં જળ ભરીને ગયન કરતી હોતી રહે છે

પશ્ચિમરુચકની ૮—મલાદેવી-સુરાદેવી-પૃથ્વી-પદ્માવતી-એકનાસા-અનવમિકા-ભદ્રા-અશોકા શ્રી જિનેશ્વરની આગળ પંખા હવાવતી ગાયન કરતી હોતી રહે છે.

ઉત્તરરુચકની ૮—અલંબુસા-મિત્રકેશી-પુંડરીકા-વારૂણી-હાસા-સર્વપ્રભા-શ્રી-હૃદી એ જિનેશ્વરની આગળ પ્રભુને આમર ઢાળતી ગાયન કરતી હોતી રહે છે.

વિદિશિરુચકની ૪—ચિત્રા-ચિત્રકનકા-તેજ-સુદામિની દીપક ધરી ગાયન કરતી હોતી રહે છે.

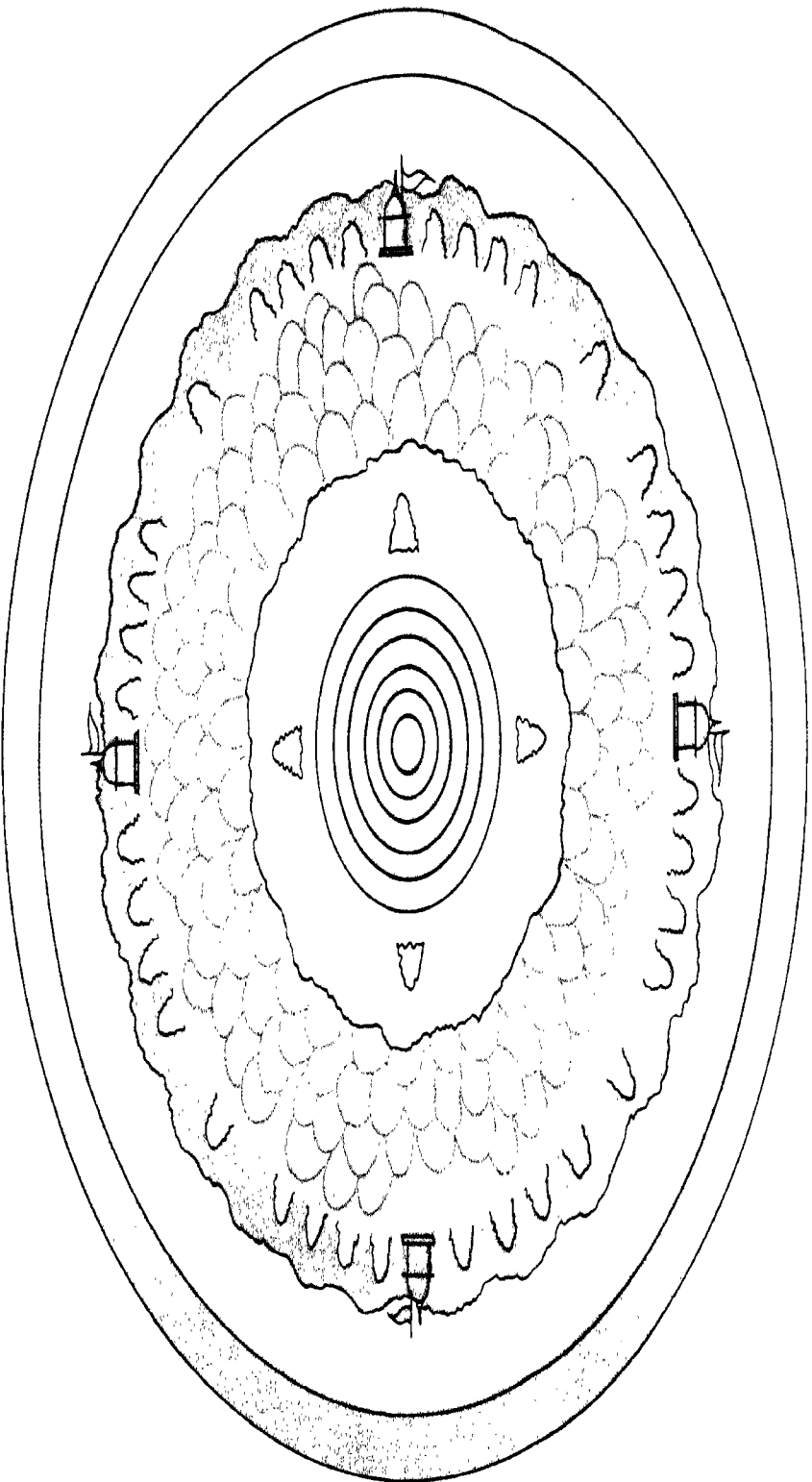
મધ્યરુચકની ૪—રૂપા-રૂપાન્તિકા-સુરૂપા-રૂપવતી પ્રભુની માતાનું પ્રસૂતિકર્મ કરે છે.

એ ૪૦ ઉપરાન્ત ઊર્ધ્વલોકની ૮ કુમારી ૮ નંદનકૂટ (મેરૂકૂટ), અને અધોલોકની ૮ કુમારી ચાર ગચ્છાન્તગિરિના કૂટ પ્રસંગે કહેવાઈ ગઈ છે, જેથી સર્વમળી ૫૬ દિક્કુમારી ગણાવી.

॥ १३ मा रुक्कदीपमां ४ जिन चैत्य અને ४० दिक्कुमारिका ॥

[માળા ૨૬૦, પૃ. ૪૨૬]

આ રુક્કગિરિ કિંકનિષાદી આકારનો છે, તે ૮૪૦૦૦ ચોજન હિંચા, ૧૦૦૨૨ ચોજન મૂળ વિસ્તાર અને ૭૦૨૩ ચોજન મધ્ય વિસ્તાર, તથા ૪૦૨૪ ચોજન શિખર વિસ્તારવાળો છે, તે શિખર વિસ્તારના અકારના ચાથા હિંચરમાં ૪ ચૈત્ય ૩૬ દિક્કુમારીકૃત છે, અને કીપના અભ્યન્તરાર્ધ કાગમાં ૪ દિક્કુમારીકૃત છે.

અને ૫૦૦ ચોજન શિખરવિસ્તારવાળાં બલકૂટાદિ રસરખાં છે. એ રીતે રચક-
પર્વતસંબંધિ કિચિત્ સ્વરૂપ જાણવું. ॥ ૪ ॥ ૨૬૦ ॥

અવતરણ:—હવે આ ક્ષેત્રસમાસપ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતાં આચાર્ય પર્યન્ત-
મંગલ તરીકે આ ગ્રંથ રચવામાં શ્રીજિનેશ્વરાદિકનીજ કૃપા છે એમ પોતાની
લઘુતાપૂર્વક આ ગાથામાં દર્શાવે છે—

इह कइवयदीवोदहि—विआरलेसो मए विमइणावि ।

लिहिओ जिणगणहरगुरु—सुअसुअदेवीपसाएण ॥ ५ ॥ २६१ ॥

શબ્દાર્થ:—

इह—હિ, એ પ્રમાણે
कइवयदीवोदहि—કેટલાક દ્વીપસમુદ્રનો
विआरलेसो—લેશવિચાર
मए—મેં
विमइणा वि—મતિ રહિત એવાએ પણ

लिहिओ—લખ્યો
जिणगणहर—જિનેશ્વર ગણધર
गुरु सुअ—ગુરુ અને શ્રુતજ્ઞાન
सुअदेवी—શ્રુતદેવીના
पसाएण—પ્રસાદવડે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

इति कतिपयद्वीपोदधिविचारलेशो मया विमतिनाऽपि ।

लिखितो जिनगणधरगुरुश्रुतश्रुतदेवीप्रसादेन ॥ ५ ॥ २६१ ॥

ગાથાર્થ:—એ પ્રમાણે બુદ્ધિરહિત એવા પણ મેં કેટલાક દ્વીપસમુદ્રોનો
લેશમાત્ર વિચાર શ્રી જિનેશ્વરની ગણધરની ગુરુની શ્રુતની અને શ્રુતદેવીની કૃપા-
વડે લખ્યો ॥ ૫ ॥ ૨૬૧ ॥

વિસ્તાર્થ:—સુગમ છે. વિશેષ એજ કે—કેટલાક દ્વીપસમુદ્ર એટલે વિશેષતઃ
૨॥ દ્વીપ ૨ સમુદ્ર અને અતિસંક્ષેપથી નંદીશ્વર કુંડલ રચકાદિનો લેશવિચાર
દર્શાવ્યો છે. તથા વિમઙ્ગાવિ એ પદવડે પોતાની લઘુતા દર્શાવી છે, અને જિણગણ-
હર આદિ પદોવડે પોતાની લઘુતાપૂર્વક પર્યન્તમંગલ પણ દર્શાવ્યું છે. તથા આ

૧ શેષકૂટાનું પ્રમાણુ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું નથી, માટે શ્રીમહાશ્રુતથી જાણવું.

૨ શાસ્ત્રકર્તા ઉત્કૃષ્ટથી આદિમંગલ મધ્યમંગલ અને અન્ત્યમંગલ એ ત્રણ મંગલ ગ્રંથમાં
કરે છે, કેટલાક લઘુગ્રંથોમાં કેવળ આદિમંગલ સ્પષ્ટ હોય છે, અને આવશ્યકાદિ મહા
શાસ્ત્રોમાં ત્રણ મંગલ સ્પષ્ટ હોય છે, તેમ આ ક્ષેત્રસમાસમાં સ્પષ્ટ રીતે આદિમંગલ અને પર્યન્ત-
મંગલ એ બે મંગલ છે. અથવા ગ્રંથકર્તાએ કદાચ જિણગણહર આદિ પદોને અન્ત્યમંગલ કરવાના
અભિપ્રાયથી ન કહ્યાં હોય છતાં ગર્ભિતરીતે પણ અન્ત્યમંગલ થયું છે, એમ કહેવામાં વિશેષ નથી.

અંથકર્તાના ગુરૂ શ્રીજગત્શેખર અથવા જયશેખર આચાર્યની પાઠે થયેલા શ્રી વજ્રસેનસૂત્ર છે, કે જે પ્રથમ ગાથામાંજ નમસ્કૃત થયેલા છે ॥ ૫ ॥ ૨૬૧ ॥

અવતરણ:—આ અંથમાં વિશેષતઃ ૨૥ દ્વીપ ૨ સમુદ્રના સ્વરૂપનો વિસ્તાર કહીને હવે બીજા બાકી રહેલા અસંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રના સ્વરૂપનો વિસ્તાર શી રીતે બાણવો? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે—

**સેસાણ દીવાણ તહોદહીણં, વિઆરવિત્થારમણોરપારં ।
સયા સુયાઓ પરિભાવયંતુ, સર્વંપિ સર્વન્નુમદ્કચિત્તા ॥૬॥૨૬૨॥**

શબ્દાર્થ:—

સેસાણ=શેષ	સયા સુયાઓ=હંમેશાં શ્રુતજ્ઞાનથી
દીવાણ=દ્વીપોના	પરિભાવયંતુ=વિચારે
તહા ઉદહીણં=તથા સમુદ્રોના	સર્વંપિ=સર્વ પણ
વિઆરવિત્થારં=સ્વરૂપ વિસ્તારને	સર્વન્નુમ (ય)=સર્વજ્ઞ મતમાં
અણોરપારં=અનન્તપાર	દ્કચિત્તા=એક ચિત્તવાળા

સંસ્કૃત અનુવાદ.

**શેષાણાં દ્વીપાનાં તથોદહીનાં વિચારવિસ્તારમનર્વાકપારં ।
સદા શ્રુતાત્ પરિભાવયન્તુ સર્વમપિ સર્વજ્ઞમતૈકચિત્તાઃ ॥ ૬ ॥ ૨૬૨ ॥**

ગાયાર્થ:—શેષદ્વીપો તથા સમુદ્રના પારાવાર રહિત (અપાર) વિચારના—સ્વરૂપના સર્વ વિસ્તારને સર્વજ્ઞમતમાં એકચિત્તવાળા થઈને હંમેશાં શ્રુતને અનુસારે વિચારે ॥ ૬ ॥ ૨૬૨ ॥

વિસ્તરાર્થ:—અહિં શેષ એટલે બાકીના અસંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રો છે, તેનું દરેકનું વિસ્તારથી સર્વસ્વરૂપ વિચારતાં અનન્તસ્વરૂપ છે, તે અનન્તસ્વરૂપને પોતાની મતિકદ્વપનાથી નહિ પણ શ્રી સર્વજ્ઞભાષિતસિદ્ધાન્તને અનુસારે જ વિચારવું, વળી તે પણ સર્વજ્ઞમતમાં એકચિત્તવાળા થઈને એટલે શ્રી સર્વજ્ઞમત ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખીને જ વિચારવું, અને જો શ્રદ્ધારહિત વિચારે તો આ દ્વીપસમુદ્રોનું જ નહિ પરન્તુ ચૈદરાજલોકનું પણ સર્વસ્વરૂપ સામાન્યજ્ઞાનીઓમાટે તે વિચારી શકાય એવું જ નથી, કારણ કે કૃપના દેડકાને જેમ સમુદ્રની વાતો માનવા યોગ્ય ન હોય તેમ સર્વજ્ઞશ્રદ્ધારહિતને અથવા એ સર્વસ્વરૂપ સર્વજ્ઞકથિત છે એવી શ્રદ્ધારહિતને એ ક્ષેત્રોનું સ્વરૂપ

માનવા યોગ્ય ન હોય, અને તે સાક્ષાત્ અનુભવાય છે કે વર્તમાનમાં ઘણા જોનો પણ એવા છે કે પૂર્વેક્ષિત ક્ષેત્રસ્વરૂપને યથાર્થસ્વરૂપે માનતા નથી. માટે એ સ્વરૂપને શ્રદ્ધાથી અથવા બીજે અર્થે શ્રી લઘુક્ષેત્રસમાસવૃત્તિમાં કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે—“સર્વજ્ઞમતમાં એકચિત્તવાળા થઈને વિચારો” એટલે સર્વજ્ઞમતમાં એકચિત્તવાળા થવાથી અનુક્રમે (પરંપરાએ) કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી સર્વપદાર્થો હાથમાં રહેલા મોટા આમળાની માફક સાક્ષાત્ દેખાય છે, માટે તેવી રીતે કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્ત કરીને એ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ વિચારો (એટલે સાક્ષાત્ જાણો સાક્ષાત્ દેખો અને) તેનું સ્વરૂપ બીજાની આગળ પ્રરૂપો-કહો, એ જાવાર્થ છે. ॥ ૬ ॥ ૨૬૨ ॥

અવતરણ:—હવે આ પ્રકરણની સમાપ્તિકરતાં પ્રકરણકર્તા આચાર્ય પોતાનું નામ, પ્રયોજન, અને ગ્રંથ પ્રત્યેની શુભેચ્છા દર્શાવે છે તે આ પ્રમાણે—

**સૂરીહિ જં રયણસેહરનામણ્હિં, અપ્પત્થમેવ રદ્ધયં ણરચિત્તવિસ્કં ।
સંસોહિઅં પયરણં સુઅણેહિ લોણ, પાવેઝ તં કુસલરંગમહં પસિદ્ધિં ॥**

શીખ્દાર્થ:—

સૂરીહિ=આચાર્ય	સંસોહિઅં=શોધ્યું, શુદ્ધ કર્યું
જં=જે (આ પ્રકરણ)	પયરણં=આ પ્રકરણ
રયણસેહર=શ્રી રત્નશેખર	સુઅણેહિ=સજ્જનોએ
નામણ્હિં=નામવાળા	લોણ=લોકને વિષે
અપ્પ (અ)ત્થં એવ=પોતાને અર્થેજ	પાવેઝ=પામે
રદ્ધયં=રચેલું, રચ્યું	તં=તે પ્રકરણ
ણરચિત્ત=મનુષ્યક્ષેત્રની	કુસલરંગમહં=કુશલ રંગની બુદ્ધિવાળું
વિસ્કં=વ્યાખ્યાવાળું	પસિદ્ધિં=પ્રસિદ્ધિને

૧ એ જાવાર્થમાંથી પણ એવા સાર કાઢી શકાય છે કે—આ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ દૃઢ શ્રદ્ધાવંત છદ્મસ્થ સત્ય માની શકે અથવા તો સર્વજ્ઞ પોતે સાક્ષાત્ જાણીદેખી શકે, પરંતુ સર્વજ્ઞમતની શ્રદ્ધારહિતને માટે તો બહુ વિષમ છે કારણ કે અમુક માધ્યમના જ વિસ્તારવાળી આ દુનિયા-પૃથ્વી છે, એવા નિર્ણયવાળાને અને હિમાલયથી મોટા પર્વતો દેખ્યા ન હોય તેવા-એને તથા પાસીફિક, આટલાંટિક આદિ મહાસાગરોથી મોટા સમુદ્રો દેખ્યા ન હોય તેવાઓને હજારો યોજનના પર્વતો ફરોડો યોજનના તથા અસંખ્ય યોજનોના દ્વીપસમુદ્રો કહીએ તો તે શી રીતે માને ? એના મનમાં તો એ જ આવે કે એટલા મોટા પર્વતો દ્વીપો તથા સમુદ્રો હોય શકે જ નહિ. માટે ગ્રંથકર્તાએ આ ક્ષેત્રસ્વરૂપનો વિષય શ્રદ્ધા પૂર્વક સમજવા યોગ્ય કહ્યો છે.

સંસ્કૃત અનુવાહ.

દ્વરિભિર્યદ્ રત્નશેખરનામભિરાત્માર્થમેવ રચિતં નરક્ષેત્રવ્યાખ્યં ।

સંશોધિતં પ્રકરણં સુજનૈર્લોકે, પ્રાપ્નુવન્તુ તત્ કુશલરંગમતિં પ્રસિદ્ધિં ॥૭॥૨૬૩॥

ગાથાર્થ:—શ્રી રત્નશેખરસૂરિ નામના આચાર્યે જે આ મનુષ્યક્ષેત્રની વ્યાખ્યાવાળું પ્રકરણ પોતાના આત્માને અર્થેજ રચ્યું, અને સુજનોએ (બીજા ઉત્તમજ્ઞાની આચાર્યાદિકે) શોધ્યું શુદ્ધ કર્યું, તે કુશલ રંગમતિવાળું આ પ્રકરણ લોકમાં સુજનોવડે પ્રસિદ્ધિને પામે ॥ ૭ ॥ ૨૬૩ ॥

વિસ્તરાર્થ:—શ્રી જયશેખર સૂરીશ્વરની પાઠે થયેલા શ્રી વજ્રસેન સૂરિના શિષ્ય શ્રી રત્નશેખરસૂરિ આ પ્રકરણના કર્તા છે, આ પ્રકરણમાં ૨૥ દ્વીપ અને ૨ સમુદ્રનુંજ વિશેષ સ્વરૂપ છે. પ્રકરણકર્તાએ આ ગ્રંથ પોતાની સ્મૃતિને અર્થે તથા કર્મનિર્જરાને અર્થે રચેલો છે, તે સ્વપ્રયોજન છે, તોપણ ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળા જીવોને ક્ષેત્રનું જ્ઞાન થવાથી પરને અનુગ્રહબુદ્ધિ તથા લાજનાર વાંચનારને કર્મનિર્જરાનો લાભ એ પ્રયોજન પણ અન્તર્ગત રહેલું છે. પુનઃ આ પ્રકરણને પંડિત મુનિવરોએ જોઈ તપાસી શુદ્ધ કર્યું છે, તેથી આ પ્રકરણ કુશલ=કલ્યાણના રંગથી રંગાયલી મતિવાળું છે, (એટલે આ પ્રકરણ લાજવા વાંચવાની ઈચ્છાથી—બુદ્ધિથી જીવોનું કલ્યાણ થાય એવું છે), માટે એવું આ પ્રકરણ લોકને વિષે સજ્જનોવડે પ્રસિદ્ધિ પામે અર્થાત સજ્જનો આ પ્રકરણની ઉપેક્ષા ન કરતાં બીજાને લાજાવવા ગણાવવા વડે પ્રસિદ્ધ કરશે. [આ ગાથામાં સુઅણેહિ એ પદ “ સંસેહિઅ ” પદને અને “ પસિદ્ધિં પાવેઉ ” એ બન્ને પદોને સંબંધવાળું છે.] ॥ ૭ ॥ ૨૬૩ ॥

इति पूज्यपाद जैनाचार्य १००८ श्रीमद्विजयमोहनसूरीश्वरप्रेरणातः सिनोरवास्तव्य-
श्रेष्ठिवर्यनानवन्द्रात्मजपंडितचंद्रलालेन विहितो विस्तरार्थः समाप्तः ॥

श्रीमद्देवेन्द्रसूरिशेखरसन्दृग्धः

॥ श्रीशाश्वतचैत्यस्तवः ॥

सिरिसहवद्धमाणं चंदाणववारिसेणजिणचंदं ।

नमिउं सासयजिणभवणसंखपरिकित्ठणं काहिं ॥ १ ॥

जोइवणेसु असंखा सगकोडि बिसयरिलरकभवणेसु ।

चुलसीलरक सगनवइमहस्स तेवीसुवरिलाए ॥ २ ॥

बावन्ना नंदीसरम्मि चउचउर कुंडले रुयगे ।

इअ सट्ठी चउबारा तिदुवारा सेमजिणभवणा ॥ ३ ॥

पत्तेयं बारेसु अ मुहमंडव-रंगमंडवे तत्तो ।

मणिमयपीढं तदुवरि थूमे चउदिसिसु चउ पडिमा ॥ ४ ॥

तत्तो मणिपीढजुगे असोग-धम्मज्झओ अ पुरकरिणी ।

पइभवणं पडिमाणं मज्झे अट्टुत्तरसयं च ॥ ५ ॥

पडिमा पुण गुरुआओ पणधणुसय लहुय सत्तहत्थाओ ।

मणिपीढे देवच्छंदयम्मि सीहासणनिसन्ना ॥ ६ ॥

जिणपिढे छत्तधरा पडिमा जिणभिमुह दुन्नि चमरधरा ।

नागा भूआ जरका कुंडधरा जिणमुहा दो दो ॥ ७ ॥

सिरिवच्छनाभिचुच्चुअ पय-कर-केस-महि-जीअ-तालुरुणा ।

अंकमया नह अच्छी अंतो रत्ता तहा नासा ॥ ८ ॥

ताराइरोमराइ अच्छिदला केसभमुहरिट्टमया ।

फलिहमया दसण वयरमय सीस विहुममया उट्ठा ॥ ९ ॥

कणगमयजाणुजंघा तणुजट्ठीनाससवण भालोरू ।

पलिअंकनिसण्णाणं इय पडिमाणं भवे वण्णो ॥ १० ॥

भवणवणकप्पजोइस उववायभिसेय तह अलंकारा ।

ववसायसुहम्मसहा मुहमंडवमाइ छकजुआ ॥ ११ ॥

तिदुआरा पत्तेअं तो पण समथूम सट्ठि बिंबेहिं ।

चेइयबिंबेहिं समं पइभवणं बिंब असीइसयं ॥ १२ ॥

वीरं जयसेहरपय—पइट्टिअं पणमिऊण सुगुरुं च ।
मंदु त्ति ससरणट्ठा, खित्तविआराऽणुमुंछामि ॥१॥
तिरिएगरज्जुखित्ते, असंखदीवोदही ऊ ते सब्बे ।
उद्धारपलियपणवीस—कोडाकोडी समयतुल्ला ॥२॥
कुरुसगदिणाविअंगुल—रोमे सगवारविहिअअडखंडे ।
बावण्णसयं सहसा, सगणउई वीसलक्खाणू ॥३॥
ते थूला पल्लेवि हु, संखिज्जा चेव हुंति सब्बेऽवि ।
ते इक्किक्क असंखे, सुहुमे खंडे पक्कप्पेह ॥४॥
सुहुमाणुणिचियउस्से—हंगुलचउकोसपल्लि घणवट्टे ।
पइसमयमणुग्गह—निट्टिअम्मि उद्धारपलिउ त्ति ॥५॥
पढमो जंबू बीओ, धायइसंडो अ पुक्खरो तइओ ।
वारुणिवरो चउत्थो, खीरवरो पंचमो दीवो ॥६॥
घयवरदीवो छट्ठो, इक्खुरसो सत्तमो अ अट्ठमओ ।
नंदीसरो अ अरुणो, नवमो इच्चाइअसंखिज्जा ॥७॥

सुपसत्थवत्थुणामा, तिपडोआरा तहाऽरुणाईया ।
 इगणामेऽवि असंखा, जाव य सूरावभास त्ति ॥८॥
 तत्तो देवे नागे, जक्खे भूए अ सयंभुरमणे य ।
 एए पंच वि दीवा, इगेगणामा मुणेयवा ॥९॥
 पढमे लवणो बीए, कालोदहि सेसएसु सवेसु ।
 दीवसमणामया जा, सयंभुरमणोदही चरमो ॥१०॥
 बीओ तइओ चरमो, उदगरसा पढमचउत्थपंचमगा ।
 छट्ठोऽवि सणामरसा, इक्खुरसा, सेसजलनिहिणो ॥११॥
 जंबूद्दीवपमाणं—गुलजोअणलक्खवट्टविक्खंभो ।
 लवणाईया सेसा, वलयाभा दुगुणदुगुणा य ॥१२॥
 वयरामईहिं नियनिय-दीवोदहिमज्झगणियमूलाहिं ।
 अटुच्चाहिं बारस—चउमूलेउवरिरुंदाहिं ॥१३॥
 वित्थारदुगविसेसो, उस्सेहविभत्तखओ चओ होइ ।
 इअ चूलागिरिकूडाइ—तुल्लविक्खंभकरणाहिं ॥१४॥
 गाउदुगुच्चाइ तय—ट्टभागरुंदाइ पउमवेईए ।
 देसूणदुजोयणवरवणाइ परिमंडियसिराहिं ॥१५॥
 वेईसमेण महया, गवक्खकडएण संपरित्ताहिं ।
 अट्टारसूणचउभत्त—परिहिदारंतराहिं च ॥१६॥
 अटुच्चचउसुवित्थर—दुपाससक्कोसकुडुदाराहिं ।
 पुवाइमहाड्डियदेव—दारविजयाइनामाहिं ॥१७॥

नाणामणिमयदेहालि—कवाडपरिघाइदारसोहाहिं ।
 जगईहिं ते सवे, दीवोदहिणो परिस्किता ॥ १८ ॥
 वरतिणतोरणज्झयछत्त—वाविपासायसेलसिलवट्टे ।
 वेइवणे वरमंडव—गिहासणेसुं रमंति सुरा ॥ १९ ॥
 इह अहिगारो जेसिं, सुराण देवीण ताणमुप्पत्ती ।
 नियदीवोदहिनामे, असंखइमे सनयरीसु ॥ २० ॥
 जंबूद्वीवो छहिं कुल—गिरिहिं सत्तहिं तहेव वासेहिं ।
 पुव्वावरदीहेहिं, परिछिन्नो ते इमे कमसो ॥ २१ ॥
 हिमवंसिहरी महहिम—वरुप्पिनिसढो य नीलवंतो य ।
 बाहिरओ दुदुगिरिणो, उभओ वि सवेइया सव्वे ॥ २२ ॥
 भरहेरवय त्ति दुगं, दुगं च हेमवयरणवयरूवं ।
 हरिवासरम्मयदुगं, मज्झि विदेहु त्ति सग वासा ॥ २३ ॥
 दो दीहा चउ वट्ठा, वेअट्ठा खित्तछक्कमज्झम्मि ।
 मेरू विदेहमज्झे, पमाणमित्तो कुलगिरीणं ॥ २४ ॥
 इगदोचउसयउच्चा, कणगमया कणगरायया कमसो ।
 तवणिज्जसुवेरुलिया, बहिमज्झभित्तरा दो दो ॥ २५ ॥
 दुग अड दुतीस अंका, लक्खगुणा कमेण नउअसयभइया ।
 मूलोवरि समरूवं, वित्थारं बिंति जुअलतिगे ॥ २६ ॥
 बावण्णहिओ सहसो, बारकला बाहिराण वित्थारो ।
 मज्झिमगाण दसुत्तर-बायालसया दस कला य ॥ २७ ॥

अर्द्धितराण दुकला, सोलसहस्सडसया सबायाला ।
 चउचत्तसहस दोसय, दसुत्तरा दस कला सबे ॥ २८ ॥
 इगचउसोलसंका, पुव्वुत्तविहीइ खित्तजुअलतिगे ।
 वित्थारं विंति तहा, चउसट्ठिको विदेहस्स ॥ २९ ॥
 पंचसया छवीसा, छच्च कला खित्तपढमजुअलम्मि ।
 बीए इगवीससया, पणुत्तरा पंच य कला य ॥ ३० ॥
 चुलसीसय इगवीसा, इक्ककला तइयगे विदेहि पुणो ।
 तित्तीससहस छस्सय, चुलसीया तह कला चउरो ॥ ३१ ॥
 पणपन्नसहस सग सय, गुणणउआ नव कला सयलवासा ।
 गिरिखित्तंकसमासे, जोअणलक्खं हवइ पुण्णं ॥ ३२ ॥
 पन्नाससुद्ध बाहिर-खित्ते दलियम्मि दुसय अडतीसा ।
 तिण्णि य कला य एसो, खंडचउक्कस्स विक्खंभो ॥ ३३ ॥
 गिरिउवरि सवेइदहा, गिरिउच्चत्ताउ दसगुणा दीहा ।
 दीहत्तअद्धरुंदा, सबे दसजोअणुवेहा ॥ ३४ ॥
 बहि पउमपुंडरीया, मज्झे ते चेव हुंति महपुवा ।
 तेगच्छिकेसरीया, अर्द्धितरिया कमेणेसुं ॥ ३५ ॥
 सिरिलच्छी हिरिबुद्धी, धीकित्ती नामिया उ देवीओ ।
 भवणवईओ पलिओ-वमाउ वरकमलनिलयाओ ॥ ३६ ॥
 जलुवरि कोसदुगुच्चं, दहवित्थरपणसयंसवित्थारं ।
 बाहल्लवित्थरद्धं, कमलं देवीण मूल्लिहं ॥ ३७ ॥

मूले कंदे नाले, तं वयरारिट्टवेरुलिअरूवं ।
जंबुणयमज्झतवाणि-ज्जबहिअदलं रत्तकेसरयं ॥ ३८ ॥
कमलद्धपायपिट्ठुल्लुच्च-कणगमयकण्णिगोवरिं भवणं ।
अद्धेगकोसपिट्ठुदीह-चउदसयचालधणुहुच्चं ॥ ३९ ॥
पच्छिमदिसि विणु धणुपण-सयउच्च ढाइज्जसय पिट्ठुपवेसं ।
दारतिगं इह भवणे, मज्झे दहदेविसयणिज्जं ॥ ४० ॥
ते मूलकमलद्धप्प-माणकमलाण अडहिअसएणं ।
परिवित्तं तब्भवणे-सु भूसणाईणि देवीणं ॥ ४१ ॥
मूलपउमाउ पुविं, महयरियाणं चउण्ह चउपउमा ।
अवराइ सत्त पउमा, अणिआहिवईण सत्तण्हं ॥ ४२ ॥
वायवाईसु तिसु सुरि-सामन्नसुराण चउसहसपउमा ।
अट्टदसवारसहसा, अग्गेयाइसु तिपरिसाणं ॥ ४३ ॥
इअ वीअपरिक्खेवो, तइए चउसु वि दिसासु देवीणं ।
चउ चउ पउमसहस्सा, सोलसहस्साऽऽयरक्खाणं ॥ ४४ ॥
अभिओगाइतिवलए, दुतीसचत्ताडयाललक्खाइं ।
इगकोडिवीसलक्खा, सैट्ठा वीसं सयं सव्वे ॥ ४५ ॥
पुवावरमेरुमुहं, दुसु दारतिगं पि सदिसि दहमाणा ।
असीइभागपमाणं, सतोरणं निग्गयनईयं ॥ ४६ ॥
जामुत्तरदारदुगं, सेसेसु दहेसु ताण मेरुमुहा ।
सदिसि दहासियभागा, तयद्धमाणा य बाहिरिआ ॥ ४७ ॥

गंगा सिंघू रत्ता, रत्तवई बाहिरं नइचउक्कं ।
 बहिदहपुवावरदार-वित्थरं वहइ गिरिसिहरे ॥ ४८ ॥
 पंचसय गंतु नियगा-वत्तणकूडाउ बहिमुहं वलइ ।
 पणसयतेवीसेहिं, साहियतिकलाहिं सिहराओ ॥ ४९ ॥
 निवडइ मगरमुहोवम-वयरामयजिब्भियाइवयरतले ।
 नियगे निवायकुंडे, मुत्तावलिसमप्पवाहेण ॥ ५० ॥
 दहदारवित्थराओ, वित्थरपन्नासभागजड्डाओ ।
 जड्डत्ताओ चउगुण-दीहाओ सब्बजिब्भीओ ॥ ५१ ॥
 कुंडंतो अडजोअण, पिहुलो जलउवरि कोसदुगमुच्चो ।
 वेइजुओ नइदेवी-दीवो दहदेविसमभवणो ॥ ५२ ॥
 जोअणसट्ठिपिहुत्ता, सवायछप्पिहुल वेइतिदुवारा ।
 एए दसुंड कुंडा, एवं अन्ने वि नवरं ते ॥ ५३ ॥
 एसिं वित्थारतिगं, पडुच्च समदुगुणचउगुणट्ठगुणा ।
 चउसट्ठिसोलचउदो, कुंडा सब्बेऽवि इह नवई ॥ ५४ ॥
 एअं च नइचउक्कं, कुंडाओ बहिदुवारपरिवूढं ।
 सगसहसनइसमेअं, वेअड्डगिरिं पि भिंदेइ ॥ ५५ ॥
 तत्तो बाहिरखित्त-द्ध मज्झओ वलइ पुवअवरमुहं ।
 नइसत्तसहससहिअं जगइतलेणं उदहिमेइ ॥ ५६ ॥
 धुरि कुंडदुवारसमा, पज्जंते दसगुणा य पिहुलत्ते ।
 सब्बत्थ महनईओ, वित्थरपन्नासभागुंडा ॥ ५७ ॥

पणखित्तमहनईओ, सदारादिसि दहविसुद्धगिरिअद्धं ।
 गंतूण सजिब्भीहिं, निअनिअकुंडेसु निवडंति ॥ ५८ ॥
 निअजिब्भिअपिहुलत्ता, पणवीसंसेण मुत्तु मज्झगिरिं ।
 जाममुहा पुब्बुदहिं, इअरा, अवरोअहिमुविंति ॥ ५९ ॥
 हेमवइ रोहिअंसा, रोहिआ गंगदुगुणपरिवारा ।
 एरन्नवए सुवन्न-रुप्पकूलाओ ताण समा ॥ ६० ॥
 हरिवासे हरिकंता, हरिसलिला गंगचउगुणनईआ ।
 एसि समा रम्मयए, नरकंता नारिकंता य ॥ ६१ ॥
 सीओआ सीआओ, महाविदेहम्मि तासु पत्तेयं ।
 निवडइ पणलक्ख, दुतीससहस अडतीस नइसलिलं ॥ ६२ ॥
 कुरुनइ चुलसीसहसा, छच्चेवंतरनईओ पइविजयं ।
 दो दो महानईओ, चउदसहस्सा उ पत्तेयं ॥ ६३ ॥
 अडसयरि महनईओ, बारस अंतरनईउ सेसाओ ।
 परिअरनईओ चउद्द-सलक्खा छप्पन्नसहसा य ॥ ६४ ॥
 एगारडनवकूडा, कुलगिरिजुअलत्तिगे वि पत्तेअं ।
 इइ छप्पन्ना चउ चउ, वक्खारेसु त्ति चउसट्ठी ॥ ६५ ॥
 सोमणासि गंधमायणि, सग सग विज्जुप्पाभि मालवंति पुणो ।
 अट्ठट्ठ सयल तीसं, अडनंदणि अट्ठ करिकूडा ॥ ६६ ॥
 इअ पणसयउच्च छासट्ठि-सय कुडा तेसु दीहरगिरीणं ।
 पुव्वनइमेरुदिसि अंतसिद्धकूडेसु जिणभवणा ॥ ६७ ॥

ते सिरिगिहाओ दोसय—गुणप्पमाणा तहेव तिदुवारा ।

नवरं अडवीसाहिअ—सयगुणदारप्पमाणामिह ॥ ६८ ॥

पणवीसं कोससयं, समचउरसविथडा दुगुणमुच्चा ।

पासाया कूडेसु, पणसयउच्चेसु सेसेसु ॥ ६९ ॥

बलहरिसहहरिकूडा, नंदनवणि मालवंति विज्जुपभे ।

ईसाणुत्तरदाहिण—दिसासु सहसुच्च कणगमया ॥ ७० ॥

वेअड्डेसुवि नवनव, कूडा पणवीसकोस उच्चा ते ।

सवे तिसय छडुत्तर, एसुवि पुवंति जिणकूडा ॥ ७१ ॥

ताणुवरि चेईहरा, दहदेवीभवनतुल्लपरिमाणा ।

सेसेसु अ पासाया, अद्धेगकोसं पिडुच्चत्ते ॥ ७२ ॥

गिरिकारिकूडाउच्च—त्तणाओ समअद्धमूलुवरि रुंदा ।

रयणमया नवरि विअड्डमज्झिमा ति ति कणगरूवा ॥ ७३ ॥

जंबूणयरययमया, जगइसमा जंबुसामलीकूडा ।

अट्ठट्ठ तेसु दहदे—विगिहसमा चारु चेइहरा ॥ ७४ ॥

तेसि समोसहकूडा, चउतीसं चुल्लकुंडजुअलंतो ।

जंबुणएसु तेसु अ, वेअड्डेसुं व पासाया ॥ ७५ ॥

पंचसए पणवीसे, कूडा सवे वि जंबुदीवम्मि ।

ते पत्तेअं वरवण—जुआहि वेईहि परिक्रिखत्ता ॥ ७६ ॥

छसयरि कूडेसु तहा, चूला चउवणतरूसु जिणभवणा ।

भणिया जंबुदीवे, सदेवया सेसठाणेसु ॥ ७७ ॥

करिकूडकुंडनइदह—कुरुकंचणयमलसमविअइसु ।

जिणभवणाविसंवाओ, जो तं जाणंति गीअत्था ॥ ७८ ॥

पुढावरजलहिंता, दसुच्चदसपिहुलमेहलचउक्का ।

पणवीसुच्चा पन्नासतीसदसजोअणापिहुत्ता ॥ ७९ ॥

वेईहिं परिक्खित्ता, सखयरपुरपन्नसट्ठिसेणिदुगा ।

सदिसिंदलोगपालो—वभोगिउवरिल्लमेहलया ॥ ८० ॥

दु दु खंडविहिअ भरहे—रवया दु दु गुरुगुहायरुप्पमया ।

दो दीहा वेअट्ठा, तहा दुतीसं च विजएसु ॥ ८१ ॥

नवरं ते विजयंता सखयरपणपन्नपुर दुसेणीआ ।

एवं खयरपुराईं, सगतीससयाईं चालाईं ॥ ८२ ॥

गिरिवित्थरदीहाओ, अडुच्च चउ पिहुपवेसदाराओ ।

बारसपिहुला अडु—च्चयाउ वेअट्ठदुगुहाओ ॥ ८३ ॥

तम्मज्झदुजोअणअंतराउ ति ति वित्थराओ दुनईओ ।

उम्मग्गनिमग्गाओ, कडगाओ महानइगयाओ ॥ ८४ ॥

इह पइभित्तिं गुणव—न्नमंडले लिहइ चक्कि दु दु समुहे ।

पणसयधणुहपमाणे, बारेगडजोअणुजोए ॥ ८५ ॥

सा तिमिसगुहा जीए, चक्की पविसेइ मज्झखंडंतो ।

उसहं अंकिअ सो जीए वलइ सा खंडगपवाया ॥ ८६ ॥

कैयमाल—नैट्टमालय—सुराओ वद्धइनिबद्धसलिलाओ ।

जा चक्की ता चिट्ठंति, ताओ उग्घडिअदाराओ ॥ ८७ ॥

बहिखंडंतो बारस—दीहा नव विथडा अउज्झपुरी ।
 सा लवणा वेअड्हा, चउदहिअँसँयं चिगारकला ॥ ८८ ॥
 चक्किवसनइपवेसे, तिथदुगं मागहो पभासो अ ।
 ताणंतो वरदामो, इह सवे बिडुत्तरसयंत्ति ॥ ८९ ॥
 भरहेरवए छछअर—मयावसप्पिणिउसप्पिणीरूवं ।
 परिभमइ कालचक्कं, दुवालसारं सया वि कमा ॥ ९० ॥
 सुसमँसुसमा य सुँसमा, सुसमँदुसमा य दुसमँसुसमा य ।
 दुसमाँ य दुसमँदुसमा, कमुक्कमा दुसु वि अरछक्कं ॥ ९१ ॥
 पुव्वुत्तपल्लि समसय—अणुगहणा निट्ठिए हवइ पलिओ ॥
 दसकोडिकोडिपलिए—हिं सागरो होइ कालस्स ॥ ९२ ॥
 सागरचउतिदुकोडा—कोडिमिए अरतिगे नराण कमा ।
 आऊ तिदुइगपलिआ, तिदुइगकोसा तणुच्चत्तं ॥ ९३ ॥
 तिदुइगदिणेहिं तूवरि—बयरामलमित्तु तेसिमाहारो ।
 पिट्ठकरंडा दोसय, छप्पन्ना तदलं च दलं ॥ ९४ ॥
 गुणवन्नदिणे तह पन—रपनरअहिए अवच्चपालणया ।
 अवि सयलजिआ जुअला, सुमणसुरूवा य सुरगइआ ॥ ९५ ॥
 तेसि मैत्तंग भिंगाँ, तुडिअंगा जोई दीवँ चित्तंगाँ ।
 चित्तरँसा मणिअंगाँ, गेहांगाँरा अणिअर्यक्खा ॥ ९६ ॥
 पाणं भायँण पिच्छँण, रविपहँदीवपहँकुसुमँमाहारो ।
 भूसण गिँहवत्थाँसण, कप्पदुमा दसविहा दिंति ॥ ९७ ॥

मणुआउसम गयाई, हयाइ चउरंसऽजाइ अटुंसा ।

गोमहिसुट्टखराई, पणंस साणाइ दसमंसा ॥ ९८ ॥

इच्चाइ तिरच्छाण वि, पायं सवारणसु सारिच्छं ।

तइआरसेसि कुलगर—नयजिणधम्माइ उप्पत्ती ॥ ९९ ॥

कालदुगे तिचउत्था—रगेसु एगूणनवइपक्खेसु ।

सोसि गणसु सिज्झंति, हुंति पढमंतिमजिणिंदा ॥ १०० ॥

बायालसहसवरिसू—णिगकोडाकोडिअयरमाणाए ।

तुरिए नराउ पुव्वा—ण कोडि तणु कोसचउरंसं ॥ १०१ ॥

वरिसेगवीससहस—प्पमाणपंचमरण सगकरुच्चा ।

तीसहियंसयाउ नरा, तयंति धम्माइयाणंतो ॥ १०२ ॥

[सुअसूरिसंघधम्मो, पुव्वणहे छिज्जिही अगणिसायं ।

निवविमलवाहणो सुह—ममंति तद्धम्म मज्झणहे ॥ १ ॥]

खारगिविसाईहिं, हाहाभूआकयाइ पुहवीए ।

खगवीयं विअट्ठाइसु, नराइवीयं बिलाईसु ॥ १०३ ॥

बहुमच्छचक्खवहनइ—चउक्कपासेसु नव नव बिलाइं ।

वेअट्ठोभयपासे, चउआल सयं बिलाणेवं ॥ १०४ ॥

पंचमसमछट्टारे, दुकरुच्चा वीसवरिसआउ नरा ।

मच्छासिणो कुरूवा, कूरा बिलवासि कुगइगमा ॥ १०५ ॥

निल्लज्जा निव्वसणा, खरवयणा पिअसुआइठिइराहिया ।

थीओ छवरिसगब्भा, अइदुहपसवा बहुसुआ य ॥ १०६ ॥

इअ अरल्लक्केणऽवस—प्पिणि त्ति उस्सप्पिणी वि विवरीआ ।

वीसं सागरकोडा—कोडीओ कालचक्कमि ॥ १०७ ॥

कुरुदुगि हरिरम्मयदुगि, हेमवण्णवइदुगि विदेहे ।

कमसो सयाऽवसप्पिणि, अरयचउक्काइसमकालो ॥ १०८ ॥

हेमवण्णवण्ण, हरिवोसे रम्मण्ण अ रयणमया ।

सद्दावइ विअडावइ, गंधावइ माल्लवंतक्खा ॥ १०९ ॥

चउवट्टविअड्ढा सांइअरुणपउमप्पभाससुरवासा ।

मूलुवरि पिहुत्ते तह, उच्चत्ते जोयणसहस्सं ॥ ११० ॥

मेरू वट्ठो सहस्स—कंदो लक्खूसिओ सहस्सुवरिं ।

दसगुण भूवि तं सनवइ, दसिगारंसं पिहुलमूले ॥ १११ ॥

पुढुवुवलवयरसक्कर—मयकंदो उवरि जाव सोमणसं ।

फलिहंकरययकंचण—मओ य जंवूणओ सेसो ॥ ११२ ॥

तदुवरि चालीसुच्चा, वट्ठा मूलुवरि बार चउ पिहुला ।

वेरुलिआ वरचूला, सिरिभवणपमाणचेइहरा ॥ ११३ ॥

चूलातलाउ चउसय, चउणवई वलयरूवविकखंभं ।

बहुजलकुंडं पंडग—वणं च सिहरे सवेईअं ॥ ११४ ॥

पन्नासजोअणोहिं, चूलाओ चउदिसासु जिणभवणा ।

सविदिसि सक्कीसाणं चउवाविजुआ य पासाया ॥ ११५ ॥

कुलगिरिचेइहराणं, पासायाणं चिमे समट्टगुणा ।

पणवीसरुदंदुगुणा—यामाउ इमा उ वावीओ ॥ ११६ ॥

जिणहरबहिदिसि जोअण-पणसयदीहद्वापिहुल चउउच्चा ।
 अद्धससिसमा चउरो, सिअकणगसिला सवेईआ ॥ ११७ ॥
 सिलमाणट्टुसहस्सं-समाणसीहासणेहि दोहि जुआ ।
 सिल पंडुकंबला रत्त-कंबला पुव्वपच्छिमओ ॥ ११८ ॥
 जामुत्तराओ ताओ, इगेगसीहासणाओ अइपुव्वा ।
 चउसु वि तासु नियासण-दिसिभवजिणमज्जणं होई ॥ ११९ ॥
 सिहराछत्तीसेहिं, सहसेहिं मेहलाइ पंचसण ।
 पिहुलं सोमणसवणं सिलविणु पंडगवणसरिच्छं ॥ १२० ॥
 तव्वाहिरि विक्खंभो, बायालसयाइं दुसयरिजुआइं ।
 अट्टेगारसभागा, मज्झे तं चेव सहसूणं ॥ १२१ ॥
 तत्तो सद्धदुसट्ठी-सहस्सेहिं नंदणं पि तह चेव ।
 नवरि भवणपासायं-तरट्टुदिसि कुमरिकूडा वि ॥ १२२ ॥
 नवसहस नवसयाइं, चउपण्णा छच्चिगारभागा य ।
 नंदणबहिविक्खंभो, सहसूणो होइ मज्झंमि ॥ १२३ ॥
 तदहो पंचसणहिं, महिअलि तह चेव भद्दसालवणं ।
 नवरमिह दिग्गय चिय, कूडा वणावित्थरं तु इमं ॥ १२४ ॥
 बावीससहस्साइं, मेरूओ पुव्वओ अ पच्छिमओ ।
 तं चाडसीविहत्तं, वणमाणं दाहिणुत्तरओ ॥ १२५ ॥
 छव्वीससहस चउसय, पणहत्तरि गंतु कुरुनइपवाया ।
 उभओ विनिग्गया गय-दंता मेरुम्मुहा चउरो ॥ १२६ ॥

अग्गेआइसु पयाहि—णेण सिअरत्तपीयनीलाभा ।

सोमणसविज्जुप्पह—गंधमायणमालवंतक्खा ॥ १२७ ॥

अहलोगवासिणीओ, दिसाकुमारीउ अट्ट एएसिं ।

गयदंतगिरिवराणं, हिट्ठा चिट्ठंति भवणेसु ॥ १२८ ॥

धुरि अंते चउपणसय, उच्चत्ति पिहुत्ति पणसयाऽसिसमा ।

दीहत्ति इमे छकला, दुसय नवुत्तर सहसतीसं ॥ १२९ ॥

ताणं तो देवुत्तर—कुराओ चंदच्चसंठिआ उ दुवे ।

दससहसविसुद्धमहा—विदेहदलमाणपिहुलाओ ॥ १३० ॥

नइपूवावरकूले, कणगमया वलसमा गिरी दो दो ।

उत्तरकुराइ जमगा, विचित्तचित्ता य इअरीए ॥ १३१ ॥

नइवहदीहा पण पण हरया दुदुदारया इमे कमसो ।

निसंहो तह देवकुरू, सूरु सुल्लसो य विज्जुपभो ॥ १३२ ॥

तह नीलवंत उत्तर—कुरु चंदेरवयं मालवंतुं ति ।

पउमदहसमा नवरं, एएसु सुरा दहसनामा ॥ १३३ ॥

अडसय चउतीस जोअ—णाइं तह सेगसत्तभागाओ ।

इक्कारस य कलाओ गिरिजमलदहाणमंतरयं ॥ १३४ ॥

दहपुवावरदसजो—अणेहि दस दस विअड्ढकूडाणं ।

सोलसगुणप्पमाणा, कंचणगिरिणो दुसंय सव्वे ॥ १३५ ॥

उत्तरकुरुपुव्वच्चे, जंबूणयजंबूपीढमंतेसु ।

कोसदुगुच्चं कमि व—ड्ढमाणु, चउवीसगुणं मज्झे ॥ १३६ ॥

पणसयवट्टपिहुत्तं, त परिक्खित्तं च पउमवेईए ।
 गाउदुगुच्चद्धपिहुत्त, चारु चउदार कलिआए ॥ १३७ ॥
 तं मज्झे अडवित्थरं, चउच्च मणिपीढिआइ जंबूतरू ।
 मूले कंदे खंधे, वरवयरारिट्टवेरू—लिए ॥ १३८ ॥
 तस्स य साहपसाहा, दैला य बिंटाँ य पल्लेवा कमसो ।
 सोवर्णजायरूवा, वेरैलित्तवणिज्जजंबुणया ॥ १३९ ॥
 सो रययमयपवालो, राययविडिमो य रयणपुप्फफलो ।
 कोसदुगं उव्वेहे, थुडसाहाविडिमविक्खंभे ॥ १४० ॥
 थुडसाहाविडिमदीह—त्ति गाऊए अट्टपनरचउवीसं ।
 साहा सिरिसमभवणा, तम्माणसचेइयं विडिमं ॥ १४१ ॥
 पुव्विल्लि सिज्ज तिसु आ—सणाणि भवणेसु णाढिअसुरस्स ।
 सा जंबु बारसवे—इआहिं कमसो परिक्खित्ता ॥ १४२ ॥
 दहपउमाणं जं वि-त्थरं तु तमिहावि जंबुरुक्खाणं ।
 नवरं महयरियाणं, ठाणे इह अग्गमहिसीओ ॥ १४३ ॥
 कोसदुसएहिं जंबु, चउदिसिं पुव्वसालसमभवणा ।
 विदिसासु सेसतिसमा, चउवाविजुया य पासाया ॥ १४४ ॥
 ताणंतरेसु अड जिण—कूडा तह सुरकुराइ अवरद्धे ।
 राययपीढे सामलि—रुक्खो एमेव गरुलस्स ॥ १४५ ॥
 वत्तीस सोल बारस, विजया वक्खार अंतरनईओ ।
 मेरुवणाओ पुव्वा—वरासु कुलगिरिमहणयंता ॥ १४६ ॥

विजयाण पिट्ठुत्ति सग-ट्ठभाग बारुत्तरा दुवीससया ।

सेलाणं पंचसए, सवेइनइ पन्नवीससयं ॥ १४७ ॥

सोलससहस्स पणसय, बाणउआ तह य दो कलाओ य ।

एएसिं सव्वेसिं, आयामो वणमुहाणं च ॥ १४८ ॥

गयदंतगिरिव्वुच्चा, वक्खारा ताणमंतरनईणं ।

विजयाणं च भिहाणा-इं मालवंता पयाहिणओ ॥ १४९ ॥

चिंत्ते य बंभेकूडे, नलिणीकूडे य एगँसेले य ।

तिउडे वेसमणे वि य, अंजणर्मायंजणे चेव ॥ १५० ॥

अंकावइ, पम्हावँइ, आसीविस तह सुँहावहे चँदे ।

सूँरे नौगे देवे^{१६}, सोलस वक्खारगिरिनामा ॥ १५१ ॥

गाहावइ, देहवई, वेगवई तँत्त मँत्त उँम्मत्ता ।

खीरोय सीर्यसोया, तह अंतोवाहिणी चेव ॥ १५२ ॥

उँम्मीमालिणि गंभी-रँमालिणी फेँणमालिणी चेव ।

सव्वत्थ वि दसजोयण-उंडा कुंडुब्भवा एया ॥ १५३ ॥

केच्छु सुँकच्छो य महाँ-कच्छो कच्छावई तहा ।

आवत्तो मंगलावत्तो, पुक्खलो पुक्खलावई ॥ १५४ ॥

वँच्छु सुँवच्छो य महीं-वच्छो वच्छावई वि य ।

रम्मो य रम्मओ चेव, रम्मणिज्जो मंगलावई ॥ १५५ ॥

पम्हुँ सुँपम्हो य महीं-पम्हो पम्हावई तओ ।

संखो नलिणँनामा य, कुँमुओ नलिणँवई ॥ १५६ ॥

वर्षु सुवप्पो य महां-वर्षोवप्पावई त्ति य ।

वग्गू तहा सुवग्गू य, गंधिलो गंधिलोवई ॥ १५७ ॥

एए पुठ्ठावरगय-विअट्ठदलिय त्ति नइदिसि दलेसु ।

भरहद्धपुरिसमाओ, इमेहिं नामेहिं नयरीओ ॥ १५८ ॥

खेमा खेमपुरा वि अ, अरिट्ठं रिट्ठावई य नायव्वा ।

खग्गी मंजूसा वि य, ओसहिपुंरि पुंडरिगिणी य ॥ १५९ ॥

सुसीमां कुंडला चेव, अवरोइय पहंकरा ।

अंकोवइ पम्हावइ, सुंभा रयणंसंचया ॥ १६० ॥

आसपुरा सीहंपुरा, मंहापुरा चेव हवइ विजंयपुरा ।

अवरोइया य अवरा, असोगा तह वीर्यसोगा य ॥ १६१ ॥

विजंया य वेजंयंति, जंयंति अपरोजिया य बोद्धव्वा ।

चक्केपुरा खग्गपुरा, होइ अवज्झा अउज्झा य ॥ १६२ ॥

कुंडुब्भवा उ गंगा-सिंधूओ कच्छपम्हपमुहेसु ।

अट्ठट्ठसु विजएसुं सेसेसु य रत्त रत्तवई ॥ १६३ ॥

अविवक्खिऊण जगई, सवेइवणमुहचउक्कपिहुलत्तं ।

गुणतीसंसंय दुवीसा, नइंति गिरिअंति एगकला ॥ १६४ ॥

पणतीससहस चउसय, छडुत्तरा सयलविजयविक्रवंभो ।

वणमुहदुगविक्रवंभो, अडवन्नसया य चउआला ॥ १६५ ॥

सगसय पन्नासा नइ-पिहुत्ति चउवन्नसहस मेरुवणे ।

गिरिवित्थरि चउसहसा, सव्वसमासो हवइ लक्खं ॥ १६६ ॥

जोयणसयदसगंते, समधरणीओ अहो अहोगामा ।
 बायालीससहसेहिं, गंतुं मेरुस्स पच्छिमओ ॥ १६७ ॥
 चउ चउतीसं च जिणा, जहन्नमुक्कोसओ अ हुंति कमा ।
 हरिचक्खिबला चउरो, तीसं पत्तेअमिह दीवे ॥ १६८ ॥
 ससिदुगरविदुगचारो, इह दीवे तेसिं चारखित्तं तु ।
 पणसय दसुत्तराईं, इगसट्ठिभागा य अडयाला ॥ १६९ ॥
 पनरस चुलसीइसयं, छप्पन्नऽडयालभागमाणाईं ।
 ससिसूरमंडलाईं, तयंतराणिगिगहीणाईं ॥ १७० ॥
 पणतीसजोअणे भा-गतीस चउरो अ भागसगभाया ॥
 अंतरमाणं ससिणो, रविणो पुण जोअणे दुन्नि ॥ १७१ ॥
 दीवंतो असिअँसए, पण पणसट्ठी य मंडला तेसिं ।
 तीसहिअँतिसय लवणे, दसिगुणवीसं सयं कमसो ॥ १७२ ॥
 ससिससि रविरवि अंतरि, मज्झे इगलक्खुतिसयसाट्ठणो ।
 साहियदुँसैयरिपणँचय, बहि लक्खो छसय साठहिओ ॥ १७३ ॥
 साहियपणसहस-तिहु-त्तराई ससिणो मुहुत्तगइ मज्झे ।
 बावन्नहिआ सा बहि, पइमंडलपउणचउबुद्धी ॥ १७४ ॥
 जा ससिणो सा रविणो, अँडसयरिसएण ऽसीसँएण हिआ ।
 किंचूणाणं अट्ठा-रसट्ठिभागाणमिह बुद्धी ॥ १७५ ॥
 मज्झे उदयत्थंतरि, चउणवइसहस्स पणसय छवीसा ।
 बायालसट्ठिभागा, दिणं च अट्ठारसमुहुत्तं ॥ १७६ ॥

पइमंडल दिणहाणी, दुणह मुहुत्तेगसट्टिभागाणं ॥
 अंते बारमुहुत्तं, दिणं निसा तस्स विवरीआ ॥ १७७ ॥
 उदयत्थंतरि बाहि, सहसा तेसट्टि छसय तेसट्टा ।
 तह इगससिपरिवारे, रिक्खडवीसाऽडसीइ गहा ॥ १७८ ॥
 छासट्टिसहस नवसय, पणहत्तरि तारकोडीकोडीणं ।
 सण्णंतरेण बुस्से-हंगुलमाणेण वा हुंति ॥ १७९ ॥
 गहरिक्खतारगाणं, संखं ससिसंखसंगुणं काउं ।
 इच्छिअदीबुदहिम्मि य, गहाइमाणं विआणेह ॥ १८० ॥
 चउ चउ बारस बारस, लवणे तह धायइम्मि ससिसूरा ।
 परओदहिदीवेसु य, तिगुणा पुबिल्लसंजुत्ता ॥ १८१ ॥
 नरखित्तं जा समसे-णिचारिणो सिग्घसिग्घतरगइणो ।
 दिट्ठिपहमिति खित्ता-णुमाणओ ते नराणेवं ॥ १८२ ॥
 पणसय सत्तत्तीसा, चउतीससहस्स लक्खइगवीसा ।
 पुक्खरदीवड्डनरा, पुवेण ऽवरेण पिच्छंति ॥ १८३ ॥
 नरखित्तबहिं ससिरवि-संखा करणंतरेहिं वा होइ ।
 तह तत्थ य जोइसिआ, अचलद्धपमाणसुविमाणा ॥ १८४ ॥
 जंबूपरिहि तिलक्खा, सोलसहसदुसय पउणअडवीसा ।
 धणुअडवीससयंगुल-तेरससट्ठा समहिआ य ॥ १८५ ॥
 सगसयनउआकोडी, लक्खाछप्पन्न चउणवइसहसा ।
 सट्ठसयं पउणदुको-स सट्ठबासट्टिकर गाणियं ॥ १८६ ॥

वट्टपरिहिं च गणिअं, अंतिमखंडाइ उँसु जिअं च धणुं ।

बाहुं पयँरं च धणं, गणिअवमिमोहिं करणेहिं ॥ १८७ ॥

विक्खंभवग्गदहगुण-मूलं वट्टस्स परिओ होई ।

विक्खंभपायगुणिओ, परिओ तस्स गणिअपयं ॥ १८८ ॥

ओगाहुउसू सुच्चिअ गुणवीसगुणो कला-उसू होई ।

विउसुपिट्ठत्ते चउगुण-उसुगुणिए मूलमिह जीवा ॥ १८९ ॥

उसुवग्गि छगुणि जीवा-वग्गजुए मूल होइ धणु पिट्ठं ।

धणुदुगविसेससेसं, दलिअं बाहादुगं होई ॥ १९० ॥

अंतिमखंडस्सिसुणा, जीवं संगुणिअचउहि भईऊणं ।

लद्धमि वग्गिए दस-गुणंमि मूलं हवइ पयरो ॥ १९१ ॥

जीवावग्गाण दुगे, मिलिए दलिए य होइ जं मूलं ।

वेअड्ढाईण तयं, सपिट्ठत्तगुणं हवइ पयरो ॥ १९२ ॥

एअं च पयरगणिअं, संववहारेण दंसिअं तेण ।

किंचूणं होइ फलं, अहिअं पि हवइ सुहुमगणणा ॥ १९३ ॥

पयरो सोस्सेहगुणो, होइ घणो परिरयाइसवं वा ।

करणगणणालसेहिं, जंतगलिहिआउ दट्ठवं ॥ १९४ ॥

इति श्रीलघुक्षेत्रसमासप्रकरणे प्रथमो जंबूद्वीपाधिकारः

॥ अथ द्वितीयो लवणसमुद्राधिकारो भण्यते ॥

गोतित्थं लवणोभय, जोअणपणनवइसहस जा तत्थ ।
समभूतलाओ सगसय- जलवुद्धी सहसमोगाहो ॥ १९५ ॥

तेरासिएण मज्झि-ल्लरासिणा संगुणिज्जअंतिमगं ।
तं पढमरासिभइयं, उव्वेहं मुणसु लवणजले ॥ १९६ ॥

हिट्ठुवरि सहसदसगं, पिट्ठुला मूलाउ सतरसहसुच्चा ।
लवणसिहा सा तदुवरि, गाउदुगं वड्डइ दुवेलं ॥ १९७ ॥

बहुमज्झे चउदिसि चउ, पायाला वयरकलससंठाणा ।
जोअणसहस्स जड्डा, तदसगुणहिट्ठुवरि रुंदा ॥ १९८ ॥

लक्खं च मज्झि पिट्ठुला, जोअणलक्खं च भूमिमोगाढा ।
पुवाइसु वडवामुहं-केजुवैज्जैवेसरंभिहाणा ॥ १९९ ॥

अन्ने लहुपायाला, सगसहसा अडसया सच्चुलसीआ ।
पुव्वुत्तसयंसपमा-णा तत्थ तत्थ प्पण्णसेसु ॥ २०० ॥

कालो अ महाकालो, वेलंब पभंजणो अ चउसु सुरा ।
पलिओवमाउणो तह, सेसेसु सुरा तयद्धाऊ ॥ २०१ ॥

सव्वेसिमहो-भागे वाऊ मज्झिल्लयम्मि जलवाऊ ।
केवलजलमुवरिल्ले, भागदुगे तत्थ सासुव्व ॥ २०२ ॥

बहवे उदारवाया, मुच्छंति खुहंति दुण्णिवाराओ ।
एगअहोरत्तंतो, तया तया वेलपरिवुद्धी ॥ २०३ ॥

बायालसट्ठिदुसयरि-सहसा नागाण मज्झुवरि बाहिं ।
वेलं धरंतिकमसो, चउहत्तरु लक्खु ते सव्वे ॥ २०४ ॥

बायालसहस्सोहिं, पुबीसाणाइदिसिविदिसिलवणे ।

वेलंधराणुवेलं—धरराईणं गिरिसु वासा ॥ २०५ ॥

गोथूभे दगैभासे, संखे^३दगसैमनामि दिसि सेले ।

गोथूभो सिवैदेवो, संखो अ मणोसिलो राया ॥ २०६ ॥

कर्कोडे विज्जुपहे, केलास रुणप्पहे विदिसिसेले ।

कर्कोडगु कर्दमओ, केलास रुणप्पहो सामी ॥ २०७ ॥

एए गिरिणो सवे, बावीसहिआ य दससया मूले ।

चउसय चउवीसहिआ, विच्छिन्ना हुंति सिहरतले ॥ २०८ ॥

सतरससय इगवीसा, उच्चत्ते ते सवेइआ सवे ।

कर्णगंकरययैफालिह, दिसासु विदिसासु रयणमया ॥ २०९ ॥

नवगुणहत्तरिजोअण, बहि जलुवरि चत्त पणनवइभाया ।

एए मज्झे नवसय, तेसट्ठा भाग सगसयरि ॥ २१० ॥

हिमवंतंता विदिसी-साणाइगयासु चउसु दाढासु ।

सगसग अंतरदीवा, पढमचउकं च जगईओ ॥ २११ ॥

जोअणतिसएहि तओ, सयसयबुद्धी अ छसु चउकेसु ।

अन्नुन्नजगइअंतरि, अंतरसमविथरा सवे ॥ २१२ ॥

पढमचउकुच्च बहिं, अड्डाइअजोअणे य वीसंसा ।

सयरिसबुद्धि परऊ, मज्झादिसिं सवि कोसदुगं ॥ २१३ ॥

सवे सवेइअंता, पढमचउकंमि तेसि नामाई ।

एंगोरुय आभासिय, वेसाणिय चेव लंगूले ॥ २१४ ॥

बीअचउक्के हर्यग्यै-गौसकुलिपुवकण्णनामाणो ।
 आयंसमिडगअओ-गौपुवमुहा य तइयंमि ॥ २१५ ॥
 हर्यग्यैहरिविग्घमुहा, चउत्थए आसकण्ण हरिकण्णो ।
 अकण्ण कण्णपावरणु दीवो पंचमचउक्कमि ॥ २१६ ॥
 उक्कमुहो मेहमुहो, विज्जुमुहो विज्जुदंत छठम्मि ।
 सत्तमगे दंतता, धणलैठनिगूढसुद्धा य ॥ २१७ ॥
 एमेव य सिहरम्मिवि, अडवीसं सवि हुंति छप्पन्ना ।
 एएसु जुअलरूवा, पलिआसंखंसआउ नरा ॥ २१८ ॥
 जोयणदसमंसतणू, पिठिकरंडाणमेसि चउसट्ठी ।
 असणं च चउत्थाओ, गुणसीदिणवच्चपालणया ॥ २१९ ॥
 पच्छिमदिसि सुत्थियलव-णसामिणो गोयमुत्ति इगुदीवो ।
 उभओवि जंबुलावण, दु दु रवि दीवा य तेसिं च ॥ २२० ॥
 जगइपरुप्परअंतरि, तह वित्थर बारजोयणसहस्सा ।
 एमेव य पुवदिसिं, चंदचउक्कस्स चउदीवा ॥ २२१ ॥
 एवं चिय बाहिरओ, दीवा अट्ठट्ठ पुवपच्छिमओ ।
 दु दु लवण छ छ धायइ-संड ससीणं रवीणं च ॥ २२२ ॥
 एए दीवा जलुवरि, बहिजोयण सड्ढअट्ठसीइ तहा ।
 भागावि य चालीसा, मज्झे पुण कोसदुगमेव ॥ २२३ ॥
 कुलगिरिपासायसमा, पासाया एसु नियनियपहूणं ।
 तह लावणजोइसिया, दगफालिह उड्डलेसागा ॥ २२४ ॥

इति श्रीलवणसमुद्राधिकारो द्वितीयः

॥ अथ तृतीयधातकीखंडद्वीपाधिकारः ॥

जामुत्तरदीहेणं, दससयसम पिहुलपणसयुच्चेणं ।
 उसुयारगिरिजुगेणं, धायइसंडो दुहविहत्तो ॥ २२५ ॥

खंडदुगे छ छ गिरिणो, सग सग वासा य अरविवररूवा ।
 धुरि अंति समा गिरिणो, वासा पुण पिहुलपिहुलयरा ॥ २२६ ॥

दहकुंडुडत्तममे—रुमुस्सयं वित्थरं वियट्ठाणं ।
 वट्टगिरीणं च सुमे-रुवज्जमिह जाण पुव्वसमं ॥ २२७ ॥

मेरुदुगंपि तह च्चिय, नवरं सोमणसहिट्टुवरिदेसे ।
 सगअडसहस्सऊणुत्ति सहसपणसीइ उच्चत्ते ॥ २२८ ॥

तह पँणंनवई चउणँउँ, अद्धचउँणँऊ य अँट्टंतीसा य ।
 दँसँय सयाइ कमेणं, पणठाण पिहुत्ति हिट्ठाओ ॥ २२९ ॥

मईकुंडेदीववर्णेमुह-दहँदीहरसेल्लकम्मलवित्थारं ।
 नइउंडत्तं च तहा, दहदीहत्तं च इह दुगुणं ॥ २३० ॥

इगलक्खु सत्तसहसा, अडसय गुणसीइ भद्दसालवणं ।
 पुवावरदीहंतं, जामुत्तर अट्टसीभइयं ॥ २३१ ॥

बहिगयदंता दीहा, पणलक्खूणसयरिसहस दुगुणट्ठा ।
 इयरे तिलक्ख छप्प-णसहस सय दुन्नि सगवीसा ॥ २३२ ॥

खित्ताणुमाणओ से-ससेल्लनँईविजयवणँमुहायामो ।
 चउलक्खदीहवासा, वासविजयवित्थरो उ इमो ॥ २३३ ॥

खिसंक्कगुणधुवंके, दोसयबारुत्तरेहिं पविभत्ते ।
 सबत्थ वासवासो, हवेइ इह पुण इय धुवंका ॥ २३४ ॥

धुरि चउदलक्खदुसहस दोसगनउआ धुवं तहा मज्झे ।
 दुसयअडुत्तरसतस-ट्टिसहस छवीसलक्खा य ॥ २३५ ॥
 गुणवीससयं बत्तीस-सहस गुणयाललक्ख धुवमंते ।
 नइगिरिवणमाणविसु-द्धखित्तसोलंस पिहु विजया ॥ २३६ ॥
 नवसहसा छसय तिहु-त्तरा य छच्चेव सोलभाया य ।
 विजयपिहुत्तं नइगिरि-वणविजयसमासि चउलक्खा ॥ २३७ ॥
 पुवं व पुरी य तरू, परमुत्तरकुरुसु धांइ महेधाई ।
 रुक्खा तेसु सुदंसण-पियेदंसणनाम या देवा ॥ २३८ ॥
 धुवरासीसु अ मिलिया, एगो लक्खो य अडसयरिसहसा ।
 अट्टसया बायाला, परिहितिंगं धायईसंडे ॥ २३९ ॥

इति लघुशेखरसमासप्रकरणे धातकीखण्डद्वीपाधिकारस्तृतीयः

॥ अथ चतुर्थः कालोदसमुद्राधिकारो भण्यते ॥

कालो सव्वत्थ वि, सहस्सुंडो वेलविरिहिओ तत्थ ।
 सुत्थियसम कालंमहां-कालसुरा पुव्वपच्छिमओ ॥ २४० ॥
 लवणामिव जहसंभव, ससिरविदीवा इहं पि नायव्वा ।
 नवरं समंतओ ते कोसदुगुच्चा जलस्सुवरिं ॥ २४१ ॥

[इति कालोदसमुद्राधिकारश्चतुर्थः]

॥ अथ पञ्चमः पुष्करवरद्वीपार्धाधिकारो भण्यते ॥

पुष्करदलबहिजगइव्व संठिओ माणुसुत्तरो सेलो ।
 वेलंधरगिरिमाणो, सीहनिसाई निसढवन्नो ॥ २४२ ॥

जह खित्तनगाइणं, संठाणो धाइए तहेव इहं ।
 दुगुणो य भदसालो, मेरुसुयारां तहा ॥ २४३ ॥

इह बाहिरगयदंता, चउरो दीहत्ति वीससहसा ।
 तेयालीससहस्सा, उणवीसहिंता सया दुगुण ॥ २४४ ॥

अब्भितर गयदंता, सोलसलक्खा य सहसल्लवीसा ।
 सोलहिअं सयमेगं, दीहत्ते हुंति चउरो वि ॥ २४५ ॥

सेसा पमाणओ जह, जंबूदीवाउ धाइए भणिया ।
 दुगुणा समा य ते तह, धायइसंडाउ इह नेया ॥ २४६ ॥

अडसीलक्खा चउदस—सहसा तह नवसया य इगवीसा ।
 अब्भितरधुवरासी, पुव्वुत्तविहीइ गणियव्वो ॥ २४७ ॥

इगकोडीतेरलक्खा, सहसा चउच्चत्त सगसय तियाला ।
 पुष्करवरदीवड्ढे, धुवरासी एस मज्झंमि ॥ २४८ ॥

एगा कोडी अडती—सलक्ख चउहत्तरी सहस्सा य ।
 पंचसया पणसट्ठा, धुवरासी पुष्करद्धंते ॥ २४९ ॥

गुणवीससहस सगसय, चउणउ य सवाय विजयविक्रवंभो ।
 तह इह बाहिवहसलिला, पविसंति य नरनगस्साहो ॥ २५० ॥

